3. Uluslararası

BALKANLARDA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ VE TÜRKOLOJİ SEMPOZYUMU

13-15 Kasım 2024

Uluslararası Saraybosna Üniversitesi
Bosna - Hersek

BİLDİRİ KİTABI

UNYT Press

Türkiye Maarif Vakfı
Tiran New York Üniversitesi Yayınları

3. Uluslararası Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Sempozyumu Bildiri Kitabı

Türkiye Maarif Vakfı Adına İmtiyaz Sahibi
Mahmut M. ÖZDİL

Genel Yayın Yönetmeni
Ahmet TÜRKBEN

Editör/Editörler
Prof. Dr. İbrahim GÜLTEKİN
Şerife KAFALİ

Grafik Tasarım ve Uygulama
Gökhan GÜLKAN

İstanbul, Ekim 2025

e-ISBN: 978-625-5881-52-6

© Bu kitabın her hakkı saklıdır. Tamamen veya herhangi bir bölümü, yayınevinin yazılı izni alınmadan basılamaz, kopyası çıkarılamaz, fotokopisi alnamaz veya kopya anlamı taşıyacak hiçbir işlem yapılamaz.

Bildiri kitabında yayımlanan yazıların içeriğinden ve görsellerin telifinden yazarlar sorumludur.

Address: *"Kodra e Diellit", Tirana, Albania*
Phone: *+ 355 4 4512345*
General Information: *info@unyt.edu.al*
PR&Marketing Collaborations: *pr@unyt.edu.al*
Url: *unyt.edu.al*

İÇİNDEKİLER

Sunuş 9
Mahmut M. ÖZDİL

Sempozyum Kurulları 11

3. Uluslararası Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Sempozyumu Bildirileri

1. Oturum

Balkanlar'da Kültürel ve Edebî Yansımalar: Şehirler ve Tarih

- XV. Yüzyıl Anlatıcılarının Dilinden Saltukname'de Balkan Şehirleri Algısı 17
  Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın
- Meşa'İrü'ş-Şu'Ara'da Priştineli Şairler 31
  Prof. Dr. Gencay Zavotçu
- Osmanlı Romanında Balkan Milletleri: 1896-1914 47
  Prof. Dr. Ömer Solak
- Şehir, Kültür ve Medeniyet İlişkisi Evliyâ Çelebi'nin Gözünden Gümülcine 65
  Ergin Şen / Doç. Dr. Önder Çangal

2. Oturum

Dilde Etkileşim ve Edebiyat: Türkçenin Balkanlar'daki Yeri ve Edebî Kaynaklar

- Bosnalı Sem'î (ö. 1176/1762-63) Örneğinde Arşiv Kayıtlarının Edebiyat Tarihine Dair Önemi 79
  Doç. Dr. Nusret Gedik
- Turkicisms in the Dictionary of Foreign Words and Expressions by Mikel Ndreca (1986) 93
  Dr. Irda Dervishi Nesimi
- Turcizmi u Časopisu Behar 113
  Minela Sinanović-Vefić
- Yabancılara Türkçe Öğretiminde Macarca – Türkçe Benzer Atasözlerinin İncelenmesi .. 127
  Hümeyra Yıldırım Imrenyı

3. Oturum

Balkanlar'da Kültürel Kimlik, Mekân ve Bellek

- Cumhuriyet Öncesi Hafıza Mekânı Olarak Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde Balkan Şehirleri.....145
  Prof. Dr. Ahmet Koçak
- Bir Hafıza Mekânı Olarak Tuna'ya Bakmak: Medeniyet ve Bellek 157
  Dr. Öğr. Üyesi Derya Güllük
- Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Hafıza Mekân ve Kültürel Aktarımın İfadesi Olarak Mostar Karagöz Bey Medresesi..... 165
  Öğr. Gör. Ayşegül Güler Yıldız / Öğr. Gör. Nesibe Taşkın
- Arnavutluk'ta Ortak (Müslüman, Hristiyan) Ziyaret Edilen Kutsal Mekânlar ve Ritüelleri .. 175
  Dr. Fatma Shehu

4. Oturum

Balkan Coğrafyasında Sanat ve Tarih İzleri: Edebiyat, Şiir ve Mekân

- Bir Toponimi Belgesi Olarak Manzum Rumeli Fetihnâmeleri 203
  Prof. Dr. Müberra Gürgendereli
- Zeynel Beksaç'ın Şiir Evreninde Şehirler.....227
  Dr. Öğr. Üyesi Seyhan Murtezan İbrahimi
- A Research on the Wall Paintings Features in some Traditional Houses Built During the Ottoman Period Observed in Albania and Türkiye 239
  Doç. Dr. Lindita Xhanari / Dr. Dorina Papa / Dr. Muharrem Deliu
- Aka Gündüz'ün Şiirlerinde Balkan Manzaraları 261
  Öğr. Gör. Anıl Şen / Ümit Bademkıran

5. Oturum

Balkanlar'da Dil ve Kültürün Sanatsal Yansımaları: Müzik, Medya ve Sinema

- Balkan Dinî Mûsikîsine Türkçenin Etkisi ..... .279
  Prof. Dr. Ubeydullah Sezikli / Prof. Dr.Abas Jahjai
- Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Balkan Türküleri ..... .291
  Doç. Dr. Hatice Güneş
- Kent ve Kimlik İlişkisinin Medyaya Yansıması: "Balkan Ninnisi" Dizisi Örneğinde Üsküp Kent Kültürü 307
  Dr. Öğr. Üyesi Aysun Ezgi Yılmaz

6. Oturum

Balkanlar'da Yeni Türk Edebiyatı ve Roman

- Ömer Osman Erendoruk'un "Buruk Acı" Adlı Romanında Ötekileş(tiril)me Süreci ve Öz'e Dönüş Refleksi 343

  Prof. Dr. Sema Özher
- Füruzan Öykülerinde Etnosentrik Mücadele yahut İstanbul'da Balkanları Düşlemek .. 359

  Dr. Öğr. Üyesi Cemile Odunkıran
- Şükrü Ramo'nun "Yeşilköy" Adlı Eserindeki Ağız Özellikleri ve Günümüzle Mukayesesi..... 373

  Dr. Sinan Kazancı
- Hüseyin Cahit'in Gözünden Boşnaklar: Rum İlinde Muhacir Meselesi Adlı Baş Makalenin Söylem Analizi..... 399

  Büşra Çelik

7. Oturum

Balkanlar'da Türkçe Eğitimi ve Öğretmenlik: Atamalar, İki Dillilik ve Pedagojik Yaklaşımlar

- Türkçe Ögretmenliği Lisans Programı Öğretmenlik Uygulaması Sürecinin Öğretmen Adayları Açısından İncelenmesi ve Karşılaştırılması/ Değerlendirilmesi..... 411

  Doç. Dr. Gürbüz Çalışkan / Doç. Dr. Dženana Bračković
- Arşiv Belgeleriyle Türkçe Öğretmeni Atamaları: Balkanlar Örneği 427

  Dr. Tuğba Şimşek
- Türkçenin Yabancı Dil Olarak Hırvat Öğrencilerine Öğretimi..... .439

  Dr. Sanja Virovec
- Balkanlardan Gelen İki Dilli Türk Öğrencilerin Bilişsel Becerilerinin Değerlendirilmesi..... 449

  Kübra Varlık / Arş. Gör. Gözde Tekin / Doç. Dr. Sümeyye Konuk

8. Oturum

Balkanlar'da Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi: İhtiyaç Analizi ve Sorunlar

- İlgili Çalışmalardan Hareketle Balkanlarda Türkçe Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar.. 469

  Doç. Dr. Niymet Bahsi / Dr. Öğr. Üyesi Bahtiyar Bahsi / Öğr. Gör. Gülşah Gençer
- Yabancılara Türkçe Öğretiminde Dil İhtiyaç Analizi: Sırbistan Novi Pazar Türk Kültür Merkezi Örneği 489

  Dr. Ahmet Çam / Zübeyir Akdemir
- Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenen Makedon Öğrencilerin Yazılı Anlatımda Yaptıkları Hatalar Üzerine Tespitler 503

  Dr. Feyhan Rusid, Dr. Fatima Hocin

- Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenen Kuzey Makedonyalı Öğrencilerin Konuşma Anlatım Yanlışlarının İncelenmesi 515
  Öğr. Gör. Süleyman Gina

9. Oturum

Balkanlar'da Tarih, Bellek ve Siyaset

- 1968 Yakın Akraba Göçü ve Türkiye - Bulgaristan İlişkilerine Etkisi 524
  Doç. Dr. Mehmet Fatih Sansar / Nisa Ekin Yılmaz
- Kolektif Bellek İnşası Bağlamında Enver Baki'nin Dört Lüle Mahallesi Çocukları Kitabı 537
  Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Çamkara Erginer
- Türkiye'nin Balkanlar Politikasının TİKA'nın Bosna Hersek Faaliyetleri Bağlamında Değerlendirilmesi 547
  Dr. Selma İpek
- Analysis of Elbasan City during 15th to 19th Century as a Model of Ottoman Urban Development 565
  Arş.Gör. Brunilda Basha

10. Oturum

Balkanlarda Şehir, Kimlik ve Edebiyat: Tarihsel İzler

- Aliya İzzetbegoviç'in Düşüncesinde Şehir Tasavvuru ve Bosna Örnekliği 595
  Doç. Dr. Kürşad Kara
- Osmanlı Hakimiyetinden Günümüze Bosna-Hersek Banja Luka Şehrindeki Sokak Adlarının Serüveni 605
  Dr. Öğr. Üyesi Rifat Gürgendereli
- Mezar Taşları Işığında Sancak'ta Türk Edebiyatının İzleri 621
  Nesip Pepiç

11. Oturum

Balkanlar'da Dil, Edebiyat ve Kültür: Karşılaştırmalı Çalışmalar ve Sosyo-Kültürel İncelemeler

- Kuzey Makedonya'da Dijitalleşen Türk Edebiyatı: Kardelen Eğitim ve Kültür Dergisi Örneği 641
  Dr. Mumin Aliov
- "Bosanskı Prıjatelj" Dergisine Göre Bosna'da Sosyo-Kültürel Hayat 655
  Dr. Gülten Haliloğlu
- Boşnak Alhamiyado Edebiyatı Çalışmaları Bibliyografyası 669
  Öğr. Gör. Cengiz Çelik / Arş. Gör. Dilara Aydın

12. Oturum

Balkanlar'da Tarih, Mimari ve Edebiyat: Savaşlar, Kültürel Etkiler ve Edebî Bakış Açıları

- Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde 'Şehir'in Fiziksel ve Kültürel Değerlerinin Ders Malzemesi Olarak Kullanımı ..... .691

  Prof. Dr. Cihan Özdemir / Öğr. Gör. Ferhat Tamkoç
- Girit Kuşatması ve Kuşatma Esnasında Alınan Esirlerin Durumu ..... .705

  Prof. Dr. Metin Akis
- Akovalı Baba-Oğul: Şehdī ve Hātem..... .723

  Doç. Dr. Şeyda Yeşilyurt
- Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinin Balkan Kültür ve Medeniyetine Etkisi ..... .739

  Şirin Murat / Lara Murat

13. Oturum

Balkanlarda Türkçe Eğitimi: Yöntemler, Eğitim Durumu ve Mezunların İstihdamı

- Geçmişten Günümüze Kuzey Makedonya'da Türkçe Eğitiminin Durumu ..... .773

  Prof. Dr. Osman Emin
- Bosna-Hersek'teki Türkoloji Bölümü Mezunlarının İstihdam Durumlarının İncelenmesi 787

  Doç. Dr. Mehmet Emre Çelik / Dr. Öğr.Üyesi Demet Gülçiçek / Yunus Dilber
- Slavoljub Đinđić'in Udžbenik Turskog Jezika Adlı Kitabının Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretilmesi Açısından İncelenmesi ..... .811

  Dr. Öğr. Üyesi Özlem Kurt / Dr. Öğr. Üyesi Seyhan Murtezan İbrahimi
- Balkanlarda Çocuklara Türkçe Öğretiminin Önemi: Oyunlaştırılmış Sözcük Öğretimi Tasarımı ..... .825

  Dr. Gonca Kırbaş

14. Oturum

Dil ve Sözlük Çalışmaları: Balkanlar'da Türk Dili ve Ağız Araştırmaları

- Arnavutluk'ta Türkçe Öğretme Amacıyla Yazılmış Sözlüklerden Acibü'l-Manzar Üzerine ..... .845

  Prof. Dr. Hatice Şahin

  Sırpçada Šeher Kelimesinin Zaman İçindeki Kullanımı ..... .857

  Dr. Marija Djindjic
- Rize ve Prizren Türk Ağızlarının Ses Benzerlikleri Açısından İncelenmesi..... 863

  Uzm. Yar. Betül Kap
- Evliya Çelebi ile İşkodra ve XVII. Yüzyıl Arnavutçasının Söz Varlığından Bir Kesit..... 877

  Uzm. Belgin Tezcan Aksu

15. Oturum

Dil ve Sözlük Çalışmaları: Balkanlar'da Türk Dili ve Ağız Araştırmaları

- Azerbaycan ve Bosna-Hersek Kültüründe Doğum Ritüelleri 899
  Doç. Dr. Meleyke Memmedova
- Kuzey Makedonya'nın Yelovyane Köyünde Hıdırellez Geleneği Kutlamaları 921
  Dr. Öğr. Üyesi Melek Nuredini
- Dil, Kültür ve Medeniyet Bağlamında Balkanlarda Türk Jandarması 935
  Dr. Muhammet Yıldırım
- İki Mehmet Akif Ersoy Makalesi: Mostar Müftüsü Ali Fehmi Džabić Üzerine 950
  Dr. Öğr. Üyesi Mortaza Firuzi
- Taşradan Merkeze Bakmak: XVII. Yüzyılda Yaşamış Bosnalı Şâirlerde İstanbul Algısı 965
  Dr. Öğr. Üyesi Fatih Odunkıran

SUNUŞ

Kıymetli Okuyucular,

Vakfımız ile Uluslararası Tiran New York Üniversitesi iş birliğinde Balkanlarda Türkçe öğretimi ve Türkoloji alanında yapılan çalışmaları ortaya koymak ve bu çalışmaları kamuoyunun istifadesine sunmak amacıyla 2022 yılından bu yana her yıl düzenli olarak Uluslararası Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Sempozyumu gerçekleştirilmektedir.

Sempozyumunun ilki 2022 yılında Arnavutluk'ta Tiran New York Üniversitesi, ikincisi 2023 yılında Türkiye'de İstanbul Üniversitesi ve üçüncüsü Bosna-Hersek'te Uluslararası Saraybosna Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleştirilmiştir. Sempozyumun odak noktası Balkanlarda Türkçe öğretimi ve Türkoloji olmakla beraber ikinci sempozyumdan itibaren her sene için bir tema belirlenmiştir. İkinci sempozyumun teması "Kültürel Etkileşim" üçüncü sempozyumun teması "Şehir, Kültür ve Medeniyet: Balkanlar" olmuştur. Bu süreçte Sempozyumda üç yıl boyunca 334 farklı akademisyen tarafından 364 bildiri sunulmuştur.

Sempozyum, bilimsel bir faaliyet olmanın yanı sıra kültürel hafızayı diri tutan, gönül bağlarını pekiştiren ve ortak medeniyetimizin izlerini geleceğe taşıyan stratejik bir organizasyondur. Türkçenin Balkan coğrafyasındaki derin köklerini, güncel durumunu ve gelecek perspektiflerini bilimsel bir platformda değerlendirme imkânı sunmaktadır. Sempozyum aracılığıyla Türkiye ile Balkanlar arasındaki tarihi ve kültürel bağlar, bilimin ışığında ele alınarak geçmişten gelen dostluk ve birliktelik geleceğe taşınmaktadır. Türkiye Maarif Vakfı olarak bu mirası yaşatmak, zenginleştirmek ve geleceğe güçlü biçimde taşımak önceliklerimizden biridir. Türkçeye duyulan ilgi dünyanın dört bir yanında artarken, Türkiye Maarif Vakfı olarak altı kıtada sürdürdüğümüz eğitim faaliyetleriyle bu ilginin kurumsal ve akademik zeminde karşılık bulmasına öncülük etmekteyiz. Uluslararası Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Sempozyumu bu gayretin Balkanlar'daki güçlü yansımalarından biridir.

Bu vesileyle, Sempozyumun düzenlenmesinde emeği geçen Daire Başkanlığımıza, Uluslararası Tiran New York Üniversitesi Balkan Araştırmaları Merkezi'ne, paydaş kurum ve kuruluşlara, üniversitelerimize teşekkür ediyor, bildirileriyle katkı sunan kıymetli akademisyenlere şükranlarımı sunuyorum.

Mahmut M. ÖZDİL

Türkiye Maarif Vakfı Başkanı

Sempozyum Onur Kurulu

- Prof. Dr. Birol AKGÜN, Türkiye Maarif Vakfı Başkanı
- Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi Rektörü
- Prof. Dr. Ali GÜNEŞ, Türkiye Maarif Vakfı Tiran New York Üniversitesi Rektörü
- Prof. Dr. Mustafa İSEN, Emekli Öğretim Üyesi
- Prof. Dr. Lütfi SUNAR, Uluslararası Balkan Üniversitesi Rektörü

Sempozyum Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Birol AKGÜN, Türkiye Maarif Vakfı Başkanı
- Prof. Dr. Osman MERT, Türk Dil Kurumu Başkanı
- Prof. Dr. Haluk ALKAN, İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN, Emekli Öğretim Üyesi
- Prof. Dr. Ahmet Emre BİLGİLİ, Türkiye Maarif Vakfı
- Prof. Dr. Behixhudin SHEHAPİ, Kuzey Makedonya Kültür Bakanlığı
- Prof. Dr. Cihad DEMİRLİ, MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı
- Prof. Dr. Cemal YILDIZ, Türk-Alman Üniversitesi
- Prof. Dr. Hayati DEVELİ, İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
- Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN, Emekli Öğretim Üyesi
- Prof. Dr. Kerima FİLAN, Saraybosna Devlet Üniversitesi
- Prof. Dr. Marija DJİNDJİC, Belgrad Üniversitesi
- Prof. Dr. Mustafa İSEN, Emekli Öğretim Üyesi
- Prof. Dr. Leyla KARAHAN, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet ÖZKAN, Türkiye Maarif Vakfı
- Prof. Dr. Suzana CANHASİ, Priştine Üniversitesi
- Prof. Dr. Abdullah HAMİTİ, Priştine Üniversitesi
- Prof. Dr. Ömer TURAN, Ortadoğu Teknik Üniversitesi
- Doç. M.Yasir Gözö, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi
- Doç. Dr. Neriman HASAN, Köstence Ovidius Üniversitesi
- Doç. Dr. Zeynep ARKAN, Türkiye Maarif Vakfı
- Dr. Mehmet Zeki İBRAHİMGİL, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Doç. Dr. İsa SULÇEVSİ, Priştine Üniversitesi
- Dr. Hasan TAŞÇI, Türkiye Maarif Vakfı
- Dr. Mehmet CANGİR, Türkiye Maarif Vakfı
- Dr. Dženana Bračković, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi
- Mahmut Mustafa ÖZDİL, Türkiye Maarif Vakfı
- Muhammet Murtaza YETİŞ, Türkiye Maarif Vakfı
- Ömer Faruk TERZİ, Türkiye Maarif Vakfı
- Selim CERRAH, Türkiye Maarif Vakfı

Sempozyum Dönem Başkanı

- Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi

Sempozyum Düzenleme Kurulu

- Doç. Dr. Zeynep ARKAN Türkiye Maarif Vakfı Mütevelli Heyeti Üyesi
- Ali ÇİÇEK, Türkiye Maarif Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi
- Ahmet TÜRKBEN, Türkiye Maarif Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi
- Prof. Dr. İbrahim GÜLTEKİN, Türkiye Maarif Vakfı – İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Cihan ÖZDEMİR, Türkiye Maarif Vakfı Tiran New York Üniversitesi
- Kemal BULUT, Türkiye Maarif Vakfı Avrupa ve Balkanlar Bölge Daire Başkanı
- Doç. Dr. Lindita XHANARI LATIFI, Tiran New York Üniversitesi Balkan Araştırmaları Merkezi
- Hüseyin ŞANLI, Türkiye Maarif Vakfı Bosna Hersek Ülke Temsilcisi
- Dr. R. Feridun ELGÜN, Türkiye Maarif Vakfı Tiran New York Üniversitesi
- Doç. Dr. Önder ÇANGAL, Gaziantep Üniversitesi
- Dr. Fatos DİBRA, Türkiye Maarif Vakfı Tiran New York Üniversitesi

Bilim Kurulu

- Prof. Dr. Ahmet Hamdi ZAFER, Trakya Üniversitesi
- Prof. Dr. Alena CATOVİÇ, Saraybosna Üniversitesi
- Prof. Dr. Amina Siljak JESENKOVİĆ, Saraybosna Devlet Üniversitesi
- Prof. Dr. Hayati DEVELİ, İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Deniz MELANLIOĞLU, İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Gencay ZAVOTÇU, Kocaeli Üniversitesi
- Prof. Dr. Hatice ŞAHİN, Uludağ Üniversitesi
- Prof. Dr. İbrahim GÜLTEKİN, İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Cihan ÖZDEMİR, Tiran New York Üniversitesi
- Prof. Dr. Kemalettin DENİZ, Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet SAMSAKÇI, İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Mustafa BALCI, İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Mücahit KAÇAR, İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Nezir TEMUR, Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Şamil ÖÇAL, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
- Prof. Dr. Mustafa KURT, Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Ahmet KARADOĞAN, Kırıkkale Üniversitesi
- Prof. Dr. Erkan ERDEMİR, Tiran New York Üniversitesi
- Prof. Dr. Kadir Kaan BÜYÜKİKİZ, Gaziantep Üniversitesi
- Prof. Dr. Mustafa DURMUŞ, Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Rahman ADEMİ, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. Marija LEONTİK, Goce Delcev Universitesi
- Prof. Dr. Müberra GÜRGENDERELİ, Trakya Üniversitesi
- Prof. Dr. Selim KARAHASANOĞLU, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
- Prof. Dr. Süleyman Baki, Kalkandelen Üniversitesi

- Prof. Dr. Tuba DURMUŞ TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
- Prof. Dr. Salim PİLAV, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. Yakup YILMAZ, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
- Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR, Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Halil ÇELTİK, Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Bilal ÇAKICI, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
- Prof. Dr. Mahmut Çelik, Goce Delcev Üniversitesi
- Prof. Dr. Marija Djindjic, Sırbıstan Bilimler Akademisi
- Prof. Dr. Azmi Bilgin, Haliç Üniversitesi
- Doç. Dr. Ahmet KOÇAK, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
- Doç. Dr. Mehmet Emre Çelik, Pamukkale Üniversitesi
- Doç. Dr. Ayşegül KILIÇ, Trakya Üniversitesi
- Doç. Dr. Ubeydullah Sezikli, İstanbul Üniversitesi
- Doç. Dr. Emrah BOYLU, Bartın Üniversitesi
- Doç. Dr. Elsev Brina, Prizren "Ukshin Hoti" Üniversitesi
- Doç. Dr. İsa SULÇEVSİ, Priştine Üniversitesi
- Doç. Dr. Harun TUNCER, İstanbul Üniversitesi
- Doç. Dr. Emine TEMEL ALEMDAR, İstanbul Üniversitesi
- Doç. Dr. Lindita XHANARI LATIFI, Tiran New York Üniversitesi
- Doç. Dr. Meryem SALİM AHMET, Şumnu Üniversitesi
- Doç. Dr. Muhuttin DOĞAN, Marmara Üniversitesi
- Doç. Dr. Musa DEMİR, Kırıkkale Üniversitesi
- Doç. Dr. Mirsad Turanovic, Saraybosna Üniversitesi
- Doç. Dr. Neriman HASAN, Köstence Ovidius Üniversitesi
- Doç. Dr. Neslihan KARAKUŞ, Yıldız Teknik Üniversitesi
- Doç. Dr. Osman Emin, Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi
- Doç. Dr. Osman COŞKUN, Marmara Üniversitesi
- Doç. Dr. Önder ÇANGAL, Gaziantep Üniversitesi
- Doç. Dr. Tarık DURAN, Belgrad Üniversitesi
- Doç. Dr. Umut BAŞAR, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı
- Doç. Dr. Tarık Demir, Gazi Üniversitesi
- Doç. Dr. Yasin BEYAZ, Yalova Üniversitesi
- Doç. Dr. Zeynep ARKAN, Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Dr. Erdal KILIÇ, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
- Dr. Fatih ODUNKIRAN, İstanbul Üniversitesi
- Dr. Fatos DİBRA, Tiran New York Üniversitesi
- Dr. Filiz FERHATOĞLU, İstanbul Üniversitesi
- Dr. Nebahat SULÇEVSİ, Priştine Üniversitesi
- Dr. Seyhan M. İBRAHİMİ, Uluslararası Balkan Üniversitesi
- Dr. Şaban ÇOBANOĞLU, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

- Dr. Şaban BIYIKLI, Marmara Üniversitesi
- Dr. Zeqije XHAFÇE, Priştine Üniversitesi
- Dr. Dženana Bračković, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi

Sempozyum Sekretaryası

- Dr. Dženana Bračković, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi
- Enes Sadık ECE, Türkiye Maarif Vakfı
- Enes Tecim, Türkiye Maarif Vakfı
- Feyza Nur YILMAZ, Türkiye Maarif Vakfı
- Nuri İbrahim KARABUDAK, Türkiye Maarif Vakfı
- Şerife KAFALİ, Türkiye Maarif Vakfı
- Uğur CEYLAN, Türkiye Maarif Vakfı

Sempozyum Yeri

- Uluslararası Saraybosna Üniversitesi – Bosna Hersek

1. OTURUM

BALKANLAR'DA KÜLTÜREL VE EDEBÎ YANSIMALAR: ŞEHİRLER VE TARİH

OTURUM BAŞKANI:

Prof. Dr. Müberra GÜRGENDERELİ

KONUŞMACILAR:

Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN

Prof. Dr. Gencay ZAVOTÇU

Prof. Dr. Ömer SOLAK

Ergin ŞEN / Doç. Dr. Önder ÇANGAL

XV. YÜZYIL ANLATICILARININ DİLİNDEN SALTUKNAME'DE BALKAN ŞEHİRLERİ ALGISI

Prof. Dr. Şükrü Haluk Akalın[1]

Özet

Saltukname, XIII. yüzyılda yaşamış Sarı Saltuk'un menkıbelerini içerir ve Ebülhayr-ı Rûmî tarafından Cem Sultan'ın arzusuyla XV. yüzyılda yazıya geçirilmiştir. Ebülhayr-ı Rûmî'nin ravilerden, dervişlerden ve kıssahanlardan derlediği menkıbelerden oluşturduğu *Saltukname*, tarih veya coğrafya kitabı olmamakla birlikte Balkan şehirlerine dair o dönemin halk anlatılarını ve kültürel algılarını yansıtan bir eserdir. XV. yüzyıl anlatıcıları, Sarı Saltuk'un hayatını ve gazalarını anlatırken, özellikle Bosna ve Üsküp gibi Balkan şehirlerine ayrı bir önem verirler. Bu şehirler, İslam'ın ve Türklüğün bu coğrafyadaki yayılma sürecini temsil eden mekânlar olarak öne çıkar. Bosna, *Saltukname*'de Sarı Saltuk'un özel ilgi gösterdiği bir şehir olarak betimlenmiştir. Sarı Saltuk'un Bosna beyleri ve halkıyla kurduğu güçlü bağlar, bu bölgenin stratejik ve manevi önemini yansıtır. *Saltukname* anlatıcıları, Sarı Saltuk'un Bosna beyine ve halkına duyduğu yakınlıkla birlikte, bu bölgenin İslamlaşması sürecine katkısını vurgular. Eserde, Sarı Saltuk'un Bosna askerlerini gördüğünde onların Müslüman olmalarını arzu etmesi, bu sürecin manevi bir boyut kazandığını gösterir. Üsküp ise, *Saltukname*'de bir mücadele ve kahramanlık mekânı olarak yer alır. Sarı Saltuk'un Üsküp'te düşmanla yaptığı savaşlar, bölgenin İslamlaşması ve Türkleşmesi sürecine katkı veren bir merkez hâline gelmesini sağlar. *Saltukname*'ye göre, Saltuk kimi zaman Üsküplü bir pehlivan olarak kendisini tanıtarak bu şehre verdiği önemi ortaya koyar. Eserde, Üsküp'ün düşman saldırılarına uğraması ve şehrin Müslüman halkının Babadağ'a sığınmak zorunda kalması, dönemin zorlu mücadelelerine işaret eder. Ebülhayr-ı Rûmî'nin derlediği bu anlatılar, Sarı Saltuk'un XIII. yüzyıldaki tarihsel kişiliğini XV. yüzyılda Osmanlı'nın Balkanlar'daki fetihleriyle ilişkilendirir. Bosna ve Üsküp gibi şehirler, Sarı Saltuk'un kahramanlık hikâyeleriyle Osmanlı'nın manevi fetihlerinin sembolü haline getirilmiştir. Anlatıcılar, bu şehirleri sadece birer yerleşim yeri olarak değil, Osmanlı'nın Balkanlar'daki egemenliğini meşrulaştıran ve İslam'ın yayılmasında stratejik rol oynayan merkezler olarak sunarlar.

Anahtar kelimeler: Saltukname, Balkan şehirleri, Bosna, Üsküp

1 Hacettepe Üniversitesi (Emekli Öğretim Üyesi), sukruhaluk.akalin@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5313-1763.

THE PERCEPTION OF BALKAN CITIES IN SALTUKNAME THROUGH THE LANGUAGE OF 15TH-CENTURY NARRATORS

Abstract

Saltuqnama contains the stories (manqibas) of Sarı Saltuk, who lived in the XIIIth century, and was transcribed in the XVth century by Ebulhayr Rumi at the request of Cem Sultan. Although Saltuqnama, composed of stories collected by Ebulhayr Rumi from storytellers, dervishes, and narrators (ravis), is not a history or geography book, it reflects the cultural perceptions and folk narratives of its time, particularly about Balkanic cities. The XVth century narrators place special emphasis on cities like Bosnia and Skopje when recounting the life and military campaigns of Sarı Saltuk. These cities are portrayed as symbolic locations representing the spread of Islam and Turkish influence in the region. In Saltuqnama, Bosnia is depicted as a city of particular interest to Sarı Saltuk. His strong ties with Bosnian rulers and people highlight the strategic and spiritual importance of this region. The narrators emphasize Sarı Saltuk's affection for the Bosnian rulers and his contribution to the region's Islamization. In the story, when Sarı Saltuk sees the Bosnian soldiers, his wish for them to embrace Islam demonstrates the spiritual dimension of this process. On the other hand, Skopje is portrayed in Saltuqnama as a place of struggle and heroism. The battles Sarı Saltuk fights in Skopje contribute to the city becoming a center for the Islamization and Turkification of the area. According to Saltuqnama, Sarı Saltuk sometimes introduces himself as a wrestler from Skopje, highlighting the importance he attaches to the city. The story of Skopje being attacked by enemies and the city's Muslim population seeking refuge in Babadagh points to the difficult struggles of the time. These narratives, compiled by Ebulhayr Rumi, connect Sarı Saltuk's historical persona from the XIIIth century with the Ottoman conquests in the Balkans during the XVth century. Cities like Bosnia and Skopje, through the heroic tales of Sarı Saltuk, are transformed into symbols of the Ottoman Empire's spiritual conquests. The narrators do not present these cities merely as settlements but as centers that played a strategic role in the spread of Islam, legitimizing the Ottoman Empire's dominance in the Balkans.

Keywords: Saltuqnama, Balkanic cities, Bosnia, Skopje

1.Giriş

Balkanlarda Türklüğün ve İslamlığın yayılmasının öncülerinden Sarı Saltuk'un menkıbelerinden oluşan Saltukname, Cem Sultan'ın isteği üzerine Balkanları ve Anadolu'yu adım adım dolaşarak sözlü anlatıcılardan derlediği rivayetleri yazıya geçiren Ebülhayr-ı Rûmî'nin eseridir. Eserin kahramanı Sarı Saltuk XIII. yüzyılda yaşamış olmasına rağmen menkıbelerinin yazıya geçirilişi XV. yüzyılın ikinci yarısında, muhtemelen 1473-1480 yılları arasındadır. Bilindiği gibi Saltukname bir tarih veya bir coğrafya kitabı veya bir seyahatname değildir. Bu nedenle eserde geçen yer adları arka planda kalmaktadır. Bununla birlikte kahramanı Sarı Saltuk'un hayatı çerçevesinde özellikle Balkanlar için zengin bir tarih, halk bilimi, kültür malzemesi sunar. Balkan şehirlerinin, kalelerinin ve coğrafyasının Saltukname'de yer alması, Oğuz-Türkmen boylarının batıya doğru hareketliliğinin sürdüğü XIII. yüzyılda Sarı Saltuk'un efsanevi ama aynı zamanda tarihsel yolculuğuna dayanır.

1.1.Kaynaklara Göre Sarı Saltuk

Sarı Saltuk hakkında bilgi veren ilk kaynak olan Serrac'a göre (2015, s. 11-13) asıl adı Saltuk et-Türkî olan kahramanımız gençliğinde Şam'da yaşamış sonrasında 'kuzey ülkelerine' giderek buraya yerleşmiştir. Kuzey ülkelerinin neresi olduğu konusundaki bilgi ise ikinci kaynak İbn Battuta'nın Seyahatname adlı eserinden edinilmektedir. İbni Battuta, Sarı Saltuk'un ölümünden yaklaşık yarım yüzyıl sonra bugün Romanya sınırları içerisinde kalan Babadağ yakınlarındaki Baba Saltuk kasabasına gelmiştir. Kasabada Sarı Saltuk'a ait menkıbeleri dinleyen İbni Battuta bu anlatıların İslam diniyle bağdaşmadığını da belirtir (İbn Batuta 1971, s. 102).

Yazılı kaynaklarda yer alan Balkanlara doğru bu yolculuk Sarı Saltuk'un öncülüğündeki Türkmen obalarının Üsküdar'dan 1263 yılında Dobruca'ya geçişidir. "Yazıcızade Ali'nin Tevârih-i Al-i Selçuk (233a) adlı eserinde, II. İzzeddin Keykâvus'un maiyetindeki Sarı Saltuk'un Anadolu'daki Türk aileleri ile birlikte Dobruca'ya geçişi anlatılmaktadır. Sarı Saltuk'un Dobruca'daki Babadağı kasabasına yerleşmesi Tevârih-i Ali-i Selçuk'ta yer almaktadır. Kemâl Paşazade'nin Tevârih-i Al-i Osman'ında ve Seyyid Lokman'ın Yazıcızade'nin eserini özetleyerek yeniden kaleme aldığı Oğuz-nâme'de de bu olaylar benzer şekillerde anlatılmaktadır" (Ocak, 2002, s. 30). "Hatta Seyyid Lokman'ın eserinde yer alan bir dörtlükte Sarı Saltuk'un Rumeli'ye geçiş yılı (662 Hicri) da verilmektedir. Bu bilgiye göre Sarı Saltuk, maiyetindekilerle beraber 1263 yılında Rumeli'ye geçmiştir" (Ahmed Tevhid, 1327, s. 5; Ocak, 2002, s. 31):

"Sarı Saltuk uburı Rûmeli'ne
Altı yüz altmış iki idi hemân
Hep Oguz-nâme'yi tetebbu idüp
Yazdı icmâl ile Seyyid Lokman"

Balkanlardaki ilk Müslüman-Türk yerleşimi Sarı Saltuk'un 1263 yılındaki bu yolculuğu ile başlamıştır. Sarı Saltuk'un bu bölgedeki faaliyetleri, Balkanların İslamlaşması ve bu coğrafyada Türk nüfusun yayılmasının en önemli adımlarından biri olmuştur. Oğuzların Kayı boyundan gelen ve en batıda yurt tutmuş olan Osma-

noğulları Beyliğinin güçlenerek egemenlik alanını genişletmesi ve Avrupa içlerine kadar yayılması bu yolculuğun etkilerinin kalıcı hâle gelmesini sağlamıştır.

Sarı Saltuk'un Balkanlara yerleşmesinin bir başka anlatıcısı ise Evliya Çelebi'dir. Seyahatname'sinin ikinci cildinde Sarı Saltuk'un asıl adının Muhammed Buhari olduğunu, Ahmed Yesevi tarafından Anadolu'ya Hacı Bektaş-ı Veli'ye gönderildiğini, oradan da Balkanlara geçişini ve Dobruca bölgesinde İslam dinini yayma çalışmalarını anlatmaktadır.

Sarı Saltuk'un, Dobruca kralının iki kızını ejderin elinden kurtarması ve kralın İslam dinini seçmesi olayını Evliya Çelebi eserinin ikinci cildinin Der-sitâyiş-i Tekye-i Keliğra Sultân ya'nî Sarı Saltık Sultân başlığını taşıyan bölümünde destansı bir üslupla anlatır:

"…kendülerinde alâ-sûret-i asfaru'l-levn olmağıla Şeyh Ahmed Yesevî hazretleri kendülere Saltık Bay nâmıyla künye demişler idi. Ammâ ism-i şerîfleri Muhammed Buhârî'dir. Ba'dehû seyâhât ile "Pir Er Vardı" ya'nî Pravadi kal'asına gelüp sâkin olmağıla "Bir er vardı"dan galat Pravadi kal'ası derler, anda def ve kudûmün çalarak Dobruca kralına buluşdukda kral-ı dâll-i bed-fi'âl eydür: "Ey Sarı Saltık! Eğer sende kerâmet varsa benim diyârımda bir ejdehâ peydâ olup Karadeniz sâhilinde bir yalçın kaya içinde âşiyân edinüp cümle re'âya vü berâyâm yidi. Ve hâlâ dâr-ı dünyâda iki ciğer-kûşe kızlarıma tâli'-i kur'a düşüp ejdere gıda olmağiçün Dobruca sahrâsında bir amûd-ı azîme kızlarım bağlamışız. Vakt-i zuhr olunca gelüp yise gerek ammâ bu ejdere bir çâre eyle" diyü Dobruca kralı ricâ edince Sarı Saltık Sultân eydir "İmdi kral, Muhammed dînin hak bilüp İslâm ile müşerref olursan senin kerîmelerin ol böcüğün gıdası olmadan bi-emrillâh ve bi-himmeti'l-pîr halâs edeyim."

Evliya Çelebi, kralın Müslüman olacağına dair yemin etmesinden sonra Sarı Saltuk'un tahta kılıcını kınından çıkarıp ejderi öldürmesini ve kızları kurtarmasını ayrıntılı bir biçimde okuyucularına aktarır (Evliya Çelebi, 2006, s. 72-73).

1.2. Saltukname ve Sarı Saltuk

Doğrudan doğruya Sarı Saltuk'un hayatını, gazalarını, kerametlerini konu alan eser ise Ebülhayr-ı Rûmî'nin Saltukname'sidir. Eserin başkahramanı Sarı Saltuk'tur. Çoğunlukla tek başına yaptığı seferleri, mücadeleleri, çeşitli kılıklara girerek verdiği baskınları anlatan menkıbelerde Sarı Saltuk olağanüstü niteliklere sahip bir destan kahramanı olarak canlandırılır. Bununla birlikte bazı menkıbelerde ikincil bir rolde olduğu veya bazen hiç yer almadığı dönemin anlatıcılarının konuyla az çok ilgili kıssalarına yer verildiği görülmektedir. Bu menkıbeler İslam, Arap, Hint, Habeş ve İran tarihini veya efsanevi varlıkları konu alır. Eserde Sarı Saltuk'un Mısır ve Arabistan seferleri sırasında karşılaştığı tarihçi ve âlimlerden dinlediği hikâyeler de yer alır. Ayrıca, Sarı Saltuk'un Kafdağı, Kefe, Kırım, Habeşistan ve Hindistan'a yaptığı seferler ve bu bölgelerdeki düşmanlarla mücadeleleri anlatılır. İkinci cilt, "Sarı Saltuk'un Türkistan vilayetlerine, Frenk diyarına, Babil Kuyusu'na seferleri, cadılarla savaşları ve Cezayir ile Kûhistan'a yaptığı yolculukları" içerir. Bu ciltte ayrıca "Anadolu ve Rumeli'nin Türkleşmesinde önemli rol oynayan gazi dervişler

ve velilerin faaliyetleri ile Horasan erenleriyle ilişkilerini anlatan bir menkıbe" yer almaktadır. Eserde İstanbul tekfurluğunun tarihi, Sarı Saltuk'un bakır gemiyi bulması ve Şahmaran ülkesine gidişi gibi olaylar da işlenmiştir. Saltukname'nin üçüncü cildi "Frenk Kâfirleri Hazret-i Resûlün Türbe-i Şerîfine Kastettikleri, Kıssa-i Tatar Han, Kıssa-i Umur Bey ve Osman Gazi" başlıklı menkıbeleri, Sarı Saltuk'un şehadetini ve sonrasında yaşanan olayları içermektedir. Şehadetinden sonraki menkıbelerde asıl kahramanlar başka tarihî kişiler olsa da Sarı Saltuk kerametleri aracılığıyla olaylara dâhil olmakta ve menkıbelerdeki kişilerin rüyalarına girerek onlara yol göstermektedir.

1.3. Saltukname'nin Anlatıcıları

Hiç kuşkusuz Saltukname, tarihî bir kaynak değil edebî bir metindir. Söylencelerin tarihî gerçeklerle karıştırıldığı, zaman zaman da gerçeklerin önüne geçtiği destansı bir eserdir. Eserin yazarı Ebülhayr-ı Rûmî son sayfalarda bu hikâyeleri Cem Sultan'ın isteği üzerine topladığını yazmaktadır. Padişahın uzak bir sefere çıkması hâlinde Osmanlı geleneği olarak eski başkenti boş bırakmamak amacıyla bir şehzadenin Edirne'ye gönderildiğini yazan Ebülhayr "bu geleneğe göre Edirne'ye gelen Cem Sultan buradan Tuna'ya geçmiş, Babadağı'nda Sarı Saltuk türbesini ziyaret etmiş ve türbedekilerden Sarı Saltuk menkıbelerini dinlemiştir". Bu anlatıların sahih olanlarının derlenip yazıya geçirilmesi işiyle de Ebülhayr-ı Rûmî'yi görevlendirmiştir. Ebülhayr, Cem Sultan'ın emriyle memlekette yürüdüğünü, her yerde Sarı Saltuk'un menkıbelerinin meşhur olduğunu, nerede Sarı Saltuk menkıbesini bulsa bunları âşıklarından, ariflerinden dinlediğini, yazıya geçirerek düzenlediğini ve yedi yılda bir kitap hâline getirip Cem Sultan'a sunduğunu kaydeder. Cem Sultan'ın daima bu kitabı okutup dinlediğini, bir başka kıssayı dinlemediğini de ifade eder. Bu anlatılanlara dayanarak Ebülhayr'ın bir derleyici özelliğiyle menkıbeleri adlarını ve sayısını dahi bilemediğimiz kıssahanlardan, ravilerden derlediğini söyleyebiliriz. Sarı Saltuk'un ölümünden yaklaşık yüz elli yıl sonra, 1473 yılında kayda geçirilmeye başlanan menkıbelerdeki bilgileri buna göre değerlendirmenin doğru olacağı görüşündeyiz. Bu bakımdan anlatılar Sarı Saltuk'un yaşadığı dönemde oluşsa da yüz elli yıllık bir dönemde dilden dile anlatılması sırasında eklemeler, değişiklikler, çıkarmalar olması, yeniden yorumlamalarda bulunulması kaçınılmazdır. Anlatılar, söylenceler eserin derleyicisi ve yazarı Ebülhayr-ı Rûmî tarafından yazıya geçirilirken tarihî gerçekler bakımından sorgulanmamış, olduğu gibi esere aktarılmıştır. Örneğin Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'in tutsak düştüğü tarihî bir gerçek iken anlatıcılar savaşta beylerinin kendisini terk etmesi üzerine Yıldırım'ın bu duruma öfkelenip düşmanın eline geçmektense parmağındaki yüzükte bulunan zehri yalayarak can verdiğini; Yıldırım'a çok benzeyen Engürü Beyi Mezid'in Osmanlı padişahı denerek Timur'a götürüldüğünü, Timur'un da Mezid Bey'i demir kafes içerisinde tutarak yanında gezdirdiğini yazar (Ebü'l-hayr-ı Rûmî, 1990, s. 359). Saltukname'yi Cem Sultan'ın isteği üzerine yazıya geçiren Ebülhayr'ın da bu anlatıyı "rivayettür" diyerek eserine alması bir Osmanlı padişahının tutsak düşmektense canına kıyacağı düşüncesini vermek için olabilir. Saltukname'nin edebî bir eser olması bakımından bu düşünce de hoş görülebilir. Eser bu bakış açısıyla incelendiğinde hem anlatıcıların hem yazarın yaklaşımları, algıları, hayal dünyaları araştırmacılar için ilginç veriler sunar. Bu verilerden en önemlileri de Balkanlarla ilgili olanlardır.

1.4. Saltukname'de Balkanlar

Balkanların ve Balkan ülkelerinin tarihi ve kültürel altyapısı araştırılırken başvurulması gereken kaynaklardan biri de Saltukname'dir. Çünkü Saltukname, yalnızca esere adını veren kahramanı Sarı Saltuk'un hayatını değil XIII. yüzyıldan başlayıp XV. yüzyıla kadar uzanan bir dönemde Anadolu ile Balkanlarda yaşanan olayların, savaşların, bu coğrafyada yaşayan halkların, inançların, kültürel ilişkilerin de geçmişinden kesitler sunan önemli bir kaynaktır. Saltukname elbette bir tarih eseri değildir. XV. yüzyıl sonlarında sözlü rivayetlerden derlenerek oluşturulan Saltukname, XIII. yüzyılın tarihî bir şahsiyeti olan Sarı Saltuk'un halk muhayyilesinde canlı bir biçimde yaşayan menkıbelerinden oluşmuştur.

Gerek Saltukname'de gerek anılan eserlerde, Sarı Saltuk'un Balkanlara gittiği açıkça anlatılmaktadır. Sarı Saltuk'un Balkanlardaki çalışmaları, gazaları, kerametleri Anadolu'dan daha çoktur. Bu sebeple, Balkanlarda İslam'ın ve Türklüğün tarihi ile ilgili çalışmalarda Sarı Saltuk'un tarihî kişiliği ve menkıbevi hayatı üzerinde önemle durulmalıdır. Sarı Saltuk, tabir yerindeyse, Rumeli Türklüğünün atasıdır.

2. Balkan Şehirleri ve Saltukname

Görsel 1. *Saltuk-name Derlemi*

Hazırlamış olduğum Saltukname'nin tam metni 1987, 1988 ve 1990 yıllarında Kültür Bakanlığı tarafından üç cilt olarak yayımlanmıştır. Mevcudu çoktan tükenen eserin ilgililerce ve meraklılarca sürekli olarak istenmesi üzerine 18 Mart 2023 günü tam metin olarak derlem yazılımıyla birlikte saltukname.shakalin.net adresindeki kişisel ağ sayfamda erişime açmış bulunmaktayım. Saltukname Derlemi 240.381 sözcükten oluşmaktadır. Tekil kullanılan sözcük sayısı ise 44.403'tür. Ancak söz birimleştirme (lemmatisation) yapılmadığı için bu sayı sözcüklerin çekimli biçimlerini de kapsamaktadır. Saltukname Derlemi'nde sözcük araması yaparak sözcüğün kaç kez geçtiğini, hangi sözcüklerle bir arada kullanıldığı 5 N-gramlı görmek müm-

kündür. Saltukname Derlemi'nde örneğin Rûm-ili sözü çekimli biçimleriyle birlikte 965 kez geçmektedir.

Saltukname'nin söz varlığında Balkan coğrafyası ile ilgili adlar Sarı Saltuk'un seferleri dolayısıyla geçmektedir. Saltukname'nin birinci cildinin daha ilk sayfalarında Sarı Saltuk'un Rumeli'deki, gazaları, savaşları anlatılır. Anadolu'dan önce İstanbul'a geçen, oradan Edirne'ye giden Sarı Saltuk böylece Rumeli'ye ulaşmıştır. Sırp, Frenk, Macar krallarıyla, ordularıyla mücadeleleri bu bölümde anlatılır.

Saltukname'de adları geçen Balkan şehir, kasaba, köy, ülke vb. yerleşim birimlerinden bazıları şunlardır: Bosna ~ Bosin ~ Bosni, Üsküp ~ Süküp, Kosova, Budun, Bulgar, Burgaz, Dobruca, Eflâk, Boğdan ~ Bodan, Erdel, Hersek ~ Herasik, Manastır, Üngürus, Morina... Bunların yanı sıra anlatıcıların dilinde bozulmuş biçimleri kullanılan veya yazıya geçirilirken yapıları bozulan yer adları da dikkati çekmektedir: Ezentamariyye ~ Ezıntımariye, Estervay, Eski Poluz ~ İskeboluz, Etvaliyye, Kilaşpol, Feranospol, Feriban, Kalabağ, Kiligrad, Baravati… Bütün bu yer adları içerisinde eserde en fazla yer ayrılan şehirler Üsküp ve Bosna'dır.

2.1.Üsküp

Sarı Saltuk, adamlarını yanına alarak Üngürus kralı üzerine sefere çıkar. Kralla yaptığı savaşta bir darbede kralın başını uçurur. Oradan kırk adamıyla Leh kıralı üzerine gider. Onu da sancağının altında öldürür, Çeh kralını ortadan kaldırır. Rus kralını esir eder, Eflâk kralını öldürür. Bunların ardından eserde Kariban olarak adlandırılan Rûmî askerlerin savaşlarından söz edilmektedir. Saltukname'ye göre Kariban, Balkanlardaki bir diyarın Arapça adıdır. Bu askerin beyi Taynos'tur, şehirlerinin adı ise Süküp (~ Üsküp)'tür:

"Kariban leşkeri, kim Rûmîlere dirler Arab dilince, anlar kaldılar. Girü gayret getürdiler, ceng ittiler. Faris, Aceh ol Kariban Rûm birle ceng ittiler. Meger bu Kariban leşkerinün beği adına Taynos dirlerdi, öte Rûm yakasında bir şehr diyârı vardı, asıl Rûm içinde Kariban anlar idi ve ol şehre Süküb dirlerdi. Ol şehrün pâdişâhı katında iki ulu bân vardı. Birine Sırf-ı Rûmî ve birine Lâz dirlerdi. Birbirine hısımlardı. Anları alup Kariban çerisiyle kaçtılar gittiler, tağıldılar." (Ebü'l-hayr-ı Rûmî, 1987, s. 26-27)

Bu bölümden sonra Sarı Saltuk'un Anadolu'ya geçişi anlatılmaktadır. Bu bölümlerde dikkati çeken bir özellik, Sarı Saltuk'un kendisini Üsküp diyarından gelen bir pehlivan olarak tanıtmasıdır:

"Ol kârbân başı eyitti: "Ne gülersin?" didi. Şerîf eyitti: "Ben dahı bir ulu pehlevanam, Rum içinde anıluram. Anı işidüp geldüm." didi. Anlar eyittiler: "Hey sen fikr ittügün gibi değüldür bu, sakın gâfil olma" didiler, gittiler. Şehre gelüp kondılar. Şerif'ün âdeti deyre konmaktı. Gelüp girü bir deyre kondı. Ruhbanlar sordılar: "Kandan gelürsin?" didiler. Şerif eyitti: "Süküp diyarından gelürem. Padişahı işidüp geldüm" didi." (Ebülhayr-ı Rûmî, 1987, s. 90)

Saltukname'nin ikinci cildinde ise Üsküp bir Türk ve Müslüman şehri olarak anılmaktadır. Çevre illerden toplanan düşman güçleri Üsküp'e bir baskın düzenlerler ve şehrin beyi Ali Bey'i şehit ederler. Şehrin düşman eline geçmesi üzerine şehirdeki Türklerin bir bölümü Babadağ'a (Romanya) giderler:

"Çevre il kâfirleri gelüp çoğaldılar. Müslümanlar zaîf idi, hem azdı. Ol gaziler durup hisara girdiler. Tekur-ı lain gördi, ceng birle hisar alınmaz, çevre Tekurları ve banları cem idüp Firiban ilinde Süküp şehrine geldiler, Ali Beği gafil buldılar, şehid ittiler, hisarı aldılar. Müslümanlardan kurtılanlar kaçup Baba'ya gittiler." (Ebü'l-hayr-ı Rûmî, 1988, s. 68)

2.2.Bosna

Saltukname'de Sarı Saltuk'un Bosna'ya özel bir önem verdiği görülüyor. Bosna beyine, çocuklarına ve halkına karşı ayrı bir yakınlık ve ilgi duymaktadır. Düşman ordusuyla karşılaştığında bu kez de kendisini Bosnalı olarak tanıtır:

"Ahir geldi berüsine geçüp Rûm-iline geçdi, kenârda durdı, ol sandalı suya yaturdı. Nâ-gâh gördi, karşudan bir alay kafirler geldiler, yakın irüp Şerîf'e eyitdiler: "Kandan gelürsin?" didiler. Şerif eyitdi: "Rûm-ili'nden, Bosna'dan gelürem." didi. Ol kafirler eyitdiler: "Morina ilindenüz, bizüm kavmümüzdür. Anlarun sağlar idüklerin bilmezüz." didiler. Şerif eyitdi: "Ben dahı gene ol vilayete giderem. Sizün haberinüz virem." didi." (Ebülhayr-ı Rûmî, 1987, s. 28)

Sırp askerlerine pek de iyi gözle bakmayan Sarı Saltuk Bosna askerlerini gördüğünde de gönlünden bu halkın Müslüman olmasını dileyecektir:

"Nâ-gâh yolda giderken gördi kim bir bölük kavm dirilüp giderlerdi. Anlarun birisinden sordı kim: "Kanda gidersiz?" didi. Eyitdiler: "Bosna padişahınun oğlı Laz Tekürinün kızın alur anda düğün iderler. Ana giderüz kim anda varavuz." didiler. Şerif anlara eyitdi: "Bir garîb keşişem. Sırf ilinden gelürem. Kerem eylen sizünle bile giderem." didi. Anlar dahı: "Gel berü." diyüp yola revâne oldılar. Âhirü'1-emr Lâz şehri Niko-âbâd'a geldiler. Bir mu'azzam deyr vardı; anda kondılar. Âhirü'1-emr anı gördiler bir alay Bosna çerisi çıkageldiler ve iki küçük güzel oğlanlar ata binmişler, tapınu geldiler. Kızıl altuna benzer saçları, güzel adamları var. Rûm halkı içinde anun gibi pâk ve temiz tâife görmedi. Seyyid eyitdi: "N'olaydı bu halk ehl-i İslâm olalardı." didi. Sırf'dan ve Lâz'dan Morina'dan ve dahısından bunlar güzellerdür. Dahı bir kâfirden sordı kim: "Bunlar ne güzeldür." didi. Ol kâfir eyitdi: "Bunlar İshak peygamber oğlı Ays neslindendür. Rûmîler Yâfes b. Nûh peygamber neslindendür." didi. Şerif ol tâifeyi öldürmeğe sebebsüz kasd eylemedi. Hem i'tikadların gördi, dahı sulb kavm gördi. Girü ol kâfirden sordı kim: "Bu iki gelen yiğidün kankısı Bosna kıralınun oğlıdur?" Pes buna kıral anun içün dirlerdi kim ol ulu padişahdı. Ol kafir eyitdi: "Birisi oğlıdur, birisi dahı Hersek ilinün padişahı oğlıdur." didi. Pes Şerif sabr itdi. Ta kim gice oldı Lâz pâdişâhı sürdi, ol büyük deyre geldi oturdı, 'ayş itdi. Şarâblar içdiler, kan ser-hoş oldılar, yatdılar. Şerîf heman durup Lâz oğlınun üstine geldi dahı götürdi kiliseden taşra bir yire getürdi dahı kodı. Serhoş yiğitcük kendüyi bilmezdi. Andan dahı götürüp bir virân hisâr vardı yakın, anda

bir bodurım vardı ana koydı dahı sabr itdi. İrtesi yiğitcüğin 'aklı başına geldi. Gördi kim bir adam üstinde durur söze gelüp eyitdi: "Kimsin?" didi. Şerif eyitdi: "Ben Sarı Saltık'am. Tiz iman getür yohsa sana bir iş iderem kim kandalığun bilmezsin" didi. Kâfir feryâd idem sandı, bir kılıç urup başı önine düşdi." (Ebü'l-hayr-ı Rûmî, 1987, s. 77-78)

Saltukname'de Bosna ve Hersek beylerinin Sarı Saltuk'a özel bir ilgi gösterdiği de anlatılmaktadır:

"Andan pâdişâh-ı Bosna ve pâdişâh-ı Hersek oğulları bile ava gelmişlerdi, anlar dahı işidüp gelüp Şerif'ün ayağına düşüp görişdiler. 'İzzetle alup padişah katına geldiler. Pes pâdişâh karşu gelüp Şerîf'le görişdi, ni'metler döküp konukladı. Seyyid kırk gün anda karar kıldı. Anlar dahı Şerîf'e mal ve ni'met virdiler tonlar ve libaslar ve atlar virüp bî-hadd mal ve rızk birle 'atâ idüp hürmetler itdiler." (Ebülhayr-ı Rûmî, 1987, s. 143)

Sarı Saltuk düşman ülkesine Bosna'dan gelen bir bezirgân kılığında da girmektedir:

"Andan Server dahı atından inüp kondı. Anı gördi kim Şem'un b. Harkil çıkageldi. Hayl ü haşem ü hadem birle yitişdi geldi dahı toğrı haymesine karşu yüridi. Çünkim yakın geldi nâ-gâh bakdı karşuda Seyyid'ün çadırın öninde gördi dahı sordı kim: "Bu çadırlar kimündür?" didi. Pes ol kâfirler eyitdiler: "Bosna'dan bir bazergân geldi anundur?" didiler ... Şem'ûn b. Harkil Şerif'e 'izzetler itdi: "Hoş geldünüz." didi. Pes Şerîf dahı birkaç hedâyâ Şem'ûn b. Harkil'e pîş-keş çekdi. Şem'un b. Harkil eyitdi: "İy Hvâce! Bize toğrı haber vir kim ol Saltık-ı sâhir gelmiş, Bosna padişahınun yanında imiş, gelmiş andadur, dirler. Bu sözler gerçek midür?" didi. Şerif eyitdi: "Beli, gerçekdür velî dir kim 'Ben ölürsem yirüme girü bencileyin eksük olmaz. Kıyamete değin bu Muhammed dîninün bekçileri olup kılıç koyup kafirleri zîr ü zeber idiserlerdür' dir." (Ebülhayr-ı Rûmî, 1987, s. 143-144)

Saltukname'de adları anılan Balkan şehirleri içerisinde Üsküp ve Bosna hem yerleşim birimi olarak hem de halkıyla, beyleriyle öne çıkmaktadır. Bilindiği gibi Üsküp 1392, Bosna ise 1463 yılında Sarı Saltuk'un ölümünden sonra Osmanlı topraklarına katılmıştır. Saltukname'de yer alan anlatılar ravilerin, kıssahanların Osmanlı fetihlerinden sonraki gözlemlerini ve bakış açılarını içerir. Bu bağlamda, Saltukname'de Sarı Saltuk'un Üsküp ve Bosna'ya özel bir önem atfetmesi, aslında onun döneminden ziyade, bu coğrafyaların Osmanlı İmparatorluğu'na katılmasından sonraki dönemlerdeki stratejik ve manevi anlamını vurgulayan bir anlatı olarak değerlendirilebilir.

3. Saltukname'deki Anlatılar

Sarı Saltuk, XIV. yüzyılın başlarında öldüğünde Üsküp ve Bosna henüz Osmanlı şehirleri değildi. Ancak Saltukname'deki anlatılar, bu şehirlerin Osmanlı topraklarına katıldıktan sonraki önemini yansıtır. Anlatıların bu dönemin etkisi altında şekillenmiş olması, Saltukname'de Üsküp ve Bosna'ya Osmanlının bakışını yansıtır. Raviler Sarı Saltuk'un bu bölgelerdeki faaliyetlerini anlatırken onun manevi ve savaşçı

gücünü Osmanlı'nın buralarda sağladığı başarılarla ilişkilendirmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla, Sarı Saltuk'un kişisel olarak yaşadığı olaylar değil, onun Osmanlı fetihlerine manevi bir katkıda bulunduğuna dair bir algı yaratılmıştır.

Ravilerin anlatıları, Sarı Saltuk'un yaşamış olduğu dönemle doğrudan örtüşmeyebilir, ancak bu anlatılar, Üsküp ve Bosna'nın Osmanlı dönemindeki önemine işaret eder. Osmanlılar bu bölgeleri fethettikten sonra bu coğrafyaların İslamlaşması ve Türkleşmesi sürecini başlattılar. Saltukname'de Sarı Saltuk'un bu topraklarda gerçekleştirdiği gazalar, aslında onun döneminden sonra gerçekleşen Osmanlı fetihleriyle uyumlu bir şekilde şekillendirilmiş olabilir. Raviler, bu şehirleri Müslüman-Türk kimliğiyle özdeşleştirirken Sarı Saltuk'un efsanevi kişiliğini bu süreçle birleştirmişlerdir.

Sarı Saltuk'un kendisini Üsküp ve Bosna'dan gelen biri olarak tanıtması ve bu bölgeleri sahiplenmesi, aslında anlatıların, Osmanlı hâkimiyetinin kurulduğu döneme ait bir yansımasıdır. Saltukname, bu yerlerin Osmanlı kimliği kazandığı bir dönemde yazıldığı için Sarı Saltuk'un bu topraklarda İslam'ı yayma ve fetih hareketlerine manevi katkı sunduğu algısını güçlendirmektedir. Anlatıcılar Üsküp ve Bosna'nın Osmanlı döneminde Müslüman şehirler hâline gelmiş olmasından yola çıkarak Sarı Saltuk'un bu coğrafyalarla ilişkilendirilmesini sağlamışlardır. Aslında bu durum, geçmişi idealize etme ve bugünkü başarıları tarihsel figürlere atfetme eğiliminin bir yansımasıdır.

Bosna ve Üsküp, Osmanlı fetihlerinden sonra önemli merkezler hâline geldiği için Sarı Saltuk'un bu bölgelerle olan bağları anlatılarak onun Osmanlı'nın manevi fetihlerinin bir parçası olduğu algısı yaratılmak istenmiştir. Ravilerin Sarı Saltuk'a yüklediği manevi rol, onun Bosna ve Üsküp gibi yerlerde Osmanlı fetihlerinden sonra daha da önem kazanmıştır. Sarı Saltuk'u sadece bir gazi olarak değil, aynı zamanda bir Türk İslam kahramanı ve rehberi olarak sunmaktadırlar. Bu anlatılar, Osmanlı Devleti'nin genişleme ve fetih sürecinde manevi önderlerin oynadığı rolü pekiştirme arzusunu da yansıtır.

Anlatıcılar Sarı Saltuk'un Bosna ve Üsküp'teki varlığını ve bu bölgelere duyduğu ilgiyi ifade ederken aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun bu topraklarda sağladığı hâkimiyetin meşruiyetini pekiştiren bir algı da oluşturmaktadırlar. Ravilerin yaşadığı dönemde Bosna ve Üsküp gibi yerler, Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü gösteren önemli şehirlerdi. Bu şehirlerin Sarı Saltuk gibi önemli bir manevi figürle ilişkilendirilmesi hem bu topraklarda Osmanlı egemenliğinin sağlamlaşmasına hem de Türklüğün ve İslam'ın yayılmasına katkı sağladığını düşündükleri bir kişiyi onurlandırma amacını taşır.

4.Günümüzde Balkan Şehirlerindeki Sarı Saltuk'un İzleri

Günümüzde Balkanlarda Sarı Saltuk'un etkisinin ve izlerinin hâlâ varlığını koruduğunu görmekteyiz. Menkıbelerinin destanlaşarak, hikâyeye dönüşerek veya rivayetler şeklinde anlatılması, türbe veya makamlarının Anadolu'da olduğu gibi Balkanlarda da bulunması, bu türbe ve makamlara bağlı olarak birtakım geleneklerin,

inanç ve ziyaret şekillerinin oluşması, günümüzde yaşanan bazı olayların bu türbe ve makamlara bağlı olarak yorumlanması, Sarı Saltuk'un Balkan Türklüğünün hafızasında bir Türk alpereni olarak yaşaması, bazı yer adlarında Sarı Saltuk'un etkisinin bulunması bu Türk büyüğünün Balkanlarda bıraktığı izlerden ve etkilerden bazılarıdır.

Tarihî, edebî ve menkıbevi eserlerde yaşayan Sarı Saltuk'un etkisinin göstergesi türbe ve makamlardır. Anadolu'nun doğusundan başlayıp Balkanlara, oradan da Doğu Avrupa'ya kadar uzanan coğrafyada Sarı Saltuk'un türbe ve makamları varlığını sürdürmektedir. Bu türbe ve makamların varlığı tarihî kaynaklarda da yer almaktadır. Yakın geçmişte Doğu bloğu ülkelerinde uygulanan politikalar bu türbe ve makamların etkisini yok edememiştir. Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk, Makedonya gibi Balkan ülkelerindeki Sarı Saltuk türbe ve makamları varlığını korurken bu türbe ve makamlarla ilgili inanışlar ve anlatılar da güncellenerek sürmüştür.

Saltukname'de Sarı Saltuk'un on iki mezarı olduğu belirtilmektedir. Sarı Saltuk, beylerin ve kralların mezarına sahip çıkmak isteyeceklerini söyleyerek her isteyene verilmek üzere birer tabut hazırlamalarını vasiyet eder (Ebü'l-hayr-ı Rûmî, 1990, s. 298). Sarı Saltuk'un mezarını kendi ülkesinde bulundurmak isteyenler, kendilerine verilecek tabutta Sarı Saltuk'un vücudunu görecektir. Vasiyete göre adamları Sarı Saltuk'u yıkayıp kefenleyip çerağının yanına getirirler. Ayrıca isteyen beylere verilmek üzere on bir tabut hazırlarlar. Çünkü Sarı Saltuk ölümünden sonra on iki yerde makamının olacağını kendilerine söylemiştir (Ebü'l-hayr-ı Rûmî, 1990, s. 301). Çevredeki beylerden ve krallardan her isteyene bir tabut verilir. Tabutu alan, Saltuk'un cesedinin kendisinde olduğunu görür ve ülkesine dönerek cenazeyi defneder (Ebü'l-hayr-ı Rûmî, 1990, s. 302). Saltukname'ye göre Sarı Saltuk'un tabutunu alarak ülkesine götüren krallar ve beyler şunlardır: Tatar Hanı, Eflâk, Boğdan, Rus, Üngürûs (Macar), Leh (Polonya), Çeh (Çek), Bosin (Bosna), Beravati (? Hırvat), Karnata (Gırnata?). Baba'ya ve Edirne'ye gömülen tabutlarla mezar sayısı böylece on ikiye ulaşmaktadır. Saltukname'de Sarı Saltuk'un cenazesinin Baba (Babadağ/Romanya)'ya defnedildiği belirtilmekteyse de Sarı Saltuk'un cesedinin Edirne yakınlarındaki Eski Baba'da (Babaeski) gömülü olduğu yolunda bir rivayet bulunduğu da anlatılmaktadır (Ebü'l-hayr-ı Rûmî, 1990, s. 299).

Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde Sarı Saltuk için birden fazla tabut hazırlanması ve isteyen krala verilmesi olayını, küçük farklılıklarla da olsa benzer şekilde anlatmaktadır. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre Maskov kralı, Leh kralı, Çeh kralı, İşfeç kralı, İdrivne kralı, Boğdan kralı, Dobruca kralı Sarı Saltuk'un tabutlarını alarak ülkelerine götürüp defnetmiştir (Evliya Çelebi, 2006, s. 73-74).

Hacim Sultan Velayetnamesi'nde ise Sarı Saltuk'un vasiyeti üzerine kırk tabut hazırlandığı ve bütün bu tabutlarda bedeninin görüldüğü anlatılmaktadır. Dobruca kralı kırk tabutu da kontrol etmiştir. Bunlardan yalnız birindeki cesedin elinin kımıldadığını görünce Sarı Saltuk'un gerçek bedeninin bu tabutta olduğuna inanmıştır. Otuz dokuz tabutu bir daire meydana getirecek şekilde, gerçek bedenin olduğu tabutu da bu dairenin ortasına gömmüştür (Sevgen, 1966, s. 2922). Hacı Bektaş Velayetnamesi'nde geçen bir rivayette de Sarı Saltuk'un yerinde (Dobruca'da) ölü-

münden sonra yedi tabut yaptırıldığı ve bunların Saltuk'un müritlerince muhtelif şehirlere götürüldüğü anlatılmaktadır (Gölpınarlı, 1990, s. 47).

Gerek Saltukname'de gerek Seyahatname'de bu ülke ve şehir adları içerisinde bugün Sarı Saltuk'un makamlarının bulunduğu bazı yerlerin adlarının geçmemesi dikkat çekicidir. Öte yandan Saltukname ve Seyahatname'de adı geçen ülkelerin bazılarında da Sarı Saltuk'a ait olduğu belirtilen türbe ve makamlar günümüze ulaşmamıştır.

Bugün Türkiye'nin doğusunda Tunceli'den başlayıp Diyarbakır, Bor, Alaşehir, İznik ve Rumelifeneri'nden Balkanlara uzanan hat üzerinde Babadağ (Romanya) başta olmak üzere Kaliakra (Bulgaristan), Ohri (Makedonya), Kruya (Arnavutluk), Blagay (Bosna-Hersek), İpek (Kosova) vb. yerleşim birimlerinde Sarı Saltuk'a ait olduğuna inanılan türbe ve makamlar bulunmaktadır.

Geçmişte Balkan coğrafyasında tahta kılıcıyla dolaşan, seferlere çıkan, fetihlerde bulunan Sarı Saltuk'un hatırası Balkan şehirlerindeki türbe ve makamlarıyla canlı bir biçimde yaşamaktadır. Bu şehirlerdeki türbe ve makamlarının saygıyla ziyaret edilmesi Sarı Saltuk hatırasının birleştirici bir değerimiz olduğunu da ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Ahmed Tevhid, Rum Selçukî Devletinin inkırazı ile teşekkül eden tavaif-i mülûktan Karahisarî Sahib'de Sahib Ataoğulları", Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, 9(5).

Ebü'l-hayr-ı Rûmî. (1987). Saltuk-nâme I. (Haz. Ş. H. Akalın). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Ebü'l-hayr-ı Rûmî. (1988). Saltuk-nâme II. (Haz. Ş. H. Akalın). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Ebü'l-hayr-ı Rûmî. (1990). Saltuk-nâme III. (Haz. Ş. H. Akalın). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Evliya Çelebi. (2006). Evliya Çelebi Seyahatnamesi. 2. Kitap, (Haz. Z. Kurşun, S. A. Kahraman), 2. Baskı, Y. Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gölpınarlı, A. (1990). Menakıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî "Vilâyet-nâme". İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

İbni Batuta. (1971). İbni Batuta Seyahat-nâmesi. (Haz. İ. Parmaksızoğlu), 1000 Temel Eser Dizisi. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.

Muhammed b. Ali b. es-Serrac (2015). Tuffâhu'l-ervâh ve miftâhu'l-irbâh: Ruhların meyvesi ve kazancın anahtarı. (Haz. M. S. Sarıkaya), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Ocak, A. Y. (2002). Sarı Saltık, popüler İslâm'ın Balkanlar'daki destanî öncüsü. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sevgen, N. (1966). Sarı Saltuk ve Aiyos Spiridon (3), Tarih Konuşuyor, 35.

Yazıcızade Ali. (t. y.). Tevârih-i Al-i Selçuk, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Köşkü Bölümü no.1391.

MEŞA‘İRÜ’Ş-ŞU’ARA’DA PRİŞTİNELİ ŞAİRLER

Prof. Dr. Gencay Zavotçu[1]

Özet

Bugün Kosova Cumhuriyeti’nin Başkenti olan Priştine, Osmanlı hâkimiyetinde bulunduğu çağlarda kültür ve sanatta gelişme ve ilerleme kaydetmiş önemli bir şehirdir. Bir Roma şehrinin devamı niteliğinde olan Priştine eski bir yerleşim merkezi olup Orta Çağ’da bir dönem Sırp Krallığı’nın başkenti olan şehir II. Kosova Savaşı sonrası Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedilip Osmanlı topraklarına katıldı. Bu şehir Osmanlı Devleti bünyesinde bulunduğu çağlarda kültürün farklı dallarında yetenekli ve başarılı sanatçılar yetiştirmiş veya yetişmesine imkân sağlamış; yetiştirdiği sanatçıların çalışmaları ve bu şehirde görev yapan yöneticilerin katkı ve destekleriyle önemli eserler kazanmıştır. Bugün, önemli bir kısmı tahrip edilip yıkılmış olsa da hâlâ ayakta olup tarihe tanıklık eden tarihi ve mimari eserlerin yanı sıra Priştine sınırları içerisinde doğup büyüyen, yetişen, idarecilik ve memuriyet nedeniyle bir süre ikâmet eden yöneticilerle şair ve yazarların bıraktığı yazılı eserler tarihe ışık tutan belge niteliğinde değerlerdir. Priştine yakınlarındaki Prizren’de doğan ve ömrünün bir kısmını Prizren’de geçiren Âşık Çelebi, 1568’de yazdığı Meşâ‘irü’ş-Şu‘arâ’da Priştine şairlerini tanıtmayı ihmal etmez, şairler hakkında verdiği biyografik bilgilerin ardından şiir örneklerine yer verir. Meşâ‘irü’ş-Şu‘arâ’da mahlası zikredilip tanıtıma tâbi tutulan Priştineli şair sayısı altıdır. Bu şairler Hâtifî-i Sânî, ‘Azmî, Levhî, Mesîhî, Mustafa Çelebi ve Nûhî’dir. Mahlasından anlaşılacağı üzere Hâtifî-i Sânî tezkirede takdim olunana Hâtifî mahlaslı üç şâirden ikinci sırada tanıtılandır. Tezkirede tanıtılan şairlerden üçü, Levhî, Azmî ve Nûhî kardeş şairlerdir. Levhî’yi şairler ve zarifler kaynağı olmakla ünlenen, ünlü şehir Priştine’li olarak tanıtan Çelebi, şâir Nûhî’nin küçük, Azmî’nin büyük kardeşi olan Levhî’nin, kardeşler arasında ortanca olmasına rağmen onlardan daha korkusuz ve yiğit olduğunu söyler. Âşık Çelebi, Hz. Îsâ’nın ölüleri diriltip cansızlara ruh bahşeden Mesîh sıfatı ile Mesîhî’nin mahlası arasında bir bağlantı kurar.

Mustafa Çelebi’nin de bilgi köşkünün kapısına yüzüstü düştüğünü, dışarıdan (yabancı) değil evden biri olduğunu söyler. Priştineli Nûhî’nin ilk adı Eynehân’ı değiştirip Ahmed adını aldığını belirtir. Asıl adı Mustafâ olan Azmî’nin Sürmeli Ḳadın lakabıyla anıldığını ve şehzâdelerin yanında kâtiplik yaptığını belirtir.

Anahtar Sözcükler: Priştine, kültür, edebiyat, şair, şiir

1 Kocaeli Üniversitesi, gzavotcu@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0185-6567.

POETS FROM PRİSTİNA İN MEŞÂ'İRÜ'Ş-ŞU'ARÂ

Abstract

Pristina, today the capital of the Republic of Kosovo, is an important city that has made progress and development in culture and art during the times of Ottoman rule. Pristina, which is the continuation of a Roman city, is an old settlement and was the capital of the Serbian Kingdom for a period in the Middle Ages. After the Kosovo War, it was conquered by Mehmed the Conqueror and joined the Ottoman lands. This city raised or provided the opportunity to train talented and successful artists in different branches of culture during the times it was within the Ottoman Empire; It has achieved important works with the work of the artists it trained and the contributions and support of the administrators working in this city. Today, although a significant part of it has been destroyed and destroyed, in addition to the historical and architectural works that are still standing and witnessing the history, the written works left by the administrators, poets and writers who were born, grew up, grew up within the borders of Pristina, and lived for a while as an administrator and civil servant, are documents that shed light on history are values. Âşık Çelebi, who was born in Prizren near Pristina and spent some of his life in Prizren, does not neglect to introduce Pristina poets in Meşâ'irü'ş-şu'arâ, which he wrote in 1568, and gives examples of poems after the biographical information he gives about the poets. The number of Pristina poets whose pseudonyms are mentioned and introduced in Meşâ'irü'ş-Şu'arâ is six. These poets are Hâtifî-i Sânî, 'Azmî, Levhî, Mesîhî, Mustafa Çelebi and Nûhî. As can be understood from her pseudonym, Hâtifî-i Sânî is the second of the three poets with the pseudonym Hâtifî presented in the memoirs. Three of the poets introduced in the Tezkire, Levhî, Azmî and Nûhî are brother poets. Introducing Levhî as a native of the famous city of Pristina, famous for being the source of poets and elegant people, Çelebi says that Levhî, the younger brother of the poet Nûhî and the older brother of Azmî, was more fearless and braver than them, even though he was the middle one among the brothers. Âşık Çelebi, He establishes a connection between Jesus' title as the Messiah, who resurrects the dead and bestows souls on the inanimate, and the Messiah's pseudonym. He says that Mustafa Çelebi also fell face down at the door of the knowledge mansion, and that he was a member of the house, not an outsider (stranger). It states that Nûhî of Pristina changed his first name from Eynehân and took the name Ahmed. He states that Azmî, whose real name was Mustafâ, was nicknamed Sürmeli Ḳadın and worked as a clerk for the princes.

Keywords: Pristina, culture, literature, poet, poetry

1.Giriş

Bugün Kosova Cumhuriyeti'nin Başkenti olan Priştine, Osmanlı hâkimiyetinde bulunduğu çağlarda kültür ve sanatta gelişme ve ilerleme kaydetmiş önemli bir şehirdir. Bu şehir Osmanlı Devleti bünyesinde bulunduğu çağlarda kültürün mimari, tarih, edebiyat, musiki, bezeme ve süsleme (tezyînât), hat sanatı, eğitim-öğretim vd. dallarında yetenekli ve başarılı sanatçılar yetiştirmiş veya yetişmesine imkân sağlamış; yetiştirdiği sanatçıların çalışmaları ve bu şehirde görev yapan yöneticilerin katkı ve destekleriyle önemli eserler kazanmıştır. Bugün, önemli bir kısmı tahrip edilip yıkılmış olsa da hâlâ ayakta olup tarihe tanıklık eden Fâtih Sultan Mehmed Câmii, Çarşı Câmii (Pazar Câmii, Murâdiye), Yaşar Paşa Câmii (Priştine), Priştine yakınlarındaki Sultan Murad Hudâvendigâr Türbesi; Sinan Paşa Câmii, Müderris Ali Efendi Câmii, Gâzi Mehmed Paşa Câmii (Bayraklı Câmi) ve Medresesi geçmiş devirlerden günümüze ulaşan kültür ve sanat eserlerinden bazılarıdır. Tarihî -mimari özelliği olan bu eserlerin yanı sıra Priştine sınırları içerisinde doğup büyüyen, yetişen, idarecilik ve memuriyet nedeniyle bir süre ikâmet eden yöneticilerle şair ve yazarların bıraktığı yazılı eserler tarihe ışık tutan belge niteliğinde değerlerdir.
Kosova Cumhuriyeti'nin Başkenti olan Priştine Kosova ovasının kenarında, denizden 525 m yüksekte, Kuzey Makedonya'nın başşehri Üsküp'ün yaklaşık 85 km. kuzeyinde konuşlanmış bir şehirdir. Bir Roma şehrinin devamı niteliğinde olan Priştine (Priština) eski bir yerleşim merkezidir. Orta Çağ'da bir dönem Sırp Krallığı'nın başkenti olan şehir II. Kosova Savaşı (M. 1448) sonrası Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedilip (M. 1455) Osmanlı topraklarına katıldı. H. 936 / M. 1530'da 144'ü Müslüman, 309'u Hristiyanlara ait olmak üzere 453 hanede yaklaşık 2000 kişinin yaşadığı Priştine Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra yapılan mimari eserler ve kültür faaliyetleri ile gelişip büyüdü. Priştine Kalesi'ni Sırp Krallığının yaptığını söyleyen Evliya Çelebi, devamında Priştine hakkında şu sözleri sarf eder:

"Hudâvendigâr fethedip kaleyi yıktırmıştır. Rumeli eyâletinde voyvodalıktır. Yüzelli akçe pâyesiyle şerif kazâ olup, nahiyelerinden kadısına senede adâlet üzere beş kese gelir olur. Kethüdâ yeri, yeniçeri serdârı, âyân ve eşrâfı vardır. Şehir, Kosova sahrasının Poyraz tarafında kurulmuştur. (2060) aded tek ve katlı, kâgir, kiremit örtülü, geniş, havlularla süslü, bağlı, bahçeli, güzel evleri vardır. Hânedanlarından Alay beyi sarayı ve mahkeme sarayı meşhurdur. Câmilerinden çarşı içindeki kalabalıktır. Onbir aded hanı vardır. (...) Çarşı içinde (Ebulfeth Sultan Mehmed Hamamı) var. (...) Çarşı içinde (Eski Hamam) da hava ve binası güzel ve iç açıcıdır. Üçyüz aded dükkanları var ki, şehrine göre azdır. Bağ ve bahçesi çok olup, üzümü ve armudu beğenilir. Âyân ve eşrâfı son derece garip dostu kimseler olup zengin ve fakire ikramları boldur. Bir gece bile misafirsiz kalmazlar…" (Tam Metin Seyahatnâme, 1984: 5/381)

Evliyâ Çelebi'nin tanıtımıyla 17. yüzyılda tek ve katlı 2060 haneli, üç yüz dükkânı, câmi ve hamamları, cömert ve konuksever halkı; bağ, bahçe, üzüm ve armudu ile meşhur bir şehir olan Priştine'yi Edward Brown, 17. yüzyılda büyük bir varoş olarak niteler. Peter Boğdaniç ise (1685) 300 hanesi ve ticaret merkezi olan açık ve savunmasız bir yer olduğu beyanında bulunur. (Kıel, 2007: 346) Kosova'nın orta kısmında, yol güzergâhı üzerinde bulunan Priştine, Osmanlı yönetiminde olduğu dönemlerde şair ve yazarların doğup yetiştiği, idarecilik ve memuriyet münasebetiyle

bir süre yaşayıp havasını soludukları, kültür hayatına katkıda bulundukları, edebî faaliyetlerin canlı olduğu bir şehirdi. Şehrin bu özelliği, 1568'de yazdığı Meşâ'irü'ş-Şu'arâ adlı şuarâ tezkiresinin Levhî maddesinde zikrettiği "*Rûmili'nde şuᶜarâ vü zurefâ menbaᶜı olmagla meşhûr olan şehr-i şöhret-âsâr Piriştine'dendür. Ol şehr-i dehrâşûb bunun gibi niçe gevher-i bî-nihâyeye maᶜdendür.*" (Kılıç, 2018: 315) cümlelerinde Âşık Çelebi tarafından edebî bir ifade ile beyan olunur. Âşık Çelebi, Levhî maddesinden yukarıda aktarılan cümlelerde Priştine'yi şairler ve zarifler kaynağı olarak nitelerken şehrin daha Levhî gibi sonsuz (sayısız) incilerin ocağı olduğunu belirtir.

Priştine Osmanlı Devleti yönetiminde iken gerek şehir ve çevresinde doğup büyüyen sanatkârlar gerekse şehre yönetici sıfatıyla gönderilen veya memur olarak atanıp aynı zamanda sanatla iştigal eden görevlilerin faaliyetleriyle kültürel hayatın canlı olduğu bir merkez sıfatı kazanır. Şehir ve çevresinde yetişen şair ve yazarlar da toplum hayatını olumlu yönde etkiler, yazıp söyledikleri manzum ve mensur eserlerle kültürel hayatın canlanıp gelişmesine katkıda bulunurlar. Şehirde Osmanlı hâkimiyeti zamanında yetişen şair ve yazarların önemli bir kısmı geçmiş yüzyıllarda yazılan biyografik eserlerde tanıtıma tabi tutulup şiirlerinden örnekle anılır, bu suretle adlarının âlem sayfasında kalıcı olması şerefine nâil olurlar. Geçmiş yüzyıllarda yetişen şâir ve yazarları tanıtıma tâbi tutan biyografik eserlerden biri de 16. yüzyılın ikinci yarısında, M. 1568 yılında yazılıp Sultan II. Selîm'e sunulan Meşâ'irü'ş-Şu'arâ adlı şuarâ tezkiresidir. Tezkirenin yazarı Âşık Çelebi, eserinin Mukaddime kısmında söylediği;

"Ezelden vasfı ismine muvâfık
Güzeller mübtelâsı ya'nî 'Âşık" (Kılıç, 2010: 1/240)

beytinde de belirttiği üzere aynı zamanda *Âşık* mahlasıyla şiirler yazan, dîvân sahibi bir şâir olup bu bölgede, Priştine yakınlarındaki Prizren'de doğmuştur. Âşık Çelebi Prizren'de doğup ömrünün bir kısmını Prizren ve çevresinde geçirdiği için Meşâ'irü'ş-Şu'arâ'da Priştine şâirlerini tanıtmayı da ihmal etmez, şairler hakkında verdiği biyografik bilgilerin ardından şairlerden şiir örneklerine de yer verir.

Meşâ'irü'ş-Şu'arâ'da mahlası zikredilip tanıtıma tâbi tutulan Priştineli şâir sayısı altıdır. Bir başka ifade ile Meşâ'irü'ş-Şu'arâ'da altı Priştineli şair tanıtılıp şiirlerinden örnek sunulmuştur. Bu şâirler Hâtifî-i Sânî, 'Azmî, Levhî, Mesîhî, Mustafa Çelebi ve Nûhî'dir. Ebced usulüne göre tertib olunan Meşâ'irü'ş-Şu'arâ'da Âşık Çelebi'nin hakkında bilgi verip şiir örneği sunduğu ilk şâir Hâtifî-i Sânî'dir.

Hâtifî-i Sânî: Mahlasından anlaşılacağı üzere tezkirede tanıtılan Hâtifî mahlaslı üç şâirden ikinci sırada tanıtılandır. Mahlasının takdiminden sonra "*Rûmili'nden, Piriştine nâm kasabadandur*" (Kılıç, 2018: 231) cümlesini sarf eden Çelebi, bu cümle ile şâirin önce doğum yeri ve memleketinin beyan eder. Memleketin belirtilmesini takiben Çelebi şâir hakkında "*Cevân-ı kâbil ve mukbil-i emâsil-i Sipâhî-zâdedür. Kâbiliyyeti hadden ziyâdedür. Egerçi nev-hevesdür ammâ haylî rüşd ü zuhûr andan mültemesdür.*" (Kılıç, 2018: 231) cümlelerine yer verir. Bu cümlelerde şâiri Sipahî Oğulları (Ebnâ-yı Sipâhiyân)'nın akran ve saygınları (arasında) bahtı ve geleceği açık, yetenekli genci olarak niteleyen Çelebi şâirin

beceri ve yeteneğinin fazla olduğunu belirtir. Şiire yeni başlamış (nev-heves) bir şair olmakla birlikte pek çok doğru fikir, olgunluk, yetkinlik ve sıradışılığın ondan beklendiği beyanında bulunur. Çelebi, Hâtifî-i Sânî hakkında sarfettiği bu olumlu sözlerin ardından şairden altı beyit aktarımında bulunur. Bu altı beytin dördü şairin Çelebi için yazdığı övgü kasîdesinden seçilmiştir. Bazı tanınmış şairlerden iki veya üç beyt aktarımında bulunmasına rağmen "nev-heves" sıfatıyla niteleyip şiire yeni başladığı imasında bulunduğu şâirden altı beyt aktarmasında, şairin kendisi için kaside yazmasının etkili olduğu düşünülebilir. Şairden *Şi'r-i û, Matla'* ve *Bu faḳîre didügi ḳaṣîdedendür. Naẓm* başlıkları altında sunulan şiir örnekleri şunlardır:

Eş'âr- ı û:

Öpmedi kimse elüñ bir dem senüñ zîrâ begüm
Şâḥsâr-ı mîve-i cândur irişmez aña el

Ve lehu:

Cümle mıżrâbuñ dilindendür fiġânı mû-be-mû
Gel bu sırruñ nüktesin fehm eylegil ṭanbûrdan

Ve lehu:

Mürdeler iḥyâ ider dirler sözüñ ġamdan meded
Söyleye öldüm ben ey ġonce-dehânum söyleye

Faḳîr Piriştine'ye ḳâżî olup varduġumda bu ġazeli dimişdür.

Ġazel:

Ḳâżî oluban şehrümüze 'Âşıḳ Efendi
Gördi gözümüz dünyede bir 'Âşıḳ Efendi

Yâ biz n'idelüm çünki olup 'Âşıḳ-ı ṣâdıḳ
Her servi ḳucar ravżada ṣarmaşıḳ efendi

Dil murġını ḳurtarımaduḳ aġ u ḳaradan
Zülf-i siyehi olalı ṭolaşıḳ efendi

Gördi döyemez ṣu'lesine rûy-ı nigâruñ
Ḳaldı gözümüz şöylece ḳamaşıḳ efendi (Kılıç, 2018: 316)

Levhî: Âşık Çelebi'nin Levhî tanıtımı Priştine övgüsü ile başlar. "Rûmili'nde ṣu'arâ vü ẓurefâ menba'ı olmaġla meşhûr olan şehr-i şöhret-âsâr Piriştine'dendür. Ol şehr-i dehr-âşûb bunuñ gibi niçe gevher-i bî-nihâyeye ma'dendür." (Kılıç, 2018: 315) cümlelerinde Levhî'yi şairler ve zarifler kaynağı olmakla ünlenen, ünlü şehir Priştine'li olarak sunan Çelebi, akabinde o dünyayı karıştıran şehrin Levhî gibi pek çok (sonsuz, tükenmez, bitmez) inciye maden olduğunu ifade eder.

"Merḥûm Nûḥî'nüñ birâder-i kihteri ve 'Azmî'nüñ büyük birâderidür. İçlerinde bu gerçi miyânedür ammâ ḫayru'l-umûri evsâṭuhâya maẕhar olup bu ikisinden daḫı Àdemiyânedür." (Kılıç, 2018: 316) cümlelerinde şâir Nûhî'nin küçük, Azmî'nin büyük kardeşi olduğunu söyleyen Çelebi, kardeşler arasında ortanca olmasına rağmen onlardan daha korkusuz ve yiğit olduğunu söyler. Şairin eğitim durumu hakkında "Ṭarîḳ-i 'ilmî ṭarîḳi ile 'ulemâ-yı efâżıl ḫużûrında taḫṣîl itmişdür. Egerçi çoḳ kimesnenüñ ḫıdmetine müntemî olmışdur ammâ 'illet-i ġâ'iyyesi Ma'lûl Emîr'de müntehî olmışdur." (Kılıç, 2018: 315) cümleleriyle bilgi veren Çelebi, onun ilmî meslek sebebiyle ileri derecede bilgili ve erdemli bilginler huzurunda eğitim görüp ilim öğrendiğini, pek çok kişinin hizmetinde bulunsa da asıl amacına Ma'lûl Emîr'de ulaştığını belirtir. "Daha sonra nefis terbiyesi için Merkez Muslihiddîn Efendi'ye intisâb edip beşeri ilgilerden (dünyevî bağlardan) sıyrılarak duyuş, düşünüş, tavır ve davranışlarını düzeltip ruhî olgunluk ve gönül yüceliğine erişti" diyen Çelebi büyük bilginlerin anlaşılması güç ilimlerin güçlüklerini gördüğüne (tanıdığına) tanıklık ettiğini, ulu şeyhlerin nefsiyle mücadelesi ve tanıklık (bir şeyi gözle görmesi) ile hayvânî kalıbı (bedeni) temizleyip insânî kalbi aklayıp arındırdığını onaylayacakları beyanında bulunur. "İhtiyaçsızlık ve tokgözlülük mertebesinde dünya ve âhiret (sevdasından) el-etek çekip iki cihana gözünü yumarak kitab (Kur'ân) ile hemhâl olmuştur" der. Eserden mü'essire gitmek sözü gereğince şiiri şairliğinin delili niteliğinde olup kasîde, kıt'a, murabba' ve gazelleri şiir parçalarının özünü kapsayıcı nitelikte olması hasebiyle (bu husus) onun tek bilim ve tek taraf olmadığını gösterir" diyerek tanıtımı bitirir.[2] Akabinde şairden aşağıdaki beyitleri aktarır:

Eş'âr- ı û:
Öpmedi kimse elüñ bir dem senüñ zîrâ begüm
Şâḫsâr-ı mîve-i cândur irişmez aña el

Ve lehu:

Cümle mıżrâbuñ dilindendür fiġânı mû-be-mû
Gel bu sırruñ nüktesin fehm eylegil ṭanbûrdan

Ve lehu:

2 Yukarıda meâlen Türkiye Türkçesine aktarımı sunulan metnin aslı şu şekildedir: "Rûmili'nde şu'arâ vü ẕurefâ menba'ı olmaġla meşhûr olan şehr-i şöhret-âṣâr Piriştine'dendür. Ol şehr-i dehr-âşûb bunuñ gibi niçe gevher-i bî-nihâyeye ma'dendür. Ṭarîḳ-i 'ilmî ṭarîḳi ile 'ulemâ-yı efâżıl ḫużûrında taḫṣîl itmişdür. Egerçi çoḳ kimesnenüñ ḫıdmetine müntemî olmışdur ammâ 'illet-i ġâ'iyyesi Ma'lûl Emîr'de müntehî olmışdur. Ba'dehu ḳuṭb-ı evtâd-ı miḥver-i dâ'ire-i irşâd Merkez Muṣliḥü'd-dîn-i merḥûm ḫużûrında 'alâ'iḳ-ı beşeriyyeden münseliḫ olup aḫlâḳın tehẕîb ve nefs-i nâṭıḳasın tekmîl itmişdür. Eger 'ulemâ-yı 'iẓâmdur, daḳâ'iḳ-ı 'ulûm-ı ġâmıżda şühûdına şehâdet iderler ve eger meşâ'iḫ-i kirâmdur, mücâhedât u müşâhedât ile tezkiye-i ḳâleb-i ḫayvânî ve taṣfiye-i ḳalb-i insânî itdügine müzekkî olurlar. İstiġnâ bir mertebededür ki dünyâ vü mâfîhâdan el çeküp etek silkmişdür, iki cihândan göz yumup ancaḳ kitâb ile birikmişdür. Merḥûm Nûḥî'nüñ birâder-i kihteri ve 'Azmi'nüñ büyük birâderidür. İçlerinde bu gerçi miyânedür ammâ *ḫayru'l-umûri evsâṭuhâ*ya maẕhar olup bu ikisinden daḫı Àdemiyânedür. Şi'rde ḫod naẓmı eserden mü'essire istidlâli iş'âr ider ve ḳaṣîde ve ḳıṭ'a ve murabba' ve ġazeliyyâtı ẕât-ı eczâ-yı şi're şâmil olup yek fenn ü yek cihet olmaduġın iẓhâr ider." (Kılıç, 2018: 315, 316).

Mürdeler iḥyâ ider dirler sözüñ ġamdan meded
Söyleye öldüm ben ey ġonce-dehânum söyleye

Faḳîr Piriştine'ye ḳâżî olup varduġumda bu ġazeli dimişdür.

Ġazel:

Ḳâżî oluban şehrümüze 'Âşıḳ Efendi
Gördi gözümüz dünyede bir 'Âşıḳ Efendi

Yâ biz n'idelüm çünki olup 'Âşıḳ-ı ṣâdıḳ
Her servi ḳucar ravżada ṣarmaşıḳ efendi

Dil murġını ḳurtarımaduḳ aġ u ḳaradan
Zülf-i siyehi olalı ṭolaşıḳ efendi

Gördi döyemez ṣu'lesine rûy-ı nigâruñ
Ḳaldı gözümüz şöylece ḳamaşıḳ efendi (Kılıç, 2018: 316)

Mesîhî: Meşâ'irü'ş-Şu'arâ'da tanıtılan Priştineli şâirlerin bir diğeri Mesîhî'dir. Mahlas takdiminin ardından zikrettiği "*Rûmili'nden Piriştinelidür.*" (Kılıç, 2018: 344) cümlesinde şairin Rûmeli'nden, Priştine şehrinden olduğunu belirten Çelebi, akabinde sarfettiği cümlelerde şâiri mahlasının anlamı ile ilgi kurarak tanıtır: "Doğrusu, şiirinin olağanüstü hâl gösteren (şaşırtıcı) nefesiyle nazmın ölüsünü diriltmede Mesîhâ (Hz. Îsâ) demek gerekir. Dünyada bir (tek) Mesîhî'dir, nazım ve nesirde şâirlerin ve beliğlerin (manalı güzel söz söyleyenlerin) güzel, açık, anlaşılır söyleyenidir." manasındaki "*El-hak dem-i mu[c]ciz-nümâ-yı şi[c]r ile mürde-i nazmı ihyâda Mesîhâ dimelidür. Dünyâda bir Mesîhî'dür, şu[c]arâ vü bülegânun nazm u nesrde belîgi ve fasîhidür.*" (Kılıç, 2018: 344) cümlelerinde Mesîhî mahlası ile Hz. Îsâ'nın ölüleri diriltip cansızlara ruh bahşeden Mesîh sıfatı arasında bir bağlantı kurar[3]. Îsâ Mesîh'in ölüleri diriltip cansızlara ruh bahşetmesi gibi Mesîhî'nin de ölü şiiri diriltip tâze cân verdiğini belirtir. Bu ifade ile, sözcükleri nazmetmedeki başarı, ustalık ve yetkinliğine imada bulunur. Çelebi, Mesîhî hakkındaki sözlerinin devamında meâlen şunları söyler: Rûm Vilâyeti'nde şiir binasının temelini koyan Ahmed Paşa'dır. Necâtî ilk, Mesîhî ikinci direktir. Şiirin bayrağı adı îsâ olan Necâtî'dir. Mesîhâ (Hz. Îsâ'nın adı olduğu için Mesîhî onun takma adıdır (lakabıdır). Zâtî de her ne kadar tamamen, şiir ilimlerinin türlerine yeterli ve yetkin bir şâir olsa

3 Mesîh: Mesh eden, mesh edici, Hz. Îsâ. Elini sürdüğü, meshettiği hastaları iyileştirdiği için Hz. Îsâ *Mesîh* sıfatıyla anılır. Beşerî bakımdan diğer insanlardan farkı olmayan Hz Îsâ Allah (c.c.)'ın kendisine bahşettiği yetenekle *çamurdan yaptığı şekillere ruh veren; körleri iyileştiren ve ölüyü dirilten* bir kuldu. Âzer adlı bir ölüyü dirilttiği için edebiyatta nefesi etkili ve güçlü olan, aşk şarabını içen ve bu nedenle pek çok gününü seyahatla geçiren bir peygamber olarak anılır. Allah'ın izni ile o ölüleri diriltmiş, hastalara şifa vermiş, balçıktan kuşlar yaparak onlara rûh vermiş, anadan doğma körü, alaca hastalığına tutulmuş kişiyi iyileştirmiş, İsrâil Oğullarının yediklerini ve evlerinde sakladıkları şeyleri kendilerine haber vermiştir. (Maide, 5/10); bkz.: 1) Prof. Dr. Gencay Zavotçu, *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü (Kişiler-Hayvanlar-Bitkiler-Tabiat Güçleri-Kişileştirilmiş Varlık ve Kavramlar)*; Umuttepe Yay., 2. bs., Kocaeli 2018; 2) Aydemir, Doç. Dr. Abdullah; *İslami Kaynaklara göre Peygamberler*, TDV Yay., Ankara 1990, s. 246-265 .

da onun (Zâtî'nin) nazmı güzel, bunun (Mesîhî'nin) edâlı, alımlı ve güzellik dolu; onun edâsının (söyleminin) giysisi boyuna uygun ise bunun da uygun ve münasiptir.

Mesîhî bir süre yanıklıktan sonra güzel yazı yazmadan zevk alıp yazıcı olmaya karar verir. Kısa zamanda işi tamamen öğrenip adı yazıcılara (kâtiplere) şöhret olur. Halk, yazısı gibi kendisini el üstünde tutar, kalem gibi parmakla ünlenen (üne kavuşan) olur. Zamanında erdemlilerin dayanağı, yeteneklilerin terbiyeci ve yetiştiricisi olan Alî Paşa, Mesîhî'yi dîvânına yazıcı (yapıp) dost ve sohbet arkadaşı edinir. Ama ayyaş huylu, tenbel yaratılışlı ve saygısız tavırlı olması sebebiyle eli işe değmez (iş yapmaz). Mektup gibi eteğini ayağına sarıp kalem gibi baş aşağı edip kâtiplik (yapmak) için kimseye baş eğmez."[4]

Gerek yukarıdaki cümlelerde gerekse devamında Mesîhî'yi geniş ve detaylı tanıtıma tâbi tutan Çelebi, keyfine düşkün, sefih bir hayat süren ve yarın düşüncesi olmayan Mesîhî'nin, hâmisi Alî Paşa'nın ölümünden sonra koruyucusuz kalıp bu süreçte Yûnus Paşa'ya sığınma, Nişâncı Cafer Çelebi'ye dîvân kâtibi olmak için başvurur, Sultân Selîm'e kasideler sunduğun; istediklerini elde edemeyip Bosna'da birkaç bin akçelik tîmârla geçimini sağlamaya çalıştığını söyler. Ömrünün son yıllarını yoksul ve yoksun bir şekilde geçirerek H. 918 yılı (M.1512) Cemâziyelevveli'nin on altıncı günü âhirete intikal ettiğini belirtir. Şâirin kendi ölümüne düşürdüğü târîh menzûmesini de aktaran Çelebi şiiri ve şâirliği hakkında ise şunları söyler: Dîvânı'nın herkesçe bilinip ünlü olduğunu, eşi benzeri olmayan kaside ve kıt'alarının yazılıp kayda geçirildiğini belirtir. Şehr-engîz'inin gönül beğenecek nitelikte olup rahmetli Alî Paşa'ya yazdığı mersiyenin sehl-i mümteni sayılabilecek türden, "râ" redifli Bahâriyye Kasîdesi'nin ise sanatlı ve özenle işlendiği, manaları özgün olup büyük ve küçük herkesin beğenisine mazhar olduğu beyanında bulunur. Akabinde "Maṭla'ı budur" diyerek mersiyenin matla beytini takdim eder:

Maṭla':

Ḫâb-ı ġafletden uyanmaġa 'uyûn-ı ezhâr

4 Meâlen sunulan metnin aslı şu şekildedir: "Necâtî rükn-i evveldür, Mesîhî rükn-i s̲ânîdür. Şi'rüñ 'alemi Necâtî'dür ki adı 'Îsâ'dur, Mesîhî aña laḳabdur ki Mesîhâ'dur. Ẕâtî daḫı egerçi külliyyetli şâ'irdür ve envâ'-ı fünûn-ı şir'üñ naẓmına ḳadirdür. Ammâ anuñ naẓmı ḫûb ise bunuñ 'işveger ü pür ân ve anuñ libâs-ı edâsı ḳâmetine râst ise bunuñ daḫı çesbândur. Mesîhî bir miḳdâr sûḫtelıḳden ṣoñra ḫaṭṭdan ḫaẓẓ alup kâtib olmaġa ṭâlib olur. Sehl zemânda sarmaşıḳ gibi işin başa idüp nâmı küttâba 'unvân olur. Kendüyi yazısı gibi ḫalḳ el üzre ṭutup ḳalem gibi meşhur-ı bi'l-benân olur. 'Alî Paşa ki zemânında mesned-i efâżıl ve mürebbî-i ḳavâbil imiş, Mesîhî'yi dîvânına kâtib ve hem-dem ü muṣâḥib idinür ammâ levend-meşreb ü lâ'übâlî-meẕheb olmaġın hevâ'îlıḳdan eli degmez. Nâme gibi etegin ayaġına ṣarup ḫâme gibi baş aṣaġa idüp kitâbet içün ḳalem gibi bir kimseye baş egmezdi." (Kılıç, 2018: 344)

Her seḥer ṣu sepeler yüzlerine ebr-i bahâr [5]
Alî Paşa Mersiyesi'nin matlaı dışında Çelebi, Mesîhî'nin kasîde, kıt'â ve gazellerinden seçtiği beyitleri aktarır. Aktarılan beyitlerin bir kısmı aşağıdadır:

Memdûḥ vaṣfında Beyt:

Sübḥa-i naẓmını alduḳça eline ṣu'arâ
Dilde tesbîḥi olur her birinüñ istiġfâr

Ḫod-furûşlıḳda bu iki beyti bî-misldür. Naẓm:

Almazam aġzuma ben ma'ni-i ḫâyîdeyi hîç
Degülem ṭıfl ki ḫâyîde idinem ifṭâr

Cismüm içindeki cân 'âriyeti olduġıçün
Dirligümden iderem ikide bir ġayret ü 'âr

Nûniyye ḳaṣîdesindendür. Naẓm:

Hey ne nâzük ṭâs-bâz-ı kâmil olur âsmân
Dâmeni altında olur ṭâs-ı pür-âteş nihân

Bir ṣarı yâḳûtı var idi bütün dünyâ deger
Niçe yüz biñ aḳçaya maġribde ṣatdı râygân

Elifiyye ḳaṣîdesindendür. Beyt:

Ay ile güneş dìdeleri olalı dehrüñ
İki göz ile baḳmadı ben ḳuluña aṣlâ

Ve lehu:

Hayme-i 'ışḳı ḳurup çalduḳ maḥabbet ṭablını
Şimdilik nevbet bizümdür biz de başḳa mehterüz

Sen ḥarâmî gözlüye çünki yataḳdur cân u dil
Ġıybet eylerseñ seni biz cân u dilden isterüz

Bu ulu ni'met degül midür Mesîḥî bize kim
Faḳrumuzla bunca ebkâr-ı ma'ânî beslerüz
Ve lehu:

5 Yukarıda Türkiye Türkçesiyle ifade olunan metnin aslı şu şekildedir: "Dîvânı şâyi' vü meşhûr ve ḳaṣâ'id ü muḳaṭṭa'âtı mesṭûrdur. Hep bî-naẓîrdür. Şehrengîzi dil-peẕîrdür. 'Alî Paşa-yı merḥûma mersiyesi sehl-i mümteni' ḳabîlindendür. Râ'iyye-i bahâriyye ḳaṣîdesi ġâyet muṣanna' u pür-kârdur. Ma'ânìsi ḫâṣ ve kendü maḳbûl-ı ṣıġâr u kibârdur. Maṭla'ı budur."

Servlerle hem-ser olduġı içün her bir pelîd
Kendü kendüyi urur ḫancerlere her şâḫ-ı bîd

Şitâ'iyye-Ḳıṭ'a:

Gitmeyüp çoḳ yatduġın berfüñ ta'accüb itmeñüz
Kim yüce yirden düşüp endâmı bulmışdur şikest

Güc ile her ḥavlıya yeñiçeri gibi ḳonup
Evleri öñine buzdan ḥarbe dikdi ḍarb-ı dest

Mescidi ḳoyup ocaḳ miḥrâbına yüz ṭutdı ḫalḳ
Ey dirîġâ ḫalḳ-ı 'âlem oldı hep âteş-perest

Ey Mesîḥî ṭuymamaġ içün şitânuñ şiddetin
Ḳaṣdum oldur mey içüp olam bahâr olınca mest

Mustafa Çelebi: Meşâ'irü'ş-Şu'arâ'da tanıtılan Priştineli şairlerden biri de Mustafa Çelebi'dir. Mustafa Çelebi'nin tanıtımına "Piriştineli dimekle ma^{c}rûf kimesne idi. Nefs-i Piriştine'dendür." (Kılıç, 2018: 348) cümlelerinde memleket beyanı ile başlayan Çelebi, şâirin Priştineli sıfatıyla tanınıp Priştine'den olduğunu söyler. Akabinde, şâirin bilgi köşkünün kapısına yüzüstü düştüğü, dışarıdan (yabancı) değil evden olduğu beyanında bulunur. Bu beyanla, Priştine'yi Bilgi ve Bilim Köşkü (Kasr-ı Ma'ârif) olarak niteler. Akabinde Mustafa Çelebi hakkında meâlen şu bilgileri aktarır: "Tîmâr sahiplerinden, defter ilminin satılık mâlı ve hesap ilmine müşteri (ler)den olup daha sonra kira karşılığı kesime verilen arazilerin kâtibi ve güvenilir kişisi; bahtın yardımıyla vezirlerle yanyana (bir arada) uzun süre hazine defterleri kâtipliği, tezkirecilik ve tezkire eminliği yaparak defterhanenin parmakla gösterileni ve yaşıtlarının seçkini oldu. Sonunda defter emini yapılıp o halkanın mühür gibi yüzük taşı olup defter ilminde ayaklı defter olarak anılmaya başlandı. Öyle ki, defter tamamen kaybolsa yeniden ortaya koymaya (yazmaya) kudreti, hatta her köy ve mahalleyi ismi, belki ahâliyi isimleri ve ürünleri ile söylemeye (hatırlamaya) muktedir idi. H. 972 senesinde, o görevde (defter emini) iken vefat etti. Boylu poslu, dünya işlerini hoş gören aldırışsız, açık sözlü, senli-benli konuşan şen kimse idi. Türlü türlü zevkleri gizlice tadar (fırsatı harcamaz), araç, güç, ün ve san yoluna gitmezdi. Nâdiren gazel söyleyip Mihr ü Vefâ destanını (mesnevisini)

nazmetmiş, bir türlü külfetsiz (sanatsız, anlaşılır) tarz (yolunu) seçmiştir."[6] der ve "Bu beyitler ondandır" takdimi ile Mihr ü Vefâ'dan seçme beyitler aktarır:

Virür rûy-ı siyâhum vechüme nûr
Çıḳup Hindûstândan Rûma kâfûr

Dönüpdür çûb-ı ḫuşke dest ü pâyum
Atıldı oḳum ü yaşıldı yayum

Vücûdum naḫlını şeyb eyledi pest
Ḥayâtum çeşmesârından yudum dest

Der-bî-vefâ:

Hevâdârı iken cân ile bülbül
Ṣabâyile ṣalınur şâhid-i gül

Der-şebî-ḫûn:
Ṭutılmaḳdan ḳaçup tebdîl olur mâh
Gehî olur hilâl u bedr olur gâh

Şebî-ḫûndan olup gökde vehmnâk
Degişdürür yataġın mihr-i eflâk

Der-du'â:

Per açdı göge ṣan murġ-ı hümâdur
Açılmış ol ḳabûl olmış du'âdur

Der-bahâr:

Nesîm ol deñlü açmışdı gül-i ter
Yoġidi ġonce başın ṣoḳacaḳ yer
Der-kâr-zâr:

Kimi cedvelveş itdi râstkârı
Kimi pergârveş çizdi kenârı

6 Yukarıda Türkiye Türkçesi ile ifade edilen metnin aslı şu şekildedir: "Erbâb-ı tîmârdan meṭâ'-ı 'ilm-i defter ve fenn-i ḥisâba ḫarîdârdan olup ba'dehu muḳâṭa'âta kâtib ü emîn ve rûzgârı mu'în olup5 vüzerâya ittiṣâl ile niçe zemân defâtir-i ḫazâ'in kâtiblerinden olup gâh teẕkireci ve gâh teẕkire emîni oldı. Ol defter-ḫânenüñ mu'temedün 'aleyh ve müşârün ileyhi ve aḳrânınuñ güzìni oldı. Áḫir defter emîni itdiler. Ḫâtem gibi ol ḥalḳanuñ faṣṣ-ı nigîni itdiler. Defter 'ilminde ayaḳlı defter ve bâ-ṣıḳḳa mihter oldı. Defter bi'l-külliyye maḥv olsa îcâda ḳâdir ve her kûyı ismi ile belki esâmî-i ahâlîsi ile ve maḥṣûli ile îrâda ḳâdir dirlerdi. Sene isnâ ve seb'în ve tis'ami'ede ol manşıbda vefât itdi. Şeh-levendâne vü rindâne, bì-tekellüf-şîve ve lâ'übâlì vü şen kimesne idi. Gûne gûne gizlice ẕevḳleri fevt itmezdi ve ser ü sâmân ve nâm u 'unvân meslegine gitmezdi. Ġazelleri daḫı düşmişdür ammâ nâdir. Mihr ü Vefâ dâstânın naẓm itmişdür. Bir gûne bì-tekellüf ṭarẕ iḫtiyâr itmişdür." (Kılıç, 2018: 348)

Der-dil-ber:

N'ider dil-bersüz Âdem oġlı cânı
Kişi eglencesüz n'eyler cihânı

Nûhî: Meşâ'irü'ş-Şu'arâ'da tanıtılan Priştineli şâirlerden bir diğeri Nûhî'dir. Çelebi, şâirin mahlasını takdim ettikten sonra memleketini ve adını söyler: "*Rûmili'nden Piriştine nâm kasabadandur. Aṣlda nâmı Eyneḫan idi. Ṣoñra adın Aḥmed'e tebdîl itdi*." (Kılıç, 2018: 386) cümlelerinde şâirin Rûmeli'nde Priştine adlı kasabadan olduğunu, ilk adı Eynehân'ı değiştirip Ahmed adını aldığını belirtir. Bu cümleden –az rastlanan bir durum olsa da- şâirlerin sadece mahlas değil, ömürlerinin belli bir çağında isim değiştirdiklerini de anlıyoruz.

Çelebi Nûhî'nin eğitim durumu hakkında bilgi vermez. Ancak, kâtiplik mesleğiyle geçimini sağladığına göre Prtiştine'de eğitim görüp kendisi ve mesleği için yeterli bilgileri edindiği söylenebilir. Priştine'de doğup büyüdüğü anlaşılan Nûhî, -muhtemelen orta yaşlara doğru- Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'a gelip zamanın hazînedâr başı Dâvûd Paşa'nın hizmetine girerek Paşa'nın dîvân kâtibi olur. Paşa ve maiyetindekilere gerekli berat ve fermanların yasaları ile onların yazım tarz ve usullerini geliştirip iyileştirir.

Çelebi, meslekî hayatı hakkında verdiği bilgilerin devamında Nûhî'nin kişiliği, âilesi ve edebî kimliği hakkında da meâlen şu cümleleri sarfeder: Biçimi (boyu posu) güzel, tavır ve davranışları beğenilip hoş karşılanan, yazısı çok iyi, şiiri gönül açıcı, inşâsı güzel, ince duygulu zariflerin (şâirlerin) ayak takımı ve aşağı kesiminden, dîvân kâtiplerinin çok içki içeni ve hileci, sözüne güvenilmez döneği idi. Levḥî ve 'Azmî'nüñ ortanca kardeşi olup şâir Na'tî ve Fiġânî'nüñ kafadarı ve içki arkadaşı idi. Zamanla yaşlanıp ulların ve devlet büyüklerinin gözdesi durumuna gelip rahmetli Şehzâde Mehemmed (vâli olarak) sancağa çıkınca ona sır kâtibi oldu. Ama, hüzün ve kederini gidermek için içki içemeyince içiciliği afyon şurubuna istekli olup bu isteğini "*Berşi ref' it 'aksi ile 'âmil ol*"[7] mısraı ile beyan etti.

Afyon şurubunun keyfî içiciliği sayıca çok artınca (sınırı aşınca) tamamen kendinden geçip iş yapamaz oldu. Uyanıklığı rüyasında görecek düzeyde, sürekli uyur (veya uyuklar) vaziyete düştü. Öyle ki "rüyanı yorumla" deseler afyon rüyâsını bile uyur (uyuklar) halde yorumlardı. Kaşınırken kazara eli değer yahud yanılırsa ayda bir hüküm yazardı. Bu hâl ile çok yaşamayıp Van seferi sırasında vefat etti. Nûhî dostlara bu ince manalı, nükteli söz ile vedâ etti.

Beyt-i Ẕâtî:

Senüñ çoḳ Nûḥ deñlü 'ömrüñ olsun isterem Ḥaḳdan

7 "Afyon şurubunu yukarı kaldır, yansıması ile iş yap".

Benüm fülk-i ḥayâtum rûzgârı geldi yapraḳdan [8]

Çelebi'nin Nûḥî'den "Şi'r-i û" başlığı ile aktardığı, bir gazelinin ilk üç beyti olduğu anlaşılan şiir örnekleri aşağıda sunulmuştur:

Ṣâf dil gibi gelüp meclis-i rindâne ṣafâ
Aġzı ṣuyını aḳıdur leb-i cânâne ṣafâ

Çün olur câmı meyüñ şekl-i ṣafâda ekser
Câm-ı meyden ṭolu olsa n'ola mey-ḫâne ṣafâ

Ṣuya ḳonmış güle beñzer deheni dildâruñ
İçmege ṣu viricek aġzına rindâne ṣafâ

'Azmî: Meşâ'irü'ş-Şu'arâ'da tanıtılan ve Priştineli olan başka bir şâir Azmî'dir. "Muṣṭafâ nâm, Sürmeli Ḳadın dimekle ma'rûf bir serv-i sîm-endâm idi. Mevlidi Piriştine'dür. Nûḥî ve Levḥî'nüñ birâderidür ki ikisi bile yirlü yirinde mesṭûr olmışdur." (Kılıç, 2018: 463) cümlelerinde belirtildiği üzere asıl adı Mustafâ olup Sürmeli Ḳadın lakabıyla anılan Azmî, yukarıda tanıtılan Levhî ve Nûhî'nin kardeşi olup Nûḥî dîvân kâtibi iken Azmî de onun stajiyeri idi. Rahmetli Şeh-zâde Meḥmed vâli olarak sancağa çıktığı zaman Nûḥî ona reìsülküttâb, 'Azmî de mutfak kâtibi oldu. Şehzâdenin olgunluk çağı sona erince (boğulup öldürülmesi üzerine) kulları (Nûhî ve Azmî) İstanbul'a geldiler. O zaman Azmî'nin yüzü ak ve parlak, üzerinde kara elbise, başında siyah kuşak, sanki parlaklığı ay tutulmasından parlamış gibi iki haftalık ay yahud siyah kılıfta gizli parlak, şeffaf bir ayna, gece yeni açılmış beyaz gül ve karalar içinde kendisi karanlıkta dirilik suyu (ölümsüz kılan su), karanlık gecede parlayan mum, siyah kın içinde hatîb kılıcı gibi parlar, görenin canı sararıp solmuş balık gibi çırpınırdı.

Kâtip yazmak uygun iken yanılıp bölüğe yazdılar. Daha sonra gönül burnuna Allah dostluğu kokusu erişip birkaç akçe emekli maaşına kanaat getirdi. Vezirlik âleminin

8 Nûhî'nin yukarıda Türkiye Türkçesi'ne aktarılarak sunulan yaşamöyküsünün Meşâ'i-rü'ş-Şu'arâ'da'ki aslı şu şekildedir: "Rûmili'nden Piriştine nâm kasabadandur. Aşlda nâmı Eyneḫan idi. Şoñra adın Aḥmed'e tebdîl itdi. İstanbul'a gelüp ol vaḳt ḫazînedârbaşı Dâvûd Paşa idi, aña ḫıdmete sülûk itdi. Anuñ müẓâheretiyle dîvân kâtibi olup anlara lâzım ḳavânîn-i menâşîr ü berevâtı ve anlarda mütedâvil olan münşiyât u ḳânuniyyâtı tekmìl eyledi. Şekli maṭbû', evżâ'ı maḳbûl, ḫaṭṭı a'lâ, şi'ri dil-küşâ, inşâsı ḫoş-nümâ, ẓurefânuñ evbâşı ve küttâb-ı dîvânuñ 'ayyâşı vü ḳallâşı idi. Levḥî ve 'Azmî'nüñ birâder-i mihteri ve Na'tì ve Fiġânî'nüñ hem-kâse vü hem-seri idi. Gitdükçe eskiyüp manẓûr-ı e'âlî vü ekâbir oldı. Merḥûm Şeh-zâde Sulṭân Meḥemmed sancaġa çıḳduḳda aña kâtib-i sır oldı. Ammâ def'-i ġem ü ref'-i mâtem içün şürb idemeyüp şurbı berşe maṭlûb itdi. Nite kim dimişlerdür.
Mışrâ': Berşi ref' it 'aksi ile 'âmil ol"
Ammâ ekl-i keyfiyyet kemmiyyetden mütecâviz olup temâm maġlûb itdi. Şol mertebe uyuḳlardı ki uyanuḳlıġı meger düşünde göre anı daḫı ta'bîr it diseler meger nevm-i berşi yine pinekî ile yora idi. Meger ḳaşınmaḳdan eli dege yâḫud yañıla yazaydı ki ayda bir ḥükm yazaydı. Bu ḥâl ile çoḳ geçme-yüp Van seferinde âḫirete gitdi. Nûḥî yârâna bu maẓmûn ile bidrûd itdi. Beyt-i Ẕâtî:
Senüñ çoḳ Nûḥ deñlü 'ömrüñ olsun isterem Ḥaḳdan
Benüm fülk-i ḥayâtum rûzgârı geldi yapraḳdan" (Kılıç, 2018: 386)

seçkini, gazâ meydanını yiğidi, göğün en üst katının yıldızı, fukara hâmisi ve adâlet timsâli, şahların kabadayısı, Çelebi'nin;

"Şâhlıḳ dervîşlik esrârınuñ âgâhıdur
Şâhlar dervîşi vü dervîş-diller şâhıdur" (Kılıç, 2018: 464)

beytinde ifade ettiği üzere şahlık ve dervişlik sırlarının bilicisi, şahlar dervişi ve derviş gönüllüler şahı, kabadayıların şah mertebesinde olanı, şanlı kişi ve bilgili terbiyeci, sözün kısası pek çok iyi sıfatın sahibi Sadrazam Mustafa Paşa zamanında, onun yönetimi gölgesinde istirahat edip himayesinde iken bu dünyadan göç eyledi.[9] Şiiri hakkında görüş bildirmeyen Çelebi, şâirin yaşamöyküsünü takiben Azmî'den aşağıdaki beyitleri şiir örneği olarak sunar:

Şi'r-i û:

Sûz-ı dildendür nigârâ tende dâġ-efrûḫte

9 Azmî'nin yukarıda özet olarak Türkiye Türkçesi'ne aktarılan yaşamöyküsünün Meşâ'irü'ş-Şu'arâ'da'ki aslı şu şekildedir: "Muṣṭafâ nâm, Sürmeli Ḳadın dimekle ma'rûf bir serv-i sîm-endâm idi. Mevlidi Piriştine'dür. Nûḥî vü Levḥî'nüñ birâderidür ki ikisi bile yirlü yirinde mesṭûr olmışdur. Nûḥî dîvân kâtibi ve bu şâkirdi idi. Şeh-zâde Sulṭân Meḥemmed-i merḥûm Maġnîsa'ya sancaġa çıḳduḳda Nûḥî aña re'isü'l-küttâb ve 'Azmî kâtib-i maṭbaḫ oldı. Çünki şeh-zâdenüñ kemâli zevâle irdi, ḳulları İstanbul'a geldi. 'Azmî'nüñ ol vaḳt çihresi aḳ u berrâḳ, egninde ḳara câme ve başında siyâh ḳuşaḳ gûyâ ṭal'atı (F233a) ḫuṣûfdan müncelî olmış mâh-ı dü-hefte yâḫud ġılâf-ı siyâhda bir billûr âyîne-i nühüfte yâḫud giceyle açılmış gül-i sefîd-i nev-şüküfte ve kendü ḳaralarla ẓulemâtda âb-ı ḥayvân yâḫud şeb-i târ içre şem'-i fürûzân yâ siyâh ḳın içre tîġ-i dıraḫşân idi ki ḫaṭîb ḳılıcı gibi yalabır, görenüñ cânı mâhî-i ṭabîde gibi ṭalabır idi. Kâtib yazmaḳ münâsib iken yañuldılar yazdılar bölüge yazdılar. Ba'dehu demâġ-ı cânına bûy-ı üns vâṣıl oldı. Birḳaç aḳça teḳâ'üd aḳçasıyla ḳanâ'at eyledi. Güzîn-i 'âlem-i vezâret, nigìn-i ḫâtem-i ṣadâret Muṣṭafâ Paşa ki evvelâ nesebde nebîre-i Seyfu'llâh ve sülâle-i memduḥ-ı ḍayfu'llâhdur, ya'nî ferzend-i ḫalefterìn ḳâ'ilun ene'l-baṭalu'ş-ṣındid, aḫter-i çerḫ-ı berîn Ḫâlid ibnü'l-Velîd'dür. Menâḳıb-ı ẕâtı mekârim-i aḫlâḳuñ maẓmûnı, meḥâsin-i ṣıfâtı nu'ût-ı celîlenüñ me'âl-nümûnı. Evvelâ şecâ'atde tekâpu-yı raḫşından zerde-i rûz her seḥer şafaḳdan ḳanlar ḳaşanur ve saḫâvetde gencîneler külünk-i beẕli ḫayâsından yirden yire geçüp ṭılısmlardan yılanlar ḳuşanur. 'Aks-i senâbik-i mevâkibi ṣadr-ı semâ-yı ġazâda ġurre-i ġarrâ ile ṭâbaḳu'n-na'l ve her vâdî seyl-âb-ı ḫûn-ı küşte-i tîġ-i ḳahrından kân-ı la'l-i gürz ü kûpâli saṭâvât-ı şademâtından feleklerüñ başı döner. Cism-i 'adûda tîr-i siyâh per degüldür, belki zâġ-ı eceldür ki henûz tîri ṭoḳınınca leşine ḳuzġunlar ḳonar, ḫavfından Rüstemler ġâr-ı ḳabrde siñüp yatmışlar ve ervâḥ-ı şühedâ-yı aṣḥâb bunuñ devr-i 'adliyle ḫayât-ı tâze bulup câna cân ḳatmışlardur. 'Adâletde ḫod 'uṣṣâḳ-ı telḫ-kâma leb-i dil-berden dâdın alıvirüp pervânenüñ şem'den, bülbülüñ gülden murâdın alıvirür. Ol şâh-bâz-ı ṣaydgâh-ı 'adâletüñ eyyâmında kebk ṣâhìnüñ perr ü bâlin bâlîn itmişdür; bere çerm-i gürgden postîn itmişdür. Deryâda neheng nehîbinden ṣuyı ṭalup içer. Ṣaḥrâda cûylar siñe siñe gezer. Ġazâl naṭ'-ı pelengîne ṣanup sîne-i bebrde ḫ ̌âb ider. 'Uḳâb ḳalb-i murġı cezb içün minḳârın ḳullâb ider. Ġamze-i nâz göze görinmege ḫavfından kûşe-i çeşmden düzdâne naẓar ider. Müje-i ṭannâz âşkâra işlemeyüp göñüllere uġrılayın güẕer ider. Buḫâr-ı mey başa çıḳduġıçün devrinde dìv-ṣıfat şîşe-i ṣurâḫîde ḥabs-ı Süleymânîdür. Naġme hevâ'ì olup ne ḳîlden çalarlarsa añа uyduġıçün ne yirde ve ne gökdedür ser-gerdânìdür. Semâḥatde ḫod ebr-i ṣeccâc dest-i dürr-niṣârından ḫayâ eyler; baḥr-i mevvâc kef-i deryâ-bârı reşkinden gömgök dere batar. Ġonce gül gibi eli açuklıġın görüp teng dil ü derhem olur. Zülf-i dil-ber bûy-ı luṭfından şemme ṭuyalı âteş-i ruḫsâr üzre pür piç ü ḫem olur. Pence-i zer-feşânı yanında mihrüñ eli ditrer. Ol gündüz zer-niṣâr olursa bu pertev-i iḥsânla niçe fuḳarânuñ şebin rûz eyler. Şâhlaruñ levendi ve levendlerüñ şâh mânendidür. (…) Hemân 'aybı budur ki zemâna tâbi' olmayup harîf-i ehl-i şân ve mürebbî-i ehl-i 'irfândur. Ma'rifetüñ ve ehlinüñ ḳadr-şinâsı ve merdüm ü merdüm-zâdelerüñ nevâzende vü pür sipâsıdur. 'Azmî tâ ölince anuñ sâye-i devletinde istirâḥet ve 'âḳıbet anuñ ẓıll-ı ḥimâyetinde riḥlet eyledi. (Kılıç, 2018: 463, 464)

Dâġ ile bir tekyedür sînem çerâġ-efrûḫte

Dün gice nâ-geh tecellì eyledi ol âftâb
Pertev-i nûrından oldı deşt ü dâġ efruḫte

Ve lehu:

Dil-berüñ sînede kim şevḳ ile dâġın yaḳasın
Tâ ḳıyâmet yine bir ʻışḳ çerâġın yaḳasın

Ey muṣavvir ḳadd-i dildârı iderseñ taṣvîr
Ḫâk-rîz eylemege serv budaġın yaḳasın

Sonuç olarak belirtmek gerekirse, bugün Kosova Cumhuriyeti'nin Başkenti konumunda olan ve Âşık Çelebi'nin 16. yüzyılın ikinci yarısında yazdığı *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ* adlı şairler tezkiresinde "şairler ve zarifler kaynağı" olan ve inci misali pek çok şâir ve yazar yetiştiren bir kültür merkezi olarak nitelenir. Sultan II. Mehmed (Fatih Sultan Mehmed) zamanında kesin olarak Osmanlı topraklarına katılan ve Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Priştine, bir kasaba görünümünde iken o tarihten sonra Müslüman ve Hristiyan nüfus artışı ile kültürel faaliyetlerin gelişip ivme kazanması sonucu gelişmiş bir şehir hâline gelir. Şehre atanan yöneticilerin destek ve ilgisi ile kültür faaliyetlerinde gözle görülür bir artış ve ilerleme olur, bu çerçevede Priştine'de edebî şahsiyetler de kendilerini eser verip kendilerini ifade etme imkânı bulurlar. Bu dönemde edebî faaliyette bulunan ve *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*'da tanıtıma tâbi tutulan şâir sayısı altı olup bu şâirler genellikle kâtiplik mesleğini icra ederler. Altı şâir içerisinde yaşadığı devir ve sonraki çağlarda en çok üne kavuşanı Mesîhî'dir. Üç şâir, Levhî, Nûhî ve Azmî ise kardeş olup ömürlerinin önemli bir kısmını İstanbul'da yaşayarak geçirirler.

Kaynakça

Âşık Çelebi; *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ'da (İnceleme-Metin),* Haz.: Prof. Dr. Filiz Kılıç, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, C 1-3, İstanbul 2010.

Aydemir, Doç. Dr. Abdullah; *İslami Kaynaklara göre Peygamberler*, TDV Yay., Ankara 1990.

Evliya Çelebi; *Tam metin Seyahatnâme,* Üçdal Neşriyat Belde Yay., C 5, İstanbul 1984.

Kıel, Machiel; "*Priştine*" DİA, TDV Yay., C 34, İstanbul 2007, 346-348.

Şahin, Dr. Elif Beyza; *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ'da Şiir ve Şâir,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yön.: Prof. Dr. Gencay Zavotçu, Kocaeli Üni. Sos. Bil. Ens., Kocaeli 2024.

Zavotçu, Prof. Dr. Gencay; *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü (Kişiler-Hayvanlar-Bitkiler-Tabiat Güçleri-Kişileştirilmiş Varlık ve Kavramlar)*; Umuttepe Yay., 2. bs., Kocaeli 2018.

OSMANLI ROMANINDA BALKAN MİLLETLERİ: 1896-1914

Prof. Dr. Ömer Solak[1]

Özet

Bu çalışmada 1896-1914 arasında yayımlanmış romanlarda Balkan milletlerinin kurgusal bir figür olarak nasıl yansıdığı ele alınmıştır. Çalışmanın amacı, Türk yazarlar nezdinde Balkan milletlerinin sosyal sınıfsal ve milli farklılıklarını tarihsel süreç içinde ortaya koymaktır. Bu yolla, kurgunun dünyasında temsiliyetlerin doğası ortaya konulmaya çalışılacaktır. Kaldı ki Karşılaştırmalı Edebiyat Çalışmalarında imgesel mukayeseler, ulusların birbirileri nezdindeki algılarını ve temsiliyetlerini ortaya koyan metinsel malzemeler olarak önemlidir. Kuşkusuz Osmanlı devletinin en önemli değişimlerini yaşadığı bir döneme ait romanlarda Balkan milletlerinin milli imgesini ortaya koymak önem arz etmektedir. Çalışmada toplam ifade edilen dönemde yayımlanmış olup içinde Balkan milletlerine ait kurgusal figür barındıran romanlar nitel desenli doküman analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Ne var ki makale türünün sınırları gereği, ele alınan döneme dair yönelimlerin sınırlı sayıda romanın sağladığı bulgular üzerinden genellendiğini de ifade etmek gerekir. Çalışmada elde edilen bulgulardan hareketle belli sonuçlara ulaşılmıştır. Dönemin romanların incelendiğinde iki Balkan milletinin kurgusal bir figür olarak romanlara yansıdığı görülür. Bunlardan ilki Yunanlar ve yine Yunanca konuşan Osmanlı tebaası Rumlar; ikincisi ise Bulgarlardır. Rum ve Yunanlı ayrımı, özellikle önemlidir. Diğer bir deyişle imparatorluğun tebaası olan Rum azınlık ile 1829 yılında Edirne Antlaşması ile bağımsızlığını kazanan Yunanistan'ın tebaası olan Yunanlılar, incelenen romanlarda belirgin bir şekilde ayrışır. Romanlarda Rum azınlık ile ilgili bir ötekileştirmeye rastlanmaz. Yunanlılar ise Balkan Savalarının acı hatıraları üzerinden bir olumsuzlamaya uğrar. Bulgarlar Balkan Savaşlarını konu alan romanlar dolayımından kurguya aksetmiştir. Diğer Balkan milletlerinin Boşnaklar, Arnavutlar, Sırplar, Hırvatlar, Rumenler, Karadağlılar, Slovaklar veya diğer milletler ve etnik unsurların yer almaması, dönemin Türk yazarlarının Balkan coğrafyasına olan hâkimiyeti ve ilgisiyle açıklanabilir. Keza bu milletlerin Balkan Savaşlarında Osmanlı Türkünün gündemini Yunan ve Bulgarlar kadar aktif meşgul etmemesi şeklinde açıklanabilir.

Anahtar Kelimeler: Balkan çalışmaları, Yeni Türk Edebiyatı, imgebilim, streotip, millî kimlik, roman çözümleme

1 Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, omersolak@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-5816-4241.

BALKAN NATİONS İN OTTOMAN NOVELS: 1896-1914

Abstract

This study examines how the Balkan nations are reflected as fictional figures in novels published between 1896 and 1914. The aim of the study is to reveal the social class and national differences of the Balkan nations in the eyes of Turkish writers within the historical process. In this way, the nature of representations in the world of fiction will be tried to be revealed. Moreover, in Comparative Literature Studies, imaginative comparisons are important as textual materials that reveal the perceptions and representations of nations in the eyes of each other. Undoubtedly, it is important to reveal the national image of the Balkan nations in novels belonging to a period when the Ottoman state experienced its most important changes. In the study, the novels published in the period expressed in total and containing fictional figures belonging to the Balkan nations were analyzed with the qualitative patterned document analysis method. However, it should also be stated that due to the limitations of the article type, the tendencies regarding the period covered are generalized based on the findings provided by a limited number of novels. Certain conclusions have been reached based on the findings obtained in the study. When the novels of the period are examined, it is seen that the two Balkan nations are reflected in the novels as fictional figures. The first of these are the Greeks and the Greeks, who were also Ottoman subjects who spoke Greek; the second is the Bulgarians. The distinction between Greeks and Greeks is particularly important. In other words, the Greek minority, who were subjects of the empire, and the Greeks, who were subjects of Greece, which gained its independence with the Edirne Treaty in 1829, are clearly separated in the novels examined. There is no othering of the Greek minority in the novels. The Greeks, on the other hand, are subject to a negativism through the bitter memories of the Balkan Wars. Bulgarians are reflected in the fiction through the novels about the Balkan Wars. The fact that other Balkan nations, Bosnians, Albanians, Serbs, Croats, Romanians, Montenegrins, Slovaks or other nations and ethnic elements are not included can be explained by the dominance and interest of the Turkish writers of the period in the Balkan geography. Likewise, it can be explained as these nations did not occupy the agenda of the Ottoman Turks as actively as the Greeks and Bulgarians during the Balkan Wars.

Keywords: Balkan studies, Modern Turkish literature, imagology, stereotype, national identity, novel analysis.

1.Giriş

Çalışmanın konusu, romanlarda Balkan milletlerinin kurgusal bir figür olarak nasıl yansıdığının ele alınmasıdır. Bu bağlamda "İncelenen evrenin romanlarında Balkan milletleri nasıl bir imge ile yer almıştır?" bu çalışmanın temel araştırma sorusudur. Türk romancılar eserlerinde yabancıya yani *biz*'den olmayana ne sebeple ve ne oranda yer vermiştir, sorusuna cevap aranmıştır. Diğer bir ifadeyle dönemin romanında yabancının temel fonksiyonu incelenmiştir.

Çalışmanın amacı, devrin romanlarının Türk yazarları nezdinde Balkan milletlerinin sosyal sınıfsal ve milli farklılıklarını tarihsel süreç içinde ortaya koymaktır. Osmanlı devletlerinin Balkan topraklarından çekildiği döneme denk gelen dönemde bu imgesel yansımayı ortaya koymak önem arz etmektedir. Bu kısımda –kronolojik bir sıra ile– yabancı bulunan romanlar tanıtılmış ve içlerinde yer alan yabancılar teker teker incelenmiştir. Verilen malzeme nispetinde yabancıların romandaki görevi ve konumu hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın sınırlılıkları bakımından sadece 1896–1914 arasında yayımlanmış romanlarda Balkan milletlerine dair imgeler çözümlemeler yapılmış dönemin dışında kalan eserlere yönelik herhangi bir çözümleme yapılmamıştır.

Yöntem olarak bu çalışmada nitel desenli *doküman analizi* yöntemi kullanılmış incelen romanlar bu yöntemle çözümlenmiştir. 1896–1914 arasında yayımlanmış romanlar incelenmiştir. Yöntemsel olarak çalışmada incelenen romanların kronolojik olarak yayın tarihini bozmamak için yazıldıkları değil yayınlandıkları tarihi dikkate alınmış. İncelenen romanların birden çok baskı yapanlarında mümkün olduğu oranda ilk baskılar esas alınmıştır. İlk baskısına ulaşılamayanların ise diğer baskıları değerlendirilmiştir. Dipnotlarda işaret edilen sayfa numaraları ise yararlanılan baskıya aittir. Romanlarda geçen birçok yabancı kahraman ve yer isimlerinde de Türkçedeki telaffuzları esas alınmıştır.

Çalışmada yabancılar konusu bütün unsurları ile incelenirken karşılaşılan motiflerin münakaşası olumlu ya da olumsuz tenkidi yapılmamıştır. Anlatılanların tamamı romancıların kurgusal ürünü olup çalışmada yabancı şahıslar ve onların motifleri bir kategori dâhilinde ortaya konulmuştur. Çalışma içerisinde ayrıca Milliyetçi, Osmanlıcı, Batıcı gibi hangi düşünce iklimi çerçevesinde oluştuğuna da değinilmiştir. Kuramsal çerçeve bölümünde etnik ve milli kimliklerin bir kurmaca imgesi olarak yer almasının gerektirdiği kavramlar, ilgili kuramsal arka planlarıyla birlikte tartışılmıştır.

2.Kuramsal ve Kavramsal Çerçeve

İmge (Image), pek çok disiplinde farklı terimsel anlamlar kazanmış bir kavramdır. Optik biliminde imaj, bir nesneden gelen ışık dalgaları bir yüzey üzerinde yeniden üretilmesidir (Chakravorty, 2018). Resim sanatında görsel imajlar dış dünyaya ait bir figürün iki boyutlu veya üç boyutlu olarak temsilidir. 20. yüzyılın son çeyreğinde

resim eleştirmeni John Berger'in Görme Biçimleri'nde gerçekçi görüntülerde bile kodlanmış gizli güç, ırk, cinsiyet ve sınıf varsayımlarını ve bu varsayımların ve bu tür görüntülerin izleyiciyi (genellikle) erkek izleyicinin röntgenci konumuna nasıl dahil edebileceğini sorgulamıştır. Göstergebilimde imge, farklı kuramcılara göre tanımı değişen oldukça geniş bir çalışma kategorisidir. Fikirleri karmaşık olsa ve zamanla değişse de ABD'li Charles S. Peirce genelde üç imge kategorisi sıralar: ikon, indeks ve sembol. Psikolojide imge de doğrusu *zihinsel imge* (mental image), bir nesne veya kavramın, bir insanın zihninde veya bir topluluğun müşterek hafızasındaki aksi ya da temsilidir. Bir imgenin öznesi gerçek olmak zorunda değildir; bir grafik, bir işlev, soyut bir kavram veya hayali bir varlık olabilir. Bir zihinsel imgenin bireyin zihni dışında anlaşılabilmesi için onun öznenin sözcükleri veya görsel üretimleri aracılığıyla aktarılması gerekir (Kosslyn vd., 2006). Edebî eleştiride imgeye dair tartışmaların kökeni Antik Yunan dönemine gider. Platon *Devlet* diyaloğunda, görünür gerçekliğimizi evrensel formların daha yüksek bir düzeninin bir kopyası olarak tanımlamıştır. Daha yüksek bir gerçekliğin kopyaları olarak dünyada algıladığımız şeyler, somut veya soyut, kaçınılmaz olarak kusurludur.

İmgebilim (Imagology) Fransa kökenli bir karşılaştırmalı edebiyat alanı olarak "edebî söylemde ifade edildiği şekliyle ulus aşırı algıların ve imgelerin incelenmesi" ile ilgilenir. Ulusal stereotipler ve ulusal karakterler gibi klişeleri yapılandırmacı bir bakışla ele alırken bunların toplumsal etkilerini de araştırmaya dahil eder. Kıta Avrupa'sında 1950'lerde Fransa, Hollanda, Belçika ve Almanya'da hızla gelişmişse de Anglofon akademide pek yer edinememiştir. Ancak 1980'lerden sonra Postkoloyal eleştirinin yükselişi ile bu durum değişmeye başlamış; Edward Said'in Oryantalizm'i gibi etkili eserler kaleme alınmıştır (Wesseling, 2019).

İmge araştırması edebî eserlerde sıklıkla klişeler, basmakalıp ifadeler veya mitler biçiminde beliren öteki imgesini, sözde *ulusal imgeler* veya *etnik imgeler*in araştırılmasıdır (Beller, 2007). Özünde bir imgenin gerçeklikle uyumunu ya da uyumsuzluğunu ispatlamak değil 'mantığını' bulmak ve göstermek vardır. Temel olan bu imajların hangi model ve proje içinde oluştuğu, hangi toplumsal gereksinmelere yanıt verdiği, hangi ideolojilere hizmet ettiğidir. Böyle bir çalışma toplum içinde var olan düşünce kalıplarını ve kimlik yaklaşımlarını ortaya koyabilecektir. İmaj çalışmaları düşünce tarihiyle, ulusal ideolojilerle, politik seçeneklerle ve genel olarak egemen kültürel yaklaşımlarla doğrudan ilişkilidir" (Millas, 1998: 8). Bir milletin başka bir milletin hafızasındaki aksi, pek çok kültürel kodla bağlantılıdır.

Milli imge, etnik imge bir ülke, bir millet ya da bir etnik gruba ait olduğu düşünülen figürün başka toplumlar üzerindeki algısını ifade eder. Milli imgeler bir milleti değerler, hedefler, kültürü ve/veya tarihi üzerinden görsel, sözel veya simgesel temsiller yaratarak insanları birleştirmeyi amaçlar. Bu semboller genellikle milletin tüm insanlarını kapsayıcı ve temsil edici olacak şekilde tasarlanır. Bunların bir kısmı zamanla tıpkı bayrakta olduğu gibi resmi statü kazanırken geleneksel el sanatları, halk kostümleri, doğal anıtlar, ulusal destanlar veya mitler gibi bazıları da gayri resmi tanınırlığa sahiptir.

Tarih boyunca milli imgenin mahiyetine dair farklı teorik görüşler hâkim olur. İlk evrede ulusal stereotiplerin bir ulus ya da etnik grubun içsel özelliği olarak görülmekteydi. Fransız pozitivist kuramcı Hippolyte Taine, *Histoire de la littérature Anglaise* (1863) adlı eserinde kültürel eserlerin üç faktör tarafından belirlendiğini ileri sürmüştür: ırk, çevre ve zaman. 1921'de *Revue de la littérature comparée*'yi kuran Paul van Tieghem, Fernand Baldensperger, Paul Hazard gibi Fransız kuramcılar edebiyatta ulusal imgelerin tarihsel gerçeklermiş gibi incelenmesinin ötesine geçtiler. Marius-François Guyard, *La Litterature comparée* (1951) adlı kitabında yer alan "L'étranger tel qu'on le voit" adlı bir bölümde romanlardaki ulusal imgeleri analiz ederken bu imgelerin ulusal özleri yansıttığını aksine birer temsiller olarak ele aldı. Özlerden temsillere doğru bu geçiş, Guyard'ı, İmgebilimin kurucu babalarından biri haline getirdi (Leerssen, 199: 128). Ancak ABD'li kuramcı René Wellek, uluslararası imgelerin karşılaştırmalı edebiyatın bir parçası değil, olsa olsa Uluslararası ilişkiler için yardımcı bir disiplin haline olabileceği itirazıyla bu görüşlere karşı çıktı. Amerikan ve Fransız karşılaştırmalı edebiyat okulları arasında bu anlaşmazlık imgebilimin uluslararası yarıçapını sınırlamış oldu.

Etnotip, İmgebilimcilerin ulusal stereotiplerin söylemsel temsiline verdikleri addır. Bunlar her zaman bir *öteki*ne karşı tanımlanır ve *oto-imajlar* ile *hetero-imajlar* arasında bir karşıtlık yaratır (Leerssen, 2000). Oto-imaj benliğin temsilidir hetero-imaj ise ötekinin temsilidir. Bu temsiller, "bir ulusun diğerlerinden en farklı olduğu yönlerde en karakteristik biçimde kendisi olduğu" varsayımına uygun olarak farklılığı vurgular (Leerssen, 2016). Etnotiplemede ulusal karakter edebî temsillerdeki aktörlerin davranışları için açıklayıcı bir faktör olarak hizmet eder. Kuzey-Güney, Doğu-Batı veya Merkez-Çevre gibi zıt kalıplar ve bunlara eşlik eden stereotipler ulusları bölgeleri veya kıtaları birbirleriyle karşılaştırmaya yarar. Bu çok ölçekli mantıkta aynı yer bir Öteki için Merkez ve başka bir Öteki için Çevre olabilir. Bu temsiller, siyasi ve sosyal iklim ve edebî eğilimler gibi birden fazla faktöre bağlı olarak zamanla değişmektedir (Leerssen, 2000: 267–292).

3.İncelenen Romanlarda Balkan Milletleri

Çalışmanın bu başlığı altında incelenen romanların sunduğu metinsel malzeme ışığında Balkan milletlerine dair millî ve etnik temsiller kategoriler halinde incelenmiştir. Sosyolojik ve tarihi yaklaşımlarla aydınlatılabilecek bu kapsamlı konu yani balkan milletlerinin edebî eserlerdeki imajı, eserlerin sunduğu malzeme nispetinde ortaya konulmuştur.

3.1.Rumlar

Rum, Müslüman ülkelerde oturan Yunan asıllı kimselere verilen bir addır ("Rum", 1972). İlber Ortaylı'ya göre kelime, Romalı anlamında Orta Çağ'da kullanılan bir tabir olan *Romanioi* sözünden gelir. İnançları Rum Ortodoks olan bu zümre, Helence konuşur ama hepsi de Helen asıllı değildir. Bu nedenledir ki "Osmanlı

Rumları ne Yunan ne Bulgar ne de Romen milliyetçiliğine sempati duymayan eski Bizans–Roma birliğinin kozmopolitliği altında Osmanlılığı benimseyen ve Osmanlı tarz-ı hayatına bağlı ailelerdir." (Ortaylı, 2002: 54).

Rumlar, İstanbul'un fethinden itibaren diğer azınlıklara güre daha ayrıcalıklı bir konuma sahip olurlar. Osmanlı Devleti Rumeli'de hızla sürdürdüğü fetihler neticesi Ortodoks kilisesine bağlı farklı ırkların merkezi haline gelir. Bulgar ve Sırp kiliselerinin de kendine bağlanmasıyla İstanbul patrikliği, geniş ruhanî, malî ve hatta adlî imtiyazlar kazanır. Bu imkânlar dolayısıyladır ki Rumlar, dinlerini, kültürlerini ve millî kimliklerini korumak suretiyle bir "Osmanlı tebaası" olarak On dokuzuncu yüzyılın sonlarına gelirler. "Rumlar özellikle Beyoğlu çevresinde yaşarlar" (Törenek, 2002: 60). İmparatorlukta hali vakti yerinde Rumlar, çocuğunu Avrupa'da okutur. Onlar, Avrupa dünyasına gidip gelen yerleşip yaşayan bir gruptur. Fenerli Rum aristokrasisi Batı kültürüne daima açık olmuştur ama aynı zamanda Osmanlıca eğitimini de esaslı bir şekilde almayı ihmal etmezler.

Ahmet Mithat'ın romanları ile Rumlar, Türk romanında ilk kez görülürler. Yazarın olabildiğince gerçek hayat sahneleri üzerine kurulan eserlerinde İmparatorluğun büyük bir çeşitlilik gösteren ırklar armonisi oldukça gerçekçi bir şekilde yer alır. Bu romanlarda Rumlar, ekseriyetle yüzyıllar boyunca Türklerle birlikte yaşayan ve hatta ortak örflere sahip olan bir millet olarak sunulur. Bunlar tıpkı halk hikâyesi ve temaşa geleneğinden itibaren Türklerle bir arada yaşayan milletlerden biri olarak kendi stereotipileriyle karakterize edilirler. Bunlar İmparatorluk mozaiği içinde toplumun bir realitesi olarak kabul edilirler. Aralarında kötüler olduğu kadar iyiler de vardır.

Ahmet Mithat'ın Gönüllü (1898) romanında 19. yüzyılda hızla gelişen milliyetçi akımların tesiriyle Rumların ayrılıkçı tavırlar içine girişi anlatılır. Romanda mekân, 1897 yılındaki Türk-Yunan Savaşı'nın yaşandığı Teselya'dır. Romanda, Türklerin yüzyıllardır vatan tuttukları toprakları terk edişleri, romanın başkişisi Recep Köso etrafında gelişen vakalarla iç içe verilmiştir. 19 bölümden oluşan bu romanda, babası öldükten sonra annesi ile iki kız kardeşinin sorumluluğunu alan Recep Köso'nun bu sorumluluklarının yanında vatanı ile Filomene'ye olan aşkı arasında yaşadıkları anlatılmıştır. Romanda Rumeli'de "Bego" denilen Türk arazi sahiplerinin çiftliklerinde düzenlenen sazlı sözlü eğlenceleri, tüm rengi ve canlılığıyla anlatır. "Gusla" adı verilen kemençe benzeri çalgılarıyla bazı Rumlar da bu eğlencelerde sazendelik ederler.

Yirmi otuz tabancanın birden patlayıp, köçeklerin maharetlerini alkışlamak, bu gibi ziyafetlerin en mühim alâim-i neşâtı olup köçek fasılları bittikçe aşağıda değirmende köylülerin davul, zurna ve gayda ve gusla fasılları ve kadınların kızların horaları başlardı. Bunlar temaşasız terk olunmazlar ya? Tekmil huzzâr ve o zaman değirmene inerek bunları da alâmet-i tahsin silah sesleriyle alkışlardı. Hatta bir aralık "sirto! Sirto!" avâzeleri dahî birkaç taraftan meydan alarak bu ise asıl "gusla" denilen ve bizim kemençelerin aslı ve fakat barbar hali demek olan sazın mahsusâtından

olmasıyla guslacı Rum, ayağa kalktı. Bu defa raks etmek nöbeti beylere, efendilere geldi. Bizzat kendileri bir halka teşkil ederek sirto raksına başladılar, ise de birer birer çingene köçekleri daha halkaya davet ederek işi büyüttüler Kafalarına ve raksa o kadar germi gelmişti ki yerler kar ile mestur olduğu halde erbâb-ı sohbet kan terlere batmışlardı (Ahmet Mithat, 1898: s.15).

Esasen bu roman, tarihsel bir hadiseden hareket eder. Berlin antlaşması gereğince Türk ahali yavaş yavaş Teselya'yı boşaltmaya başlamıştır. Boşaltılan şehirlerden biri de Yenişehir vilayetidir. Zaten çoktan beri antlaşmadan haberdar oldukları için sevinçlerini gizlemeyen Rumlar, tahliye esnasında taşkınlıklarını iyice arttırırlar. Nüfusça daha az olan ve çiftçilikle geçinen Müslüman halkın da asırlardır süren rahat ve selametlerinin sonu gelmiştir.

Yenişehir'in kable't tahliye ne halde bulunduğunu bilenler için tahsilata ihtiyaç olmadığı veçhiyle o zamanlar nıfs-i Yenişehir'de ahali-i İslâmiye sekene-i gayr-i müslimeden ekser ve ezyed idiyse de ovadaki kurrânın pek azında Müslüman bulunup bâki kâffesi yalnız Rum ahali tarafından meskûn idiler. Yenişehir ahalisinin birçoğu çiflikat ashabıydılar ki ovada bulanan çiftliklerini Rumlara zer'ettirerek hisse-i istifadeleriyle geçinirlerdi. Berlin muahedesi o menhus kararı vermesi üzerine Teselya ahali-i müslimesinin bunca asırlık rahat ve selametleri tehlike altında kalmış idi. Zira Rumlar, bu muahedeyi müteakip menvilerini setr etmeyip buraları idare-i Yunaniye altına geçecek olursa çiflikat idarelerinin pek çok tebeddül edeceğini ve çiftlik sahibi beylerin furuhta mecbur olacaklarını bî-muhâbâ söylemeye başlamışlardı (Ahmet Mithat, 1898: s.123).

Romanda Aghia Triadha manastırı hademesi Barba Petros, gençliği hovardalıklarla geçmiş bir adamdır. Şiir ve edebiyatla da ilgilidir. Gözetimine memur edildiği Filomene'yi anlattığı hikâyeler ve okuduğu şiirlerle eğlendirir. Yazara göre zaten Rumlar şiire meraklı insanlardır.

"Zaten avamkârî şiirlerce Rum lisanının zenginliği hiçbir lisana kıyas olunamaz. Hiçbir şey bilmeyen adi bir Rum, kuvve-i hafızasını araştıracak olursa, birkaç yüz beyit bulur ki, bunların en çoğu da bu millet nezdinde darb-ı mesel hükmünü almış olan şeylerdir" (Ahmet Mithat, 1898: s.94).

II. Meşrutiyetin ilanından sonraki kısa süreli dostluk döneminden sonra azınlıkların isyanları ve bu isyanların halk üzerinde yarattığı tesir edebî eserlere intikal eder. 1908 ihtilâli, kamuoyu üzerinde devletin geleceğine ve çeşitli Osmanlı unsurlarının bir arada özgür ve kardeşçe yaşayacağına dair umutların gelişmesine sebep olur. Bu olumlu hava o dönemde yazılan romanlarda da hemen karşılığını bulur.

Ahmet Mithat'ın Jön Türk (1326/1910) romanında, Rum azınlıktan yavaş yavaş Türklere intikal eden alafrangalığa dikkat çekilir. Aileleri tarafından artık nişanlı gibi addedilen Nurullah ile Ceylan hizmetçilerin anlamaması için Fransızca olarak çeşitli bahislere girişmişlerdir. Sohbetlerinde o günkü toplumun bazı aksaklıklarını alaya alırlar. İki genç aslında "*Rumlara mahsus iken, onlara imtizac-ı maişetten*

dolayı bize dahi intikal etmiş olan türlü türlü zünûn-ı bâtılaya" karşılıklı gülmekten kendilerini alamazlar. Ancak sadece alafranga bir ailede hoş görülebilecek bir şekilde bir odada baş başa görüşmeleri kendi dikkatlerini çekmez. Onların bu durumlarının evin Rum hizmetçiler; Kiryaku ile kız kardeşi Despina tarafından niçin garip karşılanmadığı ise şöyle izah edilir:

Rumların usûl-i muaşeretince nişanlı demek âdeta nikâhlı demek kadar hüküm götürür. Delikanlı nişanlısının evine sellemehü selam girer çıkar, devam eder. Bazı familyalar nezdinde gece yattığı bile vaki olur... Siz Rumların şu âdetini beğenmediniz değil mi? Onu Rumların kendileri de beğenmezler bu namzetliğin ciddiyet ve ehemmiyetini arttırmak için nişan halkasını bir papazın takması bir resmi, yarım nikah mertebesine îsal için dualar edilmesi gibi güzel tedbirler bulunmuşsa da bu işin esâsındaki yolsuzluğu men'e yine imkân bulunamamıştır... Zifafı, hem de nikâhı akdedilmemiş zifafı, bittabî tacil ederek düğünden birkaç ay sonra zevcenin ilk çocuğu dünyaya gelivermesine meydan açması pek çok vaki olur (Ahmet Mithat, 1910: s. 91-92).

Yine *Jön Türk* romanında Nurullah'ın düğününde bazı Rum kantocuların adları geçer. "Yürük semaî usulüyle yapılan alaturka rakstan pek çabuk sıkılan misafir hanımlar Beyoğlu kantolarında erkeklerden ziyade kadınlar meyanında şöhret kazanmış Peruz ve Eleni gibi kanto aktrislerini taklit ederek oynarlar (Ahmet Mithat, 1910: s. 14).

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanlarında temaşa sanatlarında büyük önem taşıyan şive taklidi, özellikle azınlıklar için bolca kullanılır. Onun romanlarda karşımıza çıkan Rum tipleri davranış ve söz komiği ile mizahî bir öge olarak yer alırlar. Ancak yazarlar, Rum tiplerine milliyetlerinden dolayı olumsuz roller yüklemezler. Yazarın alafrangalığı işleyen tezli romanlarında Rum azınlıklara mensup kişiler, alafranga yaşam tarzında Türklerden daha maharetli olmakla övünürler.

Hüseyin Rahmi'nin Şıpsevdi (1911) romanında Rum hizmetçi Eleni, yarım yamalak alafrangalık bilgileriyle komik durumlara düşer. Bu romanda Arap Zerafet Abla alafranga muaşeret meraklısı evin beyinden şikâyet ederken Eleni, bu konuda sahip olduğu malumatla hemen müdahale etme gereği hisseder.

−Kuzum Elengo, sen biliyo mutfağın adini... Neydi?

−Kuzina...

−Köçine mi... Kulbastinin adini?

−Kotlet... Ama ne zaman "pirzoles" diyorsun, daha güzel demek oluyor... (Gürpınar, 2016: s. 42).

Yukarıda zikredilen öncü örneklerden sonra, İkinci Meşrutiyet döneminin Tür romanında yabancıyı ele alışta önemli bir evre oluşturduğunu söylemek gerekir. İkinci Meşrutiyet de kendi içinde ilk birkaç yıla hâkim olan olumlu ve kardeşane

hava ve giderek olumsuz bir ötekileştirme havası şeklinde ikiye ayrılabilir.

Safvet Nezihi'nin Müsebbib (1327/1911) romanında şık bir Türk genci, yüksekçe bir yere çıkmış ilan edilen Meşrutiyetin sevinciyle sarhoş olmuş Türkler ve azınlıklardan oluşmuş bir kalabalığa nutuk söylemektedir.

O cemiyeti teşkil eden binlerce Rum esnafı nutukla münderic pür tumturak elfâzdan hiçbir şey anlamadıkları halde feryâd ediyorlardı... "–Yaşasın müsâvat, yaşasın adalet..." sonr bu "yaşasın"lar daha türlü türlü şekle girerek "Zito, zito..." feryâdıyla ortalığı inletiyordu (Safvet Nezihi, 1911: s. 137).

Görsel 1. Safvet Nezihi'nin *Müsebbib* romanının kapağı

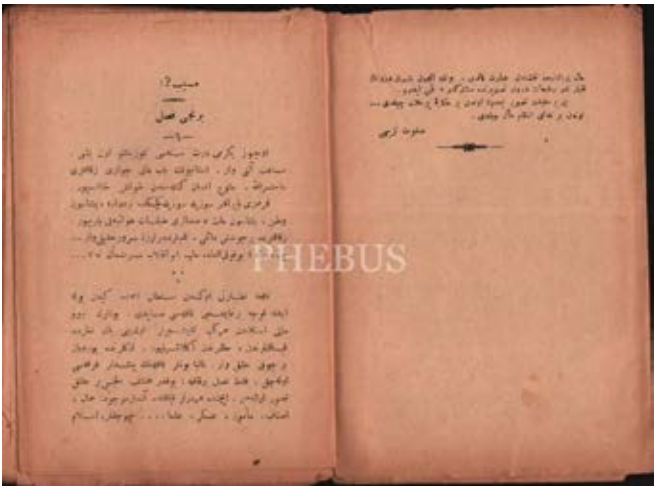

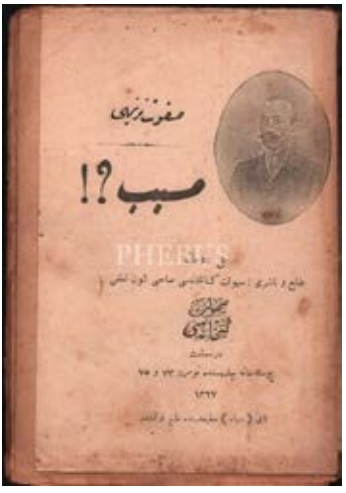

Yeni ilan edilen hürriyetin sevinciyle çoğunluğunu Türkler ve Rumların oluşturduğu coşkulu kalabalıklar, sokaklarda günlerce gösteriler yaparlar. Gerçekten de azınlıklar, o dönemde tüm ülkenin içinde bulunduğu pozitif psikolojik atmosferin tesiriyle devlete bağlılıklarını ve daima Osmanlı kalacaklarını haykırmaktan çekinmezler. Safvet Nezihi, romanın ilerleyen sayfalarında Meşrutiyetin ilanının halkta uyardığı tepkiyi şöyle anlatır:

İşte koca bir nümayişçi kafilesi... Bunların Rum milleti esnafından mürekkep nümayişçiler olduğu yek nazarında kıyafetlerinden, hallerinden anlaşılıyor. Önlerinde yüzen birçok halk var. Galiba bunlar kafilenin pişdâr fırkası olacak. Fakat nasıl bir kafile? Bu kadar muhtelüf'ül cins bir halk tasvir olunamaz. İçinde her türlü kıyafette adamlar mevcut: (...)

Hamal, esnaf, memur, asker, amele... Çocuklar, İslâm ve Hıristiyan kadınlar ne olduğunu lâyıkıyla tayin edemedikleri bir kuvvetin tesir-i mukavemet-sûzuna kapılarak cereyâna tabi oluyorlar. (...) Evet, evet bakınız işte bir nümayişçi fırkası ilerliyor. Pişdarânı, büyük kırmızı bir Osmanlı sancağı takip ediyor... İki genç, tüvâne Rum delikanlısı, bayrakların sırıklarına kemâl-i muhabbete sarılmışlar, Osmanlılığı, beyaz hilâliyle tülûğ-ı saadeti andıran fecr-i istikbal-i milletin kırmızılığıyla mezcetmekte bulunan bu muhip sancağı, ara sıra sağa sola temayül ettiriyorlar. (...) Fakat durunuz, mızıkayı takip eden arabanın üzerinde, ayaküstünde duran Rum kadınlarının sözlerini dinleyelim. Kafile birdenbire irkildi, kaldı. Otuz yaşında kadar tahmin edilen bir kadın göğsüne bir büyük kurdele dolamış; tarafdâr-ı meşrutiyet, muhibbi-i hürriyet olanların alâmet-i farikası... Elinde ufak bir kırmızı Osmanlı sancağı... Gözlerinde asar-ı şadmânî-i şenâne-pâş ile başından yukarı kaldırdığı alâmet-i mukaddese-i milleti hafif hafif temevvüc ettiriyor... Biraz Rum şivesiyle bağırıyor:

–Yaşasın müsavat, yaşasın müsavat !.. (Safvet Nezihi, 1911: s. 6-8)

Yazar manzarayı naklettikten sonra araya girerek bu Rum kadınının coşkusunu anlayışla karşıladığını belirtir ancak onun eşitlik isteklerini de gerçeklikten kopuk bir hayâl olarak görür. Bu fikrini "dünyanın hangi bir noktasında müsavat var da biz de onun vücudunu temenni edelim, mevcudiyeti, adem-i al'el- istihsal bir hayâl" sözleriyle dile getirir. Ona göre o anda haykırılacak tek şey varsa, o da "–Yaşasın millet, yaşasın Osmanlılık!.." sözleri olmalıdır (Safvet Nezihi, 1911: s. 8).

Öte yandan dönem romanında tali şahıslar olarak yer alan Rumların erkekleri, sandalcı, meyhaneci, bakkal iken; kadınları ve kızları hizmetçi, mürebbiye gibi meslekler icra ederler. Bu karakterler ekseriyetle ikiyüzlülük, sırnaşıklık ve çıkarcılıkla entrika unsurunun önemli failleridirler.

Yalı ve konaklarda geçen kapalı mekân romanlarında hizmetkâr Rum kızlarının asıl işlerinin yanında hanenin erkeklerini baştan çıkarmak gibi başka bir iş de gördükleri anlaşılır. Hatta bu şekilde sebep oldukları aile facialarına özellikle temas edilir. Bu çalışmanın ele aldığı zaman aralığında Rum azınlıktan kişilerin bu türden

karakterlerden olduğu üç adet roman bulunur.

Mehmed Celâl'in Dâmân-Alûde (1327/1911) romanında kendisine babasından kalan yüklü mirası eğlence ve yanlış bir aşk ilişkisi yüzünden kısa zamanda bitiren genç bir adam ile ona misilleme yapmaya kalkışarak kötü yola düşen karısının yaşadığı aile felaketini anlatılır. Basit bir hikâyeye dayanan romanın olay örgüsü bakımından zayıf olduğu görülür. Yazarın diğer romanlarında da görülen ustası Ahmet Mithat gibi okura doğrudan seslenme, nasihat verme, sohbet etme şeklinde görülen uygulamalara bu romanda da rastlanır. Roman ilkin *Servet* gazetesinde 1 Ocak-27 Nisan 1899 tarihleri arasında resimli olarak tefrika edilmiş ardından aynı yıl Tahir Bey Matbaasında 187 sayfalık bir kitap olarak basılmıştır. Romanda Rum Despina yuva yıkıcı, toplumu ifsat edici gözle bakılan bir kadındır.

Yine Mehmed Celâl'in son yıllarında yazdığı Kuşdilinde (1326/1910) romanı, Kadıköy'ün bu çok ünlü mesire yerinde başlayan bir aşk hikâyesi ve bu hikâyeye ikinci bir kadının girmesiyle yaşanan olaylar etrafında şekillenir. Romanın asli ötekilerinden Rozali, romanın asli Türk karakterini yoldan çıkaran; ona evini ve ailesini unutturan bir kadındır.

Ali Rıza Seyfi Seyfioğlu'nun ilk romanı Hayât-ı Alûde'de (1317/1901) sosyal konular işlenir. Eser, ilkin *Musavver Fen ve Edep* mecmuasında yayımlandıktan sonra 1901'de kitap hâlinde basılmıştır. Romanda genelevde çalışan düşmüş bir Rum kızı ve onunla bir gönül ilişkisine giren bir Türk anlatılır. Ancak bir farkla ki romanda İreni'nin düşkün bir kadın olmasından bizzat toplum sorumlu tutulur.

Türkler, Anadolu'yu Bizans'ın elinden alarak ebedî ve değişmez bir Türk yurdu yaparlar. Ancak bu tarihten sonra dahi bazı kaynaklarda Anadolu topraklarına "Rum ili" denildiğine rastlanır.

Nitekim Ercüment Hazım Tepeyran'ın Küçük Paşa romanında yazar Salih'in, bir köyde doğup da bir konakta "bey" olmasını; "Rum ilinin küçük bir kasabasında dünyaya gelip de Mısır'a hıdiv olmak"la kıyaslarken Anadolu için *Rum ili* tabirini kullanır (Tepeyran, 2011: 60).

Dönemin romancıları Rumlara, Rum adetlerine ve onların toplumumuzda bıraktığı intibaya çeşitli vesilelerle değinirler. *Küçük Paşa* romanında yazar, üvey anne Haççа'nın küçük Salih'in eşyalarını gece vakti kendi sandığına nakletmesini, "Manastır şehrinin Rum kabristanından medfenleri leylen çalınıp Ulah mezarlığına nakil olunan Ulah mekâbiri sandukaları"na benzetir (Tepeyran, 2011: s. 213).

Eserlerinde Rumlara yer veren romancılarımızın Türk aslî kişileri Rumlara karşı etnik kökenlerinden dolayı menfi bir tavır takınmazlar. Halide Edip'in Handan romanında genç Harbiyeli kahraman zabit Nazım'la sevgilisi Handan, sahilde birlikte otururlar. İdealist bir Türk subayı olan Nazım, sahildeki "ecnebi" çocukları ile çabucak kaynaşıverir. Bu tasvirde herhangi bir etnik ayrım yoktur.

Bugün sahilden deniz kenarına indik. Biz Selim Bey'le yeşillikte otururken Nazım, deniz kenarında çıplak ayaklı Rum çocukları ile denize taş atıyordu. (Adıvar, 2019: s. 51).

Sonuç olarak bahse konu dönemin romanlarında karşımıza çıkan Rumlar şunlardır: *Seviye Talip*'te Fahir'in evinde çalışan hizmetçi Eleni, Seviye'nin ismi verilmeyen ihtiyar hizmetçisi ve Kahire yolculuğunda tanışılan genç "Rum Matmazeller"; *Dâman-alûde*'de, Enver'in Rum metresi Despina, hizmetçisi Marika ve onun âşıkları Anastas ve Nikoli; *Hayâl İçinde*'de İzmaru, Alis ve Mari Diyapulo kız kardeşler ve onların ismi verilmeyen mürebbiyesi; *Salon Köşelerinde*'de kadın satıcılığı yapan Rum, küçük Rum kızı ve onun annesi yaşlı kadın; Tarihî bir roman olan *Öksüz Turgut*'ta Türk cengaveri Deli Mustafa'ya gönlünü kaptıran bir Bizans asilinin kızı olan Marya, ona âşık bir Bizans yiğidi Yorgi Komnenos ve Bizans'ın ismi verilmeyen Kayzer'i (İmparatoru); *Metres* romanında hizmetçi Sofi ve Flora; *Kadın Kalbi*'nde hizmetçisi Marika; *Bir Kadının Hayatı*'nda Ziya Bey'in Beyoğlu'ndaki sarrafı Vasilaki Efendi; *Bir Muadele-i Sevdâ*'da, merkezî şahıs Naki Bey'in arabacısı Nikoli ve karısı Bedia'nın yine Rum olan ama ismi belirtilmeyen arabacısı; *Tesadüf*' romanının figüratif fonksiyonlu yabancıları: Şöhret'in oturduğu Hubyar semtindeki mahalle bakkalının çırağı Mardiros, Kalpakçılarbaşı'ndaki kumaşçı Andonaki ve terzi Dişsiz Katina, görünüşte tütüncü dükkanı çalıştıran ama gerçekte muhabbet tellallığı yapan Rum; *Leman*'da hizmetçi Eleni ve emlakçı Bodos Ağa; *Yeni Turan*'da hizmetçiler Eleni Sofi; *Jön Türk*'te Kazım Efendi'nin hizmetkârları Kiryaku ile Despina; *Hizmetçi Belası*'nda Reyhan Paşa yalısının isimlerinden Rum oldukları anlaşılan hizmetçileri Eleni, Marika, onlardan sonra çalışan "kokona" ve Beyoğlu'nda pastacı Aslandinis; *Kuşdilinde'*nin bütün yabancıları: fahişe Rozali, onun âşıkları Perikli ve Todoraki Cuyuni, gazinocu Dimitri, emekli hizmetçi Eftemya, Tepebaşı Bahçesi'nin ismi verilmeyen garsonu, kadın satıcısı Katina ve kız kardeşi Mari; *A'mak-ı Hayâl*'in "Bir Kahve Alemi" adlı hikâyesinde geçen ve ismi belirtilmeyen garson; *Raik'in Annesi*'nde Heybeliada'daki Rum balıkçı Yanko, Halki Palas oteli müşterilerinden Matmazel Kalinka ve Madam Örpidya, Refika'nın hizmetçisi Katina; *Handan*'da Refik Cemâl ve ailesinin beraberlerinde İstanbul'dan Londra'ya götürdükleri Rum hizmetçi Eleni; *Şıpsevdi*'de Pehlevizade ailesinin hizmetçisi Eleni, mahalle bakkalı Bodos, bir randevu evi işleten ihtiyar Despina, Köfteci Afif'in metresi Tekgöz Marika, tramvayın ismi verilmeyen biletçisi, Mösyö McFerlan'ın hizmetçisi Mari ve bakkal Bodos'un çırağı Apostol; *Genç Kız Kalbi* romanında Ahmet Refik Bey'in İstinye'deki konağının hizmetçisi Mari; *Sevda Peşinde* romanında Heybeliada Rum kilisesinin ismi verilmeyen ihtiyar rahibi, Heybeliada sahilinde sandalcılık yapan Nikoli; *Kaptan Cemâl*'de denizciler Yanko ve Manuel; *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*'ta İrfan Galip Bey konağının hizmetçisi Anesto; *Sevdâ-i Medfûn*'da Amelya ve Yorgi ve *Tezad*'da adı verilmeyen kayıkçı ve *Fetret*'te kayıkçı Yorgi.

3.2.Bulgarlar

Osmanlı İmparatorluğu gayrimüslim tebaalarının en önemlilerinden biri de Bulgarlardır. İmparatorluk başkentinde Rumlar ve Ermeniler kadar olmasa da onlar da yaşar. Bulgarlar, dönemin romanlarında bir roman kişisi olarak yer almasalar da figüratif kişi olarak bazen kurgusal dünyada yerlerini alırlar.

Bulgarların romanlarda yer alışında iki evre vardır. 1912 öncesinde yazılmış romanlarda herhangi bir şekilde ötekileştirilmeden diğer azınlıklardan biri olarak var olurlar. Örneğin Hüseyin Rahmi'nin Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç romanında Bulgar sütçü Yuvan, incelediğimiz devre romanları içinde tek Bulgar tipi olarak mahalle esnafı arasında yerini alır.

1912'de başlayan Balkan savaşı ve ondan az evvel başlamış olan *Türk-Bulgar çatışması* zamanlarında sonra yazılmış *Mazlûme*, *Üvey Valide*, zeyli *Müteverrime*, *Müsebbip* gibi pek çok romanda bir kurgusal figür olarak ele alınırlar.

Kâşif Dehrî adıyla maruf Dagıstanlı Hüseyin Kâmî'in Müteverrime (1912) romanında Vedi', aşkına karşılık bulamadığı için kalbi kırık bir şekilde İstanbul'dan ayrılarak cepheye gider. Zaman, birinci Balkan Savaşı yıllarıdır. Vedi'nin bulunduğu askeri birlik, Edirne'yi Bulgarlara karşı savunmaktadır. Kumandanları, askerin moralini yükseltmek için Türklerin tarihteki kahramanlıklarına dikkat çeken bir nutuk söyler:

İşte bir haftadan beri mahsuruz. Biz Türkler, insafsız ve vahşi bir düşmandan aman istemeyeceğiz. Al bayrağımızın kırmızı katmerleri başımızın üstünde dalgalanırken; yıldırımlar saçan borularımızın tiz ahengi bizi er meydanına sevk edecek ve biz, boynumuza kırmızı bir bez bağlayıp dünyanın fethine yürüyen bir kabilenin necip evlatları göğsümüzü kurşunlara açıp Osmancığın bayrağı altından birer birer şehid olmadıktan sonra bu şehri, bu bağ-zâr-ı vatanı, bu gülistan-ı vatanı düşmana teslim etmeyeceğiz (Hüseyin Kamil, 1912: s. 109).

Bu ateşli hitabeden sonra, Türk ordusu düşmana saldırır. Kendilerinin yarısı kadar bir askerin saldırısı Bulgarları dağıtır. Romanda Bulgarlar, sürekli "küçük, korkak süngüler"iyle sinsice saldırarak vatan toprağını teslim almaya çalışan bir *düşman*dır (Hüseyin Kamil, 1912: s. 114) Onların sinsi muhasaralarından Edirne şehri aylarca eziyet çeker. "Edirne! Karların üstünde, meyus reng-i mâtemiyle parlak bir mâzinin evlâd-ı müteverrim gibi melûl ve perişan" düşünmektedir (Hüseyin Kamil, 1912: s.115).

Görsel 2. Hüseyin Kami'nin *Üvey Valide* ve Zeyli *Müteverrime* romanları içeren kitap kapağı

Bulgar ordusu mazlum Edirne'ye, "kudur"muş gibi saldırır. Yunanlılar, Sırplar ve Bulgarlardan oluşan üç müttefik Edirne'yi kuşatmıştır. "Demâdem taze kuvvetle saldıran müttefikîn ordusu"na karşı Türk askerleri "ecdadın harîm-i mukaddesi olan mezarlarını çiğnetmemek için" çırpınıp durmaktadır (Hüseyin Kamil, 1912: s. 127). Düşman, ele geçirdiği bölgelerde insanlık dışı faaliyetlerde bulunur. Geçtiği her yerde facia tabloları görülür.

Edirne civarında âdû ayakları altında çiğnenen yetimlerin feryadı arşlara yükselirken, zelil ve sefîl düşman çizmeleri altında ezilen ihtiyarların gözyaşları yıkılan ocakların enkazında öten baykuşların sedası, kadın istimdadı, namusuna indirilen darbe-i tecavüzle servet-i yegânesi huzurunda inleyen kızların feryadı, soğuk rüzgârın sert darbeleriyle beraber kulakları tırmalar (Hüseyin Kamil, 1912: s.127).

Vedi'nin Edirne muhasarası esnasında Bulgarlarla otuz gün çarpışıp şehit düşmesi cepheden yazdığı hatıra defterinde dramatize edilerek anlatılır. Türk askeri "Anadolu'da ağlayan gözlerin, camilerde Allah'tan nusret isteyen sabilerin, Rumeli'de sürülen halkların" intikamını alır. (s.128)

Hüseyin Kami'nin *Mazlûme* (1916) romanında da Bulgar mezalimi dile getirilir. Romana Balkan Harbi münasebetiyle Dedeağaç'ta cereyan eden olaylarla, Bulgar komitacılarının şehirde gerçekleştirdikleri katliam bir fon olarak kullanılır. Şehrin Osmanlı idaresinde bir kalem memuru olarak çalışan Vefa, evine ulaştığında bir katliam manzarası ile karşılaşır. Karısı kanlar içinde baygın yatmakta, üç yaşındaki kızının ve tecavüz edildikten sonra katledilmiş hizmetçisinin cesetleri ortalıkta durmaktadır. Vefa, "Namus hırsızları!" diye haykırır. Salon kan içinde her taraf

kan kokmaktadır. Baygın halde yatan karısı, kanlar içindeki ölmüş çocuğunu kucaklamıştır. "Bu üç yaşındaki nevzâd, ölüm haliyle kendisine hala tebessüm" etmektedir. Vefa, bu elîm manzara karşısında kendini kaybeder.

Vücûdunun her katre kanı feverâna gelmiş gibi damarlarına sığmayacak derecede cereyan ve cevelana başlamıştı. Mahûf bir cinnet-i muvakkate bîçare genci dest-i esaretine almıştı. Birdenbire bulunduğu yerden fırlayarak refikasını kolları arasına aldı, bütün kuvvetiyle Nevvâre diye bağırdı (Hüseyin Kamil, 1916: s.13).

Her köşede bir cinayet sahnesi, her sokakta bir ölüm çığlığı, her evde "ne olacağız" çaresizliği... "Anne!" feryadıyla yardım uman bir çocuğun; iffeti kirletilmiş bir genç kızın nurlu yüzünü örten beyaz sakallarına kadar kana belenmiş bir ihtiyarın. İniltisi göklere yükselmektedir. Şehirde iki saat içinde müthiş bir katliam yaşanmış her dakikası "tarih-i vahşete yeni serlevhalar" teşkil edecek manzaralar cereyan etmiştir.

Şehrin her köşesi ölüm haykırıyor, haneler düşman çizmesi altında çiğnenen kadınların feryadıyla çınlıyor, ufuklardan gelen kesik kesik baykuş sedaları bu feryatlara boğuk boğuk cevaplar veriyordu. İki asırlık vukûat-ı müdhişeyi iki saat zarfında defter-i icraatına kaydeden Bulgarlar akıbet, susadıkları Türk kanına artık kanmışlardı. (...) Bundan asırlarca makdem Asya'nın göbeğinden kopup Avrupa'nın eteklerine kadar saldıran Cengiz ve Timur etba'ının zulüm ve vahşetini taklid eden medeniyet-furûş Bulgarların bugün bastığı toprak emvât ve ecsâd-ı mâ'sumîn ile lebâleb idi (Hüseyin Kami, 1916: s. 5-7).

Görülür ki Bulgarların romanda kurgusal bir kişilik olarak yer alışında açıkça iki dönem vardır. Bu iki evre arasında keskin bir geçiş yaşanır ve Bulgarlar, imparatorluğun sıradan bir etnik unsuru iken bir anda zalim bir ötekine dönüşürler. Bu dönüşüm, birinci ve ikinci Balkan Savaşı gibi güncel siyasal ve sosyal olaylarla çok yakından ilişkilidir.

4.Sonuç

Çalışmanın bu başlığı altında 1896-1914 yılları arasında yayımlanmış olup içinde Balkan milletleri hakkında kurgusal ve imgesel materyal barındıran romanlardan elde edilen bulgulardan hareketle bazı sonuçlara ulaşılmıştır.

Dönemin romanların incelendiğinde iki Balkan milletinin kurgusal bir figür olarak romanlara yansıdığı görülür. Bunlardan ilki Yunanlar ve yine Yunanca konuşan Osmanlı tebaası Rumlar ikincisi ise Bulgarlardır. Öte yandan Rum ve Yunanlı ayrımı, özellikle önemlidir. Diğer bir deyişle imparatorluğun tebaası olan Rum azınlık ile 1829 yılında Edirne Antlaşması ile bağımsızlığını kazanan Yunanistan'ın tebaası olan Yunanlılar, incelenen romanlarda belirgin bir şekilde ayrışır. Romanlarda Rum azınlık ile ilgili bir ötekileştirmeye rastlanmaz. Yunanlılar ise Balkan Savalarının acı hatıraları üzerinden bir olumsuzlamaya uğrar.

Bulgarlar ise keza Balkan Savaşlarını konu alan romanlar dolayımından kurguya

aksetmiştir. Diğer Balkan milletlerinin, Boşnaklar, Arnavutlar, Sırplar, Hırvatlar, Rumenler, Karadağlılar, Slovaklar veya diğer milletler ve etnik unsurların yer almaması dönemin Türk yazarlarının Balkan coğrafyasına olan hâkimiyeti ve ilgisiyle açıklanabilir. Keza bu milletlerin Balkan Savaşlarında Osmanlı Türkünün gündemini Yunan ve Bulgarlar kadar aktif meşgul etmemesi şeklinde açıklanabilir.

Çalışmada incelenen romanlar kronolojik bir sıra ile verilmiştir. Bunu yaparken temel amaç, Türk romanında *öteki*'nin yerinin bir dönemsellik gösterip göstermediğini görebilmek olmuştur. Sonuç olarak görülmüştür ki, 1896'dan 1914'e uzanan süreçte Balkan milletleri giderek ötekileşmiş ve kolektif şuurda olumludan olumsuza doğru kaymıştır.

İncelenen bazı romanlarda yazarların yabancılara yer verirken değişik tutumlar sergiledikleri görülür. Bir kısım yazarlar yabancılara talî şahıslar olarak rol verirken, bazı romanlarda yabancılar, Ahmet Mithat, *Gönüllü* romanı örneğinde olduğu gibi sayıca Türklerden fazladır. Diğer bir deyişle bazı yazarların, şahıs kadrosunu oluştururken yabancılar veya azınlıklara, Türklerden daha fazla yer verdikleri görülür. Bu çeşitten romanlar, istisna kabul edilemeyecek kadar çoktur. Ancak incelenen romanlarda Balkan milletlerinden karakterlerin roman kahramanı veya asli kişi olduğu görülmez. Zira asli kişi, okurun en çok ilgi duyduğu, sevinç ve kederlerini paylaştığı ahlâkî ve felsefî tutumunu benimseyip veya reddettiği, yerine göre öykündüğü yerine göre özdeşleştiği kahramandır.

Son olarak Balkan milletlerinden yabancıların, figüran olarak yer aldığı romanlar da önemli bir yekûn teşkil eder. Bu romanlarda yabancılar bezen de bir nevi dekoratif bir unsur olarak kullanılırken isimleri de çoğu zaman sadece bir vesileyle geçer.

Kaynakça

Adıvar, Halide Edip (2019). *Handan*. İstanbul: Can yayınları.

Ahmet Mithat (1314/1898). *Gönüllü*, Dersaadet: Kırkambar Matbaası, 224 s.

Ahmet Mithat (1326/1910), *Jön Türk*, İstanbul: Tercüman-ı Hakîkat mat. 128 s.

Beller, Manfred (2007). Perception, İmage, İmagology. *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters: a Critical Survey*. Hollanda: Rodopi.

Chakravorty, Pragnan (2018). "What is a Signal? [Lecture Notes]". *IEEE Signal Processing Magazine*. 35 (5): 175–77

Gürpınar, Hüseyin Rahmi (2016). *Şıpsevdi*: İstanbul: Yason Yayıncılık.

Hüseyin Kami (1912). *Müteverrime*. İstanbul: Tevsi-i Tıbaat Matbaası.

Hüseyin Kami (1916). *Mazlûme*. İstanbul: Sadayı Millet Matbaası,

Kosslyn, S. M., Thompson, W. L., Ganis, G. (2006). *The Case for Mental Imagery*. UK: Oxford University Press.

Leerssen, Joep (1991). "Echoes and Images: Reflections upon Foreign Space". *Alterity, identity, image: Selves and others in society and scholarship*. Amsterdam: Rodopi.

Leerssen, Joep (2000). "The Rhetoric of National Character: A Programmatic Survey". *Poetics Today*. 21 (2): 267–292.

Leerssen, Joep (2016). "Imagology: On Using Ethnicity to make Sense of the World". *Porównania* (21)2. Pp.9-29

Leerssen, Joep (Summer 2000). "The Rhetoric of National Character: A Programmatic Survey". Poetics Today. 21 (2): 267–292.

Mehmet Celâl (1316/1899). *Dâmân-Alûde*, İstanbul: Tâhir Bey Matb., 187 s.

Mehmet Celâl (1326/1910). *Kuşdilinde*, Dersaadet: Meşrutiyet Matbaası. 152 s.

Millas, Herkül (1998). *Türk Edebiyatında Yunanlı İmajı; Karşılaştırmalı Bir Yöntemle Ulusçuluk ve Kimlik Sorunları*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.

Ortaylı, İlber (2002). *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Pan Yayıncılık.

Rum (1972). Meydan Larousse Ansiklopedisi, Cilt: 10. İstanbul: Meydan Gazetecilik.

Safvet Nezihi (1327/1911). *Müsebbib*. İstanbul: Kâbî Sehâ Matbaası,154 s.

Seyfioğlu, Ali Rıza Seyfi (1317/1901). *Hayât-ı Alûde*, Kostantiniye: Malumat –Tahir Bey Matbaası, Tepeyran, Ercüment Hazım (2011). *Küçük Paşa*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Törenek, Mehmet (2002). *Türk Romanında İşgal İstanbul'u*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Wesseling, Elisabeth (2019). "Imagology and Children's Literature: Beyond Intellectual Parochialism". *Jahrbuch of the Geselschaft für Kinder- und Jugendliteratur. Studien zu Kinder- und Jugendliteratur und -medien*. Vol. 1. Stuttgart: J.B. Metzler. pp. 171–179.

ŞEHİR, KÜLTÜR VE MEDENİYET İLİŞKİSİ: EVLİYA ÇELEBİ'NİN GÖZÜNDEN GÜMÜLCİNE

Ergin Şen[1]
Doç. Dr. Önder Çangal[2]

Özet

Evliya Çelebi, 17. yüzyılın en önemli Osmanlı gezginlerinden biri olarak, "Seyahatname" adlı eseriyle Osmanlı İmparatorluğu'nun dört bir yanına yaptığı seyahatleri ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Seyahatname, sadece bir gezi kitabı olmanın ötesinde, Osmanlı coğrafyasındaki şehir, kültür ve medeniyet ilişkisine dair önemli bir kaynak niteliğindedir. Evliya Çelebi, gezdiği yerlerdeki halkların yaşayış tarzlarını, dillerini, geleneklerini ve mimari yapıları detaylı bir şekilde tasvir eder. Bu tasvirler, dönemin şehir hayatı, ticari faaliyetleri ve mimari unsurları hakkında bilgi verirken aynı zamanda farklı milletlerin ve kültürlerin bir arada nasıl yaşadığını da gözler önüne serer.

Balkanlar, Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde geniş yer verdiği bölgelerden biridir. Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun yıllar hüküm sürdüğü bölge, farklı milletlerin ve kültürlerin buluştuğu bir nokta olarak da dikkat çekmektedir. Çelebi, bu bölgeyi dolaşırken şehirlerin tarihini, mimarisini ve halkların yaşam tarzını ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Balkan şehirleri, Osmanlı mimarisinin en güzel örneklerini barındırmakla birlikte çeşitli etnik grupların ve dillerin de bir arada yaşadığı mozaik bir yapıya sahiptir.

Bu bağlamdan hareketle çalışmada, Balkanlardaki şehir, kültür ve medeniyet unsurları hakkında tespitlerde bulunmak amacıyla Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde yer verdiği "Gümülcine" şehrinden bahsedilmektedir. Tarih boyunca stratejik bir öneme sahip olan ve Osmanlı döneminde de önemli bir şehir olarak gelişimini sürdüren Gümülcine; kalesi, camileri ve diğer mimari yapılarının yanı sıra şehirde yaşayan halkların dil ve kültürel çeşitliliği ile ön plana çıkan bir Balkan şehri olarak dikkat çekmektedir. Şehir, bu yönüyle hem bir Osmanlı şehri hem de Balkanların kültürel zenginliğinin bir yansıması olarak Seyahatname'de önemli bir yer tutmaktadır.

Anahtar kelimeler: Balkanlar, şehir, kültür, medeniyet, Evliya Çelebi, Seyahatname

1 T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, erginsen50@gmail.com; ORCID: 0009-0006-5939-0826.
2 Gaziantep Üniversitesi, ondercangal@hotmail.com; ORCID: 0000-0002-8560-3526.

THE RELATIONSHIP BETWEEN CITY, CULTURE AND CIVILISATION: GÜMÜLCİNE THROUGH THE EYES OF EVLİYA ÇELEBİ

Abstract

Evliya Çelebi, as one of the most important Ottoman travellers of the 17th century, described in detail his travels all over the Ottoman Empire in his work 'Seyahatname'. The Seyahatname is not only a travel book, but also an important source on the relationship between city, culture and civilisation in the Ottoman geography. Evliya Çelebi describes in detail the lifestyles, languages, traditions and architectural structures of the people in the places he travelled. While these descriptions provide information about the city life, commercial activities and architectural elements of the period, they also reveal how different nations and cultures lived together.

The Balkans is one of the regions that Evliya Çelebi gives a wide coverage in his Seyahatname. The region, where the Ottoman Empire ruled for many years, also draws attention as a point where different nations and cultures meet. While travelling around this region, Çelebi describes the history, architecture and lifestyle of the peoples in detail. Balkan cities have a mosaic structure in which various ethnic groups and languages live together as well as harbouring the most beautiful examples of Ottoman architecture.

Based on this context, the study mentions the city of Gümülcine, which Evliya Çelebi included in his Seyahatname, in order to make determinations about the city, culture and civilisation elements in the Balkans. Gümülcine, which has a strategic importance throughout history and continued its development as an important city during the Ottoman period, draws attention as a Balkan city that stands out with its castle, mosques and other architectural structures as well as the language and cultural diversity of the peoples living in the city. In this respect, the city has an important place in the Seyahatname both as an Ottoman city and as a reflection of the cultural richness of the Balkans.

Keywords: Balkans, city, culture, civilisation, Evliya Çelebi, Seyahatname

1.Giriş

Dünyaca ünlü Türk gezgin Evliyâ Çelebi, Azak Kalesi'ndeyken Osmanlı ordusu Girit Adası'nı almak için yola çıkar. Bunun üzerine "Seyyâh-ı Âlem" Evliya da bu kuşatmada bulunmak üzere yola revan olur (Çelebi, 2011, s. 1-2). Tabii o her zamanki gibi geçtiği, gördüğü yerleri ünlü eseri Seyahatname'ye kaydeder. İşte bu seyahati esnasında Batı Trakya'dan geçip kara Yunanistan'ı üzerinden Girit'e doğru giderken uğradığı ve çeşitli maceralar yaşadığı duraklardan biri de Gümülcine'dir. Bu şehir yaklaşık 550 yıl Osmanlı toprağı olmuştur. Lozan çerçevesinde yapılan nüfus mübadelesinin de kapsamı dışında kaldığından hâlâ Türk kültür ve ananeleri şehirde yaşamaktadır. Osmanlı eseri pek çok mimari yapı şehirde varlığını sürdürmenin yanında şehrin simgesi olma özelliğini taşımaktadır. Bu çalışmada Evliyâ'nın Türk tarihinde önemli bir yeri olduğu düşünülen Gümülcine ve çevresine dair verdiği tarihî, mimari, siyasi, etnografik bilgiler şehir, kültür ve medeniyet ilişkisi bağlamında ele alınacaktır.

Evliya Çelebi'nin Gümülcine'ye dair gözlemleri, sadece bir şehrin fiziki ve coğrafi tasviriyle sınırlı kalmaz, aynı zamanda bu şehrin kültürel yapısını, toplumsal hayatını ve etkileşimde olduğu medeniyetleri de gözler önüne serer. Osmanlı Devleti'nin şehirleşme anlayışını ve bu anlayışın bölgesel etkilerini görmek için Seyahatname'de yer alan anlatılar önemli bir kaynak sunar. Çelebi, Gümülcine'yi gezerken, şehirde yaşayan insanların günlük hayatına, toplumsal adetlerine ve dinî yaşantılarına dair ayrıntılı bilgiler verir. Bu bilgiler, şehirlerin sadece fiziksel yapılarla değil, aynı zamanda insan unsuru ile şekillendiğini ve geliştiğini gösterir. Evliya Çelebi'nin anlatımıyla, Gümülcine'de yer alan camiler, medreseler ve çarşılar, şehrin Türk-İslam kimliğini ve Osmanlı medeniyetinin bundaki etkisini ortaya koyar.

Gümülcine, Osmanlı döneminde bir idari merkez olmanın yanı sıra farklı etnik ve dini grupların bir arada yaşadığı kozmopolit bir şehir olmuştur. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun hoşgörü politikası çerçevesinde farklı kültürlerin bir arada yaşayabilmesiyle mümkün olmuştur. Gümülcine'deki toplulukların dinî ve kültürel çeşitliliği, şehrin sosyokültürel yapısında derin izler bırakmıştır. Evliya Çelebi, bu çeşitliliği kaydederken, Balkanlardaki Osmanlı şehirlerinin çok kültürlü yapısını da gözler önüne sermiştir. Bu bağlamda, Gümülcine'nin, Balkan coğrafyasındaki diğer şehirlerle kıyaslandığında, Osmanlı şehircilik ve kültür politikalarının başarılı bir örneği olduğunu söylemek mümkündür.

Ayrıca Gümülcine'nin mimari yapıları da şehrin Osmanlı dönemindeki önemini yansıtır. Camileri, medreseleri, külliyeleri, hanları ve hamamlarıyla şehir, Osmanlı'nın şehirleşme ve mimari anlayışının somut bir göstergesidir. Evliya Çelebi, bu yapıları betimlerken, sadece binaların fiziksel özelliklerini değil, aynı zamanda bu yapıların toplum yaşamındaki yerini ve önemini de vurgular. Gümülcine'deki camiler, şehrin İslami kimliğini güçlendiren unsurlar olarak öne çıkarken, ticaretin ve toplumsal hayatın kalbinin attığı çarşılar ise Osmanlı ekonomisinin şehirde nasıl bir canlılık yarattığını ortaya koyar.

2. Edirne'den Gümülcine'ye Seyahat

Evliya Çelebi, Azak Kalesin'den yola çıkıp önce Edirne'ye gelmiştir. Oradan da Girit kuşatmasına giden Osmanlı ordusuna katılmayı istemektedir. Çelebi (2011, s.68) "1078 yılı mübarek Ramazan'ın 15. Pazartesi günü Edirne şehrinden Girit Adası'na, Kandiye gazasına gittiğimiz konakları ve çektiğimiz şiddetli sıkıntıları bildirir." diyerek bugünkü Batı Trakya olarak adlandırılan ve Yunanistan'ın siyasi sınırları içerisinde yer alan bölgede seyahat ettiğini belirtir. Ünlü eserine buradaki yerleşim yerleri ve gördükleriyle ilgili bilgiler kaydetmiştir.

Görsel 1. Doğu Makedonya ve Batı Trakya'yı gösteren harita (Wikipedia)

Edirne'den çıkarak güneye yöneldiğini, yeni köprüden geçip Tunca Nehri kenarından bir süre yol alarak Arda Nehri üzerindeki ahşap köprüden devam ettiğini yazmıştır. Mamur Demirdaş Köyü, Emirli Köyü, Ece Sultan Köyü menzili, Kapuçu Köyü sırasıyla uğrak yerleridir. Bu köylerdeki mimari yapılar hakkında bilgi vermiştir (Çelebi, 2011, s. 68).

Sonra Dimetoka ve kalesi hakkında yazmıştır. Kalenin adının nereden geldiğinden fethine, Osmanlı Devri çeşitli padişahlarının burada konakladığına, kalenin şekline ve görünüşüne dek bilgiler vermektedir (Çelebi, 2011, s. 69). Anlaşılmaktadır ki Dimetoka Osmanlı devrinde padişahların da konakladığı önemli ve mamur bir merkezdir. Dimetoka'dan çıkan Evliya sırayla Karayenli, Hisarcık, Saltık, Mandıra, Sofulu ve Karapınar köylerinden geçmiştir. Vukuf köyünde konakladığını yazmıştır. Burada ziyaretlere uğramış, Yelkenci Köyü ve Koyuneri Köyü'nü geçerek Ferecik'e gelmiş ve burayla ilgili yine birtakım kayıtlar tutmuştur (Çelebi, 2011, s. 74-75). Köhnelik, Kara Güvercinli, Karakayalı, Şapçılar, Mekri, Musa Çelebi köylerinden geçmiş, bir ara kölesini kaybetmiş ve Ferecik'e tekrar dönüp epey aradıktan sonra kölesini bulmuş ve nihayet Gümülcine'ye ulaşmıştır. Önemli uğrak noktalarından biri olan ve anlaşıldığına göre çeşitli badireler atlatıp maceralar yaşadığı Gümülcine'de bir süre konaklamış, Gümülcine'den övgüyle söz etmiştir.

Çelebi, Gümülcine'ye varmadan önce ve oradayken iki kez kölesini kaybetmiştir. Bu durum Evliya'nın etrafla ilgili daha çok bilgi vermesine neden olmuştur.

Çünkü kaybolan kölesini bulmak için kendisi yollara düşmüş, geçtiği ve gördüğü yerleri eserinde yansıtmıştır (Çelebi, 2011, s. 76-93). Mackay (2009, s. 268) ise, Seyahatname'deki kölenin kaybolması hikâyesinin bir kurmaca olduğunu, Evliyâ'nın bazı rotaları anlatabilmek için bu yola başvurduğunu iddia etmektedir.

Çelebi, yine Gümülcine'ye gelmeden yol üstünde uğradığı Mekri ve Ferecik'te Çıtak dilinin konuşulduğunu ifade ederek "Bu Mekri kazası ve Ferecik kazasının tüm kefere reayaları asla Rumca konuşmayıp Türkçeye yakın bir tür Çıtak dilleri var. Hepsi beyaz aba ve kebe giyer, iri yapılı keferelerdir ki kullandıkları özel lehçeleri bunlardır." diye bölgedeki insanı tarif eder ve dillerinden örnekler vererek Türkçeye yakınlığını belirtir (Çelebi, 2011, s. 80). Anlatılanlar bize bölgede pek çok dilin konuşulduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Türkçenin veya çeşitli Türk kavimlerinin bölgeye Osmanlıdan önce gelmiş olabileceğini de düşündürmektedir. Ayrıca Evliyâ'nın bu konuşulan dillere kayıtsız kalmadığı ve o dillere ait örnekler kaydettiği de vurgulanmalıdır.

3. Gümülcine Şehrinin Adı

"Gümülcine" isminin nereden geldiği konusunda çeşitli rivayetler vardır. Bugün Yunanistan'ın Doğu Makedonya ve Trakya eyaletindeki Rodopi ilinin merkezi "Komotini" diye adlandırılmaktadır. Fakat Türkler, Bizans'a dayandırılan bu ad yerine Osmanlılardan günümüze kadar şehri "Gümülcine" şeklinde adlandırmışlardır.

Kiel (1996, s. 268), bu durumu çeşitli kaynaklara atfen şöyle değerlendirmektedir: "1344 yılında Aydınoğlu Umur Bey tarafından alınan şehir bu tarihten itibaren "Gümülcine" diye anılır. Enverî, Düstûrnamesinde burayı "Gümülcine" diye kaydeder. "Koumoutsina" adı daha sonra bugün kullanılan Komotini'ye dönüşmüş, ilk kez 1344 yılında Gregoras tarafından Umur Bey'in şehre yönelik saldırıları anlatılırken kullanılmıştır."

Çelebi (2011, s. 82), Yunan dilinde şehre "Rumçine" dendiğini, bu ismin de Hakim Feylekos'un kızından geldiğini yazmıştır. Cüzzama yakalanan kızını babası, bu şehrin zeminine kor, şehrin suyu ve havası kıza çok iyi gelir ve hastalıktan kurtulur ve bu şehri işte "Rumçine" adındaki bu kız ilk defa imar eder, sonra Gümlü Çin, Yahudi Romanlardan korkarak kale yapar. Burada yine ünlü gezginin şehri methettiği düşünülmektedir. Hakim Feylekos birkaç yerde geçmektedir. Bölgenin bir yöneticisi olduğu tahmini yapılabilir.

Farklı bir söylentiye göre şehrin adı o bölgeye ilk yerleşen insanlardan olan "kömürcü nine"den gelmektedir (Batı Trakya Haber Ajansı). Evliya Çelebi, şehrin adının farklı yerlerde "Gümülcene" ve "Gümürcine" şeklinde yazıldığını ama aslında "Gümlü Çin" olduğunu, kullanımda ise zamanla "Gümülcine" şekline dönüştüğünü söylemektedir. Bu adın verilmesinin nedenini de oldukça ilginç bir biçimde anlatmıştır. Çelebi (2011, s. 81), Gazi Evrenos'un 767 (1363) yılında Gümülcine'yi fethederek Rum ve Yahudilerden aldığını, kalenin içinde Gümli Çin adında bir Yahudinin yaşadığını, Kavala sahibi Feylekos'un bu Yahudiyi defterdar yaptığını, bu kişinin Çin'deki Maçin Yahudilerinden olduğunu, İskender-i Zülkarneyn'e Çin padişahından elçilik amacıyla geldiğini, Rum ülkesinin havasından ve suyundan hoşlanarak buraya yerleştiğini ve kaleyi de imar ettiği için kaleye "Gümlü Çin"

dendiğini yazmıştır. Dolayısıyla Evliyâ Çelebi'nin anlatımına göre şehrin adının "Gümlü Çin"den bozma olarak zamanla "Gümülcine" diye yazıldığı anlaşılmaktadır. Evliya bu konuda herhangi bir kaynak vermemektedir. Şehrin isimlendirilmesi konusuna Evliyâ'nın bu denli yer vermesi şehirde çeşitli milletlerin yaşadığını göstermektedir. Evliyâ'nın bu söyledikleri yerel halktan dinlediği anlatılardan da olabilir. Bu anlatıların ortak noktasının ise şehrin havasının ve suyunun sevildiğidir.

4. Gümülcine Kalesi

Gümülcine kalesi bugün şehirdeki en eski anıttır. MS. 4. yüzyılda askeri ve ekonomik nedenlerle yapıldığı düşünülmektedir. Şehrin stratejik önemi nedeniyle İmparator I. Theodosios MS. 379-395 yılları arasında şehri surlarla çevirmiştir. Dört köşede yuvarlak olmak üzere kalede toplam 16 kule vardı. Güneydoğu ve güneybatısında birer kapısı olan kalenin surları 9,60 metreye kadar ulaşmaktaydı. Surlar 1363 yılına kadar bozulmadan korunmuştur. Daha sonraki süreçte zamanla surlar yıkılmış ve kale bugünkü hâle gelmiştir (Bizans Eserleri Müdürlüğü).

Evliyâ Çelebi (2011, s. 83) Gümülcine kalesini şu şekilde betimlemektedir:

Bir ovada kurulmuş havalesiz, dörtgen şekilli, tuğla yapı güzel bir kale, tamamen kargir taş hoş bir hisardır. Çepçevre büyüklüğü bin adım bir küçük kaledir, ama içinde Yahudiden başka kimse yoktur. Bu kalenin yarısı gelen geçen yolculara konukevi hanlardır ve biraz yeri meydandır. Bu kalenin hendeği yoktur. 2 adet kapısı vardır. Bir kapısı kıbleye doğru çarşı meydanına açılır. Ve bir kapısı doğu tarafa bakar. Bedenlerinin ve burçlarının bazı yerleri harapçadır. Cebehanesi ve topları yoktur, zira iç elde olmak ile cebehane, dizdarı ve neferleri yoktur. Ancak Yahudileri çoktur." (Çelebi, 2011, s. 83).

Günümüzde surlar yer yer yıkılsa da hâlâ kalenin bir kısmı ayaktadır, kaleye ait kapılar şu anda mevcut değildir. Yine gezginin Kale içinde yaşadığını söylediği Yahudiler, şehir meskunları arasında değildir.

Evliyâ'nın anlatımına göre daha sonra şehirde yaşayan Yahudiler, Gazi Evrenos döneminde kale içinde kalmaları şartıyla şehri Osmanlılara teslim etmişlerdir. Bu durum yine şehrin bir başka sakini olan Kıptiler ile Yahudiler arasında huzursuzluğa neden olmuştur. Kıptiler bu kalenin asıl sahibinin kendileri olduğunu sonradan "zorla, mal kuvvetiyle zapt edildiğini" ifade etmişlerdir. Gazi Evrenos "Yahudiler yine kalede sakin olalar, ama kale neferleri Çingeneler olalar." şeklinde bir öneriyle işi tatlıya bağlamıştır. Huzurundaki bu çekişme bitmiş gibi görünse de Evliyâ bu iki kavmin birbirlerinin can düşmanı olduklarını yazmıştır (Çelebi, 2011, s. 81). Günümüzde Gümülcine'de Kalkanca ve Alankuyu mahallelerinde hâlâ Romanlar yaşamaktadır fakat 2. Dünya Savaşı sonrasında bölgede Yahudi kalmamıştır.

5. Şehir

Evliyâ Çelebi yerleşim birimlerinden bahsederken birçok farklı isimlendirme kullanır. Bunlardan bazıları: şehir, karye, kend, nahiye, kale, varoş, iskele, cezire, mahalle şeklindedir. (Taşar, 2020, s. 70). Gümülcine o tarihlerde Sancak merkezi olmakla birlikte Çelebi burası için "şehir" ifadesini tercih etmiştir.

Evliyâ, "bir şirin büyük şehir" diye tarif ettiği Gümülcine'de 150 akçe şerif kaza olduğunu ve nahiyesinin de 200 pare mamur köy olduğunu "Şeyhülislamı, nakibüleşrafı, ayan-ı eşrafı, sipah kethüdayeri, yeniçeri serdarı, muhtesibi, şehir emini, haraç emini ve çingene beyi" olduğunu belirtmektedir. (Çelebi, 2011: 82).

Evliya, "mamur" olarak nitelediği Gümülcine'de 16 mahalle olduğunu söyler ve Yeni Mahalle, Çulha Camii Mahallesini sayar fakat diğer mahalleler yazılmamıştır. Toplamda 4 bin adet kiremit ile örtülü kârgir mamur yapı, altlı ve üstlü haneler, bağlı ve bahçeli süslü güzel evlerin varlığını kaydeder (Çelebi, 2011, s. 83). Bu veriler ışığında Kiel (1996, s. 268) şehrin nüfusunun 10-15 bin olabileceğini söylerken Gökçe (2005, s. 98) ise bu sayının fazla olduğunu, şehrin nüfusunun çok daha az olduğunu, belirtilen nüfusa ancak 19. yüzyılda ulaşılacağını ifade etmektedir.

Bu şehirden 17. yüzyılda yine övgüyle bahseden bir başka eser, Dürrî'nin "Gümülcine Şehrengizi"dir. O dönemde böyle bir eser yazılması ve bu şehir hakkında çeşitli bilgiler verilip onun havasının ve suyunun güzelliğinden bahsedilmesi dikkate değerdir (Dürrî'den aktaran İlyas, 2007).

Şehrin içinden Şikarlı Çay adında bir akarsu geçmekte ve bu akarsu üzerinde 5 yerde ağaç köprüler olduğu yazılmaktadır. Daha sonra Kalfa çayıyla birleşerek şehrin bostanlarını sulayan bu akarsuların birlikte Akdeniz'e -bugünkü Ege'ye- döküldüğünü yazar. (Çelebi, 2011: 83-84). Aşağıda günümüze yakın zamana dek Evliyâ'nın anlatımına uygun bir şehir dokusu olduğunu gösteren bir görsel yer almaktadır:

Görsel 2. Gümülcine (Parlak, 2013, s. 101)

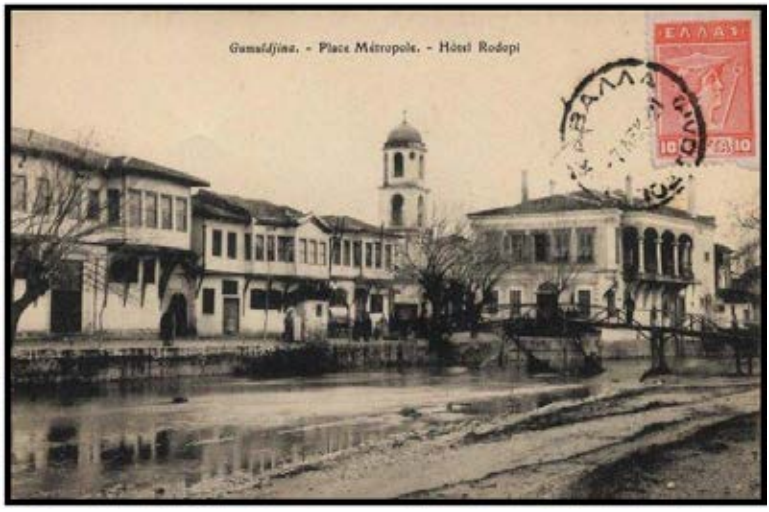

6. Selatin Camileri ve Diğer Mimari Yapılar

Çelebi, "tamamı 16 adet mihraptır" diye belirttiği bu camiler arasından ilk önce Eski Cami'ye değinmektedir. Eski Cami, kurşunsuz, eski tarz, mamur, süslü ve kalabalık bir cemaate sahip olarak anlatılır. Kıble kapısı üzerindeki yazıyı şu şekilde aktarmaktadır:

Rüzgarile bozulup camiin,

Kim binası köhnelenmişti tamam,

Dedi tecdidi Sipahi tarihin,

Camiin kalbi aceb ruşen makam.

Sene (---)

Daha sonra Yeni Cami, bütün kubbeleri ve çevresindeki yapılar baştan başa mavi kurşun örtülü imaret, gayet sanatlı, süslü, iç açıcı, aydınlık ve hoş olarak betimlenir. Türlü türlü pencere, mihrap, minber, müezzin mahfili ve kürsüsünün bu şehirde değil Rumeli Vilayetinde olmadığını "öyle sanatlı işlemeli imaret yok." diyerek anlatır. Sonra da **"**Hatta cami içinde Vakf-ı Musta'sımi hattına denk bir güzel hat ile lacivert çiniler üzerinde hattat bir Fatiha-i şerif yazmış ki Allah'ın ayetlerinden bir ayettir. Ve diğer çeşitli hatlar ile kapı kemerinde, "Selamün kavlen min rabbin rahim/Onlara Rahim olan Rabb'den selam vardır" [Kur'an, Yasin, 58] ve "Selam size. Tertemiz geldiniz. Artık ebedi kalmak üzere girin buraya, derler" [Kur'an, Zümer, 73] ayeti yazılmıştır." diye kaydeder. (Çelebi, 2011: 84).

Günümüzde de bu cami içindeki Çiniler dikkat çekmektedir. Bu konudaki çalışmasında Yapar Ünal, (2012, s. 21-26) tüm çinilerin 16. yüzyıl İznik üretiminin çok renkli, kırmızılı, sıraltı tekniğinde yapılmış örnekleri olduğunu, bezeme özellikleri ile 16. yüzyılın son temsilcilerinden biri olarak dikkati çektiklerini ifade etmektedir.

Bu iki önemli, büyük ve sanatlı camiyi betimledikten sonra Yeni Mahalle Camisini "gönül açan mabet", Çulha Camisini "gayet hoş" ve son olarak Hacı Bevvâbin Camisini "geniş ibadetgâh" olarak nitelendirererek bunları meşhur ve süslü camiler diye kaydeder (Çelebi, 2011, s. 84).

Ayrıca Evliya, Gümülcine'de 11 adet mahalle mescidi olduğunu söyler ve bunlardan Cebehane Mescidi, Gazi Evrenos Mescidi ve Tekke Mescidi'nin ismini de eserinde zikreder. 5 adet medrese olduğunu, Yeni Cami medresesinin kurşun kubbeli ve ilim öğretilen bir yer olduğunu yazarak darülkurra ve darülhadisi olmadığını kaydeder. Ciğer köşesi yavruların mektebi, şeklinde ifade ettiği 7 Sıbyan mektebi arasında Yeni Camideki mektebi hepsinden mamur, çocukları mutlu şeklinde tarif eder. Kurşunlu mektebi sayar ve buranın ebced okuyan çocukların toplanma yeri olduğunu belirtir. Derviş tekkesi olarak Gazi Evrenos Tekkesini sayar. Çeşmelerden de bahseder, fakat sayısı eserde yer almaz. Eski Caminin sağ tarafındaki sebildeki yazıyı aktarır (Çelebi, 2011, s. 85):

"Bi-hamdi lillah inayet oldu Hakdan,

Ki bu daru's-sebili yaptı [209a] Yümni,

Ana tarih olur semti duadır,

Görenler dese makbul ola hayrı."

Sene (---)

İki adet fakir aşevi imaret olduğunu söyler. Bunlardan Gazi Evrenos İmaretini sabah-akşam "türlü türlü nefis nimetleri herkese, ay ve yıl, sabah ve akşam 3 adama, 5 adama birer sini şemek verilir. Ve her konuklarının atlarının başlarına birer yem torbasını vakıf tarafından mütevelli verir, gayet mamur büyük vakıftır." şeklinde açıklar. (Çelebi, 2011, s. 85).

Hamamlardan Gazi Evrenos ve Yeni Cami hamamlarını yine Evliya'dan öğreniriz. 17 adet bezirgân hanından 10 tanesinin bekar odası olduğundan bahseder. 400 adet mamur dükkan olduğunu, bütün sanat ehlinin mevcut olduğunu belirtir. Kargir yapılı bir bedesten olmasa da 7 iklim diyarının değerli mallarının bol ve kolaylıkla bulunabileceğini yazar. Haftada bir kere de köylerden gelenlerin kıble yönünde ovanın yüksek ağaçları altında ürünlerini satmak üzere Pazar kurduğunu ve bir tarafının mezaristana dek ulaştığını, insan deryası olduğunu yazar. Bu Pazar yerinin yine kıblesinde yer alan bir "Papaz Kuyusu"ndan ve onun suyundan ve mermer ağızlığındaki büyüleyici resimlerden övgüyle bahseder. "Bu şehrin suyu ve havasının tatlılığından mahbubu ve mahbubesi alemde meşhurdur. Halkı gayet garip dostudurlar. Ovası çeşit çeşit tahıl ürünleri ile meşhur bolluk diyarı bir vadidir." diye Gümülcine'yi över (Çelebi, 2011, s. 85-86).

Evliyâ Çelebi "Başında şebkülahı üzere çığa telleri, diğer silahları, çevresinde Kur'an-ı Kerimler, çerağdan ve şamdanlar ile süslenmiş nurlu bir kabir" diye tarif ettiği İmaret Mescidi'nde Gazi (---) Bey ziyareti ve **"**Yeniçeri ocağına Hacı Bektaş-ı Veli'den beri böyle bir velinimet, kerem ve himmet sahibi bir Tanrı eri yiğit gelmemiştir." diye belirttiği Kulkethüdası Çelebi Mustafa Ağayı zikreder ve kabrinin mezar taşındaki yazıyı aktarır(Çelebi, 2011, s. 86):

Her görenler bir dua edip diye tarihini,

Künc-i Firdevs ola menzilgah-ı ruh-ı Mustafa.

Sene 1061 [1651].

Evliya böylece şehrin mimari yapıları hakkında bilgi vermenin yanı sıra şehir için önem taşıdığını düşündüğü zatlarla ilgili de açıklamalar yapar, onları hayırla yad eder (Çelebi, 2011, s. 86).

Bu hayırla yad edilmesi gereken kişilerden biri de Defterdar Ahmet Efendi'dir. Zira onun Yeni Cami banisi ve Vakfının kurucusu olduğu bilinmektedir. Bu eserler vakıf sayesinde günümüze dek yaşamış ve önemini korumuştur. Gümülcine'nin şehir merkezine bu değerli eserlerin eklenmesiyle de şehre değer katılmış, bu vakıf eserlerinin etrafı ikinci bir şehir merkezine dönüşmüştür (Cengiz, 2017, s. 19).

7. Diller ve Milletler

Evliyâ'nın yazdıkları sadece şehirlerin ve gördükleri yerlerin bir tasviri değildir. O gördüğü yerlerde yaşayan insanlardan ve onların yaşayış, anane ve dillerinden de bahseder. Bu yolculukta da uğradığı bir köyde Rumca ve Bulgarca konuşulduğuna; bir başka köyde Çıtak diline, konuşanlarına, konuşulduğu bölgelere (günümüzde

Mekri ve Ferecik) değinir. Kimler tarafından konuşulduğunu dile dair örneklerle anlatır. Gümülcine'de yaşayan Kıptilerin kökenleri hakkında da oldukça teferruatlı bilgiler verir, onları kendilerine mahsus dillerinden örnekler vererek uzun uzadıya anlatır. Şehrin yerleşik etnik grupları hakkında bilgiler aktarırken Kıptiler ve dilleri üzerinde özellikle durur ve bu dildeki sayıları, bazı kalıp sözleri eserinde aktarır. Gümülcine'den genelde övgüyle söz eder, oraya ait detaylı bilgiler verir (Çelebi, 2011, s. 80-94).

Şehirdeki mimari yapıları sıralayan Evliya Çelebi "Kıpti özel lehçesi" üzerinde kendi ifadesiyle "Rum Firavun kavmi Çingenelerin dilini" anlatır. Gümülcine'deki bu millete ait özel bir lehçe olduğunu belirtir. Mısır'daki kökenlerinden ve tarihlerinden uzun uzadıya söz eder. Son olarak da "alem seyyahı olana bunların da dillerinden bir parça anlayacak kadar bilmek lazım olduğundan" şeklinde gerekçelendirerek dillerindeki sayıların yazılışı ve bazı kalıp sözlerini kaydeder. Mackay'a (2009, s. 260) göre "Evliya Çelebi iyi bir kulağa sahipti, Çingeneler tarafından konuşulmakta olan Romanca malzeme -yani Evliya'nın kayıtları- bu dil üzerine yapılan modern çalışmalarla karşılaştırıldığında görülür ki oldukça olağanüstüdür."

Romanların asıl vatanlarının Gümülcine olduğu, Evliya tarafından Firavun kavmi diye belirtilen bu milletin aralarında yemin ederken "Mısır hakkiyçün ve Gümülcinemiz hakkiyçün" kalıbını kullandıklarını, Fatih Sultan Mehmed tarafından buradan İstanbul'a sürüldüklerini kaydeder. Yine Romanların asıl yurtları, inanışları, vergilendirilme biçimleri ile ilgili birtakım bilgiler yer alır, nihayet sürülen Romanların yeniden bu şehre döndüğünü, çeşitli mesleklerle uğraştıklarını ve pek çok yerde yaşasalar da bu bölgede çok meşhur olduklarını öğreniriz (Çelebi, 2011, s. 82-83). Bu bilgiler bize şehrin çok kozmopolit bir yapıda olduğunu göstermenin yanısıra hâlâ Gümülcine'de bu anlatılanlara dair izler olduğunu göstermektedir.

Bölgede belli bir süre "zevkü sefa" edip kalan Evliya'nın iki kölesi kaybolur. Bundan sonra kölesinin kaçırıldığını ve onu aramaya koyulduğunu yazar. Yine etrafta köle aradığı sırada gördüklerini kaydeder. Bu köle kaybetme olayları gerçekse Evliyâ'nın bu olaylar vesilesiyle etrafla ilgili daha çok malumat vermesi bakımından onu okuyanlar için bir şanstır. Mackay (2009, s. 268-271) ise, Evliyâ'nın bu anlatımlarının kurgu olabileceğini bazı tespitler üzerinden değerlendirir.

8. Sonuç

Gümülcine, 17. Yüzyılda Evliya Çelebi'nin görüp övgüyle söz ettiği bir "şehir"dir. Gümülcine'nin havasını ve suyunu beğendiğini belirtir. Hatta şehrin adı ile ilgili anlatımlarında da hava ve suyunun güzelliğine vurgu vardır. Bu bağlamda "Seyyah-ı Alem" kendine tanık göstermek için de belki Gümlü Çin adlı Yahudi ve Rumçine adlı kızın öyküsünü anlatır. Şehrin kozmopolit yapısına değinir. Osmanlı Devrindeki mamur yapısına atıfta bulunur. Şehirdeki pek çok mimari eseri vurgular. Bunların önemli bir kısmı günümüzde de hâlâ ayaktadır. Evliyâ Çelebi sonrasında da yine Osmanlı Devrinde şehre önemli eserler yapılmıştır. Tarihte çeşitli dönemlerde sancak olmuş, bazen Edirneye bağlanmış Gümülcine 17. yüzyılda önemli ve güzel bir Balkan şehridir.

Gümülcine günümüzde de Trakya bölgesinin yönetim merkezidir. Bu bağlamda

büyüklüğünü ve önemini Evliyâ Çelebi'nin ziyaretinden sonra da korumuştur. Zaman zaman Bulgar, Yunan ve Türk hâkimiyetine girse de şehirdeki Türk nüfus hâlâ önemli bir yekûndur. Tarihte kurulan Garbi Trakya Türk Devletinin başkentidir. Daha sonraki yıllarda da Evliya Çelebi şehri ziyaret etmiş olsaydı yazdıklarına ekleyeceği mimari eserler olacaktır. Bunlardan biri Saat Kulesi ki adeta şehrin bir sembolü hâline gelmiştir. İdadiye adıyla lise eğitimi amacıyla kurulmuş, şu anda Azınlık İlkokulu olarak faaliyet gösteren bir okul ve son olarak bağımsız bir devlet olarak tarihte kısa süre de olsa sahneye çıkmış Batı Trakya Türk Devletine Hükümet konağı olmuş, uzun yıllar da "Mahkeme Binası" olarak kullanılmış tarihi binadır.

Çalışmada Evliya Çelebi'nin yazdıklarından yola çıkılarak Gümülcine şehrinin 17. yüzyıldaki panoraması ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu çalışmayla bir Balkan şehri ve sosyal hayati Evliya'nın Seyahatnamesi üzerinden çizilmek istenmektedir. Çalışmada Seyit Ali Kahraman tarafından günümüz Türkçesiyle yazılmış Seyahatname'nin 8. Kitap 1. Cildi kullanılmış, ayrıca yine Seyahatnamenin Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı yazmanın Transkripsiyonu (Haz: Prof. Dr. Robert Dankoff- Seyit Ali Kahraman- Dr. Yücel Dağlı, YKY.) gözden geçirilmiştir.

Son olarak şehrin o dönemdeki anlatımından yola çıkılarak günümüzdeki izdüşümleri üzerinde durulmuştur. Şehrin hâlâ tarihi ve coğrafi önemini koruduğu düşünülmektedir. Mübadeleye dahil olmaması şehirde yaşayan önemli bir Türk nüfusunu günümüze taşımıştır. Bu da şehrin tarihi ve mimari dokusunun bir ölçüde korunmasını sağlamıştır. Günümüzde şehirde 17. yüzyıldaki bu anlatımların izleri görülmektedir. Bunun yanı sıra "havası ve suyu" da hâlâ anlatıma uygun güzelliktedir.

Kaynakça

Bıçakçı, İ. (2003). *Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri*. İstanbul: İSAR.

Çelebi E. (2011). Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Gümülcine, Kavala, Selânik, Tırhala, Atina, Mora, Navarin, Girit Adası, Hanya, Kandiye, Elbasan, Ohri, Tekirdağı (8. Kitap 1. Cilt). S. A. Kahraman (Haz.)., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Dürrî Dîvânı, İstanbul Atıf Efendi Kütüphanesi, No:2072, vr.45a-46b.

Evliyâ Çelebi b. Derviş Muhammed Zillî (2003), Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdad 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini 8. Kitap (haz.) Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı- Robert Dankoff, İstanbul, YKY.

Gökçe, T. (2005). Gümülcine kasabası nüfusu üzerine bazı tespitler (XV-XIX. Yüzyıllar). *Tarih İncelemeleri Dergisi, 20*(2), 79-112.

Kiel, M. (1996). Gümülcine. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 14, s. 268-270). İstanbul.

MacKay, P. A. (2008). Seyahatnâme'deki Gerçek ve Kurmaca Yolculuklar: 8. Ki-

taptan Bazı Örnekler. N. Tezcan (Haz.)., *Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi* içinde (s. 259-280). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Parlak, C. (2013). *Gümülcine Vakıfları (XV-XVIII. Yüzyıllar).* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi.

Sheridan, Aksoy, R. A. (2011). Seyahatname'de Sözlü Kültür ve Anlatım Etkisi. *Millî Folklor, 23*, (92), 41-52.

Sheridan, Aksoy, R. A. ve Sheridan, M. D. (2011). Evliya Çelebi'nin Hayatı: Zamandizimsel Bir Döküm. N. Tezcan ve S. Tezcan (Ed.)., *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi* içinde (s. 16-25). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Sheridan, M. D. (2011). Evliya Çelebi'nin Seyahatlerinin Haritası Seyyâh-ı Âlem'in Başlıca Durakları. N. Tezcan ve S. Tezcan (Ed.)., *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi* içinde (s. 96). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Taşar, E. S. (2020). *Tahrir, tasnif ve tavsif: Evliya Çelebi seyahatnamesinde şehir ve mimari*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi.

Tezcan, N. (Haz.). (2009). *Çağının Sıradışı Yazarı: Evliyâ Çelebi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Yapar Ünal, B. (2012). Gümülcine'deki Yeni Cami'nin Çini Yazıları. *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler*, (6), 17-27.

Yazar, İ. (2007). Dürrî'nin Şehrengizinden Gümülcine'ye Bakış. *Turkish Studies, 2*(2), 770-789.

Elektronik Kaynaklar:

Wikipedi, Doğu Makedonya ve Trakya. Web: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0d/Periferia_Anatolikis_Makedonias_ke_Thrakis.png adresinden 15 Eylül 2024'te alınmıştır.

Batı Trakta Haber Ajansı, Gümülcine – Komotini. Web: https://www.batitrakya.org/bati-trakya/bati-trakya-sehirleri/rodop/gumulcine-komotini adresinden 10 Eylül 2024 tarihinde alınmıştır.

Bizans Eserleri Müdürlüğü. Web: https://www.emtgreece.com/tr/archeological-sites/komotini-kalesi-ve-bizans-surlari adresinden 11 Eylül 2024 tarihinde alınmıştır.

2. OTURUM

DİLDE ETKİLEŞİM VE EDEBİYAT: TÜRKÇENİN BALKANLAR'DAKİ YERİ

OTURUM BAŞKANI:

Doç. Dr. Lindita XHANARİ

KONUŞMACILAR:

Doç. Dr. Nusret GEDİK

Dr. Irda Dervishi NESİMİ

Minela SİNANOVİĆ-VEFİĆ

Hümeyra Yıldırım IMRENY

BOSNALI SEM ‘Î (Ö. 1176/1762-63) ÖRNEĞİNDE ARŞİV KAYITLARININ EDEBİYAT TARİHİNE DAİR ÖNEMİ

Doç. Dr. Nusret Gedik[1]

Özet

Klasik Türk edebiyatının kaynakları arasında yer alan tezkireler bu alanda araştırma yapanlar için birinci kaynak durumundadır. Tarihler, Şakâyık tercümeleri ve zeyilleri ile fevaid mecmuaları ve kayıtları gibi ikinci planda kalan kaynakların yanı sıra kanaatimizce Osmanlı Arşivleri de yapılacak çalışmalarda araştırmacılar tarafından önemsenmesi gereken mecralardır. Daha çok tarih ilminin birincil kaynağı durumunda olan arşiv vesikaları aslında Türk edebiyatı için de bir kaynak olma hüviyetini taşımaktadır. Şairlerin hayatına dair yeni bilgiler, daha önce tespit edilememiş manzum veya mensur edebî metinler, şair-hâmî ilişkileri vb. gibi hususlar için arşiv kaynakları oldukça önemli veriler sunmaktadır. Bugüne kadar tarafımızdan yapılan çalışmalarda bu manada pek çok yeni bilgi ve belge ilim âlemine sunulmuştur ve çalışmalarımız bu yönde devam etmektedir. Bu çalışma da XVIII. yy. şairlerinden Bosnalı Sem‘î (ö 1176/1762-63)’nin arşiv belgelerinde yer alan kendi el yazısıyla yazdığı terceme-i hâlini yani biyografisini ihtiva etmektedir. T.C. Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Hatt-ı Humayun Bölümü 1665 numarada bulunan belge, klasik Türk edebiyatının tezkirevî üslup ve bilgilerini havi bir metindir. Çalışmada belgenin içeriğinin, XVIII. yy. tezkirecilerinden Sâlim’in *Tezkiretü’ş-Şuarâ*’sıyla şiir örnekleri hariç tutulursa aynı olduğu tespit edilmiş ve bunun sebepleri üzerinde ayrıca durulmuştur. Bosnalı Sem‘î hakkında bilgi veren diğer tezkire olan Râmiz’in *Âdâb-ı Zurafâ*’sında yer alan bilgiler de şair ekseninde incelenmiş ve Râmiz’in de bu bilgileri bir nevi üslup değişikliği yaparak kullandığı görülmüştür. Ayrıca Sem‘î’nin kendi hattıyla olan belgede sayfa kenarına düştüğü nottan, dönemin diğer tezkirelerinden Belîg’in *Nuhbetü’l-Âsâr*’ından ve oradaki kendisine ait şiirden haberdar olduğu da tespit edilmektedir. Bu gibi umdelerin verdiği bilgiler ile tahlil edilen belge Türk edebiyatı tarihi için arşiv belgelerinin önemini bir şairden hareketle ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bütün bunlara ilaveten çalışmada, şairin bugüne kadar yayımlanmayan üç gazeli de ilim âlemine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Arşivleri, Tezkire, Klasik Türk Edebiyatı, Bosna

1 Marmara Üniversitesi, nusret.gedik@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5105-7854.

THE IMPORTANCE OF ARCHİVAL RECORDS İN HİSTORY OF LİTERATURE: THE CASE OF SEM'Î OF BOSNİA (D. 1176/1762-63)

Abstract

Poet biographies which are among the sources of classical Turkish literature are primary sources for the researchers of this field. According to us, along with second-hand sources such as history books, chronicles, shakaik translations and supplements, Ottoman Archives should be regarded by the researchers. Even though archival documents are rather regarded as the primary source of history discipline, they are also sources for Turkish literature. Archival documents provide crucial data such as new information about the lives of poets, previously unknown literal prose and poems and poem-patron relations. To this day, our studies have provided many new details and documents to scholarly world and our studies are still focused on this course. This study contains Sem'î of Bosnia's (d. 1176/1762-63), who was among the 18th-century poems, autobiography that was written by his own hand, which is found in archives. This document, which is located in the Ottoman Archives Imperial Letters Collation no. 1665, contains biographical rhetoric and details of classical Turkish literature. In this study, it is determined that apart from poem samples, the document is same with the Sâlim's *Tezkiretü'ş-Şuarâ,* and its reasons are discussed. Also, another biography that gives information about Sem'î of Bosnia, Râmiz's *Adâb-ı Zurafâ* is investigated and it is seen that Râmiz also used this information by changing the rhetoric. It is also determined by the handwriting margin notes of Sem'î, he was also aware of Belîg's *Nuhbetü'l-Âsâr'*s and his poems that were contained in there. By evaluating this document with such principles it is aimed to provide the importance of archival documents for Turkish literature. Furthermore, this study also provides three unearthed poems of the poets to the scholarly world.

Keywords: Ottoman Archives, Tezkire, Classical Turkish Literature, Bosnia

1.Giriş

Klasik Türk edebiyatının kaynakları arasında başta edebî eserlerin bizatihi kendileri olmak üzere tezkireler, Şakâyık tercümeleri ve zeyilleri, dönemin kronikleri vb. eserler gösterilebilir. Klasik Türk edebiyatı geleneği içerisinde oluşturulan ve genellikle edebî eserlerin vermediği kimi bilgiler bu eserlerde yer almaktadır. Özellikle şair veya edibin biyografisi, edebî eserin nasıl/niçin veyahut kime yazıldığı gibi hususlar bugün için hayatiyetini sonlandırmış ve bir gelenek edebiyatı olan klasik Türk edebiyatı araştırmacısı için son derece elzem meselelerdir. Klasik Türk edebiyatı araştırmacısı bugün üzerinde çalıştığı eserin hüviyetine göre çalışmasına daha pek çok soru ekleyip bunlara cevap aramakta ve bulduklarını ilim âlemine tanıtırken Türk edebiyatının bu en velûd dönemine bir nevi ışık tutarak onun büyüklüğünü ortaya koymaya çalışmaktadır.

Klasik Türk edebiyatı araştırmacısının yukarıda zikredilen sorulara cevap aradığı ilk yer olan şuara tezkireleri bu edebiyatın birinci kaynağı konumundadır. Hemen her yüzyılda tezkireciler tarafından derlenen bu türden eserlerle binlerce şair tarihin tozlu sayfalarında kaybolmaktan kurtulmuş, bugün elimize ulaşan eserlerinde cevap bulamadığımız kimi meseleler aydınlığa kavuşmuştur. Bu sebeple tezkirelerin kaynaklığı klasik Türk edebiyatı geleneği içerisinde diğer türden eserlerden daha mühimdir.

Son yıllarda yapılan çalışmalarda tezkirelerin sağladığı bilgileri hem teyit eden hem de onların -eserin yapısı itibariyle- veremediği bilgilerin yer aldığı Osmanlı Arşivleri üzerine edebiyat, şair, hâmî vs. temelli çalışmaların arttığı görülmektedir. Nasıl yıllarca edebî eserler maatteessüf kütüphanelerin tozlu raflarında araştırmacılarını beklediyse bu türden resmî belgeler de araştırmacılarını beklemiştir. Arşiv kayıtlarının Türk edebiyatının kaynakları arasında yer alması ve çeşitli çalışmalara ışık tutması kanaatimizce oldukça önemli bir meseledir. Bugün burada sunacağımız tebliğ de bu soydan çalışmalarımızdan birisi oluşturması ve söz konusu edilen şairin Bosnalı olması hasebiyle sempozyumun içeriğine uygun düşmektedir. Lakin konuya geçmeden önce arşiv kaynaklarının edebiyat tarihine ne gibi katkı yapabildiğini kısa da olsa bugüne kadar yapılan çalışmalar ekseninde göstermek önemlidir. Zira yukarıda belirttiğimiz gibi arşivlerde hâlâ araştırıcısı bekleyen edebî kıymeti haiz bilgi ve belgeler, metinler, şairler hakkında bugün meçhul olan kimi malumatlar bulunmaktadır ve bunlar araştırmacılarını beklemektedir.

2.Arşivlerin Edebiyat Tarihine Kaynaklık Etmesine Dair

Arşiv kaynaklarının Türk edebiyatı çalışmalarında kullanılmasının en önemli araştırmaları yapan kişi Prof. Dr. İsmail Erünsal olmuştur. Onun çalışmaları bu sahadaki pek çok boşluğu doldurduğu gibi elde edilen veriler farklı çalışmalarda sayısız defa kullanılmış ve yeni araştırmacıların da ufkunu genişleterek önünü

açmıştır.[2] Bu çalışmaların kimisi Türk edebiyatında şairlerin biyografisine katkı sunar niteliktedir. Abdurrahîm Karahisârî (ö.888/1483'den sonra), Sarıca Kemâl (ö. 894/1489'dan sonra), Mihrî Hatun (ö. 917/1512'den sonra), Revânî (ö. 930/1523-24), Vâlihî (ö. 996/1588), Tacîzâde Cafer Çelebi (ö. 921/1515) gibi şairlerin biyografilerine vakıf kayıtları, inâmât defterleri, tahrir defterleri, şer'iye sicilleri, mühimme defterleri gibi kaynakların tanıklığında önemli katkılar yapılmıştır. Erünsal'ın bunlardan ziyade "Türk Edebiyatı Tarihine Kaynak Olarak Arşivlerin Önemi", Arşiv Belgelerine Göre On Altıncı Asır Şairleri", "908 (1502) Tarihli Saray Kütüphanesi Kataloğu ve Türk Edebiyatı Tarihine Kaynak Olarak Önemi" gibi araştırmaları alana bütüncül bir bakış açısıyla bakan ve arşiv-edebiyat-tarih ilişkilerini belgelerle inceleyen mühim araştırmalar olarak göze çarpmaktadır. Yine "Lâmi'î Çelebi'nin Terekesi", "Şâir Nedîm'in Muhallefâtı" gibi çalışmaları şair biyografilerinde arşiv kaynaklarının ne derece önemli olduğunu ortaya koyan eserlerindendir.

Erünsal'ın bu çalışmalarından sonra da farklı araştırmacıların da konuya eğildiği görülmüş ve bu minvalde kimi çalışmalar yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde bir dönem düşünülen İrşeve Kanalı Projesi'ne tarih düşürmüş Sa'yî'nin manzum metni,[3] Özdemiroğlu Osman Paşa'nın İran seferine dair Seyyid Lokman tarafından kaleme alınan *Fethiyye* manzumesi,[4] XVIII. yy. şairlerinden Yahyâ Nazîm (ö. 1139/1727)'in biyografisine önemli katkılar yapan bir diğer çalışma,[5] XVI. yy. şairlerinden Sipâhî (ö. 1014/1605)'nin Sinanpaşazâde Mehmed Paşa Hicviyyesi[6] gibi araştırmalar bu soydan çalışmalara örnek olarak gösterilebilir.

Arşiv kayıtlarının edebiyat tarihi açısından önemini ortaya koymak adına tarafımızdan da çeşitli çalışmalar yapılmıştır ve bu yoldaki çalışmalarımız işbu tebliğ metninde olduğu gibi devam etmektedir. Özellikle arşivlerde bugüne kadar saklı kalmış ve klasik Türk edebiyatı açısından önemli olan kimi metinler ilk defa tarafımızdan ortaya konmuştur. II. Bayezid'e sunulan Türkçe medhiyeler,[7] Kanuni

2 İsmail Eünsal'ın hepsi birbirinden kıymetli ve farklı yerlerde yayımlanmış yazılarının toplu hâlde yayımı için bkz.: Erünsal, İ. (2016). *Edebiyat tarihi yazıları -arşiv kayıtları, yazma eserler ve kayıp metinler*, Dergâh Yayınları. Erünsal'ın bu başlık altında tanıtılacak kimi araştırmaları için bu kaynağa bakılabilir. Tekrara düşmemek adına ilgili çalışmalar için ayrıca dipnotta kaynak gösterilmeyecektir.

3 Kayaokay, İ. (2023). Sa'yî'nin İrşeve Kanalı Projesi (1739-1741) Hakkında Yazdığı Tarih Manzumesi. Ü. Aslan, H. Taş /Edt.), *Prof. Dr. Mustafa Demirel Armağan Kitabı*, (ss. 333-341). Paradigma Akademi

4 Öztürk, U. (2022). Özdemiroğlu Osman Paşa'nın İran Seferlerine dair Seyyid Lokman'ın Fethiyye kasidesi. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, ss. 1122-1136. https://dergipark.org.tr/tr/pub/devdergisi/issue/73930/1165104

5 Çetin, E. (2023). Yahya Nazîm Çelebi'nin hayatına dair yeni bilgiler. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 31, ss. 153-164. https://dergipark.org.tr/tr/pub/devdergisi/issue/81548/1405807

6 Öztürk, U. (2024). On altıncı yüzyıl asker şairlerinden Sipâhî Bey'in Koca Sinanpaşazâde Mehmed Paşa hicviyyesi. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 32, ss. 717-740. https://dergipark.org.tr/tr/pub/devdergisi/issue/85603/1450882

7 Gedik, N. (2022). Arşiv belgelerine göre Türkçe yazılmış II. Bayezid medhiyeleri. Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, 24/48, ss. 153-224. https://tkidergisi.com/tki-dergisi/arsiv-belgelerine-gore-turkce-yazilmis-ii-bayezid-medhiyeleri

Sultan Süleyman'a sunulan bazı Türkçe manzumeler,[8] Fehmî (ö. XVI. yy.?)'nin Rodos Fetih-nâmesi,[9] Muhibbî mahlaslı Kanuni Sultan Süleyman'ın bir şiirinin şerhi,[10] Basîrî (ö. 941/1534-35)'nin Kanuni Sultan Süleyman Medhiyeleri[11] gibi çalışmalar arşiv kaynaklı ve tahlilî hüüviyetli metin neşri çalışmalarımız arasında yer almaktadır.

Başta arşiv kayıtları olmak üzere, sicill defterleri, tahrir defterleri, inâmât defterleri, vakfiyeler gibi belgelerin taranmasıyla hem metin hem de şair ve/veya ediplerin biyografilerine, hâmîlerine vb. farklı taraflarına dair yeni bilgilerin çıkacağı yukarıda kısaca örneklediğimiz çalışmalardan görüleceği üzere hiç de uzak bir ihtimal olmayacaktır.

3.Bosnalı Sem'î ve Kendi Hattıyla Hal Tercümesi ile Yayımlanmamış Şiirleri

Bosnalı Sem'î'nin biyografisi, klasik Türk edebiyatının ana kaynaklarından Sâlim'in *Tezkiretü'ş-Şuarâ*'sında,[12] ve Râmiz'in *Âdâb-ı Zurafâ*'sında[13] yer almaktadır. Belîğ'in *Nuhbetü'l-Âsâr*'ında ise "Selânik Kadısı iken fevt olan Yaglıkçızâde Mehmed Efendinin mülâzımıdır" kısa bilgisiyle bir beyti mündemiçtir.[14] Lâkin Osmanlı arşivlerinde yaptığımız araştırmalarda Hatt-ı Humayun Bölümünde Hat. 1665 numaralı bir belgede şairin tezkirevî mahiyette hâl tercemesi dikkatimizi çekti. Belgeyi incelediğimizde ise şairin biyografisinin verildiği kısmın altında yer alan şiirler bölümünde bu belgenin şairin kendi elinden çıktığını belirten ve "bu sayfanın yazarı fakirdir" anlamına gelecek şekilde "Li muġarririhi'l-faḳìr der-ḳabìl-i tesvìd ìn varaḳ" kaydı bulunmaktadır. Hakeza tezkire usulü mahiyetinde yazılmış bu belgede biyografik bilgiler sonunda verilen ve Sem'î'ye ait olan şiir örneklerinin ilkinin üstünde yine "Der-Evāʿil-i Heves Li-Muġarririhi" şeklinde belirtilen ve gazelin hem bu kaydı alana ait olduğunu hem de şairin gençlik döneminde kaleme alındığını belirten bir ifade bulunması belgenin Sem'î'nin elinden çıktığını göstermektedir. Ayrıca mezkûr gazelin üstündeki başka bir notta "Belìġì merġūm teźkiresinde ol vaḳt ġazel-i merḳūmı taġrìr buyurmışlardur" ifadesi bu gazelin Belîg'in eserinde yer aldığını şairin de bildiğini göstermektedir

8 Gedik, N. (2023). Arşiv belgelerine göre Kanuni Sultan Süleyman'a sunulmuş bazı Türkçe manzumeler-I. Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi, 10/26, ss. 25-55. https://www.osmanlimirasi.net/some-turkish-manzumes-that-had-been-presented-to-suleiman-the-magnificent-according-to-archival-documents-i-pp-25-55_535

9 Gedik, N. (2022). Fehmî (ö. XVI. yy.?) ve Rodos Fetih-nâmesi. TÜRÜK, 10/31, ss. 246-262. http://www.turukdergisi.com/DergiTamDetay.aspx?ID=1269&Detay=Ozet

10 Gedik, N. (2024, 24-25 Mayıs). *Arşiv Belgelerinde Yer Alan Muhibbî'nin Bir Gazelinin Şerhi*. [Sözlü Bildiri]. Şark ve Garp Edebiyatının Tarihi ve Kıyasi Meseleleri Uluslararası Sempozyumu, Taşkent, Özbekistan.

11 Gedik, N. (2022, 15-16 Aralık). *Basîrî (ö. 941/1534-35)'nin Kanuni Sultan Süleyman medhiyeleri* [Sözlü Bildiri]. *Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu Anısına Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu* 15-16 Aralık 2022 İstanbul, Türkiye (Yayım Aşamasında).

12 Sâlim, Mirzâ-zâde M. (2018). *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, (Adnan İnce, Haz.), Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap Yayımı. s. 260.

13 Râmiz, (1994). *Âdâb-ı Zurafâ*, (Sadık Erdem, Haz.) Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları. s. 165-166.

14 Belîg İ. (1985). *Nuhbetü'l-Âsâr li Zeyli Zübdetü'l-Eş'âr*, (Abdulkerim Abdulkadiroğlu, Haz.) Gazi Üniversitesi Yayınları. s. 211.

ki bu da doğrudur. Lâkin gazelin sadece bir beyti tezkirede havidir. Belîg hakkında "merhûm" ifadesinin kullanılmasından bu belgenin şair tarafından 1730'dan sonra kaleme alındığı anlaşılabilir. Zira bazı kaynaklar ihtilaf etse de Belîg'in ölüm tarihi için zikredilen tarihler içinde 22 Ramazan 1142/10 Nisan 1730 tarihi daha muhtemel görünmektedir.[15] Râmiz'in, Sem'î'nin ölüm tarihi olarak 1176/1762-63 tarihini verdiğini göz önüne aldığımızda ve insanın doğal yaşam süresini de işin içine kattığımızda mezkur gazelin gerçekten şairin "heves" yani gençlik yıllarında kaleme alınmış olacağı sonucu ortaya çıkmaktadır ki bu da belgedeki ifadeyi doğrulan bir karinedir. Zira Belîg'in tezkiresinin tamamlanma tarihi de 1139/1726 tarihidir. Dolayısıyla bu şiir de 1726'dan önce kaleme alınmış yani en fazla 37 yıl önce söylenen bir gazel olmalıdır.

Belgenin Sem'î'nin elinden çıktığını gösteren bu karinelerin yanında ilginç bir tarafı daha vardır. Belgede yer alan biyografik bilgiler bir kelime hariç tutulursa Sâlim'in *Tezkiretü'ş-Şuarâ*'sının tenkitli metninin "Sem'î" maddesiyle aynıdır. Dikkatimizi çeken bu durum araştırıldığında şairin biyografisinin bulunduğu maddenin *Tezkiretü'ş-Şuarâ*'nın bilinen 18 nüshasının sadece ikisinde yer aldığı görülmüştür. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü 3872 ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 2407 numarada kayıtlı bulunan ve müellif hatlı iki nüshasında "Sem'î" maddesi yoktur. Bu durumda akla ilk gelen husus şairin müstensihlerce Sâlim'in eserine derc edilmesi olmaktadır. *Sâlim Tezkiresi*'nin bilinen 18 nüshasından sadece Trabzon İl Halk Kütüphanesi 505 ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 6202 numarada bulunan nüshalarında aşağıdaki belgenin aynısı olmak üzere Sem'î maddesi mündemiçtir. Öyle görünmektedir ki bir sebeple ele alınan bu belge ve belgedeki bilgiler özellikle şiirler bölümü kısaltılarak şairin, tezkire sahibinin hayatta olduğu dönemde yaşamış olduğu gibi masumane bir düşünceyle *Sâlim Tezkiresi*'ne kaydedilmiş görünmektedir. Çünkü bizzat Sâlim, tezkiresini kendi yaşadığı dönemde hayatta olan şairlerle oluşturmuştur ki eserin belki de en önemli özelliği budur.[16] Bilinmeyen bir sebeple bizzat Sem'î tarafından yazılan terceme-i hâl daha sonra başkaları tarafından Türk edebiyatının en önemli kaynakları sayılan tezkirelerden birine biraz kısaltılarak da olsa derc edilmiştir. Aşağıda tam metnini verdiğimiz belgede görüleceği üzere şair kendi şiirlerinden 5 gazel ve 1 kıt'a örneği verirken, Sâlim'in *Tezkiretü'ş-Şuarâ*'sında aynı metin 2 gazel ve 1 kıt'a şeklindedir. Hâliyle belgede yer alan 3 gazel bugüne kadar herhangi bir yerde yayımlanmamıştır. Herhangi bir eseri veya *Dîvân*'ı olup olmadığı bilinmeyen şairin dönem ait mecmualarının taranmasıyla başka şiirlerine de ulaşmak mümkün olabilir.

Osmanlı arşivleri Hat. 1665 numarada yer alan belgeye göre şair Sem'î'nin asıl adı Mustafa'dır. Bosna eyaletine bağlı Ahlona kazasında dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi bilinmezken 1121/1709-10 yıllarında İstanbul'a gitmiştir. Fatih

15 İsmail Belîg hakkında daha fazla bilgi için bkz Ekinci R. (2020). "Belîğ, İsmâîl (Bursalı)", Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/belig-ismail-bursali

16 Ayrıntılı bilgi için bkz.: Sâlim, *a.g.e.*, s. 5-6.

Sultan Mehmed'in yaptırdığı Çifteayak Medresesi'nde eğitim gören şair devrin önemli isimlerinden Babatagî Yek-çeşm İsmail Efendi'den ders almıştır. Dönemin şeyhülislamı Mirzâ Mustafa Efendi'den imtihan olup onun tavsiyesiyle Yağlıkçızâde Mehmed Efendi'nin danişmendi olmuştur. Bir ara Mehmed Efendi ile Selanik'e giden şair Damad İbrahim Paşa'nın sadaretinin ilk yıllarında Reisü'l-küttâb Mehmed Efendi'nin arzusuyla İstanbul'daki İngiltere ve Hollanda[17] elçilerine tercüman göreviyle hizmet etmiştir. Bu görevdeyken kendi isteği ile "kanaat gûşesi"ni seçip emekli olmuştur.

Şair hakkında belgede verilen bilgiler bu kadardır. Kendi elinden çıkmış bir metinde doğal olarak ölüm tarihi yer alamaz. Bu bilgiyi de Râmiz'in *Âdâb-ı Zurafâ*'sı vermektedir. Râmiz'e göre şair 1176 senesi hilâlinde yani 1762-63 yılında vefat etmiştir. Sâlim'den ziyade Râmiz şairin edebî kişiliği hakkında da birkaç kelam etmekte ve onun nazm u nesirde maharetli olduğunu söylemektedir. Sâbit (ö. 1124/1712) takipçisi bir şair olduğunu ayrıca ekleyen tezkire sahibi kısa değerlendirmesinde şairi metheden bir tavır sergiler ve onun aşağıda yer alan bir gazeli (şiir no 2) ile bir kıt'asını (şiir no 6) okuyucuya örnek olarak verir. Râmiz'in şair hakkında edebî hüküm vermesine mukabil onun farklı şiirlerini gördüğü düşünülse de mezkûr belgede yer alan şiirleri tekrarlaması da ayrıca düşündürücüdür.

4.Sonuç

Türk edebiyatının ana kaynaklarından tezkireler ve biyografik bilgi veren diğer eserler klasik Türk edebiyatı araştırmacısının ilk başvuru kaynaklarındandır. Bugün gerek klasik Türk edebiyatı metinleri gerekse kaynakları üzerinde yapılan çalışmalarla kütüphanelerin tozlu raflarında kalan eserler ortaya çıktığı gibi bu eserlerin sahipleri yani şair veya ediplerin hayat hikayelerine dair araştırmalar da farklı bakış açıları ve kaynaklar eşliğinde sürmektedir. Bu manada işte bu çalışma da arşiv kayıtlarında yer alan bir belgeden yola çıkarak XVIII. yy.'da Bosnalı Sem'î'nin adının geçtiği iki tezkiredeki bilgileri karşılaştırmış ve bu bilgilerin Osmanlı Arşivi Hatt-ı Humayun Bölümü 1665 numaradaki belge ile hemen aynı olduğunu ortaya koymuştur. Sadece Râmiz, belgedeki bilgileri kullanarak bir nevi üslubu değiştirmiş ve eserinde şairin ölüm tarihine de yer vermiştir. Biyografik bilgilerin *Sâlim Tezkiresi*'ne ise müellif tarafından değil de tezkireyi farklı zamanlarda çoğaltan en az bir kişi tarafından sonradan eklendiği ortaya çıkmıştır. Bunların yanı sıra şairin yayımlanmamış üç şiiri daha gün yüzüne çıkmış ve klasik Türk edebiyatı metin araştırmalarına bu manada katkı sağlanmıştır. Yukarıda farklı örneklerde de anlatıldığı üzere arşiv kayıtlarının Bosnalı Sem'î örneğinde Türk edebiyatının ana kaynaklarından sayılması gerektiği bir kez daha ortaya çıkmıştır. Zira kimisi tarafımızdan olmak üzere bugüne kadar yapılan çalışmalar gerek klasik Türk edebiyatı metinleri gerekse de Türk edebiyatı tarihi düzleminde Osmanlı arşivlerinin kaynak olması gerektiği hususunu ortaya

17 *Sâlim Tezkiresi*'nin tenkitli metninde Hollanda yerine Venedik yazsa da tezkirenin nüsha farkında "Nederlanda" ifadesi de görülmektedir. Şairin elinden çıkan metinde ve tezkirenin farklı nüshasında yer alan Hollanda bilgisi doğru olmalıdır. Zira *Râmiz Tezkiresi*'nde yer alan bilgi debu durumu doğrular. Bkz. Sâlim, *a.g.e.*, s. 260, Râmiz, *a.g.e.*, s. 165.

koyan umdeleri vermektedir.

5.Metin

Semʿî

İsmi Muŝŝafādur. Mezkūr Bosna diyārında intihā-i serġad-i manŝūreden Ahlona ḳalʿası masḳaš-ı reʾsi olup biñ yüz yigirmi bir tārìĥinde Āsitāne-i saʿādet-āşiyāna gelüp merġūm Sulšān Meġemmed Ĥān ʿaleyhi'r-raġmetü ve'l-ġufrān ġażretlerinüñ medārisinden Çifteayaḳ medresesinde ġücre-nişìn ve Babašaġì Yek-çeşm İsmāʿìl Efendi'nüñ dāʾire-i ifādelerinde taĥŝìl-i fünūn-ı ʿaḳliyye ile miyān-ı emśālde kesb-i imtiyāz idüp merġūm u maġfūr leh Mìrzā Efendi ġażretleri ġużūrında baʿde'l-imtiġān işāret-i ʿaliyyeleriyleYaġlıḳçı-zāde Meġemmed Efendiye danişmend-i yaḳìn buyurulup mevlānā-yı mūmā ileyh Dārü'l-ġadìś-i Süleymāniyyeden Selānik każāsı teşrìf buyurduḳda iʿādesinden silk-i mülāzimìne münselik iken Maḳtūl İbrāhìm Paşanuñ sadāreti evāyilinde Reʾìsül-küttāb Meġemmed Efendi maʿrifetiyle Āsitāne'de muḳìm İngiliz ve Nederlanda elçileri kitābeti bi-ġasebi'l-iḳtiżā mezbūre tefvìz idüp iktisāb-ı refāh itmekle šarìḳ-i ḳażā vü tedrìse sülūk itmeyüp gūşe-nişìn-i kanāʿatdür. Nažm u neśre ḳādir bir źāt-ı ḳābil-i ĥitābdur. Bu beyit āśārındandur.

Belìġì merġūm teźkiresinde ol vaḳt ġazel-i merḳūmı taġrìr buyurmuşlardur.

Der-Evāʿil-i Heves Li-Muḥarririhi

18.

Mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün
Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Ṣaḳın ẓann itme şām-ı hecrini tenvīr ider mehtāb
   Cüvān-ı rūz-ı vaṣlı belki ey dil pīr ider mehtāb

[19]2. Ṣüreyyā ṣūretinde dilrübānun naẓm-ı dendānın
   Felek mecmūʿasından ʿāşıḳa taġrīr ider mehtāb

3. Çıḳup bir şeyḫ-i nūrānī gibi kürsī-i eflāke
   Nücūma her gice Nūr āyetin tefsīr ider mehtāb

4. Degül şemşīr-i tīzüñ şuʿlesinden pertevi ednā
   Siyeh-pūşān-ı cünd-i ẓulmeti tedmīr ider mehtāb

5. Gice tā ṣubḥ olınca ḳudsiyānuñ ẕikri envārın
   Baḳılsa **Semʿiyā** āfāḳa hep teşhīr ider mehtāb

18 . HAT. 1665.
19 2 Belîg'in Nuhbetü'l-Âsâr'ında şairin sadece bu beyti alınmıştır.

Velehu

[20].

Mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün
Mücteş + – + – / + + – – / + – + – / + + –

1. Günāh-ı bende-i nā-çīz iken ülūf ülūf
Yine muʿāmele-i luṭf ider ʿAfüvv ü Raʾūf

2. Metāʿ-ı maġfiretüñ vefretin ḫayāl eyle
ʿAyār-ı ḫāliş ile geçmede nuḳūd-ı züyūf

3. Edā ider mi ṣanur murġ-ı ḫoş-nevā-yı çemen
İḥāṭā itmedigi midḥati ẓurūf-ı ḥurūf

4. ʿUlüvv-i himmete vā-bestedür hümūm u keder
Ḫüsūf māha gelür ekşer āfitābā küsūf

5. Cenāb-ı Vāhid-i Ġaffār **Semʿiyā** bī-şek
Hezār mücrimi āzād ider *raġmü'l-enūf*

Velehu

[21].

Mef'ūlü fā'ilātü mefā'īlü fā'ilün
Mużāri' – – + / – + – + / + – – + / – + –

1. Vaḳt-i seḥerde naġme-i bülbül ṭaraf ṭaraf
Günden güne küşāde ola gül ṭaraf ṭaraf

2. Zülf-i nigāra degme ṣabā tā ki düşmesün
Eşkāl-i baḫt-ı verd-i teselsül ṭaraf ṭaraf

3. Mescid-güzīn-i vuṣlat olanlar niyāz-ıla
Üstāda der-ṣufūf-ı tezellül ṭaraf ṭaraf

4. Ser der-hevā nesīm ile pervāza başlamış
ʿAnber-nümā-yı nefḫa-i kākül ṭaraf ṭaraf

5. Bir dil-rübāya dil vireli ṭoldı **Semʿiyā**
Ṣıyt-ı menākubuñla Sitānbul ṭaraf ṭaraf

20 . HAT. 1665.
21 . HAT. 1665.

Velehu Eyżān

22.

Mef'ūlü fā'ilātü mefā'īlü fā'ilün
Mużāri'– – + / – + – + / + – – + / – + –

1. Bār-āver-i vefā görinür nev-nihāl iken
Engüşt-nümāmuz oldı ol mihr ü hilāl iken

2. Hem-şīresin o muġbeçe evvel mübāh idüp
Şimdi ḥarām o kāfire oldı ḥelāl iken

3. Düşdüm gelince bezme ayaḳdan revā mıdur
Göz görmeden ṣurāḫīyi dökdüm vebāl iken

4. ʿÖmrüm dükendi müddet-i hicrān dükenmiyor
Vuṣlat baña miṣālde bir şeb ḫayāl iken

5. Bir nāle itse çarḫı ser-ā-pā ḫarāb ider
Çeşm-i nezār-ı **Sem**ʿī-i nā-çār nāl iken

Li muḥarririhi'l-faḳīr der-ḳabīl-i tesvīd-i īn varaḳ

23.

Fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün
Ḫafīf + + – – / + – + –/ + + –

[24]1. *Yeşhedü'n nebtü küllemā yebdū*
Ennehū lā ilāhe illā hū

2. Ṭāḳ-ı ebrū-yı yāri ḳıble iden
İtmek ister be-āb-ı dīde vużū

[25]3. Menbaʿ-ı cūy-ı ʿaşḳ ise ḳalbüñ
Ez dü gītī biyā dü dest bī-şū

[26]4. *Fe-hüve ḥayyün kemā-hüve'l-muḥyī*
Zindegī-i ebed zi ġayr me-cū

[27]5. Ṭavr-ı zühhādı Semʿiyā fehm it
Reng ṣūret şeved vü maʿnā bū

Sīne-i raḫş-ı feraḥ-baḫş-ı şehriyāride āvīze olan hotaz taʿbīr olınur meges-rāna

---

22 . HAT. 1665.
23 . HAT. 1665.
24 [1] Bitki her ortaya çıkışında O'ndan başka ilah olmadığına şahit olur. Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmrân 3/18'e telmih.
25 [3] Gel iki âlemden (de) elini yıka (vazgeç).
26 [4] O, diriltici olduğu gibi de diridir, ebedî hayatı ondan başkasında arama!
27 [5] Reng, suret oldu, mana da koku (oldu).

ber-mūceb-i fermūde yazılan ḳıṭʿadır.

Li-muḥarririhi

[28].

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün
Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Perçem-i şāh-ı ʿAcem kākül-i ḫūbān-ı Ḫoten
   Raḫş-ı iḳbāl-i humāyūna meges-rān olsun

2. İrmesün t meges-i ʿayn-i kemāl-i aʿdā
   Müje-i çeşm-i perī mirvaḥa-cünbān olsun

Kaynakça

Belîg İ. (1985). *Nuhbetü'l-Âsâr li Zeyli Zübdetü'l-Eş'âr*, (Abdulkerim Abdulkadiroğlu, Haz.) Gazi Üniversitesi Yayınları.

Çetin, E. (2023). Yahya Nazîm Çelebi'nin hayatına dair yeni bilgiler. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 31, ss. 153-164. https://dergipark.org.tr/tr/pub/devdergisi/issue/81548/1405807

Ekinci R. (2020). "Belîğ, İsmâîl (Bursalı)", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/belig-ismail-bursali.

Erünsal, İ. (2016). *Edebiyat tarihi yazıları -arşiv kayıtları, yazma eserler ve kayıp metinler-*, Dergâh Yayınları.

Gedik, N. (2022). Arşiv belgelerine göre Türkçe yazılmış II. Bayezid medhiyeleri. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 24/48, ss. 153-224. https://tkidergisi.com/tki-dergisi/arsiv-belgelerine-gore-turkce-yazilmis-ii-bayezid-medhiyeleri.

Gedik, N. (2022). Fehmî (ö. XVI. yy.?) ve Rodos Fetih-nâmesi. *TÜRÜK*, 10/31, ss. 246-262. http://www.turukdergisi.com/DergiTamDetay.aspx?ID=1269&Detay=Ozet.

Gedik, N. (2023). Arşiv belgelerine göre Kanuni Sultan Süleyman'a sunulmuş bazı Türkçe manzumeler-I. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 10/26, ss. 25-55. https://www.osmanlimirasi.net/some-turkish-manzumes-that-had-been-presented-to-suleiman-the-magnificent-according-to-archival-documents-i-pp-25-55_535.

Gedik, N. (2024, 24-25 Mayıs). *Arşiv Belgelerinde Yer Alan Muhibbî'nin Bir Gazelinin Şerhi*. [Sözlü Bildiri] Şark ve Garp Edebiyatının Tarihi ve Kıyasi Meseleleri Uluslararası Sempozyumu, Taşkent, Özbekistan.

28 . HAT. 1665.

Kayaokay, İ. (2023). Sa'yî'nin İrşeve Kanalı Projesi (1739-1741) Hakkında Yazdığı Tarih Manzumesi. Ü. Aslan, H. Taş /Edt.), *Prof. Dr. Mustafa Demirel Armağan Kitabı*, (ss. 333-341). Paradigma Akademi

Öztürk, U. (2022). Özdemiroğlu Osman Paşa'nın İran Seferlerine dair Seyyid Lokman'ın Fethiyye kasidesi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 29, ss. 1122-1136. https://dergipark.org.tr/tr/pub/devdergisi/issue/73930/1165104.

Öztürk, U. (2024). On altıncı yüzyıl asker şairlerinden Sipâhî Bey'in Koca Sinanpaşazâde Mehmed Paşa hicviyyesi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 32, ss. 717-740. https://dergipark.org.tr/tr/pub/devdergisi/issue/85603/1450882.

Râmiz, (1994). *Âdâb-ı Zurafâ*, (Sadık Erdem, Haz.) Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

Sâlim, Mirzâ-zâde M. (2018). *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, (Adnan İnce, Haz.), Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap Yayımı.

Görsel 1.T.C. Devlet Başkanlığı Osmanlı Arşivi Hatt-ı Humayun Bölümü 1665 Numaralı Belge

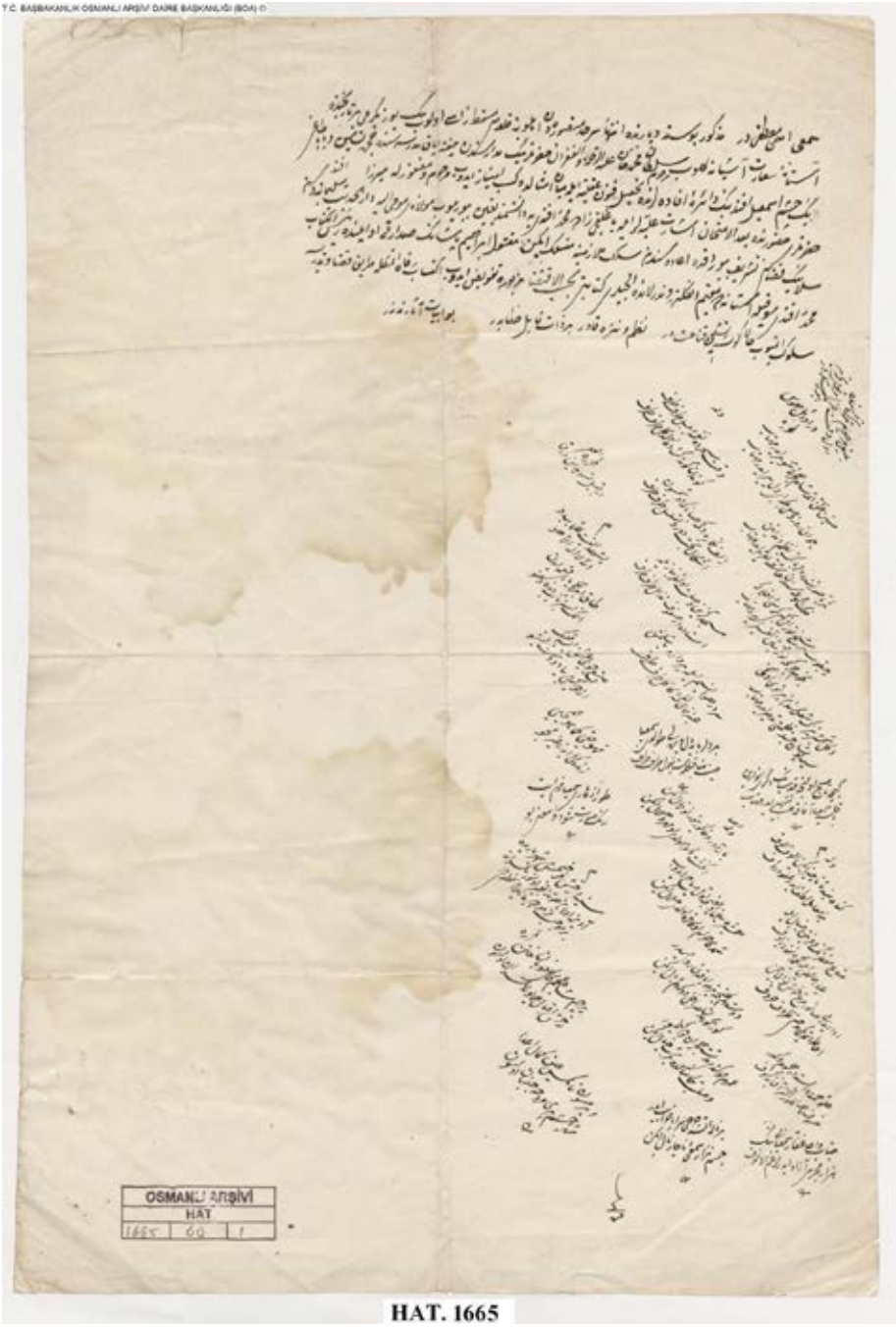

HAT. 1665

TURKİCİSMS İN THE DİCTİONARY OF FOREİGN WORDS AND EXPRESSİONS BY MİKEL NDRECA (1986)

Dr. Irda Dervishi Nesimi[1]

Abstract

Like any language, Albanian is a dynamic phenomenon that evolves due to the influence of both internal and external factors. Over the centuries, within the context of global relations Albanian has interacted with languages of other nations, utilizing its capacity to adapt to the linguistic structures and pronunciation of foreign words. Albanian is also open to borrowings, which have been entering it under the influence of more dominant languages and due to the needs of Albanian language itself, becoming part of its lexicon.

This paper aims to identify Turkicisms in the *Dictionary of Foreign Words and Expressions* by Mikel Ndreca and categorize them according to their source as indicated by the author. Having originated from Arabic, Persian or Turkish language itself, all these loanwords have entered Albanian through Turkish.

The purpose of this paper is to analyze these lexical units from the perspective of word formation; to distinguish the methods, models, and types of their formation; and to present a theoretical approach to the terms "Turkicism" and "Orientalism," both of which can be found in the studies of loanwords in Albanian language. In these studies, researches have used these terms which indicate the entire corpus of words that have originated from these languages, which entered directly from Turkish. There are very few words that entered Albanian through Persian and Arabic.

The paper seeks to present the semantic fields of the words and expressions under study, providing a clear overview of their fields of use and clarifying the time and manner in which Turkicisms entered Albanian language.

Keywords: Turkicisms, word formation, vocabulary, semantic fields, Albanian language

1 University of Tirana, irdadervishi@yahoo.com, ORCID:0009-0002-6992-4693.

MİKEL NDRECA'NIN YABANCI KELİMELER VE İFADELER SÖZLÜĞÜ (1986) ÜZERİNE TÜRKÇEDEN GEÇEN KELİMELER

Özet

Her dil gibi Arnavutça da içsel ve çevresel faktörlerin etkisiyle gelişen ve evrimleşen dinamik bir olgudur. Yüzyıllar boyunca küresel ilişkiler bağlamında diğer ulusların dilleriyle etkileşime giren Arnavutça, yabancı kelimelerin dil yapısına ve telaffuzuna uyum sağlama kapasitesine sahiptir. Arnavutça, aynı zamanda daha baskın dillerin etkisiyle ve kendi dilsel ihtiyaçları doğrultusunda ödünç kelimelere açık olmuş, bu kelimeler zamanla Arnavutça söz varlığının bir parçası haline gelmiştir.

Bu çalışma, Mikel Ndreca'nın *Yabancı Kelimeler ve İfadeler Sözlüğü*'ndeki Türkçe kökenli kelimeleri (Türkizmleri) tespit etmeyi ve bunları yazarın belirttiği kaynaklarına göre kategorize etmeyi amaçlamaktadır. Arapça, Farsça veya doğrudan Türkçeden gelen bu alıntı kelimelerin tamamı Arnavutçaya Türkçe aracılığıyla girmiştir.

Bu çalışmanın amacı, söz konusu kelimeleri sözcük yapısı açısından incelemek; oluşum yöntemlerini, modellerini ve türlerini belirlemek; ayrıca "Türkizm" ve "Oryantalizm" terimlerine teorik bir yaklaşım sunmaktır. Arnavutçadaki alıntı kelimeler üzerine yapılan araştırmalarda bu terimler, doğrudan Türkçeden geçen kelime grubunu ifade etmek için kullanılmıştır. Arnavutçaya doğrudan Arapça ve Farsçadan geçmiş kelime sayısı oldukça sınırlıdır.

Bu çalışmada ele alınan kelime ve ifadelerin anlamsal alanlarını belirlemek, kullanım alanlarını net bir şekilde ortaya koymak ve Türkizmlerin Arnavutçaya giriş zamanını ve biçimini açıklığa kavuşturmak hedeflenmektedir.

Anahtar kelimeler: Türkizmler, sözcük yapısı, kelime hazinesi, anlamsal alanlar, Arnavutça

1.Introduction

The human need for cooperation and interaction has existed throughout history. Voluntary contacts, as well as those imposed by historical circumstances, have facilitated the exchange of cultures and traditions between peoples. Language, as an essential means of communication, has enabled the exchange of lexical units, which became incorporated into the lexicon of various languages. Known as borrowings, such lexical units have become a subject of study for linguists, leading to valuable conclusions regarding the timing of their entry into a language, their lexical-grammatical features, semantic nuances, and phonetic-phonological characteristics.

Albanian language, like any other, has been receptive to the incorporation of foreign words and expressions, which have become part of its lexicon. Here, we are not referring to words and expressions whose equivalents Albanian already possesses and which, therefore, do not contribute to the language, often being regarded as 'unnecessary foreign words.'

In this paper, we will focus on the Turkic words found in the *Dictionary of Foreign Words and Expressions* by Mikel Ndreca. These words will be analyzed based on their frequency in the dictionary, the dynamics of their word formation, their association with specific semantic fields, and other relevant aspects. While the dictionary includes lexical units from various languages, our focus will be solely on identifying Turkicisms—words that originate from Turkish, Arabic, Persian, or other languages but entered Albanian language through Turkish.

Furthermore, we will attempt to draw a comparison between the terms 'Turkism' and 'Orientalism,' both frequently used by various researchers, referring to the linguistic materials in which these terms were encountered.

2.Methodology

Many lexicographers have stated that compiling a dictionary is one of the most arduous tasks, but we can assert that analyzing it is equally demanding, and ultimately provides a unique sense of satisfaction.

The focus of this paper is the study of Turkicisms found in the *Dictionary of Foreign Words and Expressions* (hereinafter *FFSHH*) by Mikel Ndreca[2].These words have been systematically examined in alphabetical order as they appear in the dictionary. The words are then classified and grouped according to the language of origin, as indicated by the author, using the following abbreviations: Turk. (Turkicism), Arab. (Arabism), Pers. (Persianism), Gr. (Greekism), It. (Italianism), Lat. (Latinism), Arm. (from Armenian), Eth. (from Ethiopian), etc. We are focusing only on these source languages from which Ndreca identified the transition of foreign words

2 Ndreca, M. (1986). *Dictionary of Foreign Words and Expressions*. Prishtina. Republished in Prizren, 2000.

and expressions into Turkish. Proper names and abbreviations, which the author attributes to a Turkish origin, are not included in this group.

Additionally, lexical units have been analyzed from the perspective of word formation, distinguishing between Turkish and Albanian suffixes to identify the most productive ones and to differentiate word formations belonging to either Turkish or Albanian. Among the words of purely Turkic origin, no formations with prefixes or compounds were found, with the exception of a few words formed using the root "quarter," which will be discussed below.

Turkicisms in M. Ndreca's dictionary are also examined from the perspective of their association with various semantic fields. To ensure accurate documentation, we also consulted T. Dizdar's *Dictionary of Orientalisms in the Albanian Language*. By identifying their areas of usage, we provide a list of names that belong to different terminological fields.

This paper also presents a theoretical comparison of two terms used in Albanian studies, specifically 'Turkism' and 'Orientalism.' By examining theoretical materials, we have gathered data on when these terms were first used and what meanings they conveyed, and in this paper we offer an analysis of the features that differentiate and connect them.

3.Mikel Ndreca, His İmage and Scholarly Work

To provide a comprehensive overview of M. Ndreca's work, extensive research was conducted, revealing only three reviews[3] of his work. These reviews offer insights into the author's scholarly activity and the distinctive features of his creativity, as well as the dictionary discussed in this paper. No obituary has been published for him.

The linguist F. Leka evaluates the *Dictionary of Foreign Words and Expressions* (FFSHH) as a significant contribution to Albanian lexicography. According to Leka (1990), the FFSHH :

"...opened a new path in Albanian lexicography, rendering an important service to our culture." (p. 99).

He highlights its practical role in providing both informative and explanatory content about foreign-origin words, while also suggesting that infrequently used words should be removed. Leka notes that some Turkicisms in the dictionary are also used in Kosovo, indicating their geographical spread, but he proposes that words with Albanian equivalents should be excluded from the dictionary. Additionally, Leka

3 Goçi, I., (1976). M. Ndreca, Fjalor shqip-serbokroatisht, "Rilindja", Prishtinë, 1976. Gjurmime albanologjike. Seria e shkencave filologjike, VI. 197–201.

Bejta, M., (1987). Fjalor pa kritere të mirëfillta shkencore. Mikel Ndreca, Fjalor fjalësh e shprehjesh të huaja, botoi Redaksia e botimeve Rilindja, Prishtinë, 1986, 748 p. Gjuha shqipe, 2. 73–77.

Leka, F., (1990). Fjalor fjalësh e shprehjesh të huaja, "Rilindja", Prishtinë, 1986. Gjuha jonë,3. 98–104.

emphasizes that words with widespread usage should not be removed from other dictionaries of this type or from Albanian explanatory dictionaries.

M. Bejtja wrote another review, criticizing Ndreca's Dictionary as lacking scientific rigor. (We would like to remind you that Bejtja, along with a group of authors, co-authored another dictionary, the *Dictionary of Foreign Words*, two years after the publication of the FFSHH)[4].

Bejtja questions both the treatment and selection of foreign words in Ndreca's Dictionary, an ongoing challenge for any lexicographic work. According to Bejtja (1987), some of the Dictionary's shortcomings include the spelling of certain abbreviations used by Ndreca, which Bejtja argues are misinterpreted. For example, Ndreca uses 'conj.' as an abbreviation for 'conjunction,' whereas Bejtja suggests that it should refer to 'conjunctive' or another specific term. Bejtja also points out that some entries are incorrectly labeled as borrowed words when they are actually native Albanian formations, and he highlights some other lexical units with incorrectly identified sources. His criticism is particularly focused on words derived from Greek and Latin.

Ibrahim Goçi, in his review titled *M. Ndreca, Albanian-Serbo-Croatian Dictionary, "Rilindja," Prishtina, 1976* offers several evaluations of the work. Goçi highlights the Dictionary's value as a reflection of the lexical richness of the Albanian language at the time, noting its extensive coverage of lexical units with Serbo-Croatian equivalents. However, he also draws attention to the inclusion of some Turkicisms that have fallen out of use in both Albanian and Serbo-Croatian, questioning their necessity. According to Goçi (1976):

'M. Ndreca's dictionary represents a significant contribution to Albanian lexicography, addressing the Albanian lexicon comprehensively in relation to the Serbo-Croatian language, which is enriched with more developed literary vocabulary.' (p. 201).

Nonetheless, the above-mentioned shortcomings identified by other authors do not diminish the value of Ndreca's work. The Dictionary provides a comprehensive synthesis of all foreign-origin words and expressions in Albanian language, gathered from various linguistic sources including spoken language, as stated by the author in the preface of the Dictionary. By thoroughly identifying these words according to their source languages, the Dictionary offers a more complete corpus of foreign elements integrated into Albanian language. Our work, which includes the study of Turkicisms from multiple perspectives, contributes valuable insights and serves as a foundation for future research. As noted by the aforementioned authors, M. Ndreca's Dictionary holds significant value in Albanian lexicography and warrants further study. It is important to recognize that any "flaws" in a dictionary do not diminish its importance; rather, they can be examined and addressed separately.

4 Bejtja, M., Mulaku, M., Bardhi, M., Zajmi, A., Islamaj, Sh.,Goçi, I., Murati, Q. (1988). *Fjalor i fjalëve të huaja*. Rilindja. Prishtinë.

3.1. Characteristics of the work "Dictionary of foreign words and expressions"

Dictionary of foreign words and expressions, authored by Mikel Ndreca, was first published in Pristina in 1986 and later republished in Prizren in 2000.

The dictionary contains about 19,000 words, expressions and abbreviations[5]and includes international words, old words that belong to a foreign source as well as new words that have entered spoken language but have not yet become part of the written language. The dictionary also contains proper names and abbreviations that originate from foreign languages, but are also used by Albanian speakers.

The corpus of words in this Dictionary was compiled by the author through extensive research of various linguistic, literary, scientific and journalistic materials, as well as spoken language and folklore. Spanning 748 pages, the volume includes words and expressions from Latin (and Neo-Latin languages), Greek, Turkish, Slavic, Sanskrit, Hebrew, and other languages. The author has indicated the source language for each entry and notes that reliance on various lexicographical works and additional materials has allowed him to provide some etymological data. However, since etymology is not the primary focus of this Dictionary, we value Ndreca's contribution in documenting foreign words and expressions in the Albanian language. The questions of word origin are left for future research.

The words in the Dictionary are arranged alphabetically in their representative form, i.e., the name is provided in the nominative case, singular number. When a word appears in the plural form, the author indicates this with "pl." (plural) and includes the prominence and gender of the noun after the dividing line, e.g., "*adash –i **m***. (mountains)," "*çorbë –a **f***.(female)." Verbs are presented in the present tense, indicative mood, first person singular, e.g., *dystoj **v***. (verb), *pastërmoj **v.*** etc. Adjectives are marked with "adj." (adjective), such as *inatçi, gazepqar*, etc. Similarly, other parts of speech follow this format, with abbreviations provided on the first pages of the Dictionary. Homonyms are listed as separate entries and distinguished by small Arabic numbers, e.g., "bel[1]," "bel[2]." Each word has its own semantic structure. Following the introduction and the list of literature and abbreviations used, the Dictionary presents entries in alphabetical order. M. Ndreca's Dictionary is distinguished by these features and stands out as the first work of its kind in terms of quality and organization.

3.2.A theoretical presentation of the use of the terms 'Turkism' and Orientalism'.

In addition to "Turkicisms," some linguists and researchers use the term "orientalisms" to refer to a group of words that have Turkish, Arabic, or Persian origins. Notably, the philologist T. Dizdari, who is currently the first and only author of a dictionary dedicated to this category, the *Dictionary of Orientalisms in the*

5 See Preface, p. 3

Albanian Language, examines the entire corpus of words that have originated from these languages. Dizdari's work is highly regarded among linguists and language specialists, including K. Topalli, D. Luka, M. Elezi, Sh. Demiraj, N. Dizdari, F. Mehdiu, L. Latifi Xhanari, V. Memisha, Xh. Lloshi, J. Thomai, and Sh. Sinani, who have commented on it through articles, statements, and more extensive studies[6].

Similarly, M. Samara[7]supports the view that orientalisms are words sourced from Arabic, Persian, or Turkish that have entered Albanian and Balkan languages primarily through Turkish. However, Samara (1995) suggests that the possibility of some words being borrowed directly from Persian and Arabic cannot be excluded, a point also noted by C. Leteux in his work[8]. According to Dizdari (2005), there are three or four words that entered Albanian directly from Persian and Arabic. The term "orientalism" is also used with this meaning by authors A. Vehbiu, S. Ndoni, and E. Lafe[9].

4.Features and peculiarities of Turkicisms in Albanian language

In Albanian language, similarly with other languages, foreign words have been absorbed due to extended periods of foreign occupation, as well as geographical proximity and political, economic, and cultural relations with other countries. Consequently, many lexical items of foreign origin, such as Latin, Greek, and Slavic words, have become an integral part of Albanian language. Despite this, Albanian has maintained its unique grammatical structure and preserved its own lexical richness. Regarding the introduction of Turkicisms into Albanian language, E. Çabej concluded five decades ago that these words began to enter Albanian prior to the Ottoman invasion, specifically distinguishing the period of the 13th and 14th centuries[10].Researcher L. Latifi Xhanari has concluded that the chronology of loanwords entering Albanian language dates back to the 10th century[11]. Extralinguistic

6 Morina, I., Latifi Xhanari, L. (2021). Tahir Dizdari (Jeta dhe vepra). Fan Noli. Tiranë. 364-451.

7 Samara, M., (1995). Zhvillime leksiko-semantike të turqizmve në gjuhën shqipe, *StudimeFilologjike*, *1-4*, 62.

8 Ibid., p. 62.

9 See, Kyçuku-Çami, M., (1989). Orientalizmat në poemën "Erveheja" *Studime Filologjike*, *3*, 101. And Lafe, E., (1993). Vendi i orientalizmave ndër huazimet e shqipes. *Studime Filologjike*,1-4, 35.

10 Citing E. Çabej (op. cit., p. 18), He states that the first contacts between the Albanians and the Ottomans began in the 13th and 14th centuries, when Turkish troops sometimes served under the Anjous, sometimes with the Byzantines, and at other times with Albanian feudal lords, appearing in Albanian villages. He also examines later contacts up until the 17th century.

11 Citing L. Latifi Xhanari (op. cit., p. 17), he further clarifies the introduction of loanwords into Albanian language by referencing researcher Istvan Schütz. In his 1986 article *Traces of Medieval Turkish Languages in Today's Albanian*, presented at the International Seminar on Albanian Language, Literature, and Culture in Pristina, Schütz notes that words like *katund*—which also appears in Bulgarian, Romanian, and Serbo-Croatian—as well as *dushman* and toponyms such as Koman, Comana, Comaneşti, Comarnic in present-day Romania, the village Kuman in Vojvodina, Kumanica in the Moravica Valley, and the city of Kumanovo in Macedonia, originate from the spread of Turkish Koman knights throughout the Balkans. Schütz supports the hypothesis put forward by Turkologists, according to whom the etymology of the word *katund* is derived from the Turkish word *kadın* (meaning 'woman'), based on the idea that during Pecheneg campaigns, soldiers would often find settlements inhabited only by women and children, as the men had taken their cattle to the mountains.

factors, which are crucial for understanding the history of Turkicisms in Albanian, have proven to be highly valuable for the study of the language's history. The extended period of Ottoman rule in the region meant that Turkish was not only the language of warriors and soldiers but also the language of a civilization that continued to influence the local population even after the Ottomans withdrew from the area.

When discussing Turkicisms in Albanian language, we refer to words and expressions that have entered directly from Turkish, though their origins may be Persian, Arabic, or Turkish. Like other languages, Albanian has adapted such borrowings to its phonological system and grammatical structure. While we are not focusing on the historical spread of Turkicisms throughout Albania, it is important to note that they are found across all spheres of life.

For the completion of this paper, it was necessary to consult various literature and studies on Turkicisms in Albanian language. Many foreign and Albanian researchers have provided different perspectives on this topic[12].

4.1 Turkicisms in "Dictionary of foreign words and expressions".

As previously mentioned, this paper organizes Turkish-derived words according to their sources as indicated by M. Ndreca in the Dictionary. Below, these words are categorized according to their source languages.

Turkish loanwords that are found in Arabic and Turkish Words that are found in Persian and Turkish Words that are found in Greek and Turkish Words that the author found in:

Turkish loanwords: açik, adash, ade, aga, agallëk, agzot, ajran, akinxhi, aksham, all, allajbe, allat, allate, allaxha, allç allçak, allçe, allçi, alle, allishverish, alltën,

12 Some of them are:

Dizdari, T., (2005). Fjalor i orientalizmave në gjuhën shqipe. Tiranë. 1202 p.

Eqrem, Ç., (1975). Për një shtresim kronologjik të huazimeve turke në gjuhën shqipe. *Studime filologjike*, *4*, 79-86.

Kostallari, A., (1977). Rreth depërtimit të turqizmave në gjuhën shqipe gjatë shekujve XVII-XVIII. *Gjurmime albanologjike, VII.*

Demiraj, Sh. (2001). Rreth huazimeve prej burimi turk, arab dhe persian në gjuhën shqipe. *Univers*, *1*.

Krajni, A. (1965). Hymja e turqizmave në shqipe dhe përpjekjet për zëvendësimin e tyne. *Studime filologjike*, 1, 143-151

Meyer, G.,(1891).Etymologisches wörterbuch der albanesischenSprache. Strassburg.

Miklosich, F., (1988). *Die Türkischen Elemente in Den Südost- Und osteuropäischen Sprachen (Albanesisch, Rumänisch, Bulgarisch, Serbisch, Kleinrussisch, Polnisch) Erste Hälfte*. Wien.

Miklosich, F., (1889). *Über die Einwirkung des Türkischen auf die Grammatik der südosteuropäischen Sprachen*. Wien.

Boretzky, N.,(1975–1976). *Der türkische Einfluss auf das Albanische*. *I, II,* Wiesbaden.

Latifi Xhanari, L., (2012). Turqizmat dhe semantika e tyre në fjalorët e shqipes. Tiranë. 311p.

Vehbiu, A., (2012).Turqizmat në shqip, pse nuk u zhdukën. *Gjuha Shqipe*, *30*(1), 91-96.

Mehdiu, F. (1983).Zëvendësimi i disa fjalëve turke me fjalë shqipe. *Gjuha Shqipe, 2*(1), 50-52.

allti, ama, aman, anxhik, arabá, arabaxhí, arallëk, arani, arap arká, arkapi, arpaxhik, arshin, asëll, aski, astragaç ashef ashik,[2] at, avash, avashllëk, axhë, azdisje, azdis, azganbagali, bagë, bajagi, bajat, bajalldi, bajkush, bajrak, bajrakli, bajraktar, bajrak, bajraktarizëm, bajram, bajramí, bakër, bakërim, bakëroj, bakëror, bakërxhi, bakllamá, bakllava, bakraç, baksëz, ballaban, balldëzë, balljemeztop, ballkaniadë, ballkanik, ballkanizëm, ballkanolog, ballkanologji, ballkanologjik, ballkot, bamje, baski, basmak, basmë, bast, bastis, bash, bash, bashçaush, bashibozuk, bashka, bashlinë, bashllëk, batak, batakçi, batakçillëk, batërdi, batërdis, batërma, batis, baxhak, baxhanak, baxhaxhi, baxhë, baxhi, bazukë, bazukë, begeni, begenis, begenisje, behaizëm, bej, bejlerbe, bejlereshë, bejlik, bejllëk, bejzade, bekçi, bektashi, bektashian, bektashizëm, bel, belegi, benevrekë, beshik, beshletis, beshli, bezbeli, bezdi, bezdis, bezdisje, biçak, biçim, biçki, bilan, bilé, bilmez, bimbash, bimbereqavers, binek, binish, binllék, birinxhi, bitevi, bitis, bitisje, bizë, bizir, bodrum, bogaz, bohasi, bohçallëk, bohçe, bojalli, bojatis, bojatisje, bojaxhi, bojë,boll, bollëk, bollgur, bori, borizan, borxh, borxhli, bosh, bosh, boshatis, boshatisje, boshllëk, bozgun, braktis, braktisje, bre, bubrek, buçuk, buhar, buhari, bujrëm, bujurdi, bukagi, bullandisem, bullë, bunar, burgji, burumli, burmë, burnot, burnus, but, buxhak, buzdovan, buzuk, bylyk, bylykbash, byrynxhyk, bytyn, byzylyk, çak, çeshit, çutër, cergatar, cergë, ceribash, cingare, cohë, çair, çak, çakall, çakalle, çakallosem, çakalloz, çakçirë, çakëll, çakërr, çakërrit, çakërrqejf, çaki, çakmak, çamçake, çallëstis, çallgi, çallmë, çam, çamçakëz, çanak, çanaklëpirës, çantë, çapaçil, çapaçul, çapar, çapkën, çapkën, çapkënëri, çapkënllëk, çatall, çatall, çatalle, çatallohem, çatalloj, çati, çatis, çatmá, çatmoj, çatra patra, çaush, çekan, çekiç, çekmexhé, çelebi, çelik, çelikos, çelikosje, çelikran, çerek, çetele, çevré, çiban, çibuk, çibukçi, çiftelist, çifut, çifut, çifutëri, çikarmë, çikmá, çikrik, çil, çilash, çile,, çilek, çitjane, çivi, çivit, çizme, çoçek, çollhá, çomage, çomlek, çullë, çyrek, çyryk, dahi, dahillëk, dai, dajak, dajan, dajandis, dajë, dallaveraxhi, dallavere, dalldi, dalldis, dallgë, dallgëzim, dallgëzon, dallgëzues, dallkauk, dallkaukllëk, dallfes, damar, damllá, damllos, dare, davarandis, davran, degdis, degdisje, degërmi, delendis, delendisje, delenxhi, deli, delikanllí, dembel, dembeli, dembelizëm, dembelos, dembelosje, dembellëk, demekdemiroxhak, derebe, derrnek, destemel, devedish, dërdëllit, dërdëllitje, dibidyz, dimi, diqish, direk, dizgë, dizgjin, dogramá, dokëndis, dollak, dollap, dollash, dolli, dollibash, dollmá, dollmallie, dollomá, domuz, domzllëk, donani, donatis, dori, dudë, duduk, duhanxhi, duman, duvak, dybek, dyfeksçi, dilber, dymen, dynym, dynjá, dynjallëk, dyst, dystaban, dystim, dystinë, dystoj, dyshek, dyshekllëk, dysheme, dyzen, eksiq, eshkynxhi, fenerxhi, fermelé, fidan, firar, firë,, firoj, fishek, fishekli, fishekore, fodull, fodull, fodullëk, forum, franxhollë, fuçi, furrxhi, fustan, fustë, fushki, futë, gajde, gajdexhi, gajtan, gërnetë, gërxhelí, gonxhe, gonxhim, gonxhon, goxha, gurabije, gjemçisholla, gjemi, gjemitar, gjemixhi, gjerdek, gjergjef, gjevrek, gjevrekçi, gjezdis, gjezdisje, gjezenti, gjidysh, gjok, gjol, gjotë, gjullurdi, gjylaç, gjylaçi, gjylbasti, gjyle, gjym, gjymlek, gjymrykçi, gjymrykhane, gjymtyre, gjymysh, gjyryk, gjytyrym, gjymtyre, gjyveç, gjyzlykë, hajde, hajger, halldup, hanëme, hanko, harani, hase, hatull, havjar, havlli, hordhi, horr, horrllëk, hoshgjeldën, hovarda, hovardallëk, hurmë, ilixhe, inxhi, iqindi,

jaci, jajë, jakë, jaki, jakut, jallan, janake, janxhik, japanxhe, japi, japrak, jaramaz, jasak, jastëk, jashmak, jatagan, jatak, javash, javashllëk, jazëk, jazi, jelek, jemek, jengjë, jeniçer, jerevi, jerli, jeshil, jeshilon, jeshillëk, jezit, jifkë, jogurt, jongar, jonxhë, jorgan, jorganxhi, juk, jyzbash, kaba, kacaturrë, kaçak, kaçak, kaçamak, kaçkin, kadaif, kadaifçi, kafehane, kafexhi, kaike, kaish, kajmak, kajmakli, kajsi, kalemxhi, kallaballëk, kallaj, kallajis, kallajisje, kallajxhi, kallankusur, kallauz, kalldrëmim, kalldrëmoj, kalldrëmxhi, kallkan, kallpak, kamerie, kamë, kamish, kamxhik, kamxhikoj, kanar, kanare, kanat, kanxhë, kapadai, kapadaillëk, kapak, kapakllie, kapama, kapanxhë, kapi, kapixhik, kaplladit, kapllan, karabojë, karadake, karadyze karagjoz, karagjozllëk, karakoll, karakush, karasevda, karaxhë, karshi, karshillëk, kashai, kashais, kashaisje, kasher, kat, katmer, kauk, kauk, kaurdis, kavurmw, kaush, kavanoz, kavurmë, kazan, kazanxhi, kazmë, këllëç, kërnti, kërshlla, kiosk, kllapodan, kobure, kodosh, kollaj, kollan, kolltuk, komshi, konak, kondak, kopil, kopiloj, kopsë, kopuk, koromane, kosallë, kovë, koxha, krevat, kujunxhi, kujunxhillëk, kullandris, kulltuk, kullukçi, kumarxhi, kundër, kurá, kurtalis, kurtalisje, kushak, kuti, leblebi, legen, lepezë, leqe, limontoz, llagar, llagëm, llakërdi, llokum, mafes, majasëll, majdanoz, makara, mangall, masumazgallë, mazi, menteshë, meste, mërtek, minder, minderllëk, musëndër, muslluk, mushmollë, namusli, naxhake, nejse, nemelazëm, nishadër, odabash, odaliskë, odë, ogur, ogursëz, ojë, ojnak, ojnatar, ojnë, okllai, ollmaz, ortakëri, orta, ortak, ortë, oturak, oxhak, oxhakzade, pallamar, pallaskë, pallë, panxharsheqer, parmak, partalle, parvaz, pastërma, pastërmoj, pashá, pashallëk, pashmagje, patëllxhan, patllake, pazi, pazvan, pekmez, peksimadhe, pelte, perçe, pestil, peshli, piper, piperkë, pis, pisllëk, portokall, poture, pranga, pusht, put, qahi, qebe, qelepir, qelepirxhi, qepen, qerpiç, qeser, qesim, qesqin, qeshkek, qiriç, qostek, qosheli, qoshtere, qotí, qyfter, qymez, qymyr, qymyrxhi, qyrek, qyrk, qysqi, qytyk, raki, reçel, saç, saçmë, sajdi, sajdis, sajdisje, sakëz, sakllam, saksi, sall, sallais, sallnaxhak, samsá, sanxhak, sanxhakbej, sarëk, sargi, sari, sarillëk, sarmá, saxhak, sazexhi, sefte, sergjen, serm, sermá, simitçi, singi, sixhim, sobaxhi, sobë, soj, sojli, sojsëz, sollak, solluk, somune, subashë, surle, susak, susam, suxhuk, syngji, syrgjyn, syrgjynos, syrgjynosje, sytliaç, shaká, shakatar, shakaxhi, shakllaban, shamataxhi, shastis, shastisje, shebek, shilte, shinik, shish, shishman, shishqebap, taban, tabor, tabut, taçe, tajis, takëm, takije, tallagan, tallash, tapi, tarkaçe, tartabiqe, tasma, tatli, tatull, tavan, tavanxhi, teftik, tegel, tek, telash, teknefes, tek-tuk, tel, telve, teneqexhi, tenxhere, tepe, terjaqillëk, ters, tersllëk, tigan, tokëz, tokmak, tollombaz, tollumbë, tomruk, top, topall, topanxhë, topçi, toprak, toptan, topu, topuz, toz, trahaná, tullupan, turli, turrë, tutkall, tutkun, tutkun, ujgun, ullar, ulluk, ushkur, vajmedet, veresie, xha, xhaba, xhaballëk, xhabaxhi, xhadé, xhiblik, xhura, xhuxh, yrnek, yrysh, yzengji, zagar, zavalle, zengjin, zerzele, zevzek, zor.

Words that are found in Arabic and Turkish: aba, abaxhi, abaxhillëk, abrash, adalet, ahiret, alem, ajan, ajar, akëbet, akrabá, akraballëk, akrep, alá, alamet, alet, allahbelaversën, allahversën, amanet, amel, arzullah, asqer, asqerie, astar, ashar, ashik, ashikëri, ashure, atllas, avaz, avdall, axhaip, axhami, azaip, axhelé,

axhamillëk, bakall, bakallëk, bakëm, batall, batallinë, batalloj, bedel, beden, bedevi, bejte, bejtexhi, belqim, bekajë, bekri, belá, belaxhi, beledie, belesh, beli, berat, bereqaves, bereqet, beze, bezistan, bidat, bigarihak, bilahi, bilbil, bilur, biná, budalla, budallalëk, budallallos, buhur, burani, çejz, çull, çylhan, dabëllhane, dajm, dajna, dajmas, dajre, dajrexhi, dakikë, damask, daulle, daullexhi, davá, def, derexhe, ders, dikat, dimiski, din, divan, divanhane, divit, dovlet, dragoman, dua, duaxhi, duhan, dyqan, dyqanxhi, edepsëz, emir, emirat, eskëna, esnaf, esnaf, esnafor, evlat, exhel, ezan, ezmer, faiz, faizxhi, fajdé, fajdexhi, fajdezhillëk, fakir, fakirfukará, fall, fallaka, falltar, fallxheshë, fallxhi, mfedai, fellah, ferexhé, ferik, fesat, feste, fetfa, fil, filan, fiqir, firaun, fiski, fitil, fukará, fukarallëk, gafil, gajle, gajret, garip, gazalë, gazel, gazep, gazepqar, gërbulë, haber, habertar, hadëm, hadis, hafëz, hafif, hafije, hair, hajat, hajmali, hajn, hajni, hajrat, hajvan, hak, hakikat, haktala, halá, halveti, hall, hallajkë, hallall, hallalle, hallallohem, hallasoj, hallat, hallbuqi, hallexhi, hallë, hallk, hallkë, hallvasi, hallvaxhi, hallvë, hamall, hamallëk, hamam, hamamxhik, haps, hapsanë, hamsin, haraç, haram, harambash, haramzade, harar, harbi, hardall, hardall, harem, harxh, harxhim, harxhoj, has, haset, hasetçi, hasetqar, hasëll, hasër, hasm, hasmëri, hasmëroj, hasraxhi, hasret, hasha, hashari, hashash, hata, hatër, hatisherif, hatmë, hauz, hava, havadan, havadis, havale, haxh, haxhet, haxhi, haxhillëk, haxhipishman, hazër, hazërohem, hazërxhevap, hazine, hedije, helaq, helbete, heqim, hile, hileqar, hise, hisetar, hixhra, hudut, huxhut, hyqymet, hyri, hyrrjet, hyxhym, hyzmeqar, hyzmet, ibret, iftar, iftaire, iftarllëk, iftirexhi, igball, igballsëz, ikrar, iktiza, ilaç, ilahi, ilaka, ilet, iman, imambajalldi, iman, imansëz, imza, inat, inatçi, inatos, insaf, insafli, insan, iqram, irat, islam, islam, islamizëm, islamizim, islamizoj, ispat, istikam, ishalla, isharet, ishkil, ishtah, itibar, jahu, ja-llah, jarabi, jaran, jemeni, jesir, jetim, jetimore, kabahat, kabahati, kabile, kabull, kaderri, kadi, kadifé, kadillëk, kadimi, kail, kajde, kajmekam, kalif, kalifat, kallafat, kallafatim, kallafatoj, kallfë, kallp, kallpazan, kamfur, karar, kasap, kasaphanë, kasavet, kasidë, kast, kastile, katil, katran, katranim, katranos, kaull, kavaz, kaza, kazaz, këllëf, këná, kësmet, kiafet, kiafetlli, kiamet, kimet, kofeinë, kopil, kubé, kullë, kumar, kumash, kumri, kuran, kurban, kurbet, kurbetçi, kusur, kutni, kyvet, lanet, lazëm, lepe, lezet, lezetar, llokmaxhi, llokmë, madem, mahmur, mahmurllëk, mahnit, mahnitës, mahnitje, mahsus, mamuz, mandall, mangup, maramë, marifet, marifetçi, marifetli, marifetllëk, masat, maskara, maskarallëk, masllahat, masraf, masrafli, mastar, mashallá, matara, matkap, matuf, matufllëk, mavi, mazbate, meazallah, medet, medresé, meit, mejdan, mejtep, mejtepli, mekam, memleqet, melez, memleqet, memur, merá, merahmet, merahmetli, merahmetli, merak, merakli, meram, meremet, merematim, meremetoj, merematues, merhaba, merxhan, meselé, mevlud, mexhite, mexhlis, mëhallë, midé, milet, minare, mindil, miraz, mixhë, muhabet, muhafiz, muhalebi, muhamedan, muhamedanizëm, muhaqeme, muhasere, muhaxhir, mukajet, mulla, mumifikim, musaf, musaká, muselim, mushá, mushama, mushavere, mutllak, myderriz, myezin, myfti, myftiaç, myhib, myhlet, mylk, mynafik, mynasip, mysafir, myselim, mysliman, myslimanizëm, myshir, myshteri, mytesafir, myzevir, myzhde, nadir, nafakë, nahije, nakshibendi, nallane, nallban, nallçë, nasihat, nebet, neps, nevruz, nigjah,

nijet, nimet, nizam, nobet, noksan, nokte, nur, okë, osman, osmanizëm, osmanli, otoman, qatip, qebap, qebaptor, qebaptore, qeder, qederos, qederosje, qefil, qefin, qefinos, qenef, qibar, qibër, qibrit, qira, qiraxhi, qitap, qyfyr, qyfyrexhi, qyp, raft, rahat, rahmet, rahmetli, rajá, ramazan, raven, razaki, razi, redif, refené, rehat, rehati, rehatllëk, rehatoj, rehen, reis, reshedi, reze, rezil, rezil, risk, rixha, rixhaxhi, rubai, rufai, rufet, ryshfet, ryshfetçi, rytbé, sabah, sabahajrolla, sabajle, sabërli, sabije, sadake, sadriazëm, safi, sahan, sahat, sahatçi, sahi, sahibi, sakat, sakat, sakatim, sakatllëk, sakatoj, salep, salepçi, sallá, sallhane, salltanet, saraç, saraf, saraxha, sebep, sedef, sefá, sefertas, sefte, sehir, sehirxhi, seisbash, sejmen, selam, selamet, selamin alejkum, selamllëk, sené, senet, sevap, sevdá, sevdallëk, sevdalli, sënduk, siklet, silah, sitil, sixhadé, sofrabez, sokak, sabër, sulltan, sulltanat, suni, sur, sure, surrat, syfyr, synet, synetllëk, shafran, shafran, shahadet, shahit, shah-mat, shair, shamatë, shamdudë, shap, shapkë, sharki, shart, shefi, shegas, sheh, shehit, sheik, xhelep, xhelepçi, sherbet, sherbetim, sherbetoj, sheriat, sherr, sherri, sherrxhi, shií, shirit, shishane, shurup, shybe, shybeli, shyhret, shyqyr, tabak, tabaká, tabakhane, tabut, tahin, tahmin, tajfë, takat, takbir, taksim, taksirat, talk, talkin, tamah, tamahqar, tamahqarllëk, tamam, tamburá, tanzimat, taraf, tarafllëk, taraphane, tarator, tarikat, tas, tasqebap, tebdil, teferiç, tehir, teklif, tekrar, telef, tellall, temena, temsil, teqé, terbie, tertip, teslim, tespihe, tesqeré, tevabi, tevatur, teveqel, teveqel, timar, tufan, tyrbe, tyxhar, tyxharet, tyxharhane, tyxharllëk, ukubet, ulema, vade, vakëf, vakëfname, vaki, vakt, vaktile, vali, validé, varak, vasiet, vatan, vaz, vazife, vedved, velet, veleti, veqil, veqilharxh, verem, veremi, veremos, vergji, vesvese, vesveseli, vezir, vezme, xhahil, xhami, xhanabet, xhaxha, xhebel, xhelat, xhemat, xhemite, xhenaze, xhenet, xhep, xhephane, xherah, xhevahir, xhevap, xheza, xhezve, xhilit, xhind, xhubletë, xhuma, xhumhuriet, xhup, xhybe, xhynyp, yshyr, zabit, zabitname, zahiré, zahmet, zaif, zakum, zamam, zambak, zamkë, zanat, zanatçi, zapitje, zaptim, zaptoj, zaptues, zar, zarar, zarf, zaten, zaval, zejtin, zeqat, zift, zijafet, zijaret, zirat, zullum, zullumqar, zahmedi.

Words that are found in Persian and Turkish: abdes, adet, abuzemzem, aferim, aheng, ahengxhi, akçi, akçihane, babá baballarë, baballëk, babaxhan, mbabazeman, badihavá, badohavaxhi, baft, baftsëz, bahçe, bahçevan, bahçexhi bakshish m. barabar, barazi, barazim, barazimtar, barazimtari, barazimtarizëm, barazoj, barazues, barbut, bardalike, bardhak, baxhë, bazhdar, bazhdari, behane, behar, behare, beharoj, beharor, bend, beqar, beqar, beqari, beqarllëk, beribat, bet, beter, beter, birjan, bostan, bostanishte, bostanore, bostanxhi, bozaxhi, bozë, byrazer, çini, cullufe, çadër, çaj, çajore, çajtore, çapare, çaprashit, çapraz, çaprazim, çaprazoj, çarçaf, çardak, çaré, çarkaxhi, çarshi, çehre, çehresëz, çember, çengel, çengi, çerek, çereke, çereksh, çerviçé, çervish, çezmaxhi, çezmë, çifçi, çiflig, çifligar, çifligar, çifligsahibi, çift, çifte, çifteli, çiftësi, çiftim, çiftoj, çirak, çoban, çorap, çorbë, dadë, dado, damar, damkë, damkos, damkosje, damkues, derbeder, derdimen, derman, dert, dertim, dertoj, derven, dervish, devrie, devër, dilber, div, divan-krevat, dost, dushman, duvar, dyfek, dylbi, ezhdërha, ferman, filxhan, gajgana, gjerdan, gjerdap, gjezap, gjiriz, gjylestan, gjynah, gjynahqar, hajmedet, halli, hambar, hambarxhi,

han, hanxhar, hanxhi, harman, harmanizim, harmanizoj, harmanxhi, havan, hendek, hergjelé, hiç, hoshaf, hoxhë, ibrik, ilik, jabanxhi, jadec, jahni, jarani, jargavan, jasemin, kafaz, kaftan, karvan, karvanar, karvanxhi, kaur, kordhë, lejlek, levend, llaf, llafazan, llafos, llagap, llullë, majá, majhosh, makar, mashë, mashtrapë, mat, mejhane, mejhanexhi, meze, mezeri, mitan, muft, mumie, mushtllukçi, mushtulluk, mutaf, myhyr, myzhdexhi, nam, namaz, namazbez, nar, narden, nargjile, naze, nazeli, nazeqar, nazik, nefer, nefes, niseshte, nishan, nishanxhi, paçariz, paçavure, paçaxhi, paftë, pagodë, pajandër, pajvan, paçe, paluze, palldëm, pambuk, panxhar, panxhë, papuçe, pará, pazar, pazarllëk, pehlivan, pehlivanllëk, pehriz, pejgamber, penxhe, penxhere, perdah, perde, peshqesh, peshqir, peshtaf, peshtamall, pilaf, pishah, pishman, pizeveng, pizhame, poste, pullali, pullë, qafir, qafirllëk, qar, qase, qehajá, qejf, qejfli, qel, qelepoçe, qelibar, qemane, qemer, qenar, qepaze, qepgjir, qepshe, qereste, qeros, qesat, qesatllëk, qese, qilar, qilarxhi, qilim, qofte, qorr, qorrsokak, qose, qoshe, qylaf, qylah, qylaxhi, qylhan, qylyk, qylyke, qyng, rende, revan, revani, ruspije, saftjan, sallname, samur, saraj, sarhosh, satrap, satrapllëk, saze, sejsane, selvi, sepete, serasqer, serbes, serdar, serdengjesht, sermajë, sert, sofá, sofër, spahi, spahillëk, spinaq, shah, shahist, shajak, shall, shallvare, shami, shatërvan, shatorre, shebojë, shefteli, shegert, shehër, shehreze, sheqer, sheqerim, sheqerkë, sheqeror, sheqerpare, sheqerxhi, sheshbesh, shimshir, shirë, shishe, tabe, tabhane, tabiat, tabir, taç, taft, taftá, tajë, tarabë, tavë, taze, tebeshir, teneqe, terezi, terjaqi, terzi, teste, testi, testir, tezgë, tezgjah, tugë, tulipan, tumane, turban, turshi, ustá, ustallëk, viran, xham, xhaman, xhamaxhi, xhambaz, xhambazllëk, xhamor, xhan, xhanan, xhanan, xhanarikë, xhanavar, xhanëm, xhanfes, xheverdare, xhi, xhiger, xhokaxhi, xhokë, xhumbush, xhymert, xhymertllëk, zabun, zarzavate, zemberek, zerde, zerdeli, zijan, zile, zindan, zinxhir, zurna, zylyfe, zymbyl.

Words that are found in Greek and Turkish: akçe, angari, avlli, ballgam, barut, defter, dërhem, efendi, elmaz, fener, jakut, kalem, kalldrëm, kallëp, martalloz, melhem, metelik, namus, pite, tallaz.

Words that the author found: in **Italian**: bataré, berber, berberhane, çapë, kallçina; in **Latin**: gajtan, gjymryk, xhins, qilar; in **Hungarian**: hajdut, hajdutëri, in **Hebrew***:* jahudi, shejtan, shejtanllëk, xhehenem; in **the language of Etiopia**: kafe; in **Aromanian**: batanije; in **Serbo-Croatian**: çajnik; that entered Albanian through Turkish.

We have not limited ourselves solely to the examples that the author refers to as *biber* (sh. pepper) and *hileqar* (sh. trickery), with 'sh.' being the abbreviation for 'see'.

In total, we identified *2,040* Turkicisms, with *41%* of Turkish origin, *38%* of Arabic origin, *19%* of Persian origin, and *2%* derived from other languages.

5. The Study of Lexical İtems From The Perspective of Word Formation

Turkicisms in M. Ndreca's Dictionary are also examined from the perspective of word formation. We have identified a number of word-forming suffixes that combine with an Albanian or Turkish root. In this context, Turkish suffixes that form new words include **-xhi, -llek, -çi, -qar, -çe, -li/-lli,** and **–së̈z.** Below are some examples drawn from a comprehensive list: bakërxhi, bojaxhi, kafexhi, avashllëk, boshllëk fodullëk, tersllëk, batakçi, topçi, hyzmeqar, tarkaçe, borxhli, vesveseli, ogursëz, etc.

Similarly, the Albanian suffixes identified include **-tar, -tor, -(ë)ri, -ore, -eshë, -o-j, -im**. Some examples are: bajraktar, ojnatar, qebaptor, ashikëri, çapkënëri, çajore, fishekore, bejlereshë, çobaneshë, bakëroj, dystoj, harxhim etc.

Additionally, some words formed with the root *'çerek' (quarter)* and another root of Italian or Greek origin have also been noted. The Dictionary contains the following examples: *çerekfinal, çerek, çerek shekulli, and çerekshekullor.*

A total of 59% nouns, 30% adjectives, 7% verbs, and 13% other parts of speech of, are borrowed from Turkish

6. The Study Of Lexical Units From The Perspective Of Their Role Within Semantic Fields

To assess the extent of Turkicisms based on their usage, they have also been analyzed in relation to their corresponding semantic fields. Terminological fields have been established and supported by relevant examples, though only a few will be mentioned in this paper due to its limited scope.

Army terminology (weapons, weapon equipment, place where weapons are kept; ranks, titles): allti, asqer, atllas, barut, baski, bashibozuk, bataré, bazukë, biçak, bimbash, borizan, bylyk, bylykbash, çifte, dushman, dyfek, dyfeksçi, fishekore, gjyle, hanxhar, hordhi, jatagan, jeniçer, kaçak, kamë, kamxhik, karadake, kobure, kollan, kondak, kordhë, martalloz, nishan, nizam, odabash, pallë, pashá, patllake, rytbé, saçmë, satër, serdar, syngji, shishane, tabor, taft, tanzimat, top, topçi, topuz, vali.

Botany Terminology: (plantation, forestry): abanoz, bajame, bamje, behare, bostan, çaj, çatall, çatalle, fidan, gonxhe, hardall, hasëll, hashash, jargavan, jasemin, jonxhë, këná, majdanoz, mushmollë, pambuk, panxhar, pazi, piper, piperkë, portokall, qelibar, selvi, susam, shafran, shebojë, shefteli, tallash, zymbyl.

Religious terminology: ahiret, amanet, bajram, bektashi, dervish, din, dua, exhel, ezan, gjynah, haxhi, hoxhë, iftar, ilahi, iman, iqindi, jaci, kaur, kuran, mevlud, myezin, myfti, mysliman, namaz, nevruz, ogur, pejgamber, rahmet, ramazan, sure, syfyr, shehit, shejtan, shií, xhehenem, xhenet, xhind, xhenaze.

Culinary terminology: (kitchen, cooking, kitchen utensils): ashure, astragaç,

bakllava, bardhak, birjan, bollgur, bozë, burani, çajore, çanak, çervish, çini, çomlek, çorbë, dollmá, dybek, filxhan, fuçi, gurabije, gjevrek, gjylaç, gjym, hallvasi, hallvë, harxh, havan, havjar, hoshaf, hurmë, imambajalldi, jahni, japrak, jogurt, jufkë, kaçamak, kadaif, kajmak, kajsi, kavanoz, kazan, koromane, kovë, kuti, legen, llokum, majá, majhosh, mangall, mashtrapë, matara, meze, mezeri, muhalebi, musaká, niseshte, okllai, paçe, paluze, pastërma, pekmez, peksimadhe, pelte, pestil, pilaf, pite, qahi, qebap, qeshkek, qiriç, qofte, qyp, raki, razaki, reçel, reshedi, rende, revani, saç, sahan, salep, sarmá, spinaq, suxhuk, sytliaç, sheqerkë, sheqerpare, sherbet, shishqebap, shurup, tabaká, tarator, tasqebap, tavë, tenxhere, trahaná, turli, xhezve, zahiré, zarzavate, zerdeli.

Nautical terminology (fishing, sailing, ships): bash, dallgë, direk, gjemi, kaike, merxhan, pallamar, tajfë, tallaz.

Terminology of sports (games, tools): ballkaniadë, bast, jadec, kumar, mat, pehlivan, shah, shahist, sheshbesh, zar.

Terminology of administration, (office, official work): berat, bujurdi, defter, ferman, kafaz, kaza, mazbate, memur, myselim, mytesafir, pullë, tapi, tesqeré, testir, vaki, veqil, xhelep.

Geography terminology (meteorology, hydrology, space): batak, batallinë, behar, bogaz, gjerdan, gjol, hamsin, hauz, hava, mejdan, meleqet, nadir, nahije, sabajle, sené, tufan.

Terminology of education, linguistics, literature, music, arts: bejte, bejtexhi, div, aheng, avaz, bori, buzuk, çapare, çifteli, dajre, daulle, divanhane, dragoman, dyzen, gajde, gazel, gërnetë, heqim, jazi, kalem, karadyzen, meselé, myderriz, qatip, qemane, qitap, redif, rubai, shegert, saze, sevap, surle, shair, sharki**,** tollombaz.

Terminology of social life: adet, angari, mexhlis, muhabet, mushavere, nafakë, nimet, peshqesh, pisllëk, qejf, rahat, risk, sajdi, salltanet, sebep, sefá, sehir, syrgjyn, shahdet, shaká, temena, vakt, xhevap, zeqat, zijafet.

Terminology of zoology (cattle, almise): arká, bostanore, burgji, cingare, çakalle, çapë, çapraz, çekan, çekiç, çelikran, çengel, çifçi, çoban, çobanak, çomage, çullë, dajak, demiroxhak, fushki, gjyryk, hallat, hambar, hendek, kazmë, llagëm, mashë, naxhake, qeser, tokmak.

Terminology of private life (family, kinship): ashik[1](*lover*), axhë, baxhanak, bejlereshë, bejzade, beqar, beqari, bullë, byrazer, dadë, dajë, mixhë, soj, taraf, xhins, mysafir, ruspije.

Technical terminology (roads, tools, vehicles): çakëll, çarshi, çylhan, kalldrëm, makara, qylhan, sokak, sheriat, xhadé.

Medical terminology (diseases, signs, drugs): amel, bagë, çiban, damkë, damllá,

ilaç, ilaka, kofeinë, majasëll, melhem, qel, sarillëk, synet, verem.

Terminology of construction, architecture (house, household appliances): ahur
,
avlli, beden, biná, bodrum, çati, çezmë, divan, dollap, dyqan, dyshek, dysheme, fener, gjerdek, hajat, han, kafaz, kanat, kapanxhë, kasaphanë, kat, kiosk, kolltuk, konak, krevat, kubé, kullëmenteshë, minder, odë, oturak, oxhak, parmak, parvaz, pazar, penxhere, qemer, qenef, qepen, qereste, qerpiç, qilar, qorrsokak, qoshe, qyrek, raft, reze, saksi, sepete, sergjen, sënduk, sobë, sofër, tavan, teqé, tyrbe, ulluk.

Names of physical and spiritual characteristics of man: avdall, allçak, batakçi, budallá, çapkën, çehre, çyryk, dallaveraxhi, dallkauk, delenxhi, derdimen, dilber, dudë, edepsëz, fiqir, fodull, garip, gjytyrym, hajn, hajvan, halldup, hallexhi, hasm, hatër, horr, hyri, jetim, kabull, kajde, kallauz, kapadai, karagjoz, kodosh, kopil, kopuk, llagap, mahmur, maskara, matuf, naze, nazeqar, nefes, ojnë, pizeveng, qafir, qejfli, qelepirxhi, qose, qyfyr, razi, rezil, rixha, sabër, sakat, saraf, sarhosh, satrap, sevdá, siklet, surrat, ters, teslim, teveqel, topall, tutkun, vesvese, xhymert, zengjin, zevzek.

Names of fields: economy, finance, property, trade: aga, bakall, bakshish, bej, bereqet, borxh, çiflig, fakir, haraç, hise, qelepir, qira, sermajë, shahit, taksim, toprak, vakëf, kusur, myshteri, ortak, qar, tezgë, tyxhar.

Field names justice, court, power, prison, crime, state: fallaka, fetfa, hak, hakikat, hallall, hyrrjet, kadi, kadillëk muhaqeme, pranga, ryshfet, sejmen, xheza, zindan.

Names of metals, minerals, coins, materials: akçe, allçi, bakër, bilur, bojë, çelik, çivit, elmaz, hazine, inxhi, kallaj, kallkan, karabojë, metelik, mexhite, nishadër, paftë, pará, qymyr, sedef, serm, teneqe, toz, tutkall, varak, xham, xhevahir, zamkë, zinxhir.

Names of clothing, covering layers, textiles, textile equipment: aski, astar, atllas, basmë, batanije, benevrekë, beze, burnus, çakçirë, çallmë, çantë, çikrik, çitjane, çizme, çorap, damask, duvak, fustan, gajtan, gjergjef, jastëk, jatak, jelek, jorgan, kadifé, kaish, kallçina, këllëf, kopsë, mindil, mitan, nallane, namazbez, papuçe, perçe, perde, peshqir, pizhame, poste, poture, qebe, qefin, qese, qilim, qylah, sargi, sixhadé, sofrabez, shajak, shall, shami, shapkë, shilte, terzi, tezgjah, tollumbë, ushkur, xhamadan, xhubletë, xhybe.

Names of trades, professions, traders: bakërxhi, berber, çezmaxhi, esnaf, forum, gajdexhi, hallvaxhi, hanxhi, hyzmeqar, jorganxhi, kafexhi, kasap, kazaz, mejhanexhi, qilarxhi, sahatçi, saraç, simitçi, tellall, ustá, zanat, zanatçi.

Names of agriculture, technical tools: baxhak, baxhë, bilan, bilbil, fil, gjem, gjok, hergjelé, karakush, kumri, lejlek, mamuz, nallban, pajvan, panxhë, pullali, rajá, revan, shebek, tamburá, xhambaz, xhiger, yzengji.

Names of jewelry, jewelers, toilets: byzylyk, gjerdan, gjyzlykë, hajmali, myhyr, peshtaf, sahat, tespihe, zemberek.

Words denoting damages, destructions, disputes, adjustments: batërdi, batërma, dává, fesat, gajle, gazep, hall, haram, hata, havale, kiamet, paçariz, qeder, selamet, taksirat, telash, zahmet, zaptim, zarar, zor, zullum.

Words that name measurement, the beginning, the continuation, the end of something: barabar, çerek, çereke, dakikë, dërhem, dynym, gajret, hiçllokmë, myhlet, okë, sefte, tahmin, tehir, zamam.

Words naming form, content, patterns: alle, bidat, ibret, kallëp, kaush, qenar, taban, temsil.

Words and expressions that convey gratitude, curses, congratulations: bereqaves, bre, bujrëm, eskëna, gjemçisholla, hairolla, hajmedet, ishalla, jarabi, kësmet, mashallá, selam, shyqyr.

Based on their relevance in semantic fields, it appears that Turkish words are most frequently used in Albanian language to describe physical and spiritual characteristics of a person, food and cuisine, clothing, construction and architecture, as well as in military terminology, including the names of weapons.

7.Conclusions

Turkicisms in M. Ndreca's dictionary are presented with considerable density compared to borrowings from other languages. While some of these words may be less commonly used, outdated, or considered archaisms or historicisms, they are occasionally reactivated and employed in various contexts to convey emotional nuances or as stylistic devices.

Factual data provided by the author regarding the origin of foreign words and expressions offers valuable ground for further studies in etymology, dialectology, and the history of Albanian language. The compilation of a complete list of Turkicisms in the FFSHH allowed us to calculate the precise number of lexical items of Turkish origin presented in the Dictionary.

Classification of these lexical units according to the source language indicated by Ndreca also sheds light on the origins of words that entered Albanian through Turkish, revealing vocabulary of Persian, Arabic, or another origin.

Morphological analysis reveals that the collected vocabulary includes a significantly higher number of nouns than verbs, adjectives or other parts of speech. Additionally, Turkish and Albanian word-forming suffixes, such as **-xhi, -lëk, -tar, -o-,** etc., were identified as particularly functional.

Regarding their distribution across semantic fields, it appears that the Turkicisms

examined in this work predominantly belong to terminological fields of cooking and cuisine, construction and architecture, clothing and textiles, names of physical and spiritual human qualities as well as military terminology.

Reference

Bejta, M., (1987). Fjalor pa kritere të mirëfillta shkencore. Mikel Ndreca, Fjalor fjalësh e shprehjesh të huaja, botoi Redaksia e botimeve Rilindja, Prishtinë, 1986, 748 p. *Gjuha shqipe*, *2*, 73–77.

Boretzky, N., (1975–1976). *Der türkische Einfluss auf das Albanische*. *I, II,* Wiesbaden.

Demiraj, Sh. (2001). Rreth huazimeve prej burimi turk, arab dhe persian në gjuhën shqipe. *Univers*, *1*.

Dervishi Nesimi, I., (2021). *Leksiku i gjuhës shqipe deri në mesin e shekullit XX sipas pasqyrimit të tij në Fjalorin Historik shqip-anglisht të Stuart Edwuart Mann-it (1948)*. Botimet M&B, Tiranë. 440 p.

Dervishi Nesimi, I., (2022, June 24-26). *Turkish loanwords present in S. E. Mann's historical Albanian – English dictionary (1948)* [Conference presentation]. International Conference on Language Education, Literature and Linguistics (ICLELL-2022),KutahyaDumlupinar University School of Foreign Languages.

Dizdari, T., (2005). *Fjalor i orientalizmave në gjuhën shqipe*. Tiranë. 1202 p.

Enfield, N. J., (2015). *The utility of meaning. What words mean and why*. Oxford University Press. 200 p.

Eqrem, Ç., (1975). Për një shtresim kronologjik të huazimeve turke në gjuhën shqipe. *Studime filologjike*, *4*, 79-86.

Goçi, I., (1976). M. Ndreca, Fjalor shqip-serbokroatisht, "Rilindja", Prishtinë, 1976. *Gjurmime albanologjike. Seria e shkencave filologjike*, *VI*, 197–201.

Kostallari, A., (1977). Rreth depërtimit të turqizmave në gjuhën shqipe gjatë shekujve XVII-XVIII. *Gjurmime albanologjike, VII.*

Krajni, A. (1965). Hymja e turqizmave në shqipe dhe përpjekjet për zëvendësimin e tyne. *Studime filologjike*, 1, 143-151.

Kyçuku-Çami, M., (1989). Orientalizmat në poemën "Erveheja" *Studime Filologjike*, *3*, 101. Dhe Lafe, E., (1993). Vendi i orientalizmave ndër huazimet e shqipes. *Studime Filologjike*,1-4, 35.

Latifi Xhanari, L., (2012). *Turqizmat dhe semantika e tyre në fjalorët e shqipes*. Ti-

ranë. 311 page.

Latifi Xhanari, L., (2022). *Arnavutça'daki Türkçe Alıntılar Sözlüğü/ Türk Dil Kurumu*. Ankara, 300 p.

Leka, F., (1990). Fjalor fjalësh e shprehjesh të huaja, "Rilindja", Prishtinë, 1986. *Gjuha jonë, 3*, 98–104.

Mehdiu, F. (1983). Zëvendësimi i disa fjalëve turke me fjalë shqipe. *Gjuha Shqipe, 2*(1), 50-52.

Meyer, G.,(1891). *Etymologisches wörterbuch der albanesischen Sprache*. Strassburg.

Miklosich, F., (1889). *Über die Einwirkung des Türkischen auf die Grammatik der südosteuropäischen Sprachen*. Wien.

Miklosich, F., (1988). *Die Türkischen Elemente in Den Südost- Und osteuropäischen Sprachen (Albanesisch, Rumänisch, Bulgarisch, Serbisch, Kleinrussisch, Polnisch) Erste Hälfte*. Wien.

Morina, I., Latifi Xhanari, L. (2021). *Tahir Dizdari (Jeta dhe vepra)*. Fan Noli. Tiranë. 364-451.

Ndreca, M. (1986). *Fjalor fjalësh dhe shprehjesh të huaja*. Prishtinë. Republished in Prizren in 2000.

Samara, M., (1995). Zhvillime leksiko-semantike të turqizmve në gjuhën shqipe, *Studime Filologjike*, *1-4*, 62.

Thomai, J., (2022). *Leksikologjia e gjuhës shqipe*. Tiranë.

Vehbiu, A., (2012). Turqizmat në shqip, pse nuk u zhdukën. *Gjuha Shqipe*, *30*(1), 91-96.

TURCİZMİ U ČASOPİSU BEHAR

Minela Sinanović-Vefić[1]

Sažetak

Predmet istraživanja ovoga rada su turcizmi u časopisu *Behar – list za pouku i zabavu* (u daljem tekstu samo *Behar*). Turcizmima nazivamo riječi čije porijeklo nalazimo u turskom, arapskom ili perzijskom jeziku, a u bosanski jezik su ušle preko turskog jezika kao jezika posrednika. Termin turcizam je u bosanskom jeziku ustaljeni termin i za riječi stranog porijekla koje su preko turskog ušle u bosanski jezik. Među njima se izdvajaju riječi čije porijeklo vodi iz grčkog, latinskog, hebrejskog, mađarskog i drugih jezika. U *Beharu* smo zabilježili veliki broj *hibrida* (neorijentalna osnova, a orijentalni nastavak) i *derivata* (orijentalna osnova, a neorijentalni nastavak). Ovu kategoriju riječi također svrstavamo u turcizme.

Rad promatra turcizme zabilježene u časopisu *Behar* koji je bio prvi bošnjački književni časopis štampan latiničnim pismom, a čiji je prvi broj objavljen 1. maja 1900. godine, samo dvadesetak godina nakon što je Bosna i Hercegovina potpala pod upravu Austro-Ugarske (1878). Za potrebe rada korpus smo ograničili na prvih pet brojeva prvog godišta *Behara* i to: 1. broj od 1. do 20. stranice, izašao 1. maja 1900. godine; 2. broj od 21. do 36. stranice, izašao 15. maja 1900. godine; 3. broj od 37. do 52. stranice, izašao 1. juna 1900. godine; 4. broj od 53. do 68. stranice, izašao 15. juna 1900. godine i 5. broj od 69. do 84 stranice, izašao 1. jula 1900. godine.

Cilj je izdvojiti sve turcizme na koje smo u korpusu naišli, te utvrditi da li su turcizmi podjednako zastupljeni u svim rubrikama časopisa ili se frekventnost upotrebe turcizama mijenja u odnosu na tematiku i sadržaj teksta određenog novinskog članka. Također, propitat ćemo da li zajedno sa izlaskom svakog narednog lista Behara dolazi do opadanja upotrebe turcizama, odnosno da li je i u kolikoj mjeri prisutna potreba za čišćenjem jezika od stranih nanosa.

Ključne riječi: bosanski jezik, *Behar*, turcizmi

1 Lecturer at International University of Sarajevo, msinanovic-vefic@ius.edu.ba, ORCID: 0009-0009-2055-2041.

TURKİSMS İN THE JOURNAL BEHAR

Abstract

The subject of research in this paper is the Turkish words in the magazine Behar - a list for edification and entertainment (hereinafter only Behar). Words whose origins are in the Turkish, Arabic or Persian languages, and which entered the Bosnian language through the Turkish language as an intermediary language, are called Turkish words. The term Turkish words (turcizmi) is an established term in the Bosnian language for words of foreign origin that entered the Bosnian language through the Turkish language. Among them there are words whose origins can be traced back to Greek, Latin, Hebrew, Hungarian and other languages. In Behar we have recorded many hybrids (neo-oriental base and oriental extension) and derivatives (oriental base and neo-oriental extension). We also classify this category of words as Turkish words.

The paper examines the Turkish words that were in use in Behar, which was the first Bosniak literary magazine printed in the Latin alphabet, and whose first issue was published on May 1, 1900, only twenty years after Bosnia and Herzegovina fell under the rule of Austro-Hungarian (1878). For the purposes of the work, we limited the corpus to the first five issues of the first year of Behar, namely: 1st issue from pages 1 to 20, published on May 1, 1900; 2nd issue from pages 21 to 36, published on May 15, 1900; 3rd issue from pages 37 to 52, published on June 1, 1900; No. 4, pages 53 to 68, issued June 15, 1900, and No. 5, pages 69 to 84, issued July 1, 1900.

The goal is to single out all the Turkish words that we encountered in the corpus, and to determine whether Turkish words are equally represented in all sections of the magazine. We will monitor the frequency of use of Turkish words in relation to the topic and content of a particular newspaper article. Also, we will examine whether with the publication of each subsequent issue of Behar magazine there is a decline in the use of Turkish words, and whether and to what extent there is a need to clean the language of foreign words.

Keywords: Bosnian language, *Behar*, Turkish words

1.Uvod

„Tuđice, riječi stranog porijekla, u jednom jeziku osjećaju se takvim, stranim riječima, sve dotle dok se u potpunosti ne uklope u gramatičku strukturu jezika primaoca. To, drugačije rečeno, znači da se jedna strana riječ osjeća takvom u nekom jeziku sve dok čuva svoje fonetske, morfološke, tvorbene i prozodijske osobenosti. Kada se te njene komponente saobraze sa odgovarajućim osobinama jezika primaoca, ona postaje sastavni dio ne samo vokabulara nego i gramatike jezika primaoca. A kakva će obilježja imati jedna tuđica u nekom jeziku, to zavisi od više činilaca: zavisi od toga ko je, kako i kada preuzima" (Peco, 2007: 275). Kako smo već naveli, u bosanskome jeziku, kao i u drugim jezicima svijeta, prisutan je veliki broj posuđenih riječi, među kojima se naročito ističu turcizmi koje odlikuje brojnost, jezičke, funkcionalno-stilske, stilističke i druge osobenosti. „Iako su orijentalne riječi počele prodirati u većem broju u slovenske balkanske jezike tek pojavom Osmanskih Turaka na Balkan, ne može se poreći da je bilo i ranije uticaja turskih naroda na ove jezike" (Škaljić, 1965: 11). Milenko Filipović govori o tim najranijim uticajima i prožimanjima koja sežu čak u period kada su Stari Slaveni živjeli u susjedstvu sa Irancima i raznim turskim narodima pa su ti dodiri rezultirali primanjem određenih kulturnih elemenata s tih strana. Međutim, naglašava da „tek doseljenjem Južnih Slovena na Balkansko poluostrvo i u Podunavlje nastaje period prožimanja njihove kulture orijentalnim elementima koji je trajao više od hiljadu godina i koji je definitivno prestao tek prestankom turske vlasti nad balkanskim Slovenima 1912. godine" (1970: 102).

Pravu pojavu turcizama u balkanskim jezicima, pa samim tim i u našem jeziku, vezujemo za period od dolaska Osmanskih Turaka na Balkan, most između Evrope i Azije (Škaljić, 1965:12). Interferencija između turskog i bosanskog jezika bila je dugotrajna i vrlo intenzivna. Kako je Osmanska država sa svojom kulturom i civilizacijom bila superiorna u svakom pogledu naspram osvojenih zemalja, dobila je ulogu davaoca. Jezičko posuđivanje ostvarivalo se pismenim i usmenim putem. U pismenoj formi do posuđivanja je dolazilo zahvaljujući stvaralaštvu naših ljudi na orijentalnim jezicima (Isaković, 1992: 488), a „od polovine XVII do kraja XIX vijeka u Bosni se njeguje jedan poseban vid književnog stvaralaštva na bosanskome jeziku arapskim pismom tzv. alhamijado-literatura" (Jahić, Halilović, Palić, 2000: 53). Također, posuđivalo se i usmenim putem, zahvaljujući školovanju domaćih ljudi u prijestolnici Osmanskog carstva. „Djelovanje tih, u Carigradu školovanih generacija na naš jezik naročito je došlo do izražaja u vjerskim školama, mektebima i medresama, i u vjerskim propovijedima, vazovima" (Škaljić, 1965: 13), pa su se, zahvaljujući tome, strane riječi i posuđenice odomaćile kod širih narodnih slojeva. Turcizmi su usmenim putem posuđivani i posredovanjem ljudi s ovih prostora koji su službovali u osmanskom državnom i vojnom aparatu. Zahvaljujući upoznavanju sa novim zanatima i drugim vještinama, kao i dolasku u kontakt sa orijentalnim kulinarstvom, prodirali su turcizmi u bosanski jezik. Običaji, novi pojmovi i ustanove koje su primane zajedno sa nazivima za njih doprinijeli su bogaćenju bosanske leksike leksikom orijentalnog porekla. Ovdje treba naglasiti da, i pored toga što su, kako Isaković kaže „turcizmi ušli

u balkanske jezike do bubrega (za koji, uzgred budi rečeno, nemamo ni sinonima)“ (Isaković, 1992) ne znači da su balkanski narodi, za svaki odnosni pojam, predmet ili običaj i vjerovanje saznali tek posredstvom Turaka (npr. bubreg, džigerica itd.). Do posuđivanja je dolazilo i onda kada za tim nije bilo potrebe, već se to činilo radi pomodarstva i prestiža. Islamizacija domaćeg stanovništva također je odigrala važnu ulogu u procesu posuđivanja turcizama.

Sa prestankom turske dominacije nestali su i objektivni uslovi za intenzivnom primjenom turcizama. Period koji slijedi nakon povlačenja Turaka Osmanlija sa naših prostora tj. nakon prekida direktnih tursko-bosanskih jezičkih kontakata (Vajzović, 1999: 34) možemo posmatrati kao drugu fazu, etapu u životu turcizama na našim prostorima. U samom početku intenzitet njihovog korištenja ne jenjava, da bi vremenom, što je sasvim logično i neminovno, gubio na snazi. Najveći broj turcizama je sada stilski markiran, proglašen arhaizmima, a mlađe generacije su u potpunosti lišene svijesti o njihovom postojanju i upotrebi. Samo mali broj primjera ni danas nema svoju adekvatnu zamjenu (sinonim) i koriste se u svakodnevnoj komunikaciji, jer „ne samo da svaka riječ svakog jezika ima više značenja, nego se i (skoro) svako značenje može, bar približno, označiti drukčijom riječi“ (Riđanović, 1998: 236).

Kada je riječ o stavu prema turcizmima kao pozajmicama, najprije treba reći da stav jezika primaoca prema jeziku davaocu zavisi prije svega od toga da li se radi o silom nametnutom uticaju koji ugrožava nacionalni jezik (što podstiče na čišćenje nacionalnog jezika od stranih primjesa) ili je posrijedi normalan, prirodan utjecaj stranog jezika. Škaljić objašnjava kako „turcizmi nisu silom, ili nekim planskim sistemom nametnuti, a njihovo prisustvo u našem jeziku nije vrijeđalo jezične osjećaje našeg naroda“(1965: 14) što nas navodi na zaključak da turcizmi, za razliku od ostalih stranih nanosa, imaju specifičan status u našem jeziku prema stepenu integracije, upotrebi i brojnosti.

2. O Beharu

Nakon viševjekovne vladavine Osmanskog carstva na ovim prostorima, Bosnu i Hercegovinu, koja je još bila formalno pod turskom vlašću, 1878. godine zauzela je Austro-Ugarska i dovela je pod svoju jurisdikciju. Okupacija Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske za Bošnjake je bila nešto mnogo potresnije od obične smjene uprave dvije državne. Okupacija je predstavljala snažan i neočekivan prodor nove kulture i civilizacije na ovim prostorima, zapadne i hrišćanske, naspram orijentalne i islamske kojoj pripadaju Bošnjaci (Rizvić, 1990: 11). „Austro-Ugarska monarhija je od početka svoje vlasti htjela unijeti evropske kriterije u sve sfere života, što se, naravno, odražavalo na cjelokupna kulturna, naučna, obrazovna i uopće naučna dostignuća“ (Šator, 2005: 321). Ti snažni potresi rezultirali su seobom stanovništva, pretežno bošnjačkog, u Tursku, prodajom teško stečenog imetka, gubitkom društvenih položajâ, a posljedice su bile neizostavne i na planu kulture Bošnjaka. Na polju književnog stvaranja dolazi do primjetnog zastoja.

Književno buđenje bošnjačkih pisaca u Bosni i Hercegovini praktično je započelo sa promjenom austrougarske politike prema Bošnjacima. Već tada počinju da se pojavljuju i prvi listovi na turskom jeziku, prijevodi sa arapskog, što je predstavljalo veliki preokret, jer su prvih godina austrougarske vladavine novine bile kompletno očišćene od turcizama i lokalnog narodnog govornog izraza, a sve u težnji da se književni jezik strogo distancira od orijentalnog lingvističko-leksičkog naslijeđa. Krajem 80-tih i početkom 90-tih godina XIX vijeka javlja se prva generacija bošnjačkih stvaralaca na maternjem jeziku i latiničkom pismu. To je generacija koja je nastavila reforme obrazovanja u pravcu Evrope, koje je, još pred kraj turske vlasti isticao Mehmed Šakir Kurtćehajić. Misli i poruke ovog vrlog i obrazovanog Bošnjaka značile su početak intenzivnijeg dodira bosanskohercegovačkih Muslimana, sa tekovinama evropske civilizacije, koje su se zbile nakon okupacije Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske. Naročito značajnim predstavnikom ove generacije reformatora smatra se Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak koji je „postavio čvrste temelje za odvajanje bošnjačke pisane tradicije od orijentalnog nasleđa i odlučnije okretanje ka evropskoj (latiničkoj) kulturi“(Jahić, Halilović, Palić, 2000: 58).

Krajem XIX i početkom XX vijeka prvi bošnjački 'latinički' pisci Edhem Mulabdić, Safvet-beg Bašagić, Musa Ćazim Ćatić, Osman Nuri Hadžić, Rizah Kapetanović, Fehim Spaho, Šemsudin Sarajlić i drugi, slijediće književnojezičke pravce koje su naznačili Kurtćehajić i Ljubušak.

„U bujno proljeće godine 1900, kad je behar u punom jeku resio naše zelene bašče, pojavio se 1. maja te godine naš muslimanski list 'Behar', naš prvi književni list, prvi ove vrste, otkad se zna za nas“(Mulabdić, 1940: 99). Časopis *Behar,* čiji su pokretači bili Edhem Mulabdić, Safvet-beg Bašagić i Osman Nuri Hadžić, štampan je neprekidno deset godina, dva puta mjesečno i to svakog prvog i petnaestog u mjesecu. Ovaj period može se podijeliti na dvije bitne faze, dva perioda kroz koja je časopis prošao: prvi period obuhvata izdanja od prvog do šestog godišta, a drugi od sedmog do desetog godišta. Ta dva perioda se veoma razlikuju prije svega po tome što je prvi bio popularniji, narodniji, a drugi književniji. Još se razlikuju po tome što je prvi period bio ustrajniji, staloženiji, a drugi je neprestano težio za eksperimentima (Mulabdić, 1940: 111).

Nakon završenog drugog perioda nastupa zatišje, prekida se sa štampanjem časopisa, da bi 1927. godine bio pokrenut *Novi Behar,* nastavak *Behara.*

Prvi bošnjački književni časopis *Behar*, štampan latinicom, odigrao je vrlo važnu ulogu u kulturnom i jezičkom preporodu Bošnjaka. „Pojavom *Behara, lista za pouku i zabavu* u maju 1900. godine otvara se razdoblje književnih listova kao snažan pokret u književnom stvaranju Bošnjaka Bosne i Hercegovine pod austrougarskom vladavinom, koji odražava i sve potrebe i težnje u njihovom prosvjetnom i kulturnom životu, kao i značajnije pojave u njihovom društvenom, političkom i nacionalnom razvoju“ (Rizvić, 1971: 9).

3. Turcizmi u Beharu

U korpusu kojeg čine prvih pet brojeva prvog godišta Behara zabilježili smo i obradili ukupno 571 turcizam. Činjenica je da se neki turcizmi u jednom broju časopisa ponavljaju i više od 3-4 puta, budući da su oni „neposredni odraz doba kad je tekst pisan, jer se odnosi na administrativno-pravnu i vjersku terminologiju tadašnje turske vlasti"(Kuna, 1983: 177), no takva vrsta ponavljanja jednog te istog turcizma unutar jednog broja nije obuhvaćena ovom analizom. Analizom su obuhvaćena isključivo ponavljanja jednog te istog turcizma kroz različite brojeve Behara. Među turcizmima dominiraju imenice. Zatim slijede pridjevi pa glagoli i ostale vrste riječi, što potvrđuje i grafikon broj 1.

Grafikon broj 1:

Grafikon koji slijedi prikaz je zastupljenosti turcizama po vrstama riječi za svaki od pet brojeva *Behara*.

Grafikon br. 2

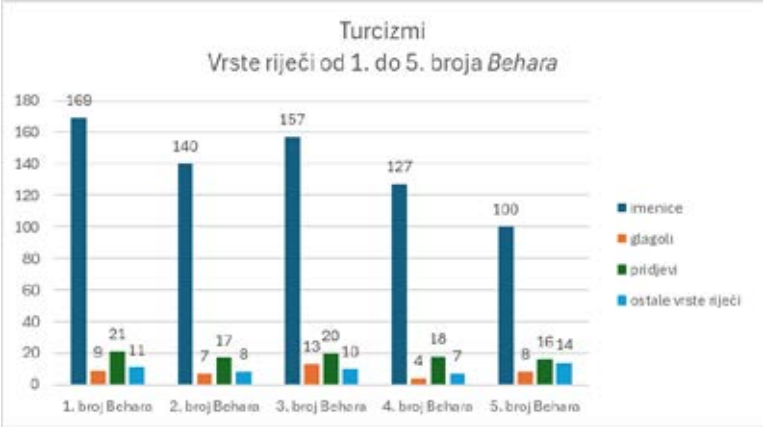

Cilj nam je utvrditi da li sa izlaskom svakog narednog broja *Behara* opada upotreba turcizama. Grafikonom broj 3 prikazujemo procentualnu zastupljenost turcizama u našem korpusu. Iz grafikona se uočava tendencija smanjivanja upotrebe turcizama u svakom narednom broju.

Grafikon br. 3

Tokom analize turcizama uočava se da se najveći broj turcizama nalazi u samo jednom od pet brojeva *Behara*. Tu se svakako radi o prvom broju. Najmanje ima turcizama čija se ponavljanja bilježe u svih pet brojeva časopisa. Procenat ponavljanja turcizama koje smo izdvojili iz korpusa prikazan je grafikonom br. 4'u nastavku.

Grafikon br. 4

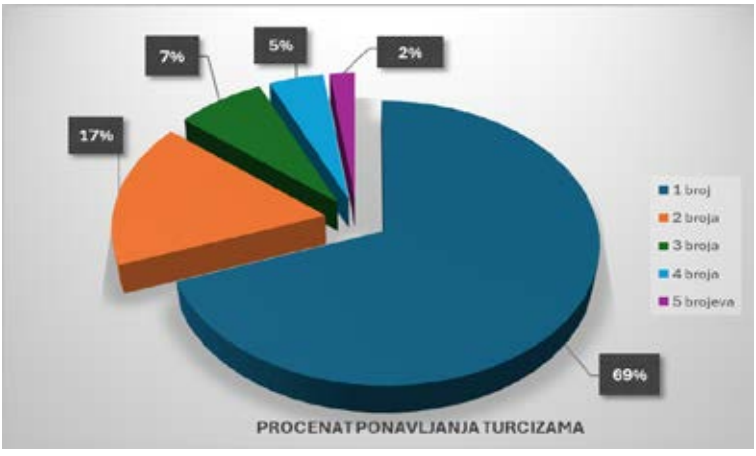

Iz grafikona zaključujemo da je najveći broj turcizama, njih čak 396 (69%), zastupljen u samo jednom od pet brojeva Behara. U dva broja se ponavlja ukupno 95 turcizma (17%), dok broj turcizama koji se ponavljaju u tri broja iznosi 42 (7%). U četiri broja ponavlja se ukupno 26 turcizama (5%), dok smo registrovali samo 12 (2%) turcizama koji se ponavljaju u svih pet brojeva.

Redakcija prvog godišta *Behara* u sadržaju je podijelila tekstove na grupe: *Poučni*

članci, Zabavni dio, Narodne umotvorine, Listak, i još jedno poglavlje: *Male priče i dosjetke*, međutim, one se ne pojavljuju u prvih pet brojeva prvog godišta *Behara*.

U tekstovima koji po tematici pripadaju *Poučnim člancima* bilježimo sljedeće turcizme:

ahiret, ajet, Allah, alejhi selam, amanet, arab/Arap/arabski, aršin, ashab, bar/barem, behar, bejt, ćitab, ćurs/ćursija, ders, devletlija, dini, divan, dram, džamija, dželle šanuhu, džehenem, dženet, efendija, ehli kitab, fetva, hadis, halifa, halifat, halil, hased, hatur, hazna, hazreti, hidžret, hikmet, hodža, imam, imami, iršad, islahat, islam/islamski, jemin/jemin učiniti, kadija, kal, kail, kijamet, kjelim, mahala, makar, mekteb, mezheb sahibija, muanid, muderis, mufessir, muhadis, muhtadž, murećeb/ murećef, musloman, mušćil, mutekija, mutevekil, mutezile, nimet, nur, nemusliman/ nemusloman, papagan, pejgamber, pejgamberluk, r.a., ramazani-šerif, sahife, sakat, sura, šećer, šeriat/šerijatski, šerić, tabiin, tabor, talak, talib, tedžvid, tevbe doći, ulema, umet, vakuf učiniti, vâz, vezir.

Upotreba turcizama iz ove grupe svedena je, uglavnom, u okvire islamske vjeroispovijesti, tj. najčešće je riječ o sakralnoj terminologiji. Hanka Vajzović za turcizme koji pripadaju upravo sakralnoj leksici kaže da „možda i nisu u poređenju sa drugim grupama naročito brojni“(1999: 48).

Zabavni dio koji se sastoji od pjesama, pripovijedaka, crtica i drama predstavlja rubriku sa najvećim brojem turcizama. Primjeri zabilježeni u toj rubrici jesu:

abdest, aferim, aga, ahir zeman, akran, akreba, akšam, alahrahmetejle, alat, ama, amanet, amidža/ adžo, amidžić, amidžićna, amin, aršin, asker, avlija, aždaha, babo, badža, bahat, bajagi, bajram, baklava, bar/barem, basamak, baš, baša, bašča, batal, be, bedem, beg, behar, belaj, beli, bena, benetati, bensilah, berber, bešika, biemrillah, bitisati, budžak, bujruntija, čardak, čaršaf/ćaršaf, čaršija, čatkija, čauš, čekić, čelik, četa, čevra, čibuk, čirak, čivija, ćar, ćatib, ćehaja-aga/ćehaja-beg, ćefenci, ćefin, ćemer, ćerpić, defterdar, dekika, deli, dere-beg, derviš, deva, devlet, dilber-soluf, din, din-dušman, div, divan/divan-odaja, dolaf, dolama, dorat, dova, dućan, duhan, dunja, dušman/dušmanin, duvar, džaba, džamija, dženaza/gjenaza, klanjati dženazu, dženet, džep, dževab, džini, džumbušati, džunbuš, đezgindžija, đogat, đulistan, efendija, efendum, eglenisati, elhamdulillah, emer, emir, erćan, evlad, evlija, evlijaluk, evza, ezan, fajda, fal, fatiha, ferman, findžan, gaflet, gajde, galama, garib, groš, grošić, hadž, hadži, hadžilar, hajde, hajduk, halaliti/halaliti se, halifa, halva, hamal, haman, han, handžija, hanum/hanuma, haps, harem, hasniti, hasta, hatur, hećim, hele, hesab, hintov, hodža/hôdža, hućumet, ibretiti se, ibričić, ihtijar, ilalakati, insan, islam/islamski, jacija, jagmiti se, jalman, jarak, jaran, jarugast, jasemin, jašmak, jazija, ječerma, jok, juzbaša, kadija, kadun, kahva, kahvica, kaldrma, kalpak, kanat, kandilj, kandžija, kapija, kapidžija, kasaba, katil, kaur, kavaz, kidisati, kirija, kočijaš, komšija, komšiluk, konak, kône, kovrčiti, kubur, kula, kum, Kur-an, kurtarisati/ kutarisati, lendžer/lenđer, lula, magaza, magrib, mahala, mahzar, makar, mana, mandal, mangala, mašrik, medžidija, mejdan teh, mejhana, mejtef, mekteb, meleć, meraja, mezar, miraz, mubareć, muhtar, mujezin, mulazim, munara, murtat, muslim,

musloman/muslomanski, muslomanstvo, mušterija, nahoš, nana/nena, nahija, nurli, osmanlijski, padišah, palanka, pamuk, pare, paša, pašinica, pazar, peča, pejgamber, pekmez, poturica, rahmet, rahmetli, rakija, ruždija, sabur, sadaka, sadrazem, sahat, salavat, sanduk, sandžak, sandžak-beg, saraj, sat, sećija, sedžada, sejriti, selam alejćum/alejćumuselam, serhat, sevap, sevep, sevepli, silahdar, skovrdžavati, sofra, soha, sokak, subahdar, sultan/sultanija, sunet, suvarija, šadrvan, šamar, šećer, šeh, šeher, šehit, šejh, šejhi, šenluk, šeriat, šićar, šiša, taban, tabut, tahta, tane, taraba, tatar, tenešir, teobu učiniti, tespih, timar-defterdar, titranje, toka, tokmak, tunos fes, tura, turali, turban, ugursuzluk, ulema, vakat, vakuf, valide-sultan, varoš, velahavle, vezir, vezirevica, vilajet, zabit, zagalamiti, zaintačiti, zanat, zaptija, zejtin, zorli, zulumćar.

Rubrike koje pripadaju *Zabavnom dijelu* obiluju turcizmima iz različitih sfera, počev od religije, zanimanja, zvanja, titula, raznih predmeta (kućanskih, odjevnih i sl.), oružja, hrane, životinja, biljaka, građevinskih pojmova, arhitekture. Tu su zatim nazivi vezani za pojmove iz vremena turske uprave, novac, mjere i sl. Bogata raznolikost turcizama iz različitih sfera života ne čudi jer su tekstovi koji potpadaju pod ovu grupu prošarani: pjesme, pripovijetke, crtice, drame koje oslikavaju lokalno obilježje muslimanske sredine, pa samim tim otvaraju mogućnost šire upotrebe turcizama.

Narodne umotvorine čine pjesme i pripovijetke. U korpusu nije zabilježeno mnogo primjera iz ove grupe:

abdest, aga, akrep, akšam, alejk selam, ama, amanet, arapski, aščinica, ašik, avlija, bajraktar, bar, baš, baša, baška, beg, begenisati, belaj, bešika, burek, burundžuk, butum, čaršija, ćatija, daha, div, divhana, dućan, dženaza, đemija, fajda, gajtan, gazap, hadžija, hajir, hajirola, hajvan, hal, han, harar, hefta, hele, hesabiti, hodža, hoš-geldum, hrsuz, hršum, huria, ićindija, inćariti, insan, islam, istelaliti, jazuk, jehudija/jehudin, juhka, kaduna/kada, kahva, kangal, kasum, kesa, komšija, komšiluk, kula, kutarisati, kutija, magaza, mahrama, meraja, mezar, millet, muhur, mujezin, mukaddem, munara, nagraisati, naišaretiti, naranča, nehajir, nena, nićah, nišan, obeharati, oklagija, opkonačiti, osejriti, pare, paša, pendžer, sahat, sahibija, salandžak, sanduk, sedžada, selam alejk, sent, sokak, srmali, šadrvan, šeher, šejtan, šer, šikli odaja, taban, tamburica, telal, tuhaf, ukabuliti, ulak, vakat, vakuf, valija, vezirstvo, vilajet, zanat.

Treća grupa, *Narodne umotvorine*, ne broji kao druga tako veliki broj turcizama, prije se može reći da je po obimu približno jednaka prvoj grupi. Međutim, za razliku od prve grupe čiji turcizmi u najvećoj mjeri pripadaju sakralnoj sferi, treća grupa turcizama obuhvata turcizme koji pripadaju različitim sferama: religija, zanimanja, titule, biljke, arhitektura i sl., pa se zahvaljujući tome može porediti sa drugom grupom.

Rubrika *Listak*, stalna rubrika svakog broja, sastoji se od tekstova iz različitih oblasti i čine je naslovi *Književnost, Kulturne bilješke, Pogled po svijetu, Svaštice, Zagonetke, Odgonetke i Naše poruke*. Navest ćemo turcizme na koje smo naišli u ovim tekstovima:

abdest, ahar, ajet, alejhi selam, alim, ama, arak, ashab, asker, baba, bajraktar, bar, bašča/bašća, beg, behar, bekrija, berber, benetati, budžak, bujruntija, buljuk, čardak, čelik, čift, Činlija/Čin/činski, čivija, ćehaja, ćejif, ćuprija, ćurak, ćutubhana, daidža, darul-mualimin/mualimat, dedo, derviš, devletlija, dolama, dova, duhan, džamija, džep, džibillet, đumruk, đunle, efendija, elifsufara, emir, ferman, fiskija, gazi, gazija, groš, gungula, hadis, hadisi šerif, hadži, hadžija, hafiz, halifa, hanuma, harf, hazreti, hefta, hidžret/kidžret, himaja, hodža, hurma, ibadet, ibrik, ijana, imam, indžil, irada, islam/islamski, javer, kahva, kalem, kalup, karpuza, kat, kavga, kočija, kôna, konak, kube, Kur'an, kuršum, mahsus, makar, mejdan, mekteb, menzile, merhum, mezar, mihrab, misirski, mualim, muftija, mulazim, munara, musliman/musloman, mušir, pare, paša, pejgamber, perčin, perde, rahat, rahmetli, rahmetulahi alejhi, reis-ul-ulema, ruždija, sahan, sahat/sat, sanduk, satnija, selam, serasker, sidžil, softa, sufara, sultan, sultanat, šadrvan, šejh, tabak, tabor, tahir, tahta, tane, tarik, tavan, tekija, terdžah, top, umuhaseriti, urnek, utaboriti, vaiz, vaz, vaziti, zajam, zanat, zanatlija, zeman, Zemzem-bunar, zerde.

Ono što privlači pažnju u rubrici *Listak,* četvrtoj i poslednjoj rubrici su turcizmi koji su zabilježeni u *Zagonetkama* i *Odgonetkama,* a koji su razbili monotoniju leksike religijskog karaktera koju donose *Književnost, Kulturne bilješke, Pogled po svijetu* i *Svaštice*. Ovdje svakako treba naglasiti da se ne radi o isključivo religijskim terminima iako su oni najviše zastupljeni.

Tokom rada na korpusu, utvrđen je određeni fundus turcizama s domaćom leksemom u kontaktnoj poziciji, bilo da se domaćom riječju pojašnjava turcizam, bilo da turcizam pojašnjava domaću riječ.

a) primjeri kad je naša riječ praćena turcizmom u zagradi:

biblioteka (ćutubhana) str. 33, crnilo (murećeb) str. 39, htienje (nijet) str. 38, lijepi savjet (vâz) 24, lubenica (karpuza) str. 68, pakao (džehenem) str. 54, paoma (hurma) str. 33, pokajao se (tevbe došao) str. 54, prinosi (ijana) str. 51, stranice (sahife) str. 39, težka (mušćil) pitanja str. 37, život žrtvovao (vakuf učinio) str. 44, uvod (medhal) str. 16, definicija (tarif) str. 16, sekta (mezheb) str. 16, Arapski pejgamberi (božji poslanici) str. 16, monoteiste (muvehhidi) str. 16, obstrukcija (gungula u saboru) str. 18, tintom (murećefom) str. 21, slavna djela (menakib) str. 24, narodni velikani (havas) str. 24, mudre izreke (mekalati hikemijje) str. 24, nepobitni dokazi (delaili kat-ijje) str. 24, korisni savjeti (vâzovi) str. 24, (...) da ih o pravoj istini uvjere (delaili iknaijje) str. 24, tvrdoglavci (muanidi) str. 24, da mu se protivno dokaže (nakizai ihtimal) str. 25, mudrost (hikmet) str. 25, polemika (džedel) str. 25, zaključci (netidže) str. 25, skupine (taife) str. 25, savršeni (kjamili) str. 25, manjkavi (nesavršeni, nakisi) str. 25, na krivom putu (dalalet) str. 25, naobraženi (havass) str. 25, prosti narod (avam) str. 25, praktični pokusi (amelijjat) str. 25, jedna jedina stvar (madde) str. 25, individualnost (džibillet) str. 32, red (tarik) str. 33, propovjednik (vaiz) str. 33, propovijedanje (vazovi) str. 33, razkolnici (mûtezili) str. 38, događaji (mehali-vukuat) str. 38, koncepcija, zamisao (ćelami nefsi) str. 39, saučenik (šerić) str. 37, „svjetska" (Džihan kutubhanesi) knjižara str. 51, razred (sunuf) str. 52, vrag (šejtan) str. 54, proklet (laânet učinjen) str. 54, on se zakune (jemin učini) str. 54, asa (štap) str. 54, jemin (prisega) str. 55, vjernici (umet) str. 70; biblija (indžil), str. 83.

b) primjeri u kojima je uz turcizam zabilježena naša riječ u zagradi:

bejt (distihon) str. 3, čatkija (veo) str. 47, ćurs (propoviedaonica) str. 39, dženet (raj) str. 54, gjumruk (carinarina) str. 18, gjunle (topovsko zrno) str. 20, farz (obvezatna dužnost), str. 1, harfovi (slova) str. 15, ibadet (molitva) str. 35, mulazim (poručnik) str. 19, nimeti (blagodati) str. 43, talib (učenik) str. 38, 39; 70 čifta (pari) str. 51, javer (agjutant) str. 19, Fatih (osvojitelj) str. 20, muhakkimi (prirodoslovci) str. 22, muanidi (tvrdoglavci) str. 24, lijepa polemika (mudžadele) str. 24, Darulmuallimat (ženska preparandija) str. 32, dova (molitva) str. 35, muhtadž (potreban) str. 43, himaja (pokroviteljstvo) str. 51, mektebi (škole) str. 56; rivajet učinjen (čuo se) str. 70; kijamet (sudnji) dan str. 70; kadija (šerijatski sudac) str. 71; alim (učenjak) str. 82.

naišli smo i na primjere u kojima je turcizam objašnjen turcizmom u zagradi:

Elifbai arebî (arapska abeceda ili početnica, sufara) str. 15; tane puščano (kuršum) str. 68; zvanje kadije (šerijatskog sudca), str. 71.

c) primjeri u kojima je turcizam odvojen od domaće riječi crticom:

mekteb – škola, str. 1; mjesto sadake – mjesto smilovanja, str. 56.

d) Primjeri u kojima je objašnjenje pojma dato u nastavku rečenice ili u fusnoti:

Pogotovo je dozvoljeno čovjeku tražiti nauku od Ehli Kitaba, t. j. od onih, koji vjeruju u jednog Boga., str. 3; Da je nije, kome bi otišla, da ti ogleda, baci fal? str. 22; kubur (u fusnoti: Hodnik, koji spaja harem sa konakom), str. 26; subahdar ili pješački kapetan, str. 28; ima mnogo razreda „tarika ", str. 35; Izmegju sviju ovih tarika ili redova, str. 35; pod ovim krovom bez ćursija (pod nebeskim svodom), str. 43; atom (u fusnoti: atom – zehra, zehrica, trunčić), str. 45; poskliznuli (u fusnoti: Mutezile dolazi od arabske rieči itezele, jâtezilu, što znači udaljiti se, poskliznuti se), str. 53; Haredžiti (u fusnoti: Haredžite ili Marike su jedna sekta „murdžiita", a postanak im seže u prve početke Islama. (...) Oni su branili ono, radi čega je vrag (šejtan) proklet (laânet učinjen)), str. 54; (...) ni drugi priznati muhadisi. (Muhadis znači čovjeka koji je sakupljao i bilježio izreke Muhamedalejhiselamove), str. 70; ashab (u fusnoti: Ashab je svaki onaj musloman, koji je živio za vrieme Muhameda, Alejhi selama, te koji ga je vidio i s njime govorio), str. 70; (...) učio po tedžvidu (u fusnoti: Tedžvid je posebni metrčki pravilnik, po kome se uči tačno izgovaranje i naglasivanje Kur-ana), str. 70; (...), a ovaj od ashaba i starijih tabiina (u fusnoti: Tabiini su oni muslomani, koji su vidili kojega od ashaba i s njime govorili), str. 70; Seljaci se čudili, ibretili tom snu, str. 75; (...), a seljani âmin, zahvališe Bogu, str. 75; sveta knjiga muslomana (Kur-an), str. 76.

e) Primjeri gdje su kontaktni sinonimi povezani veznikom i:

(...) naš mualim i profesor sada na šerijatskoj školi, str. 15; Dakle na posao s hajrom i sa srećom!, str. 3; izdajice i murtati, str. 71; jad i belaj, str. 71.

f) Primjer toponima Alexandrija (Skenderija) str. 67'i Aleksandrija (Skenderija) str. 83.

4.Zaključak

Ovaj rad bavi se propitivanjem upotrebe turcizama u prvih pet brojeva prvog godišta časopisa *Behar – list za pouku i zabavu* koji je predstavljao prvi bošnjački književni časopis štampan latinicom. List je punih 10 godina štampan svakog 1. i 15. dana u mjesecu počev od 1. maja 1900. godine. Iz korpusa je ekscerpiran ukupno 571 turcizam, od čega najveći broj čine imenice, zatim slijede pridjevi pa glagoli i ostale vrste riječi. Viševjekovni utjecaji turske uprave na našim prostorima ostavili su traga u različitim oblastima života bosanskog čovjeka, pa tako u časopisu dominira sakralna leksika, leksika koja se odnosi na zanimanja, zvanja, titule, nazive koji potiču iz vremena turske uprave, rodbinske veze, nazivi za brojne predmete (kućanske, odjevne) i slično.

Analizom korpusa dolazi se do zaključka da broj turcizama osjetno opada sa štampanjem svakog narednog broja *Behara*. Također, zabilježeno je samo 12 turcizama koji se ponavljaju u svih pet brojeva časopisa koji čine naš korpus. Turcizmi su najviše zastupljeni u rubrici *Zabavni dio* koja se sastoji od pripovijedaka, pjesama, crtica i draga, a kojima autori vjerno oslikavaju lokalno obilježje muslimanske sredine.

Zabilježena je upotreba kontaktnih sinonima (turska riječ objašnjena je našom riječju u zagradi i obratno), a za jedan određeni broj turcizama dato je objašnjenje u nastavku rečenice ili fusnoti. Sve to navodi nas na zaključak da su turcizmi već u vrijeme kad je časopis počeo izlaziti prelazili u dio leksike koju čitaocu treba objasniti. S druge strane, ne treba isključiti ni mogućnost da su upotrebom turcizama praćenih bosanskim ekvivalentima autori nastojali široj čitalačkoj publici što vjernije prikazati bosanskohercegovačke prilike vremena u kojem je časopis izlazio.

Pri analizi upotrebe turcizama u časopisu *Behar*, možemo zaključiti da je časopis prepoznat kao jedna vrsta pisanog dokumenta, zanimljivog i vrijednog. *Behar* dakle, ostaje kao svjedočanstvo našeg jezičkog i kulturno-civilizacijskog naslijeđa.

Literatura

Čedić, Ibrahim et al., Rječnik bosanskog jezika, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo, 2007.

Đinđić, Marija, Yeni Türkçe – Sırpça Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2014.

Filipović, Milenko, „Orijentalna komponenta u narodnoj kulturi Južnih Slovena“, u *Prilozi za orijentalnu filologiju, XVI-XVII / 1966-67,* Sarajevo, 1970, str. 101-116.

Jahić – Halilović – Palić, *Gramatika bosanskoga jezika,* Dom štampe Zenica, Zenica, 2000.

Muftić, Teufik, „O arabizmima u srpskohrvatskom jeziku“, u *Prilozi za orijentalnu filologiju, X-XI/1960-61.,* Sarajevo, 1961, str. 5-29.

Mulabdić, Edhem, „Behar (prilikom 40-godišnjice njegova pokretanja)“, u *Narodna Uzdanica, Kalendar za godinu 1940 (1358-1359 po H.),* Godina VIII, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, str. 99-111.

Peco, Asim, *Radovi o turcizmima,* Knjiga V, Sarajevo, 2007.

Riđanović, Midhat, *Jezik i njegova struktura: savremeno lingvističko osvjetljenje,* III izdanje, Sarajevo, 1998.

Rizvić, Muhsin, *Behar- književnohistorijska monografija,* II izdanje, IP „Svjetlost“ Sarajevo, 2000.

Rizvić, Muhsin, *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda (1887-1918),* El- Kalem, Sarajevo, 1990.

Šator, Muhamed, „Jezička politika u vrijeme Austro-Ugarske“, u *Jezik u Bosni i Hercegovini,* Institut za jezik u Sarajevu, Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Oslo, 2005, str. 321, 333, 334.

Škaljić, Abdulah, Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, „Svjetlost“, Sarajevo, 1966.

Vajzović, Hanka, *Orijentalizmi u književnom djelu –lingvistička analiza,* Sarajevo, 1999.

YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE MACARCA- TÜRKÇE BENZER ATASÖZLERİNİN İNCELENMESİ

Hümeyra Yıldırım Imrenyi[1]

Özet

Atasözleri milletlerin yaşayış, tecrübe ve olaylara bakış açılarını gösteren özlü ifadelerdir. Konuların daha akıcı ve derin bir şekilde ifade edilmesine olanak sağlayan atasözleri bütün dillerde kendisine yer bulmuştur. Atasözlerinin kültürle ve milletlerin yaşayış şekilleriyle bu kadar yakın ve bağlantılı olması yabancılara Türkçe öğretiminde atasözlerinin öğretilmesini önem kazanmıştır. Yabancılara Türkçe öğretiminde kültür aktarımının olmazsa olmazlarından görülen atasözleri kendisine önemli bir yer edinmiştir. Öğretiminde ve öğrenilmesinde zorluk çekilen atasözlerinin hedef dilde karşılığı tespit edilerek benzerlikler üzerinden öğretilmesi kolaylık sağlayacaktır.

Bu çalışmada yabancılara Türkçe öğretiminde atasözlerinin öğretimi üzerinde durulmuş, diller arası benzerliklere vurgu yapılmış ve Türkçe Macarca arasındaki benzerliklerin tespit edildiği atasözlerine yer verilmiştir. Çalışmanın esasını; Gabor Balint SzentKatolnai tarafından kaleme alınmış 1875 tarihli "Török nyelvtan kézikönyvül és magántanulásra", Kunos Ignacz tarafından yazılmış 1905 tarihli "Lanua Linguae Ottomanicae Oszmán-török nyelvkönyv: nyelvtan, szótár, olvasmányok", Erödi Bela tarafından yazılmış 1917 tarihli "Török nyelvtan magántanulásra társalgásokkal" adlı Macarlara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmış eserler oluşturmaktadır. Bu üç eserde de atasözleri Okuma Metinleri bölümünde ele alınmıştır. Eserlerde sadece dilbilgisi öğretimine değil aynı zamanda kültür aktarımına da önem verildiği görülmektedir. Bu üç eserde toplam 302 tane atasözü yer almaktadır. Bu atasözlerinin bir kısmı daha geç tarihli yazılmış kitaplarda tekrar edilmiştir. 182 adet atasözünün Macarcaya birebir çevirisi yapılmış fakat Macarcada kullanıldığı şekline yer verilmemiştir. Araştırmamızda Macarca karşılıkların günümüz Macarcasında kullanılıp kullanılmadığı sorusuna da cevap aranmıştır. Yapılan analizde mevcut atasözlerinden toplam 72 atasözünün Macarcada yer aldığı tespit edilmiş ve bu atasözlerinin Macarcada kullanımlarına yer verilmiştir. Tespit edilen atasözleri; yapı bakımından ve anlam bakımından aynı olan atasözleri, yapı bakımından farklı ve anlam bakımında aynı olan atasözleri olarak iki başlık altında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yabancılara Türkçe öğretimi, Macarca, atasözleri, benzerlikler

1 Türkiye Maarif Vakfı-Macaristan, humeyrayildirimm@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8385-9261.

AN ANALYSIS OF SIMILAR HUNGARIAN-TURKISH PROVERBS IN TEACHING TURKISH TO FOREIGNERS

Abstract

Proverbs are concise expressions that reflect the experiences, lifestyles, and perspectives of nations. Proverbs, which allow subjects to be expressed in a more efficient and profound manner, have found a place in all languages. The close connection of proverbs with culture and the ways of life of nations has made the teaching of proverbs important in teaching Turkish to foreigners, due to their role in cultural transmission. Identifying the equivalents of proverbs in the target language and teaching them through similarities will ease difficulties encountered in their teaching and learning. This study focuses on the teaching of proverbs in the context of teaching Turkish to foreigners. It highlights cross-linguistic similarities between Turkish and Hungarian. The core of the study presents works written to teach Turkish to Hungarians: the 1875 work *Török nyelvtan kézikönyvül és magántanulásra* by Gabor Balint Szentkatolnai, the 1905 work *Janua Linguae Ottomanicae Oszmán-török nyelvkönyv: nyelvtan, szótár, olvasmányok* by Kunos Ignacz, and the 1917 work *Török nyelvtan magántanulásra társalgásokkal* by Erődi Bela. These three works include a total of 302 proverbs, presented in the Reader sections. It is observed that these works place importance not only on teaching grammar but also on cultural transmission. Some of these proverbs are repeated in more recently written books. In the three books, 182 proverbs are translated literally into Hungarian, they are not presented in the form used in Hungarian. In our research, the question of whether the Hungarian equivalents are still used in modern Hungarian has also been addressed. The analysis has identified that a total of 72 proverbs from the existing corpus are found in Hungarian, and remarks are also made on their current usage in Hungarian. The identified proverbs are examined under two headings: proverbs that are structurally and semantically the same, and proverbs that are structurally different but semantically the same.

Keywords: Teaching Turkish to foreigners, Hungarian, proverbs, similarities

1.Giriş

Ülkemizde ve dünyada Türkçe öğretimi önem kazanmaya devam etmektedir. Bununla birlikte alana yönelik yapılan çalışmalar da gün geçtikçe daha da çeşitlenmektedir. Yapılan çalışmalarda donanımlı öğretim elemanlarının yetiştirilmesi, başta ders kitapları olmak üzere ihtiyaca yönelik kültürel unsurlar açısından zengin materyallerin hazırlanması, uygun eğitim ortamının oluşturulması, yöntem ve tekniklerin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Özellikle kültürel unsurlar açısından zengin materyallerin geliştirilebilmesi için bu alanda çalışan kişilerin hem kendi kültürlerini hem de hedef dilin kültürü tanımaları gerekmektedir. Buradan hareketle dil ve kültür arasındaki ilişkinin öneminin idrak edilmesi ve salt dil öğretimi probleminin önüne geçilmesi söz konusudur.

Dil ile kültür arasındaki ilişkinin göz ardı edilemeyeceği, dilin sadece kültürün bir parçası değil aynı zamanda dilin bir taşıyıcısı olduğu bilinmektedir. Dil-kültür ilişkisi bağlamında Humboldt, ulusların karakter ve kültürlerinin dillerinde araştırılması gerektiğini belirtmiştir. Humboldt'a göre dil, bir ulusun kültür düzeyini gösteren en iyi araçtır. Humboldt, kendi diline dayanan, kendi dilinde ilerlemeler yapan bir ulusun gerçek bir kültürün yaratıcısı olabileceğini ifade etmiştir. (E. Akgün, 2020) Toplum, kültür ve dil arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesi için önce bu kavramları incelemek gerekmektedir. İnsanlar arasında iletişim kurmanın en önemli şekli olan dil, ana unsuru olan bağlam içerisinde kültürü de barındırdığı için dil kültürden ayrı düşünülemez.

Kültür, insanların davranışlarının, söz konusu davranışlar üzerinde etkili olan düşünce biçimleri, inançları, törenleri, dili ve bütün maddi manevi birikimlerinin yarattığı bütündür. Kültür, özetle, bir toplumun yaşam biçimidir. Kültür ayrıca bir toplumun fikir dünyasıyla zihniyetini yansıtmaktadır. (E. Boylu, 2014) Toplumların kültürünün tüm unsurları dilin söz dağarı içerisinde değer bulur. Kültür, dilin sadece göstergeler dizgesi değildir, dil öğreniminde ve öğretiminde kültür hiçbir zaman ikinci plana atılamaz. Dilin biçimsel yapısında bulunan anlamsal yapıyı kültür oluşturmaktadır. (F. B. Keskin, 2010)

Dil öğretimi kültürel aktarım olduğu için kültürle ilgili özelliklerin yabancılara Türkçe öğretimiyle ilgili olarak ele alınması gerekir. Bununla ilgili yapılacak araştırmalar kültürün "bayram, yemek, söz varlığı, aile vb." Kavramların hepsine sirayet ettiğini göstermelidir. Türkçe öğrenenlerin dilin kültürüne dair bilgi edinmesi o dile daha farklı yaklaşmasını sağlayacaktır. Bu tür çalışmalar önemli olacaktır. Sözgelimi: Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin en önemli ereklerinden biri kuşkusuz toplumumuzun kültürünü bütün yönleri ile öğrencilere tanıtmaktır. (B. Ayrancı, 2019)

Öğretmenler; dönemin gerekli kıldığı bilgiyle donanıma sahip olmanın dışında

Türk tarih, kültür ve edebiyatını çok iyi bilmek durumundadır. Dil öğreticisi olmakla beraber bir kültür elçisi oldukları da bilmelidirler. (Ö. Çangal, 2012). Dil öğretiminde kültür aktarımının etkili bir şekilde yapılabilmesi için halkbilim unsurlarının, öğretimin bir parçası haline getirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada kültürün en önemli taşıyıcılarından biri olan atasözleri üzerinden Türkçe öğretiminin nasıl yapılabileceği konusuna vurgu yapılacaktır.

2.Kültürün Taşıyıcısı Olarak Atasözlerinin Öğretilmesi

Dilin söz varlığının en önemli unsurlarından biri de atasözleridir. Atasözleri bir milletin düşünce şeklini ve ifade biçimini anlamak ve anlamlandırmak açısından önem taşımaktadır. Bilgi verici özellikleriyle toplumlara nasihatler veren, onları yönlendiren, uyaran ve ikaz eden atasözleri özlü ve sözel unsurlardır. Biçimsel özellikleri ve anlam derinlikleri bakımından dilin en önemli kültürel parçalarından biri olan atasözleri sadece konuşma dilinde değil sözlü ve yazılı edebiyatta da karşımıza çıkmaktadır. Kişinin kendisini derinlemesine ve pratik bir şekilde ifade etmesine imkân sağlayan atasözlerinin kullanımı, dil öğretiminde ve Yabancılara Türkçe öğretiminde kültürün devamlılığını göstermesi ve kültür aktarımını sağlaması bakımından önemli bir yere sahiptir. Atasözlerinin bu özelliği atasözlerinin kullanımını, yabancılara Türkçe öğretiminde gerekli kılmaktadır. Kültür aktarımının dolaysız ve hızlı bir şekilde yapılmasını sağlayan en etkili unsurlardan biri olan atasözleri her ne kadar söylem şekli ve kullanılan kelimeler açısından dilden dile farklılık gösterse de temelde aynı amaca hizmet etmesi bakımından bütün dillerde aynı görevi üstlenir. Bu açıdan da yabancılara Türkçe öğretimine katkıda bulunur. Her dilde olmasa da bazı dillerde hedef dil ile ana dil arasında benzerlik söz konusudur. Bu nedenle atasözlerinin öğretiminde izlenmesi gereken yollardan biri de ana dil ile hedef dil arasında anlamı benzeyen, kullanım alanı aynı ya da yakın olan atasözlerine öncelik verilmesidir. (K. Mutlu, 2016) Aralarında aynılık/benzerlik veya eşdeğerlilik olması atasözlerini dil öğretiminde daha etkili kılsa da bu durumun olması zorunluluk değildir. Benzerlik bulunmasa da atasözlerinin dil öğretiminde kullanılması öğrencinin kavramları hedef dilin dünyasında konumlandırıp anlamlandırmasına katkı sağlayacaktır. Aralarında hiç eşdeğerlilik veya benzerlik olmayan atasözlerinin de dil öğretiminde ve kültür aktarımında kullanıldığı görülmektedir. (Szenkatolnai,1875) Yapılacak öğretim, anlamayı artırıp öğrenicinin kelime dünyasını geliştirecek olmakla beraber, daha evvel de ifade edildiği gibi, birtakım kelime karışıklıklarının yaşanmasına sebep olabilir. Belli türden olası kelime karışıklıklarının önüne geçebilmek için de seçilen bir temaya uygun atasözü öğretimi dört beceri türüne göre yerleştirilerek uygulanmalı, zaman zaman da tekrar edilmelidir. Dilbilgisi öğretiminde atasözleri örnek olarak kullanılmalıdır. (K. Mutlu, 2016)

Atasözlerinin kullanımı yabancı dil öğretiminde her ne kadar etkili olsa da gerçek anlamın yanında mecaz anlamının da olması konunun öğrenciler tarafından anlaşılmasını zorlaştırabilir. Bu zorluğun sebebi ise kullanılan kavramların

kastedilmek istenen olayın veya durumun anlamı karşılamamasıdır. Atasözlerinin anlaşılmaması ve birebir çevrilememesi de bu yüzdendir. Fakat bu gibi durumlarda iki dilde de yer alan yapı ve anlam bakımından benzer olan veya yapı bakımından farklı ama anlam bakımından benzer olan atasözlerinin öğretilmesi hem öğreticiye yardımcı olacak hem de dili öğrenmek isteyen kişinin en hızlı ve etkili bir şekilde öğrenmesine yardımcı olacaktır. Böylelikle yabancı dil olarak Türkçe öğrenen kişi sadece öğretilmek istenen yapıyı öğrenmekle kalmayıp aynı zamanda hedef dilin düşünce dünyasına girme fırsatı bulabilecektir. Bununla da kalmayıp hedef kültürü kendi kültürü ile karşılaştırarak farklılıkları ve benzerlikleri farkına varma imkânı sağlayacaktır. Yabancı dil öğretiminde, sadece dilin gramer kuralları değil, sözcüklerin farklı anlamları da öğrenilmektedir. Bu da dilin yanı sıra kültürün de daha kolay öğrenilmesini sağlamaktadır. Sonuçta, yabancı dilin öğretiminde dille ilgili kültürel ögelere yer vermek, dilin gramer kurallarının dışında, kültürün temel özelliklerini de öğrencilere anlatmak dili öğrenciler için daha anlamlı hale getirecektir ve yabancı dil öğrenmenin, güç, sıkıcı ve uzun zaman alan bir uğraş olmadığını, daha keyifli ve kısa süre içinde ögrenildiğini gösterecektir. (E. Boylu 2014) Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesinde sözcelerin doğru kullanılması öğrencilerin yabancı dili öğrenmesi ve rahat iletişim kurmasını sağlamaktadır, söylemek istediklerini kolay bir şekilde algılamalarını temin etmektedir. (G. Tüm ,2010) Tüm sözlerin, deyimlerin, söz dizimindeki değişikliklerin değişik anlam yükleri, çağrışımları ve toplumsal belleğe yerleşen bir değeri bulunmaktadır. Öğretici ve öğrenicinin yabancı dil öğrenen bir insanın neredeyse asla o dili ana dili olarak konuşan insanlar gibi doğru konuşamayacağı baştan kabul edilmelidir. Aşamalı öğrenme ilkeleri ile kolaydan zora, somuttan soyuta ve basitten karmaşığa doğru gelişen bir öğrenme sürecinden geçen öğrenicinin en üst düzeyde öğrenme başarısını elde edebileceğini kabul etmesi beklenebilir.

Öte taraftan öğreticiyle öğretim materyalinin ne sunduğu öğrenci için oldukça önemlidir, çünkü öğrenci hangi sözün ne sıklıkta kullanıldığını, hangi sözlerin hangi durumlarda yanlış veya sakıncalı anlamalara yol açabileceğini, hangi yapıların toplumsal ve kültürel kodlara sahip olduğunu bilememektedir. Bundan dolayı söz varlığının olabildiği kadar ana dildeki kullanım sıklığı ve çeşitliliği dikkate alınarak verilmesi, dilimizin yazılı kaynaklarının dijital ortama aktarılması ve hazırlanacak öğretim materyallerinde, derlem sözlüğü (korpus) esas alınarak kullanımı yaygın olan sözcüklere öncelik verilmesi gerekmektedir. (Şimşek, 2015) Buradan hareketle Macaristan'da Türkçe öğretiminde ortak unsurların öğretilmesine öncelik vermek öğretimi daha etkili ve kalıcı hale getirebileceği düşüncesiyle Macarlara Türkçe öğretiminde atasözlerinin nasıl kullanılabileceğine değinilecektir.

Macarca ve Türkçe farklı dil ailelerine mensup diller olsalar da tarih boyunca belli dönmelerde etkileşimde bulunmuşlar ve bu etkileşimden kaynaklanan benzerliklerin dile yansıması söz konusu olmuştur. İki millet arasında gastronomiden dile, müzikten sanata birçok alanda etkileşimler olmuş ve günümüzde de bu etkileşimden kaynaklanan benzerlikler iki kültürde varlığını sürdürmektedir. Dil

alanında Macarca ve Türkçe arasında ortak kullanılan birçok kelimenin yanı sıra günlük dilde kullanılan kalıplar, deyimler ve atasözleri de yer almaktadır. Bu çalışmayı sınırlayabilmek için sadece Macarlara Türkçe öğretimi için yazılmış ders kitaplarında yer alan atasözlerine değinilecektir. İki dilde de ortak atasözlerinin neler olduklarını, benzerliklerini, farklılıklarını, kültürel bağlam ve tanıdıklık vesilesiyle anlaşılması ve kullanılması zor olan atasözlerinin dil öğretiminde etkili olabilmesi için Macarcada nasıl kullanıldıkları incelenecektir.

3.Yöntem

Doküman esaslı materyal incelemesi yapılmıştır. Gabor Balint SzentKatolnai, "Török nyelvtan kézikönyvül és magántanulásra" adlı kitabı (Szentkatolnai,1875), Kunos Ignacz, "Lanua Linguae Ottomanicae. Oszmán-török nyelvkönyv: nyelvtan, szótár, olvasmányok" adlı kitabı (Ignacz, 1905), Bela Erödi, "Török nyelvtan magántanulásra társalgásokkal" (Erödi, 1917) adlı kitabı kaynak olarak kullanılmıştır. İncelenen eserlerde hangi atasözlerine yer verildiği, atasözlerinin günümüz Macarcasında kullanımlarına yer verilip verilmediği sorularına cevap aranmıştır. Atasözlerinin Macarca karşılıklarının tespiti için ise; Magyar szólások és közmondások (Nagy, 1966) adlı atasözleri ve deyimleri sözlüğü kullanılmıştır.

3.1.Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada Macar öğrencilere Türkçe öğretiminde kullanılmak üzere Türkçe ve Macarcada kelime ve anlam boyutuyla benzer olan atasözlerini tespit etmek amaçlanmıştır. Konularına göre atasözlerinin sınıflandırması, mevcut atasözleri üzerinden öğretim yapıldığı takdirde, hedef dil Türkçe ile ana dili arasında öncelikle kelime ve anlam bakımından benzer/aynı yahut yakın/eş değer olan atasözlerinin tespit edilmesi ve Macarlara Türkçe öğretiminde bu atasözlerinin öğretimine öncelik verilmesi gerektiği savunulmuştur.

3.2.Araştırma Modeli

Nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemine başvurulmuştur.

3.3.Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu çalışmada içerik analizi yöntemine başvurulmuştur.

3.4.Sınırlılıklar

Gabor Balint SzentKatolnai'nin Gábor Bálint Szentkatolnai "Török Nyelvtan Kézikönyvül és Magántanulásra" adlı kitabı (1875), Ignác Kúnos'un "Janua Linguae Ottomanicae. Oszmán-török nyelvkönyv: nyelvtan, szótár, olvasmányok"

adlı kitabı (1905), Béla Erődi'nin "Török nyelvtan magántanulásra társalgásokkal (1917) ve O. Gábor Nagy'ın Gabor Nagy'ın Magyar Szólások és Közmondások adlı eseriyle sınırlandırılmıştır.

4.Bulgular

Dokümanlardan elde edilen verilere ve çıkarımlara yer verilmektedir. Çalışmada ele alınan atasözlerinin tam listesine çalışmada yer verilmiştir.

4.1.Yabancılara Türkçe Öğretimi Kitaplarında Yer Alan Atasözleri

Macarlara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmış adı geçen Türkçe kitaplarında toplamda 302 tane atasözü tespit edilmiştir. 302 atasözünün arasında benzerlikler vardır. Yeni tarihli kitaplar incelendiğinde eski tarihli olan kitapların kaynak olarak kullanıldığı anlaşılmıştır.

Gabor Balint Szenkatolnai tarafından 1875'te yazılmış "Török Nyelvtan Kézikönyvül és Magántanulásra" adlı eserin Okuma Metinleri bölümünde; Armin Vambery'in El Yazsından Durub-ı Emsal başlığı altında verilen atasözleri toplamda 102 tanedir. Bu atasözleri, ekonomi, din, ahlak, çalışmak, güven, maddiyat konularındadır. Yazar atasözlerinin Osmanlı Türkçesi ile yazılışlarını, Latin harfleri ile yazılışlarını, Türkçe çevirilerini ve Macarca karşılıklarını vermiştir. Eserde geçen atasözleri Türkçe – Macarca olarak şu şekilde sıralanmıştır;

Aç ayı oynamaz - Az éhes medve nem tánczol[2]*, Aç esner aşık gerinir - Az éhes ásitozik a szerelmes nyujtózkodik, Aç tavuk kendini buğday ambarında görür - Az éhes tyúk árpa hambárral álmodik, Ateşten eşettir intizar - A várakozás kiállhatatlanabb a tűznél, Akşam sarhoş sabah kumar Allah'tan cenneti umar - Este részeg, reggel kártyázik, s mégis paradicsomba vágyik, Adamak ile mal tükenmez - Adakozással a vagyon nem fogy, Adam ne ile geldi ise onunla gider – A mivel jött az ember, azzal megy el, Edepsizden ırzını satın al - A neveletlentől vásárold meg becsületedet, Az ye de bir hizmetkar tut - Keveset egyél de szolgát tarts, Aş tuz ile tuz oran ile - Az a étel sóval só mértékkel, Eşeğin canı yanınca attan yürük olur - A tűzbe jött szamár a lónál is jobban fut, Ak akçe kara gün içindir - A fehér pénz szerencétlen napra való, Akar su murdar tutmaz - Folyó víz a piszkot nem tartja meg, Aksak olan çabuk yorulur - A sántikáló hamar elfárad, Ak köpek kara köpek ikisi de köpektir – Fehér kutya, fekete kutya mind a kettő kutya, İnsanın alacası içindedir – Az ember belül tarka, İnsaf dinin yarısıdır – A lelkiismeretesség fél vallás, Al ile aslan tutulur, güç ile böcek tutulmaz - Álnoksággal az oroszlánt is erővel még a tücsköt sem foghatni meg, El ipile kuyuya inilmez - Nem tanácsos más kötelén ereszkedni le a kutba, Alçak yerde tepecik kendini dağ sanır - Alacsony helyen a halmocska is hegyenek látszik, Elçiye zeval yoktur - A követnek bántodása nem lehet, El öpmekle ağız aşınmaz - A kéz csókolástól nem vásik el a száj, Alet işler el övünür - Eszközé a dolog kézé a dicsekvés, Altın eli, bıçak kesmez - Az arany kezet a kés nem vágja el, Öksüz kendi göbeğini keser - Árva gyerek*

2 Günümüzde Macarcada t*áncol* şeklindedir.

maga vágja el köldök zsinórát, Öksüze çok acır amma ekmek verir yok - Sok az árva sajnálója, de kevés táplálója, İpe un serme - Ne hasztalankodjál, İnanma dostuna saman doldurur postuna - Ne hidj[3] *barátodnak, mert szalmával tömi ki bőröd, İğneyi kendine sok çuvaldızı ele - Magadat varrótűvel, az idegent zsákvarró tűvel szurd, Bal tutan parmak yalar - Ki mézzel bánik, ujját nyálja, Bir ağızdan çıkan bin ağıza yayılır - Ezer szájba terjed el az, ami egy szájból kijött, Bir pire için yorgan yakar - Egy bolha miatt elégeti a takarót,*

Bir para için yıldıza kemend atar - Egy fillérért a csillagnak tőrt vet, Bir abam var atarım nerde olsa yatarum - Van egy gubám, leteritem, s akárhova lefekszem, Bir kaşık ile dokuz abdal geçünür - Kilenc remetének elég egy kanal, Bir koyundan iki post çıkmaz - Egy júhról két bőrt nem huzhatni le, Bülbülü altun kafese koymuşlar vatanım demiş - A csalogányt arany kalitkába tettek, ez pedig oh hazam! sohajtott fel, Bin nasihatten bir musibet yeğdir - Egy baleset ezer tanaácsnál hathatósabb, Bilinir kadri aba mevsimi bârân olsa - Tudják becsét a gubának, mikor esős idk járnak, Büyük başın büyük olur ağrısı - Nagy főnek nagy a fajdalma, Pek kurcalama sivilceyi çıban edersin - Ne vakarózzál erősen, mert a szümölcsöt keléssé teszed, Tencere yuvarlandı kapağını buldu - Felfordult a fazék s fedőjét megtalálta, Cami ne kadar büyük olsa imam bildiğini okur - A mecset bár mily nagy legyen is, az imam csak azt papolja, amit tud, Cami yıkılmış amma mihrap meydanda - A mecset összeomlott, de helyén az oltár, Çanına ot tıkadılar - Bedugták kolompját fűvel, Çerkiaba taş atma - Ne dobj követ a pocsolyába, Çocuk ile yola gitme yükün düşerse güler – Gyermek emberrel ne indulj utra, ha terhed leesik nevet, Çok naz aşık usandırır - Sok édelgés untatja a szeretőt, Çürük bina tamir tutmaz - Korhadt épületnél hasztalan a javítás, Çivi çiviyi söker – Szeget szeggel, Hakimsiz hekimsiz belde de durmak caiz değildir - Bíro és orvos nélkül levő városban lakni nem tanácsos, Hak söze mecnun da razı olur - Az igazság szavára az örült szóba igaz, Hüküm galibindir - A győztessé az igazság, Hamama giren terler - Ki fürdőbe megy izzad, Hırsız evden olursa bulması müşküldür - Ha a tolvaj házból való, akkor nehéz megtalálni, Huy canın altındadır - A szeszély a lélek alatt rejlik, Debbağ beğendiği deriyi yerden yere vurur – A timár csak a neki tetsző bőrt a szerette timár, Dilin kemiği yoktur – A nyelvnek nincsen csontja, Dünya bir yağlı kuyruktur yiyebilene aşk olsun - A világ zsíros fark annak ki megtudja enni, egészségére váljék, Dostluk kantar ile alışveriş miskal ile - Barátságban mázsát, adás vevésben latot használj, Düştün ise toprağa sarıl - Ha lerogytál karold a földet is, Dilencinin yüzü kara torbası dolu- A koldusnak arcza fekete, de zsákja tele, Rakip olsun yüzden olursa olsun - Nem ártalmas a vágytárs, ha nyílt arczu, Zor ile güzellik olmaz - Erőszakkal nem lehet szépséget csinálni, Zora tevil göstermez – Az erőszakot nem szokták magyarázni, Sürüden ayrılan koyunu kurt kapar – A nyájtól eltávozó birkát a farkas eragadja, Söyleyene bakma söylediğine bak - Ne a szólóra, hanem beszédre tekints, Şeriatın kestiği parmak acımaz - A törvény levágta újj nem fáj, Sakınılan göze çöp düşer - A nagyon őrzött szembe esik a szálka, Saman altında su yürüttürür – Szalma alatt ereszti el a vizet, Tavşan dağa küsmüş dağın haberi yok – A nyul haragudott a hegyre, de ez nem tudott semmi róla, Tok, acın halından bilmez - A jóllakott az éhesnek állapotáról mit sem tud, Arif olana yeter bir gül koklamak - Az okosnak elég egy rózsát szagolni, Arife bir işaret yeter - Az okosnak elég egy

3 Günümüzde Macarcada *higy* şeklinde yazılmaktadır.

fej bólintás, Acele işe şeytan karışır – Sietős dologba ördög elegyedik, Aşığa nişan dervişe burhan – Szerelmesnek csak egy jel, a dervisnek pedig példa kell, Akılsız başın zahmeti ayak çeker - Esztelen főnek a baját a láb viseli, Akıl yaşta değil baştadır - Az ész nem a kor, hanem a fejben van, Akla gelmeyen başa gelir - A mi az eszébe nem száll, az a fejre száll, Garip kuşun yuvasını Allah yapar - Hontalan madárnak fészkét az Isten rakja, Garip yiğidin dili kıssa boynu eğridir - Hontalan vitéznek rövid a nyelve , görbe a nyaka, Firkatin sonu vuslattır - Az elválásnak vége viszontlátás, Feleğin çemberinden geçmiş - Átment a sors abroncsán, Kurt kocayınca köpeklerin maskarası olur - A vénülő farkas a kutyák gunytárgya, Kurunun yanında yaş da yanar – A szárasz mellett a nedves is megég, Kuzguna güzel kimdir demişler yavrularım demiş - Ki a szép kérdezték a hollótól, fiaim felelt ez, Kestane kabuğundan çıkmış kabuğunu beğenmemiş – A gyesztenye elhagyta a hűvelyét és megvetette azt, Göz görür gönül ister – A szem lát a szív kiván, Göz görmeyince gönül katlanır – Addig eped a szív, mig a szem nem lát, Gönül kimi severse güzel odur - Az a szép, kit a sziv kedvel, Girmezden evvel çıkacağından düşün – A bemenet előtt gondolkozzál a kijővetről, Lakırdı ile peynir yoğrulmaz – Beszéddel nem gyurhatni sajtot, Mihneti kendine zevk etmektir alemde hüner – A but örömmé tenni, ez a mesterség a világon. Nadan ile sohbet etmekten ise ârifan ile taş taşımak yeğdir – Jobb okos emberrel együtt követ hordani, mint tudatlannal társagolni, Veresiye şarap içen iki kere sarhoş olur – Az ki hitalbe iszik bort, kétszer részegszik meg. Her koyun kendi bacağında asılır – Minden birkát saját lábánál fogva aksztnak föl, Her kersin gönlünde bir aslan yatar – Minden ember szivében egy oroszlan hever, Her gördüğün sakallıyı baban zannetme – Ne véld atyádnak mint az ki szakálas , Hüner makbuldür amma muteber hüsn ü edeptir – A talentom kedveltetik de a szép erkölcs tisztelkedik, Herkes aklı merade vermiş kendi aklı beğenmiş – Eszét mindenki árverésre bocsájtotta, de csak a magáét vette meg, Yalancının evi yandı kimse inanmadı – A hazugnak elégett a háza, de senki nem hitte, Yavaş atın tepmesi sert olur – Lusta lónak erős a rugása. (Szenkatolnai,1875)

Kunos Ignacz tarafından kaleme alınmış *Lanua Linguae Ottomanicae. Oszmán-török nyelvkönyv: nyelvtan, szótár, olvasmányok* adlı eser, Atasözleri başlığı ile başlamaktadır. Kunos, Ebu Ziya Tevfik Bey'in *Durûb u Emsal-i Osmaniyye* ve Ahmet Vefik Paşa'nın *Atasözleri* adlı eserini kaynak olarak kullandığını ifade etmektedir. (Ignacz, 1905) Eserde 120 adet atasözü sadece Türkçe olarak sıralanmıştır. Eserde yer alan atasözleri şu şekildedir;

İt ürür kervan yürür, Altın pas tutmaz, Küçük taş baş yarar, Ev alma komşu al, Ben demek şeytan demek, El eli yıkar, iki el yüzü yıkar, Çok karınca deveyi öldürür, Sinek pekmezciyi tanır, Uyuyan köpeği uyandırma, Balık baştan kokar, Armut ağaçtan uzak düşmez, Bıçak kendi kınını kesmez, Her kuş kendi yuvasını beğenir, Dilencinin torbası dolmaz, Her Yusuf güzel olmaz, Atılan ok geri dönmez, Armut piş ağzıma düş, Attan düşene tımar deveden düşene mezar gerek, Ateş kış gününün meyvesidir, At yerine eşek bağladı, Aç ölmekten tok ölmek yeğdir, Az söylemek çok söylemekten evladır, Aralarından kara kedi geçti, Aç doymam, tok acıkmam sanır, Ağlamayan çocuğa meme vermezler, Akşamın işini sabah bırakma, Isıran it dişini göstermez, Erteye kalan arkaya kalır, İki aslan bir posta sığmaz, İki kılıç bir kına sığmaz, Ucuz etin yahnisi tatsız olur, Bakan göze yasak olmaz, Öksüz çocuk göbeğini kendi keser, Bal

tutan parmağını kendi yalar, Bir ok ile iki kuş vurulmaz, Bugün bana ise yarın sana, Büyük başın büyük olur ağrısı olur, Parayı veren düdüğü çalar, Tencere yuvarlandı kapağını buldu, Sonra gelen kapıyı kapar.

Erödi Bela tarafından yazılmış 1917 tarihli *Török nyelvtan magántanulásra társalgásokkal* adlı kitabın son bölümünde atasözlerine yer verilmiştir. Zurub-i Emsal başlığı altında 80 atasözüne yer verilmiştir. Atasözlerinin Türkçe- Macarca çevirileri şu şekildedir;

Peynir ekmek, hazır yemek - Sajt kenyér kész eledel, İnsan insanın aynasıdır – Ember embernek tüköre, Çok yaşayan çok bilmez çok gezen çok bilir - A ki sokáig él, nem sokat tud, a ki sokat utazik, sokat tud, Boş testiyle kapıya varsan efendi uyur derler, elinde bahşiş varsa efendi buyur, derler - Ha üres kéz megy a kapuhoz, az úr alszik, mondják: ha a kézben valamely ajandék van tessék úram mondják, Aşığa Bağdat uzak değil – A szerelmesnek nincs messze Bagdad, Dostun ile ye iç alışveriş etme - Barátoddal egyél igyál, de ne kalmárkodjál, Bugünkü yumurta yarınki tavuktan iyidir - A mai tojás jobb mint a holnapi tyúknál, Şundan iyisi yoktur; ne duydum ne gördüm - Nincs annál jobb nem tudom nem láttam, Senden büyük ile alışveriş etme - Náladnál nagyobbal ne kalmárkodjál, Cefa çekmeyen adam sefanın kıymetini bilemez - A viszontagságot nem tűrő ember, az údv értekét nem ismeri, Bir iyi şarap bir dilber iki tatlı zehirdir - Egy jó bor és egy bájos nő két édes méreg, Dil kılıçtan çok öldürür – A nyelv kardnál többet öl, Gül isteyen dikenleri dahi istemek gerek - A rózsát akarónak a töviset is akarni kell , Rahat isteyen adam sağır, kör, topal ve dilsiz olmalı - A nyugalmat kivánó embernek süketnek, vaknak, sántának és némának kell lennie, Arık tavuktan semiz tirit olmaz - Sovány tyúkból nem lesz kövér tyúkleves, Tembele her gün bayram – Restnek mindennap ünnepe van, Ben demek şeytan işidir – Ént mondani ördög dolga, Aşikar düşman gizli dosttan iyidir – A nyilt ellenség a titkos barátnál jobb, Ölüm kara devedir ki her eve çöker -A halál fekete teve, mely minden ház elé letérdel, Karaya sabun ne lazım – Minek a szappan a szerecsennek, Sakla samanı gelir zamanı - Gyüjtsd a szalmát, megjön az ideje, İki camii arasında bînamaz döndü - A ki két imaház között maradott, ima nélkül tért vissza, Zahmetsiz bir şey olmaz – Fáradság nélkül semmi nem lesz, Bal bal demekle ağız tatlı olmaz - Méz méz modással nem lesz édes a száj, El için ağlayan gözsüz kalır – A népért síró megvakul, Alçak yerde tepecik kendini dağ sanır – Alacsony helyen a halmocska hegynek képzeli magát, Ümit ile kanaat eden açlıktan ölür - A reménnyel vigasztalódó éhen hal meg, İnsaf dinin yarısıdır - Méltányosság fél vallás, Uşak ile yola gitme, arabası kırılırsa ağlar, araban kırılırsa güler - Szolgalegényyel ne utazzál, ha kocsija eltörik sír, ha kocsid eltőrik nevet, Eğri ol, hırsız ol insafı elden koma - Rabló légy, tolvaj légy de a méltányosságot ne dobd el a kezedből, Oğlan bayramı avret düğünü sever -Az ifjú az ünnepet, az asszony a lakodalmat szereti, Oğlan evlense bey oldum sanır - Ha az ifjú megnősül magát fejedelemnek hiszi, İş istemem dersen aşık ol – Ha azt mondod; nem dolgozom légy szerelmes, İki cambaz bir ipte oynamaz - Két kötéltáncos nem táncol egy kötélen, El ayıbın sana söyleyen senin ayıbını da ele söyler - A ki más hibáját elmondja neked, a tíedet is elmondja másnak, Baba oğluna bir bağ verse, oğul babaya bir salkım üzüm vermez - Az apa egy szőlőhegyet is ad fiának, a fiú apjának egy fűrt szőlőt nem ad., Bir baba dokuz oğlu besler, dokuz oğul bir babayı beslemez – Egy apa kilenc fiút nevel, kilenc fiú egy apát nem tart el, Eyi abdal eyi derviş akçe ile biter her

iş – Jó remete jó szerzetes pénzzel végzünk minden dolgot, Göz bir penceredir gönüle bakar – A szem egy ablak mely a szivbe néz, Ödünç güle güle gider ağlaya ağlaya gelir – A kölcsön nevetve megy, sírva jön, İyiliği deniz at balık bilmezse Allah bilir - A jó tettett dobd a tengerbe, ha a hal nem tudja, tudja az Isten, Dağ dağa kavuşmaz insan insana kavuşur - A hegy heggyel nem érintkezik, ember emberrel érintkezik, Sebepsiz bağırmak deliliktir - Ok nélkül ordítani bolondság, Sen köpek olalı bir av avladın - Mióta kutya vagy, egy vadat hajtottál, Kimin arabasında bulunursan onun türküsünü çağır – Kinek kocsiján ülsz annak a notáját dalold, Ağaç yaş iken doğrulur – A fa csak nyirkosan egyenesedik, Adam var adamcık da var – Ember is van emberke is van, Azı bilmeyen çoğu hiç bilmez – A keveset nem ismrő, a sokar soha sem ismeri, Eşeğin kulağını kessen, eşek yine eşektir - A szamárnak, ha orrát, fülét levágod is, mindig szamár marad, Akçenin gittiğine bakma işin bittiğine bak - A pénz kiadást ne nézd, a dolog sikerét nézd, Ak köpek kara köpek ikisi de köpek - – Fehér kutya, fekete kutya mind a kettő kutya, Altın eli bıçak kesmez - Az arany kezet a kés nem vágja el, Alçak uçan yüce konar, yüce konan alçak uçar - Az alant repülő magasan fékszel, a magasan repülő alant fékszel, Alçak yerde tepecik kendisini dağ sanır - Alacsony helyen a halmocska is hegyenek látszik,, Ortaklık öküzden başka buzağı yeğdir - Közös ökörnél jobb a borjú, Yalancının evi yanmış kimse inanmamış - A hazugnak háza égett, senki sem hitte el neki, Göze yasak olmaz – A szemnek nincs tilalom, Lakırdı ile pilav olmaz - Szóval nem lesz pilaf, Her ağacın gölgesi vardır - Minden fának van árnyéka, Her ağlamanın gülmesi var - Minden sírásnak van nevetsége, Her tencereye bir kapak bulunur – Minden bögrének akad fedője, Hindistan fili sivri sinekten korkar – Az indiai elefánt fél a szunyogtól, Az ye de hizmetkar tut - Keveset egyél de szolgát tarts, El öpmekle ağız aşınmaz - Kézcsókolástól a száj nem vásik el, Bin işit bir söyle – Ezret hallj egyet szólj, Bir abam var atarım nerde olsam yatarım - Egy subám van, levetem, akárhova lefekszem, Akşam sarhoş sabah kumar Allah'tan cenneti umar - Este részeg, reggel szerencsjáték, Istentől paradicsomot remél , Cami ne kadar büyük olsa imam bildiğini okur - A mecset bár milyen nagy legyen is, az imam csak azt mondja, amit tud.

4.2.Yapı Bakımından ve Anlam Bakımından Benzer Olan Atasözleri

Yabancılara Türkçe öğretiminde atasözleri öğretilirken dikkate alınması gereken en önemli konu benzerliklerdir. Yukarıda zikredilen kitaplarda yer alan atasözlerinin Macarca çevirileri verilmiş fakat Macarca karşılıkları verilmemiştir. Günümüz Macarcasında birebir aynı şekilde ifade edilen atasözleri tespit edilmiştir. Uzun bir ortak geçmişe sahip olan Macar ve Türk toplumları birbirleriyle kültürel temasta bulunmuş ve iki kültür arasında etkileşim kaçınılmaz olmuştur. İki kültür arasındaki benzerliklerin yanı sıra aynılıklar da söz konusudur. Bu aynılıkların kendisini gösterdiği yerlerden biri de şüphesiz ki dildir. Dilin söz varlığını ve folklorik özelliklerini yansıtan atasözlerinde de bu aynılıkları görebilmekteyiz. Yapısı ve anlamı aynı olan atasözleri şunlardır; *Akşam sarhoş sabah kumar Allah'tan cenneti umar, Hüküm galibindir, Söz gümüşse sükut altındır, Ortak atın eyeri kırık olur, Sana taş atana sen ekmek at, Ağaç yaş iken eğilir, İt ürür kervan yürür, Altın pas tutmaz, Balık baştan kokar, At yerine eşek bağladı, Isıran it dişini göstermez, İki kılıç bir kına sığmaz, Ak köpek kara köpek ikisi de köpektir, Karga karganın gözünü oymaz, Zahmetsiz rahmet olmaz, Hediye edilen atın dişine bakılmaz, Ayağını yorganına göre uzat, Dost kara günde belli olur, Bal tutan parmağını yalar – Balla uğraşan*

kişi parmağını yalar. Bu atasözlerinin Macarcada karşılıkları birebir aynı şekilde yer almaktadır.

4.3.Yapı Bakımından Farklı Anlam Bakımından Benzer Olan Atasözleri

Atasözlerinin Macarca karşılıkları araştırılmış ve sadece 64 tanesinin Macarca karşılığı tespit edilmiştir. Bu atasözlerinin yapı olarak farklı anlam olarak aynı oldukları görülmektedir. Atasözlerinin Türkçe ve Macarca arasındaki farklılıkları ise; Aç ayı oynamaz - Aç sinek sokmaz, Aç tavuk kendini buğday ambarında sanır - Aç domuz rüyasında çekirdek görür, Bir para için yıldıza kement atar – Para için kendini şeytana satar, Dostluk kantar ile alışveriş miskal ile – Parayla ciddiyet de olmaz akrabalık da, Akılsız başın zahmeti ayak çeker – Hendeğin olmadığı yerde aptal olan zıplar, Erken kalkan yol alır – erken kalkan altın bulur, Haydan gelen huya gider – Bir haksız kazanç bin haklı kazancı alır götürür, Bana arkadaşını söyle sana kim olduğunu söyleyeyim – Ağaç meyvesinden insan arkadaşından tanınır, Küçük taş baş yarar – Biber küçüktür ama acıdır, Ev alma komşu al – Bir iyi komşu on kötü kardeşten iyidir, El eli yıkar, iki el yüzü yıkar – Çok el çabucak hazır, Çok karınca deveyi öldürür – Çok karınca aslanı öldürür, Armut dibine düşer – Elma ağacından uzağa düşmez, Her Yusuf güzel olmaz – Kırmızı elma da bazen kurtlu olabilir, Atılan ok geri dönmez – Atılan oku geri döndürmek zordur, Az söylemek çok söylemekten evladır – Söz gümüşse sükût altındır, Ağlamayan çocuğa meme vermezler – Dilsiz çocuğun dilinden annesi bile anlamaz, Akşamın işini sabah bırakma – Bugün yapabileceğin işi yarına erteleme, İki aslan bir posta sığmaz – İki kavalcı bir meyhanede olmaz, Ucuz etin yahnisi tatsız olur – Ucuz et sulu olur, Büyük başın büyük olur ağrısı olur – Büyük adam çok tökezler, Parayı veren düdüğü çalar – Parasız alışveriş olmaz, Tencere yuvarlandı kapağını buldu – Kapak yuvarlanıp tenceresini bulur, Topalla ile gezen aksamayı öğrenir – İtle uyuyan pireyle uyanır, Vakitsiz açılan gül tez solar – Arpayı kötü vakitte toplamamak gerek, Bugünkü yumurta yarınki tavuktan iyidir – Bugünkü serçe yarınki toy kuşundan iyidir, Arsızın yüzüne tükürmüşler, yağmur yağıyor, sanmış - Edepsiz insanın utanması olmaz, Cami ne kadar büyük olsa imam bildiğini okur – Melek dahi olsa onla da konuşur, Bir koltuğa iki karpuz sığmaz – Bir kıçla iki ata binilmez, Lafla peynir ekmek gemisi yürümez - Söz güzeldir ama yerine getirilirse anlam kazanır, Yazın başı pişenin, kışın aşı pişer – Herkes yatağını nasıl yaparsa öyle uyur, Bana arkadaşını söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim – Kuş tüyünden insan arkadaşından belli olur, Tilkinin dönüp dolaşacağı yer, kürkçü dükkanıdır – Köpekten iç yağı olmaz, Terzi kendi söküğünü dikemez – Ayakkabıcı yırtık ayakkabıyla gezer, Acele işe şeytan karışır – Yavaş giden uzun mesafe gider, Damlaya damlaya göl olur – Çok ufak parça büyük olana gider, Az konuş öz konuş – Çok konuşmanın sonu gelmez, Sabır acıdır, meyvesi tatlıdır – Çok sabır gül yetiştirir, Denize düşen yılana sarılır – At yoksa eşek de iyidir, Zaman her şeyin ilacıdır - Zaman her şeyi güzelleştirir, Aslan yattığı yerden belli olur – Köşe sahibini gösterir, Her koyun kendi bacağından asılır – Herkes kendi şansının demirhanesidir, Bir gülle bahar olmaz – Bir kırlangıçla bahar gelmez, Gün doğmadan neler doğar – O zamana kadar Tuna'dan çok sular akar, Gülü seven dikenine katlanır – Gülsüz diken olmaz, Eyi abdal eyi derviş akçe ile biter her iş - Para konuşur köpek havlar, İnsan insanın aynasıdır – Ayna karşısında olanı gösterir, Şundan iyisi yoktur; ne duydum ne gördüm – Bilmeyenin

başı da derde girmez, Bıçak kınını kesmez – Kılıç kınında pişmez, Her koyun kendi bacağından asılır – Küçük yuva yapan kuşun kuyruğu dışarıda kalır, Bülbülü altın kafese koymuşlar yine de ah vatanım! demiş – Kuş kafeste ağırlanmaktansa özgür olmayı tercih eder, Öksüz çocuk kendi göbeğini kendi keser – Kapısı altından da olsa öksüz öksüzdür, Bir abam var atarım nerede olsa yatarım – Tavşanın yaşadığı her yerde yaşar.

Her iki kültürde de aynı durum farklı kelimelerle ifade edilmiştir. Sayısı artırılabilecek bu türden atasözlerinin kültürü ve toplumun değerlerini konulara yaklaşımını göstermesi bakımından önem arz eder. Bu türden ifadelerin Türkçe öğretiminde kullanılması kültürel ile hemhal olmalarını mümkün kılacak ve öğrencilere kültürler arası bir karşılaştırma imkânı verecektir.

5.Sonuç

Macaristan'da Yabancılara Türkçe öğretiminde atasözlerinin öğretimi hemen hemen hiç değinilmeyen bir konu olarak kalmıştır. Günümüze kadar olan dönemde Macarlara Türkçe Öğretimi için alana özel yazılmış olan kitapların birkaç tanesinde atasözlerine yer verildiği tespit edilmiş ve bu atasözlerinin tamamına makalede yer verilmiştir. İncelenen eserlerde Szentkatolnai ve Bela atasözlerini Macarca açıklamaları ile verirken, Kunos hiçbir açıklama yapmadan sadece olduğu gibi atasözlerine eserinde yer vermiştir. Eserlerin hiçbirinde Türkçe atasözlerinin Macarcadaki kullanımlarına yer verilmemiştir. Eserlerde mevcut haliyle tam çevirisiyle ifade edildiğinde Macar öğrencilere bir anlam ifade etmeyen kullanımların Macarcada kullanıldığı şekilleri araştırılmıştır. Yapmış olduğumuz çalışmanın sonucunda, bahsi geçen atasözlerinin çoğunun Macarca karşılıklarının bulunmadığı tespit edilmiş ve toplamda Macarcada karşılığı olan 72 atasözü tespit edilmiş ve Macarca karşılıklarına yer verilmiştir. Macarca-Türkçe ortak atasözlerinin tespit edilip dil öğretiminde kullanılmasının, öğrencilerin dilsel ve kültürel anlamda daha kapsamlı bir öğrenme deneyimi yaşamalarına imkân sağlayacağı ve öğrenim süreçlerini daha keyifli hale getireceği sonucuna varılmıştır.

Tablo 1. Karşılıkları Tespit Edilen Türkçe – Macarca Atasözleri

Türkçe	Macarca
Aç ayı oynamaz.	Éhes szúnyog nehezebben csíp.
Aç tavuk kendini buğday ambarında görür.	Éhes diszno makkal almodik.
Akşam sarhoş sabah kumar Allah'tan cenneti umar.	Ha az Isten úgy ismeri, mint én, sose ereszti be a mennyországba.
Bir para için yıldıza kement atar.	Pénzért az ördögnek is aláírná magát.
Hüküm Allah'ındır.	Ád az Isten, amit ád.
Dostluk kantar ile alışveriş miskal ile	A pénzben nincs komaság, se rokonság
Akılsız başın zahmeti ayak çeker.	A bolond is ott ugrik, ahol árok nincsen.
Söz gümüşse sükût altındır.	Hallgatni arany beszelni ezüst.
Erken kalkan yol alır.	Ki korán kel, aranyat lel.
Haydan gelen huya gider.	Egy hamisan jött pénz száz igazat elhajt
Ortak atın eyeri kırık olur.	A közös lónak túros a hata
Sana taş atana sen ekmek at.	Ha megdobnak kővel, dobd vissza kenyérrel

Ağaç yaş iken eğilir.	Addig hajlítsd a fát, amig fiatal
Bana arkadaşını söyle sana kim olduğunu söyleyeyim.	A fát gyümölcséről, embert barátjáról ismered meg
İt ürür kervan yürür	A kutya ugat, a karavan halad
Altın pas tutmaz	Nem fog aranyon rozsda
Küçük taş baş yarar	Kicsi a bors de erős
Ev alma komşu al	Jobb egy jó szomszéd sok rossz atyafinál
El eli yıkar, iki el yüzü yıkar	Sok kéz, hamár kész.
Çok karınca deveyi öldürür	Sok hangya az oroszlánt is megemészti
Balık baştan kokar	Fejetől bűzlik a hal
Armut dibine düşer	Nem esik messze az alma a fájától
Her Yusuf güzel olmaz	A piros alma is gyakran férges
Atılan ok geri dönmez	Nehéz az előtt nyilat visszahúzni
At yerine eşek bağladı	Szamár áll a ló elébe
Az söylemek çok söylemekten evladır	Hallgatni arany beszelni ezüst
Ağlamayan çocuğa meme vermezler	Néma gyereknek az anya sem erti a szavát
Akşamın işini sabah bırakma	Amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra
Isıran it dişini göstermez	Amelyik kutya ugat, az nem harap
İki aslan bir posta sığmaz	Nem lehet két dudás egy csárdaba
İki kılıç bir kına sığmaz	Két kard nem fér egy hüvelyben
Ucuz etin yahnisi tatsız olur	Olcsó húsnak híg a leve
Büyük başın büyük olur ağrısı olur	Nagy ember nagyot botlik
Parayı veren düdüğü çalar	Pénz nélkül bolond a vásár
Tencere yuvarlandı kapağını buldu	A fedő megtalálja a fazékját
Topalla ile gezen aksamayı öğrenir	Aki kutyával hál (fekszik), bolhásan (bolhával) kél
Vakitsiz açılan gül tez solar	Rosz időben vetette árpáját
Ak köpek kara köpek, ikisi de köpektir.	Akár fehér, akár fekete, elég, hogy kutya
Bugünkü yumurta yarınki tavuktan iyidir.	Jobb ma egy veréb mint holnap egy túzok
Karga karganın gözünü oymaz	Varjú a varjúnak nem vájja ki a szemét.
Arsızın yüzüne tükürmüşler, yağmur yağıyor, sanmış.	Arcátlan ember nem váll szégyent
Zahmetsiz rahmet olmaz	Nincs aratás munka nélkül
Cami ne kadar büyük olsa imam bildiğini okur	Beszélhet annak az arkangyal is
Bir koltuğa iki karpuz sığmaz.	Nem lehet egy fenékkel, két lovat megülni.
Lafla peynir ekmek gemisi yürümez.	Az ígéret szép szó, ha betartják, úgy jó.
Yazın başı pişenin, kışın aşı pişer.	Ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát.
Bana arkadaşını söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim.	Madarat tolláról, embert barátjáról.
Tilkinin dönüp dolaşacağı yer, kürkçü dükkanıdır.	Kutyából nem lesz szalonna.
Terzi kendi söküğünü dikemez.	A suszter lyukas a cipőben jár.
Acele işe şeytan karışır.	Lassan járj, tovább érsz. / Hamár munka ritkán jó
Hediye edilen atın dişine bakılmaz.	Ajándék lónak, ne nézd a fogát.
Damlaya damlaya göl olur.	Sok kicsi sokra megy.
Az konuş öz konuş	Sok beszédnek sok az alja
Ayağını yorganına göre uzat	Addig nyújtózkodj, ameddig a takaród ér.
Sabır acıdır, meyvesi tatlıdır	A türelem rózsát terem
Denize düşen yılana sarılır	Ha nincs ló, jó a szamár is
Zaman her şeyin ilacıdır	Az idő mindent megszépit.

Aslan yattığı yerden belli olur.	Nézd meg az udvart, látod a gazdát./ Amilyen a madár, olyan a szállása
Her koyun kendi bacağından asılır.	Mindenki a maga szerencséjének a kovácsa.
Bir gülle bahar olmaz.	Egy fecske nem csinál nyarat
Gün doğmadan neler doğar.	Addig még sok víz lefolyik a Dunán
Dost kara günde belli olur.	Bajban ismerkszik meg a jó barát.
Gülü seven dikenine katlanır.	Nincsen rózsa tövis nélkül.
İyi Abdal iyi derviş akçe ile biter her iş	*P*énz beszél, kutya ugat
Bal tutan parmağını yalar	Aki mézben babrál megnyalja az ujját
İnsan insanın aynasıdır	Tükör azt mutatja, mi előtte van,
Şundan iyisi yoktur ne duydum ne gördüm	Ki mit nem tud, azon nem bánkódik
Bıçak kınını kesmez,	Nem sül hüvely*ében kardja*
Her koyun kendi bacağından asılır	Amelyik madár kicsi fészket rak, annak kiáll a farka a fészeből
Bülbülü altın kafese koymuşlar vatanım demiş	Jobban szereti a madár a szabadságot, mint kalitkában a vendégséget
Öksüz çocuk kendi göbeğini kendi keser	Árva az árva, ha arany is a kapufája
Bir abam var atarım nerde olsa yatarım	Ott lakik, ahol a nyúl

Kaynakça

Akgün, E. (2020). İstanbul Yabancılar İçin Türkçe B1 Ders ve Çalışma Kitaplarındaki Deyim ve Atasözü Varlığı. *International Journal of Teaching Turkish as a Foreign Language* 3(2), 111-145

Ayrancı, B. (2019). Türkiye'de Yabancılara Türkçe Öğretiminde Kültür Aktarımı Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin Analizi ve Değerlendirilmesi. *Söylem Filoloji Dergisi*, 4 (2), 446-454. DOI: 10.29110/soylemdergi.595246

Bela, E. (1917), *Török Nyelvtan Magántanulásra Társalgásokkal.* Budapeşte: Lampell Yayınları.

Boylu, E. (2014). Dil-Kültür İlişkisi ve İran'da Türkçe Öğretimine Etkisi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomi k Araştırmalar Dergisi* 16(2), 19-28

Çangal, Ö. (2012). Yabancılara Türkçe öğretiminde kültür taşıyıcısı olarak türküler. *Gazi Üniversitesi Türkçe Araştırmaları Akademik Öğrenci Dergisi,* Yıl, 2, 1-12.

Ignacz, K. (1905). *Török Nyelvkönyv; Nyelvtan, Olvasmányok, Beszélgetések, Szójegyzék.* Budapeşte: Doğu Ticaretleri Akademisi.

Keskin, F. (2010). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Metinlerin Kültür Aktarımındaki İşlevi. *Turkish Studies* 5(4), 221-235

Mutlu, K. (2016). Yabancılara Türkçe Öğretiminde Benzer Atasözü ve Deyimlerin Önemi ve Polonyalılara Türkçe Öğretiminde Bunların Kullanımı, *Belleten,* 64(2), 245-268

Nagy, G. (1966). *Magyar Szólások és Közmondások.* Gondolat Yayınları.

Szentkatolnai, G.B. (1875), *Török Nyelvtan Kézikönyvül és Magántanulásra.,* Budapeşte: Macar Bilimler Akademisi Yayınları.

Şimşek, B. (2015). Türkçe ve Macarca Dilbilgisi Tipolojilerinin Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretilmesi Temelinde Karşılaştırılması. (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne). Erişim adresi https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=6ZvOVVS0KiyMehNtAPjsEA&no=2irycufLtvmnK7fcwmxz_w

Tüm, G. (2010). Atasözlerinin Değişik Kültür ve Dilleri Anlamadaki Rolü, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* 5/4, 663-678.

3. OTURUM

BALKANLAR'DA KÜLTÜREL VE EDEBÎ YANSIMALAR: ŞEHİRLER VE TARİH

OTURUM BAŞKANI:

Prof. Dr. Osman EMİN

KONUŞMACILAR:

Prof. Dr. Ahmet KOÇAK

Dr. Öğr. Üyesi Derya GÜLLÜK

Öğr. Gör. Ayşegül Güler YILDIZ / Öğr. Gör. Nesibe TAŞKIN

Dr. Fatma SHEHU

CUMHURİYET ÖNCESİ HAFIZA MEKÂNI OLARAK ÖMER SEYFETTİN'İN HİKÂYELERİNDE BALKAN ŞEHİRLERİ

Prof. Dr. Ahmet Koçak[1]

"Çok sürse ayrılık, aradan geçse çok sene

Biz sende olmasak bile, sen bizdesin gene"

Yahya Kemal[2]

Özet

Modern Türk hikâyesinin öncü isimlerinden Ömer Seyfettin (1884-1920), asker bir aileden gelmenin yanı sıra, kendisi de askerî eğitim almış, asker olarak görev yapmıştır. O, özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bir asker olarak görev yaptığı Rumeli/Balkan coğrafyasında yaşanan siyasî gelişmelerin, çatışmaların yakın tanığı olmuştur. Yazar, Balkanların özellikle sert ve yalçın coğrafyasında savaşı, bozgunu, ricati, sefaleti, açlığı ve ihaneti canlı olarak görmüş ve yaşamış, bir çatışmada da Yunanlılara esir düşmüştür. Bu yıllar Osmanlı Devleti'nin dağılma ve yıkılma sürecine girdiği, özellikle Balkanlar'da karışıklık, çatışma, zulüm ve baskıların arttığı yıllardır. Farklı milletlerden insanların bir arada yaşadığı Balkanlar, Avrupa'da başlayan ve kısa sürede bu bölgeye yayılan milliyetçilik akımıyla barut fıçısına dönmüş, on binlerce insan yerinden yurdundan edilmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde Balkan Savaşlarının öncesinden başlayarak gerek cephede gerekse cephe gerisinde yaşanan siyasî ve sosyal olayların, askerlik hatıralarının geniş tasviri yer alır. Onun hikâyelerinde Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Bosna Hersek, Makedonya, Karadağ, hatta Romanya gibi ülke adları yanı sıra asker olarak görev yaptığı Pirlepe, Osenova, Serez, İştip, Babina, Velmefçe, Pirbeliçe, Demirhisar, Cumayıbala, Babina, Yakorit, Razlık, Köprülü gibi şehir ve kasabalar da önemli yer tutar. Çünkü yazar bizzat bu yerlerde asker olarak görev yapmıştır. Bunun dışında Atina, Selanik, Sofya, Belgrat, Niş, Üsküp, Manastır gibi Balkanların önemli şehirleri yer alır. Onun hikâyelerinde anlattığı şehir ve kasabaların çoğu içinde yaşadığı dönemdeki baskı, zulüm, işkence ve göç gibi savaş ortamının acı olayları vesilesiyle konu edinildiği gibi, tarih bilinci oluşturmak, buralarda tarihte yaşanmış zaferleri hatırlayarak milli bilinci diri tutmak amacıyla da ele alınmıştır. Onun hikayelerinde bahsettiği Balkan coğrafyasında yer alan şehir ve kasabaları bugün harita üzerinden takip etmek, okuyucuya ayrı bir ufuk açacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ömer Seyfettin, Rumeli/Balkanlar, hikâye, şehir, kasaba

1 İstanbul Medeniyet Üniversitesi, ahkocak@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0033-4188.

2 Yahya Kemal Beyatlı, "Kaybolan Şehir", Kendi Gök Kubbemiz, Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul: 1974, s. 78.

BALKAN CITIES AS SITES OF MEMORY IN ÖMER SEYFETTIN'S STORIES BEFORE THE REPUBLIC

Abstract

One of the pioneering figures of the modern Turkish story, Ömer Seyfettin (1884-1920), came from a military family and also received military training and served as a soldier. He was a close witness to the political developments and conflicts that took place in the Rumelia/Balkan geography, where he served as a soldier, especially after the declaration of the Second Constitutional Era. The author saw and experienced war, defeat, retreat, misery, hunger and betrayal in the particularly harsh and rugged geography of the Balkans, and was captured by the Greeks in a conflict. These were the years when the Ottoman Empire entered the process of disintegration and collapse, and when chaos, conflict, cruelty and oppression increased, especially in the Balkans. The Balkans, where people from different nations lived together, turned into a powder keg with the nationalist movement that started in Europe and spread to the region in a short time, and tens of thousands of people were forced to leave their homes. Therefore, starting from before the Balkan Wars, Ömer Seyfettin's stories include extensive descriptions of political and social events and military memories experienced both on and behind the front. In his stories, in addition to the names of countries such as Bulgaria, Greece, Serbia, Bosnia and Herzegovina, Macedonia, Montenegro, and even Romania, cities and towns where he served as a soldier such as Pirlepe, Osenova, Serez, Štip, Babina, Velmefçe, Pirbeliçe, Demirhisar, Cumayıbala, Babina, Yakorit, Razlık, and Köprülü also have an important place. Because the author himself served as a soldier in these places. Apart from this, there are important cities of the Balkans such as Athens, Thessaloniki, Sofia, Belgrade, Nis, Skopje, Monastir. Most of the cities and towns he tells in his stories are not only the subject of the oppression, cruelty, torture and migration of the period he lived in, but also in order to create historical awareness and to keep the national consciousness alive by remembering the victories experienced in history. Following the cities and towns in the Balkan geography he mentions in his stories on a map today will open a different horizon for the reader.

Keywords: Ömer Seyfettin, Rumelia/Balkans, story, city, town

1.Giriş

Ömer Seyfettin, imparatorluk coğrafyasına ateşin düştüğü, Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine yaklaştığı ve büyük sıkıntıların baş gösterdiği bir dönemin yazarıdır. Modern Türk hikâyesinin öncü isimlerinden Ömer Seyfettin (1884-1920), asker bir aileden gelmenin yanı sıra, kendisi de askerî eğitim görmüş, asker olarak çeşitli bölgelerde görev yapmış bir isimdir. Onun hikâyelerinde ağırlıklı olarak olayların geçtiği zaman dilimi, İkinci Meşrutiyetin ilanından (1908) sonra başlar ve içinde iki Balkan Savaşı ve Bir Dünya Savaşının gerçekleştiği (1918) yıllar arasını kapsar. Yaklaşık on yıllık bir süreyi kapsayan bu zaman aralığı, tarihin seyri içerisinde çok kısa bir dönemdir, ancak üç kıtaya yayılan Osmanlı Devleti'nin topraklarının büyük bir kısmının kaybedildiği yıllardır. O, özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bir asker olarak görev yaptığı Balkan/Rumeli coğrafyasında yaşanan siyasî gelişmelerin, çatışmaların yakın tanığı olmuştur. Onun hikâyelerinde askerlik hatıralarının, Balkan Savaşları'nın öncesinden başlayarak gerek cephede gerekse cephe gerisinde yaşanan siyasî ve sosyal olayların geniş tasviri yer alır.[3] Yazarın hikâyelerinde bu konuların geniş yer almasının sebepleri arasında, asker bir babanın oğlu olmasının yanı sıra, kendisinin de askerî eğitim alması ve asker olarak cephelerde görev yapmasıdır. Hatta annesinin de bir asker kızı olmasının etkisi vardır.[4]

Ömer Seyfettin, Mekteb-i Harbiye-i Şahane'den mezun olduğunda (1903) Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde yer alan Balkan coğrafyası içten içe kaynamakta, buralarda yaşayan farklı ırktan milletler; Yunanlılar, Bulgarlar, Sırplar ve Arnavutlar, Büyük Makedonya İmparatorluğu hayaliyle sadece Osmanlı'ya karşı isyan etmekle kalmıyor, kendi aralarında da çatışıyorlardı. 1904-1909 yılları arasında genç bir zabit olarak İzmir, Kuşadası bölgesinde[5] görev yapan Ömer Seyfettin, 1909 yılında III. Ordu'nun merkezi Selanik'e gönderilir. Ancak Huyugüzel'in aktardığına göre, o İzmir'e gelmeden önce "Rumeli'de Selanik'te ve Manastır'a bağlı Pirlepe'de görev yapmıştır".[6] Yazar, 1911 yılında askerlikten istifa etmişse de 1912 yılında Balkan Savaşı'nın patlak vermesi üzerine yeniden askerliğe dönmüştür. O, Balkanlarda, Pirlepe, Osenova, Serez, İştip, Babina, Velmefçe, Pirbeliçe, Demirhisar, Cumayıbala, Babina, Yakorit, Razlık, Köprülü gibi şehir ve kasabalarda önemli görevlerde bulunmuş, Serez Mutasarrıflığı'na bağlı Menlik sancağının Razlık kasabasına yakın Yakorit Köyü'nde bölük komutanlığı yapmıştır.[7]

---

3 Ahmet Koçak, "Savaşın Gölgesinde Yazılan Hikâyeler: Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde Savaşın Yansımaları", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl: 13, Bahar 2015, Sayı: 18, ss. 637-656.

4 Nâzım Hikmet Polat,"Ömer Seyfettin Hakkında",Ömer Seyfettin, *Bütün Hikâyeleri* (hzl. N. Hikmet Polat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul2011) içinde, s. 15; Tahir Alangu, *Ömer Seyfettin:Ülkücü Bir Yazarın Romanı*,May Yayınları, İstanbul 1968, s. 26.

5 Alangu, *a.g.e.*, s. 85-86

6 Ömer Faruk Huyugüzel, "Ömer Seyfettin'in İzmir Yılları ve Bu Devrede Verdiği Eserler", *İzmir'de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir 2004, s. 210.

7 Ömer Seyfettin, *Bütün Hikâyeleri*, s. 80.

Yazar, Balkanların özellikle sert ve yalçın coğrafyasında savaşı, bozgunu, ricati, sefaleti, açlığı ve ihaneti canlı olarak görmüş ve yaşamış, bir çatışmada da Yunanlılara esir düşmüştür. O, yaklaşık bir yıl esir kaldıktan sonra 1913 yılı sonlarında İstanbul'a dönmüştür.[8] 1914 yılında tekrar askerlikten ayrılarak Kabataş Sultanisi'nde ve İstanbul Erkek Muallim Mektebi'nde edebiyat öğretmenliği yapar. 6 Mart 1920'de Haydarpaşa Tıp Fakültesi'nde vefat eder.[9] Ancak onun edebi ve fikri düşünce dünyasının oluşup gelişmesinde, bu coğrafyada yaşadıklarının, gördüğü kasabaların, şehirlerin, buralarda yaşayan insanların çektikleri acı ve ıstıraplı günlerinin derin etkisi olmuştur. Yine bu bölgedeki Müslüman Türk nüfusunun büyük bir kısmının kısa süre içerisinde baskı ve zulümlere uğramaları neticesinde Anadolu'ya doğru göç etmek zorunda kalmaları, göç ederken yaşanan çetin zorluklar onda hep büyük bir iz olarak kalmıştır. Nitekim Tahir Alangu da ondaki vatan, millet sevgisi, milliyetçilik düşünceleri gibi hikayelerinde ağırlıklı olarak ele aldığı konuların kaynağı olarak şu tespitte bulunur: "Ömer Seyfettin, Birinci Dünya Savaşı öncesi yıllarında Rumeli ve Selanik atmosferinin, bu çevrelerde mayalanan düşünce akımlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmış[tır]…" (Alangu, 1968: 264).

Balkanlar yirminci asrın başlarına kadar asırlarca çok çeşitli etnik grupların bir arada yaşadığı bir coğrafyadır. Daha sonra başta Avrupa ülkeleri olmak üzere, Rusya'nın da müdahaleleriyle kıs sürede bu farklı etnik gruplar arasında çatışmalar çıkartılmış ve bölge bir ateş topuna dönmüştür. Bu ateş topunun içerisinde: *"Osmanlı hâkimiyetinde yaşayan, dillerini ve kimliklerini korumayı başarmış milletlerin, bu yeni ve sarsıcı dalgayla birlikte birer ulusa dönüşmesi kaçınılmazdır*." (Taştan 2017: 11). Bundan sonra Balkanlarda Müslüman Türklere yönelik baskı ve zulümler artmış, dışardan destekli etnik milliyetçik anlayışının yayılmasıyla, bölgede yaşayan masum insanları çarkları arasında öğütmeye başlamıştır. Balkanlarda etnik milliyetçiliğin yükselişiyle birlikte bu coğrafyada yaşayan Müslüman Türk unsurlarını da adım adım yalnızlığa itmiştir. Özellikle Bulgar ve Makedon komitacıları Türklere o zamana kadar eşi benzeri görülmemiş bir baskı ve zulüm uygulamaya başlamışlardır. Ömer Seyfettin Balkanlardaki bu çözülüşün ve zulmün yakından şahidi olmuştur.

"Ortada ne kumandan var ne kumanda", "Demek Türklerin yaşamak hakkı yokmuş", "Rumeli eski şeklini alamaz.", "Sekiz sene evvel mektepten yeni çıktığım vakit gezdiğim bu yerleri bir gün böyle kaçarak terk edeceğimi hiç aklıma getirir miydim?", "Önünden geçtiğimiz Toska köyleri bize silah atıyorlar. Her köy askeri yanaştırmıyor, silah atıyor." "Ahali derenin öbür tarafında öbek öbek toplanmıştı. Ta uzaktan eğlendiklerini, bizim perişanlığımıza sevindiklerini hep anladık."[10](Argunşah 2000:269-310)

Ömer Seyfettin'in başta hikâyeleri olmak üzere, hatıralarını, diğer edebi metinlerini

8 Nazım Hikmet Polat'ın İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı "Ömer Seyfettin" maddesinden: "Ömer Seyfettin," *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA),* İstanbul 2007, c. 34, s. 80-82.

9 Tural, *a.g.e*., s. 11-12; Polat, "Ömer Seyfettin", s. 80; a.mlf., "Ömer Seyfettin Hakkında", s. 15-34.

10 Argunşah 2000:269-310)

okurken, birbiri ardına savaşlar görmüş, bizzat asker olarak içinde bulunmuş, aç, susuz dağlarda asker olarak görev yapmış, yaşanılan zulüm ve işkencelere şahit olmuş, insanların yağmur, çamur, kar altında aç susuz şekilde yerinden yurdundan edildiğini yakından görmüş bir yazar olduğu hatırda tutulmalıdır. Sadece Balkan coğrafyasında yaşayan insanlar değil, Anadolu'dan o günlerde buralara asker olarak gelenlerin durumu da buna benzerdir. Yazarı savaşa giderken Köprülü'de en son gören isim, arkadaşı M. Mermi Bey'dir. Ömer Seyfettin, Anadolu'dan gelen, henüz üniforma giymemiş, yazlık elbiseleriyle çıkıp gelen bu Anadolu çocuklarını ordugâhta gördüğü zaman şöyle der:

"-Bunlar kurbanlık bunlar ne silahları var ne de talim terbiye görmüşler" (Alangu, 1968: 212).

Dolayısıyla İstanbul'un fethinden yaklaşık bir asır önce Balkan topraklarına geçen Osmanlı Devleti'nin bu coğrafyada sürdürdüğü hakimiyet, yirminci asrın başlarında başlayan karışıklıklar, sonrasında çıkan savaşların neticesinde buralara veda etmek zorunda kalmıştır. Yine Balkan kökenli büyük şair Yahya Kemal, Osmanlı Devleti'nin buralardan çekilişini ve buralarla kurulan bağı şu mısralarla dile getirir: *"Ölenler en sonu kurtuldular bu dağdağadan/ ve göz kapaklarının arkasında eski Vatan/ Bizim diyâr olarak kaldı tâ kıyâmete dek"*[11]

Bu bağlamda Yahya Kemal'in doğup büyüdüğü topraklar, yirminci yüz yılın ilk çeyreğine daha varmadan eski vatan olarak alınacak duruma gelmiştir. Bundan kısa süre önce bu bölge vatanın bir parçası iken oralarda asker olarak görev yapmış Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde hem yaşanmış duyguların dile getirilişi hem de sonraki nesiller için hafıza mekanlar oluşturma, milli/kültürel kimliği yeniden inşası anlamında okumak gerekir. Smith'in "*köklerinden kopmuş vatansız kitleler, kendilerini 'ait hissettikleri', siyasi olarak etkin bir birime bağlılıklarını ifade etmeye heveslidir; sisler arasında kaybolmuş veya silinmiş etnik kökleri 'yeniden keşfetme' yolunda, bu ait olma hissini uyandıran iyi bir yol var mıdır?"* (Smith 2002:22) şeklinde dile getirdiği ve sorduğu sorunun cevabını, Ömer Seyfettin'in özellikle Balkanları, buradaki mekanları konu alan hikayelerinin milli kimlik, dil ve kültür inşasında çok önemli bir yere sahip olduğunu vurgulamak gerekir.

2.Balkan Ülkeleri, Şehirleri, Kasabaları ve Köyleri

Edebiyat dünyasına ilk adımını şiirle atan Ömer Seyfettin'in edebiyat coğrafyasında manzum türünde yazdığı eserlerde de Balkanlar ve buralardaki şehirler yer alır.[12] Ancak o daha çok, Modern Türk hikâyesinin öncüsü olarak bilinir. Onun eserlerinde son asra kadar Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde yer alan, Balkanlardaki Makedonya, Bulgaristan, Yunanistan, Karadağ, Bosna Hersek gibi ülke ve bölge

11 Yahya Kemal Beyatlı (1918), *Kendi Gök Kubbemiz*, Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul: 1974, s. 79.

12 Dinçer ATAY, "Ömer Seyfettin'in Şiirlerinde Şehir ve Coğrafya", Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi (*KARE)*, no. 11 (2021): 235-256.

adlarının yanı sıra, Sofya, Atina, Belgrat, Üsküp gibi şehirlerin adları da geçer. Başta asker olarak görev yaptığı Pirlepe, Osenova, Serez, İştip, Babina, Velmefçe, Pirbeliçe, Demirhisar, Cumayıbala, Babina, Yakorit, Razlık, Köprülü gibi yerlerin yanı sıra, Balkanlara ait geniş bir coğrafya hikâyelerinin merkezini oluşturur. Bu yerlerdeki sosyal ve siyasi gelişmeler onun hikâyelerinin olay örgüsüne çok çarpıcı bir şekilde dâhil edilmiştir. Onun hikâyelerinde Balkanlardaki ülke, şehir, kasaba, köy gibi yerlerin geçtiği hikâyeler ve mekân isimleri şu şekildedir.

3.Ülkeler, Bölgeler

Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde Balkanlardan Avrupa'ya, Ortadoğu'dan, Afrika kıtasına kadar pek çok bölge ve buralardaki ülkeler isim olarak zikredilmekte, hikâyede geçen olaylar buralarda cereyan etmektedir. Bu yönüyle onun öykülerinde çok geniş bir coğrafyadan bahsedilebilir. Ancak genel anlamda Osmanlı Devleti'nin en zor döneminde bir asker, yazar olarak yaşamış olan Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde Balkanlar da çok geniş olarak yer alır. Onun hikâyelerinde Balkanlar tek başına zikredildiği gibi, Avrupa'dan doğup Balkanlar'daki pek çok ülkeden geçerek Karadeniz'e dökülen ve Balkanların simgesi olan Tuna, yine İstanbul'un batısında kalan topraklar için Balkanlar anlamıyla kullanılan Rumeli adları da geçer. Onun hikâyelerindeki anlatılan olayların pek çoğu Balkanlar'da yer alan Arnavutluk, Bulgaristan, Bosna-Hersek Hırvatistan, Karadağ, Makedonya, Sırbistan, Romanya gibi ülkelerde geçer. Dörder hikâyesindeki olaylar, Bulgaristan, Makedonya ve Yunanistan'da geçmektedir ki bunda şüphesiz yazarın 1911-1914 yılları arasında bu bölgelerde asker olarak bulunmasının büyük etkisi vardır. Yazarın on sekiz hikâyesinin mekânı Balkan ülkeleridir. Bunlar şu şekildedir:

Arnavutluk (Primo Türk Çocuğu); Balkanlar (İrtica Haberi, Nakarat); **Bosna-Hersek** (Primo Türk Çocuğu, Mehdi); **Bulgaristan** (Hürriyet Bayrakları, Külah, Primo Türk Çocuğu, Tuhaf Bir Zulüm); Eflak (Pembe İncili Kaftan, Topuz); **Hırvatistan** (Pembe İncili Kaftan); **Karadağ** (Primo Türk Çocuğu); **Makedonya** (Bomba, Çakmak, Küçük Hikâye, Primo Türk Çocuğu); **Romanya** (Primo Türk Çocuğu); **Sırbistan** (Çakmak, Primo Türk Çocuğu); **Rumeli** (Mehdi), **Şarkî Rumeli** (Primo Türk Çocuğu); Transilvanya (Pembe İncili Kaftan); Tuna (Beyaz Lale); **Yunanistan** (Primo Türk Çocuğu, Boykotaj Düşmanı, Kıskançlık, Ashab-ı Kehfimiz).[13]

Yazarın burada yer alan hikâyelerinin önemli bir kısmı Balkanlarda Müslüman Türklere karşı yapılan baskılar, zulümler, işkenceler ve savaş yıllarında yaşanılan acı

13 Ömer Seyfettin'in eserlerinde geçen kıta, toprak parçası, ülke adları hakkında daha geniş bilgi için bk. Efe, 216-218.

olaylardır. Yine kahramanlık, milli bilincin oluşması, tarihi olaylara nasıl bakılması gerektiği ya da onlardan ders çıkarma gibi mesajların verildiği hikâyelerinde yer alır.

4. Şehirler, Kasabalar ve Yer Adları

Ömer Seyfettin'in eserlerinde Balkanlar'ın geniş yer almasında daha önce ifade edildiği, yazarın otobiyografisinde aramak gerekir. Bunda şüphesiz yazarın hayatının gençlik yıllarının bir asker olarak buralarda geçmesinin çok büyük önemi vardır. Bu yönüyle hikâyelerinde mekân olarak geçen, ülke, şehir ve kasabaları birer hafıza mekânı olarak görmek gerekir. Bir yazar için görülen, gezilen yerler daha çok tarihi özellikleri, kültürel mirası ile yer alması gerekirken, Ömer Seyfettin'de bu yerlerin daha çok vatanın bir parçası, asırlarca aynı topraklar üzerinde birlikte yaşamış bir milletin ortak yerleri olarak görülür ve ona göre anılır. Bu yönüyle onun eserlerinde mekân olarak seçtiği Balkanlar'daki yerleri, bu şekliyle okumak gerekir. Onun hikâyelerinde Atina, Selanik, Sofya, Belgrat, Niş, Üsküp, Manastır gibi Balkanların önemli şehirleri yer alır.

Onun hikâyelerinde geçen önemli şehir, kasaba ve yer isimleri şu şekildedir:

Tablo.1 Hikâyelerde geçen kasaba ve yer adları

Atina (Yunanistan)-Primo Türk Çocuğu	Babyak (Bulgaristan)-Külah
Babina (Bulgaristan)-Nakarat	Belgrat- Ferman, Pembe İncili Kaftan
Bosna -Pembe İncili Kaftan	Cumayıbâlâ -Hürriyet Bayrakları
Budin -Başını Vermeyen Şehit	Deliorman- Tuhaf Bir Zulüm
Demirhisar -Hürriyet Bayrakları	Korent (Yunanistan)- Beyaz Lale
Dimetoka (Yunanistan)-Külah	Koron (Yunanistan)-Pembe İncili Kaftan
Köprülü -İrtica Haberi	Manastır -Nakarat
Lajina- Tuhaf Bir Zulüm	Nevrekop (Bulgaristan)-Külah
Niş -Ferman	Preveze (Yunanistan) -Kıskançlık
Pirbeliçe- Nakarat	Razlık -Hürriyet Bayrakları
Pire -Kıskançlık	Selanik- Kıskançlık, Mehdi, Primo Türk Çocuğu, Sebat, Türbe, Velinimet
Rumeli -Hürriyet Bayrakları, Yalnız Efe	Santamavro (Bulgaristan) -Pembe İncili Kaftan
Serez -Beyaz Lale, Mehdi	Üsküp- İrtica Haberi
Sofya-Bomba	Vardar -At, İrtica Haberi

Velmefçe- Nakarat	Yayçe -Teke Tek[14]
Yanya -Kıskançlık	

Balkan coğrafyasına ait kullanılan yirmi dört (24) yer adı, Ömer Seyfettin'in hem hayatının hem de içinde yaşadığı toplumun, zamanın ve mekânın birer yansıması olarak eserlerde görülmektedir:

Tablo 2. Balkan coğrafyasında görülen yer adları ve eserlerdeki yansıması

Babina (Bulgaristan)-Nakarat	Babyak (Bulgaristan)- Külah
Cumayıbala/Blagoevrad (Bulgaristan)-Hürriyet Bayrakları	Deliorman (Bulgaristan)-Tuhaf Bir Zulüm
Deliorman (Bulgaristan)-Tuhaf Bir Zulüm	Lajina (Bulgaristan)-Tuhaf Bir Zulüm
Nevrekop (Bulgaristan)-Külah	Pirbeliçe (Bulgaristan)-Nakarat
Razlık (Bulgaristan)-Hürriyet Bayrakları	Velmefçe (Bulgaristan)-Nakarat
Sofya (Bulgaristan)-Bomba	Belgrad (Sırbistan)-Ferman
Niş (Sırbistan)-Ferman	Semlin/Zemun (Sırbistan)-Ferman
Şabaç (Sırbistan)-Ferman	Dimetoka (Yunanistan)-Külah
Pire (Yunanistan)-Kıskançlık	Preveze (Yunanistan)-Kıskançlık
Selanik (Yunanistan)-Kıskançlık, Mehdi, Primo Türk Çocuğu, Sebat, Türbe	Serez (Yunanistan)-Beyaz Lale, Mehdi
Yanya (Yunanistan)-Kıskançlık	Köprülü (Makedonya)-İrtica Haberi
Manastır (Makedonya)-Nakarat	Vardar (Makedonya)-At
Yayçe (Bosna-Hersek)-Teke Tek	

Tablodaki 2'deki yerler bu açıdan dikkat çekmektedir.

4.1.Selanik

Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde Selanik şehri, payitahta yani İstanbul'a yakın ve kültür merkezi olması hasebiyle öne çıkmaktadır. İstanbul'dan sonra kültürel ve yayın faaliyetlerin yoğun olduğu bir şehirdir. Yazarın, "Türbe" hikâyesindeki olaylar bu şehirde geçmektedir. Selanik'te otuz yıldır evinden dışarı çıkmadan yaşayan, dul ve üfürükçü Şefika Molla, dışarı çıkmak zorunda kalınca, otuz yıl öncesine göre farklı bir hayatla karşılaşır: *"Otuz senedir ilk defa sokağa çıkacaktı. Selânik'in ta*

14 Ömer Seyfettin'in eserlerinde geçen il, ilçe, ada, semt, mahalle ve köy adlarıyla ilgili geniş bir liste için bk. Efe, s. 212-216.

en yukarısındaki bu harap, küçük evceğizinde o canlı bir evliya gibi otururdu."[15]

Otuz yıl sonra ilk defa sokağa çıkan kadın, şehrin oldukça değiştiğini fark eder ve bu yenilikler karşısında korkuya kapılır. Ömründe ilk defa tramvay gören Şefika Molla, bu yeni taşıta güvenmez ve onun "şeytanarabası" olduğunu düşünür. Bu güvensizlik ve korku dolayısıyla yolculuğuna yürüyerek devam eder. Hikâyede, tarihi bir şehir olan Selanik'in yeni bir şehre döndüğü kadının ağzından aktarılır:

"O ne evler ne binalar ne dükkânlardı…

Bütün dünya değişmişti. Selanik artık onun hayalinde kalan yarım asır evvelki Selanik'e hiç benzemiyordu. Hele tramvaylar… Aman ya Rabbi, bunlar nasıl şeylerdi? Birtakım arabalar, atsız, öküzsüz, canlı gibi, kendi kendilerine koşup gidiyorlardı. Şefika Molla bunlara binecekti ha..."[16]

4.2.Serez

Günümüzde Yunanistan toprakları içerisinde kalan Serez, Osmanlı Devleti döneminin önemli merkezlerindendir. Yazarın asker olarak görev yaptığı bölgede yer alan Serez, onun "Beyaz Lale" hikâyesinde olayların geçtiği şehirdir. Hikâyede Balkan Savaşları sırasında Bulgar kumandanı Binbaşı Radko Balkaneski'nin Türk köylerinde onlara karşı yaptıkları işkenceleri, yalnız kalan çocuk ve kadınların yaşadıkları korku, acı ve işkenceler konu edinmektedir. Olayların bir kısmı önce Serez'in dış mahallelerinde, sonra şehrin merkezinde geçmektedir. Ilık bir sonbahar güneşi altında bölgeyi işgal eden Bulgar askerleri, "Hükümet caddesinden, Maarif Kahvesi'nin önünden dörtnala geçtiler. Yoldaki eşkıyalar, askerler duruyorlar, pek iyi tanıdıkları mayor (binbaşı) Balkaneski'yi selamlıyorlardı [1]."[17] Serez'de asırlarca sorunsuzca bir arada yaşayan Rum, Bulgar, Türkler, Avrupa'da başlayan ve kısa sürede Balkanlara yayılan milliyetçilik anlayışıyla huzur bozulmuştur. Tedirgin ve huzursuz olanlar Türkler'dir. "Şehrin Rum ve Bulgar olmayan kısmı derin bir sükût içinde uyuyordu. Bütün perdeler inmişti. (...) Serez'de Türkler çok zengindiler. (...) Serez önemli bir yerdi. (...)"[18]

4.3.Vardar

Kuzey Makedonya'nın içinden çıkan ve Yunanistan'ı geçerek Ege Denizine dökülen Vardar nehri ve aynı adı taşıyan Vardar Ovası bölge için çok önemlidir. Üsküp şehrinin ortasından geçen bu nehir Türk bölgesi ile Makedon bölgesini de üzerindeki köprülerle birbirine bağlar. "At" adını taşıyan hikâyede Vardar bölgesinde görev

15 Seyfettin, *Bütün Hikayeleri-7,* 35.
16 Seyfettin, *Bütün Hikayeleri-7*, 37.
17 Seyfettin, *a.g.e.*, 9-10, 13, 15, 23. Ömer Seyfettin, *Balkan Harbi Hatıraları*, (Haz.: Tahsin Yıldırım), 2. Baskı, DBY Yayınları, İstanbul, 2013,
18 Seyfettin, *a.g.e.*, 9-10, 13, 15. 7Ömer Seyfettin, *Balkan Harbi Hatıraları*, (Haz.: Tahsin Yıldırım), 2. Baskı, DBY Yayınları, İstanbul, 2013,

yapan bir Türk subayının, at üstünde seyahat ederken maziyi hatırlaması, atalarının bu topraklar üzerinde yaşadığı ihtişamlı tarihi hatırlaması işlenir.

"Dört beş asır evvel yaşamak... Bu ne tatlı bir hayattı! Şan, şöhret, tagallüp, muvaffakiyet, aşk, hırs, istibdat... Hayatı hissettiren ve şimdi maatteessüf bir masal, bir tarih zemininden başka bir şey olmayan bu tatlı ve hakiki heyecanlar vardı. Ah, bu toprakların üzerinde benim ecdadım bir girdibâd-ı berk-âlûd-ı zafer gibi akıncılık ederken ne kadar mesut, mağrur idiler. (...)"[19]

Hikâyede anlatıcı tarihin ihtişamlı günlerinden Vardar Nehri boyunca giderken içinde yaşanılan zamana döner ve o ihtişamlı günlerden şimdi eser yoktur. Vardar Nehri çamurlu ve zayıf bir şakırtı çıkartarak aktığı gibi, etraftaki ağaçlar da asık çehreli, mahzundur.[20]

Bu hikâyede Vardar'ın mekân olarak seçilmesini yazar, tarih bilincini oluşturmak için seçmiştir. Hikâyede içinde yaşanılan zamanda Vardar, mahzun, sessiz, çamurlu akabilir, ancak tarihte çok önemli ihtişamlara şahitlik etmiş bir şehir olarak anlatılır ve orayla günümüz arasında bağ kurulması istenir.

Ömer Seyfettin'in bir başka hikâyesi "İrtica Haberi"nde, 31 Mart Vakası'nın ortaya çıkmasından sonra kısa sürede Balkanlar'da halk ve asker arasında yarattığı etki bir subayın gözünden aktarılır.[21] Anlatıcı subay, akşam taliminden sonra arkadaşı Selanikli Akil ile çıktığı gezintide, geçtikleri yerlerden birisi Vardar'dır:

"Tozlu yollardan geçtik. Güneş renksiz bulutlar altında batıyordu. Sincabî dağlar, dağların arkasındaki mai ve müphem sisler gittikçe koyulaşıyor, yakınlaşan görünmez gölgeler gibi dağılarak yükseliyordu. (...)

"Çamur rengindeki sefil ve hasta Vardar'ın sedası akşamın sükûtu içinde duyuluyor, bahçelerin üstündeki süvari ahırlarının gübreliklerinden kalkan karga sürüleri râtip havada anî bir maça onlusu hayalini uyandırarak süratle geçiyorlar, karşı sahilin sık ve yeşil yapraklı ağaçları arasında kayboluyorlardı."[22]

Bu hikâyede de Vardar, tarihi günlerini geride bırakmış, insana kasvet veren bir havaya bürünmüştür, hatta hasta olarak tasvir edilir.

4.4.Deliorman (Bulgaristan)

Silistre, Şumnu, Rusçuk, Razgrad, Eski Cuma ve Dobriç şehirlerini de kapsayan, Aşağı Tuna Ovası'nda yer alan Deliorman, Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgedir. "Tuhaf Bir Zulüm" hikâyesinde, Goşpodin Kepazef adındaki eski bir

19 Seyfettin, *Bütün Hikayeleri-8*, 56.
20 Seyfettin *Bütün Hikayeleri-8*, 57.
21 *Osmanlı Döneminde Balkanlar'da Gündelik Hayat*, (Editörler: Zafer Gölen/ Abidin Temizer), Gece Kitaplığı, Ankara, 2018, 245-246.
22 Seyfettin, *Bütün Hikayeleri-7*, 53.

diplomatın bulduğu "tuhaf bir işkence" yöntemiyle, Deliorman'da yaşayan Türkleri, Bulgaristan'dan nasıl göç ettirdiği anlatılır. Bahçeleri, ırmakları, buğday ve arpa ambarlarıyla verimli bir yer olan Deliorman, şöyle tasvir edilir:

"Yeşil sazlı arklar, sık gül bahçeleri, alçak tarla çitleri, geniş taraçalı abus evler, arpa ambarlarını andıran üslupsuz kiliseler, başları düşük zayıf semerli beygirler, mütefekkir eşekler, semiz beyaz kazlar, hatta çamurlu pis domuzlar bile ruhuma aşinadır.[23]

Deliorman'da kaymakamlık yaptığı dönemde Kepazef, Türkleri bölgedne kovmak için komitacıların aksine kansız bir yöntem bulmuştur. Türklerin dinî inançları gereği domuzdan nefret ettiğini bilen Kepazef, şehre getirip bıraktığı ve kısa sürede çoğalan domuzlar sayesinde Türkler'in bölgeden göç etmelerini sağlar.

"Makedonyalıya, 'Domuzlarını aç tut. Hiçbir şey verme. Sokaklarda, bahçelerde, tarlalarda kendilerine yiyecek bulsunlar!' dedim. Domuzlar kasabaya yayıldı. Türklerin hâlini bir görmeliydin… Hepsi fena hâlde kızdılar. Bütün ihtiyarları ertesi gün huzuruma geldi. 'Bulgar'ın domuzları sokaklarda geziyor, çeşmelerin yalaklarını kirletiyorlar. Tarlaları eşiyorlar. Biz buna tahammül edemeyiz' dediler."[24]

5.Sonuç

Modern Türk hikâyesinin kurucu isimlerinden Ömer Seyfettin'in edebiyat coğrafyasında Balkanlar, Balkan şehirleri, kasabaları, köyleri geniş olarak yer alır. Bunda yazarın genç yaşta Balkanlarda asker olarak görev yapması, bölgede yaşanan baskı, zulüm, işkence ve göçlere bizzat tanık olmasının büyük etkisi vardır. Çünkü o, dinlediklerini değil, bölgede yaşananların canlı şahidi olarak yer almıştır. Bu yüzdendir ki hikâyelerinde çok canlı tasvirler, dil ve üslup vardır. Onun hikâyelerinde Balkanlarda yer alan Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Sırbistan, Karadağ, Bosna Hersek, Hırvatistan hatta Romanya gibi uzun yıllar Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında kalmış ülkeler yer alır.

O hikâyelerinde başta asker olarak görev yaptığı Pirlepe, Osenova, Serez, İştip, Babina, Velmefçe, Pirbeliçe, Demirhisar, Cumayıbala, Babina, Yakorit, Razlık, Köprülü gibi şehir ve kasabaların yanı sıra Atina, Selanik, Deliorman, Sofya, Belgrat, Manastır gibi yine Balkanlar'ın önemli merkezleri yer alır.

Sonuç olarak, onun hikâyelerinde Balkanlarda yer alan ülkeler, şehirler, kasabalar ağırlıklı olarak son asırda yaşanan Savaşlar sebebiyle konu edinmişse de tarih bilincini oluşturmak, buralarda kazanılan ve yaşanılan tarihteki zaferler, ihtişamlı günleri hatırda tutmak için de olayların geçtiği mekân olarak seçilmiştir. Onun

23 Seyfettin *Bütün Hikayeleri-7,* 70.
24 Seyfettin, *Bütün Hikayeleri-3,* 76, 77, 78.

hikayelerinde Avrupa'dan, Asya'ya, Afrika'ya kadar geniş bir coğrafya yer almakla beraber, en çok Balkanların ve Balkan şehirlerinin yer aldığı tespitini yapmak doğru olur. Çünkü Ömer Seyfettin'in gençlik yılları asker olarak bu bölgede geçtiği gibi, hikâye yazarlığı da bu yıllarda başlamıştır. Balkanlara onun hikayelerini okuyarak bakmak ayrı bir ufuk açacaktır.

Kaynakça

Alangu, T. (1968). Ömer Seyfettin, Ülkücü Bir Yazarın Romanı, İstanbul: May Yay.

Argunşah, Hülya (2000). Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Şiirler, Mensur Şiirler, Fıkralar, Hatıralar, Mektuplar, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Atay, D. (2021). "Ömer Seyfettin'in Şiirlerinde Şehir ve Coğrafya", Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi (KARE), no. 11 (2021): 235-256.

Beyatlı, Yahya Kemal (1918). Kendi Gök Kubbemiz, Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul: 1974.

Beyatlı, Yahya Kemal (1974). "Kaybolan Şehir", Kendi Gök Kubbemiz, Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul: 1974.

Efe, K. (2020). Ömer Seyfettin'in eserlerinde kişi ve yer adları. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (21), 198-222.

Koçak, A. (2015). "Savaşın Gölgesinde Yazılan Hikâyeler: Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde Savaşın Yansımaları", Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Yıl: 13, Bahar 2015, Sayı: 18, s. 637-656.

Mawas, H. (2019). "Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde Tarihî Konu, Mekân ve Kişiler", Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van.

Ömer Seyfettin. (2009). Bütün Hikayeleri-7. İstanbul: Üç Harf Yayınevi.

Ömer Seyfettin. (2013). Balkan Harbi Hatıraları. (Haz.: Tahsin Yıldırım). (2. Baskı). İstanbul: DBY Yayınları.

Polat, N. H. (2007). "Ömer Seyfettin", TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul 2007, c. 34, s. 80-82.

Polat, N. H. (2011). "Ömer Seyfettin Hakkında", Ömer Seyfettin, Bütün Hikâyeleri (hzl. N. Hikmet Polat), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 1-34.

Polat, N. H. (2014). Şair Ömer Seyfettin Bütün Şiirleriyle, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Smith, A.D. (2002). Ulusların Etnik Kökeni, Ankara: Dost Yayınları.

Taştan, Y. K. (2017). Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Tural, S. (1984). "Ömer Seyfettin'in Hayatı ve Eserleri", Doğumunun 100.Yılında Ömer Seyfettin, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1984, s. 9-39.

BİR HAFIZA MEKÂNI OLARAK TUNA'YA BAKMAK: MEDENİYET VE BELLEK

Dr. Öğr. Üyesi Derya Güllük[1]

Özet

Osmanlı tarihinde önemli bir yer edinen Tuna Nehri sadece maddi varlığıyla değil manevi tarafıyla da belleklerde yaşamaktadır. Türk kültür tarihi içerisinde Balkanlar denildiğinde zihinlerde simgeleşen bir hafıza mekânı olarak Tuna canlanır. Osmanlıyı Rumeli topraklarıyla buluşturan bir su yolu olarak Tuna, bir gönül köprüsü de kurarak kolektif hafızada mühim bir yer edinir. Nitekim siyasi, sosyal ve kültürel bağlamda Balkanlarla kurulan bağ Tuna'yla muhkemleşir. Belleğin zaman ve mekân kavramlarıyla olan yakın ilişkisi, insanoğlunun hatırlaması için bir referans noktası olur. Mekândan ari bir hatırlama söz konusu değilken gerek bireysel gerekse de kolektif hafıza mekânla kurmuş olduğu ilişkide bir süreklilik duygusu yaratır. Bu bağlamda hafıza mekânları geçmişle olan bağı bugüne taşıyarak bir medeniyet tasavvuru yaratır ve o medeniyet dairesindeki herkes için bu mekânlar adeta canlı bir varlık olarak telakki edilir. Kolektif hafızanın vazgeçilmez birer öğesi olarak bu mekânlar her bakanda geçmişe dönük aynı duyguları uyandırabilir. Zira, 17. yüzyılda Tuna kıyılarında seyahat eden Evliya Çelebi'in bakışıyla artık İmparatorluğun ihtişamını kaybettiği ve Balkanlar'daki kudretini yitirdiği bir dönemde Tuna'ya bakan Ahmet İhsan'ın bakışı farklılık arz etse de bir noktada kesişir. Kolektif hafıza her iki ismi de aynı mekânda buluşturmuş ve kadim bir medeniyetin kültür dairesinde varlık bulmuş yaşayan bir mekân olarak Balkanlar ve onu hatırlatan Tuna mezkûr isimlerin zihninde aynı dikkatle yer edinmiştir. Bu dikkat mekâna dair hafızanın medeniyet tahayyülündeki yerini göstermesi açısından öneme haizdir. Nihayetinde, bu çalışmada Maurcia Halbwachs'in kolektif hafızaya dair dikkatinden yola çıkarak Pierre Nora'nın hafıza mekânları kavramsallaştırması üzerinden Ahmet İhsan'ın 1911'de Tuna kıyılarına yapmış olduğu bir haftalık seyahat dikkatlere sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tuna, hafıza mekânları, bellek, medeniyet

1 Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, dgulluk@bandirma.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3704-0984.

LOOKING AT THE DANUBE AS A PLACE OF MEMORY: CIVILIZATION AND MEMORY

Abstract

The Danube River, which has an important place in Ottoman history, lives in the memories not only with its material existence but also with its spiritual side. When the Balkans are mentioned in Turkish cultural history, Danuble comes to mind as a symbolic place of memory. As a waterway that brought the Ottoman Empire together with the lands of Rumelia, the Danube has an important place in the collective memory by building a bridge of the heart. As a matter of fact, the political, social and cultural connection with the Balkans is solidified by the Danube. The close relationship of memory with the concepts of time and space becomes a reference point for human beings to remember. While there is no remembrance free of space, both individual and collective memory creates a sense of continuity in its relationship with space. In this context, places of memory create a vision of civilization by carrying the link with the past to the present, and for everyone in that civilization, these places are almost like a living entity. As indispensable elements of collective memory, these places can evoke the same feelings about the past in every viewer. Evliya Çelebi's perspective, who traveled along the banks of the Danube in the 17th century, and Ahmet İhsan's, who looked at the Danube at a time when the Empire had lost its glory and its power in the Balkans, intersect at some point, albeit differently. Collective memory has brought both names together in the same place, and the Balkans as a living space that existed in the cultural circle of an ancient civilization and the Tuna that reminds of it have taken place in the minds of the aforementioned names with the same attention. This attention is important in terms of showing the place of spatial memory in the civilizational imagination. In this study, based on Maurcia Halbwachs' attention to collective memory and Pierre Nora's conceptualization of memory spaces, Ahmet İhsan's one-week trip to the banks of the Danube in 1911 will be brought to attention.

Keywords: Danube, memory spaces, memory, civilization

1.Giriş

"Türk'ün gönlünde dağ varsa Balkan'dır, nehir varsa Tuna'dır"

Yahya Kemâl

Mekân ve insan arasındaki ontolojik bağ insanlık tarihi kadar eskiye dayanır. İnsanoğlunun varlığını konumlandırdığı ve kendisini güvende hissettiği bir mahal olarak karşımıza çıkan mekân tasavvuru kişinin ontolojik bakımdan da içsel bütünlüğünü kuran temel fenomenlerden biridir. Bu bağlamda mekân, fiziksel görünümü ötesinde insanın dünyayı algılamasında, kavramasında ve kendisine bir yer edinmesinde önemli bir mahiyet kazanır. Gaston Bachelar mekâna fenomenolojik bir dikkatle yaklaşırken onu insanla kurmuş olduğu ilişki bağlamında değerlendirir. İnsan ruhunun derinliklerini görmemiz açısından mekânsal alana odaklanan Bachelar, insanın hayal âleminin kavradığı mekânın bir geometricinin zihnindeki tezahüre teslim edilemeyecek kadar çok boyutlu olduğunu ifade der. İnsanın muhayyilesindeki mekân, anılarla çevrilmiş ve yaşanmış bir mahaldir ve bu mekân sadece topografik bir yer olmasıyla değil hayal âlemindeki genişliğiyle matuf bir yerdir zira Bachelar mekânı Kartezyen düşüncenin ötesinde, yaşanmışlıklar ve deneyimler odağında düşünür. Öyle ki "yalnız anılarımız değil, unuttuklarımız da bir yere yerleşmiştir" cümlesindeki dikkatle ruhumuza da mekânsal bir alan açan Bachelard, insanoğlunun hatırlayarak kendi içerisinde de "konaklamayı" öğrendiğini ve bizlerin mekânlar içerisinde yer ettiğimiz kadar onların da bizim içimizde kök saldığının altını çizer (2017: 30). Bu manada yaşadığımız yer olan mekân artık hatıralarımız ve hayal gücümüzle belirlenen yerdir. Şairlerin dilsel olarak kurmuş oldukları poetik imgelerden yola çıkan Bachelard, bu imgelerin yalnız ilk okuduğumuzda değil tekrarlayan okumalarda da bizi bizden alan bir güce sahip olduğunu ve sadece zihinsel olana değil ruhsal derinliklere de giden bir çizgide mekânsal varoluşu en yalın şekilde verdiğini söyler. Bilhassa coğrafyacıların ya da etnografların çizdiği yerleşim mekânlarının çok ötesinde bir muhayyile sunan ve bize "bizi" hatırlatan çocukluğumuzun geçtiği o büyülü zamanlara ve mekânlarına götüren şeyin şiirsel imgelerle örüldüğünü hatırlatır. "Böylelikle mekânsızlık korkusunun, yersiz-yurtsuzluğun, sıla hasreti ve terk edilmişlik gibi buhranların sağaltımını Varlığın verdiği mekân taahhüdüyle yerine getirecektir" (Başaran, 2021: 45). Mekâna aidiyet hisseden, onun içerisinde yine onun nitelikleriyle kimlik kazanan insan yerleşme duygusuyla beraber mekâna aidiyet kazandığı gibi kimliğini de var eder. Mekânın içinde olmak oraya dair bir aidiyet ve bir kimlik geliştirir. O kültürel yapı içerisinde kendisini inşa eden insan, varoluşunu mekânla birlikte anlamlandırır.

Türkçe sözlükte bellek kelimesiyle tanımlanan hafıza sözcüğü Arapça "hfz" kökünden gelen ve "saklayan, muhafaza eden" anlamında bir kelimedir. Zihinsel bir faaliyet olarak hafıza mefhumu geçmişten bugüne gelen ve bilgiyi muhafaza eden tarafıyla hatırlama, unutma, hayal etme gibi birçok kavramı da içerisinde barındırır. İnsanoğlu kimi zaman hatırlayarak kimi zaman unutarak kimi zaman ise hayal ederek varlığını inşa eder. Unuttukları ve hatırladıkları insanın varoluşunu tanımlayan ve varlık bulduğu temel fenomenleri veren bir mefhumlardır. Maurcie Halbwach, zihinsel bir süreç olarak hatırlamanın, hafızanın temel işlevi olarak

kolektif bir şekilde gerçekleştiğini söyler ve anıların kolektifliğine vurgu yaparak bizim yaşadığımız veya hatırladığımız her şeyin aslında başkaları tarafından bize hatırlatıldığını savunarak hafızanın kolektifliğine vurgu yapar (2021:39). Halbwach'in bu dikkatinde insanın temelde yalnız bir varlık olsa dahi varoluşunun kolektif bir yapılanma içerisinde gerçekleştiği ve geçmiş zamanlara ait imgelerin insanın zihninde daima varlığını koruyarak ve bir mekân içerisine yerleşerek yaşadığı olgusu vardır. Nitekim insan yalnız değildir ve bedenen yanımızda bulunmasalar da her daim bizimle birlikte olan bambaşka insanları ruhumuzda taşırız (2021: 39). Mekânsal olmayan bir çerçevede kolektif hafızanın da yer edinemeyeceğini savunan Halbwach, her zaman dikkatimizi mekâna vermemiz gerektiğini ve bu mekânı düşünlerimiz ve düşlerimizde mütemadiyen var ederek yeniden inşa edilmesi gerektiğini söyler. Hatıralarımızın bir mekânda var olduğu ve orada durmaksızın inşa olduğunu söyleyen Halbwach, hatıralarımızın tazelendiği mahalde düşüncelerimizin de kitlendiğini söylerken (2021: 154) hatıralarımızın mekânsal alanda yer edindiğinin altını çizer. Bu anlamda mekân insanın hatıralarının yerleştiği ve hıfz olduğu yuvasıdır.

Fransız düşünür Pierre Nora, "hafıza mekânı" kavramsallaştırmasıyla dikkatleri çekerken hafıza mekânlarını "hafızanın mayalandığı yerler" olarak tanımlar ve bu mekânlar için "geleneğin bizzat kendisi değil fakat laboratuvarıdır" (2006: 12) ifadeleriyle bir süreklilik içerisine yerleştirir. "Süreklilik duygusunun kökü mekândadır. Artık hafıza ortamları olmadığı için hafıza mekânları var" (Nora, 2006: 17) bu bağlamda "bugün hâlâ hafızamızla yaşıyor olsaydık mekânları ona adama ihtiyacı duymazdık. Tarihin aktardığı hafıza olmasa mekânlar da olmazdı" (Nora, 2006: 18). Fakat burada şuna dikkat emeliyiz, hafıza mekânı olarak bir anıtı düşünmek ve ona dair bir tarih yazmak değildir kasıt zira hafıza mekânı şu şekilde tanımlanır, "İnsanların iradesiyle ya da zamanın işleyişiyle herhangi bir topluluğun ortak hafıza malına ait simgesel öğe haline getirdiği maddi ya da fikri düzendeki her anlamlı birim"dir. (Nora, 2006: 171).

Kendisi de Üsküp doğumlu olan Yahya Kemâl Balkanlara yaptığı seyahati anlatırken "Türk'ün gönlünde dağ varsa Balkan'dır, nehir varsa Tuna'dır" (1976: 146) derken bir yerde simgesel bir değer atfettiği Tuna'yı bir hafıza mekânı olarak imler. Tuna Balkanları simgeleyen bir mekân olmasının ötesinde Müslüman Türk'ün gönlünde yer edinmiş ve zihinsel dünyasında bir medeniyet tasavvuru içerisine yerleştirdiği canlı bir varlığa bürünmüştür. Artık o coğrafyaya bakan her kişi, kendisini ait hissettiği bir medeniyetin parçası olarak görecek ve geçmiş bütün ihtişamıyla hatıralarını canlandırarak mekânsal alana yerleşecektir.

Almanya'nın Karaorman (Schwarzwald) bölgesinden doğan ve Avusturya, Slovakya, Macaristan, Sırbistan, Hırvatistan, Bulgaristan, Romanya, Moldova Cumhuriyeti ve Ukrayna'dan geçerek Karadeniz'e dökülen Tuna, mezkûr ülkelerin sınırlarını da çizer. Önemli bir su yolu olarak tarih boyunca uluslararası ilişkilerde gerek siyasal gerekse de sosyal ve ekonomik anlamda önemli bir rol oynayan Tuna Nehri, Balkanlar'a doğru ilerleyen, su ve kara yollarında hakimiyet kurmak isteyen Osmanlı İmparatorluğu için de stratejik bir hedef olmuştur. (Maxım, 2012: 372) Önemli bir su yolu olarak tarihe şahitlik etmiş olan Tuna, Osmanlıyı Rumeli topraklarına bağlayan ulaşım ağının en güçlü halkası olmasının yanı sıra bir gönül köprüsü de kurmuştur.

1651 yılında Rusçuk'a seyahat eden Evliyâ Çelebi Tuna kıyılarındaki yolculuğunda Tuna'ya dair gözlemlerini dile getirir. Tuna Nehri'ni ilk defa gören ve suyunu içen Evliyâ Çelebi, "Evsâf-ı nehr-i azîm ve atiy-yi kadîm Sun '-ı Hudâ, ya'nî Nehr-i Tuna" yani "Büyük ve eski nehir, Tanrı eseri Tuna Nehri" (2006: 419) olarak vasıflandırdığı nehri anlatmaya koyulur. "Ümmü'n-nühûrı Rûm" yani "Rûmeli nehirlerinin anası, büyük nehir" olarak nitelendirdiği Tuna Nehri'ni Marmara Denizi'ne yakınlaştırma imkânı üzerinde duran Evliyâ Çelebi, bu tutumuyla da aslında nehrin sadece fiziksel olarak değil manevi olarak da arzuladığını görüyoruz:

"Tuna'nın bir kolu da Büyük Çekmece ve Küçük Çekmece göllerinden doğup Marmara Denizi'ne karıştı. Bu anlattığımız yerlerden akan tatlı kaynakların Tuna Nehri'nden olduğuna ispatımız odur ki Tuna Nehri'nde bulunan morina balığı, mersin balığı, uştuka ve çıka balığı hepsi Tuna Nehri'ne mahsus iken anılan kaynaklardan ve Çekmece göllerinden çıkıp avcıların avına düştüğü, birkaç kere Çekmece gölünde hakîr tarafından görülmüştür. ... Yıldırım Han, Nigebolu'yu ve Feth-i İslâmı fethedip Tuna Nehri'nin İstanbul'a aktığı konuşma sırasında anılınca Demirkapı'dan saman ve kömür döküp Duna değirmenlerinden, Pınarhisar'dan ve Çekmece göllerinden saman ve kömür çıktığı Tuhfe adlı tarihte yazılıdır. Hatta Sultan Ahmed Han kızı Fâtima Sultan oğlu Süleyman Bey ile İstanbul ile Çatalca arasında Azatlı adlı köyde göklere baş çekmiş kayaları dağcılar delip Tuna Nehri'nin nice günler aktığı yerlerde belirtileri açıktır. Eğer Osmanlı sultanları himmet etse azıcık çalışma ile yine Tuna Nehri'ni Yenibahçe ve Aksaray içinden akıtmak mümkün idi vesselâm" (2006: 17).

Evliyâ'dan başlayan zincir Osmanlının son demlerinde Ahmet İhsan'ın dikkatine kadar uzanır. Türk edebiyatında çıkarmış olduğu Servet-i Fünûn dergisi ve yayıncılığıyla tanınan Ahmet İhsan Tokgöz (1868-1942) çevirileri, gazeteciliği ve edebî üretimleriyle de dikkatleri çeker. Ahmet İhsan'ın 1911 yılında buharlı bir gemiyle Tuna üzerinden yaptığı seyahat son dönem bir Osmanlı aydının Balkanlara ve Tuna'ya dair izlenimlerini vermesi açısından oldukça önemlidir. Özellikle de Balkan topraklarının kaybının bellekteki yeri ve canlanan hatıralar mekâna dair dikkati de ortaya koyması noktasında mühimdir. Bir yerde geçmişe yolculuğa dönen bu gemiyle seyahatte görülen yerlerden ziyade Tuna'ya dair hatıralar ön plana çıkar. Ahmet İhsan'ın "Temin ederim ki Tuna Nehri'yle icra-yı seyahat etmek kadar Osmanlılar için mucib-i intibah bir levha olamaz" (Tokgöz, 2007: 523) sözleri de Tuna'nın hafızalardaki yerini ve bir hafıza mekânı olarak varlığını imlemektedir.

Ahmet İhsan'ın Tuna yolculuğunu anlatmaya başladığı şu cümleler öneme haizdir: "Tarih-i mevcudiyetimizin pek mühim ve feci vakayiine sahne olmuş olan Tuna'nın ismi yâd edildiği zaman kalplerimizin titrememesi kabil değildir" (Tokgöz, 2007: 503). Osmanlının mevcudiyetindeki önemi ile kaybının yaşatmış olduğu üzüntü aynı minvalde verilerek her iki durumun da kalplerimizdeki heyecanı dile getirmesi noktasındaki kesişimi verir. Mezkûr toprakları kazanmak Osmanlıyı ne denli mutlu ettiyse kaybı da o denli hüsrana uğratmış ve her iki durumda da kalpler aynı tepkiyi vermiştir. Tuna lafzını duyduğundaki heyecanını tarif edilemez olduğunu söyleyen Ahmet İhsan, Tuna'nın onu çocukluğuna götürdüğünü ve hatıralarını canlandırdığını ifade ettikten sonra Tuna'dan mecruhen dönen amcası Kâmil Bey'in Rusya Muharebesi'nden naklettiği menakıbını kolu komşunun toplaşarak dinlediğini

şöyle anlatır: "Tuna, Silistre, Plevne namları muttasıl yâd olunur ve her akşam Tuna'nın gitmesine müttefikan ağlanırdı. Babam, -ihtiyar bir asker arkadaşının yâd ile- 'Tuna'nın gitmesi Rumeli'nin gitmesi demektir" der ve nemnâk gözlerini uzun çubuğunun lülesine diker, ah-ı derununu tütün dumanı savruntusu içinde gizler ve onu bize işittirmemek isterdi" (Tokgöz, 2007: 503). Ahmet İhsan'ın bu hatırlayışındaki dikkat bir yerde "hatıra kültürünün topluluk ruhu veren bellekle ilgili" (Assmann, 2018: 38) olduğu gerçeğini verir. Hatırlayarak mekâna aidiyet kuran birey orada kendi kimliğini inşa ederken kendini bir medeniyet tasavvuru içerisine de yerleştirir.

Ahmet İhsan bu yolculuğunda ziyadesiyle imparatorluğun kaybettiklerinin hüznüyle etrafa bakacak ve her an bu kederi içinde hissedecektir. Mohaç iskelesine geldiğinde düşündükleri bunun bir tezahürüdür: "Mohaç'ın üç asır akdem Osmanlı ordusunun bir muharebe-i azîmesine sahne olmuş olduğunu tahattur eyledim; devr-i istilâ ve tealimizin şu ovalarda nasıl hatıralar bırakmış olduğunu düşünüyor ve o zamandan beri devam eden tedenni ve inkırazın bütün safahatı pişgâhımda bir tarz-ı elimde tecessüm eyliyor idi" (Tokgöz, 2007: 521) sözleriyle Tuna kıyılarında gezerken gördüğü mahaller onun içinde hep bir eleme karşılık geliyordur. Yolculuk boyunca zihninde hep tasavvur edecektir: "Üç asır evvel Mohaç sahrasındaki muharebatımızı ve otuz sene akdem Tuna'nın Rumeli yakasındaki hezimetlerimizi tekrar hatırıma getirdi" (Tokgöz, 2007: 521). Bu yitirilen yerlerin Ahmet İhsan'ın içinde açtığı yara kurulan bağın kuvvetini göstermesi açısından oldukça mühimdir.

"Güğertede bir kenara oturdum. Sırbistan sahiline bakıyordum. Tuna'ya ait hatırat-ı kedimem yine tazeleniyor idi. Tuna veyahut Silistre oyununu otuz beş sene akdem Bağlarbaşı'nda ilk defa temaşa eylediğim günden beri zavallı memleketimizin giriftar olduğu felâketleri pişgâhımda görüyordum, zira vapurumuz Silistre'ye doğru ilerliyor; Rus muharebesinin Tuna'ya müteallik safahatını zihnen yâd eyliyordum. İşte o zamanki hezimet-i askeriyeyi takip eden sû-i idare iledir ki evvelleri iki sahili bizim olan Tuna'nın yamaçlarında şimdi Sırbistan, Bulgaristan, Romanya zuhur etmişti; yani bizim enkaz-ı cehaletimizle Tuna sahilinde üç ve Adriyatik sahilinde bir ki ceman dört kıta tac-ı kraliyet meydana çıkmıştır. Taçların etrafında müctemi ahalinin amali ve niyyâtı hep bizim mahıv ve inkırazımıza matuf bulunuyor" (Tokgöz, 2007: 523).

Ahmet ihsan, Tuna kıyılarındaki bir haftalık seyahatinde her an hatıralar eşliğinde yolculuk edecek ve artık yitirilmiş bu toprakların yokluğunda mütemadiyen bir keder yaşayacaktır. Öyle ki Ahmet İhsan, bu toprakların kaybının ölümden daha elim olduğunu ifade eder:

"Şömendöferle Bulgaristan ve Sırbistan tarikinde Tuna üzerinden geçerken bile her Osmanlının kalbi şiddetli tazyike uğrar, fakat asırlarca serhadd-i vatanımız olmuş olan Tuna üstünde seyahatin tesiratı büsbütün başkadır. Hususa ki iki taraf atfolunan nazarla görülen mevâkiin her biri başka hatıraları tazeler. Bu tazelene hatırat-ı elime içinde insanda yalnız bir arzu ve emel kalıyor; o da vatanın bakiyesini hüsnümuhafaza için kemal-i azîm ve ittihat ile çalışmak, daima çalışmak ve her an çalışmak! Zira biz tevakkuf ve cehil gösterirsek şimdi Tuna'nın etrafında inkırazımızla müteşekkil hükûmâtın pâ-yı istilâsı altında kalacağız ki bu hâlin ölümden bin kat elim olduğunu kim bilmez!" (Tokgöz, 2007: 523)

Topografik olarak değil manevi olarak önemli bir yer edinen Tuna'nın yitirilmesi ölümden daha acıdır. Her Osmanlının bu acıyı yaşadığını ifade eden Ahmet İhsan bir anlamda kolektif hafızaya da gönderme yapıyordur. Osmanlı olan herkes için bu toprakların kaybı elem vericidir. Nitekim Halbwaxhs, "Hafıza, geçmişi yeniden yaşatmaz, onu yeniden inşa eder" (Halbwaxhs, 2019: 51) derken, Evliyâ Çelebi'den Ahmet İhsan'a uzanan bir çizgide geçmişin hatıralarda ve bellekte ne denli mekân odaklı canlandığını da görebilme imkânı sunar. Ünlü Tarihçi Franz Babinger "Die Donau als Schicksalsstrom des Osmanenreiches" başlıklı makalesinde, "Türk devletinin Tuna boyunu elden çıkarmakla, Avrupa'daki toprak kaybı yanı sıra bu muazzam nehrin sağladığı manevî (metafizik) gücü de kaybettiğini söyler" (Akt. Dursun, 2012: 339). Babinger'in bu dikkati yaklaşık 600 yıl Osmanlı İmparatorluğunun hüküm sürdüğü Balkan coğrafyasının kaybının bir toprak kaybı olmasının çok ötesinde bir yerde olduğunu aşikâr etmesi bağlamında önemli olmakla beraber bu gönül bağının bugün hala yaşıyor olduğunu gösteren karinelerin varlığı da mekâna sinen hatırların hafızamızdaki yerini göstermesi açısından oldukça mühimdir.

2. Sonuç

Gerek bireysel gerekse de kolektif hafızanın tezahür ettiği mahal olarak mekân, süreklilik duygusunun neşet ettiği bir yerdir ve medeniyet tasavvurunda merkezi bir rol oynar. Bilhassa hafıza mekânları, insanlara hatıralarını canlandırmaları ve kimliklerini inşa etmeleri noktasında önemli bir dayanak sunar. Nitekim kendi kimliğini inşa eden her birey belleğine başvururken zihninde canlanan simgesel mekânlara uğramadan geçemez. Bu noktada Osmanlı için oldukça stratejik bir yerde konumlanan Balkan coğrafyası ve Balkanlar denildiğinde zihinde canlanan Tuna Nehri sadece sosyal, siyasi, ekonomik sebeplerle değil kültürel anlamda da bir hafıza mekânı olarak yer edinir. Tuna'yla kurulan bağ bir gönül bağıdır ve bellekte edindiği yer kaybedilen topraklar olsa da her zaman vakidir. Tuna, hafızanın mayalandığı bir mekân olarak geçmişle bugün arasında bir köprü görevi görürken Evliya Çelebi'den Ahmet İhsan'a uzanan süreçte bu köprü zerrece tahribat görmemiştir. Önemli bir hafıza mekânı olarak görebileceğimiz Balkanlar ve Tuna kolektif hafızada yerleşmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun medeniyet tasavvuru içerisinde kendine yer edinmiştir. Tarih boyunca Tuna sadece üstlendiği rolle değil kültürel hafızamız noktasında da mühim bir yerde konumlanır. Nitekim, Evliyâ Çelebi'nin Tuna'ya bakışıyla Ahmet İhsan'ın bakışı arasında ayrılık söz konusu olsa da her iki isim için de Tuna, Osmanlı medeniyetinin vazgeçilmez bir unsurudur ve anıların biriktiği bir hafıza mekânıdır.

Kaynakça

Assmann, J. (2018). Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlatma ve Politik Kimlik. Çev. Ayşe Tekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bachelard, G. (2017). Mekânın Poetikası. Çev. Alp Tümertekin, İthaki Yayınları.

Başaran, A. (2021). Neden Bachelard Okuruz? Yeni Bir Mekân ve Mekunluk Anlayışına Doğru Der. M. Taha Tunç ve Sümeyye Yıldız, Mimarlar neden Bachelard okur? İçinde (37-56), Ketebe Yayınları.

Beyatlı, Y.K. (1976). Çocukluğum, Genliğim, Siyasi ve Edebî Hatıralarım. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Dursun, A. H. (2012). "Osmanlı Arşivinde Tuna Nehri ve Kıyıları". Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, XII/2, 333-339.

Evliyâ Çelebi. (2003). Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul 1. Cilt 1. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Halbwachs, M. (2019). Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri. Çev. Büşra Uçar, Ankara: Heretik.

Halbwachs, M. (2021). Kolektif Hafıza. Çev. Banu Barış, Ankara: Heretik.

Maxım, M. (2012). "Tuna", TDV İslâm Ansiklopedisi, C: XLI, İstanbul: TDV Yayınları.

Nora, P. (2006). Hafıza Mekânları. Çev. Mehmet Emin Özcan, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Tokgöz, A. H. (2007). Avrupa'da Ne Gördüm Tuna'da Bir Hafta. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

TÜRKÇENİN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİNDE HAFIZA MEKÂN VE KÜLTÜREL AKTARIMIN İFADESİ OLARAK MOSTAR KARAGÖZ BEY MEDRESESİ

Öğr. Gör. Ayşegül Güler Yıldız[1]
Öğr. Gör. Nesibe Taşkın[2]

Özet

Mostar'da yer alan Karagöz Bey Medresesi, hem tarihi ve kültürel mirasımızın önemli bir parçası hem de Yunus Emre Enstitüsü bünyesinde yürütülen Türkçe öğretimi faaliyetlerinin merkezlerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Medresenin bir hafıza mekânı olarak önemi, sadece öğrenciler için değil, aynı zamanda bölge halkı için de büyük önem taşımaktadır. Medrese, kolektif hafıza olarak da bölgenin kültürel bir parçası olmakla beraber geçmişten günümüze uzanan köklü bir tarihe sahiptir. Osmanlı döneminde inşa edilen medrese, dönemin eğitim ve kültür hayatında önemli bir role sahip olmuştur. Tarihî yapı, sadece dinî ilimlerin öğretildiği bir mekân olmaktan öte, aynı zamanda bölgenin sosyal ve kültürel hayatının merkezi konumunda yer almıştır. Bu çalışma, medresenin Türkçe öğretimine olan katkılarını ve aynı zamanda bir hafıza mekânı olarak taşıdığı önemi derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın amacı, kültürel miras niteliği göstermesinin yanı sıra aynı zamanda hafıza mekân olarak da Karagöz Bey Medresesi'nin dil öğrenimine entegrasyonunu incelemek ve tarihî süreç içerisindeki rolünü ortaya koymaktır. Bu bağlamda, medresenin tarihî ve kültürel önemi ile Türkçe dil öğretimine olan katkılarının kesiştiği noktada, medresenin bir hafıza mekân olarak nasıl konumlandığı ve günümüzde Türkçe öğretimine ne gibi katkılar sağladığı incelenmiştir. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi yöntemiyle yürütülmüştür. Doküman incelemesi ile sistematik bir şekilde veriler elde edilmiş, gözlem veya görüşme yapılmadan, halihazırda mevcut olan veriler kullanılarak çalışma yürütülmüştür. Toplanan verilerin analizi, içerik analizi yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda hafıza mekânlar, öğrencilere sadece dil değil aynı zamanda tarihî, kültürel ve sosyal bağlamları anlamalarına yardımcı olabilecek zengin bir bilgi kaynağıdır. Ayrıca, öğrencilerin kendi kültürlerine yönelik farkındalıklarını artırarak, çok kültürlü anlayışın gelişmesine katkıda bulunur.

Anahtar Kelimeler: Yabancı dil olarak Türkçe, Karagöz Bey medresesi, Yunus Emre Enstitüsü, hafıza mekân, Mostar

1 Gaziantep Üniversitesi TÖMER, aysegulguler27@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7149-463X.
2 Gaziantep Üniversitesi TÖMER, ntaskin@gantep.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1004-7350.

THE KARAGÖZ BEY MADRASA IN MOSTAR AS A SITE OF MEMORY AND CULTURAL TRANSMISSION IN TEACHING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE

Abstract

Karagöz Bey Madrasa, located in Mostar, attracts attention as an important part of our historical and cultural heritage and as one of the centers of Turkish teaching activities carried out within the Yunus Emre Institute. The importance of the madrasa as a place of memory is of great importance not only for the students but also for the local people. The madrasah is a cultural part of the region as a collective memory and has a deep-rooted history stretching from past to present. The madrasa built during the Ottoman period had an important role in the educational and cultural life of the period. The historical building is more than just a place where religious sciences are taught, it has also been the center of the social and cultural life of the region. This study aims to examine in depth the madrasah's contributions to Turkish teaching and its importance as a place of memory. The aim of the study is to examine the integration of Karagöz Bey Madrasa into language learning, as a place of memory as well as a cultural heritage, and to reveal its role in the historical process. In this context, at the intersection of the historical and cultural importance of the madrasah and its contributions to Turkish language teaching, how the madrasah is positioned as a place of memory and what contributions it makes to Turkish teaching today are examined. The research was conducted using the document analysis method, which is one of the qualitative research methods. Data was systematically obtained through document review, and the study was conducted using currently available data, without observation or interview. Analysis of the collected data was carried out using the content analysis method. In line with the findings of the study, memory places are a rich source of information that can help students understand not only language but also historical, cultural and social contexts. Additionally, it contributes to the development of multicultural understanding by increasing students' awareness of their own culture.

Keywords: Turkish as a foreign language, Karagöz Bey madrasah, Yunus Emre Institute, place of memory, Mostar

1.Giriş

Dil, insanlık tarihinin en temel iletişim aracı olarak etkili öğrenme için çeşitli yöntemlerin geliştirilmesine öncülük etmiştir. Bu süreçte, dilin yalnızca bir iletişim aracı olmanın ötesinde, kültürel değerlerin ve kimliğin taşıyıcısı olduğu anlayışı benimsenmiş ve dil öğretiminde kültürel aktarımın önemi vurgulanmıştır. Dolayısıyla, dil öğreniminde kullanılan yöntem ve teknikler, dilin kültürel boyutunu da kapsayacak şekilde tasarlanarak, öğrencilerin dil becerilerinin yanı sıra kültürel farkındalıklarının da geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Dil bir iletişim aracıdır ve gerçek iletişimin olabilmesi için de bir bağlamın olması gerekmekte ve bu bağlamın da herhangi bir şekilde kültürel bir unsur içermesi kaçınılmazdır. Kişilerin hangi durumda nasıl konuştuğu, hangi durumlara nasıl tepki verdiği, hangi bağlamlarda ne ve nasıl düşündüğü ancak o ülkenin kültürü ile ilişkilendirilebilir ve bu bağlamda ifade edilen cümlelerin öğrenilmesinin de ilgili ülkenin kültürünün öğrenilmesini zorunlu kılar (Çakır, 2011). Dil ve kültür arasında çok yoğun bir ilişki vardır. Dilin biçimi ve içeriği ile konuşucularının kültüründeki inançlar, değerler ve gereksinimler arasında bir ilişki olduğu gibi, iletişimsel davranışlar ve kültürel sistemler de birbiriyle ilişkilidir (Çakır, 2006).

Gerçek yaşam koşulları düşünüldüğünde iletişimin bir bağlam olmadan gerçekleşmesi mümkün değildir. Bütün bağlamlar en az bir kültürel unsur içerdiği için iletişim kültürden ayrı düşünülemez. Dil ve kültür arasındaki ilişki düşünüldüğünde, bu iki kavramın iç içe geçmiş olduğu görülür. Dil kültürün bir ögesi olmakla birlikte, aynı zamanda kültürün taşıyıcısı, koruyucusu, geliştiricisi ve değiştiricisidir (Memiş, 2016). Genel olarak dilin kültürün bir parçası olduğu ve kültürde çok önemli bir rol oynadığı kabul edilmektedir. Dil, aynı anda kültürü yansıtır ve ondan etkilenir, onun tarafından şekillendirilir. En geniş anlamda, bir halkın sembolik temsiliyetidir, çünkü onların tarihi ve kültürel geçmişlerini, yaşam tarzlarını ve yaşam ve düşünme biçimlerini içerir. Dil ve kültürü sembolize etmek için buzdağı metaforu kullanılabilir. Buzdağının görünen kısmı dil ve küçük bir kısmı kültürün parçasıdır, yüzeyin altında gizlenmiş daha büyük kısım ise kültürün görünmeyen yüzüdür. Kullanılan dil formları kültürle ilişkili olduğu için her ifade, her bağlam aynı anlamda değildir ve kültür dilin ötesindedir. Farklı kültürlerden insanlar aynı dil formlarını kullanırken farklı şeyleri kastedebilirler. Örneğin, "öğle yemeği" dendiğinde, bir İngiliz ile bir Çinlinin zihninden muhtemelen birbirlerinden farklı olarak kendi mutfaklarına özgü değişik yemekler canlanacaktır (Jiang, 2000).

Dildeki göstergeleri söz yapan ve onların kalıcı kelam hâline dönüşmelerinin en önemli sebebi, yüzlerce belki binlerce yıllık bir kültür ve medeniyet ile yoğrulmalarıdır (Tuzcu, 2021). Lafayette (1997) yabancı dil sınıfında kültür öğretimini, "Büyük Kültür" adı altında önemli tarihsel olayları, sanatsal anıtları (mimari, sanat ve edebiyat), önemli kurumları (idari, siyasi, dini, eğitimsel vb.) tanımayı ve açıklamayı içeren bir kategoriye yerleştirir. (Akt. Hâkimi vd., 2024). Dolayısıyla hedef dilin farklı kültürden bireylere öğretilmesinde tarihî özellik gösteren hafıza mekânlar önemli bir aracıdır. "Hafıza mekanlar" ifadesindeki 'mekân' kelimesinin, "tarihi bir olgunun sembolik gücüne gönderme yapan bir metafor" olarak anlaşılması gerekir. Bu mekânlar genellikle bir tarihsel olayın

veya o toplum için önemli kişilerin anısına inşa edilmiştir. Bu nedenle hafıza mekânlar, tarihsel fenomenlerdir ve toplumsal gruplar içinde bireysel ve kolektif hafıza arasındaki etkileşimi ve bunun günümüzdeki alaka düzeyini gösterebilirler. (Badstübner-Kizik 2014). Pierre Nora, toplumun tarihsel hafızasının sosyo-kültürel bir olgu olarak özgünlüğüne ilk dikkat çekenlerden biridir. Ona göre, tarihsel bir olayın hafızada korunması ve ölümsüzleştirilmesi için, tarihsel olayları/kişileri mevcut toplumsal gündem çerçevesinde bilinçli ve hedefli bir şekilde güncellemek için koşullar yaratılması gerektiğini anlamak gerekir. Nora, "lieux de memoire"nin (hafıza mekân) sınırlarını mimari eserler ve anıtlar gibi geleneksel formlardan, tarihsel olayları yazılı olarak kaydeden arşivler gibi sembolik formlara, tüm hafızayı yoğunlaştıran tarihsel yıldönümleri ve yıl dönümlerine kadar geniş bir yelpazede sunmaktadır (Dmitrieva ve Shirokov, 2023). Hafıza mekânların tarih bilincini canlı tutması ve hedef dille birlikte kültürel bağlam içerisinde aktarımının yapılması dil öğretimi için önemlidir.

2. Yöntem

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmaların en temel özelliği, üzerinde araştırma yapılan kişilerin bakış açılarıyla araştırılan olay, olgu, norm ve değerleri incelemeye çalışmasıdır (Ekiz, 2017). Nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olay veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Araştırmacı, doküman incelemesi yaparken ihtiyacı olan veriyi gözlem ve görüşmeye gerek kalmadan elde edebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Çalışmada yer alan bilgiler alan yazın taraması yapılarak ele alınmıştır. Ulaşılabilir nitelikteki birincil kaynaklardan elde edilen veriler doğrultusunda çalışmanın temel hatları oluşturulmuş ve bu sayede çalışmanın ana ve alt problemlerine dair bilgilere yer verilmiştir.

2.1.Veri toplama

Bu çalışmada, nitel araştırmanın temel yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi yoluyla veri toplanmıştır. Doküman incelemesi ile sistematik bir şekilde veriler elde edilmiş, gözlem veya görüşme yapılmadan, halihazırda mevcut olan veriler kullanılarak çalışma yürütülmüştür.

2.2.Veri analizi

Toplanan verilerin analizi, içerik analizi yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Veri analizinde, öncelikle çalışmanın temel problemlerine ve alt problemlerine yönelik olarak kodlamalar yapılmıştır. Yapılan kodlamalar, toplanan verilerdeki önemli kavram ve temaları belirlemek için kullanılmıştır. Daha sonra, kodlanan veriler, belirlenen temalar çerçevesinde detaylı bir şekilde incelenmiş ve yorumlanmıştır.

3.Çalışmanın Problemi

Bu çalışmada Karagöz Bey Medresesi'nin kültürel bağlamda öğrencilerin Türkçe

öğrenimine ve kültürel farkındalıklarına nasıl katkıda bulunmaktadır? problem cümlesi üzerinde durulmuştur. Bu problem doğrultusunda alan yazın taraması yapılmış ve bu doğrultuda belirtilen ana problemin yanında, aşağıdaki alt problemler üzerinde durulmuştur.

1) Yabancı dil öğretiminde kültürel bağlamda hafıza mekânların önemi nedir?
2) Karagöz Bey Medresesi'nin kültürel bağlamda Türkçe öğretimindeki önemi nedir?

4. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Dil eğitiminde kültürel unsurların entegrasyonu, dil edinimini ve kültürel anlayışı artırmada önemli bir bileşen olarak kabul edilmiştir. Bu makale, Mostar'daki Karagöz Bey Medresesi'nin kültürel bağlamda öğrencilerin Türkçe öğrenimine ve kültürel farkındalıklarına nasıl katkıda bulunduğuna odaklanarak tarihî mekânların dil öğretimi üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır.

5.Bulgular

Kültür, dil öğretiminin doğal bir parçası olmakla birlikte öğrencilerin dilin kullanıldığı kültürel bağlamları daha derinlemesine anlamalarını sağlar. Bu yaklaşım sadece iletişimsel yeterliliği artırmakla kalmaz, aynı zamanda hedef dil ve kültür hakkında daha bütünsel ve doğru bir anlayış geliştirilmesine de katkıda bulunur (Lessard-Clouston, 1997). Buttjes (1990), dil ve kültürün ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğunu ifade eder. Aynı zamanda sosyokültürel aktarım süreçlerinin birçok düzeyde işleyişte olduğunu bu nedenle dil kodlarının tek başına öğretilemeyeceğini, dil öğretmenlerinin sınıftaki dilsel üretimi izlemekten öteye geçmesi gerekerek her yabancı dil öğrenicisinin geçirdiği karmaşık ve sayısız kültürlerarası aracılık süreçlerinin farkında olması gerektiğini söyler ve aslında dil öğretiminin nasıl kültür öğretimi olduğunu açıklar (Akt. Lessard-Clouston, 1997).

5.1.Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Öğrencilerin iletişim becerilerini geliştirmek, hedef dilin ve anadilinin hem dilsel hem de davranışsal kalıplarını daha bilinçli bir düzeyde anlamasına yardımcı olmak, kültürlerarası ve uluslararası anlayışını geliştirmek ve gerçekliği algılamada daha geniş bir bakış açısı benimsemesine katkıda bulunmak amacıyla kültürel bileşenlerle tanıştırmak daha etkili bir yabancı dil öğretimine yardımcı olacaktır (Çakır, 2006).

Yabancı dil öğretiminde kültürlerarası etkileşimin yaratılacağı ortamı oluşturmak son derece önemlidir. Kültürlerarası iletişim, kültür ve iletişim kavramlarının bir araya gelmesiyle oluşan sosyal bir olgu ve farklı kültürler arasında kurulan iletişim olarak ifade edilebilir.

Yabancı dil öğretiminde, kültürlerarası yaklaşımla birlikte bireylerin kültüre bakışlarıyla ilgili iki yön mevcuttur. Kültüre bakışın ilk yönünü, bireyin kendi kültürünü esas alarak diğer kültürleri değerlendirmesi oluşturur. Kültüre bakışın diğer yönü ise kültürü diğer kültürlerden hareketle değerlendirmedir. Bu açıdan bakan bir birey kültürel farklılıklarını kabul ederek bu farklılıklara uymaya çalışır

ve farklı açılardan düşünebilme yeteneğini kazanır (Demir ve Açık, 2011). Dünyada çoğalan anıtlar, anma yerleri ve müzeler, hafıza kültürü ve kolektif kimlik ile doğal ilişkileri sayesinde geçmişi, günü ve geleceği birleştirerek öğrenme için büyük bir fırsat sunar. Anıtlar ve hafıza mekânlar hem bilişsel hem de duygusal mesajlar taşıma potansiyeline sahip olmanın yanı sıra hem yansıtıcı hem de didaktik işlevler görürler. Anıtlar, okul müfredatında tarih, coğrafya, vatandaşlık eğitimi, aynı zamanda dillerin öğretiminde, özellikle öğrenciler farklı kültürel geçmişlerden geldiğinde eğitim sürecine dahil edilebilecek güncel olaylara, tartışmalı konulara ve gelecekteki eylem senaryolarına odaklanan tartışmaları ateşler. Böyle bir disiplinler arası yaklaşım, içerik ve dil bütünleşmiş öğrenmeye katkıda bulunur, farklı ve eleştirel düşünmenin yanı sıra problem çözmeyi de teşvik eder. Ayrıca, bir öğrencinin kültürlerarası yetkinliğini geliştirmeye yardımcı olur ve kişinin kendi kültürü ile hedef dil topluluğunun kültürü arasında karşılaştırmalar yapmasına olanak tanır. Bu tür tartışmaların en azından orta düzeyde dil ilerlemesi gerektirdiği savunulabilir. Açıkçası, dil ne kadar zenginse, tartışma da o kadar zengin olur, özellikle tartışma ortaklarının güçlü inançları, bilgileri ve argümanları olduğunda. Yine de daha düşük dil yeterliliği seviyelerinde bile, bol miktarda görsel uyarıcı sayesinde, anıtlar ve anmalar tarafından ortaya çıkarılan karmaşık olmayan açıklamalar ve tek kelimelik çağrışımlar sunulabilir ve bunlar basit bir dille iletilebilir. (Komorowska, 2018). Farklı tarihsel ve kültürel bilimsel veya sosyolojik yaklaşımlara ve hafıza araştırmalarının sonuçlarına dayanan anıtsal mekanlar/hafıza mekânlar kavramı, kültür-yansıtıcı bir yabancı dil öğretiminin gerçekleştirilmesi için çeşitli olanaklar sunar ve bu sayede öncelikle kültürel hafızanın içeriğine erişim sağlanır. Hafıza mekanlar, kültür odaklı bir yabancı dil öğretim yönteminin ilkelerinin uygulanması için zengin fırsatlar sunar (Janíková, 2019). Hafıza mekânlar kavramı, kolektif hafıza kavramı olmadan düşünülemez. Tarihî temalar aracılığıyla dil öğretimi her zaman aynı zamanda kültür öğretimi anlamına gelir (Koreik 2015). Yabancı dil öğretiminde kültürel yaklaşım, öğrencilerin dilini öğrendikleri ülkenin kültürel ortamına dalmalarını teşvik eder. Bu, öğrencilerin dili yalnızca ders kitaplarından ve eğitmenden öğrenmedikleri, aynı zamanda o ülkenin gerçek kültürüne ve geleneklerine de daldıkları anlamına gelir. O ülkenin zihniyetinin ve değerlerinin özelliklerini anlamalarına yardımcı olan edebiyat, müzik, film ve televizyon programlarını inceleme fırsatına sahiptirler. Yabancı dil öğretiminde kültürel yaklaşımın benimsenmesi, öğrencilerin dil becerilerini geliştirirken aynı zamanda kültürel farkındalıklarını ve yeterliliklerini artırarak küreselleşen dünyada daha etkili bir şekilde iletişim kurmalarını ve etkileşimde bulunmalarını sağlar (Reshetar, 2024).

5.2.İkinci Alt Probleme Ait Bulgular

Kişisel isimler, yer adları ve takma adlar kültürel kavramlar olarak iletişim sürecinde önemli bir rol oynar. Yer isimleri gibi tarihsel-kültürel unsurlar aracılığıyla öğretim, dili kültürel ve tarihsel anlatılarla ilişkilendirerek öğrencilerin bilişsel katılımını artırır. Bu yöntem, dilin kültürel köklerinin ve zaman içindeki evriminin daha derin anlaşılmasını teşvik eder (Khvesko, 2018). Bu bağlamda Bosna Hersek'te Türk dönemine ait çok sayıdaki çeşitli mimari anıtlar, iki ülkenin kültürel mirasının büyük ve çok önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bunların sayısı bugün bile

binlerce olup, geçmişte çok daha fazladır. Bu mimarinin ruhu dışarıdan gelmiş olsa da anıtlar, iki bölgenin çocukları tarafından, büyük ölçüde yerel halk tarafından hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar tarafından inşa edilmiştir. Bu yapılar geçmişte din, eğitim, sağlık, ulaşım gibi çeşitli ihtiyaçlara hizmet etmiştir. Ancak bu yapılara olan bakış açısı bugün, tamamen değişerek pragmatik bakılmasından öte kültürel, tarihi ve sanatsal anlamı ile önem verilmektedir. Sözü edilen anıtlar geçmişin görülebilir belgeleridir, geçmiş yüzyıllarda halkın anlayış, eğilim ve sanatsal ifade tarzının bir yansımasıdır ve birçoğu kalıcı bir sanatsal değere sahiptir. Bu nedenle bu yapılar dikkat ve koruma altına alınmayı fazlasıyla hak etmektedir (Bejtić, 1952). 1463 yılında Yayce (Jajce) şehrindeki Bosna Krallığını fetheden Osmanlı Devleti, zaman içinde Saraybosna ve Mostar gibi merkezler kurarak buralarda İslami eğitim ve hayatın gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu süreçte mektep, medrese, Bu'ka medreseleri, Dar'ül Kurra, Dar'ül Hadis ve tekke gibi dinî eğitim kurumları inşa etmiştir. Mostar'da Osmanlı döneminde 11 adet medrese yapılmış ve bunlardan Karagöz Bey, Ruznameci İbrahim Efendi ve Koski Mehmet Paşa medreseleri günümüze kadar ayakta kalmış ya da çeşitli dönemlerde yeniden inşa edilmiştir. Osmanlı döneminde bu medreseler, önemli düşünürler ve sanatçılar yetiştirmiştir. 1918'e kadar faaliyet gösteren ve ardından 77 yıl süresince kapalı kalan Mostar'daki medreseler, Bosna Savaşı'nın bitimiyle bir dönüşüm sürecine girmiştir (Topçu ve Dilber, 2024). 1468 yılında Osmanlı kayıtlarında Köprühisar ismiyle anılan Mostar'da, Keyvan Kethüda Camii (Ćejvan-Ćehajina Džamija) inşa edilmiş ve hemen yanında 1554 yılında Keyvan Kethüda Mektebi (Ćejvan Ćehajin Mekteb) adıyla bir okul kurulmuştur (Kasumović, 1999; akt. Topçu ve Dilber, 2024). Karagöz Bey Medresesi, Mostar'da kurulan en eski medrese olup 1570 yılından biraz önce inşa olunmuştur. Medresenin idaresi için Karagöz Bey, nakit olarak 100.000 dirhem vakfetmiş, öğretmen ve diğer hizmetlilerin ücretleri ile medresede ikamet eden öğrencilerin masraflarını tayin etmiştir. Medrese altı odadan meydana gelip dördü öğrenciler için biri derslik ve diğeri de kütüphane için ayrılmıştır (Hasandediç, 1980). Medreseler geçmişte, günümüzün yüksek eğitim hizmeti veren okulları düzeyindeydi. Bugün, Karagöz Bey Medresesi ise Mostar medreselerinin en eskisi ve en çok bilinen medresesi konumundadır. Karagöz Bey Medresesi, Mostar yakınındaki Biyelo Polye'li, Karagöz Bey lakabıyla anılan Saadetoğlu Mehmed (Muhammed) Bey tarafından 1557 yılında kurulmuştur. Medresede 1557 yılından 1918 yılına kadar kesintisiz eğitim verilmiş olup 77 yıl aradan sonra 1995 yılında tekrar hizmete açılmıştır. Mostar Köprüsü yakınında, Keyvan Kethüda Camii bahçesinde bulunan ve millî anıt olan Karagöz Medresesi'nin eski binasının (Keyvan Kethüda Mektebi) restorasyonu TİKA tarafından 2016 yılında tamamlanmıştır. (TİKA, 2018). Karagöz Bey Medresesi 1995-1996 yılında öğretim hayatına yeniden başlamış ancak bu başlangıç Mimar Sinan tarafından inşa edilen kendi binasında değil Keyhan Kethüda Mektebi binasında olmuştur. Bu mektep binası savaşta hasar gördüğü için önce Suudi Arabistan Krallığı tarafından restorasyonu yapılmış daha sonra Karagöz Bey Medresesi hizmetine sunulmuştur. Zaman içinde bu eski binanın ihtiyaçlara cevap vermemesi üzerine, TİKA'nın desteğiyle üniversite kampüsünde yeni bir eğitim ve yurt binası inşa edilmiştir. Eski bina ise Yunus Emre Enstitüsü'ne tahsis edilmiş ve 2016'dan itibaren enstitü olarak kullanılmaya başlanmıştır. Yunus Emre Enstitüsü'nün 2012 yılından itibaren yürüttüğü "Tercihim Türkçe" projesi kapsamında, Karagöz Bey Medresesi'nde

üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerine Türkçe dersi seçmeli olarak sunulmaktadır. Hersek bölgesindeki kültürel mirasın korunması ve Türkiye ile olan ikili ilişkilerin güçlendirilmesinde önemli bir yere sahip olan Karagöz Bey Medresesi, bölgenin en eski eğitim kurumlarından biri ve tek medresesi olarak hizmet vermektedir. Günümüzde mezun öğrenciler, başta Bosna Hersek'teki üniversiteler olmak üzere Almanya, Avusturya ve kültürel yakınlık ile nüfusunun çoğunluğunun Müslüman olması nedeniyle Türkiye gibi ülkelerde eğitimlerine devam etmeyi planlamaktadır (Topçu ve Dilber, 2024). Hafıza mekânların tarihi olgular olarak değerlendirildiği düşünülürse, bu mekânların kullanımıyla tarihi içeriklerin aktarılmasında büyük bir potansiyel olduğu görülür. Hafıza mekânlar, (belirli bir kültürel öğrenme bağlamında ve belirli bir öğrenme yerinde belirli bir hedef kitle için) öğrencilerin deneyim ve yaşam dünyasından yola çıkarak, aynı zamanda siyasi, dil politikası, ekonomik, sosyal, dinî ve bir (kentsel) alanın diğer özelliklerine dair, tarihsel perspektifte daha kesin ve karmaşık bir şekilde açıklanacak çok sayıda bilgiyi içeren kapsamlı bir tarihî tema repertuvarı sunar (Janíková 2017).

6.Sonuç

Hafıza mekânlar, öğrencilere sadece dil değil aynı zamanda tarihi, kültürel ve sosyal bağlamları anlamalarına yardımcı olabilecek zengin bir bilgi kaynağıdır. Ayrıca, öğrencilerin kendi kültürlerine yönelik farkındalıklarını artırarak, çok kültürlü anlayışın gelişmesine katkıda bulunur. Sınıf içi etkinliklerde öğrencilerin kendi kültürleri ve hedef kültürle ilgili kişisel deneyimlerine yer verilmesi, onların kültürel farkındalıklarını artırır. Bu deneyimlerin, hedef kültürün değer ve normlarını yansıtan hem de özgün özelliklerini içeren etkinliklerle birleştirilmesi, öğrencilerin kültürel çeşitliliğe karşı daha açık ve anlayışlı olmalarını sağlar. Hafıza mekânlar bu deneyimlerin sağlanması için önemli bir kültürel araçtır. Bu vesileyle öğrenciler kültürlerarası iletişim becerilerini geliştirerek hem kendi kültürlerine hem de hedef kültüre ait ögelerle kültürel bir köprü kurabilirler. Bu sayede öğrenciler farklı kültürler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları daha iyi anlar ve kültürel çeşitliliğin zenginliğini takdir ederler.

Kaynakça

Badstübner-Kizik, C., Hille, A. (2016). Erinnerung im Dialog. Deutsch-polnische Erinnerungsorte in der Kulturdidaktik Deutsch als Fremdsprache. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

Bejtić, A. (1952). Spomenici osmanlijske arhitekture u Bosni i Hercegovini, *Prilozi za orijentalnu filologiju, III-I V,* Orijentalni institut u Sarajevu.

Çakır, İ. (2006). Developing Cultural Awareness In Foreign Language Teaching. *Turkish Online Journal of Distance Education, 7(3), 154-161.*

Çakır, İ. (2011). Yabancı dil öğrenme ortamlarında kültürün rolü. *Milli Eğitim Dergisi, 41(190), 248-255.*

Demir, A., Açık, F. (2011). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kültürlerarası yaklaşım ve seçilecek metinlerde bulunması gereken özellikler. *Türklük Bilimi Araştırmaları, s. 30, ss. 51-72.*

Dmitrieva, O., Shirokov, O., N. (2023). Memory spaces/lieux de memoire as a mechanism for preserving the historical memory of a society. *Istoričeskij poisk, 4(2):73-81.*

Ekiz, D. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri (5. Baskı)*. Anı Yayıncılık.

Hakimi, M., Bassaoui, S., Koumachi, B. (2024). The place of culture in EFL teaching: A succinct overview. *Journal of English language teaching and applied linguistics*.

Hasandediç, H. (1980). *Mostar'ın Türk devri kültürel ve tarihî anıtları*. (Çev. İsmail Eren).

Janíková, V., (2019). Kulturreflexives Lernen im Hochschulunterricht DaF am Beispiel des Konzepts der Erinnerungsorte. *Brünner Beiträge zur Germanistik und Nordistik. 2019, vol. 33, iss. Supplementum, pp. 43-55.*

Jiang, W. (2000). The relationship between culture and language. *ELT journal, 54(4), 328-334.*

Kasumović, İ. (1999). *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave.* Islamski kulturni centar.

Khvesko T. V. (2018). Place names metaphora in language and communication. *Language and Culture, (12), 14-24.*

Komorowska, H. (2018). History and culture in language education: monuments and memorials as expressions of collective memory. 183-200. doi: 10.14746/SNP.2016.16.13.

Koreik, U. (2015). Landeskunde, Geschichte und, Erinnerungsorte'im Fremdsprachenunterricht. In: Badstübner-Kizik, Camilla – Hille, Almut (hrsg.): *Kulturelles Gedächtnis und Erinnerungsorte im hochschuldidaktischen Kontext.* Frankfurt am Main et al: Peter Lang. S. 15–36

Lafayette, R. C. (1997). Integrating the teaching of culture into the foreign language classroom. In P. R. Heusinkveld. (Ed.), *Pathways to culture* (pp. 119-148). Yarmouth, ME: Intercultural Press, Inc.

Lessard-Clouston, M. (1997). *Towards an understanding of culture in L2/FL education*. In Ronko, K.G. Studies in English, 25, 131-150 Japan: Kwansei Gakuin University Press.

Ljubović, A. (1999). Karagöz Bey külliyesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Cilt. 24, s. 403-404. Türkiye Diyanet Vakfı.

Memiş, M., R. (2016). Yabancı dil öğretiminde eğitim ortamı ve kültür aktarımı. *Jour-*

nal of Turkish Studies.

Pethes, N., Ruchatz, J. (2001). Gedächthnis und Erinnerung. Ein interdisziplinäres Lexikon. Hamburg: im Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH.

Reshetar, O. (2024). Cultural awareness in english language teaching. *Věda a Perspektivy,* 2 (33) 299-310.

TİKA, (2018). Mostar Karagöz Bey Medresesi. https://www.tika.gov.tr/upload/2018/Mostar%20Karag%C3%B6z/mostar_karagoz_bey_medresesi_20kasim2018.pdf

Tuzcu, K. (2021). Türkçenin yabancılara öğretiminde öğreticilerin ana dillerine ve kültür değerlerine hâkimiyetleri meselesi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 4(2021 Yunus Emre ve Türkçe Yılı Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Özel Sayısı), 45-55.* https://doi.org/10.47948/efad.916194.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Seçkin Yayıncılık.

ARNAVUTLUK'TA ORTAK (MÜSLÜMAN, HRİSTİYAN) ZİYARET EDİLEN KUTSAL MEKÂNLAR VE RİTÜELLERİ

Dr. Fatma Shehu[1]

Özet

İnsanların doğaüstü bir güce inanma ihtiyaçları vardır. Çünkü bu ihtiyaç insanın doğasında bulunmaktadır. İnsanların bir kısmı bu inancını Yaradan'a doğrudan bağlanarak ifade ederken, bazıları da amellerle, sözlerle ya da ibadetlerle ifade eder. Antik çağlardan günümüze dek, asırlardır insanlar inançlarını uygulamak için farklı yöntemler bulmuşlardır. Dünyadaki tüm dinlerde yaygın olan inancı ifade etmenin veya deneyimlemenin yollarından birisi de kutsal mekânları ziyaret etmektir. Arnavutluk türbe ve yatırları etrafında oluşan inanç ve uygulamaların kaynağı Arnavutlar'ın eski dinleri olan paganizm ve Osmanlılar aracılıyla coğrafyaya intikal eden eski Türk inanışlarına dayanmaktadır. Bu ritüellere dini motiflerin de eklenmesiyle halk dininin unsurları oluşturulmuştur.

Avrupa coğrafyasının en eski milletlerinden birisi olan Arnavutlar 'ın ataları İliryalılar'da paganizm izlerine rastlanılmaktadır. Bunun bir göstergesi olarak da varlığını halen sürdüren taş, su, ağaç, ateş ve atalar kültü gibi unsurları zikredebiliriz. Bir Balkan ülkesi olarak Arnavutluk'ta Hristiyanlık ortaya çıkışının ilk dönemlerinde İslamiyet ise Osmanlı hâkimiyeti ile birlikte 14. Yüzyıldan itibaren varlığını göstermektedir. Ülkede Müslümanlar 'ın camiler yanında saygı duyduğu tekke, türbe ve yatırlara inananlar tarafından şifa bulmak, çocuk sahibi olmak, bahtı açmak ve bereketi artırmak gibi motivasyonlarla ziyaret edilen çok sayıda türbe, tekke, yatırlar, mağara, dağ ve genel olarak mübarek yerler olarak adlandırılan kutsal mekânlar da mevcuttur. Bu yerlerden Müslümanlara ait Sarı Saltık Türbesi, Abaz Ali Makamı, Shtuf Tekkesi, Hristiyanlar'a ait Aziz Ndoi Kilisesi gibi yerler hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar tarafından ortak ziyaret edilmektedir. Zikri geçen kutsal mekânlar Arnavutluk'ta en çok ziyaret edilen yerler arasında konumlanmaktadır.

Çalışma alan araştırmasına dayanmaktadır. Dolayısıyla çalışmada doğal gözlem ve kaynak kişilerle yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen verilerle anılan bu ziyaretgâhlar etrafında gelişen ritüellerin kaynağı, sebepleri, zamanı ve yapılışı gibi konular irdelenecektir. Aynı şekilde mekânlar hakkında kısa tarihsel bilgiler verilerek, haklarında anlatılan menkıbe, efsane ve memoratlar aktarılacaktır.

Anahtar kelimeler: Arnavutluk, kutsal mekânlar, ritüel, Sarı Saltık, Abaz Ali, Aziz Ndoi

1 Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, adnishehu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9464-3290.

SHARED SACRED SITES AND RITUALS IN ALBANIA VISITED BY BOTH MUSLIMS AND CHRISTIANS

Abstract

Human beings have a need to believe in a supernatural power, as this need exists inherently within human nature. While some people express this belief by directly connecting with the Creator, others express it through actions, words, or religious rituals. From ancient times to the present day, people have found various ways to practice their beliefs. One of the common ways in all religions around the world to express and experience faith is by visiting sacred sites. The source of the beliefs and practices surrounding shrines and tombs in Albania can be traced back to the ancient religions of the Albanians, such as paganism, and to the Turkish beliefs that spread through the Ottoman Empire. With the addition of religious motifs to these rituals, elements of folk religion have been formed.

Traces of paganism can be found in the Illyrians, the ancestors of the Albanians, one of the oldest peoples of the European geography. As an indicator of this, we can mention elements like stone, water, trees, fire, and ancestor worship, which continue to exist. Christianity emerged in Albania, as a Balkan country, during its first phases, and Islam began to appear starting in the 14th century with the establishment of Ottoman rule. In the country, many tekkes, shrines, and tombs are visited by believers for motivations such as seeking healing, having children, increasing luck and prosperity, alongside mosques respected by Muslims. There are also caves, mountains, and places generally referred to as sacred sites, known as blessed places. Among these, places like the Tomb of Sarı Saltık, the Shrine of Abaz Ali, Shtuf Tekke, and the Church of St. Ndue are visited by both Muslims and Christians, making them shared pilgrimage sites. These mentioned sacred sites are among the most visited places in Albania.

This study is based on field research. Therefore, through natural observation and interviews conducted with key individuals, the data obtained will explore the source, reasons, timing, and form of the rituals that develop around the aforementioned sacred sites. Additionally, brief historical information about these sites will be provided, and the legends, myths, and memorates associated with them will be conveyed.

Keywords: Albania, sacred sites, ritual, Sarı Saltık, Abaz Ali, Saint Ndue

1.Giriş

Arnavutluk tarihi, antik dönemden modern çağa kadar geniş bir zaman dilimini kapsar ve çeşitli medeniyetlerin, imparatorlukların ve olayların etkisiyle şekillenmiş zengin ve karmaşık bir geçmişe sahiptir. Her dönem ülkenin kültürel, sosyal ve politik yapısında derin izler bırakmıştır. Bu zengin geçmiş, Arnavutluk'un günümüzdeki kimliğini ve ulusal bilincini büyük ölçüde ülkenin mirasını ve kimliğini etkilemektedir.

Tasavvufi akımlar, İslam dünyasında manevi derinlik ve kişisel arınma arayışlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve zamanla toplumsal ve kültürel yaşamda önemli roller üstlenmiştir. Bu yapıların oluşumu, İslam'ın erken dönemlerinde başlayan ve zamanla gelişen çeşitli dini, manevi ve sosyal hareketlerin birleşimiyle şekillenmiştir. Tarikatlar hem dini rehberlik hem de sosyal dayanışma faaliyetleriyle halk arasında büyük bir etki yaratmışlardır ve tarih boyunca süregelen etkileri, günümüze de manevi ve kültürel kimliğin önemli bir parçası olarak devam etmektedir. Balkanlar'da tekkelerin en önemli işlevi eğitim ve kültür merkezi olarak faaliyet göstermeleridir. Tarikatlar aynı şekilde Arnavutlar arasında İslam'ın yayılışında büyük rol oynamışlardır.

Tasavvufi akımların oluşmasının temel nedeni, savaşlar, kıtlık, bulaşıcı hastalıklar ve kötü yaşam koşulları gibi nedenlerden dolayı toplumun bunalıma girmesi, yabancı kültürlerin ve dini yorumların etkileridir. Çeşitli sebeplerden bunalan insan, Allah'a daha çok yönelme ihtiyacı hissetmişler. Bu nedenlerden dolayı bilge ve erdemli olduğunu düşündükleri bir dini liderin etrafında toplanarak dini bilgi edinmeyi ve ibadet etmeyi tercih etmişlerdir.

Semavi dinlerin tarikatları, Arnavut halkının manevi ve dini yaşamında önemli bir rol oynamıştır. Arnavutluk'ta tarikatlar, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki hakimiyeti döneminde önemli bir dini ve sosyal yapı hâline gelmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Arnavutluk'taki yönetimi sırasında, İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte Sufi tarikatları da bölgede etkili olmaya başlamıştır. Bu tarikatlar, halk arasında dini öğretim ve manevi rehberlik sağlamış, aynı zamanda sosyal ve kültürel yaşamda önemli bir rol oynamıştır.

Komünist rejimin dini inançlara karşı yürüttüğü savaş nedeniyle, bugün bile, birkaç istisna dışında, bu tarikatların (Hıristiyanlar veya Müslümanlar için) yaygınlığı ve rolü konusunda kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Bu yöndeki ilk araştırmacılardan biri, 80'li yılların sonunda bir Alman üniversitesiyle birlikte yürütülen bir proje kapsamında çeşitli Sufi tarikatlarının yayılmasına ışık tutan bir kitap yayınlayan tanınmış Fransız tarihçi Natali Clayer'dir. Ancak bu çalışma bile dönemin siyasi koşulları nedeniyle kaynak açısından ciddi sınırlamalara sahiptir.

Arnavutluk'ta varlık gösteren İslamî Tarikatlar, genel olarak Sunî karakterdedir. Bunlar: Halveti, Kadiri, Ticani ve Sadi tarikatlarıdır. Arnavutluk'ta yaygın olan Bektaşilik ise Şiiliğe daha yakın bir özelliğe sahiptir. Başka bir kaynağa göre ise

Arnavulukta Mevlevi ve Nakşibendi gibi tarikatlar da faaliyet göstermiştir (İzzeti, 2004:43; Öngören 2006:344). Halveti ve Bektaşi tarikatların dışındaki diğer tarikatlar, teşkilatlarının zayıf olması ve disiplinsizlikleri nedeniyle 1937 yılında "Drita Hyjnore/İlahi Nur" adı verilen ortak bir teşkilatta birleşmişlerdir (Hysi, 2006'a:41).

Toplumların uyum içinde mutlu ve barış içinde yaşayabilmeleri, birlikte yaşama kültürünün ve hoşgörü anlayışının varlığına bağlıdır. Genelde bütün insanlığı, özelde ise inananları birlik ve beraberliğe davet eden ilahi mesaj ve tebliğcileri siyasi ya da dini görüşü, etnik kökeni ne olursa olsun, insan olma yönüyle herkesin hakkına riayet edilmesini öngörür. Birlikte yaşama kültürünün ve dini hoşgörünün olmadığı ortamlarda barıştan, huzurdan, kısacası sağlıklı bir sosyal hayattan söz edilemez. Yaşadığımız modern çağda dostluk ve kardeşlik gibi erdemli tutumlar unutulmaya yüz tuttuğunun işaretini verse de Arnavutluk, Müslüman ve Hıristiyanlar birlikte yaşama algısının ve dinsel hoşgörünün en güzel örneklerini barındırmaktadır. Tarih göstermiştir ki, insanlar farklı değerlere mensup olsalar bile ortak kutsallarda birlik, beraberlik ve barış içinde yaşamayı başarabilmişlerdir. Bu bağlamda, Arnavutluk'ta Hıristiyan ve Müslümanlar 'ın aynı türbeleri ziyaret ettiklerini söylemek mümkündür. Ortak ziyaret edilen bu türbeler aşağıdaki gibidir: Sarı Saltık, Sarı Saltık Ayak İzi, Abas Ali Türbesi, Aziz Ndoi Kilisesi, Melan Tekkesi, Bektaş Baba Türbesi ve Kuzum Baba Türbesi.

Permed ilçesinde bulunan Bektaş Baba türbesinin Hıristiyanlar tarafından ziyaret edilmesinin nedeni, Bektaş Baba'ya çok kızmaları ve hakaret etmeleridir. Baba, uzun süre çok şeye katlanmıştır ancak bir gün sabrını yitirerek ellerini gökyüzüne kaldırıp Tanrı'dan Hıristiyanları hiç kimsenin canına almadan cezalandırılmasını istemiştir. Bu dua kabul olduktan sonra çok büyük bir fırtınanın çıktığı ancak bununla birlikte kimsenin ölmediği aktarılır. Hıristiyanlar bu kerameti gördükten sonra Bektaş Baba'ya giderek bağışlanma dilemişler. Ve o günden bugüne bu türbe her iki dindar kesim tarafından da ziyaret edilmektedir.

Aziz Ndoi Kilisesi hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar için bir ziyaret yeridir. Birçok görüşmeciye, bir Müslüman olarak burayı neden ziyaret ettikleri sorulduğunda herkesin cevabı aynıydı: "*Allah herkes için birdir, burası sadece Hıristiyanlara değil Müslümanlara da mucizeler göstermiştir. Burada kendimizi Tanrı'ya eşit hissediyoruz*". Burayı ziyaret edenlerin anlattıklarına göre bu ziyaretgah pek çok mucizeler göstermiş ve herhangi bir dine mensub olan, bir başka dine mensub olanın kullandığı ibadethaneyi kullanabilir. Böylesi durumlarda hangi ibadethane, özellikle şifa verme ve yararlı olma konusunda baskın rol oynuyor ve yeterice ünlüyse haliyle bu tercih edilir (Hasluck, 2001: 62). Bir insanın başına ciddi bir hastalık, evlenmeme, çocuk sahibi olmama gibi bir sorun ya da çok büyük bir sıkıntıya düştüğünde, bu durum insanı din aidiyetini fazla düşündürtmeden birçok yola başvurmaya zorlar. Bu sıkıntılı durumlar için bir şifa kapısı olarak isim yapmıştır mekanlar, Müslümanlar tarafından da bir tedavi yeri olarak benimsenmiştir.

Sarı Saltık Ayak İzi Türbesi'ne gidildiğinde türbenin kapısında insanların duygu, düşünce ve dualarının yazılı olduğu bir defter dikkatleri çekmiştir. Orada çok sayıda Hristiyan'ın Sarı Saltık'ı ziyaret ederek dua ve dileklerini ilettikleri görülmüştür. Teslis ile başlayan bazı yazıların Hristiyan olan kişiler tarafından yazıldığını anlamak mümkündü.

Örneğin: *Baba ve Kutsal Ruh, Bizim için yaptığınız her şey için size minnettarız. Lütfen aile kurmama, evlenmek ve çocuk sahibi olmam için yardım edin..İşimde bana yardım et ki kovulmayayım. Kutsal oğul ve baba adına.*

Ştufi Tekkesinde görev yapan Suleyman Baba, hayatta olduğu dönemde Katolik muminler tekkenin yakınında bir kilise inşa ediyorlarmış. Kilise inşa edildiğinde ayakta durmuyormuş. Her gün yeniden inşa edip ertesi sabah kalktıklarında kiliseyi harabe halde buluyorlarmış. Baba bu kilisenin yapımı için para harcamıştır ve kilisenin inşaatı bitene kadar kilisede kalmıştır. Ergirikasrı'da da hem Müslümanların hem de Katoliklerin defnedildiği tek kilisedir (Ştufi Tekkesi/Ergirikasrı).

Aşağıda hem Müslümanların hem de Katoliklerin ziyaret ettiği bu kutsal mekanlar hakkında daha detaylı bilgi verilecek.

2.Aziz Ndoi Kilisesi

Görsel 1. Fotoğraf 1. Aziz Ndoi Kilisesi/ Laç. URL- 1.

Ziyaretgâh, Laç şehrinin doğusunda veya daha önce "Sebastia" olarak bilinen şehirde yer almaktadır. Kilise deniz seviyesinden 600 m yükseklikte yer almaktadır. Kilisenin ana girişine girmeden önce büyük bir haç ve buranın kutsal bir yer olduğunu belirten bir levha bulunur. Kilisenin duvarları farklı boyutlarda kesme taşlardan

yapılmıştır. Kilisenin içindeki ön kısmında kapalı bir yerde "Padua Bazilikası"ndan getirilen, Aziz Ndou'nun naaşı yer almaktadır. Aziz Ndou'nun naşının ziyarete gelen herkes tarafından dokunduğu gözlemlenmiştir. Kilisenin yanında buraya hizmet edenlerin yaşadığı bir başka bina da var. Kilisenin 250 m aşağısında ise Aziz Vlaş'ın mağarası bulunmaktadır. Mağaranın, birkaç metre uzunluğunda, iki ile üç metre yüksekliğinde, bir ile dört metre genişliğinde olduğu söylenir. Bu kutsal kabul edilen mekâna hem yaya olarak hem de otomobil aracılığıyla ulaşmak mümkündür**.**

Paleo-Hristiyan kilisesi olarak bilinen Laç Kilisesi M.Ö. 1340 yılında inşa edilmiştir. 1349'da kilise "Kutsal Bakire Meryem Kilisesi" olarak biliniyordu ve 1557'de Shna Ndou Kilisesi olarak adlandırılmış. Peder Lovro Mihaçeviq " Arnavulukta Gezinti 1883 - 1907" (2006: 32) adlı kitabında, kilise korosunda duvarda kırmızı harflerle yazılmış bir yazıt vardır; *Templum hoc consecratum est an 1557* (bu kilise 1557'de kutsanmıştır. Avusturyalı araştırmacı ve Albanolog Theodor Ippen, "Shqiperia e Vjeter/Eski Arnavutluk" adlı kitabında Laç köyünün yakınında hem Hıristiyanlar hem de Müslümanlar tarafından çok değer verilen ve onurlandırılan hac kilisesi Aziz Ndoi veya Aziz Antoni bulunmaktadır (2002: 155-156). Yazıta göre kilisenin 450 yıllık olduğunu aktarmaktadır. Kilisenin yan tarafında, burada var olan bir manastıra ait kalıntılar bulunmaktadır. Eski kilise ve manastır, bir dağ deresinin dik yamacını oluşturan bir kayanın üzerinde durmaktadır. Bu kayanın üzerinde hacılar tarafından da ziyaret edilen bir mağara vardır. Bu mağarada Aziz Vlaşi'nin 30 müritiyle birlikte öldürüldüğü düşünülmektedir.

Aziz Ndou, "Mucizelerin Aziz"i veya "Mekulbâse", yani keramet yaratan bir aziz olarak bilinir. Aynı zamanda da Tanrı'nın Meleği olarak da bilinmektedir. Padua'lı Aziz Anthony veya Arnavutlar'ın Shna Ndoi'sine Tanrı'ya hizmet etmeden önce Fernando Bulhão denilirmiş.

Arnavut Katolik Hıristiyanlar arasında "Shna[2] Ndoi veya Shen Ndou", Ortodoks Hıristiyanlar arasında ise "Aziz Andoni" olarak adlandırlmaktadır. Aziz, 15 Ağustos 1195'te Lizbon'da doğmuş, bu yüzden bazı ülkelerde Lizbon'lu Anthony olarak da anılır ve 13 Haziran 1231'de Padua'nın Arqela kasabasında ölmüş ve daha çok Padua'nın Aziz Anthony'si olarak bilinmektedir. Hayatı boyunca çok seyahat etmiş; önce Portekiz'de, sonra İtalya'da yaşamış. 1221'de, onun bir vaiz olarak faaliyetine başladığı Forli yakınlarındaki Montepaolo manastırına davet eden Porciuncola'da Assisi'li Aziz Francis ile tanışmış. Kısa sürede ikiyüzlülüğü, açgözlülüğü ve kibri sert bir şekilde eleştiren sevgi ve alçakgönüllülük merkezli şiirleriyle ünlenmiş. Daha sonra Bologna'ya ve ardından Padua'ya taşınmış ve halk tarafından bu şehrin koruyucu azizi olarak görünmeye başlanmış. Aziz Anthony, aziz bir yaşamın ardından 36 yaşında ölmüş. Gösterdiği çok sayıda kerametleri nedeniyle, ölümünden bir yıl sonra Papa IX. Gregory tarafından aziz ilan edilmiş. Aziz Ndou'nun Arnavutluk'a geldiğine dair herhangi bir bilgi yoktur ancak dünyanın farklı yerlerinde gösterdiği kerametleri nedeniyle bu kilise ona ithaf edilmiştir.

2 Shna, Shen kelimeleri Arnavut dilinde Aziz anlamına gelmektedir.

Komünizm döneminde kilise bombalanarak yok edilmiştir. Kilisenin eski kalıntılarından sadece birkaç duvarı kalmıştır. Daha sonra kilisenin bulunduğu bölge, askeri bölge ilan edilerek giriş çıkışları yasaklanmış. Bu yasak dönemde bile birçok inananın burayı gizlice ziyaret ettiklerini öğrenildi. Demokrasi döneminin gelişiyle 1990 yılında kilise tekrar müminler için açılmıştır ve 17 Mart 1992'de kilisenin eski temelleri üzerine inşaat çalışmaları başlanmış. 1995 yılında, elinde bir çocukla Aziz Ndou'nun büstü kilise bahçesine yerleştirilmiş.

Bu kutsal yer, din ayırımı olmadan hem Arnavutluk'un her bölgesinden hem yurtdışından gelen binlerce kişi tarafında ziyaret edilmektedir. Dua ve dileklerinin gerçekleşmesini isteyen kişinin mutlaka 13 Salı günü ritüelini yapması gerekmektedir. Bu ritüel bu kutsal mekânın en önemli ritüellerinden biridir. Aziz Ndou kilisesine yapılan hac ziyaretinin ilk salı günü olan mart ayının ortası 13 Mart'ta başlar ve aynı zamanda doruk noktası olan 13 Haziran'da sona erer. 13'üncü salı günü, her dinden birçok inanan kaya oluşumlarında mumlar yakar, kilisede ve çevredeki kutsal saydıkları yerlerde dua etmektedir. Bu dönemde yapılan tüm duaların kabul olacağına inanılır. 13 Salı (13 acılı hafta) geleneğinin nasıl başladığını anlatan nesilden nesile aktarılan bir efsane var.

İtalya'nın Bologna kentinden bir çiftin yıllardır evli olduğu ancak çocuk sahibi olmadıkları anlatılır. Kadın bir rahibe ile danıştıktan sonra, rahip kadına sorununa bir çözüm bulana kadar her salı günü Aziz Ndou kilisesine gitmesini söyler. Kadın 9 Salı günü boyunca Aziz Ndou kilisesine gider, mum yakar ve dua edermiş. Bu dönemde kadın hamile kalır ve sağlık sorunları olan bir çocuk doğurur. Kadın, bir çocuk sahibi olmak için 9 hafta boyunca ziyarete gitmiştir. Kadın, hasta çocuğu dünyaya getirdikten sonra çocuğu iyileşene kadar tekrar her Salı ziyarete gitmeye başlar. Çocuğu 13. haftada iyileşmiş. 13. hafta Aziz Ndou'un ölüm tarihine denk geldiğinden dolayı o gün ve sonrasında tüm müminler 13'üncü salı günü burayı ziyaret etmektedir. Ayrıca yaşlılar, Aziz Ndou'nun dünyayı dolaşırken oradan geçtiğine ve azizin yılda bir kez orada durup orada bulunan insanları kutsadığına inanmaktadırlar. O gün de haziran ayının on üçüncü günüdür. İnananlar 12 Haziran gecesini Aziz Ndou tepesinde geçirmelidir ve orada 13 Haziran'ı beklemek çok sevaplı bir iş olduğu anlatılmaktadır.

Araştırmamız sırasında aşağıdaki ritüelleri veya uygulamaları da tespit edildi:

Oruç tutarak kiliseye ziyaret etmek

Toplanan ve yazılan bilgilerden, bu yere çok bağlı olan müminlerin 13 Haziran'a kadar her salı günü oruç tuttuklarını öğrendik. Oruçlu müminler et ve et ürünlerini yememelidir. Duaların ve dileklerin gerçekleşmesi için oruçluyken kiliseyi ziyaret etmek sevap olduğunu söylemektedir.

Şekil almış kayalara dokunmak

Kiliseye doğru yolculuk, taş kültüyle bağlantılıdır. Arnavut kültüründe taş kültü

çok eskidir. Taş kutsal kabul edilir, ağır bir şey olarak nitelendirilir, ancak hac durumunda büyük bir günahın ağırlığı yani insan ruhunda ağırlık yapan bir nesne olarak kabul edilir. Arnavut kültüründe taşın vakıf değeri de vardır (Kola: 2001: 157). Topladığımız bilgilere göre, bedenen sağlıklı bir mümin, Aziz Ndou tepesine yürüyerek tırmanmalıdır. Yürüyerek tırmanmak Tanrı'ya olan fedakârlığı sembolize eder. Ayrıca insanlar, yürümenin zorluğundan sonra duaların kabulüne ve arzuların yerine getirilmesine fayda sağladığını düşünürler. Tepeye tırmanma sırasında müminler farklı ritüeller gerçekleştirirler. İnsanlar bir vakıf yeri olarak gördükleri burayla ilgili her şeye inanmakta ve bir anlam vermektedir. Kayaların aldığı şekilleri uğurlu işaretler olarak görmekte ve "*Aziz Ndoi burada oturduğu ve ellerini buraya koyduğu için bu kayayı öpüyoruz*" (KK-1) demektedirler (URL-2).

Ziyaret esnasında ilk durak, Aziz Ndou'nun geçtiği ve dokunduğu düşünülen izlerdir. Taşların üzerinde ayaklarının ve ellerinin izleri olduğu düşünülmektedir. Hacılar dualarının kabul olacağına veya vücuttaki ağrıyan bölgi iyileşeceğine inanarak bu kutsal yerleri başlarına, ellerine ve tüm vücutlarına dokunarak ve yerleştirerek geçmektdir. Kilise avlusuna girer girmez kucağında bir çocukla Aziz Ndou'nun büstünü görmek mümkündür. Müminler ona dokunmak için orada toplanırlar. Hasta olup gelemeyecek durumda olanlar kendi elbisesini gövdesine dokundurup giymektedir. Zenginlik arayanlar da cüzdanını alıp büstüyle temas ettirmektedir.

Kutsal tepeye doğru çıplak ayakla tırmanmak

Aziz Ndoi kilisesine adanmış bir belgeselde, yaşlı bir kadın yalın ayakla tepeye doğru çıkmaktadır. Görüşme sırasında bayan "*Yaşlılar bize, kiliseye yalın ayakla tırmanmak için fedakârlıklar yaparsanız, Tanrı'dan dilediğiniz her şeyin kabul edileceğini öğrettiler"* demektedir *(KK-2)* (URL-2)

Çalılara ip veya kumaş bağlamak

Kiliseye tırmanırken inananlar çalılara kumaş veya bez parçaları bağlarlar çünkü "kötüleri bağlayıp azizin eline bırakmanın tek yolu budur" demektedirler (KK-3) (URL-3).

Aziz Vlaş Mağarasına girmek

Fotoğraf 2. Aziz Ndoi Büstü/ URL-4.

Kutsal yerin önünde eski Sebastia kasabasının kalesi bulunmaktadır. Orası Piskopos Aziz Vlaşi'nin yaşadığı antik kenttir. O zamanın hükümdarları Aziz Vlaşi'yi ve ona inananları öldürmek istemişler. Azizler, putperestlerden kurtulmak için kasabayı terk etmişler ve bir mağaraya sığınmışlar. Onları mağaraya girerken gören biri onları gözetlemiş ve yetkililere onların yerini anlatmıştı. Askerler onları bulup boğultarak öldürürler. Başka bir rivayete göre Aziz Vlaşı'ın bu mağarada yaşadığı anlatılmaktadır. Mağaranın bir bölümünde baş şekline benzer bir şekil vardır ve bunun Aziz Vlaşi'nin kafasının şeklini aldığı sanılmaktadır. Baş ağrısı olanlar, başını oraya koyup şifa bulacağına inanır. Mağaranın girişinde müminlerin para attıkları bir hayır sandığı, onun üzerinde de Aziz Vlaşi'nin küçük bir büstü bulunmaktadır.

İnsanlar o mağaraya girip bir miktar toprak, kayalardan fışkıran su veya taş parçaları almaktadırlar. Ziyaretçilerin bu nesneleri bir tılsım olarak gördüklerini ve özenle kullandıkları gözlemlenmiştir. Aziz Vlaşi'nin küçük bir çocuğu boğazına kaçan bir diken yuttuktan sonra kurtardığına dair bir rivayete inananlar, bu mağarayı boğaz hastalıklarına şifa yeri olarak bilirler. Farklı boğaz hastalıkları olanlar, Aziz Vlaş bayramında rahipler hastaların boğazında haç şeklinde iki mum koyar ve şifa bulmaları için dua ederler (URL-3).

Mağaranın içerisinde kıyafet, fotoğraf, belge veya benzeri şeyler bırakılır. Kilisede olduğu gibi mağarada da dua edilir. Mağaranın çıkışında müminlere dokunan ve dualarını kabul eden rahip durmaktadır.

Kutsanmış Su Ayini

Kutsanmış su ritüeli hac gününde önemli bir ritüeldir. Kutsanmış su, üzerine dua okunmuş sudur. Su, Tanrı'nın sevgisini sembolize eder. Nasıl ki bitki susuz yaşayamazsa, insan da Tanrı sevgisi olmadan yaşayamaz. Kilisenin avlusunda bu ritüele özel iki su kaynağı bulunmaktadır. Suya eliyle dokunulur ve aynı elle vücuttaki ağrı olan bölge ovuşturulur. Örneğin, kronik baş ağrısı çekenler başlarını ovuştururlar. Sonra haç işareti yapılır. Müminler bir şişeye su doldururlar ve evlerine gittiklerinde suyu evin etrafına serper ve içmektedirler. Ancak kesinlikle bir şeyi yıkamak için kullanılmamalıdır.

Mum Yakmak

Birkaç yıldır bu kutsal yerde hizmet eden Peder Mirashi şöyle der: "*Mum ışıktır ve Katolik dünyası için Mesih'in dirilişidir. Duasız mumun anlamı yoktur*". Mum yakmak Hristiyan kültüründe önemli bir yere sahip olan ve yapılması gereken bir ritüeldir. Kiliseye girmeden ve Aziz Ndoi büstüne yaklaşmadan önce mumların yakıldığı yer vardır. Bu yer oldukça geniş bir alandır. Müminler, ailenin her üyesi için bir mum alır ve yakarlar. Mum sayısı tek olmalıdır. Bir aile 4 kişiden oluşuyorsa 5 mum yakmalıdır. Elde edilen bilgilere göre, yakılacak ilk mum kiliseye bir şükran göstergesi olarak kiliseye adanmalıdır.

3.Sarı Saltık Türbe ve Mağarası

Fotoğraf 3. Sarı Saltık Türbesi/Kruje (Tarafımızca çekilmiştir)

Mağara, efsanevi figür olan Sarı Saltık'ın adını taşır. 1176 rakımlı Kruje dağında yer almaktadır. Sarı Saltık'ın kaldığı sanılan mağara 20 m derinliğinde ve 3-4 m yüksekliğindedir. Mağarada 1692-1693 tarihli bir kitabe ve su kaynağının duvarında 1776 yılına tarihlenmektedir. Mağaranın ortasında bir su kaynağı vardır. Ortada ayrıca inananların ayinlerini yaptıkları küçük bir türbe var. Türbenin kapısının üzerinde bulunan levhada "Allah'tan sizin için hayır ve nur dileriz, 1992 yılında Asllan Hasan Sula tarafından yaptırılan Aziz Sarı Saltık'ın izi" yazmaktadır. Sağ tarafta üç dervişin türbesi bulunmaktadır. Vakıf arazisinde ziyaretçiler için, dervişler için ve türbedarları için olmak üzere 3 yapı bulunmaktadır. Ayrıca bu yere ulaşmak için oraya giden iki yol var. Dağa doğru yürüyerek çıktığınız taş döşeli yol ve otoyol. Arnavut kaldırımlı yol boyunca, insanların dinlenip dua ettikleri birçok dinlenme yeri ve ibadet yeri vardır.

Sarı Saltık Arnavutluk'ta ve özellikle Kruje'de Sâri Saltik, Sallsatajk, Sarı Saltık, Haxhi Shajni, Sarı Saltık Baba gibi isimlerle anılmaktadır. Sözlü ve yazılı bilgilere göre Sarı Saltık'ın 14. Yüzyılda, 1325 yılının civarlarında Hacı Bektaş Veli'nin emriyle Kruya'ya geldiği söylenmektedir. Araştırmacı Hasan Kaleşi "Sarı Saltık için Arnavut efsaneleri" adlı yazısında Yakova türbesinde bulunan bir kitapta "*Haza Kitabu manakibi kutbi l-arifin Hazreti Hunkar Haxhi Bektas Veli al-Horasani, kuddise sirruhu l- aziz* " başlıklı eski bir kitap olduğunu ve bu kitapta Sarı Saltık'ın Rumeli yöresine gelişiyle ilgili bir efsane aktarılmaktadır. Efsaneye[3] göre Sarı Saltık, Hacı Bektaşi'den Rumeli'ye gitmesi için emir almıştır. Sarı Saltık, Kruja'ya halının üzerinde oturarak iki arkadaşla birlikte uçarak geldiği aktarılmaktadır (Kaleshi, 1967: 96). Birçok görüşmecinin dilinden aktarılan, Sarı Saltık ile ilgili topladığımız bilgiler genellikle aynı menkıbeye ulaşmaktadır. Bazı tarihçilere göre Sarı Saltık kültünün Kruya şehrinde eski bir kült olduğu iddia edilmekte, onun figürünü Aziz Nikola, Korfu Aziz Spiridon, Aziz Georges, Aziz Elie, Aziz Simeon

3 Efsanenin detaylarını efsane ve rivayetler kısmında bulabilirsiniz.

ve Ohrili Aziz Naum gibi Hıristiyan rahiplerle özdeşleştirmişler (Hasluck, 2001: 67). Kruya Dağındaki tekkenin arkasındaki kilise kalıntıları, Sarı Saltık'ın aslında Aziz Georges olduğu yönünde delil olarak gösterilmektedir (Küçük, 2005: 94). Sarı Saltık'ın bir Bektaşi veya Müslüman efsanesi değil, erken dönem Balkanların bir figürü olması daha muhtemeldir (Elsie,2020:662. Ayrıca burada görev yapmıştır bazı türbedarlar bize buranın çok eski bir kilisenin üzerine inşa edildiğini anlatmaktadırlar. Ancak Kruyalı tarihçi Baki Dollma ve Bektaşi babaları bu görüşü kabul etmemektedir. Buradaki kalıntıların eski bir kiliseye değil, eski dergâha ait olduğunu söylemektedirler (Dollma, 2004: 47-48).

Aleksander Degrand, Sarı Saltık ile ilgili 1901 tarihinin yazısında "Kruja sakinlerinin duvarları arasında sığınmaktan gurur duydukları tüm ünlü Bektaşiler arasında, harika maceraların kahramanı olan Sarı Saltık'tan daha iyi tanınan yoktur" şeklinde nakletmektedir (Elsie, 2020: 97). Kruja bölgesi, Bektaşilerin en yoğun yaşadıkları ilçedir. Bundan dolayı Kruya halkı Sarı Saltık'ın Bektaşi olduğuna inanmakta ve ona sahip çıkmaktadır.

Yapılan saha çalışması sırasında Kruya'yı ziyaret edildiğinde bu cümlenin anlamı gerçekten anlaşılmıştır. Çünkü Sarı Saltık sorulduğunda her kaynak kişi bu figürden gururla, sevgiyle ve büyük bir saygıyla bahsetmektedir. Adını andıkları anda ellerini kalplerinin üzerine koyarlar ve sık sık "Ona kurban olayım" sözünü tekrar etmektedirler. Hayatlarında başına gelen her güzel şeyi bu azizeden bilmektedir.

Avusturya-Macaristan'ın İşkodra Konsolosu Theodor Ippen, "Şehirde ve çevredeki pek çok türbe arasında en popüler ve saygı duyulanı kesinlikle Sarı Saltık'tır. Çünkü şehre tepeden bakan dağın zirvesindedir (İppen, 2017: 36). Kruja Dağı'nın zirvesindeki Sarı Saltık türbesi kurulduğu günden bu yana önemli bir hac yeri olmuştur. Burası Bektaşi müminlerinin Mekke'si olarak kabul edilir. İnananlar, buraya gelmeden, buranın pozitif enerjisini almadan, nişan, evlilik, doğum gibi hayırlı hiçbir işi yapmadıkları gözlemlenmiştir. Bu ziyaretgâhta derviş ya da din adamı olmamasına rağmen Arnavutluk'un en meşhur türbesidir ve buranın Hıristiyanlar ve Müslümanlar tarafından ziyaret edildiğini göz önünde bulundurmalıyız. Burası tüm dini kültler gibi 1967 yılında komünist rejim tarafından kapatılmıştır. Tekke binası tamamen yıkılmıştır ancak mağaranın içi fazla zarar görmemiştir. Yasağa rağmen, Kruja halkı türbeyi ziyaret etmeye devam etmiştir. Komünist rejimin devrilmesinden sonra türbe resmi olarak 1992'de açılmış. Sarı Saltık'ın bronz büstü Eylül 2009'da mağaranın girişine yerleştirilmiştir.

Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre, kadınlar için çarşamba günü ziyaret günüymüş fakat günümüzde böyle bir uygulamanın geçerli olmadığı gözlemlenmiştir. Günümüzde kadın ve erkekler karışık olarak ziyarete gitmektedir. İnsanlar tatil olması hasebiyle orayı hafta sonları daha çok ziyaret etmekte, bugünü değerlendirerek civarda aileleri ile piknik de yapmaktadırlar.

Araştırmamız sırasında aşağıdaki ritüelleri veya uygulamaları da tespit edildi:

Mağaradan su içmek

Fotoğraf 4. Pınar suyun çıktığı yer (Tarafımızca çekilmiştir

Efsaneyi kaynak olarak göstererek "canavarın pis kokusundan her şey kurumuştu; her tarafta o kadar büyük bir sıcaklık vardı ki, kız susadığını dervişe söylemiştir. Yaşlı adam sopasıyla bir delik açmıştır ve o delikten buz gibi sular akmaya başlamıştır" bu uygulamanın kökeninin bu efsanede olduğu ortaya çıkmaktadır. Günümüzde de kayadan su aktığını ve suyun iyileştirici güçleri olduğuna inanılmaktadır. Türbenin içinde tüm ayinler yapıldıktan sonra orayı ziyaret edenlerin yüzlerini yıkadığı, enselerini ıslattığı, su içtikleri ve ailenin diğer üyelerine vermek üzere bir şişeye su doldurdukları gözlemlenmiştir.

Hacca Gitmek

Kruja sakinlerinden alınan bazı bilgilere göre Sarı Saltık'ın 1 Mayıs'ta Kruja'ya geldiğini ve bundan dolayı bu tarih müminler için hac günü olarak ayarlanmıştır. Bunun dışında en popüler hac tarihleri ya da halk dilinde farklı bir tabirle "Sarı Saltık günleri" 14 Ağustos ve 14 Eylül'dür. Bölge halkı geleneğine göre, Kruja sakinlerinin Sarı Saltık'ın türbesini yılda iki kez, diğer dindar insanların ise ömürlerinde bir kez orayı ziyaret etme zorunluluğu vardır. Burayı ziyaret ederken orada 24 saat kalmak tercih edilmelidir. Bunun sebebi ise buranın verdiği pozitif enerjinin insan vücudunda çok fazla salgılanmasıdır. Observer gazetesinde yer alan bir bilgiye göre Esiona Konomi, hacıların dağın tepesinde güneşin doğuşunu beklemeleri ve Sarı Saltık'ın şerefine çiçekler serpip, silah sesleriyle güneşin doğuşunu ilan etmeleri gerektiğini yazmaktadır (Konomi:713). Ancak görüşülen kişilerden bu bilgiye rastlanmamıştır. Kanaatimizce bu uygulama çok uzun zaman önce yapılmış bir uygulamadır. Günümüzde bu uygulama yapılmamaktadır. Bektaşi tarikatının kurallarına göre vakıf arazisine ateş etmek özellikle de Sarı Saltık'ın türbesine silahla girilmesi yasak olduğu bilindiğinden dolayı bu ritüelin yapıldığına dair haberlerin doğru olmayabileceği söylenebilir.

Toprak veya küçük taşlar almak

Araştırma yapmak üzere gidildiğinde mekânı ziyaret eden herkesin davranışlarını incelerken türbenin içindeki ritüelleri gerçekleştirdikten sonra inananların önce kaynağın çeşmesine gittikleri, ardından mağaranın duvarlarından toprak ve taş aldıkları fark edilmiştir. Bu taşın onlara şans ve refah getireceğine inanıp taşları cüzdanlarında sürekli taşıdıklarını aktarmaktadırlar. Toprağı ise daha çok hastalık durumlarında kullanmaktadırlar. Baş ağrısı, yorgunluk, ağrı ve sızı olduğu zaman, pınardan alınan su ile toprak karıştırılır ve toprağın dibe çöktüğünde ve birkaç dakika beklettikten sonra onu içmektedir.

Kıyafet bırakmak

Fotoğraf 5. Mağarada bırakılan özel eşyalar (Tarafımızca çekilmiştir)

İnanlar çokça uyguladıkları bir diğer uygulama da mağaranın içinde ve dışında kıyafet bırakmaktır. Genellikle bu giysiler hasta olan insanlara aittir. Yakınlarından buraya gelmeleri mümkün olmayanların kıyafetlerini alıp 24 saat veya üç gün orada bırakıyorlar, sonra bu kıyafetleri yıkamadan söz konusu hastalarına giydiriyorlar.

Sarı Saltık Dağındaki yetişen bitkileri toplamak

Araştırma sırasında Sarı Saltık Dağı'nı ziyaret edenlerin tüm ritüelleri yaptıktan sonra civarda yetişen adaçayı, kekik, kantaron gibi farklı bitkiler de topladıkları da fark edilmiştir. Dağın tepesinde yetişen bitkilerin çok daha iyileştirici özelliğinin yanında belirtilmesi gereken bir diğer gerçek de Kruja halkının bu dağın yakınında yetişen her şeyin Sarı Saltık tarafından kutsandığına inanmasıdır.

Mum yakmak ve mağaranın duvarları dokunmak

Müminler mağarayı ziyaret ettiklerinde, ailenin her bir ferdi için ayrı ayrı dua ederek birer mum yakarlar ve mağaranın duvarlarına dokunurlar.

Fotoğraf 6. Mağarada mum yakarken (tarafımızca çekilmiştir)

Sarı Saltık Ayak İzi Makamı

Fotoğraf 7. Türbedarın yapılış şeklini gösterirken (Tarafımızca çekilmiştir)

Kruya şehrine girmeden birkaç kilometre uzaklıkta ana yolun kenarında yer almaktadır. Buranın Sarı Saltık'ın ayak izi olduğuna inanılmaktadır. Bu yüzden buraya "Gjurma e shenjtit/Azizin Ayak İzi/Kutsal Ayak iz" adını vermişler. Üstü yeşil kubbeli kare bir yapıdır. Yapı iki odadan oluşmaktadır. Odalardan birinde çok özenle saklandığı "Sarı Saltık'ın Ayak izi" var. Bu odanın duvarları Hz. Ali'nin

temsili fotoğraflarıyla süslenmiştir. Hatta orada bulunan en büyük fotoğraflardan biri, Amerika'da yaşayan Arnavut bir göçmen tarafından İran'dan getirtilmiş. Bu kişinin, İmam Ali'yi rüyasında gördüğünü ve resmini buraya getirmesini emrettiğini söylenmektedir. Diğer oda ise ziyaretçilerin gelip dinlenmesi veya bir şeyler içip yemek yemesi için tekke işlevini görmektedir. Makamın bulunduğu yer çevrilidir. Avluda kandillerin yakıldığı ve kurbanların kesildiği özel mekânlar da mevcuttur.

Aleksander Degrand'ın "Arnavutluk Hatıraları" kitabında aktardığı efsaneye göre Sarı Saltık, Kruja Dağı'ndaki mağarasında kalırken, dervişi ona dönemin şehzadesinin askerlerinin onu öldürmeye geldikleri için bir an önce gitmesi gerektiğini söyler. Sarı Saltık bunu duyunca çok sinirlenir çünkü Kruja halkını birçok talihsizlikten kurtarmıştır ve kendisini bu şekilde ödüllendireceklerini beklemiyormuş. Bazı rivayetlere göre beyaz at, bazılarına göre ise eşek olan hayvanını alıp mağarasından uçarak gitmiştir. İlk ayak izini tam olarak bu yerde bıraktığı sanılmaktadır. Kendisi üç adım atarak Korfu adasına çekilmiş: her birinin ardından bir ayak izi bırakmıştır (Kruya, Bazaar Shiakh-Durazzo), sonunda Korfu'da ölmüştür (Hasluck, 2001: 69). Sarı Saltık'ın, ayağını bastığı her yerde bir makam olmuş, dokunduğu her taş bir kutsiyet kazandırmış. Bu yapının 500 yıl önce yapıldığı söylenmektedir. Makamın tam ortasında Sarı Saltık'a ait olduğuna inanılan bir ayak izi bulunmaktadır. Komünizm döneminde makamı patlayıcı bir maddeyle yıkmışlar. Demokrasinin gelişi ve dinin özgürleşmesiyle, bir kişi bu makamın inşa edilmesi gerektiği yönünde bir rüya görür ve inşa orayı inşa etmiş[4].

Burayı özel kılan unsur makamın girişinde yer alan bir defterdir. Farklı ülkelerden, şehirlerden gelen ziyaretçiler orada tutulan bir deftere izlenimlerini, kendileri ve yakınları için dualar ve Sarı Saltık'a edalar sunmaktadırlar. Örneğin: Bu yıl okulumu bitirmem ve kalan sınavlara girmem için dua ediyorum. Bana hayatta ne yapacağımı söylemeni istiyorum. Ey sarı saltık, kızıma ve oğluma hayatın her adımında yardım et". Başka bir sayfada ise "Bugün 22 Ekim, "Gjurmet/İzler" denilen yerdeyim. İnşaallah sağlığıma bereket verirsin. Ayak izine basar basmaz ayağıma kramp girdi, bu ne anlama geliyor?"

Teslis ile başlayan bazı yazılarının da Hristiyan inancına sahip kişiler tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır.

Örneğin: Baba ve Kutsal Ruh, Bizim için yaptığınız her şey için size minnettarız. Lütfen ailemi kurmama, evlenmek ve çocuk sahibi olmam için yardım edin. İşimde

4 Bu anlatının detaylarını efsaneler ve anlatılar kısmında bulabilirsiniz.

bana yardım et ki kovulmayayım. Kutsal Baba ve Oğlu adına.

Fotoğraf 8. Bırakılan notlar (Tarafımızca çekilmiştir)

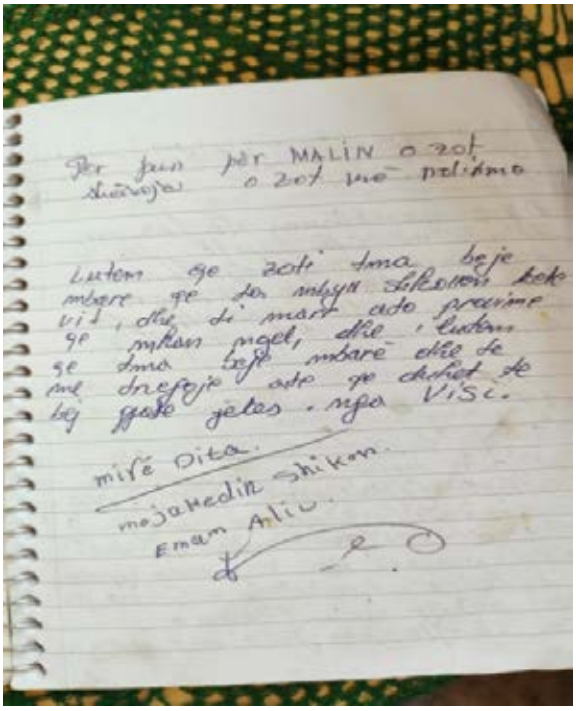

Bu kutsal mekânda gerçekleştirilen en çok ritüeller şunları sıralamak mümkündür:

Sarı Saltık'ın ayak izini dokunarak iyileşme

Rivayetlere göre bir ailenin 17 yaşında felçli bir kız çocuğu varmış. Kızı arabadan indirip makama koymuşlar. Makamın türbedarı, onlara ayak izine dokunmalarını ve kızının tüm vücuduna dokunmalarını bu işlemi iki saat boyunca yapmalarını söylemiştir. Kız uyanmaya başlar başlamaz su istemiş ve tekrar su içtikten sonra aynı uygulamaları devam etmişler. Tam iki saat olduğunda kız makamdan sağ salim çıkıp evine gitmiştir (KK-4).

Ağrıyan bölgeyi ayak izine koymak

Genellikle başı ağrıyanlar sağ ayakla girmek, kapı eşiğini öpmek, kapının sağını solunu öpmek gibi kurallara uyarak makama girerler. İçeri girdikten sonra ayak izinin yanına otururlar ve: Bismilah, Allah Allah, La ilahe il-l Allah diyerek dua ederler sonra secde eder gibi başlarını ayak izine koyarlar.

Makamın içinde kandil yakmak:

Fotoğraf 9. Kandilin yakıldığı yer (Tarafımızca çekilmiştir)

Arnavutluk'taki birçok tekke ve türbe, inanan ve ziyaretçilerin genellikle din adamlarının ruhları için mum yakıldığı fark edilmiştir. Fakat bu makamda zeytinyağı ile kandil yakmak daha çok tercih edilir. Kandil sadece makam içinde yakılır. Zeytinyağı bulamayanlar makamın bahçesindeki mum yakma bölümünde mum yakabilir.

Bunların dışında kurban kesmek, kıyafet bırakmak, para bırakmak gibi uygulamalar da yapılmaktadır.

4.Abaz Ali Türbesi

Fotoğraf 10. Abaz Ali Makamı/ URL- 5

Abas Ali Türbesi veya Makamı Tomorr[5] Dağının zirvesinde bulunmaktadır. Türbe,

5 Tomorri, Arnavutluk'taki Gramsh şehrinin doğusunda bir dağdır. Tomori, Güney Arnavutluk'taki en heybetli dağdır. En yüksek zirvesi 2416 metre ile, rakipsiz bir ovada tek başına durur ve böylece ufkun her noktasından manzaraya hâkim olur. Dağ kültü hakkında önceki sayfalarda detaylı bilgi verilmiştir.

Hz. Ali'nin oğlunun adını almıştır. Demir Han[6], Arnavutluk fermanını aldıktan sonra, misyonerlik kabiliyetinin bir kanıtı olarak, el yazması bir Kur'an, bir kılıç ve Kerbela'da İmam Hüseyin, Abaz Ali ve diğerlerinin defnedildikleri yerden toprakla dolu bir çuval getirmiş. Arnavutların Tomor Dağı'nı kutsal saydıklarını öğrendiğinde Kerbela'dan getirdiği toprakla Tomor Dağı'nın tepesinde Abaz Ali'nin türbesini yaptırmış (Elsie, 2020:508). Başka kaynaklara göre Türkiye Hacı Bektaşi'nin türbesinde görev yapan Hacı Baba, Irak'a yaptığı hac ziyaretinin ardından Kerbela ovasında defnedilen Abaz Ali'nin mezarından iki avuç toprak almıştır ve ardından sembolik olarak Tomorica adlı bir yerde Abaz Ali'nin Kenotaf [7]mezarını/makamını inşa ettirmiş (Çuni, 2019:149).

Abaz Ali'nin türbesi ilk olarak 1620'de inşa edilmiştir ve 1880, 1928 ve 2001 yıllarında yeniden inşa edilmiştir. 1967'de, dağın tepesinin silahlı kuvvetler için stratejik bir askeri konum olarak gerekli olduğu gerekçesiyle türbe yıkılmıştır. İngiliz gazeteci ve yazar Joseph Swire, 1930'da Tomorri Dağı'nı ziyaret ettiğinde, türbenin eski bir mabedin yerine inşa edildiğini ve görünüşe göre Abaz Ali'nin doğaüstü güçlerini, pagan tanrısından miras aldığını söylemektedir (Swire, 2001:250). Efsanelere göre Abaz Ali'nin Olimpos Dağı'na gitmeden önce Tomori Dağı'nda beş gün kalmıştır. Her yıl beş günlüğüne Tomor Dağına döner ve dinlenir. Bu nedenle hac 20-25 Ağustos ayında yapılır. Bu kutsal mekânın yüksek konumu ve iklim değişikliği nedeniyle müminler diğer günlerde ziyarete gitmemektedir. Tomori Dağı'nın inananları sadece bu günlerde ağırladığına inanılır. Diğer günlerde gidildiğinde başa bir talihsizlik geleceğine inanılır.

Saha çalışması sürecinde ziyaretçilerin orada genellikle en çok mum yakmak, türbenin içinde para ve kıyafet bırakmak, toprak ve küçük taşlar almak, makamın etrafında buğday atmak, kurban kesmek gibi uygulama ve ritüelleri yerine getirdikleri tespit edildi.

Türbede buğday bırakmak

Taşralı inananlar, bilhassa toprağı çok olanlar, kabrin üzerine bırakmak için bir avuç buğday getirirler ve yanlarına ekilecek tohumlara karıştırmak için yığından bir miktar dane alırlar. Kutsal mezarla temas yoluyla kutsanmış ve kutsiyeti tüm tohumlara yayıldığı inanılan bu tohumlar, bir sonraki yılın tahıllarının daha verimli olmasını sağladığına inanılmaktadır.

6 Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde Demir Han'ın makamı hakkında bilgi vermektedir. Verilere göre Demir Hani aslen Kırım yarımadasından, Tatar etnik kökenindenmiş. Bektaşi yoluna katılmaya karar verdikten sonra Anadolu'da Hacı Bektaşi tekkesinde eğitim görmüş. Demir Han, Tomorri Dağının kutsiyeti hakkında duyunca Abaz Ali türbesine hac ziyareti yapmıştır. Oradayken bir işaret görmüş ve ona küçük Tepedelen kasabasına gitmesini söylenmiş. Oraya giderek tekkesini kurmuş. 17. yüzyılın başında Tepedelen'e yerleşerek burada bir tekke ve yaşlılar için bir yardım merkezi kurmuş.

7 Kenotaf ya da sembolik mezar, içerisinde bir naaş bulundurmayan ve bu özelliği ile daha ziyade simgesel ve temsili bir değer taşıyan ve anma amaçlı dikilen anıtlara, sembolik mezarlara verilen isimdir.

20-25 Ağustos Hac Günleri

Müminler hac günlerinde Tomor'a gittiklerinde, mukaddes kabul edilen birçok yeri de ziyaret ederler. Abaz Ali ve atının izlerinin olduğu yerler ziyaret edilir. İnsanların dua etmek ve akıbetlerini öğrenmek için gittikleri bir diğer yer de "Hayır Mağarasıdır". Ünlü mağarabilimci Gezim Uruçi'ye göre mağarada ay ve güneş figürlü bir kare olduğunu ve kadınların oraya gidip elleriyle dokunduklarını söylemektedir (Frasheri, 1999:13-15). Sıklıkla ziyaret edilen bir diğer mağara ise Skrapari bölgesinde Bektaşiliğin yayılmasına büyük katkı sağlayan Derviş İlyazi'nin kaldığı mağaradır. Derviş İlyasi, Abaz Ali'nin türbesinin altındaki Kulmak Tekkesini inşa ettirene kadar bu mağarada kalmıştır. İnananların bu mağaraları ziyaret etmek isteyip de bulamadıkları birçok durum vardır. Halk, bu kutsal mağaraların tüm hacılara görünmediğine inanır. Bu durum, Bektaşilik mistisizminin sırlarından bir tanesidir. Bu mağaralara gitmek için, bu yerlerin size ifşa edileceğine dair samimi bir inançla, saf bir niyete sahip olmak gerekir.

Toplanan bilgilere göre Tomor Dağ'ında elle tutulamaz çok hızlı bir kuşun olduğuna inanılır. Ayrıca zirvede kutsal bir elma ağacının olduğunu, ancak onu yalnızca temiz kalplilerin koparabileceği de söylenmektedir. Bir kadın çocuk sahibi olamıyorsa, bu elma ağacından sadece bir tane yese bile hamile kalabileceğine inanılır (Hasluck, 1939:86). Bu yerin tam olarak nerede olduğu hakkında farklı görüşler var. Bazıları iki zirvenin arasındaki vadide olduğu, bazıları ulaşılamayan bir kayanın üzerindeki bir mağaranın ağzında olduğu ve diğer kaynaklar ise Bargulas ile Kapinovo köylerinin caddeleri arasında olduğunu söyler.

Kurban kesmek

Çalışma sırasında kurban kesen müminlerin çakıl taşlarını toplayıp kurban anında koçun ağzından fışkıran kana batırdıklarını ve taşları hastalık ve diğer kötülüklere karşı tılsım olarak kullandıkları görülmüştür. Ayrıca yaşlı bir adam, Tomor Dağı'nın eteklerinde kurban kesilirken hayvanın yüzünü Tormor Dağı'nın zirvesine doğru çevirdiğine dağa ibadet edermiş gibi ve kurban sahibi adına günahlarını bağışlanması için yardım dilediğini anlatır.

5.Cemal Baba Türbesi/ Permed

Fotoğraf 11. Cemal Baba Türbesi (Tarafımızca çekilmiştir)

Bu ziyaretgâh Permed ilçesinin güzel bir tepenin üzerinde yer almaktadır. Toplanan verilerden tekkenin 19. yüzyılın ikinci yarısında Bektaş Baba tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Efsaneye göre tekke, Horasan'dan gelen Horasanlı Hacı Baba adlı bir Bektaşi misyonerinin mezarının yanına inşa edildiği söylenmektedir. Robert Elsie "Bektashinjte Shqiptare" adlı kitabında Horasanlı Hacı Ali Baba'nın 1620'de Permet'te öldüğünü söyler ki ona göre bu tekke onun onuruna inşa edilmiştir (Elsie, 2020:631).

30 Mart 1904'te bu kutsal mekânı ziyaret eden İngiliz gezgin ve yazar Edith Durham (1863-1944) şunları kaydetmiş: *Uzun selvi ağaçlarıyla çevrili küçük bir bahçede kutsal bir Bektaşi dervişinin mezarı vardır. Burada bir iyi adam yaşamıştır ve ölmüş ve burası mucizeler yaratıyor. Kafası kesilmiştir ve şehit düşmüştü ama kendi kafasını alıp bahçesine geri koymuştu. Mezar küçük madeni paralarla dolu olduğu için orada kendisine gösterilen saygıdan şüphe yoktu. Yer tamamen korumasızdı, iyi insan ruhu tarafından korunuyordu.* Tekke, Birinci Balkan Savaşı'na kadar faaliyet göstermiş ve sonrasında Yunan askerleri Permed şehrinden ayrılırken mekânı gasp edip bir kısmını yakmışlar. 1967 yılında ise tekke kapatılarak yıkılmıştır. Bektaş Baba ve Cemal Baba'nın mezarlarının bulunduğu türbe 1990'lardan sonra yeniden yapılmıştır. Tekke ise maalesef harabeye dönüşmüştür.

Bu ziyaretgâhın Hıristiyanlar tarafından daha çok ziyaret edilmesinin nedeni bu efsaneyle ilgilidir. Cafer Baba'nın zamanında Hıristiyanlar halka ve kendisine çok zarar vermişler, taş atmışlar, çocuklar Baba'ya hakaret etmişler. Baba ise onlardan defalarca bu kötü davranışlara son vermelerini istemiştir. Eh, kimisi vazgeçmiş, kimisi yine yumruklarla, hakaretlerle devam etmiştir. Baba bir gün dayanamayıp bahçeye çıkmış, şapkasını başından çıkarmış, gözlerini göğe kaldırmıştır ve şöyle demiş: Ya hu ya hu, Ey Tanrım ya ben ya bu şehirdeki Hıristiyanlar, ancak hiç kimse kurban olmasın. Gökyüzünde üç bulut belirmiş. Yağmur yağmaya başlar ve büyük bir fırtına gelmiş. Baba nehrin önüne çıkmış, bastonunu üzerine koymuş ve nehri Hıristiyanların mahallesine gitmesi için yönlendirmiş. Nehir her şeyi önüne almış. Fakat hiç kimseye zarar vermemiş. Bu olay 1933 yılında olduğunu düşünülmektedir. Bu olaydan sonra Hıristiyanlar Cafer Baba'yı sevmeye ve saymaya başlamışlar. Bu olaydan sonra Cafer Baba ne zaman sokaklardan geçse, bütün Hıristiyanlar ayağa kalkarmış. Aşure gününde tekkeyi ziyaret eden en çok ta Hıristiyan'lardır (KK-4).

Bu kutsal mekânın pek ziyaretçisi yoktur. Ziyaretçiler daha çok Aşure günü ve Sultan Nevruz bayramında gelmektedir. Bu nedenle uygulanan ritüeller çok fazla değildir. Pazar günleri gelen ziyaretçiler orada yatan zatın ruhu için mum yakar ve dua eder.

6.Haydıriye Tekkesi/ Ergirikasrı

Fotoğraf 12. Haydıriye Tekkesi (Tarafımızca çekilmiştir).

Tekke, Ergirikasrı şehrinin içinde, Palorto semtinde yer almaktadır. Tekkenin Haydıriye[8] Tekkesi, Shtufi[9] Tekkesi ve Baba Süleyman Tekkesi şeklinde üç farklı ismiyle bilinir. Haydıriye Tekkesi 1824 yılında Mustafa Baba tarafından kurulmuştur. Ancak tekkenin girişinde bulunan eski türbeleri dini davetçilerinin çok daha önceden buralara geldiğini göstermektedir.

Tekkeyi ziyaret eden antropolog Margaret Hasluck, tekkenin şehre yakın bir tepede yer aldığını hoş ve en eski tekkelerden olduğunu 1862-1863 yılları arasında tarihlendiğini belirtir. 1914'te kasaba, Yunan kuvvetleri tarafından yağmalanmış ve yakılmış. 1946 yılında teke, komünist hükümet tarafından hastaneye dönüştürülmüştür. Diktatörlükten sonra, tekke ve çevresindeki arazi 2002 yılına kadar Roman aileleri tarafından iskân edilmiş ve 2003 yılında yeniden açılmış. Hâlihazırda, Bektaşi mimarisinin unsurlarını taşıyan yeni bir bina yapılmaktadır. Bu ziyaretgahın Hıristiyanlar tarafından daha çok ziyaret edilmesinin nedeni bu efsaneyle ilgilidir. Tekkenin bulunduğu tepenin altında bir kilise varmış. Kilise inşa edildiğinde ayakta durmazmış. Her gün yeniden inşa edip ertesi sabah kalktıklarında kiliseyi harabe halde bulurlarmış. Her gün birileri onu tekrar yıkar mı diye öğrenmek için nöbet tutmuşlar fakat temeller kendiliğinden düşermiş. Süleyman Baba'ya giderler ve ona kilise inşa etmekteyiz ama ayakta durmadığını söylerler. Baba "Kilise yapılacak ama ben o kilisede kalacağım" demiş. Süleyman Baba bu kilisenin yapımı için para harcamış ve kilisenin inşaatı bitene kadar orada kalmıştır. Ergirikasrı'da da hem Müslümanların hem de Katoliklerin defnedildiği tek kilisedir. Burada bu kilisenin Müslümanlar tarafından yaptırıldığına dair bir kitabe varmış ancak günümüzde Hristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki anlaşmazlık nedeniyle tabela kaldırılmıştır (KK-5).

8 Hayderie kelimesi yelek, yani kolsuz giysi anlamına gelir.

9 Shtuf- pomza kili anlamına gelmektedir. Tekkenin bulunduğu bölgenin toprağı genellikle pomza kilinden oluştuğu için tekke bu ismi almıştır.

Ştufi Tekkesi, Ergirikasrı şehrinin en eskilerinden biri olmasına rağmen günümüzde ihmal edilmiş bir yer. Orada hizmet edecek din adamlarının olmaması, ziyaretçinin de olmadığı anlamına gelmektedir. Bundan dolayı herhangi bir ritüel kaydedilmemiş.

7.Sonuç

Halkın manevi kültüründe bazen bölgelere göre özellikler taşıyan çeşitli mitler, ritüeller ve inançlar bulunmaktadır. Arnavutluk halkının en son tanışmış olduğu inanç çeşidi Hristiyanlık ve İslam'dır; Hıristiyanlık çağının ilk bin yılında, İslamiyet ise XIV. yüzyıldan sonra Arnavutluk coğrafyasında kök salmıştır. Bu son semavi dinler, bölgede var olan pagan inançları ve ritüelleriyle eşzamanlı olarak bir arada var oldular ve gelişerek Arnavutluk halkının manevi kültüründe belirleyici rol oynadılar.

Halkımızın benimsediği dini inançlarla ilgili çeşitli olguların kaynağı, yaşadıkları ve geliştikleri tarihsel ve toplumsal koşullardan gelmektedir. Bu inançlar insan yaşamının belirli işlevlerini yerine getirerek hayat bulmaktadır. Bu bağlamda kült, inançlarla, insanların zihniyetinin, psikolojisinin farklı yönlerini bize en iyi şekilde ortaya koyar, onların geçmişlerini ve yüzyıllar boyunca yürüdükleri yolları bizlere en iyi şekilde anlatırlar. Genellikle bir evliya veya önemli bir dini şahsiyetin mezarı olduğu için, bu tür ritüeller atalara saygının bir ifadesi olarak da görülür. Bu şahsiyetlerin, topluluk üzerinde manevi bir koruyucu etkisi olduğuna inanılır ve onlara yapılan ziyaretler, atalara duyulan saygının bir uzantısı olarak anlamlandırılır.

Tespit edilen bazı kilise, tekke ve dağlardaki ziyaret makam ve mekânlarının genellikle Müslüman ve Hristiyanlar olmak üzere farklı inanç sahipleri tarafından kutsal kabul edilip ortak olarak ziyaret edildiği gözlemlenmiştir. Farklı inanç ve dünya görüşünü paylaşan kaynak kişilerimize bu ortak ziyaretin nedenleri sorulduğunda da özetle "Tanrı herkes için birdir, O'nun rahmeti ve iyiliği herkesi kapsar, yeter ki bu kutsal mekânlara gelinsin" şeklinde cevaplar aldık. Ortak ziyaret olgusunu genel olarak Arnavut halkı arasında yaygın olduğunu ifade edebiliriz. Aynı şekilde ortak ziyaret fenomeninin güçlü nedenlerinden birisi de bu makamların ve azizlerin büyük kerametler göstermiş olmaları ve din farkı gözetmeksizin toplumun genel faydasına yönelik önemli hizmetleri yerine getirmiş olmalarıdır.

Arnavutluk'ta türbe ve yatır mekânlarını ziyaret eden kişilerle yapılan mülakatlar ve gözlemler sonucunda, bu ziyaretlerin daha çok dünyevi menfaat sağlamak amacıyla gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda ziyaretgâhlara gelenler; çocuk sahibi olmak, dertlerine deva bulmak, huzurlu ve mutlu olmak, talih açmak ve evlenmek gibi nedenlerle ziyarette bulunmaktadırlar. Tekkeleri, türbeleri ve yatırları ziyaret etmenin en güçlü nedenlerinden birisi de şüphesiz sağlıktır. Modern tıbbın gelişmiş imkânlarına rağmen halk inançlarında bazı hastalıkların doktordan değil ocaklardan geçtiğine inanılmaktadır. Bazı ziyaretgâhlar insanların bir takım sağlık sorunlarına çare bulmak için gittikleri şifa merkezleri işlevi görmektedir.

Türbe ziyaretleri sırasında sıkça yapılan adak ve kurban ritüelleri, bireylerin dileklerinin gerçekleşmesi için yapılan bir tür manevi alışveriş olarak kabul edilir. Kişiler, belirli bir dileklerinin yerine gelmesi durumunda adak adar veya kurban keser. Bu ritüeller, bireylerin inançlarına bağlılıklarını gösterir ve aynı zamanda topluluk içinde bu tür uygulamaların devamlılığını sağlar. Tespit edilen mekânlarda neredeyse hepsine kurban ritüeli gerçekleştirilir. Vurgulanan tüm mekanlarda uygulanan bir diğer ritüel mum yakılmasıdır. Mumlar genellikle Tanrı'nın ışığını ve kutsal ruhu temsil eder. Ayinlerde ve dualarda kullanılan mumlar, ruhsal aydınlanmayı simgeler ve bir nevi adak görevini de üstlenmektedir. Ayrıca, mumlar ölülerin anılması ve ruhsal huzur sağlama amacıyla da yakılır. Bu ritüellerin dışında en çok yapılan uygulamalar olarak şunları saymak mümkündür: para bırakmak, su alıp içmek, kurban kesmek, fotoğraf ve elbise koymak, taş ve toprak almaktır.

Arnavutluk'ta dini hoşgörü, ulusal bir zenginlik olarak görülmekte ve bu Arnavutlar 'ın ve ülkenin olağanüstü başarısı olarak değerlendirilmektedir. Özel bir karakteristik olarak ele alınan dini hoşgörü olgusu, halk için gurur vesilesi olmuştur ve olmaya devam etmektedir.

Kaynakça

Afmataj, L. (2009). *Arnavutluk Bektâşîliği, Başlangıcı, Gelişmesi, Günümüzdeki Durumu,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi.

Ahmataj, K. (2000). Shenjti mbi gur (Vilajetname)Mistika dhe Urtesia. *Urtesia Yayınları,* 5 (10).

Akalın, Ş.(1998).Sarı Saltık'ın Türbe ve Makamları Üzerine. I.Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Kongresi Bildirileri*,* Ervak Yayınları, Ankra,

Akın, B. (2020) (ed.). Ritüelleri ve Anlatılarıyla Kutsal Mekanlar. Paradigma Akademi Yayınları, Ankara.

Akyüz, V. (1994). İnsanlık Tarihinde Kurban İbadeti, Kurban KesmeninPsikolojik Temelleri, *MÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları*, İstanbul.

Andoni, B. (2007, Şubat). Ne shpellen e Sari Salltikut", *Mapo Gazetesi,* 18.

Andoni, B. (2010, Haziran) Ne pelegrinazhin zallamahi te shelbuesit Shna Ndou: reportazh, *Mapo Gazetesi,*183.

Baxhaku, F. (2008, Ağustos). Ne Laç, nga superfosfati te Shna Ndou", *Shqip Gazetesi,* 226.

Cebecioğlu, E. (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü.* Ankara.

Clayer, N. (1997). Islam, state and society in post-Communist Albania. Londra.

Clayer, N. (2012). Ne Fillimet e Nacionalizmit Shqiptar. Tirane Marin. Barleti

Yayınları.

Çağlayan B. (2014). "Alexandre Degrand Tarafından Kruja'da (Arnavutluk) Derlenen Sarı Saltuk Efsanesi". *Balkanlara Gidişinin 750. Yılında Uluslarası Sarı Saltuk Gazi Sempozyumu Bildiriler Kitabı. Köstence, Romanya: Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları.*

Çağlayan B. (2014). "Alexandre Degrand Tarafından Kruja'da (Arnavutluk) Derlenen Sarı Saltuk Efsanesi". *Balkanlara Gidişinin 750. Yılında Uluslarası Sarı Saltuk Gazi Sempozyumu Bildiriler Kitabı. Köstence, Romanya: Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları.*

Çeli, M. (2006). Baba Fetahu (Xhelaj), Gjirokaster. Argjiro Yayınları.

Çelik, M. (2013). *Balkanlarda (Arnavutluk)Bektaşi Tarikatının Yayılmasında Sari Saltuk Efsanelerin Rölü.* Trakja Unıversitesi Yayınları.

Çelik, M. (2013). *Balkanlarda (Arnavutluk)Bektaşi Tarikatının Yayılmasında Sari Saltuk Efsanelerin Rölü.* Trakja Unıversitesi Yayınları.

Çuni, N. (2006). Teqeja e Frasherit, Monument Historie. Tiran. Albpaper Yayınları.

Çuni, N. (2019a) Gjurmet e Dervish İljasit.Tiran. Urtesia Bektashiane Yayınları.

Degrand, A. (1901). Souvenirs de la Haute Albania. Paris.

Delisula, R. (2004, Haziran). Shenjtorja Shna Ndou, nje histori besimi dhe lutjesh. *Shqiptare Gazetesi*. 2824

Dollma, B. (2004). Historik i Sari Salltikut Babait e teqese se bektashiane te Dollmes dhe nje historik i shkurter i perhapjes se bektashizmit ne Kruje. Tirane. Marin Barleti Yayınları.

Eliade, M. (2005c.). *Dinler Tarihi İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi***.** **(**Mustafa Ünal Çev.). Konya. Serhat Kitabevi

Elsie, R. (2001). *A dictionary of Albanian religion, mythology and folk culture*. Edition illustrated Publisher C. Hurst & Co.

Elsie, R. (2004a). *Historical Dictionary of Albania, European Historical Dictionaries*, The Scarecrow Press, Inc.

Elsie, R. (2020b). *Bektashinjt Shqiptare- Historia dhe kultura e nje rendi dervishesh ne Ballkan.(*Gezim Aliu Çev.). Prishtine Artini Yayınları.

Erginer, G. (1997). *Kurban, Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri.* İstanbul. Yapı Kredi Yayınları.

Evliya, Ç. (2011). *Seyahatname,* (Seyit Ali Kahraman Haz.), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Frazer, J.G. (2004) *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri*. (Mehmet Doğan Çev.) İstanbul Payel Yayınları.

Gozhina, S. (2012). Festa e Baba Aliut ne Tomorr, fete nuk kane te ndare: Kryegjyshata Boterore e Bektashinjeve pret per 5 dite pelegrine*, Metropol Gazetesi*. 2754.

Günay, Ü., Güngör, H., Kuzgun Ş., Taştan*, A. (2001).* Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilim Araştırması-Kayseri Örneği, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları.

Günay, Ü., Güngör, H., Taştan, A. (2015). Kutsallık ve Ziyaret Fenomeni. Antalya. Otorite Yayınları.

Gürbüz, E.(1997). Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri İstanbul. Yapı Kredi Yayınları.

Hasani, Z. (1999, Eylül). Shna Ndou Shenjti i Mrekullive. *Spekter Gazetesi*. 40.

Hasani, Z. (2001, Haziran). Shna Ndou aty ku falen te krishtere dhe mysliman (historia e kishes se Laçit, shejti Padoves. *Shqiptare Gazetesi,* 1894.

Hasluck, M., Masson H. (1943). Kulti i Malit te Tomorit. Tiran. Bota Shqiptare Yayınları.

Hasluck, F. W. (1955). *Shperndarja Gjeografike e Bektashive. (*Z.Bakiu Çev.). Atina, Annals of British School.

Hasluck, F.W. (1916). Geographical Distribution of the Bektashi*.,* Atina. Annals of the British School in Athens.

Hasluck, F.W. (2012). *Sultanlar Zamanında Hristyanlık ve İslam-I.II.* (Timuçin Binder Çev.), Ayrıntı Yayınları.

Hasluck, H. (1939). Nje kult i malit ne Shqipnin e juges. İşkodra. Shkolla Kombetare Yayınları.

Hysi, Sh. (2006). *Histori e Komuniteve Fetare Shqiptare. Tiran.* Mesonjetorja Yayınları.

Hysi, Sh. (2004a) Misioni Bektashian, Teqeja e Zallit: monografi. Tiran. Albpaper Yayınları.

Hysi, Sh. (2006). *Muslimanizmi ne Shqiperi ne periudhen 1945-1950. Tiran.* Mesonjetorja Yayınları.

İppen Th. (2017). Nje Vizite ne Krujen Bektashiane (S.Xhelaj,K.Boriçi Der.). Tiran. Urtesia Bektashiane Yayınları.

İppen, Th. (2002). Shqiperia e vjeter. Tiran. K-BYayınları.

İzeti, M. (2004). Balkanlar'da Tasavvuf*,* İstanbul. Gelenek Yayınları.

İzeti, M. (2004). Kllapia e Tesavvufit. Üsküp, Fakulteti i Shkencave İslame.

Kaleşi, H. (1967). Arnavut Söylentilerinde Sarı Saltuk. *Sesler Aylık Toplum Sanat Dergisi*, 19.3.

Maden, F. (2013). "Arnavutluk'ta Bektaşilik ve Arnavutluk'un Bağımsızlığına Giden Süreçte Bektaşiler*" T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı başkanlığı Avrasya*.

niyye, İstanbul İSAM Yayınları.

Ocak, A. Y. (1983). Bektaşi Menakıpnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri. İstanbul Enderun Kitabevi.

Ocak, A.Y. (1983). Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında EvliyaMenkıbeleri*,* Ankara. KB MİFAD Yayınları.

Ocak, A.Y. (2009). Alevi Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri. İstanbul. İletişim Yayınları.

Elektronik kaynaklar

URL-1:https://xhoanavraniciweb.wordpress.com/2017/05/09/teqete-e-dibres/ Erişim:16.11.2023
URL-2: https://www.youtube.com/watch?v=cGhvpTGXisc/Erişim: 09.07.2023.
URL-3:https://www.classlifestyle.com/news/29067/13-sekretet-qe-nuk-i-dinit-per-13-qershorin-dita-me-e-mire-e-vitit Erişim: 07.07.2023.
URL-4:https://www.classlifestyle.com/news/29067/13-sekretet-qe-nuk-i-dinit-per-13-qershorin-dita-me-e-mire-e-vitit Erişim: 07.07.2023.
URL- 5: https://www.youtube.com/watch?v=w1wsMYlYMOU&t=497s/ Erişim: 09.07.2023.

Kaynak Kişiler

1. Gani Dani- Laç
2. Halim Gjoretaj- Lezhe
3. Neki Jemini- Kruje
4. Xhavit Qitozi- Kruje
5. Çarçan ÇArçani- Permet
6. Mimoza Dervishi- Skrapar
7. Bajame Qafoku- Berat

4. OTURUM

BALKAN COĞRAFYASINDA SANAT VE TARİH İZLERİ: EDEBİYAT, ŞİİR VE MEKÂN

OTURUM BAŞKANI:

Prof. Dr. Metin AKİS

KONUŞMACILAR:

Prof. Dr. Müberra GÜRGENDERELİ

Dr. Öğr. Üyesi Seyhan Murtezan İBRAHİMİ

Doç. Dr. Lindita XHANARİ / Dr. Dorina PAPA / Dr. Muharrem DELİU

Öğr. Gör. Anıl ŞEN / Ümit BADEMKIRAN

BİR TOPONİMİ BELGESİ OLARAK MANZUM RUMELİ FETİHNÂMELERİ

Prof. Dr. Müberra Gürgendereli[1]

Özet

Fetihnâmeler; zaferler gerçekleşirken fethe bizzat şahitlik etmiş ve bir kısmı devlet adamı olan dönemin şairleri ve yazarları tarafından kaleme alınan; seferi, sefer hazırlıklarını, sefer menzillerini, savaşı ve kazanılan zaferi en ince ayrıntılarıyla tasvir eden eserlerdir. Bu yönleriyle; tarihî eserlere yardımcı olmaları ve zafer hakkında ayrıntılı sosyolojik, etnografik ve yer adları bilimi (toponimi) ile ilgili somut bilgi ihtiva etmeleri sebebiyle belge olma özelliği taşımaktadır. Bu sebeple fetihnâmeler; gelenekler, sosyal hayat, savaş kültürü, silah ve teçhizat, fethedilen yerler ve kaleler hakkında ayrıntılı birçok bilgi ihtiva ederek okuyucuların zihninde canlı savaş ve zafer tasvirleri meydana getirmektedir. Bildiride; Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarındaki zaferlerini anlatan manzum fetihnâmeler olan Sinoplu Safâyî'nin İnebahtı ve Moton Fetihnâmesi, Sa'yî Mustafa Çelebi'nin Belgrad Fetihnâmesi, Celalzâde Mustafa Çelebi'nin Rodos Fetihnâmesi, Bahârî'nin Üngürüs Fetihnâmesi, Fütûhî'nin Enîsü'l-guzât adlı Fetihnâmesi, Merâhî'nin Sefer-i Sigetvar Fetihnâmesi, Ta'likîzâde Subhî Çelebi'nin Eğri Fetihnâmesi ve Râzî'nin Mora Fetihnâmeleri incelenmiş, elde edilen veriler doğrultusunda; bu eserlerin yer adları bilimine kaynaklık etme özelliği üzerinde durulmuştur. Edebî eserlerin başta sosyoloji, tarih, psikoloji, etnografya, coğrafya ve toponimi olmak üzere birçok bilim dalına kaynak olma ve veriler sunma özelliğinden yola çıkılarak Rumeli fetihâmelerinin yer adları bilimine katkısı örneklerle sunulmuş ve bu yer adlarının günümüzdeki kullanımları hakkında bilgi verilmiştir.

Rumeli fetihlerini anlatan manzum sekiz fetihnâmenin yer adları bağlamında incelenmesiyle; şairlerin gözünden Rumeli fetihleri sırasında uğranılan menziller, konaklamalar, vuruşulan meydanlar ve kaleler, nehirler, ovalar, dağlar ve şehir adları tespit edilecektir. Eserlerde Rumeli'ye ait olup günümüzde kaybolmuş veya isimleri kısmen ya da tamamen değişmiş yer adları ortaya konulup fetihnâmelerin vesika niteliği üzerinde durulacaktır. Bu isimlerin Osmanlı öncesindeki ve Osmanlı dönemindeki şekillerini koruyup korumadıkları belirlenerek küçük değişikliklere uğramış ya da siyasi, psikolojik ve sosyolojik nedenlerle tamamen değiştirilmiş yer adları tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Manzum fetihname, Rumeli, toponimi, Balkan yer adları

1 Trakya Üniversitesi, muberragurgendereli@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8590-0416.

VERSE RUMELI FETIHNAMES AS A TOPONYMIC DOCUMENT

Abstract

Fetihnames; written by the poets and writers of the period, some of whom were statesmen and who witnessed the conquest in person while the victories were taking place; these are works that depict the expedition, the preparations for the expedition, the expedition ranges, the war and the victory in the finest details. In these aspects; they have the feature of being documents because they assist historical artifacts and contain detailed sociological, ethnographic and concrete information about the science of place names (toponymy) about the victory. For this reason, Fetihnâmes contain detailed information about traditions, social life, war culture, weapons and equipment, conquered places and castles, and create vivid depictions of war and victory in the minds of readers. In the declaration; Sinoplu Safâyî's İnebahtı ve Moton Fetihnâme, Sa'yî Mustafa Çelebi's Belgrad Fetihnâme, Celalzâde Mustafa Çelebi's Rodos Fetihnâme, Bahârî's Üngürüs Fetihnâme, Fütûhî's Fetihnâme called Enîsü'l-guzât, Merâhî's Sefer-i Sigetvar Fetihnâmesi, Ta'likîzâde Subhî Çelebi's Eğri Fetihnâme ve Râzî's Mora Fetihnâmes were examined, and in line with the data obtained, the feature of these works as a source for the science of toponyms was emphasized. Based on the feature of literary works as a source and providing data for many branches of science, especially sociology, history, psychology, ethnography, geography and toponymy, the contribution of Rumelian conquests to the science of toponyms is presented with examples and information is given about the current usage of these toponyms.

By examining eight verse conquest letters describing the Rumelian conquests in the context of place names, the stopovers, accommodations, battlefields and castles, rivers, plains, mountains and city names visited during the Rumelian conquests from the poets' perspective will be determined. In the works, the place names belonging to Rumelia that have disappeared today or whose names have been partially or completely changed will be revealed and the documentary nature of the conquest names will be emphasized. By determining whether these names have preserved their pre-Ottoman and Ottoman forms, place names that have undergone minor changes or have been completely changed due to political, psychological and sociological reasons will be identified.

Keywords: Poetic fetihname, Rumelia, toponymy, Balkan place names

1.Giriş

Fetihnâmeler, bir seferin en başından tamamlanışına kadar geçen hadiseleri ve bir şehrin ya da kalenin alınışını ayrıntılı olarak anlatan manzum veya mensur ya da manzum-mensur karışık ele alan eserlere verilen isimdir. XV. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan fetihnâmeler, fazla teferruatlı bilgi ihtiva ettiğinden edebî değerinin yanında tarihî hadiselerin yorumlanmasında önemli birer kaynak olma niteliği de taşımaktadır. Savaşa bizzat şahitlik eden fetihnâme yazarları, seferi ve zaferi en ince ayrıntılarıyla tasvir edip bir resim gibi gözler önüne sererler. Bu haliyle bu tür eserler tarih bilimi için de birer kaynak olma özelliği taşır. Fetihnâmeler, resmî bir nitelik taşıyan nâme-i hümâyunlar ve fermanların edebî tür haline gelmiş şekilleridir. (Aksoy, 1995, s. 208). Bu özellikleriyle vesika değeri taşıyan fetihnâmeler sayesinde, seferler hakkında aydınlanmamış ya da eksik kalmış tarihî bilgileri, yer adlarını veya olayları tespit etmek de mümkün olabilmektedir.

Fetihnâmelerin vesika özelliğinin yanında yazanların konumları da önem taşımaktadır. Bu tür eserler bürokrat bir yazara, bir ilim adamına ya da kendini ispatlamış iyi bir şaire yazdırılırdı. (Canım, 2011, s. 42). Bu özellik, fetihnâme türünün belge değerinin ve güvenilirliğinin ispatı için de dikkat çekicidir. Eserlerin belge niteliği taşıyan bölümleri, genellikle seferin, sefer hazırlıklarının, savaşın, zaferin ve dönüşün anlatıldığı "Sebeb-i Te'lîf"ten "Duâ"ya kadar olan bölümlerdir.

Toponimi (yer adları bilimi), adbilimin bir kolu olup yer adlarının ortaya çıkışlarını, amaçlarını, görevlerini ve tarihî süreçlerini araştırarak başta tarih, coğrafya, sosyoloji, edebiyat, psikoloji olmak üzere sosyal bilimlerin birçok alanına katkı sağlamaktadır. Bu bilim sayesinde toplumların geçmişi, birikimleri, maddi ve manevi zenginlikleri, ortak değerleri ve sosyal hayatları hakkında zengin bilgi ve belge sahibi olmak mümkün olmaktadır.

Osmanlı döneminde Rumili/Rumeli tabiriyle anılan Balkan coğrafyası; taşıdığı stratejik, kültürel, sosyal ve ekonomik değer nedeniyle, yüzyıllar boyunca imparatorluğun cazibe ve dikkat merkezi olmuştur. Gelibolu'nun ve Edirne'nin fethi Balkan fetihlerinin anahtarı olmuş, devletin istikrarlı fetih-iskân politikaları ve bu bölgede kurulan manevi yapılanmalar ve kültürel müesseseler, sistematik ve devamlılık arz eden bir şekilde Rumeli'nin fethini hızlandırmıştır. Fetihnâme adıyla anılan ve Rumeli fetihlerini anlatan manzum ya da manzum-mensur özellik taşıyan ve Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarındaki zaferlerini anlatan başlıca eserleri şöyle sıralayabiliriz: Sinoplu Safâyî'nin (ö.1533?) İnebahtı ve Moton Fetihnâmesi (İMF)2 (Dereli, 2017), Sa'yî Mustafa Çelebi'nin (ö.1521'den sonra) Belgrad Fetihnâmesi) (BF) (Eliaçık ve Şahin, 2015), Celalzâde Mustafa Çelebi'nin (ö.1567) Rodos Fetihnâmesi) (RF) (Yıldız, 2016), Bahârî'nin (ö.1551) Üngürüs Fetihnâmesi (ÜF) (Çolak, 2015), Fütûhî'nin (XVI.yy.) Enîsü'l-guzât adlı Fetihnâmesi (EGF) (Aydemir, 2006), Merâhî'nin(1566'da sağ) Sefer-i Sigetvar Fetihnâmesi (SSF) (Başpınar, 2013), Ta'likîzâde Subhî Çelebi'nin (ö.1606) Eğri Fetihnâmesi (EF) (Akbaş, 2013), Râzî'nin (ö. 1733) Mora Fetihnâmesi (MF) (Koyuncu, 2019).

2 Fetihnâmelerden alınan metin örneklerinde fetihnâme isimleri kısaltmalarla gösterilecektir.

2. Rumeli Fetihnamelerinde Geçen Yer Adları

2.1.Anabolı: Yunanistan'da Mora Yarımadası'nın kuzeydoğusundaki Nauplia adlı liman şehri olup Venedik idaresindeyken ismi Napoli di Romania iken Osmanlı döneminde Napoli'den bozma "Anabolu" olmuştur. Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde; Anabolu'nun, İtalyancada ve Frenk dilinde Anapolye şeklinde ifade edildiğini söyler. Piri Reis de bu bölgeyi Anabolı şeklinde harekelemiştir (Göyünç, 1991, s. 105).

Olup andan Anabolı'ya 'âzim
Anın da fethine oldukda câzim (MF/78)

Görsel 1. Anabolı'nın haritadaki yeri

2.2.Anlug: Üngürüs Fetihnâmesinde yer alan tasvire göre; Macar serhaddinde, gök gibi yüksek on adet kaleden meydana gelen bir yer olup bugün nerede olduğu tespit edilememiştir.

*On hisâr idi ol **Anlug** nâm yer*
Eylemişdi burcları eflâke yer (ÜF/5/27)

Aldı bu on kal'a-i Anlug'ı ol
Pes Süleymân Şâh'a toğru tutdu yol (ÜF/5/49)

2.3.Argos: Günümüzde Mora'nın kuzeydoğusunda Argos-Mykines belediyesinin merkezi olup Argolis körfezinin kuzeyinde yer almaktadır. Mora Fetihnâmesi'ndeki tasvirde de ifade edildiği üzere Anabolu'nun karşısındadır.

*Birisi dahi **Argos**'dur cibâli*
*Mukâbildir bu hısna **Anabolı** (MF/148)*

Görsel 2. Argos'un haritadaki yeri

2.4.Arkadya: Mora Yarımadası'nda, merkezi Tripoliçe olan dağlık bölgenin adıdır. Adını Arkadya bölgesinde tarım ve ziraat faaliyetlerini yerleştirip geliştiren mitolojideki Arcas adlı kahramandan almıştır.

Çünki geçdik boğazı biz aşıp
*Gitdik **Arkadya** enginine düşüp (İMF/1261)*

Görsel 3. Arkadya'nın haritadaki yeri

2.5.Atena, Livadya: Yunanistan'ın başşehri olan Atina, eski çağlarda yetiştirdiği filozoflar ve düşünürler vesilesiyle Osmanlı döneminde, "Medînetü'l-hükemâ" (hikmet sahibi kimselerin şehri) olarak anılmaktaydı. Livadya ise Orta Yunanistan'da Atina'nın 120 km. kuzeybatısında yer alan Eğriboz'a bağlı bir bölgedir. Fetihnâme'de, her iki şehir de fetih sırasında vazifeli olan kadıları anılmak suretiyle zikredilmişlerdir.

*Bile olan **Livadya** kâdısı bir*
***Atena** kâdısı biri fışkır (İMF/636)*

Görsel 4. Atena ve Livadya'nın haritadaki yeri

2.6.Avarin-i Atîk, Avarin-i Cedîd: Osmanlı Döneminde Avarin, Navarin, Anavarin isimleriyle anılan şehir (Sezen, 2017, s. 575), Mora Yarımadası'nın güneybatısındaki koyda bulunmaktadır. Antik Pylos Kalesi ve civarı, Osmanlı belgelerinde Anavarin-i Atîk şeklinde yer almaktadır. Osmanlı Devleti zamanında kurulan ve imar edilen kale ve şehre ise Anavarin-i Cedîd denilmektedir. Pîrî Reis'in Kitâb-ı Bahriyyesinde kalenin bulunduğu eski şehir Avarin/Avarine olarak anılmıştır. Pîrî Reis,

kalenin denizden çok yüksekte kurulduğunu ve ikiyüz gemi alabilecek büyük bir limanının bulunduğunu söyler (Bostan, 2006, s. 441). Mora Fetihnâmesi'nde Eski Avarin ve Yeni Avarin kaleleri, Mora Limanı'nın iki kilidi olarak vasıflandırılmıştır.

***Avarin-i 'Atîk ile Cedîd**'i*
***Mora** limânının çifte kilîdi (MF/140)*

Görsel 5. Avarin-i Atîk, Avarin-i Cedîd'in haritadaki yeri

2.7.Aynabahtı (İnebahtı): Yunanistan'da Korint körfezinde yer alan bir kasabadır. 1829'da Yunan hâkimiyetine geçince adı antik çağdaki Navpaktos adına çevrilmiştir. İnebahtı'nın çevresindeki Osmanlı'dan ve Venedik'ten kalan surlar günümüzde de mevcuttur. Kalesi, tersanesi ve limanıyla Osmanlı döneminde donanma için önemli bir askeri üs olmuştur. (Kiel, 2000, s. 285).

***Aynabahtı** önüne geldik tam*
Eyledik çün bu çâr cengi tamâm (İMF/1395)

Görsel 6. Aynabahtı'nın haritadaki yeri

2.8.Beligrad (Belgrad): Tuna ve Sava nehirlerinin birleştiği noktada kurulmuş olan şehrin adı Sırpça Beo-grad'dır (beyaz şehir). 1521'de Kanuni'nin Macaristan seferi sonunda fethedilmiştir.

*Çü feth oldu **Beligrad'ın** hisârı*

Be'avn-i Hâlık u tevfîk-i Bârî (BF)

*Yürüyüp gitdi **Beligrad**'a hemân*
Akdı leşker bile çün âb-ı revân(SSF/277)

Görsel 7. Beligrad'ın haritadaki yeri

2.9.Benefşe (Menekşe): Günümüzde küçük bir köy olan Menekşe, Osmanlı Devleti devrinde kalabalık bir yerleşim yeri ve önemli bir askeri üs konumundaydı. Mora Yarımadası'nın parmak biçimindeki çıkıntılardan en doğudakinin ucunda yer almakta ve üzerinde açılır kapanır bir köprünün yer aldığı dar bir kanal ile bağlanmaktadır. Kayalık bir yerde kurulmuş olup başka bir girişi bulunmadığı için Yunanca "tek giriş" manasındaki Monemvasıa adıyla anılmıştır. Daha sonra zaman içinde Manevesiye, Menevaşiye, Benefşe ve Menekşe adlarını almıştır (Kiel, 1992, s. 434). Benefşe, fetihnâmelerde denizden yüksekte kayalıklar üzerinde sağlam bir kale olarak geçmektedir.

İki gün iki gice kim gitmiş
*Tâ **Benefşe** adasına yitmiş (İMF/207)*

Firâz-ı kûh-ı bahrîde mekîndir
***Menekşe** nâm bir hısn-ı metîndir (MF/141)*

Görsel 8. Benefşe'nin haritadaki yeri

2.10.Böğürdelen: Sırbistan'ın Šabac şehri Osmanlı devrinde Böğürdelen olarak adlandırılmıştır. Sava nehrinin kıyısında stratejik açıdan çok önemli bir mevkide yer almaktadır. Daha önceki adı Zaslon olarak geçen yerde eskiden bir palanka bulunmaktaydı. II. Mehmed zamanında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine giren bölgeye

1471'de ahşap ve topraktan bir kale yapılmıştır. Belgrad'ı tehdit eden bir mevkide bulunduğu için şehre, "yandan vuran tabya veya istihkâm" anlamında Böğürdelen adı verilmiş olabilir (David, 1992, s.323).

Gördü köprüye yok anda dermân
Vardı bu ***Bögürdelen'****e oldu revân (SSF/279)*

Görsel 9. Böğürdelen'in haritadaki yeri

2.11.Budûn (Budin): Macarca Buda adıyla anılan şehir, Tuna nehrinin sağ yakasında olup bugünkü Macaristan'ın başkenti Budapeşte'nin bir bölümünü teşkil eder. Budin/Budun, Buda'nın Osmanlı dönemindeki adıdır.

Ulu begler yire yüz urup o gün
Kutlu olsun didiler Feth-i ***Budûn*** *(ÜF/9/3)*

Ki hükm içinde yazdırmışdı Sultân
Göçeriz biz ***Budûn****'a ir şitâbân (EGF/50a/2)*

Görsel 10. Budûn'un haritadaki yeri

2.12.Dırava Nehri: Tuna Nehri'nin bir kolu olup Güney Avrupa'da akmaktadır. İtalya sınırlarında bulunan dağlardan doğarak Avusturya, Slovenya ve Hırvatistan'dan geçip Hırvatistan-Macaristan sınırını çizen Drava nehri, Osjek'e yakın bir

yerde Tuna nehri ile birleşmektedir.

*İrdiler asker **Dırava** suyuna*
Bakdılar heybetle reng-i rûyuna (ÜF/5/18)

Görsel 11. Dırava Nehri'nin haritadaki yeri

2.13.Engürûs/Üngürüs: Türklerin Macaristan'a ve Macarlara verdiği isim olup metinlerde; Öngürüs, Üngürüs, Ungurus şeklinde yer almaktadır.

Çü sürdüm şâh-ı 'âlem izine yüz
*Şeh olsam **Engürûs**'a tan mı düpdüz (EGF/50a/7)*

Şâh erişdi Üngürüs'ün iline
Verdi anı bahr-ı asker seyline (ÜF/5/21)

2.14.Filibe: Eski adı Philippopolis (Kral Filip'in şehri) olup günümüzdeki adı Plovdiv'dir. Osmanlı döneminde çok önemli bir kültür, sanat, ticaret ve medeniyet merkezi olmuştur. Merâhî'nin Fetihnâmesi'nde, Zigetvar seferinde ordunun menzilleri arasında anılmıştır.

*Çün erişdi **Filibe** şehrine yol*
Anda dahi oturag eyledi ol (SSF/275)

Görsel 12. Filibe'nin haritadaki yeri

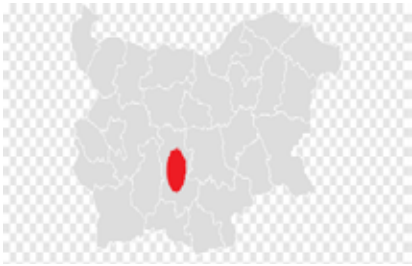

2.15.Folamuc/Holomiç: Günümüzde Chlemoutsi/Clermont adlarıyla bilinmekte-

dir. Mora Fetihnâmesinde yer alan tasvire göre; Mora Yarımadası'nda deniz kenarında Arkadya'ya yakın bir kaledir.

Folamuc *ile* ***Arkadya*** *hisârı*
İki kal'a durur deryâ kenârı (MF/150)

Görsel 13. Folamuc/ Holomic'in haritadaki yeri

2.16.Göle: Zigetvar seferinde Kanûnî'nin vefatından sonra (1566), Gazi Pertev Paşa tarafından fethedilmiş ve Temeşvar'a bağlı Göle/Küle şeklinde adlandırılan bir sancak merkezi olmuştur. 1695'e kadar Osmanlı yönetiminde kalmıştır. Günümüzde Macaristan'ın güneydoğusundaki Békés şehrinin Gyula adlı bir kasabasıdır.

Kal'a-i Göle'yi zabt eylediler
Mülk-i İslâm'a çü rabt eylediler (SSF/629)

Görsel 14. Göle'nin haritadaki yeri

2.17.Gördüs: Mora Yarımadası'nda yer alıp günümüzde Korinthos/Korint olarak bilinen Yunanistan'ın en eski liman şehirlerinden biridir. Osmanlı döneminde adı, Koritoz'dan bozma Gördüs/Gördes olmuştur. 1858 senesinde meydana gelen depremden sonra eski yerinin kuzeydoğusunda Korinth körfezi kıyısında yeniden inşa edilmiştir. Gördüs'ün eski yerinde bugün Palaio Korinthos adlı köy yer almaktadır.

(Kiel, 1996, s. 154). Metinde yüksek kalesi sebebiyle zikredilmektedir.

*Hisâr-ı **Gördüs** evvel oldı zâhir*
Tahassun eylemiş cevfinde kâfir (MF/56)

Görsel 15. Gördüs'ün haritadaki yeri

2.18.Eğriboz: Günümüzde Khalkis adını almış olan Eğriboz, Yunanistan'ın doğusunda yer alan eski bir Osmanlı sancağı olup kıyıya paralel olarak uzanan Eğriboz adasında "Éuboea" ilinin merkezidir. Yunanistan ile ada arasında bulunan Euripos (Évrípos) boğazının en dar mevkiinde kurulmuştur. Buraya Yunanca Egripos denilirken bu ad, Venedik yönetimi sırasında Negroponte'ye, Osmanlı devrinde ise aslına uygun olarak Eğriboz'a çevrilmiştir. XVI. yüzyıl başlarında Eğriboz'u gören Pîrî Reis, adanın ve şehrin adını Iğribos olarak yazmıştır. Fetih sonrası tahrîr defterlerinde, Enverî, Âşıkpaşazâde ve Neşrî gibi tarihçilerin eserlerinde adanın adı "Ağriboz/Ağribos" şeklinde yazılmıştır. Daha sonraki dönemde ise Osmanlı belgelerinde ve kaynaklarda Ağriboz yazılışı yerleşmiştir. Evliya Çelebi ise şehrin adının burayı kuran Ayağriboz'dan geldiğini, adalıların burayı "Eğriboz" şeklinde andıklarını, ancak resmî kayıtlarda şehrin "Ağriboz" olarak yer aldığını söyler (Kiel, 1994, s. 491).

*Yoldaşı **Eğriboz'**ı almışidi*
***Eğriboz'**dan ikisi gelmişidi (İMF/2436)*

Görsel 16. Eğriboz'un haritadaki yeri

2.19.Kalavrita, Karitye, Badra: Günümüzde Batı Yunanistan'da yer alan bir köy olan Kalavrita, Vurekos nehrinin sağ kıyısında bulunmaktadır. Karitye/Karyes/Kar-

ye ise Mora Yarımadası'nda bir köy adıdır. Badra, Mora Yarımadası'nın kuzeybatısındaki önemli liman şehirlerinden biri olan Patras'ın Osmanlı Devleti dönemindeki adı olup Balyabadra (Paleo Patras/Eski Patras) olarak da bilinmektedir. Bu üç yer adının bir beyitte anıldığı Mora Fetihnâmesi'ne göre de Badra'ya geçiş yolu üzerindeki Kalavrata ve Karitye hisarları, deniz kıyısındaki kaleler arasında sayılmaktadır.

***Kalavrita** vü **Karitye** biridür*
*Bu iki kal'a **Badra** ma'beridür(MF/151)*

Görsel 17. Kalavrita, Karitye, Badra'nın haritadaki yeri

2.20.Kastel: Günümüzde Rio ve Antirrio olarak bilinen Kastel, Korint Boğazı'nın iki yakasında yer almaktadır. Venediklilerin İnebahtı'ya geçmelerine mâni olmak için II. Bayezid tarafından 1499'da yaptırılmıştır. Şehit Ali Paşa, Gördös'ü fethetmeden önce bir tabur askeri fetih için Kastel'e göndermiştir. Kastel Kalesi fethedilmiş, bu zafer haberi ancak Moton Kalesi'nin fethinden sonra kaleyi ele geçiren askere ulaşmıştır ki bu da fetih sevincini ikiye katlamıştır.

*Alınmışdı egerçi hısn-ı **Kastel***
*Bilinmedi **Moton** fethinden evvel (MF/134)*

Görsel 18. Kastel'in haritadaki yeri

2.21.Kelifa, Zarnata: Kelifa, Mora'da günümüzde Kelepha/Kelefa adıyla bilinen Lakonia bölgesindeki Mani'de yer alan bir kale ve köydür. Zarnata da bu bölgede olup Manya dağının kilidi konumundaki dört kaleden biridir. Her iki kaleyi de Fatih Sultan Mehmed yaptırmıştır.

***Kelifa** ile **Zarnata** mücedded*
Binâ-yı hazret-i Sultân Mehemmed (MF/145)

Görsel 19. Kelifa, Zarnata'nın haritadaki yeri

2.22.Kifaline: Günümüzde Kefalonya ya da Kefaloniye adlarıyla anılan İyon denizindeki Yunan adasıdır.

Göreler çün varır bu hâl neye
*Hoş azık koyalar **Kifaline'**ye (İMF/2303)*

Görsel 20. Kifaline'nin haritadaki yeri

2.23.Koron/Korin: İtalyanca Coron, Yunanca Koróni adıyla bilinen Koron, Mora'nın güneybatısında Kalamata Körfezi'ne bakan bölgede yer almaktadır. Önce Venedik daha sonra Osmanlı limanı olarak gelişmiş, müstahkem bir şehir olarak önem kazanmıştır. Venedik yönetimi zamanında yakınındaki Moton ile bir gözetleme noktası ve ikmal yeri olarak Venedik'in ileri karakolu konumundaydı. Osmanlı hakimiyetinde ise önemli bir askeri üs olma niteliği taşımaktaydı (Kiel, 2002, s. 208).

Cümlemiz ol gün ol gice gitdik
*Çün seher oldı **Korin'**e yitdik(İMF/733)*

*Leb-i deryâda birisi **Koron**'dur*
Anınçün eşk-i düşmen sürh-gûndur (MF/139)

Görsel 21. Koron'un haritadaki yeri

2.24.Misistre, Moton, Londar: Misistre; Mistra, Mezistre veya Misehor adlarıyla anılıp Mora Yarımadası'nda Korin, Avarin ve Benefşe yolu üzerinde yer almaktadır. Moton/Modon; günümüzde Methoni olarak bilinir. Yeri Mora Yarımadası'nın güneyinde, parmak şeklindeki çıkıntıların en batısındadır. Londar ise yine Mora'da Londari/Ender isimleriyle anılan (Sezen, 2017, s. 515) Misistre ve Moton yakınlarında bir kaledir.

Misistre *durur bir kal'a berri*
Budur berren ***Menekşe'nin*** *memerri(MF/142)*

Yine bir hısnın oldu nâmı ***Londar***
Karîbinde ***Misistre*** *vü* ***Moton*** *var (MF/149)*

Buyruğum bu durur ki bilsinler
Tolanup hoş ***Moton'a*** *gelsinler (İMF/2304)*

Moton *ki feth olup sûr itdi 'âlem*
İrişdi sûy-ı ***Kastel'den*** *bir âdem (MF/135)*

Görsel 22. Misistre'nin haritadaki yeri

2.25.Manya, Pasava: Mora Yarımadası'nın güneyine uzanan üç yarımadadan orta-

da yer alanının adı Manya'dır. Kelifa, Zarnata, Pasava ve Palamarta kaleleri sarp ve dağlık bir coğrafya olan Manya'nın kilidi konumundadır.

***Pasava** Kal'ası dahi 'acîbdir*
*Bu hısn-ı çâr **Manya**'ya karîbdir (MF/147)*

Görsel 23. Manya'nın haritadaki yeri

2.26.Mohac: Günümüzdeki adıyla Mohács, Macaristan'ın güneyinde Tuna nehri ile Drava arasında yer alan bölgenin kuzeydoğusunda, Tuna nehrinin batı kolu üzerinde bulunmaktadır. XVI ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin sancak merkezi olup kaynaklarda ve belgelerde Mohaç ve Mihaç şeklinde yer alır. Şehrin adı ilk defa 1093 yılında yazılmış bir belgede görülmektedir (David, 2020, s.231). Üngürüs Fetihnâmesi'nde, Türk tarihinin en önemli savaşlarından biri olan Mohaç Muharebesi'nin (932/1526) gerçekleştiği yer olması ve muharebenin hikâye edilmesi vesilesiyle zikredilmiştir.

*Kondular âhir **Mohâc** sahrasına*
Talgalar düşdü bahr ortasına (ÜF/6/14)

Görsel 24. Mohac'ın haritadaki yeri

2.27.Mora: Güney Yunanistan'daki tarihî Peloponnesos/Pelops Yarımadası'dır. Râzî'nin Mora Fetihnâmesi'nde ve Sinoplu Safâyî'nin İnebahtı ve Moton Fetihnâmesi'nde Mora ve çevresindeki kalelerin isimleri zikredilmiştir. Şehit Ali Paşa ve askerlerinin fethettiği bu kaleler; Gördüs, Anabolı, Palamid, Moton, Kastel, Koron,

Avarin, Menekşe, Misistre, Termiş, Kelifa, Zarnata, Manya, Palamarta, Paşava Kalesi, Argos, Londar, Folamoc, Arkadya, Kalavrata, Karitye, Badra kaleleridir.

ʿİzzet ü devletile çün gitdi
***Mora'**da yidi kalʿa feth itdi (İMF/2594)*

İdüp ikbâl ile kat ʻ-ı menâzil
***Mora** arżına oldu çünki dâhil(MF/55)*

Ali Paşa o sâhib-re'y ü tedbîr
*Bütün **Mora'**yı birden itdi teshîr (MF/152)*

Görsel 25. Mora Yarımada'sının haritadaki yeri

2.28.Öseg/Ösek: Ösek Drava Nehri'nin kıyısına kurulmuştur. Günümüzde Slovenya'nın kültür ve ekonomi merkezi olup Osijek-Baranya bölgesinin de idari merkezidir. Merâhî'nin Sefer-i Sigetvar Fetihnâmesi'nde, Belgrad'dan Zigetvar'a hareket eden ordunun geçmesi için Ösek'te Drava nehrinin üzerine inşa edilen muhteşem köprü vesilesiyle zikredilir.

Geldi çünkim Ösegin kurbuna şâh
Emr etdi kona bâr u bengâh (SSF/334)

Götürüp gitdiler anı Ösege
Kodular şîr-i jiyânı o sege (SSF/409)

Görsel 26. Öseg'in haritadaki yeri

2.29.Palamarta: Mora Fetihnâmesi'nde; Mora'nın ortasındaki yarımada olan Manya'nın kilidi konumundaki kalelerden biri olarak ifade edilir.

*Kilîd-i kûh-ı **Manya**'dur ikisi*

***Palamarta**dır anın da birisi (MF/146)*

Görsel 27. Palamarta'nın haritadaki yeri

2.30.Palamid: Mora bölgesindeki Nafplion kasabasında, Acronauplia'nın doğusunda bulunan bir kaledir. 216 metre yükseklikteki bir tepenin zirvesinde yer alan kale, Venedik tarafından inşa edilmiştir. Fetihnâme'de Gördüs Kalesi gibi dağ üzerine inşa edilmiş yüksek bir kale olarak anılmaktadır.

Velî fevka'l-cebel bir hısn-ı 'âlî

***Palamid** nâmıdır **Gördüs** misâli(MF/76*

Görsel 28. Palamid'in haritadaki yeri

2.31.Peçuy: Macaristan'ın güneyinde, Hırvatistan sınırına yakın Mecsek dağlarının güneybatı yamacındaki Peç şehridir. Macarca Pécs olarak adlandırılan şehir, Osmanlı dönemi belgelerinde ve eserlerinde Hırvatça kullanılışı olan Peçuy şeklinde yer almaktadır. Zigetvar seferi öncesindeki menzillerden biri olarak Sefer-i Sigetvar Fetihnâmesinde zikredilmiştir.

Yüriyüp 'asker-ile şâh-ı cihân
*Eyledi azmi **Peçuy**'a ol ân (SSF/412)*

Görsel 29. Peçuy'un haritadaki yeri

2.32.Pirevze: Yunanistan'ın Adriyatik Denizi'ne kıyısı bulunan bir şehridir ve Epir coğrafi bölgesine dâhildir. Preveze ismi, İtalyanca yağma ve gasp anlamlarına gelen "prevze"den gelmiştir. Bu isimle bilinmesi, Cezayir korsanlarının elde ettikleri ganimetleri bu bölgede bölüşüp paylaştırmalarından gelir. Büyük deniz zaferinin kazanıldığı mevki olarak anılmaktadır.

Hükm kılmış bu gönlümüz almış
*Biz kulun şeh **Pirevze'**ye salmış (İMF/2239)*

Görsel 30. Pirevze'nin haritadaki yeri

2.33.Rodos: Yunanistan'ın dördüncü büyük adası olup Rhodus (Rhodos), İtalyanca'da Rodi, Türkçe'de Rados (Rodos) şeklinde anılmıştır. Bir bölümü dağlık ve ağaçlık, bir bölümü verimli topraklarla kaplıdır. Rodos Fetihnâmesi'nde adanın adı Belgrad, Budin ve Macaristan ile Kânûnî Sultan Süleyman'ın fethettiği yerlerden biri olarak anılmaktadır. Sultan Süleyman'ın Rodos fethi Osmanlı Devleti'ne uğurlu gelmiş, ardından bütün Frenk memleketleri ele geçirilmiştir.

***Beligrad** u **Rodos**'un fâtihidir*
***Budin** ü **Engurus**'un fâtihidir (RF)*

Alındı seyf-i kahr ile denildi
*Bihamdillâh **Rodos** feth oldu târîh(RF)*

*Şâh-ı gâzi itdi çün feth-i **Rodos***
Belki feth oldu kamu mülk-i fireng(RF)

Görsel 31. Rodos Adası'nın haritadaki yeri

2.34.Sava Nehri: Tuna Nehri'nin sağ tarafındaki kollardan biridir. Sırbistan'ın başkenti Belgrad'da Tuna Nehri ile birleşmektedir. Hırvatistan, Slovenya, Sırbistan ve Bosna-Hersek olmak üzere dört ülkenin sınırından geçer. Belgrad Fetihnâmesi'nde, Sultan Süleyman'ın Sava nehrine gelişi, nehrin azameti ve sultanın Sava'nın üzerine köprü yapılmasını emretmesi anlatılır.

Kudûmundan o şâhın didi râvî
*Ki **Sava** oldu deryâya müsâvî (BF)*

*Buyurdu **Sava'**ya köprü yapıla*
Zafer topları meydândan kapıla (BF)

Görsel 32. Sava Nehri'nin haritadaki yeri

2.35.Sofiya: Bulgaristan'ın başkenti olan Sofya, dağlarla çevrili Sofya ovasının güneyinde yer almaktadır. Buraya ilk yerleşenlerin Serdi adlı Trakyalı bir kabile olması sebebiyle önce Serdnopolis, Roma döneminde Serdica, Bizans döneminde Triadica, IX. asırdan sonra da Bulgarca Sredec olarak anılmıştır. XIV. yüzyıldan sonra Saint Sophia Kilisesi'nin adından dolayı Sofia ve Osmanlı Devleti döneminde de Sofya şeklinde geçmiştir. (Şahin, 2009, s. 344). Zigetvar Fetihnâmesi'nde; ordunun konakladığı menziller arasında Filibe'den sonra zikredilir.

*Gitdi andan dahi **Sofiya**'ya hem*
Anda dahi oturag etdi o dem (SSF/276)

Görsel 33. Sofiya'nın haritadaki yeri

2.36.Şikloş: Siklós, Macaristan'ın Baranya bölgesinde yer alan bir şehirdir. Osmanlı İmparatorluğu zamanında Şikloş olarak bilinmiş ve sancak merkezi haline gelmiştir. Zigetvar seferinde ordunun konakladığı menzillerden biri olarak anılmaktadır.

Şikloş kal'ası kurbunda hemân
Etdi bir gün oturaga fermân (SSF/402)

Görsel 34. Şikloş'un haritadaki yeri

2.37.Termiş: Mora Yarımadası'nın güneydoğusunda Mora denizinin yakınında yer alan Thermisia adlı liman şehridir.

*Birisi dahi **Termiş** oldı anın*
*Karîbinde durur bahr-i **Mora**'nın (MF/144)*

Görsel 35. Termiş'in haritadaki yeri

2.38.Tuna Nehri: Latin dilinde Danubius, Slavca Dunav ve Macarca Duna adıyla bilinen Tuna nehri, Budin şehrinin tasvirinde büyüklüğü ve âlemdeki şöhreti sebebiyle anılmıştır.

Kenârında akar bir nehr-i a'zam
***Tuna'**dır adıla meşhur-ı 'âlem (EGF/46b/6)*

Görsel 36. Tuna Nehri'nin haritadaki yeri

3.Sonuç

Fetihnâmeler, yapılan seferler ve kazanılan zaferler hakkında ayrıntılı ve somut birçok bilgiyi ihtiva ettiğinden edebî değerinin yanı sıra önemli bir tarihî kaynak olma niteliği de taşımaktadır. Fetihnâme yazarlarının sıradan kimseler değil de üst düzey devlet adamları ve usta şairler olmaları, fetihnâme türünün güvenilirliğini arttırmaktadır.

Rumeli fetihlerini anlatan manzum sekiz adet fetihnâmenin yer adları bağlamında incelenmesiyle; şairlerin gözünden Rumeli fetihleri sırasında uğranılan menziller, konaklamalar, vuruşulan meydanlar ve kaleler, nehirler, ovalar, dağlar ve şehir adları tespit edilmiştir. Eserlerde Rumeli'ye ait olup günümüzde kaybolmuş veya isimleri kısmen veya tamamen değişmiş yer adları ortaya konulmuş, fetihnâmelerin vesika niteliği üzerinde durulmuştur. Bu isimlerden bir kısmı Osmanlı öncesindeki, bir kısmı da Osmanlı dönemindeki adlarını korumuşlardır. Bazı yer adları ufak tefek değişikliklere uğramış, bazıları da siyasi ya da sosyolojik nedenlerle tamamen değiştirilmiştir.

Rumeli fetihnâmelerindeki yer adları belirlenirken dikkat çeken bir husus da seferin güzergâhının ayrıntılı bir şekilde yazılmış olmasıdır. Örneğin, Kanûnî'nin Zigetvar seferini anlatan fetihnâmede; günü gününe konakların ve menzillerin yazılıp buralarda konaklandığının belirtilmesi (sırasıyla Filibe, Sofya, Ösek, Peçuy, Şikloş…) bu eserlere menzilnâme özelliği de yükleyerek o dönemin sefer menzilinin tespitini de mümkün kılmaktadır.

Şiirlerdeki Rumeli yer isimlerinin yer aldığı beyitlerde mekân tarifleri, yakınlık-uzaklık hakkında bilgiler de yer almaktadır. (Termiş, Mora denizinin yakınında; Kelifa, Zarnata, Pasava ve Palamarta kaleleri Manya'nın yakınındadır…) Bunun yanında bu şehir ve kaleler hakkında birtakım tarihî, coğrafî bilgi ve özellikler de mevcuttur. (Argos, Anabolu'nun karşısındadır, Kelifa ile Zarnata Fatih zamanında yapılmıştır.)

Kaynakça

Akbaş, M. (2013). Eğri Fetihnâmesi Bezeme Unsurları ve Minyatürleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye.

Aksoy, H. (1997). Tarihî Bir Belge ve Türk İslam Edebiyatında Bir Tür Olarak Fetihnâmeler, İLAM Araştırma Dergisi, C.2, S.2, 7-19.

Aksoy, H. (1995). Fetihnâme. TDV İslam Ansiklopedisi, C.12, 470-472.

Aydemir, M. (2006). Enisü'l-Guzât (Metin-Dizin). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, Türkiye.

Başpınar, F. (2013). Kânûnî Sultan Süleyman'ın Son Seferine Dair Bir Mesnevi: Merâhî'nin Fethnâme-i Sefer-i Sigetvar Adlı Eseri. Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 2(4), 18-74.

Bostan, İ. (2006). Navarin, TDV İslam Ansiklopedisi, C.32, 441-443.

Canım, R. (2011). Divan Edebiyatında Türler, Ankara: Grafiker.

Çolak, A. (2015). Bahârî, Fetihnâme-i Üngürüs Adlı Eseri ve Bu Eserden Hareketle Macaristan Fethinin Edebi-Tarihi Üslupla Anlatılışı. Turkısh Studies, C.10, S.4, 373-408.

David, G. (1992). Böğürdelen, TDV İslam Ansiklopedisi, C.6, 323-324.

David, G. (2020). Mohaç, TDV İslam Ansiklopedisi, C.30, 231-232.

Dereli, Ö. (2017). Sinoplu Safâyî'nin Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton Adlı Eseri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, Türkiye.

Eliaçık, M. & Şahin, K.Ş. (2015). Sa'yi Mustafa Çelebi'nin Belgrad Fetihnâmesi, International Journal of Language Academy, 3(4), 141-159.

Göyünç, N. (1991). Anabolu, TDV İslam Ansiklopedisi, C.3, 105-106.

Kiel, M. (1992). Benefşe, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 5, 434-436.

Kiel, M. (1994). Eğriboz, TDV İslam Ansiklopedisi, C.10, 491-493.

Kiel, M. (1996). Gördüs, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 14, 154-156.

Kiel, M. (2000). İnebahtı, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 22, 285-287.

Kiel, M. (2002). Koron, TDV İslam Ansiklopedisi, C.26, 208-209.

Koyuncu, F. (2019). Şairin Dilinden Fetih: Râzî'nin Mora Fetihnâmesi. SUTAD, 46, 129-152.

Sezen, T. (2017). Osmanlı Yer Adları, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No: 26, Ankara.

Şahin, İ. (2009). Sofya, TDV İslam Ansiklopedisi, C.37, 344-348.

Yazar, S. (2019). Mora Fethinin (1715) Klasik Türk Şiirindeki Yankıları ve Râzî'nin Fetihnâme Konulu Bir Şiiri. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 23, 391-460.

Yıldız, M. (2016). Celalzâde Mustafa Çelebi'nin Rodos Fetihnâmesindeki Manzumeler Hakkında Bir Değerlendirme. Turkısh Studies, C.11, S.6, 103-132.

ZEYNEL BEKSAÇ'IN ŞİİR EVRENİNDE ŞEHİRLER

Dr. Öğr. Üyesi Seyhan Murtezan İbrahimi[1]

Özet

Manevi dünyanın bir parçası olan edebiyat, benin derinlerinde, unutulmuşluk içerisinde var olmaya çalışan kimliği yansıtırken, hiç görülmeyen ancak sıkça hayali kurulan mekân/yerleri resmeder. Tarih boyunca bir direniş savaşı veren Balkan insanı, kendi gerçekliğine edebiyat yoluyla yeniden hayat vermektedir. Balkanlarda edebiyatın her türünde eserler neşredilirken, en yaygın türü şiirdir. Şiir, doğrudan hissin, duygunun sanatsal bir yapı ile lisana aksedilmiş hâlidir. Günümüzde de Türkçenin var olma savaşının ana yurdu Balkanlarda yaygın olmasının da nedeni budur. Şairler, dil özgürlüğünün kısıtlandığı bu topraklarda, şiir diliyle kimlik savaşlarını sürdürürken, şehirleri de konuşturmayı ihmal etmemiştir. Şehirler, medeniyetlerin izlerini taşıdığı için özellikle Balkanlarda tarih, kültür, kimlik ve bellek gibi kavramların en yoğun çalışıldığı topraklardır. Toplumsal kargaşaların sürekli yaşandığı Balkanlarda, 1912 sonrası Osmanlı'nın bu topraklardan çekilmesiyle birlikte Türk kimliği farklı evrelerden geçmiş, yabancılaştırma politikaları uygulanmıştır. Toplumsal hayatı konu edinen şiir, unutulmuşluk, ırkçılık, yoksulluk ve çevresel kaygılar gibi konuları ele alır ve daha geniş toplumsal sorunları aydınlatmak için kişisel olanı bir mercek olarak kullanır. 1952 Prizren doğumlu Zeynel Beksaç Balkanlarda Türk kimliğinin bekçiliğini yaparken, şiirlerinde sadece Balkan şehirlerine yer vermemiş, Türk dünyasını da kendi şiir evreni içine almıştır. Şair, kişisel anlatıları kolektif deneyimlerle örerek şiirlerinde, kimlik ve toplumsal adaletin kesişimini vurgulayarak okuyucuları rahatsız edici gerçeklerle yüzleşmeye teşvik eder. Şehirler tarih boyunca şairler için önemli bir ilham kaynağı olmuştur. Savaş, sürgün, göç ve farklı çatışmaların yaşandığı Balkanlarda kalan her Türk gibi bir gün geliyor ki kendilerini bulundukları topraklarda ne derece yabancı olduklarını, yabancı hissettirildiklerini sorgularken buluyor. Çalışmamız, tam da bu bağlamda Beksaç'ın *Rumeli, O Benim İşte (toplu şiirler)* eserindeki şiir dünyasında konuşturduğu şehirler ve bu şehirlerin kimlik, kültür ve medeniyetimizdeki önemine vurgu yapacaktır. Şairin şiirlerine ulaşmak için nitel araştırma modelinin doküman analizi yöntemi, şiirlerin incelenmesi ise söylem analizi yöntemine uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda Zeynel Beksaç'ın şiirlerinde şehirlere yüklenilen anlam incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: şehir, medeniyet, kimlik, şiir

1 Uluslararası Balkan Üniversitesi, smibrahimi@ibu.edu.mk, ORCID: 0000-0002-0287-4073.

CITIES IN ZEYNEL BEKSAÇ'S POETIC UNIVERSE

Abstract

Literature, as a part of the spiritual world, reflects identity striving to exist in the depths of the self, often in oblivion, while portraying places that are unseen yet frequently dreamed of. The Balkan people, who have waged wars of resistance throughout history, revive their reality through literature. While various literary genres are produced in the Balkans, poetry remains the most prevalent. As an art form, poetry directly channels feelings and emotions into language, shaping them through artistic expression.

This is also why the Turkish language's struggle for existence is deeply rooted in the Balkans, its homeland. In a region where linguistic freedom has often been restricted, poets have continued their fight for identity through the language of poetry, while also giving voice to the cities they inhabit. Cities, bearing the imprints of civilizations, serve as focal points for concepts such as history, culture, identity, and memory—especially in the Balkans. Following the Ottoman withdrawal from the region after 1912, Turkish identity in the Balkans underwent various transformations, often facing alienation policies.

Poetry, as a reflection of social life, engages with themes such as oblivion, racism, poverty, and environmental concerns, using personal narratives to illuminate broader societal issues. Zeynel Beksaç, born in Prizren in 1952, has not only safeguarded Turkish identity in the Balkans but has also expanded his poetic universe to encompass the entire Turkish world. By weaving personal experiences with collective memory, he highlights the intersection of identity and social justice, urging readers to confront uncomfortable truths.

Throughout history, cities have served as a powerful source of inspiration for poets. Like every Turk who has lived in the Balkans—a region marked by war, exile, migration, and conflict—Beksaç, too, questions the extent to which one becomes a foreigner in their own land and how that foreignness is imposed.

This study examines Beksaç's Rumeli, *O Benim İşte* (Collected Poems), focusing on the cities he portrays in his poetry and their significance in shaping identity, culture, and civilization. To analyze his poems, the document analysis method of qualitative research was employed, alongside discourse analysis techniques. The study ultimately explores the meanings attributed to cities in Beksaç's poetry and their broader implications.

Keywords: ity, civilization, identity, poetry

1.Giriş

Şehir, kültürün ve medeniyetin oluştuğu yerdir; göçebelikten kurtulmanın, toprağa bağlanmanın ileri aşamasıdır. Şehri oluşturan unsurlar, kültürü ve medeniyeti de oluşturan unsurlardır. (Taşdelen, 2013: 18) Varoluşun, bir yere ait olmanın, geçmişle günümüzü bağlayan unsurların hayat bulduğu mekândır. Bu mekân aynı zamanda medeniyetlerin de hayat bulduğu, varlığını sürdürdüğü, nesilden nesile aktarıldığı yerlerdir.

Medeniyet kelimesi Türk edebiyatında ilk kez Batılılaşmanın kapılarını açan devlet adamı Mustafa Reşit Paşa zamanında kullanılmıştır. Şiirde ise ilk kullanan, Mustafa Reşit Paşa'ya samimî olarak, gönülden bağlı olan Şinasi'dir. Şair medeniyet kelimesine iki şiirinde yer verir. Kelime, Şinasî'nin 1856 ile 1857 yıllarında Reşit Paşa'ya yazmış olduğu kasidelerinde karşımıza çıkmaktadır. Tanzimat'la birlikte, dönemin şairleri tarafından medeniyet kelimesine müspet ve menfî olmak üzere iki farklı anlam kazandırılmıştır. Şehrin nizam ve teknik imkânları açısından müspet olan medeniyet, din, dil, ahlâk, yaşam tarzı, örf ve adetlere yabancılaşma tehlikesinden dolayı menfî özelliğini almıştır. Avrupa'nın bütün zulüm ve işkence teknikleriyle Türk topraklarına saldırması, Mehmet Akif Ersoy'un *Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar* mısraında olduğu gibi medeniyeti şiirlerinde menfî olarak kullanmasına neden olmuştur. (Okay, 2019: 12,13)

Edebiyat, malzemesi dil, kaynağı yaşantılar ve hayal gücü olan bir yaratıcılık, başka bir deyişle bir sanat dalıdır. Ana dil ve ulusal kültür kökenlidir. (Aytaç, 2009: 9,13) Edebiyat, çeşitli okumalara imkân veren, çeşitli kültür bilimsel, edebiyat bilimsel incelemelere açık bir dokuya sahiptir. "Başka bir deyişle bir dokular örgüsü sunar. Şiir, dilin bir ritmin etrafında toplanmasıdır." (Aytaç, 2005: 65; Tanpınar, 2018: 52) Bu dokular işlenirken, şiirde kullanılan dil aktarımı, ifadeler duyguların ortaya çıktığı farklı bir yazma tarzıdır. Yahya Kemal'e göreyse şiir, "kalpten geçen bir hâdisenin lisan hâlinde tecelli edişidir; hissin birdenbire lisan oluşu ve lisan hâlinde kalışıdır." (Beyatlı, 2017: 48) Her ne kadar şiirdeki bu dil döngüsü çalışmamızın konusu olmasa da şiirin toplumsal boyutunu anlayabilmemiz için dil doku örgüsünü soyutlamamıza yardımcı olmaktadır. Şiir, edebiyatın her türünde olduğu gibi sanat-toplum ilişkilerini ele almaktadır, bunu yaparken de kimliği oluşturan bütün unsurların bulunduğu mutlak hakikatin arayıcısıdır. "Kimlik, dillendirilemeyen öznellik hikâyelerinin tarihsel ve kültürel anlatılarla buluştuğu istikrarsız noktada biçimlenir." (Chambers, 1994: 45) Bu durum şiire, şehirlere yüklenen anlam ile, toplumda inşa edilen yer ve aidiyet duygusu, bireysel hikayeler, bilinçaltına yerleşmiş kültürel kimlik duygusu, kendilik duygusu olarak yansır. Toplumsal değişimler şiirde, şairin bireysel düşüncesiyle birlikte, özünde kırılma noktalarını da içine almaktadır. "Kendilik bilincine erişmek ve toplumsal olanın kişiyi zorladığı maskelerden sıyrılmak için bir yol olarak şiir, bu açıdan çeşitli zorunlu kavşak noktalarından geçerek toplumla çatışmayı gerektirir." (Karacoşkun, Hüküm, 2018: 105)

Toplumsal kargaşaların sürekli yaşandığı Balkanlarda, 1912 sonrası Osmanlı'nın bu topraklardan çekilmesiyle birlikte Türk kimliği farklı evrelerden geçmiş, yabancılaştırma politikaları uygulanmıştır. 1940'lı yıllara kadar karanlık bir dönemden sonra 23 Aralık 1944 yılında Makedonya Üsküp'te Latin harfleriyle, ana dilinde yazıların yayınlandığı ve varlığını 18 Mart 2004 yılına kadar devam ettirebildiği Birlik gazetesi yayımlanmıştır. Gazete sadece faaliyet gösterdiği Makedonya Çağdaş Türk edebiyatına değil, Kosova Çağdaş Türk edebiyatının başlamasına ve gelişmesine katkı sağlamıştır. Birlik gazetesinden sonra Kosova'da 1969 – 1999 yılları arasında Tan gazetesi yayın hayatını sürdürmüştür. 1965 – 2001 yılları arasında Üsküp'te yayınlanan Sesler dergisi, Yugoslavya Türk Edebiyatının temel sütunlarının üçüncüsünü temsil etmektedir. Yayınlanan gazete ve dergilerde, şiir, hikâye, masal, makale, fıkra türünde basta dil ve kimlik konusu ele alınırken, çocuk edebiyatı yaygın bir şekilde gelişmiştir. Bu edebiyat üçgeninde yetişen şairlerden biri Zeynel Beksaç 'tır.

2.Yöntem

Zeynel Beksaç'ın "Şiir Evreninde Şehirler" çalışması nitel araştırma modeline uygun olarak tasarlanmıştır. Nitel araştırma gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konulmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanmaktadır. (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 40)

Şairin şiirlerine ulaşmak için doküman analizi yöntemi, şiirlerin incelenmesi ise söylem analizi yöntemine uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda Zeynel Beksaç'ın şiirlerinde şehirlere yüklenilen anlam incelenmektedir.

3. Zeynel Beksaç'ın ve Edebî Kişiliği

1990 yılında parçalanmaya başlayan Yugoslavya'dan, 1991 yılında Makedonya'nın ayrılmasıyla ilk Türkçe yayınlanan *Birlik* gazetesi etrafında toplanan Makedonya ve Kosovalı Türk yazar ve şairler arasına sınırlar girmiş, miras kalan ortak tarih, kültür bir kez daha parçalanmaya yüz tutmuştur.

21 Şubat 1952 tarihinde Kosova'nın Prizren şehrinde dünyaya gelen Zeynel Beksaç, ilk ve ortaöğretimini Prizren'de tamamlamıştır, bir süre Öğretmen Okulu'na başlamış orda okuduğu dönemde Doğru Yol Derneği'ne üye olmuştur. Derslerden çok Doğru Yol Derneği'ndeki etkinlikleri ilgisini çeker ve o yıllarda *Birlik* gazetesinde yayımlanan *Sevinç* ve *Tomurcuk* dergilerinde ilk şiirleri yayınlanır. Beksaç, Hukuk Fakültesi'ne başlamış yarıda bırakmıştır, bir süre sonra Türkoloji bölümüne de kaydını yapmış ancak bu bölümü de tamamlamamıştır. İş hayatına baktığımızda Türk kültürünü Balkanlarda yaşatmak adına farklı görevler üstlenmiş bunları da başarıyla gerçekleştirmiştir. Edebi hayatında dergilerin önemli bir yeri vardır. Daha sonraları Esin olarak değişecek Doğru Yol dergisini çıkarır, Filiz adında çocuk dergisi daha sonraları da *Tan Gazetesi*'nin bünyesinde Prizren'de *Çığ*

dergisini yayın hayatına kazandırır.

Sanata, edebiyata, eğitime sunduğu katkılarla Türkçenin bayraklaştığı yerlerde Türk coğrafyasını kucaklayan bir köprü olmak, zor şartlara rağmen Balkanlarda Türkçeyi yasatmak ve yarılara taşımak, Türk Dünyasında bir kültür köprüsü vazifesini görmek (Öztürk, 2023) olarak tanımladığı, kendisiyle özdeşleşen ve büyük emek verdiği *Türkçem* dergisi, şairin neredeyse çeyrek asırdır uğraştığı ve editörü olduğu dergi ile Balkanlarda Türkçenin adeta bir ses bayrağı olmuştur. Yayımladığı eserlerden birkaçı: *Gurur Duy Sen XX. Yüzyıl* (1980), *Sevginin Rengini Arıyorsanız* (1982), *Düşünce Usa Durmadı Daha* (1984*), Kavak Uyur Mu?* (1987), *C1etrefil Sevda* (1990), *Önce Sevgiye Doğar Güneş (*1995), *Gökkuşağında Salınan Çocuk* (1997)*, Rumeli, O Benim İşte* (2017)*.*

Beksaç, Edebî eserlerinin tamamında kimlik konusuna vurgu yapar. Kimlik konusunu ele alırken de kendisine misyon olarak yüklediği Türkçemin nöbetini tuttuğu şiirlerinde, dil onurunun ayaklar altına alınmaması için edebiyatı kültürel inşa aracı olarak kullanır. Dil kimliğini sadece bir araç olmaktan kurtarıp, dile dava anlamı yükler ve bunu sahiplenir. Aidiyet ve millî şuur olan dil, bireyi toplum içinde konumlandıran ana unsurlardan biridir. Dil şairde varoluş nedenidir. Şiirlerinde *Bataklığın ırmağında, gül mü açar* derken ideolojik ve siyasi oyunlardan dolayı karanlıkta kalan dilin, idarecilerin siyasi emeller uğruna azınlıkların 'sahibiymiş' gibi davranılmasına sitem eder.

4. Beksaç'ın Şiir Evreninde Şehirler

Şiirimde yerelden evrensele boyutlanan çizgiyi yakalamaya caba harcıyorum (Beksaç, 2017: 631) diyen şair, şiirlerinde verdiği kavganın bireysel değil, topluca bir mutluluğa yönelik olduğunu dile getirmiştir. Beksaç, Türk Dünyası edebiyatında önemli bir yere sahip olduğu kadar, Türklerin yaşadığı toprakların da şairin şiirinde önemli bir yeri vardır.

Şehirler tarih boyunca şairler için önemli bir ilham kaynağı olmuştur. Balkan kökenli Yahya Kemal Beyatlı doğduğu şehir Üsküp'ten birçok şiirinde özlemle bahsederken, Ünver, Beyatlı'nın dünyasındaki Üsküp ile Bursa şehirlerini şairin şu sözleriyle anlatır: *Üsküp'te doğmasaydım yanardım. Bursa'yı da pek severim. Bana Üsküp'te mi veya Bursa'da mı doğmak isterdin deseler, Bursa'yı isterdim. Fakat Üsküp'ü de arzu ederdim. Zira orada doğdum. Çünkü çok Türk.* (Ünver, 2017: 113) Üsküp Beyatlı'nın düşünce dünyasında önemli yere sahiptir. Bir diğer Balkan kökenli şair Mehmet Akif Ersoy *Kosova* şiirinde Balkanlarda yaşanılan kanlı savaşlar sonucu kaybedilen toprakları ve geride kalanları dert edindiğini görüyoruz. Kosova kökenli şair *...Nerde olsam çıkıyor karşıma bir kanlı ova... Sen misin, yoksa hayalin mi? Vefasız Kosova!* sözleriyle feryat ederken, bir yandan vatan topraklarının kaybedilmesinden dolayı öfkelenir, diğer taraftan da şehre verilen yeni kimliği kabul ettikleri için Kosova halkına sitem eder. Vatan bayrağı şair için önemli bir aidiyet unsurudur, şiirin devamında *Ya şu üç parçalı bayrak dikilirken tepene, Niye indirmedi, kim çıktı bu halkın önüne?* sözleriyle savaşta şehit edilen askerin,

uzaktan hazin duran ovada düşman askerin ayak izleriyle yok edildiği vurgusunu yapar. Bu yüzden Kosova Mehmet Akif Ersoy için kaybedilmiş şehir ve medeniyet, direnmeye karşı çıkan şehir olarak yansır.

Zeynel Beksaç'ın şiirlerine baktığımızda da Kosova terkedilmiş bir şehir olarak karşımıza çıkar. *Nöbetteyiz Elbette* ve *Nöbet şiirlerinde* özgürlüğüne kavuşmayı bekleyen bir güvercin misali hakların alınmasına rağmen Kosova ovasıyla, Sultan Murat türbesi ile en önemlisi de Türkçe diliyle nöbette olduklarını dile getirmektedir. Şair şiirlerinde toplumcu gerçekçilik görüşünden yola çıkarak kurban, suçlu, kurtarıcı kavramları ile meselelerini gündem etmektedir.

Şair şiirinde 'nöbet' kelimesi ile tüm derdini anlatmaya çalışmıştır. "Tanpınar'ın mısrası anlatabilmek için kullandığı kelime şiirin tümünü anlatmak için de kullanılmalıdır: Köpük. Ama o, deniz köpüğü diyor mısra için. Şiir de köpük cinsi bir şeydir doğrusu. Bir hareket, bir çalkantı, bir ameliyenin bulunduğu yerden çıkar. Bütün öteki sanatlar gibi asıl hareketin kendisine özgü dışa vuruşudur." (Özel, 2020: 43) Zeynel Beksaç da toplu şiirlerini yayınladığı *Rumeli, O Benim İşte!* kitabında şehirlerin şairde kendine özgü anlamları olduğunu görüyoruz. Bu eserde 'şehir' şiirlere konu olmuş ve şairin şiirlerini kaleme aldığı şehirler olarak iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Beksaç, şiirlerinin çoğunu doğup büyüdüğü ve yasadığı şehir Prizren'de kaleme almıştır. Prizren'de yazdığı şiirlerinde kendini terkedilmiş hisseden şair, dil, göç, toprak kaybını ortaya çıkaran sebeplere götüren yol haritasını *Dil varmaz söz yetmez*; *Bir uzak yakındayız ki ah gönlüm ah* (Beksaç, 2017: 90) sözleriyle çizmeye çalışır.

Aidiyet ve millî şuur olan dil, bireyi toplum içinde konumlandıran ana unsurlardan biridir, bu yüzden şair aynı dönem yazdığı "Dilatım", "Dildağım", "Dilhançerim", "Dilgüvercinim*",* şiirlerinde nöbette beklemesi gereken bir dilden *Dilatım o günlerde uykusuz ve nöbette* sözleriyle ifade eder. Türk edebiyatı ve kültüründe önemli imgeler olan at, dağ, güvercin ve hançer halk edebiyatı tarihinde var olma metaforu olarak kullanıldığını da görebiliriz. Şair bu şiirlerinde sadece halk kültürünü yansıtmamaktadır, aynı zamanda siyasi mesajlar da vermektedir. Kosova halkı her geçiş döneminde olduğu gibi toplumsal düzende yeniden doğma, var olma süreciyle karşı karşıya kalır, sistemin geliştirdiği yeni tip insan olarak yaratılmaya çalışılır. Beksaç, dilin doğru muhafaza edilmediğini, tarih içindeki yerinin aksine yeni sınırlar içerisinde kısıtlanmaya çalışıldığını dile getirir.

Kâğıt gemilerin ödlek kaptanlarına

Özenmedim ya

Bir omur feda olsun sana

(2017: 53)

"Beksaç'ın özellikle dil, kültür, milliyet konularındaki bu sert ve kararlı tutumu bütün şiir serüveni boyunca devam etmiştir. Zira diğer bütün Rumeli şairlerinde olduğu gibi bu varlık kavgasında en büyük silâh dil olacaktır. Beksaç'ın da dili, yerine göre çektiği hançer, attığı ya da atmaya her zaman hazır olduğu okudur." (Samsakçı, 2018: 48)

Balkanlar ve Rumeli şairin şiirlerinde önemli bir yer kapsamıştır. "Vay Benim Balkanlı Ruhum", "Rumeli'de Kilimim Dokunur", "Rumeli'de Bağbozumu", "Rumeli, O Benim İşte!" şiirlerinin başlıklarında da yer alan bölge, birçok şiirin de muhtevasında yerini almıştır.

Rumeli, O Benim İşte! şiirinde sair, bir zamanlar hâkim olup da kaybedilen bu topraklarda sınırlar ötesinde ses olmanın getirdiği acıyı ilk mısrasından *Ötelerden bir ses olduk biz hep* diyerek, şiirin son mısrasına kadar ilmek ilmek islemiştir *Yoksa siz Rumeli'yi unuttunuz mu*. (Beksaç, 2017: 166) Savaş, sürgün, göç ve farklı çatışmaların yaşandığı Balkanlarda kalan her Türk bir gün geliyor ki kendilerini bulundukları topraklarda ne derece yabancı olduklarını, yabancı hissettirildiklerini sorgularken buluyor.

Bir haykırsam

Haykırabilsem keşke

Tuna akar Vardar akar Akdere akar

Ben dertlerimle çağlar giderim

Zaman vicdansız

Zaman nankör

(Beksaç, 2017: 166)

'Kurban' olarak karşımıza çıkıyor. Beksaç şiirinde kendini yaşadığı şehirde yabancı olarak tanımlıyor. Bir yandan da kültürün özellikle de dilin yanlış biçimde algılandığını ve bundan kaynaklı da kopuşların başladığını;

Yılışıklar çıkar bezini dokurken

Sana küstahca oyun oynayıp

Bin yıllık dilimi hiç uğruna satarken

(Beksaç, 2017: 166)

sözleriyle vurgu yapar. Bu eserinde şiirlerle var olabilmenin kesintiye uğradığını dile getiriyor. Balkanlardaki Türkçe varlığı bölge için miras olarak devralınmış, ancak farklı kimlik politikalarıyla imha edilmeye yönelik çalışmalar devam etmiştir, etmektedir. Şiirlerde, şairdeki 'Ben'in istikrarsız bir uçta biçimlendiği görmekteyiz. Şair de içgüdüsel, şartsız, kuşların gökyüzüne sığındıkları gibi kimliklerinin

sinesine sığınıyor, sorguluyor ve hesap soruyor "*yoksa siz Rumeli'yi unuttunuz mu?* Gerçekten Rumeli unutuldu mu?"

Zeynel Beksaç şiirlerinde geniş bir Türk dünyası coğrafyası yer almaktadır. Kimi yerler hatıralarda kalan, kimileri ise eylem yerlerdir. Yazarın bulunduğu ve şiirlerini kaleme aldığı yerler: İstanbul, Varna, Belgrad, Struga, İzmir, Almatı, Ürdün, Ulçin, Braç, Opatiya, Herceg Novi gibi mekânlardır.

Şiirlerine konu olan şehirler tarihi özellikleri olan ve genellikle Balkanlarla aynı kaderi yaşayan şehirler olduğunu görebiliyoruz. *İstanbul'la Hasbihal* şiirini, şair İstanbul'da bulunduğu Temmuz 2015 yılında kaleme alınmıştır. Yahya Kemal Beyatlı: *İstanbul olmazsa Türk olamayız. Zira Anadolu, Rumeli ile birleşecek. Herkes orada millî terbiyesini alacak (Ünver, 2017: 92)* der. Yahya Kemal'in, Anadolu, Rumeli ve İstanbul'un fethedilerek fiziksel coğrafyasının vatanlaşması hadisesinden sonra ikinci olarak bu coğrafyada yaşayan Türklerin siyasi, idarî anlamda birleşmesi üzerinde durur: Milletleşme sürecimizde, bu önemli hadisedir. (Çetin, 2013:26) Beksaç da bu tespit ve Beyatlı'nın yazı ve şiirlerinde ön plana çıkan "Türk İstanbul" kavramından etkilenerek İstanbul'da, kalabilmesi için şehirden ona merhamet etmesini ister. Tıpkı Yahya Kemal Üsküp'le ilgili;

Vaktiyle öz vatanda bizimken, bugün niçin.

Üsküp bizim değil,

Bunu duydum, için için.

Kalbimde bir hayali kalıp kaybolan Şehir,

Ayrılmanın bıraktığı hicran derindedir. diye haykırıyor.

Zeynel Beksaç da İstanbul ile hasbihalinde vatan olarak kabul edilen topraklarda öteki gibi davranılmasının ne kadar acı verdiğini, İstanbul'un fethinden beri fethedilmiş topraklarında yürüdüğünü, yabancı sıfatı yüklendiği için buruk hissettiğini şiirin ilk mısralarında anlatmaya çalışır;

Hiç hesap yapmadım

Bu kaçıncı gelişim sana bilmiyorum

Bildiğim tek şey

Yeniden kolların arasındayım İstanbul

Biraz yorgunum ama

Neşem de buruk

Öyle garip bir haldeyim işte

Gönderme, bırak beni kalayım

Oturma izni isteme benden

Kadim bir dostluk bizimki

Hatırla dağlardan denize indirilen

Bir gemi de bendim

Senin anlayacağın

Fatih'ten beri adımlarım sokaklarında

Bırak bir tepe de ben olayım sende ilahi şehir

Beni hemen gönderme

Bırak kalayım (2017: 218)

Şiirin devamında şair yine kendini bildi bileli dilinin nöbetinde olduğunu dile getirmektedir. Bunu dile getirinken aynı zamanda da Müslüman ve Türk dünyasının çektiği acıların, savaşların sonlanması için;

Barış yağmurlarıyla ıslansın artık Filistin,

Urumçi, Mynamar vahşetle uyanmasın,

Keyfince hoyrat söylesin Türkmen kardeşim,

Gömülsün savaş borazanları

sözleriyle dua eder. Filistin derdi sadece bu şiirde karşımıza çıkmamaktadır, şair *İnsan Olduğumdan Utanırım* şiirinde yine

Çocukluğunu yaşamadan

Oyuna doymadan

Uçurtma uçurmadan

Barış sokaklarında

Olur Filistinli çocuklar (2017: 204)

Diyerek günümüzde de hâlâ hunharca öldürülen, insan haklarının dünya çapında ihmal edildiği Filistin'de savaş devam etmektedir. Şiirin yazıldığı dönemde kuşatma altında olan bir diğer bölge de Karabağ'dır. Beksaç, şair, bilim adamı Elçin İskenderzade'ye ithafen yazdığı *Karabağ'a Varsa Yolum* şiirinde özgürlük konusunu ele almıştır. Yine *Azerbaycan* şiirinde vatan özlemini dile getirir. Şiirin içinde, Kosova, Kırım ve Kıbrıs'a gönderme yapar. Toprak bölünmelerde yaşanılan kültürel ve toplumsal belleğin izlerini bu şiirde görebiliyoruz.

A*zerbaycan*

Sen içimde bir özge can

Ta çocukluk uçurtmamda

Rengarenk asılı kalmış

Düşlerimin sevdası. *(2017: 184)*

Beksaç'ın toplu şiirlerinde Almatı'da kaleme aldığı, *Almatı* isimli şiiri bir kavuşmanın destanı gibi, farklı bir dille yazılmıştır. Sevgi, mutluluk, kavuşmayı anlatan şiirde şair kendini özgür hisseder; *Türkçem bir ırmak olmuş akar bre canım akar, Dilim bayram eder artık engel ne gezer.* (2017: 60) Sair bir de Kıbrıs'a, Kıbrıs'ın güzelliklerini anlatan *Kıbrısnâme* şiirini atfetmiştir.

Zeynel Beksaç, şiirlerinde şehirleri ele alırken bütün hisleriyle sahiplenir. Kendi kimliğinin, kültürünün bir parçası olarak görür. Sessizlikten ziyade sesini çığlıklarıyla duyurmaya çalışır.

5.Sonuç

Tarih boyunca yaşanan ve hâlâ devam eden göçler, kitleleri "evsizler ordusu"na dönüştürerek dünyanın kaderi olmaya doğru gitmektedir. Ayağının biri burada, öteki ise daima bir başka yerde olan, sınırın her iki tarafına basan Türkler Balkanlarda varlık ve kimliklerini sürdürmeye çalışmaktadırlar. Ana vatanda serbestçe konuşulan, üzerinde edebiyat yapılan Türkçe, Balkan coğrafyasında eğitim ve kültürle, özelde de edebiyatla canlı tutulabilmektedir.

Gittiği her şehirde ve hakkında şiir yazdığı farklı kentlerde kendini hep bir kaçış içinde hisseden Zeynel Beksaç, yaşatmaya çalıştığı dili, içinde yaşadığından dolayı değil onu konuştuğundan ve yazdığından dolayı hala canlı tutmayı başarmıştır. *Öylesine kaçamak gibi bir gerçeği kabullenemediği için* eserlerinde kendini hayal ve duygu dünyasının sorgu odasında bulur.

Beksaç bu sorgu odasına o kadar çok sayıda şehri almıştır ki bu topraklar Çağdaş Kosova Türk şiirinde varlık bulmuştur. Şair, şiir sayesinde mekânlar ile sınırları aşan bağlar kurmuş, mekânlara yüklediği anlam ve görevler onun belleğinin, ruhunun bir yansıması olarak dille hayat bulmuştur. Balkanlardaki Türk Edebiyatının çınarı Zeynel Beksaç, içinde yaşadığı toplumun bir sözcüsü, temsilcisi olarak pek çok travmaya şahitlik etmiş ve bunları yaşamış; enkazlardan, kırık parçalardan yola çıkarak dil, edebiyat, kültür, tek sözle Türk kimliğini bir varış noktasına ulaştırmaktan ziyade, o varış noktasından yeniden bir dirilme noktasına dönüştürmeyi başarmıştır.

Kaynakça

Aytaç, G. (2009) *Genel edebiyat Bilimi,* İstanbul: SAY yayınları.

Aytaç, G. (2005) *Edebiyat ve Kültür,* Ankara: Hece yayınları.

Beksaç, Z. (2017) *Rumeli, O Benim İşte!* toplu şiirler (1971-2017), Prizren: Türkçem yayınları.

Beyatlı, Y. K. (2017) *Edebiyata Dâir,* İstanbul: İstanbul Fetih cemiyeti yayınları.

Çetin, N. (2013) *Yahya Kemal Kitabı,* Ankara: Akçağ yayınları.

Karacoşkun, M. D., Hüküm, M. (2018) *İsmet Özel'in Şiirlerinde Bireysel ve Toplumsal Değişim,* Yeni Türk edebiyatı Araştırmaları, Ocak- Haziran, s. 101-119. Okay, M. O. (2019) *Kâğıt Medeniyeti*, İstanbul: Dergâh yayınları.

Özel, İ. (2020) *Şiir Okuma Kılavuzu,* İstanbul: TIYO

Öztürk, A. (2023) *Zeynel Beksaç'ın Şiir Dünyası,* Prizren: Türkçem yayınları.

Samsakçı, M. (2018) *"Prizrenli Bir Şair" Zeynel Beksaç ve Şiiri,* RumeliDE, Dil ve edebiyat Araştırmaları dergisi, Özel sayı 4 (Ağustos), s. 33-46. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/525207

Tanpınar, A. H. (2018) *Edebiyat Dersleri,* (yay. Haz. Abdullah Uçman), İstanbul: Dergâh yayınları.

Ünver, A. S. (2017) *Yahya Kemal'in Dünyası,* İstanbul: İşaret yayınları.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018) *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri,* (11. Baskı), Ankara: Seçkin yayınları.

A RESEARCH ON THE WALL PAINTINGS FEATURES IN SOME TRADITIONAL HOUSES BUILT DURING THE OTTOMAN PERIOD OBSERVED IN ALBANIA AND TÜRKİYE

Dr. Dorina Papa[1]
Dr. Muharrem Deliu[2]
Doç. Dr. Lindita Xhanari[3]

Abstract

Wall paintings in Ottoman architecture embody unique artistic characteristics that reflect both regional influences and the broader aesthetic principles of the empire. These murals serve not only as artistic expressions but also as historical records, documenting the cultural, religious, and social dynamics of their time. The murals display a diverse range of artistic forms, including figurative depictions, geometric patterns, floral motifs, and inscriptions, each contributing to the architectural and cultural identity of the spaces they adorn.

The research evaluates the wall paintings in terms of composition, stylistic and artistic features in both countries. This approach provides insights into how local conditions influenced the development of mural techniques and how these works have been conserved over time. It highlights the importance of reflecting in the cultural values and artistic expressions of Ottoman architecture, while also addressing the ongoing needs for their conservation.

This study aims to provide an overview of mural paintings in Ottoman traditional houses built in Albania and Türkiye, focusing on their artistic composition, drawing techniques, and the current state of conservation.

Keywords: Albania, Türkiye, traditional houses, ottoman architecture, wall paintings

1 University of New York Tirana, dorinapapa@unyt.edu.al, ORCID: 0000-0002-9593-7693.
2 University of New York Tirana, muharremdeliu@unyt.edu.al, ORCID:000-0003-1400-6780.
3 University of New York Tirana, linditaxhanari@unyt.edu.al, ORCID: 0000-0003-2503-1711.

ARNAVUTLUK VE TÜRKİYE'DE OSMANLI DÖNEMİNDE İNŞA EDİLEN BAZI GELENEKSEL EVLERDEKİ DUVAR RESİMLERİNİN ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Özet

Osmanlı mimarisindeki duvar resimleri, hem bölgesel etkileri hem de imparatorluğun daha geniş estetik prensiplerini yansıtan eşsiz sanatsal özellikler taşır. Bu duvar resimleri, yalnızca sanatsal ifadeler olarak değil, aynı zamanda kültürel, dini ve sosyal dinamikleri belgeleyen tarihi kayıtlar olarak da işlev görür. Duvar resimleri, figüratif tasvirler, geometrik desenler, çiçek motifleri ve yazıtlar gibi çeşitli sanatsal biçimleri sergileyerek, süsledikleri mekânların mimari ve kültürel kimliğine katkıda bulunur.

Araştırmada, her iki ülkede duvar resimlerinin kompozisyon, stilistik ve sanatsal özellikleri ele alınmıştır. Bu yaklaşım, yerel koşulların duvar tekniklerinin gelişimini nasıl etkilediğine ve bu eserlerin zamanla nasıl korunduğuna dair izlenimler sunar. Osmanlı mimarisinin kültürel değerlerini ve sanatsal ifadelerini yansıtmanın önemini vurgularken, koruma ihtiyaçlarına da değinir.

Bu çalışma, Arnavutluk ve Türkiye'de inşa edilmiş Osmanlı geleneksel evlerindeki duvar resimlerine odaklanarak, sanatsal kompozisyonlarını, çizim tekniklerini ve mevcut koruma durumlarını kapsamlı bir şekilde sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Arnavutluk, Türkiye, geleneksel evler, mimari, duvar resimleri

1.Introduction

Wall paintings are one of the most common forms of art found in ottoman domestic architecture (Demirarslan, 2016). They were not used just to embellish houses, but were also symbols of status and cultural identity. They served as visual narrations of the social, historical, and cultural dynamics of their time and context. While not all Ottoman houses featured these murals, when present, they significantly contributed to the architectural identity of the buildings, showcasing a range of decorative styles from figurative depictions to geometric patterns, floral motifs, and inscriptions.

The use of wall paintings in Ottoman architecture became particularly widespread from the 16th to 19th centuries, with their styles evolving over time, depending on the building type and its context. In Istanbul and surrounding regions, murals flourished during the 16th century, especially in religious buildings like the Süleymaniye Mosque, which featured floral and geometric motifs created using the kalemişi technique, alongside intricate calligraphic designs. In the 18th and 19th from the traditional technique of kalemisi decoration developed into wall paintings of landscapes and still life (Renda, 1996). In addition, under the European stylistic influence and imitation of Rococo Decorations and baroque style, in the period known as Tulip period, buildings had more elaborate and colorful murals (Arel, 1975). In Albania, murals were notably present starting from the 17th to 19th centuries. According to Renda (1996), houses in the Ottoman province of Albania followed a similar decorative program, whether owned by Turkish families or local merchants.

In the second half of the 19th century, as Westernization became institutionalized within the Ottoman Empire, painted decorations in homes began to change. Renda (1996) notes that these decorative elements evolved in line with the new architectural styles favored by wealthy merchants, who sought to emulate a European lifestyle. This shift in style marked a departure from traditional Ottoman motifs, integrating more Western influences into both the design of the houses and their interior decorations.

Wall paintings in traditional domestic architecture often adorned both the interiors and façades of buildings. Inside, murals typically embellished the main guest room but could extend to other rooms depending on the family's status. Externally, when present, these decorations were usually concentrated on the front façade.

2.Research Methodology

As representative examples of Ottoman-era domestic architecture in both countries, cities well known for their richness of ottoman architecture traces were selected. Kruja, Berat, and Gjirokastra in Albania and Istanbul, Bursa, and Safranbolu in Türkiye formed the content on which this study is based.

In Albania, the Toptani House in Kruja, the Qako House in Berat, and the Zekate House in Gjirokastra are examined. In Turkiye, the research is focused on the Kavafyan Mansion in Istanbul, the Şemaki House in Bursa, and the Sipahioğlu Mansion in Yörük village near Safranbolu.

In each building, both the murals and the key architectural features were studied to provide a comprehensive understanding of their historical and cultural value. The research combines site surveys, detailed visual analysis and archival research. Thus, every building is documented in detail in terms of murals artistic composition, materials, techniques and state of conservation.

Descriptive methods were used in the research. A comprehensive literature review supports the comparative analysis of the selected case studies, ensuring a detailed study of the artistic qualities and conservation issues of the wall paintings.

3.Features Of Some Wall Paintings Encountered in Albania and Türkiye

3.1. Albanian Examples

3.1.1. Toptani House In Kruja

Architectural descrition

The Toptani House, located within Kruja Castle, now the Ethnographic Museum (Fig. 1), was built in the XVIII century (Riza, 1975). It was originally part of a larger complex that included an upper guest house, which no longer exists, and the family residence, known as the “haremllëk” (Riza, 1975), which is now the museum.

The house is a two-story structure with an L-shaped plan and a closed “çardak” (Riza, 1975). It is constructed with masonry walls on the ground floor and much of the first floor. In the front rooms of the upper floor, a timber-framed structure is used. The building is topped by a wooden roof, reflecting traditional Ottoman architectural elements.

Regarding the use of space, the ground floor of the house, present an “hajat” with other spaces around traditionally used for food processing and other service-related activities, while the second floor serves as the main living area. A masonry staircase, supported by vaulted structures, leads to the semi-enclosed wooden “çardak,” a typical Ottoman-style sitting area. The main rooms, including the man’s room (oda

e mire) and the bride's room, flank the çardak, while additional living and service spaces are located on the bottom part (Fig.2)

Figure 1. Toptani House, now Kruja Ethnographic Museum (Source:https://www.inyourpocket.com/tirana/ethnographic-museum_169612v#google_vignette)

Figure 2. Plan of second floor of Toptani house in Kruja: 1. Closed çardak, 2. Men's Room, 3. Brides Room. In red the location of wall paintings (Source: Authors)

Wall paintings

The wall paintings in the Toptani House feature a diverse range of ornamental motifs. These include intricate floral designs, depictions of human figures engaged in wrestling scenes, representations of residential and religious architecture, as well as scenes featuring water, boats, and animals. These richly detailed murals are found exclusively in the interior, specifically in the man's room and the bride's room (Fig.2), while no paintings are present on the exterior of the building.

In the men's room, the wall paintings are concentrated in the upper portion of the space, either divided into panels or filling the areas between windows and on both sides of the chimney. The upper panels feature decorative arches or red ribbons adorned with floral motifs. Near the chimney, the paintings form symmetrical

circular compositions that combine sparrows with floral elements. Other designs depict elongated vases filled with flowers, placed on tables. The color palette in this room is relatively limited, primarily using shades of red, black, and gray against a white background (Fig. 3).

Figure 3.Various motive of wall paining panels ın men's room (Source: authors)

Fig. 10: Wall paint in men's room, west side

Fig. 11: Wall paint in men's room, south side

Fig. 12: Wall paint in men's room, north side

In the bride's room, wall painting are applied all around the walls, as a belt just below the ceiling. The belt is divided in 14 panels rectangular in shape that are divided through some columns with rhomboids and rounded corners. They are painted with a dark ochra color. Some of the panels display floral motifs placed symmetrically as vases with flower bouquets, or tighten with a ribbon and combined with various motifs including trumpets, flags etc. Another panel displays two men with striped pants just above the knee, exposed torso, dark hair and mustaches in a likely fighting position with two trees in the background. Another panel displays three to four roofed buildings placed nearby each other and surrounded with a fortification wall with high trees around. Another one displayed some buildings with a mosque and a long minaret in the center. Beyond the fortification wall are displayed boats with people standing in an alert state. Another panel depict two lions that recall those of the venetians. Both lions are painted in ochra color and stand across each other. All panels are closed in the upper part with a theatrical tent in a variety of colors; ochra and white, or ochra with green and white (Fig. 4).

The wall paintings in both rooms are executed using the secco technique.

Figure 4.Various motives of wall paining panels in brides room (Source: authors)

3.1.2.Qako house in Berat

Figure 5 Qako House in Berat (Source: authors)

Figure 6. Plan of first and second floor of Qako house in Berat with the main spaces. In red the location of wall paintings (Source: Authors)

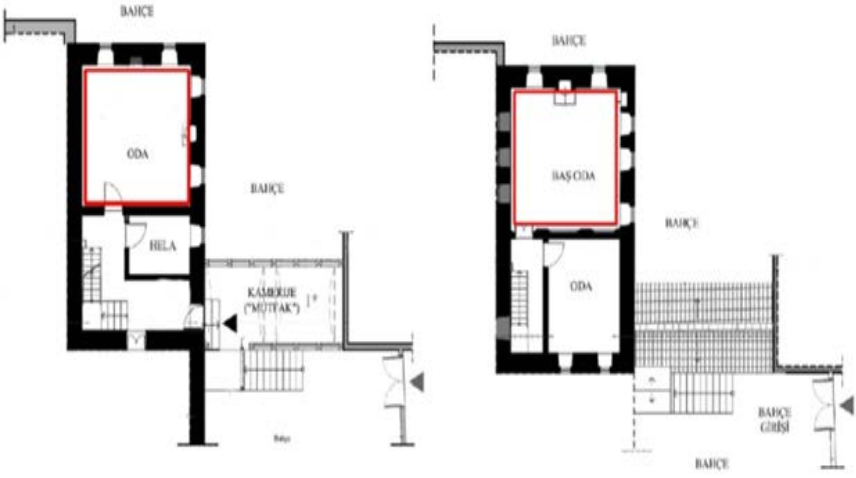

Architectural description

The Qako House, constructed in the mid-18th century, is situated in the lower part of the Gorica neighborhood in Berat, Albania. According to Riza and Nallbani (1975), it is a unique example of Ottoman-era stone tower-type residential architecture in Berat (Fig.5).

This kulla-type building features a prismatic volume with a rectangular base and is developed across three stories, with a “Kamarie”—a shaded, cool space—attached to the entrance for summer comfort.

The ground floor includes a cellar and a water depot, while the remaining areas were covered with earth, as noted by Riza and Nallbani (1975). The main entrance, framed by cylindrical vaults, leads directly to the first floor, where the main living spaces are located. The first floor is divided into an entrance area, a transitional space, and a room. The upper floor is home to a spacious guest room (*oda e mirë*), the central feature of the house, and an additional smaller room. The guest room originally had 12 windows arranged in two parallel bands, although some have been sealed, which has altered the flow of natural light (Fig. 6).

The house was constructed entirely of stone masonry, reinforced with horizontal wooden bands which according to Riza and Nallbani (1975) are not visible on the external façade.

Wall paintings

The wall paintings in the Qako House underwent three distinct phases of decoration. The initial phase of the 1780 features Baroque-inspired motifs. In the second phase, the decorative scheme shifted towards naturalistic elements, predominantly foliage and floral designs, interspersed with depictions of landscapes, architectural structures—including both religious and secular buildings—and coastal scenes featuring fish and other marine elements. In the third phase of 1869, as seen in the inscription, decoration occurred when the house was owned by a Christian family. During this period, Christian symbols were incorporated, most notably a cross and two small birds (Riza and Nallbani, 1975).

In Qako house wall paintings were incorporated in the interior in the room of the floor and the guest room of the second floor.

In the first-floor room, the wall paintings are arranged as a decorative band running parallel to the upper windows, up to the level of the wooden sergeant. The decorations are organized into various panels framed by square red ribbons. Some of the panels feature floral designs, often arranged symmetrically in bunches or vases. Other panels depict a mosque with multiple lead domes set against a background of trees, as well as buildings ranging from one to three stories, placed in natural landscapes. Some scenes even include sea views with ships, showcasing a rich blend of natural and architectural elements. Original secco paintings depict natural motives (flowers, fruits, leaves) framed by red ribbons in form of a rectangle or arch, using dark red pigment, green, jellow and okra (Fig. 7).

Figure 7. First floor room wall paintings, Qako House, Berat (Source: authors)

In the upper room, the wall paintings extend above the wooden ban, though only fragments remain visible today. Despite their partial preservation, it is still possible to identify natural motifs such as flowers and leaves, arranged in symmetrical patterns, including floral bands, bouquets, and flowers in vases. The murals also incorporate landscape scenes with buildings, adding depth to the decorative scheme. Additionally, elements from the third phase of the murals are clearly discernible. These include Christian symbols such as a dove, various birds, a fish, and a cross, along with an inscription marking the date of the intervention in 1869. This later work was rendered using contrasting pigments, predominantly blue and red, which stand out against the older layers, creating a vivid blend of styles and influences within the room (Fig. 8).

Figure 8. Wall paintings of second floor room, Qako House, Berat (Source: authors)

All murals were created using the *a secco* technique.

3.1.3. Zekati House in Gjirokastra

Figure 8. Zeka House, picture of the exterior (source: https://visit-gjirokastra.com/article/the_zekate_house)

Figure 9. Plan of third floor of Zekate House in Gjirokastra with location of wall paintings. 1. Guest Room, 2, rooms, 3, Divan, 4. Kamarie, 5. Cellar (Source: Authors)

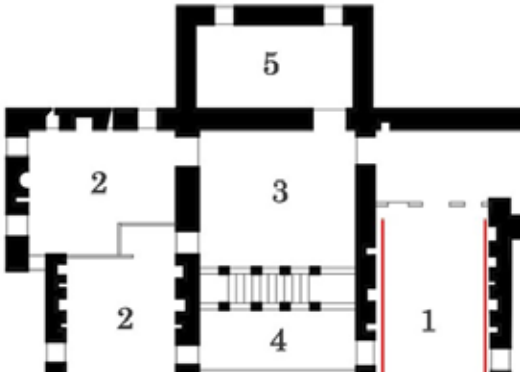

Architectural features

The Zekate House, constructed between 1811 and 1812 (Riza, 1978), is one of the most prominent examples of traditional urban tower-type houses (kulla) in Gjirokastër, emblematic of the affluent families of southern Albania during the early 19th century (Fig.8). Riza (1978) classifies it as a fortified double-wing tower structure with a central core and lateral blocks.

The design is distinguished by its twin defensive towers (kulla) and a striking double-arched portico. The house spans four levels, with the ground and first floors used for storage, kitchens, and water cisterns, all connected to the living spaces above via an internal staircase.

The second floor housed the family's living quarters, consisting of two main rooms. The top floor, however, contains the grand guest room (oda e mirë), the most significant space in the house, along with two additional rooms (Fig.9). The guest room, characterized by its architectural richness, is emblematic of the opulence typical of elite homes in Gjirokastër during this period. A central wooden balcony on the upper floor, overlooking the city, not only enhances the house's aesthetic appeal but also underscores its strategic and social significance.

The house is primarily constructed using stone masonry and is distinguished by its stone-tiled roof. The upper portion of the façade, however, features a lighter construction employing the *çatma* technique.

Wall Paintings

The wall paintings in the Zekate House primarily depict natural motifs, with compositions of leaves, flowers, and fruits that reflect a Baroque-inspired aesthetic (Riza, 1978). These paintings are located exclusively in the interior, specifically in the main guest room (oda e mirë) on the second floor. The artwork spans three sides of the room, predominantly occupying the upper band near the wooden ceiling. Additionally, smaller decorative elements can be found on the lower level, atop niches, and even the chimney is adorned with depictions of still life, primarily fruit compositions (Fig. 10).

The natural motifs include compositions of leaves and flowers, such as carnations and tulips, as well as fruits arranged in vases or in symmetrical patterns (Fig.10). Baroque-style ribbons are also a distinctive feature, enhancing the decorative richness of the space. The pigments used in the paintings include red, ochre, blue, and green. All murals were created using the *a secco* technique.

Figure 10. Details of wall paintings in guest room of Zekate House, Gjirokaster (Source: authors)

4.Türkiye Examples

4.1. Kavafyan Mansion, İstanbul

Architectural description

The house was built in 1751, being the oldest house still standing in Istanbul. It is located in the Bebek district that pioneered the village architectural culture of the Bosphorus (Fig.11). The mansion, built in the reign of Mahmud I, was a Greek house, but later passed into the possession of an Armenian family and became known as the Kavafyan Mansion. With its garden sets It also resembles a small example of ottoman garden architecture.

The three-story house consists of the harem, selamlık, hammam, kitchen, carriage house, stable, courtyard-stony area and a fountain (Arslan, 2014)

Figure 11. A general view of the Kavafyan mansion, 2023 (source: Authors)

Figure 12. The floor plans of the kavafyan mansion with indication of wall paining location (source: Arslan, 2014)

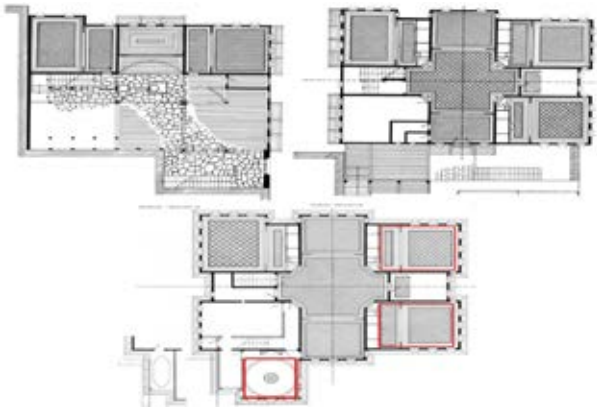

The ground floor consists of a courtyard, a carriage house, a stable and the groom's rooms (Fig.12). In the upper floor are positioned the living spaces consisting of rooms and sofa. The mansion has all the characteristics of traditional Turkish residential architecture with its spatial structure that develops in four directions (cross-like) around a central sofa on both floors. The iwans (eyvan) placed on the north-south axis of the sofas have many windows, and the one to the south overlooks the garden, while the one to the north overlooks the Bosphorus (Arslan, 2014).

Wall paintings

The most important interior architectural feature of the Kavafyan Mansion is the wall paintings depicting landscapes. These examples are known as the earliest examples of their type.

This building, which is the oldest and the only mansion in Istanbul that has survived from the reign of Sultan Mahmud I, is important for the fact that not only follows a traditional scheme in its decorations but displays Western influences that appeal to 18th century. In this century the desire and effort to go beyond classical tendencies and gained momentum in the direction of Westernization in ottoman architecture (Arslan, 2014).

The earliest known landscape paintings in Istanbul are in the upper floor north-eastern room of the Kavafyan Mansion (Fig.13).

Figure 13. The north-eastern room of the Kavafyan mansion (Source: Authors)
Figure 14. Depictions of the earliest İstanbul landscapes in Kavafyan mansion (source: Authors)

On the ceiling bordures of this room, which overlooks the Bosphorus depiction of bridges, trees, hills and Western-style masonry structures in grey-blue colors are found (Arslan, 2014) (Fig.14).
The bridal room which was added at the beginning of the 19th century contains the most striking landscape paintings on the dome constructed with the lath technique. A radial hand-drawn ornament in gold color is seen on the dome's belly. The composition on the dome is made up by mansions, bridges, fountains, mills, trees, sea, and birds (Figure 15).

Figure 15. The dome of the bridal room in the Kavafyan Mansion (source: Authors)

Inside the large niche in the bridal chamber, behind the curtain motif gathered on both sides, there is a garden arrangement reminiscent of European gardens. The garden has European-style furniture, terraced balconies, terraces, flower beds and oval pools (Arslan, 2014), (Fig.16).

Figure 16 The niche of the bridal room in the Kavafyan Mansion (source: Authors)

4.2. Semaki House, Yenişehir, Bursa

Architectural Description

Semaki house is located in the center of Yenişehir District, 55 km from Bursa. It was built in the 18th century by the Shemaki Family, who came to Anatolia from the town of Shemah in Iran and settled in Yenişehir (Fig.17).

Figure 17. A general view of the Şemaki House (source: Authors)

The house is a two-story building. The ground floor is made of masonry walls, while the upper floor is constructed of wooden structure, lath-and-plaster walls and wooden ceilings. On the ground floor are the kitchen and pantry on the right, and two winter rooms on the left. Wooden stairs attached to the kitchen wall led to the upper floor. The front facade facing the garden opens to the outside with a portico-shaped arched section. The structure is a typical example of houses with a sofa. The

first floor is the living floor with the main room on the left and two rooms opening onto the sofa on the right (Şahin, 1996). According to Sedat Hakkı Eldem (1984) considering the plan features the building is included in the group of the first period and according to the ornaments as second period of the Turkish houses (Fig.18).

Figure 18. The plan of the first floor of the Shemaki House: 1. Sofa, 2. The main room, 3,4, other rooms (source: https://www.turkishmuseums.com/museum/detail/2016-bursa-yenisehir-semaki-evi-muzesi/2016/1)

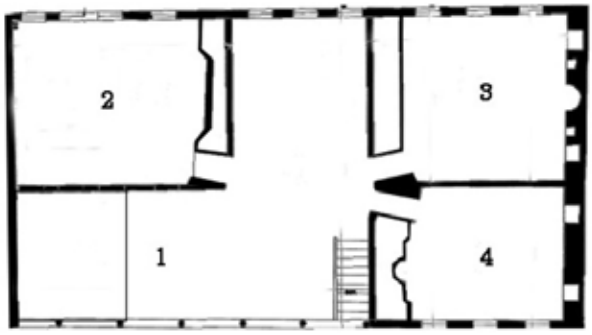

Wall Paintings

In the decoration program naturalist flowers are prominent in this house. Flowers in a vase, where the naturalist style is felt intensely, are a motif frequently used in traditional hand-carved (kalem işi) works (Fig.19). The flowering branch motif used on the ceiling borders, vases filled with flowers, curtain motifs and shadow paintings are particularly characteristic of the periods of Selim III (1789-1807) and Mahmut II (1808-1839) (Şahin, 1996).

Figure 19. Flowers in vase examples of wall paintings (source: Authors)

The ceiling, walls and closet doors of the main room on the north side of the iwan are decorated with utmost care. They are decorated in a very elegant naturalistic way

with thin branches and flowers. The fireplace is decorated with baroque cartouches and curtain motifs made with C and S curves of folds and floral motifs on both sides (Şahin, 1996), (Fig.20).

Figure 20. View of the main room in the Semaki House (source: Authors)

The most striking feature of the decoration in the room is the large depiction of Istanbul above the closet area. This panorama depicts three land masses separated by the sea and the Maiden's Tower in the middle. This view is more like an imaginary view than a real observation (Şahin, 1996) (Fig.21).

Figure 21. The panorama of Istanbul on the main room in Semaki House (source: Authors)

The other two rooms, apart from the main room, have an equally meticulous decoration program. The ceiling, the closet doors, the door and the wall where the stove and niche are located are heavily decorated from the bottom to the top. It can

be said that the view of Istanbul above the closet was made with the same concept as in the main room (Şahin, 1996), (Fig.22).

Figure 22. The panorama of Istanbul on the other room in Semaki House (source: Authors)

In terms of application technique, it was seen that the pencil works on the ceilings were made of wood, and the pencil works on the walls were made on plaster. It has been observed that in the restoration works, renewal techniques were applied rather than completion and punctuation.

4.3. Sipahioğlu Mansion, Near Safranbolu

Architectural Description

Built in the 18th century, Sipahioğlu Mansion is a three-story building (Fig.23). It consists of ground floor and the upper floors, which are the main living areas. There are two separate doors from the ground floor to enter Sipahioğlu Mansion. These are the Harem and Selamlık doors. The doors open to the stables on the ground floor. This part is also called the “taşlık” because its floor is paved with stones (Yeter 2011).

Figure 23 A general view of the Sipahioğlu Mansion (source: Authors)

From the ground floor to the upper floors the circulation is provided by two stairs. One from the harem and the other from the selamlık sections. A mezzanine floor was added between the ground floor and the upper floor (Yeter 2011).

As in the previous examples in the upper floors living spaces take place. This type of house has a central sofa and has six rooms that open onto the sofa from two directions (Fig.24,25).

Figure 24 Ground floor plan of Sipahioğlu Mansion

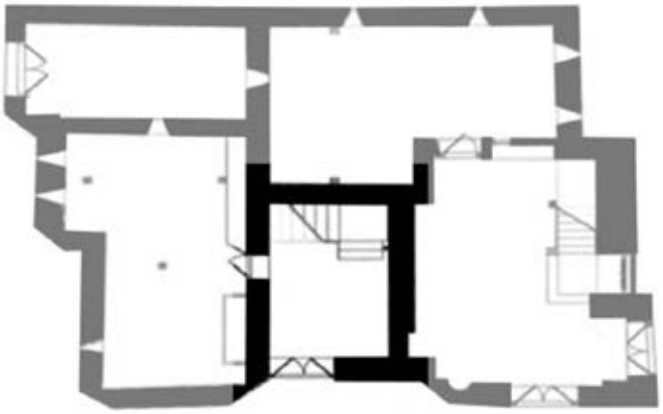

Figure 25. First floor plan of Sipahioğlu Mansion with in red, wall paintings location

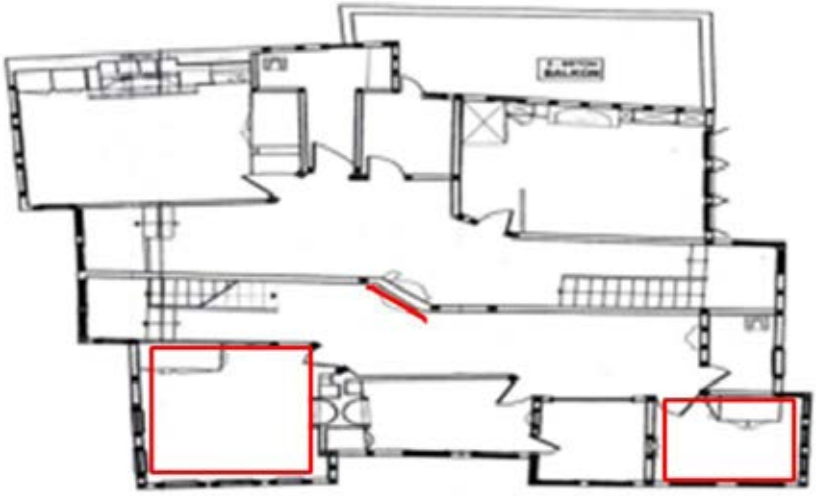

The construction technique used in the house is that of masonry on the foundation walls and the wood construction on the upper levels by the half-timbered technique. Local materials such as wood, adobe and stone were used in the construction of the Sipahioğlu Mansion (Yeter 2011).

Wall Paintings

In the interior spaces of the house, in contrast to the simplicity of the facades, we see dense areas of decoration, especially in the main and the corner room (Fig. 25). On the second floor in the selamlık section of the main room, there is a very dense wall decoration, a rich ceiling decoration consisting of geometric ornaments belonging to the wooden ceiling, and decorations created around the stone fireplace (Fig.26).

Figure 26. View of the fireplace decorations in the main room (Source: authors)

In general, there is a composition with floral motifs mainly influenced by the Bektashi culture. On the fireplace there is a depiction with motifs of a vase with carnations. It is thought that the number of twelve carnations symbolizes the number of imams in the Bektashi faith. Paintings of different fruits such as pomegranates, figs, watermelons, grapes, etc. which symbolize blessings in the Bektashi faith are seen in the bordures of the ceilings (Fig.27).

Figure 27.Paintings of flowers and fruits on the bordures of the ceiling (Source: authors)

In one of the rooms, apart from the main room, there are also inscriptions in the Arabic language, such as “maşallah”, but also a depiction of Istanbul (Fig.28). On the sofa we have a vertically developed painting of a clock which is embellished with floral motifs (Fig.29).

Figure 28. Depiction of İstanbul on the smaller room (Source: authors)
Figure 29. Wall painting of the clock in the sofa in the Sipahioğlu mansion

(Source: authors)
The technique in this building seems to be that of fresco secco applied onto the dry plaster throughout the interior. The paintings seem to have been done by free hand instead of using stencil technique.

5. Conclusion

The wall paintings have always been an important element in the ornaments of the ottoman architecture. They are widely found in both religious and civil buildings. Even though in monumental and religious examples the murals date from the 16th century in traditional houses their presence is observed during the early 18th century. During the 19th century western influences, especially that of the Florence school, were keystone in the development of new composition and techniques in wall paintings. The baroque elements, flower embellishments and animal figures took their place in architectural ornamentation of the ottoman houses. During the study some similarities and differences has been observed in both countries.

The traditional houses built during the ottoman period show similarities in the architectural and spatial organization. Almost in every building the spatial organizational scheme was almost the same. The service spaces are located in the ground floor and the living ones in the upper floor. Thus, the embellishments in the murals are mostly found in the living spaces. In both countries the most decorated and curated space is the main room. This space is decorated in almost every architectural element such as walls, ceilings, doors, windows etc. A similar element of murals seen in both countries is the depiction of Istanbul panoramas. Being the capital of the empire, it seems that Istanbul was a source of inspiration for the masters of the murals. In all the Turkish examples the depiction of Istanbul was observed whereas in the Albanian examples in Toptani house in Kruje and Qako house in Berat. In Albanian examples the themes are more imaginary but in Türkiye are closer to reality. Floreal motifs, the baroque " C" and " S" branch folds are used in both countries. In Albanian examples the figures of animals and human are seen. In the Toptani house figures of Venetian lions or human wrestlers are observed. In Türkiye the animal and human figures are almost nowhere. Instead, the floral motifs, fruits and Islamic religious inscriptions and geometry were preferred. In Albania overlapping examples of Christianity and Islamic art was seen. In the main room of Qako house in Berat examples of cross changed into the crescent (hilal) or bell towers to minarets can be identified. A situation resulting from the change of the homeowners over time.

Fresco- Secco or hand-carved techniques are used in both countries. The stencil technique could have been used also. The repetition of similar motifs or composition and the same sized floral and geometrical elements leads to this idea.

Considering the state of conservation, it was observed that in Albanian examples some deteriorations caused by irresponsible interventions. In the Qako and Zekati houses an immediate intervention is needed. As a recent comprehensive restoration work made by UNOPS in 2021, Toptani house appears to be in a better condition regarding the murals. Turkish examples present a better state of conservation in wall paintings. All the three buildings are under the maintenance of institutions related to the preservation and restoration of architectural heritage. The Semaki house and Sipahioglu mansion has recently been restored and Kavafyan house is under restoration. Comparing to Albania the presence of more experts related to the wall

paintings conservation process in Turkiye is an essential indicator for the current state of the murals in both countries.

To preserve the architectural heritage and wall paintings comprehensible and multidisciplinary work must be done. Both countries should develop clear policies regarding the maintenance and preservation of murals. It is positive that in recent years Türkiye and Albania had many cooperations regarding the cultural heritage. Turkish institutions such as Tika and VGM have donated many restoration projects in Albania. This collaboration should also be expanded onto the academic field also. The academics in both countries should collaborate in joint programs to identify and develop solutions to the wall paintings preservation problems. Educational programs and various training should be held to raise the awareness of the people. It is hoped that this study will be a contribution to this process and to the next generation of researchers.

Bibliography

Arel, A. (1975) Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılaşma Süreci, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 40.

Arslan. H. (2014)., "Boğaziçi'nde 18. Yüzyıldan kalma bir İstanbul evinin durumu hakkında sanat tarihi bağlamında yeni değerlendirmeler. ", METU JFA (31:1) 97-117

Demirarslan, D. (2016) "19. yüzyıl Osmanlı dini mimarisinde duvar resmi sanatı: Balkanlardan Kalkandelen Alaca Camii örneği", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Vol.80, pg.151-182

Renda, G. (1998). Westernism in ottoman art: wall paintings in 19th century houses. In S. Ireland & W. Bechhoefer (Eds.), *The Ottoman House. Papers of the Amasya Symposium 24–27 September 1996* (Vol. 26, pp. 103–109). British Institute at Ankara. http://www.jstor.org/stable/10.18866/j.ctt1pc5grs.24

Riza, E. (1975), *Studim për restaturimin e një banese me çardak në qytetitn e Krujës*, Monumentet Nr. 9, Instituti i Monumenteve të Kulturës

Riza, E. (1977) *Arkitektura dhe restaurimi i banesës së Zekatëve (Gjirokastër*), "Monumentet", 13, 1977.

Riza, E. (1981) *Qyteti muze i Gjirokastres,* 8 Nentori, Tirane

Riza, E., Nallbani, H. (1975) *Një ndërtim i tipit kullë në Berat*, Monumentet, Nr. 10, Instituti i Monumenteve të Kulturës

Şahin P. (1996)." *Yenişehir Şemaki Evi'ndeki Kalem İşi Nakışlar*", Sanat Tarihi Dergisi 8, sy. 8

Seddat Hakkı Eldem, Türk Evi I, İstanbul, 1984, s. 126

Yeter Ç. (2011). "*Safranbolu Yörük Köyü Sipahioğlu Konağı'nın Mimari ve Süsleme Özellikleri*", İstanbul.

AKA GÜNDÜZ'ÜN ŞİİRLERİNDE BALKAN MANZARALARI

Öğr. Gör. Anıl Şen[1]
Ümit Bademkıran[2]

Özet

Gazeteci ve edebiyatçı kimliği ile tanınan Aka Gündüz, Türk edebiyatında şiir, hikâye, roman, tiyatro gibi hemen hemen her edebi türde eser vermiştir. Gündüz'ün edebi anlayışını üç ayrı dönemde incelemek mümkündür. Yazarın gençlik çağlarında öykündüğü Edebiyat – ı Cedideciler onun edebi anlayışının birinci dönemini, Ömer Seyfettin'le kurmuş olduğu arkadaşlık bağı sonrasında etkilendiği Millî Edebiyat cereyanı ikinci dönemini ve son olarak Cumhuriyet sonrasında inkılapların savunuculuğu üstlenerek yazdığı popüler romanlar ve tiyatrolar onun üçüncü dönemi oluşturur.

Biz bu çalışmada Gündüz'ün ikinci dönem olarak addettiğimiz Millî edebiyat cereyanından etkilenerek kaleme almış olduğu Bozgun adlı şiir kitabının Balkan Tahassüsleri bölümünde yer alan şiirleri Balkan coğrafyasının onda bıraktığı izlenimler ve hissiyatlar çerçevesinde değerlendirmeye çalıştık. Bu değerlendirme sonucunda şairin Balkan coğrafyasında yaşanan hadiseleri canlı, gerçekçi, çarpıcı bir üslupla nasıl ele aldığını ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Aka Gündüz, Balkanlar, Bozgun, Millî hissiyat

1 Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi TÖMER, asen@fsm.edu.tr, ORCID:0000-0002-5144-3560
2 İstanbul Üniversitesi, umitbademkiran@gmail.com, ORCID:0000-0002-1736-8827

BALKAN LANDSCAPES IN THE POETRY OF AKA GÜNDÜZ

Abstract

Aka Gündüz, known for his roles as both a journalist and a literary figure, produced works in almost every literary genre, including poetry, short stories, novels, and plays in Turkish literature. His literary approach can be examined in three distinct periods. The first period is shaped by his early influences from the "Edebiyat-ı Cedideciler." His friendship with Ömer Seyfettin marks the second period, influenced by the National Literature movement. During the Republican era, his third period is characterized by popular novels and plays that advocate for the problems of the society.

In this study, we aimed to evaluate the poems in the "Balkan Tahassüsleri" section of the poetry book "Bozgun," which Gündüz wrote under the influence of the National Literature movement, which we consider as his second period. This evaluation aims to reveal how the poet reflected his experiences and emotions in the Balkan region in a vivid, realistic, and striking style.

Keywords: Aka Gündüz, The Balkans, Bozgun, National sentiment

1.Giriş

Gazeteci ve edebiyatçı kimliği ile tanınan ve asıl adı Enis Avni olan Aka Gündüz'ün doğum yeri ve tarihi ile ilgili itilaflı durumlar söz konusudur. Gündüz, hakkında yapılan kapsamlı bir doktora çalışmasında bu itilaflı durumlardan söz edilerek yazarın doğum yeri ve tarihi ile ilgili nüfusa kayıtlı olduğu yer olan Selanik'i göstermenin doğru olacağı üzerinde durulur. (Oktay, 2008, s.12) Öte yandan yapılan bazı çalışmalarda yazarın bugün Yunanistan sınırları içerisinde yer alan, o dönem Manastır'a bağlı Alonya'da doğduğu belirtilir. (Uğurcan, 1989, s.208; Aygün, 2002, s.3) Her ne kadar bu itilaflı durumlar söz konusu olsa da Aka Gündüz'ün Balkan coğrafyasının insanı olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Selanik'in Serez sancağındaki İncili Mektep'te ilk tahsiline başlayan Gündüz, burada almış olduğu eğitimin fikri altyapısının oluşmasında etkili olduğu belirtilir. Sonrasında Mustafa Kemal Atatürk'ün de okuduğu Şemsi Efendi Mektebi'nde de eğitim alır. Daha sonra eğitimine Selanik Askeri Rüştiyesi 'ne devam eder. (Oktay, s.15-22) Yazar daha sonraki eğitim hayatını Edirne ve İstanbul'da sürdürür. Hatta Paris'e gidip hukuk fakültesine devam eder, ancak eğitimini tamamlayamaz. (Akyüz, 2016, s.185)

Aka Gündüz, gazetecilik mesleğinden başka, edebiyatçı kimliğini yalnızca bir hobi ya da ek iş olarak değil, hayatının merkezine koyan ve bu alandan geçimini büyük ölçüde sağlayan bir yazar olarak öne çıkmıştır. Özellikle Cumhuriyet döneminde dört dönem boyunca milletvekili olarak görev yapmış olan Gündüz, bu süreçte hem siyaset hem de edebiyat dünyasında önemli bir yer edinmiştir. Edebiyatı, toplumsal sorunları dile getirme ve bu sorunlara çözüm üretme aracı olarak gören yazar, eserlerinde geniş kitlelere ulaşmayı hedeflemiştir. Bu amaç doğrultusunda, basit, sade ve herkesin rahatça anlayabileceği bir üslup benimsemiştir. Üslup kaygısına fazla önem vermemesi, onun eserlerinin Cumhuriyet döneminde popüler edebiyat kapsamında değerlendirilmesine yol açmıştır. Ancak bu popülerlik, eserlerinin sadece geniş okuyucu kitlelerine hitap etmesiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda dönemin toplumsal meselelerine dair güçlü bir farkındalık yaratmasına da katkıda bulunmuştur.

Edebi hayatının şekillenmesinde dönemin politikaları ve yaşanan toplumsal değişimler etkili olmuştur. Yazarın edebi hayatında üç dönemden söz etmek mümkündür. Edebiyata henüz çok genç yaşlarda şiirle başlayan Aka Gündüz, ilk şiirlerinde *Servet – i Fünûn* şairlerinin izinden gider. Yazarın ilk şiiri 1901 senesinde *Mecmua – i Edebiyye* dergisinde yayımlanır. Sonrasında Selanik'te çıkarılan (1903) *Çocuk Bahçesi*, (1911) *Genç Kalemler* dergisindeki yazılarıyla edebiyat dünyasında tanınmaya başlar. Genç Kalemler dergisinde yazmaya başlaması yazarın edebi hayatındaki ikinci dönemdir. Bu dönemde yazmış olduğu şiirlerinde Balkan

coğrafyasında yaşanan hadiseleri dile getiren yazar, Balkan savaşlarının yıkıcı etkilerini ve savaşların sonunda bir Türk yurdu olarak kalmamasından kaynaklı yaşadığı derin hüznü şiirlerinde dile getirir. Genç Kalemler dergisinde şiir anlayışı gerek şekil açısından gerekse de muhteva açısından değişen yazarın bu dönemden cumhuriyet dönemine kadar var olan yazılarında Balkan coğrafyası önemli bir yer tutar. Yazarın edebi hayatındaki üçüncü dönem ise cumhuriyetin ilanı sonrasında takındığı edebi tavırdır. Bu dönemde yazar millî mücadele yıllarını, Türkiye'de yaşanan toplumsal değişim ve dönüşüm için inkılapların halk nezdinde kabulüne yönelik bilgilendirici ve yönlendirici bir tutum sergilemiştir.

Bu çalışmada yazarın edebi hayatının ikinci döneminde Balkan savaşlarının getirdiği yıkıcı etkiler üzerine kaleme aldığı şiirler üzerine yoğunlaşılacak ve yazarın şiirlerinde Balkan coğrafyasını, savaşların yaratmış olduğu yıkıcı etkileri nasıl kaleme aldığı irdelenecektir.

2.Balkanlardaki Anıların Millî Bilinçteki Yansımaları

Yazarın Türklük bilincinin oluşumunda dönemin Balkan coğrafyasında yaşanan hadiseler etkili olmuştur. Yazar, çocukluk döneminde Balkan coğrafyasında yaşanan Osmanlı – Yunan savaşına bizzat tanıklık eder. Babası Binbaşı Kadri Bey savaşta görev alır. Bu savaş onda derin yaralar açıp millî duygularının perçinlenmesini sağlar. Ayrıca bizzat kendi ağzından Ömer Seyfettin'e aktardığı Makedonya'da bir Bulgar kızını sevdiğine dair hatırası bu bilincin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu hatırada Aka Gündüz, Bulgar kızının güzelliğini çeşitli sıfatlarla tasvir ettikten sonra kızın söylemiş olduğu bir ifadeden dolayı milliyetçiliği benimsediğini, böylelikle Osmanlılıktan Türk kimliğine rücu ettiğini belirtir. (Alangu, 1968, s.124)

Yazarın yaşamış olduğu bu hatıra ile milliyetçi bir dönüşüm yaşar. Gündüz için ideolojik bir dönüşümün tetikleyicisi olan bu kişisel olay kültürel kimliğinin yeniden yapılandırma arzusunun bir işareti olarak görülebilir. Balkan coğrafyasında yaşanan savaşlar sonrasında bu coğrafyanın kaybedilmesi, dönemin Osmanlı hükümetinin bölgenin kaybedilmesinde kayıtsız kalması, yaşanan vahşet, ızdırap, dini, kültürel, tarihi hayal kırıklıkları üzerine birçok edebiyatçı kayıtsız kalmamış; özellikle Balkan kökenli şairlerin başını çektiği bir grup -ki bunların arasında Aka Gündüz de vardır- yazılar, hikâyeler, şiirler kaleme almışlardır. Yazar, duyduğu üzüntü, acı, travma ve sitemleri Türklük bilinciyle pekiştirerek Bozgun (1918) adlı şiir kitabının Balkan Tahassüsleri adını taşıyan ilk bölümünde dile getirmiştir.

3.Balkan Savaşlarına Karşı Siyasi Tavrı

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki siyasi varlığının sona ermesine sebep olan Balkan Savaşları 1912- 1913 yılları arasında iki ayrı savaşla gerçeklemiş ve bu

savaşlar sonuncunda Osmanlı Devleti, Balkanlardaki hakimiyetini kaybetmiştir. Hiçbir hazırlığı olmayan Osmanlı Devleti birçok cephede savaşmak zorunda kalmış savaşların sonunda Balkanlarda yaşayan uluslar bağımsızlığını ilan etmiştir.

Bu durum Osmanlı aydın kesiminde büyük bir tepkiye neden olmuş devletin burada yaşanan toprak kayıplarına kayıtsız kaldığı ileri sürülmüştür. Bundan dolayı birçok protestolar yapılmış ve hükümet eleştiri konusu olmuştur. Çalışmanın konusu olan Aka Gündüz de protestolarda önemli bir rol almıştır.

Yazar, Balkan Savaşları öncesinde düzenlenen mitinglerde, ordunun savaşa girmesi yönündeki çeşitli protestolara katılım gösterir ve hükümetin savaşa katılması bağlamında kışkırtıcı ifadeler kullanır. Göstericiler, Babıali'ye gelerek dönemin sadrazamı Gazi Ahmet Muhtar Paşa ile görüşerek taleplerini dile getirmek isterler. Paşa, göstericilerden üç kişinin seçilerek içeride kendileriyle konuşulacağını dile getirse de o sırada gösteride ön planda olan Aka Gündüz, "Mutlak çıkacak, isteriz, çıkmaz ise girer çıkartırız" (Aktar, 1985, s. 121) diyerek göstericileri galeyana getirir. (Oktay, 2008, s. 37) Bunun üzerine sadrazam dışarı çıkarak göstericilerle konuşur, onları ikna etmeye çalışarak gösteriyi sonlandırmalarını talep eder. Aka Gündüz ve sadrazam arasında savaş üzerine bir konuşma gerçekleşir. Bu olaydan sonra, hükümet gösteride aktif olarak rol alan ve halkı kışkırtan, aralarında Aka Gündüz ve bazı İttihat ve Terakki cemiyeti üyelerinin olduğu kişiler göz altına alınır. Göstericilere liderlik yapan Gündüz'e protestocuları kışkırttığı, onları savaş ilan edilmesi bağlamında kışkırttığı suçlaması yöneltilir. (Aktar, 1999, s. 247) Aka Gündüz Divanı-harbiörfi'ye sevk edilerek yedi yıl kalebentliğe mahkûm edilir, ancak daha sonra cepheden dönen Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın emriyle aralarında Gündüz'ün de bulunduğu tüm ittihatçılar serbest bırakılır. Gündüz, bu süreçte bir ay tutuklu kalır.

4. Mekân, İnsan ve Vatan

Edebi eserlerde mekân, tarihi ve kültürel belleği kapsayıcı bir işleve sahiptir. Yazar - şair eserini kurarken tecrübelerinden hareketle mekânın üzerine sinmiş tarihi ve kültürel dokular ile fikri zeminleri göz önünde bulundurarak edebi söylemini oluşturur. Bu edebi söylemi oluşturan yazar/şairin eserinde insan başat bir unsur olarak bulunur ve insan burada mekânı açan bir anahtar olarak düşünülebilir. Dolayısıyla "İnsan mekânın içinde gizlidir. İnsanı anlamak için önce mekânı çözmek gerekir." (Lüleci, 2017, s18)

Mekân üzerine yapılmış birçok araştırmada, mekânın politik, coğrafi, olgusal bir niteliğe sahip olduğu, sosyal ve kültürel yapıları sembolik veya açık bir ifadeyle dile getirdiği, içinde bulunulan zaman dilimini ve dönemi daha iyi yansıttığı söylenebilir. Mekân, edebi eserlerde yalnızca fizikî bir ortamı işaret eden bir unsur olarak değil

aynı zamanda, o ortama ait olan, onu sahiplenen insanın içsel durumunu, bilinçaltını ve gündelik yaşantısını konu edinen bir yapıya sahiptir. Başka bir ifadeyle, mekân, yalnızca olayların ve hareketlerin sahnesi olmakla kalmaz; aynı zamanda zihinsel yansımaları, toplumsal ve kültürel yaşamda meydana gelen değişimleri de yansıtan bir ortamdır. (Zambak, 2007, s.2) Aka Gündüz de şiirlerinde okuru mekânı duyumsama süreçlerine davet ederek Balkanlardaki savaş atmosferinin sebep olduğu sosyal ve kültürel değişimleri geçmişten şimdiye doğru gerçekleşen bir kimlik değişiminden hareketle tarihsel belleğin kayboluşunu da yansıtarak anlatmaya çalışır. Gündüz'ün şiirlerinde yitip gidişin, yıkımın ve harap oluşun bir sembolü olarak beliren bir mekân olan Balkanlar, salt coğrafi bir toprak parçası olmaktan ziyade, tarihsel belleğin, kültürel bütünlüğün, toplumsal varoluşun izlerini taşıyan ve Türk ve Müslüman aidiyetinin tarih boyunca tekâmül ettiği bir yurttur.

Çocukluğu Balkan topraklarında geçen Aka Gündüz, Balkan topraklarının kaybına dair duyduğu üzüntüyü "Bozgun" adlı şiir kitabında dile getirir. Gündüz, bu şiir kitabında, yöneticilerin Balkan topraklarının kaybı esnasındaki ihmalini göz önünde bulundurur ve onları şiirlerinde eleştirir. Bununla birlikte savaştan sonra kaybedilmiş topraklardaki Müslüman halkın gündelik yaşayışını trajediyle ilişkilendirir ve hem o toprakların hem de o insanların sahipsiz kaldıklarını dile getirerek veryansın eder. Gündüz'ün Balkan topraklarına karşı bu etkin mücadelesinde, orada doğup büyümesinin payı büyüktür. Bu sebeple Gündüz için kaybedilmiş topraklar, kendisinin "ev" ve "vatan" imgesini yerle bir eder.

5. Aka Gündüz'ün Balkan Tahassüsleri

Bozgun (1918) adlı şiir kitabında Aka Gündüz, millî ve vatani konulara dair önemli bir hassasiyetin göstergesi olan şiirler kaleme almıştır. (Demir, 2018, s.60) Dört bölüm olarak düzenlenen şiir kitabında toplamda 51 şiir yer alır. Çalışmamızda detaylıca inceleyeceğimiz birinci bölüm *Balkan Tahassüsleri* adını taşır. Bu bölümde yer alan şiirlerin başlıkları şöyledir: *Bozgun, Ah, Dertleşme, Seher Yıldızı, Redif, Hakikatin Rüyası*. Diğer bölümler ise *Birkaç Mersiye, Mukaddesat, Millî Türküler* başlıklarını taşır.

Kitapla aynı adı taşıyan Bozgun adlı şiirde Gündüz'ün Balkan coğrafyasının kaybedilmesine dair hissiyatlarını duyarız. Balkanlar,1. Murat (Hüdavendigar) döneminde Osmanlı topraklarına katılmış ve yürütülen politikalarla coğrafya üzerinde Türkleştirme politikaları yürütülmüştür. Uzun yıllar bir Türk yurdu olarak kalan coğrafyanın kaybı şair üzerinde derin ve acı etkiler bırakmıştır. Şair, Balkan coğrafyasında yaşanan hadiseleri bir bozgun olarak nitelendirir ve bir nevi isyanını ve serzenişlerini bu şiirinde dile getirir.

Şiirin giriş kısmında şair, vatan toprağının maruz kaldığı yıkımın ve harap olmanın,

sanki kaderine terkedilmişçesine yalnız bırakıldığını hüzünlü ve sitem dolu bir üslupla gözler önüne serer. Bu ifadelerle millî kimliğin, özellikle Balkan coğrafyasında, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını çarpıcı bir şekilde vurgular. Şair, vatan kelimesini defalarca yineleyerek, bir zamanlar Osmanlı topraklarının bir parçası olan Balkan coğrafyasının içinde bulunduğu perişan duruma, derin bir yalnızlığa ve harap olmuş, terkedilmiş vatanın acı haline karşı adeta isyan eder. Bu durumun yarattığı derin keder ve çaresizlik, şairin böylesi bir ayrılığı kendi içinde kabul etmekte büyük zorluk çekmesine yol açar.

Müslümanı, Türk'ü düşman sürümüş

(Altın Dağ) üstünü duman bürümüş

Ruhlarla melekler ufka yürümüş,

Başını çevirip bakan kalmamış,

Tanrı korkusunu duyan kalmamış.

...

(Hak güneşi) midir karşımda batan?

Nazlı ninem midir yerlerde yatan?

Sen misin sen misin ey garip vatan!?

Ellere satılmış ırzın, yaşmağın,

Harap edilmiş otağın, bağın (Gündüz, 1918, s. 5-8)

Şairin hayal dünyasında Balkanların elden çıkışı, vatanın bütünüyle dağılması, parçalanması ve bölünmesi anlamına gelmektedir. Onun perspektifinde vatan artık eskisi gibi bir bütün halinde kalamamış, aksine parçalara ayrılmış ve dağınık bir görüntüye bürünmüştür. Bu nedenle, şair Türk milletinin içinde bulunduğu mevcut durumu derin bir üzüntü ve utanç kaynağı olarak değerlendirir. Ona göre, bir zamanlar vatanı koruyup kollayan, ona güvenlik sağlayan ve düşmanlardan muhafaza eden büyük tarihi şahsiyetler artık ortada yoktur ve bu eksiklik, onun içinde kapanması zor bir boşluk yaratır. Şair, tarihe yaptığı her geri dönüşte, sadece geçmişin hatıralarına olan bir özlemi dile getirmekle kalmaz; aynı zamanda, o eski kahramanlık günlerinin yeniden canlandırılması, eski kudretin ve ihtişamın tekrar hayata geçirilmesi arzusunu da taşır. Bu bakımdan, onun tarihe yaptığı yolculuklar bir nostalji hissinden çok, yitirilmiş olan kahramanlıkların yeniden diriltilebileceğine olan inancının ve bunu gerçekleştirme arzusunun bir ifadesidir.

"Rumeli tutuştu, vatan dağıldı

- Türk kuzularına altın ağıldı-

Can memelerinden kanlar sağıldı

Kucağını açıp saran nerede?

Ertuğrul'un oğlu Osman nerede?

...

Utan ey Türk oğlu, halinden utan!

Bunu mu diledi senden Kayı Han?

Böyle mi emretti ulu Yaradan?

Hüdavendigârı soran yok mudur?

Fatih Türbesi'ne varan yok mudur?" (Gündüz, 1918, s. 5 – 8)

Osmanlı devleti daha kuruluş yıllarından itibaren Balkan coğrafyasına büyük önem vermiş, burada gerçekleştirdiği fetihlerle bölgenin bir Türk ve Müslüman yurdu olması için çabalamıştır. Nitekim uzun yıllar bir Türk yurdu olan Balkan coğrafyasında camiler, medreseler, tekkeler inşa edilerek Müslümanlık burada yayılmıştır. Fakat Balkan savaşları ile bölgenin Türk ve Müslüman kimliği büyük ölçüde zarar görmüştür. Şair de Bozgun şiirinin son bölümünde zarar gören Türk ve Müslüman kimliğini temsil eden mukaddes yapı ve unsurlardan cami ve Kur'an'ın yerini başka dinlerin mukaddesatlarıyla değiştiğini belirtir. Müslümanlığın saflığı zor kullanılarak kirletilmiştir. Şiirin son mısralarında Balkanlardaki vahşeti canlı manzaralarla gözler önüne sermeye çalışır ve kurtuluş ümidiyle bir arayış içinde olduğunu gösterir.

Mabetler değişmiş, atılmış kitap!

Ne hanüman kalmış ne de bir ahbap!

Cebr ile katılmış zemzeme şarap?

Kalmamış mı duyan, ağlayan, ölen?

Her tarafı sarmış, sevinen, gülen;

...

Akan sularından kanlar çağlıyor;

Tütmeyen ocaklar vicdan dağlıyor,

Çoluk, çocuk, gelin, civan ağlıyor,

Düşman bayrağını yırtan ararım,

Namus ocağını kuran ararım, (Gündüz, 1918, s. 6 -8)

Aka Gündüz, *Ah* şiirinde Rumeli'nin içinde bulunduğu zorlu hali ve Türklerin o günlerde maruz kaldığı zulümleri utanç bağlamında dile getirir. Bu şiirinde Türk halkının yüreğinde Rumeli'nin kaybının büyük yaralar açtığını belirtir. (Güneş, 2011, s. 191) Savaşın yarattığı korku ortamını bütün açıklığıyla yansıtan şaire göre, ülkeye zorbaca çöken düşman, ülkenin millî sembollerinden olan ezanı, çan sesiyle bastırmıştır. Çan sesleri, Hıristiyanlıkta, kiliseyi çağrıştıran bir sestir ve Gündüz'ün çizdiği tabloda dönemin Hıristiyan camiası kadınları ve yavru çocukları boğan bir zalim olarak resmedilir. Hıristiyanların zulmüne karşı bir direniş motifi olarak "hak yolundan ayrılmamayı" ifade eden şair, kurtuluşu Allah'a sığınarak arar:

Çan sesleri; ezanları susturmuş

Müslümanlık, Osmanlılık utansın!

Kadınları, yavruları boğdurmuş

O kanlılık, o canlılık utansın

...

Ben ne ettim? Nedir benim günahım?

Zindanlarda garip kaldım, nideyim?

Hak yolundan ayrılmadım Allah'ım!

Kurtar beni! Kurtarmaya gideyim... (Gündüz, 1918, s. 10 – 11)

Şair, savaşın yarattığı tahribatı resmederken hakiki manzaraları gözlem gücüyle ifade eder. Doğada yırtıcı bir hayvan olarak bilinen kartal, insanların barınaklarını basmış ve bu kartallar insanların hayatının akışını, olağan gidişatını bozmuştur. Şairin manzarasına bakıldığında burada artık, yaşamın mevcut olmadığı, ölü bir manzara tasvir edilir. Burada ıssızlık hakimdir; bülbüller susmuş, güller kurumuştur, evlerin damları çökmüş ve ovalar şehit dolmuştur. Burada ölümlerin çok olduğuna öylesine bir vurgu yapılmaktadır ki, çağlayanlar su yerine kan köpürmektedirler:

"Kartal basmış, ıssız kalmış yuvalar,

Bülbül susmuş, gül kurumuş bağında...

Damlar çökmüş, şehit dolmuş ovalar,

Çağlayanlar kan köpürmüş dağında... (Gündüz, 1918, s. 9)

Şair, belki de olayların bir tanığı olarak gördüğü bülbülü, yaşanan travmatik ve acı olayları dile getirmesi için ağlamaya davet eder. Bülbülün dili, şahit olduğu kültürel ve insani tahribat dolayısıyla zehirle yüklüdür; şair, bu zehri atması için onu

konuşturmak ister. Rumeli'yi terk etmek mecburiyetinde olan Türklerin kederini bülbülün konuşmasıyla hafifletmeyi düşünür.

Ağla bülbül! Çok zehir var dilinde

Türk kalmamış koca Urumeli"nde…" (Gündüz, 1918, s. 9)

Şair, Rumeli'nin kaybedilmesinden ötürü toplumsal bir suçluluk duyar ve insani kayıpların yarattığı travmayı büyük bir üzüntüyle karşılar. Gündüz, kutsal yapıların değersizleştirilmesini mezarların artık birer binek taşı oluşuyla dile getirir. O, türbelere, şehitlere, hisarlara seslenerek adeta onların mirasına hıyanet etme duygusu içerisinde büyük bir mahcubiyeti onlara hissettirir:

Birer binek taşı olmuş mezarlar:

Ninem ninem! Seni de mi çiğnettik?

Ey türbeler! Ey şehitler! Hisarlar!

Sizler için biz ne yaptık, ne ettik?! (Gündüz, 1918, s. 10)

Gündüz, *Dertleşme* şiirinde ise, Balkan coğrafyasında yaşayan bir insanın yaşamış olduğu mağlubiyet kederini tabiatla paylaşmasını ele alır. Şiirde anlatıcı olarak beliren kişi, başlarından geçen kötülüğün intikamının alınması için yoldan geçen bir askere iyi dilekler temennisinde bulunur. Bir diyalog biçiminde ilerleyen mısralarda, savaşın yaratmış olduğu atmosfer fiziki ve duygusal etkilerle yansıtılmaya çalışılır.

"Hey! Bana bak genç asker!

Açık olsun dar yolun,

Bükülmesin hiç kolun!

Nereden böyle? Bu sefer…

Yorulmasın ayağın,

Körelmesin bıçağın" (Gündüz, 1918, s. 19)

Şiirde geçen "yorulmasın ayağın" "Körelmesin bıçağın" gibi dizelerle askerin savaşın güçlüğüne karşı direncini koruması ve motivasyonunu güçlü tutması vurgulanmak istenir. Asker ise bu intikamı alma arzusunu güçlü bir şekilde taşıdığını beyan eden ifadeler kullanır. Türk askerine göre intikamın alınması için gerekli olan şey Meriç Nehri'nin yol vermesidir. Burada ilgi çekici olan kısım hem anlatıcının hem de şiirde bir özne olarak beliren askerin, tabiatla konuşma arzularıdır. Asker nehirden geçiş için adeta bir icazet ister. Tabiat burada, insana hükmeden güçlü bir yapı olarak öne çıkarılmaktadır.

"Akan Meriç bir geçit ver…

Düşmanlara kaldı çok yer.

Öç almakçün geçsin asker.

Aman Meriç bir geçit ver!…" (Gündüz, 1918, s. 20)

Asker, Balkanlardaki vahşeti sergilerken orada harap olmuş insanın vaziyetini yardım isteme esnasında öne sürer. Bir anne olarak düşünülen vatan toprakları, Aka Gündüz'ün bu şiirinde görülür. (Garan, 2013, s. 195) Ona göre, vatan ana Rumeli'de insanların tamamı katledilmeden, Meriç Nehri askere geçit vermelidir:

Rumeli"nde vatan ana

Mahzun mahzun bakar sana

Kıymadan düşmanlar ona

Aman Meriç bir geçit ver!... (Gündüz, 1918, s. 21)

Seher Yıldızı adlı şiirde de Balkanlardaki trajedi yine gözler önüne serilir. Bu şiirde şair sanki bir kamera – göz gibi yaşanan vahşeti tüm çıplaklığıyla anlatır. Şair, şahit olduğu vahşeti okuyucusuna aktararak onları da tüm bu yaşananlar karşısında hüzünlendirmeye çalışır. Balkanlardaki durumun vahameti öylesine ileri boyutlara gelmiştir ki Gündüz, şiirde kadınların ırzına geçildiğini aktarır. Diğer taraftan yine geçmişteki kahramanları anarak yaşanan vahşete kayıtsız kalanları eleştirir.

" Neler mi gördüm?... Söyletme beni!

Geçtim oralardan, gördüm hepsini…

Hicranla ağlatmak istedim seni,

Ey garip Türkoğlu zapt et nefsini!"

...

"Her ırz eteğinden sızıyor al kan!.

Hani Kosova, Şıpka, Çaldıran?" (Gündüz, 1918, s. 24 - 25)

Şair, şiirin bu bölümünde yine bir kurtuluş ümidi, bir yardım eli arar. Eski zamanlarda çok güçlü olduğu topraklarda türlü türlü dertlerle uğraşmak zorunda kalan yiğitler vatanını, namusunu koruyacakken ya şehit olmuştur ya da hasta ve zayıf kalmıştır. Vatanın bir parçası olarak gördükleri topraklarda artık o yiğitler gömülmüşlerdir.

"Nerelerde sizin delikanlılar?

O ak vicdanlılar, o pak kanlılar…

...

Kimi yaralanmış, en çoğu şehit,

Kimi hasta düşmüş, kimi bir kadid" (Aka Gündüz, 27-28)

Gündüz, "Redif" şiirinde, yedek olarak beklediği askerlik vazifesini yerine getirmek

üzere askere tekrardan giden, yani redif olan bir babayı, çocuğun perspektifinden ele alır. Baba, askerlik vazifesini yerine getirmek için orduya katılmış, ancak bir daha dönememiştir. Babasının yolunu hasretle gözleyen çocuk ise fakirliğinin yanı sıra, bir de redif olan babasının eve dönüşünü bekler:

Babacığım redif oldu geçen kış

Çıktı gitti, son çıkışmış o çıkış

Tam bir yıldır gece gündüz bekledik

Fakirliğe bir de hasret ekledik. (Gündüz, 1918, s. 32)

Orduya katılan baba geride kendisini sürekli olarak arayan, kendisini dağa, buluta, suya, güneşe, kuşa soran bir çocuk bırakır. Çocuğun eksikliğini hissettiği ve derin bir özlemle kendisini aradığı babası ise nerede olduğu, dönüp dönmeyeceği belirsizdir. Öyle ki, çocuğun saf bir duyarlılıkla sorduğu sorular cevapsız kalmakta ve sorular herhangi bir cevap bulamadan çoğalmaya devam etmektedir. Çocuğun bu sorularla arzusu, babasının hayatta olup olmadığına dair endişelerin giderilmesi ve tekrar neşeye kavuşmasıdır.

Ey mavi dağ! Rastladın mı babama?

Söyle bana, şenlik gelsin obama

Ey ak bulut! Gölgelerin sardı mı

Gurbetlerde hasret çeken babamı?

Ey akan su! Bir dert yakar kalbimi

Babam senden bir yudum su içti mi?" (Gündüz, 1918, s. 33)

Balkan Tahassüsleri'nin son şiiri olan *Hakikat'in Rüyasında* Gündüz, bir Arnavut kızıyla konuşmaktadır. Arnavut kızı, savaş sırasında babası ve kardeşinin onları bırakıp gittiğini bu sebeple annesiyle yapayalnız kaldığını ve düşmanın ellerindeki her şeyi aldığını anlatır. Arnavut kızı "Baba! Baba!" haykırışlarına cevap alamaz ve kendilerine yardım eli uzanmaz. Bu haykırışlar bir noktada Balkanlar'a kayıtsız kalan dönemin yönetici kesimine de bir mesaj niteliği taşır.

"Düşman geldi yağmaya,

Ne var ne yok aldılar…

Donmuş, kızıl gözlerle

Sonra bize, saldılar;

Baba! Baba!... Diyerek

Hep çırpındım, haykırdım…

Bir tek erkek gelmedi

Bize etsin bir yardım…" (Aka Gündüz, 36-37)

Arnavut kızının anlattıklarından Gündüz'ün vardığı nokta benliği kaybetmektir. Aynı ümmetin bir unsuru olarak yaşarken benliğini kaybederek gayrimüslim unsurlarla bir olunduğundan sadece adlarını, inançlarını kaybetmemişler; cesurluklarını, yiğitliklerini de kaybetmişlerdir. Böyle yaptıkları için birçok insan canından olmuş, aciz duruma düşmüş, dini sembolize eden değerler, vatan toprakları gayrimüslim unsurların eline geçerek kutsallığını yitirmiştir. Tüm bu yaşanılanlara işaret eden Gündüz'ün mısralarında bir sitem söz konusudur.

Senin baban, kardeşin

Yalnız size yapmadı;

Miç, Nikola olmakla

Yalnız puta tapmadı…

…

Müslümanda, cihanda

En mukaddes ne varsa,

Ya çaldılar, boğdular,

Ya verdiler papaza!

…

Nice aziz türbeler,

Nice cami, medrese

Çöktü, oldu ya ahır

Ya meyhane, kilise…" (Aka Gündüz, 39-40)

6.Sonuç

Türk edebiyatının hemen her türünde eser veren ve gazeteci kimliğiyle de bilinen Aka Gündüz, kendi döneminde yaşanan savaşlara ve bu savaşların yarattığı yıkıma, tahribata kayıtsız kalmamış, bu konuları eserlerinde dokunaklı bir dille işlemiştir. Aka Gündüz'ün Bozgun adlı şiir kitabının birinci bölümünü oluşturan Balkan Tahassüsleri Balkan coğrafyasının Osmanlı Devleti'nin elinden nasıl çıktığını gerçekçi ve acı manzaralarla gözler önüne serer. Kendisi de o coğrafyada doğup büyümüş, eğitim almış bir şahsiyet olan Gündüz, doğrudan şahit olduğu bu manzaralara kayıtsız kalamamış ve giden vatan toprağına karşı duyduğu hüznü dile

getirmiştir.

Şairin Balkan coğrafyası için şiirlerinde çizdiği tablo, dönemin hakikatlerini yansıtır nitelikte kötücül imgelerle doludur. Balkan Tahassüsleri adını taşıyan bu bölümde yer alan şiirlerde, yaşanan hadiselerden sonra duyulan derin hüzün, Balkanların vatan toprağı olarak kalması için hiçbir çaba gösterilmemesine karşı sitemkâr mısralar, geçmişin kahraman yöneticilerine karşı duyulan özlem, dini ve kutsal değerlerin kaybedilerek gayrimüslimlerin eline geçmesinden kaynaklı duyulan üzüntü ve öfke, kadınların, çocukların ve orayı müdafaa etmek isteyenlerin çaresizliği üzerine yoğunlaşarak Millî Edebiyat cereyanının izinde gerçekçi bir şekilde dile getirilmiştir.

Gündüz'ün böylesi bir tutum ve hissiyatla kaleme aldığı bu bölümdeki şiirler, Balkanların Türk ve Müslüman dünyası için ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından kayda değer örnekler sunmaktadır.

Kaynakça

Aktar, Y. (1985). "1912 Yılı Harp Mitingleri ve Balkan Harbine Etkileri", *İkinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler*, Ankara: Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.

Aktar, Y. (1999). *İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908 – 1918)*. İstanbul: Gündoğan Yay.

Akyüz, K. (2016). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860 – 1923*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi

Alangu, T. (1968). *Ömer Seyfettin: Ülkücü Bir Yazarın Romanı.* İstanbul: May Yayınları

Aygün, Ö. (2002). *Edebiyatımızda Popüler Roman ve Aka Gündüz*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Edirne

Demir, A. (2018) Aka Gündüz'ün Bozgun Adlı Şiir Kitabında Millî Romantik Duyuş Tarzı ve 'Türk' İmgesi. *Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science* (26), 55 – 77.

Garan, B. (2013). *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türk Şiirinde Balkanlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara

Gündüz, A. (1918). Bozgun, Dersaadet: Kanaat Matbaası

Güneş, M. (2011). Rumeli'nin Kaybının Türk Şiirindeki Akisleri. *Türkbilig* (21), 183-206.

Lüleci, M. (2017). *Kent İnsan Roman: Türk Romanında Kentleşme Olgusu Üzerine İncelemeler (1980- 2010)*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınevi.

Oktay, M. (2008). *Aka Gündüz'ün Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya

Uğurcan, S. (1989). "Aka Gündüz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.2. İstanbul: TDV Yay.

Zambak, F. (2007). *Türk Romanında Mekân*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Muğla.

5. OTURUM

BALKANLAR'DA DİL VE KÜLTÜRÜN SANATSAL YANSIMALARI: MÜZİK, MEDYA VE SİNEMA

OTURUM BAŞKANI:

Prof. Dr. Ömer SOLAK

KONUŞMACILAR:

Prof. Dr. Ubeydullah SEZİKLİ / Prof. Dr. Abas JAHJAİ

Doç. Dr. Hatice GÜNEŞ

Dr. Öğr. Üyesi Aysun Ezgi YILMAZ

BALKAN DİNÎ MÛSİKÎSİNE TÜRKÇENİN ETKİSİ

Prof. Dr. Ubeydullah Sezikli[1]
Prof. Dr. Abas Jahjai[2]

Özet

"Pîr-i Türkistan" lakaplı Hoca Ahmet Yesevi (ö.1166)'nin başlattığı ilme, ahlaka ve sanata büyük önem veren ve yol olarak Balkanlara uzanan dinî mûsikî Geleneği içerisinde Türkçe ayrı bir önem arzetmektedir. Mûsikî kendi çevresinde insanları toplayarak bir sosyal birliktelik sağlar ve kendi gruplarını oluşturur. Yüzyılarca önce bu özelliği keşfeden Hoca Ahmet Yesevi ve onun takipçileri bu olguyu geliştirerek devam ettirmişlerdir. Balkanların bu geleneğinde Türkçe bilmedikleri halde bu eserleri okumanın sosyolojik arka planı ve okunan bu eserlerin Arnavutça, Boşnakça tercümelerinin yapılması Mevlîd-i şerîfin etkileri, Melodik olarak unutulsa da birçok evde Ahmediye ve Muhammediye isimli eserlerin olması Dini mûsikîde Türkçenin etkin ve büyük önem arzettiğini göstermektedir. Coğrafyayı etkileyen Ahmet Yesevi ve aynı ekolden devam eden Yunus Emre, Niyazi Mısri, Eşrefoğlu Rumî' nin yanısıra Süleyman Çelebi, Yazıcıoğlu Mehmet gibi Âriflerin yazdıkları eserler müziğin yaygınlaşma gücü ile Balkanlarda da etkili olmuştur. Bildiride incelemek istediğimiz konu bu eserlerin yaygınlaşmasında musikinin rolü ve bu eserlerin güfte beste uyumları hakkında olacaktır. Türkçenin derûni mânâsının rûha hitap eden melodileri birleşmesi yüzyıllar boyunca Türkçe eserlerin okunmasını sağlamıştır.

Anadolu İrfânı yukarıda bahsi geçen kişi ve eserlerle mayalanmıştır. Bu maya Balkanlarda aksetmiş hatta Rumeli toprakları kendi Yunus Emrelerini, Niyazi Mısrîlerini çıkarsa bile kadim geleneği asla terk etmemiştir. Gerek Arnavurtça gerekse Boşnakça eserleri hem mana hem de şekil olarak etkileyen Türkçe eserlerin yanında Türk mûsikîside eserleri melodileri etkilemiştir. Hatta çoğu zaman Türkçe eserlerin bestelediği tercümeler aynı mermilerle okunmaya devam etmiştir. Arnavutça ve Boşnakça yazılan Mevlid-i Şerif bunun en önemli göstergelerinden birisidir.

Anahtar Kelimeler: Mevlid, Süleyman Çelebi, Balkan Dini Mûsikî, Türk, Müzik

1 İstanbul Medeniyet Üniversitesi, ubeydullahsezikli@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7312-6737.

2 Trakya Üniversitesi, abasjahja@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-9365-9362.

THE INFLUENCE OF THE TURKISH LANGUAGE ON BALKAN RELIGIOUS MUSIC

Abstract

Hoca Ahmet Yesevi, known as the "Pir of Turkistan" (d. 1166), initiated a tradition of religious music that places great importance on knowledge, ethics, and art, extending into the Balkans. In this tradition, Turkish holds a unique significance. Music creates social unity by bringing people together and forming groups. This characteristic was recognized centuries ago by Hoca Ahmet Yesevi and his followers, who continued to develop it.

In the Balkans, even among those who do not speak Turkish, there exists a sociological backdrop for reading these works, and the translation of these texts into Albanian and Bosnian, along with the effects of the Mevlid, demonstrate the prominent role of Turkish in religious music. Although melodic elements may have been forgotten, many homes still possess works such as Ahmediye and Muhammediye, highlighting the importance of Turkish in this genre.

The influence of figures like Ahmet Yesevi, along with his successors Yunus Emre, Niyazi Mısri, and Eşrefoğlu Rumî, as well as Arifs like Süleyman Çelebi and Yazıcıoğlu Mehmet, has been felt in the spread of music in the Balkans. The focus of this paper will be on the role of music in the dissemination of these works and the harmony between the lyrics and melodies. The deep meanings of Turkish and their soul-stirring melodies have ensured the continued reading of Turkish works over the centuries.

Anatolian wisdom has been shaped by the aforementioned figures and their works. This foundation has echoed in the Balkans, where the lands of Rumelia have produced their own Yunus Emres and Niyazi Mısris, yet have never abandoned the ancient tradition. Both Albanian and Bosnian works, influenced in meaning and form by Turkish texts, have also impacted Turkish music. Often, translations of Turkish works have continued to be read with the same melodies. The Albanian and Bosnian versions of the Mevlid-i Şerif serve as one of the most significant indicators of this influence.

Keywords: Mevlid, Süleyman Çelebi, Balkan Religious Music, Turkish, Music

1.Giriş

Mûsikî, varlık âleminde kalpler arasında insandan insana sözler olmadan nağmelerle kurulan en muhkem ve renkli köprüdür. Kurulan bu köprüde dil farkı yoktur. Bu mûsikînin dilinin cihanşumûl olduğunun bir göstergesidir.

Toplumsal yapıyı oluşturan alt sistemler bütün olarak düşünüldüğünde bu sistemlerin toplamının toplumsal dokuyu meydana getirdiğini görmekteyiz. Bu alt sistemlerin başta gelenlerinden birisi eğitimdir. Sosyolojinin alt disiplinlerinden olan müzik sosyolojisi, toplumun müzik yaşantısını, toplumdaki müzik kurumlarını ve bu kurumların birbirleri ile olan karşılıklı etkileşimini inceler.(Kahyaoğlu, 2010, ss. 17-152) Tarih içerisinde mûsikînin en çok kullanıldığı alan hiç şüphesiz eğitimdir. Mûsikî, insanı dinlerken eğiten, ruhunu terbiye eden ve toplumsal bir eğitim olanağı sağlayan sanatın özel bir alanıdır.(Emel Funda Türkmen, 2023, s. 43)

Hoca Ahmet Yesevî'nin Türk-İslam inanç ve tasavvuf hayatının yanısıra Türk din mûsikîsinin temellerinin atılmasında da önemli bir rol oynamıştır. Orta Asya'nın yanısıra Balkanlar ve Anadoluda da İslam'ı bu yeni anlayışları ile kalplere hitap ederek yaymıştır. Horasan Erenleri ve/veya Alperenler olarak adlandırılan dervişler, Yesevî'nin etkisiyle dinî-tasavvufi bir gelenek oluşturmuş, aynı zamanda Anadolu'da ve Balkanlar'da tekke-tasavvuf geleneği içinde şiir, müzik ve ilahilerle, insanlar ve halklar arasında birleştirici-kaynaştırıcı bir rol oynamışlardır. Orta Asya-Anadolu inanç haritasında kurulan ve derin bir mânâ ile hoşgörünün esas alındığı bu anlayışta, maddeden manaya, dıştan içe, şeriattan tarikata, iç-içe geçen düşünsel ilhamlarla İslamiyet'in insani, ahlaki ve hoşgörü ilkeleri şiirlere, ilahilere, deyiş ve nefeslere yansımıştır. Ahmet Yesevî'nin Türkistan'da sistemleştirmiş olduğu düşünceleri, Anadolu'da kurulan ve etkileri günümüzde de devam eden tekke-tasavvuf geleneği içindeki müzikal unsurlar, törenler ve ritüeller Türk-İslam kültürünün tüm unsurlarına etki etmiştir.

İşte müziğin bu gücünü yüzyıllar önce fark eden Hoca Ahmed-i Yesevî (ö.1166) ile başlayan Türklerin İslam olma hareketi Tasavvuf Edebiyatının oluşumu bu kültürü kurumsal hale getiren Hacı Bektaşı Velî (ö. 1271) ve bir asır sonra gelen Yunus Emre (ö. 1320) ile devam etmiştir.

Bu kültür Anadolu'da kalmayarak daha fetih hareketleri başlamadan Rumeli topraklarında da yayılmaya başlamıştır.

Âşıklar Balkanları gezerek şiirler, halk hikâyeleri, türküler aracılığıyla Türk kültürünü yayarken diğer taraftan dervişler, Balkanlarda tekke ve zaviyeler açarak, dinî-tasavvufî şiirler söyleyerek bu kültürün bölgede kök salmasına katkıda bulunmuşlardır. Balkan İlahilerinin gezgin dervişler tarafından Balkan Tekkeleri arasında dolaşmaları neticesinde ilahiler Balkanlarda bulunan birçok bölgede okunmaktadır.(Sezikli vd., 2020, s. 24)

Farklı din, dil, kültür ve sanat öğelerinin bir arada yaşadığı Rumeli toprakları; Türk, Arnavut, Boşnak, Pomak, Romen vb. milletlerin yaşadığı renkli ve multi-kültürel bir yapıyı tarih boyunca içinde barındırmıştır. Bu yapı içerisindeki farklılıklar hiç kuşkusuz birer zenginlik olarak telâkki edilmeli ve her milletin sanatı da bu bakış

açısıyla ele alınıp değerlendirilmelidir. Ancak altı yüz yıl gibi uzun bir süre, Osmanlı hâkimiyetinde kalan bu bölgenin mûsikî faaliyetlerinde, Osmanlı dönemi Türk Din Mûsikîsi tavır ve üslûbunun etkisi de göz ardı edilmemelidir.(Jahjai, 2016, s. 2)

Mûsikînin sosyolojik olarak ortaya çıkan en önemli özelliklerinden birisi kendi sosyal çevresini yaratmasıdır. Türkistan'da ortaya çıkan Anadolu'da mayalanan ve Rumeli'de yayılan bu İrfan kültürü kalpler arasında kurulan köprüleri atmıştır.

Rumeli (Balkan) müziği beş asırlık bir zaman diliminde Türklerin elinde şekillenmiştir. Balkanlar, bir bölgeye ses ve tel kudreti ile hâkim olunan yerin adıdır. Aslında Itrî'nin Segâh Tekbiri ve Salâtı Ümmiyesi bir kültürün mûsikî ile bir coğrafyada nasıl etkili olabileceğini göstermektedir. Bu yüzden Rumeli'de yapılacak araştırmalar içerisinde müzik ayrı bir önem arz etmektedir. Bilindiği üzere bölge halkları dönemin müziğini yaşatma konusunda büyük gayret göstermişlerdir. Bu onların bu müziğe duydukları saygı ve sevginin işaretidir. Bunun yanı sıra toplumun hemen her kesiminde var olan Osmanlı hayranlığı onların kültürlerini ve özellikle müziklerini öğrenmelerini gerektirdi. Çünkü bir topluma hayranlığın ilk belirtisi, o toplumun müziğine ilgi duymaktır. Öyle ki, Balkanlar, abdest almadan ilahi okumayan, Hz. Yunus Emre'nin sözlerinin Osmanlıcasını tekkelerinin duvarlarına yazan, hiç Türkçe bilmedikleri halde Türkçe ilahi okuyan bir medeniyetin devamı haline gelmiştir. Günümüzde bile Saraybosna'nın, Struga'nın, Prizren'in, İskeçe'nin, Tiran'ın arka sokaklarında Türkçe ilahiler okuyan Evlâd-ı Fâtihân'a rastlanabilir. (Sezikli, 2016, ss. 481-501)

Bölge yapısı itibari ile birçok milletten oluşmaktadır. Dolayısı ile bu milletlerin sayısı kadar dil vardır. Türkçe ise başta Arnavut ve Boşnak halkları olmak üzere bir üst dil hüviyeti kazanmıştır. Mûsikî insanı tanrıya yaklaştırır, kendi içindeki ahenk ve melodi ile duygu ve düşüncelerini, güzel seslerle dile getirmesini sağlar. Bu açıdan bakıldığında mûsikî, insanın kullandığı dillerden biridir.(Çetinkaya, 1995, s. 13) Tabiki bu oluşum içerisinde bölgeyi derinden etkileyen tasavvuf kültürü ve özellikle ilahîler yaygınlaşmıştır. Saray Bosna'da kadiri dergâhında okunan üç yüz senelik ilâhî bu anlattıklarımızın en büyük delilidir. Zaman içerisinde yasaklanan, yıpranan, yanlış anlaşılan tasavvuf ve tekkelerde, belki de bozulmayan ve deforme olmayan tek şey ilahilerdir.

2.Balkan Dinî Mûsikîsinde Kullanılan Formlar

Balkanlar'daki kadîm mûsikî geleneği Cami Mûsikîsi ve Tekke Mûsikîsi olmak üzere iki ana grupta şekillenmiştir. Cami Mûsikîsi'nde önemli olan insan sesidir. Dolayısıyla Cami Mûsikîsi vokal bir müziktir. Tekke Mûsikîsi'nde ise enstrümanların kullanılması da söz konusu olmaktadır.

Balkanlar'da icra edilen dinî mûsikî formlarının birçoğunun ilk ve yüzyıllarca icra edilme dili hep Türkçe olmuştur. Daha sonraları Türkçe'nin yanında aynı melodik örgünün üzerine Arnavutça veya Boşnakça yazılan eserler ilave edilmiştir.

Balkanlarda dinî mûsikî kültürüne baktığımızda form olarak sadece ilâhilerden ibaret olmadığını görürüz. Besteli Mevlidi Şerif, Şuğul, Sala, Naat, Cami mûsikîsi uygulamaları, Zikir esnasında okunan Evrâd-ı Şerifler, Nefesler, Mersiyeler,

Temcidler, Münâcaatlar olarak sıralasak ta bildirimizin başlığı gereği bunlarda Türkçe ile ilişkisi olanlar hakkında bilgi vereceğiz.(Sezikli, 2018, s. 27)

2.1.İlâhî

Rumeli'de Allah ve Peygamber, ayrıca din adamlarının meziyetleri hakkında yazılmış ve her makamdan çeşitli usullerle kendine mahsus bir tavırla bestelenmiş Türkçe, Arnavutça, Boşnakça, Makedonca ve Arapça okunan manzum ilâhîler bulunmaktadır. İlâhîler bir veya birkaç kişi tarafından câmilerde, tekkelerde vb. ibâdet meclislerinde Mevlidler esnasında okunur. İlâhîlerin kendine mahsus tavırları vardır; bunları şarkı tavrından ayırmak için bu noktaya dikkat edilmelidir. Her makamdan ilâhi bestelenmişse de ağırlıklı olarak uşşak, rast, nihavend, hicaz makamları kullanılmıştır. Örnek olarak notalarını vereceğimiz ilâhîlerde olduğu gibi, Arnavutlar'da ilâhîler genellikle renkli ve kıvrak makamlardan bestelenmiştir. İlâhîler çeşitli usullerle bestelense de genellikle küçük usûller tercih edilmiştir. Tekkelerde zikir esnasında okunan ilâhîlerin zikir darplarına uygun olanlardan seçilmesi âdettir. Diğer birçok dinî eserler gibi, ilâhîler de zamanla kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.(Jahjai, 2016, s. 64) Ancak 1999 senesinden bu güne kadar Balkanlar'da başlatılan ***Evlâd-ı Fâtihân'dan Kadim Sesler Balkan İlahîleri*** isimli İstanbul Üniversitesi ve Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı tarafından desteklenen proje ile binin üzerinde ilahi kayıt altına alınmıştır. İlahiler Türkçe, Türkçe metnin birebir çevirisi veya Bonakça-Arnavutça olmak üzere üç türlü güfteye sahiptir. Yüzyıllar içerisinde bu üç dilde de oluşan veya din dili diye isimlendirdiğimiz kelimeler üç dilde de kullanılmaktadır. Mesela Aşk, Nokta, Allah'a emanet bunlardan bazılarıdır.

2.2. Mevlid

Peygamber efendimizin (savs) doğum tarihi olan 12 Rebîu'l-evvel tarihinde kutlamalar yapılması Osmanlı geleneğinde erken dönemlerden itibaren görülmektedir. Bunun hakkındaki en erken kayıtlar Balkanlar'da bulunmaktadır. Buna göre Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey Camii'nin 1531 tarihli vakfiyesinde, her yıl Mevlid için 300 dirhem tahsisat ayrıldığı belirtilir. Bu tarih, Balkanlar'da Mevlid-i şerif töreninin Fatih Sultan Mehmed'in Bosna'yı fethetmesinden 68 yıl sonra gerçekleştiğini gösterir. Bölgedeki diğer camilere ait vakfiyelerde ve şahsî vasiyetnamelerde de benzer kayıtlar bulunmaktadır. Süleyman Çelebi Hazretleri'nin Vesîletü'n-Necât isimli eseri bölgede asıl isminden ziyade "Mevlid", "Mevlid-i Nebî", "Mevlid-i şerif", "mevlüt", "mevlûd" veya "mevlûd-i şerif" olarak tanınmaktadır. Yeni doğan çocukların isimlendirilmesinde, Boşnak ve Pomak toplulukları arasında "Mevludin" ismi tercih edilirken, Arnavutlar ise genellikle "Mevlüt-Mevlyt," veya "Mevlüdin" isimlerini kullanırlar.(Aruçi, 2007, ss. 69-70)

Balkanlar'da Mevlid merâsimleri bu bölgenin zengin tarihini, kültürel çeşitliliğini ve dini dokusunu yansıtan önemli törenlerdir. Bu yazıda Türkçe'nin Balkanların Dini Mûsikî kültürüne etkisinde şüphesiz en güçlü gelenek Mevlid ve ilahîler üzerinde odaklanmaktadır. Osmanlı'nın Balkanları fethinden sonra İslam dini ile beraber Mevlid Balkanlar'ın tarihsel ve kültürel evriminde büyük bir rol oynamıştır.

Balkanlar'da Mevlid, sadece dini bir ritüel değil, aynı zamanda kültürel bir mirası temsil eder. Farklı yerel dillerde yazılmış ve okunmuş olan Mevlid metinleri, bu toplulukların kültürel kimliğinin bir yansımasıdır. Balkanlar'da Mevlid, İslam dinini yaşatma, kültürel mirası koruma ve toplumları bir araya getirme işlevi gören önemli bir gelenektir. Özellikle istibdat dönemlerinde bir harç vazifesi görmüş, insanların dinlerini unutmamasında büyük rol oynamıştır. Bu gelenek, Osmanlı'nın Balkanlar'a etkisini ve onun tarihi, kültürel ve dini zenginliğini yansıtır. Balkanlar'da Mevlid, birlik ve beraberlik içinde kutlanan ve bu toplulukların kimliğini güçlendiren bir gelenek olarak varlığını sürdürmektedir.

Süleyman Çelebi'nin *Vesîletü'n-Necât*'ı Balkanlar'daki Türk, Boşnak, Arnavut, Pomak ve benzeri halklar arasında çok beğenilmiştir. Süleyman Çelebi'nin yazdığı Türkçe ile sevilerek okunmuştur. Söz konusu eser asıl isminden çok Mevlid, Mevlid-i Nebi, Mevlid-i Şerif ve Mevlüd olarak tanınmıştır.[3]

Aslında Türk din mûsikîsinde de Mevlid, Osmanlı coğrafyasında yoğun bir ilgi gören *Vesîletü'n-necât* adlı mesnevinin besteli veya kendine has bir şekilde irticâlen okunmasını ve bu maksatla yapılan törenleri ifâde eder. Bu gelenek, zamanla bâzı kâideler çerçevesinde şekillenmiştir.

Rumeli topraklarında insanlar gönlündeki peygamber sevgisini ifâde etmek için Peygamber Efendimiz'in dünyaya teşrif ettiği ay olan Rebîülevvel'de, Osmanlı kültür hayatında epeyce yaygınlaşmış Mevlid geleneğini ferd ve toplum hayatının bir parçası haline getirmişlerdir. "Hazreti Muhammed'in doğumu bayramı", ve "Hazreti Muhammed'in doğumu menkıbesi" anlamlarına gelen Mevlid, Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Rumeli'de de oldukça yaygınlaşmıştır. Arnavutlar'da ve Boşnaklar'da XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Türkçe olarak okunan Süleyman Çelebi Mevlidi, o yıllarda Nikşiç'li Salih Gaşeviç tarafından Boşnakça'ya ve Hafiz Ali Riza Ulqinaku tarafından da Arnavutça'ya tercüme edilmiştir. Hafiz Ali Riza Ulqinaku'nun Mevlidi İstanbul'da 1878 yılında *Tercime-i Mevlûd alâ lisân-i Arnavud* ismiyle yayımlanmıştır.[4]

Süleyman Çelebi'nin Mevlidi ikinci defa Vuçiterneli Tahir Popova tarafından *Manzûmetu'l-Mevlûd fî efdali'l-Mevcûd bi lisâni'l-Arnavud* ismi altında Arnavutça'ya tercüme edilmiştir. Ayrıca Hâfız Ali Korça(Ahmedi, 1989, s. 127), Abdullah Simlaku ve Hâfız İbrahim Dalliu gibi ünlü Arnavut âlimleri Hazreti Peygamber'in hayatını anlatan Mevlidler yazmışlardır.

Balkanlar'da Mevlid geleneği büyük bir sevgi ve saygıyla karşılanmıştır. Bu sevgi, yerel halk arasında o kadar derin bir etki yaratmıştır ki, bazı durumlarda şeker kıtlığı yaşandığında, halk bu kıtlığı aşabilmek için özel bir tasarruf rejimine gitmiş ve bir yıl boyunca şeker kullanımını kısıtlamıştır. Bu kısıtlamayla amaç, bir sonraki Mevlid gecesi için şekerin özel ve anlamlı bir etkinlik için saklanmasını sağlamaktır. Bu uygulama, Mevlid gecesinin toplumun kültürel ve dini değerlerinde ne kadar büyük bir yer işgal ettiğini göstermektedir.(Aruçi, 2007, s. 71)

---

3 Boşnaklar ve Pomaklar arasında yeni doğan çocukların bir kısmına Mevlüddin, Arnavutlar'da ise Mevlüt isimleri verildiği de görülmektedir. Bunun için bkz: (Aruçi, 2006, s. 26)

4 Bu Mevlid günümüzde de Karadağ ve Kuzey Arnavutluk'ta okunmaktadır.

Balkanlar'da bir Mevlid töreninde sadece Mevlid-i şerif okunmaz. Bu törenler değişik adetlerle beraber içerisinde birçok unsuru barındırır. En genel haliyle Balkanlar'da mevlîd-i şerîf icrasını şöyle tarif edebiliriz: Mevlîd-i Şerîf'ten önce Kur'ân-ı Kerîm tilaveti, ardından aralarda değişik ilahi ve kasîdelerin eşliğiyle Mevlîd-i Şerîf icrası, icradan sonra bazen vaaz verilir bazen ise verilmez ve sonunda da dua yapılır. Bu genel bir şemadır fakat bölgeden bölgeye ve yöreden yöreye adetler değişmekte, bazen bu şemaya ekleme yapılabilmekte bazen ise bu şemada eksiltme de olabilmektedir.

Balkanlar'daki mevlit icralarında din görevlileri de makamları Türk musikisi makam sistemine göre kullanmaktadırlar. Ancak şu kadarı var ki, perdelerde belirli farklılıklar olabilmektedir. Arnavutların "çiteli" çalgısındaki *si koma bemol* olarak tabir edilen, Türk müziğinde segâh perdesi olarak adlandırılan perdenin farklı olduğunu görüyoruz. Bu perde çiteli çalgısı üzerinde Türk müziğindeki Kürdi perdesine yakın dolayısıyla segâh perdesinden daha düşük frekanslı bir perdedir. Ayrıca her mevlidi şerif meclisinde icra edilmesi gelenek olan Sallallah Rabbünâ alen-Nuri'l-Mübin eseri gibi eserler mevcuttur.

Tıpkı Anadolu'da olduğu gibi Balkanlar'daki Türkler arasında da Mevlid-i Şerif önemli bir yer tutmuştur. Bu bölgedeki Türkler arasında genellikle Süleyman Çelebi Hazretlerinin Vesîletü'n-Necât'ı okunsa da bazı bölgelerde yöresel farklılıklar görülmektedir. Mesela Kosova/Prizren ve Romanya/Dobruca'da besteli Mevlid icra edilmektedir. Bu Mevlidler aynı beste değildirler.

Rumeli'de Mevlid törenleri âdet ve gelenek hâline gelip kutsal gün ve gecelerde, sünnet, doğum gibi vesîlelerle yapılagelmiştir. Mevlid'in bazen tamamına yakını veya günün niteliğine göre belirli bölümleri değişik makamlarla aralarında âyetler, ilâhiler ve kasîdeler okunmak sûretiyle icrâ edilmektedir. Balkanlar'da bugün bile Mevlid geleneğinin çok yaygın olması toplumun Hazreti Peygamber'e verdiği yüksek değerle ve ona karşı beslenen büyük sevgiyle îzah edilebilir.

2.3.Nefes

Bektâşî mûsikîsinin en yaygın türlerinden ve en önemli unsurlarından biri nefestir. Güfteleri çoğunlukla Bektâşî tarîkatına mensup şairler tarafından yazılmış ilâhîlerin genel adıdır.(M. İ. Uzun, 2000) Nefesler melodi karakteri olarak küçük usullerle bestelenmiş ve halk mûsikîsinin etkileri görülen eserlerdir. Aslında bu etki mersiye, nevrûziyye, düvâz gibi diğer türler için de söylenebilir. Nefeslerin ağır usullerle söylenenlerine oturak, yürük usullerle söylenenlerine şahlama denilir. Şahlamalar "semah nefesi" olarak da bilinir.(Özcan, 1992a)

İslam tasavvufu ve Türk İslam edebiyatında nefes Bektaşî ve Alevîler'in görüş ve düşüncelerini dile getiren manzumeler olup "dua" anlamında kullanılmıştır.(Uludağ, 2006) Bektaşî mûsikîsinin en yaygın türlerinden ve en önemli unsurlarından birisi olan nefesler Rifâîlik, Kādirîlik, Halvetîlik vb. Sünnî tarikat mûsikîsindeki ilâhilerden

üslûp, konu, melodi karakteri ve az da olsa usul bakımından ayrılmaktadır. Tarikatın kaideleri, yol büyükleri ve tasavvuf anlayışı gibi Alevîlik ve Bektaşîlik'le ilgili hemen her konuyu işleyen küçük usullerle bestelenmiş nefesler, beste olarak daha ziyade halk mûsikîsinin etkisi altında kalmıştır.(Özcan, 1992a)

Nefeslerde kullanılan Bektâşî raksı, Bektâşî raksânı ve Bektâşî devr-i revânı adlı usuller tamamen bu mûsikîye mahsus ve genellikle bestelenen güfteye uygun usullerdir. Bu nedenle Bektâşî mûsikîsinden başka formlarda fazla kullanım alanı bulamamıştır. Birçok Bektâşî nefesinin şâirleri biliniyorsa da bestekârı meçhuldür. Bunda Bektâşî mûsikîşinaslarının adlarını gizlemelerinin (sırretme) rolü büyüktür. Bugün de bu sırretme geleneği Balkan Bektaşilerinde devam etmektedir.

Balkanlar'da Bektâşî mûsikîsi çoğunlukla şehir mûsikîsine yakındır. Kıvrak nağmeli, şarkılara daha yakın melodilerden oluşmaktadır. Bektâşî nefesleri Balkanlar'da daha çok Arnavutça sözlerden oluşmaktadır. Bunda Bektâşîliğin Arnavutlar arasında yaygın olmasının etkisi çoktur. Sözler genellikle Türkiye'de olduğu gibi Ehl-i beyt, Kerbelâ, Hazreti Ali, Hazreti Hasan, Hazreti Hüseyin, Hazreti Fâtımâ hakkındadır. Arnavut dünyasında bektâşî nefesleri, kültür mîrasının önemli bir hazînesi sayılmaktadır.

Bektâşî mûsikîsinde önemli yer tutan nefeslerin güfteleri ve besteleri, genellikle zâhidlikten uzak, rindâne, kalenderâne bir üslup taşır. Bektâşî mûsikîsinin bu özelliği, Balkanlar'daki mûsikî faaliyetlerine de yansımıştır. Meselâ, köylerdeki Bektâşî tekkelerinde bağlama; şehirlerdeki tekkelerde ise gitar, akordeon, keman ve klarnet gibi mûsikî âletleri kullanılmaktadır.

Bektâşî tekkelerindeki sohbet ve toplantılar sırasında okunan nefesler aracılığıyla mânevî hikmetlerin öğretildiği düşünülmektedirler. Bu nefesler, aynı zamanda, halka vatan sevgisi ve kahramanlık duygularını da yansıtmaktadır. Nefesler, tekke ve halk arasındaki sohbet toplantılarında okunmak suretiyle zamanımıza kadar gelmiştir.(Katroshi, 2006, ss. 21-22)

Balkanlar'da da şehir ve köy Bektâşîliği olmak üzere iki tür Bektâşî müziğinin varlığından söz edilebilir. Köy Bektâşîlerinin müziğinde sazlardan farklı olarak "Keteli" adlı saz (çiftetelli kopuza benzeyen bir saz) kullanılmaktadır. Şehir Bektâşîlerinde ise keman, akordeon, klarnet gibi bölgenin müziğinde kullanılan enstrümanlar tercih edilmektedir. Balkanlar'daki nefesler, ağırlıklı olarak hicâz ve uşşak makamlarında olup; nim sofyan, sofyan, devr-i hindî, aksak ve curcuna usullerinde bestelenmiştir. Onlarca Türkçe Nefesten bir örneğin güftesi şöyledir:

Uşşak Nefes Güfte: Kul Himmet Derleyen: Ubeydullah Sezikli Yöre: Prizren(Sezikli vd., 2020, s. 10)

Bugün bize pir geldi
Gülleri tazeledi
Onü sıra Kamberi
Ali Mürtazâ geldi
Ali bizim şahımız
Kâbe kıblegâhımız
Miraç'taki Muhammed
O bizim pâdişâhımız

Pâdişâhım Yaradan
Okur akadan Karadan
Ben şeyhimi görmedim
Hayli geçti aradan

Aramı uzattılar
Yarama tuz attılar
Falyre bir Kul geldi
Bezistanda sattılar

Sattılar bezistanda
Ses verir gülistanda
Muhammed'in hatemi
Bergüzârdır aslanda

Pir Abdal sultânımız
Anda çoktur yâdımız
Şâh-ı merdân aşkına
Ver bizim muradımız

2.4.Gülbank

Gülbank, çiçek adı olan "gül" ve "ses, seda, haykırma" anlamında kullanılan "bang" kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiş, "gül sesi, bülbül şakıması" anlamında Farsça bir kelimedir.(M. İ. Uzun, 1996) Türk Dil Kurumu Sözlüğü gülbank kelimesini "Hep bir ağızdan ve makamla yapılan dua veya ant" şeklinde tanımlamaktadır.(*Gülbank - TDK*) Gülbankler aynı zamanda Bektaşi mûsikîsidir. Dua eden tarafından melodiyle okunur.(Yaltırık, 2002, s. 408)

Bugün Rumeli topraklarında gülbankler Türkçe olarak okunmaktadır. Bunu en önemlilerinden bir tanesi Saraybosna Başçarşı'da Cuma namazında okunan Cuma Gülbankı'dır.

2.5.İrfan Türküleri

Balkan topraklarında yaşayan kültür içerisinde sadece tekke mûsikîsi eserleri içerisinde değil türkülerde de Hz. Ali (r.a.) sevgisine dair izlere rastlanmaktadır. Kosova'da yer alan Prizren Türk halk türküleri içerisinde Hz. Ali (r.a.) sevgisine "Ah Benim Bahtlı Yarim" isimli türküde rastlanmaktadır. Ailesini ve sevdiği kızı bırakarak Almanya'ya giden bir gencin sevgilisine karşı olan hislerini, sevgisini, hasretliğini bu şiirin sözlerinde dile getirerek, Peygamberimiz ve Hz. Ali (r.a.)'den sevgilisine kavuşma konusundan medet istemektedir. Şiir Prizren ağzıyla yazılmış bir eserdir.(Vırmiça vd., 2023, s. 203)

3.Sonuç

Türk Kültürü yeni kabul ettikleri İslam dini ile farklı bir boyut kazanırken bu boyut kendini özellikle sanatsal alanlarda daha fazla hissettirmiştir. Bunda İslam'a girmeden önce de var olan bilgi tecrübelerin ve birikimlerin İslam potasında eritilmiş ve ilerde adına "irfan" diyeceğimiz bir sevgi ve hoşgörü medeniyetinin ortaya çıkması etkili olmuştur. Bu sevgi ve hoşgörü sanatın dili ile o kadar uzaklara gitmiştir ki Balkanlardan hâlâ derlemekle bitiremediğimiz yazmakla sonuçlandıramadığımız bir medeniyetin uzantıları devam etmektedir. Türkçe İlahiler, Nefesler, Mevlidler, Gülbanklar ve İrfan Türküleri okuyan bir toplum Arnavutça ve Boşnakça yazdıkları şiirlerde bile Türkçe kelimeler kullanmıştır. Örneğin Boşnakça bir ilahînin bir kıtası şöyledir. Beş nokta üç harf /Aşk to je naş zarf /Fel jetelettaf /Elhamdülillah.

Kaynakça

Ahmedi, İ. (1989). Hafiz Ali Korça, Jeta dhe Vepra.

Aruçi, M. (2006). Balkanlar'da Mevlid Geleneği. Köprü, 19, 26-32.

Aruçi, M. (2007). Balkanlar'da Mevlid Geleneği. Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi, 1, 68-72.

Çetinkaya, Y. (1995). İhvân-ı Safâ'da Müzik Düşüncesi. İnsan Yayınları.

Emel Funda Türkmen (2023). Müzik Eğitiminde Öğretim Yöntemleri (11. Baskı). Pegem Akademi. https://depo.pegem.net/9786053183594.pdf

Gülbank—TDK, Geliş tarihi 23 Aralık 2024, gönderen https://sozluk.gov.tr/?kelime=gülbank.

Jahjai, A. (2016). Makedonya'da Dinî Mûsikî Geleneği. Dört Mevsim.

Kahyaoğlu, Y. (2010). Eğitim ve Müzik Sosyolojisi. Sanat Dergisi, 13, 17-152.

Katroshi, P. (2006). Gurgullima Shpirti (Birinci Baskı). Kryegjyshata Botërore Bektashiane.

Özcan, N. (1992'a). Bektaşî Mûsikisi. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 5, ss. 371-372). TDV Yayınları.

Özcan, N. (1992b). BEKTAŞÎ MÛSİKİSİ. İçinde TDV İslâm Ansiklopedisi (C. 5, ss. 371-372). Diyanet İşleri Başkanlığı. https://islamansiklopedisi.org.tr/bektasi-musikisi

Sezikli, U. (2016). Balkanlar'da İslam. İçinde Balkanlar'da Osmanlı Mirası: Dinî Mûsikî (C. 3, ss. 481-501). TİKA.

Sezikli, U. (2018). Evlâd-ı Fâtihândan Kadîm Sesler Balkan İlahileri. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Sezikli, U., Jahja, A., & Türkerbal, M. (2020). Evlâd-ı Fatihândan KADİM SESLER Balkan İlahileri-2 (C. 2). Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Uludağ, S. (2006). Nefes. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 32, ss. 522-523). TDV Yayınları.

Uzun, M. (1996). Türk Tasavvuf Edebiyatında Bir Dua ve Niyaz Tarzı Gülbank. İLAM Araştırma Dergisi, 1(1), 69-84.

Uzun, M. İ. (1996). Gülbank. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 14, ss. 232-235). TDV Yayınları.

Uzun, M. İ. (2000). İlâhi. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 22, ss. 64-68). TDV Yayınları.

Vırmiça, R., Sezikli, U., Günaydın, T., & Köksal, E. (2023). Evlâd-ı Fâtihandan Kadim Sesler Prizren Türk Halk Türküleri ve Hikayeleri. TİKA Yayınları.

Yalçın ÇETİNKAYA. (1995). İhvân-ı Safâ'da Müzik Düşüncesi. İnsan Yayınları.

Yaltırık, H. (2002). Trakya Bölgesinin Tasavvufi Halk Müziği, Nefesler Semahlar. Kültür Bakanlığı.

TÜRKÇENİN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİNDE BALKAN TÜRKÜLERİ

Doç. Dr. Hatice Güneş[1]

Özet

Türkülerde, Türk toplumunun sosyal, kültürel ve duygusal yaşamının izlerini bulmak mümkündür. Türküler, ilk ortaya çıktığı ve derlendiği bölgenin dil özelliklerine ve yaşam özelliklerine de ayna tutar. Bu bağlamda Balkan türküleri, bölgede yaşayan Türklerin sevinç, özlem, aşk ve ayrılıklarını anlatan sözler içerir. Belli bir ezgi ile söylenen Türküler, sözlerinin zihinde kalıcılığı ve dikkat çekiciliği gibi özellikleri bakımından dil eğitiminde yararlanılabilecek bir araçlar olarak değerlendirilebilir. Dil öğretiminin, aynı zamanda öğrenenlerle kültürel bir iletişim sunacak şekilde gerçekleştirilmesi gerektiği için türküler, kültüre ışık tutarak iletişim sağlayan bir meşale görevi de görebilir. Bu çalışmada, nitel araştırma yönteminden yararlanılarak doküman analizi tekniğine başvurulmuştur. Çalışmada, Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sürecinde dil becerilerinin edindirilmesi için üç Balkan türküsünden yararlanılarak günümüz teknolojilerinden Web 2 araçları LearningApps, Wordwall ve yapay zekâ destekli sunu hazırlama aracı slidesgo uygulaması kullanılmak suretiyle ders etkinlikleri tasarlanmıştır. Günümüz dünyasının artan teknolojik araçları ve yapay zekânın eğitim dünyasına girmesi, eğitim ortamlarında derslerin bu teknoloji ile tasarlanmasını gerekli kılmaktadır. Teknolojinin sağladığı birden fazla duyuya hitap etme, öğrenci-öğretmen etkileşimini sağlama, öğrenme sürecinin eksikliklerini tespit ederek geribildirim verme gibi özellikleri öğrenmeyi ve öğretmeyi keyifli bir hâle getirebilmektedir. Dil eğitimi sürecinin çeşitli etkinlikler çerçevesinde yürütülmesi, öğrencilerin derse motive olarak aktif katılımını sağladığı gibi öğrenilecek konuya ilgi duymalarına da katkıda bulunur. Her sınıfta farklı zekâ türlerinden öğrenciler bulunacağı için etkinliklerin çeşitlendirilmesi tüm sınıfın öğrenmesine hizmet edebilir. Böylece öğrenciler, dil becerilerine ilişkin uygulamalar yaparak dersi birden fazla duyu yoluyla aldıkları bilgilerle eğlenceli ve kalıcı bir biçimde öğrenebilirler. İlgili literatürde, akademik anlamda teorik bilgi içeren çalışmaların bulunmasının yanı sıra bu teorinin pratikte nasıl uygulanması gerektiğini ele alan çalışmaların da bulunması gerektiği düşüncesinden hareketle bu çalışmadaki etkinlikler tasarlanmıştır. Teknoloji desteği ile tasarlanan etkinlikler, öğrencilerin Türkçeyi öğrenmelerine hizmet edebilecek, öğretmenlere de ders işlemeye dönük örnekler sunarak etkinlik tasarlama hususunda ilgili alanda çalışan öğreticilere örnek teşkil edebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi, Balkan türküleri, Web 2.0 araçları, teknoloji

1 Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, hatice.altunkaya@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4498-194X.

BALKAN FOLK SONGS IN TEACHING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE

Abstract

It is possible to find traces of the social, cultural and emotional life of Turkish society in folk songs. Folk songs also mirror the language and life characteristics of the region where they first emerged and were collected. In this context, Balkan folk songs contain lyrics describing the joy, longing, love and separation of the Turks living in the region. Folk songs, which are sung with a certain melody, can be considered as a tool that can be used in language education in terms of their features such as the permanence of their words in the mind and their attractiveness. Since language teaching should also be carried out in a way to provide a cultural communication with learners, folk songs can also serve as a torch that provides communication by shedding light on culture. In this study, qualitative research method was used and document analysis technique was employed. In the study, lesson activities were designed by using three Balkan folk songs for the acquisition of language skills in the process of teaching Turkish as a foreign language by using Web 2 tools LearningApps, Wordwall and artificial intelligence supported presentation preparation tool slidesgo application. The increasing technological tools of today's world and the introduction of artificial intelligence into the world of education make it necessary to design lessons in educational environments with this technology. The features provided by technology such as appealing to multiple senses, providing student-teacher interaction, providing feedback by identifying the deficiencies of the learning process can make learning and teaching enjoyable. Carrying out the language education process within the framework of various activities contributes to the students' active participation in the lesson by motivating them and contributes to their interest in the subject to be learnt. Since there will be students with different types of intelligence in each class, diversifying the activities can serve the learning of the whole class. Thus, students can learn the lesson in a fun and permanent way with the information they receive through multiple senses by making applications related to language skills. In the related literature, the activities in this study were designed based on the idea that in addition to the studies containing theoretical information in the academic sense, there should also be studies that address how this theory should be applied in practice. The activities designed with the support of technology can serve students to learn Turkish and can serve as an example for teachers working in the relevant field in terms of designing activities by providing examples for teachers.

Keywords: Teaching Turkish as a foreign language, Balkan folk songs, Web 2.0 tools, technology

1.Giriş

Milletlerin yaşayış, sevinç, duygu ve dünyaya bakış açılarını yansıtan birtakım değer ve birikimler vardır. Bu değer ve birikimler, zamanla kültür olarak adlandırdığımız ve nesilden nesle aktarılan ve millî benliği yansıtan ögeler arasında yer alır. Söz konusu ögeler arasında önemli bir yer teşkil eden türküler, Türk kimlik ve yaşayışının izlerinin açık ve net bir şekilde izlerinin sürülebildiği ezgili bir şekilde söylenen Türkçe metinlerdir.

Göher (2010) türkülerin, çeşitli duygu ve durumları ifade etmesinin yanı sıra tarihsel olaylar, sosyoekonomik şartlar, kültürel değişimler ve toplumsal yönelimleri de yansıtan bir özellik gösterdiğine işaret etmektedir.

Küçükbezirci (2006) türkülerdeki zengin dilin, büyük ve saygın bir uygarlığın dili olduğunu, türkülerin binlerce yıllık bir süreçte oluşan, sade, alımlı, damıtılmış, rafine, insani her türlü duygu ve düşünceyi en kısa ve en anlamlı şekilde anlatabilen bir dile sahip olduğunu belirtir.

Türküler, içerdikleri zengin söz varlığı unsurları ile eğitim öğretim sürecinde yararlanılabilecek metinler arasında yer alır. Artun (2009) dildeki sözcükler, deyimler, söz kalıpları, özdeyiş ve atasözlerinin halk edebiyatı ürünleri kullanılarak çocuklara öğretilebileceğini belirtmektedir. Benzer şekilde türküler, Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sürecinde de hem kültürel iletişimi sağlamak hem de dil becerilerini kazandırmak amacıyla kullanılabilecek eserler arasındadır. Dil öğretimi aynı zamanda kültüre ilişkin ögelerin öğretimini de gerektirdiği için öğretim sürecinde birden fazla amaca hizmet edebilir. Arı ve Top (2016) türkülerin ezgili olma özelliklerinden dolayı öğrenmeyi kolaylaştırdığını; bu nedenle Ortaokul Türkçe derslerinde konu ve etkinliklerle birlikte türkülerin dinletilmesinin öğrencilerin derse olan ilgisini artırması bakımından öğrenme ortamını da olumlu yönde etkileyeceğini belirtmiştir. Benzer şekilde yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde de öğrencilerin neşeli, ezgili türküleri dinleyerek eğitim almaları, dili motive olmuş bir şekilde öğrenmeleri amacı ile kullanılabilir. Tekşan ve Süğümlü (2018) türkülerin, Türkçe dersinde temel dil becerilerinin kazandırılma sürecinde, dil bilgisi kurallarının kavratılmasında, derse giriş etkinliği olarak ve rahatlama, eğlenme gibi durumlarda kullanmaya uygun olduğunu ve bu nedenle Türkçe derslerinde türküleri hem metin hem etkinlik hem de kültür unsuru olarak kullanmak gerektiği hususunu ilgili literatürün istifade ve dikkatlerine sunmuştur. Çangal (2012) yabancılara Türkçe öğretiminde ezgili olma özelliğine sahip olan türkülerin kullanımının öğrenmeyi kolaylaştırdığını, türkü yardımıyla yapılacak etkinliklerin öğrencilerin telaffuzlarını geliştirdiğini ifade ederek öğrencilerin türküyü birkaç kez dinledikten sonra sözlerini tekrarlamaya çalıştıklarını, bu şekilde öğrencilerin dinleme becerilerinin yanında konuşma becerilerinin de geliştiğine dikkat çeker ve türkülerin kavuştaklarında bazı kelimeler sıklıkla söylendiğinden tekrar edilen bu kelimelerin telaffuzlarının öğrenciler tarafından kolayca söylendiğini ve bu kelimelerin ezberlenmesinin daha kolay olduğunu ifade eder.

Türküler, yörelerin çoğu zaman derlendikleri yörenin adları ile anılırlar. Bu bağlamda Balkanlar, Türk edebiyatının pek çok sahasına katkı sunması bakımından dikkat çekmektedir. Balkan veya Rumeli türküleri adı ile anılan türküler, söz konusu yörede yaşayan halkın yüzyıllarca süren yaşamının bir iz düşümüdür. İsen (1997) Balkanların, Osmanlı İmparatorluğu içinde, sanatçı, bilim ve devlet adamı üreten bir merkez hâline geldiğini, 16.-17. yüzyıllar arasında, devlet içinde görev alan 22 sadrazamın Bosnalı olduğunu belirterek 16. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı edebiyat eserlerinin büyük bir kısmının da Balkanlarda üretildiğini ifade eder. Bu eserler arasında türküler büyük bir yer tutar. Yahya Kaçar (2008) TRT arşivinde ve repertuarında bulunan ve notaları ile tespit edilebilmiş 356 adet Rumeli türküsünün bulunduğunu belirtir. Türk kültür ve folklorunda önemli bir yer tutan Balkan türkülerinin Türkçenin eğitim öğretimi sürecinde yararlanılması gereken önemli bir kaynak olduğu düşünülmüş ve bu çalışmada üç Balkan türküsünden yararlanılarak teknoloji destekli eğitim-öğretim etkinlikleri hazırlanmıştır.

2.Yöntem

Araştırmada, "araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesnenin, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlamaya çalışıldığı, önemli olanın, onu uygun bir şekilde gözleyip belirleyebilmek olduğu" (Karasar, 2012) model olarak tanımlanan tarama modeli kullanılmıştır.

3.Araştırmada Kullanılan Materyaller

Çalışmada, Balkan türküleri kaynak eserlerden araştırılmış ve Türkçenin öğretiminde kullanılabilecek dört türkü, Türkçe ve dil eğitimi alanında üç uzmanla görüşülerek tespit edilmiştir. Tespit edilen türküler ile Web 2 aracı LearningApps, Wordwall ve yapay zekâ destekli Slidesgo uygulaması kullanılarak Türkçenin öğretiminde kullanılabilecek etkinlikler hazırlanmıştır.

4.Veri Analizi:

Araştırmada veriler, doküman incelemesi (belgesel tarama) yolu ile analiz edilmiştir. Karasar (2012) var olan kayıt ve belgeleri inceleme yolu ile veri toplamaya belgesel tarama denildiğini ve bunun belli bir amaca dönük olarak kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerini kapsadığını ifade etmektedir.

5.Bulgular ve Yorum

Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde öğrenenlerin sosyal aktör olarak öğrenme sürecinde yer alması büyük önem arz eder. Öğrencilerin ders içerisine etkin katılımı, eğitim etkinliklerinin öğrenci motivasyonunu artıracak, eğlenceli bir içerik sunacak şekilde düzenlenmesini gerektirir. Bu bağlamda türküler, öğrencilerin motive olmuş bir şekilde eğlenerek öğrenmelerine destek olabilir. Türküler, dil öğretiminde

hem kültürel iletişimi sağlama hem de içerdikleri zengin söz varlığı ile dört temel dil becerisi ve dil bilgisi öğretimi sürecinde çeşitli etkinliklerin tasarımında materyal olarak kullanılabilecek önemli kültür ögelerindendir.

6. Etkinlik Örnekleri

6.1. Etkinlik 1.

Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni: Öğrenme, Öğretme ve Değerlendirme Metni'nde (2021, s. 51) tanımlayıcı "Etkileşim" alt başlığında "Genel Sözlü Etkileşim" bölümü bulunmaktadır. Bu konu aşağıdaki şekilde açıklanmaktadır:

Sözlü etkileşimin hem sözlü etkileşimi hem de canlı, yüz yüze işaretleşmeyi içerdiği anlaşılmaktadır. Burada ölçekler uzmanlık alanına yönelik türler eklenerek bir kez daha "kişiler arası", "işlemsel" ve "değerlendirici" olmak üzere üç makro işlev tarafından düzenlenmiştir. Ölçekler, "muhatabı anlama" ile başlamaktadır. "Muhatap", bir diyalogda doğrudan doğruya konuşulan kişi anlamına gelen biraz teknik bir terimdir. Daha önce de belirtildiği gibi sözlü kavrama ölçeklerini açıklayacak olan metafor, bir dizi eş merkezli iç içe girmiş dairedir. Burada biz işte bu dairelerin merkezindeyiz: Kullanıcı/öğrenen, muhatap ile etkileşime aktif olarak katılmaktadır. Diğer ölçekler ise aşağıdaki gibidir:

► *Kişiler arası: "Karşılıklı konuşma",*

► *Değerlendirici: "Resmî olmayan tartışma (arkadaşlarla)"; "Resmî tartışma (toplantılar)", "Hedef odaklı iş birliği";*

► *İşlemsel: "Bilgi alışverişi", "Mal ve hizmet alımı", "Mülakat yapma ve mülakata girme" ve "İletişim ve haberleşme araçlarını kullanma"*

İkinci etkinlik bu ölçekte belirtilen bir kazanımı öğrencilere vermek amacı ile tasarlanmıştır.

LearningApps, Wordwall ve Slidesgo Uygulaması ile Oluşturulan Genel Sözlü Etkileşim Etkinliği

Etkinlik Seviyesi: Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenen B1 Seviyesindeki Öğrenciler

Etkinlikle Gerçekleştirilmesi Hedeflenen Kazanımlar: Genel Sözlü Etkileşim (Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni: Öğrenme, Öğretme ve Değerlendirme, 2021, s. 77):

İlgi alanları ve mesleki alanıyla ilgili rutin veya rutin olmayan aşina olduğu meselelerde biraz güvenle iletişim kurabilir. Bilgi alışverişinde bulunabilir, bilgiyi denetleyebilir veya onaylayabilir, daha az rutin olan durumlarla ilgilenebilir ve bir şeyin neden sorun olduğunu açıklayabilir. Filmler, kitaplar, müzik vb. gibi daha soyut ve kültürel konular hakkında düşüncelerini ifade edebilir.

Derse girişte öğrencilerin dikkatini çekmek ve hedeften haberdar etmek için yapay zekâ destekli slidesgo aracı ile Mavrova kasabası hakkında hazırlanan bir sunu gösterilir.

Görsel 1. Mavrova Hakkında Hazırlanan Sunu

Öğrencilere, Mavrova hakkında aşağıdaki ağ adresinde bulunan sunu dersin giriş aşamasında gösterilir:

(https://slidesgo.com/editor?template=9ce98a6f-9199-47d1-af1c-810e12b954c8&aipresentation=%7B”topic”%3A”Mavrova+Kasabası+doğal+güzellikleri,+tarihi,+kültürü”,”tone”%3Anull,”language”%3Anull,”vector”%3A38141,”slides”%3A8%7D&lang=en - rs=landing-ai-slidesgo)

- Şunu izlendikten sonra öğrenciler ile Mavrova hakkında konuşulur.
- “Mavrova’dan Çıktım Yola” adlı Balkan türküsünün sözlerinin yazılı olduğu çalışma kâğıtları öğrencilere dağıtılır. Sözler, öğretmen tarafından okunur. Daha sonra gönüllü öğrenciler tarafından da okunur.
- Öğrencilere türkünün sözlerinde bilmedikleri kelimeler varsa altını çizin yönergesi verilir.

- Bilinmeyen kelimeler bağlamdan hareketle tahmin edilmeye çalışılır ve sonrasında da tahminler Türk Dil Kurumu Türkçe sözlük aracılığı ile doğrulanır.
- Öğrencilerden bu kelimelerle ilgili farklı cümleler kurmaları istenir.
- Öğrencilerin kelimeleri pekiştirmeleri için Web 2 aracı Wordwall ile hazırlanmış olan kelime eşleştirme etkinliğini yapmaları sağlanır.
- Etkinlik Ağ Adresi: https://wordwall.net/tr/resource/77284381/kelimeleri-resimleri-ile-eşleştirelim-türkçe-öğrenelim

Görsel 2. Etkinlik Ara Yüzü

- Öğrencilerle birlikte "Mavrova'dan Çıktım Yola" türküsü dinlenir ve ardından söz konusu türkü ile hazırlanan LearningApps etkinliği gerçekleştirilir.
- "Mavrova'dan Çıktım Yola" türküsü ağ adresi: https://www.youtube.com/watch?v=ElNDQGO6ZOg
- LearningApps Etkinliği Ağ Adresi: https://learningapps.org/watch?v=pviam983c24
- Söz konusu etkinlik, video aralarına eklenen sorular yolu ile hazırlanmıştır. Görsel-işitsel olarak birden fazla duyuya hitap edebilen etkinlik ile öğrenciler hem dikkatli bir şekilde dinleyebilir hem de eğlenerek kalıcı öğrenmeler gerçekleştirebilir.

Görsel 3. LearningApps Etkinliği Görseli

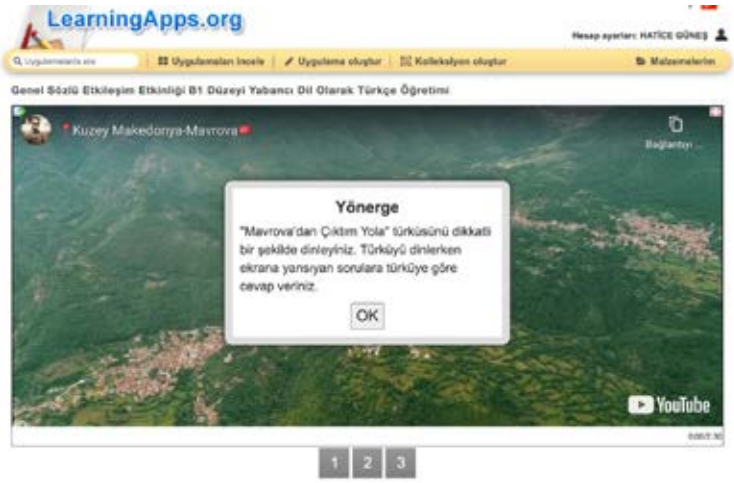

Etkinliğin LearningApps uygulamasının son sorusu "İzlediğiniz videoda Mavrova görüntüleri vardır. Mavrova hakkında ne düşünüyorsunuz?" şeklinde hazırlanmıştır. Bu şekilde hazırlanma nedeni, etkinlikte öğrencilere kazandırılmak istenen genel sözlü etkileşim başlığındaki beceriyi kazandırabilmektir. Dersin bitiş aşamasında, genel bir değerlendirme yapılarak öğrencilerden doğdukları yeri betimlemeleri istenir. Böylece sınıf ortamında genel bir sözlü etkileşim meydana gelebilecek ve öğrenciler Türkçeyi iletişim sürecinde kullanabileceklerdir.

6. 2. Etkinlik 2.

Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni: Öğrenme, Öğretme ve Değerlendirme Metni'nde (2021, s. 51) tanımlayıcı ölçek bölümünün alt başlığında işitsel (veya işaret dilinde) medya içeriğini ve kayıtları anlama başlığı yer almaktadır.

Bu ölçeğin; mesajları, hava tahmin raporlarını, anlatılan hikâyeleri, haber bültenlerini, röportaj ve belgeselleri kapsayan işitsel ve işaret dilinde medya yayınlarını ve videosuz kayıtlı materyalleri içerdiği belirtilmiş ve bu ölçekte işlevsel hâle getirilen anahtar kavramlar aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir:

► *Somut bilgileri anlama,*

► *Ana noktaları, gerekli bilgileri anlama,*

► *Önemli bilgileri yakalama,*

► *Konuşmacının duygu durumu, tavırları ve bakış açılarını tanıma.*

Etkinlik, bu ölçekte belirtilen bir kazanımı öğrencilere vermek amacı ile tasarlanmıştır.

LearningApps Uygulaması ile Oluşturulan Sözlü Kavrama Etkinliği

Etkinlik Seviyesi: Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenen B2 Seviyesindeki Öğrenciler

Etkinlikle Gerçekleştirilmesi Hedeflenen Kazanımlar: İşitsel (veya işaret dilinde) medya içeriğini ve kayıtları anlama (Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni: Öğrenme, Öğretme ve Değerlendirme, 2021, s. 56):

Standart dilde sunulan çoğu belgesel ve diğer birçok kayıtlı veya yayımlanmış materyali anlayabilir ve bu materyallerdeki ruh durumunu, tutumu vb. tanıyabilir.

Etkinlik, dinleme öncesi, sırası ve sonrası olmak üzere üç aşamada hazırlanmıştır.

Öncelikle öğrencilerin derse girişte ilgilerini çekebilmek ve ders içinde kullanılacak türkünün içerisinde bulunan kelimelere dikkat çekmek için birkaç tane resim gösterilir ve bu resimlerin adlarını aşağıda sunulan uygulama aracılığı ile eşleştirmeleri istenir.

Etkinlik Ağ Adresi: https://learningapps.org/watch?v=pux7qupkn24

Görsel 4. Etkinlik Görseli

Öğrencilerle dersin girişinde web 2 aracı Learning Apps ile hazırlanan etkinlik gerçekleştirildikten sonra Tuna Boyu türküsü Learning Apps etkinliği ile dinlenir.

Etkinlik 2 Ağ Adresi: https://learningapps.org/watch?v=puh6ufav524

Etkinlik için öncelikle öğrencilere "Aşağıdaki türküyü dikkatli bir şekilde dinleyiniz. Size sorulan soruları türküye göre cevaplayınız." yönergesi sunulur. Uygulamaya yüklenen türkü videosunun farklı dakikalarına aşağıdaki sorular yerleştirilir ve dinleme sırasında öğrencilerin bu soruları yanıtlaması istenir.

- Türküyü söyleyen Tuna boyunda kimi görmüştür?
- Göçmen kızının elinde ne vardır?
- Göçmen kızının annesi var mıdır?
- Telgrafın tellerinden haber var mıdır?
- Göçmen kızının babası var mıdır?

Görsel 5. Etkinlik Görseli

Dinleme etkinliği sonrasında öğrencilerle "Tuna Boyu" türküsü ve bu türkünün duygusu hakkında konuşulur. Ardından türkü sözlerinin bulunduğu kâğıtlar öğrencilere dağıtılır ve okumaları istenir. Türkü, gönüllü öğrenciler tarafından seslendirilir. Öğrencilerin seslendirmeleri sonrasında telaffuzlarına yönelik uygun geribildirimlerde bulunulur. Öğrencilerle türkü sözlerine yönelik kelime çalışması yapılır. Bilmedikleri kelimeler varsa işaretlemeleri istenir. Kelimelerin anlamlarının ortaya çıkarılması için bağlamdan hareketle öğrencilerin anlamı tahmin etmeleri istenir. Tahminlerin doğrulanması için sözlük kullanılır. Sonrasında öğrencilerin söz ko-

nusu kelimelerle yeni cümleler kurmaları istenir. Gelecek derse kadar öğrencilerdederste öğrenilen kelimeleri günlük yaşamlarında kullanmaya çalışmaları önerilir.

6. 3. Etkinlik 3.

"D-AOBM (2021, s. 133) Örnek Tanımlayıcı Ölçekleri: İletişimsel Dil Yetkinlikleri" başlığında "dilsel yetkinlik", "toplumdilbilimsel yetkinlik" ve "edimsel yetkinlik "olmak üzere üç ayrı alan yer almaktadır:

Görsel 6. İletişimsel Dil Yetkinlikleri Tablosu (D-AOBM, s. 137)

Görsel 6'da yer alan dilsel yetkinlik başlığı alt alanlarında 'söz varlığı' ve 'dil bilgisel doğruluk' başlıkları yer almaktadır. Bu başlıklara ilişkin açıklamalar söz konusu metinde aşağıdaki şekilde verilmiştir:

Söz varlığı

Bu ölçek, kullanılan ifadelerin genişliği ve çeşitliliği ile ilgilidir. Genellikle geniş çapta okuma yoluyla edinilmektedir. Bu ölçekte işlevsel hâle getirilen anahtar kavramlar şunlardır:

► *Kullanım alanı çeşitliliği – A1 seviyesinden B2 seviyesine, sonrası seviyelerde sınırsız,*

► *Dilin türü: Temel sözcük/işaret ve öbek birikimi ile başlayan, deyimsel ifadeler*

ve gündelik anlatımı içeren çok geniş bir sözcük birikimine doğru bir ilerleme.

Dil bilgisel doğruluk

Bu ölçek, hem kullanıcının/öğrenenin "önceden hazırlanmış" ifadeleri doğru hatırlama yeteneği hem de düşünceyi ifade ederken dil bilgisel yapılara odaklanma kapasitesi ile ilgilidir. Bu zordur çünkü düşünceleri ifade ederken veya daha zorlu görevleri gerçekleştirirken kullanıcı/öğrenen zihinsel işlem kapasitesinin çoğunu görevi yerine getirmeye adamalıdır. Bu nedenle karmaşık görevler sırasında dil bilgisel doğruluk azalma eğilimindedir. Ayrıca İngilizce, Fransızca ve Almanca araştırmalar, öğrenenin dili daha bağımsız ve yaratıcı bir şekilde kullanmaya başlamasıyla dil bilgisel doğruluğun B1 seviyesi civarında azaldığını göstermektedir. Doğruluğun çizgisel bir şekilde artmadığı gerçeği tanımlayıcılara da yansımaktadır. Bu ölçekte işlevsel hâle getirilen anahtar kavramlar şunlardır:

► *Belirli bir birikimin denetimi (A1 seviyesinden B1 seviyesine),*

► *Hataların belirginliği (B1seviyesinden B2 seviyesine),*

► *Kontrol derecesi (B2 seviyesi ile C2 seviyesi arası).*

Üçüncü etkinlik tasarımı, D-AOBM'nde (2021) yukarıda sözü edilen yetkinlik alanlarındaki kazanımlara yönelik olarak hazırlanmıştır.

LearningApps Uygulaması ile Oluşturulan İletişimsel Dil Yetkinlikleri Etkinliği:

Etkinlik Seviyesi: Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenen A1 Seviyesindeki Öğrenciler

Etkinlikle Gerçekleştirilmesi Hedeflenen Kazanımlar: İletişimsel Dil Yetkinlikleri (Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni: Öğrenme, Öğretme ve Değerlendirme, 2021, s. 135):

Söz Varlığı Kazanımı C1

Dolaylı ifadelerle boşlukların anında üstesinden gelmeye izin veren geniş bir sözcük birikimine iyi bir şekilde hâkimdir, az da olsa ifade ve kaçınma stratejileri arayışı içindedir. Daha az karşılaşılan kelimelerin/işaretlerin bile eş anlamlılarını kullanarak hemen hemen tüm durumlarda birkaç kelime seçeneği arasında seçim yapabilir. Yaygın deyimsel ifadelere ve gündelik anlatıma hâkimdir; kelimeleri/işaretleri oldukça iyi kullanabilir. Kendi uzmanlık alanında ortak olan teknik kelime ve deyimsel ifade genişliğini anlayabilir ve uygun şekilde kullanabilir.

Dil bilgisel doğruluk Kazanımı C1

Sürekli olarak yüksek derecede dil bilgisel doğruluğu korur, hatalar nadirdir ve fark edilmesi zordur.

Dersin giriş aşamasında öğretmen, öğrencilere bugün derse "Vardar Ovası" adlı bir Balkan türküsü dinleyerek başlayalım der ve aşağıdaki ağ bağlantısında bulunan türküyü dinletir.

Görsel 7. Etkinlik Görseli

Etkinlik türküsü ağ bağlantısı: https://www.youtube.com/watch?v=JZjKTjXvX1s

Türkü dinlendikten sonra öğrencilerle türkü hakkında konuşulur. Türkünün Türk kültürünü yansıtan anlamları açıklanır. Öğrencilere türküyü dinledikten sonra neler hissettikleri sorulur. Daha sonra öğrencilere türkü sözlerinin yazılı olduğu çalışma kâğıtları dağıtılır. Öğrencilerden türkü sözlerinde bulunan isim tamlamalarının altını çizmeleri, bilmedikleri kelimeler varsa metnin altına not almaları istenir. A1 düzeyi konuları arasında yer alan tamlamaların hatırlatılması ve pekiştirilmesi esas amaç olup çerçeve metinde belirtilen dil bilgisel doğruluğu koruyacak derecede bilgiye erişmelerini sağlamaktır. İşaretleme sonrası Wordwall uygulaması ile hazırlanan aşağıdaki isim tamlaması etkinliği yapılır.

İsim Tamlaması Etkinliği Ağ Adresi: https://wordwall.net/tr/resource/77291420/

isim-tamlamaları-yabancı-dil-olarak-türkçe-öğretimi-a1-düzeyi.

Söz varlığı etkinliği olarak türküde geçen söz varlığı unsurları üzerinde durulur. Öğrencilerin bilmediği kelimelerin anlamları tahminlerden hareketle bulunmaya çalışılır. Tahminler sonrasında kelimeler Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne bakılarak doğrulanır ve öğrencilerden söz konusu kelimeler ile cümle kurmaları istenir. Bilinmeyen olası sözcüklerin pekiştirilmesi amacıyla Web 2.0 aracı Wordwall ile hazırlanan aşağıdaki etkinlik sınıf ortamında yapılır:

Etkinlik Ağ Adresi: https://wordwall.net/tr/resource/77302122

Öğrencilere ders sonunda konuyu hatırlamaları ve tekrar etmeleri için Yunus Emre Enstitüsü'nün https://www.youtube.com/watch?v=txWIzYY4Wfc adresindeki ders kaydını izlemeleri tavsiye edilir.

7.Sonuç

Türküler, belli bir ezgi ile söylendiği, sözlerinin zihinde kalıcılığı ve dikkat çekiciliği gibi özellikleri bakımından yabancılara Türkçe öğretiminde yararlanılabilecek önemli verimlerdir.

Türkçe öğrenen yabancılara için kültürel bir iletişim sunan türküler, kültüre ışık tutarak yabancılar için bir meşale görevi de üstlenir. Bu çalışmada, Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sürecinde dil becerilerinin edindirilmesi için üç Balkan türküsünden yararlanılmıştır. Etkinliklerin hazırlanmasında Web 2.0 araçları LearningApps ve Wordwall uygulamaları ile yapay zekâ destekli sunu hazırlama aracı olan Slidesgo uygulamasından yararlanılmıştır. Günümüz dünyasının artan teknolojik araçları ve yapay zekânın eğitim dünyasına girmesi, eğitim ortamlarında derslerin bu teknoloji ile tasarlanmasını gerekli kılmaktadır. Dil eğitimi sürecinin çeşitli etkinlikler çerçevesinde yürütülmesi, öğrencilerin derse motive olarak aktif katılımını sağladığı gibi öğrenilecek konuya ilgi duymalarına da katkıda bulunur. Her sınıfta farklı zekâ türlerinden öğrenciler bulunacağı için etkinliklerin çeşitlendirilmesi Teknoloji desteği ile tasarlanan etkinlikler, öğrencilerin Türkçeyi öğrenmelerine hizmet edebilecek, öğretmenlere de ders işlemeye dönük örnekler sunarak etkinlik tasarlama hususunda ilgili alanda çalışan öğreticilere örnek teşkil edebilecektir.

8.Öneriler

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi, D-AOBM'nde (2021) yer alan dil becerilerine ilişkin ölçekler dikkate alınarak gerçekleştirilmektedir. Türkçe öğretme-öğrenme sürecinde gelişen teknolojinin kullanımı, ders ortamını keyifli bir hâle getirebilecek ve kalıcı öğrenmeleri sağlayabilecektir.

Bu çalışmada, üç Balkan türküsünde yararlanılarak teknoloji destekli üç ders etkinliği tasarlanmıştır. Dil becerilerini öğrencilere kazandırabilmek için farklı yörelerin türküleri ile de çeşitli etkinlikler tasarlanmalıdır.

Türk edebiyatının çeşitli coğrafyalarında üretilen otantik metinler, dil öğretimi sürecinde teknoloji ile birleştirilmeli ve öğrenci ile öğretmenlerin istifadesine sunulmalıdır.

Dört temel dil becerisinin iç içe öğretilmesi için etkinlik kitapları çeşitli dil düzeylerine yönelik olarak ayrı ayrı hazırlanmalıdır.

Kaynakça

Arı, B., & Top, M. B. (2016). Türkülerin ortaokul Türkçe derslerinde kullanımı ve işlevleri. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 30*(30), 78-91.https://doi.org/10.17498/kdeniz.51385.

Artun, E. (2009). *Ortak Türk kültürü ürünlerinin çocuk edebiyatına katkıla*rı.https://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_ortak_turk_kulturu_cocuk_edebiyatina_katkilari.pdf.

Çangal, Ö. (2012). Yabancılara Türkçe öğretiminde kültür taşıyıcısı olarak türküler. *Gazi Üniversitesi Türkçe Araştırmaları Akademik Öğrenci Dergisi 2*(2), 9-20. https://www.academia.edu/9415341/Yabancılara_Türkçe_Öğretiminde_Kültür_Taşıyıcısı_Olarak_Türküler.

Göher, F., (2010) Türkülerde motifler. Türk Yurdu Dergisi, 30 (62), 269, 173-180.

İsen, M. (1997). *Tezkirelere göre Osmanlı kültür coğrafyası*.Akçağ Yayınları.

Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri.* Nobel Yayıncılık.

Küçükbezirci S., (2006). *Konya merkez türküleri.* Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü.

Süğümlü, Ü., & Tekşan, K. (2018). Türkülerin Türkçe eğitiminde kullanılabilirliği. *Sakarya University Journal of Education, 8*(4), 286-299. https://doi.org/10.19126/suje.480111.

Yahya Kaçar, G. (2008). Rumeli türküleri. *Erdem, (51),* 217-234.

İnternet Kaynakları

https://learningapps.org/

https://wordwall.net/tr

https://slidesgo.com/

https://sozluk.gov.tr/

https://www.youtube.com/watch?v=txWIzYY4Wfc

KENT VE KİMLİK İLİŞKİSİNİN MEDYAYA YANSIMASI: "BALKAN NİNNİSİ" DİZİSİ ÖRNEĞİNDE ÜSKÜP KENT KÜLTÜRÜ

Dr. Öğr. Üyesi Aysun Ezgi Yılmaz[1]

Özet

Coğrafi konum, mimari yapı, doğal varlıklar, tarihi birikim, kültürel doku vb. unsurları bünyesinde barındıran kentler canlı bir varlık gibi gelişim gösterirken çeşitli topluluklara ve medeniyetlere ev sahipliği yapmakta ilgili topluluklar da içinde bulundukları kentin maddi ve manevi dokusuna katkı sağlamaktadır. Maddi ve manevi kültürün birlikteliğiyle şekillenen kentler bu yönüyle kendine özgü bir kimlik kazanmaktadır. Bu çalışma kapsamında Osmanlı'nın XIV. yüzyıl itibarıyla sınırlarına katmaya başladığı ve Balkan Savaşlarına kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalan Balkan topraklarından Makedonya'nın başkenti Üsküp merkeze alınmıştır. Makedonlar başta olmak üzere Arnavutlar, Sırplar, Türkler, Boşnaklar, Romanlar vb. etnik gruplara ev sahipliği yapan Üsküp çok kültürlü bir kent kimliği arz etmektedir. Çalışma kapsamında Üsküp kent kimliği ve söz konusu kültürlerin (ağırlıklı olarak Türklerin) kent kimliğine katkıları "Balkan Ninnisi" adlı dizi üzerinden ele alınmıştır. Çekimleri Üsküp'te gerçekleştirilen TRT'de 21 Haziran 2022 tarihinde yayın hayatına başlayan ve yirmi beş bölüm süren dizi içerik analizi tekniğiyle incelenmiştir. Bu inceleme ile kentin maddi kültür varlıkları olarak nitelendirilebilecek ev, köprü, han, çarşı, cami, kahvehane vb. kültürel mekânlar ile *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinin* belirlediği alanlardan sözlü gelenekler ve anlatımlar, toplumsal uygulamalar, ritüeller, şölenler; doğa ve evrenle ilgili uygulamalara ilişkin göstergelere yer verildiği tespit edilmiştir. Hızlı tüketim kültürünün egemen olduğu kültürel sınırların hızla ortadan kalktığı 21. yüzyılda kültürel koruma ve aktarma anlayışında da bir takım dönüşüm ve değişimler olmuş bu noktada popüler kültür ürünü olarak geniş kitlelere hitap etme gücüne sahip medya kanalları da kullanılmaya başlamıştır. Özellikle erişimi kolay maliyeti düşük ve her düzeyden seyirciye hitap edebilen televizyon dizilerinin içerdiği kültürel göstergelerle kent kimliğinin betimlenmesi, kültürün korunması ve gelecek kuşaklara aktarılmasında etkili bir araç olabileceği anlaşılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Kent kimliği, Türk kültürü, Üsküp, kültürel aktarım, Balkan Ninnisi

1 Başkent Üniversitesi, aezgi1989@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6619-0834.

THE REFLECTION OF THE CITY-IDENTITY RELATIONSHIP IN THE MEDIA: SKOPJE'S URBAN CULTURE IN THE CASE OF THE BALKAN NINNISI TV SERIES

Abstract

Cities, which encompass elements such as geographical location, architectural structure, natural assets, historical heritage, cultural texture and more, develop like living entities, hosting various communities and civilizations, while these communities, in turn, contribute to the material and spiritual fabric of the cities they inhabit. Cities shaped by the unity of material and spiritual culture thus acquire a unique identity. This study focuses on Skopje, the capital of Macedonia, located in the Balkan lands, which became part of the Ottoman Empire starting in the 14th century and remained under Ottoman rule until the Balkan Wars. Skopje, which hosts various ethnic groups including primarily Macedonians, as well as Albanians, Serbs, Turks, Bosnians, Romani, and others, presents a multicultural urban identity. Within the scope of the study, the urban identity of Skopje and the contributions of the mentioned cultures (mainly Turks) to this identity are discussed through the TV series titled "Balkan Ninnisi". The series, which was filmed in Skopje and began airing on TRT on June 21, 2022, and lasted for twenty-five episodes, was analyzed using content analysis technique. This analysis revealed that the series includes cultural venues such as houses, bridges, inns, bazaars, mosques, and coffeehouses, which can be described as material cultural assets of the city, as well as indicators of oral traditions and narratives, social practices, rituals, festivities, and practices related to nature and the universe, as defined by the *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. In the 21st century, where fast consumption dominates and cultural boundaries rapidly disappear, there have been transformations and changes in the understanding of cultural preservation and transmission, and media channels with the power to reach wide audiences as products of popular culture have thus also begun to be utilized. It is understood that television series, which are particularly accessible, low-cost, and able to appeal to the audiences at all levels, can be effective tool in depicting urban identity and in the preservation and transmission of culture to future generations through the cultural indicators they contain.

Keywords: Urban identity, Turkish culture, Skopje, culture transmission, Balkan Ninnisi

1.Giriş

Kelime anlamına bakıldığında belirli bir nüfus yoğunluğu ve bu nüfusun ekonomik faaliyetlerinin gerçekleştirildiği yerleşim alanı olarak tanımlanan kentler aslında fiziksel bir alan olmanın ötesinde tarihsel, toplumsal, siyasal, iktisadi ve kültürel dinamikleri ile canlı ve devingen bir yapı arz etmektedir. Kent ile, sınırlarında varlık gösteren insanlar arasında organik bir bağ bulunmaktadır. Sınırları içerisindeki insanları birçok açıdan etkileyen kent eş zamanlı olarak söz konusu insanların eylemlerinden de etkilenerek varlığını sürdürmektedir. Taşıdığı fiziki özellikler ile birlikte toplulukların kültürel, ekonomik, toplumsal, siyasi ve tarihi faaliyetleriyle şekillenen kentler süreç içerisinde kendine özgü bir kültür oluşturmakta geçmişten geleceğe aktarılan kent kültürü kente bir kimlik kazandırmaktadır.

Olumlu ve olumsuz yönleriyle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekonomik, siyasi ve kültürel alanlardaki etkileri tartışılan küreselleşme ulusal sınırların aşılarak küresel bir toplumun inşa edilme süreci olarak betimlenebilir. Mekânsal sınırların hızla aşıldığı küreselleşme sürecinde toplumsal bir alan olan kentler de değişimin önemli bir parçası olarak konumlandırılmıştır. Küreselleşmenin tek tipleştirici etkisi kentlerin kendilerine has olan kimliklerini parçalamakta ve kent kültürünü tahrip etmektedir. Küreselleşme etkisiyle alışveriş merkezleri, iş merkezleri, fastfood zincirleri, gökdelen/plaza vb. yapılarla benzer şekilde çevrelenen kentlerde topluluğu oluşturan insanların yaşam biçimleri de tek tipleşmekte ve süreç içerisinde kentlilik bilinci ortadan kalkmaktadır. Çalışmasında küreselleşme, kent ve kültür ilişkini irdeleyen Şerife Geniş, küreselleşme sürecinde geliştirilen yeni kent politikalarından biri olarak değerlendirdiği kentlerin özgün tarih ve kimliklerini koruma amacıyla ortaya konan restorasyon ve yenileme çalışmalarının bu amacın aksine benzer kentler yarattığına ve özellikle yerli yabancı üst gelire sahip grupların şekillendirdiği bu kentlerde düşük gelir gruplarının tecrit edilerek kültürel homojenleşmeye hizmet edildiğine dikkat çekmektedir (2011: 53-59).

Yerel ve ulusal kültür bileşenlerinin baskın kültür ile rekabet etmesini engelleyen küreselleşme tek tip kültürün egemenliğine dayanmaktadır. Bu noktada küreselleşme karşısında kolektif bir şekilde üretilen kültürel belleğin muhafaza edilmesi kritik bir önem taşımaktadır**.** Assman (2001: 57) toplulukların varlıklarını sürdürebilmeleri için gerekli olan kültürel belleğe dikkat çekerken bu belleğin özel taşıyıcıları bulunduğunu ve bu taşıyıcıların dönemsel olarak değişkenlik gösterebildiğini dikkat çekmektedir. Walter Ong da *Sözlü ve Yazılı Kültür* adlı eserinde yazı, matbaa ve bilgisayarın, sözün büründüğü teknoloji çeşitlerinden olduğunu (2014: 99) ifade ederken sözlü, yazılı ve elektronik kültür ortamlarında kültür taşıyıcılarının değişimini somut olarak göstermektedir. Süreç takip edildiğinde; yazı öncesi birincil sözlü kültür çağında sınırlı bir alanda küçük grupların kültür aktarım aracı söz iken yazı ve özellikle matbaayla birlikte mekânsal sınırlar yavaşça ortadan kalkmış farklı kültürler birbirinden haberdar olmuştur. 20. yüzyılın ortalarından gelindiğinde ise yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte elektronik kültür ve özellikle kitle iletişim araçları sınırları tamamen ortadan kaldırmış bu da kültürel anlamda küreselleşmeyi beraberinde getirmiştir. Bu süreç karşısında kültürlerin korunması ve sürdürülmesi için kullanılan geleneksel koruma anlayışları ve kanallarından bazılarının değiştiği yeni koruma anlayışları ve mekanizmalarının geliştirildiği

bilinmektedir. Bu noktada kitle iletişim araçlarına ilişkin yaklaşımın değişimi dikkat çekicidir; ilk aşamada ulusal sınırları daraltan ve kültürlerin egemen kültür etkisine girerek yok olmasına yol açan araçların başında tanımlan kitle iletişim araçlarının süreç içerisinde kültürel koruma noktasında kullanılabileceği yönünde bir kırılma yaşanmıştır. Nebi Özdemir somut olmayan kültürel miras, medya ve yeni teknolojiler arasındaki ilişkiyi değerlendirdiği çalışmasında UNESCO çatısı altında imzalanan *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi* ve *Kültürel İfadelerinin Çeşitliliğinin Korunması Sözleşmesinde* medyanın "sözleşmelerin yaşama geçirilmesinde altyapı/temel araç ve en sonda da vazgeçilmez paydaş" (2013: 53) olarak konumlandırıldığını ifade etmekte ve günümüzde kültürel mirasın korunmasında medyaya atfedilen pozitif algıyı vurgulamaktadır.

Türkiye'de 20. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde toplumsal hayatta kendine yer bulan televizyon kültür yaratma ve yayma noktasında kültürel belleğin en etkin taşıyıcı konumuna gelmiştir. İlkel toplumlarda şamanların, geleneksel toplumlarda masal analarının, âşıkların, meddah vb. anlatıcıların yerini modern toplumda geniş kitlelere farklı bir teknikle çeşitli hikâyeler anlatan ve bu yolla kültürün aktarımına hizmet eden televizyonlar almıştır. Maliyeti düşük, farklı yaş grupları ve gelir düzeyinde bireylere hızlı bir şekilde temas edebilen televizyon ilk aşamada iletişim aracı olarak konumlandırılırken özellikle yüzyılın sonlarına doğru özel kanalların sektörde yerini almasıyla eğlence ve boş vakti değerlendirme alternatifleriyle daha geniş bir kitleyi etkisi altına almayı başarmıştır. Toplumsal bellek ve medya ilişkisini ele aldıkları çalışmalarında Abdülkadir Atik ve Şeyma Bilginer Erdoğan yaygın kullanım alanına sahip olan televizyonun duruma göre kültürü hatırlatma ve unutturma gibi iki zıt amaca hizmet edebileceğine dikkat çekmektedir (2014: 10) Çalışma kapsamında ise iletişim teknolojisinin en kadim üyelerinden televizyonun kent kimliğini ve kültürünü hatırlatma, yansıtma ve aktarmaya yönelik katkısı bir televizyon dizisi üzerinden değerlendirilmiştir.

2.Balkan Ninnisi Dizisinin Konusu

21 Haziran 2022 tarihinde TRT1'de yayın hayatına başlayan Balkan Ninnisi adlı dizi 5 Ocak 2023 tarihinde yayınlanan yirmi beşinci bölümüyle ekranlara veda etmiştir. Çekimleri, farklı kültürlere ev sahipliği yapan Makedonya'nın başkenti Üsküp'te gerçekleştirilen dizide biri Türk biri Makedon olan iki farklı millete mensup gencin aşkları işlenmektedir. İstanbul'da üniversite eğitimini tamamlayan ve Üsküp'e dönen Ertan geleneklerine bağlı bir Türk ailesinin en küçük çocuğudur. Jovanka ise Makedon bir aileye mensup bir genç kızdır o da yurtdışında üniversite eğitimini tamamlayıp Üsküp'e dönmüştür. Ortak arkadaşları Gülbahar sayesinde iki gencin kesişen yolları sonrasında iki ailenin Türk konağında bir arada yaşamak zorunda kalması ile tamamen değişir. Dizinin ilk bölümünden itibaren Ertan'ın ailesi Makedonlara Jovanka'nın ailesi ise Türklere karşı ön yargılı ve negatif bir tavır içerisindedir. İlerleyen süreçte önce Ertan ve Jovanka birbirine âşık olurken ilk bölümde birbirlerine karşı düşmanca tavır sergileyen aile bireylerinin birbirlerinin farklılıklarına saygı duymayı hatta ortak noktalarını keşfederek birbirlerine yaklaştıkları görülür. Ertan'ın dayısı köfteci Süleyman ve Jovanka'nın teyzesi Nina arasında bir kuşak önce yaşanan aşk hikâyesinin de açığa çıkarıldığı dizide farklı kültürlere milletlere mensup olsa da aynı kentte aynı sınırlarda yaşayan insanların

birbirinden izole edilemeyeceği aksine kent kültürünün millet farkı olmaksızın insanları birbirine nasıl yaklaştırıldığı örneklendirilmektedir. Dizinin sonunda farklı kültüre mensup olan iki gence yüklenen "imkânsız aşk" söyleminin kırıldığı ve tüm farklılıklarına rağmen iki gencin ve aile bireylerinin aynı sınırlar içerisinde mutlu olmayı başardıkları gösterilmektedir.

3.Üsküp Kent Kimliğinin Gelişimi

Makedonlar, Arnavutlar, Sırplar, Türkler, Boşnak ve Romanlar başta olmak üzere birçok kültürün bir araya geldiği Makedonya'da Osmanlı'nın beş yüzyıldan fazla süren hâkimiyeti düşünüldüğünde Türk-İslam kültürünün Makedonya üzerindeki etkisinin yadsınamayacak boyutlardadır. 15. yüzyılda tamamen Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle Türk nüfusunu artırmak için bölgeye Anadolu'dan Türklerin getirilmesi, cami, mescit, türbe gibi dini yapılar; eğitim kurumları (medrese ve mektepler), darüşşifa, bimarhane gibi sağlık kurumları; bedesten, han, hamam, dükkân, kervansaray vb. yapıların oluşturulması ile özellikle Makedonya'nın şehir ve kasabalarında Türk ve Müslüman kimliğinin etkili olmasını sağlamıştır (Nureski, 2016: 354). Bu şehirlerin başında kuşkusuz Üsküp gelmektedir; ülkenin en büyük kenti olması nedeniyle farklı kültürlerin bir araya geldiği bir kent olan Üsküp'te birçok kültürün kolektif inşasına dayalı bir kent kültürü oluşmuştur. Uzun süren Osmanlı egemenliği söz konusu olsa da süreç içerisinde Üsküp kent kimliğinde çeşitli sebeplerle değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Bu noktada Üsküp'te 16. yüzyılda yaşanan deprem, 17. yüzyılda çıkarılan büyük yangın, Tanzimat Fermanı ile yaşanan değişim süreci (yeni tren hatları ile Batı Avrupa ülkeleriyle ilişkilerin gelişimi), Balkan Savaşları sonunda Osmanlı'dan Sırplara geçmesiyle Osmanlı'nın izlerini silerek yeni bir kent kimliği yaratma çabaları, 1963 yılında yaşanan deprem ve sonrasında şehrin yeniden yapılanma süreci ve 1991 yılında Makedonya'nın Yugoslavya'dan ayrılarak bağımsızlık ilan etmesinin ardından Üsküp'ün başkent konumuna geçmesi ile yeniden şekillendirildiğine değinen Abdullah Eren Demirel (2023), farklı ideolojik yaklaşımlarla kentlerde görülebilecek birbirinden kopuk, ayrışmış, heterotopik olarak anılabilecek dönüşümleri ve bu dönüşümlerin kent morfololojisine ve kent insanına etkilerini Üsküp kenti özelinde ortaya koymaktadır.

4. Balkan Ninnisi Dizisinde Üsküp Kent Kültürüne İlişkin Göndergeler

Kültürel mirası koruma ve yaşatma anlayışında somut kültürel miras unsurları durağan; somut olmayan kültürel miras unsurları ise dinamik bir yapılar olarak kabul edilmekte koruma ve yaşatma çalışmaları bu özellikleri göz önünde bulundurularak ayrı ayrı sürdürülmektedir. Ezgi Metin Basat söz konusu sürece gönderme yaparak kültürde etkili bir koruma ve yaşatmanın gerçekleşebilmesi için birbirinden beslenen bu iki alanın bütüncül olarak değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir (2013: 62). Kent bünyesinde yaşayan insanların ortak bir paydada buluşarak ürettikleri maddi ve manevi değerlerin oluşum süreci olarak tanımlanan (Hayta, 2016: 161) kent kültürü de bu bağlamda bir bütüncül bir yapı arz etmektedir. Bu dikkatten hareketle Balkan Ninnisi dizisinde bulunduğu tespit edilen ve Üsküp kent kültürünü betimleyen somut ve somut olmayan kültürel miras unsurlarının analizi yapılmış ve sistematik bir şekilde gösterilebilmesi için bir tablo hazırlanmıştır.

Tablo 1: Dizi kapsamında tespit edilen Somut ve Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurları

<table>
<tr><th>Kültürel Mekânlar</th><th>Somut Kültürel Miras Unsurları</th><th>Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurları</th></tr>
<tr><td rowspan="3">• Türk konağı
• Eski Üsküp Çarşısı
• Köfteci dükkânı
• Kurşunlu Han
• Taş köprü
• Makedonya Meydanı
• Üsküp Kalesi
• Matka Kanyonu
• Mustafa Paşa Camii
• Makedonya Zafer Kapısı (Makedonya Takı)
• Üsküp Sanat Köprüsü</td><td>a. Toplumsal Uygulamalar, Ritüeller ve Şölenler</td><td>b. Sözlü Gelenekler ve Anlatımlar</td></tr>
<tr><td>Geçiş Dönemleri

• Düğün
Tıraş/Damat Gecesi
Kız arama
Çeyiz hazırlığı
Kız isteme
Sandığa oturma
Kum seçme (Makedon düğün âdeti)
Yüzüğün içinden damada bakma (Makedon âdeti)
• Doğum
Cinsiyet tahmini
Aşerme
Bebekle ilgili inanışlar
Çocuğunun isminin ezanla okunması

Bayram ve Bayram Uygulamaları

• Kurban Bayramı
Bayram temizliği
Bayramlık ikramların hazırlanması
Kurbanlık seçimi ve kurban pazarlığı
Bayram namazı
Bayramlaşma</td><td>• Türküler
Manastırın Ortasında
Aman Bre Deryalar
Jovano/Jovanka (Makedon Türküsü)
Vardar Ovası
Drama Köprüsü
Güldane Türküsü
Bahçenizde Gül Var Mı?
Tayyare Tayyare
Şefo’nun Evi Kaleye Karşı
• Ninniler
• Tekerlemeler
• Atasözü ve Deyimler
c. Doğa ve Evrenle İlgili Uygulamalar
• Halk Mutfağı
Börek (kıymalı, Köfte, Yaprak Sarma, Baklava, Kaymaçina (Üsküp Tatlısı), Trileçe, Ekmek arası börek, Menemen, Kruvasan (Makedon mutfağı), Türk kahvesi
• Halk Hekimliği</td></tr>
</table>

5. Dizi Kapsamında Tespit Edilen Somut Kültürel Miras Unsurları

5.1. Kültürel Mekânlar

UNESCO’nun *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi* (2003)

ve *Kültürel Anlatımların Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi'* nden (2005) hareketle kültürel korumanın kültürü üreten insanla birlikte kültürün üretim mekânlarına da odaklandığına dikkat çeken Öcal Oğuz, kültürel mekânın "somut olmayan kültürel mirası doğal bağlamında koruma özelliği" ne vurgu yapmaktadır (2007: 30-32). Yeni koruma yaklaşımlarında kültürel mekânların kültürel korumaya doğrudan katkı sağladığına dikkat çeken Oğuz'un tespitinden hareketle kültürel mekânların korunması ve sürdürülebilirliğinin önemi daha net çizgilerle anlaşılmaktadır. Bu noktada Balkan Ninnisi dizisinde folklorun üretim yerleri olarak birçok mekâna yer verildiği tespit edilmiştir. Dizi kapsamında kültürel mekânların başında yirmi beş bölüm boyunca yer alan ve diziye dinamizm kazandıran ana mekânların başında **Türk konağı** gelmektedir. Dizinin yapımcılarından Uğur Uzunok dizinin hazırlık sürecinde mekân olarak özellikle Eski Türk konağı noktasında uzun bir arayış süreci geçirdiklerini belirtmektedir. Üsküp'te çeşitli nedenlerle (deprem, Yugoslavya Komünist rejimin negatif etkileri vb.) aslına uygun bir Türk konağı bulmakta zorlandıklarını ifade eden Uzunok arayışları neticesinde en uygun konağı Gazi Baba'da bulduklarını mevcut konağı Üsküp tarihi ve dokusuna en uygun şekilde planladıklarını anlatmaktadır (URL-1). Selma Kayhan Tunalı Balkanlarda Anadolu Konut kültürünün izlerini karşılaştırmalı olarak el aldığı çalışmasında (2020) Anadolu Balkan kültürünün kaynaşması ile meydana gelen konutların ortak özelliklerini değerlendirmiştir. Geleneksel Anadolu evlerinin alt ve üst katlarının birbirinden işlevsel olarak ayrıldığını belirten Kayhan Tunalı alt katların depo, ahır, kiler amaçlı üst katların ise bireylerin yaşam alanı olarak konumlandırdığına dikkat çekmektedir. Dizinin ana mekânı olarak seçilen Türk konağında da alt katın ağırlıklı olarak depolama için kullanıldığı (yalnızca evin dedesi kendi tercihine bağlı olarak alt katta yaşamaktadır) üst katın ise mutfak, gusülhane ve odalardan oluştuğu görülmektedir.

Görsel-1: Geleneksel Türk Konağının Dış Cephe Görüntüsü

Konağın iç ve dış yapısının detaylı olarak gösterildiği dizide alanların kullanım amaçları ile bu alanlarda kullanılan araç gereçlere ilişkin göndermelere de yer verildiği tespit edilmiştir. Dizinin ilk bölümünde Ertan'ın annesi ve ablaları Ertan'ın dönüşü şerefine hazırlık yaparken ve dördüncü bölümde bayram temizliği esnasında mutfak ayrıntılı (işlemeli mutfak dolapları, terekler, bakır cezve ve çaydanlık, tencere, elek, tepsi, tava, tabak ve bardak vb. mutfak eşyaları) bir şekilde görülmektedir. Mutfağın özellikle yemeğin hazırlık aşamasında kullanıldığı

mutfakta masa bulunmasına rağmen yemek yeme aşamasının bahçe, sekilik ve sofada konumlandırılan masalarda gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.

Görsel 2: Mutfak genel görünüm

Konağın odaları arasında geleneksel Türk konaklarında bulunan "baş oda"nın yer aldığı görülmektedir. Dizinin başında Köfteci Süleyman'ın odası olan ancak Jovanke ve ailesinin konağa gelmesiyle onlara tahsis edilen bu odanın Türk evlerindeki en temel özelliği geniş bir sedirin varlığıdır. Kayhan Tunalı boyutları, ocağı, dekorasyonu ve cumbası ile diğerlerinden ayrılan bu odanın geleneksel Türk evlerinde günün farklı saatlerinde farklı amaçlarla (oturma, yemek, uyuma vb.) kullanıldığına dikkat çekmektedir (2020: 1937).

Görsel 3: Baş odanın farklı cephelerden görünümü

Geleneksel Türk evlerinde bir başka unsur da "sofa"dır. Bazı ev planlarında sofaya yer verilmemekle birlikte geleneksel Türk evlerinde orta, dış, iç olmak üzere sofanın varlığına bağlı farklı ev planları mevcuttur. Dizide seçilen konağın iç sofaya sahip bir planı olduğu görülmektedir. Geleneksel Türk evlerinde "sofa"yı değerlendirdikleri çalışmalarında Osman Kunduracı ve Nurcan Bahargülü odaların iki yana sıralanmasıyla korunaklı olarak oluşturulan iç sofa planlı evlerin 19. yüzyıldan sonra yaygınlaştığını ifade etmektedirler (2016: 492). Dizi kapsamında da sofanın iki yanında odaların konumlandırıldığı, tüm odaların açıldığı bu sofa düzeninde evi paylaşan bireylerin bir araya geldiği, zaman zaman yemek yedikleri görülmektedir.

Görsel 4: İç sofa planı ile oluşturulan konağın yapısı

Türk Evi Plan Tipleri adlı çalışmasında Türk ev planlarını kapsamlı olarak değerlendiren Sedad H. Eldem de iç sofalı bazı ev planlarında sofaya bazı eklemeler yapıldığından bahsetmektedir. Eldem sekilik ve köşk adı verilen bu yapıların sofanın durumuna göre değişebildiğine bazen yalnızca bir sedirden ibaret yüksek ve parmaklıklarla ayrılmış genişçe bir yer olan sekiliğin bazen bir cumba veya şehnişin ile zenginleştirilebilmiş biçimi olarak düzenlenebileceğini belirtmektedir (1968: 91-93). Dizi kapsamında Eldem'in bahsettiği gibi sofanın bir ucunda planlanmış sofadan daha yüksek ve kapı ile ayrılan bir sekilik olduğu görülmektedir. Baş odanın penceresini gören ve eve giriş merdiveni ile bitişik konumlandırılan bu alanın aile halkı tarafından yemek yeme, oturma, buluşma, mutfak işleri başta olmak üzere farklı amaçlarla kullanıldığı tespit edilmiştir.

Görsel 5: Sekilik adı verilen alanının ev içinden ve dışından görünümü

Konakta üst hatta konumlandırılan ancak diğer odalar kadar çok kullanmayan bir de oturma odası görülmektedir. Televizyonun yer aldığı bu oda aile bireylerinin televizyon izlediği, kadınların misafir ağırladığı, aile bireylerin zaman zaman bir araya gelip sohbet ettiği, ütü vb. işlerin gerçekleştirildiği mekân olarak gösterilmektedir.

Dizide konak hayatında dikkat çeken unsurların başında avlunun aktif kullanımı gelmektedir. Hane halkının dış hayatla bağlantısında bir ara mekân olan Türklerin göçebe kültüründen gelen doğa ile iç içe yaşama mantığının yansıması olarak tasarlanan avlular Geleneksel Türk tipi evlerin temel bileşenleri arasındadır. S. Gülçin Bozkurt ve Hakan Altınçekiç Anadolu'da geleneksel konut ve avlu özelliklerini Safranbolu Evleri üzerinden ele aldıkları çalışmalarında avlunun hane halkı için bir etkileşim alanı olduğuna depolamadan dinlenmeye; yemek pişirmeden yemek yemeye, tarımsal üretimden savunmaya kadar çeşitli amaçlarla kullanıldığına dikkat çekmektedirler (2013: 85). Dizi kapsamında da özellikle yaz ve bahar aylarında yemek yeme işinin gerçekleştirildiği, birçok yemeğin (fırında) pişirildiği, konserve işlemlerinin yapıldığı; odunların muhafaza edildiği, su kuyusunun bulunduğu, hanede yer alan çocukların avluda oyun oynadıkları; yetişkinlerin dinlendiği ve sosyalleştiği bir alan olarak avlu ön plana çıkmaktadır.

Görsel 6: Avluda yer alan çardak ve yemek masası

Görsel 7: Avluda kullanılan taş ocak/fırın

Görsel 8: Avluda yer alan su kuyusu ve hamak

Görsel 9: Avluda konserve hazırlığı

Kent kimliğini oluşturan dinamiklerin başında çarşılar gelmektedir. Avrupa'da büyük kent meydanları merkez olarak konumlandırılırken Osmanlı kent anlayışında çarşı ve cami merkezli bir kent anlayışı hâkimdir. Bu bağlamda Üsküp kent merkezinde Osmanlı hâkimiyetinde oluşturulan **Eski Çarşı** da kent kimliğini yansıtması bakımından önemli bir unsurdur. Çalışmasında kent kimliğini Üsküp ve Saraybosna çarşıları üzerinden değerlendiren Enes Yalçın Osmanlı kentinin tipik özelliklerini barındıran Eski Çarşı'nın farklı kültürlere ve kültürlere ait farklı yapılara (Mustafa Paşa Cami, İsa'nın Yükselişi Kilisesi (Sveti Spas), Arasta Cami, Murat Paşa Cami, Çifte Hamam, Sulu Han, Kapan Han, Bedesten, Makedonya Ulusal Müzesi, Kurşunlu Han vb.) ev sahipliği yaptığını belirtmekte ve Üsküp kentinin kozmopolit yapısına gönderme yapmaktadır (2021: 136).

Görsel 10: Eski Üsküp Çarşısından Bir Görünüm

Dizide sıklıkla yer verilen mekânların başında Ertan'ın dayısı Köfteci Süleyman'ın köfteci dükkânı gelmektedir. **Taş Köprü Köftecisi** adıyla yer alan mekân Eski Üsküp Çarşısı içerisinde bulunan dükkânlardan biridir. Balkan ve Türk kültürünün uzun yıllar süren birlikteliğinin yansıması olarak iki kültürün lezzet hafızasında birçok ortak unsurla karşılaşılmaktadır. Makedon ve Türk mutfağında bu ortak lezzetler arasında köfte, kuru fasulye, börek, sarma, baklava, tarhana, türlü güveç vb. yiyecekler görülmektedir (Durlu Özkaya vd.,2020: 103-104). Dizide de bu ortak lezzetlerden köfte, Köfteci Süleyman'ın dükkânı üzerinden pekiştirilmektedir. Dizi için seçilen köfteci dükkânı Türk çarşısının dokusuna uygun olarak düzenlenmiş küçük bir dükkândır; içerisinde Türk bayrağı başta olmak üzere duvarda asılan Besmele tablosu, dükkânda kullanılan halı ve kilimler, raflarda kullanılan işlemeli örtüler Üsküp kent kimliğinde Türk kültürünü yansıtma noktasında dikkate değer unsurlardır.

Görsel 11: Köfteci Dükkânının Dış Görünümü

Görsel 12: Köfteci dükkânının iç görünümü

Yalçın'ın Eski Üsküp çarşısı içerisinde yer aldığını belirttiği **Kurşunlu Han** da dizi kapsamında kullanılan mekânlar arasındadır. Yapım tarihi tam bilinmemekle birlikte Osmanlı hâkimiyetinde 15-16. yüzyıllar arasında inşa edildiği tahmin edilen büyük bir kervansaray olan Kurşunlu Han halen varlığını sürdürmekte ve Üsküp'teki Türk Kültür Merkezi'nin mekânı olarak işlev görmektedir. Dizi kapsamında Köfteci Süleyman'ın başkanlığını yaptığı Üsküp Taşköprü Vakfının merkezi olarak gösterilen bu mekân dizi kapsamında 21 Aralık Türkçe Eğitim Bayramı'nın kutlandığı mekân olarak yer almakta ve kent kimliğindeki önemi pekiştirilmektedir.

Görsel 13: Kurşunlu Han'dan genel bir görünüm

Üsküp kentine kimlik kazandıran unsurlar arasında Vardar Nehri ve **Taş Köprü** gelmektedir. Üsküp kenti coğrafi olarak tanımlanırken Vardar Nehri tarafından ikiye bölünmesi ile ön plana çıkmaktadır. Mehmet Zeki İbrahimgil ilgili köprüyü ele aldığı çalışmasında Osmanlı arşiv belgelerinde köprünün "Fatih Sultan Mehmet Köprüsü" olarak geçmesine rağmen halk arasında Vardar Köprüsü ve Taş Köprü adlarıyla anıldığını belirtmekte Üsküp kentinin simgesi olan köprünün Osmanlı-Türk mimarisinin bir örneği olduğunu ortaya koymaktadır (2012: 46-48). Balkan Ninnisi dizisinin tanıtım sayfasında *Vardar Nehri'nin ikiye böldüğü, Taş Köprü'nün birleştirdiği Üsküp şehrinin hikayesi: Balkan Ninnisi* şeklinde bir betimleme yapıldığı görülmektedir (URL-2). Dizinin yayın hayatına girmeden önce yayınlanan tanıtım fragmanında (URL-3) farklı kültürlere mensup iki gencin Taş Köprü üzerinde buluşması farklı kültürlerin kesişim noktası olarak köprüye simgesel bir değer yüklendiğini göstermektedir. Yirmi beş bölüm devam eden dizi kapsamında köprünün mekân olarak sıklıkla kullanılması da Üsküp kent kimliğinde köprünün kritik önemini doğrulamaktadır.

Görsel 14: Vardar Nehri ve Taş Köprü'nün Görünümü

Şehirlerin muhafazası için stratejik bir anlam taşıyan kaleler kent kimliğinde önemli bir unsur olarak yer almaktadır. Vardar Nehri'nin doğu kıyısında Üsküp'e hâkim bir tepede konumlandırılan **Üsküp Kalesi**'nin Roma döneminden kalma bir eser olduğu kabul edilmektedir. Osmanlı'nın egemenliğinde tamiri gerçekleştirilen ve mevcut konumu nedeniyle şehrin güvenliği noktasında yararlanılan kale Osmanlı'dan sonra da belli bir süre aynı amaçla kullanılmış günümüzde ise kentin tarihi ve kültürel simgesi olarak varlığını koruyan bir mimari eserdir (İnbaşı, 2018). Dizide de Üsküp kent kimliği için önem taşıyan Üsküp Kalesinin mekân olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

Görsel 15: Üsküp Kalesi

Avrupa'da kent meydanları merkez olarak konumlandırılmış meydanın çevresi de buna göre şekillendirilmiştir. Osmanlı'nın Balkan Savaşlarından sonra bölgedeki egemenliğinin son bulması ile Osmanlı'nın Üsküp'te cami-çarşı anlayışına göre inşa edilen kent merkezi anlayışının değiştirildiği görülmektedir. Çalışmasında Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı izlerini taşıyan bölgelerin terkedilerek Vardar Nehri'nin güneyine kaydırılan kent merkezinde **Makedonya Meydanı**nın oluşturulduğu ve şehrin bu meydan çevresinde yeniden şekillendirildiği belirten Demirel Üsküp kent merkezinin Avrupalı bir şehir kimliğine büründürüldüğüne dikkat çekmektedir (2023: 539-542). Dizide Makedon tarafı olarak adlandırılan kent meydanın olduğu bölümde Demirel'in belirttiği Avrupalı kent kimliği inşası görülmektedir; barok yapılar, kentin kamusal alanlarında kentin dokusuna ait olmayan heykeller bu sürecin en somut örnekleridir.

Görsel 16: Makedonya Meydanı

Dizi kapsamında Üsküp kent kimliğinin yansıtan mimari örneklerinden **Makedon Zafer Kapısına** da yer verildiği görülmektedir. Murat Aliu Kuzey Makedonya'da antikleşme süreci ve tarih inşasını değerlendirdiği çalışmasında 2006 yılında başlatılan bu sürecin Üsküp 2014 Projesi ile devam ettiğini belirtmektedir. Üsküp 2014 Projesinin merkez proje olduğuna dikkat çeken Aliu bu proje ile Üsküp merkezi ve meydanı için yeni bir mekânsal örgütlenmenin hedeflendiğine dikkat çekmekte ve bu projede *Porta Makedonija* olarak adlandırılan ve Makedonya'nın bağımsızlığını simgeleyen Zafer Takı'nın da inşa edildiğinden bahsetmektedir (2024: 67-73).

Görsel 17: Makedonya Zafer Kapısı (Makedonya Takı)

Üsküp 2014 Projesi kapsamında Üsküp'te inşa edilen yeni yapılardan biri de Üsküp Sanat Köprüsü (Skopje Art Bridge) dür. Bu köprüde Makedonya için önem arz eden yazar, ressam, besteci vb. sanatçıların heykellerine yer verilmiş heykellerin önüne açıklama metinleri eklenmiştir. Her ne kadar yapım tarihi yakın bir döneme ait olsa da ilgili yapıda yer verilen unsurlar kent kültürüne katkı sağlamaktadır. Dizi kapsamında da Üsküp Sanat Köprüsü'nün mekân olarak kullanıldığı görülmektedir.

Görsel 18: Üsküp Sanat Köprüsünün Gündüz ve Gece Görünümü

Dizi kapsamında ayrıca Matka Kanyonu, Murat Paşa Camii, Makendonya Arkeoloji Müzesi, Üsküp Şehir Parkı gibi Üsküp kent kimliğinde yer bulan kültürel mekanlara yer verildiği tespit edilmiştir.

5.2. Dizi Kapsamında Tespit Edilen Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurları

"Toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar" şeklinde tanımlanan "somut olmayan kültürel miras" 17 Ekim 2003 tarihinde UNESCO çatısı altında imzalanan *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi* ile somut ve doğal miras alanlarında olduğu gibi özel bir sözleşme ile korunma altına alınmıştır. Sözleşme somut olmayan kültürel mirası; somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar; gösteri sanatları; toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şölenler; doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar; el sanatları geleneği olmak üzere beş alt başlıkta değerlendirmektedir (URL-4). Balkan Ninnisi adlı dizi kapsamında somut olmayan kültürel miras unsurları sözleşmede tanımlanan alanlar üzerinden değerlendirilmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere farklı kültürlere ev sahipliği yapan Üsküp'te farklı kültürlere ait somut olmayan kültürel miras unsurlarının varlık göstermesi beklenen bir durumdur. Ancak Türk ve Makedon iki gencin aşkını ve aile ilişkilerinin işlendiği dizide ağırlıklı olarak bu iki kültürü (Türk ve Makedon) yansıtan unsurlara yer verildiği tespit edilmiştir.

5.2.1. Toplumsal Uygulamalar, Ritüeller, Şölenler

Somut olmayan kültürel mirasın koruma alanları arasında yer alan bu maddede bireyleri bir araya getirerek toplumsallaşmayı sağlayan uygulamaların yer aldığı görülmektedir. İnsanları bir araya getiren bu uygulamalar arasında bayramlar, çeşitli dönemlerde gerçekleştirilen kutlamalar (doğum, evlilik, ölüm vb.), belli dönemlerde gerçekleştirilen panayır ve festivallerle bu dönemde gerçekleştirilen uygulama ve ritüeller gelmektedir. Dizi kapsamında geçiş dönemlerinden doğum ve evlilik ile ilgili uygulamalarla birlikte bayramlar uygulamaları ve ritüellerine

yönelik göndermelerin yer aldığı tespit edilmiştir.

Dizinin ilk bölümünde geçiş dönemlerinden düğünde yapılan bir uygulama olarak **Damat Gecesi/Tıraş Gecesi**'nden bahsedildiği görülmektedir. İsmail Hilal Sipahi Batı Makedonya'da maddi olmayan kültürel mirası değerlendirdiği tez çalışmasında kaynak kişiyle yaptığı görüşmeye dayanarak erkek tarafınca düzenlenen bu eğlenceye herkesin davet edildiğini çeşitli ikramların yapıldığı bu eğlencede kadınların da bulunduğundan bahsetmektedir. Damat tıraşı başlayana kadar kadınların şarkılar söylediği tıraş müziği ile gözden kayboldukları ve eğlenceyi erkeklerin göremeyecekleri şekilde takip ettiği bu eğlencede eskiden bekar kızların erkekleri bu eğlencede gördüğü ve beğenirse mendil attığı erkeğin de bu teklifi kabul etmesi durumunda kızın attığı mendille halay çektiği yönünde bir uygulama da kaynak kişinin aktardığı bilgiler arasındadır (2015: 59). Dizide de Jovanka ve Taner'in ortak arkadaşları Gülbahar'ın Jovanka'ya Tıraş gecesinden şu sözlerle bahsettiği görülmektedir:

"Hem bak acayip adetler var çok eğlenceli, rüyanda bile göremezsin deyim böyle değişik adetler yüz senedir yapılıyi yüz yüz. (…) Bak şimdi damat evlenmeden bir gece evvel bir eğlence tertip eder; arkadaşlarını toplar evinin bahçesinde eğlence tertip eder bekâr kızlar da eğlenceye bakar eşlik eder şarkılara. Bekâr erkekler boş keseler alır ellerine, hepsi farklı renktedir; kızlar böyle kim hangi keseyi aldı görür bilir" (1. Bölüm 1.06.09-1.07.38) Gülbahar'ın anlatımı sürerken damat tıraşının yapıldığı bu sırada eğlenceye katılan erkeklerin damada para taktığı ve müzik eşliğinde halay çektikleri görülmektedir.

Görsel 19: Damat/Tıraş Gecesinde Damat Tıraşı ve Eğlence

Bu eğlencenin ardından bekâr erkeklerin farklı renkteki boş keseleri aldıkları ve bekâr kızların olduğu tarafa doğru kaldırarak gösterdiği görülür. Ardından keseler toplanarak bekâr kızların olduğu yere getirilir; hangi bekâr kız hangi erkeği beğendiyse o erkeğin seçtiği renkteki keseye kendisine ait bir eşyayı (kolye, küpe, bileklik vb.) koyar tekrar bir araya getirilen keseler toplu halde erkeklerin olduğu alana atılır. Kese seçen erkekler kendi keselerini dolu ya da boş olup olmadığını kontrol eder. Kesenin için doluysa ve erkeğin gönlü yoksa keseyi açmadan geri atar keseyi kabul edip açan erkek ise kesenin içindekini herkesin görebileceği şekilde gösterip kime ait olduğunu sorar ve gelip almasını söyler. Böylece kız ve erkek görüşmüş olur.

Görsel 20: Tıraş Gecesinde Kese Seçimi ve Kesenin Bekâr Kızlara Gösterilmesi

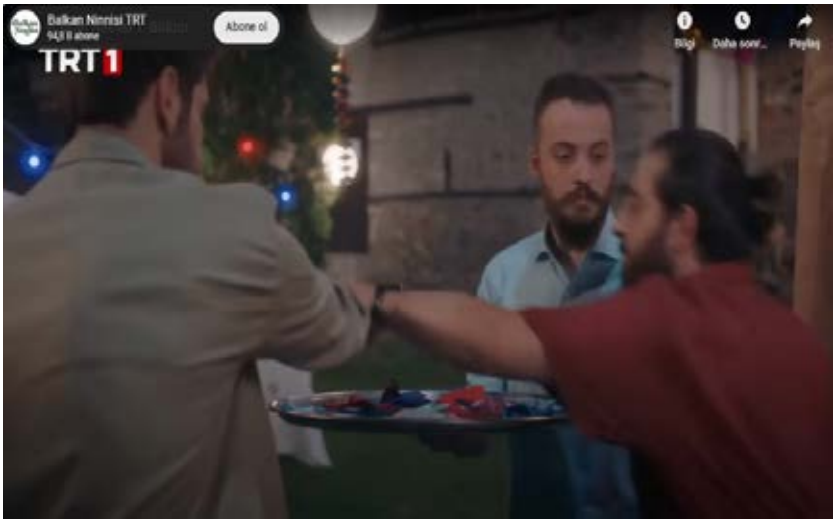

Dizide evlilik sürecine yönelik bir başka gönderme de aile büyüklerinin bekâr erkek için uygun kız bulma arayışıdır. Ertan'ın annesi dizinin ilk bölümünden itibaren oğlunun Türk asıllı bir kızla evlenmesi için bulduğu adaylarla görüşmesini sağlarken görülür. Ertan'ın annesi bulduğu kızları oğluna beğendiremeyince evin halası Güldaniye'nin devreye girer. İlk önce Ertan'ı yanına alarak önceden belirlediği kızları göstermeye (kozaya çıkmak) çalışır başarısız olan hala sonrasında yine bir tıraş gecesinde Ertan'a uygun bir eş adayı bulmaya çalışırken görülür (7.Bölüm). Görüldüğü üzere Türk geleneklerine uygun olarak aile büyükleri Balkanlarda da bekâr erkeği evlendirme noktasında etkin rol oynamaktadır.

Dizinin yedinci bölümünde ayrıca geçiş dönemlerinden düğün süreci içerisinde yer alan "çeyiz geleneğine" de yer verildiği görülmektedir. Türkçe Sözlük'te "gelin olacak kız için hazırlanan her türlü eşya; dürü (I), çeyiz çemen, cihaz" (URL-5) şeklinde tanımlanan *çeyiz* Türk kültüründe evlenecek kadının baba evinden getirdiği özellikle el emeğinin ve yeteneklerin sergilendiği ürünler bütünü olarak ifade edilebilir. Dizi kapsamında Ertan'ın bekâr ablasının çeyizleri üzerinden Türk toplumunda evlenecek bekâr bir kadın için çeyizin önemi vurgulanmaktadır. Ailenin halası Güldaniye Ayşen'nin çeyizliklerini havalandırırken kurduğu cümleler bunun göstergesidir: "Te böyle havalandıralım çeyizliklerini Ayşen, el kapısında rezil olmayasın kızım" (Ayşen'in bu sırada bazı çeyizlikleri yeni gördüğünü belli etmesi üzerine) "Yoksam hazır mı aldınız" diye halanın Ayşen'in annesine sitem ettiği annenin ise "Aaa, ne kadar ayıp hazır alınır mı hiç" şeklinde cevap verdiği görülmektedir; bu cevap üzerinden Türk kültüründe çeyizlerde el emeğinin önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Görsel 21: Çeyiz Geleneği

Geçiş dönemlerinden düğün sürecinde gerçekleştirilen bir başka uygulama ise "kız isteme"dir (Örnek, 2014: 263). Erkek tarafının evliliğe yönelik niyetlerini açıklamasına dayanan bu aşamada kız tarafının da söz konusu evliliğe müsaade edip etmediği öğrenilir. Bu sırada erkek tarafı kız istemeye şeker, çikolata gibi hediyelerle gider, kız tarafı da bu süreçte kahve ikramında bulunur. Erkek tarafında sözü geçen bir aile büyüğü (dede, baba, amca vb.) kız tarafına ziyaret amaçlarını "Allah'ın emri peygamberin kavli ile kızınızı oğlumuza istiyoruz" şeklinde iletir. Dizi kapsamında Ertan aile büyükleriyle birlikte Jovanka ve ailesine evlilik niyetini ilettiği bir bölüm bulunmaktadır. Dizinin on ikinci bölümünde gerçekleştirilen kız isteme de Türk geleneklerine uygun bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Erkek tarafında aile büyükleriyle birlikte kız tarafını ziyarete gitmekte aile büyüğü olarak Ertan'ın dayısı Köfteci Süleyman Jovanka'yı babasından istemektedir. Bu sırada isteme çikolatası, kahve ikramı gibi ayrıntılara da yer verildiği görülmektedir.

Görsel 22: Kız İsteme ve Kahve İkramı

Evlilik/düğün dönemindeki uygulamalardan biri de düğün günü kız evinden gelin almadır. Geleneksel kültürde kına gecesinin ertesi gününün gelin alma günü olduğunu ifade eden Erman Artun, kız evi için hüzünlü erkek tarafı için coşkulu geçen bugün de kızı evden almak üzere gelen erkek konvoyuna (gelin alıcılara) çeşitli yörelerde kız tarafının çeşitli zorluklar ve oyunlar yaptığını belirtmektedir (2013: 209). Bu zorluklardan biri de sandığa oturmadır. Gelinle evden çıkarılmak üzere hazırlanan sandığın üzerine gelinin kardeşi oturur ve sandığın evden çıkarılması için belli bir ücret talep eder. Damat bu talebi yerine getirdiğinde gelinin kardeşi sandığın üzerinden kalkar ve gelinle birlikte sandık da kız evinden çıkarılmış olur. Dizi kapsamında da Ertan ve Jovanka'nın düğün gününde Jovanka'nın kız kardeşi Maria'nın sandığa oturduğu ve erkek tarafından para talep ettiği görülmektedir.

Görsel 23: Sandığa Oturma ve Bahşiş Talebi

Dizide düğün/evlilik aşaması yalnızca Türk kültürünü yansıtan uygulamalarla sınırlandırılmamış ayrıca geleneksel Makedon düğünlerine yönelik uygulamalara da yer verilmiştir. Dizinin dokuzuncu bölümünde ormanda yollarını kaybeden Köfteci Süleyman, Jovanka'nın babası Daniel ve Ertan'ın eniştesi Arif bir köyde geleneksel Makedon düğününe katılırlar. Bu sırada geleneksel Makedon düğününde yer alan çeşitli unsurlar ve uygulamalara yer verildiği görülmektedir. Söz konusu geleneksel düğünde yer alan geleneksel kıyafetler, gerçekleştirilen danslar ve müzikler ile birlikte "kum seçme" geleneği, gelinin yüzük içerisinden damada bakması, gelinin at üzerinde damat evine getirilmesi vb. pratikler dikkat çekicidir. Ayrıca "kum seçimi" geleneksel Makedon düğününde önemli bir adet olarak vurgulanmaktadır. Misafirler arasında geline en değerli hediyeyi veren kişinin "kum" olarak seçildiği düğünlerde gelinin manevi babası olarak sayılan "kum", düğüne yönelik kararları verme noktasında en etkili kişi görevini görmektedir. Dizi kapsamında da Köfteci Süleyman'ın kum seçildiği görülmektedir.

Görsel 24: Geleneksel Makedon Düğününden Bir Kesit

Dizi kapsamında geçiş dönemlerinden "doğum" ile ilgili uygulama ve adetlere de gönderme yapıldığı tespit edilmiştir. Bu aşamada göndermelerden biri doğum öncesinde görülen "aşerme"dir. Günümüzde hamile kadının kimi yiyecekleri canını çekmesi (Örnek, 2014: 188) olarak değerlendirilen "aşerme" dizi kapsamında Ertan'ın hamile yengesi İvana'nın ekşi yiyecekler aşermesi üzerinden örneklendirilmektedir. "Aşerme" ile dizi kapsamında bebeğin cinsiyetini belirme noktasında geleneksel uygulamalara başvurulduğu da tespit edilmiştir. Geleneksel kültürde bebeğin cinsiyetini belirlemek/tahmin etmek için çeşitli yöntemler kullanılır; anne karının sivriliği-yuvarlaklığı, annenin aşerdiği yiyeceklerin türü (ekşi, tatlı) bunlardan bazılarıdır. Bu yöntemlerden biri de yüzük ile tespittir; yüzün dönüş hızı, hareket yönü bebeğin cinsiyetinde belirleyicidir (Işık vd; 2010: 68; Avcıoğlu, 2023: 641-642). Dizi kapsamında hamile olan İvana'ya Güldaniye halanın cinsiyet tespitini yüzük yöntemiyle yaptığı görülmektedir. Bir ipe bağlanan altın yüzük İvana'nın karnında çevrilmekte yüzüğün ileri geri gitmesinin erkek çocuğa; kendi etrafında dönmesinin ise kız çocuğa işaret olduğu açıklanmaktadır.

Görsel 25: Aşerme

Görsel 26: Yüzükle Cinsiyet Belirleme

Dizide geleneksel yöntemlerle birlikte modern uygulamalara da gönderme yapıldığı görülmektedir. Makedon asıllı olan İvana çocuğunun cinsiyetini cinsiyet partisiyle duyurmak istemekte kaynanası Türk geleneklerinde cinsiyetin doğduktan sonra öğrenildiğine önceden öğrenilse de ilan edilmediğini ifade etmektedir. Cinsiyet partisinin Türk geleneklerinde bir karşılığını olmadığı İvana'nın kaynanasının "kendi geldi yetmedi, adetlerini de getirdi" cümlesi üzerinden doğrulanmaktadır. Her ne kadar Türk kültüründe doğum öncesinde böyle bir uygulama söz konusu değilse de günümüzde birçok hamile kadının söz konusu partiyi yaptığı bilinmektedir. Dizi kapsamında da cinsiyet partisi yapılmakta ancak Türk geleneklerinde yeri olmadığı vurgulanmaktadır.

Görsel 27: Cinsiyet Belirleme Partisi

Dizi kapsamında tespit edilen doğumla ilgili diğer uygulama ve inanışlardan bazıları da şunlardır: Jovanka ve ailesinin konakta yaşamaya başladığı ilk dönemde Makedon oldukları gizlenmiş Türkiye'den gelen akrabalar kimliğiyle diğer komşulara tanıştırılmışlardır. Bu sırada komşulardan biri Jovanka'nın kardeşi Maria'ya adını sorar; Maria adının Meryem olduğunu söyler, bu sırada babası Daniel de bu ismin Köfteci Süleyman tarafından üflendiğini söylerken Köfteci Süleyman da "hem okudum hem üfledim" şeklinde geleneksel Türk kültüründe çocuğun kulağına ezanla adının okunması pratiğine göndermek yapar (4. Bölüm, 2.16.02-2.16.18). Güldaniye halanın İvana'ya annenin kimin yüzüne çok bakarsa çocuğun ona benzeyeceğini söylemesi (20.bölüm, 1.02.02- 1.02.18) de anne karnında çocuğun oynadığı sırada annenin baktığı, gördüğü, yediği nesnelerin etkileyici gücüne yönelik halk inanca yönelik bir göndermedir (Örnek, 2014:192-193).

Toplumsal Uygulamalar, Ritüeller ve Şölenler içerisinde yer alan uygulamalar arasında bayramlar önemli bir yer tutmaktadır. İnsanları bir araya getirerek sosyalleştiren, küsleri barıştıran, paylaşım kültürü ve misafirliği pekiştiren bayramlar Türk kültüründe özel günler olarak kabul edilir. Dizi kapsamında da özellikle Kurban Bayramına ilişkin göndermelere yer verildiği tespit edilmiştir. Bayram öncesi büyük bir titizlikle yapılan bayram temizliği, kurban pazarlığı, bayram tıraşı, bayram namazı, bayramlık ikram hazırlıkları ve bayramlaşma dizinin dördüncü bölümünde detaylı olarak işlenmektedir. Bayram öncesi arife günü Ertan'ın ablaları ve annesinin bayram temizliği yaptığı ve bayram ikramlığı olarak baklava ve yaprak sarma hazırladıkları görülmektedir.

Görsel 28: Bayram Temizliği ve Bayramlık İkramların Hazırlanması

Kurban Bayramının öncesinde gerçekleştirilen uygulamalardan biri de kurbanlık hayvanın satın alınmasıdır. Kurban edilecek hayvanda aranan bazı özelliklerle birlikte kurban pazarlığı yapmak da kurbanlık hayvanların satın alımında görülen uygulamalar arasındadır (Boran, 2020: 82). Dizi kapsamında da kurbanlık seçimini yapan Köfteci Süleyman'ın satıcı ile kurban pazarlığı yaptığı görülmektedir.

Görsel 29: Kurbanlık Seçimi ve Pazarlık Aşaması

Türk kültüründe bayram sabahı gerçekleştirilen ilk uygulama bayram namazının kılınmasıdır. Dizi kapsamında da ailenin erkeklerinin (çocuklarda dahil olmak üzere) bayram namazını camide cemaatle birlikte kıldığı; birçok kültürü bünyesinde barındıran Üsküp'te cami imamın Türkçe, Arnavutça ve Makedonca olmak üzere bayram vaazını üç ayrı dilde gerçekleştirdiği görülmektedir. Bayram namazı ve

vaazın ardından tüm cemaat birbiriyle bayramlaşmaktadır.

Görsel 30: Cemaatle Birlikte Gerçekleşen Bayram Namazı

Bayram namazının ardından erkeklerin eve dönmesiyle birlikte aile içi bayramlaşmaya geçilir. Evin büyüklerinin eli öpülmesiyle başlayan bu süreç, hediyeleşme ile devam eder. Dizi kapsamında da Türk aile bireylerinin birbirleriyle bayramlaştığı, onların geleneklerine saygı duymayı öğrenen Jovanka ve ailesinin de bayramlaşmaya katıldığı görülmektedir.

Görsel 31: Aile İçi Bayramlaşma

5.2.2. Sözlü Gelenekler ve Anlatımlar

Somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında aracı olan sözlü anlatımlar ve gelenekler *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi*'nin koruma alanları arasında yer almaktadır. Oğuz'un halk edebiyatı konularının dâhil olduğunu belirttiği (2017: 55) bu alanda türkü, ninni, masal, ağıt, halk hikâyesi, destan, efsane, tekerleme, bilmece, fıkra, atasözleri ve deyimler gibi dille aktarılan halk edebiyatı unsurları yer almaktadır. Balkan Ninnisi dizisi kapsamında bu alanda yer alan unsurların kullanıldığı tespit edilmiştir. Dizide sıklıkla kullanılan bu unsurların başında türküler gelmektedir. Toplumu bir araya getiren bireylerin ortak duygu ve düşünce yapısını, yaşam biçimini yansıtan türküler toplumsal yapıyı ve dinamikleri çözümleme noktasında önemli bir kültürel unsurdur. Dizi kapsamında yer verilen Balkan (Rumeli) türküleri de Balkanlardaki tarihi ve kültürel kodların aktarıcısı olarak toplumsal hafızanın en önemli unsurları arasındadır. Yapılan çalışmalarda ağırlıklı olarak kahramanlık temalı olduğu tespit edilen Balkan türkülerinde aşk, ayrılık, gurbet, ölüm, göç vb. temalar da görülmektedir. Dizide "Manastırın Ortasında", "Aman Bre Deryalar", "Vardar Ovası", "Drama Köprüsü", "Güldaniye Türküsü", "Bahçenizde Gül Var Mı?", "Tayyare Tayyare", Şefo'nun Evi Kaleye Karşı" gibi birçok Balkan türküsü ile bir Makedon türküsü olan "Jovano/Jovanka" yer almaktadır.

Dizi kapsamında ninni ve tekerlemelerin de kullanıldığı görülmektedir. Evin anneannesi Neriman dizinin dördüncü bölümünde çocuklarına ninni söylerken görülmektedir. Çocukların hayatlarının ilk döneminden itibaren karşılaştığı sözlü verimlerden ninni dizi kapsamında çocukları uyutmak için kullanılmaktadır. Dizide yer verilen ninni şu şekildedir:

"Ninni ninni ninaça

Yağlı ballı poğaça

Poğaçamın içi yok

Benim bebemin dişi yok

Ninni ninni ninni ninasi

Et getirir babası

Köfte yapar annesi

Tavada kaldır yarısı" (4.Bölüm/ 58.02-59.00)

Dizinin on birinci bölümünde ise bir çocuk tekerlemesine yer verildiği tespit edilmiştir:

Tetesi tepeli

Kulağı küpeli

Burnu hokka

Ağzı bakla

Biz gideriz parka

Sonra yeriz pasta (11. Bölüm/ 1.49.03-1.49.29)

Geçmişten süzülen deneyim ve bilgi birikimini aktaran atasözleri ve deyimler de kültürün gelecek kuşaklara aktarımında önem arz eden unsurlar arasındadır. Dizi kapsamında anlatılan duygu ve düşünceyi pekiştirmek, anlatımı kuvvetlendirmek için atasözleri ve deyimlere sıklıkla başvurulduğu görülmektedir. Bunlardan bazıları şu şekilde örneklendirilebilir. Dizinin altıncı bölümünde "eli ayağı karışmak", "gün yüzü görmemek", "eğri oturup doğru konuşmak" ,"eli ayağına karışmak"; on üçüncü bölümde "gönül yıkmak", on beşinci bölümde "kulak vermek", "kafaya koymak", "hesap vermek"; on altıncı bölümde "oyuna gelmek", "ümit/umut vermek", "başının çaresine bakmak", "içini dökmek" ; yirminci bölümde "eski köye yeni adet (getirmek)", yirmi birinci bölümde "başının altından çıkmak", "burnundan solumak" gibi deyimler kullanılırken altıncı bölümde "doğru söyleyenin tepesi açık olur", "çağrıldığın yere git ar eyleme, çağırılmadığın yere gidip de yerini dar eyleme"; on altıncı bölümde "bekârlık sultanlık(tır)"; yirmi birinci bölümde "körle yatan şaşı kalkar" vb. atasözlerine yer verildiği tespit edilmiştir.

5.2.3. Doğa ve Evrenle İlgili Uygulamalar

Doğa ve evrenle ilgili uygulamalar alanında halk mutfağı, halk hekimliği, halk takvimi ve meteorolojisi gibi unsurlar ele alınmaktadır. Dizi kapsamında da birçok kültürün kesişim merkezi olan Üsküp'teki zengin halk mutfağına ilişkin unsurlara yer verildiği tespit edilmiştir. Dizi kapsamında Makedon ve Türk aileler arasında mutfak noktasında ortaklıklar görülmekle birlikte zaman zaman net çizgilerle ayrılan unsurlar da görülmektedir. Börek (kıymalı, patatesli) köfte, yaprak sarma, baklava, kaymaçina, trileçe, ekmek arası börek, menemen, kruvasan, Türk kahvesi gibi unsurlar Balkan mutfağında yer alan unsurlar olarak dizide yer almaktadır. Dizide baklava Türklere; Kruvasan ise Makedon mutfağına özgü olmasıyla çatışma unsuru olarak yer alırken iki kültür için de ortak bir lezzet olan "Kaymaçina" nin yapımında Türk ve Makedon annelerin yarış içerisinde olduğu görülmektedir.

Görsel 32: Ortak Bir Lezzet Olarak "Kaymaçina"

Dizide halk hekimliğine ilişkin gönderme ise üçüncü bölümde Jovanka'nın ayağının incinmesi üzerine Ertan'ın annesi Neriman'ın tedavi için uyguladığı işlem üzerinden gözlemlenmiştir. Soğan, sarımsak, zeytinyağından oluşan karışım halk hekimliğine dayanan bilgi ve tecrübe ile hazırlanan bitkisel bir ilaç olarak yer almaktadır.

Görsel 33: Halk Hekimliği Uygulaması

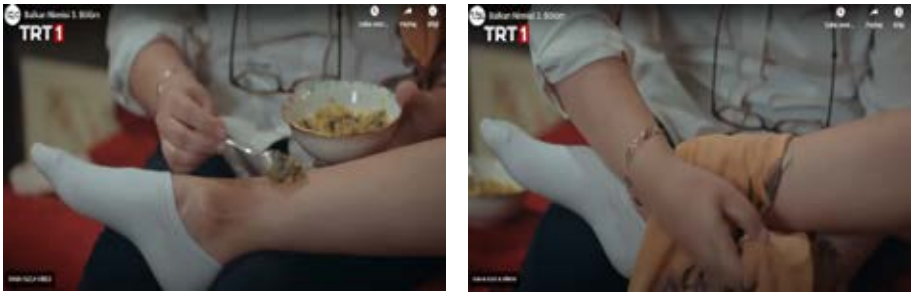

6.Sonuç

20. yüzyıldan günümüze uzanan süreçte yaşanan teknolojik gelişmelerin, insan hayatını doğrudan etkilediği açıkça görülmektedir. Durmadan gelişen kitle iletişim kanalları aracılığıyla bilgiye erişimi kolaylaşan insanlar gündelik hayatlarının tamamında farklı biçimlerde bu kanalları kullanmayı sürdürmektedir. Kitle iletişim araçlarının insan hayatına sağladığı katkılarla birlikte negatif tarafları olduğu da bilinmektedir; egemen kültürü hızla yayması sebebiyle diğer kültürler için tehlike olarak nitelendirilen kitle iletişim araçlarının günümüz koruma yaklaşımlarında doğru kullanıldığı takdirde etkili bir koruma aracı olabileceği kabul edilmektedir. Bu noktada en etkili kitle iletişim araçlarından biri olarak varlığını günümüzde de sürdüren televizyondan kültürel koruma noktasında faydalanılması makul bir

yaklaşımdır. Bu çalışma kapsamında da tarihi süreç içerisinde birden çok kültüre ev sahipliği yapan Üsküp'ün kent kimliğinin korunması ve geleceğe aktarılmasında bir televizyon dizisinden nasıl yararlanılacağı örneklendirilmiştir. Balkan Ninnisi adını taşıyan bu dizide kent kimliğinin şekillenmesinde etkili olan somut ve somut olmayan kültürel miras unsurlarının etkili bir şekilde işlendiği geniş bir izleyici kitlesine sahip dizi üzerinden Üsküp'e hiç gitmemiş birinin dahi Üsküp kent kimliği ve onu oluşturan dinamikler hakkında fikir sahibi olabileceği anlaşılmaktadır. Bir medya aracı olarak televizyonun kent kültürünün ve kimliğinin sürdürülebilirliğine katkı sağladığı medyanın bilinçli ve doğru bir şekilde kullanıldığı takdirde kültürel koruma noktasında etkili bir kanal olacağı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Aliu, M. (2024). Milliyetçilik, Tarih ve İktidar İlişkisi: Kuzey Makedonya'da "Antikleşme" Süreci ve Tarih İnşası. *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 43-87.

Artun. E. (2013) *Türk Halkbilimi*, Adana: Karahan Yayınları.

Assmann, J, (2001), Kültürel *Bellek*, (çev. Ayşe Tekin). İstanbul: Ayrıntı Yay.

Atik, A., & Bilginer Erdoğan, Ş. (2014). Toplumsal Bellek ve Medya. *Atatürk İletişim Dergisi,* (6), 1-16.

Avcıoğlu, İ (2023). Türk Kültüründe Doğacak Çocuğun Cinsiyetinin Tahmin Edilmesine Yönelik İnanışlar*, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 29,636-649.

Balkan Ninnisi Dizi Bölümleri (1-25.) https://www.youtube.com/playlist?list=PLBzvt7dsPaDEYJ9saVsvmktI0cmpfXR5q

Boran, M. (2020). Kurban İbadeti ve Bazı Güncel Meseleler. *Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi,* 2(1), 64-84.

Bozkurt, S., & Altınçekiç, H. (2013). Anadolu'da Geleneksel Konut ve Avluların Özellikleri ile Tarihsel Gelişiminin Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi. *Journal of the Faculty of Forestry Istanbul University*, 63(1), 69-91.

Demirel, A. E. (2023). Üsküp Şehir Merkezinin Heterotopik Morfolojisinde İdeolojik Dönüşümlerin İzleri. *Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı*, (IV. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Konya), 538–547.

Durlu Özkaya, F., Baydan, S., & Ünal Kirazcı, B., (2020). Balkan Mutfağı ve Türk Mutfağı Etkileşimleri. *International Travel and Tourism Dynamics: Overtourism* (Proceeding Book) Ankara, 83-96.

Eldem, S. H. (1968), *Türk Evi Plân Tipleri*, I.T.Ü. İstanbul: Mimarlık Fakültesi Yay.

Geniş, Ş. (2010). Küreselleşme, Kent ve Kültür. *İdealkent*, 2(3), 48-61.

Hayta, Y. (2016). Kent Kültürü ve Değişen Kent Kavramı. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), 165-184.

Işık, M.T, Akçınar M, Kadıoğlu S. (2010) Mersin İlinde Gebelik, Doğum ve Loğusalık Dönemlerinde Anneye ve Yenidoğana Yönelik Geleneksel Uygulamalar. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. 7(1), 63-84.

İbrahimgil, M. Z. (2012). Üsküp Fatih Sultan Mehmet Köprüsü-Taş Köprü/Vardar Köprüsü. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 5(10), 46-54.

İnbaşı, M. (2018). Makedonya'da İslam Kültürü; Üsküp ve Kalkandelen Örneği, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (*İslam Kongresi Özel Sayısı) 133-152.*

Kayhan Tunalı, S. (2020) Traces of the Anatolian Housing Culture in the Balkans: A Comparative Analysis.*Turkish Studies,* 15(3), 1921-1940.

Kunduraci, O., & Bahargülü, N. (2019). Geleneksel Afyonkarahisar Evlerinde Cephe Düzenlemeleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 43: 491-522.

Metin Basat, E. (2013). Somut ve Somut Olmayan Kültürel Mirası Birlikte Koruyabilmek, *Milli Folklor*, 25(100), 61-71.

Nureski, D. (2016). Osmanlı'dan Günümüze Makedonya'daki Türk kültürü ve Makedonya'nın Türk kültür tarihindeki yeri ve önemi. *Avrasya Etütleri,* 50(2), 351-388.

Oğuz, M. Öcal (2017). Araştırmaların Tarihi, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara Grafiker Yayınları, 1-60.

Oğuz, M. Öcal. (2007). Folklor ve Kültürel Mekân, *Milli Folklor,* 76, 30-32.

Örnek, S. V. (2014). *Türk Halkbilimi*, Ankara: BilgeSu Yayınları.

Özdemir, N. (2013). "SOKÜM, Medya ve Yeni Teknolojiler", *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Geleceği Türkiye Deneyimi*, Ankara: Grafiker Yayınları.

Sipahi, İ. H. (2015) Batı Makedonya'da Maddi Olmayan Kültür Mirası. İstanbul Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi)

Walter J. Ong (2013). *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözün Teknolojileşmesi*. İstanbul: Metis Yayınları.

İnternet Kaynakları

URL-1: "Balkan Ninnisi"nin hazırlık sürecinde neler oldu?" https://www.dizidokto-ru.com/dizi/balkan-ninnisinin-hazirlik-surecinde-neler-oldu-h24362.html (Erişim Tarihi: 24.05.2024)

URL-2: TRT Balkan Ninnisi tanıtım sayfası https://www.trt1.com.tr/arsiv/balkan-ninnisi (Erişim 15.06.2024).

URL-3: Balkan Ninnisi ilk tanıtım https://www.youtube.com/watch?v=G4Ix0ugc7zw (Erişim 15.06.2024).

URL-4: *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi* https://www.unesco.org.tr/Pages/181/177/ (Erişim 04.07.2024).

URL-5: Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük "Çeyiz": https://sozluk.gov.tr/?ara=ÇEYİZ (Erişim 15.08.2024).

6. OTURUM

BALKANLAR'DA YENİ TÜRK EDEBİYATI VE ROMAN

OTURUM BAŞKANI:

Prof. Dr. Cihan ÖZDEMİR

KONUŞMACILAR:

Prof. Dr. Sema ÖZHER

Dr. Öğr. Üyesi Cemile ODUNKIRAN

Dr. Sinan KAZANCI

Büşra ÇELİK

ÖMER OSMAN ERENDORUK'UN "BURUK ACI" ADLI ROMANINDA ÖTEKİLEŞ (TİRİL)ME SÜRECİ VE ÖZ'E DÖNÜŞ REFLEKSİ

Prof. Dr. Sema Özher[1]

Özet

Öteki, genel olarak ben kavramıyla birlikte düşünülür ve bu bağlamda bir çeşit sınıflaştırmayı ön plana çıkarır. Türkçe Sözlükte öteki mevcut kültürün içinde dışlanmış olanı, dışarıda bırakılmış olanı ifade eder. Ötekinin böylesine yadsınması, ben'in kendilik sınırlarını belirleyip pekiştirmesine olanak tanır. Ötekileş (tiril)me ise varlığın kendisinden başkası olmaya mecbur bırakıldığı bir süreç olarak tanımlanabilir. Söz konusu bu dönüş (türül)me süreci bireysel ve toplumsal boyutta farklı iki açıdan değerlendirilebilir: Birincisi bireysel anlamda varlığın özüne yabancılaşmasıdır ve bu en şiddetli ötekileşme şeklidir. İkincisi ise toplumsal boyutta yaşanan ötekileşme olup etnik ötekileştir (il)me, sınıfsal ötekileştir (il)me, ideolojik yönden ötekileştir (il)me, dinî inançlar nedeniyle ötekileştir (il)me ve kadının ötekileştir (il)mesi gibi farklı şekilde yapılan uygulamalarından söz edilebilir.

Devlet, zaman zaman iktidarını sürdürmek için yönettiği halka bazı kuralları dayatır. Bunun bir örneği, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Berlin Antlaşması ile kurulan Bulgaristan Devleti tarafından vatandaşı olan Bulgaristan Türklerine uygulanmıştır. Yaklaşık iki buçuk milyonluk bir nüfusa sahip Bulgaristan Türk'ü getirilen yasaklamalarla etnik, dinî inançlar ve ideolojik yönden ötekileş (tiril)meye maruz kalmıştır. Dilini, dinini ve kültürünü yaşatmaya çaba gösteren Bulgaristan Türkleri, şiddetli şekillerde cezalandırılmış; bu durum, Bulgaristan'dan ana vatan Türkiye'ye farklı zamanlarda toplu göç olaylarına sebep olmuştur.

Ömer Osman Erendoruk, Bulgaristan Türklerinin millî bilincini ve Müslüman kimliğini yaşatabilmesi için yasaklara karşı tepki göstermekle halka örnek olmuş bir sanatçıdır. Faaliyetlerinden dolayı öğretmenlik mesleğinden uzaklaştırılan Erendoruk, ömrünün beş yılını Belene Kampında ve Roman denilen bölgede sürgünde geçirmiştir. Sanatçının Bulgaristan'da yazdığı ancak 1989'da Türkiye'ye göç ettikten sonra yayınlayabildiği *Buruk Acı* adlı romanı ötekileş (tiril)me açısından incelenmeye müsaittir. Üç bölüm halinde kurgulanan romanın birinci ve üçüncü bölümü tanık anlatıcı, ikinci bölümü ise romanın başkişisi Cem Süleymanoğlu'nun ağzından anlatılır. Başkişi, henüz çocukluğunda büyüklerinden Türkçe olarak dinlediği masal, türkü ve şarkılarla millet olma bilincini; yine çocukluğunda düğün, cenaze, bayram ve sünnet törenleri gibi ritüellere katılarak İslâm bilincini edinmiştir. Romanın başkişisi Cem Süleymanoğlu, bu sıralanan özellikleriyle ben olmayı temsil

1 Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, sozherkoc@osmaniye.edu.tr, ORCID:0000-0001-8428-7763.

ederken oğlu Türker ise Bulgarların uyguladığı dinî ve kültürel yasaklamalarla asimile olmuş, ötekileş (tiril)miş bir kişiliği yansıtmaktadır. Romanda ayrıntılı olarak üzerinde durulan Türker'in Müslüman annesini Bulgar Komünist Partisinin direktiflerine göre tabutla ve elbiseli olarak defnetmesi, oğullarının sünnet olmasına karşı çıkması, Müslüman-Türk âdetlerini sürdürmek isteyen komşularını ihbar etmesi, Türkçe kitapların yakılmasına aracılık etmesi gibi olaylar, Türker nezdinde bir neslin yaşadığı ötekileş (tiril)menin ne kadar derin ve şiddetli olduğunu açığa çıkarmaktadır.

Ömer Osman Erendoruk, *Buruk Acı* adlı romanında masal, türkü ve şiir metinlerini; dağ, çeşme ve çeşitli yerlere verilen adların hikâyelerini; cenaze törenleri ve mezar taşlarını, sünnet törenlerini, kılık kıyafet ve çeşitli ev gereçleri ile aletlerdeki geleneksel tutumu, ötekileş (tiril)meyi bertaraf edecek öze dönüş çareleri olarak sunmuştur. Bu çalışmada ben ve öteki kavramları ile ilgili teorik bir arka-plan kültürü oluşturulduktan sonra *Buruk Acı* adlı romandaki ötekileş (tiril)me biçimleri ve öze dönüş yolları irdelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Öteki, ötekileş (tiril)me, Ömer Osman Erendoruk, Bulgaristan'daki Türk Edebiyatı

THE PROCESS OF OTHERING AND THE REFLEX OF RETURNING TO THE SELF IN ÖMER OSMAN ERENDORUK'S NOVEL BURUK ACI

Abstract

The other is generally considered together with the concept of self and in this context, it brings a kind of categorisation to the fore. In the Turkish Dictionary, the other refers to the one who is excluded from the existing culture, the one who is left out. In other words, in a sense, the other is the one who is declared an enemy. Such a violent negation of the other also allows for a situation that will reinforce the existence of the self. Otherisation can be defined as a process in which the being is forced to be other than itself. This process of transformation can be evaluated from two different perspectives in individual and social dimensions. In the individual sense, the alienation of the being from its essence is the most severe form of otherisation. In the social dimension, ethnic marginalisation, class marginalisation, ideological marginalisation, marginalisation due to religious beliefs and marginalisation of women can be mentioned.

From time to time, in order to maintain its power, the state imposes certain rules on the people it governs. An example of this was applied by the Bulgarian State, which was established with the Treaty of Berlin after the Ottoman-Russian War of 1877-1878,to the Bulgarian Turks who were its citizens. Bulgarian Turks, with a population of approximately two and a half million, were forced to become someone else in terms of ethnicity, religious beliefs and ideology. The Bulgarian Turks, who endeavoured to keep their language, religion and culture alive, were subjected to various punishments, which led to mass migration from Bulgaria to Turkey at different times.

Ömer Osman Erendoruk is an artist who showed intellectual sensitivity for the preservation of the native language and Muslim identity of the Bulgarian Turks. Due to his activities, he was dismissed from the teaching profession and spent five years of his life in exile in Belene Camp and in Roma. The novel Buruk Acı, which the artist wrote in Bulgaria but could only publish it after he emigrated to Turkey in 1989, is suitable to be analysed in the opposition of otherisation and selfhood.

In his novel Buruk Acı, Ömer Osman Erendoruk puts forward fairy tales, folk songs and poetry texts; stories of the names given to mountains, fountains and various places; funeral ceremonies and tombstones, circumcision ceremonies, traditional attitudes in clothing and various household utensils and tools as remedies for returning to the self that will eliminate marginalisation. In this study, after creating a theoretical background culture about the concepts of other and self, the elements of otherisation and self in the novel Buruk Acı (Buruk Acı) will be analysed.

Keywords: Other, marginalisation, Ömer Osman Erendoruk, Turkish Literature in Bulgaria

1.Giriş: Öteki ve Ötekileş (tiril)me Üzerine

Öteki kavramı temelde ben-sen ilişkisine dayanır. Bu nedenle ötekiden söz etmek beraberinde ben'in ne olduğundan söz etmeyi gerekli kılar. Hegel, *Tinin Görüngübilimi* adlı kitabında tini "genel olarak bilinç" (2011:276); bilinç/öz bilinci ise bir şeyi kendinden "ayırt et(mek)" ve onunla "ilişkiye gir(mek)" şeklinde tanımlar ya da bu bir şey "bilinç için" vardır (Hegel 2011:62). Hegel'e göre öz bilinç için önünde kendi "dışına" çıkmış başka bir öz bilinç vardır. Hegel, bunun iki anlamlı olduğunu belirtir: "İlkin, kendi kendisini yitirmiştir, …başkasında kendi kendisini görür. Bu başkalığını ortadan kaldırmalıdır; … ikincisi, böyle yaparak kendi kendisini ortadan kaldırma yoluna gider, çünkü bu başkası kendisidir" (Hegel 2011:122-123). Hegel, burada kastedilen iki anlamlı başkalığın aynı zamanda iki anlamlı bir "kendi içine" geri dönüş olduğunu ifade eder. Ayrıca Hegel, burada sözü edilen eylemin "birinin" olduğu gibi "öteki"nin de eylemi olduğu için iki anlamlı olduğunu ortaya koyar. Hegel'in burada bilinç/öz bilinç olarak kastettiği şey ben'e karşılık gelmektedir. Michel Foucault ise "ben" meselesini kendilik kültürü etrafında değerlendirir ve kendilik hermenötiğinin inşasında kendilik kaygısının öneminden söz eder (Foucault, 2020: 37). Foucault, antik Yunan ve Roma kültüründe kendilik kaygısı nosyonunu gösterir.

Türkçe Sözlükte öteki "mevcut kültürün kabul görmüş değerleri içinde dışlanmış olan"dır. (https://sozluk.gov.tr/). Ben ve öteki ilişkisinde karşıdaki "insan" olarak görülmekten uzaklaşıldığında yukarıda belirtilen diyalog ilişkisi bozulur ve monologa dönüşür. "Monolog, ötekileştirmek, kendini merkeze koymak, ötekinin üzerinde baskı kurmak ve onu merkezin dışına atmak demektir" (Efil, 2016: 54). Bu, ötekiyi düşman/yabancı/aşağı konumuna taşımaktadır. Bu şartlar altında öteki, bütün kötülüklerin sorumlusu olarak kabul edilir. Bu bir çeşit, ötekiye karşı kin ve nefret duygularını açığa çıkarır. Hatta ötekiye duyulan nefret ve öfke öylesine büyür ki "kötü" olma hali onun parçası olduğu aileye, cinsiyete ve hatta bir millete teşmil edilir. Ötekinin tarihsel bir niteliği olduğu göz önünde bulundurulursa dünya tarihinde görülen önemli bazı şiddet olaylarının arka planında benzer bir nefret duygusu ve dışarıda bırakılanı kötü addetme düşüncesinin yattığı söylenebilir (Gruen, 2005: 21). Örneğin Hitler'in Yahudilere, Sırpların Bosna'da Boşnaklara uyguladığı şiddet gibi.

Düşman/yabancı/aşağı konumda görülen öteki insan olarak kabul edilmez. Öteki nesne, hayvan, yaratık ve bir "şey" derecesinde konumlandırılır. Bu nedenle öteki özel isimle değil sayı veya işaretlerle anılır. Ötekiye karşı geliştirilen bu tavır ona uygulanan şiddeti de kolaylaştırır. Psikiyatr Viktor E. Frankl, İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanların kamplarda tutuklu kalanları nasıl birer "sayı/numara"ya dönüştürdüğünü ayrıntısıyla anlatmaktadır (Frankl, 2018: 68). Ötekileştirenin nazarında ötekinin belleği, tarih ve benlik bilinci yoktur. Cengiz Aytmatov anlatılarında bu bellek yitimi "mankurt/mankurtlaşma" biçiminde bir simge-değere dönüşür. *Gün Olur Asra Bedel* romanında bir efsane metninde anlatılan "mankurt" tipi hem aynı romanın olaylar dizgesinde hem de yazarın diğer romanlarında -*Gün*

Olur Asra Bedel'de Sabitcan, *Beyaz Gemi*'de Orozkul, *Cengiz Han'a Küsen Bulut*'ta Tansıkbayev gibi- mankurtlaşmış/ötekileş (tiril)miş oğullar şeklinde okuyucu karşısına çıkar.

Öteki/yabancı/düşman konumuna gelen varlığın içinde bulunduğu durum ona getirilen çeşitli kısıtlamalarla bir görünürlük kazanır. Örneğin bazı mekânlara giriş yasağı olması; giysilerde bazı renkleri seçemiyor oluşu ve bazı şeyleri giymesine yasak getirilmesi ötekinin dışarıdan bakılınca tanınmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin Hindistan'da toplumsal sınıfların karışmaması için aynı mekânlarda bulunamamaları; tragedyaların sahnelendiği alana açılan kapılardan geçebilecek kişilerin önceden belirlenmiş olması (Sezer- Kalaycı, 2017: 16); Orta Çağ'da içine şeytan kaçtığı düşüncesiyle öldürülenlerin büyük çoğunluğunun kadın olması yine kadınların uzun yıllar pantolon giyememe ve saçlarını kısa kestirememesi ötekiye gösterilen tutumla ilgilidir. Feminizmin doğuşu ile kadının saçını kısaltması, pantolon giyip sigara içmesinin arka planında böylesi bir öteki olma durumuna karşı çıkışın da yer aldığı söylenebilir.

Ötekiye/yabancıya duyulan nefret duygusunun doğurduğu şiddet eğilimi, toplum içerisinde bir gerginliğe neden olur ki bu gerginliğin azaltılması gerekir. Rene Girard, mitoslar üzerine çalışırken topluluğun içinde biriktirdiği öfkeden kurtulmak ve bunalımdan çıkmak için bu öfkeyi herkes tarafından benimsenen bir kurbana doğru yönlendirdiğini fark etmiştir. Bu kurbanın öldürülmesi ile toplumsal şiddet azalmaktadır. *Günah keçisi,* toplum adına, toplumun tüm bireylerinin iştirakiyle gerçekleştirilen bir öldürme eyleminde bu kurbanın adıdır. Topluca gerçekleştirilen bu eylemde hiç kimse suçlanmamaktadır (2010:58). Bu durum günlük dilde kullanılan "günah keçisi ilan etmek" ifadesinde de karşımıza çıkmaktadır.

Buruk Acı adlı roman Ömer Osman Erendoruk'un Bulgaristan'da yaşadığı yıllarda yazdığı ancak Bulgar komünist yönetimi mensuplarınca toplatılıp yakılmış; yazarın 1989 yılında Türkiye'ye göç etmesinin ardından ikinci kez yazdığı romanıdır (Seyaz, 2019: 158). Bu nedenle *Buruk Acı*'nın yazılış serüveninden itibaren ötekileş (tiril)me sürecine maruz kalmış bir eser olduğu söylenebilir. *Buruk Acı*'da nasıl bir ötekileş (tiril)me sürecinden söz edildiğinin daha iyi anlaşılabilmesi için romanda geçen olaylar aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Roman, olaylara tanık olan bir kişinin Cem Süleymanoğlu'nun Kırcaali yakınlarındaki bir köyde bulunan mezarı başında onunla söyleşisi şeklinde başlar. Roman boyunca Cem Amca adıyla anılan başkişi, Türklük bilincine sahip bir öğretmendir; öğrencilerine Türkçe ve Türkiye ile ilgili verdiği bilgilerden dolayı mesleğinden atılmıştır. Başkişinin oğlu Türker, romanda Bulgar komünist rejiminin yaptırımlarıyla benliğine yabancılaşmış birisidir. Bulgar komünist partisi tarafından Türklere millî ve dini kimliğini unutturmak için çeşitli yasaklar getirilmiş olup bu yasaklara uymayanlar çok şiddetli şekilde cezalandırılmıştır. Cem Amca, çocuklarının Türkçe eğitim almasını istemediğine dair dilekçe ile Rusya'da eğitim almayı istediğini belirten dilekçeyi sağ eliyle imzaladığı; evlerinde bulunan Türk

dili ve tarihi ile ilgili kitapları sağ eliyle toplayıp yaktığı; bir inşaat binasının tepesine Türk bayrağı diken ve mehterde Plevne Marşı'nın çalındığını sağ eliyle rapor ettiği için oğlu Türker'in sağ elinin parmaklarını kesmek suretiyle oğlunu cezalandırır. Ancak kan kaybından ölmemesi için onu bir sağlık evinin kapısına bırakan Cem Amca, eve dönüş yolunda geçirdiği kalp krizi sonucu ölür. Romanın sonunda yaşadığı acılardan ders çıkaran Türker, gerçek kimliğine/özüne dönmek için çaba gösterse de çıktığı bir av sırasında buz tabakasının kırılması sebebiyle gölde boğularak ölür.

2."Buruk Acı" Adlı Romanda Ötekileş (Tiril)me Biçimleri

Buruk Acı adlı romanda olaylar, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra Bulgaristan Devleti sınırları içerisinde kalan ve bugün "Bulgaristan Türkleri" (Yenisoy, 1997: 35) adıyla anılan Türk nüfusunun yaşadığı zorluklarla ilgilidir. Tarihi kaynaklarda 1944-1989 yılları arası, Bulgaristan Devletinin "Komünist Yönetim Dönemi" olarak anılmaktadır. II. Dünya Savaşı'nda Bulgaristan'ın Almanya, İtalya ve Japonya yanında savaşa girmesine karşı olan Sovyet Rusya, Bulgaristan'daki Vatan Cephesinin de desteğiyle 9 Eylül 1944'te Bulgaristan'a girerek Bulgar Faşist Rejimini devirmiş; bu tarihten sonra Vatan Cephesi tarafından kurulan hükümetle Bulgaristan Devleti Komünist Yönetime geçmiştir (Şimşir 2012: 183). Komünist Bulgar Hükümeti, Bulgaristan Türklerinin elindeki toprakları devletleştirmiş ve bu dönemde Türklerin özgürlükleri kısıtlanmıştır. I. Sosyalist Dönem adı verilen 1944-1970 arasında Türkler bazı haklara sahipken 1970-1989 yılları arasını kapsayan II. Sosyalist Dönemde iktidarda olan Todor Jivkov yönetimi, ülkede sadece Bulgarların yaşadığını öne sürmüş, bu sebeple de devlet politikasında köklü değişiklikler yapmıştır. Bu süreçte Türklere ait okullar kapatılmış, Türkçe dersi müfredattan kaldırılmış, Türkçe konuşmak yasaklanmış, Türkçe eserler toplatılıp yok edilmiştir. 1984 yılında Todor Jivkov hükümetinin başlattığı "Soya Dönüş" politikası adı altında Bulgaristan Türklerinin, isimleri zorla değişilmiş, kendi aralarında dahi Türkçe konuşmaları yasaklanmış, Türklerin dini ibadet ve törenlerini yerine getirmeleri engellenerek Bulgarlaştırılmaya çalışılmıştır (Akgün, 2016: 16-17). Benzer yaptırımlar Müslüman Pomaklara, Müslüman Tatarlara ve Müslüman Çingenelere de uygulanmıştır (Acaroğlu, 2007: 137-138). Sözü geçen yaptırımlara boyun eğmeyip Bulgarlaşmayanlar ise zorunlu göçe tabi tutulmuştur. Bunun sonunda Bulgaristan'da komünist rejim, ülke içindeki farklı dinî ve etnik grupları yok sayan "tek milletli sosyalist ulus" oluşturmayı amaçlamıştır (Ekici, 2007: 513). Türkiye Cumhuriyeti'nin girişimleriyle 1989 yılında Bulgaristan Türklerinin büyük bir bölümü Türkiye'ye göç etmiştir.

Bulgaristan'daki iki buçuk milyonluk Türk nüfusunun yaşadığı bu etnik yok edilme süreci bir ötekileş (tiril)me sürecidir. Yazar, Todor Jivkov döneminde getirilen yasaklara romanda sıklıkla gönderme yapar. Romanın olaylar dizgesi göz önünde bulundurulduğunda maruz kalınan ötekileş (tiril)me süreci iki başlık altında irdelenebilir: Birincisi etnik ötekileş (tiril)me, ikincisi ise dini ötekileş (tiril)medir.

2.1. Etnik Ötekileş (tir)me:

Emmanuel Levinas'a göre "ben, dünyada başkalarıyla ilişki içinde var olur" (2005: 224). Ben ve öteki arasındaki ilişki interaktif mahiyetini kaybettiğinde kendilik bilinci de ortadan kalkar. Böyle bir durumda ötekileştirme süreci ortaya çıkar. "Ötekileştirme, yabancılaşma, içe kapanma ve kişisel özgünlüğü kaybetmektir. Ötekileştirme, diyaloğu ve diyalektiği değil, monoloğu esas almak ve onu merkeze koymaktır. Ötekileştirme, narsizmin en üst seviyesini temsil etmektedir" (Efil, 2016: 62). *Buruk Acı* adlı romanda Komünist Bulgarlar ben'e, Türkler ise öteki'ye karşılık gelmektedir. Komünist Bulgar Yönetimi, Bulgaristan Türklerini kendi varlığını ve kültürünü tehdit eden bir güç olarak algılamakta; bu nedenle kendi dinini, kültürünü ve kimliğini öne çıkarmak için ötekiyi değersizleştirme yoluna gitmektedir. Romanda Türkçe konuşma, Türkçe eğitim alma ve Türkçe kitap basımının yasaklandığı bilgisine yer verilmiştir. Bir milleti bir arada tutan şey, öncelikle dil birliğidir. Dil birliği tahrip edildiği zaman millet olma bilinci tehlikeye girer. Buradan hareketle Türk dili ile ilgili konulan yasaklar, etnik ötekileş (tir)me kapsamında değerlendirilecektir.

Müslüman Türklere ve diğer azınlıklara yönelik ötekileş (tir)me sürecinin parçası olarak 1946 yılında Türk azınlık okulları devletleştirilmiştir. Yine aynı amaçla 1946-1949 yılları arasında Türkçe eğitim-öğretimde yasaklamalara başvurulmuş, 1958 yılında Türk özel okulları Bulgar devlet okullarıyla birleştirilmiş ve Bulgarca zorunlu hâle getirilmiştir. 1969 yılında Bulgaristan Komünist Partisi tarafından ülkedeki bütün azınlıkları eritmek amacıyla alınan kararlar uyarınca 1972-1974 yılları arasında Müslüman Pomakların daha sonra da 1981-1983 yılları arasında Türkçe konuşan Müslüman Çingenelerin isimleri Hristiyan Bulgar isimleriyle değiştirilmiştir. 1984 yılının aralık ayından itibaren de aynı uygulamalar Müslüman Tatarlara ve Müslüman Türklere uygulanmaya başlanmıştır (Acaroğlu, 2007: 137-138). Söz konusu yaptırımların uzantısı *Buruk Acı*'da Türk dilinin bozulması ve kullanımının yasaklanması ile ilgili şu yöntemlerle roman kurgusunda yer alır:

Türklere ait okulların kapatılması,

Okullardaki Türkçe derslerinin yabancı dil dersi statüsüne düşürülmesi,

Türkçe faaliyet veren basın yayın organlarının kapatılması,

Türkçe yazılmış ve dahi Türk dili ve tarihiyle ilgili kitapların yakılması,

Türk isimlerinin kaldırılıp yerine Bulgar isimlerinin verilmesi,

Romanda Bulgaristan komünist yönetiminin devletleştirme adı altında Türklere ait okulları kapattığı bilgisine yer verilir. Bu duruma ilk olarak 93 Harbi de denilen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan komünist rejimin kurulmasına kadar geçen sürece (1944'e kadar) Bulgar yöneticilerin çeşitli bahanelerle yüzlerce Türk okulunu kapatması olarak değinilmiştir (Erendoruk, 1997: 23). Bunun resmi adı ise okulları devletleştirmektir. Yazara göre "… okul kapatmak gene de zulümlerin en pisidir,

çünkü okul kapatmanın sonucu, bir milletin benliğine, yüreğine, canevine saplanmış oktur, mermidir, şarapneldir, bombadır; üç beş kişiyi yok etme amacı ile değil, bir milleti toptan yok etmeye yöneliktir" (Erendoruk, 1997: 23). Bulgaristan'da yaşayan Türkler, Türk okullarının "devletleştirme" kapsamında kapatılması olayını en başta yadırgamamışlar; zira hükümet yöneticilerinin amaçlarının "Türk çocuklarının öğretim ve eğitiminin Türklük, Müslümanlık, Türkiye'ye bağlılık rayından kaydırılıp, Bulgarlık ve komünistlik rayına oturtulması olduğunun" geç farkına varmışlardır (Erendoruk, 1997: 24). Türk çocuklarının ana dilinde konuşup yazması zorlaşmış böylelikle dil ile millî kimlik arasındaki bağın zayıflaması hedeflenmiştir.

Etnik kimliği yok etme amacıyla eğitim alanında yapılan bir başka yaptırım, müfredatta yer alan Türkçe derslerinin yabancı dil dersi statüsüne düşürülmesidir. "1973 yazında okullarda yabancı dil durumuna sokulan Türkçe'nin okunması yasaklan"mış, resmi mercilerde ise bunun gönüllü yapıldığı söylenmiştir. "Velilere, okul çağındaki çocuklarına Türkçe okutmak istemediklerine dair özel olarak hazırlanmış dilekçeler imzalattılar. Neden olarak da Türkçe derslerin Bulgarcayı öğrenmelerine engellik yarattığını ileri sürdüler. Memur kısmı ve parti üyeleri gık demeden, diyemeden imzaladılar" (Erendoruk, 1997: 34). Romanda Kırcaali köylerinden İbrahim adında bir öğretmenin dilekçeyi imzalamak istemediği için şiddetli dayak yediği ve hatta çocuklarının eğitim almasını istemediğine dair bir dilekçenin de yine baskı ve şiddet yoluyla kendisine imzalatıldığı bilgisine yer verilmiştir. Ayrıca Türkçe yayınlanan dergi ve gazetelerin kapatılması da benzer bir ötekileş (tiril)me sürecinin parçasıdır.

Romanın olaylar dizgesinde Bulgar komünist yöneticilerinin Türkçe yazılmış kitapları evlerden ve okul kütüphanelerinden toplatıp yaktırdığı bilgisine yer verilmiştir. Bu yaptırım da yine dilin millî kimliğin diri tutulmasını sağlayacak bir unsur olmasıyla ilgilidir. Romanın başkişisi Cem Amcanın oğlu Türker, evlerindeki kitaplıkta bulunan ve içerisinde "beş cilt Türkiye Tarihi, dört cilt Divan Edebiyatı, dört cilt İslâm Tarihi, üç adet ayrı baskı Kur'an-ı Kerim ve birçok şiir, hikâye kitapları, romanlar, bilimsel eserler"in yer aldığı Türkçe kitapları çuvallara doldurup yakmıştır.

Etnik ötekileş (tir)menin bir başka yöntemi Türk nüfusun adlarının değiştirilmesidir. Romanda önce Pomak Türklerinin adlarının zor kullanılarak Bulgar adlarıyla değiştirildiğine yer verilir (Erendoruk, 1997: 32); ardından aynı isim değiştirme işleminin Çingenelere, akabinde diğer Müslüman Türklere uygulandığı belirtilir.

2.2. Dinî Ötekileş (tir)me:

Din, bir milleti meydana getiren temel unsurlardan birisidir. Komünist Bulgar Hükümetince Türk dilinin yanı sıra Müslüman Türklerin dini ibadetlerini yerine getirmelerine de yasaklar getirilmiştir. 1947 Anayasası ile Müslüman Türklerin din ve vicdan hürriyetleri garanti altına alınmışken daha sonra ibadet etmeleri engellenmiş, cami ve vakıf topraklarına el konulmuş, Kuran kursları yasaklanmış,

dinî eğitim veren okullara çeşitli kısıtlamalar getirilmiştir. Örneğin 1944 yılında ülkedeki imam sayısı 16.000 iken 1956 yılında bu sayı 2715'e düşmüştür (Ekici, 2007: 514.) *Buruk Acı*'da Bulgaristan coğrafyasında Türklerin maneviyatlarını zayıflatmak için ilk olarak din derslerinin okul programlarından çıkarıldığı bilgisine yer verilmiştir (Erendoruk, 1997: 24). Daha sonra dini ibadetler, cenaze ve sünnet merasimleri ile Mevlit gibi dinî törenler yasaklanmıştır. "Allah, peygamber, din, iman gibi değerli kavramları açıktan inkâra kalkışan, bunları batıl sayan ateizm akımı önceleri susuz bir derecik iken, komünizm, çirkefli sularının tümünü o derecikten akıtmaya başladı. Türklerin yoğun olduğu bölge şehirlerinde ateist kulüpleri açıldı. Bu, o derecikten akan sıvının bollaşmasını sağladı" (Erendoruk, 1997: 11). Sözü geçen bu yaptırımlarla Komünist Bulgar Hükümeti, "dinsiz, tek milletli ve sosyalist" bir toplum oluşturma hedefine doğru ilerlemektedir.

Roman kurgusunda özüne yabancılaşma olgusu, en ayrıntılı biçimde Türker üzerinden anlatılır. Türker bütün dini inançlarını kaybettiği gibi başkalarının dinî vecibeleri yerine getirmesine de engel olur. Örneğin kardeşi Reyhan'ın cenazesinde mezarlığa kadar gelir ancak cenaze namazı kılmaz. Annesi inançlı bir kadın olduğu halde annesinin İslâmî kaidelere göre defnedilmesine engel olur. Türker'in zorlamasıyla annesi kefensiz, elbiseli ve bir sandık içerisinde gömülür. Bu esnada Bulgar Komünist Partisinden getirilen bir kadın tarafından annesinin hayatı ile ilgili bir konuşma yapılır. Konuşma ile ilgili aşağıdaki alıntı dikkate değerdir:

"… cenaze merasimine ilk önce Türker gelmişti. Beraberinde, ikisi Bulgar, dört kadın getirmişti. … Beraberinde getirdiği kadınlar Emine yengeyi imamsız, yeni, komünist yani Allahsız usulüne göre defnetmeye hazırlayacaklardı. Köy kadınları Emine yengeyi yıkamaya hazırlarken, Türker bağırdı: 'Yıkama mıkama yok. Bu kadınlar annemi gömmek için hazırlayacaklar. Siz çekilin. Anlaşıldı mı?" (Erendoruk, 1997: 90).

Bulgar komünist rejiminin ilkelerine göre ötekileşmiş bir genç nesli temsil eden Türker, bu rejimin dikte ettiği gibi dini inançlarını kaybetmiş bir kişidir. "Allahsızlık, dinsizlik dinini yeğliyordu. Ateizm, demirperde ardı komünist ülkelerin resmî devlet siyaseti hâline dönüştürülmüştü. … Çocuklar, kreşlerden başlayıp, ana okullarında, okulların ilk orta, lise kısmında, daha sonra da üniversitelerde birer ateist olarak eğitiliyorlardı. Gazeteler, dergiler, kitaplar, radyolar, televizyon, özel olarak tertiplenen toplantılar, konferanslar bağıra bağıra Allahsızlığın, dinsizliğin, yani ateizmin tellâllığını yapıyorlardı. … Müslümanlığı horlayan, yeren, küçük düşüren tomar tomar kitaplar yazılıyor, halka bedava dağıtılıyordu" (Erendoruk, 1997: 13).

Roman kurgusunda Türker gibi ötekileşmiş diğer bir roman kişisi Mehmet'tir. Mehmet de Cem Süleymanoğlu'nun cenazesinin İslâmî kurallara göre defnedilmesine engel olmaya çalışır. Ancak komşuları tarafından Cem Amca'nın gece eve getirilen cenazesi banyoda yıkanır ve kefenlenir. "Gündüze kalsaydı, yıkama ve diğer geleneklerin uygulamasına engellik çıkaracak bir başka sülük

gelirdi muhakkak. Nitekim, geldi de: Mıstık Mehmet Cem Amca. Hani şu, bir parça kuru ekmek karşılığında yıllardır Bulgar komünistlerinin zangoçluğunu yapan Mıstık'ın Mehmet. İnsanlar ona, sesinin inceliğinden olacak, sivrisinek diyorlardı" (Erendoruk, 1997: 205).

Cem Amca'nın cenaze töreninde Mehmet, İslâmî kaidelerin uygulanmasını engellemeye yönelik emirler verir. Bunların ilki kefeni çıkarıp cenazeye yeni bir takım elbise giydirmektir. Cem Süleymanoğlu'nun cenaze merasimi benlik bilincinin ortaya çıktığı önemli bir sahneyi de barındırır. "Körlük" ötekileşme ve ben olma karşıtlığında bir açar kavram olarak roman kurgusunda yer bulur. Roman boyunca Cem Amca'nın kızı Ceylan'ın körlüğü vurgulanırken Mehmet ile Ceylan arasında geçen diyalog, okuyucuyu gerçek körlüğün ne olduğunu sorgulamaya sevk eder. Mehmet Komünist Partisi ve Halk İdaresi temsilcisi olarak cenaze merasimini yönlendirmeye teşebbüs edince Ceylan babasının İslâmî kurallara uygun olarak gömülmesi konusunda diretir. Mehmet'in Ceylan'a körlüğü ile ilgili söylemlerine karşılık Ceylan asıl körün Mehmet'in kendisi olduğunu söyledikten sonra şunları ekler:

"Bir, körsün çünkü iğrenç hizmetlerin karşılığında avucuna tutuşturulan bir parça ekmekten başka hiçbir şey gördüğün yok; körsün, çünkü bağrından düştüğün Türk milletinin sırtındaki kan emici komünist kenelerini görmüyorsun; körsün çünkü benliğinden uzaklaştırılan ve yabancılaştırılan Türk kardeşlerinin gözlerinden akan kanlı yaşlarını görecek durumda değilsin" (Erendoruk, 1997: 207).

Genel bir çıkarımda bulunmak gerekirse *Buruk Acı* adlı romanda etnik ve dini anlamda ötekiye dönüşümü en ayrıntılı anlatılan roman kişisi Cem Amca'nın oğlu Türker'dir. Cengiz Aytmatov'un kullandığı şekliyle Türker bir "mankurt"tur. Türker, Öğretmen Enstitüsü'nün son kursundayken değişmeye başlamış; Moskova'da geçirdiği üç yıllık bir öğrenimin ardından ise millî ve dini değerlerini kaybetmiştir. "Bu kendi isteğiyle yapılmıştı sözde. …. O zaman henüz başlatılan Türkleri Bulgarlaştırma akılsızlığının daha sonraki güç aşamalarında görev alacak çelik disiplinli kadroyu şimdiden eğiteceklerdi. Bu kadroyu Türklerden seçiyorlardı. Sovyet Rusya'daki Türk asıllı ahaliyle de böyle çalışıldığını işitiyordum" (Erendoruk, 1997: 29).

"Beyni üç sene yıkanan Türker büsbütün değişmiş bir halde" ailesinin yanına döndüğünde oğullarının Türkçe okumalarına ve sünnet olmalarına karşı çıkmıştır:

(Türker, babasına hitaben) "Yeter be! Çok oluyorsun ha! Bilmeni istiyorum ki, ben ne Türk'üm ne de Türk eri! Ben komünistim komünist! Komünist taştır, demirdir, çeliktir, elmastır! Komünist dışardan etkilenmez, ancak ve ancak kendisinden, kendi çevresinden etkilenir. Başkaca kimseden. Komünist ancak kendisini tanır! Başkaca hiçbir kimseyi! Hiçbir şeyi!" (Erendoruk, 1997: 40).

Türker ve onun gibiler, komünist rejimin "yeni insan" tipidir. Yeni insana göre "ana, ana değildi artık; baba, baba değildi. Ana da baba da komünist partisi idi. Ana dili, milliyet, millî kültür, din, iman yoktu artık; parti dili, parti ilkeleri, parti disiplini

vardı, o kadar" (Erendoruk, 1997: 44). Türker, Bulgar komünistlerinin gören gözü, duyan kulağı, dokunan eli durumuna sokulmuştu" (Erendoruk, 1997: 50). Türklerin nazarında Türker, "hafiye", "ihbarcı" idi. Romanda Türker'e takılan "sülük" lâkabı özüne ve kendine yabancılaşan Türker'in bir sürüngene dönüşmesini işaret eder. Türker hem millî hem de dini hasletlerini yitirmiştir. Türker'in geldiği bu seviye onu içi boş bir nesneye dönüştürmüştür. İradesi elinden alınan insan, dışarıdan verilen komutlarla kontrol edilir duruma gelmiştir. Yazar romanda bu durumun korkunçluğuna düşünceleri okuma makinası ve rüyalara müdahale ile dikkat çekmiştir. Düşünceleri okuma makinası icat edildiğinde şu ana kadar sadece ifade edilen düşüncelerden dolayı suçlu bulunan Türkler, bu makinanın icadından sonra beyninden geçen her şeyden suçlanabilecektir. Yazar rüyalara müdahaleyi de benzer şekilde değerlendirmiştir. Zağra ceza evinde kalmış bir mahkûmun tutuklanma sebebi, rüyasında Yunanistan'a kaçtığını görmesi ve bunu arkadaşına anlatmasıdır. "Ertesi gün adamı tutuklamışlar. Adamı günlerce dövmüşler suçunu itiraf et diye" (Erendoruk, 1997: 53).

Romanda Türker'in yanı sıra Bulgar komünist rejiminin ulaşmayı hedeflediği yeni insan tipine örnek verilecek diğer kişilerin adlarını -aynı zamanda gerçek bir kişilik olan- Nuri Adalı, şöyle saymaktadır:

"Biri Şükrü Tahir idi. Bulgar komünistleri adamın beynini 1956'da Belene Ceza evinde yıkamaya başlamışlar, sonra öğrenci olduğu Sofya Üniversitesinin Felsefe Bölümünde devam etmişlerdi. Daha sonraki yıllarda da devam eden bu esaslı yıkama, Şükrü Tahir'i Türk olmaktan çıkarmıştı, ama Bulgar olabilmiş miydi, olmaya mı çalışıyordu, önemi yoktu. Ne olacağını kendisi seçmeliydi ya, Bulgaristan Türklerini Türkçe konuşan Bulgar sayması, alçaklığın daniskasıydı" (Erendoruk, 1997: 48).

Nuri Adalı'nın saydığı diğer isimler arasında şunlar yer alır: Bulgaristan'da yaşayan herkesin Bulgar olduğunu savunur ve köylerde bununla ilgili konuşmalar yapan Kırcaali'den Salif İlyaz; Kırcaali'den Türkçe yayımlanan bir gazetenin il muhabirliğini yapan ve yazılarında sık sık Bulgar dedelerini düşlediğinden bahseden Ebusseyit Abdülkerim; yine Kırcaali'den Dr. İsmail Ferhat ve eşi Naide; Sofya'da çalışan Fahrettin Halil. Ebusseyit Abdülkerim, Hitler ile Mustafa Kemal'i birbirine denk görmektedir. Nasıl ki Almanya'da Hitler türemiştir "Anadolu'da bir başka adam türedi, eline geçen birkaç çakmaklı tüfekle Anadol'yu yaktı, yıktı, insanları kırdı, kırıştırdı. Bu adamın adı da Mustafa Kemal idi" (Erendoruk, 1997: 60).

3. Ben Olma: Öz'e Dönüş Yolları

Milleti bir arada tutan önemli değerlerden birisi dindir. Bulgaristan Türkleri de ibadet ederek ve dini ritüelleri yerine getirerek İslâm'ı yaşamaktadırlar. Roman kurgusunda Cem Amcanın cenazesinin bütün engellemelere rağmen İslâm dininin kaidelerine uygun olarak defnedilmesi, ardından dualar okunması ötekileşmeyi sağaltacak bir değer olması bakımından çok önemlidir. Ayrıca sünnetçilerin cezalandırılmasına rağmen erkek çocuklarının sünnet ettirilmesi yine Bulgaristan Türklerinin özünü

korumada dinin katkısını göstermesi bakımından kayda değerdir.

Toplumsal anlamda millî ruhun korunması ve diri tutulmasında o milletin aydınlarına büyük görev düşmektedir. Aydınlar gerek basın-yayın faaliyetleri ile gerekse eğitim kurumlarında yetiştirdiği çocuk ve gençlerle bir milletin geleceğe ulaşmasında koruyucu bir kalkandır. *Buruk Acı*'da Cem Süleymanoğlu, Nuri Adalı, İsmail Kahraman Bulgaristan Türkleri arasındaki aydın sınıfını temsil eder. Örneğin Nuri Adalı, "Bulgaristan Türklüğünün haklarını, Birleşmiş Milletler Teşkilatı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ışığı altında savunuyor, savundukça da Bulgar komünist yöneticilerinden yumruğu, silleyi yiyordu. Bu, onu korkutmuyor, aksine savaş azmini güçlendiriyordu. Örneklik bir Türk milliyetçisiydi. Mükemmel dini kültüre sahipti. Ceza evlerinde kaldığı yıllarda siyasi bilgilerini artırmıştı" (Erendoruk, 1997: 46). Romanda adı geçen *Yeni Işık Gazetesi* ve *Yeni Hayat Dergisi* de kendilik bilincini arttıracak, ötekileş (tiril)meye karşı varlığa güç kazandıracak yazılı basın araçlarını temsil eder.

Gerek toplumsal gerek bireysel anlamda düşünüldüğünde öze dönüşü sağlayan yollardan birisinin tarihsellik bilinci olduğu söylenebilir. Bu bilincin kazanılmasında örgün eğitim kurumlarının yeri çok önemlidir. Yukarıda aydınlar sınıfının temsilcileri arasında adlarını saydığımız roman kişilerinin ortak özelliklerinden birisi Şumnu Öğretmen Okulu mezunu olmalarıdır. Adı geçen okul, Çiftçi Partisinin iktidarda olduğu dönemde açılmıştır. Bu dönemde Türk okullarına çeşitli maddi yardımlar yapılmış, yapılan yardımların miktarı arttırılmış ve yeni okulların açılması sağlanmıştır. Çiftçi Partisi döneminde Bulgaristan'daki Türk okulu sayısı 1713'e yükselmiştir (Şimşir, 2012: 55-57). Romanda bu okuldan mezun olan öğretmenlerin Türklük bilinci gelişmiş insanlar olduğu, bu nedenle de büyük çoğunluğunun meslekten uzaklaştırıldığı dikkati çekmektedir.

Örgün eğitim kurumunda Türkçe eğitim alan çocuk ve gençler, Türkçe yazılmış tarihî ve edebî eserleri okuma ve bunlardan zevk almayı da öğrenir. Roman kurgusunda yer verilen İstiklâl Marşımızdan bir bölüm, adı anılan romanlar, şiir ve türkü metinlerinden yapılan alıntılar ve mehteranın çaldığı Plevne Marşı ana dilin estetik boyutunu temsil eder. Örneğin Cem Amca, gözleri görmeyen kızı Ceylan'a Reşat Nuri Güntekin'in Çalıkuşu romanından her gün beşer onar sayfa kitap okumaktadır (Erendoruk, 1997: 103). Yine romanda öncelikle İstiklâl Marşımız, sonra Mehmet Akif, Necip Fazıl, Mehmet Emin Yurdakul şiirlerinden birer parça alıntı yapılarak Arif Nihat Asya'nın ünlü *Bayrak* şiirinin "Söyle, seni nereye istersen, oraya dikeyim!" (Erendoruk, 1997: 204) son dizesine yer verilir. *Bayrak* şiiri, roman boyunca ağır işkence ve sürgün cezalarını göze alarak binaların çatısına dikilen Türk bayrağına duyulan sevginin estetik boyutudur. Roman kurgusunda Türk bayrağının düşmesine izin verilmeyerek adeta Türklerin Bulgaristan coğrafyasındaki tarihi vurgulanır. "Koşu Kavak'taki orta ve lise okulunun duvarına gece, ay-yıldızlı Türk bayrağı çizilmiş, az ötesine de yaşasın Türkiye Cumhuriyeti yazılmıştı" (Erendoruk, 1997: 49). Bu durum Bulgar Emniyet Teşkilatı tarafından öfkeyle karşılanmış olup failleri Nurettin Raifoğlu ve arkadaşı yakalanmış, "arabalar dolusu dayaktan başka"

dörder yıl hapis cezasına çarptırılmışlardır. "Komünistlerin akıllarınca bu 'caydırıcı tedbirler' oraya buraya Türk bayrağı dikmeyi durduramadı, bilâkis, hızlandırdı" (Erendoruk, 1997: 49). Bu tepkiler karşısında Bulgaristan Emniyetinde çalışanların sayısının iki katına çıkartıldığı belirtilmiştir.

Millî ruhun görüntü kazandığı başka bir estetik form türkülerdir. Roman kurgusunda kendisi olarak ötekinin karşısında yer alan roman kişilerinden Cem Amcanın türküler ile ilgili aşağıdaki tespitleri kayda değerdir:

"Beri bak, oğlum, türkü deyip de geçme. Sakın ha. Türkü, Türk'ün alnının teri, yüreğinin sızısı, üzüntüsü, sevincidir. Türkülerde buram buram ayrılık acısı vardır, ılgıt ılgıt gurbet derdi; simsiyah sevgi kokar, yol yol gözyaşıyla ıslanır; akar bulanır, akar durulur; kâh çağlar çağlayanlarca, kâh gümbür gümbür gümbür denir, dönüp fısıldar, dönüp haykırır. Bir makama dökülmüş tarihtir türküler. Türk üzülür, türkü söyler üzgün üzgün; Türk sevinir, türkü mırıldanır neşeli neşeli; Türk yas tutar, türkü yakar acı acı; Türk şenlenir, türkü söyler şakır şakır. Türkü, Türk'ün içindedir, kanındadır, yüreğindedir. Mısra mısra, makam makam, kıvrım kıvrım türküdür Türk… Türkülerini dinlemeyen, türkülerinden iğrenen, yabancılaşmış, kendinden, benliğinden uzaklaşmış milletler de var biliyor musun?" (Erendoruk, 1997: 163).

Bulgaristan Türkleri türküler söyleyerek millî kimliklerini korumak için belleklerini diri tutmuşlardır. Türkiye'ye göç sırasında garda bir gencin sazının tellerine vura vura aşağıdaki türküyü söylediğine yer verilmektedir:

"Gurbet eli bizim için yapmışlar/ Bizi alıp gurbet ele atmışlar

Ölüm ile ayrılığı tartmışlar/ Elli dirhem fazla gelmiş ayrılık" (Erendoruk, 1997: 67).

Cem amca, oğlu Türker'in sağ elinin beş parmağını kestikten sonra onu sağlık evine taşırken şiirler okur, annesinden dinlediği türküler söyler. Söylediği türkülerden birisi şudur:

"Elifim noktalandı, / Az derdim çoçalandı,/ Yetiş annem, yetiş babam, aman,/ Mezarım tahtalandı" (Erendoruk, 1997: 124)

Cem Amca oğlunu Damlalıdağ'da sırtında taşırken bu coğrafyanın zorluğu ile "Burası Muş'tur/Yolu yokuştur. Burası Muş değil, ama yolları yokuş mu yokuş" diyerek ana vatandaki bir yerin zorluğunu eşdeğer görecektir (Erendoruk, 1997: 133).

Başkişi oğlu Türker'i sağlık evinin kapısında bıraktıktan sonra yürümeye devam ederken göğsünde bir ağırlık hisseder. Roman kurgusunda Cem Amcanın yaklaşmakta olan ölüm anı, bir Selanik türküsüne ait "Gelme ecel, gelme ölüm/ Üç gün ara ver/ Al kalbimden bu sevdayı/ Götür yâra ver" (Erendoruk, 1997: 186) dizeleriyle okuyucuya ihsas ettirilir.

Varlığa öteki olma karşısında zamana tutunma ve kendisi olma gücü verecek diğer bir şey tarihsellik düşüncesidir. Eğitim kurumlarında tarih bilgisi edinen varlık,

yaşadığı mekânla arasında zamansal bir bağ kurarak "burada" olmayı başarır. Roman kurgusunda ayrıntılı olarak yer verilen yer adları ve doğaya verilen isimler insan ile doğa arasındaki yakın ilişkiye göndermedir. Örneğin Terziköy'deki su kuyusunun hikayesi, Çakılararası yokuşundan sonra ulaşılan Sarıpınar'ın, Kankayaların, Akpınarların ayrı ayrı hikayesi vardır. Varlık bu doğa unsurlarıyla arasında bağ kurarak burayla arasında aidiyet ilişkisi geliştirmiştir. Roman kurgusunda adı geçen bu yerlerle ilgili verilen hikâyelerde Türk milletinin bu coğrafyadaki varlığı dikkati çekmektedir. Terziköy'deki su kuyusunun hikayesi şöyledir:

"... Balkan Savaşı'nda Bulgar askerleri köyde yakalayıp Damlalı Dağ'a, tâ yukarıya, Ellezdüzü'ne çıkardıkları, üç gün, üç gece namusunu, arını kirlettikleri üç gelinin cesetlerini o kuyuya atmışlar. Hem de memelerini kesip de öyle. Biz çocukluğumuzda gelin kuyusu derdik ona. Sonra sonra içine taş, toprak doldu, kuyu kuyuluğunu yitirdi. Suyu kaybolmadı fakat" (Erendoruk, 1997: 134).

Romanda geçen Damlalı Dağ, Küpeli Çeşme, Koşu Kavak, Kırcaali, Uzuncalar Köyü, Ellezdüzü, Sarıpınar, Çakılararası yokuşu, Akpınarlar düzü, Olcak deresi, Gâvur Harmanı, Tekmeşedüzü, Yedibeller, Gürgenlik yokuşu, Ferhat dayının tarlası "Kuztarla", Kankayalar… gibi yer adları Türklerin her bir yokuşa, düzlüğe, kayaya, dağa ve tarlaya ad verecek kadar uzun süredir Bulgaristan coğrafyasında yaşadığına işaret etmektedir.

4.Sonuç

Buruk Acı, yazılış hikâyesinden itibaren ötekileştirilme sürecinin parçası olmuş bir eserdir. Roman üzerine yapılan ben ve öteki/yabancı merkezli incelemede Bulgaristan komünist yönetimince iki buçuk milyonluk Türk nüfusunu bir arada tutmaya yarayan dil birliğinin ortadan kaldırılması amacıyla Türklere ait okulların kapatıldığı, Türkçenin kullanımının yasaklandığı, Türkçe eserlerin yok edildiği, Türkçe adların yerine Bulgarca Hristiyan adlar verildiği tespit edilmiştir.

Yazar ötekileşmeyi sağaltacak tedbirlerden birisi olarak bilim, sanat ve edebiyat yapıtlarını görmüştür. Bu nedenle romanda şiir ve türkü metinlerinden parçalara yer verilmiş; coğrafi adlandırmaların hikâyelerine yer verilerek de tarihsel bir bilinç yaratılmaya çalışılmıştır. Bu aktarım için yazar, Şumnu Öğretmen Okulu örneğinde öğretmenlerin önemine ayrıca dikkat çekmiştir.

Millet ruhunu diri tutarak toplumsal bütünlüğü sağlayacak çok önemli bir başka şey dindir. Toplum ibadetler ve dini törenlerle hatırlama kültünü diri tutacak ve tüm bu sağaltma tedbirleri toplumu geleceğe taşıyacaktır.

Kaynakça

Acaroğlu, M. T. (2007). Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar–1. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Akgün, A. (2016). Bulgaristan Türkleri Çocuk Edebiyatı (Dönemler-Temsilciler Türler). Ankara: Bengü Yayınları.

Efil, Ş. (2016). Kendini 'Öteki'nde Fark Etmek: Ben-Öteki İlişkisinin Felsefî Uzantıları". İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 5(2), 51-66.

Ekici, N. (2007). "Bulgaristan Türkleri". Balkanlar El Kitabı Cilt: II Çağdaş Balkanlar. Der. Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ. Ankara: Karam&Vadi Yayınları.

Erendoruk, Ö. O. (1997). Buruk Acı. Diyanet Vakfı Yayınları.

Foucault, M. (2020). Kendini Biçimlendirme Teknikleri. (Haz. L. H. Martin ve H. Gutman ve P. H. Hutton). Kendini Bilmek. İstanbul: Profil kitap.

Frankl, V. E. (2018). İnsanın Anlam Arayışı. (Çev. S. Budak) İstanbul: Okuyan Us Yay.

Girard, R. (2010). Kültürün Kökenleri. (Çev. Mükremin Yaman, Ayten Er). Ankara: Dost Kitabevi Yay.

Gruen, A. (2005). İçimizdeki Yabancı. (Çev. İ. İgan). İstanbul: Çitlembik Yay.

Hegel, (2011). Tinin Görüngübilimi. (Çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.

Levinas, E. (2005). Öteki, Ütopya ve Adalet. (Çev. A. Arıöz Ete). Tezkire (Levinas Özel Sayısı). s. 38-39.

Seyaz, T. (2019). 1970 Sonrası Bulgaristan Türk Edebiyatında Hatıra Türü Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Sezer, D., & Kalaycı, N. (2017). Siyasalın Peşinde, Dünyaya Tragedyalarla Bakmak "Klasik Tragedyalar, Çağdaş Sorunlar", (Editörler D. Sezer, & N. Kalaycı). İstanbul: Metis Yay., s. 9-22.

Süleymanoğlu Yenisoy, H. (1997). Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi–8 Bulgaristan Türk Edebiyatı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Şimşir, B. N. (2012). Bulgaristan Türkleri. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Elektronik Kaynaklar:

https://sozluk.gov.tr/; (Erişim tarihi: 15.09.2024.)

FÜRUZAN ÖYKÜLERİNDE ETNOSENTRİK MÜCADELE YAHUT İSTANBUL'DA BALKANLARI DÜŞLEMEK

Dr. Öğr. Üyesi Cemile Odunkıran[1]

Özet

Füruzan Türk edebiyatında kadın ve çocuklar başta olmak üzere, toplumda arka planda kalan ya da ezilen kesimin sesi olan öykülerindeki zengin konu mozaiğiyle kendine önemli bir yer edinmiştir. Balkan coğrafyasının unutulmaz izlerinin ise yine kadın ve çocuklar üzerinden okura aktarıldığı bazı öykülerden söz etmek mümkün görünmektedir. *Parasız Yatılı, Temizlik Kolu, Redife'ye Güzelleme* ve *Akim Sevgilim* başta olmak üzere birçok öyküde gerek doğrudan gerek dolaylı olarak göçmenlerin bu coğrafyaya bağlılığı, değişen düzene ayak sağlama çabaları ve özellikle yaşlı kesimin yeni'yle yaşadığı mücadele bu bağlamda oldukça dikkate değerdir. Ben ve öteki ayrımının bilincinde olan ve kaliteli bir kendilik bilincine sahip karakterlerin yaşadığı zorluklar ve hayata tutunma çabaları, nostaljik bir Balkan fonuyla beraber okura aktarılmıştır. Bu öykülerde çalışmamız açısından en dikkat çekici noktalardan biri ise Füruzan anlatılarının genel karakteristiği olan dingin ve ahenkli tarafları yerine, etnosentrik mücadele alanı olarak tasarımlanan yanlarının ön planda olmasıdır. Özellikle yaşlı kesimin başrolde olduğu bu mücadelede, öykülerin alışılagelen dingin anlatımı yerine seslerin yükseldiği ve gerginliklerin ortaya çıktığı durumlar gözlemlenir. Arkadan gelen iki nesilde ise yaşanılan zaman ve zemine daha uyumlu bir yaşam sürme gayreti söz konusudur. Köken bilinci ve birlik olma dürtüsü ile sağlıklı bir devamın sağlanabileceğine yönelik bu algının izdüşümleri ise çalışmamızın ana eksenini oluşturmaktadır. İstanbul'u çok seven bir yazar olarak Füruzan'ın baba tarafından kökenini oluşturan Balkanlara yönelik bu önemli dikkatleri ve öykülere monte ettiği nostalji izlekleriyle bu kez İstanbul bir "öteki" olarak kurgulanmıştır. Öykülerde Balkan coğrafyasının kültleşen algısı, özellikle kadın karakterlerin hayatın içinde tutunma çabalarında yer yer döndükleri ve geleceğe emin adımlarla ilerlemek için adeta güç aldıkları bir alanı imlemektedir.

Anahtar Kelimeler: Füruzan, öykü, etnosentrizm, mekân, Balkanlar

1 İstanbul Üniversitesi, cemile.yalvari@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1816-0374.

ETHNOCENTRIC STRUGGLE IN FÜRUZAN'S STORIES OR IMAGINING THE BALKANS IN ISTANBUL

Abstract

Füruzan has gained an important place in Turkish literature with the rich mosaic of subjects in her stories, especially women and children, who are the voices of those who remain in the background or are oppressed in society. It seems possible to mention some stories in which the unforgettable traces of the Balkan geography are conveyed to the reader through women and children. In many stories, *Parasız Yatılı, Temizlik Kolu, Redife'ye Güzelleme* and *Akim Sevgilim*, the attachment of immigrants to this geography, their efforts to keep up with the changing order, and especially the struggle of the elderly with the new, both directly and indirectly, are quite remarkable in this context. The difficulties experienced by the characters, who are aware of the distinction between self and other and have a quality sense of self, and their efforts to hold on to life are conveyed to the reader with a nostalgic Balkan background. One of the most striking points in these stories for our study is that instead of their serene and harmonious aspects, which are the general characteristics of Füruzan narratives, the aspects designed as a field of ethnocentric struggle are at the forefront. In this struggle, in which especially the elderly play the leading role, instead of the usual calm narrative of the stories, there are situations where voices are raised and tensions arise. In the two generations that follow, there is an effort to lead a life more compatible with the time and place in which they live. The projections of this perception that a cohesive continuity can be ensured through the consciousness of origin and the urge for unity constitute the main axis of our study. As a writer who loves Istanbul very much, Füruzan's attention to the Balkans, which constitute her paternal roots, and the nostalgia themes she incorporates into her stories, this time Istanbul is constructed as an "other". In the stories, the cult-like perception of the Balkan geography implies a space to which the female characters, in particular, return from time to time in their efforts to hold on to life and from which they draw strength to take firm steps into the future.

Keywords: Füruzan, story, ethnocentricism, place, Balkans

1.Giriş

Norbert Elias, ünlü eserinde medeniyeti tarif ederken ben-idraki ve ulusal bilinç gibi kavramlardan istifade eder. (Elias, 2004: 73-74) Burada vurgulanmaya çalışılan, bir medeniyetin varlığının kendilik bilinciyle mümkün hâle gelmesidir. Çünkü öteki karşısında konumlanmak ya da dünya üzerinde bir kozmolojiye sahip/ait olmak; yani var olmak, başlı başına bu kendilik bilincinin bir sonucudur. Ancak kendini idrak eden toplumların bellekleri ve bu belleklerin geleceğe aktarımından söz edilebilir.

Bu bilincin daha ileri bir seviyede etnosentrizme kapı açtığını ifade etmek ise aşırı olmayacaktır. Etnosentrizm, Sumner'in ifadesinde olduğu gibi "bir grubun kendi geleneklerinin ayırıcı yönlerini abartması, yoğunlaştırması" (1907: 13) gibi anlamlarda kullanılabilir. Bu sayede toplulukların kendi varlıklarını güçlendirme durumlarının gerçekleştiğini ifade edebiliriz. Yine Sumner'in ilerleyen ifadelerinden takip edilebileceği üzere bu vatanseverlik olgusu, doğum yoluyla bağlı bulunulan gruba sadakati temsil eder. (1907:15) Bahsi geçen bu duygusal dayanışma durumu ise tıpkı Assman'ın İsraillilerle alakalı olarak odaklandığıyla benzer biçimde "seçilmişlik" vurgusunu içermektedir. (Assman, 2015: 39) Buna göre toplumlar ancak bu seçilmişliği duyumsayarak kendi kültürel belleklerini yeniden üretme ve toplumda varlık gösterebilme yolunu izlemiş olurlar.

Füruzan'ın öykülerindeki izleklerden biri de Füsun Akatlı'nın da vurguladığı üzere göçmenler, onların yurt özlemleri, yabancılık ve güvensizlikleri ile bunlarla bir aradaki genel iyi yaşamları şeklinde özetlenebilir. (Akatlı, 2024: 246) Öykülerde Balkan coğrafyası; yaşanılan tüm acılar, sefalet günleri, göçmenliğin getirdiği huzursuzlukların yanında aynı zamanda güçlülüğün, bağlılığın, temiz ve zarif olmanın bir temsili olarak okura sunulur. Füruzan'ın her ne kadar doğrudan teması olmasa da köken olarak Balkan coğrafyası ile bağlantısı vardır; babası Yugoslav'dır. Onun kurgusal dünyası ise belleğinin bu gizli katmanlarına ilişkin zengin yorumlar yapmaya olanak sağlar. Gerek karakter üretimi gerek bu karakterlerin tutunduğu değerlerin temsilleri, öykülerin arka planındaki bu zengin Balkan mozaiğini ortaya çıkarmayı gerekli kılmaktadır.

Bu çalışmada yakın zamanda kaybettiğimiz Balkan kökenli Türk yazarlarından biri olan Füruzan'ın öyküleri merkeze alınarak etnosentrizm, ben/öteki ilişkileri ve göçmenlerin varoluşsal dinamikleri gibi izlekler yardımıyla yeni bir okuma yapılması hedeflenmiştir. Bu sayede Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki en büyük eyaleti olan Rumeli coğrafyasında yaşananların ve orada oluşmuş kültürel mirasın günümüze değin aktarılan canlı hafızası gözler önüne serilmiş olacak ve Balkan araştırmaları ile modern Türk edebiyatı arasındaki bu yıkılmayan köprü, Füruzan mevzu bahsedilerek yeniden ortaya konulacaktır. Füruzan yalnızca kurgusal metinlerinde değil, "kişisel pantimentom" (Şüyün, 2024: 349) dediği *Füruzan Diye Bir Öykü* kitabında ve çeşitli röportajlar ile gezi yazılarını içeren *Balkan Yolcuları'*nda da bu özel vurgunun arka planını ortaya koymaktadır. Ancak özellikle

Edirne'nin Köprüleri, Redife'ye Güzelleme ve *Temizlik Kolu* gibi öykülerdeki doğrudan, *Akim Sevgilim, Günübirlik Adada* ve *Tokat Bir Bağ İçinde* öykülerindeki dolaylı vurgular; Balkan kültürel coğrafyası ve ona yönelik etnosentrik tutkunun yazarın muhayyilesini yansıtma noktasındaki önemli örneklerini teşkil eder. Bu çalışma da adı geçen bu öykülerdeki etnosentrik söylemleri, Balkan coğrafyasına yönelik nostalji izlekleri ve göçmen kadınların psikolojik reflekslerini açımlama amacını taşımaktadır.

2.Ben ve Öteki Ayrımı: Varoluşu İstanbul ile Doğrulayamama

Öznenin öteki ayrımı için temel koşul yine kendilik bilincidir, diyebiliriz. Yalnızca "ben" olmaya dair bir bilinç, "öteki" ile arasına bir sınır koyabilir. Bu farkındalığın örneklemleri Füruzan'ın anlatı dünyasında çok önemli bir yer kaplar. *Edirne'nin Köprüleri, Redife'ye Güzelleme* ve *Temizlik Kolu* öykülerinde bu bağlamda adeta bir mücadele sahnesini gözlemleriz. Bu Füruzan anlatılarının genel karakteristiğinde olmayan bir mücadeledir ve o sebeple de dikkat çeker. Karakterler Balkan coğrafyasından İstanbul'a göç etmiştir; ancak hâfızaları hâlâ o coğrafyada yaşayan bir şekilde çizilir. *Edirne'nin Köprüleri*'nde evin çocuğunun ağzından aktarılan öyküde, yer yer gelinen coğrafyanın şartlarıyla yetinme yer yer ise geride kalanların "dönülmezliğini" (Füruzan, 2011: 82) idrak ile yoksul bir göçmen ailenin vatanlarından uzakta tutunma mücadelesi işlenir. Yaşlı Hala Adile, bu bağlamda sınırları ve gerçekliği çok açık bir biçimde gözler önüne sermektedir:

"Geldik buralara ne oldu? Çıkmadı bize kimse sahip. Vermediler herhangi bir iş. Aldım oğluma Naciye'yi de o da geldi oldu burda perişan. Solacak gül gibi yanakları. Ama söyleyemem kimseye Oğlum kızar bana, "Sus be ana! Tutturma 'Memleket memleket' diye. Bilir ki, büyüklerimiz çağırmıştır bizi buralara. Çalışır geçiniriz." Bir o çalışır. Mezbahada keser güzelim hayvanları. Hiç konuşmaz oldu. "Başka iş yok mu mari?" diye her gördüğüme sordum. Fabrika var derler. Biz makine hiç bilmeyiz. Topraktır bildiğimiz. Ama toprağı iyi biliriz. Oğlumu da koruyamam yün çorap örmekle o kanlardan, o karanlıktan. Nerede taşı toprağı derler İstanbul'un, altınmış diye. Zaten taştan olmaz altın. Toprak da burada yok..." (2011: 84)

Hala Adile, bu göçmen ailenin yaşayan çınarı gibidir. Memleketinden uzakta olmanın acısını derinlerde hisseder ve bulundukları koşulların imkânsızlığından dem vurur. Bu zor koşullarda birbirlerine tutunmanın, "biz" (2011: 86) olmanın ne denli önemli olduğu hikâyenin ana temasıdır, diyebiliriz. Biz olmaya dair değerlerin korunma çabasını, Hala Adile'nin zor koşullarda -mezbahada- çalışan oğluna ısrarla ördüğü yün çoraplar temsil eder. Esasında yaşlı kadın, bu çaba ile yukarıdaki pasajdan da takip edilebileceği üzere "karanlık "tan korunamamaktadır, ancak bu noktadaki çabası önemlidir.

Tam olarak bu noktada evin küçük kızı Sabahat'ın uzun saçlarından tutup at gibi koşturan mahalle çocuklarının "Edirne Çingenesi, ne de uzun yelesi…" (2011: 87) nidaları neticesinde olanlar, hikâyenin ilerleyişinde önemli bir vurguyu içerir.

Sabahat'a yüklenen "çingene" sıfatı gibi Hala Adile'ye de "gâvur nine" yakıştırması söz konusudur. Balkanlardan önce Edirne'ye daha sonra İstanbul'a göç etmiş bu aile için bu hadiseler, bu yeni coğrafyaya adaptasyon noktasında ümit kırıcı olur. Ancak evin gelini Naciye, bu hadise akabinde kızının saçlarını keserek hikâye için çok önemli bir eşiği de ortaya koymuştur. Kesilen bu at kuyruğu saçlar, Balkanlardan gelen "öteki" tarafın verdiği bir taviz olarak okunmaya müsaittir. Naciye, çocuğunun bulunduğu bu topluluk içinde kabul görmesi amacıyla adeta geçmişiyle bağını kesmek zorunda kalmıştır. Nitekim kesilen saçlar bir daha aynı renkte uzamamıştır. (2011: 88) Bu kopma ve dönüşüm, gelecek nesil için köklerinden kopuş şeklinde yorumlanabilecek bir alegoridir. Hala Adile'nin deyişi ile "pis göçmen" algısının, bulunduğu yere uyup kaynaşan kişilere evrilmesi için kurguda bu dönüşüme izin verilmiş gibidir.

Edirne'nin Köprüleri'ndeki bu önemli kopuş alegorisinin yanında, yetişkinlerin "biz" olma dürtüsünün ise asla sönmediğini, hikâyenin sonunda evlerine misafir gelen İshak ve karısı örnekleminden takip edebiliriz. Yani çocukların sıkıntı yaşamaması adına, onların dönüşümüne izin verilir; yaşlılar ise bu konuda daha muhafazakâr bir biçimde işlenir. Balkanlardan göçen bu yetişkin kitlesine göre İstanbul, "tozlu, denizi kokan, gürültülü kalabalığı olan" (2011: 96) bir durumdadır. Bir araya geldiklerinde ise bu kez "öteki", İstanbul oluvermiştir. Kendi toprağından insanlarla tazelenen kendilik bilinçleri, kendi coğrafyalarına özgü türküler söyleyip dans etmeleriyle de pekişerek Hala Adile'nin "Giyemem gürbüz bedenime dar cepken. Biz ancak oluruz dede toprağında rahat..." (2011: 94) ifadelerinde veciz hâlde ortaya çıkmıştır.

Redife'ye Güzelleme isimli öyküde ise aynı zamanda Füruzan'ın gerçek babasının ismine göndermede bulunan hikâye kahramanı "uzak dağların, dayanıklı" (2018: 166) adamı Temir'in ağzından da aynı minvalde bir ötekilik izdüşümünü takip etmek mümkün görünmektedir:

"Bu memleket bize yaramadı." (2018: 160)

Temir de bir göçmendir, karısının doğum yaptığı gün küçük kızı Redife ile ortamdan uzaklaşmak için ahbabı olan ayakkabı ustası İsmail'in dükkanına gelir. Yer yer nostalji ile memleketinin törelerini aktaran yer yer de "buraya geldiğimizden beri yaşamayı unuttuk" (2018: 171) söylemi ile yoksul yaşamlarından hoşnutsuzluk duyan Temir'in, hikâyede kızı Redife'nin tanıklığı sebebiyle karısına yönelik şiddetinin açığa çıkması, ötekilik algısı açısından önemli bir örneklemi işaret eder.

"Biz buralarda yaşayamayız. Ölelim... Ölelim..." diye bağırıyordu. Benim yıllardır düşündüklerimi söylüyordu. Ben kimselere söyleyemedim bu sözleri. Kendime karşı bile içimden geçirmemeye baktığım şeyleri söylüyordu durmadan. İsmail Usta, kötü düşünce, kötülük getirir. Sen doğma büyüme buralısın. Bizden ne farkın var. Kadına anlatamıyorum. Kimse de anlatamaz. Dört ay var döveli, pişmanım. Bağırmasını bitireydi kalkan ellerimi tutardım. Vurdum vurdum... Kana kana ağladı." (2018: 168)

Kendi ifadeleriyle karısını dövdüğü ve "öz yurdunu kararttığı" için pişman ve "kötü bir baba" olan Temir'in bu şiddeti çok katmanlı bir alana işaret etmektedir. Karısı ile yabancı bir coğrafyada tutunma çabasının olumsuz yanları gözler önüne serilir. Tartışma, onun ihtiyaç sahibi tanıdıklarına borç verdiği bir saat neticesinde gerçekleşmiş; karısı onun başkasına borç vermesine karşı çıkmış, kendi zor durumlarını haykırmıştır. Temir ise gerçekliği haykıran bu sembolik sesi susturmaya ve var olana tutunmaya çalışmaktadır. Oysa kadın hem bu realiteyi ortaya koyan hem de yeni bir başlangıcın temsili olan "doğum"u gerçekleştirmeye muktedir olan konumdadır. Bu doğuma yardım eden ve Temir'i evden uzaklaştıran kadınlar da yine aynı coğrafyanın insanı komşular, göçmenlerdir. Bu durum, geleceğin yine birlik ve bağlılıkla oluşturulabileceğine yönelik bir vurgu olarak da yorumlanabilir.

Aynı şekilde hem *Redife'ye Güzelleme*'de (2018: 173) hem de *Edirne'nin Köprüleri*'nde, yeni doğan ve Türkiye'de büyüyen çocukların gelecekte buralı olacağı, ötekiliğin gelecekte ortadan kalkacağı mevzu bahsedilir. Bunu *Temizlik Kolu*'ndaki gelinin ağzından daha net bir biçimde okumak mümkün görünmektedir. Çocuklar bu coğrafyada, bu coğrafyanın gerektirdiği şekilde yetişip anne ve babalarının çektiklerini çekmeyeceklerdir. Okulda sürekli temizlik kolu olarak seçilip çöp toplatılan Hediye'nin uyum sağlaması için *Edirne'nin Köprüleri'*nde saçı kesilen Sabahat örneğinde olduğu gibi yine bir başka gelinin ifadeleri önemli görünmektedir:

"-Anacığım bilsem de ansam da, yeniden konuşsam da yararı ne ki? Geldik. Yerleştik. Çocuklar büyüyor. Artık onlar bura insanıdır." (2015: 52)

Çocuğun bir duruş sergilemesini ve kendisinin sürekli çöp toplatılmasına karşı çıkmasını isteyen nineye karşı gelinin sarf ettiği bu sözler, yeni zemin ve zamana uyum sağlama noktasında ve "öteki" karşısında ılımlı olma konusunda dikkat çekici bir bakış açısını yansıtmaktadır.

"Anacığım çocuk... belki... notunu ya öğretmen kırarsa. Nasıl desin?.. Hem bu insanlar kolay kızıyor. Biliyorsun hani..." (2015: 61)

Burada Fethi Naci'nin "evcilleştirme" metaforu anlam kazanmaktadır. (Naci, 2024: 74) Naci'ye göre Füruzan karakterleri, geçmişe sığınırlar ancak bunu gerçeklere nüfuz etmek için yaparlar ve bu şekilde geçmişi evcilleştirmiş olurlar. Bu bağlamda öykülerde yeni nesil kanalıyla geçmişten gelen değerlerin böyle bir dönüşüme tabi tutulduğu yorumunu yapmak yerinde olacaktır.

Yine aynı bağlamda bahsi geçen hikâyenin ana konusunu oluşturan temizlik meselesinin de üzerinde durulması gerekmektedir. Hikâyelerde Balkan coğrafyasından göç eden bu insanların bazı ortak özellikleri söz konusudur. Bembeyaz örtüler takan, beyaz yün çoraplar ören ve temizlik konusunda çok üst düzey bir dikkate sahip olan bu karakterlerin bu yönleri özellikle vurgulanır. *Temizlik Kolu*'ndaki Hediye'nin de okulda bu daimî vazifeye seçilmesi, aynı

minvalde önemlidir. Nitekim *Edirne'nin Köprüleri*'ndeki Naciye'nin bu tutkusu Balkanlara yönelik töreleri ayakta tutma dürtüsü ile ilişkilendirilir. "Temizlik, onların geldikleri yere olan bağlılıklarını kanıtlayan tek güç" (2011: 89) olarak ifade edilmiştir. Kısacası temizlik, bu karakterlerin kendilik bilinci için bir sembol olarak yorumlanabilmektedir.

Öykülerdeki öteki ayrımının en uç noktasını *Akim Sevgilim*'de yer yer küçük Gönül'ün gözünden aktarılan bahçıvan Akim ile küçük teyzesi Keriman'ın mutsuz biten aşklarından da takip edebiliriz. Evin hanımı, büyük kızı olan Cavidan'ın ifadesi ile "gâvur" (2023a: 28) olan Akim ile Keriman tutku dolu bir aşk yaşamaktadır. "Sonradan öğretilmiş" ya da "talim ettirilmiş" değil, doğuştan beyefendi olan Akim, hikâyede küçük bir çocuğun gözlemlerinden aktarılır. (2023a: 39) Bu gözlemler tıpkı Füruzan'ın annesinden Balkan kökenli babası hakkında duyduklarına benzer (Şüyün, 2024: 25); uzun boylu ve iri yapılı olmaları her ikisinde de ortaktır. Akim ayrıca hem güçlü hem de sevgisine sadık olarak resmedilir. Bu bakış açısının bir başka uzantısını *Günübirlik Adada* isimli öyküde de çok net buluruz. Öykü düzleminde zengin bir evin hizmetçisi olan Cennet'in gözünden Pomak olan memleketlisi Recep de tıpkı Akim gibi güçlü, sağlam ve "ağırbaşlı" bir duruşa sahip bir şekilde çizilir. (2015:141)[2] Füruzan'ın kurgu dünyasında Balkan kökenli erkeklerin bu ortak algısı dikkate değer görünmektedir.

Bu son öykülerinden olan *Akim Sevgilim*'de ise aile bireylerinin Akim'in, evin küçük hanımı Keriman'a uygun olmadığı gerekçesiyle son bulmasına sebep oldukları bu aşk, sembolik olarak Balkanlara dair böyle güçlü bir değerin gönderilmesi anlamını da içermektedir. Hikâye boyunca tüm yönlerden olumlu ve güçlü bir karakter temsil edilmiştir. Aynı zamanda "güçlü olmanın kabalığı getirmediğinin" temsili olarak da yorumlanan Akim'den ayrılığından sonra Keriman kendine gelemez ve ilaçlarla yaşar. Bahçedeki dut ağacını Akim'den olan çocuğu kabul eder; ancak öykünün sonunda ağacın kesilmesiyle dünya ile son bağı da ortadan kalkmış olur. Keriman, Akim'den sonra adeta yaşayan bir ölüdür. Balkan coğrafyasına referansla yazdığı bu son öyküde Füruzan, bu bağlamda bağları da koparmış gibidir. Ötekileştiren, göçmen ve yabancı psikolojisiyle silikleştirilen insanlardan sonra Akim güçlü duruşuna rağmen hikâyede kendine yer bulamaz, mutlu son gerçekleşemez.

3.Mekâna İman: Balkan Nostaljisi

"Artık var olmayan ya da hiç var olmamış bir eve duyulan özlem" şeklinde tanımlanan nostalji, bir köken bilincini ifade ettiği gibi "kişisel sorumluluktan feragat etme" gibi bir anlamı da ihtiva eder. (Boym, 2009: 14-15) Füruzan öykülerinde yalnızca mekân bağlamında değil, kültürel arka plan ve zaman bağlamında da Balkan coğrafyası bir nostalji kültü hâline gelmiştir. Kişiler -özellikle yaşlılar- hâlihazırdaki zaman

2 *Tokat Bir Bağ İçinde* öyküsünde de benzer bir söylem, "Gerçi sonradan kopup geldiler. Biliyoruz, çalışkanlıklarına diyecek söz bulunmaz. Şehir kesimi değil kadınları. Kaynaştık gitti. Pomak dememize de kızmışlıkları yok." cümleleri ile vurgulanmaktadır. (2018: 38) Balkanlara yönelik algı, bu şekilde çalışkanlık ve sağlam duruş ile oluşturulmuştur.

ve mekâna yönelik memnuniyetsizliklerini, hayal kırıklıklarını bu kült sayesinde meşrulaştırırlar.

İçinde bulunulan mekân ve şartlar ile sık sık karşılaştırılıp dile getirilen bu farklılıklar, ele aldığımız öykülerdeki akış açısından oldukça önemli görünmektedir. Özellikle "benim kentim" (Şüyün, 2024: 13) ya da "ikinci öğretmenim" (Şüyün, 2024: 29) diye nitelediği İstanbul'un karşısına bu öykülerde karakterler açısından daha güçlü bir biçimde yerleştirilmiş Balkan coğrafyası imgelemi bu noktada dikkat çekicidir. *Edirne'nin Köprüleri*'nde "gül kokulu memleket" (2011: 78) olarak nitelenen bu topraklar, Hala Adile'nin ağzından şöyle aktarılır:

"Derler ki, gelmeyeydin. Kim gelmek istedi, ben mi? Ah kışın bile duvarları sıcak olan evim. Çapaya çıktığımızda tarlakuşları ötmezdi daha. Kışın karın altında toprak dinlenir suyunu alırdı iyice. Toprağı kazardık, yarılır gevşerdi. Bolluğu bereketi ancak toprak anlatır. Gençliğimde olsaydı, çıkıp giderdim buralardan. Yaşlılık zor dert. Çıkmamış kimse gurbetteki topraklarımıza bahçelerimize sahip. Almaz aklım, bu erkeklerin çabası niyedir? Alıp başlarını düşerler gurbetlere, viranlara. Bırakırlar ata topraklarını. Doksan Üç Savaşı'nda gittmiş, onca kan onca kol bacak. Yiğitler elma ağaçlarından yapmışlar kendilerine baston. Olmaz, anlamazlar hiçbir şey. Alamaz kimse topraklarımızı konaklarımızı derim. Ne var bu viranlarda! Kıtlık neymiş gördüler işte, daha da neler göreceğim durun durun..." (2011: 79)

Hala Adile, kendi ritmini bulunduğu coğrafya yerine Balkanlara göre ayarlamış olmasının yanında etrafındakilere de bu noktada hayıflanan, özellikle gelini için üzülen ifadeleri göz önüne alındığında bu noktadaki önemli temsillerden biridir. Toprağa olan özlem, mütemadi bir "bolluk" vurgusuyla beraber anılır. Sürekli İstanbul'un bu noktadaki yoksunluğundan söz edilir. Aynı vurguya *Temizlik Kolu*'nda da rastlamak mümkündür:

"Ben dizimde derman, gözümde fer olsa çıkıp sokak boylarına, 'Herkes mi aç, açık bu memlekette?' diye soracağım. 'Herkes mi sahipsiz, kimsesiz?' Mari, olmalı bir soran eden. İnsanlar böylesine mi yaşamayı, gülmeyi tanımamışlar. Ah oturmaz mıyım günboyu bu pencerenin önünde, gelin, açılır yüreğimin her bir yanında kan gülleri. Alırım başımı varırım ötelere. Hani çalışmanın da konuşmanın da uygunca yapıldığı yerlere. Sen de bilirsin ya oraları. Taze gelindin. Başörtüne takılmış otlarla, eteklerine dolanmış sap artıklarıyla akşamüstü tarla, bahçe dönüşlerini unutmuş değilsindir. Bir maşrapa dolusu ayranı kana kana içişlerini... Yok gelinim, öfke içimi kavurur. Yaşlılıktan geçimsiz oldu demeyin. Yok. Sen susarsın hep. Çekersin acı, bilirim. İnansam ki unuttuğuna oraları, açmam fikrimdekileri sana. Lakin bilirim güzellik koşusturma, sevinme unutulmaz. Tiril tiril dururlar yürekte. Hepsi aklındadır. Nasıl susarsın bre gelinim. Tuttuğu altın değil, bolluk, bereket olası gelinim." (2015: 51-52)

Bu pasajın bir diğer önemli yanı da memleket özlemi ve üst düzey bir yabancılık psikolojisi içinde olan yaşlı kadının gelinine de hayıflanmasıdır. Yeni nesil üzerinde de ağırlık oluşturan bu fikre karşın her iki öyküde de gelinlerin yeniye

adaptasyon noktasında daha az sıkıntı çekmeleri ise dikkat çekicidir. "Sebil oldu buralarda gül gibi kadınlığın" (2015: 49) diye hayıflanılan bu yeni gelinler; yeninin gerektirdiklerine uyum sağlarlar, harekete geçerler. *Edirne'nin Köprüleri*'nde çingene diye saçlarından sürüklenen kızının saçlarını kesen Naciye'dir. Yine *Temizlik Kolu*'nda Hediye'nin sınıfa uyum sağlaması için temizlik kolu olmaya devam etmesinde bir beis olmadığını savunan da yengedir. Aynı şekilde *Redife'ye Güzelleme*'de genç kadın realitenin getirdiklerinin bilincindedir.

Bu genç temsiller, öykülerin çatısını oluşturan nostaljik zaman ile gerçek zaman arasında bir köprü işlevi görürler. Bir yanda Balkanlardan kopamayan yaşlılar, öte yanda gerçeklik içerisinde bir farkındalığa sahip olmayan küçük çocuklar arasında gel-gitlerle yeni bir yol inşa etmeye çalışırlar. Yaşlılara göre "günsüz, nursuz sokaklar"da (2015: 50) sıkışıp kalan bu genç kadınlar, bir de yoksulluğun töresi olan kara çarşaf imgelemi eklenerek daha da karamsarlaştırılmıştır. "Bura yadigarı" (2015: 68) diye nitelenen bu yeni kıyafet de bu gelinlerin içinde bulunduğu durumu kayınvalidelerinin gözünde iyice ağırlaştırmaktadır.

Bunun yanında ise iki hikâyede ılımlı ve tatminkâr kadın portrelerinin *Redife'ye Güzelleme*'de dönüştüğünü takip edebiliriz. Temir Efendi'nin hikâye zamanı içinde doğum yapmakta olan karısının yaşanılan zaman ve mekânın realitesine dair bilince sahip olduğunu takip edebiliriz. Kadın, eşinin yoksulluğun ve yeni yaşamlarının bilincinde olmayışından şikâyet etmiş ve hatta bunun yüzünden de şiddete uğramıştır. Bu noktada Temir'in Füruzan'ın dünyasındaki karşılığı, gerçeklikle olan bağlantısının ise oldukça dikkat çekici olduğu vurgulanmalıdır. Öyküde yer alan borç verme ve ardından çıkan tartışma hadisesi doğrudan annesinin babasıyla ilgili anlatımından kopyalanmış gibidir:

"Sonra Redife'ye Güzelleme bitti, annem öldü...

Kitabı başta, Balkanlar'dan çıkıp gelmiş babama adamak istiyordum. Tanımadığım babama. Anımsamadığım, bana anlatılmış babama candan bir selam yollamak istiyordum. Çünkü annemin anlatmalarına göre garip bir adamdı. Birileri borç almış, geri getirmemişler. Annem de boyuna borcunu istesene deyip duruyormuş. O da 'Onun daha yeni çocuğu oldu. Şimdi verilen borç geri istenir mi? Parası olursa getirir' dermiş: 'Hep böyleydi baban. Sanki biz pek zengindik de..." (Şüyün, 2024: 259)

Bu karakterin babasıyla olan bağıntısını bir başka yerde babasından bahsederken sarf ettiği "Savruk kayıtların sağlamasını yapmak olanaksız. Temur Ali, Demir Ali, belki sadece Ali olan babam…" (2024: 27) cümlelerinden de takip etmek mümkün görünmektedir.

Gerçeklikle olan bu bağlantısının da tesiriyle *Redife'ye Güzelleme*'de diğerlerinin aksine bu kez bir erkeğin bakış açısı hâkimdir. Daha önce söz gelimi *Edirne'nin Köprüleri*'nde mezbahada çalışan Hasan'ın yalnızca çocukluk arkadaşı ve kendisi gibi göçmen olan İshak eve geldiğinde varlık gösterdiğini, ancak bir "duygusal

ikmal" ile karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.[3] Temir ise öykü boyunca aktiftir, olaylar çoğunlukla onun bakış açısından aktarılır. Karısına yönelik şiddetinden pişmandır, hatta bunu bulunduğu şartlara (zaman ve mekân bağlamında) bağlamaktan da çekinmez. Onun da diğer yaşlı kadınlar gibi Balkanlara yönelik nostaljik bir yaklaşımı söz konusudur. İsmail Usta ile Balkanlar hakkındaki özlem dolu sohbeti buna örnek teşkil eder. (Yaman, 2024: 166) Hatta bu esnada Balkan ağzı ile cereyan eden konuşmaları da canlı bir aktarım örneği olmaları açısından dikkate değerdir.

Füruzan'ın kurgusal düzlemde bu coğrafyanın insanıyla kurduğu bu bağlantının bir uzantısını da başka eserlerinde görmek mümkün görünmektedir. Almanya'ya göç dalgası ve neticesindeki işçi sorunları, göçe dair arka plan araştırmasında bulunduğu kitapları *Yeni Konuklar* (1998) ile *Ev Sahipleri'*ndeki (2014) yaklaşımını aynı bağlamda *Balkan Yolcuları*'nda (2023b) gözlemleriz. Köken bilinci, Osmanlı hakimiyetine dair tarihi bir perspektif ve bilincin net bir biçimde izlendiği bu eserler, yazarın kurgusal dünyasını aydınlatmak adına önemli örnekleri teşkil etmektedirler.

4.Güçlü Kadın Göçmenler

Füruzan edebiyatında kadınların dönüşümü, ailesini ve kendisini aşmaya çalışan kadınların maceraları kısmen islenmiş bir konudur. Çalışmamız bağlamında incelenen öykülerden Balkan coğrafyasına referanslarla kaleme alınanlar arasında güçlü kadın imgelemi oluşturan ve bu yönleriyle de oldukça dikkate değer verilere ulaşılabilen bir kurgusal düzlemden söz edebiliriz.

Hususiyetle *Edirne'nin Köprüleri* ve *Temizlik Kolu* isimli öykülerde, adeta birbirlerinin devamı ve "ben" bilincinin temsilcileri olan güçlü ve yaşlı bu karakterler, görüntü ve düşünceleriyle ayırıcı bazı vasıflara sahiptir. *Edirne'nin Köprüleri*'ndeki Hala Adile etrafında itibar gören, güçlü bir imajla var olmuş, temizlik ve düzenliliğiyle öne çıkan bir kadındır. Öyle ki Naciye onun gelini olmayı kendine şeref sayar. Hikâye onun geldiği coğrafyanın saf bir temsili olmasıyla ilerliyor gibidir. Artık çok yaşlanmasına rağmen hâlâ hürmet gören ve birleştiricilik vasfı olan bu saygıdeğer imaj, ait olunan coğrafyayı da işaret etmektedir. Hala Adile, bütün kayıplara rağmen aidiyet duygularını canlı tutar ve ev halkını kökenlerine dair şuurlandırır. Hala Adile'nin aile ve etnosentrik kökenleri için verdiği bedensel bir mücadeleden bile söz edilebilir:

"Ufak devinmelerle yatakta doğrulur, usul usul, suyu çekilmiş oynak yerlerinin dayanıklılığını denerdi. O, dağlardan buraya kopup gelmiş Hala Adile'yi çok severdi. Onu yeterince dinç, yeterince 'muhtaçsız' ayakta tutmak için her çabayı gösterir ve başarırdı bunu. Biz uyur gibi yapar, onun gününe başlamak için bedenini buna alıştırmasını kirpiklerimizin arasından izlerdik." (2011: 85)

3 Göçmenlerin kendi gibi olanlarla bir araya gelmelerinin "etnososyal bir tazelenme" olarak yorumlanması ve bu durumun onlar için hayati bir ihtiyaç olduğu meselesi hakkında bkz. (Yaman, 2024: 100).

Evin minik çocuğunun gözünden aktarılan bu pasajda yaşlı kadının var olma çabası "muhtaçsız"lığa olan iştiyakı gözler önündedir. Aileyi ayakta tutan çatı unsur olarak Hala Adile ve onun temsil ettiği değer ise şüphesiz ki doğrudan Balkanları ifade etmektedir. Hala Adile'nin devamı ise *Temizlik Kolu*'ndaki yaşlı nine olarak karşımıza çıkmaktadır.[4] Öykülerdeki bu geçişkenliği yazarın sinema ile olan tutkulu ilişkisiyle yorumlamak da aşırı olmayacaktır. O, "sinemada edebiyatı, edebiyatta sinemayı seçiverir" (Yalçın, 2024: 273). Bu sinematografik devamlılık ışığında *Temizlik Kolu*'na bakıldığında daha yaşlı ve daha muhtaç bir portre okur karşısına çıkmaktadır. Ancak bu yaşlı portre, bu durumdan o kadar rahatsızdır ki herkes tarafından hürmet görse dahi mutlu olamaz. Çünkü hep güçlü ve çevresine faydalı olmaya alışmıştır. Öyle ki yaşlı kadın, yalnız kaldığında yanına gelmek isteyen komşularını bile "yalnızım diye olmasın gelmesi" ifadesiyle reddeder. (2015: 66) Kimseden bir şey istemez. Onun da gelini tıpkı Hala Adile'ninki gibi fedakâr bir portre olarak çizilmiştir ve kendisine sürekli destek olur.

Hikâye akışında bu yaşlı ve düşkün kadının ayaklanmasına, hırslanmasına ve eski güçlü hâlinin canlanmasına neden olan bir hadise gerçekleşir. Torunu Hediye'nin sınıfta daimî temizlik kolu olması ve dolayısıyla hor görülme durumunun açığa çıkması, yaşlı kadının adeta uyku hâlinde olan varlığını ayaklandırır. Onun deyişiyle hep "hizmatçılık" yapan torununun yaşadıkları karşısında "gövdesinin belden yukarısını epey bir zamandır görmedikleri eski dikliğiyle" yeniden harekete geçmiştir: (2015: 58, 59)

"Çünkü sen seçilmişsin çöp toplamaya. Yakıştırılmamış sana herhangi bir başka iş."

(...)

"Haydi mari dedi yaşlı kadın. Sesindeki öfke bozulmamıştı. Ne zaman gidip öğretmene: Hep ben çerçöp toplayamam. Başka arkadaşlarımız da bu işi yapsın dersen, alınacak sana önlük." (2015: 61)

Yaşlı kadına göre her çocuk çocukluğunu bilmelidir. "Şimdiden olmayın boynu bükük. Kim sevmez ve görmez hiç seni, sen de olacaksın aynı, söyle ona." (2015: 62) Gelin ise bu hikâyede de daha ılımlı ve her şeye karşı çıkmama odaklıdır. Göçün yarattıklarının karşısında ancak böyle salim kalınabileceğine inanır. Çocukların gelecekte sıkıntı yaşamamasını ister. Ancak yaşlı kadın, evdeki herkesi öğretmene karşı gerçekleşmesi gereken radikal adım hususunda uyandırıp ikna eder. Kısacası düşkün görünen hâline rağmen hâlâ güçlü ve sözü geçen bir göçmen kadın imgelemi karşımızdadır. Etnosentrik mücadele bu kez yaşlı ve bakıma muhtaç bir karakter üzerinden, ancak oldukça kendinden emin bir söylemle okura sunulmuştur. Burada dikkate değer olan, Yücel'in de vurguladığı üzere genel olarak küçük insanların küçük serüvenlerini anlatan ve "alçacık" bir ses kullanan Füruzan'ın (Yücel, 2024:

4 Bu devamlılığı Fethi Naci ve Mehmet H. Doğan da vurgulamıştır. (Naci, 2024:68); (Doğan, 2024:86).

63) bu özel kurgusudur.

Bu güçlü yaşlı kadınların arka planına dair bir bağlantı da Şişmanoğlu Şimşek tarafından ortaya koyulmuştur. Ona göre Füruzan'ın kendi ifadelerinden aktardığı üzere çocukluğunda kendisine bakan nine ile özdeş bu öykü kadınları, gezi yazılarında anlattığı imgelem ile birebir örtüşür. Bu aynı zamanda bir nostaljiyi yansıtır ve "Pax Ottomana" (Osmanlı Barışı) olarak da yorumlanabilir. Şişmanoğlu Şimşek'e göre Osmanlı'nın Balkan coğrafyasında sağladığı huzuru ve şanlı geçmişi dile getiren Füruzan, buna rağmen dini ve milli bir kimlik temellük etme misyonuna sahip değildir (2021: 217). Bununla birlikte nostalji ve değerleri muhafaza fikrinin, muhafazakârlığın "ütopya" nosyonuyla da doğrudan bir bağlantısı söz konusudur. Anın ütopyası olarak tarif edeceğimiz bu muhafaza fikri, gelecek korkusu ile doğrudan bağlantılı düşünülmüş; "yenilik" ve "başkalık" fikrine karşı korunmayla beraber ortaya çıkmıştır. (Baker, 2013: 101)

5.Sonuç

Füruzan, Türk edebiyatında kadınların ön planda olduğu yoksulluk, beden ve toplumsal cinsiyet, göçmen psikolojisi ya da yabancılaşma gibi konularda önemli örnekler kaleme almış bir isimdir. İki roman da yazmış olmasına rağmen hikâyeciliği daha çok ön plandadır. Bu çalışmada etnosentrik bağlamda Balkanlara yönelik bakış açısı, göçmenlerin "yabancılık psikolojisi" ve kadınların temsil ettiği değerler gibi yönlerden hikâye odağında bir inceleme yapılmıştır. Ele alınan veriler değerlendirildiğinde geçmişin (zaman ve mekân bağlamında), geniş bir zaman inşa etmek adına sürekli olarak dolaşıma alındığı gözler önüne serilmiştir. Bu sayede verili düzenden intikamını alan karakterler, kendilerine muhayyel bir alan açarak kendilik bilinçlerine dair varlık göstermiş olurlar. Balkanları ihtiva eden bu özel medeniyet alanı ve köken bilinci, karakterlerin gelecek inşası açısından özellikle vurgulanmakla beraber; yeniye uyum ve içinde bulunulan şartların gerektirdikleri de yine karakterlerin ağzından öne sürülür. Modernleşmenin ve yeninin ilerleme kültüne karşın nostaljinin durdurucu yanı, bu öyküler için yapıtaşı olma işlevi gösterirler. Bir yanda yeniye reaksiyon gösteren karakterler öte yanda uyum sağlayan yeni nesil, bu öykülerdeki çok katmanlı yapının temsili olarak yorumlanabilir. Füruzan hikâyelerine hâkim olan ahenkli ve dingin anlatı atmosferinin dışına çıkan bu örneklerde karakterler kendi birlik ve varlıklarının devamı noktasında önemli reaksiyonlar gösterirler; mücadele hâlindedirler. Ancak buna karşın yeni yetişen nesil, realitenin daha fazla bilincinde ve yeniye adaptasyon noktasında daha ılımlı davranır. Bu da vurgunun bir şekilde "yeni"ye yönelik olduğu konusunda ve geçmiş değerleri temellük etme misyonunun olmadığı konusunda bariz bir yoruma olanak tanımaktadır. Sonuç olarak Balkan coğrafyasına dair bu önemli anlatılar bütünüyle Füruzan, bu iki coğrafya arasında zamanlar üstü bir köprü olma işlevini kanıtlamaktadır.

Kaynakça

Akatlı, F. (2024). "Türk Öykücülüğünün Bir Vazgeçilmezi: Füruzan". *Füruzan Diye Bir Öykü* (Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yay. (245-247)

Assman, J. (2015). *Kültürel Bellek- Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik.* Çev. Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı Yay.

Baker, U. (2013). "Muhafazakâr Kisve", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- Muhafazakârlık C3*, İstanbul: İletişim Yay.

Boym, S. (2019). *Nostaljinin Geleceği*. Çev. Ferit Burak Aydar. İstanbul: Metis Yay.

Doğan, M. H. (2024). "Füruzan'da Tip Geliştirimi". *Füruzan Diye Bir Öykü*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Elias, N. (2004). Uygarlık Süreci I-Batılı Dünyevi Üst Tabakaların Davranışlarındaki Değişmeler. Çev. Ender Ateşman, İstanbul: İletişim Yay.

Füruzan (1998). *Yeni Konuklar*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Füruzan (2011). *Parasız Yatılı***.** İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Füruzan (2014). *Evsahipleri.* İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Füruzan (2015). *Benim Sinemalarım***.** İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Füruzan (2018). *Kuşatma*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Füruzan (2023a). *Akim Sevgilim*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Füruzan (2023b). *Balkan Yolcusu*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Naci, F. (2024). "Füruzan'ın Dünyası". *Füruzan Diye Bir Öykü*. İstanbul: Yapı Kredi Yay. (67-76)

Sumner, W. G. (1907). *Folkways: A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores, and Morals.* USA: The Athenæum Press.

Şişmanoğlu Şimşek, Ş. (2021). "Füruzan'dan Bir Rumeli Nostaljisi: Pax Ottomana". *Bahçelerinde Yaz- Füruzan Edebiyatı Üzerine*. İstanbul: Yapı Kredi Yay. (198-219)

Şüyün, F. (Haz.) (2024). *Füruzan Diye Bir Öykü*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Yalçın, M. (2024). "Füruzan da 'Bir Şenliktir'". *Füruzan Diye Bir Öykü* (Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Yaman, S. (2024). "Füruzan'ın Penceresinden 'Küçük İnsan' Manzaraları: Göçmenlerin Hayatları Bağlamında 'Edirne'nin Köprüleri' Öyküsü". *6. Rumeli (Dil, Edebiyat ve Çeviri) Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul: RumeliYA Yay. (88-102)

Yücel, T. (2024) "Daha İlk Kitabında Kuralları Bozmuştu", *Füruzan Diye Bir Öykü*, Faruk Şüyün (Haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yay. (62-63)

ŞÜKRÜ RAMO'NUN "YEŞİLKÖY" ADLI ESERİNDEKİ AĞIZ ÖZELLİKLERİ VE GÜNÜMÜZLE MUKAYESESİ

Dr. Sinan Kazancı[1]

Özet

Canlı bir varlık olan diller kendi kanunları içerisinde sürekli gelişerek, değişerek tekâmüllerini devam ettirirler. Bir yazı dili farklı diyalekt özellikleriyle değişik coğrafyalarda kullanılabilir. Bu değişiklikler zaman zaman ana dilden uzaklaşarak farklı bir dil olarak lehçelere ve hatta yazı dillerine dönüşebilir. Konuşur sayısı bakımından dünyanın bazı değerlendirmelere göre dördüncü bazılarına göre de beşinci büyük dili olan Türkçe de geniş bir coğrafyaya yayılmış sayısız ağız özelliklerine sahip gün geçtikçe kullanım alanı genişleyen konuşur sayısı artan bir dildir. Dilimizin tarih içerisinde kullanıldığı coğrafyalarda yaşadığı değişiklikler geçmişten beri Türkoloji'yle uğraşan yerli ve yabancı bilim insanlarının araştırmalarına konu olmuş ve hâlen de olmaktadır. Bu çalışmalar ışığında Türkçenin ağız özellikleri ve bu ağızlarda görülen ses, şekil, anlam değişiklikleri tespit edilerek kayıt altına alınmaktadır. Türkçeye ait ağız araştırmaları genellikle Anadolu ve Rumeli Ağızları olarak iki başlıkta değerlendirilmektedir. Türkçenin önemli yayılma alanlarından biri olan Balkanlarda yer alan Türklerin ağız özellikleri de Rumeli Ağzının bir devamı olarak görülmüş olsa da son zamanlarda yapılan çalışmalarda Balkanlar Türkçesi ağız özellikleri farklı bir çalışma alanına dönüşmeye başlamıştır. Bin yılı aşkın bir süredir Balkanlarda kullanılmakta olan Türkçenin gösterdiği ses, şekil ve anlam farklılıkları Anadolu ve Rumeli Ağızlarından sonra Balkanlar Türk ağzı çalışma alanını oluşturmuştur. Balkanlar Klasik Türk edebiyatından günümüze kadar önemli şair ve yazarların yetiştiği Türkçenin önemli merkezlerinden birisidir. Balkanlarda, Bosna, Travnik, Üsküp, Manastır gibi şehirler Türkçeye sayısız eser kazandırmış önemli kültür merkezleri arasındadır. Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan çekilmesinden sonra bölgede kurulan Yugoslavya Devleti sınırları içerisinde kalan bugünkü Kuzey Makedonya sınırları içerisinde kalan soydaşlarımız, Türk dilini ve kültürünü yaşatmaya devam etmişlerdir. Yugoslavya döneminde de önemli şairler ve yazarlar yetişmiştir. Bu isimlerden birisi de nazım ve nesir alanında eserler veren Şükrü Remo'dur.

Bu çalışmada, Şükrü Remo'nun "Yeşil Köy" adlı hikâye kitabında kullanılan ağız özellikleri, kaynak kişiler aracılığıyla günümüzle mukayese edilerek kitapta kullanılan eklerin, kelimelerin ve kalıplaşmış ifadelerin günümüzde yaşayıp yaşamadığı, yaşıyorsa ne şekilde yaşadığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: ağız özellikleri, Balkanlar, Şükrü Ramo, Yeşil Köy

1 Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, sinankazanci29@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4376-7773.

DİALECT FEATURES İN ŞÜKRÜ RAMO'S WORK YEŞİLKÖY AND THEİR COMPARİSON WİTH THE PRESENT DAY

Abtract

Languages, which are living beings, continue their evolution by constantly developing and changing within their own laws. A written language can be used in different geographies with different dialect features. From time to time, these changes can move away from the mother tongue and turn into dialects and even written languages as a different language. Turkish, which is the fourth largest language in the world according to some evaluations and the fifth largest language according to others in terms of the number of speakers, is a language that is spread over a wide geography, has numerous dialect features, and the number of speakers is expanding day by day. The changes that our language has experienced in the geographies where it has been used in history have been the subject of research by local and foreign scientists dealing with Turkology since the past and are still happening. In the light of these studies, the dialect characteristics of Turkish and the changes in sound, shape and meaning seen in these dialects are determined and recorded. Turkish dialect researches are generally evaluated under two headings as Anatolian and Rumelian Dialects. Although the dialect characteristics of the Turks in the Balkans, which is one of the important spreading areas of Turkish, have been seen as a continuation of the Rumelian Dialect, the dialect characteristics of the Balkans Turkish have started to turn into a different field of study in recent studies. The sound, shape and meaning differences of Turkish, which has been used in the Balkans for more than a thousand years, have formed the Balkans Turkish dialect study area after the Anatolian and Rumelian Dialects. The Balkans is one of the important centers of the Turkish language, where important poets and writers have been raised from Classical Turkish literature to the present day. In the Balkans, cities such as Bosnia, Travnik, Skopje and Bitola are among the important cultural centers that have brought numerous works to the Turkish language. After the withdrawal of the Ottoman Empire from the Balkans, our compatriots who remained within the borders of today's North Macedonia, which was within the borders of the Yugoslav State established in the region, continued to keep the Turkish language and culture alive. During the Yugoslav period, important poets and writers were raised. One of these names is Şükrü Ramo, who works in the field of verse and prose.

In this study, it will be tried to determine whether the suffixes, words and stereotyped expressions used in the book are alive today, and if so, how they live, by comparing the dialect features used in Şükrü Ramo's story book "Green Village" with the present day through the source persons.

Keywords: dialect characteristics, Balkans, Şükrü Ramo,Yeşil Köy (Green Village)

1.Giriş

Bütün standart (ölçünlü) diller bir ağza dayanmaktadır. Bu nedenle dillerin fonetik, morfolojik ve etimolojik gelişimine kaynaklık eden ağızların ses ve yapı özelliklerinin araştırılması büyük önem taşımaktadır.

Son zamanlarda Türkçenin tarihî metinlerinde ağız özelliklerine ait birçok verinin saklı olduğu görüşü yaygınlık kazanmakta ve buna dair çalışmaların yapıldığı görülmektedir.[2]

Türkçenin gelişim ve değişim aşamalarını yansıtan tarihî metinlerinin dışında başta hikâye, roman, tiyatro gibi yazılı edebiyat ürünlerinde gerek paragraflarda gerekse kahramanlar arasındaki diyaloglarda mahallî ağız özelliklerine yer verildiği görülmektedir. Bu, özellikle toplumcu-gerçekçi yazarların eserlerinde sıkça karşılaşılan bir durumdur. Bu yaklaşımın tartışıldığı ve buna dair yazıların kaleme alındığı da olmuştur.[3]

Anadolu Türk edebiyatında, özellikle hikâye ve romanda, karakterleri mahallî ağız özelliklerine göre konuşturan Ahmet Midhat Efendi (Felatun Bey ile Rakım Efendi), Nabizade Nazım (Karabibik), Hüseyin Rahmi Gürpınar (Kuyrukluyıldız Altında Bir İzdivaç), Ebubekir Hazım Tepeyran (Küçük Paşa), Ömer Seyfettin (Yalnız Efe), Sermet Muhtar Alus (hemen hemen bütün hikâyelerinde), Sadri Ertem (Çıkrıklar Durunca), Kemal Bilbaşar (Cemo, Ay Tutulduğu Gece, Yeşil Gölge), Orhan Kemal (Bereketli Topraklar Üzerinde, Ekmek Kavgası), Haldun Taner (hikâyelerinde), Samim Kocagöz (Yılan Hikâyesi), Aziz Nesin (Medeniyetin Yedek Parçası adlı öyküsü), Yaşar Kemal (Yılanı Öldürseler, Teneke, İnce Memed, Dağın Öte Yüzü), Talip Apaydın (Sarı Traktör), Fakir Baykurt (Yılanların Öcü,

2 Buran, A. (2002). Konuşma Dili Yazı Dili İlişkileri ve Derleme Faaliyetleri. Türkbilig (4), 97-104; Develi, H. (2014). Ağız Özellikleri Taşıyan Bir Eski Türkiye Türkçesi Metni: Fatiha Tefsiri. İlmi Araştırmalar (6), 63-81; Erdem, M. D. (2014). Ağızlardan Etkilenme Derecelerine Göre Osmanlı ve Eski Anadolu Türkçesi Metinleri ve Bu Metinlerin Diline Kaynaklık Eden Ağızlar. İlmi Araştırmalar (22), 83-110; Erdem, M. D. (2010). Eski Türkiye Türkçesi Ağızları Üzerine. I. Uluslararası Türk Diyalektolojisi Çalıştayı, 15-20 Mayıs, Gazi Magosa/Kıbrıs Türk Dilleri Araştırmaları, 20, 2010: 113-138; İlker, Ayşe (2014). "Saltukname'de Diyalektolojik Ögeler," Balkanlara Gidişinin 750. Yılında Uluslararası Sarı Saltuk Gazi Sempozyumu 6-10 Kasım 2013, Köstence-Romanya; Develi, H. (2014). Tursun Fakih Gazavâtnâmesinin Ağız bilimsel Özellikleri. İlmi Araştırmalar (17), 99-104.; Bakırcı, F., & Erman, O. (2020). Ağız Özellikleri Gösteren Bir Eski Oğuz Türkçesi İlmihali. Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi (16), 128-160. https://doi.org/10.46400/uygur.821894; Erbay, F. (2016). Deliorman Bölgesinde Yazılmış Anonim Bir Eser (Uslu ile Süslü) ve Bu Eserde Karşılaşılan Ağız Özellikleri. Diyalektolog- Ağız Araştırmaları Dergisi (4), 23-33.; Şahin, H. (2016). Bursa'da Yazılmış Tıp Metinlerinde Ağız Özelliklerine Dair. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17(31), 291-298. https://doi.org/10.21550/sosbilder.291178; Güven, Ömer (2020). Nûrı'l-İslâm Adlı Fıkıh Metni ve Bu Metindeki Ağız Özelliği Gösteren Unsurlar. XII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 21-23 Ekim 2020, Ankara, Türkiye, Bildiriler içinde (839-848). Ankara: Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü.; Güven, Ö. ve Tören, H. (2020). Kitâb-ı Esrârü'l-ᶜÂrifîn ve Eserdeki Ağız Özelliği Gösteren Unsurlar. (Ed. Müslüm Yılmaz-Ayşe Aksu), Cemal Aksu Armağanı (ss. 931- 961). İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

3 Ayrıntılı bilgi için bkz.: Nayır, Y. N. (1953). "Şive Taklidi". Varlık Dergisi S. 400 (1 Kasım 1953): s. 22-23.

Kaplumbağalar, Onuncu Köy), Tarık Dursun Kakınç (İnsan Kurdu), Bekir Yıldız (Reşo Ağa, Kaçakçı Şahan), Tahsin Yücel (Uçan Daireler kitabındaki tüm öyküler), Ömer Polat (Mahmudo ile Hazel, Saragöl) gibi pek çok yazar vardır. Bu yazarlardan bir kısmının eserleri üzerinde, ağız özelliklerinin çeşitli bakımlardan ele alındığı çalışmalar yapılmıştır.[4]

Balkanların Osmanlılar tarafından fethedilmesinden sonra, bu coğrafyada birçok şairin yetiştiği görülür. Coğrafya içerisinde ise Makedonya'nın Üsküp şehri ön plana çıkar. Büyük Osmanlı coğrafyası içerisinde, Türk edebiyatına şair yetiştiren merkezler sıralamasında Üsküp on sekizinci sırada yer alır. Kaynakların belirttiği ilk Üsküplü şair Zarî (15. yüzyıl sonları, 16. yy. başı)'den yirminci yüzyılın başında gerçekleşen Balkan Savaşlarına kadar bu coğrafyada pek çok şair yetişir. Osmanlının buradan çekilmesinden sonra 1918-1919'da Yugoslavya kurulur ve 1946'ya kadar Türkçe yazılı basına müsaade edilmez. 1940'lardan sonra azınlık hakları ile ilgili yapılan iyileştirmeden Türkler de yararlanır. 1944'te Üsküp'te Birlik Gazetesi çıkmaya başlar. Bunu Pioner, Sevinç, Tomurcuk, Sesler gibi dergi ve gazeteleri takip eder. 1991'de Makedonya bağımsızlığını ilan edince, devlet destekli bu yayın faaliyetleri önce aksar bir süre sonra da tümüyle sona erer.

Çağdaş Makedonya Türk edebiyatını Hüseyin Süleyman, Abdülfettah Rauf, Enver Tuzcu, Şükrü Ramo, Mustafa Karahasan, Lütfi Seyfullah, Hümaşah Vardar, Necati Zekeriya, Mahmut Kıratlı, Fahri Kaya, İlhami Emin, Recep Murat Bugariç, Esat Bayram, Cavit Saraç, Avni Engüllü, Fahri Ali, Sabahattin Sezair, Avni Abdullah, Halise Hasan Özgül, Alaattin Tahir, Suat Engüllü, Melahat Engüllü, İrfan Bellür, Enver İlyaz, Sabit Yusuf, Biba İsmail, Semra Samet, Oktay Ahmed, Tülay İbrahim, Rıfat Emin, Seyhan Yakubi, Leyla Şerif Emin, Benna Musli ve Rabia Ruşid temsil etmekte olup bu isimlerin tamamına yakını şiirle uğraşmışlardır. Şiirden sonra ise hikâye gelmektedir. Yazarların büyük çoğunluğu çocuk edebiyatıyla ilgilenmişlerdir. Roman ise zayıf kalmış bir türdür (İsen ve Durmuş, 2023, s. 374-387).

Anadolu Türk edebiyatında olduğu gibi, Makedonya Türk edebiyatında da eserlerinde ağız özelliklerini kullanan sanatçılar olmuştur. Ancak bu sayı çok azdır. Makedonya Türk edebiyatında Şükrü Ramo'nun yanı sıra Yusuf Sabit'in bir tiyatro

4 Tek, Emel (2013). İnce Memed'de Ağızlara Ait Fonetik Ve Morfolojik Özellikler. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 10, Sayı: 63, Nisan 2023, s. 424-455; Öztürk, A. Ö. (2023). Sabahattin Ali'nin Hikâyelerinde Ağız Kullanımı Derleme Ve Türkçe Sözlüğe Katkılar. Türkbilig, 2023(46), 97-115.; Duman, G. B. & Yener, S. (2018). Fakir Baykurt'un "Irazca'nın Dirliği" Adlı Romanının Ağız Kullanımı Açısından İncelenmesi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 11 Sayı: 58 Ağustos 2018.; Göztaş, G. (2017). Edebi Metinlerde Ağız Kullanımı: Bekir Yıldız Örneği. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi(42), 113-134. https://doi.org/10.21563/sutad.359655; Yaylağan N. (2015). Orhan Kemal'in Roman Ve Hikâyelerinde Görülen Adana Ağzı Ses Özellikleri. Turkish Studies (Elektronik), 10(12), 1183 - 1230.; Gün, Merve (2018). Yaşar Kemal'in Romanlarında Mahalli Söyleyişler ve Türkçe Bakımından Değerlendirilmesi (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.; Karakış, Yekpare (2019). Yaşar Kemal'in Romanlarında Çukurova Ağzına Ait Sözcükler ve Etimolojileri (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Yazıcı Okuyan, H. (2006). Türkçenin Sözvarlığı Açısından Fakirt Baykurt'un Romanları (yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

eserinde ağız özelliklerini yansıttığı görülmüştür.[5]

Çağdaş Makedonya Türk edebiyatı sanatçıları ve bu sanatçılar tarafından kaleme alınan şiir, hikâye, tiyatro, roman gibi edebî eserler üzerine birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen, bu eserlerde ağız özelliklerinin araştırılmasına dair herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

2.Amaç: Bu çalışmanın amacı, Şükrü Ramo'nun Yeşil Köy adlı eserindeki ağız özelliklerinin, kaynak kişiler aracılığıyla günümüz Doğu Makedonya ve Üsküp Türk ağızlarında kullanılıp kullanılmadığını tespit etmek, bu tespitlerden yola çıkarak da ağızların zaman içerisindeki değişim ve gelişimini ortaya koymaktır.

3.Yöntem ve Teknik: Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden görüşme ve doküman inceleme yöntemleri kullanılmıştır.

4.Evren ve Örneklem: Çalışmanın evrenini Doğu Makedonya ve Üsküp oluştururken, örneklemi Şükrü Ramo'nun Yeşil Köy adlı eseri oluşturmaktadır. Çalışmada kullanılan örnekler Ramo'nun Yeşil Köy adlı eserindeki kahramanların konuşmalarından alınmış ve kaynak kişilere yöneltilen sorular da bu örnekler üzerinden yapılmıştır.

5. Bulgular

5.1.Şükrü Ramo'nun Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri

5.1.1. Hayatı ve Edebî Kişiliği:

Şükrü Ramo 1918'de İştip'te doğar. İlk ve ortaöğrenimini İştip'te tamamlar. Üsküp'te Felsefe Fakültesinin Coğrafya Bölümünde öğrenciyken II. Dünya Savaşının çıkması üzerine, okumayı yarıda bırakarak İştip'e döner. Doğu Makedonya'daki partizan birliklerine katılır. Savaştan sonra tekrar Üsküp'e döner. Çeşitli görevlerde bulunan ve siyasette de aktif rol alan Ramo, 1988'de Üsküp'te vefat eder.

Ramo, Makedonya Türklerinin edebiyatında hikâyeci ve şair olarak karşımıza çıkar.

Makedonya Türk edebiyatının genelinde olduğu gibi, edebiyata şiirle giriş yapan Ramo, ilk başlarda çocuklara yönelik şiirler yazarken daha sonraları büyükler için şiirler de kaleme alır.

Sosyalist gerçekçilik sanat anlayışına sahip olan Ramo'nun (Önem, 2021, s. 400) şiirlerinde ve hikâyelerinde bütün olarak yetiştiği ve yaşadığı ortamın izleri ve etkileri görülür (Hayber, 2011, s. 54-57).

5 Sabit, Y. (1976). "Züleyha", Sesler, Sayı: 110, s. 40 - 60.

5.1.2. Eserleri:

Ramo, şiir ve hikâye alanında eserler vermiştir.

Şiirleri, çocuklar ve yetişkinler için olmak üzere iki gruba ayrılır. Vatan Birdir Unutma (Üsküp, 1958), Çelenk (Üsküp, 1959), Hoş Geldiniz (Üsküp, 1964), Güzel Günler (Üsküp, 1972), Renkli Gülüşler (Üsküp, 1977), Kuş Sesi (Üsküp, 1980), Küçük Damlalar (Üsküp, 1983) çocuklar için; Toprağımın Sesi (Üsküp, 1985) ve Sabah Yıldızı (Priştine, 1987) büyükler için yazılanlardır. ["Şükrü Ramo" mad. teis. yesevi.edu.tr (erişim tarihi: 18.06.2024)].

Ramo'nun yayımlanmış üç hikâye kitabı bulunmaktadır: Kır Çiçeği (1969), Yeşil Köy (1972), Alevden Yıldız (1978)'a. Hikâyelerinde işlediği konular, şiirleriyle paralellik taşır. Onun bütün eserleri, türleri ayrı olsa da ortak konular etrafında birleşmektedir (Hayber, 2011, s. 65).

5.1.2.1. Yeşil Köy

Çalışmamıza konu olan Yeşil Köy Ramo'nun ikinci hikâye kitabıdır. Eserde birbirinin devamı olan on hikâye yer almaktadır. Hikâyelerin geçtiği yer, kitaba da adını veren ve Yörüklerin yaşadığı Yeşil Köy'dür. Hikâyelerdeki olayların asıl kahramanı Osman Ağa, Yürük Osmanlar sülalesine mensuptur ve olaylar onun etrafında gelişmektedir.

Hikâyelerde Yeşil Köy'ün yanı sıra Radoviş, Alikoç, Halilobası, Karlobası, Pınarlı, Süpürge, Podareş, Kalkandelen, Yağmurlar, Kılavuzlu gibi yer adları da geçer. Hikâyelerin geçtiği Yeşil Köy'de yaşayan insanlar (Osman Ağa, Zeliha Bacı, Hasan, Zeynep, Tosun, Hanife Bacı, Halide Bacı, Yonus, Gülizar vs.), Radoviş'ten gelenler (Demir Bey, Hüsnü) hep mahalli ağız özelliklerine göre konuşturulmuştur. Fakat bazen, yazarın, (muhtemelen unutarak) çevre ağızların ya da standart Türkçenin etkisiyle aynı kahramanı farklı ses ve şekil özelliklerine göre konuşturduğu da görülmüştür.

Yeşil Köy dışında, hikâyelerde geçen yer adları, gerçekte var olan yer adlarıdır. Günümüzde bu yerlerin bir kısmı ya tamamen boşaltılmış durumdadır ya da çok az insan yaşamaktadır (KK9-10). Yeşil Köy adı ise, yazarın yaşamış olduğu coğrafyadan ilhamla, yakıştırmış olduğu bir isim olmalıdır. Zira eserde, Yeşil Köy'ün tasvir edildiği bir bölüm şöyledir:

"… yüksek dağ tepelerinden yaylalara, ovalara ve yollara saldıran rüzgâr iniltisi, sanki bilinmiyen, görülmiyen bir kötülüğü işaret ediyordu. Bir ara, yeşil vadiyi ikiye yaran berrak çayın boğaz kısmındaki ağaçlar…" (Ramo, 1972, s. 21).

5.2.1.2. Yeşil Köy'deki Ağız Özellikleri ve Günümüzle Mukayesesi

Bu kısımda, öncelikle, Yeşil Köy adlı hikâye kitabında yer alan hikâyelerdeki ağız özellikleri tespit edilmiş daha sonra da bu ağız özelliklerinin günümüzde yaşayıp

yaşamadığı, yaşıyorsa ne şekilde ve nerelerde yaşadığı hususu kaynak kişiler ve yapılan çalışmalar vasıtasıyla ele alınmaya çalışılmıştır.

Ses bilgisi

Ses olayları

Daralma[6]

*"Amcası onlara dikmiş olduğu tüfekle k**ü**pürdükçe k**ü**pürüyor, s**ö**vüyor, bağırıyor…"*[7]

*"Tosun, koka koka, **u**kşaya **u**kşaya biricik yavrucağını doyasıya sevmeğe koyuldu."*[8]

İlk hecedeki geniş ünlülerin daralması hadisesinin geçmişi Balkan Türk ağızlarında oldukça eskilere dayanır. İlgili özellik günümüzde de aynen devam etmekte olup (İğci, 2014: 69) /o, ö/ ünlülerinin /u, ü/'ye değişimi Kuzey Makedonya Türk ağızlarında yaygın bir kullanımdır (Erdem vd., 2024, s. 66). Ahmed de Kuzey Makedonya'nın Gostivar, Vrapçişte, Kalkandelen, Üsküp, Kumanova ağızlarında ilk hecedeki /ö/ ünlüsünün /ü/'ye çevrilerek kullanıldığını belirtir (2012, s. 23).

Doğu Makedonya'da yer alan Pırnalı köyü (Radoviş)[9], Topolnitsa köyü (Radoviş)[10], Çalıklı köyü (Valandova)[11], Kutsa köyü (İştip)[12] ve Ustrumca ağızlarında ilk hecede bulunan /o, ö/'lerin /u, ü/'ye değişiminin sistemli olmayıp karışık bir durum arz ettiği görülmektedir.

küpür-, süv-; ukşa- (KK1).

küpür-, süy-; okşa- ~ ukşa- (KK3).

köpür-, sü:-; okşa- (KK2).

köpür-, süv-; okşa- (KK6).

köpü:-, söv-; ovşa- (KK8).

Üsküp merkez[13] ağzında da bu karışıklığın aynen devam ettiğini görmekteyiz.

küpür-, okşa- (KK4-5)

6 KK1, KK2, KK4, KK6, KK8'e "boğ-, boğaz, boya-, boynuz, doğ-, don-, döndür-, döv-, gölge, göm-, kopar-, koş-, köpek, omuz, orman, ov-, oyna-, öde-, öksür-, soy-, topla-, yoğur-" kelimelerini ilk hecedeki /o/'nun /u/'ya, /ö/'nün /ü/'ye değişip değişmediğini görmek için sorulduğunda; KK1'de "buaz, buynuz, du:-, dü:-", "KK2'de "buğ-, buynuz, dü:-, gülge, uv-, ü:sür-, yu:r-"; KK4'te "düg-, dünder-, gülge, güm-, küpek, üde-, üksür-"; KK6'da "buaz, buynuz, uv-, ü:sür-, yu:ur" kelimelerinde, KK8 ise sadece "buynuz" kelimesinde ünlü daralmasının olduğu görülmüştür.

7 Ramo, age., s. 21

8 Ramo, age., s. 75

9 Çalışmanın devamında "Pırnalı köyü (Radoviş)" yerine "Pırnalı" yazılacaktır.

10 Çalışmanın devamında "Topolnitsa köyü (Radoviş)" yerine "Topolnitsa" yazılacaktır.

11 Çalışmanın devamında "Çalıklı köyü (Valandova)" yerine "Çalıklı" yazılacaktır.

12 Çalışmanın devamında "Kutsa köyü (İştip)" yerine "Kutsa" yazılacaktır.

13 Çalışmanın devamında "Üsküp merkez" yerine "Üsküp" yazılacaktır.

Ünlü türemesi[14]

*"Sarığı, il**i**mi var, ama namusu hiç!"*[15]

Kuzey Makedonya Türk ağızlarında kelime başında ve ortasında ünlü türemesinin olduğu görülür (Erdem vd., 2024: 84).

Ünlü türemesi Pırnalı, Topolnitsa, Çalıklı ve Ustrumca ağızlarında görülürken Üsküp ağzında olmadığı görülmüştür:

İlimi (KK1-2-3 ve 6), ilmi (KK4-5).

Ötümlüleşme[16]

"Kız ganıyor, amcası ganmıyor!"[17]
"Kanıyoroz, kanıyoroz!"[18]
Kutsa'da kelime başındaki /k-/ sesi tonlulaşarak /g-/'ye dönüşür:

gan- (KK6).

Pırnalı, Topolnitsa, Çalıklı, Ustrumca ve Üsküp ağızlarında kelime başındaki /k-/ sesi tonlulaşmadan kullanılmaktadır:

kan- (KK1-2-3-4-5 ve 8).

Ünsüz düşmesi[19]

"Oppala! Umutlar yerine geliverecek."[20]
Kuzey Makedonya Türk ağızlarında eskiden beri zayıf bir ses olan /h/'nin (Ahmed, 2012: 23) bölge ağzında sistemli olarak düştüğü görülür (Erdem vd., 2024, s. 103). Bu durum, görüşme yapılan kaynak kişilerin hepsinde görülmüştür:

Oppala! (KK1-2-3-4-5-6 ve 8).

14 KK1, KK2, KK4, KK6, KK8'e, ünlü türemesini görmek için "limon, Recep, lazım, Ramazan, Rus, Almanya, kamyon, yalnız" kelimeleri sorulduğunda; KK1'de "ilimon, ilazım", KK2'de hiç, KK4'te "Alamanya, kamiyon", KK6'da "ilimom İrejep, ilazım, Urus, Iradyo" kelimelerinde ve KK8'de ise "ilimon, İrecep, ilazım, Iramazan, Alamanya, kamiyon" kelimelerinde ünlü türemesinin olduğu görülmüştür.

15 Ramo, age., s. 55

16 KK1, KK2, KK4, KK8'e, /K/>/G/ ötümlüleşmesini görmek için "kendi, kemik, küp, kız, kalk-, karı, koca, katır, kabak, kabuk, kaburga, kaçak, kaç-, kafa, kafes, kâfir, kâğıt, kale, kalem, keçi, kılıç, kişi," kelimeleri sorulduğunda; KK4'te sadece "gemik" kelimesinde, KK1, KK2 ve KK8'de ise ötümlüleşmenin hiç olmadığı görülmüştür.

17 Ramo, age., s. 21

18 Ramo, age., s. 75

19 KK1, KK2, KK4, KK6, KK8'e, /h/ ünsüzünün düşürülüp düşürülmediğini görmek için "haber, hacı, hafız, hadise, hafif, hak, hakaret, hakem, hâl, halat, halk, hallet-, han, hamam, hanım, hap, hapis, harap, harman, Hasan, hasret, hata, helva, hediye, hep, herkes, herif, hiçbir, hile, hindi, horoz, hortum, hovarda, huysuz, hükûmet," kelimeleri sorulduğunda; KK4'te "aber, amam, anım, apıs, arman, Asan, alva, erif, ortum, ovarda, ükümet" kelimelerinde, KK1, KK2 ve KK8'de ise bütün kelimelerde /h/ sesinin düşürüldüğü görülmüştür.

20 Ramo, age., s. 76

Şekil Bilgisi

Çekim Ekleri

İyelik Ekleri

Teklik I. Şahıs İyelik Eki: +(X)N

"Bu toprak ananın, babanındır."[21]
"Babacığın, dedi. Sen oldukça rahatsızsın."[22]
"Ananı andıkça gözlerin yaş doluyor."[23]
"Gençliğin, kuvvetin var."[24]

+(X)n ekinin, teklik birinci şahıs iyelik eki olarak kullanımı Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerinde yoktur. Şahıs eki olarak ise hem tarihî hem de çağdaş lehçelerde az da olsa kullanıldığı görülür. Bununla birlikte-(X)n'nin Balkan ve Anadolu ağızlarında zamir menşeli şahıs eki olarak kullanımı yaygındır.

Yukarıda olduğu gibi *+(X)n*'nin teklik birinci şahıs iyelik eki olarak kullanımı sadece Pırnalı ağzında görülmüştür:

*ana+**n**, baba+**n**, gözler+**in** (KK1ve 7).*

Diğer ağızlarda ise teklik I. şahıs iyelik eki olarak *+(X)m* kullanılmaktadır (KK2-3-4-5-6 ve 8).

Daha önce de belirttiğimiz gibi aynı kahramanın konuşmasında farklı bir ağız özelliği ya da standart Türkçenin etkisi görülebilmektedir:

*"Ama camaat**ım** gittikçe azalmakta."*[25]

*"Ama Yeşil Köy'ün Osman Ağa'sı olduğ**um** için, köylülerin, bu toprağın günü ve geleceğini boyn**um**da borç biliyoron."*[26]

*"Kan**ım** da can**ım** da helâl oluversin sana!"*[27]

Fiil Çekim Ekleri

Şahıs Ekleri, Haber ve Dilek Kipleri

Şahıs ekleri, haber ve dilek kipleri birlikte ele alınmıştır.

Teklik I. Şahıs

"Ben onu seviyoron."[28]

21 Ramo, age., s. 20
22 Ramo, age., s. 30
23 Ramo, age., s. 31
24 Ramo, age., s. 49
25 Ramo, age., s. 48
26 Ramo, ay.
27 Ramo, age., s. 84
28 Ramo, age., s. 22

*"Ben de aynısını düşün**üyoron…**"*[29]
*"Ne yapacağını bil**miyoron** vallahi!"*[30]
*"Köyünü, Yeşil Köy'ü bir türlü unut**amıyoron.**"*[31]
*"Düşündün, taşındın, bundan bir mana çıkar mı diye kendi kendine sor**dun.**"*[32]

Kuzey Makedonya Türk ağızlarında şimdiki zamanın değişken biçimlerine rastlanılır. Bazı bölgelerde birkaç örnek dışında şimdiki zaman ekine tesadüf edilmez. Doğuya gidildikçe şimdiki zamanın *-yor/-yór, -yoru, -yo/-yó, yem/-yan/-yen, -èr* biçimleri görülmektedir (Erdem vd., 2024: 109).

Şimdiki zaman teklik I. şahıs çekiminde kullanılan geniş-yuvarlak ünlülü *sev**iyoron*** şeklinin, Kutsa'da çok yaygın bir şekilde kullanıldığı belirtilmiştir (KK6). Ekin dar-yuvarlak ünlülü şekli olan *sev**iyorun*** ise İştip çevresi ağızlarından Pırnalı ağzında görülmektedir (KK1). İştip'e yakın diğer yerlerden Ustrumca'da *sev**erim*** (KK2), Topolnitsa'da ise *sev**erım*** (KK3) şeklinde, fiilin, aynı zamanı ve şahsı ifade etmek için aldığı eklerin değiştiği görülür. Çalıklı'da ise *sev**erine*** (KK8) şeklinde çekimlenen teklik I. şahıs şimdiki zaman için-*(X)r* ekinin kullanıldığını görülür fakat şahıs eki olarak yine-*(X)n*'nin kullanıldığı ve önemli bir farklılık olarak çekimin sonuna *-e* pekiştirme edatının eklendiği görülür. Bu durum, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde olduğu gibi (İpek, 2009: 75) Anadolu ağızlarında da vardır. Üsküp ağzında ise "*sev**eym**"* (KK4-5) şeklinde çekimlenen fiilde-*(e)y* şimdiki zaman ekinin ve *-(X)m* teklik I. şahıs ekinin kullanıldığı görülür.

Kuzey Makedonya Türk ağızlarında, *-(X)r* ekinin, hem geniş zamanı hem de şimdiki zamanı karşılaması çok yaygın bir kullanımdır. Hangi zamanın kastedildiği bağlamdan anlaşılmaktadır.

*"Evet, bitir**eceğin**, Osman Ağa dedi."*[33]
*"Her şey yap**acağın**, burada kal**acağın**…"*[34]
*"… Halide bacıya içgüveği gid**erin**."*[35]
*"Ben onlara olmaz d**eerin**, onlar beni dinlemezler."*[36]
*"Ben gene gel**iirin**, dedi. Bil**iirin** ki sen bu köyün sevgili, saygılı…"*[37]
*"Ben de ecel teri içinde birdenbire uyanıver**din**."*[38]
*"Yeyiver**eyin** de çifte gid**eyin**!"*[39]

Teklik I. şahıs gelecek zaman, görülen geçmiş zaman ve emir çekimleri Pırnalı'da *ajağın ~ -acağın; -din; -eyin* (KK1) ekleriyle yapılırken Ustrumca'da *-ajam;-dim;*

29 Ramo, ay.
30 Ramo, age., s. 45
31 Ramo, age., s. 74
32 Ramo, age., s. 44
33 Ramo, age., s. 32
34 Ramo, age., s. 16
35 Ramo, age., s. 32
36 Ramo, age., s. 60
37 Ramo, age., s. 78
38 Ramo, age., s. 7
39 Ramo, age., s. 5

-eyim (KK2), Topolnitsa'da *-ajim, -dim, -eyim* (KK3), Kutsa'da *-acağım; -dim; -eyiñ* (KK6), Üsküp'te *-acim*; *-dim; -eym ~ -eym* (KK4-5) ekleriyle yapılmaktadır.

-(X)r eki, Pırnalı (KK1), Ustrumca (KK2), Üsküp (KK4-5), Kutsa, (KK6), Çalıklı (KK8) ağızlarında şimdiki ve geniş zaman çekimleri kullanılmaktadır. *biliiriñ, deeriñ, geliiriñ* örneklerinde olduğu gibi uzun ünlü kullanımı ise Pırnalı (KK1), Çalıklı (KK8) ve Kutsa'nın yanı sıra Hocalı, Radanya, Poçuval ve Şaşavarlı köylerinde çok yaygındır (KK6).

Teklik II. Şahıs:

*"Sen kim olu**yorson**, kimi korkutmak isti**yorson**?"*[40]

*"Sen Zeynep'le sık sık görüş**üyorson**"*[41]

Pırnalı'da *ol**uyorusun*** (KK1), Ustrumca'da *ol**ursun*** (KK2), Topolnitsa'da *ol**uysun*** (KK3), Üsküp'te *ol**isın*** (KK4-5), Kutsa'da *ol**uyorsun*** (KK6), Çalıklı'da *ol**ursuna*** şeklinde çekimlendiği görülmektedir.

Teklik III. Şahıs:

*"Gülizar ille de Hasan'a varmak istey**ir**."*[42]
*"Hasan şimdi, Sırbistan'da bir madende çalış**iir**."*[43]
*"... Gülizar'ın adını işitmek istemii**r**."*[44]

Daha önce de belirttiğimiz gibi şimdiki zaman çekiminde *-(X) r* eki yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (KK1-2-4-5-6-8).

Çokluk I. Şahıs:

*"Beraber çalışıyor, beraber yaşı**yoroz**."*[45]

*"Ben diyoron, sen diyorson, baban diyor, bir türlü anlaşa**mıyoroz**."*[46]

"Arasıra görüşüyoroz da."[47]

"Tam münasip bulamiiriz"[48]

"Şükür ki aradığımızı burada buliiriz."[49]

"Bizler bir maksatla geliriz."[50]

"Şimdiye kadar o köye bu köye gidiriz."[51]

Şimdiki zaman çokluk I. şahıs çekiminde Pırnalı (KK1) ve Kutsa'da *-(X)yoroz* yapısı kullanılmaktadır. Ancak bu kullanım yaşlılar arasında daha yaygındır; gençler ise

40 Ramo, age., s. 22
41 Ramo, age., s. 39
42 Ramo, age., s. 60
43 Ramo, ay.
44 Ramo, ay.
45 Ramo, age., s. 34
46 Ramo, age., s. 8
47 Ramo, age., s. 40
48 Ramo, age., s. 41
49 Ramo, ay.
50 Ramo, ay.
51 Ramo, ay.

-(X) yoruz şeklini kullanmaktadırlar (KK6). Ustrumca (KK2) ve Topolnitsa'da *-arız* (KK3), Çalıklı'da ise *-arıza* (KK8) şeklinde çekimlenmektedir.

Çokluk II. Şahıs:

"Her şeyi benden daha iyi biliyorsonoz"[52]

"Görüyorsonoz ki köyde bir tepişme oluyor."[53]

Pırnalı'da *-yorsonoz* (KK1), Topolnitsa'da *-ıysınız* (KK3), Ustrumca'da *-irsiniz* (KK2), Kutsa'da *-yorsonoz* çekimi daha çok yaşlılar tarafından kullanılmakta, gençler ise *-yorsunuz* (KK6), Çalıklı'da *-i:sinize* (KK8) şeklinde kullanılmaktadır.

Ek fiil

"Ben Osman Ağa'yın, kocabaşıyın, cephe başkanıyın."[54]

"Ben boylu boslu, yetişmiş bir delikanlıyın."[55]

Ek fiilin geniş zamanının teklik I. şahıs çekiminde Pırnalı (KK1) ve Çalıklı'da (KK8) *+(X)n*; Kutsa'da (KK6) *+(X)ñ*; Usturumca (KK2), Topolnitsa (KK3) ve Üsküp'te (KK4-5) *+(X)m* eki kullanılmaktadır.

6. Söz Varlığı

6.1. İsimler

Kışlana: Kışın hayvanların barındığı yer.

"… ağaçlar içine gömülmüş koyun kışlanasından sesler, naralar yayılmağa başladı."56

Kelime bu şekliyle Kutsa'da kullanılmaktadır (KK6).

Kocabaşı: Köy heyeti başkanı, muhtar.

*"Ben **kocabaşı** oldum. Köy işlerini görüyoron"*[57]

Makedon ağzında ve bölgede daha çok halk edebiyatı anlatılarında kullanılan kelime, Kurfalı ağzında daha çok yaşlılar tarafından kullanılmaktadır (KK7). Bu kelime, diğer kaynak kişilerce hiç duyulmamıştır (KK1-2-3-4-5-6-8).

Şavlak: Parlak.

*"O sabah, güneş artık dağları aşmış, **şavlak** pembe ışınları Yürük Osmanlar'ın büyük*

52 Ramo, age., s. 23
53 Ramo, age., s. 41
54 Ramo, age., s. 31
55 Ramo, age., s. 39
56 Ramo, age., s. 21
57 Ramo, age., s. 12

avlusuna…"[58]
Kelimenin bu şekilde kullanımına rastlanılmamıştır (KK1-7). Ustrumca'da *şınnak* (KK2), Topolnitsa'da *şınlak* (KK3) şeklinde kullanılmaktadır.

Teroğlan: Belli bir ücretle ev işlerini yapmak için tutulan erkek işçi; hizmetkâr.

*"… ama evimize bir genç, becerikli, çalışkan **teroğlan** almak zorundayız"*[59]
*"Sen evimizde bir çoban, bir **teroğlan**dın."*[60]
İbrahimsoylu *teroğlan* kelimesinin *teralan* şeklinde Kurfalı'da kullanıldığını ve kelimenin tüm Makedonya'da bilindiğini belirtmesine rağmen (KK7) diğer kaynak kişiler bu kelimeyi hiç duymadıklarını ifade etmişlerdir (KK1-2-3-4-5-6-8). Topolnitsa'da bu kelimenin yerine *yanaşma* kelimesi kullanılmaktadır (KK3).

Yasla: Hayvan yemliği.

*"Yularlarından **yasla**ya bağladı."*[61]

Üsküp ağzında bilinmezken (KK4-5) Pırnalı (KK1), Topolnitsa (KK3), Ustrumca (KK2) ve Kutsa (KK6) ağızlarında kullanılmaktadır.

Zivane: Tüfeğin konulduğu yer (?)

*"Tüfeği **zivane**sinden kavrayıp yere indirdi…"*[62]

Pırnalı'da kullanılmaktadır (KK1).

6. 2. Fiiller

6.2.1. Basit ve Türemiş Fiiller

Ara-: İstemek.

*"Allah'ın emriyle seni Demir Bey'e, kızın Gülizar'ı da onun oğlu Hüsnü Bey'e **ara**riz."*[63]
*"Seni Radovişli Demir Bey'e, kızını da onun oğlu Hüsnü'ye **ara**dılar."*[64]
*"Şimdilik köyümüze elektrik gelmesini **ara**yıverdin."*[65]
Kelime iste- anlamında Topolnitsa ve Çalıklı'da kullanılmaktadır (KK3, KK8).
Değdir-: Ulaştırmak, eriştirmek, göndermek.

*"Arılara bak hem de maraz hastası komşumuza Zeynep'le bir tas bal **değdir**."*[66]

58 Ramo, age., s. 16
59 Ramo, age., s. 8
60 Ramo, age., s. 34
61 Ramo, age., s. 18
62 Ramo, age., s. 22
63 Ramo, age., s. 41
64 Ramo, age., s. 46
65 Ramo, age., s. 63
66 Ramo, age., s. 6

Kutsa'da kullanılmaktadır (KK6). Çalıklı'da bunun yerine "datdır-" fiili kullanılmaktadır (KK8).

İkramla-: İkram etmek.

*"Karanfil şerbeti, lokum ve çaylarla **ikramla**dı."*[67]

Pırnalı (KK1) ve Kutsa'da (KK6) kullanılmaktadır.

Kapılan-: Bir işe girmek.

*"Başka bir köye teroğlan **kapılan**dım."*[68]

Kullanımı tespit edilememiştir (KK1-8).

Kırlan-: Defolmak, çekilip gitmek.

*"Hadi kalk, **kırlan**, mutfağa gir…"*[69]

*"Beni yaraladığından korkar gibi, arkasını dönüverdi, **kırlan**dı, orman içinde kayboluverdi."*[70]

*"Hadi, **kırlan** buradan!"*[71]

*"Baban da benden **kırlan**ıverdi."*[72]

Kutsa (KK6) ve Kurfalı köyünde (İştip)[73] (KK7) kullanılan fiil, Pırnalı'da nadiren kullanılırken (KK1) Üsküp'te kullanılmamaktadır (KK4-5). Topolnitsa'da ise bu anlamda *kırıl-* fiili kullanılmaktadır (KK3).

Otar-: Otlatmak.

*"… davarları sınırsız yaylada, çayırda, orman kenarında da **otar**acak."*[74]

Kutsa'da çok yaygın olarak kullanılan kelime (KK6), Pırnalı (KK1), Topolnitsa (KK3) ve Ustrumca'da (KK2) da kullanılmaktadır. Üsküp'te ise otlat- fiili kullanılmaktadır (KK4-5).

Suvar-: Sulamak.

*"Davarları **suvar**ıverdik, tımarladık…"*[75]

Ustrumca'da *sula-* şeklinde kullanılan kelime (KK2), diğer yerlerde *suvar-* şeklinde kullanılmaktadır (KK1-3-4-5-6).

Yutuştur-: Yutmak.

---

67 Ramo, age., s. 84
68 Ramo, age., s. 51
69 Ramo, age., s. 5
70 Ramo, age., s. 7
71 Ramo, age., s. 21
72 Ramo, age., s. 55
73 Çalışmanın devamında "Kurfalı köyü (İştip)" yerine "Kurfalı" yazılacaktır.
74 Ramo, age., s. 13
75 Ramo, age., s. 29

*"... elle kopardığı pişiyi, ağaç kaşığıyla aldığı ayran ve pilavı **yutuştur**uken..."*[76]

Üsküp'te *yut-* şeklinde kullanılan fiil (KK4-5), diğer ağızlarda yukarıdaki şekliyle kullanılmaktadır (KK1-2-3 ve 6 ve 8).

6.2.2. Birleşik Fiiller

Yardımcı fiille oluşan birleşik fiiller

Aşağı devir-: Aşağıya çevirmek.

*"Zeynep kalın kara kaşları altında kandil gibi yanan gözlerini **aşağı devir**di"*[77]

Kutsa'da (KK6) kullanılmaktadır.

Hora tep-: Halay çekmek.

*"... gençlerin **hora tep**mesini ve türküler söylemesini..."*[78]

Ustrumca'da *oro oyna-* (KK2), Topolnitsa'da *oro tep-* (KK3), Kutsa'da, daha çok yaşlılar, *hora tep-'*i kullanırken, gençler *oyna-* kelimesini kullanmaktadırlar (KK6). Üsküp'te ise *hora oyna-* şeklinde kullanılmaktadır (KK4-5).

***İmza vur-**: İmza atmak*

*"deftere **imza vur**malarını..."*[79]

Kutsa'da kullanılan *imza vur-* (KK6), diğer yerlerde *imza at-* şeklindedir (KK1-2-3-4-5).

Martıfal çıkar-: Bir çeşit kısmet veya baht açmak için yapılan ritüel.[80]

*"... Hıdırlez sabahında bütün Yürükler evlerinde **martıfal çıkar**ıyor..."*[81]

Pırnalı (KK1) ve Kutsa'da (KK6) yukarıdaki şekilde kullanılan birleşik fiil, Topolnitsa'da *"martufal çıkar-"* (KK3), Ustrumca'da *"mantufar çıkar-"* (KK2), Üsküp'te ise *"martıfal söyle-"* şeklinde kullanılmaktadır (KK4-5).

6.2.3. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller

Fesat kop-: Fesat çıkmak.

76 Ramo, age., s. 6
77 Ramo, age., s. 39
78 Ramo, age., s. 25
79 Ramo, ay.
80 Ayrıntılı bilgi için bakınız: Destanov, E. (2022). Doğu Makedonya Yörük Halk Kültüründe Hıdırellez Kutlama Geleneği. Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları, 4(1), 47-65. DOI: 10.47139/balted.1052170
81 Ramo, age., s. 9

*"Baban duyarsa **fesat kop**ar!"*[82]

Kutsa (KK6) ve Üsküp (KK4-5) ağızlarında kullanılmaktadır.

Hâlinden ağlan-: Bir şeyden şikâyet etmek, yakınmak, durumundan yakınmak.

*"**Halimden ağlan**amam ama ara sıra ağlasam da yetivermez."*[83]

Yukarıdaki şekliyle Kutsa'da çok yaygın bir şekilde kullanılan deyim (KK6), Pırnalı (KK1), Topolnitsa (KK3) ve Ustrumca'da *hâlinden a:lan-* (KK2), Çalıklı'da *a:linden a:lan-* (KK8) ve Üsküp'te ise kullanılmamaktadır (KK4-5).

Keçi kulağıyla, tilki gözüyle dinle:

"Onun her sözünü keçi kulağıyla, tilki gözüyle dinleyiverdin."[84]

Bu deyimin kullanımı tespit edilememiştir (KK1-KK8).

Perdesi patla-: Artık sabredememek, utanmayı bırakmak, ağzına geleni söylemek.

*"**Perdem patla**yıverdi artık!"*[85]

Ustrumca (KK2), Üsküp (KK4-5) ve Kurfalı'da (KK7) kullanılan deyim, Batı Makedonya ağızlarından Gostivar ağzında da kullanılmaktadır (Hasan, 1997: 146).

Saatin kaç olduğunu anla-:

*"Ayakları, elleri titremeğe başlayan Nazif Bey, **saatin kaç olduğunu anla**dıktan sonra hoşbeş demeden Osman ağadan ayrıldı."*[86]

Üsküp hariç (KK4-5), diğer yerlerin bir kısmında kullanılmaktadır (KK1-2-3 ve 6).

Salhaneden et tatmış köpeğe benze-: Hoşa gidilen bir şeyi sürekli yapmak istemek.

"O, salhaneden et tatmış köpeğe benzer."[87]

Üsküp ağzında, biraz farklı olarak, "Köpek alışmış her gün salhaneye gitsın." şeklinde kullanılmaktadır (KK4). Diğer yerlerde ise kullanılmamaktadır (KK1-2-3 ve 6-7).

Koçana'da "Köpek gibi kasap dükkânına dadanmış" şeklinde kullanıldığı görülen deyim, ilgili eserde atasözleri başlığı altında ele alınmıştır (Hasan, 1997: 66).

Semersiz kısrak gibi dolaş-: Başıboş dolaşmak, boş boş gezmek.

82 Ramo, age., s. 10
83 Ramo, age., s. 70
84 Ramo, age., s. 14
85 Ramo, age., s. 85
86 Ramo, age., s. 60
87 Ramo, age., s. 66

*"Köy içinde **semersiz kısrak gibi dolaş**an Sihirbaz Dede, akşam karanlığıyla birlikte Zarife bacının evine kondu."*[88]

Pırnalı (KK1) ve Kutsa'da (KK6) kullanılmaktadır.

Tetiğini bozma-: İstifini bozmamak, rahatını bozmamak, hiç kıpırdamamak.

*"... Tosun'u görünce azıcık şaşırmış gibi göründü. Ama **tetiğini bozma**dan Osman Ağa'ya dönerek..."*[89]

*"Nedime bacı, **tetiğini** hiç **bozma**dan..."*[90]

Üsküp hariç (KK4-5), diğer yerlerde kullanılmaktadır (KK1-2-3 ve 6-7).

Yağda börek gibi bak-: İyi, güzel bakmak, her ihtiyacı karşılamak.

"Ben ona yağda börek gibi bakıyoron."[91]

Kutsa'da kullanılan deyim (KK6), Pırnalı'da çok nadir olarak kullanılmaktadır (KK1).

Yağda börek gibi yaşat-: İyi, güzel bakmak, her ihtiyacı karşılamak.

*"Seni yağda **börek gibi yaşat**mağa çalışacağın!"*

Kutsa'da kullanılmaktadır (KK6).

Yularsız dolaş-: Başıboş dolaşmak.

*"Sonra köy içinde, kırlarda o kadar da **yularsız dolaş**ma."*[92]

Ustrumca (KK2), Topolnitsa (KK3) ve Kutsa'da (KK6) kullanılmaktadır.

6.3. Ünlemler

6.3.1. Seslenme (Hitap) Ünlemleri

A be:

"**A be** avanak!"[93]

A bre:

"A mari karı, **a bre** oğlanlar, a mari kızım…"[94]

A mari:

"**A mari** karı, a bre oğlanlar, **a mari** kızım…"[95]

88 Ramo, age., s. 85
89 Ramo, age., s. 75-76
90 Ramo, age., s. 84
91 Ramo, age., s. 55
92 Ramo, age., s. 37
93 Ramo, age., s. 79
94 Ramo, age., s. 14
95 Ramo, age., s. 14

"**A mari** ana, sana ne oluverdi?"[96]

Bre:

"Sen **bre** yüzsüz pehlivan, köyün yularsız boğası, daha nereye varmak istiyorson?"[97]

Mari:

"Hadi **mari** bacı, nerdesin!"[98]

"Git **mari** kızım, ona git."[99]

"Yok **mari** kızın, talihin yok!"[100]

Yukarıda geçen seslenme ünlemleri ilgili yerlerde genel olarak kullanılmakta olup (KK1-6). Bununla birlikte *a be* ünleminin Topolnitsa'da erkekler için (KK3); *a mari'*nin Üsküp'te kadınlar için, *a more'*nin de erkekler için kullanıldığı belirtilmiştir (KK4-5). *A bre* ünlemi Çalıklı'da *e bre* şeklinde kullanılmakta olup *mari, a mari* seslenme ünlemleri ise kullanılmamaktadır (KK8).

6.3.2. Pekiştirme ünlemleri

Vallahı:

"Bir gün olan okulda, camide, bütün köyde elektrikler yanacaktır **vallahı**!"[101]
Pırnalı'da *vallahı* (KK1), Ustrumca'da *valla, vallai* (KK2), Topolnitsa ve Kutsa'da *vallayı* (KK3), Üsküp'te *vallahi* (KK4-5) şeklinde kullanıldığı görülmüştür.

6.3.3. Ünlem Değerli Sözler

Başı patlasın[102]

Pırnalı'da, gidilmemesi gereken bir yere gidildiğinde, büyükler tarafından söylenen bu söz (KK1), Kutsa ve Kurfalı'da da kullanılmaktadır (KK6-7). Bunun yerine Çalıklı'da *kafası kopacısa* tabiri kullanılmaktadır (KK8).

Şeytan biliversin[103]

Kullanımı tespit edilememiştir (KK1-8).

Şeytanın işi yok ki[104]

Kullanımı yaygındır (KK1-7).

Tatar yesin[105]

96 Ramo, age., s. 45
97 Ramo, age., s. 49
98 Ramo, ay., s. 5
99 Ramo, age., s. 22
100 Ramo, age., s. 55
101 Ramo, age., s. 74
102 Ramo, age., s. 55
103 Ramo, age., s. 44
104 Ramo, age., s. 55
105 Ramo, age., s. 85

Bu şekliyle kullanımına rastlanılmayan söz, Üsküp'te *Tatar kovalamak* şeklinde kullanılmaktadır. Neden böyle denildiği ise şu şekilde açıklanmaktadır: Tatarlar çok hızlıdırlar. Bundan dolayı koştukları zaman da çok hızlı koşarlar (KK4-5).

Tövbe yarabbı[106]:

Topolnitsa (KK3) ve Kutsa'da (KK6) yukarıdaki şekliyle kullanılan ünlem, Ustrumca'da *tövbe ya Rabbi* şeklinde kullanılmaktadır (KK2).

İkilemeler

Koka koka: Koklaya koklaya.

"Tosun, koka koka, ukşaya ukşaya biricik yavrucağını doyasıya sevmeğe koyuldu."[107]

Üsküp hariç (KK4-5), diğer yerlerde yukarıdaki şekilde kullanılmaktadır (KK1-2-3 ve 6).

6.5. Alıntı Kelimeler

Alabros (< Fr. à la brosse): Fırça gibi dik kesilmiş (erkek saçı).

"Çıplak enseli **alabros** tıraşlı başında…"[108]

Eskiden Üsküp'te kabadayıların yaptırmış olduğu tıraşa "*alambros"* denirmiş (KK4).

Çorbacı (< Mk.чорбаџија): Zengin insan, varlıklı adam, büyük adam, efendi.

*"Beyler, **çorbacı**lar, insan derisi yüzemeyecektir artık."*[109]

Bulgarcada ve Makedoncada yaygın olarak kullanılan kelime, Kuzey Makedonya Türk ağızlarında da yaygın olarak kullanılmaktadır.

Hıdırlez (< Ar. ḫiḍr + ilyās): Her yıl 6 Mayıs'ta kutlanan geleneksel bayram.

"Geçen yıl **Hıdırlez** sabahı, Kavaklıdere bahçesinde…"[110]

Günümüzde de kutlanmaya devam edilen Hıdırellez, Ustrumca'da *ıdırlez* (KK2), Topolnitsa'da *edırlez-ıdırlez* (KK3) olarak kullanılırken diğer yerlerde *hıdırlez* şeklinde kullanılmaktadır (KK1 ve 4-5-6).

Konfirans (< Fr. conférence): Konferans.

"Orada toplantı, **konfirans** yapılıyor."[111]

Pırnalı (KK1) ve Kutsa'da (KK6) *konfirans,* Çalıklı'da *konferens* (KK8) şeklinde

106 Ramo, age., s. 67
107 Ramo, age., s. 75
108 Ramo, age., s. 5
109 Ramo, age., s. 20
110 Ramo, age., s. 33
111 Ramo, age., s. 14

kullanılan kelime, diğer yerlerde *konferans* olarak kullanılmaktadır (KK2-3-4-5).

Kuluşka (< Blg. Ключка): Civciv çıkarmak amacıyla yumurtaya yatmış veya yatmak üzere olan dişi kuş veya kümes hayvanı.

"Yumurta toplayın, **kuluşka**ya yatırın…"[112]

Pırnalı ağzında bu şekilde kullanılmaktadır (KK1).

Melayke (Ar. melāʾike): Melekler.

"Bizleri şeytan mı, **melayke** mi kurcalıyor bilmiyoron!"[112]

Ustrumca (KK2) ve Topolnitsa'da (KK3) *melek*, Çalıklı'da *melaike* (KK8) şeklinde kullanılmakta olup diğer yerlerde *melayke* olarak kullanılmaya devam etmektedir (KK1ve 4-5-6).

Mitep (< Ar. mekteb): Okul.

"Eğer olursa, ben gene **mitebe** gitmek istiyoron."[113]

"Hadi hadi, siz **mitep**liler bizden daha akıllı, daha namuslu…"[114]

Sadece Kutsa'da *mitep* (KK6) şeklinde kullanılılan kelime, diğer yerlerde *mektep* olarak kullanılmaktadır (KK1-2 ve 4-5). Topolnitsa'da ise *mektep* kelimesi *"okul"* anlamında değil de "cami avlusunda toplanılan yer" anlamında kullanılmaktadır (KK3).

Nıfak (< Ar. nifāḳ): Geçimsizlik, anlaşmazlık, ara bozuculuk.

"Maksadı aramıza **nıfak** sokuvermek değilse, ne oluverir?"[115]

Pırnalı (KK1) ve Kutsa'da "nıfak" (KK6) şeklinde kullanılan kelime, diğer yerlerde *nifak* şeklinde kullanılmaktadır (KK2-3-4-5).

Padışah (< Far. pādşāh): Padişah.

"İşini uyduruveren **padışah**!"[116]

Pırnalı (KK1) ve Kutsa'da (KK6) yukarıdaki şekilde kullanılan kelime, diğer yerlerde *padişah* şeklinde kullanılmaktadır (KK2-3-4-5).

Yonus (< Ar. Yūnus): Yunus.

"Yonus sözüne devam etti…"[117]

112 Ramo, age., s. 17
113 Ramo, age., s. 64
114 Ramo, age., s. 15
115 Ramo, age., s. 59
116 Ramo, age., s. 62
117 Ramo, age., s. 65

Pırnalı'da (KK1) ve Üsküp'te (KK4-5) *Yonuz,* diğer yerlerde ise yukarıdaki şekliyle kullanılmaktadır (KK2-3 ve 6).

6.6. Atasözü Niteliğinde Sözler

"Acı diller hiçbir sabunla yıkanmaz."[118]

Pırnalı (KK1) ve Kutsa'da (KK6) kullanılan söz, diğer yerlerde kullanılmamaktadır (KK2-3-4-5-8).

"Diken ekenler üzüm toplayamaz."[119]

Pırnalı (KK1) ve Kutsa'da (KK6) kullanılan söz, diğer yerlerde kullanılmamaktadır (KK2-3-4-5-8).

Resne ağzında buna benzer olarak "Diken üzüm yapmaz." sözü kullanılmaktadır (Hasan, 1997: 43).

"Kocasını dinlemeyen karı mahalle imamına kurban oluverir."[120]

Kullanımı tespit edilemedi (KK1-2-3-4-5-6-7-8).

"Köpeğe peynir tulumu verilmez."[121]

Kullanımı tespit edilemedi (KK1-2-3-4-5-6-7-8).

7. Sonuç

Ramo'un Yeşil Köy adlı eserinden hareketle yapılan çalışmadan elde edilen sonuçlara göre;

1. Doğu Makedonya ağızlarından Pırnalı, Topolnitsa, Çalıklı, Kutsa ve Ustrumca ağızları ile Üsküp merkez ağzında kelimelerin ilk hecesinde bulunan /o, ö/ ünlülerinin sistemli olarak /u, ü/'ye dönüşmeyip karışık bir durum arz ettiği,

2. Ünlü türemesinin Pırnalı, Topolnitsa, Çalıklı ve Ustrumca ağızlarında görülürken Üsküp merkez ağzında olmadığı,

3. Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçeleri ile Anadolu ağızlarında yaygın bir şekilde görülen kelime başındaki /k-/'nin tonlulaşarak /g-/'ye değişmesinin yalnızca Kutsa ağzında olduğu,

4. Çalışma yaptığımız Doğu Makedonya ağızlarında ve Üsküp merkez ağzında kelime başındaki /h/ ünsüzünün düşürüldüğü,

118 Ramo, age., s. 39
119 Ramo, age., s. 59
120 Ramo, age., s. 37
121 Ramo, age., s. 66

5. Ünsüz erimesi sonucu ortaya çıkan ikincil uzun ünlünün Doğu Makedonya Türk ağızlarından Ustrumca ve Çalıklı ağızlarında kullanıldığı,

6. Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerinde rastlayamadığımız teklik I. şahıs iyelik eki olarak *+(X)n*'nin kullanılmasının Pırnalı ve Kutsa ağızlarında olduğu,

7. Kuzey Makedonya Türk ağızlarında şimdiki ve geniş zaman çekimi genel olarak iç içedir ve şimdiki zaman çekiminde kullanılan-*(X)y* ve *-(X)yor* eklerinin seyrek olarak kullanıldığı görülür. Şimdiki zaman teklik I. şahıs çekiminde-*(X)yoron* çekiminin Kutsa'da *,-(X)yorun* çekiminin ise Pırnalı'da ve *-(X)ym* çekiminin ise Üsküp merkezde olduğu,

8. Gelecek zaman teklik I. şahıs çekiminde kullanılan *-acağın* yapısına sadece Pırnalı ağzında rastlanılmıştır. Kutsa'da da kullanılan *-acak* gelecek zaman ekinin teklik I. şahıs çekiminde-*(X)m*'nin kullanıldığı,

9. Bir ağız özelliği olarak eserde kullanılan şimdiki zaman teklik II. şahıs-*(X)yorson* yapısının hiçbir yerde kullanılmadığı,

10. Şimdiki zaman çokluk I. şahıs çekiminde geçen-*(X)yoroz* yapısının sadece Pırnalı ve Kutsa'da ağızlarında kullanıldığı, diğer ağızlarda ise *-arız* yapısının kullanıldığı,

11. Ek fiilin geniş zaman teklik I. şahıs çekiminde kullanılan bildirme eki *+ (X)n* Pırnalı ve Çalıklı'da, *+(X)ñ* Kutsa'da ağızlarında kullanıldığı, diğer ağızlarda ise *+(X)m* ekinin kullanıldığı,

12. İsim olarak kullanılan kelimelerden "kışlana"nın Kutsa'da, "kocabaşı"nın Kurfalı'da, "yasla"nın Pırnalı, Topolnitsa, Kutsa ve Ustrumca'da; "zivane"nin ise Pırnalı'da; "şavlak" kelimesinin Ustrumca'da "şınnak", Topolnitsa'da "şınlak"; "teroğlan"ın Kurfalı'da "teralan" olarak farklı şekillerde kullanıldığı,

13. Fiil olarak kullanılan kelimelerden "ara-" ın Topolnitsa ve Çalıklı'da; "değdir-"in Kutsa'da; "ikramla-" ın Pırnalı ve Kutsa'da; "kırlan-"ın Kutsa, Kurfalı ve Pırnalı'da; "otar-"ın Kutsa, Pırtanlı, Topolnitsa ve Ustrumca'da; "suvar-"ın Pırnalı, Topolnitsa, Üsküp, Kutsa'da; "yutuştur-"ın Pırnalı, Ustrumca, Topolnitsa, Kutsa ve Çalıklı'da kullanıldığı,

"değdir-" kelimesinin yerine Çalıklı'da "datdır-" kullanılırken; "kırlan-"ın Topolnitsa'da "kırıl-"; "otar-"ın Üsküp'te "otlat-"; "suvar-"ın Ustrumca'da "sula-" şeklinde kullanıldığı,

14. Yardımcı fiille oluşan birleşik fiillerden “aşağı devir-”in Kutsa’da; “hora tep-”in Kutsa’da, “imza vur-” Kutsa’da; “martıfal çıkar-”ın Pırnalı ve Kutsa’da kullanıldığı,

“martıfal çıkar-”ın Topolnitsa’da “martufal çıkar-”, Ustrumca’da “mantufar çıkar-”, Üsküp’te ise “martıfal söyle-” şeklinde kullanıldığı,

15. Anlamca kaynaşmış birleşik fiillerden “fesat kop-”ın sadece Kutsa ve Üsküp’te kullanıldığı; “salhaneden et tatmış köpeğe benze-” deyiminin Üsküp ağzında “Köpek alışmış her gün salhaneye gitsın.” gibi farklı bir şekilde kullanıldığı; “semersiz kısrak gibi dolaş-”ın sadece Pırnalı ve Kutsa’da kullanıldığı; “tetiğini bozma-”ın sadece Üsküp’te kullanılmadığı, “yağda börek gibi bak-”ın Pırnalı ve Kutsa’da kullanıldığı; “yağda börek gibi yaşat-”ın ise sade Kutsa’da kullanıldığı; “yularsız dolaş-”ın Ustrumca, Topolnitsa ve Kutsa’da kullanıldığı; “keçi kulağıyla, tilki gözüyle dinle-”in ise hiçbir yerde kullanılmadığı,

16. “a be, a bre, a mari, bre, mari” seslenme ünlemlerinin genel olarak her yerde kullanıldığı,

17. Ünlem değerli sözlerden “şeytanın işi yok ki”nin çok yaygın olarak kullanıldığı; “şeytan biliversin” ve “Tatar yesin”in hiç kullanılmadığı ancak Üsküp’te “Tatar yesin” yerine “Tatar kovalasın”ın kullanıldığı,

18. Farklı dillerden alıntılanan *alabros, konfirans* (Fransızca), *çorbacı* (Makedonca), *Hıdırlez, melayke, mitep, nıfak, Yonus* (Arapça), *padışah* (Farsça), *kuluşka* (Bulgarca) kelimelerinin çeşitli fonetik değişikliklere uğrayarak ağızlarda kullanıldığı,

19. Atasözü niteliğinde kullanılan “Acı diller hiçbir sabunla yıkanmaz”, “Diken ekenler üzüm toplayamaz” sözlerinin Pırnalı ve Kutsa’da kullanıldığı; “Kocasını dinlemeyen karı mahalle imamına kurban oluverir” ve “Köpeğe peynir tulumu verilmez” sözlerinin ise hiçbir yerde kullanılmadığı görülmüştür.

Bütün bu sonuçlardan hareketle, bundan elli iki sene önce yayımlanmış olan bir eserde yer alan ağız özelliklerinin bazılarının fonetik ya da morfolojik olarak değiştiği, bazılarının aynen korunduğu, bazılarının ise tamamen kaybolduğu görülmüştür.

Doğu Makedonya’nın İştip şehrinden olan Ramo’nun, Yeşil Köy adlı eserinden alınan örneklerin en çok Kutsa ve Pırnalı köylerinin ağız özellikleriyle eşleştiği görülmüştür.

Sonuç olarak yazar, eserinde, kahramanları bulundukları çevrenin ağız özelliklerine göre konuşturmakta başarılı olmuş ve geçmişten günümüze ağızlara ait dil mirasının

taşınmasına katkı sunmuştur.

Kaynak Kişiler

KK1: Esra Aliova, Pırnalı (Radoviş), 24 yaşında, üniversite öğrencisi.

KK2: Ekrem Destanov, Ustrumca, 32 yaşında, üniversite mezunu.

KK3: İbrahim Yaşarov, Topolnitsa (Radoviş), 30 yaşında, üniversite mezunu.

KK4: Neriman Talib, Üsküp merkez, 76 yaşında, ilköğretim.

KK5: Ataullah Kurtiş, 70 yaşında, Üsküp merkez, lise mezunu.

KK6: Fazlı Memiş, Kutsa (İştip), 32 yaşında, üniversite mezunu.

KK7: İzzet İbrahimsoylu, Kurfalı (İştip), 39 yaşında, üniversite mezunu.

KK8: Burcu Aliyi, Çalıklı (Valandova), 30 yaşında, üniversite mezunu.

KK9: Asan Nazım, Üsküp merkez, 75 yaşında, lise mezunu.

KK10: Üseyin İsa, Üsküp merkez, 77 yaşında, lise mezunu.

Kaynakça

Ahmed, O. (2012). Makedonya Türk ağızlarında iki sesin durumu üzerine: "ö" ünlüsü ve "h" ünsüzü. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi, 1(2), 15-26. https://doi.org/10.7884/teke.48

Erdem, M. D., İsmaili, B., Beyoğlu, B., Bölük, R. (2024). *Kuzey Makedonya Türk ağızları (giriş-inceleme-metinler)*. Asos Yayınları.

Hasan, H. (1997). *Makedonya ve Kosova Türklerince kullanılan atasözleri ve deyimler*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hayber, A. (2011). *Makedonya ve Kosova Türklerinin edebiyatı.* Kurgan Edebiyat Yayınları.

İpek, B. (2009). Türkçede pekiştirme edatları [Yayımlanmış doktora tezi]. Fırat Üniversitesi.

Önem, M. Y. (2021). Sesler dergisinin ilk sayısında sosyalist realizm. Turkish Studies- Language, 16(1), 393-405. https://dx.doi.org/10.47845/TurkishStudies.48169

Ramo, Ş. (1972). *Yeşil Köy*. Nova Makedoniya Basımevi.

İnternet Kaynakları

https://teis.yesevi.edu.tr

https://sozluk.gov.tr

https://makedonski.gov.mk

HÜSEYİN CAHİT'İN GÖZÜNDEN BOŞNAKLAR: RUM İLİNDE MUHACİR MESELESİ ADLI BAŞ MAKALENİN SÖYLEM ANALİZİ

Büşra Çelik[1]

Özet

Dilbilimsel bir yöntem olan söylem analizi, yazı dili ve konuşma diliyle oluşturulan metinlerde hem gramatikal bağlam hem de sosyal, kültürel, tarihî ve siyasi bağlam açısından incelemelerde ve değerlendirmelerde kullanılan bir analiz metodudur. Batı'da 1960'lı yıllardan sonra gelişme kaydetmeye başlamıştır. Bu yöntemin teorik arka planı incelendiğinde antropoloji, sosyoloji, psikoloji, tarih, dilbilim, siyasal bilimler, edebiyat çalışmaları ve medya gibi birçok branştan beslenip gelişen bir disiplindir. Bu branşların her biri söylem analizini kendi bakış açılarına ve bilimsel yöntemlerine dayalı olarak ele almaktadır ve söylem analizine dair kendi ilkelerini ve kurallarını oluşturmaktadır. Türkiye'de söylem analizi hakkında yapılan araştırmalar, makaleler ve tezler incelendiğinde çoğunlukla yapılan çalışmalar romanlar, hikayeler, gazete, dergi yazıları, filmler ve diziler gibi yazılı veya sözlü metinleri içeren çalışmalardır. Osmanlı Türkçesiyle yazılmış gazete, roman, dergi gibi yazılı metinleri içeren söylem analizi çalışmaları oldukça azdır. Ayrıca bu çalışmalarda araştırmacılar genellikle yazarın hangi kitleye hitap ettiği, söylemin amacı ve içeriğiyle ilgilenmekte olup gramatikal hususiyetler göz ardı edilmektedir. Bundan dolayı bu çalışmada Osmanlı Türkçesiyle yazılmış olan bir başmakale incelenecektir. Bu başmakale, II. Meşrutiyet devrinin önde gelen süreli yayınlarından biri olan Tanin gazetesinde Hüseyin Cahit tarafından neşredilen Rum İlinde Muhacir Meselesi adlı yazıdır. İlk olarak çalışmanın amacına yönelik söylem terimi hakkında araştırmacılar tarafından yapılan değerlendirmeler verilecektir. Akabinde Hüseyin Cahit'in Osmanlı Devleti tarafından Boşnak, Bosnalı kavmi olarak adlandırılan Boşnakları nasıl değerlendirdiği ve hangi sıfatlarla tavsif ettiği tespit edilecektir. Yazarın Boşnaklar hakkında yaptığı olumlu değerlendirmelerin gazeteye hangi dil unsurlarıyla yansıtıldığı, yazarın hitap ettiği kitleye vermek istediği mesajı hangi dil tezahürlerini kullanarak gerçekleştirdiği, yazarın okuyucuda nasıl bir tesir bırakmaya çalıştığı ve bunu yaparken dilin hangi olanaklarını kullandığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: söylem analizi, Boşnaklar, Tanin gazetesi, Hüseyin Cahit

1 İstanbul Medeniyet Üniversitesi, celikk.buusra@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6880-1136.

BOSNIAKS THROUGH THE EYES OF HÜSEYIN CAHIT: A DISCOURSE ANALYSIS OF THE EDITORIAL RUM İLINDE MUHACIR MESELESI

Abstract

Discourse analysis, a linguistic method, is an analysis method used in the examination and evaluation of texts created in written and spoken language in terms of both grammatical context and social, cultural, historical and political context. It started to develop in the West after the 1960s. When the theoretical background of this method is examined, it is a discipline that feeds and develops from many branches such as anthropology, sociology, psychology, history, linguistics, political sciences, literary studies and media. Each of these branches approaches discourse analysis based on their own perspectives and scientific methods and creates their own principles and rules regarding discourse analysis. When the research, articles and theses conducted on discourse analysis in Turkey are examined, it is seen that the majority of the studies conducted are studies that include written or spoken texts such as novels, stories, newspaper, magazine articles, films and TV series. Discourse analysis studies that include written texts such as newspapers, novels and magazines written in Ottoman Turkish are quite rare. In addition, in these studies, researchers are generally interested in which audience the author addresses, the purpose and content of the discourse, and grammatical features are ignored. Therefore, this study will examine an editorial written in Ottoman Turkish. This editorial is an article titled "The Refuge Issue in the Rum Province" published by Hüseyin Cahit in the Tanin newspaper, one of the leading periodicals of the Second Constitutional Era. First, the evaluations made by the researchers about the term discourse for the purpose of the study will be given. Then, it will be determined how Hüseyin Cahit evaluated the Bosnians, who were called Bosnia, Bosnian people by the Ottoman Empire, and with what adjectives he described them. It will be tried to determine with which language elements the author's positive evaluations about Bosnians were reflected in the newspaper, which language manifestations the author used to convey the message he wanted to give to the audience he addressed, what kind of an impact the author tried to leave on the reader and which possibilities of language he used while doing this.

Keywords: discourse analysis, Bosnians, Tanin newspaper, Hüseyin Cahit

1.Giriş

Dilin mahiyetinin ne olduğu hakkında birtakım araştırmalar mevcuttur. Bu araştırmalarda dil nelerden oluşur ve yapı taşları nelerdir sorularından hareket edilmiştir. Dilin sadece gramer kurallarından ibaret olduğu belirtilmiştir. 1960'lı yıllardan itibaren dilbilimi alanında yapılan yeni çalışmalarla birlikte dilin sadece gramer kurallarından ibaret olduğu ve sosyal bağlamdan bağımsız bir şekilde incelenmesi görüşü eleştirilmeye başlanmıştır. Dilin tarihî, sosyal, kültürel ve siyasi gibi birçok yönü olduğu tespit edilmiştir. Dilin bahsi geçen yönler açısından değerlendirilmesi görüşü hâkim olmaya başlamış ve dil bağlam açısından analiz edilmiştir.

Dilbilimsel inceleme yöntemi olan söylem analizi, İngilizce discourse analyse tabirinin karşılığıdır. Söylem kelimesi etimolojik olarak incelendiğinde 14. yüzyıla dayandırılmakta ve konuşma-söyleşi conversation anlamındaki Latince discursus kelimesinden türediği belirtilmektedir. Söylem analizi psikoloji, tarih, sosyoloji, felsefe, medya, dilbilim, antropoloji, edebiyat çalışmaları ve siyasal bilimler gibi birçok branştan beslenerek gelişen bir disiplindir. Bu alan, farklı disiplinlerin nazariyelerine dayandığı için söylem analizi hakkında muhtelif görüşler bulunmaktadır. Bu görüşler hakkında bilgi edinmeye ilk olarak söylem terimi hakkında genel bilgi veren yabancı ve yerli sözlüklere bakmak gerekmektedir. Örneğin; Oxford English Dictionary'e göre söylem şu şekilde izah edilmektedir: 1) Belirli bir konunun ayrıntılı ve uzun sözlü veya yazılı tartışması. 2)Sözlü iletişim, etkileşim veya konuşma. 3)Anlamın iletilmesini sağlayan bağlantılı bir dizi ifade. (Oxford,t.y.) Cambridge Dictionary'e göre söylem şu şekilde ifade edilmektedir:1)Konuşma veya yazılı olarak iletişim kurmak için dil kullanımı. 2)Tartışma. 3)Genellikle ciddi bir konu hakkında bir konuşma veya yazı parçasıdır. (Cambridge, t.y.) Meriam Webster'a göre, söylem kelimesi şu anlamları ihtiva etmektedir: 1) Fikirlerin sözlü değiş tokuşu. 2a) Bir konu üzerine düşüncelerin kurallı, sıralı ve genellikle ayrıntılı biçimde anlatımı. b) Dilbilimsel bağlamda ortaya konan yazı ya da konuşma. c)Cümleden daha uzun dilbilimsel birim. 3)Kaynağını dilden ve somut bağlamlardan (tarih gibi) alan bilgi, fikir ve deneyimlerin düzenleniş biçimi. (Meriam Webster, t.y.) Türk Dil Kurumu'nun sözlüğüne göre söylem şu şekilde açıklanmaktadır:1) Bir düşünceyi ortaya koymakta yaklaşım tarzı. 2)Kalıplaşmış, klişeleşmiş söz, ifade. 3)Bir veya birçok cümleden oluşan, başı ve sonu olan bildiri. (TDK, t.y)

Yukarıdaki sözlüklerde söylem terimi hakkında genel bir bilgi verildikten sonra asıl çalışmayla alakalı olan kısım, söylemin dilbilimsel çalışmalarda ve dilbilimsel sözlüklerde nasıl açıklandığı ile alakalıdır. Örneğin; Hadumod Bussmann'a göre söylem:1) Bağlantılı konuşma. 2)Sosyo-kültürel bağlamda etkileşimli bir sürecin ürünü, performans. 3)Konuşma, konuşma etkileşimi. 4)Tüm biçim ve tarzlarda bağlam içinde dil ve süreç. (Bussmann, 2006, s.320)

Berke Vardar'a göre söylem: 1) Söz; dilin sözlü ya da yazılı gerçekleşmesi, konuşan bireyin kullanımı; 2) Sözce; bir ya da birçok tümceden oluşan, başı ve sonu olan bildiri; 3) Tümce sınırlarını aşan, tümcelerin birbirine bağlanması açısından ele alınan sözce şeklinde açıklanmaktadır.(Vardar, 2007, s.179)

Edibe Sözen, söylemi şu şekilde tanımlanmaktadır: İnsan dille ne yapar ya da dili nasıl kullanır? İnsanların ne söyledikleri önemlidir; fakat nasıl söyledikleri daha da önemlidir. (Sözen, 2014, s.13)

George Yule ve Gillian Brown'a göre söylem analizi kullanılan dilin analizidir. Bu haliyle dilsel biçimlerin bu biçimlerin insan ilişkilerinde hizmet etmek üzere tasarladıkları amaç veya işlevden bağımsız olarak tanımlanmasıyla sınırlandırılamaz. Bazı dilbilimciler bir dilin biçimsel özelliklerini belirlemeye yoğunlaşırken söylem analisti bu dilin ne için kullanıldığı araştırmaya kendini adamıştır. (Brown&Yule, 1988, s.1)

James Paul Gee, söylem analizini dilin cümle düzeyinin ötesinde nasıl inşa edildiğini, sosyal etkileşim, sosyal ve kültürel kurumlar bağlamında belirli kullanım durumlarında dilin (tek bir kelime cümle veya daha uzun) nasıl çalıştığının (kullanıldığı ve yorumlandığı) incelenmesi anlamına gelecek şekilde yorumlamaktadır. (Gee, 2018, s.21)

Yukarıda görüldüğü üzere söylem analizi hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu görüşleri tek bir çatı altında topladığımızda söylem analizi konuşma ve yazı diliyle oluşturulan metinlerin kime ve nasıl hitap ettiğini, yazarın veya konuşmacının okuyucuyu veya dinleyiciyi hangi gramatikal unsurları kullanarak nasıl ikna ettiğini, yazılı ve sözlü metinlerde kullanılan kelimelerin sentaks, fonetik, morfolojik ve semantik açıdan anlama nasıl katkı sağladığını ve anlamı nasıl oluşturduğunu analiz etmemize yardımcı olan bir yöntemdir.

Söylem analizi, sosyal bilimlerde ve birçok alanda araştırma yöntemi olarak kullanılmaktadır. Yapılan çalışmalar incelendiğinde bu çalışmalarda anlamı oluşturan dil unsurlarının anlama veya söyleme nasıl katkı yaptığından ziyade söylem açısından hangi anlama geldiği ve neyi temsil ettiği değerlendirilmektedir. Bu araştırmada Tanin gazetesi başyazarı olan Hüseyin Cahit Yalçın'ın Rum İlinde Muhacir Meselesi adlı başmakalesi incelenecektir. Siyasi, sosyal, kültürel ve tarihî bağlam esas alınarak Hüseyin Cahit'in Boşnaklara dair değerlendirmeleri analiz edilecektir. Kelime türü olan sıfatların anlama nasıl katkı sağladığı, söylemi nasıl etkilediği, yazarın hitap ettiği kitleye vermek istediği mesajı hangi dil tezahürlerini kullanarak gerçekleştirdiği, yazarın okuyucuda nasıl bir tesir bırakmaya çalıştığı ve bunu yaparken dilin hangi olanaklarını kullandığı tespit edilecektir.

2.Hüseyin Cahit Yalçın'ın Rum İlinde Muhacir Meselesi Adlı Başmakalesinde Boşnaklar İçin Kullanmış Olduğu Sıfatlar

Sıfatlar, varlıkları çeşitli açılardan tasvir etmemizde rol oynamaktadır. İsimlerin önüne gelerek miktar, renk, işaret, sayı gibi çeşitli yönlerden nitelemekte ve belirtmektedir ancak hâlâ sıfatların ne olduğu ve hangi gramer kategorilerine ait oldukları hakkında tartışmalar mevcuttur. Aşağıda Hüseyin Cahit Yalçın'ın Rum İlinde Muhacir Meselesi adlı makalesinde Boşnaklar için kullandığı sıfatlar dönemin bağlamı esas alınarak söylem açısından izah edilecektir.

Hüseyin Cahit Yalçın'ın Rum İlinde Muhacir Meselesi adlı başmakalesinde Boşnaklar için kullandığı ilk sıfat bu hicret edendir. Bu sıfat Boşnaklar ismini nitelemektedir. Redhouse'a göre hicret etmek yardımcı fiilinin çeşitli anlamları vardır. Hicret etmek terketmek ve birinin doğduğu yeri terk etmesi anlamına gelmektedir. (Redhouse, 1890, s.2158)

Evvela şurasını unutmamalıdır ki hükümetin Bosna ve Hersekdeki ahali-i müslimeye karşı bir vazife-i maneviyesi vardır. Rum iliye yerleşdirilenler Müslüman Boşnaklardır. Bunları hükümet çağırmıyor. Kendileri Avusturya idaresi altında kalmakdan ise vatan-i aslilerine hicret etmeyi tercih ediyorlar ve bize geliyorlar.Bu hicret eden Boşnaklar birer ecnebi değildir. Ecnebi idaresi altında yaşamakdan ise maskatreslerini terk ederek vatanlarının diğer tarafında yine Osmanlı olmak üzere yaşamak ve Osmanlı olarak ölmek için bize iltica etmiş felaketzedelerdir. (Cahit,1910, s.1)

Hicretin İslam tarihi açısından da Müslümanlar için önemli bir yeri vardır.

Hicret kelimesi terim olarak genelde gayrimüslim ülkeden (darülharp) İslâm ülkesine göç etmeyi, özelde ise Hz. Peygamber'in ve Mekkeli Müslümanların Medine'ye göçünü ifade eder. Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'den önceki dönemlerde de peygamberlerin ve onlara inanan insanların kâfirlerce hicret etmeye zorlandıklarından ve bunların inançları uğrunda yurtlarını bırakıp başka yerlere gittiklerinden bahseder. (İsam, y.t.)

Söylem analizi çalışmalarında bağlamın yani, çalışılan metnin veya konuşmanın dönemin siyasi, sosyal, kültürel ve tarihî bağlamı açısından yorumlanması önem arz etmektedir. Bu yüzden Boşnakların Osmanlı Devleti'ndeki durumlarına göz atmak gerekmektedir.

Boşnakların anayurdu olan Sancak (Raşka), Bosna Hersek 1455-1465, 1463 ve 1483 yıllarında Osmanlı Devleti tarafından fethedildi. Bu bölgeler 1580'de "Bosna Beylerbeyliği (Eyaleti)" bünyesinde birleştirildi ve 1878'e kadar Osmanlı hâkimiyetinde kaldı. 1878 Berlin Antlaşması'nın 25. Maddesi, Bosna Eyaleti'ni Avusturya İmparatorluğu'na bıraktı. Böylece Bosna Eyaleti ve Boşnaklar Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmuş oldu. (Durakovic, 1993, s.59-64; Imamovic,1998, s.

345-348, 351-357)

Yukarıda ifade edildiği üzere Bosna Hersek Eyaleti 1878 yılında yapılan Berlin Antlaşması'yla birlikte Avusturya İmparatorluğuna bırakılmıştır. Rum İlinde Muhacirler Meselesi adlı başmakalede de Boşnakların 1910 yılında Avusturya idaresi altında yaşadığı görülmektedir. Yazar, Avusturya idaresini ecnebi idare olarak tanımlamaktadır. Redhouse'a göre ecnebi kelimesi yabancı anlamını içermektedir. (Redhouse, 1890, s.31) Ayrıca yazarın makale için kullandığı başlığa dikkat edilirse hicret edenleri de muhacir olarak nitelendirmektedir. Redhouse'a göre muhacir kelimesi göç eden özellikle İslam uğruna göç eden anlamına gelmektedir. (Redhouse,1890, s.2040) Diğer bir dikkat çeken ve önem arz eden yapı ise iltica etmektir. İltica etmek, sığınmaya birine kaçıp kendisinden himaye istemek ve tesahub istemedir. (Sami, 1904, s.153) Aynı zamanda aşağıda görüldüğü üzere Hüseyin Cahit'in Boşnakları Müslüman Boşnaklar olarak tavsif ederek dini açıdan bir ayrıma gittiği görülmektedir. Bağlam incelendiğinde bu hicret eden yapısı ecnebi, muhacir, iltica etmek ve hicret etmek, Müslüman kelimelerinden yola çıkılarak şu şekilde yorumlanmaktadır. Boşnaklar için kullanılan bu hicret eden sıfatının nasıl ki peygamberler zamanında kafirler Müslümanlara zulmedip ve kötü davranıp hicret etmeye zorlandılarsa Müslüman Boşnakların da Avusturya idaresinden memnun olmadıklarından dolayı hicret ettiklerini anımsatmaktadır.

Hüseyin Cahit Yalçın'ın Rum İlinde Muhacir Meselesi adlı başmakalesinde Boşnaklar hakkında kullanmış olduğu diğer bir sıfat iltica etmiştir. Bu sıfat, felaketzedeler ismini nitelemektedir. Redhouse'a göre iltica etmek sığınmak anlamını ihtiva etmektedir. (Redhouse, 1890, s.182) Şemsettin Sami'ye göre ise sığınmaya birine kaçıp kendisinden himaye istemek ve tesahub istemedir. (Sami,1904, s.153)

Evvela şurasını unutmamalıdır ki hükümetin Bosna ve Hersekdeki ahali-i müslimeye karşı bir vazife-i maneviyesi vardır. Rum iliye yerleşdirilenler Müslüman Boşnaklardır. Bunları hükümet çağırmıyor. Kendileri Avusturya idaresi altında kalmakdan ise vatan-i aslilerine hicret etmeyi tercih ediyorlar ve bize geliyorlar.Bu hicret eden Boşnaklar birer ecnebi değildir. Ecnebi idaresi altında yaşamakdan ise maskatreslerini terk ederek vatanlarının diğer tarafında yine Osmanlı olmak üzere yaşamak ve Osmanlı olarak ölmek için bize iltica etmiş felaketzedelerdir. (Cahit,1910, s.1)

Osmanlı Devleti, 17. yüzyıldan itibaren yaşadığı yenilgilerle askerî üstünlüğünü kaybetmeye başlamasının ardından bilim ve teknoloji alanında da gerilemeye başlamıştır. Devleti içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için Osmanlı Devleti ricali ve aydınları çeşitli arayışlar içerisine girmeye başlamışlardır. Bunun sonucu olarak Batılı bir devlet ve toplum olma yolundaki girişimlerin başlangıcı olarak 3 Kasım 1839 tarihinde Tanzimat Fermanı ve 28 Şubat 1856'da Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Birtakım aydınlar sorunların çözümünü geçmişin esas alınarak inşa edilmesinden yanayken diğerleri ise tek çarenin Batının üstünlüğünü kabul ederek muhtelif

alanlarda Batı tarzı yeniliklerin devam ettirilmesi düşüncesindeydiler. Bu yüzden Osmanlı Devleti ricali ve aydınları devletin bekasını korumak ve devleti kurtarmak için muhtelif politikalar izlemişlerdir. İlk olarak din ve ırk farkı gözetmeksizin anasır-ı muhtelifenin Osmanlıcılık ideali altında toplanması gerektiğini savunmuşlar fakat bu görüş geçerliliğini Balkan Savaşları ile kaybetmiştir. Akabinde Osmanlı Devleti'nde yaşayan bütün Müslüman unsurunun birleşmesini temel alan İslamcılık politikası uygulanmaya başlanmıştır. Son olarak da Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini atan Türkçülük fikrinin muhtelif alanlarda uygulanmaya başlandığı görülmektedir. Tanzimat ve Islahat Fermanı'nın yayımlanmasından sonra 1876 yılında II. Abdülhamit I.Meşrutiyeti ilan etmiştir fakat Rus savaşında aldığı yenilgilerden dolayı anayasayı tekrar askıya almış ve Meclis-i Mebusan'ı kapatmıştır. İttihat ve Terakki üyelerinin ülkenin geriliğine çare bulunamamasını padişahın yönetimine bağlamış ve kurtuluşu anayasanın tekrar getirilmesinde görmüştür. Fırkaya üye bazı genç subaylar dağa çıkıp II. Abdülhamit'e baskı yapmaya başlamışlardır. Böylelikle 1908 yılında II. Abdülhamit Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe koyarak Meclis-i Mebusan'ı tekrar açmıştır. Osmanlı Devleti bu yıllarda Rus ve Yunan savaşlarından sonra art arda çıkan 31 Mart vakası olayı, Ermeni, Girit ve Balkan sorunlarıyla sarsılmıştır. Halkta yaşanan olumsuz durumlardan dolayı ümitsizlik ve çaresizlik hâkim olmaya başlamıştır. Böylelikle bağlama göre Tanin gazetesi başyazarı olan Hüseyin Cahit'in kullanmış olduğu iltica etmiş sıfatı iki açıdan değerlendirebilir. O dönemin tarihî, sosyal, kültürel ve siyasi bağlamı düşünüldüğünde iltica etmek yardımcı fiili sığınmak ve birinden kaçıp himaye istemek anlamlarına gelmektedir. Sığınmak veya birinden himaye istemek: sığınılan veya himaye istenilen devletin güce ve kudrete sahip olduğunu göstermektedir. Yazarın bu kullanımının çeşitli nedenleri vardır. Yazar ilk olarak Osmanlı Devleti'nin hâlâ güce ve kudrete sahip olduğunu göstermek istemektedir. Aynı zamanda her yazarın hitap ettiği bir okuyucu kitlesi vardır. Bu okuyucu kitlesi Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan toprak kayıpları, dıştan gelen göçler ve ekonomik istikrarsızlık gibi birçok olumsuz durumdan dolayı ümitsizlik içindedir. Yazar, Osmanlı Devleti'nin gücü ve kudretinin olduğunu göstererek okuyucusu olan kitleye umut aşılayarak ve ümitsizlik hissini ortadan kaldırmaya çalışarak Osmanlı Devleti'nin hâlâ gücü ve kudreti olduğuna inandırmaya çalışmaktadır. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin iltica edilecek bir yer olarak gösterilmesi diğer devletlerin gözünde hala bir prestiji olduğunu da kanıtlamayı amaçlamaktadır. Bu kullanım Boşnaklar açısından ise şu şekilde değerlendirilebilir. Müslüman Boşnaklar, kendi maskatıreslerinden kaçmışlar ve Osmanlı Devleti'ne sığınmak istemişlerdir. Aynı zamanda Boşnaklar bağımsızlıklarını kazanmışlar ve başka bir devletin idaresi altında yaşamışlardır. Her ne kadar bağımsızlık kazansalar ve başka bir devletin idaresi altında yaşasalar da Osmanlı Devleti'ne sığınma talepleri Osmanlı Devleti'ne sempati duyduklarını, itimat ettiklerini, sığınacak bir yer olarak seçtiklerini ve tarihi bağlarını devam ettirmek istediklerini göstermektedir.

3.Sonuç

Osmanlı Devleti, 17.yüzyıl gerileme devri ile birlikte 19.yüzyılda yerini dağılma devrine bırakmıştır. Fransız devriminden sonra başlayan milliyetçilik akımının etkisi, Osmanlı Devleti'nde toprak kayıpları ve siyasi bunalımlara sebebiyet vermiştir. Bu yüzden Osmanlı ricali ve aydınları farklı din ve ırktan oluşan tebaasına Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla birlikte çeşitli haklar tanımıştır. Batı'da gelişen milliyetçilik akımlarına karşı imparatorlukta önce Osmanlıcılık sonrasında ise İslamcılık fikri ortaya atılmıştır. Fakat bu görüşler Osmanlı Devleti'nin dağılmasını önleyememiştir. Böylelikle Türkçülük fikri Osmanlı Devleti'nin kurtarılması konusunda genel kabul gören fikir akımı olmuştur. Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan toprak kayıpları, savaşlarda aldığı yenilgiler ve ekonomik istikrarsızlık gibi durumlardan dolayı halkta ümitsizliğe yol açmıştır. Hüseyin Cahit Yalçın, o dönemin tanıklarından biridir ve bir gazeteci olarak devletin dağılmasını önlemek için çeşitli fikirler öne sürmüştür. Sonuç olarak, Hüseyin Cahit Yalçın, Boşnaklar için kullandığı sıfatlar şu şekilde yorumlanmaktadır. Yazarın Boşnaklar için kullandığı ilk sıfat bu hicret edendir. Bu sıfat, Avusturya idaresi altında yaşayan Müslüman Boşnakların bu idareden memnun olmadığını bundan dolayı da maskatıreslerini terk ederek yazarın da vatan-i aslileri olarak adlandırdığı Osmanlı Devleti'ne hicret ettiklerini göstermektedir. Hüseyin Cahit'in Müslüman Boşnaklar için kullanmış olduğu diğer bir sıfat ise iltica etmiştir. Yazar Osmanlı Devleti'ni iltica edilecek bir yer olarak göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin iltica edilecek bir yer olarak göstermesi hâlâ gücünü ve kudretini koruduğunu göstermektedir. Böylelikle yazar diğer devletlerin gözünde Osmanlı Devleti'nin prestiji olduğunu kanıtlamayı amaçlamakta ve okuyucuda ortaya çıkan ümitsizlik hissini ortadan kaldırmaya çalışarak okuyucuyu cesaretlendirmekte ve yönlendirmektedir. Bu sıfat, Boşnaklar açısından değerlendirildiğinde de şu şekilde yorumlanmaktadır. Müslüman Boşnaklar, Avusturya idaresi altında Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir şekilde yaşamaktadır ve Osmanlı Devleti'ne iltica etmektedirler. Böylelikle Müslüman Boşnakların Osmanlı Devleti'ne iltica etme istekleri: Osmanlı Devleti'ne sempati duyduklarını, itimat ettiklerini ve tarihi bağlarını devam ettirdikleri göstermektedir.

Kaynakça

Bussmann, Hadumod. (2006) Routledge Dictionary of Language and Linguistics. Routledge.

Cambridge Dictionary. (t.y.).dictionary.cambridge.com sözlük. Erişim Ağustos 21, 2024,

Durakovic, N. (1993). Proklestvo Muslimana.Oslobodenje

Gee, J.P. (2018). İntroducing Discourse Analysis From Grammar To Society. Routledge.

Imamovic, M. (1998). Historija Bosnjaka.Bosnjacka Zajednica Kulture

Oxford Dictionary. (t.y.).oxfordlearnersdictionaries.com sözlük.Erişim Ağustos 21, 2024,

Önkal,A.(t.y.) İslam Ansiklopedisi:Hicret. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Redhouse.(1890). Turkish and English Lexicon. Çağrı Yayınları.

Sami, Ş. (1317). Kamus-i Türki. İkdam Matbaası.

Sözen, E. (2014). Söylem. Birleşik Yayınevi.

Türk Dil Kurumu. (t.y.).sozluk.gov.tr sözlük. Erişim Ağustos 21, 2024,

Vardar, B. (2007). Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü. Multilingual Yabancı Dil Yayınları

Yule, George&Brown, Gillian.(1988). Discourse Analysis. Cambridge University Press.

İnternet Kaynakları

https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-turkish/discourse

https://sozluk.gov.tr/

https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/discourse_1?q=discourse

7. OTURUM

BALKANLAR'DA TÜRKÇE EĞİTİMİ VE ÖĞRETMENLİK: ATAMALAR, İKİ DİLLİLİK VE PEDAGOJİK YAKLAŞIMLAR

OTURUM BAŞKANI:

Doç. Dr. Önder ÇANGAL

KONUŞMACILAR:

Doç. Dr. Gürbüz ÇALIŞKAN / Doç. Dr. Dženana BraČKOVİĆ

Dr. Tuğba ŞİMŞEK

Dr. Sanja VİROVEC

Kübra Varlık / Arş. Gör. Gözde TEKİN / Doç. Dr. Sümeyye KONUK

TÜRKÇE ÖĞRETMENLİĞİ LİSANS PROGRAMI ÖĞRETMENLİK UYGULAMASI SÜRECİNİN ÖĞRETMEN ADAYLARI AÇISINDAN İNCELENMESİ VE KARŞILAŞTIRILMASI/DEĞERLENDİRİLMESİ: ULUSLARARASI SARAYBOSNA ÜNİVERSİTESİ VE NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Dženana Bračković [1]
Doç. Dr. Gürbüz Çalışkan [2]

Özet

Bu araştırma, Türkçe öğretmenliği lisans programı öğretmenlik uygulaması sürecinin öğretmen adayları açısından incelenmesi ile Uluslararası Saraybosna Üniversitesi ve Necmettin Erbakan Üniversitesi örneklerinin karşılaştırılmasının yapılması amaçlanmaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışmasının kullanıldığı bu çalışmada veriler, araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formundan elde edilmiştir. Elde edilen veriler nitel veri analiz yöntemlerinden içerik analizi tekniği ile çözümlenmiştir. 7 Türk, 7 Bosnalı olmak üzere 14 öğrenci görüşmelere gönüllü olarak katılmıştır. Verilerin analizi sonucunda her iki üniversitenin öğretmen adayları, benzer beklentilere ve deneyimlere sahip olmakla birlikte, uygulama sürecinin bazı yönlerinde farklı görüşlere sahiptirler. Her iki grup da uygulama süresinin yeterli olduğunu düşünmekte, danışman öğretim üyelerinin rehberliğinden memnun kalmakta ve öğretmen olmaya hazır hissetmektedir. Ancak, uygulama öğretmenlerinden beklentiler ve teorik bilgilerin uygulama ile olan ilişkisi konularında farklılıklar dikkat çekmektedir. Bosnalı öğrenciler, daha fazla uygulamalı eğitim beklerken, Türk öğrenciler teorik bilgilerin uygulama ile olan bağını daha güçlü bulmaktadır. Bununla birlikte teorik ve uygulama çalışmalarının iyileştirilmesi ve uygulama süresinin daha erken dönemlere alınması gibi öneriler, uygulama programlarının daha etkili hale getirilmesine katkı sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe öğretmeni adayları, öğretmenlik uygulaması, öğretmen eğitimi, uygulama öğretim görevlisi, uygulama öğretmeni

1 Uluslararası Saraybosna Üniversitesi, dzbrackovic@ius.edu.ba, ORCID: 0000-0003-2090-216X.
2 Necmettin Erbakan Üniversitesi, gurbuzcaliskan06@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7120-4428.

EXAMINATION AND EVALUATION OF TEACHING PRACTICE PROCESS IN TURKISH LANGUAGE TEACHER EDUCATION PROGRAM FROM PERSPECTIVE OF STUDENT TEACHERS: A COMPARISON BETWEEN INTERNATIONAL UNIVERSITY OF SARAJEVO AND NECMETTIN ERBAKAN UNIVERSITY

Abstract

This research aims to examine teaching practice process in Turkish Language Teacher Education Program from the perspective of student teachers, and to compare the experiences at the International University of Sarajevo and Necmettin Erbakan University. In this study, which employs a case study design, one of the qualitative research methods, the data were collected using a semi-structured interview form prepared by the researchers. The data were analyzed using the content analysis technique, a qualitative data analysis method. A total of 14 students, including 7 Turkish and 7 Bosnian students, voluntarily participated in the interviews. The analysis revealed that student teachers from both universities share similar expectations and experiences, although they hold differing views on certain aspects of the practice process. Both groups consider the duration of the practice sufficient, express satisfaction with the guidance provided by the supervising faculty, and feel ready to become teachers. However, differences emerged regarding expectations from mentor teachers and the connection between theoretical knowledge and practical application. While Bosnian students expressed a desire for more practical training, Turkish students found the link between theoretical knowledge and practice to be stronger. Furthermore, suggestions such as improving the balance between theoretical and practical work and introducing teaching practice process earlier in the program could contribute to make the practice programs more effective.

Keywords: Turkish student teachers, teaching practice, teacher education, supervising faculty, mentor teacher

1. Giriş

Türkçe öğretmenliği lisans programı, öğretmen adaylarının mesleki bilgi, beceri ve tutumlarını geliştirmeyi hedefleyen geniş kapsamlı bir akademik programdır. Bu programın temel yapı taşlarından biri olan Öğretmenlik Uygulaması dersi, adayların teorik olarak edindikleri bilgileri gerçek sınıf ortamlarında uygulamalarına olanak tanımaktadır. Eğitim bilimleri alanyazınında uygulama süreçlerinin öğretmen adaylarının mesleki gelişimine sağladığı katkılar vurgulanırken, aynı zamanda bu süreçlerin adayların öğretmenlik mesleğine yönelik algılarını biçimlendiren en önemli aşamalardan biri olduğu ifade edilmektedir (Ülger, 2021). Bu nedenle, Öğretmenlik Uygulaması, adayların hem pedagojik becerilerini hem de sınıf yönetimi, öğrenci ilişkileri ve problem çözme gibi pratikte karşılaşacakları durumları deneyimleyerek öğrenmelerine fırsat tanımaktadır.

Öğretmen adaylarının meslek hayatına hazırlanmasında, teorik eğitimin yanı sıra uygulama deneyimin önemine vurgu yapan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar, özellikle uygulama süreçlerinin öğretmen adaylarının sınıf içi davranışları ve pedagojik karar verme becerileri üzerinde olumlu etkiler yarattığını göstermektedir (Dinçer ve Kapısız, 2013). Öğretmenlik Uygulaması dersi kapsamında adaylar, deneyimli öğretmenler rehberliğinde öğrencilerle birebir etkileşim kurarak ders planlama, öğretim yöntem ve tekniklerini uygulama, sınıf yönetimi gibi temel mesleki becerileri geliştirme fırsatı bulurlar. Aynı zamanda, bu süreç adaylara, teorik bilgilerin sınıf ortamına nasıl adapte edilebileceğini görme imkânı sağlamaktadır (Ülger, 2021).

Bununla birlikte, öğretmen adaylarının bu süreci nasıl deneyimlediği, karşılaştıkları zorluklar ve elde ettikleri kazanımlar, öğretmen yetiştirme programlarının niteliğini doğrudan etkilemektedir. Adaylar açısından değerlendirildiğinde, Öğretmenlik Uygulaması, yalnızca mesleki becerilerin pekiştirildiği bir süreç olmanın ötesinde, aynı zamanda mesleki kimlik gelişiminde önemli bir aşama olarak kabul edilmektedir (Çoban ve İleri, 2017). Yapılan araştırmalar, uygulama sürecinin adayların öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları, mesleki özgüvenleri ve motivasyonları üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Dinçer ve Kapısız, 2013).

Öğretmenlik uygulaması sürecinde adaylar, sınıf içi deneyimlerin yanı sıra mesleki rehberlik ve geri bildirim alma imkânı bulmaktadır. Rehber öğretmenler, adayların ders planlarını gözden geçirerek ve uygulamalı derslerden sonra geri bildirim vererek onların pedagojik bilgi ve becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadır (Çoban ve İleri, 2017). Ancak, bu sürecin her aday için eşit derecede verimli geçtiğini söylemek mümkün değildir. Uygulama sürecinde karşılaşılan bazı zorluklar, öğretmen adaylarının mesleki gelişimlerini olumsuz etkileyebilmektedir. Özellikle

rehberlik ve geri bildirim eksikliği, uygulama öğretmenlerinin yeterli desteği sağlayamaması gibi faktörler, adayların bu süreci tam anlamıyla verimli geçirmesini engelleyebilmektedir (Karataş, 2020).

Adayların uygulama sürecine ilişkin deneyimlerinin, programın genel yapısı ve içeriği ile uyumlu olup olmadığı da önemli bir araştırma konusudur. Özellikle öğretmen adaylarının uygulama sürecinde karşılaştıkları zorluklar ve bu zorluklarla başa çıkma stratejileri, öğretmen yetiştirme programlarının yeniden yapılandırılmasında önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir (Görgen, Çokçalışkan ve Korkut, 2013). Uygulama süreci, adayların sınıf içindeki öğretmen rollerine uyum sağlamalarını sağlamanın yanı sıra, eğitim ortamlarının gerçekliği ile yüzleşmelerine de yardımcı olmaktadır. Bu durum, öğretmen adaylarının meslek hayatlarına daha hazırlıklı başlamalarına katkıda bulunmaktadır.

Sonuç olarak, Öğretmenlik Uygulaması süreci, öğretmen adaylarının mesleki gelişimlerinin belirleyici aşamalarından biridir. Bu sürecin adaylar açısından incelenmesi ve değerlendirilmesi, mesleki yeterliliklerin geliştirilmesi ve eğitim fakültelerinin öğretim programlarının güncellenmesi açısından değerli bir öneme sahiptir. Özellikle Türkçe öğretmenliği lisans programındaki bu sürecin derinlemesine incelenmesi, öğretmen yetiştirme sisteminin etkinliğini anlamak için önemli veriler sunabilir. Bu çalışmada da Türkçe öğretmenliği lisans programı öğretmenlik uygulaması sürecinin öğretmen adayları açısından incelenmesi ile Uluslararası Saraybosna Üniversitesi ve Necmettin Erbakan Üniversitesi örneklerinin karşılaştırılmasının yapılması amaçlanmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular, Türkçe öğretmenliği eğitimi ve öğretmenlik uygulamalarının iyileştirilmesine yönelik önemli ipuçları sunmakta, öğretmen adaylarının mesleki becerilerini daha etkin bir şekilde geliştirebilmeleri için programlarda hangi unsurların güçlendirilmesi gerektiğine dair somut öneriler getirmektedir. Özellikle öğretmenlik uygulaması sürecindeki rehberlik, değerlendirme yöntemleri ve sahadaki deneyimlerin zenginleştirilmesi gibi konuların ele alınması, öğretmen yetiştirme sisteminin daha verimli ve etkili hale getirilmesine katkı sağlayacaktır.

1.2. Çalışmanın Önemi

Bosna Hersek'te Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri, dört devlet üniversitesinde yer almaktadır. Bunlar Saraybosna, Tuzla, Zenica ve Mostar Üniversitesidir. Bu bölümlerde dersler genellikle Boşnakça okutulmakta ancak Türkiye'den görevlendirilmiş hocaların dersleri ise Türkçe verilmektedir. Her bölümde Türkiye'den görevlendirilmiş öğretim görevlileri/üyeleri derslerini Türkçe gerçekleştirmektedir. Söz konusu bölümlerde Türkiye'den görevlendirilmiş bir veya iki akademisyen bulunmaktadır. 2020 yılında, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi Eğitim Fakültesinin bünyesinde, Bosna Hersek'teki ilk Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü açılmıştır. Bö-

lümde bir yerel, ikisi Türkiye'den görevlendirilmiş üç akademisyen bulunmaktadır. Devlet üniversitelerindeki bölümlere karşılaştırıldığında, pedagojik formasyon dışındaki tüm alan derslerinin (dil bilgisi, Türk edebiyatı ve metodoloji gibi) Türkçe okutulması öne çıkan bir farklılık olarak görülmektedir. Bununla birlikte Öğretmenlik Uygulaması dersi de Türk Dili ve Edebiyatı Bölümlerinde bir dönem görülürken Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümünde üç dönem olarak planlanmıştır.

Saraybosna Yunus Emre Enstitüsü'nün yürüttüğü 'Tercihim Türkçe' Projesi'nden önce, Bosna Hersek'te ilkokul ve liselerde Türkçe dersleri oldukça kısıtlı yürütülmekteydi. Bir zamanlar 'Bosna-Sema' olarak tanınan eğitim kurumu bünyesinde Saraybosna Türk-Boşnak Koleji faaliyetlerini sürdürmekteydi ve burada Türkçe dersleri devam etmekteydi. 2011 yılında başlatılan ve yukarıda bahsi geçen 'Tercihim Türkçe' Projesi Türkçe derslerinin yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Bu doğrultuda, bugün Türkçe, Bosna Hersek'teki ilkokul ve liselerde ikinci yabancı dil veya seçmeli dil olarak okutulmaktadır. Devlet okullarının yanı sıra 2017 yılında Türkiye Maarif Vakfı'nın açtığı ilkokul ve liselerin programlarında da Türkçe öğretimine ağırlık verilmektedir. Bu durum, öğretmenlik uygulaması için daha çok olanak sağlamaktadır. Bir diğer önemli konu ise Türkiye'de Türkçe ilkokul, lise ve üniversitelerde ana dili olarak okutulurken Bosna Hersek'te yabancı dil olarak okutulmasıdır. Bu nedenle, okulların müfredatlarında Türkçe derslerinin sayısı daha az yer almaktadır. Öğrenciler haftada bir veya iki saat Türkçe dersi görmektedir.

Bu çalışmanın, aynı zamanda, Bosna Hersek'teki Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümündeki Öğretmenlik Uygulaması derslerinin daha kaliteli yürütülmesine ve uygulanmasına büyük bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Yöntem

Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışması kullanılmıştır. Nitel durum araştırmalarında, bir duruma yönelik unsurlar bütüncül bir bakış açısıyla araştırılır ve bu unsurların ilgili durumu nasıl etkilediği ve ilgili durumdan nasıl etkilendiği üzerine odaklanılır (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Bu çalışmada "durum" olarak belirlenen etken "öğretmenlik uygulaması" dersidir. Sosyal bilimlerde konu edinilen olay ve olgulara yönelik genelgeçer bir doğru veya gerçeklik söz konusu değildir. Sosyal bilimlerde ağırlıklı olarak birçok farklı ve çeşitli algı ve gerçeklikler yer almaktadır. Bu bağlamda durum çalışmalarında araştırılan olay veya durum, kendi doğal kapsamında, yer ve zamanla sınırlı olarak araştırılmalıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Bu nedenle bu çalışmada elde edilen sonuçlar "Öğretmenlik Uygulaması" dersine yönelik sınıf içi ve sınıf dışı uygulamalar ile sınırlandırılmıştır.

2.1. Çalışma Grubu

2023-2024 eğitim öğretim yılında Uluslararası Saraybosna Üniversitesi ve Necmettin Erbakan Üniversitesi Türkçe öğretmenliği lisans programında öğrenim gören 14 öğretmen adayı bu araştırmanın çalışma grubunu oluşturmaktadır.

Tablo 1. Çalışma Grubu

Değişken	Seçenek	f	%
Cinsiyet	Kız	12	86
	Erkek	2	14
Program	Uluslararası Saraybosna Üniversitesi	7	50
	Necmettin Erbakan Üniversitesi	7	50
Toplam		14	100

2.2. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak "Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu" kullanılmıştır. Görüşme formu oluşturulurken alanyazında öğretmen eğitimi ve öğretmenlik uygulaması konusunu inceleyen çalışmalar araştırılmıştır. Araştırmalar sonucunda çalışma kapsamında yöneltilecek sorular belirlenmiştir. Hazırlanan görüşme formu alanında uzman iki öğretim üyesinin görüşüne sunulmuştur. Uzman görüşlerinin öneri ve eleştirileri dikkate alınarak görüşme formuna son hali verilmiş ve ön uygulaması yapılmıştır.

Veriler yarı yapılandırılmış görüşme formunda belirtilen açık uçlu sorulara dayalı olarak elde edilmiştir. Görüşme yapılan öğretmen adayları gönüllük esasına göre belirlenmiştir.

2.3. Verilerin Analizi

Bu araştırmada veriler, nitel veri analiz yöntemlerinden içerik analizi tekniği kullanılarak çözümlenmiştir. Yıldırım ve Şimşek'e göre (2005: 224) içerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okurun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır. Bu araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formundan elde veriler analiz edilirken, araştırmanın amacı çerçevesinde anlatılmak istenen

düşüncenin tespit edilmesi amacıyla kelime, cümle ve paragraflar kavramlaştırılarak kodlanmıştır. Bununla birlikte Türk öğretmen adayları TÖA, Bosnalı öğretmen adayları BÖA olmak üzere isimlendirilerek alıntılar yapılmıştır.

Araştırma kapsamında temalar için yapılan kodlamanın güvenirliğinin sağlanabilmesi için görüşme formundan elde edilen veriler iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı kodlanarak değerlendirmiştir. Aynı kodlamanın yapıldığı durumlar "görüş birliği" ve farklı kodlamanın yapıldığı durumlar "görüş ayrılığı" şeklinde simgeler kullanılarak yapılmıştır. Veri analizi sonucunda aynı kodlamanın yapıldığı görüş birliği ve farklı kodlamanın yapıldığı görüş ayrılığı belirlendikten sonra yapılan hesaplamalar sonucunda kodlamalar arasındaki ortalama güvenirlik oranı %77 olarak bulunmuştur. Miles ve Huberman'a (1994) göre güvenirlik hesaplamasının %70 üzeri çıkması çalışmanın güvenilir olarak kabul edilmesinde yeterlidir.

3. Bulgular

Öğretmenlik uygulaması sürecinin Uluslararası Saraybosna Üniversitesi ve Necmettin Erbakan Üniversitesi'nde öğrenim gören Türkçe öğretmeni adayları üzerindeki etkisini belirleyebilmek amacıyla öğretmen adaylarının görüşleri yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan sorulara verilen yanıtlar doğrultusunda çözümlenmiştir.

Öğretmenlik uygulaması sürecinin Türkçe öğretmeni adaylarının bu derse yönelik genel beklentilerine ilişkin görüşleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Öğretmenlik Uygulaması Dersine Yönelik Genel Beklentiler

Öğretmen Adayları	Pratik Deneyim	Sınıf Yönetimi	Öğrenci İletişimi	Diğer Beklentiler	Toplam
Bosnalı Öğrenciler	5 (83%)	4 (67%)	3 (50%)	2 (33%)	**7**
Türk Öğrenciler	6(86%)	5 (71%)	4 (57%)	3 (43%)	**7**

Tablo 2'de her iki grup öğrencinin en yaygın beklentisinin "pratik deneyim kazanmak" olduğu görülmektedir. Bosnalı öğrencilerin %83'ü ve Türk öğrencilerin %86'sı pratik deneyim kazanmayı öğretmenlik uygulaması dersinden en büyük beklenti olarak belirtmiştir. Ancak Bosnalı öğrenciler uygulamanın beklentileri karşılamadığı yönünde eleştirilerde bulunmuştur. Örneğin, BÖA1 pratik çalışmalara yeterince dahil olamamanın monoton ve pasif bir deneyim yarattığını söylemiştir:

"Beklentilerim çok farklıydı. Daha fazla pratik çalışma ve öğretim birimlerine daha fazla katılım bekliyordum ama oldukça monoton ve pasifti." (BÖA1)

Türk öğrenciler ise genel olarak daha olumlu bir tablo çizmiştir. TÖA1, uygulama sayesinde pratik yapma ve öğrencilere uyum sağlama konusundaki başarılarından bahsetmiştir:

"Öncelikli hedefim öğrencilerle uyum sağlamaktı ve bu konuda çok başarılı olduğumu düşünüyorum. Çocuklar beni sevdiler ve öğretme yöntemlerime uyum sağladılar." (TÖA1)

Öğretmenlik uygulaması sürecinin Türkçe öğretmeni adaylarının bu dersin süresinin yeterliliğine ilişkin görüşleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Öğretmenlik Uygulaması Süresinin Yeterliliği

Öğretmen Adayları	Yeterli	Yetersiz	Kararsız	Toplam
Bosnalı Öğrenciler	5 (71%)	2 (29%)	0 (0%)	7
Türk Öğrenciler	5 (71%)	2 (29%)	0 (0%)	7

Hem Bosnalı hem de Türk öğrencilerin büyük bir kısmı uygulama süresinin yeterli olduğunu belirtmiştir. Bosnalı ve Türk öğrencilerin %71'i haftada bir gün olarak uygulamanın yeterli olduğunu düşünmektedir. Ancak, bazı öğrenciler daha fazla zaman ve etkileşim gerektiğini dile getirmiştir. Özellikle Bosnalı öğrencilerden BÖA2, sürenin yetersiz olduğunu ve daha fazla öğrenci etkileşimi gerektiğini vurgulamıştır:

"Bence haftada bir gün yeterli değil. Daha fazla zaman ve daha sık öğrencilerle etkileşim öğretim sürecini daha iyi anlamamıza ve ders yönetimi becerilerimizi geliştirmemize olanak tanır." (BÖA2).

Öğretmenlik uygulaması sürecinin Türkçe öğretmeni adaylarının bu dersin üniversitedeki teorik bilgilerin uygulamayla ilişkisine yönelik görüşleri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Üniversitedeki Teorik Bilgilerin Uygulamayla İlişkisi

Öğretmen Adayları	Güçlü İlişki	Orta Düzey İlişki	Zayıf İlişki	Toplam
Bosnalı Öğrenciler	4 (57%)	2 (29%)	1 (14%)	7
Türk Öğrenciler	4 (57%)	2 (29%)	1 (14%)	7

Her iki grup da teorik bilgilerin pratikte uygulanabilir olduğunu düşünmektedir. Hem Bosnalı hem de Türk öğrenciler bu ilişkiyi güçlü bulmaktadır. BÖA3, teorik bilgilerin pratikte faydalı olduğunu ve eksiklerini fark etmesine yardımcı olduğunu şöyle ifade etmektedir:

"Teorik bilgileri sınıf ortamında uygulayabilmek, öğretim yöntemlerinin etkinliğini görmemi sağladı ve eksiklerimi fark etmemde yardımcı oldu." (BÖA3)

Ancak Bosnalı öğrencilerden BÖA4, üniversitede verilen teorik derslerin sınıftaki pratikle çok bağlantılı olmadığını ifade etmiştir:

"Bence bu ilişki o kadar güçlü değil çünkü ben bunların aralarında büyük bir bağ kuramıyorum. Üniversitedeki dersler daha ciddi ve daha özel, aksi halde uygulama sürecindeki Türkçe dersleri daha rahat ve daha kolaydır." (BÖA4)

Bu noktada Türk öğrencilerin teorik bilgileri pratikle ilişkilendirme becerisinin daha gelişmiş olduğu sonucuna varabiliriz.

Öğretmenlik uygulaması sürecinin Türkçe öğretmeni adaylarının bu dersin uygulama öğretmenlerinden beklentilerine yönelik görüşleri Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Uygulama Öğretmenlerinden Beklentiler

Öğretmen Adayları	Rehberlik ve Geri Bildirim	Pratik Katılım	İletişim ve Destek	Memnuniyet	Toplam
Bosnalı Öğrenciler	4 (67%)	3 (50%)	4 (67%)	3 (50%)	7
Türk Öğrenciler	5 (71%)	4 (57%)	5 (71%)	4 (57%)	7

Tablo 5'e göre, her iki grup da rehberlik ve geri bildirim beklentisi taşımaktadır. Ancak Bosnalı öğrencilerin %50'si uygulama öğretmenlerinden yeterince memnun olmadığını belirtmiştir. BÖA5, uygulama öğretmeninin kendisini yeterince pratik öğretim türlerine dahil etmediğini söylemiştir:

"Beni daha pratik öğretim türlerine dahil etmesini bekliyordum ki bunu yerine getirdiğini söyleyemem." (BÖA5)

Türk öğrenciler ise daha memnun görünmektedir. TÖA3, uygulama öğretmeni ile ilişkilerinde genel olarak memnun olduğunu şöyle ifade etmiştir:

"Sonuç olarak uygulama öğretmenimden memnunum. Öğrencilerle ilişkilerimde bana yardımcı oldu." (TÖA3)

Bu sonuçlar, Türk öğrencilerin uygulama öğretmenlerinden daha fazla rehberlik aldıklarını ve pratik çalışmalara daha fazla dahil olduklarını göstermektedir.

Öğretmenlik uygulaması sürecinin Türkçe öğretmeni adaylarının bu dersin danışman öğretim üyelerinden beklentilerine yönelik görüşleri Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Danışman Öğretim Üyesinden Beklentiler

Öğretmen Adayları	Rehberlik	Geri Bildirim	Akademik Destek	Memnuniyet	Toplam
Bosnalı Öğrenciler	5 (83%)	4 (67%)	5 (83%)	4 (67%)	7
Türk Öğrenciler	6 (86%)	5 (71%)	6 (86%)	5 (71%)	7

Danışman öğretim üyelerinden memnuniyet düzeyi her iki grupta da yüksektir. Bosnalı öğrencilerin %83'ü, Türk öğrencilerin ise %86'sı danışman öğretim üyelerinin rehberliğinden memnun olduklarını belirtmişlerdir. Özellikle BÖA6, danışman öğretim üyesinin profesyonel rehberliğini övgüyle dile getirmiştir:

"Danışman öğretim üyesinden beklentilerim yüksekti ve uygulama sürecinde büyük katkı sağladı. Profesyonel rehberliği sayesinde projenin her aşamasında yönlendirme ve destek sağladı." (BÖA6)

Bu sonuç, her iki grup öğrencinin de danışman öğretim üyelerinden akademik ve manevi destek aldığını göstermektedir.

Öğretmenlik uygulaması sürecinin Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe öğretmeni olmaya hazır hissetme durumuna yönelik görüşleri Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Türkçe Öğretmeni Olmaya Hazır Hissetme Durumu

Öğretmen Adayları	Hazır	Kısmen Hazır	Hazır Değil	Toplam
Bosnalı Öğrenciler	5 (71%)	2 (29%)	0 (0%)	7
Türk Öğrenciler	5 (71%)	2 (29%)	0 (0%)	7

Hem Bosnalı hem de Türk öğrenciler, genel olarak Türkçe öğretmeni olmaya hazır hissetmektedir. Ancak Bosnalı öğrencilerden bazıları uygulamada karşılaştıkları zorluklar nedeniyle kendilerini tam hazır hissetmemektedir. BÖA7, bu konuda hala

eksikleri olduğunu şöyle dile getirmiştir:

"Hala Türkçe öğretmeni olmaya hazır olmadığımı düşünüyorum. Öğretmenlik uygulaması dersi gerçek sınıf deneyimi kazandırarak sınıf yönetimi ders planlama ve öğretim becerilerini geliştirme fırsatı sundu." (BÖA7)

Bu durum, Bosnalı öğrencilerin daha fazla uygulama yapma ve deneyim kazanma ihtiyacı hissettiklerini göstermektedir. Türk öğrenciler ise genelde daha kendilerine güvenlidir. TÖA5, bu konuda kendini hazır hissettiğini ifade etmiştir:

"Türkçe öğretmen adayı olarak kendimi hazır hissediyorum. Öğretmenlik uygulaması dersine başlamadan önce benzer çalışmalar yaptım ve bu alanda daha da ilerlemek istiyorum." (TÖA5)

4. Sonuç ve Tartışma

Türkçe öğretmenliği lisans programı öğretmenlik uygulaması sürecinin öğretmen adayları açısından incelenmesi ile Uluslararası Saraybosna Üniversitesi ve Necmettin Erbakan Üniversitesi örneklerinin karşılaştırılmasının yapılmasını amaçlayan bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

4.1. Benzerlikler

Uygulama Süresinin Yeterliliği: Her iki grup da öğretmenlik uygulamasının süresinin genel olarak yeterli olduğunu düşünmektedir. Bosnalı öğrenciler %67 oranında, Türk öğrenciler ise %71 oranında sürenin yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Bu sonuç, her iki grubun da haftada bir gün uygulamanın dengeli olduğunu düşündüğünü göstermektedir. Ancak Akkuş (2019) çalışmasında, haftalık sürenin artırılmasının öğretmen adaylarının pedagojik becerilerinde daha derinleşmeye imkân sağlayabileceği belirtmiştir. Ayrıca, Uzun (2021) çalışmasında, uygulama süresinin özellikle yoğun akademik yükümlülükler dönemlerinde yetersiz algılandığını ortaya koymaktadır.

Söz edilen sonuçlar değerlendirildiğinde haftada bir gün gerçekleştirilen öğretmenlik uygulamasının çoğu öğrenci için yeterli görülse de bazı durumlarda yetersiz algılanabilmektedir. Özellikle Bosnalı ve Türk öğrenciler arasındaki bu memnuniyet oranı, mevcut uygulama süresinin genel bir denge sağladığını ortaya koysa da Akkuş (2019) ve Uzun (2021)'un çalışmalarında vurguladığı üzere bu sürece daha fazla süre ayrılması, öğrencilerin pedagojik becerilerini geliştirmeleri ve sınıf içi deneyimlerini derinleştirmeleri için daha geniş bir fırsat sunabilir. Bununla birlikte, yoğun akademik yükümlülüklerin olduğu dönemlerde bu sürenin daha da dikkatle planlanması gerektiği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, uygulama süresinin artırılma-

sı, var olan memnuniyeti koruyarak öğretmen adaylarının mesleki yeterliliklerini daha etkin bir biçimde geliştirebilecek bir yol olarak değerlendirilebilir.

Danışman Öğretim Üyesinden Memnuniyet: Hem Bosnalı hem de Türk öğrenciler, danışman öğretim üyelerinden aldıkları rehberlikten memnun olduklarını belirtmişlerdir. Bosnalı öğrencilerin %83'ü, Türk öğrencilerin %86'sı danışman öğretim üyelerinin rehberliğinden memnun kalmıştır. Bu, öğretmen adaylarının akademik destek beklentilerinin karşılandığını göstermektedir. Bu sonuçlar, Aslan (2015) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın sonuçlarıyla da benzer noktalar sunmaktadır. Bu çalışmada da etkili danışman rehberliğinin öğretmen adaylarının mesleki gelişiminde belirleyici olduğu belirtilmiştir. Danışman öğretim üyelerinden duyulan yüksek memnuniyet oranları, rehberliğin öğretmen adaylarının akademik ve mesleki gelişiminde önemli bir rol oynadığını net bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, var olan rehberlik süreçlerinin daha da güçlendirilmesi ve bu etkinliğin farklı bağlamlarda da sürdürülebilir kılınması, öğretmen adaylarının gelecekteki mesleki başarıları üzerinde olumlu etkiler yaratabilir.

Türkçe Öğretmeni Olmaya Hazır Hissetme: Her iki gruptaki öğrenciler de büyük oranda kendilerini öğretmen olmaya hazır hissetmektedir. Bosnalı öğrencilerin %67'si, Türk öğrencilerin ise %71'i bu konuda kendine güvenmektedir. Alanyazın incelendiğinde, öğretmenlik uygulamalarının mesleki güveni artırdığı ve adayların mesleklerine adaptasyon süreçlerini desteklediği sıkça vurgulanmaktadır (Karagöz, 2017; Akkuş, 2019). Bu sonuçlar, uygulama sürecinin adayların kendilerine olan inancını güçlendirdiğini ve mesleki yetkinlik algılarını olumlu yönde biçimlendirdiğini göstermektedir. Ancak, bu hazırlık düzeyini daha da artırmak için uygulama süreçlerinde teorik eğitim ve uygulama sürecinin bütünleştirilmesinin güçlendirilmesi, öğrenci adaylarının bireysel farkındalıklarının artırılması gibi önlemler alınabilir. Bu sayede, adayların mesleğe başlangıç sürecinde karşılaşabilecekleri zorluklara karşı daha donanımlı hale gelmesi sağlanabilir.

4.2. Farklılıkar

Uygulama Öğretmeninden Beklentiler: Uygulama öğretmenleri konusunda memnuniyet düzeyi, Bosnalı öğrenciler arasında Türk öğrencilere göre daha düşüktür. Bosnalı öğrencilerin %50'si memnun olduğunu belirtirken, Türk öğrencilerde bu oran %57'dir. Ayrıca Bosnalı öğrenciler pratik katılımın eksikliğinden daha fazla bahsetmiştir. Uzun'un (2021) çalışması, uygulama öğretmenlerinin, adayların sınıf içi etkinliklerde aktif rol almasına daha fazla olanak tanımasının sürecin verimini artıracağını belirtmektedir. Uygulama öğretmenlerinin daha fazla yönlendirme yapması, adaylara sınıf içi etkinliklerde daha etkin rol verecek fırsatlar yaratması ve düzenli geri bildirim olanaklarının sunulması bu memnuniyetsizliği gidermek için etkili bir yol olabilir. Ayrıca, uygulama sürecinde öğrenci beklentilerinin daha iyi

anlaşılması ve süreçlerin bu doğrultuda düzenlenmesi hem Türk hem de Bosnalı öğrencilerin deneyimlerini iyileştirebilir.

Teorik Bilgi ve Uygulama İlişkisi: Türk öğrenciler, teorik derslerin uygulamayla daha güçlü bir ilişkisi olduğunu ifade etmişlerdir. Bosnalı öğrenciler arasında bu ilişkiyi zayıf bulanların oranı %17 iken, Türk öğrenciler arasında bu oran %14'tür. Teorik bilgilerin pratikte daha fazla kullanılabilir olduğunu düşünen Türk öğrencilerin oranı biraz daha fazladır. Bu farklılık, Aslan'ın (2015) teorik bilgilerin daha fazla pratikle desteklenmesi gerektiğine ilişkin önerileriyle örtüşmektedir. Bu bağlamda, uygulama sürecinde teorik bilgilerin nasıl uygulamada kullanılabileceğine ilişkin somut örneklerin sunulması, uygulama öğretmenlerinin ve danışmanların bu ilişkiyi güçlendirmesi büyük bir öneme sahiptir. Bununla birlikte, teori ve uygulamayı daha iyi bir biçimde birleştiren bir program yapısı, her iki gruptaki öğrencilerin de mesleki deneyimlerini zenginleştirecek ve eğitimin niteliğini artıracaktır. Bu kapsamda, teori-uygulama sürecini güçlendirmek için farklı öğretim yöntemleri/teknikleri ve örnek olay odaklı öğrenme yaklaşımları önerilebilir.

Pratik Deneyim Beklentileri: Bosnalı öğrenciler, öğretmenlik uygulaması dersinden pratik deneyim kazanma konusunda beklentilerinin daha düşük düzeyde karşılandığını ifade etmişlerdir. Bosnalı öğrencilerin %83'ü bu konuda beklenti belirtirken, Türk öğrencilerin %86'sı pratik beklentilerini ifade etmiştir. Ancak Bosnalı öğrencilerde bu beklentilerin karşılanma düzeyi daha düşük gözlemlenmiştir. Uzun (2021) çalışmasında, uygulama sürecindeki deneyimlerin öğretmen adaylarının mesleki yeterliliklerini geliştirmede merkezi bir role sahip olduğunu vurgulamaktadır. Yetersiz karşılanan pratik deneyim beklentileri, adayların sınıf içi yönetim, öğretim teknikleri ve öğrenciyle etkileşim gibi temel becerilerinde eksikliklere yol açabilir. Bu durum, uygulama sürecinin hem süre hem de içerik açısından yeniden yapılandırılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, pratik deneyim fırsatlarının artırılması, uygulama öğretmenleri ve danışmanların daha etkin rehberlik sağlaması ve adayların gerçek sınıf ortamlarında daha fazla sorumluluk üstlenmesine olanak tanınması, bu farklılıkları gidermek için önemli bir adımdır. Böylelikle her iki gruptaki öğrencilerin de uygulamadan daha yüksek düzeyde fayda sağlaması mümkün olabilir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Bosnalı ve Türk öğrencilerin öğretmenlik uygulaması deneyimleri genel olarak benzerlikler taşımaktadır. Her iki grup da uygulama süresinin yeterli olduğunu düşünmekte, danışman öğretim üyelerinin rehberliğinden memnun kalmakta ve öğretmen olmaya hazır hissetmektedir. Ancak, uygulama öğretmenlerinden beklentiler ve teorik bilgilerin pratikle olan ilişkisi konularında farklılıklar dikkat çekmektedir.

Bosnalı öğrenciler, daha fazla pratik katılım beklerken, Türk öğrenciler teorik bilgilerin pratikle olan bağını daha güçlü bulmaktadır.

Uluslararası Saraybosna Üniversitesi'nde Öğretmenlik Uygulaması dersi alan öğrenciler, süreç boyunca okullarda gözlemledikleri Türkçe derslerinde bazı eksiklikler olduğunu tespit etmişlerdir. Öğrenciler, söz konusu dersin daha etkili olması için ne yapılması gerektiği konusunda görüş belirtmiş ve öneriler sunmuşlardır. Uluslararası Saraybosna Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü henüz mezun vermediğinden, bugün için ilkokul ve liselerde Türkçe derslerine giren öğretmenler devlet üniversitelerindeki Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunlarından oluşmaktadır. Devlet üniversiteleri Türk Dili ve Edebiyatı Bölümlerinde öğretim dilinin Boşnakça olması konuşma becerisi yeterliklerinde dezavantaj olarak görülmektedir. Bu fakültelerden mezun olan öğretmenlerden bazılarının hedef dil olan Türkçe kullanımlarında konuşma becerilerinde bazı sorunlar yaşanması Türkçe öğretim süreçlerinde de yanlış bilgi aktarımına neden olabilmektedir.

Üniversite zamanında ve mezun olduktan sonra öğretmen adaylarının dil yeterliklerini geliştirmeleri konusunda, özellikle konuşma becerisi için çeşitli seminer ve etkinliklerin düzenlenmesi önemli bir katkı sağlayacaktır. Öğretmenin Türkçesi ne kadar iyi ise öğrenci de o kadar iyi öğrenme fırsatı elde edebilecektir. Sınıfta hem öğretmenin hem de öğrencilerin istekleri ölçülü bir şekilde karşılanmalıdır.

Öğrencilerin diğer bir tespitine göre, uygulama derslerinin daha fazla olması, öğretme becerilerinin geliştirilmesinde büyük bir avantaj olacaktır. Öğrencilerin derste daha aktif olması ve daha fazla sorumluluk üstlenmeleri ise kendilerini hem üretken hissetmelerine hem de öğretim becerilerini geliştirmelerine katkı sağlayacaktır. Uygulama dersinden önce bir veya iki defa öğretmen adayına sınıfta ders anlatma fırsatı verilmesinin öğretmen adayının sınıf yönetimi konusunda tecrübe edinmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu sonuçlar, öğretmenlik uygulamalarında daha fazla pratik deneyim sağlanması gerektiğini, uygulama öğretmenleri ile daha güçlü bir iş birliği kurulmasının önemini ve teorik derslerin daha fazla uygulama odaklı hale getirilmesinin faydalı olacağını göstermektedir.

Kaynakça

Akkuş, E. B. (2019). Öğretmen ve öğretmen adaylarının öğretmenlik uygulaması dersine yönelik görüşlerinin incelenmesi [Yüksek Lisans Tezi]. Mersin Üniversitesi.

Aslan, M. (2015). Eğitim fakültelerindeki öğretmenlik uygulaması dersinin değerlendirilmesi ve öğretim programının hazırlanması [Doktora Tezi]. Anadolu Üniversitesi.

Çoban, A., & İleri, T. (2017). Sosyal bilgiler ve Türkçe öğretmen adaylarının okul deneyimi I dersi hakkındaki görüşleri: Amasya Üniversitesi örneği. Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 2017(8), 77-89.

Dinçer, S., & Kapısız, T. (2013). Öğretmen adaylarının uygulama dersleri ile ilgili yapılan akademik çalışmalarının içerik analizi. Gaziantep University Journal of Social Sciences, 12(2), 281-294.

Görgen, İ., Çokçalışkan, H., & Korkut, Ü. (2013). Öğretmenlik uygulaması dersinin öğretmen adayları, uygulama öğretmenleri ve uygulama öğretim üyeleri açısından işlevselliği. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (28), 56-73.

Karagöz, M., Akbaşoğul, D., & Yücelşen, N. (2017). Türkçe öğretmeni adaylarının ders planı hazırlamadaki yeterlikleri. International Journal of Language Academy, 5(7), 67-80.

Karataş, K. (2020). Öğretmenlik mesleğine kuramsal bir bakış. Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi, 9(17), 39-56.

Uzun, S. (2021). Öğretmenlik uygulaması sürecinin öğretmen adayı, uygulama öğretmeni ve öğretim üyesi perspektifinden incelenmesi [Yüksek Lisans Tezi]. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi.

Ülger, K. (2021). Öğretmenlik uygulamasında karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerilerine ilişkin bir araştırma. Milli Eğitim Dergisi, 50(232), 71-87.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2005). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (Beşinci baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ARŞİV BELGELERİYLE TÜRKÇE ÖĞRETMENİ ATAMALARI: BALKANLAR ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba Şimşek[1]

Özet

Eğitim-öğretimin en önemli unsurlarından biri öğretmenlerdir. Dil öğretiminde ana dili hedef dil olan öğretmenler birçok açıdan avantaj sağlamaktadır. Özellikle konuşma becerileri, kültür aktarımı gibi konularda sağladığı avantaj belirgin şekilde ön plana çıkmaktadır. Türkçe derslerinde de geçmişten günümüze bunun farkına varılmış Türkçe öğretiminde ana dili Türkçe olan öğretmenler ön plana çıkmıştır. Balkanlarda da bu durum benzer şekilde geçerlidir. Arşiv belgeleri incelendiğinde, Türkçe dersi vermek üzere ana dili Türkçe olan öğretmenlerin atamalarının istendiğine dair pek çok yazışma görülmektedir.

Bu çalışma, Balkanlardaki Türkçe öğretmeni atamalarına dair arşiv belgelerini betimsel bir yöntemle incelemeyi ve bu belgelerde belirtilen gerekçeleri değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, Devlet Arşivlerinde yer alan belgeler incelenerek Türkçe öğretmenlerinin atama süreçlerinde karşılaşılan zorluklar ve hükümetlerin bu süreçleri nasıl yönettiği ortaya koyulmuştur.

Arşiv belgelerindeki resmi yazışmalar ve atama talepleri betimsel tarama yöntemlerinden doküman analizi ve içerik analizi yöntemiyle incelenmiş; belgelerde yer alan öğretmen atamalarına dair gerekçeler, Türkçe öğretmenliği alanındaki yetersizlikler ve bu yetersizliklerin atama süreçlerine etkisi ortaya konulmuştur. Ayrıca, öğretmen gönderilememesi sorununa çözüm arayışları ve Türk öğrencilerin öğretmen olarak görevlendirilebileceğine dair yazılar ile bu öğrencilere yönelik devlet destekleri de belgeler ışığında incelenmiştir.

Bu çalışma, arşiv belgelerinin sunduğu bilgi ve veriler ışığında, Balkanlardaki Türkçe eğitim politikalarının tarihsel gelişimini ve uygulama zorluklarını anlamaya katkıda bulunacaktır. Bulgular, öğretmen atama süreçlerinde yaşanan güçlükleri ve devlet desteklerinin bu güçlükleri aşmadaki rolünü aydınlatacaktır.

Sonuç olarak, bu çalışmada, Türkçe öğretmeni atamalarındaki karşılaşılan zorluklar ve çözüm önerileri değerlendirilmiştir. Ayrıca, tarihsel bağlamda elde edilen bulguların, benzer sorunlarla karşılaşan diğer bölgeler için yol gösterici olabileceği ve Türkçe öğretmenliği uygulamalarında iyileştirmelere yönelik stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: eğitim tarihi, Balkanlar, Türkçe, Türkçe öğretmeni atamaları, tarihsel analiz

1 Dokuz Eylül Üniversitesi, tugbasimsek5@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0400-3578.

TURKISH LANGUAGE TEACHER APPOINTMENTS THROUGH ARCHIVAL DOCUMENTS: THE CASE OF THE BALKANS

Abstract

One of the most important elements of education is teachers. Teachers whose mother tongue is the target language have many advantages in language teaching. Especially in subjects such as speaking skills and culture transfer, this advantage comes to the forefront. In Turkish lessons, this has been realised from past to present and native Turkish teachers have come to the forefront in Turkish teaching. This situation is similarly valid in the Balkans. When archival documents are analysed, it is seen that there are many correspondences requesting the appointment of native Turkish teachers to teach Turkish lessons.

This study aims to analyse archival documents on the appointment of Turkish teachers in the Balkans with a descriptive method and to evaluate the justifications stated in these documents. The study analyses the documents in the State Archives to reveal the difficulties encountered in the appointment processes of Turkish teachers and how the governments managed these processes.

Official correspondence and assignment requests in archival documents were analysed through document analysis and content analysis, which are descriptive scanning methods; the justifications for teacher assignments in the documents, inadequacies in the field of Turkish language teaching and the effects of these inadequacies on the assignment processes were revealed. In addition, the search for a solution to the problem of not being able to send teachers, the letters indicating that Turkish students could be assigned as teachers and the state support for these students were also analysed in the light of the documents.

In the light of the information and data provided by archival documents, this study will contribute to understanding the historical development and implementation difficulties of Turkish education policies in the Balkans. The findings will shed light on the difficulties experienced in teacher assignment processes and the role of state support in overcoming these difficulties.

In conclusion, this study analyses the difficulties encountered in Turkish language teacher appointments and suggests solutions. In addition, it is thought that the findings obtained in the historical context can provide guidance for other regions facing similar problems and contribute to the development of strategies for improvements in Turkish teaching practices.

Keywords: History of education, Balkans, Turkish, Turkish Teacher Assignments, Historical Analysis

1.Giriş

Osmanlı Devleti, ilk dönemlerinden itibaren Selçuklu Devleti'nden miras aldığı medreselerle eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Hemen hemen tamamı vakıflar eliyle yürütülen eğitim-öğretim faaliyetleri, dönemin gelişme ve ilerlemelerinden etkilenmiş devlet eliyle 19. yüzyılın ortalarından itibaren sistemli bir hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte nizamnameler yayımlanmış, Darülmuallimin, Darülmuallimat gibi öğretmen yetiştiren okullar açılmıştır. "Türkçe öğretimi özelinde Osmanlı devlet okullarında bu dönemden evvel başlangıç seviyesinde, büyük oranda denetimsiz, niteliği tartışmaya açık ve müfredattan yoksun bir eğitim süreci yaşanırken, açılan öğretmen okulları sayesinde alana hâkim öğretmenlerin yetişmesiyle beraber ilgili süreç; daha nitelikli, formel, müfredat eksenli ve denetime açık bir evreye tahvil olmuş oldu" (Azap, 2024, s.261). Ayrıca 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde, eğitim-öğretim faaliyetlerinde yenilikçi uygulamalara yer verilmiş eğitimde bir standart yakalanmaya çalışılmıştır. Nizamnamenin maddelerine zaman zaman eklemeler yapıldığı ya da süreç içerisinde değiştirildiği Salname-i Nezaret-i Umumiye (SNMU) adıyla 2. Abdülhamid Dönemi'nde yayımlanan eğitim yıllıklarında görülmektedir. Bu maddeler içerisinde eğitim-öğretim faaliyetlerinin verimli ve etkili olabilmesi için çok önemli bir unsur olan öğretmenlerin de eğitimleri, atama şartları gibi konulara değinilmiştir. Nitekim bir öğretmenin atama şartlarından biri olan Türkçe biliyor olmak da bu nizamname maddelerinde yer almaktadır (bknz. Şimşek, 2021). Öğretmenlerin, Türkçe konuşma ve yazma becerilerindeki yetkinlikleri, çeşitli sınavlarla sistematik olarak ölçülüp değerlendirilmiştir.

Türkçenin, Kanun-i Esasi ile resmi dil statüsü kazanması, eğitim politikalarına da doğrudan etki etmiştir. Bu kanun, Osmanlı Devleti'nin çok dilli ve çok kültürlü yapısı içerisinde, eğitim dilinin Türkçe olmasını ya da yabancıların yoğunlukta olduğu okullarda zorunlu Türkçe derslerinin müfredata dâhil edilmesi gerekliliğini beraberinde getirmiştir. Bahsi geçen nizamnamede: "Bir milletin eğitimde ilerleme sağlamasını, kendi dilinde eğitim öğretim yapmasında aramak gerekir; bir topluma yabancı dille bilim ve sanatta ilerleme yolunu göstermek zordur." denilmesi çok önemlidir (Akyüz, 2012, s. 158). Örneğin 23. maddede gayrimüslimlerin çoğunlukta olduğu ve kendi dillerinin en yaygın dil olarak kullanıldığı bölgeler hariç eğitim dilinin Türkçe olması gerektiği vurgulanmaktadır. Yine 50. madde incelendiğinde kapsayıcı bir padişaha bağlılık vurgulanmakla birlikte mutlaka Türkçe dersi de görmeleri şart koşulmuştur: "Her milletten ve dinden kişiler padişaha bağlı olduğundan ve hakları padişah tarafından korunacağından kendi dinlerini öğrenme ve kendi dillerinde eğitim alma hakkına sahiptir. Ancak bunun yanı sıra lisan-ı Osmani de okuyacaklardır ve her sene sonunda maarif idaresinden gönderilecek yetkili kişilerce imtihana tabi tutulacaklardır (SNMU,152; akt. Şimşek, 2023a, s.204). Azap (2024, s.248) çalışmasında bu maddeleri uygularken Türkçe öğretimini kolaylaştırmak amaçlı bazı önlemlerin alındığına dikkat çekmektedir. "Örneğin, Osmanlı Devleti, Balkanlarda yer alan Manastır ve Kosova'da, Osmanlı lisanı Türkçenin zor olduğunu düşünen ve Arap harfleri dışında harfler kullanarak bir lisan ihdasına girişen vatandaşlarının tutumları karşısında, Türkçe dersinin

tahsilinin daha da kolaylaştırılması için yenilikler yapılması fikrini ortaya atmıştır[2].” Nitekim incelenen belgeler (Belge 3) arasında da Türkçe dersinin verimliliğini arttırmak amaçlı ders kitaplarının Türkçe olmasına yönelik görüşlerin sunulduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti sınırlarının tamamı için geçerli olan bu görüşler bu sınırlar içerisinde kalan Balkanlar için de geçerlidir.

Balkanlar fethedildikleri ilk dönemden itibaren Osmanlı Devleti için önemli bölgeler olmuştur. Özellikle eğitimle ilgili yenilikler için pilot bölgelerden biridir. Bu açıdan Balkanlarda yer alan okullarda da öğretmen ihtiyacının olduğu, zaman zaman resmî belgelerde görülmektedir. Özellikle Türkçe dersi zorunluluğu beraberinde Türkçe öğretmen açığını getirmiş özellikle farklı din ve milletlerden olan öğrencilerin yoğunlukta olduğu okullarda bu ihtiyaç daha da belirgin hale gelmiştir. Öyle ki Dersaadet’te yer alan Darülfünun için bile nizamnamede şu ifadeler yer almaktadır: “Dersler Türkçe okutulacak ve Türkçe anlatmakta mahir mükemmel öğretmenler yetiştirilinceye kadar Fransızca okutmak caiz olacaktır” (84. m.). Hal böyle olunca eğitimin kalitesinin arttırılması için öğretmen yetiştirmek, mevcut öğretmenlerin durumunu iyileştirmek, öğretmen bulunamadığı yerlerde alternatif çözümler üretmek için devlet eliyle çalışmalar yapılmıştır. Zira Osmanlı Devleti, Türkçenin bir açıdan nüfusunu bir arada tutabilecek birleştirici araç olduğuna da inanarak, coğrafyası dâhilindeki her yere hem Türkçe öğretmeni atamaya çalışmış hem de tedrisatı Türkçe yapmak için kanunî zorunluluklar getirmiştir (Azap, 2024, s. 247). Bu kanuni zorunlulukların yanı sıra öğretmen okulları açılmış eğitimin kalitesini arttırmak amaçlı mevcut öğretmenler bile eğitime tabi tutulmuştur. Öğretmenlik eğitimi alan öğretmenlerin zaman zaman bu konuda hassas davrandıkları da görülmektedir. Örneğin Tangülü (2022, s.22) çalışmasında yer verdiği bir belgede; Rahvika[3] İbtidaisinde görev alan Hafız Mehmed Salim Bey’in Selanik Darülmuallimin okulundan mezun olduğu ve mevcut okulundaki Darülmuallimin mezunu olmayan öğretmenler yerine kendisinin atanmasını istediği dikkat çekmektedir. Darülmuallimin gibi öğretmen okullarıyla birlikte eğitim-öğretim faaliyetleri özellikle öğretmenler açısından bir sisteme oturtulmaya çalışılmıştır. Bu okullardan mezun olan öğrencilerin, öğretmenlik atamaları, atama yazılarının düzenlenmesi ve güvenlik soruşturmaları, işten atılma ve yer değiştirme gibi konuların takibi Maarif Meclisi tarafından yapılırdı. Darülmuallimin müdürü öğretmenleri ve memurların ataması Eğitim Bakanlığınca yapılan sınav ve bakanlığın onayıyla Maarif Meclisince uygulanırdı (Şimşekb, 2023, s.199). Dolayısıyla devlet tarafından sistemli ve kayıt altına alınan bir süreç işletilmeye başlanmıştır. Müslim ve gayrimüslim okullarda görev alacak öğretmenlerin belirlenmesi, onların niteliklerinin artırılması ve periyodik olarak denetime tabi tutulması, her alan gibi Türkçe öğretiminde bir seviyenin yakalanması için de gerekli görülmüştür (Azap, 2024, s. 261). Bu süreçte öğretmen atamalarıyla ilgili pek çok ön koşul getirilmiştir. Daha önce de zikredildiği gibi Türkçe okuma-yazma ön şart olmakla birlikte sınavlara tabi tutulmuşlar bugünkü diploma olan aldıkları şehadet yeterli bulunmamıştır. Ne var ki bir yandan bu kurallar uygulamaya çalışılırken bir yandan nitelikli öğretmen azlığı sorunu devam etmiştir. Erkol ve Kaya’nın (2023, s. 1209) da çalışmasında belirttiği üzere; gerekirse kız okullarında görev yapmak üzere

2 5 BOA, Dahiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT), 2527/73.

3 Orijinal belge incelendiğinde Rehihoyka olarak geçtiği görülmektedir. Bknz. , MF. MKT. 570/24

muallime sıkıntısının devam etmesi nedeniyle yaşlı ve bilge olarak tanımlanan hocaların istihdamı gerçekleştirilmiş pek çok yerde okuma yazma bilen bireyler öğretmen olarak istihdam edilmiştir. Tüm bu çabalara rağmen karşılanamayan öğretmen istihdamı Cumhuriyet dönemine miras bırakılmıştır. Nitekim bu durum arşivde yer alan belgelerde de açıkça görülmektedir. Balkanlarda da yine Türkçe öğretmen atamalarıyla ilgili bilgiler ilk elden atama yazışmalarında görülmektedir. Bu çalışmada Balkanlarda Türkçe öğretmen atamalarının durumunu ortaya koymak amaçlanmıştır. Dönemin şartları içerisinde ilk elden yazışmaları incelemek mevcut durumu en somut haliyle ortaya konulmasını sağlayacaktır. Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin eğitim politikalarının daha iyi anlaşılmasına ve dil öğretiminin tarihsel gelişimine dair bilgiler edinilmesi açısından önemli bir katkı sağlamaktadır.

2. Yöntem

Bu çalışmada, arşiv belgeleri bilimsel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama kullanılarak incelenmiş içerik analizi yöntemiyle de belgelerde yer alan bilgiler değerlendirilmiştir. Karasar (2009) betimsel taramanın geçmişte gerçekleşmiş veya devam eden bir olayı ele alırken ayrıntılı olarak tanım yapmayı amaçladığını ifade eder. Nitekim bu çalışmada da geçmişte yaşanan durumlar arşiv belgeleri üzerinden doküman analizi yöntemiyle içerik analizinden de yararlanılarak ortaya koyulmuştur. Belgelerin içeriklerinin ayrıntılı incelenmesi ile oluşturulan bu çalışmada da veri kaynaklarını ilk elden arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti (T.C.) Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri katalog taramadan arama yapılarak elde edilen belgeler günümüz Türkçesine çevrilerek analiz edilmiş konuyla ilgili veriler literatürde yer alan bilgiler ışığında yorumlanmıştır. Bu belgelerin sekiz tanesi doğrudan Türkçe öğretmeni atamasıyla ilgili olup diğer belgeler Türkçe eğitim ile ilgili olmak üzere on üç adet belge incelenmiştir. Bu belgelere ait bilgiler tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Araştırmaya Konu Olan Arşiv Belge Bilgileri

Belge Sıra	Belge Kurum Kodu	Belge Yer Bilgisi	Belge Tarihi		Belgede Bahsi Geçen Yer Adı
			Hicri	Miladi	
1	A.}MKT.MHM.	289-88	03.08.1280	13.01.1864	Mostar
2	MF.MKT.	12-98	26.05.1290	22.07.1873	Şumnu
3	MF.MKT.	28-7	05.04.1292	11.05.1875	Pazarcık
4	MF.MKT.	43-18	23.08.1293	13.09.1876	Ahi Çelebi
5	MF.MKT.	12-103	18.05.1879	26.05.1296	Filibe
6	MF.MKT.	105-68	19.01.1889	17.05.1306	Manastır
7	TFR.I..SL..	58-5709	15.09.1322	23.11.1904	Selanik
8	MF.MKT.	1076-55	20.08.1326	17.09.1908	Üsküp

9	HR.SFR.04..	831-96	15.11.1326	09.12.1908	Bulgaristan
10	MF.MKT.	1085-38	16.11.1326	10.12.1908	Kolonya
11	DH.MKT.	2898-11	25.07.1327	12.08.1909	Tiran
12	DH.MUİ.	106-5	11.06.1328	20.06.1910	Grebene
13	MF.İBT.	411-87	16.02.1331	25.01.1913	Görice

Çalışmada etik kurul kararı gerektiren herhangi bir veri bulunmamaktadır. Doküman analizinden yararlanılarak yapıldığından etik kurul iznine gerek olmamakla birlikte çalışmadaki bütün sorumluluk yazara aittir. Çalışma, tarihsel araştırma yöntemiyle yapıldığından veri toplama aracı olarak arşiv dokümanlarından yararlanılmıştır. Araştırmada, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığındaki belgeler, konuyla ilgili kitap, makale ve bilimsel çalışmalardan yararlanılmıştır.

3. Bulgular

Balkanlarda Türkçe öğretmen atamalarının durumunu arşiv belgeleriyle ortaya koymaya çalışmayı hedefleyen bu çalışmada belgeler tablo 1'de belirtilen sıraya göre incelenmektedir.

Belge 1, 1864 tarihlidir ve incelendiğinde Mostar Rüşdiye Mektebi ile ilgili olduğu görülmektedir. Bu okula Türkçe öğrenmeleri için gönderilen Latin milletine mensup çocukların geri kaldığı belirtilmekte ve öğretim programına yetişebilmeleri için ek bir eğitime ihtiyaç duyulduğu bu amaçla, maaşla ayrı bir öğretmen tutulduğu bilgisi verilmektedir. Türkçe öğrenmeleri amacıyla okula gönderilen Latin milletine mensup öğrencilerin programın gerisinde kalmamaları için özel bir öğretmenin ek dersleriyle desteklenmesi Türkçe öğretimine verilen önemi göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Belge 2, 1873 tarihlidir ve incelendiğinde Şumnu'da yer alan Yahudi mektebi ile ilgili olduğu görülmektedir. Bu okula Türkçe öğretmeni olarak atanan Mustafa Efendi'nin maaşı ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Öğretmen atama ve ödenen maaşlarla ilgili belgeler hangi okula Türkçe öğretmeni atandığını öğrenmek açısından önemlidir. Yahudi milletine mensup öğrencilerin olduğu bir okula atanan Türkçe öğretmeni bu okulda Türkçe dersleri verildiğini göstermektedir.

Belge 3, 1875 tarihlidir ve incelendiğinde birden fazla konunun ele alındığı görülmektedir. Bunlardan bir tanesi Zağra-i Atik Mekteb-i Rüşdiyesi rika öğretmenliğine seçilen Mehmed Efendi'nin tayininin yapıldığına dair bir yazıdır. Bir diğeri Pazarcık'ta görev yapan öğretmene tatil günlerinde evine gitmesi için izin verme yazısıdır. Belgede bahsi geçen bir diğer konu da çeşitli dillerde konuşan kişilere Türkçe öğretme amaçlı ders kitaplarının Türkçe olması gerektiğiyle ilgilidir. Bu belge, farklı dilleri konuşan öğrencilere Türkçe öğretirken öğretim materyallerine dikkat çekmesi açısından kayda değerdir. Türkçe öğreten kitapların Türkçe olması isteği hedef dilin eğitim-öğretimde kullanılan kitapların dili olmasının dil öğretiminde etkili olacağı düşüncesini göstermektedir. Nitekim başka dildeki

kitaplardan Türkçeyi öğrenmenin verimli olmadığı belirtilmektedir.

Belge 4, 1876 tarihlidir ve incelendiğinde Ahi Çelebi Rüşdiyesinde Bulgarca konuşan öğrencilerin Türkçe öğretimini kolaylaştırmak için her iki dili de bilen sınıf-ı evvel öğrencilerinden Rıza Efendi'in mubassır olarak tayini ile ilgili olduğu görülmektedir. Mubassırlar şimdiki eğitim-öğretim faaliyetlerinin bir unsuru olmamakla birlikte dönem itibariyle öğrencinin her daim yanında olan teneffüslerde onlara öğretimlerinin yanı sıra davranış eğitiminde de yardımcı olan, okul sonrası öğrencilere eşlik eden, öğrencilere sosyal hayata uyum sağlamları noktasında yol gösterici, ödevlere yardımcı hem öğretmen hem de bir rol-model olma özelliği gösteren önemli bir yardımcı öğretmen niteliği taşımaktaydı. Bulgarca konuşan öğrencilerin ders dışı faaliyetlerinde hem Türkçeyi hem de Bulgarcayı bilen bir öğretmen yardımcısının atanması ders dışında da Türkçeyi kullanmalarını destekleyecek Bulgarcayı da bilmesi öğrencilerin merakını kendi dillerinde de gidermeleri sağlaması açısından önemli olmaktaydı.

Belge 5, 1879 tarihlidir ve incelendiğinde Filibe'de açılacak olan bir Yahudi okulundan bahsedilmektedir. Bu okulda Fransızca ve Türkçe olarak öğretim yapılacağı belirtilmektedir. Bu sebeple Türkçe öğretmeni tayin olunması gerektiğinden bahsedilmektedir. Bu belgede Filibe'de açılacak bir Yahudi okulunda Fransızcanın yanı sıra Türkçe öğretimin veriliyor olması ve bunun için bir Türkçe öğretmeni atanması isteği yer almaktadır.

Belge 6, 1889 tarihlidir ve incelendiğinde Manastır'da Musevi milletine ait çocuklar için Türkçe öğretmeni talep edilmiş ancak bu öğretmenin maaşının bütçede bir karşılığı olmadığından Manastır'da bulunan idadi mektebinin ihtiyat sınıflarından bu ihtiyaçların karşılanabileceği belirtilmektedir. Bu belgede Türkçe öğretmeni istihdamı talebinde bulunulmakla birlikte verilecek maaşın bütçede bir karşılığının olmamasının faklı bütçe kaynaklarına yönelmeye yol açtığı görülmektedir. Nitekim okulun bütçesinden karşılanamayan Türkçe öğretmeni maaşı farklı okulun bütçesi üzerinden karşılanması yönünde bir çözüm bulunmuştur.

Belge 7, 1904 tarihlidir ve incelendiğinde Selanik Unkapanı'nda bulunan Musevi Ticaret Mektebine ücreti Maarif Sandığından ödenmek üzere Türkçe öğretmeni istenmiş ve bu yazıya verilen cevap yer almaktadır. Bu belgede Musevi Ticaret Mektebine Türkçe öğretmeni atanması isteğinin reddedildiği gerekçe olarak da sadece tek bir sınıfın Türkçe öğretmenine ihtiyaç duyduğu o ihtiyacın farklı çözümlerle giderilebileceğinin belirtildiği görülmektedir.

Belge 8, 1908 tarihlidir ve incelendiğinde Üsküp İdadi Mektebinin öğrenci sayısının arttığı belirtilmekte ve eğitimin layıkıyla yapılabilmesi için gerekli tedbirlerin alınması ve öğretmenlerin tayin olunması talep edilmektedir. Bu belgede eğitim-öğretim kalitesinin düşmemesi ve verimli bir şekilde devam edebilmesi için öğretmen sayısının da artması gerektiği belirtilmektedir. Nitekim öğrenci sayısına düşen öğretmen sayısının fazla olması, sınıfların kalabalık olması eğitim-öğretim faaliyetlerinin verimliliğini doğrudan etkileyen etmenlerdendir.

Belge 9, 1908 tarihlidir ve incelendiğinde doğrudan Türkçe öğretmeni atamalarıyla ilgili bir belge olmadığı görülmektedir. Ancak Bulgaristan'da Müslümanların okuduğu okullarda Türkçe derslerinin kaldırılmaya çalışıldığına dair bir rapordur.

Bu belge Türkçe öğretmen atamalarıyla ilgili olmamakla birlikte Müslümanların yoğunlukta olduğu okullarda Türkçe derslerinin kaldırılmaya çalışıldığını gösteren önemli bir belgedir.

Belge 10, 1908 tarihlidir ve incelendiğinde öğretmen atamalarıyla ilgili olmadığı ancak Türkçe eğitim veren bir okulun açılma isteğine karşı verilen bir cevabi yazı olduğu görülmektedir. Belgede, Kolonya Kazası'na bağlı Botka karyesinde Türkçe ve Arnavutça eğitimin verileceği bir ibtidai mektebinin açılmasının mümkün olmadığının belirtildiği görülmektedir. Türkçe ve Arnavutça eğitim veren bir okulun açma isteğine olumsuz cevabı veren bir belgedir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin son döneminde devletin içinde bulunduğu durum, savaşlar, maddi yetersizlikler, öğretmen azlığı gibi etkenler eğitim-öğretim faaliyetlerini doğrudan etkilemiş ihtiyaçlara cevap verilememesine neden olmuştur.

Belge 11, 1909 tarihlidir ve incelendiğinde doğrudan Türkçe öğretmeni atması ile ilgili değildir. Ancak büyük bir sorunun açıklamasının yer aldığı rapor niteliğinde bir belge olduğu görülmektedir. Köylülerin ayaklanarak Tiran'a gitmelerinin sebebi olarak Latin alfabesiyle Arnavutça eğitim verilmesini kabul etmemeleri gösterilmektedir. Ayrıca köylülerin sadece Kur'an-ı Kerim eğitimi ve Türkçe eğitim istemelerinden kaynaklı bu sorunun çözüldüğü başkente bildirilmektedir. Bu belge halkın Türkçe eğitim-öğretimine bakışını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Tiran'da bir ayaklanma olmuş bu ayaklanmanın nedeni rapor olarak bu belgede yer almıştır. Ayaklanma nedeninin Türkçe derslerinin kaldırılmak istenmesi olduğu açıkça görülmektedir. Bu da halkın Türkçe derslerinin kaldırılmasının kimliklerine bir tehdit olarak algıladıklarını ve bunun için sokaklara dökülüp protestolar yaptıklarını göstermesi açsısından önemlidir.

Belge 12, 1910 tarihlidir ve incelendiğinde doğrudan Türkçe öğretmen atamasıyla ilgili bir belge olmadığı görülmektedir. Ancak Grebene halkının Türkçe eğitim görmek için gereğinin yapılmasını istemeleri hamiyet hissi olarak değerlendirilmiş ve bundan memnun olunduğu belirtilmiştir. Hamiyet kelimesi Türk Dil Kurumu (TDK) Güncel Türkçe Sözlük'te (2024), "bir insanın kendi yurdunu, ulusunu ve ailesini koruma çabası" olarak geçmektedir. Bu belgede belge 11'dekine benzer bir durum söz konusudur. Nitekim Tiran'da gerçekleşen Türkçe derslerinin kaldırılmasına olan tepki Grebene'de de benzer bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Grebene halkının Türkçe eğitim görmek için devletten yardım istemeleri bu yazıda da belirtildiği üzere devlete olan bir bağlılık, ulusunu, milletini koruma çabası olarak değerlendirilerek bundan memnun olunduğu ifade edilmiştir.

Belge 13. 1913 tarihlidir ve incelendiğinde Arapça ve Arnavutça muallimlerine maaş tahsisi konusunu içerdiği görülmektedir. Aslında Türkçe eğitim verilen bir okul olan Görice ibtidaiyyesinde aynı zamanda Arap harfleriyle Arnavutçanın da verildiği belirtilmekte Türkçe ve Arnavutça öğretmenlerine maaş bağlanması talep edilmektedir. Belge, Görice İttihat ve Terakki İbtidaiyesinde Türkçe öğretimi verildiğini vurgulaması açısından önemlidir.

4. Sonuç

Osmanlı Dönemi'nde Balkanlardaki Türkçe öğretmeni atamaları üzerine yapılan bu

araştırma, dönemin eğitim politikaları ve uygulamaları hakkında önemli bulgular ortaya koymaktadır. Arşiv belgeleri üzerinden gerçekleştirilen bu çalışma, Türkçe öğretmenlerinin atamaları, maaşları, öğretmen talepleri, Türkçe derslerine verilen önem ve bütçe kısıtlamaları gibi çeşitli konularda bilgi sunmaktadır.

Araştırma bulgularına göre, Türkçe öğretmenlerine maaş verilmesi konusu pek çok belgeye konu olmuş atanan öğretmen maaşlarıyla ilgili bilgiler bu belgelerde yer almaktadır. Erkol ve Kaya (2023, s.1206) çalışmalarında öğretmenlik mesleği devletin öğretmen yetiştirme politikaları sonucunda, öğretmen istihdamı ise devletin öğretmen arzı politikaları neticesinde şekillenmektedir görüşünü ileri sürmektedir. Bununla birlikte Türkçe öğretmenlerinin atamaları sıklıkla bütçeye bağlı olarak gerçekleşmiştir. Özellikle belirli bölgelerde eğitim bütçesinin yetersizliği, öğretmen atamalarını doğrudan etkilemiştir. Bütçe kısıtlamaları nedeniyle bazı bölgelerde Türkçe öğretmeni ataması yapılmadığı bazı okullarda da farklı bütçe kaynaklarının kullanılarak atamaların yapıldığı gözlemlenmektedir. Kimi zaman farklı bütçe kalemlerinden bütçe oluşturulurken kimi zaman da velilerin yardımıyla özel Türkçe öğretmeni tutulduğu görülmektedir. Bu durum, Türkçe dilinin öğretimi ve yaygınlaştırılması açısından farklı sonuçlar teşkil etmiştir. Bu bulgu, Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim politikalarında ekonomik kaynakların etkisinin ne denli belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Akyüz'ün (2012) de belirttiği üzere dönemin en büyük sorunlarından biri öğretmen azlığı ve parasızlıktır. Bu çalışma da bu tespiti destekler niteliktedir. Diğer yandan Tangülü'nün (2022, s.20) de belirttiği gibi öğretmenlik mesleği günümüz anlayışına Osmanlı'da açılan öğretmen okulları ile yaklaşmıştır. Bu açıdan yetiştirilen öğretmenler ve atama kriterleri günümüz öğretmen istihdamının temelini oluşturmaktadır.

Çeşitli milletlerden öğrencilerin bulunduğu okullarda Türkçe öğretmeni atama talepleri, dil eğitiminin önemini yerel halkın da kavradığını vurgulamaktadır. Öyle ki Tiran'da çıkan ayaklanmanın sebebi incelenerek raporlaştırılmış ve bu rapor sonucunda ayaklanmanın sebeplerinden birinin Türkçe eğitim istemeleri olduğu belirtilmiştir. Yine Türkçe öğretiminin etkili ve verimli bir şekilde yapılması için Türkçe ders kitaplarına ihtiyaç duyulduğu, öğrenci sayısı artan okullarda "eğitimin layıkıyla yapılması" için öğretmen atamalarının yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Balkanlarda yer alan eğitim kurumlarında farklı etnik kökenlere sahip öğrencilerin bulunması, Türkçe dil öğretiminin çeşitlendirilmiş ve etkili bir şekilde yürütülmesini zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk ancak iyi öğretmenlerle sağlanabilirdi. Azap (2024, s. 259) da çalışmasında nitelikli Türkçe öğretmenlerinin atanmasının eğitimin kalitesini doğrudan etkileyeceğini vurgulamaktadır. Belgelerde, Türkçe bilmeyen öğrenciler için özel öğretmen tutulması taleplerinin artışı, bu dilin eğitimdeki yerinin güçlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Özel öğretmenlerin, öğrencilerin dil becerilerini geliştirmedeki rolü, eğitimdeki eşitliği sağlama ve dil engellerini aşma açısından kritik bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

Bu bulgular, Osmanlı Dönemi'nde Balkanlardaki Türkçe öğretmen atamalarıyla ilgili uygulamaların, dönemin ekonomik ve idari koşullarının etkisi altında şekillendiğini göstermektedir. Bütçe kısıtlamaları ve maaş sorunları gibi ekonomik zorluklar, öğretmen atamaları ve eğitim kalitesi üzerinde doğrudan etkili olmuştur.

Ayrıca, farklı milletlerden öğrencilerin bulunduğu okullarda Türkçe dil eğitiminin güçlendirilmesi gerekliliği, çokdilliliğin eğitim politikaları üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Eğitimdeki bu zorlukların aşılması, sadece dil öğretiminin değil, aynı zamanda kültürel entegrasyonun da sağlanması açısından önem arz etmektedir.

Gelecek araştırmaların, dönemin eğitim sistemindeki diğer unsurları ve bu unsurların etkileşimlerini incelemesi, eğitim politikalarının evrimini daha kapsamlı bir şekilde değerlendirmek açısından faydalı olacaktır.

Kaynakça

Akyüz, Y. (2012). Türk eğitim tarihi M.Ö. 1000- M.S. 2012. Pegem Akademi.

Azap, E. Y. (2024). Osmanlı okullarında Türkçenin öğretimine genel bir bakış. Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 20, 242-265

Erkol, H. ve Kaya, Ö. Ş. (2023). Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyeti'ne: Öğretmen istihdam politikalarının tarihsel seyri. Uluslararası Akademik Birikim Dergisi 6(5), 1206-1221.

Karasar, N. (2009). Bilimsel araştırma yöntemleri (19. baskı). Nobel.

Şimşek, T. (2021). Türkçe dersi öğretim tarihine bir bakış (1316 h tarihli Salname-i -i Maarif-i Umumiye örneği). Ş. Koca ve M. Ş. Akül (Ed.). Eğitim Bilimlerinde araştırma ve değerlendirmeler içinde (ss. 417-430). Gece Kitaplığı. https://www.gecekitapligi.com/Webkontrol/uploads/Fck/egitim1_4.pdf adresinden alındı.

Şimşek, T. (2023a). Maarif-İ Umumiye Nizamnamesi ve Türkçe eğitimi. Ş. Koca, E. Bay (Editörler). Eğitim bilimlerinde uluslararası araştırma ve derlemeler içinde (ss.191-208), Serüven.

Şimşek, T. (2023b) Osmanlı Devleti son dönem dil politikası ve Türkçe eğitimi. Ö. Baltacı (Ed.). Eğitim Bilimleri Araştırmaları-I içinde (ss.197-211). Özgür.

Tangülü, Z. (2022). Usul-İ Tedris bağlamında Osmanlı'da öğretmen yetiştirme ve formasyon tartışmaları. Araştırma ve Deneyim Dergisi, 7(1), 19-27. https://doi.org/10.47214/adeder.1116286

Türk Dil Kurumu. (2024). Güncel Türkçe sözlük. https://sozluk.gov.tr/ adresinden erişilmiştir.

BOA, A.} MKT.MHM., 289-88.

BOA, MF.MKT., 12-98.

BOA, MF.MKT., 28-7.

BOA, MF.MKT., 43-18.

BOA, MF.MKT., 12-103.

BOA, MF.MKT.,105-68

BOA, TFR.I.. SL.., 58-5709.

BOA, MF.MKT., 1076-55.

BOA, HR.SFR.04, 831-96.

BOA, MF.MKT., 1085-38.

BOA, DH.MKT., 2898-11.

BOA, DH. MUİ., 106-5.

BOA, MF. İBT, 411-87.

TÜRKÇENİN YABANCI DİL OLARAK HIRVAT ÖĞRENCİLERİNE ÖĞRETİMİ

Dr. Sanja Virovec[1]

Özet

Eldeki çalışmada Türkçenin Hırvat öğrencilerine öğretme hususu işlenecektir. Çalışmada Türkçe terimini kullanırken Türkiye Türkçesini kastetmekteyiz. Çalışma boyunca ileri süreceğimiz bilgi ve sunacağımız sonuçlar iki dilin gramer kitaplarında ilham almak yanı sıra kendi öğretme hayatımızda kazandığımız tecrübenin ürünüdür. Türkçenin Hırvat öğrencilerine yabancı dil olarak öğretimini birkaç açıdan ele alacağız. Alfabe konusuna, zannımızca belli bir miktarda dil dışı ve hâkim olabilecek en kolay konu olduğundan genişçe işlememeye karar verdik. Okuma, yazma ve konuşma becerileri öğretimine geniş yer verdik. Söz konusu beceriler Hırvat öğrencileri zorlayan becerilerdir. Bu durum Hırvatça ve Türkçe iki farklı dil ailesine mensup olmaları ve yapı açısından farklı olmalarından kaynaklı olduğunu düşünmekteyiz. Çalışmada işlediğimiz konuları Türkçe ve Hırvatçadan paralel bir şekilde örneklendirerek neden sıkıntılı olduklarını ya da olmadıklarını açıklamaya çalışacağız. Semantik, yani anlambilime çalışmada yer ayırmamaya karar verdik. Semantik alanındaki ele aldığımız iki dil arasındaki benzerlik ve farklar konusu senelerce işlenmiş bir konudur. Burada özellikle Hırvatçadaki *Türkizmleri* (Türkçeden gelen alıntı kelimeleri) kastetmekteyiz. Bu konu üzerine iki filolojide de epeyce sayfa yazılmıştır. Alfabe konusunda olduğu gibi İmlâ ve noktalama konusuna fazla yer ayırmamaya karar verdik. İmlâ ve noktalama becerisine hâkim olmak ya olmamak dili öğrenme ile ilgili olmasından ziyade ana dilinde İmlâ kurallarının farkındalığı ya da farkındalığın eksikliği ile ilgili olduğunu düşünmekteyiz. Eldeki çalışmada Hırvat öğrencilerinin Türkçeyi yabancı bir dil olarak nasıl bir işleyişle öğrendiklerini ve hangi zorluklarla hangi sebeplerden karşılaştıklarını bütünlük bir halde göstermeye gayret etmekteyiz. Eldeki çalışmada vardığımız sonuçlar Türkçenin yabancı dil olarak Hırvat öğrencilerine öğretiminin ilk aşamada (üniversite birinci sınıf ve kurslarda A1 seviyesine denk) varılmış olursa da öğretiminin ve öğrenmenin bütün aşamaları için geçerli olduğunu düşünmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, yabancı dil, öğretim, Hırvatça

1 Zagreb Üniversitesi, sanja.virovec@gmail.com, ORCID: 0009-0003-7761-1125.

TEACHING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE TO CROATIAN STUDENTS

Abstract

The present study will deal with the issue of teaching Turkish to Croatian students. When we use the term Turkish in the study, we mean Turkish of the Republic of Turkey. The information we will put forward and the results we will present throughout the study are the product of the experience we have gained in our own teaching lives, as well as being inspired by the grammar books of the two languages. We will examine the teaching of Turkish as a foreign language to Croatian students from several perspectives. We decided not to deal with the alphabet issue extensively, since it is, in our opinion, a non-linguistic subject and the easiest to master. In this study, the main focus is on the teaching of reading, writing and speaking skills, which are the most challenging for Croatian students. We think that this situation is due to the fact that Croatian and Turkish belong to two different language families and are structurally different. We will try to explain why they are or are not problematic by giving parallel examples from Turkish and Croatian. We will try to explain why the topics we covered in the study are problematic or not problematic by giving parallel examples from Turkish and Croatian. The subject of similarities and differences between the two languages that we deal with in the field of semantics is a subject that has been dealt with for years. Here we are referring particularly to the Turkisms (words borrowed from Turkish) in Croatian. Quite a few pages have been written on this subject in both philologies. As for the alphabet, we decided not to devote much attention to the subject of spelling and punctuation. We believe that mastering or not mastering spelling and punctuation skills is not related to learning the language but to the awareness or lack of the awareness of spelling rules in the native language. In the present study, we attempt to show in a holistic manner how Croatian students learn Turkish as a foreign language and what difficulties they encounter wıth and for which reasons. Although the conclusions we have reached in the present study are based on the first stage of teaching Turkish as a foreign language to Croatian students (equivalent to the first year of university studies, as well as the A1 level of courses), we believe that they are valid of all stages of teaching.

Keywords: Turkish, foreign language, teaching, Croatian

1. Giriş

Eldeki çalışmada öne sürülen bilgi ve varılan sonuçlar danıştığımız literatür ve kaynaklar haricinde Türkçeyi yabancı bir dil olarak öğrenmenin ve sonrasında da öğretmenin tecrübesi yolu ile elde ettiğimiz bilgiler ve sonuçlardır. Yazar, Türkçeyi ilk Zagreb Türkoloji Bölümünde öğrendi. Öğrenim sırasında Yunus Emre Enstitüsü ile Hacettepe Üniversitesi iş birliği ile düzenlenen Türkoloji Yaz Okulu programına katıldı. Daha sonra da dört yıl içerisinde doktorasını Ege Üniversitesi Türkoloji Bölümünde tamamladı. Daha öğrencilik zamanında özel ders yolu ile Türkçeyi yabancı dil olarak öğretmeye başladı. Üniversitede üst asistan olarak çalışmaya başlamadan önce üç yıl boyunca Yunus Emre Enstitüsünde Türkçe kursları veriyordu (çoğunlukla Hırvat öğrencilerine, ama farklı uyruklu öğrencileri de oldu).

Eldeki çalışma boyunca Türkçe teriminin Türkiye Türkçesi anlamında kullanıldığını belirtmek lazım. Diğer Türk yazı dillerinin yabancı dil olarak öğretiminin Türkiye Türkçesininkine benzer olduğunu ancak bir varsayım olarak değerlendirebiliriz, o konuda tecrübe sahip olmadığımız için sonuç olarak ileri sürmek makbul olmaz.

Bunun yanı sıra, eldeki çalışmada öne sürdüğümüz bilgiler ve vardığımız sonuçların büyük çoğunluğu dil öğreniminin ilk aşaması – kurs terimleri ile konuşmak istesek – A1 seviye öğrenimi için geçerli olduğunu söylemek zorundayız. Elbette dil öğreniminin bütün aşamaları için de geçerli olabileceğini tahmin edebiliriz, lakin eldeki çalışmada öne sürülenler özellikle öğreniminin başlangıcı sırasında fark edildiklerini belirtmekte fayda vardır.

Türkçe ve Hırvatça hemen hemen her alanda farklar göstermektedir: fonetik, fonolojik, morfolojik, sentaktik, semantik alanında farklar mevcuttur. Eldeki çalışmada semantik alanına girmeyi pek gerekli görmedik. Nitekim, söz konusu iki dil arasında ortak kelime konusu özellikle geniş bir şekilde işletilmiş bir konudur.

2. Alfabe Konusu

Öncelikle en basit olanı, alfabe planındaki benzerlik ve farkları üzerine kısa bir değerlendirme yapmak makuldür. Genel olarak dil araştırmalarında bazı zamanlar yeterince birbirinden ayırmayan iki konu olan alfabe ve fonetik arasındaki farkı eldeki çalışmada önemseyeceğimizi belirtmek isteriz. Daha doğrusu, harf ve ses arasındaki farkın açık bir şekilde akılda tutması gerektiğinden yanayız. Ses fonetik ve dolayısıyla fonolojinin araştırma konusuyken, harf alfabe ve ortografiğin yetkisi altında bir unsurdur. Harf ve sesinin 'dış görünüşü' ya da gösterme şekli aynı olduğundan karışıklıklar olabiliyor. Lakin, alfabe konusunu biraz da dil dışı bir unsur olarak gördüğümüzden eldeki çalışmada fazla yer ayırmamaya karar verdik.

Devamında söz konusu iki dil arasında en önemli alfabe farklarına değineceğiz.

Türkçe ve Hırvatça Latin alfabesini kullandıkları için Hırvat öğrencileri bu konuda genelde çok sorun yaşamazlar. İki dili de yazmakta farklı yazım yönü, bazı seslerin yazmada gösterilmemesi, bir harfin birden çok ses için kullanılması söz konusu doğal olarak olmaz. Alfabe farkları ilk derste gösterdikten sonra Hırvatçada olmayan harfleri – *ı*, *ö*, *ü*, *ç*, *ğ*, *ş* harfleri ile sorun yaşanmıyor. *C* harfi Hırvatçada

da var, yalnız [ts] sesinin harfidir, bu yüzden bazen farklı okunuşa dikkat çekmek gerekir. Türkçedeki *c* harfi ile yazılan ses Hırvatçada iki türlü olur: kalın olan /*dž*/ ve ince olan /*đ*/.

3. Okuma Becerisi Üzerine

Harflerin sorun yaratmadığı gibi Hırvatçada olmayan sesler de öğrencileri oldukça az bir miktarda zorluyor denilebilir. Özellikle *ı* sesi. Öğrenciler onu *i* sesi ile karıştırıyorlar, böylece *adım* kelimesini [adim] olarak, *ışık* kelimesini [işik] olarak, kırmızı kelimesini [kirmizi] olarak okuyorlar vb.

Ö ve *ü* sesleri de öğrencileri öğrenmenin ilk haftalarında zorluyor, daha doğrusu öğrenciler *ö* ve *ü* sesleri *o* ve *u* sesleri olarak okuyor, dolayısıyla *o* ve *u* ve *ö* ve *ü* sesleri arasında fark hissetmiyorlar. Pratik yaptıkça bu karışıklık çözülüyor.

Okumada belki de en büyük sorunu *ğ* sesi yaratıyor. Öğrenciler *g* sesi olarak okuyorlar, örneğin *öğrenci* kelimesini [ögrenci] olarak, *yağmur* [yagmur] olarak, dağ kelimesini [dag], yağ kelimesini [yag] olarak okuyorlar. Kendi izlenimlerimize dayanarak okuma sorunlarının arasında bunun en uzun sürdüğünü söyleyebiliriz.

Hece yutumuna gelince, *iyiyim*> *iyim* gibi durumlarda öğrenciler ilk başta biraz zorlanıyor. Öğrencilerin çoğu üniversitede ya da kurslarda Türkçe öğrenmeye başlamadan önce az çok Türkçe ile karşılaşıyorlar. Genelde bu karşılaşma Türk şarkı ve dizileri aracılığı ile olduğu için, gramere danışmadan duyduklarına güveniyorlar. Gramer yapıları öğrendikçe bazı yapıların okunuşu ve yazılışının farklı olduğunu öğreniyorlar. Görüldüğü üzere, bu sorunun sebebi kelimeleri ve yapıları duyma yolu ile öğrenmektedir. Buna en iyi çözüm o yapıları öğrenmenin başında paralel olarak konuşmak ve tahtaya yazmak – yani hem duyma yolu ile hem de okuma/yazma yolu ile öğretme – olabilir, böylece öğrenciler okunuş ve yazılış arasındaki farklara daha kalıcı bir şekilde alışabilirler.

Türkçede konuşma esnasında yaygın olan ses ekleme ya da ses türemesi yabancı öğrencilere, dolayısıyla Hırvat öğrencilerine de garip gelebilir. Özellikle Hırvatlara garip gelebilir çünkü Hırvatça yan yana duran iki ünsüz (çift ünsüz) yapısını tahammül eden bir dildir. [sıpor], [filim] gibi okunuşları öğrenciler belki garipsemeyebilir, ama Hırvatistan'da bulunan Split şehrinin [Siplit] olarak okunuşunu yadırgama ihtimali yüksektir.

Vurgu aslında hem okuma hem konuşma becerileri ile ilgili bir husustur. Lakin dil öğrenimi doğası gereği vurgu üzerine okuma kısmında konuşmak mantıklı bulduk. Vurguda çok problem yaşanmıyor. Bu aslında şaşırtıcı bir durumdur çünkü Hırvatçada dört tane farklı vurgu var ve kelimenin farklı hecelerinde bulunabiliyorlar. Daha doğrusu kısa inen / hızlı (kùća "ev"), kısa yükselen / yavaş (žèna "kadın"), uzun inen / inen (zlâto "altın") ve uzun yükselen / yükselen (rúka "el, kol") (krş. Barić 2003: 2003). Hırvatçada son hecede vurgu bulunmaz. Fakat Hırvatçanın konuşurlarının genelde vurguya pek hâkim olmadıklarını vurgulamalıyız, bu durum da Türkçede vurgu ile sorun yaşamadıklarının sebeplerinden biri olabilir. Ortalama Hırvatça ana dili konuşurunun vurguya hâkim olmaması genel ve toplumsal bir dil farkındalığın düşük bir seviyede olmasından kaynaklı olduğunu düşünmekteyiz.

Cümle tonlamasında da büyük sorunlar yaşanmıyor, ilk dersten itibaren diyalog kurmaya başlanırsa, öğrenciler öğretmenin duyduklarına göre cevap veriyorlar. Öğrenmenin daha ileri düzeylerde öğrenciler kitap okuyarak da vurgu ve tonlamasını geliştirebilirler. Öğretmenlerin de devamlı bir şekilde öğrencileri hem konuşturup hem okutmaları lazım olduğunu düşünmekteyiz. Demek istiyoruz ki, bir dilin tam bir şekilde öğretmek için bütün becerilerin (yazma, okuma, dinleme, konuşma) eş zamanlı ve eşit bir şekilde öğretilmesi gerektiği kendiliğinden anlaşılan bir düşüncedir.

4. Konuşma ve Yazma Becerisi[2]

Yukarıdaki bölümde vokaller ile ilgili yazdıklarımız bu konu için de geçerlidir.

Konsonantlara gelince daha önce bahsettiğimiz *c* sesi hariç *ç* sesinden de kısaca söz edelim. Hırvatçada iki farklı '*ç'* sesi var: kalın olan ve ince olan *ć*, fakat Hırvatça ana dili konuşurlarının çoğu bu farkı umursamayıp iki sesin ortası telaffuzlu bir ses çıkarırlar. Bu yüzden de Türkçedeki bir tane ç sesine alışmaları zor olmuyor. Hırvatlardaki bu umursamama durumu az önce bahsettiğimiz durumda olduğu gibi toplumsal dil farkındalığın düşük olması ile ilişkilendirebiliriz.

Bunun yanı sıra vokal uyumu büyük ölçüde sorun yaratıyor. Damak uyumu da dudak uyumu da sorun yaratıyor ancak damak uyumunun daha yüksek bir derecede sıkıntılı olduğunu ileri sürebiliriz. Doğal olarak bu durum morfolojiye de yansıyor, örneğin, çokluk ekinin varyantları karışıyor. Konsonant uyumunu da buna eklersek, *lokatif* ve *ablatif* eklerinin varyantları da karışıyor diyebiliriz. Bu yüzden bu değişimleri olan ekleri anlatırken ne zaman hangi değişimin yaşanacağı vurgulanmalıdır.

Vokal daralması ilk önce Şimdiki zaman çekiminde öğrencilerin karşısına çıkıyor (örneğin, başlayorum < başlıyorum). Yukarıda görüldüğü üzere, bu değişimi de vurgulamak lazım ve onu yaşayacak fiiller ile ağırlıklı ödev vererek alıştırmak lazım olduğu kanısındayız.

Türkçeye özgü bir ses olayı olan orta açık hece vokalinin düşmesi öğrencilerin sıkça yanlış yaptığı bir hususdur. Böylece öğrenciler *burnumu* değil *burunumu*, *gönlümü* değil *gönülümü*, *karnımı* değil *karınımı* vb. yapılar oluşturuyor.

Alıntı kelimelerdeki uzun vokalleri öğrenciler, uzatma işareti yoksa, kısa okurlar, bu yüzden onların uzun olmalarını vurgulamak gerekir. Aynı şekilde alıntı kelimelerin vokal uyumundan istisna olmalarını vurgulamak gerekir.

Çokluk ekinin varyantları öğrenmenin başlangıcında çok karışıyor, ama bu durum yaklaşık 1 aylık alıştırma süresinden sonra düzeliyor.

Hallere gelirsek, anlam olarak *datif* ve *lokatif* oldukça karışıyor. Örneğin *Eve gidiyorum* yerine *Evde gidiyorum* tarzında cümlelerle Türkçe öğretmenin ilk aşamasında karşılaşılır. *Ablatif* de Hırvatçada var olmayan bir durum olarak kavranmak için biraz sıkıntılıdır. Onun ifade ettiği anlam Hırvatçada *od* ya *iz* edatı

2 Sorun olmadığı yazıldığı yerlerde bu durumun hem konuşma hem yazma için geçerlidir. Aynı şekilde sorunlu olan yerler hem konuşma hem yazma becerileri için geçerlidir.

ve *genitif* ile ifade edilir. Diğer hallerde genelde sorun yaşanmıyor. Genel olarak hangi fiilin hangi hali istiyor konusunda (*valens* konusunda) iyice vurgulamak lazım, özellikle Hırvatçadan farklı olan durumlarda, mesela *bakmak* fiili Türkçede *datif*, Hırvatçada ise onu karşılığı olan *gledati* fiili *akuzatif* ister. Edatlar istemi hakkında ise edat bölümünde bahsedilecek.

İyelik eklerinde genelde sorun yaşanmıyor, ama bazı öğrencilerde ilginç bir durumu fark ettik: öğrenmenin aşağı yukarı ilk ayında iyelik ekleri isim bildirmesinin Şimdiki zaman çekiminin ekleri ile karıştırıyorlar. Nasılsa bu sorun ödevlerinin düzeltme ve uyarmadan sonra çözülüyor.

Pronominal n'si Hırvatçada da var olmasına rağmen öğrencilerin Türkçedeki kullanılışına alışması gerekiyor. Hırvatçada kullanılışı Türkçedeki kadar yaygın değildir. Zamir çekimlerindeki kullanılışı ile pek sorun yaşanmıyor denilebilir, ama iyelikten sonraki kullanılış (örneğin, ev-i-n-de, masa-sı-n-da) öğrencilere yabancı geliyor ve onun işlevini anlamakta zorlanıyorlar, böylece öğrenmenin başlangıcında *masasıda*, hatta *masasıya* gibi yanlış yapılar duyulabilir. Bu tür yapılar sorulduğunda, öğrencilerin onu fiil çekimindeki meydana gelen yardımcı *y* konsonantı ile karıştırdığını belli oluyor ('Neden burada y, burada ise n kullanıyoruz? Aynı şey değil mi?' öğrencilerin sorularının arasında yer alır).

Hırvat öğrencileri belki de en büyük sorunu isim tamlamasında yaşarlar. Hırvatçanın gramerine tamamen aykırı bir yapı olduğu için oturtup kullanılma şekillerine alışması uzun zaman alabilir. Hırvatçada olduğu gibi Türkçede de *genitif* iyelik ifade ediyor, ancak birbirine ters sentaksı ile bu işlevi yapıyor. Belirtili isim tamlaması belirtisiz isim tamlamasından Hırvatçaya biraz daha yakın olduğu için ortalama bir aylık devamlı çalışmasından sonra öğrenciler bu konuyu iyice pekiştirebilirler. Belirtisiz isim tamlaması ondan biraz daha zaman alabiliyor. Örneğin, *majčina kuća* 'annenin evi' demek ve burada morfoloji sıralaması aynıdır yani belirten ögesi her iki dilde birinci öge, belirtilen ögesi ise ikinci öge oluyor. *Vrata dućana* 'dükkân kapısı' demek oluyor ve Hırvatçada, Türkçeye ters olarak, belirten ögesi ikinci öge, belirtilen ögesi ise birinci öge oluyor.

Fiil çekimi Hırvatçadakine doğal olarak fazla benzememekte, ancak ana kiplerde genelde fazla sorun yaşanmaz. Şimdiki zaman, Görülen geçmiş zaman ve Gelecek zaman öğrencilere sorun yaratmıyor, sadece eklerin birkaç varyantının olmasına alışmak biraz zaman gerektiriyor. Yukarıda yazdığımız gibi, vokal ve konsonant uyumu öğrenmenin başında eklerinin yanlış varyantının kullanmasına yol açıyor, bu durum da en fazla bir- iki ay içerisinde düzeliyor. Görülen geçmiş zaman ve Öğrenilen geçmiş zaman arasındaki anlam farkı Hırvat öğrencilerinin ilgisini çeker çünkü Hırvatçada Öğrenilen geçmiş zaman kullanılmamakta, daha doğrusu dolaylı yol ile ifade edilir (*činıtı se* "-mAK gibi gelmek" fiili ile ifade edilmesi bu yollardan biridir: *Čini mi se da je nešto rekao* "Bir şey demiş", *O kitabı okumuş* "Čini se da je pročitao onu knjigu") ve yaygın olarak kullanılmaz. Gelecek zamandaki meydana gelen ek değişimi ve hece kısalması da öğrenmenin başlangıcında öğrencilerin ilgisini çekiyor. Bu durumun ana sebebi okulda ya da Türkçe kursunda standart ve onların öğrenme seviyesine uygun olan söyleyişi (örneğin [öğreneceğim]) ile, izledikleri dizilerde ya da Türk arkadaşları ile konuşurkenki duydukları (örneğin

[örenicam]) söyleyişi ile karşılaşmalarıdır. Bu durum, daha önce bahsettiğimiz duyma yolu ile öğrenme ile ilgilidir. Gelecek zamanın ikincil olarak emir anlamını taşıması doğal ve Hırvatça için de geçerlidir.

Türkçenin yeterlik fiilleri esas fiilin –A gerundiumu ve *bilmek* fiili ile yapılır (krş. Korkmaz 2019: 200). Çoğu zaman üniversite öğrencilerine bu yapıların *–abil* eki olarak anlatılması ilerleyen öğrenme düzeylerde sorunlara yol açabilir, özellikle tarihi karşılaştırmalı analizinin esnasında. Kurslarda ise bu derinlik ihmal edilebilir, hatta öğrencilere fazla yükleme riskini getirebilir. Bundan başka bir sorun yaşanmıyor, olumlu ve olumsuz yapılarını öğrenip kullanma çok hızlı gerçekleşiyor. Kurabilecek cümlelerin yelpazesi genişletebilmek adına yeterlik fiillerinin öğrenmenin ilk ayın içerisinde öğretme taraftarıyız. Örneğin, *Bunu okuyor musun?* ve *Bunu okuyabilir misin?* arasındaki farkı öğrencilerin anlaması çok mühimdir. Buna ilaveten Geniş zaman çekimini de erken bir aşamada öğretme taraftarıyız (*Bunu okuyor musun?* ve *Bunu okur musun?* arasındaki farkını da kavraması oldukça faydalıdır).

Edatlar. Ünlem edatları, seslenme, gösterme ve cevap edatları ile hiçbir sorun yaşanmaz. Bağlama edatları (sıralama, denkleştirme, karşılaştırma) ile de çok sorun yaşanmaz. Karşılaştırma edatlarının iki tanesinin Hırvatçada çok benzer karşılıkları var, aynı kullanılış ile: *hem…hem* Hırvatçada *em…em* olarak geçiyor (büyük ihtimal ile 16. yüzyılda Türkçeden alınmıştır, ama bu düşünce ispat eksikliğinden dolayı ancak varsayım olarak ileri sürülebilir), *ne…ne* Hırvatçada *ni…ni* olarak geçiyor. Cümle başı ve sona gelen edatları da sorunsuzdur. Son çekim edatları ise biraz karışıktır çünkü gerektirdikleri halleri öğrenmek lazımdır. Bazı edatların Hırvatçadaki anlam karşılıkları farklı hal istemesi doğaldır. Bunun en çok görülen örneği *gibi* edatıdır. Türkçede isimlerle *nominatif*, zamirlerle *genitif* isterken, Hırvatça bir karşılığı olan *kao* edatı sadece *nominatif* ister, diğer karşılığı olan *poput* edatı ise sadece *genitif* ister. Genelde edatlarla olduğu gibi, bağlaçlarla da sorun yaşanmaz.

Söz konusu sıfatlar olunca vurgulanması gereken en önemli şey Türkçeden farklı olarak Hırvatçada gramerlik düzeyinde cinsiyet kategorinin var olması, dolayısıyla her sıfatın da üç farklı şekil (erkek (örn. muškarac „adam “, dişi örn. žena „kadın“, nötr örn. dijete „çocuk“) alabilmesidir. Tam da bu sebepten dolayı Türkçede söz konusu kategorinin var olmaması öğrencilere sorun yaratmaz, hatta öğrenmelerini hızlandırır.

Zamirlerden bahsedecek olursak şahıs zamirlerinde *datif* olan *bana* ve *sana* şekilleri hariç sorun yaşanmadığını diyebiliriz. Dönüşlülük zamirine gelince, Hırvatçadaki kullanılış Türkçedekinden farklı olduğu için iyice alıştırma gerektirir. Hırvatçada dönüşlülük zamiri cinsiyete göre üç şekilde görülür: *sam (e)*, *sama (d)* ve *samo (n)* ve şahıs zamiri ya da isim ile kullanılması şarttır, örneğin, *mi sami* “kendimiz”, *profesorica sama* “kadın öğretmen kendisi”. Türkçede şahıs eki ile belirtebilmesine alışmak bazen biraz sürebilir. Bağlama zamiri *kim* bir Hint Avrupa dili olan Hırvatçaya yakın olduğu için öğrenciler tarafından Türkçe söz dizimine uygun cümle kuramadıkları durumlarda bir çıkış yolu olarak kullanıldığını diyebiliriz. Diğer zamirlerin türleri Hırvatçadaki karşılıklarına oldukça benzedikleri için pek sorun yaşanmaz.

Edat, sıfat, zamir, daha doğrusu hiçbir ögenin cümledeki yer ile çok sorun yaşanmaz, ama ilk derslerden itibaren Hırvatçanın ve Türkçenin sentaksının ters olmasını vurgulamak son derecede önemlidir. Öğrencilerin de kulakları dinledikçe Türkçe sentaksına aşina olması bellidir. Bu anlamda *özne + tamlayıcı + yüklem* ve *tamlayıcı + özne + yüklem* şeklindeki yer değiştirmesi anlamsal vurgulamasından ibaret olduğu anlaşılır (örn. *Ben **dün** geldim* ve *Dün **ben** geldim* cümleler arasındaki anlamsal farkını vurgulaya vurgulaya oturtuyorlar, ki böyle bir durum Hırvatça için de geçerlidir: *Ja sam **jučer** došla* ve *Jučer sam **ja** došla*).

Kişi ekleri ile genelde sorun yaşanmıyor. Yukarıda görüldüğü gibi, bazen kişi ekleri iyelik ekleri ile karıştırılır. Burada önermek istediğimiz, kişi eklerinin üniversitede ve kurslarda farklı öğretmesine ihtiyacın olmasıdır. Kurslarda kişi eklerinin kullanıldığı zaman çekimlerine göre, üniversitede ise tiplere göre (üç tip, Ergin 2019: 438-441 bk.) ve tarihi gelişmesini izleyerek öğretmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Ettirgen Hırvatçada var olan ama dolaylı yollar ile, daha doğrusu geçişli fiillerin yanı sıra en çok *yalın hal + yantümce ve dati + yalın hal* yapıları ile ifade edilir.[3] Ettirgenin Türkçedeki yaygın olarak kullanılıyor olmasına ve Hırvatça terimleri ile *fakitiv* ve *kauzativ* arasındaki ince anlam farkını kavradıktan sonra öğrenciler sorun yaşanmıyor.

Diğer fiil çatıları ile sorun yaşanmaz. Fakat vurgulamak gerekir ki *pasif* Hırvatçadan çok fazla kullanılır. *İşteşlik* çatısı da Hırvatçada Türkçede kadar kullanılmamakta.

Cümlemsilerin bir türü olan partisipler ile beklendiği kadar sorun yaşanmıyor diyebiliriz. Türkçe eklemeli bir dil, Hırvatça ise sentetik bir dil olduğu için Türkçenin partisipler ile ifade ettiği anlamı Hırvatça, Hint Avrupa dillerinin çoğunluğu gibi yardımcı cümlelerle ifade eder. Örneğin, gelen adam: *čovjek ÖZNE koji ZAMİR dolazi YÜKLEM* (İng. the man who is coming). Aynı durum gerundiumlar için de geçerlidir. Örneğin, gelmeden önce beni ara: *nazovi me **prije ZAMAN ZARFI nego BAĞLAÇ dođeš FİİL***. Söz konusu gerundiumlar olunca, Hırvat öğrencilerinin en zor alıştığı gerundium –p gerundiumu olabilir çünkü onun ifade ettiği anlamı ifade edecek bir yapı Hırvatçada yok, daha doğrusu en yakın "ve" anlamında kullanılan *i* bağlacıdır, yani cümle ile ifade edilir.

Zarf + fiil uyumsuzluğu (örn. *dün geliyorum*) da öğrencilerin kafalarını karıştırıyor diyebiliriz. Hırvatçada böyle bir kullanılış var ama konuşma diline ve bir olayın anlatmasına özgüdür.

Yalancı eşdeğerler çok nadirdir. Hırvatçada Türkçe alıntı kelimenin birkaç bini aşmasına rağmen yalancı eşdeğerlere pek rastlanmaz. Orijinal kelimenin birkaç anlamının sadece birini koruyan alıntılar, yani anlam daralmasını yaşayan alıntılar var, fakat onların da sayısı pek yüksek değildir.

Var ve yok cümleleri genelde sıkıntılı değildir. Türkçede var ve yok cümleler *nominatif* ister. Hırvatçada ise sahip belli değilse *var* kelimesi ile değil *olmak* fiili ile ifade edilir. Örneğin, *Tu **je** kuća* "Burada bir ev var"', *Tu **nije** kuća* "Burada bir ev

3 Ettirgen hakkında yüksek lisans tezimizde yazmıştık: Virovec (2019), Türkçe ve Hırvatça'da ettirgen çatının karşılaştırması (metin Hırvatçadır).

yok" ya da *imati* fiili "sahip olmak; var olmak" ile: *Tu ima kuće* "Burada ev var", *Tu nema kuće* "Burada ev yok" ancak bu sefer *genitif* ister. Olumlu cümleler genelde olmak fiili ile, olumsuz cümleler ise *imati* fiili ile kurulur. Sahip belli ise, her zaman *imati* fiili ve *akuzatif* ile kurulur: *Ja [NOM.] imam psa [AKK.]* "Benim köpeğim var", *Ja [NOM.] nemam psa [AKK.]* "Benim köpeğim yok".

Özne – yüklem uyumsuzluğu da konuşma dilinde çok görülen bir olaydır. *Çocuklar geliyor*, *ben ablamla geliyoruz* örneklerindeki gibi uyumsuzluk öğrencilere vurgulanmalı. Hırvatçada ilk örnekteki durum yaşanmaz*: Djeca İSİMç ide FİİLt.3.ş.* yanlıştır, *Djeca İSİMç idu FİİLç.3.ş* olmalıdır. Diğer örneğimizdeki duruma Hırvatçada da rastlıyoruz: *Moja İYELİK ZAMİRİ sestra İSİM i İNSTRÜMENTAL EDATI ja ŞAHIS ZAMİRİ 'ben' dolazimo FİİLt.1.ş*.

Çift edatla kurulan olumsuz cümlelerde de Hırvatça ve Türkçe arasında fark vardır. Örneğin *Ne çay ne kahve* ***istiyorum*** cümlesi Hırvatçada olumsuz yüklemle kurulacak: **Ne želim** ni čaj ni kavu.

Kalıp sözler, atasözleri, deyimler sadece gramer açısından standart kullanılış dışı değil semantik açısından da standart dışıdır. Doğal olarak onların anlamını kavrayıp kullanmak oldukça zaman ister. Bu yüzden onları öğrenmenin başlangıcından itibaren yavaş yavaş öğretmenin lazım olduğu kanısındayız. Türk kültürüne daha da hâkim olabilmek için kalıp sözleri, atasözleri ve deyimleri iyice öğrenmek lazımdır.

Hırvatçada olmayan ya da çok seyrek olarak kullanılan kalıplar öğrencilerin dikkatini özellikle çeker. Örneğin *kolay gelsin*, *geçmiş olsun*, *sıhhatler olsun* vb. kalıplar Hırvat öğrencilerine oldukça uzaktır. Bu yüzden onların anlamlarını ve kullanılışlarını iyice anlatıp örneklendirmek lazımdır. Hatta, gerekirse öğrencilerin ana dilinde de destek açıklama yapmaktan yanayız.

5. İmlâ ve Noktalama

Öncellikle ana dilinde İmlâya hâkim olma seviyesinin öğrendiğimiz yabancı dillerin, dolayısıyla Türkçenin de İmlâsına hâkim olacağımızın seviyesi ile bağlantılı olduğunu vurgulamak isteriz. Hırvatlar genel anlamında İmlâ konusunda orta bir seviyededir diyebiliriz. Söz konusu Türkçe olunca bitişik mi ayrık mı yazılır sorusu tereddüde en çok düşüren sorudur. *Her şey*, *bir şey*, *birkaç*, *birçok*, *şu an* vb. kelimelerde öğrenmenin ileri düzeylerde de hata yapması fark edilebilir. Bu yüzden öğrenme sırasında buna özel bir özen gösterilmesinin gerek olduğunu düşünmekteyiz.

Büyük küçük harflerde genelde hata görülmez.

Soru ekinin bazen bitişik yazıldığı görülür.

Bağlaçlar yazmasında genelde sorun görülmez.

Noktalama işaretlerinde virgül koymasında sorun görülebilir çünkü virgül kullanması Hırvatçada Türkçeyle kıyasen oldukça yaygındır.

6. Sonuç

Sunduğumuz çalışmada Türkçenin yabancı dil olarak Hırvat öğrencilerine öğretimi konusu ele aldık. İşlediğimiz konuya birkaç açıdan baktık ve tecrübemize dayanarak fark ettiğimiz zorluklardan bahsettik. Alfabe konusu hiçbir ciddi sıkıntı yaratmazken, yazma, konuşma ve okuma becerileri için aynı şey söylenemez. Öğrencilerin karşılaştıkları zorluklar aslında anlaşılırdır çünkü ana dili olan Hırvatça ve öğrenmeye çalıştıkları Türkçe birbirinden oldukça farklıdır. Yine de çalışmada ileri sürdüğümüz gibi, doğru metotlarla söz konusu zorluklar aşılabilir. Yabancı dil öğretiminde püf noktası zannımızca bütün becerilerin (yazma, konuşma, okuma, dinleme) eş zamanlı ve miktarca eşit bir şekilde öğretilmesi ve geliştirilmesidir.

Kaynakça

Barić, E., Lončarić, M., Malenica, S., Pavešić, D., Štebih-Groš, M., & Znika, M. (2003). *Hrvatska gramatika*. Školska knjiga.

Ergin, M. (2019). *Türk dil bilgisi (Edebiyat ve eğitim fakültelerinin Türk dili ve edebiyatı bölümleri için)*. Boğaziçi Yayınları.

Korkmaz, Z. (2019). *Türkiye Türkçesi grameri: Şekil bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

BALKANLARDAN GELEN İKİ DİLLİ TÜRK ÖĞRENCİLERİN BİLİŞSEL BECERİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kübra Varlık[1]
Arş. Gör. Gözde Tekin[2]
Doç. Dr. Sümeyye Konuk[3]

Özet

Türkiye'de "iki dillilik" üzerine yapılan araştırmaların büyük bir kısmını Avrupa Türklerinin iki dillilik durumlarının oluşturduğu görülmektedir. Ancak özellikle Balkan coğrafyasında da azımsanmayacak bir iki dilli Türk nüfusundan söz edilmektedir**.** İki dillilik konusunda Balkan coğrafyasında ve özellikle Batı Trakya'da azınlık olarak varlıklarını sürdüren iki dilli Türk öğrencilere yönelik çalışmaların nicelik olarak azlığı göze çarpmaktadır. Bu araştırma Balkanlardan gelen iki dilli Türk soylu öğrencilerin bilişsel alan becerilerini Bloom'un yenilenmiş taksonomisine (hatırlama, anlama, uygulama, çözümleme, değerlendirme ve yaratma) göre değerlendirmeyi ve iki dilli olmalarının öğrencilerin bilişsel alan becerileri üzerinde etkisinin olup olmadığını belirlemeyi amaçlamaktadır. Nicel araştırma yöntemi kullanılarak nedensel-karşılaştırma deseniyle desenlenen çalışmanın grubunu Trakya Üniversitesi'nde eğitim gören, Balkanlardan gelen iki dilli, ana dillerinden biri Türkçe olan 31 öğrenci ve Türkiye'de doğup büyüyen 31 tek dilli öğrenci oluşturmaktadır. Çalışmada öğrenci cevaplarının yazılı olarak alınabilmesi için araştırmacılar tarafından geliştirilen çoktan seçmeli ve açık uçlu soruların yer aldığı ölçme aracı, kişisel bilgi formu ve açık uçlu soruları puanlandırmak için geliştirilen 10 puanlık bütünsel (holistik) dereceli puanlama anahtarı kullanılmıştır. İki dilli olmanın öğrencilerin bilişsel alan becerilerini etkileyip etkilemediğini belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada toplanan verilerin analizinde betimsel istatistik (standart sapma, aritmetik ortalama), fark testlerinden T-testi yapılmıştır. Sonuç olarak araştırmaya katılan iki dilli ve tek dilli öğrencilerin alt ve üst bilişsel alan basamakları başarıları karşılaştırıldığında tek dilli öğrencilerin iki dilli öğrencilerden bütün aşamalarda daha başarılı oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda sonuçlar alanyazında tartışılmış ve sonuçlar çerçevesinde önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: iki dillilik, Balkanlı öğrenciler, bilişsel beceriler

1 Trakya Üniversitesi, kubravarlik759@gmail.com, ORCID: 0009-0006-5204-8948.
2 Trakya Üniversitesi, gozde.tekin321@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3686-5909.
3 Trakya Üniversitesi, sumeyyekonuk@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0896-0711.

ASSESSMENT OF COGNITIVE SKILLS OF BILINGUAL TURKISH STUDENTS FROM THE BALKANS

Abstract

It is seen that most of the research on "bilingualism" in Turkey consists of the bilingual status of European Turks. However, there is also a considerable bilingual Turkish population especially in the Balkans. It is noteworthy that the studies on bilingualism on bilingual Turkish students who continue their existence as a minority in the Balkan geography and especially in Western Thrace are scarce in terms of quantity. This study aims to evaluate the cognitive domain skills of bilingual Turkish students from the Balkans according to Bloom's revised taxonomy (remembering, comprehending, applying, analyzing, evaluating and creating) and to determine whether being bilingual has an effect on students' cognitive domain skills. The group of the study, which was designed with a causal-comparison design using quantitative research method, consists of 31 bilingual students from the Balkans, one of whose mother tongue is Turkish, and 31 monolingual students born and raised in Turkey, studying at Trakya University. In the study, a measurement tool including multiple-choice and open-ended questions developed by the researchers, a personal information form and a 10-point holistic rubric developed by the researchers to score the open-ended questions were used to obtain students' answers in writing. In this study, which aims to determine whether being bilingual affects students' cognitive domain skills, descriptive statistics (standard deviation, arithmetic mean) and T-test from difference tests were used to analyze the collected data. As a result, when the achievements of the bilingual and monolingual students participating in the study in the lower and upper cognitive domain stages were compared, it was concluded that monolingual students were more successful than bilingual students in all stages. In this context, the results were discussed in the literature and suggestions were made within the framework of the results.

Keywords: bilingualism, student from Balkan, cognitive skills

1. Giriş

Türkler tarih boyunca pek çok coğrafyaya göç etmiş ve pek çok coğrafyayı etkilemiştir. Doğal olarak Türklerin konuştuğu Türkçe de pek çok coğrafyada gerek ana dil gerek yabancı dil ya da ikinci dil olarak konuşulmaktadır. Bir dilin ana dil olarak öğretimiyle yabancı dil olarak öğretiminde aynı yollar ve materyallerin kullanılmasının doğru olmayacağı gerçeği Türkçenin öğretimi konusunda zorlukları ve farklı ihtiyaçları beraberinde getirmektedir. Göç hareketleriyle birlikte değişen dünya demografisi ise bütün toplumların "iki dillik" kavramının üzerinde düşünmesini gerekli kılmıştır.

Çeşitli sebeplerle yapılan göçler bir arada yaşayan farklı etnik kökenlerin farklı dillerde iletişim kurabilme gerekliliğini ortaya çıkarmış ve bilim insanlarının "iki dillilik", "çok dillilik" gibi kavramlara olan ilgisini arttırmıştır. Süverdem ve Ertek (2020, s.184) de dünya genelinde iki dilli hatta çok dilli bireylerin tek dilli bireylerden fazla sayıda olduğunu ifade eder. İki dillilik tüm dünya ülkelerinin üzerine düşünmesi gereken bir kavram hâline gelmiştir.

Latince kökenli olan "bilingualism" teriminde "*bi*" "iki", "*lingua*" ise "dil" anlamına gelmektedir. 1818'de "iki dil konuşmak" 1825'te ise "iki dilde ifade etmek" anlamına geliyordu (URL 1). TDK "iki dilli" terimini "iki ayrı dilde olan", "iki ayrı dile sahip olan", "iki ayrı dili okuyup yazma gücünde ve becerisinde olan" olarak tanımlamıştır (URL 2). Cambridge Dictionary ise "iki dili konuşabilmek veya kullanabilmek" şeklinde tanımlayarak bireyin iki dildeki bilgisini beceriye dönüştürmesi gerekliliğini ifade etmiştir (URL 3). İki dillilik bilim insanları tarafından birçok farklı şekilde tanımlanmıştır. Bazı araştırmacılar iki dilliliği iki dilde de aynı yeterliğe sahip olunması olarak tanımlarken (Bloomfield, 1984, s. 56) bazı araştırmacılar da iki dili de birbirinin alternatifi olarak kullanabilme yeterliği olarak tanımlarlar (Mackey, 1957, s. 51 ve Weinreich, 1953: 5). Ancak görüldüğü üzere yeterliğin tanımını yapmaktan kaçınırlar. Beardsmore (1984, s. 3)'a göre genel kabul gören bir tanım yapmak kolay değildir. Çünkü iki dilliğe yönelik kuramsal bir çalışma, yalnızca yapıya odaklanan bir yaklaşımdan daha geniş ve daha kucaklayıcı bir vizyona sahip olmalıdır. Beardsmore (1984) çalışmasında iki dilliliğin sosyal ve bireysel yönlerine odaklanır, iki dilliğin farklı türleri hakkında örneklerle tanımlamalar yapar; iki dilliliğin yalnızca iki dilin kullanımıyla sınırlı olmadığını, aynı zamanda dil yeterliliği, dilin hangi işlevler için kullanıldığı ve birey ile toplumun dillere karşı tutumları gibi faktörleri de içerdiğini vurgular. Mattschey (2023, s. 12) iki dilli olmanın yabancı bir dilde birkaç kelime bilmek kadar basit olmadığını ve iki dilliliğin "dengeli iki dillilik", "dengesiz iki dillilik", "erken iki dillilik" gibi pek çok türü olduğunu belirtir. Mattschey (2023, s. 12)'e göre bir kişi kategorik olarak iki dilli veya tek dilli olma kararını vermez, insanlar tamamen tek dilli ve tamamen iki dilli arasında bir yerde olma eğilimindedir. Sonuç olarak "iki dillilik" terimi türü, derecesi, zamanı ne olursa olsun literatürde iki veya daha fazla dil konuşan herkesi tanımlamak için çatı terim olarak kullanılmaktadır.

İki dillilik konusunda ilk çalışmalara 1900'lü yılların başında rastlanmaktadır. Bu yıllarda yapılan çalışmalarda iki dillilik bir "sorun" olarak görülmüş, iki dilliliğin çocukların zihinsel gelişimine olumsuz etkileri olabileceği fikri savunulmuştur (Saer, 1924, Brigham, 1930). Mattschey (2023, s. 77)'e göre 20. yüzyılın ortalarından itibaren yapılan meta-dilbilimsel çalışmalarla iki dillilik psikolojide popüler bir konu hâline gelmiş ve Goldstein vd. (2014) çalışmaları ile iki dillilik "avantaj" olarak görülmeye başlanmıştır. İki dillilik araştırmalarının ilk dönemlerinde iki dilliliğin zihinsel gelişim üzerindeki etkilerinin araştırıldığı görülmektedir.

Türkiye'de iki dillilik çalışmalarının özellikle son yıllarda artış gösterdiği (Çetinkaya, 2021, s. 171, Avcı & Kurudayıoğlu, 2022, s. 261 Oruç, 2023, s. 181, Can & Kardaş, 2023, s. 572) ve çalışmaların 1960 sonrası Avrupa ile yapılan iş gücü anlaşmasıyla yurt dışına giden Türklerde iki dillilik üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir (Avcı & Kurudayıoğlu, 2022, s. 262). Avrupa'daki iki dilli Türk çocuklarına Türkçe öğretimi alanında yapılan çalışmaların daha çok ihtiyaçları belirlemeye yönelik tarama ve durum araştırması olduğu görülmektedir (Sönmez, 2020, s. 24). Belet (2009) Norveç'te yaptığı çalışmada iki dilli Türk çocuklarının en çok yazma ve konuşma gibi ifade becerilerinde sorun yaşadıklarını ve öğrendiklerini kullanmadıkları için unuttuklarını ve sözcük bilgilerinin yetersiz olduğunu; Eyüp ve Güler (2020, s. 19) Londra'daki Türk çocuklarıyla yaptıkları çalışmada çocukların İngilizcede okuma ve yazma becerilerinin, Türkçede ise konuşma becerilerinin daha gelişmiş olduğunu belirlemiştir. Şengül ve Çetin (2022, s.108) Almanya örneği üzerine yaptıkları çalışmada iki dilli Türk çocuklarının söz varlığı düzeylerinin, yazma ve okuma becerilerinin yetersiz; konuşma becerilerinin orta düzeyde olduğunu sonucuna varmıştır. Sonuç olarak Türkiye'de "iki dillilik" üzerine yapılan araştırmaların büyük bir kısmını Avrupa Türklerinin iki dillilik durumlarının oluşturduğu görülmektedir. Ancak özellikle Balkanlar coğrafyasında da azımsanmayacak bir iki dilli Türk nüfusundan söz edilmektedir. İşeri ve Tekin (2022, s. 234) Balkan coğrafyasında Türkçe öğretimine yönelik çalışmaların yapılması gerektiğini belirtmiş, sorunların çözümü için yapılacak olan çalışmaların Türkçenin geleceği ve Balkanlarda yaşayan Türklerin kimliklerini koruyabilmesi açısından elzem olduğunu ifade etmiştir. Balkanlarda Türkçe öğretimi üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında Özcan ve Sallabaş (2023, s. 217) araştırmalarında çalışmaların %30'unun Arnavutluk, %16'sının Makedonya, %15'inin Bosna-Hersek, %14'ünün Bulgaristan, %13'ünün Yunanistan, %12'sinin Kosova'da Türkçe öğretimine dair olduğunu, son yıllarda çalışmaların arttığını belirlemiştir. Bu bağlamda Batı Trakya Türklerinin yoğun olarak asırlardır yaşadıkları Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya gibi ülkelerde yapılan çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir.

Balkanlarda Türkçe eğitimine yönelik yapılan çalışmaları konu açısından inceleyen Özcan ve Sallabaş (2023, s. 217) çalışmaların %12,2'sinin sözcük öğretimi, %9,2'sinin dil bilgisi, %12,1'inin kültür, %14,4'ünün şiir, %5,1'inin aşık edebiyatı, %14,2'sinin çocuk edebiyatı, %8,7'sinin dilbilim, %13,2'sinin ders kitapları, %9,5'inin Türkoloji, %2,4'ünün Balkanlardaki yazar ve şairler veya Balkanlardaki

Türkçe ve Türk edebiyatlarına yönelik çalışmalar ortaya koyan yazar ve şairlerle ilgili olduğu sonucuna varmıştır. Balkanlardaki Türklerle ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde Kaçar ve Kaçar (2013) Arnavutluk örneğine yönelik olarak yaptıkları çalışmada temel sorunların Türkçe dersine ilgisizlik, okuma ve yazmada yavaşlık, kelime dağarcıklarında fakirlik, mahalli dilden uzaklaşma ve dili anlamama, bazı şaka ve benzetmeleri anlamam gibi sorunların yaşandığını ifade ederken; Altay ve Akkaya (2022, s. 162) Kuzey Makedonya'da Türkçe öğretimindeki sorunlar üzerine yaptıkları çalışmada materyal yetersizliği, kitap eksikliği, mevcut kitapların içerik ve çeviri açısından yeterli olmaması, ilgisizlik, bilimsel çalışmaların yeterli ve etkili olmaması, bölgeye yapılan desteklerin yetersiz ve dağınık olması gibi sorunların yaşandığını belirtmektedirler. Canpolat ve Altaç (2023, s. 66) Bulgaristan özelinde yaptıkları çalışmaya göre ise Türkçenin ana dil olarak öğretimi konusunda temelde sorunlar yaşandığını, paydaşlar (ülkeler, kurumlar, akademisyenler vb.) arasında yeterli düzeyde iş birliğinin olmadığını belirtmektedir. Sonuç olarak 2005 yılından itibaren Balkanlarda Türkçe öğretimi konusunda yapılan çalışmalarda artış görülse de Türkçe öğretimine yönelik yapılan çalışmaların sayıca az olduğu, nitel çalışmaların ağırlıkta olduğu, aslında önemli bir araştırma alanı olmasına rağmen iki dillilikle ilgili çalışmalara yer verilmediği, iki dilliliğin öğrencilerin bilişsel alan becerilerine yönelik nicel çalışmaların yapılmadığı görülmektedir. İki dillilik konusunda uluslararası alanyazında yapılan çalışmalar incelendiğinde ise geçmişten bugüne iki dilliliğin önceleri sorun son yıllarda bir avantaj olarak görüldüğü ve ilgili hipotezleri kanıtlamaya yönelik çalışmaların yapıldığı görülmektedir.

Bu araştırmanın amacı Balkanlardan gelen iki dilli Türk soylu öğrencilerin bilişsel alan becerilerini Bloom'un yenilenmiş taksonomisine göre değerlendirmeyi ve iki dilli olmalarının öğrencilerin bilişsel alan becerileri üzerinde etkisinin olup olmadığını belirlemektir. İlgili amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Balkanlardan gelen iki dilli Türk soylu öğrencilerin bilişsel alan becerileri hangi düzeydedir?
2. Türkiye'de doğup büyüyen tek dilli öğrencilerin bilişsel alan becerileri hangi düzeydedir?
3. İki dilli öğrencilerle tek dilli öğrencilerin bilişsel alan becerileri arasında bir farklılık bulunmakta mıdır?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma, verilerin toplanması ve analizi göz önünde bulundurulduğunda nicel bir çalışmadır. Bu araştırmada iki dilli olmanın öğrencilerin bilişsel alan becerilerini etkileyip etkilemediğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu nedenle araştırma nedensel-karşılaştırma deseni kullanılarak tasarlanmıştır. İlhan ve Teker (2020, s. 9)'e göre nicel çalışmalarda veriler sayısal değerlerle toplanır ve bu veriler üzerinde

bir dizi istatistiksel işlem gerçekleştirilir. Nicel araştırmalarda temel amaç bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasındaki ilişkinin belirlenmesi, özelliklerin sınıflandırılması ve gözlemlenenlerin istatistiksel modellerle yapılandırılmasıdır (Ocak & Olur, 2019, s. 15). İki dilli olmak ile bilişsel alan becerileri arasında bir nedensellik olduğu düşüncesinden hareketle desenlenen araştırmada iki dilli olmak bağımsız değişken, bilişsel alan becerilerindeki başarı ise bağımlı değişken olarak ele alınmıştır.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Trakya Üniversitesi'nde eğitim gören, Balkanlardan gelen iki dilli, ana dillerinden biri Türkçe olan 31 öğrenci ve Türkiye'de doğup büyüyen 31 Türk öğrenci oluşturmaktadır. Öğrencilerin zorunlu olarak verilen Türk Dili derslerini almış olmalarına dikkat edilmiştir. Çalışma grubunun demografik özelliklerine yönelik bilgiler Tablo 1 ve Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 1. İki Dilli Öğrencilerin Cinsiyetleri ve Geldikleri Ülkeler

	Yunanistan		Bulgaristan		Kosova	
	f	%	f	%	f	%
Kız	10	52,63	3	33,33	3	100
Erkek	9	47,36	6	66,66	0	0
Toplam	19	100	9	100	3	100

Tablo 2. Tek Dilli Türk Öğrencilerin Cinsiyetleri

	f	%
Kız	22	70,96
Erkek	9	29,03
Toplam	31	100

2.3. Veri Toplama ve Değerlendirme Araçları

Çalışmada öğrenci cevaplarının yazılı olarak alınabilmesi için araştırmacılar tarafından geliştirilen ölçme aracı, kişisel bilgi formu ve açık uçlu soruları puanlandırmak için geliştirilen bütünsel (holistik) dereceli puanlama anahtarı kullanılmıştır.

Ölçme Aracı: Araştırmada kullanılan ölçme aracı için üç alan uzmanından görüş istenmiş ve alınan görüşler doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Ölçme aracında 5 tane çoktan seçmeli hatırlama sorusu, 5 tane çoktan seçmeli kavrama, 1 tane açık uçlu uygulama, 1 tane açık uçlu çözümleme, 1 tane açık uçlu değerlendirme ve 1 tane açık uçlu yaratma olmak üzere 14 soru yer almaktadır. Ölçme aracı hazırlanırken Bloom'un yenilenmiş taksonomisinin tanımlayıcıları esas alınmıştır.

Öğrenme davranışlarının nasıl olması gerektiğine dair birçok taksonomi geliştirilmiştir. Bunlardan biri Bloom Taksonomisidir. Bloom Taksonomisi, eğitimsel amaçları ve ölçütleri sınıflandırmak için bir taslak olup hedefler için ortak bir anlam vererek örgütsel yapıyı sağlar (Krathwohl, 2021, çev. Çeliktaş, s. 296). Bu çerçevede öğrenme içerikleri bilişsel düzeylere göre sınıflandırılır. Bloom Taksonomisine göre bilişsel düzeyler; bilgi, kavrama, uygulama, analiz, sentez ve değerlendirmedir. İlk üç seviye alt düzey bilişsel beceriler, son üç seviye ise üst düzey bilişsel beceriler olarak adlandırılır (Tutkun vd. 2015; Beyreli & Sönmez, 2017; Uğurlu, 2023; Gosselin & Okamoto, 2018; Birgin, 2016). Bu kategorizasyonun, öğretmenlerin değerlendirme süreçlerini yönetmesine olumlu olarak katkı sağlama potansiyeli olduğu söylenebilir. Yayımlandığı dönemde büyük etki yapan Bloom Taksonomisi 1990'lı yıllara kadar etkisini korumuştur (Beyreli & Sönmez, 2017). Yayımlandığından yana geçen zamanda teknolojinin gelişmesi, eğitim öğretimde yaşanan gelişmeler ve değişen koşullar nedeniyle çağa uygun biçimde 2001 yılında Anderson ve Krathwohl tarafından yenilenmiştir (Emre, 2020). Yenilenen Bloom Taksonomisinde yer alan bilişsel süreçler; hatırlama, anlama, uygulama, çözümleme, değerlendirme ve yaratma şeklinde sıralanmaktadır. Taksonominin hiyerarşik bir yapıya sahip olması nedeniyle bilişsel süreçler alt seviyelerini de kapsayacak biçimde organize edilmiştir. (Tutkun vd. 2015; Beyreli & Sönmez, 2017). Bu bağlamda yenilenen taksonominin hedeflere ulaşma ve süreci organize etme açısından eğitim- öğretim faaliyetlerine olumlu katkı yaptığı söylenebilir.

Bu çalışmada, Yenilenen Bloom Taksonomisinin kullanılmasının birincil nedeni çağın gereklerine ve güncel yaklaşımlara uygun biçimde düzenlenmiş olmasıdır. Ayrıca Yenilenen Bloom Taksonomisinin eğitim- öğretim süreçlerine katkı sağlayacak bir dizi olumlu niteliğe sahiptir. Yenilenen Bloom Taksonomisinde yer alan bilişsel süreçler ve süreçlere ilişkin açıklamalar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Yenilenmiş Bloom Taksonomisinin Basamakları (Anderson & Krathwohl, 2018, çev. Özçelik, s. 86-88)

ANA GRUPLAR VE BİLİŞSEL SÜREÇLER	**ALTERNATİF İSİMLER**	**TANIMLAR VE ÖRNEKLER**
1. HATIRLAMA	Bilgiyi uzun süreli bellekten geri getirme	
1. 1 Tanıma	Belirleme	Verilen materyale uygun bilginin uzun süreli bellekteki yerini belirleme (örneğin, ABD tarihindeki önemli olayların tarihlerini tanıma)

1.2 Hatırlama	Bilgiye erişme	İlgili bilgiyi uzun süreli bellekten geri getirme (örneğin, ABD tarihindeki olayların tarihlerini hatırlama)
2. ANLAMA	Sözlü veya yazılı olarak ya da grafik biçimde sunulan eğitim iletilerinden anlam çıkarma [kavrama]	
2.1 Yorumlama	Açıklık getirme, başka bir ifadeyle anlatma, çevirme	İfade şeklini değiştirme (örneğin sayısal olarak ifade edilmiş bir bilgiyi sözlü olarak ifade etme); önemli konuşma veya dokümanları farklı bir biçimde sunma
2.2 Örneklendirme	Gösterimleme, somutlama	Kavram veya ilkeyi örneklendirmek, belirtmek için özel bir örnek veya gösterimleme yolu bulma (örneğin, boya ile yapılan çeşitli sanatsal etkinlik biçimlerine örnek verme)
2.3 Sınıflama	Gruplara ayırma, ilgili gruba yerleştirme	Bir şeyin belli bir gruba girip girmeyeceğini belirleme (örneğin, gözlenen zihinsel özürleri veya bunlarla ilgili betimlemeleri sınıflama)
2.4 Özetleme	Kısaca ifade etme, genelleme	Genel temayı veya önemli noktaları toparlama (örneğin, videoteypte üzerinde durulan olayları kısaca yazma)
2.5 Sonuç Çıkarma	Çıkarsama, ulama, öteleme, önceden kestirme	Verilen bilgilerden hareketle bir genellemeye ulaşma (örneğin, bir yabancı dili öğrenirken örneklerden hareketle dilbilgisi ilkelerine ulaşma)
2.6 Karşılaştırma	Benzerlik veya fark arama. Eşleme, örtme	İki düşünce, nesne ve benzeri arasındaki benzerlikleri bulma (örneğin, tarihsel olayları çağdaş durumlarla karşılaştırma)
2.7 Açıklama	Modeller oluşturma	Bir sistemdeki neden-sonuç ilişkilerini gösteren bir model oluşturma
3. UYGULAMA	Verilen durumda bir işlemi uygulama veya ondan yararlanma	
3.1 Yapma	İcra etme	İşlemi, bilinen bir göreve uygulama (örneğin, çok basamaklı bir tam sayıyı çok basamaklı başka bir tam sayıya bölme)

3.2 Yararlanma	Kullanma	Uygun olduğu yeni bir durumda işlemden yararlanma (örneğin, uygun olduğu durumlarda Newton'un ikinci vanasından yararlanma)
4. ÇÖZÜMLEME	Materyali onu oluşturan parçalara ayırma, parçaların birbiriyle ve materyalin bütünüyle nasıl bir ilişki içinde olduğunu belirleme	
4.1 Ayrıştırma	Ayırt etme, ayırma, büyüteç altına alma, seçme	Sunulan materyalin ilişkili ve ilişkisiz ya da önemli ve önemsiz kısımlarını birbirinden ayırt etme (örneğin, bir matematik problemindeki sayılardan problemle ilişkili olanları ilişkisiz olanlardan ayırma)
4.2 Örgütleme	Bütünlüğü ve bütünleşmeyi görme, ana çizgileri belirleme, özleştirme, yapılandırma	Bir yapıda yer alan elemanların ne derecede uygun veya işlevsel olduklarını belirleme (örneğin, tarihsel bir betimlemedeki kanıtları, belli bir tarihi açıklamaya uygun olanlar ve olmayanlar şeklinde iki gruba ayırma)
4.2 İrdeleme	Atfetme, yükleme	Sunulan materyalde kendini gösteren bakış açısını, yanlılıkları, değerleri ve niyeti belirleme (örneğin, politik bakış açısından yararlanarak bir makale yazarının görüşünü belirleme)
5. DEĞERLENDİRME	Ölçütler veya standartları göz önünde tutarak yargıya ulaşma	
5.1 Denetleme	Eşgüdümleme. İzleme test etme	Bir süreç veya üründeki uyumsuzlukları belirleme; ürün veya süreçte iç tutarlılık olup olmadığını ortaya çıkarma: bir işlem kullanıldığında onun ne derecede etkili bir süreç oluşturacağını görebilme (örneğin, bir bilim adamının ulaştığı sonuçların gözlenmiş olan verilere uygunluğunu ortaya koyma)
5.2 Eleştirme	Yargılama	Bir ürünün ilgili dış ölçütlerle uyumsuzluğunu ortaya çıkarma, ürünün dış ölçütlere uygunluğunu belirleme; bir işlemin verilen problem için uygunluğunu ortaya kovma (örneğin, iki yöntemden bengisinin verilen problemi çözmede daha etkili bir yol olacağını meydana çıkarma)
6. YARATMA	Elemanları yeni bir örüntü veya yapıya göre birleştirerek bütünleşik ve işlevsel bir bütün ortaya koyma	

6.1 Oluşturma	Hipotez önerme	Ölçütlerden hareketle yeni hipotezler oluşturma (örneğin, gözlenen bir olay ya da durumu açıklayabilecek hipotezler oluşturma)
6.2 Planlama	Tasarlama	Bazı görevleri yerine getirmede işe arayacak bir işlem tasarlama (örneğin, verilen tarihi konuya ışık tutacak bir araştırma raporu planlama)
6.3 Üretme	Yapma	Ürünler icat etme (örneğin, özel bir amaca hizmet edecek bir yaşam alanı (habitat) oluşturma

2. Kişisel Bilgi Formu: Araştırmada kullanılan bilgi formunda uygulamaya katılan öğrencilere ait kişisel bilgiler (cinsiyet, yaş, ülke, ana dil, bilinen diller vb.) toplamak amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir.

3. Bütünsel (Holistik) Dereceli Puanlama Anahtarı: Açık uçlu soruların puanlandırılması için araştırmacılar tarafından 10 puanlık bir puanlama anahtarı geliştirilmiştir. Anahtar için üç alan uzmanından görüş istenmiş ve alınan görüşler doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Ölçümler sonucu elde edilen verilerin dağılımın incelenmesi için merkezi eğilim ölçümlerinden basıklık-çarpıklık değerleri incelenmiş, verilerin normal dağıldığı belirlenmiştir.

Tablo 4. Elde Edilen Ölçüm Verilerinin Dağılımına Ait Normallik Testi Sonuçları

Ölçümler	Gruplar	n	Skewness	Kurtosis
Alt Düzey Bilişsel Alan Becerileri	Balkanlardan Gelen İki Dilli Türk Öğrenciler	31	0,14872982	0,14872982
	Türkiye'de Doğup Büyüyen Türk Öğrenciler	31	-0,3700145	-0,3700145
Üst Düzey Bilişsel Alan Becerileri	Balkanlardan Gelen İki Dilli Türk Öğrenciler	31	-0,6817734	-0,6817734
	Türkiye'de Doğup Büyüyen Türk Öğrenciler	31	-1,6754347	-1,6754347

George ve Mallery (2016) çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1 ile +1 arasında olmasını, verilerin normal dağılıma oldukça yakın olduğunu kabul eder. Araştırma kapsamında merkezi eğilim ölçümlerinden basıklık ile çarpıklık analizlerinin alt düzey bilişsel

alan becerilerinde her iki grupta da normale yakın bir dağılım gösterdiği; üst düzey bilişsel alan becerilerinde Balkanlardan gelen öğrenciler nispeten normal dağılıma yakın görünse de Türkiye'de doğup büyüyen öğrencilerde dağılım daha az normal görülmektedir.

İki dilli olmanın öğrencilerin bilişsel alan becerilerini etkileyip etkilemediğini belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada toplanan verilerin analizinde betimsel istatistik (standart sapma, aritmetik ortalama), fark testlerinden Bağımsız Gruplar T-testi yapılmıştır.

2.5. Araştırma ve Yayın Etiği

Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi"nde belirtilen tüm kurallara uyulmuş, "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında yer alan eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Trakya Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Başkanlığından 24.01.2024 tarihli toplantı, 01/25 numaralı, E-29563864-050.04-589081sayılı karar sonucu etik kurul raporu alınmıştır.

3. Bulgular

Bu bölümde, 2023-2024 öğretim yılında Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde eğitim gören, Balkanlardan gelen iki dilli ana dillerinden biri Türkçe olan ve Türkiye'de doğup büyüyen Türk öğrencilerin alt ve üst düzey bilişsel becerileri üzerine yapılan araştırmadan elde edilen bulgular sunulmuştur.

3.1. Balkanlardan Gelen İki Dilli Türk Soylu Öğrencilerin Bloom Taksonomisinin Bilişsel Alan Basamaklarındaki Başarılarına Yönelik Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilerin aldıkları puanlara ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5. Balkanlardan Gelen İki Dilli Türk Öğrencilerin Alt Bilişsel Alan Basamaklarındaki Değerleri

Bloom Taksonomisi Bilişsel Alan Basamakları			
	n	x̄	Ss
Hatırlama	31	8,5806451612903	1,875707751728
Kavrama	31	3,6129032258065	2,5518283557068
Uygulama	31	4,193548387	3,5909084722273

Tablo 5'teki iki dilli öğrencilerin alt bilişsel alan hatırlama basamağı puanlarının aritmetik ortalamasın 8,5 iken kavrama basamağı puanlarının aritmetik ortalaması 3,6 ve uygulama basamağı puanlarının aritmetik ortalaması 4,1'dir. Bulgulara göre, iki dilli öğrencilerin alt bilişsel alanlardaki başarıları incelendiğinde, hatırlama

basamağında diğer bilişsel basamaklara göre daha yüksek bir performans sergilerken kavrama ve uygulama basamaklarında daha düşük performans gösterdikleri görülmektedir.

Tablo 6. Balkanlardan Gelen İki Dilli Türk Öğrencilerin Üst Bilişsel Alan Basamağındaki Değerleri

Bloom Taksonomisi Bilişsel Alan Basamakları			
	n	x̄	Ss
Çözümleme	31	6,709877419	2,340848114
Değerlendirme	31	6,580645161	2,377312117
Yaratma	31	7,612903226	2,333486938

Tablo 6'daki iki dilli öğrencilerin üst bilişsel alan çözümleme basamağı puanlarının aritmetik ortalamasının 10 üzerinden 6,7 iken değerlendirme basamağı puanlarının aritmetik ortalaması 6,5 ve yaratma basamağı puanlarının aritmetik ortalaması 7,6'dır. Bulgular öğrencilerin yaratma basamağında diğer iki basamağa göre daha yüksek performans sergilediklerini ancak üst bilişsel alan basamağındaki performansların birbirine yakın olduğunu göstermektedir.

3.2. Tek Dilli Öğrencilerin Bloom Taksonomisinin Bilişsel Alan Basamaklarındaki Başarılarına Yönelik Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilerin aldıkları puanlara ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 7. Türkiye'de Doğup Büyüyen Türk Öğrencilerin Alt Bilişsel Alan Basamağındaki Değerleri

Bloom Taksonomisi Bilişsel Alan Basamakları			
	n	x̄	Ss
Hatırlama	31	8,9032258064516	1,4457947920245
Kavrama	31	4,5161290322581	2,0635078182864
Uygulama	31	7,9354838709677	3,558421784

Tablo 7'deki tek dilli öğrencilerin alt bilişsel alan hatırlama basamağı puanlarının aritmetik ortalaması 8,9 iken kavrama basamağı puanlarının aritmetik ortalaması 4,5 ve uygulama basamağı puanlarının aritmetik ortalaması 7,9'dur. Bulgulara göre, tek dilli öğrencilerin alt bilişsel alanlardaki başarıları incelendiğinde, kavrama basamağında diğer bilişsel basamaklara göre daha düşük bir performans sergiledikleri görülmektedir.

Tablo 8. Türkiye'de Doğup Büyüyen Türk Öğrencilerin Bloom Taksonomisinin Üst Bilişsel Alan Basamağındaki Değerleri

Bloom Taksonomisi Bilişsel Alan Basamakları			
	n	x̄	Ss
Çözümleme	31	9,677419355	1,469401165
Değerlendirme	31	6,774193548	2,044662603
Yaratma	31	9,483870968	1,85958719

Tablo 8'deki tek dilli öğrencilerin üst bilişsel alan çözümleme ve yaratma basamağındaki aritmetik ortalama puanları sırasıyla 9,6 ve 9,4 ile oldukça yüksekken, değerlendirme basamağındaki aritmetik ortalama puanı 6,7 olarak daha düşük kalmıştır.

3.3. İki Dilli Öğrenciler ile Tek Dilli Öğrencilerin Bilişsel Alan Basamağındaki Başarılarının Karşılaştırılmasına Yönelik Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilerin bilişsel alan basamağındaki başarılarının karşılaştırılmasına yönelik t-testinin sonuçları aşağıda yer almaktadır.

Tablo 9. İki Dilli Türk Öğrenciler ile Tek Dilli Öğrencilerin Bloom Taksonomisinin Alt ve Üst Bilişsel Alan Basamağındaki Değerleri

		x̄	Ss	P değeri
Alt Bilişsel Alan Basamakları	Balkanlardan Gelen İki Dilli Türk Öğrenciler	16,3870968	5,595697272	0,00013205
	Türkiye'de Doğup Büyüyen Tek Dilli Öğrenciler	21,3548387	3,8083101	
Üst Bilişsel Alan Basamakları	Balkanlardan Gelen İki Dilli Türk Öğrenciler	20,9032258	6,128375743	0,000142787
	Türkiye'de Doğup Büyüyen Tek Dilli Öğrenciler	25,9354839	3,161597527	

Tablo 9'daki öğrencilerin alt ve üst bilişsel alan basamakları başarıları karşılaştırıldığında iki grup arasındaki farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir ($p=0,00013205<0,05$; $p=0,000142787<0,05$).

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Nicel olarak tasarlanan araştırmada iki dilli olmanın öğrencilerin bilişsel alan becerilerini etkileyip etkilemediğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma sürecinde iki dilli ve tek dilli öğrencilere alt ve üst bilişsel alan becerilerini ölçen bir test uygulanmıştır. Test sonucunda elde edilen veriler üzerinde yapılan istatistiksel analizler sonucunda iki dilli öğrencilerin aleyhine anlamlı bir sonuç elde edilmiştir.

Araştırmaya katılan iki dilli öğrencilerin bilişsel alt alan basamaklarından en başarılı oldukları basamak 8,5 ortalamayla hatırlama basamağı iken en başarısız basamak 3,6 ortalama puanla kavrama basamağıdır. Araştırmaya katılan iki dilli öğrencilerin bilişsel üst alan basamaklarından en başarılı oldukları basamak 7,6 ortalamayla yaratma basamağıdır. Bütün basamaklar göz önünde bulundurulduğunda ise en başarılı oldukları basamak hatırlama basamağıdır.

Araştırmaya katılan tek dilli öğrencilerin bilişsel alt alan basamaklarından en başarılı oldukları basamak 8,9 ortalamayla hatırlama basamağı iken en başarısız basamak 4,5 ortalamayla kavrama basamağıdır. Araştırmaya katılan iki dilli öğrencilerin bilişsel üst alan basamaklarından en başarılı oldukları basamak 9,6 ortalamayla çözümleme basamağıdır. Bütün basamaklar göz önünde bulundurulduğunda ise en başarılı oldukları basamak çözümleme basamağıdır.

Çalışmanın sonuçlarına göre iki dilli öğrencilerin en başarılı oldukları alan hatırlama basamağıdır. Araştırmaya katılan iki dilli ve tek dilli öğrencilerin alt ve üst bilişsel alan basamakları başarıları karşılaştırıldığında tek dilli öğrencilerin iki dilli öğrencilerden bütün aşamalarda daha başarılı oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Alanyazında "iki dillilik" özellikle Avrupa'daki Türk göçmen çocukları üzerinden çokça tartışılmakta ve araştırılmaktadır. Yapılan çalışmaların konusu ise ihtiyaç analizi ve durum tespitidir (Sönmez, 2020, s. 24). İki dillilikle ilgili dünya genelinde literatür tarandığında ise çalışmaların iki dilliliğin bireylerin bilişsel süreçlerine etkisine yönelik çalışmalarla başladığı görülmektedir (Saer, 1924, Brigham, 1930). Bilişsel alan becerileriyle ilgili çalışmalar tarandığında ise çalışmaların daha çok ulusal ve uluslararası sınav sorularının, sınıf içi yazılı yoklama sorularının, müfredat kazanımlarının ve ders kitaplarının Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre incelenmesiyle sınırlı olduğu görülmektedir (Beyreli & Sönmez, 2017, s. 223, Güler & Mert, 2022, s. 1108). Alanda yapılan araştırmaların sonuçlarına göre sorular genellikle alt bilişsel düzeyde yer almaktadır. Türkçe dersi sınav sorularını inceleyen çalışmalarda soruların büyük kısmının alt düzey becerilerini ölçtüğü sonucuna varılmıştır (Kavruk & Çeçen, 2013; Çintaş Yıldız, 2015). Altun ve Yıldız (2023), 8. sınıf Türkçe kitabındaki tema sonu değerlendirme sorularını

incelemiş ve soruların taksonomide alt düzeyde yer alan basamaklardan meydana geldiğini tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Durukan ve Demir (2017)'in Türkçe dersi çalışma kitaplarını inceledikleri çalışmada hatırlama ve anlama basamaklarına yoğunlaşıldığı sonucuna ulaşmışlardır. Sallabaş ve Yılmaz (2020), Türkçe ders kitabındaki soruların en çok hatırlama basamağında yer aldığını tespit etmiş ve bu durumun öğrencileri hazır bilgiye ve ezbere yönlendirdiğini vurgulamıştır. Alt bilişsel düzeydeki soruların sıkça kullanılması, öğrencilerin üst bilişsel düzey becerilerini geliştirmelerine olumsuz etki edebilir. Bu durum öğrencilerin daha kapsamlı ve derinlemesine öğrenmelerini sınırlandırabilir.

Çalışma, iki dilliliğin öğrencilerin bilişsel becerilerini etkileyip etkilemediği sorusuna cevap ararken iki dilliliğe farklı bir perspektiften bakılması gerektiğini uluslararası literatürle destekleyerek göz önüne sunmaktadır. Çalışma, durum tespiti ve ihtiyaç analizinden farklı olarak iki dilliliğin bir sorun mu, yoksa avantaj mı olduğuna dair çalışmaların gerekliliğine dikkat çekmektedir.

Bu araştırma öğrencilerin bilişsel alandaki başarılarıyla sınırlıdır. İleriki araştırmalarda iki dilli ve tek dilli öğrencilerin sosyoekonomik durumlarının bilişsel becerilere etkisi incelenebilir. Bunun yanı sıra Balkanlarda ve Batı Trakya'da iki dilliliğe yönelik ihtiyaç analizi, durum tespiti, iki dillilik sorunu/avantajı konusunda daha geniş örneklemlerle çalışılabilir.

Kaynakça

Altay, E. & Akkaya, A. (2022). Kuzey Makedonya'da Türkçe eğitimi. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 147-167.

Altun, K. & Yıldız, D. (2023). Yenilenmiş Bloom taksonomisi ve PISA okuma becerileri yeterliklerine göre 8. sınıf Türkçe ders kitabı tema değerlendirme sorularının incelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi, 24*(1), 90-106. https://doi.org/10.12984/egeefd.1128483

Anderson, W. L. & Kratwohl, D. R. (Ed.), (2018). *Öğrenme öğretim ve değerlendirme ile ilgili bir sınıflama* (D. A. Özçelik, Çev.). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Avcı, M. & Kurudayıoğlu, M. (2022). Türkçede iki dillilik çalışmalarının bibliyometrik analizi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 10(1), 252-265.

Beardsmore, H. B. (1984). *Bilingualism: Basic principles*. England: Multilingual Matters.

Belet, Ş. D. (2009). İki dilli Türk öğrencilerin ana dili Türkçeyi öğrenme durumlarına ilişkin öğrenci, veli ve öğretmen görüşleri (Fjell ilköğretim okulu örneği, Norveç). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 71-85.

Beyreli, L. & Sönmez, H. (2017). Bloom taksonomisi ve yenilenmiş Bloom takso-

nomisi ile ilgili Türkiye'de yapılan çalışmaların odaklandığı araştırma konuları. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 5(2), 213-229.

Birgin, O. (2016). Bloom taksonomisi. E. Bingölbali, S. Arslan & İ. Ö. Zembat (Ed.), *Matematik eğitiminde teoriler* (s. 839-860). Pegem Akademi.

Bloomfield, L. (1984). *Language*. Chicago: H. University Of Chicago Press.

Brigham, C. C. (1930). Intelligence tests of immigrant groups. *Psychological Review*, 37(2), 158-165.

Can, F. & Kardaş, M.N. (2023). Türkiye'de iki dillilik üzerine yapılmış akademik çalışmaların eğilimleri. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi,* 18(38), 555-577.

Canpolat, M. D. & Altaç, E. (2023). Bulgaristan Türklerinin yükseköğretim kademelerinde Türkçe eğitim-öğretimi ve Türkiye'nin bu konuda izlediği politikalar. *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları,* 5(1), 49-70. 10.47139/balted.1199872

Çetinkaya, M. (2021). İkidillilik konusunda hazırlanmış lisansüstü tezler üzerine bir inceleme. M. C. Yılmaz ve B. P. Uluer (Ed.). *III. Uluslararası Avrupalı Türkler ve İkidillilik Çalışmaları Kongresi,* 8(3), 01-24.

Çintaş Yıldız, D. (2015). Türkçe dersi sınav sorularının yeniden yapılandırılan Bloom taksonomisine göre analizi. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, *14*(2), 479-497.

Durukan, E. & Demir, E. (2017). 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe dersi öğrenci çalışma kitaplarındaki etkinliklerin Bloom'un yenilenmiş taksonomisine göre sınıflandırılması. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 6*(3), 1619-1629.

Emre, K. (2020). *Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi programının yenilenmiş Bloom taksonomisine göre değerlendirilmesi* [Yüksek lisans tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

Eyüp, B. & Güler, E. B. (2020). İki dilli Türk çocukların dil tercihleri ve bu tercihlerinin sebepleri: Londra örneği. *Researcher*, *8*(3), 1-24.

George, D. & Mallery, P. (2016). *IBM SPSS statistics 23 step by step: A simple guide and reference.* Routledge.

Goldstein, S., Naglieri, J. A., Princiotta, D. & Otero, T. M. (2014). Introduction: A history of executive functioning as a theoretical and clinical construct. *Handbook of executive functioning,* 3–12. Springer.

Gosselin, K. R. & Okamoto, N. (2018, June). Improving instruction and assessment via Bloom's taxonomy and descriptive rubrics. *2018 ASEE Annual Conference & Exposition*.

Güler, M. & Mert, O. (2022). Türkçe eğitimi alanında yenilenmiş Bloom taksonomisini temel alarak yapılan akademik çalışmaların incelenmesi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi,* 17(35), 1089-1118. https://doi.org/10.35675/befdergi.1031207

İlhan, M., Güler, N. & Teker, G. T. (2020). Nicel veri toplama araçları. B. Oral & A. Çoban (Ed.), *Kuramdan uygulamaya eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* (Ed.). 77- 114. Ankara: Pegem Akademi.

İşeri, K. & Çapan Tekin, S. (2022). Balkanlarda Türkçe öğretiminde sorunlar ve çözüm önerileri. *International Journal of Language Academy*, 10 (4), 222-235.

Kaçar, E. & Kaçar, H. (2013). Arnavutluk'ta yaşayan Türk öğrencilerin anadildeki problemleri. *Uluslararası Dil ve Edebiyat Çalışmaları Konferansı "Balkanlarda Türkçe*", 322-327.

Kavruk, H. & Çeçen, M. A. (2013). Türkçe dersi yazılı sınav sorularının bilişsel alan basamakları açısından değerlendirilmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi, 1*(4), 1-9.

Krathwohl, D. R. (2021). Bloom taksonomisinin gözden geçirilmesi: Genel bir değerlendirme (H. S. Çeliktaş, Çev.). *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* (*7*), 288-297.

Mackey, W. F. (1957) The description of bilingualism. *Journal of the Canadian Linguistic Association*, *7*, 51- 85.

Mattschey, J. (2023). *The effects of bilingualism on non-linguistic cognition: A historic perspective.* Switserland: Palgrave Macmillan.

Ocak, İ. & Olur, B. (2019). Bilimsel araştırma süreci: Giriş. G. Ocak (Ed.), *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* 1- 65. Ankara: Pegem Akademi.

Oruç, H. (2023). Türkiye'de iki dillilik konulu tezler üzerine bibliyometrik bir inceleme (1988-2022). *Bezgek Yabancılara Türkçe Öğretimi Dergisi*, 2(3), 180-194. http://dx.doi.org/10.56987/bezgek.29

Özcan, S. & Sallabaş M. E. (2023). Türkçenin balkanlardaki gelişimi üzerine yapılan çalışmaların eğilimleri. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 8(2), 211-221. https://doi.org/10.54979/turkegitimdergisi.1213918

Saer, D. J., Smith, F. & Hughes, J. (1924). *The bilingual problem*. University College Wales.

Sallabaş, M. E. & Yılmaz, G. (2020). Türkçe ders kitabında bulunan metin altı sorularının yenilenmiş Bloom taksonomisine göre incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8(2), 586-596.

Sönmez, H. (2020). İki dilli Türk çocuklarının Avrupa'daki ülkelere göre Türkçe eğitimleri ile ilgili bir literatür değerlendirmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 12-33.

Süverdem, F. B. & Ertek, B. (2020). İki dillilik ve iki kültürlülük: Göç, kimlik ve aidiyet. *The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences*, 6(2), 183-207.

Şengül, K. & Çetin, G. (2022). İki dilli Türk çocuklarının Türkçe öğrenme sorunları: Almanya örneği. *Aydın TÖMER Dil Dergisi*, 7(1), 91-116.

Tutkun, Ö. F., Demirtaş, Z., Arslan, S. & Gür Erdoğan, D. (2015). Revize Bloom taksonomisinin genel yapısı: Gerekçeler ve değişiklikler. *The Journal Of Academic Social Science Studies*, *32*, 57-62. http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2684

Uğurlu, S. (2023). *Ortaöğretim İngilizce öğretim programı kazanımlarının Bloom taksonomisi bilgi türleri ve bilişsel süreç basamakları açısından değerlendirilmesi* [Yüksek lisans tezi]. Kocaeli Üniversitesi.

Weinreich, U. (1953). *Languages in contact.* The Hague: Mouton.

İnternet Kaynakları:

URL 1: https://www.etymonline.com

URL 2: https://sozluk.gov.tr

URL 3: https://dictionary.cambridge.org/tr/sözlük/ingilizce-türkçe/bilingual

8. OTURUM

BALKANLAR'DA YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİ: İHTİYAÇ ANALİZİ VE SORUNLAR

OTURUM BAŞKANI:

Dr. Fatos DİBRA

KONUŞMACILAR:

Doç. Dr. Niymet BAHŞİ / Dr. Öğr. Üyesi Bahtiyar BAHŞİ / Öğr. Gör. Gülşah GENÇER

Dr. Ahmet Çam / Zübeyir AKDEMİR

Dr. Feyhan RUŞİD

Öğr. Gör. Süleyman GİNA

İLGİLİ ÇALIŞMALARDAN HAREKETLE BALKANLARDA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR

Öğr. Gör. Gülşah Gençer[1]
Doç. Dr. Niymet Bahşi[2]
Dr. Öğr. Üyesi Bahtiyar Bahşi[3]

Özet

Balkanlarda Türkçe öğretimi tarihsel, kültürel ve stratejik birçok etken nedeniyle büyük bir öneme sahiptir. Bu bölgedeki Türk varlığı ve etkisi, Osmanlı İmparatorluğu döneminden bu yana güçlüdür. Bugün ise, Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki kültürel ve ekonomik ilişkilerin gelişimi, Türkçe öğretimini daha da önemli kılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Balkanlarda Türk dili ve kültürü büyük bir yayılım göstermiştir. Bu miras, hâlâ pek çok Balkan ülkesinde Türkçe bilen topluluklar ve Türk kültürüne yönelik ilgiyle devam etmektedir. Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle olan ekonomik ve diplomatik bağları, Türkçe öğretiminin önemini artırmaktadır. Türkiye, bölgedeki yatırımlarını artırırken iki taraflı ticaret ve iş birliği gelişmektedir. Bu ilişkilerin daha da kuvvetlenmesi için Türkçe bilen bireylerin sayısının artması, iletişim ve iş birliğini güçlendirmektedir. Türkiye, Balkan ülkeleriyle çeşitli eğitim iş birlikleri gerçekleştirmekte ve onlara burs programları sunmaktadır. Türk üniversitelerine gelen Balkanlı öğrenciler için Türkçe öğretimi, akademik başarıları ve toplumsal entegrasyonları için hayati önem taşımaktadır. Aynı zamanda Balkan üniversitelerinde Türk Dili ve Edebiyatı bölümleri aracılığıyla Türkçe öğrenen öğrenci sayısı da giderek artmaktadır. Türkiye, Balkanlardan gelen turistler için popüler bir bölgedir. Türkçe bilen kişilerin artması, turizm sektöründeki istihdam olanaklarını da artırmaktadır. Aynı şekilde Türkiye ile iş yapan Balkan şirketleri için de Türkçe bilen personel önemli bir avantaj sağlamaktadır. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Türkçe öğretiminin Balkanlarda oldukça önemli olduğu görülmektedir. Ancak bu durum bölgedeki Türkçe öğretim sürecinde bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu araştırmanın amacı, Balkanlarda Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunları ilgili çalışmalardan hareketle incelemektir. Bu doğrultuda yapılan tarama sonucunda Balkanlarda Türkçe öğretiminde yaşanan sorunları ele alan 51 çalışma incelenmiştir. Doküman incelemesi yönteminin kullanıldığı çalışmada verilerin çözümlenmesinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İncelenen çalışmaların genel eğilimleri ve çalışmalarda ele alınan sorunlar sınıflandırılmış ve grafikler/tablolar hâlinde sunulmuştur. Yapılan analiz sonucunda çalışmalarda daha çok araştırmanın modeli/deseninin belirtilmediği, çoğu araştırmanın örnekleminin

1 İnönü Üniversitesi TÖMER, gulsah.gencer@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8887-8832.
2 Millî Eğitim Bakanlığı, niymetbahsi@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9115-5432.
3 İnönü Üniversitesi, bahtiyar.bahsi@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4450-8351.

bulunmadığı, örneklemi olan çalışmaların da en çok öğrencilerle gerçekleştirildiği görülmüştür. Veri toplama araçlarının çoğunlukla dokümanlar olduğu, analiz yöntemlerinden de içerik analizinin çoğunlukla kullanıldığı belirlenmiştir. Ayrıca çalışmalarda; materyal sorunlarına, Türkçenin dil özelliklerinden kaynaklanan sorunlara, duyuşsal sorunlara, öğretici kaynaklı sorunlara, program sorunlarına, öğrenme ortamından kaynaklanan sorunlara, öğrenme alanlarıyla ilgili sorunlara, aile ve çevre kaynaklı sorunlara, siyasî ve idarî sorunlara, temel becerilerle ilgili sorunlara değinildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Balkanlarda Türkçe öğretimi, yabancılara Türkçe öğretimi sorunları

CHALLENGES IN TEACHING TURKISH IN THE BALKANS BASED ON RELEVANT STUDIES

Abstract

Teaching Turkish in the Balkans has great importance due to many historical, cultural and strategic factors. Turkish presence and influence in this region has been strong since the time of the Ottoman Empire. Today, the development of cultural and economic relations between Türkiye and the Balkan countries makes teaching Turkish even more important. During the Ottoman Empire, Turkish language and culture spread widely in the Balkans. This legacy still continues in many Balkan countries with Turkish-speaking communities and interest in Turkish culture. Turkey's economic and diplomatic ties with the Balkan countries increase the importance of Turkish teaching. While Türkiye increases its investments in the region, bilateral trade and cooperation are developing. In order to further strengthen these relations, increasing the number of individuals who speak Turkish strengthens communication and cooperation. Turkey carries out various educational collaborations with Balkan countries and offers them scholarship programs. For Balkan students coming to Turkish universities, teaching Turkish is vital for their academic success and social integration. At the same time, the number of students learning Turkish through Turkish Language and Literature departments in Balkan universities is increasing. Türkiye is a popular region for tourists from the Balkans. The increase in people who speak Turkish also increases employment opportunities in the tourism sector. Likewise, personnel who speak Turkish provide a significant advantage for Balkan companies doing business with Türkiye. Considering all these, it can be seen that teaching Turkish is very important in the Balkans. However, this situation brings with it some problems in the Turkish teaching process in the region. The aim of this research is to examine the problems encountered in teaching Turkish in the Balkans based on relevant studies. As a result of the scanning conducted in this direction, 51 studies addressing the problems experienced in teaching Turkish in the Balkans were examined. In the study where the document review method was used, content analysis method was used to analyze the data. The general trends of the studies examined and the problems addressed in the studies are classified and presented in graphs/tables. As a result of the analysis, it was seen that the model/design of the research was not specified in the studies, most studies did not have a sample, and the studies that did have a sample were mostly carried out with students. It was determined that data collection tools were mostly documents, and content analysis was mostly used as an analysis method. Also in the studies; It has been determined that material problems, problems arising from the language features of Turkish, affective problems, instructor-related problems, program problems, problems arising from the learning environment, problems related to learning areas, problems arising from family and environment, political and administrative problems, and problems related to basic skills are mentioned.

Keywords: Balkans, teaching Turkish in the Balkans, problems of teaching Turkish to foreigners.

1.Giriş

Balkanlar, tarihsel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğinde uzun süre kalan bir bölge olup bu süreçte Türk kültürü ve dili bölgede derin izler bırakmıştır. Günümüzde Balkanlarda Türkçe, özellikle Türkiye ile kültürel ve ticarî bağları olan ülkelerde önemli bir iletişim aracı olarak varlığını sürdürmektedir. Balkan ülkeleri ve bu ülkelerde yaşayan Türkler ile Türkiye arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi için Türkçe öğretimi büyük bir rol oynamaktadır. Bölgedeki Türkçe öğretimi ortak kültürel mirasın korunmasına ve geleceğe aktarılmasına katkıda bulunmanın yanı sıra kültürel ve tarihi bağların sürdürülmesini de sağlamaktadır (Balcı, 2011). Bu ülkelerdeki Türkçe öğretimi aynı zamanda Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ekonomik, siyasî ve akademik iş birliğini güçlendirmekte; Balkanlarda yaşayan Türk azınlıkların kültürel kimliklerinin korunmasına, dillerinin ve kültürlerinin yaşatılmasına yardımcı olmakta ve onları küreselleşmenin etkilerine karşı korumaktadır. Balkanlarda Türkçe öğretiminin önemi, hem tarihî ve kültürel bağların korunması hem de Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır (Yavuz, 2020). Bu bağlamda, Türkçenin Balkanlarda daha yaygın bir şekilde öğretilmesi ve öğrenilmesi, bölgedeki Türk kültürel mirasının devamlılığı için kritik bir adım olarak görülmektedir. Bu denli önemli olan Balkanlarda Türkçe öğretimi, bölgede tarihsel bir geçmişe sahip olmasına rağmen çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu zorluklar hem Türkçenin yaygınlaştırılması hem de öğretim kalitesinin artırılması noktasında önemli engeller teşkil etmektedir. Bölgedeki farklı ülkelerde, Türkçe öğretimi farklı sosyal, politik ve ekonomik koşullara göre şekillendiğinden, sorunlar da bu faktörler doğrultusunda çeşitlilik göstermektedir. Balkanlarda Türkçe öğretimi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki hakimiyetinden bu yana süregelen bir olgudur. Ancak, günümüzde bu öğretim süreci hem dil politikaları hem de toplumsal dinamiklerle ilişkili olan çeşitli sorunlarla mücadele etmek zorundadır.

Balkan ülkelerinde Türkçe öğretimi, çoğunlukla azınlık hakları çerçevesinde ele alınmaktadır. Ancak, bazı ülkelerde Türkçe öğretimine ilişkin yasal düzenlemeler yetersiz kalmakta veya uygulanmamaktadır. İşeri & Çapan Tekin (2022) özellikle Makedonya, Bulgaristan ve Yunanistan gibi ülkelerde Türkçenin resmî statüsünün olmamasının, Türkçe öğretim materyallerine erişimde sorunlar yarattığını belirtmektedir. Açık & Yavuz (2019) ise Türkçe öğretiminde kullanılan ders kitapları ve diğer öğretim materyallerinin, genellikle yeterli nitelikte olmadığını ve bu durumun, öğrencilerin Türkçe dil becerilerini geliştirmelerini zorlaştırdığını ifade etmektedir. Ayrıca, Türkçe öğretmenlerinin yeterli kaynaklara ulaşamamasının, öğretimin kalitesini olumsuz etkilediği bilinmektedir. Sözer & Semiz (2022) Balkanlarda Türkçe öğretmenlerinin meslekî yeterliliklerinin, bölgedeki Türkçe eğitiminin kalitesini doğrudan etkilediğini ve bazı ülkelerde, Türkçe öğretmenlerinin yeterli pedagojik eğitime sahip olmamasının veya güncel öğretim tekniklerini kullanmamasının önemli bir sorun olduğunu dile getirmiştir. Bu durumun öğrencilerin dil becerilerini geliştirmelerini zorlaştıracağı ve öğretim sürecini

verimsiz kılacağı ön görülebilmektedir. Balkanlarda yaşayan Türk topluluklarının sosyoekonomik durumu da Türkçe öğretimi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Azınlık gruplarının sosyal statülerinin düşük olması, Türkçe öğrenimine olan talebi azaltmakta ve dilin öğretim sürecini zora sokmaktadır. Karacaoğlu (2024) bazı ülkelerdeki politik iklimin, Türkçe öğretimine yönelik olumsuz tutumların artmasına neden olabileceğini de ifade etmiştir. Bu olumsuz tutum, öğrencilerin Türkçe öğrenmeye yönelik motivasyonlarının genellikle düşük kalmasına neden olmaktadır. Türkçenin iş bulma veya akademik başarı açısından bölgedeki diğer diller kadar avantaj sağlamamasının bu durumda etkili olabildiği düşünülmekte, bu da öğrencilerin dil öğrenmeye olan ilgisini azaltmaktadır.

Alan yazını taraması yapıldığında Balkanlarda Türkçe öğretimi, öğretim sürecinde karşılaşılan sorunlar ve bu sorunlara ilişkin çözüm önerileri (Balcı, 2011; Aydın, 2014; Açık ve Yavuz, 2019; Çelik, 2019; Yavuz, 2020; Kaya, 2021; Karacaoğlu, 2024) üzerine çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Ancak incelenen çalışmaların genellikle belirli bölgelerde yaşanan sorunları tek boyutlu olarak ele aldığı, Balkanlar genelinde Türkçe öğretimi bazında yaşanan sorunlara ilişkin bir çerçeve çizmediği görülmüştür. Bu durum çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu çalışmada Balkanlarda Türkçe öğretimi üzerine yapılmış çeşitli akademik çalışmalarda belirlenen Türkçe öğretimine ilişkin sorunların eğilimlerini belirlemek ve bunlara yönelik çözüm önerileri sunmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki alt amaçlara ulaşılmaya çalışılmıştır:

1. İncelenen araştırmalarda kullanılan araştırma modellerinin/desenlerinin dağılımı nasıldır?

2. İncelenen araştırmalarda örneklem grubunun dağılımı nasıldır?

3. İncelenen araştırmalarda kullanılan veri toplama araçları nelerdir?

4. İncelenen araştırmalarda kullanılan veri analiz yöntemleri nelerdir?

5. İncelenen araştırmalarda, Balkanlarda Türkçe öğretiminde yaşanan hangi sorunlar ele alınmaktadır?

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Balkanlarda Türkçe öğretiminde yaşanan sorunları ele almaya yönelik hazırlanmış akademik çalışmaların genel eğilimlerini ve akademik çalışmalarda ele alınan sorunları değerlendirmeyi amaçlayan bu araştırmada nitel araştırma yaklaşımı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın verileri, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi yoluyla elde edilmiştir. Bu yöntem, incelenmesi hedeflenen olgularla ilgili bilgi sağlayan yazılı kaynakların sistematik bir şekilde analiz edilmesini içermektedir. Doküman inceleme süreci beş temel aşamadan

oluşmaktadır. Bu aşamalar; (1) ilgili dokümanlara erişim sağlama, (2) dokümanların orijinalliğini ve güvenilirliğini değerlendirme, (3) dokümanların içeriğini doğru bir şekilde anlama, (4) elde edilen verilerin analiz edilmesi ve (5) analiz edilen verilerin çalışmada kullanılması şeklinde sıralanabilir (Yıldırım & Şimşek, 2018).

2.2.Verilerin Toplanması ve Araştırmaların Dâhil Edilme Kriterleri

Bu araştırma çerçevesinde, Balkanlarda Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunları ele alan çalışmaları tespit etmek amacıyla Google Akademik, TR Dizin, Ulakbim, Sobiad, Academia, Ulusal Tez Merkezi ve ResearchGate veri tabanlarında aramalar gerçekleştirilmiştir. Aramalar, "Balkanlarda Türkçe öğretimi", "Balkanlarda Türkçe öğretiminde sorunlar", "yabancılara Türkçe öğretiminde yaşanan sorunlar", ve "yabancılara Türkçe öğretiminin sorunları" gibi anahtar ifadeler kullanılarak yapılmıştır. Bu süreç hem Türkçe hem de İngilizce olarak yürütülmüştür.

Yapılan taramalar sonucunda birçok çalışma tespit edilmiştir, ancak konuyla doğrudan ilgili olmayanlar elenmiş ve 61 çalışma değerlendirmeye alınmıştır. Bu çalışmalarda, 2010-2024 yılları arasında yayımlanmış olması, akademik geçerliliğe sahip (bildiri, makale, tez, kitap bölümü) olması ve Balkanlarda Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunlara değinmiş olması kriterleri aranmıştır. Akademik niteliğe sahip olmayan veya doğrudan Balkanlarda Türkçe öğretimindeki sorunlarla ilişkili olmayan 10 çalışma elenerek toplamda 51 çalışma araştırma kapsamına dâhil edilmiştir. Araştırmaya dâhil edilen çalışmaların yazar sayıları ve yayımlanma tarihleri ile ilgili veriler Grafik 1, Grafik 2'de sunulmuştur:

Grafik 1. Akademik Çalışmaların Yazar Sayısı

Grafik 1'e göre 1 yazarlı akademik çalışma sayısı (f=26), 2 yazarlı akademik çalışma sayısı (f=21), 3 yazarlı akademik çalışma sayısı (f=3), 5 yazarlı akademik çalışma sayısı (f=1)'dir.

Grafik 2. Akademik Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Grafik 2'ye göre 2012 yılında 4 (f=4), 2013 yılında 3 (f=3), 2014 yılında (f=10), 2015 yılında 3 (f=3), 2016 yılında 7 (f=7), 2017 yılında 1, (f=1), 2018 yılında (f=2), 2019 yılında 4(f=4), 2020 yılında 3 (f=3), 2021 yılında 4 (f=4), 2022 yılında 8 (f=8), 2023 yılında 2 (f=2) akademik çalışma yapılmıştır.

2.3.Verilerin Analizi

Balkanlarda Türkçe öğretiminde yaşanan sorunları ele alan makalelerin analizinde, içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir. Bu analizde, öncelikli olarak makalelerin genel eğilimleri (araştırma modeli/deseni, örneklem grubu, yayım yılı, yazar sayısı, yayımlandığı dil, veri toplama araçları ve veri analiz yöntemleri) incelenmiştir. Ardından, makalelerde ele alınan sorunlar kategorilere ayrılarak tablolar şeklinde sunulmuştur. Makalelerin değerlendirilmesi sırasında, araştırmacılar dışında bir uzman da örneklemden rastgele seçilen 6 makaleyi incelemiştir. Verilerin güvenirliğini sağlamak amacıyla, incelemeler arasındaki tutarlılık değerlendirilmiş ve Miles ve Huberman'ın (1994) formülü kullanılarak yapılan hesaplama sonucunda, uzmanlar arası uyum oranının %91 olduğu belirlenmiştir. Araştırma sonuçları grafik, tablo ve frekans değerleri ile görselleştirilerek sunulmuştur.

3.Bulgular

İncelenen çalışmaların araştırma modelleri/desenleri ile ilgili bilgiler Grafik 3'te sunulmuştur:

Grafik 3: Akademik Çalışmaların Araştırma Modellerine/Desenlerine Göre Dağılımı

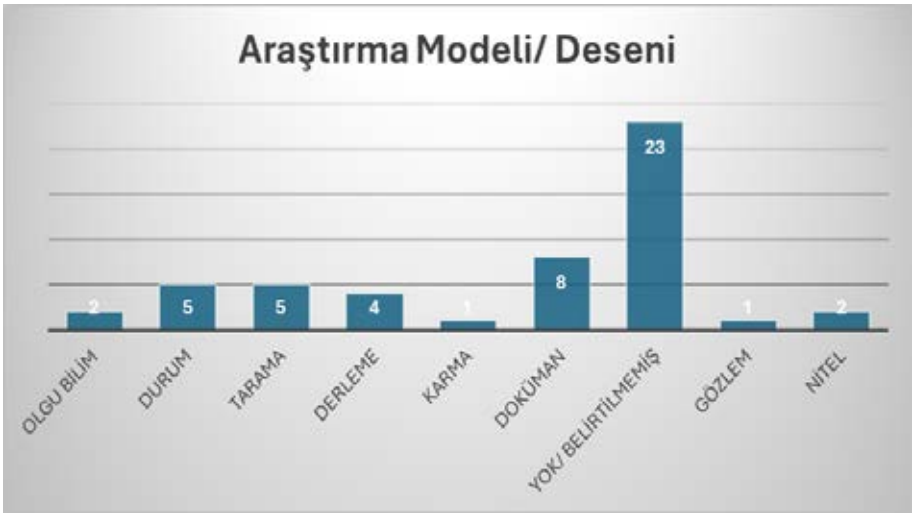

İncelenen akademik çalışmaların 2'si olgu bilimi, 5'i durumu, 5'i taramayı, 4'ü derlemeyi, 1'i karma yöntemi, 8'i dokümanı, 1'i gözlemi ve 2'si nitel yöntemi esas almıştır. 23 akademik çalışmada ise araştırma modeli belirtilmemiştir.

İncelenen akademik çalışmaların örneklemlerine ilişkin bulgular Grafik 4'te sunulmuştur.

Grafik 4. Akademik Çalışmaların Örneklemlerine Göre Dağılımı

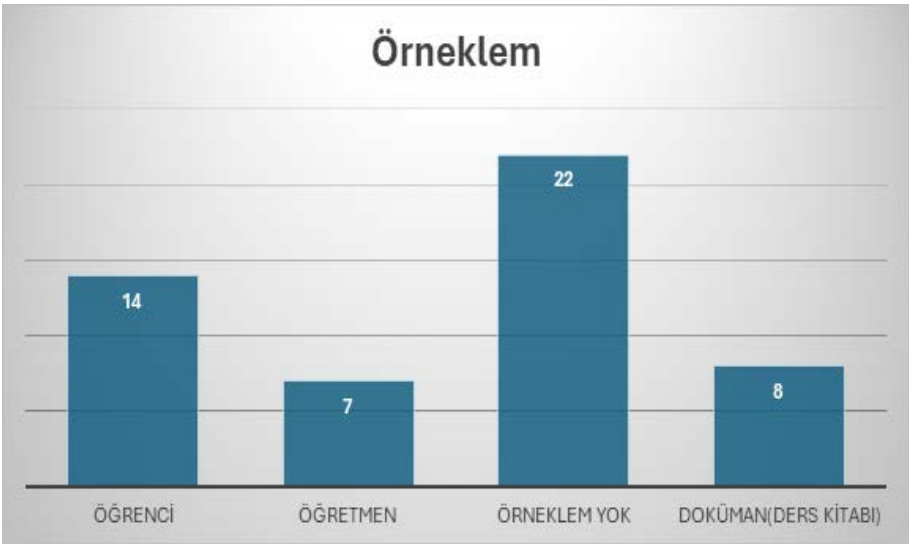

Grafik 4'e göre incelenen akademik çalışmalardan 14'ü öğrencileri, 7'si öğretmenleri, 8'i ise dokümanları (ders kitabı) örneklem almıştır. İncelenen 22 akademik çalışmada ise örneklem belirtilmemiş ya da mevcut değildir.

İncelenen akademik çalışmaların veri toplama araçlarıyla ilgili bilgiler Grafik 5'te verilmiştir:

Grafik 5. Akademik Çalışmaların Veri Toplama Yöntemine Göre Dağılımı

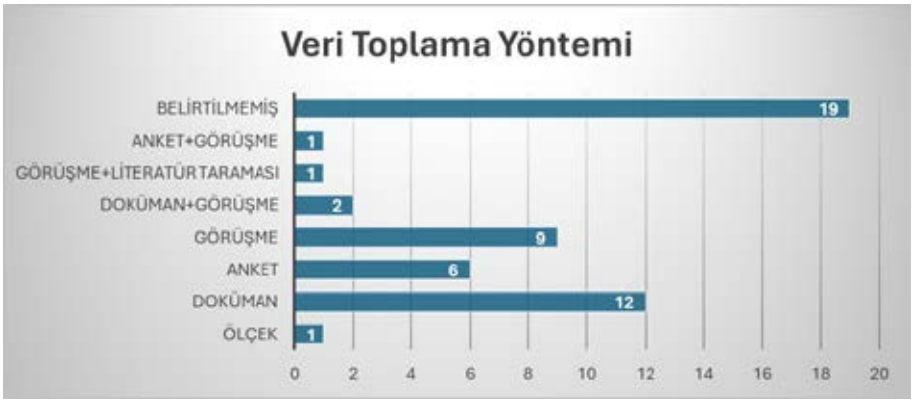

Grafik 5'e göre incelenen akademik çalışmalardan 1'i anket ve görüşme, 1'i görüşme ve literatür taraması, 2'si doküman ve görüşme, 9'u yalnızca görüşme, 6'sı anket, 12'si doküman ve ölçek ile veri toplamıştır. İncelenen makalelerin 19'u ise veri toplama yöntemini belirtmemiştir.

İncelenen akademik çalışmaların veri analiz yöntemiyle ilgili bilgiler Grafik 6'da verilmiştir:

Grafik 6. Akademik Çalışmaların Veri Analiz Yöntemine Göre Dağılımı

İncelenen akademik çalışmaların veri analiz yöntemleri incelenmiştir. İnceleme sonucunda elde edilen veriler şu şekildedir: 1 çalışma doküman analizi ve görüşme tekniklerini, 3 çalışma Excel'i, 4 çalışma SPSS'i, 1 çalışma kodlamayı, 6 çalışma yüzde/frekans yöntemini, 1 çalışma betimsel analizi, 14 çalışma ise içerik analizini kullanmıştır. Veri analiz yöntemi belirtilmeyen akademik çalışma sayısı ise 21'dir.

Balkanlarda Türkçe öğretiminde yaşanan materyal kaynaklı sorunlarla ilgili bulgular Tablo 1'de sunulmuştur:

Tablo 1. Balkanlarda Türkçe Öğretiminde Yaşanan Materyal Sorunları

SORUNLAR	FREKANS
MATERYAL EKSİKLİĞİ	16
KİTAPLARIN YETERSİZLİĞİ	16
KİTAPLARIN SEVİYEYE UYGUN OLMAMASI	2
KİTAPLARIN FİZİKSEL YETERSİZLİĞİ	2
TÜRKÇE ÇEVİRİLERDEKİ HATALAR	4
TÜRKÇE KAYNAKLARA ERİŞİM ZORLUKLARI	4
TÜRKÇE KAYNAKLARDAKİ İÇERİK EKSİKLİKLERİ	1
TÜRKİYE'DEKİ TÜRKÇE DERS KİTAPLARININ TERCÜME ŞEKLİNİN KULLANILMASI	3
DERS KİTAPLARININ GÜNCELLİĞİNİ YİTİRMİŞ OLMASI	2

Tablo 1'de Balkanlarda Türkçe öğretiminde yaşanan sorunları tespit etmek amacıyla hazırlanan akademik çalışmalarda belirlenen materyal kaynaklı sorunlar belirtilmiştir. İncelenen akademik çalışmalara göre materyalden kaynaklanan en büyük sorunlar, materyal eksikliği ve kitapların yetersizliğidir. Araştırmada materyal eksikliği 16, kitapların yetersizliği 16, kitapların seviyeye uygun olmaması 2, kitapların fiziksel yetersizliği 2, Türkçe çevirilerdeki hatalar 4, Türkçe kaynaklara erişim zorlukları 4, Türkçe kaynaklardaki içerik eksiklikleri 1, Türkiye'deki Türkçe ders kitaplarının çeviri yöntemlerinin kullanılması 3 ve ders kitaplarının güncelliğini yitirmiş olması 2 çalışma ile belirtilmiştir.

Türkçenin dil özelliklerinden kaynaklanan sorunlar Tablo 2'de gösterilmiştir:

Tablo 2. Türkçenin Dil Özelliklerinden Kaynaklanan Sorunlar

SORUNLAR	FREKANS
ALFABE FARKLILIĞI	13
SÖZ DİZİMİ FARKLILIĞI	4

BAZI SESLERİN TELAFFUZUNUN ZOR OLMASI	1
İKİ DİL ARASINDAKİ FARKLI YAPI ÖZELLİKLERİ	1
SESLETİM FARKLILIĞI	3
DİL BİLGİSİ KURALLARININ ZOR ÖĞRENİLMESİ	7
ÜNLÜ VE ÜNSÜZLERİN YAZIMINDA KARIŞIKLIK OLMASI	1

Tablo 2 incelendiğinde, araştırmalarda Türkçenin dil özelliklerinden yaşandığı tespit edilen sorunların başında alfabe farklılığının geldiği görülmektedir. 13 çalışmada tespit edilen bu sorunu, dil bilgisi kurallarının zor öğrenilmesi (7), söz dizimi farklılığı (4), sesletim farklılığı (3), bazı seslerin telaffuzunun zor olması (1), iki dil arasındaki farklı yapı özellikleri (1), ünlü ve ünsüzlerin yazımında karışıklık olması (1) takip etmektedir.

Balkanlarda Türkçe öğretiminde yaşanan öğretmen kaynaklı sorunlarla ilgili bulgular Tablo 3'te verilmiştir:

Tablo 3. Balkanlarda Türkçe Öğretiminde Yaşanan Öğretmen Kaynaklı Sorunlar

SORUNLAR	FREKANS
TECRÜBE EKSİKLİĞİ	2
UZMAN OLMAYAN KİŞİLERİN TÜRKÇE ÖĞRETMESİ	7
İLGİSİZLİK	2
KADRO YETERSİZLİĞİ	1
ÜCRETLERİNİN DÜŞÜK OLMASI	1
ÖZLÜK HAKLARININ KORUNMAMASI	1
ÖĞRETMENLERE DUYULAN İHTİYAÇ	13
ÖĞRETMENLERİN AYRI BİR EĞİTİM ALMAMASI	3

İncelenen akademik çalışmalarda tespit edilen öğretmen kaynaklı en büyük sorun öğretmenlere duyulan ihtiyaçtır. 13 araştırmada bu sorun yer almaktadır. Uzman olmayan kişilerin Türkçe öğretmesi (7), öğretmenlerin ayrı bir eğitim almaması (3), tecrübe eksikliği (2), ilgisizlik (2), kadro yetersizliği (1), ücretlerinin düşük olması (1), özlük haklarının korunmaması (1) yaşanan öğretmen kaynaklı diğer sorunlardır.

Balkanlarda Türkçe öğretiminde yaşanan program temelli sorunlarla ilgili bulgular Tablo 4'te verilmiştir:

Tablo 4. Balkanlarda Türkçe Öğretiminde Yaşanan Program Temelli Sorunlar

SORUNLAR	FREKANS
MÜFREDAT EKSİKLİĞİ VE YETERSİZLİĞİ	6
PROGRAMIN GÜNCELLİĞİNİ YİTİRMİŞ OLMASI	4
PROGRAMDA YER ALAN TÜRKÇE ÖĞRETİM YÖNTEMLERİNDE YER ALAN SORUNLAR	3
PROGRAMDA ÖLÇME DEĞERLENDİRME BÖLÜMÜNÜN EKSİK OLMASI	1
PROGRAMDA BELİRLENEN EĞİTİM SÜRESİNİN YETERSİZ OLMASI	6

Tablo 4'e göre Balkanlara Türkçe öğretiminde yaşanan program temelli en büyük sorun müfredat eksikliği ve yetersizliği, programda belirlenen eğitim süresinin yetersiz olmasından kaynaklanmaktadır. Programın güncelliğini yitirmiş olması (4), programda yer alan Türkçe öğretim yöntemlerinde yer alan sorunlar (3), programda ölçme değerlendirme bölümünün eksik olması (1) da tespit edilen diğer sorunlardır.

Balkanlarda Türkçe öğretiminde yaşanan öğrenci temelli sorunlarla ilgili bulgular Tablo 5'te verilmiştir:

Tablo 5. Balkanlarda Türkçe Öğretiminde Yaşanan Öğrenci Temelli Sorunlar

SORUNLAR	FREKANS
MOTİVASYON EKSİKLİĞİ	1
TÜRKÇE ÖĞRENMEYE KARŞI OLUMSUZ TUTUM	2
İLGİSİZLİK	5
İKİ DİLLİ OLMALARI	2
İŞ BULMA SIKINTISI	1
ÖĞRENME KAYGISI	1
SEVİYE YETERSİZLİĞİ	2
TÜRKÇEYE İHTİYAÇ DUYMAMASI	1
ARKADAŞ ORTAMLARININ FARKLI UYRUKLU ÖĞRENCİLERDEN OLUŞMASI	1
EĞİTİM DİLİNİN FARKLI OLMASI	1
ÖĞRENCİLERİN KELİME DAĞARCIĞININ YETERSİZ OLMASI	1

Tablo 5'e göre Balkanlarda Türkçe öğretiminde yaşanan öğrenci temelli en büyük sorun öğrencilerin ilgisiz olmasından kaynaklanmaktadır. Öğrencilerdeki

motivasyon eksikliği (1), Türkçe öğrenmeye karşı olumsuz tutum (2), iki dilli olmaları (2), iş bulma sıkıntısı (1), öğrenme kaygısı (1)i seviye yetersizliği (2), Türkçeye ihtiyaç duymaması (1), arkadaş ortamlarının farklı uyruklu öğrencilerden oluşması (1), eğitim dilinin farklı olması (1), öğrencilerin kelime dağarcığının yetersiz olması (1) çalışmalarda tespit edilen diğer sorunlardır.

Balkanlarda Türkçe öğretiminde yaşanan sınıf ortamından kaynaklanan sorunlarla ilgili bulgular Tablo 6'da gösterilmiştir:

Tablo 6. Balkanlarda Türkçe Öğretiminde Yaşanan Sınıf Ortamından Kaynaklanan Sorunlar

SORUNLAR	FREKANS
SINIFLARIN TEKNOLOJİK DONANIM EKSİKLİĞİ	3
BİRLEŞTİRİLMİŞ SINIFLARDA EĞİTİM	2
SINIF SAYISININ AZ OLMASI	1
SINIFIN FİZİKİ KOŞULLARININ İYİ OLMAMASI	1
SINIF KİTAPLIKLARININ MATERYAL BAKIMINDAN YETERSİZ OLMASI	1

Tablo 6'ya göre Balkanlarda Türkçe öğretiminde yaşanan sınıf ortamından kaynaklanan en büyük sorun sınıfların teknolojik donanım eksikliğidir. Bu sorunu sırasıyla birleştirilmiş sınıflarda eğitim (2), sınıf sayısının az olması (1), sınıfın fiziki koşullarının iyi olmaması (1), sınıf kitaplıklarının materyal bakımından yetersiz olması (1) izlemektedir.

Balkanlarda Türkçe öğretiminde yaşanan öğrenme alanlarıyla ilgili sorunlar Tablo 7'de gösterilmiştir:

Tablo 7. Balkanlarda Türkçe Öğretiminde Yaşanan Öğrenme Alanlarıyla İlgili Sorunlar

SORUNLAR	FREKANS
OKUDUĞUNU ANLAMAMA	7
DİNLEDİĞİNİ ANLAMAMA	7
AKICI KONUŞAMAMA	8
YAZMA BECERİSİNDE ZORLANMA	10
DİL BİLGİSİ KAYNAKLI SORUNLAR	1

Balkanlara Türkçe öğretiminde yaşanan sorunlarla ilgili hazırlanan çalışmalar

incelendiğinde öğrenme alanlarıyla ilgili olarak; okuduğunu anlamama (7), dinlediğini anlamama (7), akıcı konuşamama (8), yazma becerisinde zorlanma (10), dil bilgisi kaynaklı (1) sorunların olduğu tespit edilmiştir.

Balkanlarda Türkçe öğretiminde yaşanan aile kaynaklı ilgili sorunlar Tablo 8'de gösterilmiştir:

Tablo 8. Balkanlarda Türkçe Öğretiminde Yaşanan Aile Kaynaklı İlgili Sorunlar

SORUNLAR	FREKANS
AİLELERİN ÇOCUKLARINI TÜRKÇE DERSİNİ SEÇMEYE YÖNLENDİRMEMESİ	1
AİLELERİN EĞİTİMSİZ OLMASI VE ÖNCELİKLERİNİN PARA KAZANMAK OLMASI	1
KARMA AİLE YAPISI	1
EVDE TÜRKÇE KONUŞULMAMASI	1
AİLELERİN İLGİSİZ OLMASI	1
ÇOCUKLARININ YAŞADIKLARI ÜLKEDE İLETİŞİM KONUSUNDA SIKINTI YAŞAMALARINI İSTEMEMELERİ	1
AİLELERİN FARKLI DİLDE EĞİTİM VEREN OKULLARI TERCİH ETMELERİ	2

Balkanlara Türkçe öğretimiyle ilgili çalışmalar incelenerek aile kaynaklı sorunlar tespit edilmiştir. Tespit edilen bulgular neticesinde 1 çalışmada ailelerin çocuklarını Türkçe dersini seçmeye yönlendirmemesi, 1 çalışmada ailelerin eğitimsiz olması ve önceliklerinin para kazanmak olması, 1 çalışmada karma aile yapısı, 1 çalışmada evde Türkçe konuşulmaması, 1 çalışmada ailelerin ilgisiz olması, 1 çalışmada çocuklarının yaşadıkları ülkede iletişim konusunda sıkıntı yaşamamalarını istememeleri, 2 çalışmada ailelerin farklı dilde eğitim veren okulları tercih etmeleriyle ilgili sorunlara değinildiği görülmektedir.

Balkanlarda Türkçe öğretiminde yaşanan siyasi ve idari alanlarıyla ilgili sorunlar Tablo 9'da gösterilmiştir:

Tablo 9. Balkanlarda Türkçe Öğretiminde Yaşanan Siyasi ve İdari Sorunlar

SORUNLAR	FREKANS
KURUMSAL VE BÜROKRATİK ENGELLER	2
OKUL DIŞI EĞİTİME KATKI POLİTİKALARI	3
KURUMSAL GÜÇ BİRLİĞİ SORUNU	1
KAMU DİPLOMASİSİNİN TÜRKÇENİN ÖĞRETİMİ FAALİYETLERİNİ ETKİLEMESİ	1
DEVLETLERİN OKUL AÇMAYA İZİN VERMEMESİ	1

TÜRK DİLİNDE YAYIN YAPAN KANALLARIN AZALMASI	1
KÜLTÜR DERNEKLERİNİN AÇILMASINA SICAK BAKILMAMASI	1
KÜLTÜR DERNEKLERİNİN MALİ SIKINTILAR ÇEKMESİ	1

Balkanlara Türkçe öğretimiyle ilgili çalışmalar incelenerek siyasi ve idari kaynaklı sorunlar tespit edilmiştir. Tespit edilen bulgular neticesinde 1 çalışmada kurumsal ve bürokratik engeller, 3 çalışmada okul dışı eğitime katkı politikaları, 1 çalışmada kurumsal güç birliği sorunu, 1 çalışmada devletlerin okul açmaya izin vermemesi, 1 çalışmada Türk dilinde yayın yapan kanalların azalması, 1 çalışmada kültür derneklerinin açılmasına sıcak bakılmaması, 1 çalışmada kültür derneklerinin mali sıkıntılar çekmesiyle ilgili sorunlara değinildiği görülmektedir.

4.Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada, Balkanlarda Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunlar, ilgili literatür ışığında doküman incelemesi yöntemiyle incelenmiş ve çalışmalar örneklem, araştırma modeli, veri toplama araçları ile analiz yöntemleri bakımından değerlendirilmiştir. Araştırmanın bu bölümünde ise elde edilen sonuçlar sunulmuş ve araştırma soruları doğrultusunda tartışılmıştır. İncelenen akademik çalışmalara bakıldığında, çoğunlukla tek yazarlı çalışmaların öne çıktığı, üç, dört veya daha fazla yazarlı çalışmalara ise daha az rastlandığı görülmektedir. Yayın yıllarına göre analiz edildiğinde, çalışmaların 2012'de başladığını ve çoğunluğunun (%15,68) 2022 yılında yayımlandığı tespit edilmiştir. İncelenen akademik çalışmaların yöntem bölümleri incelendiğinde, çoğunlukla olgu bilimi (%15,68) ve durum çalışması (%9,80) gibi desenlerin tercih edildiği, buna karşın gözlem ve karma yöntemlerin (%1,96) oldukça az kullanıldığı belirlenmiştir. Ayrıca 23 akademik çalışmada ise araştırma modeli belirtilmemiştir. Elde edilen bu sonuç Ercan'ın (2014) yapmış olduğu çalışmanın sonucuyla benzerlik göstermektedir. Yapılan bu çalışmada yabancılara Türkçe öğretimi alanında yazılan tezlerin birçoğunda yöntem bölümünün olmadığı tespit edilmiştir. Yapılan bu çalışmada örneklem grupları incelenmiş ve örneklem grubunun çoğunun öğrencilerden (%27,45) oluştuğu tespit edilmiştir. İncelenen 22 akademik çalışmada ise örneklemin belirtilmediği ya da mevcut olmadığı saptanmıştır. Elde edilen bu sonuç Bozkırlı & Er'in (2018) yapmış olduğu çalışmasıyla benzerlik göstermektedir. Bozkırlı & Er (2018) de Boşnaklara Türkçe öğretimi ile ilgili hazırlanan araştırmaların çoğunda örnekleme yönteminin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Balkanlarda Türkçe öğretiminde yaşanan sorunlara değinen araştırmaların bulgular kısmı incelendiğinde genellikle materyal eksiklikleri, Türkçenin dil yapısından kaynaklanan zorluklar, öğrenci temelli problemler, öğretmen kaynaklı sıkıntılar, müfredatla ilgili eksiklikler, öğrenim ortamındaki sorunlar, öğrenme alanlarına dair güçlükler, siyasi ve idari kaynaklı sorunlara değinildiği saptanmıştır.

Balkanlarda Türkçe öğretimi sırasında karşılaşılan materyal kaynaklı sorunlar

arasında en yaygın olanları materyal eksikliği ve ders kitaplarının yetersizliğidir. Materyal eksikliği (f=16) ve kitapların yetersizliği (f=16) gibi bulgular, eğitim sürecinin verimliliğini doğrudan etkileyen faktörlerdir. Kitapların seviyeye uygun olmaması, fiziksel yetersizlikler ve Türkçe çevirilerdeki hatalar da önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Bu durum, Balkan ülkelerindeki eğitim sisteminin ihtiyaçlarına uygun, güncel ve kaliteli materyallerin geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu sahada yapılan diğer çalışmalarda da Türkçe öğretiminde en büyük sıkıntının materyal eksikliğinden kaynaklandığını ortaya koymuştur (Memişoğlu, 2002; Nurlu ve Çelik, 2015; Doğan ve Gülvodina, 2020).

Araştırmalarda Türkçenin dil özelliklerinden kaynaklanan sorunlar incelenmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde en önemli sorunun alfabe farklılığı (f=13) olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, dil bilgisi kurallarının zor öğrenilmesi (f=7), söz dizimi farklılığı (f=4) ve sesletim farklılıkları (f=3) gibi dilsel problemler de önemli birer engel teşkil etmektedir. Bu sorunlar, öğrencilerin Türkçeyi öğrenme sürecinde dilin yapısal özellikleriyle başa çıkmalarını zorlaştırmaktadır.

Balkanlarda Türkçe öğretiminde öğretmen kaynaklı sorunlar incelenmiştir. İnceleme sonucunda en büyük sorun, öğretmen ihtiyacıdır (f=13). Uzman olmayan kişilerin Türkçe öğretmesi (f=7) ve öğretmenlerin ayrı bir eğitim almaması (f=3) gibi sorunlar, eğitimin kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Bunun yanı sıra, öğretmenlerin düşük ücret alması, özlük haklarının korunmaması ve tecrübe eksikliği gibi faktörler de öğretim sürecindeki zorlukları artırmaktadır. Türkçenin etkili bir şekilde öğretilmesinde, öğretmen faktörü önemli bir yer tutmaktadır. Nitelikli öğretmenlerin yetiştirilmesi ve bu öğretmenlerin Türklerin yoğun yaşadığı, Türk okullarının bulunduğu bölgelere atanmasıyla ilgili yaşanan sorunlar, eğitimin aksamasına yol açmaktadır (İşeri ve Tekin, 2022; Türk ve Özlem, 2016; Ergül, 2009; Hayber, 1999).

Elde edilen bulgulara göre, Balkanlarda Türkçe öğretiminde müfredat eksikliği ve yetersizliği (f=6), programların güncelliğini yitirmiş olması (f=4) ve eğitim süresinin yetersizliği (f=6) gibi program temelli sorunlar öne çıkmaktadır. Ayrıca, programlarda ölçme ve değerlendirme bölümünün eksikliği (f=1) de dikkat çekici bir bulgudur. Sözer ve Semiz (2022) Türkçe öğretim programının güncelliğini yitirmiş olması, standart bir ölçme ve değerlendirme yaklaşımının olmaması ve müfredatın yetersizliğinin Balkanlarda Türkçe öğrenenlerin öğrenme sürecini olumsuz etkilediğini ve öğretim sürecinin kalitesini etkilediğini dile getirmiştir. Çalışma bu bağlamda araştırmanın bulgularını destekler niteliktedir.

Çalışmada elde edilen bulgular, öğrencilerin Türkçe öğrenmeye karşı ilgisiz olduğunu (f=5) ve motivasyon eksikliği yaşadığını (f=1) göstermektedir. Ayrıca, iki dilli olmaları, seviye yetersizliği ve Türkçeye ihtiyaç duymamaları gibi faktörler de öğrenme sürecinde zorluklara neden olmaktadır. Okumuş ve Demir (2016) öğrenicilerin Türkçe öğrenmeye karşı ilgi ve motivasyonlarının düşük olduğunu ve bu durumda iş bulma kaygısının etkili olduğunu belirtmiştir. Öğrenicilerin çoğunun

evde ve sosyal çevrede farklı, okulda farklı dil konuştukları ve iki dilliliğin vermiş olduğu bu karmaşadan ötürü Türkçeye daha az ihtiyaç duyduklarını belirtmiştir. Araştırma bulguları bu bağlamda benzerlik göstermektedir.

Balkanlarda Türkçe öğretimi sürecinde sınıfların teknolojik donanım eksikliği (f=3) ve sınıf ortamının fiziksel koşullarının yetersizliği (f=1) gibi problemler, öğretim sürecinin verimliliğini azaltmaktadır. Birleştirilmiş sınıflarda eğitim verilmesi de (f=2) öğretim kalitesini düşüren bir başka etkendir. Çelik (2020) Balkanlarda Türkçe öğretimi sorunlarının başında sınıfların teknolojik donanıma sahip olmamasını dile getirmekte ve bu durumun öğretim sürecinin güncel yaklaşımlarla yapılmasının önünde ciddi bir engel olduğunu belirtmektedir. Dijital çağ denilen bu yüzyılda öğretim ortamlarının teknolojik alt yapılarla desteklenmesinin öğretimin kalitesini artıracağı ve öğrencilerin motivasyonlarını sağlayacağı düşünülmektedir.

Balkanlarda Türkçe öğretimi ile ilgili yapılan çalışmalarda, siyasi ve idari kaynaklı çeşitli sorunlar tespit edilmiştir. Bulgulara göre, 1 araştırmada (f=1) kurumsal ve bürokratik engellere dikkat çekerken, 3 araştırmada (f=3), okul dışı eğitimi destekleyen politikalarla ilgili problemlere odaklanmıştır. Ayrıca, 1 çalışmada (f=1), kurumsal iş birliği eksikliği, bir başka çalışmada ise devletlerin okul açılmasına izin vermemesi sorunu ele alınmıştır. Türkçe dilinde yayın yapan kanalların azalması, kültür derneklerinin açılmasına karşı olumsuz yaklaşımlar ve derneklerin maddi sıkıntıları da diğer çalışmalarda vurgulanan sorunlar arasında yer almıştır. Sancak (2022) Balkanlarda Türkçe öğretimine yönelik kamu diplomasisi politikalarının, belirli hedefler doğrultusunda bir devlet politikası olarak şekillendirilmesi ve bu politikanın ilgili kurumlar tarafından eşgüdüm içerisinde hayata geçirilmesi büyük önem taşıdığını belirtmektedir.

Bu çalışmada, Balkanlarda Türkçe öğretimi alanında yapılan akademik çalışmalar incelenerek, öğretim sürecinde karşılaşılan temel sorunlar analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular hem materyal kaynaklı hem de program, öğretmen ve öğrenci temelli birçok zorluğun varlığını gözler önüne sermektedir. Çalışmaların geniş bir perspektifte ele alınması, bu sorunların çözülmesi için atılabilecek adımlara dair önemli çıkarımlar yapılmasına olanak sağlamaktadır. Sonuç olarak Balkanlarda Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunlar hem öğretim materyallerinin eksikliği hem de öğretmen, öğrenci ve sınıf ortamı gibi çeşitli faktörlerden kaynaklanmaktadır. Bu sorunların çözülmesi, Türkçe öğretiminin kalitesini artıracak ve öğrencilerin dil öğrenme süreçlerini daha başarılı hale getirecektir. Özellikle, materyal ve müfredat eksikliklerinin giderilmesi, öğretmenlerin mesleki gelişimine yatırım yapılması ve teknolojik imkanların daha etkin kullanılması, bu alandaki en önemli adımlar olacaktır. Bu bağlamda tespit edilen sorunlar doğrultusunda şu öneriler verilebilir:

Materyal eksikliğinin eğitimdeki etkisi tartışılmaz bir gerçektir. Dil öğretiminde kullanılacak materyallerin çeşitliliği ve kalitesi, öğrencilerin dil öğrenme sürecini doğrudan etkiler. Bu noktada, Türkiye'deki ilgili kurumların Balkanlarda kullanılan materyalleri gözden geçirerek eksikliklerin giderilmesi ve seviyeye uygun

içeriklerin oluşturulması için iş birliği yapması büyük önem taşımaktadır. Aynı zamanda yerel koşullara uygun ders kitaplarının geliştirilmesi ve mevcut kitapların revize edilmesi de gereklidir. Dijital materyallerin de bu süreçte daha etkin kullanılması, teknolojinin sunduğu imkanlardan yararlanarak materyal sorunlarının hafifletilmesini sağlayabilir.

Alfabe farklılığı, özellikle Kiril alfabesi kullanan ülkelerde Türkçe öğrenimi açısından büyük bir engel teşkil etmektedir. Dil bilgisi kurallarının karmaşıklığı da bu süreci zorlaştırmaktadır. Bu sorunların çözümü için öğretmenlerin, öğrencilere dil bilgisi kurallarını daha basit ve anlaşılır bir şekilde aktarması, Türkçenin yapısal özelliklerine uygun öğretim teknikleri geliştirmesi gerekmektedir. Ayrıca, dil öğretiminde teknoloji tabanlı materyallerin kullanımı, özellikle sesletim sorunlarının üstesinden gelinmesinde etkili olabilir.

Öğretmen eksikliği ve uzmanlık yetersizliği, dil öğretiminin etkinliğini düşüren başlıca sorunlardır. Bu noktada, Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında eğitim alanında iş birliği yapılması, özellikle Türkçe öğretmenlerinin daha nitelikli eğitim alması için programların geliştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, öğretmenlerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi, özlük haklarının korunması ve mesleki gelişim fırsatlarının sunulması, öğretim sürecinin verimliliğini artıracaktır.

Eğitim programlarının güncellenmesi ve yerel koşullara uygun hale getirilmesi, Türkçe öğretiminin başarıya ulaşmasında kritik bir rol oynamaktadır. Müfredatın eksik veya yetersiz olması, öğrencilerin dil becerilerini geliştirmesini zorlaştırmakta ve öğretim sürecini sekteye uğratmaktadır. Bu nedenle, Balkanlarda uygulanacak Türkçe öğretim programlarının güncel pedagojik yaklaşımlar doğrultusunda yeniden ele alınması, ölçme ve değerlendirme sistemlerinin daha etkin bir şekilde uygulanması gerekmektedir.

Öğrencilerin motivasyon eksikliği ve ilgisizliği, dil öğrenme sürecinin başarısını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu sorunların çözümü için öğrencilere dil öğrenmenin avantajları ve gelecekteki fırsatları hakkında daha fazla bilgilendirme yapılmalı, derslerin daha ilgi çekici hale getirilmesi için yenilikçi öğretim yöntemleri uygulanmalıdır. Öğrencilerin dil öğrenme süreçlerini daha eğlenceli ve teşvik edici kılmak için oyunlaştırma teknikleri, projeye dayalı öğrenme ve teknoloji destekli eğitim yöntemleri kullanılabilir.

Sınıfların teknolojik donanımının yetersiz olması, dil öğrenme sürecinin modern öğretim tekniklerinden faydalanmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, sınıfların daha iyi donatılması, özellikle akıllı tahtalar ve bilgisayarların yaygın kullanımı, öğretmenlerin teknolojiyi derslerinde daha etkin kullanmasını sağlayacaktır. Aynı zamanda, sınıf ortamının fiziksel koşullarının iyileştirilmesi ve birleştirilmiş sınıflarda daha etkili öğretim yöntemlerinin geliştirilmesi de önemlidir.

Kaynakça

Açık, F. & Yavuz, R. İ. (2019). Balkanlarda öğreticilerin gözünden Türkçe öğretimi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* (*48*), 299-326. https://doi.org/10.24155/tdk.2019.122

Aydın, O. (2014). Türkçe öğretiminde materyal eksikliği ve öğretmen yetersizliği: balkanlar örneği. *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(4), 12-29.

Balcı, B. (2011). Balkanlar ve Türk dili: tarihsel süreçte Türkçenin yeri ve önemi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 58, 23-35.

Bozkırlı, K.Ç. & Er, O. (2018). Boşnaklara Türkçe öğretimi ile ilgili araştırmalar üzerine betimsel bir inceleme. *E-Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 61-70.

Çelik, A. (2019). *Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Yasal Düzenlemeler*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Doğan, L & Gülvodina, G. (2020). Bulgaristan'da Türkçe eğitim ve ilköğretim ikinci kademe Türkçe ders kitaplarının (1992-2019 Yılları) karşılaştırılması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 809-825.

Ercan, A. N. (2014). *Yabancılara Türkçe öğretimi üzerine yapılmış lisansüstü tezlerin çeşitli değişkenler açısından analizi.* 7. Uluslararası Türkçenin Eğitimi Öğretimi Kurultayı, Muğla 19-21 Haziran.

Ergül, H. F. (2009). Kosova'da Türkçe eğitim ve sınıf öğretmeni yetiştirme ihtiyacı. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi,* (13), 39-51.

Hayber, A. (1999). *Makedonya'da Türkçe öğretimi (üniversite düzeyinde)*. *Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni.* Türk Dil Kurumu Yayınları

İşeri, K. & Çapan Tekin, S. (2022). Balkanlarda Türkçe öğretiminde sorunlar ve çözüm önerileri. *International Journal of Language Academy*, *10*(4), 222-235.

Karacaoğlu, M. Ö. (2024). Yunus emre enstitüsünün balkanlardaki Türkçe öğretimi faaliyetlerine genel bir bakış. *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi, 7*(1), 168-186.

Kaya, S. (2021). Balkanlarda Türkçe eğitiminde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri. *Uluslararası Türkçe Eğitim ve Öğretimi Dergisi*, 5(1), 23-37.

Memişoğlu, H. (2002). *Geçmişten günümüze Bulgaristan'da Türk eğitim tarihi*. Kül-

tür Bakanlığı Yayınları.

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage Publications.

Nurlu, M. ve Çelik, M. E. (2015). Bulgaristan'da demokrasi döneminde Türkçe öğretimi meselesi. *Yeni Türkiye Dergisi,* 69, 4431-4438.

Okumuş, S. & Demir, H. H. (2014). Kosova'da Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Bir Dinleme/İzleme Etkinliği: Türkçe Dizi Filmler ve Etkileri. 9 th International Balkans Education and Science Congress (s. 78-85). Edirne.

Sancak, K. (2022). Balkanlardaki Türkçe öğretimi faaliyetlerinin kamu diplomasisi perspektifinden analizi. Paradigma. *İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi,* 11(2), 56-66.

Sözer, B., & Semiz, K. (2022). Kazakistan örneğinde Türkçe öğreticilerinin genel durumu: sorunlar, beklentiler ve öneriler. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 12*(3), 1815-1844. https://doi.org/10.48146/odusobiad.1135739

Türk, F. & Özlem, K. (2016). *Bulgaristan Türkleri ve Türkçe. F. Türk (Ed.), Balkanlarda yaşayan Türk azınlıkları ve Türkçeye yönelik dil politikaları (ss. 1-34)*. Astana Yayınları.

Yavuz, H. (2020). Balkanlarda Türkçe öğretimi ve Türkiye'nin rolü. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 45-60.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Ankara: Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınlar.

YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE DİL İHTİYAÇ ANALİZİ: SIRBİSTAN NOVİ PAZAR TÜRK KÜLTÜR MERKEZİ ÖRNEĞİ

Dr. Ahmet Çam[1]
Zübeyir Akdemir[2]

Özet

Yabancı dil öğrenmek, kişiden kişiye değişen gerekçelerle ortaya çıkan bir süreçtir. Dil öğretim süreçlerinin bireylerin ihtiyaçlarına göre tasarlanması, öğretimin süresi, öğretimde kullanılacak teknik ve materyaller açısından son derece önemlidir. Sırbistan, Balkan coğrafyasında Türkçe öğretimi açısından öne çıkan ülkelerden biridir. Sırbistan'da farklı kurum ve kuruluşlar tarafından Sırbistanlılara Türkçe öğretim faaliyetleri sürdürülmektedir. Sancak Bölgesi'nde yer alan ve 2010 yılından beri faaliyet gösteren Novi Pazar Türk Kültür Merkezi, Türkçe öğrenmek isteyen Novi Pazarlıların yoğun ilgi gösterdiği kurumlar arasındadır. Bu çalışmada Novi Pazar Türk Kültür Merkezinde düzenlenen Türkçe kurslarına katılan kursiyerlerin Türkçe öğrenme gerekçeleri ele alınmıştır. Araştırma, nitel açıdan yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Novi Pazarlıların niçin Türkçe öğrendiklerini ortaya koymaya yönelik bir durum çalışmasıdır. Çalışma için hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile Novi Pazar Türk Kültür Merkezinde Türkçe öğrenen 140 katılımcıya ulaşılmıştır. Araştırmada açık uçlu soruların yer aldığı yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. İki bölümden oluşan ve Türkçe-Sırpça iki dilli olarak hazırlanan formun ilk bölümünde kişilerin demografik bilgilerine yönelik sorulara, ikinci bölümünde ise öğrencilerin dil öğrenme gerekçelerini tespit etmek için hazırlanan iki soruya yer verilmiştir. Görüşme formunun hazırlanma aşamasında öncelikle benzer çalışmalar incelenmiştir. Katılımcılardan elde edilen verilere göre Novi Pazarlılar; kendini geliştirme, Türk kültürünü ve tarihini tanıma, iş bulma, Türkiye'ye düzenlenen proje ve kültürel gezilere katılma, Türkiye'deki arkadaşları ve akrabaları ile Türkçe iletişim kurma, boş zamanlarını değerlendirme, uzmanlık alanı ile ilgili Türkçe literatüre hâkim olma, dizi ve filmleri alt yazısız izleme, Türk vatandaşı olma ve Türkiye'de yaşama, Türkiye'de burslu okuma ve Türkiye'de yükseköğretim görme, ticaret yapma, iş yerindeki Türklerle anlaşma vd. gerekçelerle Türkçe öğrenmektedirler.

Anahtar Kelimeler: yabancılara Türkçe öğretimi, dil ihtiyaç analizi, Novi Pazarlıların Türkçe öğrenme gerekçeleri, Novi Pazar Türk Kültür Merkezi

1 Novi Pazar Devlet Üniversitesi, ahmetefecam@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4338-9090.
2 State University of Novi Pazar, zakdem@gmail.com, ORCID: ORCID: 0009-0003-1620-944X.

LANGUAGE NEEDS ANALYSIS IN TEACHING TURKISH TO FOREIGNERS: THE CASE OF THE TURKISH CULTURAL CENTER IN NOVI PAZAR, SERBIA

Abstract

Learning a foreign language is a process that occurs for reasons that vary from person to person. Designing language teaching processes according to the needs of individuals is extremely important in terms of the duration of teaching and the techniques and materials to be used in teaching. Serbia is one of the prominent countries in the Balkan geography in terms of Turkish teaching. Turkish teaching activities to Serbians are carried out by different institutions and organizations in Serbia. Novi Pazar Turkish Cultural Center, located in the Sancak Region and operating since 2010, is among the institutions that attract great interest from Novi Pazar peoples who want to learn Turkish. In this study, the reasons for learning Turkish of the trainees who attended the Turkish courses held at the Novi Pazar Turkish Cultural Center were discussed. The research is a qualitative case study aimed at revealing why Novi Pazar residents who learn Turkish as a foreign language learn Turkish. With the semi-structured interview form prepared for the study, 140 participants learning Turkish at Novi Pazar Turkish Cultural Center were reached. A semi-structured interview form with open-ended questions was used in the study. The form, which consisted of two parts and was prepared as a Turkish-Serbian bilingual, included questions about demographic information in the first part, and two questions prepared to determine the reasons for students' language learning in the second part. Similar studies were first examined in the preparation phase of the interview form. According to the data obtained, the people of Novi Pazar; self-improvement, getting to know Turkish culture and history, finding a job, participating in projects and cultural trips to Türkiye, communicating in Turkish with friends and relatives in Türkiye, spending their free time, mastering Turkish literature related to their field of expertise, watching TV series and movies. They learn Turkish for reasons such as watching without writing, being a Turkish citizen and living in Türkiye, studying in Türkiye with a scholarship, and receiving undergraduate and graduate education in Türkiye, trade, communication with Turks at work.

Keywords: Teaching Turkish to foreigners, Language needs analysis, Reasons for Novi Pazar peoples to learn Turkish, Novi Pazar Turkish Cultural Center

1.Giriş

Türkiye-Sırbistan ilişkileri köklü bir geçmişe sahiptir. Osmanlı döneminde tesis edilen ikili ilişkiler, Türkiye Cumhuriyeti döneminde de sürdürülerek günümüze kadar ulaşmıştır. Tarihsel süreçte ortaya çıkan kültürel ortaklıklar, aynı zamanda iki toplumun karşılıklı olarak birbirlerini tanımasına vesile olmuştur. Tarihsel bağların kuvvetli olmasına ek olarak son yıllarda iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik iş birliğinin artması, vizelerin karşılıklı olarak kaldırılması ve böylece turizm faaliyetlerinin artması, Türk dizi-sinema sektörünün başarılı çalışmaları, Türkiye'de eğitim gören Sırbistanlıların sayıca artması vb. nedenlerden ötürü Sırbistan'da Türkçeye gösterilen ilginin günden güne arttığını göstermektedir (Çam ve Župljanin, 2023, s. 343).

Sırbistan'da Belgrad, Novi Pazar, Novi Sad, Niş, Kragujevac ve Tutin şehirlerindeki 13 farklı noktada yabancı dil olarak Türkçe öğretimi yapılmaktadır. T.C. Belgrad Büyükelçiliği Eğitim Müşavirliğinin resmî verilerine göre 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Sırbistan'da 13 farklı noktada 10 Türk dili okutmanıyla gerçekleştirilen Türkçe kurslarında 900'den fazla kursiyer katılmıştır (MEB BEM, 2024). Ayrıca Türkiye Maarif Vakfı ve Yunus Emre Enstitüsü gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin desteğiyle Türkçe öğretim faaliyetlerinde bulunan kurum ve kuruluşlar da mevcuttur.

Sırbistan'ın güneybatısında yer alan Novi Pazar şehri, ülkedeki Boşnakların kültür merkezi olan Sancak bölgesinin başkenti olarak anılagelmektedir. Şehrin Gazi İsa Bey tarafından 1459 yılında kurulduğu ve 23 Ekim 1912 tarihine kadar bölgede Osmanlı hâkimiyetinin sürdüğü tarihsel kayıtlarda mevcuttur (Aruçi, 2013: 43 s. 468-469). Türkiye Cumhuriyeti Belgrad Büyükelçiliği ile Novi Pazar Belediyesi arasında 2010 yılında imzalanan protokolle faaliyetlerine başlayan Novi Pazar Türk Kültür Merkezinde kurulduğu günden beri 2259 kişiye Türkçe sertifikası verilmiştir (Çam ve Župljanin, 2023, s. 348-350).

Dil öğretimi aşamalarında pek çok değişken bulunur. Değişkenler, kursun tasarımını ve hedeflenen kazanımlara ulaşma süreçlerini de etkilemektedir. Bu bağlamda kurs ve ders programları tanımlanmadan önce öğrenici kitlesinin ilgi ve isteklerinin dikkate alınması gerekmektedir. Bu aşamada dil ihtiyaç analizi çalışmalarının önemi ortaya çıkmaktadır (Çangal ve Duran, 2022, s. 66). Şehirde Türkçe ve Türk kültürüne olan yoğun ilginin sürdürülmesi de yine ihtiyaç analizi çalışmalarına gereksinim olduğunu kanıtlamaktadır.

2.Amaç

Bu araştırmanın amacı, Sırbistan'ın Sancak Bölgesi'nde bulunan Novi Pazar Türk Kültür Merkezinde yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Novi Pazarlıların Türkçe öğrenme gerekçelerini tespit etmek ve alan yazındaki ihtiyaç analizi çalışmalarından hareketle çeşitli değerlendirmeler yapmaktır. Bu amaç doğrultusunda temel olarak "Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Novi Pazarlılar neden Türkçe öğrenmektedir?"

sorusuna cevap aranmıştır.

3.Yöntem

Araştırma, nitel açıdan yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Novi Pazarlıların Türkçeyi ne amaçla öğrendiklerini ortaya koymaya yönelik bir durum çalışmasıdır. Durum çalışması "Nasıl ve niçin sorularını temel alan, araştırmacının kontrol edemediği bir olgu ya da olayı derinliğine incelemesine olanak veren araştırma yöntemidir." (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s. 289). Bu çalışmada da Novi Pazar Türk Kültür Merkezindeki kurslarda Türkçe öğrenen öğrencilerin niçin Türkçe öğrendikleri incelenmiş, bulguların yorumlanmasında Sırbistan'ın diğer bölgelerinde Türkçe öğreten uzmanların görüşlerinden de yararlanılmıştır.

Araştırmada açık uçlu soruların yer aldığı yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. İki bölümden oluşan ve Türkçe-Sırpça iki dilli olarak hazırlanan formun ilk bölümünde katılımcıların demografik bilgilerine yönelik sorulara, ikinci bölümünde ise öğrencilerin dil öğrenme gerekçelerini tespit etmek için hazırlanan iki soruya yer verilmiştir. Görüşme formunun hazırlanma aşamasında öncelikle benzer çalışmalar incelenmiş ve özellikle daha evvel Sırbistan geneli için yapılan "Yabancılara Türkçe Öğretiminde Dil İhtiyaç Analizi: Sırbistan Örneği (2023)" adlı çalışmadan yararlanılmıştır. Bundan sonra Novi Pazar'da dil öğrenme gerekçelerini ortaya koyan bir madde havuzu oluşturulmuştur. İkinci etapta oluşturulan madde havuzu devlet üniversitelerine bağlı Türkçe öğretim merkezlerinde görev yapan üç uzmanın görüşüne sunulmuştur. Uzman görüşlerinden hareketle ve yerel dinamikler de dikkate alınarak madde havuzuna eklemeler yapılmış ve uygun görülmeyen bazı maddeler havuzdan çıkarılmıştır.

Formun kapsam geçerliğini sağlayabilmek için hazırlanan form yurt dışında yabancılara Türkçe öğreten dört uzmanın değerlendirmesine sunulmuş ve alınan geri bildirimlerden hareketle görüşme formuna son şekli verilmiştir. Formun güvenilirliği için katılımcılar arasındaki tutarlılığa bakılmış, elde edilen bulgular çalışmaya katılan kişilerle paylaşılmıştır. Madde havuzunda yer alan ve Novi Pazarlı Türkçe öğrenen kursiyerlerin dil öğrenme gerekçelerini ortaya koyması hedeflenen maddeler "Ticaret yapmak, iş bulmak, Türkiye'de üniversite okumak, Türkiye'de yaşamak, Boş zamanlarımı değerlendirmek, Kendimi geliştirmek, Türk arkadaşlarımla iletişim kurmak, Türk kültürünü ve tarihini tanımak, Türk dizilerini/filmlerini Türkçe izlemek, Türkçe bilen akrabalarım ile konuşmak, Uzmanlık alanımla (mesleğimle) ilgili akademik ve teknik Türkçeyi öğrenmek, Resmî görüşmeler/toplantılar yapmak, Türk vatandaşı olmak, Çalışma ortamımdaki Türklerle anlaşmak, Burs almak, Erkek/kız arkadaşım veya eşim Türk olduğu için, Sık sık Türkiye'ye turist olarak gittiğim için, Novi Pazar Türk Kültürü Merkezi tarafından Türkiye'ye düzenlenen proje, gezi ve benzeri etkinliklere katılmak." şeklindedir.

Madde havuzunda yer almayan gerekçeler için kursiyerlere "diğer" seçeneği

sunulmuş ve dil öğrenme gerekçelerini kısaca yazmaları istenmiştir. Kursiyerlere bu bölümde ayrıca dil öğrenme gerekçelerini açıklamaları için "Türkçe öğrenme gerekçelerinizi bir paragraf şeklinde yazabilir misiniz?" sorusu yöneltilmiştir.

3.1.Çalışma Grubu

Araştırmada ölçüt örneklemeye uygun bir biçimde çalışma grubu seçilmiştir. Ölçüt örnekleme esasına göre "Bir araştırmada gözlem birimleri belli niteliklere sahip kişiler, olaylar, nesneler ya da durumlardan oluşturulabilir. Bu durumda örneklem için belirlenen ölçütü karşılayan birimler (nesneler, olaylar vb.) örnekleme alınırlar" (Büyüköztürk vd., 2016, s. 92). Buna göre araştırmada örneklem seçimi için araştırmacılar tarafından belirlenen ölçüt "Novi Pazar Türk Kültür Merkezinde yabancı dil olarak Türkçe öğreniyor olmak" şeklinde belirlenmiştir. Araştırmanın çalışma grubu, 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Novi Pazar Türk Kültür Merkezinde yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Novi Pazarlı kursiyerlerden oluşmaktadır. Araştırmaya 140 kursiyer katılmıştır. Araştırmaya katılım için herhangi bir ödül veya zorunluluk ortaya konmamış, kursiyerler gönüllülük esasına uygun olacak şekilde çalışmaya dâhil edilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara Dair Demografik Veriler

		N	*%*
Cinsiyet	Kadın	124	88,6
	Erkek	16	11,4
Yaş	18-25	106	75,7
	26-30	11	7,9
	31-35	11	7,9
	36 ve üzeri	12	8,6
Eğitim Durumu	İlköğretim mezunu	5	3,6
	Lise mezunu	61	43,6
	Lisans mezunu	58	41,4
	Yüksek lisans mezunu	15	10,7
	Doktora mezunu	1	0,7
Meslek	Öğrenci	99	70,7
	Öğretmen	8	5,7
	Ekonomist	9	6,4
	İşsiz	8	5,7
	Ev hanımı	4	2,8
	Yönetici	3	2,1
	Emekli	2	1,4
	Hukukçu	2	1,4
	Satış danışmanı	2	1,4
	Diğer	3	2,1

Türkçe Öğrenme Süresi	0-12 ay arası	46	32,9
	13-24 ay arası	51	36,4
	25-36 ay arası	19	13,6
	37-48 ay arası	10	7,1
	49 ay ve üzeri	14	10
Türkçe Seviyesi	Bilmiyorum	2	1,4
	A1	40	28,6
	A2	41	29,3
	B1	17	12,1
	B2	21	15
	C1	17	12,1
	C2	2	1,4

Araştırmaya katılan 140 katılımcının tamamı, Novi Pazar Türk Kültür Merkezindeki kursiyerlerden oluşmaktadır. Katılımcıların demografik verileri incelendiğinde %88,6'sı kadın, %11,4'ü erkektir. Bu orana göre Novi Pazar Türk Kültür Merkezinde Türkçe öğrenen kursiyerlerin çoğunun kadınlardan oluştuğu söylenebilir. Katılımcıların %75,7'inin 18-25, %7,9'u 26-30, %7,9'u 31-35 yaş aralığında ve %8,6'sı 36 ve üzeri yaştadır. Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında Türkçe öğrenen kursiyerlerin %3,6'sı ilköğretim, %43,6'sı lise, %41,4'ü lisans, %10,7'si yüksek lisans ve %0,7'si doktora mezunudur.

Katılımcıların meslekleri incelendiğinde %70,7'si öğrenci, %5,7'si öğretmen, %6,4'ü ekonomist, %5,7si işsiz, %2,8'i ev hanımı, %2,1'i yönetici, %1,4'ü emekli, %1,4'ü hukukçu, %1,4'ü satış danışmanı ve %2,1'i tabloda yer verilmeyen diğer mesleklere dâhildir. Buna göre katılımcıların büyük bir bölümünün öğrencilerden oluştuğu görülmüştür.

Katılımcıların Türkçe ve Türk kültürüyle ilgili bilgilerini somut yorumlarla betimlemek için öğrenme süreleri ve Türkçe düzeyleri de önemli bir olgudur. Buna göre kursiyerlerin %32,9'u 0-12, %36,4'ü 13-24, %13,6'sı 25-36, %7,1'i 37-48 aydır Türkçe öğrenmektedir. Kursiyerlerin %10'u ise 49 ay ve üzeri Türkçe öğrendiğini ifade etmiştir. Katılımcıların %28,6'sının A1, %29,3'ünün A2, %12,1'inin B1, %15'inin B2, %12,1'inin C1 ve %1,4'ünün C2 düzeyinde Türkçe bildikleri görülmüştür. Kursiyerlerin %1,4'ü ise Türkçe seviyesini bilmediğini belirtmiştir.

4.Bulgular ve Yorum

Araştırma kapsamında Novi Pazarlı kursiyerlere Türkçe öğrenme gerekçeleri sorulmuş ve kursiyerlerin kendi dil öğrenme gerekçelerini karşılayan maddeleri işaretlemeleri istenmiştir. Katılımcıların birinci soruya verdikleri cevaplara ait kodların frekans ve yüzdeleri şu şekildedir:

Tablo 2. Novi Pazarlıların Türkçe Öğrenme Gerekçeleri

Tema	*Madde*	*f*	*%*
Neden Türkçe öğreniyorsunuz?	Kendimi geliştirmek	120	85,7
	Türk kültürünü ve tarihini tanımak	76	54,3
	Novi Pazar Türk Kültürü Merkezi tarafından Türkiye'ye düzenlenen proje, gezi ve benzeri etkinliklere katılmak	65	46,4
	Boş zamanlarımı değerlendirmek	46	32,9
	Sık sık Türkiye'ye turist olarak gittiğim için	45	32,1
	Türk dizilerini-filmlerini Türkçe izlemek	45	32,1
	Türkçe bilen akrabalarım ile konuşmak	40	28,6
	Türkiye'de üniversite okumak	37	26,4
	Türk arkadaşlarımla iletişim kurmak	28	20
	Türkiye'de yaşamak	27	19,3
	İş bulmak	27	19,3
	Burs almak	25	17,9
	Uzmanlık alanımla (mesleğimle) ilgili akademik ve teknik Türkçeyi öğrenmek	17	12,1
	Ticaret yapmak	15	10,7
	Türk vatandaşı olmak	13	9,3
	Çalışma ortamımdaki Türklerle anlaşmak	10	7,1
	Resmî görüşmeler/toplantılar yapmak	4	2,9
	Erkek/kız arkadaşım veya eşim Türk olduğu için	3	2,1

Katılımcıların %85,7'si kendisini geliştirmek, %54,3'ü Türk kültürünü ve tarihini tanımak, %46,4'ü Novi Pazar Türk Kültürü Merkezi tarafından Türkiye'ye düzenlenen proje, gezi ve benzeri etkinliklere katılmak, %32,9'u boş zamanlarımı değerlendirmek, %32,1'i sık sık Türkiye'ye turist olarak gittiği için, %32,1'i Türk dizilerini-filmlerini Türkçe izlemek, %28,6'sı Türkçe bilen akrabalarım ile konuşmak, %26,4'ü Türkiye'de üniversite okumak, %20'si Türk arkadaşlarıyla iletişim kurmak, %19,3'ü Türkiye'de yaşamak, %19,3'ü iş bulmak, %17,9'ü burs almak, %12,1'i uzmanlık alanıyla (mesleğiyle) ilgili akademik ve teknik Türkçeyi öğrenmek, %10,7'si ticaret yapmak, %9,3'ü Türk vatandaşı olmak, %7,1'i çalışma ortamımdaki Türklerle anlaşmak, %2,9'u resmî görüşmeler/toplantılar yapmak, %2,1'i erkek/kız arkadaşı veya eşi Türk olduğu için Türkçe öğrenmek amaçlarıyla Türkçe kursuna katıldıklarını ifade etmişlerdir.

Kendini geliştirmek isteyen kursiyerlerden K1, Türkçeyi çok sevdiğini; K5 Türk kültürünü çok sevdiğini, Türkiye'ye gidip tüm şehirleri gezmek istediğini ve Türkçe kursunun bunu kolaylaştıracağını düşünmektedir. K55 "Merakımdan Türk dilini öğreniyorum ve Türk kültürünü tanıyorum. İngilizce ve Almanca biliyorum, şu anda Türkçenin yanı sıra Arapça ve Korece de öğreniyorum. Yakında İspanyolcaya başlayacağım... Yeni diller öğrenmek istiyorum ve bu konuda eğitim almak istiyorum ayrıca Türkiye gezilerinden dolayı da öğreniyorum ama bir ara orada yaşamak da isterim.", K15 ise "Kursa başlamadan önce Türkçeyi dizilerden öğrendim, konuşmam iyiydi ama kendimi bu konuda daha da geliştirmek istedim." diyerek Türkçenin kişisel gelişimine katkısı olacağını ifade etmiştir. C2 seviyesinde Türkçe bilen K62 "Dil öğrenmeyi seviyorum ve başka dilleri öğrenmeyi de planlıyorum. Ayrıca İstanbul'da yaşayan ablam var ve sık sık onu ziyarete gidiyorum. Daha evvel dört yıl İstanbul'da yaşadım" diyerek duygu ve düşüncelerini ifade etmiştir. K20, kursun kendisi için faydalı olduğunu çünkü Türkçe pratik yapmaya imkân sağladığını ve ders hocasının konuları iyi anlattığından ötürü kursa devam ettiğini söylemiştir. K9, Türkçeyi öğrenerek kendini daha iyi tanıdığını, bu sayede yeni şeyleri başarabileceğine olan inancının arttığını söylemiştir. K24, Türk kültürünü tanımak ve kendini geliştirmek amacıyla Türkçe öğrendiğini belirtmiştir. Bunun nedeni olarak da Türkiye'nin kendisi için özel bir devlet olduğunu orda yaşamak istediğini ancak ailesinden uzak kalmak istemediği için bu seçenekte kararsız olduğunu söylemiştir.

Türk kültürünü ve tarihini tanımak seçeneğini işaretleyen K56 "Çünkü Türkçe o kadar sıcak ve güzel bir dil ki bunu anlatamam.", K95 "Türkiye'yi, Türk halkını ve Türk dilini seviyorum, bu konuda araştırmalar yapıyorum ve yeni şeyler öğrenmek istiyorum. Sık sık Türkiye'ye gidiyorum ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ile tanışmak istiyorum." demiştir. K4, Türk dilini, tarihini ve kültürünü sevdiği ve dil bilgisini geliştirmek için Türkçe öğrenmektedir. K3 ise Türkleri harika kültüre sahip olan harika insanlar olarak tanımlamış ve Türkiye'nin eğitim görmek ve hayat kurmak için güzel bir yer olduğunu beyan etmiştir. K6 da "Özellikle Türkiye'nin dili ve kültürüyle bir bütün olarak ilgileniyorum. Sık sık Türkiye'ye seyahat ediyorum ve Türkiye'de nasıl geçineceğimi ve sosyal hayatı mümkün olduğunca iyi tanımak benim için çok önemli. Hem iş hayatımda hem de Türkiye'deki akrabalarımla sohbet için de Türkçeyi kullanmak istiyorum." demiştir. K13 ise "Türk devletini seviyorum, Türk kültürünü ve tarihini tanımak istiyorum, İstanbul'u çok seviyorum, orası benim için dünyadaki en güzel şehirdir. Aynı zamanda kendimi geliştirmek istiyorum."

diyerek Türkçe öğrenme gerekçelerini sıralamıştır. Eczacı olduğunu belirten K128 "Türk dilini seviyorum ve çocukluğumdan beri Türkçeye ilgi duyuyorum şimdi de boş zamanlarımı Türk dizilerini izleyerek geçiriyorum.", K139 da "Yeni diller öğrenmeyi seviyorum. Türkiye, orada yaşayan akrabalarımın hikâyeleri nedeniyle her zaman ilgimi çekmiştir, bu nedenle Türkçe öğrenmek benim için mantıklı bir seçim oldu.", K18 ise "Etkileyici olan coğrafyası ve zengin bir dil yapısına sahip olması nedeniyle benim için Türkçeyi öğrenmek hep heyecan verici bir hedefti. Türkçe öğrenerek, aynı zamanda Türk kültürünü daha derinlemesine keşfetme şansı buluyorum ve iletişim becerilerimi genişletiyor." demiştir.

Novi Pazar Türk Kültür Merkezinde Türkçe öğrenen kursiyerlerin dil becerilerini geliştirmek amacıyla 2016 yılından beri Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) başta olmak üzere çeşitli kurum ve kuruluşların desteğiyle Türkiye'ye kültür gezileri düzenlenmektedir (Çam ve Župljanin, 2023, s. 350). Düzenlenen bu gezilerin de katılımcıların Türkçe öğrenmesinde olumlu etkisi görülmektedir. Bu seçeneği işaretleyenlerden K112, "Genelde yabancı dilleri severim, Türkçe akustiğinden dolayı benim için özeldir. Ayrıca Türkiye'ye seyahat etmeyi, oradaki insanlarla iletişim kurmayı sevdiğim için, Türk kültürünü ve geleneklerini sevdiğim için Türkçe öğreniyorum." demiştir. K130 ise bu durumu "Türkçeyle ilgili her şeyi çok seviyorum ve bu kurs sayesinde Türkiye'ye daha fazla seyahat edebilmek için Türkçe öğreniyorum ayrıca kursta yeni arkadaşlıklar kuruyorum.", K67 de "Türkçe öğrenmeye olan ilgimin belirli bir nedeni yok. Dizileri ve sosyal ağları takip ederek Türkiye'ye ilgi duymaya başladım. Bilgimi geliştirmek için kursa başladım. Durumumdan memnunum ve kursun en sevdiğim kısmı, hocalarla ve diğer arkadaşlarımla zaman geçirmek ve onlarla seyahat etmek. Türkiye'de okumak için artık daha istekliyim." şeklinde görüşlerini özetlemiştir.

Türkiye'de üniversite okumak istediğini belirtenlerden K126'ya göre Türkiye'de eğitime başlamadan önce Türkçeyi öğrenmiş olmak oraya alışma süresini kısaltacaktır. K11 ise düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: "Çeşitli nedenlerden dolayı Türkçe öğreniyorum. Öncelikle yeni kültürleri ve dilleri keşfetmeyi seviyorum çünkü bunlar diğer ülkelerdeki insanları daha iyi anlamama yardımcı oluyor. Ayrıca Türkçe öğrenmek yeni iş fırsatlarının kapısını açıyor ve ufkumu genişletiyor. En önemlisi, Türkçe öğrenmek beni mutlu ediyor ve tatmin ediyor. Kendimi başka bir dilde ifade etmek ve insanlarla daha derin bir şekilde bağlantı kurmak istiyorum.". Aynı seçeneği işaretleyen K74 ise "Türkiye benim anavatanım ve orada okumak istiyorum." şeklinde görüşlerini dile getirmiştir. K40 ise "Türkçe öğrenmemin en büyük nedeni, Türkiye'de okumak ve üniversite için burs almaktır. Bunun yanında elbette Türk dizilerini izleyerek edinilen Türkçe sevgisi." demiştir.

Boş zamanlarını değerlendirmek için Türkçe öğrendiğini belirten K109, hobi olarak Türkçe öğrendiğini ifade etmiş; K17 "Hocalar olağanüstü, sanki yakın dostlarımızdan Türkçe öğreniyormuşuz gibi hissettiren bir atmosfer yaratıyorlar. Bize sadece dil öğretmekle kalmıyor aynı zamanda eğlenmemizi ve öğrenme sürecinden keyif almamızı da sağlıyorlar. Derslerimiz sadece standart dersler değildir, çeşitli oyun ve aktivitelerin yer aldığı etkileşimli bir sosyalleşme ortamıdır." diyerek Türkçe kursunun sosyalleşmesine katkı sağladığını düşünmektedir. K23'e göre ise Türkçe kendisi için sadece bir dil değil, hayatının anlamıdır. Aynı seçeneği işaretleyenlerden

K8 de "Türkçe öğrenmemde birkaç sebep var; her şeyden önce kesinlikle kendimi geliştiriyorum. Bu kurs mükemmel arkadaşlar edindiğim mükemmel bir yer. Ayrıca hocalar da iyi ve burada harcadığım zaman benim için değerli." demiştir. K34, K36 ve K37 de sırasıyla Türkiye'yi, Türkçeyi sevdiğini ve Türkçeyi güzel bir dil olduğu için öğrendiklerini ifade etmişlerdir.

Türkiye'de özellikle İstanbul'un Bayrampaşa ve Pendik ilçeleri başta olmak üzere çeşitli şehir ve ilçelerde yaşayan Novi Pazarlılar bulunmaktadır. Dolayısıyla onlarla iletişim kurmak da kursiyerler için geçerli bir motivasyon kaynağıdır. Türkiye'deki akraba ve arkadaşlarıyla Türkçe konuşmak için kursa gelenlerden K103 Türkiye'de akrabalarının olduğunu, orada iş bulmanın daha kolay olduğunu ve yeni insanlarla tanışmak için Türkçe öğrenmenin iyi bir fikir olduğunu düşünmektedir. Aynı seçeneği işaretleyen K63 de Türkiye'ye gittiğinde oradaki akrabalarıyla Türkçe konuşmanın kendisini daha iyi hissettirdiğini ifade etmiştir.

İş bulmak ve ekonomik katkısı olacağı için Türkçe öğrenen K127 "Türkçe öğrenmemin sebebi ise geleceğimi Türkiye'de görüyor olmam, orada okuyup iş bulup hayatıma Türkiye'de devam etmek istememdir.", K137 de "Valla çok uzun zamandır Türkçe öğreniyorum, ilk önce dizilerden öylesine öğreniyordum, sonradan üniversiteye başladım ve Türkçenin mesleğime de yardımcı olabileceğini anlayınca öğrenmeye devam ettim. Bir de Türkiye en sevdiğim ülkelerden biri, bu da benim için bir sebep.", K113 ise Türkçenin kolay öğrenilebilen çok güzel bir dil olduğunu, bu yolla kısa sürede iş bulabileceğini ve kişinin kendini geliştirebilmesine olanak sağladığını ifade etmiştir. Ekonomist olan K72 "Türkiye'ye ve Türkçeye büyük bir sevgim var. Öncelikle kişisel gelişimim için bu dili öğrenip sonrasında iş hayatıma yarayacak şekilde kullanmak istiyorum." görüşündedir.

5. Sonuç ve Tartışma

Yabancılara Türkçe öğretimi alanında son yıllarda yapılan ihtiyaç analizi çalışmalarında çeşitli ülkelerdeki vatandaşların Türkçe öğrenme gerekçeleri ele alınmıştır (Çangal ve Duran, 2022, s. 79-80). Yabancı dil öğretiminde sürecin doğru bir biçimde planlanması bakımından dil ihtiyaç analizi yapılması son derece önemlidir. Yabancı dil olarak Türkçeyi öğrenen kitlelerin bunu hangi amaçla yaptıkları öğretimin program tasarımı ve bireyselleştirilmiş öğrenme süreçleri açısından da kayda değerdir. Çalışmada Novi Pazar Türk Kültür Merkezinde Türkçe öğrenen kursiyerlerin bunu hangi amaç ve gerekçeler doğrultusunda yaptıklarını ortaya koymak amaçlanmıştır.

Araştırmadan elde edilen demografik sonuçlar şöyledir: araştırmadaki katılımcıların %88,6'sı kadınlardan oluşmaktadır. Sırbistan'da daha evvel yapılan benzer bir araştırmada bu oran %92,8'dir (Çangal ve Duran, 2022, s. 80). Bu verilere göre Sırbistan'da yabancı dil olarak Türkçe öğrenen kitle büyük oranda kadınlardan oluşmaktadır. Katılımcıların %75,7'inin 18-25 yaş aralığında olduğu görülmüştür. Buna göre kursiyerlerin dörtte üçünün 18-25 yaş aralığındaki gençlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu da Novi Pazar'da Türkçe öğrenmenin gençler arasında popüler olduğu kanaatini oluşturmaktadır. Diğer katılımcıların %7,9'u 26-30, %7,9'u 31-35

ve %8,6'sı 36 ve üzeri yaş aralığındadır.

Türkçe öğrenen kursiyerlerin %52,8'i yükseköğretim kurumlarının çeşitli kademelerinden mezun olan bireylerdir. %43,6'sı ise ortaöğretimden mezun olmuş ve bir kısmı da yükseköğretime devam eden kursiyerlerdir. Buna göre Novi Pazar'da Türkçe öğrenen kursiyerlerin genel itibarıyla eğitimli kişilerden oluştukları söylenebilir.

Katılımcıların meslek durumlarına bakıldığında kursiyerlerin %70,7'sinin öğrencilerden oluştuğu görülmektedir. Bunu sırasıyla %6,4 ile ekonomistler, %5,7'lik oranla öğretmenler ve işsizler takip etmektedir. Türkiye ile ilişkili veya ticaret yapan firmaların son yıllarda artış göstermesi ekonomistlerin ve işsizlerin Türkçe öğrenmeleri açısından teşvik edici olduğu düşünülebilir. Bunların yanı sıra ev hanımı, yönetici, emekli, hukukçu, satış danışmanı gibi mesleklerden de Türkçe öğrenenler vardır.

Katılımcıların Türkçe öğrenme süreleri incelendiğinde 0-12 ay arası Türkçe öğrenenler %32,9 ve 12-24 ay arası Türkçe öğrenenler %36,4 oranındadır. Buna göre katılımcıların %69,3'ünün Türkçe öğrenmede istikrarlı bir grafik çizdiği anlaşılmaktadır. İkinci yıldan sonra bir üst kura devam etmemede sürenin kursiyere uzun gelmesi veya kursiyerin kendini Türkçe konusunda artık yeterli görüp kursa devam etmemesi de etkili olabilir. Zira katılımcıların Türkçe seviyelerinde de bu durum belirgindir. Kursiyerlerin %57,9'u başlangıç seviyesi olan A1-A2 seviyesindedir. B ve C seviyelerinde Türkçe öğrenenlerin oranı daha az olmasına rağmen tabloda dengeli bir görünüm arz etmektedir. Buna göre B seviyesinden itibaren kursa devam edenler arasında bir istikrarın olduğu anlaşılmaktadır.

Katılımcıların %85,7'si kendini geliştirmek amacıyla Türkçe öğrenmektedir. Türk kültürünü ve tarihini tanımak gerekçesiyle Türkçe öğrenenler %54,3'lük oranla ikinci sıradadır. Bu noktada tarihsel süreçte kurulan bağların din, evlilik, akrabalık, vatandaşlık ve göç vb. nedenlerle güçlü olması Türkçe, Türk tarihi ve kültürüne olan ilgiyi pekiştirdiği söylenebilir. YTB başta olmak üzere diğer kurum ve kuruluşların desteğiyle Türkiye'ye düzenlenen kültür gezileri de Novi Pazarlıların Türkçe öğrenmesinde önemli bir motivasyon kaynağıdır. Katılımcıların %46,4'ünün bu seçeneği işaretleyerek Türkiye'yi kurstaki diğer arkadaşlarıyla yakından tanımak istemeleri bunun açık bir göstergesidir.

Novi Pazar'ın 2022'deki resmî verilere göre nüfusu 106.663'tür (SORS, 2023 s. 432). Boş zamanlarını değerlendirmek için Türkçe öğrenenlerin oranı %32,9'dur. Şehirdeki sosyal ve kültürel imkânların başkent Belgrad ve ülkenin diğer büyük şehirlerine nazaran kısıtlı olması, bu oranın yüksek çıkmasında kayda değer bir veridir. Çünkü Sırbistan geneline bakıldığında boş zamanlarını değerlendirmek için Türkçe öğrenenlerin oranı %28,6'dır (Çangal ve Duran, 2022, s. 70). Sık sık Türkiye'ye turist olarak gittiği için Türkçe öğrenen Novi Pazarlıların oranı %32,1'dir. Türkçe bilen akrabaları ile konuşmak için kursa gelenlerin oranı da %28,6

şeklindedir. Türkiye, Sırbistan'a coğrafi olarak nispeten yakın bir konumdadır; akrabalık, ticaret vb. yukarıda bahsedilen nedenlerden ötürü Novi Pazar-İstanbul arası günlük otobüs seferleri düzenlenmektedir. Bu da karşılıklı gidiş gelişlerin ve bu iki seçeneği tercih edenlerin artmasındaki faktörlerden biridir.

Balkan ülkelerini etkisi altına alan Türk dizileriyle Türk mutfağına duyulan ilginin artması, Türkçe müziklerinin dinlenmesi, Türkiye patentli ürünlerin kullanımının ağırlık kazanması, Türkçe kurslarının açılması, Türkiye'ye ziyaretlerin artması, çocuklara verilen Türk adları yaygınlaşmaya başlamıştır (Çapık ve Dulupçu, 2023, s. 166). Türk dizi ve filmlerini Türkçe izlemek isteyenlerin oranı %32,1'dir. Türk dizi ve sinema sektörünün son yıllardaki başarılı çalışmaları Türkçeye ilginin artmasında kuşkusuz etkili olmuştur. Türk dizi ve filmlerinin teknik bakımdan kaliteli olması, genel ağda kolayca ulaşılabilir olması Balkan coğrafyasına yayılıp ilgiyle takip edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Böylece Türkiye'ye mesafeli olan bireylerin ön yargıları kırılmış ve Türk dilinden kültürüne ve hatta mutfağına kadar bir ilgi ortaya çıkmıştır. Yurt dışına çıkan Sırbistanlıların üçüncü tercihi Türkiye'dir (KTB, 2023, s. 3). Buna karşılık Türkiye'yi ziyaret eden Sırbistanlı turist sayısının 360 bine yaklaşması da (AA, 2023) önemli gelişmelerden biridir.

Türkiye'de üniversite okumak isteyen kursiyerlerin oranı %26,4 ve burs almak için Türkçe öğrenenlerin oranı %17,9 şeklindedir. Buradan hareketle Türkiye'de eğitim görmenin Novi Pazarlıların Türkçe öğrenmesinde ciddi bir motivasyon kaynağı olduğu söylenebilir. Sosyal medyadan veya farklı ortamlarda tanıştıkları Türk arkadaşlarıyla iletişim kurmak için Türkçe öğrenenler ise %20 seviyesindedir. Türkiye'de yaşamak isteyenler %19,3 ve dolaylı olarak bununla bağlantılı seçeneklerden iş bulmak için Türkçe öğrenenlerin oranı da yine %19,3'tür. Buna göre Türkiye'de iş bulup yaşamını orada devam ettirmek isteyen katılımcıların aynı kişiler olduğu kanaatine varılabilir.

Uzmanlık alanıyla ilgili akademik ve teknik Türkçeyi öğrenmek isteyenler tabloda %12,1'lik dilimdedir. Bunu %10,7 ile ticaret yapmak, %9,3 ile Türk vatandaşı olmak, %7,1 ile çalışma ortamımdaki Türklerle anlaşmak, %2,9 ile resmî görüşmeler/toplantılar yapmak, %2,1 ile de erkek/kız arkadaşı veya eşi Türk olduğu için Türkçe öğrenenler takip etmektedir.

Novi Pazar Türk Kültür Merkezinde Türkçe öğrenen kursiyerlerin görüşlerine göre Türkçe öğrenme gerekçeleri ağırlıklı olarak "kendini geliştirmek, Türk kültürünü ve tarihini tanımak, Novi Pazar Türk Kültürü Merkezi tarafından Türkiye'ye düzenlenen proje, gezi ve benzeri etkinliklere katılmak" şeklindedir. "Boş zamanlarını değerlendirmek, sık sık Türkiye'yi ziyaret etmek, Türk dizi ve filmlerini Türkçe izlemek, Türkçe bilen akrabalarla konuşmak, Türkiye'de okumak" da Türkçe öğrenmedeki önemli gerekçelerdendir. Sırbistan ve diğer Balkan ülkelerinde yapılan benzer çalışmalarda Sırbistan genelinde kendini geliştirme, Türk kültürünü, tarihini tanıma ve iş bulma (Çangal ve Duran, 2022, s. 70); Bosna Hersek ve Kosova'da ticaret yapma, eğitim alma, iş bulma (Çalışkan ve Çangal, 2013, s.327; Jilta, 2016,

s. 75); Arnavutluk'ta eğitim alma, iş bulma, bireysel ihtiyaçlarını karşılama (Kastal, 2021, s. 73) gerekçelerinin daha ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç itibarıyla Novi Pazar Türk Kültür Merkezinde Türkçe öğrenen kursiyerlerin Türkçe öğrenme gerekçelerinin Sırbistan geneliyle paralellik gösterdiği ve diğer Balkan ülkelerindeki Türkçe öğrenme gerekçeleriyle birtakım farklılıkların olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Anadolu Ajansı (AA) (2023). https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiyenin-belgrad-buyukelcisi-aksoy-turkiye-sirbistan-iliskileri-tarihin-en-ust-noktasinda/2988127 (Erişim tarihi: 23.06.2024).

Aruçi, M. (2013). Yeni Pazar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C 43* içinde (s. 468-471). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Büyüköztürk, S., Çakmak, E. K., Akgün, O. E., Karadeniz, S., Demirel, F. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (22. Baskı). Pegem Akademi.

Çalışkan, N. ve Çangal, Ö. (2013). Yabancılara Türkçe Öğretiminde Dil İhtiyaç Analizi: Bosna-Hersek Örneği, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2), 310-334.

Çam, A. ve Župljanin, N. (2023). Sırbistan Yeni Pazar'da Türklük Bilimi Çalışmaları. (Ed. N. Macit, F. Sansar), *Cumhuriyetin 100. Yılı Anı Kitabı-Atatürk ve Balkanlar* içinde (s. 343-354). Ege Üniversitesi Yayınevi.

Çangal, Ö. ve Duran, T. (2023). Yabancılara Türkçe Öğretiminde Dil İhtiyaç Analizi: Sırbistan Örneği. (Ed. Ö. Çangal vd.) *I. Balkanlarda Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (s. 64-88). UNYT Press.

Çapık, E. ve Dulupçu, M. A. (2023). Türkiye'nin Tanıtımında Türk Dizilerinin Bölgesel Başarısı. *Geographies, Planning & Tourism Studios*, *3*(2), 158-174.

Jilta, G. (2016). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Öğrenene Yönelik Dil İhtiyaç Analizi: Kosova Örneği*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kastal, F. G. (2021). *Arnavutluk'ta Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenenlerin Türkçe Öğrenmeye Yönelik Algı ve İhtiyaçlarının İncelenmesi*. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Tanıtma Genel Müdürlüğü (KTB) (2023). *Ülke Pazar Bilgileri*: *Sırbistan*. https://tanitma.ktb.gov.tr/Eklenti/123644,sirbistanpazarraporu2023pdf.pdf?0 (Erişim tarihi: 23.06.2024).

Millî Eğitim Bakanlığı Belgrad Eğitim Müşavirliği (MEB BEM) (2024). https://belgrad.meb.gov.tr/www/sirbistanda-turkce-kurslarina-buyuk-ilgi/icerik/89 (Erişim tarihi: 21.06.2024).

Statistical Office of The Republic of Serbia (SORS) (2023). *Statistical Yearbook of the Republic of Serbia*.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (11. Baskı). Seçkin Yayıncılık.

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRENEN MAKEDON ÖĞRENCİLERİN YAZILI ANLATIMDA YAPTIKLARI HATALAR ÜZERİNE TESPİTLER

Dr. Feyhan Ruşid[1]
Dr. Fatima Hocin[2]

Özet

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi son dönemlerde hızla gelişmektedir. Yabancı dil öğretiminde esas alınan dört temel becerinin dil öğretim sürecinde etkin bir şekilde kullanılacak seviyeye ulaşılması oldukça zordur. Bu becerilerden biri de yazma becerisidir. Öğretim sürecinde derslerde olduğu kadar dönem sonunda da yapılan yazılı sınavlardan elde edilen yazılı veriler öğrencilerin olası hatalarının belirlenip düzeltilmesi açısından hem öğrenciye hem de öğretmene rehberlik etmektedir. Bu bağlamda yapılan yazma çalışmaları ile dil öğrenen kişilerin yazma becerilerinin ne düzeyde olduğunun belirlenmesi daha kolaydır. Bu çalışmada, Türkçeyi K. Makedonya'da yabancı dil olarak öğrenen Makedon öğrencilerin yazılı anlatım sırasında yaptıkları genel yazım ve dilbilgisi hatalarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma, Üsküp Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ile Üsküp Yunus Emre Enstitüsünde Türkçe öğrenen öğrenciler üzerine yapılmıştır. Araştırmaya A1; A2, B1; B2 seviyedeki öğrencilere seviyelerine göre çeşitli yazılı anlatım konuları verilmiş olup bu konudaki duygu ve düşüncelerini yazılı olarak ifade etmeleri istenmiştir. Böylece Türkçenin diğer dillerden farklı bir yapıya sahip olmasından kaynaklı birtakım hataların yapıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmanın amacı; yabancılara Türkçe öğretimi yazma alanında sık karşılaşılan temel sorunları derleyip tespit etmek ve başlıklar altında inceleyip değerlendirmektir. Araştırmada, tarama yöntemi kullanılmıştır. Öğrencilerin yazılı becerideki sorunlarıyla ilgili veriler, üniversite ve enstitümüz tarafından yapılan sınavların yazma bölümünden ve öğrencilerin dönem içerisindeki kompozisyon kâğıtlarından elde edilmiştir. Öğrencilerin yazılı anlatımda yapmış olduğu hatalar iyelik ekleri; zaman ve kip ekleri, kişi ekleri; yeterlilik fiili ve fiil çatılarıyla ilgili yapılan hatalar şeklinde gruplara ayrılmıştır. Değerlendirme aşamasında öncelikle öğrencilerin yaptıkları hatalar tespit edilmiş ve buradan yola çıkarak hataların kaynaklandığı sebepler örneklerle gösterilmiş olup söz konusu durumlar için çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkçe öğretimi, yazma becerisi, Makedon öğrenciler

1 University of St. Cyril and Methodius in Skopje, feyhan_ru@windowslive. com, ORCID: 0000-0002-2404-5938.
2 University of St. Cyril and Methodius in Skopje, fatimahocin@yahoo.com, ORCID: 0009-0007-5257-3563.

OBSERVATIONS ON THE ERRORS MADE BY MACEDONIAN STUDENTS LEARNING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE IN WRITTEN EXPRESSION

Abstract

Teaching Turkish as a foreign language has been developing rapidly in recent years. It is quite difficult to reach the level where the four basic skills taken as basis in foreign language teaching can be used effectively in the language teaching process. One of these skills is writing skill. The written data obtained from the written exams held at the end of the semester as well as in the lessons during the teaching process has a guiding feature for both the student and the teacher in terms of detecting and correcting possible mistakes of the students. In this context, it is easier to determine the level of writing skills of language learners through writing studies. This study aimed to determine the general spelling and grammar mistakes during written expression made by Macedonian students learning Turkish as a foreign language in N. Macedonia. The research was conducted on students learning Turkish at the Faculty of Philology of St. Cyril and Methodius University Department of Turkish Language and Literature in Skopje and at the Yunus Emre Institute in Skopje. The research was conducted on various written expression topics according to their levels to learners at A1; A2, B1; B2 levels and they were asked to express their feelings and thoughts on these topics in writing. Some mistakes were detected due to the fact that Turkish has a different structure from other languages. The aim of this study is to compile and identify the basic problems frequently encountered in the field of writing in teaching Turkish to foreigners and to examine them under headings. The survey method was used in the research. Data regarding the students' problems in written skills were obtained from the writing section of the exams conducted by our university and institute and from the students' composition papers during the semester. The mistakes made by the students in written expression were divided into groups as possessive suffixes; tense and mood suffixes; person suffixes; mistakes related to the verb of competence and verbal voices. In the evaluation phase, first of all, the mistakes made by the students were determined and based on this, the reasons for the mistakes were shown with examples and solution suggestions were made for the situations in question.

Keywords: Teaching Turkish, writing skills, Macedonian students

1.Giriş

İnsanoğlu, duygu ve düşüncelerini farklı yöntemlerle karşı tarafa aktarma görevini dil sayesinde yapmaktadır. Dil öğrenimi var oluşumuzdan beri süregelmektedir. Ana dilinin yanı sıra farklı milletlere mensup insanlarla iletişim kurmak için yabancı dile ihtiyaç duyulmaktadır. Dünyadaki iktisadi, siyasi, eğitim, sanat alanındaki gelişmeler sonucunda yabancı dile duyulan gereksinim gün geçtikçe artmaktadır. Dünyanın en çok konuşulan dillerinden biri olan Türkçe dünyanın dört bir yanında öğretilmeye ve öğrenilmeye devam edilmektedir. K. Makedonya'daki Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 1976 yılından itibaren Türkçeye hizmet etmeye devam ederken Üsküp Yunus Emre Türk Kültür Merkezinde de 2010 yılından itibaren yabancılara Türkçe öğretimi güncelliğini korumaktadır. Ana dilinde olduğu gibi yabancı dil eğitim-öğretim faaliyetleri içerisinde de dört temel dil becerisine eşit oranda yer verilmesi gerekmektedir. İnsan anlatma ihtiyacı için "konuşma ve yazma" olmak üzere iki temel beceriyi kullanmaktadır. İnsanın konuşmadan sonra en çok kullandığı anlatma becerisi ise yazmadır. Yazma, herhangi bir bilginin, görüşün kalıcılığını sağlayan, nesiller hakkında bize bilgi veren bir iletişim aracıdır (Özbay ve Daşöz, 2016, s.1442). Vygotsky yazı yazmayı, muhatapsız bir konuşma var olmayan ya da imgesel bir kişiye yönelik ya da özel olarak kimseye yönelik olmayan bir konuşma şeklinde tanımlamaktadır (Vygotsky, 1998, s.145). Murcia yazı yazmayı, kişinin temel amacını, düşüncelerini yabancı dilde, en doğru ve en tutarlı bir biçimde dile getirme yeteneği olarak tanımlayıp yazı yazma zorluğunun beraberinde birtakım sorunlar da getirdiğine dikkat çekmektedir (Akt. İnal, 2006, s.181) Barın, yazı yazarken uyulması gereken kuralları bilmek ve bu kurallara uygun yazı yazmak gerektiğini öne sürmektedir. Yazan kişinin yazı ile verdiği mesajın okuyan tarafından doğru ve eksiksiz anlaşılması için, mesajı hangi kelimelerle ifade edeceğini, cümleyi nasıl düzenleyeceğini ve yazım kurallarına uygun bir şekilde nasıl yazacağına hâkim olması gerekmektedir (Barın, 2009, s.22). Dilin en önemli bileşenlerinden biri olan yazma becerisine de ayrıca önem verilmesi gerekmektedir. Dil öğrenimi zorlu bir süreç olduğundan bu esnada birtakım sorunlarla karşılaşılması olağandır. Türkçenin yabancılara öğretilmesi alanında dilin daha hızlı ve etkili bir şekilde öğretilmesi konusunda birçok çalışma yapılmış, birçok metot ve teknik denenmiş olmasına rağmen dil öğrenimindeki sorunlar giderilememiştir. Bu tür sorunların en aza indirgenmesi için hataların tespit edilip çözüm önerilerinden yola çıkarak birtakım uygulamalarda bulunulması fayda sağlayacaktır. Bu çalışmada, Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen Makedon öğrencilerin yazma becerisinde yapmış olduğu hataları tespit edip çözüm önerileri sunulacaktır. Dil sorunlarının tespit edilip çözüm üretilmesi öğrenim sürecini kolaylaştıracaktır.

2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı Üsküp Yunus Emre Türk Kültür Merkezinde Türkçe öğrenen temel ve orta seviyedeki öğrencilerin yazma becerisi sürecinde karşılaştıkları zorlukları, yaptıkları temel yanlışlıkları belirleyip yapılan hataların çözümlerine

yönelik öneriler sunmaktır.

3. Verilerin Toplanması

Çalışmada yer alan verilere aşağıda yer alan noktalardan ulaşılmıştır:

a) Ders dönemi içerisinde öğrencilere verilen yazılı ödev ve alıştırmalardan.

b) Öğrencilere üniversite ve kültür merkezi tarafından uygulanan sınavların yazma bölümlerinden.

c) Üniversite ve kültür merkezinde derse giren okutmanların görüş ve tespitleri araştırmada konuyla ilgili neticelerin temelini oluşturmaktadır.

4. Bulgular

4.1. Biçim Bilgisi Yanlışları

4.1.1. İyelik Ekleriyle İlgili Sorunlar

- *Makedoncada isimlere iyelik eki getirilmez, aitlik durumunun belirtilmesi için iyelik zamirleri kullanılır. Dolayısıyla öğrencilerin iyelik eklerini yazmayıp sadece zamiri yazdıkları dikkat çekmektedir. Örneğin:*

Benim çantam – Benim çanta (Моја машна – Benim çanta);

Onun evi – Onun ev (Негова/Нејзина куќа – Onun ev)

Benim çocuğum – Benim çocuk (Мое дете – Benim çocuk).

İyelik eki yazımında yapılan hatalardan biri de ünlü uyumuna dayalı hatalar veya çift iyelik ekinin kullanımıdır. Örneğin:

Benim öğretmenim – Benim öğretmenım;

Bizim sınıfımız – Bizim sinifimiz;

Onun arabası – Onun arabasi;

Onun evi – Onun evisi;

Onun köpeği – Onun köpeğisi.

- *Var / Yok isim cümlelerinde iyelik eklerinin kullanılması sıkça yapılan hatalardan biridir. Makedoncada bir şeye sahip olup olmama var/yok kelimelerine gelir ve nesne yalın kalır. Bu kuraldan kaynaklanarak öğrencilerin şöyle hata yaptıkları görülmektedir. Örneğin:*

Benim iki çocuğum var – Ben varım iki çocuk. (Јас имам две деца – Yas imam dve detsa);

Benim işim var – Ben varım iş. (Јас имам работа – Yas imam rabota).

- Bazı durumlarda var /yok kelimelerine iyelik eki getirilmeden de yazdıkları gözlemlenmektedir. Örneğin:

Benim arabam var - Ben var araba. (Јас имам кола- Yas imam kola)

Benim vaktim yok - Ben yok vakit. (Јас немам време – Yas nemam vreme)

Benim arkadaşlarım var – Ben arkadaşlar var. (Јас имам другари- Yas imam drugari)

Görsel 1. Öğrenci Yazma Örnekleri

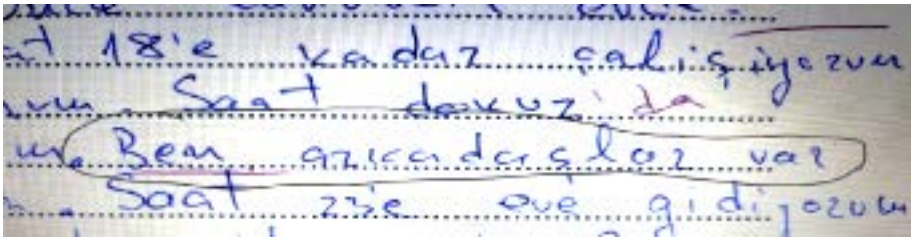

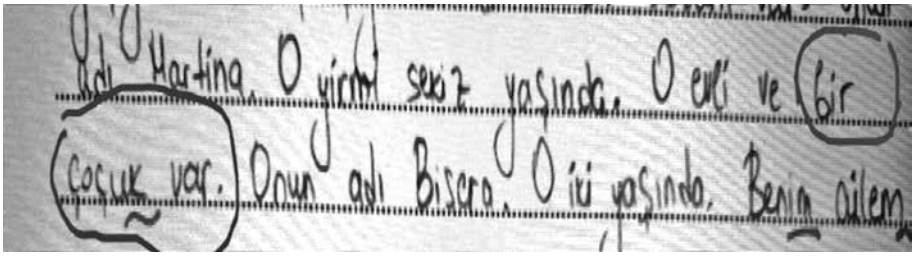

4.1.2. Zaman ve Kip Ekleriyle İlgili Sorunlar

Türkçe yazıldığı gibi bir dil olmadığından bazı durumlarda sesler duyulduğu şekilde yazıya geçirilmektedir. Bunlar arasında şimdiki zaman gramerinin yazımında bu tür sorunlarla karşı karşıya gelindiği gözlemlenmektedir. Temel seviyede şimdiki zaman eki olan "yor" ekindeki "y" ünsüzü yazılmayıp kimi örnekte "y" nin yerini "i" ünlüsü aldığı görülmektedir.

Örneğin: yapıyorum – *yapiorum*; gidiyorum – *gidiorum*; bitiyor – *bitior*; çalışıyorum – *çalışiorum* şeklinde yazılmaktadır. Şimdiki zamanın öğretiminde karşılaşılan zorluklardan biri de "a" ve "e" ünlüsüyle biten fiilllerin olumlu çekimidir. Örneğin: oynuyor – *oynayor*; bekliyor – *bekleyor*; ağlıyor – *ağlayor*; söylüyor – *söyleyor*; dinliyor – *dinleyor*; istiyor – *isteyor* şeklinde yazılmaktadır. Yemek ve demek fiilinin çekiminde de aynı sorunla karşılaşmaktayız. Örneğin: yiyor – *yeyor*; diyor – *deyor* şeklinde yazılmaktadır. Türkçede "t" ünsüzüyle biten istisna fiilerde "t" ünsüzü "d" ye dönüşmektedir. Bu tür örneklerde de sıkça hata yapılmaktadır. Örneğin: gidiyor – *gitiyor*; ediyor – *etiyor*; tadıyor – *tatıyor*; seyrediyor – *seyretiyor* şeklinde yazılmaktadır. Kimi zaman "yor" ekindeki "r" ünsüzünün yazılmadığı da görülmektedir. Örneğin: oluyor – *oluyo*; gidiyor – *gidiyo*; geçiyor – *geçiyo* şeklinde yazılmaktadır. Şimdiki zamanın soru şeklinde, soru ekinin kişi eki almadan yazılması da sıkça yapılan hatalar arasında yer almaktadır. Bu durum Makedoncadaki gramer

yapısından kaynaklanmaktadır. Örneğin: geliyor musun? – *geliyorsun mu*? yapıyor muyum? – *yapıyorum mu*; gidiyor muyuz? – *gidiyoruz mu*? şeklinde yazılmaktadır.

Görsel 2. Öğrenci Yazma Örneği

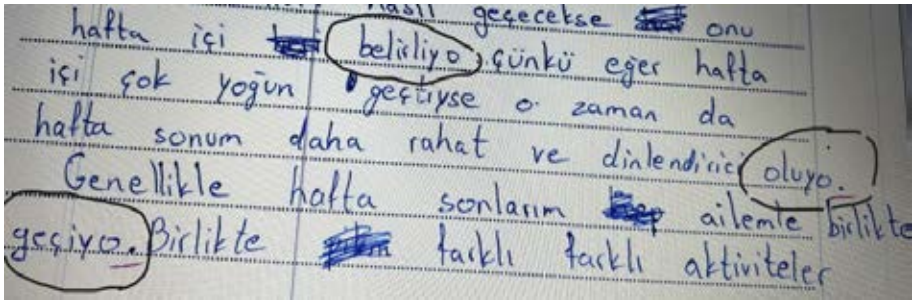

Belirli geçmiş zaman öğretiminde sert ünsüz ve ünlülerin uyumuna dikkat edilmemesi yazıda birtakım hataların ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Örneğin: yaptı – *yapdı*; gitti – *gitdi*; koştu – *koşdu*; geldi – *gelti*; okudu – *okutu*; ağladı – *ağladi*; gördü – *gördu*; kalktı – *kalkti*; aldı – aldi şeklinde yazılmaktadır. Bazı örneklerde ise iki zaman ekinin birden kullanıldığı gözlemlenmektedir. Örneğin: ettim – *ettiyorum*.

Görsel 3. Öğrenci Yazma Örneği

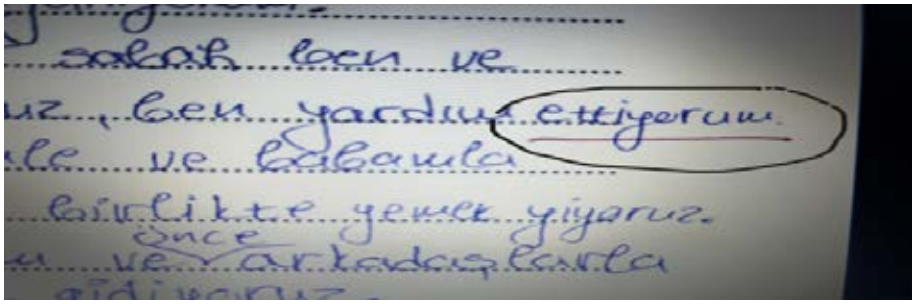

Gelecek zamanın yazımında diğer zaman eklerine kıyasen öğrenciler tarafından daha çok hata yapıldığı söylenebilir. Bunun sebebi de Türkçede konuşma ve yazı dilinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Öğrenciler yazıda - acak - ecek eki ile birinci kişi tekil ve çoğuldaki "ğ"ünsüzünü ihmal etmektedir. Bu gramer yapısını konuşmada duydukları şekilde yazıya geçirmektedirler. Bu yapı ile ilgili sıkça rastlanan yazım hataları şu şekildedir: geleceğim – gelicem; yapacağım – yapıcam; gideceğim – gidicem; alacağım – alıcam; okuyacağız – okuyucaz; eğleneceğiz – eğlenicez; göndereceğim – göndericem. Kimi durumlarda "ğ" ünsüzü "k" olarak kalmakta ve şöyle yazılmaktadır: yazacağım – yazacakım; gideceğim – gidecekim; yapacağız – yapacakız; bineceğiz – binecekiz. Aynı durum gelecek zamanın olumsuz fiil çekiminde de karşımıza çıkmaktadır. Bazı durumlarda- acak – ecek eki

yazılmazken bazı durumlarda sadece olumsuzluk ekinde ünlü daralması yapıldığı görülmektedir. Örneğin: gelmeyeceğim – gelmiycem; almayacağım – almıycam; söylemeyeceğim – söylemiycem; yemeyeceğim – yemiyeceğim; okumayacağım – okumıyacağım; koşmayacağız – koşmıyacağız.

Görsel 4. Öğrenci Yazma Örneği

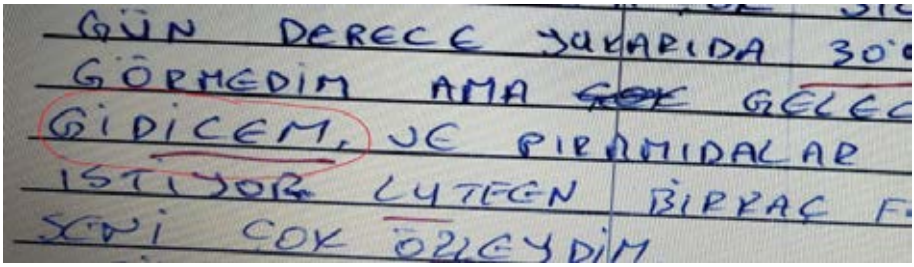

Geniş zaman eki olan "r" nin fiilin ünlü ile bitip bitmediğine, fiilin tek heceli veya birden çok heceli olduğuna ve istisna fiillere göre yazıldığından, öğrenci hangi fiile hangi eki yazacağı konusunda kimi zaman tereddüt etmektedir. Geniş zaman yapısının yazımında sıkça rastlanan sorunlar arasında şunlar yer almaktadır: içer – *içir*; koşar – *koşur*; konuşur – *konuşar*; siler – *silir*; varır – *varar*; kutlar – *kutlur*; yazar – *yazır*. Makedoncada geniş zaman yapısı Türkçedeki gibi gelecek zamanı ifade etmediğinden öğrenciler çoğu zaman geniş zaman yerine gelecek zaman yapısını kullanmaktadır. "Belki bu hafta sonu gideriz" yerine "*Belki bu hafta sonu gideceğiz*." İfadesini kullanmaktadırlar.

Görsel 5. Öğrenci Yazma Örneği

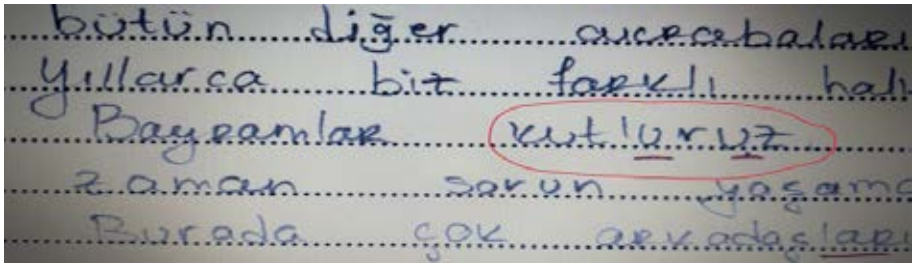

4.1.3. Kişi Ekleriyle İlgili Sorunlar

Kişi ekleriyle ilgili yazım hataları genelde ünlü veya ünsüz uyumuna uyulmaması veya ses düşmesinden kaynaklanan yazım hatalarıdır. Örneğin: *yapıyorsun* – yapıyorsın; *gidiyorsunuz* – gidiyorsınız; *oynuyorlar* – oynuyorler; *yazıyoruz* – yazıyorız. Kimi zaman şimdiki zaman fiilinin birinci kişi çoğul eki "uz" - "us" şeklinde yazılmaktadır. Örneğin. gidiyoruz – *gidiyorus;* yapıyoruz – *yapıyorus;* okuyoruz

– *okuyorus.* Şimdiki zaman birinci kişi çoğul eki "uz" a alıştıklarından kimi zaman geçmiş zaman birinci kişi çoğul ekini de o şekilde yazmaktadırlar. Örneğin: yaptık - *yaptız;* okuduk – *okuduz;* geldik – *geldiz;* yazdık – *yazdız;* yedik – *yediz.* Gelecek zaman kişi eklerinde görülen yazım hataları arasında ise şunlar yer almaktadır: *yapacağım* – yapacağim; *yapacaksın* – yapacaksin; *yüzeceğiz* – yüzecekiz; *gideceğiz* – gidecekiz; içeceksiniz – *içeceksınız.*

4.1.4. Fiil Çatılarıyla İlgili Sorunlar

"Gerçek öznesi belli olmayan çekimli eylemlere edilgen eylem denir. Edilgen eylemlerde işin kim veya ne tarafından yapıldığı bilinmediği için bu eylemlere meçhul eylemler de denir. Edilgen eylem- l; - n çatı ekleri ile kurulur. Ünsüz ile biten fiillere- (I) l eki; ünlü ile biten fiillere de - (I) n eki getirilmektedir" (Hengirmen, 2006, s.206). Ancak fiilin son harfi "l" ünsüzü ise o zaman fiile-(I) n eki getirilir. Öğrenci edilgen fiillere hangi eki yazacağını bilemeyip ekleri yanlış yazmaktadır. Örneğin: yıkandı – yıkaldı; okundu – okuldu; gidildi – gidindi; yazılır – yazınır; açılır – açınır; verilir – verinir; bozulur – bozunur; kırılır – kırınır.

Makedoncada edilgen fiillerde "ce" (se) eki kullanılıp fiilden ayrı yazılmaktadır. Örneğin: "Стаклото се искрши." (Cam kırıldı); "Продавниците се затворија." (Mağazalar kapandı.); "Компјутерот се расипа." (Bilgisayar bozuldu.). Fiilin kimin tarafından yapıldığı belirtilmek isteniyorsa "tarafından" kelimesi kullanılıp fiile edilgen eki getirilir. Örneğin: "Eski evler belediye tarafından onarıldı." (Старите куќи се реновираа од страна на општината). Makedoncada da "tarafından" kelimesi aynı anlamda kullanıldığından bu konuda herhangi bir hata yapılmamaktadır. Edilgen ekiyle cümlede fiilin topluca yapıldığı belirtilmek isteniyorsa isme – CA eki getirilir. Örneğin: "Tiyatroya sınıfça gidildi." Makedoncada eşitlik eki olmadığından söz konusu cümle "Целиот клас отиде во театар." (Bütün sınıf tiyatroya gitti.). Dolayısıyla – CA eki alan bazı edilgen fiilli cümlelerin öğrenciler tarafından anlaşılması zorluk teşkil etmektedir.

"Öznenin yaptığı işin etkisi yine kendine dönüyorsa bu eylemlere dönüşlü eylemler denir. Dönüşlü eylemlerde özne genellikle canlı varlıktır. Dönüşlü eylemi yapmak için eylem kök ya da gövdesine – l;- n; - ş çatı ekleri getirilir" (Hengirmen, 2006, s.208). Makedoncada dönüşlü çatı eki olarak edilgen çatıda olduğu gibi "ce" (se) eki kullanılmaktadır. Dolayısıyla kimi zaman öğrenci bu iki çatıyı birbiriyle karıştırmakta ve hangisinin edilgen hangisinin dönüşlü olduğunu algılamakta zorluk çekmektedir.

Bu karışıklığın en önemli nedeni- l; - n çatı eklerinin hem edilgen hem de dönüşlü eylemlerde kullanılmasıdır. Bu durumda yapılacak tek şey kullanılan çatı eklerine değil, cümlenin anlamına bakmaktır. Örneğin:

Çocuk yıkandı. (Çocuk bir başkası tarafından yıkanmışsa, edilgen eylem.) Çocuk yıkandı. (Çocuk kendi kendini yıkamışsa, dönüşlü eylem.)

Hepimiz çok yorulduk. (Сите се изморивме.)

Bu sabah erkenden giyindim. (Ова утро од рано се облеков.)
Yaşlı adam oğlunu görünce genç delikanlıya dönüştü. (Старецот кога го виде син му се младич стана.)
Kadın övündü. (Жената се пофали.)

Örneklerden de görüldüğü üzere Makedoncada her iki durumda da "ce" (se) eki kullanılmaktadır. Dönüşlü çatının yazımında edilgende olan hataların aynıları yapılmaktadır. Örneğin: üzüldü – üzündü, giyindi – giyildi; övündü – övüldü.

"Bir işin birden çok özne tarafından yapıldığını gösteren eyleme işteş eylem denir. İşteş eylemi yapmak için eylem kök ya da gövdesine – ş eki getirilir. İşteş eylem genellikle iki görev üstlenir: 1. Bir işin karşılıklı yapıldığını belirtmek. 2. Bir işin birden çok özne tarafından toplu olarak yapıldığını göstermek" (Hengirmen, 2006, s.210). Bu çatının yazımında "ş" ekinin "s" olarak yazılması veya ünlü uyumuna uyulmaması gibi hataları görmekteyiz. Örneğin: görüşürüz – görüsürüz; uçuştu – uçustu; tanışıyor – tanısıyor; dövüşür – dövuşur; çarpıştı – çarpişti; bakıştık – bakiştik.

"Bir işin başkalarına yaptırıldığını ya da bu işin yapılmasına sebep olunduğunu, yardımcı olunduğunu belirten eylemlere ettirgen eylemler denir. Genellikle özne işi yapandır. Ancak, ettirgen eylemlerle kurulan cümlelerde özne işi yaptırandır. Ettirgen eylem, eylem kök ya da gövdelerine- dır; - r; - t çatı eklerinden birinin ya da ikisinin üst üste getirilmesiyle kurulur" (Hengirmen, 2006, s.211). Ettirgen çatı eklerinin kurala uygun bir şekilde yazılmasının yanı sıra öğrencilerin anlamını kavramakta zorluk çektiği gözlemlenmektedir. Bunun başlıca sebebi Makedoncada böyle bir gramer yapısının olmaması, işi başkasına yaptırma ile ilgili herhangi bir ekin kullanılmamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla ettirgen çatının öğrenciler tarafından en zor algılanan gramer yapılarından biri olduğu söylenebilir. Türkçede fiile ek getirilerek ettirgen çatı elde ediliyorken bu yapıyı Makedoncada bir veya iki cümlede ayrıntılı olarak açıklamak gerekmektedir. Ettirgen çatıyı birinden bir şey istenmesi, rica edilmesi veya emredilmesinden bahsedildiği şeklinde açıklamak gerekmektedir. Örneğin:

- Öğretmen kitabı öğrenciye okuttu. Учителот му рече на ученикот да ја прочита книгата. (Öğretmen öğrenciye kitabı okumasını söyledi.); Учителот побара од ученикот да ја прочита книгата. (Öğretmen öğrenciden kitabı okumasını istedi.) Учителот го замоли ученикот да ја прочита книгата. (Öğretmen öğrenciye kitabı okumasını rica etti.).

Çoklu ettirgen çatıda, öznenin bir işi aracı vasıtasıyla başkasına yaptırmasıdır. Çoklu ettirgen elde etmek için ettirgen eklerine – t veya – tIr eklerinin getirilmesi gerekmektedir. Bu durumda öğrencinin kafası iyice karışmaktadır. Örneğin: Babam saçımı kestirtti. Татко ми ме натера да се шишам. (Babam saçımı kesmeme zorladı.) Örneklerden anlaşıldığı gibi kimi zaman öğrenci ettirgen çatının emir anlamında kullanıldığını zannetmektedir. Bu durumun cümlenin anlamına göre değişeceği asıl önemli olan fiilin özne tarafından değil de başka biri tarafından yapıldığı kavramalarını sağlamaktır. Ettirgen çatının yazımı ile ilgili karşılaşılan yazım hataları şu şekildedir:

okutuyor – okuturuyor; yaptırıyor – yaptırtırıyor; konuşturuyor – konuşurtuyor; yazdırdı – yazırdı; temizletti – temizlerti; pişirtiyor – pişiritiyor; kestiriyor- kestiyor.

4.1.5. Yeterlilik Fiiliyle İlgili Sorunlar

"Bilmek eyleminin kök ya da gövdesine- a – e ulacı getirilerek yeterlik fiili yapılır. Yeterlik fiili yeterlik kavramı verir ve yapılan işin mümkün olabileceğini ya da yapılması ihtimalinin bulunduğunu belirtir" (Hengirmen, 2006, s.268). Birtakım harf hatalarının dışında yeterlilik fiili konusunda çok fazla zorluk yaşandığı söylenemez. Bu gramer yapısıyla yapılan hatalı yazımlar arasında şunlar yer almaktadır: yapabilir-yapabılır; gidebilir – gitebilir; oynayabilir – oynabilir; yazabilir – yazabilır; gelebilirim – gelebilirım; çıkabilirim – çikabilirım; konuşabilirsin – konuşabilirsın; okuyabilir – okubilir; söyleyebilir – söylebilir. Yeterlilik fiilinin olumsuzluk şeklinde ünlü uyumuna uymama veya "AmA" olumsuzluk ekinin ihmal edildiği gözlemlenmektedir. Örneğin: yapamıyorum – yapamiyorum; alamıyor – alamiyor; okuyamıyor – okuyamıyor; söyleyemiyor – söylemiyor; yapamiyor – yapmıyor; yazamıyor – yazmıyor. Böyle durumlarda öğrenciye yapamıyor ile yapmıyor arasındaki farkın ayrıntılı bir şekilde anlatılması gerekmektedir.

5.Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada çeşitli amaçlarla Üsküp Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ile Üsküp Yunus Emre Türk Kültür Merkezine gelen Makedon öğrencilerin yazılı anlatımda yaptıkları hataları birkaç konu üzerinde sınıflandırıp değerlendirmeye çalıştık. Yapılan bu çalışmanın sonunda öğrencilerin yaptığı hataların temelinde;

Türkçe ve Makedoncanın birbirinden farklı diller olması;
Sınıflarda farklı yaş ve mesleğe sahip öğrencilerin olması;
Öğrencilerin kendi ana dilinde dahi yazma becerisine önem vermemesi;
Öğrencilerin ana dilden Türkçeye olumsuz aktarım yapması;
Öğrencilerin öğrendiği dili pratikte kullanamaması gibi etkenler bulunmaktadır.

- Türkçe ve Makedoncanın birbirinden farklı diller olması, başta Türkçe ve Makedoncanın iki farklı alfabeye sahip olması öğrencinin birtakım harflerin yazımında hata yapmasına neden olmaktadır. Örneğin, Türk alfabesindeki "b" harfinin Kiril alfabesinde "v" olarak yazılıp okunması; Kiril alfabesine "ğ, ı, ö, ü" gibi harflerin olmaması harf yazım hataları olarak sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bu tür harflerin yanlış yazımı üst düzeyde Türkçe öğrenen öğrenciler arasında da tekrarlanmaktadır. Büyük harflerin veya kesme işaretinin kullanımı da iki dilde aynı olmadığından öğrencinin bazı kelimeleri küçük harfle yazmasına veya kesme işareti kullanmamasına neden olmaktadır. Örneğin, dil adları Makedoncada küçük harfle yazılmaktadır bu yüzden öğrenci "Türkçe" yerine "türkçe" olarak yazmaktadır. "Üsküp'te" yerine "Üsküpte" olarak yazmaktadır. Bazı kelimeleri ise İngilizce olarak yazdıkları da görülmektedir. Örneğin, "müzik" yerine "music" olarak yazılmaktadır.

- Sınıflarda farklı yaş ve mesleğe sahip öğrencilerin olması; Üsküp Yunus Emre Türk Kültür Merkezinde bir dönemde ortalama 300 öğrenci Türkçe dersi görmektedir. Gruplarda birbirinden farklı mesleğe sahip olan öğrencilerin yaş ortalaması 18 – 70 arasında değişmektedir. Dolayısıyla, her öğrencinin Türkçeyi öğrenme amacı da farklılık gösterdiğinden dört temel becerinin aynı seviyede öğretilmesi de birtakım zorluklar taşımaktadır. Kimileri Türkçeyi eğitim için öğrenirken kimileri de hobi olarak öğrenmektedir. Bu noktada bir kısım öğrencinin Türkçe yazmaya gerek duymadığı gerekçesiyle yazma becerisine odaklanmadığı gözlenmektedir.

- Öğrencilerin kendi ana dilinde dahi yazma becerisine önem vermemesi; yazma becerisinin geliştirilmesi için diktelerin yanı sıra belli konular çerçevesinde öğrencinin kendi görüş ve düşüncelerini rahatlıkla ifade edebilmesi için yazma alıştırmaları verilmektedir. Ancak, öğrencinin eğitim gördüğü süre içerisinde kendi ana dilinde dahi herhangi bir şey yazmadığı, aynı konuyla ilgili ana dilinde bile kompozisyon yazamayacağı ileri sürülmektedir. Okullarda yazma becerisinin dikkate alınmaması buna benzer sorunların ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir.

- Öğrencilerin ana dilden Türkçeye olumsuz aktarım yapması; Öğrencilerin çoğu Türkçe öğrenirken cümleleri kendi ana diline çevirip bildiği gramerle karşılaştırıp kullanmaya başlıyor. Böylece, ana dilden olumsuz aktarımlar yapıp cümle yapısında birtakım hataların oluşması kaçınılmaz oluyor. Türkçe ve Makedoncadaki tamlamalar farklıdır ancak öğrenci tamlamaları kendi dilinde olduğu gibi kullanmaktadır. Örneğin, "Annemin elleri pamuk gibidir." cümlesini "Рацете на мајка ми се како памук." (Elleri annemin gibi pamuktur.) şeklinde yazmaktadır.

- Öğrencilerin öğrendiği dili pratikte kullanamaması; Dil öğrenimini etkileyen etkenlerden biri de dilin öğrenildiği yerdir. Derste öğrenilenleri pratiğe döküp dışarıda kullanmak dilin daha hızlı bir şekilde öğrenilmesini sağlamaktadır. Türkçeyi Türkiye'de yani Türkçenin sürekli olarak konuşulduğu bir ortamda öğrenen öğrenci ile yurt dışında öğrenen öğrenci arasında fark vardır. Makedon öğrenciler evde, okulda, dışarıda kendi ana dilini kullanmakta, Türkçe öğrendiklerini ise sosyal yaşamda pratiğe dökme imkânı çok fazla bulamamaktadır. Bu durum, öğrencinin kendini ifade etmede çekingenlik yaşamasına neden olmaktadır.

Sonuç olarak, Türkçe ve Makedoncanın yazı sistemi farklı olduğundan yazma alıştırmalara yoğunlaşıp öğrencinin yaptığı hatalar üzerinde durulmalıdır. Özellikle temel seviyede harflerin yazımına odaklanılmalıdır. Dil öğretiminde her öğrencinin dil gelişimi okutman tarafından gözlenmeli ve yazma becerisi zayıf olan öğrencilere ek alıştırmalar verilmelidir. İki dilin gramer yapısı farklı olduğundan okutmanın her iki dile hâkim olması öğrencinin yapabileceği hataları önceden bilip gerekli uyarılarda bulunmasını sağlayacaktır. Öğrenilen bilgilerin daha kalıcı ve etkili olması için işlenen konuların ilgi çekici ve iki kültüre yakın olan konuların ele alınmasında fayda bulunmaktadır. Öğrencinin, okutman dahil Türkçe bilen herkesle Türkçe yazışmasına teşvik edilmesi gerekmektedir. Yazma becerisini geliştiren öğrenciler böylece duygu ve düşüncelerini bir sıra ve mantık çerçevesinde doğru bir şekilde aktarma becerisi kazanacaktır.

Kaynakça

Barın, E. (2009). Yurt Dışındaki Türk Çocuklarına Türkçe Öğretiminde Dikte ve Yazılı Anlatımın Önemi. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten, 54(2006/1), 20-32.

Hengirmen, M. (2006). Türkçe Temel Dilbilgisi, Engin Yayın Evi, Ankara.

İnal, S. (2006). İngilizce Yazılı Anlatım Dersinin Sorunları Üzerine Bir İnceleme. Journal of Language and Linguistic Studies, 2(2), 180-203.

Özbay, M. ve Daşöz, T. (2016). Öz Düzenlemeye Dayalı Öğrenme ve Yazma Eğitimi, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED] 56, Erzurum, 1441 – 1458.

Vygotsky S.L. (1998). Dil ve Düşünce. Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRENEN KUZEY MAKEDONYALI ÖĞRENCİLERİN KONUŞMA ANLATIM YANLIŞLARININ İNCELENMESİ

Öğr. Gör. Süleyman Gina[1]

Özet

Yabancılara Türkçe öğretiminde okuma, dinleme, yazma ve konuşma olarak dört tane temel beceri esastır. Dil insanlar arasında iletişim ve etkileşim noktasında en önemli araçlardan biridir. Türkçe'nin Kuzey Makedonya'daki macerası çok eskilere dayanmaktadır. Dolayısıyla ana dili Makedonca ve Arnavutça olan öğrencilerin Türkçe öğrenme isteği hâlâ canlı olduğunu görmekteyiz. Bilhassa yabancı dil öğretimi söz konusu olduğunda öğreticinin öğrenene soru sorarken hem gramerle ilgili sorunları varsa onları düzeltmeli hem de öğrenenin kelime dağarcığının çoğalmasına yardımcı olmalıdır. Ancak yabancı bir dilin öğrenilmesinin çok sayıda zorlu tarafları vardır. Öğrenci ilk önce yaşadığı toplumu tanıması ve ona uyum sağlaması gerekmektedir. Öğrenenin özellikle yazma ve konuşma becerilerinde daha fazla sorun yaşadıkları görülmektedir. Yapılan araştırmada yüz yüze eğitim alan öğrencilerin uzaktan eğitime gelen öğrencilerden daha iyi Türkçe öğrendikleri saptanmıştır. Bunun da sınıf ortamındaki öğrencilerin iletişimi ve aralarında Türkçeyle konuşmalarından kaynaklandığını ifade edebiliriz. Bu bağlamda öğreten ve öğrenen arasında özellikle motivasyon ve ilgi gibi duyuşsal özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bahsi geçen becerilerin özellikle konuşma bölümü bilhassa önemlidir. Yabancı dil öğreniminde öğrenilen Türkçeyle konuşabilmek çok önemli bir göstergedir. Türkçeyi konuşmayı iyi öğrenen bir kişi sosyal yaşantısında da o dili konuşmaya başladığında kendine olan güveni artmaya, kelime hazinesini çoğaltmaya başlar. Konuşma becerisinin gelişmesiyle birlikte öğrenci kuşkusuz ki daha iyi okumaya, okuduğu kelimeleri anlamaya ve dinlediği kelimelerin anlamlarına dair çözümlemeyi daha iyi yapacaktır. Bu bağlamda dil öğrenmeye olan azmin ve isteğin arttığı görülmektedir. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda konuşma becerisinin dil öğretim ve öğrenimindeki daha iyi anlaşılacaktır. Bu çalışmada Kuzey Makedonya'da Türkçe öğrenen Makedon ve Arnavut öğrencilerin konuşma becerisinde yapılan yanlışların ve çözüm önerileri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Makedonya, yabancılara Türkçe öğretimi, konuşma becerisi

1 Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Okutmanı- Kuzey Makedonya, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Eğitimi Türk Edebiyatı Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, suleymangina@trakya.edu.tr, ORCID: 0009-0007-3449-3674.

AN ANALYSIS OF SPEAKING ERRORS MADE BY NORTH MACEDONIAN STUDENTS LEARNING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE

Abstract

In teaching Turkish to foreigners, four basic skills are essential: reading, listening, writing and speaking. In this context, there must be emotional characteristics, especially motivation and interest, between the teacher and the learner. Language is one of the most important tools for communication and interaction between people. The adventure of Turkish in North Macedonia dates back to ancient times. Therefore, we see that the desire of students whose native language is Macedonian and Albanian to learn Turkish is still alive. Especially when it comes to teaching a foreign language, the teacher should ask questions to the learner and correct any grammatical problems they may have and also help the learner increase their vocabulary. However, there are many difficult aspects of learning a foreign language. First, the student must get to know the society he lives in and adapt to it. It is seen that the learner has more problems especially in writing and speaking skills. In the research, it was determined that the students who received face-to-face education learned Turkish better than the students who came to distance education. We can say that this is due to the communication of the students in the classroom environment and the fact that they speak Turkish among themselves. The speaking part of the mentioned skills is especially important. Being able to speak Turkish while learning a foreign language is a very important indicator. When a person who learns to speak Turkish well starts speaking that language in their social life, their self-confidence increases and their vocabulary increases. As speaking skills develop, students will undoubtedly read better, understand the words they read, and analyze the meanings of the words they listen to. In this context, it is seen that the determination and desire to learn a language increases. When all these are taken into consideration, speaking skills will be better understood in language teaching and learning. This study focuses on the mistakes made in speaking skills of Macedonian and Albanian students learning Turkish in North Macedonia and the solutions offered.

Keywords: North Macedonia, teaching Turkish to foreigners, speaking skills

1.Giriş

Savaşlar veya azınlıkta olan milletlere yapılan baskılar sonucunda oluşan kitlesel göçler tarihsel bir vakıadır. Balkanlar ve Kuzey Makedonya'da özellikle Osmanlı devletinin zayıflamasıyla birlikte Türkler büyük sıkıntılar çekmiş ve dönemin iktidarı tarafından anavatan Türkiye'ye göçe zorlanmıştır. Sırp-Hırvat ve Sloven Krallığı (1918-1929) döneminde, ardından Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla, çok uluslu bir yapıya sahip olan bölgede Türk dili ile ilgili beklentiler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde bilhassa sosyal hayatta, çarşıda, pazarda, devlet dairelerinde Türkçeye olan ilgi devlet tarafından yapılan baskılar sonucunda gittikçe azalmaya başlamıştır. Türklerin çoğunluktan azınlığa düşmesi konuşma dili olarak Türkçe'nin de daha az kullanılmasına sebebiyet vermiştir.

Günümüzde Yunus Emre Enstitüsü, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), Halk Bankası, Balkan Üniversitesi ve Maarif Okulları gibi Türk kurumların açılmasıyla beraber Kuzey Makedonya'da yaşayan Makedon ve Arnavut halkın Türkçeye olan ilgisi artmaya başlamıştır. Öğrencilerin Türkçeyi öğrenme noktasında özellikle Türk dizilerinin izlenilirliği önemli rol oynamaktadır. Öğrenciler yabancı dil olarak Türkçeyi öğrenirken aynı zamanda Türk kültürünü, tarihini, düşüncesini, mutfağını kısacası her şeyini öğreniyor demektir. Günümüzün eğitim anlayışı doğrultusunda öğrenciye kuru kuru bilgiyi vermekten ziyade öğrenciye öğrenmeyi öğretmek ve öğrencinin birden fazla duyusuna hitap edecek etkinlikler yapmak dikkat etmemiz gereken en başlı hususlardır (Temizyürek vd., 2002, s. 591). Dil, Türkiye'nin ve Türk kültürünün tanıtılması adına önemli bir alandır. 2010 yılında Üsküp Yunus Emre Enstitüsü'nün açıldığı günden beri Türkçe öğrenen öğrencilerin sayısı gözle görülür şekilde artış göstermiştir.

Bu araştırmada Balkan Üniversitesi hazırlık bölümü öğrencileri ile Üsküp Yunus Emre Enstitüsü'nde temel düzeyde eğitim gören yetişkin ve üniversite öğrencilerin konuşma becerisi üzerinde analizler yapılmıştır. Çalışmada konuşma ve konuşma becerisiyle ilgili teorik bilgiyle, öğrencilerin Türkçedeki ses ve biçim bilgisi üzerine yapılan yanlışlar örneklendirilerek verilmiştir. Kuzey Makedonya'da Türkçe öğrenen öğrencilerin konuşma becerileri geliştirme konusunda yaşadıkları sorunlar incelenmiştir. Yapılan analizlerde öğrencilerin kendi ana dilinden Türkçeye doğrudan tercüme yaptıklarında oluşan hataların, Türkçeyi güzel konuşma noktasında hem temel hem de orta düzeyde sıkıntılar yarattığı görülmüştür.

2.Konuşma Becerisinde Ses Bilgisiyle İlgili Sorunlar

2.1. Makedoncada Bulunmayan Ünlülerle İlgili Sesletim Sorunları

Makedoncada bulunmayan ünlülerle ilgili sesletim sorunları konuşma becerisinde sıkça karşılaşılan sorunlardan biridir. Güney Slav dil ailesi doğu grubunda yer alan Makedon dili, Kiril alfabesini kullanmaktadır. Dolayısıyla Latin alfabesinde kullanılan bazı ünlülerin telaffuzu noktasında öğrencilerin zorluk çektikleri gözlemlenmektedir.

Yüklemdeki eylemi yapan öznenin başta, öznenin yaptığı işi ve eylemi belirten yüklemin sonda, diğer ögelerin ise yine belirli bir sıraya ve kaideye göre bu iki öge arasında olduğu söz dizimi Makedoncada yoktur (Kurt, 2016, s.877). Kursiyerlerin yuvarlak ince ünlüler /ö/, /ü/ ile düz kalın /ı/ ünlüsünü seslendirmede hatalar yaptıkları görülmektedir. Kiril alfabesinde bu harflerin olmayışı, seslendirmede zorluk çekmelerine sebebiyet vermektedir. Öğrenci /ö/ ünlüsünü /o/, /ü/ ünlüsünü /u/, ı ünlüsünü de /i/ diye telaffuz ederek yanlış yaptıkları görülmektedir. Örneğin: ırmak> irmak, tanıştığımıza> taniştiğimiza, nasılsınız? > nasilsiniz, adım> adim, ütü> utu, Ürgüp> Urgup, kültür > kultur, öğrenci > ogrenci, Süleyman > Suleyman, otobüs > otobus şeklinde söyledikleri tespit edilmiştir.

2.2. Makedoncada Bulunmayan Ünsüzlerle İlgili Sesletim Sorunları

Latin ve Kiril alfabesi arasındaki farklılıklar beraberinde bazı zorluklar yaşanmasına sebebiyet verir. Ünlü harflerin dışında, bazı ünsüz harflerinin de karşılıklarının Kiril alfabesinde farklı okunuşu veya olmayışından kaynaklanan boğumlanma sorunları yaşanmaktadır. Türkçedeki /b/ sesinin karşılığı Makedoncada /v/, /j/ sesinin /y/, /h/ sesinin /n/, /c/ sesinin /s/, /p/ sesinin /r/, /y/ sesinin /u/ olarak okunması konuşma becerisini de olumsuz yönden etkilemektedir. Öğrenci kelimeyi okuduğu gibi telaffuz ettiğinde yanlışlıklar ortaya çıkar. Sık görülen yanlışlardan bir diğeri de yumuşak g (ğ) harfinin telaffuzunda yapılan yanlışlardır. Makedon ve Arnavut öğrenciler konuşmada /ğ/ harfi yerine o harfe en yakın olan /g/ sesini kullanırlar. Ağaç> agaç, yoğurt > yogurt, öğretmen > ögretmen, şeklinde söylenir.

Kelime sonundaki sert ünsüzlerin yumuşaması kuralında da kursiyerlerin, "Çiçeği suluyorum. > Çiçegi suluyorum." cümlesine istinaden /ğ/ harfi yerine /g/ harfi telaffuz edilerek yanlışlar yapıldığı görülmektedir.

2.3. Türkçede Ses Olaylarıyla İlgili Sorunlar

Türkçede büyük ünlü uyumuna uyan kelimeler biri kalın sesli, diğeri de ince sesli olmak üzere iki farklı kategoride değerlendirilmektedir. Makedoncada "a, e, и, o, y" (a, e, i, o, u) olmak üzere beş tane ünlü harf bulunmaktadır (Tsvetkovski, 1998, s. 74). /i/ ile /e/ seslileri haricinde diğer ünlülerin kalın olması, öğrencilerin de alışkanlıkları olmadığından dolayı /ö/, /ü/, /ı/ ünlülerini zor telaffuz etmeleri, boğumlanmada sıkıntı yaşamalarına sebebiyet vermektedir. Isıtıcı> isıtıcı, yönelik > yonelik, mühendis > muhendis, düşlemek > duşlemek, gündem > gundem, örneklerinde de görüldüğü gibi seslendirme ve okumada büyük ünlü uyumuna uyulmaz.

İkiden fazla hece gramer birliklerinde sonunda konsonant olmayan orta hece vokalinin çok defa düştüğü görülür. (Ergin, 2007: s.65). Makedoncada ise çokluk ekini alan kelimelerde vokal düşmesi meydana gelir. Meselâ петел > петли, (horoz > horozlar), добар > добри (iyi >iyiler). Türkçede vokal düşmesi olayı ise çokluk ekinde değil, dar vokalle biten kelimelere, dar sesleriyle başlayan ek getirildiğinde olur. Öğrenci konuşurken kendi ana dilinde düşündüğü için çoğu kez yanlış yapar. Örneğin beyni,

alnı, fikri yerine beyini, alını, fikiri diyerek hata yapma temayülünde bulunurlar.

Türkçede a – e geniş ünlüleriyle biten kelimelere şimdiki zaman kip eki (-yor) getirildiğinde, fiilin sonundaki geniş ünlüler daralarak "ı, i, u, ü dar ünlülerine dönüşür. Makedonca kelimelerde ünlü daralması yerine, ünlü değişmesi meydana gelir, meselâ роди > paѓa (doğuyor). Kursiyerler başlıyor> başlayor, özlüyor> özleyor, yiyor > yeyor gibi hatalar yaptıkları görülmektedir.

Ünsüz harflerin sertlik ve yumuşaklık bakımından birbirlerine uygun olmaları olayına ünsüz uyumu denir. Sert ünsüzler k, t, ç, p harfleri; g veya ğ, d, c, b'ye dönüşür. Kursiyerlerin konuşma becerisinde yumuşak konsonantları yerine sert konsonantları kullandıkları görülür. Makedoncada ünsüz yumuşaması olayı sadece konuşma becerisinde olur, нож > нош (bıçak), ориз > орис (pirinç), дојдов > дојдоф (geldim). Bu nedenle A1 seviyesindeki öğrenci, "Çiçeği suluyor> Çiçegi suluyor" veya "Simidi yedi> Simiti yedi" gibi yanlışlar yapmaktadır, bu da Makedoncada ünsüz yumuşaması olayının olmayışından kaynaklanmaktadır.

Bazı kelimeleri çekimlerken veya türetilirken heceler düşer, bu olaya hece düşmesi denir. A1 seviyesindeki kursiyer sıklıkla hece düşmesinde hata yapar ve isimlere mastar ekini getirir. Meselâ yükselmek> yüksekmek, ufalmak> ufakmak, emretmek> emiretmek, gibi hatalar tespit edilmiştir.

2.4. Alıntı Kelimelerdeki Düzeltme İşareti Bulunmayan Uzun Ünlülerin Kısa Söylenmesi

Vokallerin kısalık ve uzunluğu boğumlanma müddetinin kısa veya uzun olmasıdır, bir vokalin teşekkülünün başladığı zamanla bitiği zaman arasındaki müddet onun kısalık ve uzunluğunu gösterir. (Ergin, 2007, s. 52). Alıntı kelimelerin uzun okunuşunda temel ile orta seviye öğrencilerin hatalar yaptıkları gözlemlenmektedir, bu da cümlenin anlamını değişikliğe uğratır. Meselâ "Hâlâ sınava giremedim> Hala sınava giremedim. Yolda âmâ bir adam gördüm> Yolda ama bir adam gördüm", örneklerinde de görüldüğü gibi uzun â harfi telaffuz edilmediğinde cümlede anlam belirsizliği oluşur.

3.Konuşma Becerisinde Biçim Bilgisiyle İlgili Sorunlar

3.1. Çokluk Ekiyle İlgili Sorunlar

Türkçede çokluk eki büyük ünlü uyumuna göre, kalın sesliler a, ı, o, u'dan sonra /-lar/, ince sesli harfler e, i, ö, ü'den sonra da /-ler/ eki getirilerek yapılır. Türkçe sözlükteki tanımı ise şöyledir: Çoğul eki, kelimelerin belirli eklerle birden çok varlığı veya kavramı bildirme biçimidir. (Türkçe Sözlük, 1988, s. 317). Yapılan herhangi bir işin veya olayın birden fazla varlık tarafından yapıldığını belirtmek amacıyla kullanılan eklerdir.

Makedoncada çokluk ekleri, basit çokluk eki, sayı veya miktar belirten çokluk eki ve topluluğu anlatan çokluk eki olarak üç çeşidi vardır. Basit çokluk eki isimlere -и (-i) eki getirilerek yapılır, маса > маси (masa > masalar), кола > коли (araba > arabalar). Sayı ya da miktar ifade edilmek istenildiğinde -a (a) eki kullanılır, неколку дена (birkaç günler), три часа (üç saatler). Makedoncada sayılardan sonra çokluk eki kullanıldığı için, kursiyer en fazla buralarda hata yapmaktadır. Bu hatalar nadiren de olsa orta ve yüksek seviyelerde de görülmüştür. Kursiyerin çokluk ekini ana dilinde olduğu gibi kullanma isteği, hatalara da sebebiyet vermektedir. Öğrenci sayılardan sonra gelen sözcüğe çokluk ekini ekleyerek yanlış yapar. Meselâ: "Kütüphanede yüz kitap var. > Kütüphanede yüz kitaplar var". Veya iki köpek> iki köpekler. Makedoncada bazı durumlarda topluluğu ifade etmek için -je / -ja (-ye / -ya) eki getirilerek yapılır, лист > лисје (yaprak > yapraklar), многу ученици (Çok öğrenciler), неколку задачи (Birkaç ödevler). Sayı ve çokluk ifade eden kelimelerden sonraki eklere, çokluk ekini getirmiştir, Türkçede ise sayı ve çokluğu ifade eden kelimelerden sonra hiçbir zaman çokluk eki gelmez.

Nadiren de olsa bazı kursiyerler son kalın sesli harften sonra -ler ekini, son ince sesli harften sonra ise -lar ekini kullanırlar. Meselâ televizyonlar> televizyonler, kitaplar> kitapler, kanepeler> kanepelar, vazolar> vazoler.

Yabancı dillerden Türkçeye geçmiş olan kelimelerde ise büyük ünlü uyumu aranmaz, bu kelimelerin bazıları bu kurala bağlı değildir. Örneğin saatler> saatlar, goller> gollar, harfler> harflar. Makedon ve Arnavut öğrenciler bazen bu istisnai durumu unutup kelimelerin ses uyumuna göre telaffuz ederler.

Öğrencilerde sıkça görülen hatalardan biri de konsonant düşmesidir. Öğrenci l harfiyle biten kelimeye, çokluk ekini getirdikten sonra, iki l harfinin yan yana gelemeyeceği yanılgısına düşer ve bir l harfini seslendirmez. Örnek, güller> güler, okullar> okuler, çatallar > çatalar.

3.2. Hâl Ekleriyle İlgili Sorunlar

Hâl ekleri hem Makedon hem de Arnavut öğrencilerin temel seviyede en fazla zorluk çektikleri konulardan birisidir. Öğrenci çoğu zaman yönelme hâli ekini kullanacağı yerde, gösterme hâlini veya tam tersini kullanarak yanlış yaptıkları görülmektedir. Bunun da temel sebeplerinden biri iki dilde de hâl eklerinin olmayışıdır. Öğrenci konuşmada söyleyeceği cümleyi kendi ana dilinden olduğu gibi Türkçeye aktarması, öğrencinin hata yapmasına yol açmaktadır.

Bir yere doğru yönelmek veya hareketlenmek anlatmak istenildiğinde -a / -e yönelme hâli ekini kullanılır. Yönelme hâli eki Makedonca ve Arnavutçada bulunmadığı için kursiyerler bu ek yerine ya ek kullanmaz ya da bulunma hâli ekini kullanırlar. Makedon öğrenciler "Sinemaya gidiyorum. > Sinema gidiyorum veya sinemayı gidiyorum," Arnavut öğrenciler ise Arnavutçada bir yere yönelme, bulunma hâli ekiyle yapıldığı için "Çaya şeker koydum > Çayda şeker koydum" gibi hatalar yapmaktadır.

Türkçedeki gösterme hâli fiilin neyi etkilediğini ve etkilenen öğeyi gösterir. Neyi? Nereyi? ve Kimi? soruları yanıtlayan ad durum ekidir. Makedoncada gösterme hâli kelimenin cinsiyetine göre /-от, -та, -те/ ekleriyle yapılır. "Ја заборавив книгата. (Ya zaboraviv knıgata) > Kitabı unuttum." Böyle bir ekin Makedoncada var olması, öğrencilerin yanlış yapmalarını aza indirgemektedir. Kursiyerler bulunma hâli ekini ise en çabuk kavrıyor ve kullanmada zorluk çekmediklerini görüyoruz. Bunun nedeni ise hem Makedoncada hem de Arnavutçada bulunma hâli ekinin bulunmasıdır. Iki dilde de bulunma hâli eki kelimenin önünde durur ve ismi niteler. Makedoncada bulunma hâli eki во (vo) ya da на (na), Arnavutça'da ise në (nı) ön ekleriyle yapılmaktadır. Meselâ "Öğrenci okulda. > Детето е на училиште (Deteto e na uçilişte) > Nxenës është në shkollë (Nzths ıştı nı şkol). Telaffuzda /ö/ ünlüsü yerine /o/, /ü/ ünlüsü yerine /u/, /ı/ ünlüsü yerine /i/ seslendirilerek hatalar yapılmaktadır. Adım > adim, örnek > urnek, tanıştığımıza > taniştigimiza, üzüm > uzum, sözlendi > sozlendi, gibi yanlışlar yapılır. Nadiren de olsa ünsüz sertleşmesi kuralında bulunma hâli /-da/ eki /-ta/ ekiyle değiştirilmez ve büyük ünlü uyumuna uyulmaz. Sınıfta > sınıfda, parktan > parkten, yataktan > yatakdan, Ahmet'te > Ahmet'ta örneklerinde olduğu gibi.

Çıkma hâli bir yerden ayrılma, uzaklaşma veya çıkmayı ifade etmede kullanılan ad durum ekidir. Türkçe'deki /-den/ ayrılma hâli ekinin Makedoncadaki karşılığı /-од/ (od), Arnavutçadaki karşılığı ise /-nga/ (nga) ön ekleridir. Bu ekler ismin önüne gelerek, çıkma hâlini ifade eder. Kursiyerlerin konuşma becerisinde daha az hata yaptıkları hâl eki olduğunu söyleyebiliriz, bunun nedeni de Makedonca ve Arnavutçada aynı anlamı ifade eden ekin karşılığının olmasıdır. Örneğin: "Доаѓам од училиште (Doagam od uçilişte) > Okuldan geliyorum." "Po largohëm nga shtëpia. (Po largohım nga ştıpiya) > Evden çıkıyorum." Bunun dışında öğrencilerin, duygu bildiren bazı fiillerde hata yaptıkları görülmektedir. Örneğin: "Sevgilimden hoşlanıyorum> Sevgilime hoşlanıyorum", "Sigara içmekten nefret ederim > Sigara içmek nefret ederim" bunun da sebebi Makedoncada bu fiillerin farklı ad durum ekiyle kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

Vasıta eki veya vasıta hâl eki "ile" edatının kelimeye birleşik yazılan şeklidir. Bu ek kelimenin araç hâlini belirtir. Bu ek hem Makedoncada hem de Arnavutçada kullanılır. Vasıta hâl eki Makedoncada "со (so)", Arnavutçada da "/me/ (me)" ekleriyle yapılır. "Доаѓам со кола (Doagam so kola) > Arabayla geliyorum." "Ai vjen me taksi. (Ai vyen me taksi) > O taksiyle geliyor." Her ne kadar öğrencilerin az hata yaptıkları bir ek olarak görünse de, "y" kaynaştırma harfini telaffuz etme noktasında hatalar yapılır. Örnek: "Eve taksile gittim. > Eve taksiyle gittim. Ahmet Bursa'dan gemile geldi. > Ahmet Bursa'dan gemiyle geldi.

4.Sonuç

Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Kuzey Makedonyalı öğrencilerin konuşma becerisindeki anlatım yanlışları üzerine inceleme yapılan bu çalışmada Üsküp Yunus Emre Enstitüsü eğitim alan öğrencilerden alınan analizlere tabi tutularak hazırlanmıştır.

120 öğrenciyle yapılan analizlerden öğrencilerin öğrenme sürecinde en çok konuşma becerisini önemsedikleri tespit edilmiştir. Öğrencilerin en çok soyut kelimeleri ve farklı bölgelerden gelen insanları anlamakta sorun yaşarken, Türkçedeki bazı kelimelerin telaffuzu noktasında çekingen davrandıkları gözlemlenmektedir. Üsküp özelinde özellikle Makedon öğrencilerin, Arnavut asıllı öğrencilerle kıyasladığımızda konuşma becerisinde zorlandıklarını görülmüştür. Bunun nedeninin de öğrencilerin %85'inin ailesinde Türkçeyi bilen konuşan birinin olmadığını söyleyebiliriz. Arnavut asıllı öğrencilerdeki bu durum ise tamamen farklıdır, öğrencilerin %70'inin evde ailesiyle veya günlük yaşamında sürekli Türkçeyle bir irtibat içerisinde oldukları karşımıza çıkmaktadır.

Türkçe öğretiminde dil ihtiyaç analiz çalışmamızda Kuzey Makedonyalı öğrencilerin en fazla iş sahibi olmak, Türkiye'de tatil yapmak, Türk kültürüyle kendi kültüründeki yemek, âdet, düğün, kız alma, giyim gibi ortak değerleri tanımak, Türk dizilerini anlayabilmek için Türkçe öğrendiklerini ifade etmişlerdir. Türkçe öğretiminde okuma, dinleme, yazma ve konuşma becerisini geliştirmek için, öğreticinin sürekli yeni etkinlikler ve ek malzemeler geliştirme arayışı içerisinde olması gerekmektedir. Bilhassa konuşma, bizzat dili öğrenen kişinin alıştırma yapmasıyla gelişebilecek bir beceridir (Çelik, 2019, s. 33). Öğrenen kişi uzun süre öğrendiği dili konuşmazsa o dildeki okuma, dinleme ve yazma becerilerini de kaybetmeye başlar.

Bu araştırma yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Kuzey Makedonyalı öğrencilerin konuşma anlatım sorunlarını dikkate alarak yeni yöntem ve malzemelerin geliştirilmesi konusunda ön ayak olacaktır. (Ergin, 2021, s. 2). Bütün bu ihtiyaçların karşılanması sonucunda Türkçe öğrenen öğrenci sayısının da artacağı gibi çözüm yollarının üretilmesi konusunda alana ciddi katkı sunacağı aşikârdır.

Kaynakça

Allahmad, S. (2020). Yabancılara uzaktan Türkçe öğretiminde konuşma becerisini Geliştirme ve karşılaşılan sorunlar: (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) İstanbul Üniversitesi.

Çelik, F. (2019). Yabancılara Türkçe öğretiminde konuşma becerisi, Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi 3, 32-41.

Ergin, B. (2021). Yabancı Dil olarak Türkçe öğrenen Kuzey Makedonyalıların yazılı anlatım yanlışlarının incelenmesi, (Yayımlanmamış doktora tezi), Gazi Üniversitesi.

Ergin, M. (2007). Türk Dil Bilgisi. Boğaziçi yayınları.

Hasan, E. ve Gözaydın, N. (1988). Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, Nadir kitap yayınları.

Hengirmen, M. (2015). Türkçe Dilbilgisi. Engin yayınları.

Kurt, F. (2016). Türkçe öğrenen Makedonların yazma Becerisinde Yaptığı Yanlışlar ve çözüm önerileri. Uluslararası dil eğitim ve öğretimi sempozyumu 2. 875-880.

Temizyürek, F. ve Erdem, İ. ve Temizkan, M. (2002). Konuşma eğitimi, sözlü anlatım. Pegem akademi yayınları.

Tsvetkovski, G. (1988). Lecture on Macedonian literature, Prosvetno Delo yayınları.

9. OTURUM

BALKANLAR'DA TARİH, BELLEK VE SİYASET

OTURUM BAŞKANI:

Prof. Dr. Sema ÖZHER

KONUŞMACILAR:

Doç. Dr. Mehmet Fatih SANSAR / Nisa Ekin YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Çamkara ERGİNER

Dr. Selma İPEK

Arş. Gör. Brunilda BASHA

1968 YAKIN AKRABA GÖÇÜ VE TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

Nisa Ekin Yılmaz[1]
Doç. Dr. Mehmet Fatih Sansar[2]

Özet

Soğuk savaş döneminde Türkiye'nin Batı Bloku ile ilişkilerinin sarsılması ve Doğu Bloku ülkelerinin Türkiye'yi kendi eksenine çekmek istemesiyle beraber ilişkilerde bir yumuşama dönemi başlamıştır. Bu durum neticesinde 1966 yılında Bulgaristan Dış İşleri Bakanı Ivan Başev Türkiye'ye gelmiştir. Ivan Başev bu ziyaretiyle, Bulgaristan- Türkiye ile ilişkileri düzeltmek ve Bulgaristan'da 1951 yılında yarım kalan göçü tamamlayarak Bulgaristan'da kalan Türkleri Türkiye'ye gönderilmesi hususunda bir anlaşma yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu ziyaretten bir yıl sonra 22 Mart 1968 tarihinde iki ülkenin dış işleri bakanları bir araya gelerek tam adıyla "*Yakın Akrabaları 1952 yılına kadar Türkiye'ye göç etmiş olan Türk asıllı Bulgar vatandaşlarının Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne göç etmeleri hakkında anlaşma"* imzalanmıştır. Yakın Akraba Göçü, 1950-1951 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan zorunlu Türk göçünde Bulgaristan'ın sınırları aniden kapatmasıyla parçalanan ailelerin tekrar bir araya getirilmesi ve yarım kalan bir göçün tamamlanmasını amaçlamıştır. Bu anlaşmayla birlikte Bulgaristan, ilk defa Türk göçmenlere kendi istekleri doğrultusunda göç etme hakkı vermiştir. Göç yürürlüğe girdikten bir yıl sonra 8 Ekim 1969 yılında başlamış ve ilk göçmenler Edirne'ye gelmiştir. Gelen göçmenler Türkiye'deki aileleri, akrabaları ve Türk halkı tarafından sevinçle karşılanmıştır. Yakın Akraba Göçü kapsamındaki göçmenlerin hakları devletlerarası anlaşmaya tabi olup yanlarında eşyalarını da getirebilmişlerdir. Yapılan göçün isteğe bağlı olması aynı zamanda düzenli bir şekilde gerçekleşmesini de sağlamış, 1951 göçünde yaşanan sorunlar tekrar etmemiştir. Bu göç anlaşması sayesinde hem Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Başkanı Todor Jivkov hem de Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel birbirlerini ziyaret etmiş ve iki ülke arasındaki ilişkiler düzelmiştir. Yakın Akraba Göçü sürecinde sadece siyasi değil ticari ve ekonomik anlaşma ve iş birlikleri de imzalanmıştır. Yumuşama Dönemi'nin getirdiği etkilerle düzelen Türkiye-Bulgaristan ilişkisi bu süreçten sonra yine çıkmaza girse de 1951 yılındaki zorunlu göç krizi sonrası ilk defa iki devlet bir araya gelmiş ve devlet başkanları düzeyinde ziyaretler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan göçmenleri, Türkiye-Bulgaristan ilişkileri, yakın akraba göçü, Todor Jivkov

1 Ege Üniversitesi, ekinyilmaz001@gmail.com, ORCID: 0009-0001-4819-5420.
2 Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, mehmet.fatih.sansar@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7439-2084.

THE 1968 MIGRATION OF CLOSE RELATIVES AND ITS IMPACT ON TURKEY-BULGARIA RELATIONS

Abstract

During the Cold War, as Turkey's relations with the Western Bloc were strained and Eastern Bloc countries sought to bring Turkey into their sphere of influence, a period of détente in diplomatic relations began. As a result, in 1966, Bulgarian Foreign Minister Ivan Bashev visited Turkey. During this visit, Bashev emphasized the need to improve relations between Bulgaria and Turkey and proposed an agreement to complete the migration that had been halted in 1951 by sending the remaining Turks in Bulgaria to Turkey. A year after this visit, on March 22, 1968, the foreign ministers of the two countries met and signed the agreement titled "The Agreement on the Migration of Bulgarian Citizens of Turkish Descent, Whose Close Relatives Migrated to Turkey by 1952, from the People's Republic of Bulgaria to the Republic of Turkey." The Close Relatives Migration aimed to reunite families that had been separated due to the sudden closure of Bulgaria's borders during the forced migration of Turks from Bulgaria to Turkey in 1950-1951 and to complete this interrupted migration. With this agreement, for the first time in Bulgarian history, Turkish migrants were granted the right to emigrate voluntarily. The migration began a year after the agreement came into effect, with the first migrants arriving in Edirne on October 8, 1969. These migrants were welcomed with joy by their families, relatives, and the Turkish people in Turkey. The rights of migrants under the Close Relatives Migration were governed by an intergovernmental agreement, allowing them to bring their personal belongings with them. The voluntary nature of this migration ensured its orderly execution, and the problems encountered during the 1951 migration did not recur. This migration agreement also led to reciprocal visits between the President of the People's Republic of Bulgaria, Todor Zhivkov, and the Prime Minister of the Republic of Turkey, Süleyman Demirel, helping to improve relations between the two countries. In addition to political progress, trade and economic agreements and collaborations were signed during the Close Relatives Migration process. Although relations between Turkey and Bulgaria later deteriorated again, the period of détente had facilitated the first high-level meetings between the two states since the forced migration crisis of 1951, marking a significant diplomatic milestone.

Keywords: Bulgarian migrants, Turkiye-Bulgaria relations, close relatives migration, Todor Zhivkov.

1.Türkiye-Bulgaristan İlişkilerinin Kısa Bir Tarihi

Tarihsel süreç içerisinde iki millet arasındaki ilişkiler değişkenlik göstermiştir. Tarihsel açıdan bir Türk kavmi olarak bilinen Bulgarların, Balkan coğrafyasına gelmesiyle Slavlaşmış ve zamanla kendi milli kimliklerini oluşturmuştur. Türkler ise Osmanlı Devleti'nin Balkanları ele geçirmesi ve büyük bir imparatorluk haline gelmesiyle Bulgarları kendi himayesi altına almıştır. Neredeyse 500 yıl gibi bir süre Osmanlı himayesi altında yaşayan Bulgarlar Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla isyan etmişlerdir. Bu isyanlar sonucu bağımsızlığını kazanamamış olsalar da Osmanlı Devleti'nin Ruslarla yaptığı savaşlar sayesinde Osmanlı Devleti içerisinde özerklik kazanmıştır. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonunda yapılan Berlin Antlaşması ile Bulgaristan Prensliği kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nde yönetimin değişmesi ve İkinci Meşrutiyetin ilan edilmesinin ardından 1908 yılında Bulgaristan bunu fırsat bilerek bağımsız bir ülke olduğunu açıklamıştır. (İnalcık, 1992). Daha sonrasında Osmanlı Devleti bünyesindeki diğer milletlerin de ayaklanmasıyla kendisini bir savaşın içerisinde bulmuştur. Balkan Savaşlarının başlamasıyla Osmanlı Balkanlardaki tüm topraklarını kaybetmiştir. (Armaoğlu, 2010). Tüm bu gelişmelere rağmen 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra iki ülke müttefik olmuş ve aynı saflarda yer almıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesiyle iki ülke aynı kaderi paylaşmış ve İtilaf Devletleri'nin işgaline uğramıştır. Bu durum iki ülkenin de birbirine destek olmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sonucu imzaladığı Sevr Barış Anlaşması'nı kabul etmeyen Türk halkı Anadolu'da bir direniş başlatmış ve Mustafa Kemal önderliğinde birleşerek savaşmıştır. Kurtuluş Savaşı döneminde Bulgaristan bu bağımsızlık mücadelesine destek vermiştir. Osmanlı Devleti'nin resmen sona erip cumhuriyetin ilan edilmesiyle iki ülke arasındaki ilişkiler de yeni bir boyut kazanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti ve Bulgaristan arasında 18 Ekim 1925 tarihinde "Türkiye-Bulgaristan Dostluk Anlaşması ve İkamet Sözleşmesi" imzalanmıştır. (Kâmil, 1989). Bu anlaşmaya göre iki ülke arasında ekonomik, ticari, kültürel iş birlikleri yapılmasına karar verilmiştir. Bulgaristan'daki Türklerin hakları ise ikamet sözleşmesi ile garanti altına alınmıştır. Bu anlaşma metninde anlaşmanın ne zaman sona ereceği belirtilmediği için bu anlaşma günümüzde de yürürlüktedir.

Atatürk döneminde iki ülke arasındaki ilişki pozitif bir ivme kazanmıştır. İki savaş arasındaki dönemde ise Almanya'nın yayılmacı politikalarından endişelenen Balkan ülkeleri arasında Balkan Antantı kurulmuştur. Bulgaristan bu antantın içinde yer almamış olsa da Türkiye bu antantın içerisinde Bulgaristan'ın da yer alması gerektiği fikrini savunmuştur. (Jelavich, 2006). İkinci Dünya Savaşı sürecinde ise Türkiye'nin tarafsız bir politika izlemesi ve savaşa dahil olmaması nedeniyle tüm komşu ülkelerine karşı denge politikası izlemiştir. Bulgaristan'ın İkinci Dünya Savaşı'nda da yenilgiye uğraması ve sosyalist rejimin Bulgaristan'da yönetimi ele geçirmesiyle, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. 10 Şubat 1947 tarihinde Bulgaristan Halk Cumhuriyeti savaş sonunda Barış Antlaşması'nı imzalamıştır. (Şimşir, 1986). Türkiye fiilen savaşa katılmadığı için bu antlaşmaya

taraf olmamıştır. Nitekim antlaşma maddelerinde de direkt olarak Bulgaristan'daki Türklerin durumu ile ilgili bir husus bulunmamaktadır. Genel olarak temel hak ve özgürlükler, azınlık haklarının korunmasından bahsedilmiştir. (Özlem, 2019). Bu antlaşmaya rağmen Bulgaristan Halk Cumhuriyeti ülkedeki Türklerin haklarını ihlal etmiştir. Bulgaristan'daki Türk okullarının kapatılması, Türkçe eğitimin ve basımın engellenmeye çalışılması, tarımla uğraşan Türklerin topraklarına yönetim tarafından el konulması Bulgaristan'da yaşayan Türkleri müşkül bir duruma sokmuştur.

2. Yakın Akraba Göçü Anlaşması Öncesi Türkiye-Bulgaristan İlişkileri

Türkiye-Bulgaristan arasında 1968 Yakın Akraba Göçü Anlaşması imzalanmadan önce iki devlet arasında gerginlikler söz konusu olmuştur. Bu gerginliklerin temel sebebi 1950 yılında başlayan ve 1951 yılında Bulgaristan tarafından son verilen bu göç Türkiye açısından yarım kalmıştır. Zira Bulgaristan'ın amacı kendi ülkesindeki Türk asıllı vatandaşları göndermekten ziyade Türkiye'yi hem siyasi hem ekonomik açıdan zor duruma sokmak olmuştur. 1950 yılında Türkiye'de iktidar el değiştirmiş Cumhuriyet Halk Partisi dönemi resmen sona ermiş ve Demokrat Parti yönetimiyle Adnan Menderes dönemi başlamıştır. Adnan Menderes ise geçmiş yönetimin statükocu ve tarafsız dış politikasından ziyade Batı'ya daha yakın bir politika izlemeyi benimsemiştir. (Oran, 2008). Bu durum Sovyetler Birliği'ni dolayısıyla Doğu Bloku içerisinde yer alan tüm ülkeleri rahatsız etmiştir. Kore Savaşı'na asker gönderilmesi Doğu Bloku ülkesi olan Bulgaristan Halk Cumhuriyeti yönetimini oldukça rahatsız etmiştir. (Pınar, 2014). Bulgaristan yönetimi, İkinci Dünya Savaşı sonrası ülkedeki Türk okullarını kapatması, Türklerin topraklarına kooperatifleştirme adı altında el koyması, ibadet özgürlüğüne engeller getirmesiyle Türklere asimile etmeye çalışmış fakat başarılı olamamıştır. (Şimşir, 1986). Asimilasyon politikasında başarısız olan Bulgaristan, Türk azınlıktan kurtulması gerektiğini düşünmüş ve ülkeden göç ettirmek için fırsat kollamıştır. Kore Savaşı'na Türkiye'nin asker göndermesi Bulgaristan yönetimi açısından bir fırsat olarak değerlendirilmiş ve 10 Ağustos 1950 tarihinde Türkiye'ye bir nota göndererek 250.000 Türk'ün üç ay gibi kısa bir süre içerisinde Türkiye'ye kabul edilmesini istemiştir. (Şimşir,1986). Türkiye ise kendisine gönderilen bu notayı hemen reddetmiş ve karşı bir nota göndermiştir. Üç ay gibi kısa bir süre içerisinde 250.000 kadar göçmeni ülkeye kabul etmek Türkiye'yi ekonomik açıdan fazlasıyla zorlayacağından dolayı Türkiye sınırlarını açmamıştır. Türkiye'nin karşı notasına rağmen Bulgaristan ülkesindeki Türklere pasaport vermeye ve Türkiye sınırına göndermeye başlamıştır. Türkiye ise göçmenleri ülkeye alma konusunda ağır hareket etmiş ve böylece Bulgaristan'ın bu hareketine tepki göstermiştir. Türkiye, Bulgaristan'ın tüm hukuk dışı davranışlarına rağmen gelen göçmenleri geri göndermemiş, ülkeye kabul ederek zorlu şartlara rağmen tüm ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. (Şimşir, 1986). Türkiye'nin gelen göçmenlerin entegrasyonu konusunda hızlı bir şekilde hareket eden ve belirli bir sistem içerisine oturtması Bulgaristan'ı rahatsız etmiştir. Amacına ulaşamayan Bulgaristan bu sefer de sorunsuz gerçekleşen bu göçe suni bir sorun yaratmak istemiş ve bu sebeple de Türkiye'ye göç eden kafilelerin arasına Türk olmayan

Bulgar veya Romen asıllı çingeneleri dahil etmeye başlamıştır. Bu durumu fark eden Türkiye ise çareyi Bulgaristan sınırını kapatmakta bulmuştur. (İpek, 1999). 7 Ekim 1950 tarihinde Türkiye sınırlarını kapatmış ve göçü durdurmuştur. Bulgaristan ise yaşanan bu talihsizliğin bir daha yaşanmayacağını belirttikten sonra sınırlar 2 Aralık 1950'de yeniden açılmış ve göç devam etmiştir. 1951 yılına gelindiğinde göçmenler için Türkiye-Bulgaristan sınırında göçmen kabul istasyonu açılmış, ülkenin çeşitli yerlerinde göçmen misafirhaneleri kurulmuştur. Bulgaristan ise ikinci kez bu göçü sabote etmek istemiş ve tekrardan Türk olmayan vatandaşları da Türkiye'ye göndermeye çalışmıştır. Haziran ayından Ekim ayına kadar Türkiye Bulgaristan'a altı tane nota göndermiş fakat Bulgaristan bütün notalara karşı sessiz kalmıştır. (Şimşir, 1986). 8 Kasım 1951 tarihine gelindiğinde Türkiye sınırlarını kapatmış ve göç tekrar yarım kalmıştır. Bu tarihe kadar yaklaşık 156.000 göçmen Türkiye'ye gelmiştir. (Pınar, 2014). 30 Kasım 1951'de ise Bulgaristan resmi olarak göçün durdurulduğunu duyurmuş ve bu tarihten sonra Yakın Akraba Göçü Anlaşması imzalanana kadar bir daha göç olmamıştır. Böylece Bulgaristan Türk aileleri parçalamış ve Bulgaristan'da kalan Türkleri psikolojik, sosyolojik ve kültürel açıdan baskılar kurarak asimile etme çalışmalarına devam etmiştir.

3. Yakın Akraba Göçü ve Türkiye-Bulgaristan İlişkileri

3.1. 1965 Sonrası Türkiye-Bulgaristan İlişkilerinde Gelişmeler

1965 yılında Türkiye'de yapılan genel seçimle Adalet Partisi iktidara gelmiş ve Süleyman Demirel Başbakan olmuştur. 27 Mayıs 1960 tarihindeki askeri darbeden sonra ilk kez tek bir parti çoğunluğu sağlamış ve tek partili bir hükümet kurulmuştur. (Armaoğlu, 2010). İç politikada tam anlamıyla istikrarın sağlanmasıyla dış politikada da değişikliklere gidilmiş ve komşu ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesine önem verilmiştir. Demirel hükümetinin başa gelmesine istinaden 8 Aralık 1965 tarihinde Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Başkanı Todor Jivkov iki ülke arasındaki ilişkileri iyileştirmek ve ilerletmek adına bazı açıklamalar yapmıştır. Türkiye'nin komşu ülkelerle olan ilişkilerine yeni bir perspektif çizmek istemesine Bulgaristan yönetiminin destek vermesi Yakın Akraba Göçü Anlaşması'na giden sürecin başlangıcı olmuştur. Bu açıklamanın hemen ardından 28 Mayıs 1966 tarihinde iki ülke de başkentlerindeki elçiliklerini büyükelçilik seviyesine çıkarmıştır. Daha sonrasında 16 Ağustos 1966 tarihinde Bulgaristan Dış İşleri Bakanı Ivan Başev Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. (Şimşir, 1986). Ziyaretin gerçekleştiği günlerde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Ferruh Bozbeyli bir heyetle Sofya'ya gitmiştir. Bu ziyaretin ardından yaklaşık bir yıl sonra ise Türkiye Sofya'ya yapılan ziyareti daha üst bir seviyeye taşımış ve Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil resmi olarak ziyaret düzenlemiştir. (Şimşir, 1986). Bu ziyarette iki ülke ortak bir bildiri yayınlamış ve Kıbrıs sorununa dikkat çekerek bu soruna tam anlamıyla olmasa da kısmi olarak aynı pencereden baktıklarının altını çizmişlerdir. Kıbrıs Sorunu ile ilgili olarak Türk tezinin üstü kapalı olarak desteklenmesi iki

ülke arasındaki ilişkiye yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu süreçten sonra iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler de gelişmiştir. 1 Kasım 1967 tarihinde Bulgaristan Ulaştırma Bakanı M. Vaçkov Türkiye'ye gelmiş ve iki ülke arasında ortak bir demiryolu yapılmasını uygun bulunduğu bir anlaşma imzalanmıştır. Bu demiryolu sayesinde ekonomik iş birliklerinin de arttırılması amaçlanmıştır. (Gönlübol, 1987).

3.2.) Yakın Akraba Göçü Anlaşması ve Uygulanışı

1965 sonrası Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinin olumlu yönde gelişmesiyle beraber akrabaları Türkiye'ye göç eden Bulgaristan'daki Türklerin durumu konusu güdeme gelmiştir. İki devlet arasında yarım kalan göçün tamamlanması üzerine görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler başladıktan sonraki süreçte göçün kimleri kapsayacağı, hangi hukuki haklara sahip olacağı, taşınır ve aşınamaz tüm malları, iskân edilme süreci gibi konularda tartışmalar yaşanmıştır. Özellikle de taşınmaz mallar ve göçmenlerin yanında götüreceği mallar konusunda iki ülke arasında fikir ayrılıklarının olması tartışma konusu olmuştur. Yaklaşık bir yıl süren müzakere aşamasının sonunda 24 Şubat 1968 tarihinde anlaşma metni parafe edilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı bu metni bir bildiri olarak yayınlamıştır. (Şimşir, 1986). Anlaşma metninin yayınlanmasından bir ay sonra Todor Jivkov kalabalık bir heyetle Türkiye'ye gelmiştir. Bu ziyaret esnasında Bulgaristan Dış İşleri Bakanı Ivan Başev ve Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil göç anlaşmasına imzalarını atmıştır. Anlaşmaya göre; 1952 yılına kadar Türkiye'ye göç eden göçmenlerin Bulgaristan'da kalan *"karı-koca, anne-baba, büyükanne-büyükbaba ve bunların anne-babaları, çocuklar ve torunlar eşleri ve çocukları, işbu anlaşmaya kadar bekar olan kız ve erkek kardeşler, ölü kız-erkek kardeşlerin bekar, reşit ve reşit olmayan çocukları"* Türkiye'ye göç edebilme hakkına sahip olmuştur. (TBMM Tutanağı 25.05.1968) Kriterleri sağlayan göçmenlerin ev ve kişisel eşyalarını mesleki araç gereçlerini ihraç vergisi ödemeden getirilmesine karar verilmiştir. (TBMM Tutanağı 25.05.1968) Göçmenler Bulgaristan'daki gayrimenkulleri ve hayvanlarını tasfiye edebilmesi ve bu konuda Bulgar yönetiminden destek alması kararlaştırılmıştır. Anlaşmanın kapsam bakımından dar olduğu evlenmiş kardeşlerin göç dışı bırakılmasından anlaşılmaktadır. Amca, dayı, teyze, hala, yenge ve bu kategorideki akrabaların çocuklarının anlaşma dışında tutulması yakın akraba terimine ters düşmektedir. (Şimşir, 1986). Bulgaristan'ın, bu göçün kapsamının bu kadar dar tutmasının sebebi ülkedeki işçi sınıfının çoğunu Türklerden oluşmasıdır. Göç eden Türk sayısının artması Bulgaristan'ı ekonomik olarak zor bir duruma sokacağından Bulgaristan göçü olabildiğince sınırlı tutmaya çalışmıştır.

Söz konusu göçün kendisinden önceki göçe daha kısıtlı olması Türkiye açısından herhangi bir avantaj veya dezavantaj yaratmamıştır. Türkiye, gelen göçmenler serbest göçmen statüsünde olduğundan dolayı mali açıdan zorlanmamıştır. Serbest göçmenliğin tanımına göre Türkiye Cumhuriyeti bu sınıftaki göçmenlere yardım etme zorunluluğuna sahip değildir. Gelen göçmenlerin de böyle bir yardım isteme

hakkı yoktur. Bu sebeple Türkiye göçün kapsamının tüm göçmenleri kapsamasını talep etmiştir. Türkiye gelen göçmenlere zorunluluğu olmamasına rağmen her zaman destek olmuştur. Göç esnasındaki bir diğer zorluk ise anlaşma metnindeki taşınmaz malların satılması maddesinin Bulgar yönetimince kötüye kullanılması olmuştur. Bulgaristan'daki Türklerin topraklarına Yakın Akraba Göçü'nden neredeyse yirmi yıl önce kooperatifleştirme adı altında el konulmuştur. Oradaki Türklerin pek bir mal varlığının olmaması genel olarak sadece bir evlerinin olması, Bulgaristan yönetiminin bu evleri de değerinin çok altında satın almasına neden olmuştur. Göçün yapılma şeklinde ise herhangi bir zorluk yaşanmamıştır. İlk göçmen kafilesi 8 Ekim 1969 tarihinde Türkiye'ye gelmiştir. Cumhuriyet Gazetesi'nin 9 Ekim 1969 tarihinde "Göç Başladı" başlığı ile 82 kişilik kafilenin geldiğini göçmenleri karşılama komitesinde Edirne Valisi Haydar Özkın ve belediye bandosunun yer aldığını yazmıştır. Vali Haydar Özkın'ın gelen göçmenlere bir buket ve Türk bayrağı vermiş, belediye bandosu ise karşılama esnasında "yaslı gittim şen geldim" ve "annem beni yetiştirdi" türkülerini çalmıştır. (Tercüman Gazetesi 09.10.1969). Gelen göçmenler Edirne'deki geçici göçmen konukevlerine yerleştirilmiştir. Gelen ilk kafilenin içinde dünyaca ünlü pehlivan Koca Yusuf'un torunu ve ailesi de vardır. Bulgaristan'ın Şumnu vilayetinin Karalar Köyü'nden gelen Koca Yusuf'un torunu da dedesinin ismini taşımaktadır. Manisa'da akrabalarının olduğunu ve onların yanına yerleşeceğini aktarmıştır. (Cumhuriyet Gazetesi 09.10.1969) Alınan karara göre göçmenler her hafta çarşamba günleri trenle Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmiştir. Göçmen kafilesinin kotası 300 kişi olarak belirlenmiştir. Nitekim gelen ilk kafilenin kalabalık olacağı tahmin edilse de aksine sadece 82 kişi gelmiştir. (Şimşir, 1986). Bu durum Bulgaristan'ın, göçü olabildiğince sınırlı tutmak istediğini ortaya koymaktadır. Bulgaristan'daki nüfus artış hızının azalması Bulgarların fazla çocuk yapmaması Türk nüfusunun ise aksine artması Bulgar yönetimi tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır. (Son Havadis Gazetesi 09.10.1969) Bu sebeple Bulgaristan'daki Türklerin göçünün sınırlı tutmak ve kalan Türkleri ise asimile etmek istemiştir. Yaklaşık on yıl boyunca neredeyse her çarşamba göçmenler gelmeye devam etmiştir. Bulgaristan ve Türkiye bu anlaşmayla gelen göçmen sayısının yıllık ortalama 10.000 civarında olmasını tahmin ederken, on yılın sonundaki verilere göre Bulgaristan'dan 130.000 Türk Türkiye'ye göç etmiştir. (Özlem, 2019). Bu durum Bulgaristan'daki Türklerin baskı altında yaşadığının birer kanıtı olmuştur.

3.3.) Yakın Akraba Göçü Bağlamında Türkiye-Bulgaristan İlişkileri

Göçün uygulanmasında bir sorun yaşanmaması Türkiye-Bulgaristan ilişkileri açısından özel bir durumdur. Zira 1950-1951 göçünde ve 1989 yılında yapılan göçlerde iki devlet arasındaki ilişkilerde gerginlikler olmuş ve ilişkiler durma noktasına gelmiştir. Yakın Akraba Göçü'nde ise böyle bir durum söz konusu değildir. Bu göç sürecinde iki devlet birbirlerine karşı dostluk açıklamaları yapmış ve sürekli ortak bildiriler yayınlayarak iş birlikleri yapmıştır. Soğuk Savaş döneminde farklı bloklarda yer alan bu iki ülkenin birbiriyle yakın temaslar kurması dönemin siyasi konjonktürü açısından oldukça önemlidir. Yakın Akraba Göçü'nün, Yumuşama

Döneminin somutlaşmış bir örneği olmuştur. O dönem Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinin gidişatını Bulgaristan Türklerinin durumu belirlemiştir. 1950-1951 göçünün yarıda kesilmesi ve Yumuşama Dönemine kadar hiçbir adımın atılmaması ilişkilerin askıda kalmasına sebebiyet vermiştir. Yakın Akraba Göçü'nün iki ülke arasındaki ilişkilere yeni bir soluk getirmiştir. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel Todor Jivkov'un anlaşmayı imzalamak için geldiği Türkiye ziyaretinde Bulgaristan'daki Türklerin yarım kalan göçünün iki ülke arasındaki en önemli konu olduğunu ve ilişkilerin gidişatını belirleyeceğini açıkça dile getirmiştir. Göç anlaşmasının imzalanması ve göçün başlamasıyla beraber dönemin basınının ilgi odağı da Yakın Akraba Göçü olmuştur. Çoğu Türk gazeteci gelen ilk göçmen kafilesini karşılamaya ve gelen göçmenlerle röportajlar yapmaya gitmiştir. Bu durum Türkiye'de sosyal hayatta da Bulgaristan'daki Türklerin durumunun önemli olduğunu göstermiştir. Bulgaristan'da ise halk Türklerin gitmesine ve Türk nüfusunun azalmasının kısaca topraklarının Türksüz kalmasından memnun olmuştur.

4.Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye ve Bulgaristan arasındaki ilişkiler tarih boyunca inişli çıkışlı bir biçimde ilerlemiştir. Bulgarların uzun yıllar Türklerin hakimiyeti altında yaşamasının ardından bağımsız olması iki millet arasında devletler arası ilişkilerin başlangıcı olmuştur. Bulgaristan'ın önce Osmanlı Devleti'ne bağlı bir prenslik, sonrasında ise bağımsız bir devlet haline gelmesinin hemen ardından Balkan coğrafyasında yaşanan savaşlar iki devletin karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda ise müttefik olması ilişkileri yumuşatmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi ve Atatürk dönem dış politikada ise iki devlet arasında tam anlamıyla komşuluk ilişkileri sağlanmıştır. Yapılan anlaşmalarla Türkiye-Bulgaristan arasındaki dostluk pekiştirilmiştir. İkinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki çift kutuplu sistemde ise Bulgaristan'daki Türklerin durumu ilişkilerde belirleyici bir rol oynamıştır. Atatürk döneminde imzalanan dostluk anlaşmasını ihlal eden davranışlar sergilemiştir. Bulgaristan ülkesindeki Türklere karşı asimilasyon politikaları uygulaması ve Türkiye'ye göçe zorlamasıyla adeta ilişkileri dondurma noktasına getirmiştir. Batı ve Doğu Bloku arasındaki soğuk savaşın etkileri iki ülke arasındaki ilişkilere de sirayet etmiştir.

1950-1951 Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan zorunlu Türk göçü ile iki ülke arasındaki ilişkiler durmuştur. Göçün tamamlanmadan yarıda bırakılması ise iki devlet arasında dondurulmuş bir çatışma yaratmıştır. Yaklaşık on beş yıl boyunca iki ülke arasında sağlıklı bir ilişki kurulamamıştır. Türkiye'de 1965 yılında yapılan genel seçimlerde iktidarın değişmesi ve komşularla olan ilişkilerde revizyona gidilmesiyle iki devlet arasında ufak çaplı temaslar başlamıştır. Bu temaslar kısa süre içerisinde artmış ve iki ülke arasındaki ilişkiler tekrar eski düzeye ulaşmıştır. Karşılıklı ziyaretler ve büyükelçiliklerin açılmasıyla bürokratik ilişkiler üst seviyeye taşınmıştır. Bu sayede Bulgaristan'daki Türklerin durumu tekrar gündeme gelmiş

karşılıklı atılan adımlarla yarım kalan göçün tamamlanmasına karar verilmiştir. Türkiye-Bulgaristan arasında imzalanan 1968 Yakın Akraba Göçü Anlaşması, Soğuk Savaş döneminde iki ülkenin birbiriyle yaptığı ilk anlaşma olmuştur. Bu sebeple iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli bir yer edinmiştir. Daha sonrasında iki ülke arasındaki ilişkiler sanki bir kısır döngü içerisinde sıkışmış gibi Bulgaristan yönetiminin ülkesinde kalan Türkleri asimile etmeye çalışması ve tekrardan göçe zorlamasıyla devam etmiştir.

Kaynakça

Ağanoğlu, Y. (2001). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Tarihi Göç, Kum Saati Yayınları.

Armaoğlu F. (2010). 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım Yayınevi.

Atasoy, E. (2011). Bizden Olan Ötekiler Asimilasyon Kıskacında Bulgaristan Türkleri, Mkm Yayıncılık.

Aydın, M. (2005). Balkanlar'da İsyan – Osmanlı-İngiliz Rekabeti, Bosna Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876), Yeditepe Yayınları.

Bıçaklı, H.A. (2016). Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1878-2008), İmge Kitapevi.

Cumhuriyet Gazetesi, 09.10.1969, Sayı: 16237.

Çolak, F. (2012). Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951), Tarih Okulu Dergisi 2013(14), Ss.113-145.

Değerli, E. & Karakuzu, H. (2022). İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye Bulgaristan İlişkilerine Etkisi, History Studies 14(2), Ss.425-451.

Geçikli, R.M. (2016). Bulgaristan Türkleri'nin Göçü (1950-1951) Ve Abd Yardım Programına Yansıması, Atatürk Dergisi 5(1), Ss.1-38.

Gönlübol, M. & Sar, C. & Esmer, A.Ş. & Sander, O. (1987). Olaylarla Türk Dış Politikası, Alkım Kitapevi.

İnalcık, H. (2017). Tanzimat ve Bulgar Meselesi, Kronik Kitap.

İpek, N. (1999). Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Jelavıch, B. (2006) Balkan Tarihi: 20. Yüzyıl, Küre Yayınları.

Kafeslioğlu, İ. (1985). Bulgarların Kökeni, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Kamil, İ. (1989). Bulgaristan'daki Türklerin Statüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Kamil, İ. (1989). İkili ve Çok Taraflı Siyasi Antlaşmalar, İnsan Haklarına İlişkin Belgeler ve Bulgar Anayasasına Göre Bulgaristan'daki Türklerin Hakları, Yükseköğretim Kurulu Matbaası.

Kamil, İ. (2016). Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gerçekleşen 1950-1951 Göçünün Nedenleri, Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi 5(2), Ss. 31-65.

Karpat, K. (2021). Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik, Timaş Yayınları.

Kesklioğlu, O. (1985). Bulgaristan'da Türkler, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Memişoğlu, H. (2002). Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Özlem, K. (2019). Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık, Dora Yayınevi.

Pınar, M. (2014). Mehmet. "1950-1951 Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler ve Demokrat Parti'nin Göçmen Politikası, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 30(89), Ss.61-94.

Sander, O. (1968). Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Sander, O. (2007). Siyasi Tarih 1918-1994, 16.Baskı, İmge Kitapevi.

Son Havadis Gazetesi, 09.10.1969, S.5.

Şimşir, B.N. (1986). Bulgaristan Türkleri, Bilgi Yayınevi.

Tercüman Gazetesi, 09.10.1969, Sayı: 2869, S.7)

Tuğlacı, P. (1984). Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri, Cem Yayınevi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanağı, Sayı: 71-731/3748, Ss.822.

KOLEKTİF BELLEK İNŞASI BAĞLAMINDA ENVER BAKİ'NİN DÖRT LÜLE MAHALLESİ ÇOCUKLARI KİTABI

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Çamkara Erginer[1]

Özet

Bu çalışmada Kosova Türk edebiyatının önde gelen isimlerinden Enver Baki'nin *Dört Lüle Mahallesi Çocukları* (2012) adlı eserinde yer alan öyküler, kültürel mirasın aktarımı bağlamındaki işlevleri açısından ele alınmaktadır. Bu öykülerin mekânı olarak Dört Lüle Mahallesi, Priştine'de ağırlıklı olarak Müslüman-Türk nüfusun ikamet ettiği, yazar Enver Baki'nin de doğup büyüdüğü eski yerleşim birimlerindendir. Yazar öykülerinde, çocukluk yıllarının geçtiği bu mahalleye ilişkin gözlem ve hatıralarından yararlanır. Kitapta yer alan öykülerde anlatılan çocuklar, yazarın çocukluk yıllarında arkadaşlık yaptığı veya tanıdığı gerçek kişilerdir. Kitap bu bağlamda anı-öykü özelliği taşımaktadır.

Bazı öykülerde yer alan olay ve karakterler çevresinde dönemin gelenek ve göreneklerinin anlatımına yer verilir. Ailedeki tek erkek çocuğu korumak üzere gümüş küpe takılması, çocuğu hastalıklardan korumak için muska ve nazar boncuğu takılması, sünnetin çocuğun doğumunun tek senelerinde yaptırılması, sünnet düğününde yerine getirilen adetler, şeker bayramıyla ilgili uygulamalar ayrıntılı anlatılır.

Çalışmada Enver Baki'nin *Dört Lüle Mahallesi Çocukları* kitabındaki öyküler, Kosova Türk toplumuna ait kültürel mirasın aktarımı bağlamındaki işlevleri açısından ele alınmaktadır. Yazar söz konusu öykülerinde, aynı mekânı paylaşan çocuklar çevresinde Dört Lüle Mahallesi'nde sürdürülen günlük yaşamı, toplumsal normları ve geleneksel uygulamaları anlatarak söz konusu topluluğa ilişkin kolektif belleği yeniden üretmeyi amaçlar. Çalışmada Enver Baki'nin öyküleri aracılığıyla bu bellek ve kimlik yapısını okuyucunun zihninde tekrar canlandırarak, unutulmaya yüz tutmuş olan değerlerin canlı kalmasını sağlamayı amaçladığı iddia edilmektedir. Kitapta yer alan her bir öykü, mahalledeki bireysel yaşanmışlıkların kolektif bir belleğe dönüşmesine aracılık ederken, yazar edebiyatı kültürel belleği yeniden üretmenin bir aracı olarak kullanmaktadır. Bu doğrultuda, *Dört Lüle Mahallesi Çocukları* 'nda yer alan öyküler, çocukların bireysel hikâyeleri aracılığıyla bir topluluğun kültürel kodlarını ve değerlerini geleceğe taşıma işlevini üstlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enver Baki, Dört Lüle Mahallesi Çocukları, öykü, Çağdaş Kosova Türk Edebiyatı

1 Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ayse.erginer@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1880-3720.

THE CONSTRUCTION OF COLLECTIVE MEMORY IN ENVER BAKI'S CHILDREN OF THE DÖRT LÜLE NEIGHBORHOOD

Abstract

This study examines *Dört Lüle Mahallesi Çocukları* (2012) by Enver Baki, one of the prominent figures in Kosovo Turkish literature, in the context of the transmission of cultural heritage. The stories in the book are set in Dört Lüle Mahallesi, an old neighborhood in Priština predominantly inhabited by a Muslim-Turkish population, where the author himself grew up. Baki draws on his observations and memories of this neighborhood, recounting the stories of children he knew and befriended during his childhood. In this regard, the book carries the characteristics of memoir-stories.

In some stories, the customs and traditions of the period are conveyed through events and characters. Practices such as placing a silver earring on the only male child in the family for protection, wearing amulets or evil eye beads to safeguard the child from illnesses, performing the circumcision in the odd-numbered years of the child's life, the customs observed during circumcision ceremonies, and the practices related to the Sugar Feast (Eid al-Fitr) are described in detail.

The study focuses on the role of the stories in *Dört Lüle Mahallesi Çocukları* in transmitting the cultural heritage of the Kosovo Turkish community. Through his depictions of daily life, social norms, and traditional practices among children sharing the same space, Baki aims to reproduce the collective memory of this community. The argument of the study is that Baki, through his stories, seeks to revive this memory and identity in the reader's mind, preserving values that might otherwise fade away. Each story in the book serves as a means of turning individual experiences into a collective memory, and the author uses literature as a tool for reproducing cultural memory. Accordingly, the stories in *Dört Lüle Mahallesi Çocukları* function to transmit the cultural codes and values of a community to future generations through the individual narratives of children.

Keywords: Enver Baki, Dört Lüle Mahallesi Çocukları (Children of the Dört Lüle Neighborhood), short story, Contemporary Kosovo Turkish Literature

1.Giriş

Edebiyat, dil ve kültür arasındaki ilişki, insanlık tarihinin en eski ve en karmaşık bağlarından biridir. Dil, bir toplumun düşünce dünyasını, değerlerini ve tarihini şekillendiren bir araçken, kültür bu dilin içeriğini oluşturur ve edebiyat bu içeriklerin sanatsal ifadesi olarak ortaya çıkar. Edebî eserler bir toplumun kültürünü, geleneklerini, değerlerini ve dünya görüşünü gelecek nesillere aktarmanın en güçlü araçlarından biridir. Dil, bu aktarımın anahtarıdır. Her dil, kendine özgü kültürel kodlar taşır ve bu kodlar, edebi eserler aracılığıyla yaşatılır. Böylece, edebiyat ve dil, kültürün hem taşıyıcısı hem de üreticisi olarak bir toplumun varlığının sürekliliğinde vazgeçilmez bir rol oynar.

Edebiyatın kültürel kimliğin korunmasındaki rolü özellikle göç, savaş ve asimilasyon gibi süreçleri yaşayan topluluklar için büyük bir önem taşır. Dil ve kültür arasındaki bağ, edebî eserlerde bir tür direnç mekanizması olarak kendini gösterir. Bu bağlamda, edebiyat sadece sanatsal bir etkinlik değil, aynı zamanda bir toplumun kültürel kimliğini koruma ve gelecek kuşaklara aktarma aracıdır.

Kosova Türklerinin edebî mirası, Balkan coğrafyasındaki Türk varlığının tarihsel süreçte karşılaştığı zorluklara rağmen ayakta kalma mücadelesinin bir yansımasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra, Balkanlarda kalan Türk toplulukları, asimilasyon ve dilsel erozyon gibi tehditlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte edebiyat, Kosova Türkleri için sadece kültürel aktarım aracı değil, aynı zamanda varlıklarını sürdürme ve kimliklerini koruma mücadelesinde önemli bir direnç noktası oluşturmuştur.

Enver Baki, Kosova Türklerinin edebî ve kültürel kimliğinin korunmasında önemli rol oynayan isimlerinden biridir. O, "zaman zaman şiirlerinin de yayımlanmasına rağmen Çağdaş Kosova Türk Edebiyatı'nda öykücü olarak bilinmektedir" ("Enver Bakî", 1997: sf no yok). Nitekim "Enver Baki, Kosova'da Türk yazıncılar arasında edebiyata şiirle değil de öyküyle bağlanan tek örnektir (Beksaç, 2014: 769). Onun öyküleri arasında çocuklar için yazılmış olanlar ön plana çıkmaktadır. Onun *Anahtarlar* adlı ilk öyküler kitabı, 1972 yılında Üsküp'te Sevinç kitapları arasında yayımlandı. Diğer yayınlanan kitapları ise *Mutlu Baba* (1974), Nusret Dişo Ülkü ile birlikte "Tito Şiiri" (1977), *Beş Kardeşler* (1988), *Gizli Anıların Yağmuru* (1988), *Baba Düşkünü* (1988), *Renkli Rüyalar* (1994), *Salıncak* (2006), *Taşköprü* (2008), *Can'ın Yaşantıları* (2010), *Priştine'nin Eski Sokakları* (2011), *Dört Lüle Mahallesi Çocukları* (2012), *Adem Ağa'nın Din Dersleri* (2013), *İki Yürek* (2016), *O Da Çocuktu* (2017), *Unutma* (2021) şeklinde sıralanabilir. Adı anılan bu eserlerden bazılarının Arnavutça, Sırpça, Makedonca, Romence, Slovence çevirileri yayımlanmıştır. Aynı zamanda yazarın eserleri çeşitli platformlarda pek çok ödüle değer görülmüştür. (Beksaç, 2014 769-770 ve "Kosovalı Şair…", 2023: sf no yok).

2.Dört Lüle Mahallesi Çocukları

Kosova'daki Türk toplumunun kültürel mirası, gelenekleri ve değerleri, Enver Baki'nin edebî eserlerinde gelecek nesillere aktarılır. Bu eserler, sadece birer edebî ürün olmaktan öte, kültürel belleğin taşıyıcıları olarak da değerlendirilebilir. Yazarın bu çalışmanın konusunu oluşturan *Dört Lüle Mahallesi Çocukları* adlı eseri de bu bağlamda dikkate değer bir örnektir. Eser, 23 Nisan Kosova Türkleri Milli Bayramı vesilesiyle KTMB Tertipleme Kurulu tarafından 2012 yılında Priştine'de yayımlanmıştır. Bu kitapta yer alan öykülerde Dört Lüle Mahallesi özelinde, Kosova Türklerinin yaşantılarından bir kesit sunulur. Kitap, "çocuk öyküleri" adlandırmasıyla yayımlanmış olmakla birlikte, kitapta daha çok Dört Lüle Mahallesi'nde yaşamış, yazarın arkadaşlık kurduğu/tanıdığı çocukların öyküleştirilmesi söz konusudur. Bu bağlamda *Dört Lüle Mahallesi Çocukları*'ndaki metinlerin "anı-öykü" niteliği taşıdığı söylenebilir.

Enver Baki, kitabının giriş kısmında yer alan "Dört Lüle Mahallesi Çocukları" "Dört Lüle Mahallesi" ve "Kardeş Çocuklar Mahallesi" başlıklı bölümlerde, doğup büyüdüğü mahalleye dair gözlem ve hatıralarını ayrıntılı bir şekilde sunmaktadır. Bu bölümlerde mahallede sürdürülen yaşamın temelini oluşturan birlik ve beraberlik düşüncesi, farklılıklara rağmen sevgi ve saygı çerçevesinde şekillenen ortak yaşam kültürü öne çıkarılmaktadır. Yazar, çocukluğunu geçirdiği bu mahalledeki sosyal ilişkileri ve topluluk içindeki dayanışmayı anlatırken, mahalle sakinleri arasındaki derin bağları vurgulamaktadır. Kitabın bundan sonraki kısmında yazarın kendisi gibi dört Lüle Mahallesi'nde ya da civar mahallelerde doğup büyümüş çocukların anlatımına geçilir. Buna göre kitapta yer alan öykülerin adları şöyle sıralanabilir:

"Kaleci Rıza", "Küpeli Çocuk", "Ayşe Anasının Asıl Kızı", "Solak Seleydin", "Muska Taşıyan Adnan", "Basketçi Şakir", "Gülten, Mahallenin Yıldızı", "Sünnetsiz Ali", "Müjdeler Olsun, Ali Sünnet Oldu", "Artist Fetih", "Çişli Mehmet", "Futbolcu Semra", "Salyalı Rüştü", "İki Mahalle Takımı Arasındaki Futbol Maçı", "Kemancı Fetah ve Şarkıcı Gani", "Kıravatlı Tombul Hamdi", "İnatçı Dostlar", "Sabit Üç Dostla Dövüştü", "Yiğit Sabit", "Dört Lüle Mahallesinde Şeker Bayramı"

İlk bakışta dikkat çekeceği üzere kitapta yer alan öykülerin başlıkları, çoğunlukla öykülerin merkezindeki çocukların isimleri ve onları öyküye konu eden özellikleriyle ilişkilidir. Yazar-anlatıcı, bazı öykülerinde görülen geçmiş zaman kipiyle ve çoğunlukla anlatma tekniğine dayalı olarak, öykünün merkezindeki çocuk(lar) hakkında çeşitli bilgiler vererek onları farklı yönleriyle okuyucuya tanıtır. Bu öykülerde olay yok denecek kadar azdır; hatta bazılarında hiç yoktur. Bu duruma birer örnek olarak "Gülten Mahalle'nin Yıldızı", "Basketçi Şakir", "Futbolcu Semra" gibi öykülerinde yazar-anlatıcının bir olayı/durumu anlatmaktan çok, Dört Lüle Mahallesi denilince mutlaka anılması gereken figürleri unutulmaktan kurtarma çabası içinde olduğu söylenebilir. Yazar, bazı öykülerinde ise bir olay örgüsü etrafında bu çocukların duygu ve düşüncelerini, onları toplumun genelinden ayıran karakteristik özelliklerini okuyucuya gösterir; ancak bu gösterme tekniğinin

anlatma tekniğine oranla daha sınırlı kullanıldığının altını çizmek gerekir. Her iki şekliyle de öykülere konu edilen çocuklar çevresinde, Kosova'daki Türk toplumunun günlük yaşamı, gelenekleri, değerleri ve kültürel ritüelleri işlenerek Dört Lüle Mahallesi bağlamında kolektif bellek inşası sağlanır. Buna göre *Dört Lüle Mahallesi Çocukları*'ndaki öykülerin Kosova Türklerinin kültürel kimliğini koruma ve bu kimliği gelecek nesillere aktarma işlevi gördüğü söylenebilir.

3. Mekân, Bellek, Kolektif Bellek

Bellek, bireyin geçmiş deneyimlerinin zihinsel bir temsili olarak ortaya çıkar ve toplumsal ilişkilerin şekillendirdiği bir yapı olarak mekânda köklenir. Mekân, sadece fiziki bir varlık olmanın ötesinde, anıların ve kolektif belleğin şekillendiği bir alan olarak düşünülmelidir. Bellek çalışmaları, bireysel ve toplumsal belleğin mekâna nasıl bağlandığını tartışır. Maurice Halbwachs, kolektif belleğin toplum içinde şekillendiğini ve bireysel anıların bu toplumsal belleğin bir yansıması olduğunu savunur (Halbwachs, 2023: 55-56). Bu bağlamda çevre, toplumsal normlar ve ritüeller aracılığıyla bir bireyin belleğini şekillendirir. *Dört Lüle Mahallesi Çocukları*'ndaki öyküler, Enver Baki'nin çocukluk yıllarına ilişkin gözlem ve hatıralarına dayanmaktadır. Buna göre Dört Lüle Mahallesi sadece bir yaşam alanı değil, aynı zamanda çocukluk hatıralarının ve toplumsal değerlerin simgesi olarak karşımıza çıkar. Bu mahalle, dayanışma, yardımseverlik ve birlik gibi değerlerin mekânsal bir temsili olurken, bireysel anıların kolektif bir hikâyeye dönüşmesine de aracılık eder. Her hikâyede farklı bir konu işlenmesine rağmen, mahalle ve mahallede yaşanan olaylar bir tür kolektif belleğin inşasını sağlar. Mekân, hikâyelerde sadece bir arka plan değil, aynı zamanda karakterlerin kimliklerini şekillendiren bir unsur olarak öne çıkar. Dolayısıyla, mahallede yaşayan çocuklar ve yetişkinler, mekânla kurdukları bu bağ sayesinde kendi kimliklerini oluşturur ve bu kimlik, nesiller boyu aktarılan bir toplumsal yapının parçası haline gelir.

Yazar, çocukluk anılarını anlatırken, bu anıların geçmişe ait bir romantizmle süslendiği görülür. Örneğin, mahallede yaşayan çocukların bir araya gelmesi, oyunlar oynaması ve çeşitli etkinlikler yapması, sadece bireysel bir hatıra olmaktan çıkar ve toplumun ortak belleğine yerleşir. Her hikâye, mahallede yaşayan Türklerin kültürel değerlerini ve geleneklerini aktarmakta, bu mekânı bir "bellek sahnesi" olarak öne çıkarmaktadır. Pierre Nora'nın *lieux de mémoire* kavramı, bu durumu açıklamakta önemli bir araç kabul edilebilir. Nora'ya göre, bellek mekânları (*lieux de mémoire*), geçmişin izlerini taşıyan ve hatırlamayı mümkün kılan yerlerdir (Nora, 2022: 19-28)). "Dört Lüle Mahallesi" bu anlamda hem bireysel hem de kolektif hatıraların yoğunlaştığı bir bellek mekânı olarak işlev görür.

Bu bağlamda Enver Baki'nin sözü edilen eserindeki bazı öyküler bu işlevleri açısından incelenebilir.

3.1.“Kaleci Rıza”: Mahallede Dayanışmanın Temsili

“Kaleci Rıza” öyküsü, mahallede yaşayan çocukların bir araya gelerek bir futbol maçı etrafında şekillenen dayanışmalarını anlatır. Rıza, mahalledeki çocuklar tarafından sevilen ve takdir edilen bir figürdür. Onun kaleciliği ve başarıları, mahallede bir birlik ve aidiyet duygusunun ifadesi olarak öne çıkar. Futbol maçları, çocuklar için sadece bir oyun değil, aynı zamanda toplumsal bağların ve dayanışmanın inşa edildiği bir ritüeldir. Rıza’nın “kahraman” olarak öne çıkarılması, kolektif belleğin bir parçasıdır ve mahalle, bu belleğin somutlaştığı bir mekân olarak işlev görür. Yine “Futbolcu Semra”, “İki Mahalle Takımı Arasındaki Futbol Maçı” öykülerinde futbol maçları benzer bir işlev görür.

3.2. “Küpeli Çocuk” ve “Muska Taşıyan Adnan”: Geleneklerin ve İnançların Korunması

“Küpeli Çocuk” öyküsü yazarın kendi çocukluk hatırasına dayanır. Öyküde ailenin tek erkek çocuğu olan Enver’in nazardan korunması için henüz üç aylıkken kulağına gümüş küpe takılmasının gerekçeleri çocuklar arasında konuşulur. Böylece dönemin Kosova Türkleri arasında sürdürülen geleneksel bir uygulamaya ilişkin ayrıntılar verilir. Öyküde Enver’in küpe takmasının geleneksel bir anlam taşıdığı ortaya konur. Küpe, sadece bir aksesuar olarak değil, kolektif belleğin bir parçası olarak anlatıya dâhil edilmiştir. Bu bağlamda, “Küpeli Çocuk”, toplumsal ritüellerin ve geleneklerin gelecek nesillere nasıl aktarıldığını gösteren bir örnek olarak değerlendirilebilir. Bireysel bir uygulama olarak başlayan ritüel, mahalledeki çocuklar arasında paylaşılan bir toplumsal norm haline gelir. Mekân, bu ritüelin yaşandığı ve aktarıldığı bir alan olarak işlev görür.

Benzer bir şekilde, “Muska Taşıyan Adnan” öyküsü, toplumsal inançların nasıl sürdürüldüğüne dair bir anlatı sunar. Bir koruma aracı olması için Adnan’ın kıyafetine iliştirilen muska, arkadaşları tarafından alay konusu edilse de öykü boyunca toplumsal değerlerin ve inançların kolektif bellekte nasıl yer aldığı vurgulanır. Anlatının sonunda, arkadaşları Adnan’ı anlayışla karşılar ve bu sayede geleneksel değerlerin toplumsal kabulü güçlenir. Mekân, burada da önemli bir rol üstlenir; Dört Lüle Mahallesi, kolektif bellekteki inançların ve geleneklerin aktarıldığı ve korunduğu bir bellek mekânı olarak öne çıkar.

3.3.“Ayşe Anasının Asıl Kızı”: Toplumsal Cinsiyet Rolleri

Bu öyküde, Ayşe’nin annesine ev işlerinde yardım etmesi ve mahallenin en becerikli kızı olarak öne çıkması, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini gözler önüne serer. Denilebilir ki bu öyküde toplumsal normlar ve cinsiyet rolleri, kolektif belleğin bir parçası olarak karşımıza çıkar. Mekân, burada toplumsal cinsiyet rollerinin sergilendiği bir alan olarak öne çıkar. Dört Lüle Mahallesi, sadece çocukların oyun oynadığı bir yer değil, aynı zamanda bu tür geleneksel rollerin inşa edildiği ve

korunduğu bir toplumsal mekândır.

3.4.“Sünnetsiz Ali” ve “Müjdeler Olsun Ali Sünnet Oldu”: Kültürel Direnç

Bu iki öykü, dönemin tarihsel ve toplumsal koşulları çerçevesinde Müslüman Türklerin dinî ve kültürel ritüellerini sürdürmekte karşılaştıkları zorlukları ele alır. İlk öyküde, Ali’nin sünnetsiz oluşu nedeniyle toplumsal dışlanmaya maruz kalması, bu ritüelin toplumda ne denli önemli bir yer tuttuğunu gösterir. Ali, sünnetsiz olduğu için akranları tarafından dışlanır ve bu durum, toplumda yerleşik olan kültürel normların bireyler üzerindeki baskısını gözler önüne serer. İkinci öyküde ise Ali’nin gizlice sünnet ettirilmesiyle bu sorunun çözülmesi anlatılır, ancak burada bireysel bir çözümden ziyade, Müslüman Türklerin dinsel kimliklerini koruma çabaları ön plana çıkar.

Bu iki öykü, yalnızca bireysel bir ritüelin yerine getirilmesini değil, aynı zamanda o dönemde Müslüman Türklerin dinsel ve kültürel pratiklerini yaşama konusunda karşılaştıkları siyasi baskıları da sembolize eder. Ali’nin sünnet edilmesi, dinî bir ritüel olmanın ötesinde, bir direniş sembolü olarak değerlendirilebilir. Sünnetin gizlice yapılması, dönemin siyasal koşullarında Müslüman Türklerin dinî özgürlüklerine getirilen kısıtlamalara karşı verilen bir mücadele örneğidir.

Bu bağlamda, öykülerdeki toplumsal dışlanma ve gizli sünnet ritüeli, siyasi baskılar karşısında kültürel ve dinsel kimliğin korunmasına yönelik bir direncin ifadesi olarak okunabilir. Müslüman Türklerin geleneklerine uygun bir yaşam sürmelerine izin vermeyen siyasal yönetim, bireylerin ve toplulukların kolektif belleğinde derin izler bırakmıştır. Bu ritüellerin devam ettirilmesi, yalnızca bir geleneksel uygulamanın sürdürülmesi değil, aynı zamanda kimlik ve aidiyetin korunmasına yönelik bir mücadele olarak da değerlendirilmelidir.

3.5. Kemancı Fetah ve Şarkıcı Gani ve İki Mahalle Takımı Arasındaki Futbol Maçı: Mahallede Birlik ve Eğlenme

Bu öykülerde mahalledeki çocukların birlikte vakit geçirdiği ve ortak aktiviteler yaptığı anları anlatır. Futbol maçları, müzik dinletileri ve sokak oyunları, bu çocukların kolektif bir kültürel belleği inşa etmelerine yardımcı olur. Mahalle, onların birlik içinde vakit geçirdikleri ve toplumsal bağları güçlendirdikleri bir mekân haline gelir. Bu öykülerde, Dört Lüle Mahallesi’nin, sadece bir yaşam alanı değil, aynı zamanda sosyal ilişkilerin ve ortak hatıraların inşa edildiği bir yer olduğu vurgulanır.

3.6. Basketçi Şakir: Mahallede Bir Yabancı

“Basketçi Şakir” öyküsünde Şakir, başka bir mahalleden gelmesine rağmen Dört Lüle Mahallesi çocukları arasında kabul edilen, saygı gören bir karakterdir. Mahallede yaşayan çocuklarla oyun oynar, onlarla vakit geçirir ve onlardan değerli

dersler alır. Şakir'in mahallenin bir parçası haline gelmesi, mahallede süregelen kültürel değerlerin kolektif bellek içinde nasıl yaşatıldığını gösterir. Burada, Dört Lüle Mahallesi sadece bir yerleşim yeri değil, aynı zamanda sosyal aidiyetin ve kabulün yaşandığı bir mekândır. Mahalle, toplumsal kimliğin oluşumunda önemli bir alan olarak öne çıkar.

3.7. İnatçı Dostlar, Sabit Üç Dostla Dövüştü ve Yiğit Sabit: Farklı Milletlerden Çocukların Bir Arada Yaşaması

Bu üç hikâye, farklı milletlere mensup çocukların birlikte oynayıp, zaman zaman kavga ettikleri ama sonunda dostluk kurdukları bir ortamda geçer. Modri Sveto Dragan adlı Sırp çocukları ile Müslüman arkadaşları arasındaki bu değişken ilişki, farklı kültürlerin bir arada yaşayabilmesini ve ortak belleğin bu çok kültürlü yapıyla nasıl şekillendiğini gösterir.

4.Sonuç

Enver Baki'nin *Dört Lüle Mahallesi Çocukları* adlı eseri, sadece bireysel anıların bir derlemesi değil, Kosova Türklerinin kültürel belleğini ve kimliğini yeniden üretme çabasının güçlü bir ifadesidir. Yazar, öykülerdeki mekân ve karakterler aracılığıyla, bir dönemin toplumsal değerlerini ve ritüellerini okuyucuya sunarken, bu değerlerin gelecek nesillere aktarılmasını amaçlar. Baki'nin amacı, kolektif belleği yeniden canlandırarak, unutulmaya yüz tutmuş geleneklerin ve sosyal bağların günümüzde de canlı kalmasını sağlamaktır. Eserdeki her bir çocuk, yalnızca kişisel bir hikâyenin değil, aynı zamanda Kosova Türk toplumunun kültürel kimliğinin taşıyıcısı olarak yer alır.

Dört Lüle Mahallesi, bireylerin ve toplumun ortak belleğinin şekillendiği bir mekân olarak öne çıkar. Baki, bu mekânı bir "bellek sahnesi"ne dönüştürerek, sadece bir mahalleyi değil, o mahallede yaşanan hayat tarzını, dayanışmayı ve değerleri geleceğe taşır. Eserdeki öyküler, mekânın bireysel anılardan kolektif bir bellek inşasına nasıl evrildiğini gösterir. Yazar, bu mekânsal bağlam içinde Kosova Türklerinin kültürel ve dilsel varlığının sürdürülmesine katkıda bulunur.

Sonuç olarak, *Dört Lüle Mahallesi Çocukları* Kosova Türklerinin tarihsel ve kültürel hafızasını, bireysel anıların ötesinde kolektif bellek inşası yoluyla gelecek nesillere aktaran bir eserdir. Baki, bu eserdeki öykülerle, geçmişin değerlerini canlı tutmayı başarırken, aynı zamanda okuyucunun zihninde bu kolektif belleği sürekli yeniden üretir. Bu sayede, Dört Lüle Mahallesi yalnızca bir mekân değil, aynı zamanda bir kimlik ve aidiyet sembolü olarak varlığını sürdürür.

Kaynakça

"Enver Bakî". (1997) *Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Makedonya Yugoslavya (Kosova) Türk Edebiyatı* (7. Cilt) içinde T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.

Baki, Enver. (2012). *Dört Lüle Mahallesi Çocukları*, 23 Nisan KTMB Yayınları: Priştine.

Beksaç, Zeynel. (2014). "Balkanlarda Türk Çocuk Edebiyatı". *Türk Dili*. Cilt: CVII Sayı: 756, 750-780

Halbwachs, Maurice. (2023). *Kolektif Bellek*. Çev. Zuhal Karagöz. Pinhan Yayıncılık: İstanbul.

Nora, Pierre. (2022). *Hafıza Mekânları*. Çev. Mehmet Emin Özcab. Doğu Batı Yayınları: İstanbul.

"Kosovalı Şair Enver Baki'nin 80. yaş gününü kutluyoruz". (2023) *Yeni Balkan.* https://yenibalkan.com/index.php/tr/kultur/kosovali-sair-enver-baki-nin-80-yas-gununu-kutluyoruz Erişim tarihi: 18.09.2024

TÜRKİYE'NİN BALKANLAR POLİTİKASININ TİKA'NIN BOSNA HERSEK FAALİYETLERİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Selma İpek[1]

Özet

Avrupa'nın doğuya açılan kapısı niteliğindeki Balkan coğrafyası, tarih boyunca önemli bir stratejik alan olmuştur. Bölgeyi elde etmek isteyen güçler arasında sürekli çatışmalar yaşanmıştır. 1389'da Osmanlı Devleti bu bölgede hâkimiyet kurmaya başlamış ve varlığı yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışı ile bölge Rusya ve Avrupa Devletleri tarafından baskı altında tutulmaya çalışılmıştır. Bölgenin uzun süre Osmanlı İmparatorluğuna bağlı olması sosyal ve kültürel alt yapıyı dönüştürmüş ve bölgede çeşitli dini ve etnik farklılıklar, birlikte yaşama olgusu içinde erimiştir. Osmanlı İmparatorluğunun dağılması ile bu dini ve etnik farklılıklar, başka devletlerce kullanılmaya başlanmış, barışçıl ortam yok olmuştur. Bölge insanının birbiriyle çatışmasına kadar uzanan bu süreçte beşerî kayıplar yaşanmış, savaşlarla bölge büyük zarar görmüş ve şehirlerin Osmanlı döneminden kalma kültürel ve tarihi yapıları hasara uğramıştır. Türkiye özellikle 2000'lerden itibaren Balkanlar ile siyasi, kültürel ve sosyal ilişkiler kurarak Osmanlı İmparatorluğundan gelen kadim bağı korumaya çalışmıştır. Türkiye'nin ortak tarihi, dini, siyasi, coğrafi ve kültürel geçmişinde köklü ilişkileri ve derin bağları bulunan bu ülkelere yönelik özel politikaları bulunmaktadır. Bu uğurda yürütülen çeşitli faaliyetler ile bölgeye katkı sunulmaya çalışılmakta ve tarihi hafızanın korunmasına uğraşılmaktadır. Bu faaliyetlerin yürütülmesi adına 1992 yılında kurulan TİKA'nın faaliyetlerini en yoğun biçimde yürüttüğü Balkan ülkelerinden biri Bosna Hersek'tir. TİKA kurulduğu günden bu yana Bosna Hersek'te tarihi ve kültürel mirasın muhafaza edilmesi için eğitim, sağlık, altyapı, tarım ve hayvancılık gibi pek çok alanda yüzlerce projeye imza atmıştır. Bosna Hersek, Türkiye için özel bir öneme sahip olması nedeniyle kalkınma yardımlarında öncelikli ülkelerden biri olarak seçilmiştir. TİKA'nın Bosna Hersek'te yaptığı çalışmalar ülke insanı tarafından da takdir toplamakta ve olumlu karşılanmaktadır. Bu araştırmada TİKA'nın faaliyetleri hakkında bilgiler verilmekte ve değerlendirmeler yapılmaktadır. Türkiye'nin Bosna Hersek politikasının hayata geçirilmesinde TİKA'nın rolü ve katkısının tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Nitel bir araştırma metodu olarak literatür taranması yöntemi ile elde edilen bilgiler ışığında TİKA'nın Türkiye'nin Balkanlar politikası için etkili bir kurumsal yapı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: TİKA, Balkanlar, politika, Bosna Hersek, yumuşak güç

1 Millî Eğitim Bakanlığı, ipekseli44@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6763-3000.

AN EVALUATION OF TURKEY'S BALKAN POLICY IN THE CONTEXT OF TİKA'S ACTIVITIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

The Balkan geography, which is Europe's gateway to the east, has been an important strategic area throughout history. There have been constant conflicts between the forces that wanted to capture the region. In 1389, the Ottoman Empire began to dominate this region and its existence continued for centuries. With the collapse of the Ottoman Empire, the region was tried to be kept under pressure by Russia and European States. The fact that the region was connected to the Ottoman Empire for a long time transformed the social and cultural infrastructure, and various religious and ethnic differences in the region melted into the phenomenon of living together. With the dissolution of the Ottoman Empire, these religious and ethnic differences began to be used by other states, and the peaceful environment disappeared. In this process, which extends to the conflict between the people of the region, there have been human losses, the region has suffered great damage due to wars, and the cultural and historical structures of the cities from the Ottoman period have been damaged. Turkey has tried to preserve the ancient bond from the Ottoman Empire by establishing political, cultural and social relations with the Balkans, especially since the 2000s. Turkey has special policies towards these countries with which it has deep-rooted relations and deep ties in their common historical, religious, political, geographical and cultural past. With various activities carried out for this purpose, efforts are made to contribute to the region and to preserve the historical memory. Bosnia and Herzegovina is one of the Balkan countries where TIKA, which was established in 1992 to carry out these activities, carries out its activities most intensively. Since its establishment, TIKA has carried out hundreds of projects in many fields such as education, health, infrastructure, agriculture and animal husbandry to preserve the historical and cultural heritage in Bosnia and Herzegovina. Bosnia and Herzegovina has been chosen as one of the priority countries in development aid because it has a special importance for Turkey. TIKA's work in Bosnia and Herzegovina is appreciated and welcomed by the people of the country. In this research, information about TIKA's activities is given and evaluations are made. It is aimed to determine the role and contribution of TIKA in the implementation of Turkey's Bosnia and Herzegovina policy. In the light of the information obtained by literature review as a qualitative research method, it was concluded that TIKA is an effective institutional structure for Turkey's Balkans policy.

Keywords: TIKA, Balkans, Politics, Bosna Hersek, Soft Power

1.Giriş

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasından sonraki dönemde Balkan ülkeleri ile olan siyasi ilişkiler özellikle 1990'lı yıllarda önemli gelişmeler göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin yüzyıllar boyunca varlık gösterdiği bu coğrafya ile Türkiye arasında bir gönül bağı her daim mevcut olmuştur. Bu bağın korunması ve güçlendirilmesi adına 90'lı yıllarda önemli diplomatik adımlar atılmıştır. İnsani diplomasinin kullanılması adına atılan en önemli adım ise Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı'nın (TİKA) kurulmasıdır. TİKA, Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde yer alan ve dünyanın birçok ülkesinde insani yardım ve destek faaliyetleri yürüten bir kurumsal yapılanmadır. 1992'de kurulmasının ardından bazı değişiklikler ve yapılandırmalar geçiren TİKA, bu araştırmaya konu olan Balkanlar'ın önemli ülkesi Bosna Hersek'te değerli hizmetler yapmaktadır. Kültürel ve dini varlıkların korunup restore edilmesi, ülke halkına çeşitli alanlarda seminerler ve eğitimler verilmesi, tarımsal faaliyetlerin desteklenmesi ve sosyal hayata yönelik çeşitli alanlarda projeler ve programlar yapılması ve ülke kurumlarına teknik ve donanım desteği verilmesi gibi çeşitli alanlarda faaliyetler yürütmektedir.

Bu araştırmada Türkiye'nin Balkanlar politikası TİKA'nın Bosna Hersek'teki faaliyetleri bağlamında ele alınmaktadır. Araştırmanın amacı, Türkiye'nin Balkanlar politikasının hayata geçirilmesinde önemli bir etkisi olan TİKA'nın Bosna Hersek'te yürüttüğü faaliyetler hakkında bilgiler elde edilmesi ve elde edilen bilgiler ışığında Türkiye'nin Bosna Hersek politikasının geliştirilmesinde TİKA'nın rolü ve katkısının tespit edilmesidir. Araştırma kapsamında Osmanlı İmparatorluğuna bağlı olarak yüzyıllar boyunca yaşayan Bosna Hersek halkının tarihi hafızasının korunması ve kardeşlik bağının muhafazasında, Türkiye'nin stratejik bir aracı olarak TİKA'nın başarısı ve etkinliği hakkında fikir sahibi olunması hedeflenmektedir. Böylelikle alana katkı sunulması önceliği ile araştırma yapılmıştır. Araştırma, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde hazırlanmış ve literatür taraması yapılarak TİKA'nın faaliyetleri hakkında bilgiler elde edilmiştir. Bu bağlamda TİKA'nın web sayfası başlıca kaynak olmuş, TİKA tarafından hazırlanan faaliyet ve performans raporlarından bunun yanı sıra literatürde yer alan akademik çalışmalardan faydalanılmıştır.

2.Türkiye'nin Balkanlar Politikasının Gelişimi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu dönemde Balkanlarda Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya, Arnavutluk ve Romanya olmak üzere beş bağımsız devlet yer almaktaydı. Bu dönem Türkiye dâhil tüm ülkeler savaştan çıkmış ve her anlamda önceliği yapılanmaya vermişlerdi. Türkiye o dönemde bu sebeplerden ötürü bu coğrafya üzerinde herhangi bir hak iddiasında bulunmamıştır. 1930'larda bölgede Balkan Birliği düşüncesi ortaya çıkmış, Türkiye'de Balkan Konferanslarına katılarak desteğini göstermiştir. Ancak Avrupa'da artan savaş ihtimali süreci belirsizliğe itmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin ardından Türkiye, kendi ulusal

çıkarlarını ve güvenliğini merkeze alan bir dış politika izlemiştir. 2. Dünya Savaşının ardından Türkiye, Yunanistan ve Doğu Blokundan ayrılan Yugoslavya arasında bir güvenlik paktı 1953-1954'te imzalanan iki anlaşmayla kurulmuştur. Fakat Yugoslavya'nın Stalin döneminde bağlantısız bir dış politika izlemeye başlaması, 1950'lerde Kıbrıs sorununun ortaya çıkması ve Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin olumsuz etkilenmesi nedeniyle Balkan Paktı fiilen işlerlik kazanamamış ve 1960'ta resmen feshedilmiştir. Bundan sonra Sovyetler Birliğinin yıkılmasına değin ilişkilerde bir yakınlaşma oluşmamıştır (Ekici, 2023).

Türkiye, Balkanlarda barışçıl ve güvenli bir ortamın tesisine katkıda bulunmayı amaçlayan tarihi öneme sahip bölgesel bir aktördür. Balkanlar, Türk dış politikasında her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın bitmesi, Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile ilişkilerinin bir asırlık mazisindeki en hayati dönem olarak nitelendirilmektedir. Bu süreçte Türkiye, bölgenin refahı ve istikrarına destek olmak için çaba sarf etmiş ve etkili bir dış politika ortaya koymuştur. 90'lı yıllar süresince Türkiye'nin dış politikada gelişim gösterdiği ve uluslararası ilişkilerini yapılandırmaya çalıştığı görülmektedir. Bu dönem, Balkanlar'da ortaya çıkan çatışmalar konusunda uluslararası toplum ile hareket edilerek politik hamleler yapılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sürecinde Kurtuluş Savaşı, ardından 2. Dünya Savaşı, çeşitli ekonomik ve siyasi çalkantılar yaşanması, darbeler ile sekteye uğrayan demokratik sistemin istikrarsızlığı nedeniyle Türkiye 90'lı yıllara kadar aslında sistemli bir dış politika uygulayamamış ve Balkanlar ile yakın temas halinde olamamıştır. 1990'lı yıllarda Türkiye, bölgedeki çatışmaları sona erdirmeyi amaçlayan bazı çarpıcı girişimler geliştirerek bölgede daha büyük bir rol oynamaya çalışmıştır (Göral, 2013,s. 107-108).

Türkiye'nin Balkanlar ile ilişkilerinde 1990'lı yılların başından itibaren başlayan ancak 2000'li yıllarda pekişen yeni bir söylem ve yeni bir rol anlayışı ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş döneminde, küresel ölçekteki hegemonik ilişkiler, doğu, batı ve bağlantısız hatlar arasında bölünmüş olan Ankara ile Balkan komşuları arasındaki ilişkileri büyük ölçüde etkilemiştir. Ancak iki kutuplu dünya siyasetinin sona ermesinin ardından Türkiye, dış politikasında daha fazla manevra kabiliyeti elde ederek önemli diplomatik girişimlerde bulunabilmiştir. Türkiye, Bosna Savaşı'nın çözümü için öneriler geliştirmiş, Bosna Hersek ile uluslararası toplum arasında bir köprü olmaya çalışmış, Kosova Savaşı'nı önlemek için Miloseviç ile müzakerelerde bulunmuştur. Bu durum, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde daha fazla ağırlığa sahip olmasına yol açmış ve bunun sonucunda Yugoslavya Veraset Savaşları sırasında, özellikle de Bosna Savaşı'nın devam ettiği dönemde, ABD ve AB gibi uluslararası aktörler Türk yetkililerle sık sık temasa geçmiştir (Demirtaş, 2015, s. 8).

Türkiye, Bosna Savaşı'nın en başından itibaren uluslararası platformlarda önemli sayıda girişimde bulunmuştur. İslam Konferansı Örgütü'nü olağanüstü toplantıya çağırmış, anlaşmazlığın çözümü için eylem planı önerisi getirmiştir. Ayrıca Balkan Konferansı gibi birçok girişimde bulunmuştur. BM, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği

Teşkilatı (AGİT) ve NATO'daki Batılı ortaklarını askeri harekâtın gerekliliğine ikna etmeye çalışmıştır. Boşnaklarla Hırvatlar arasında anlaşma sağlanması için çaba göstermiş ve savaş boyunca tutarlı, aktif ve iddialı bir politika izlemeye çalışmıştır. 1990'lı yıllar, Türkiye'nin Balkanlar'a yönelik politikalarında bir siyasi-güvenlik bağının oluşmasına yol açmıştır. Bu yeni dönemde hem Türkiye hem de Balkanlar'daki komşuları, bölgenin modern tarihinde ilk kez ortak bir Batı dış politika vizyonunu paylaşmaya başlamıştır (Demirtaş, 2013, s. 167-168).

Türkiye'nin Balkanlar politikasının Ak Parti dönemi şekillenmesinde Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalan tarihi ve kültürel kardeşlik etkili olmuştur. Bu anlatı "Osmanlı ile olan bölgesel ve tarihi geçmişin" Balkanlar konusunda Türkiye için bazı sorumluluklar doğurduğunu ileri süren bir olguya dayanmaktadır. Bu anlayış, Türkiye'ye bölge üzerinde liderlik rolü vermekte ve bu bağlamda Türkiye'nin Balkanlar politikaları üzerinde belirli bazı sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Sadece Müslüman olan ülkelere yönelik olmayan bu politika, diğer dinlerin mensuplarının yoğun olduğu Balkan ülkeleri ile de ilişkilerin sağlamlaştırılmasına önem vermektedir. Türkiye, Balkan halkları arasında ayrım yapmamakta ve politikasını siyasal istikrarın ve barışın muhafaza edilmesine dayandırmaktadır. Türkiye, Balkan ülkelerine büyükelçilikler ve konsolosluklar düzeyinde oluşturduğu resmi diplomatik misyonları dışında Türkçe Öğretim Merkezleri, Yunus Emre Enstitüleri, Kızılay, TİKA ve AFAD gibi yarı resmi statüdeki kuruluşlar kanalıyla da ekonomik ve beşerî desteklerde bulunmaktadır. Türkiye tüm bu faaliyetleri yürütürken geleneksel olarak yakın iş birliği içerisinde olduğu Bosna Hersek, Kosova, Arnavutluk ve Kuzey Makedonya ile diğer ülkeler arasında herhangi bir ayrım yapmamaktadır (Ülger, 2022).

Dışişleri Bakanı olduğu dönemde Ahmet Davutoğlu tarafından vurgulanan Osmanlı coğrafyasının 'gönül coğrafyası' olarak görüldüğü söylemi, Türkiye ile bu topraklar arasındaki duygusal bağa vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda bu coğrafyaya yönelik politika ve faaliyetler, bir nevi Türk Rönesansı etiketiyle kültürel diplomasiye yönelik girişimler olarak ön plana çıkmıştır. Balkan ülkelerinde Yunus Emre Enstitüleri aracılığıyla eğitim faaliyetleri ve kültürel etkinlikler yapılmıştır. Bölgede faaliyet gösteren ve kültürel diplomasiye Türkiye kadar önem veren başka bir ülke bulunmamaktadır. Yunus Emre Kültür Merkezlerinin çoğalması, Balkanlar'da ortak dil olarak Türkçenin ve kültür olarak Türk kültürünün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yunus Emre Merkezleri, Batılı muadilleri gibi sadece Türkçenin öğretildiği yerler değildir aynı zamanda önde gelen Türk yazarların seminerleri için de etkinliklere ev sahipliği yapmaktadır. Ebru gibi Türk sanat dersleri verilmekte ve bazı merkezlerde yabancı dil seçmeli ders olarak verilerek Türkçenin kullanımı teşvik edilmektedir (Demirtaş, 2015, s. 10-11). Bu coğrafyada yoğun biçimde faaliyet gösteren ve araştırmaya konu olan TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı) da son yıllarda bölgede faaliyetlerini arttıran bir diğer kurum olmuştur. TİKA başta Türk Cumhuriyetleri olmak üzere, Türkiye'nin tarihi kültürel bağlarla sıkı sıkıya bağlı olduğu tabii coğrafyası ile güçlü bir iş birliği geliştirmek üzere 1992 yılında

kurulmuştur.

Günümüzde Türkiye, Balkanlar'da barış ve istikrarın güçlendirilmesi ve mevcut ihtilafların diyalog yoluyla çözülmesi için ikili, bölgesel ve uluslararası düzeylerde çabalarını sürdürmektedir. Türkiye, hem bölgenin ayrılmaz bir parçası olan hem de bölgedeki diğer milletlerin güvendiği bir ülke olarak, Balkanlar'ın barış ve refahına katkıda bulunan hassas bir tutuma dayanan girişimlerde yapıcı bir rol oynamaktadır. Türkiye, tüm bölgede barış için hayati öneme sahip olan Bosna-Hersek'in toprak bütünlüğüne, egemenliğine ve siyasi birliğine verdiği güçlü desteği her fırsatta vurgulamaktadır (Fidan, 2023, s. 19).

3. TİKA'nın Kuruluşu ve Nitelikleri

Sovyetler Birliğinin çöküşü sonrasında bağımsızlığını ilan eden Türk Devletleri ile ikili ilişkilerin güçlendirilmesi amacıyla Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı olduğu 1992'de Türk İş Birliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) kurulmuştur. TİKA'nın kurulması bölgedeki fırsatları değerlendirmek ve soydaş topluluklarla yeniden yakınlaşmak amacıyla atılmış önemli bir adımdır. TİKA, bu amaçla gerçekleştirilecek faaliyetleri koordine ve organize etmekle görevlendirilmiştir (İletişim Başkanlığı, 2022, s.68). Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı Teşkilatı, Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak kurulmuştur. 1999'da Başbakanlığa bağlanan TİKA "Teknik Yardım Kuruluşu" niteliğinde kurulmuştur ancak 2001 yılındaki yasal düzenlemeyle sosyal ve kültürel projeler gerçekleştiren bir kuruma dönüştürülmüştür.

2005 ve 2008 yıllarında yayımlanan iki genelge ile TİKA'nın faaliyet alanı değişime uğramış, 2005 tarihli "Yurt Dışına Yapılan Teknik Yardımların Envanterinin Tutulması ve Uygulamanın Koordinasyonu" konulu genelge ve 2008 tarihli "Yurt Dışındaki Kültür Varlıklarımızın Restorasyonu" başlıklı genelge ile TİKA, dış yardımların envanterinin tutulması konusunda yapılandırılmıştır. 2008 tarihli genelge ile yurt dışındaki kültür varlıklarımızın tespit edilerek korunması ve gelecek nesillere aktarılmasının, kamu kurum ve kuruluşlarının koordinasyonu çerçevesinde sağlanması gerektiği ifade edilmiştir. 2011 tarihli 656 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile ise TİKA'nın adı "Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı" olarak değiştirilmiş, TİKA'nın esnek ve daha hızlı karar alabilen bir yapıya ulaşması sağlanmıştır. TİKA, en son 2018 tarih ve 30479 sayılı 4 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlanmıştır (Eren, 2018, s. 63-64).

Türkiye'nin kamu diplomasisi enstrümanı olarak dış yardımları kullanma yönteminin önemli bir aracı TİKA olmuştur. TİKA'nın faaliyetleri ele alındığında; kurulduğu 1992 yılından 2002 yılına kadar olan dönem ve 2002-2013 arası dönem farklı iki dönem olarak ele alınabilir. 1992-2002 arasındaki dönemde Kafkaslar ve Orta Asya'da bağımsızlıklarını ilan etmiş olan devletlere yönelik yapılan teknik yardım faaliyetleri göze çarpmaktadır. Bu süre zarfında TİKA tarafından 2241

proje hayata geçirilmiştir. 2002-2013 arası dönemde diğer coğrafyalara özellikle Balkanlara yönelik faaliyetler yürütüldüğü ve ilk döneme göre dört kat daha fazla proje hayata geçirildiği görülmektedir. AK Parti'nin iktidar olması ile TİKA'nın bütçesinde ve icra yeteneğinde bir artış görülmektedir. 2003'ten itibaren olan dönemde TİKA'ya ayrılan bütçe 1992-2002 dönemine göre neredeyse beş kat artmıştır. TİKA özellikle Güney ve Orta Asya, Ortadoğu ve Balkanlarda faaliyet göstermektedir (İletişim Başkanlığı, 2022, s. 69-72).

TİKA, kurulduğu dönemde üstlendiği faaliyet alanlarını tıpkı Türk dış politikasının küresel boyuta taşınması gibi genişletmiştir. TİKA'nın çalışmaları, insani diplomasi kapsamında şekillenmekte ve görev yaptığı ülkelerin yeniden inşası gibi etkinliklerin yanı sıra temiz su, gıda ve temel ihtiyaçların karşılanmasında da etkin biçimde rol almaktadır. TİKA'nın projeleri ve faaliyetleri bu ülkeler ile Türkiye arasında ilişkilerin geliştirilmesi ve güçlendirilmesine önemli katkı sunmaktadır. TİKA'nın 2002 yılında on iki Program Koordinasyon Ofisi bulunmaktaydı bu sayı 2011 yılında yirmi beşe, 2012 yılında ise otuz üçe yükselmiştir. 1992-2022 arasında TİKA, 25.000 civarında projeyi hayata geçirmiştir. Yıllık 2.000'e yakın proje gerçekleştirilmektedir (İletişim Başkanlığı, 2022, s. 73-76).

TİKA'nın misyonu, "Türkiye'nin uluslararası kalkınma ve iş birliği faaliyetleri çerçevesinde, ülkelerin ekonomik, sosyal ve insani kalkınma süreçlerini destekleyecek, ortak tarihi ve kültürel mirasımızı geleceğe taşıyacak sürdürülebilir proje ve faaliyetler gerçekleştirmek" olarak nitelenmektedir. TİKA, misyonuna uygun biçimde çeşitli ülkelerde ofisler açmakta ve faaliyetlerini bu şekilde devam ettirmektedir. Kurulduğu günden bu yana her yıl daha fazla ülkede ofisler açmıştır. Orta Asya ve Balkanlar'dan Afrika'ya, Latin Amerika ve Pasifik adalarına kadar oldukça geniş bir coğrafyada ofisler kurulmuş ve her alanda nitelikli projeler üretilmiştir (Demirtaş, 2015: 10). TİKA, günümüzde 61 ülkede 63 Program Koordinasyon Ofisi ve 9 İrtibat Ofisi ile 170'ten fazla ülke için faaliyetler yürütmektedir (TİKA).

TİKA, Balkanlar'da ağırlıklı olarak Osmanlı binalarının restorasyonunda etkili olmuş, eğitim ve sağlık kurumlarına çeşitli yardımlarda bulunmuş, içme suyu iletimi gibi çeşitli altyapıların inşasına destek vermiştir. Özellikle Osmanlı mirası ile ilgili çeşitli konferanslara da destek vermektedir. En çok yardım alan ülkelerden üç tanesi bölge ülkeleri olan Bosna Hersek, Makedonya ve Sırbistan'dır. TİKA'nın resmi raporunda da belirtildiği üzere TİKA, Türkiye'nin uluslararası konulardaki sorumluluklarını tarihi karakterine ve erdemli konumuna uygun olarak yerine getirme yeteneğinin pekiştirilmesine yardımcı olmaktadır (Demirtaş, 2015, s. 11).

TİKA, öncelikle eğitim ve sağlık alanlarında olmak üzere üretim, tarım ve hayvancılık, sosyal ve idari altyapıların güçlendirilmesi, istihdam, temiz suya erişim ve kültürel hayata katkı gibi pek çok alanda 170'ten fazla ülkeye ulaşmış ve otuz bine yakın proje ve faaliyeti yaşama geçirmiştir. TİKA ekonomik kalkınmadan yola çıkarak sosyal ve kültürel değerlerin korunmasının ve kalkındırılmasının önemine

vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda kadınlar, engelliler, yetimler, savaş mağdurları ve dar gelirliler başta olmak üzere dezavantajlı kesimler için sürdürülebilir ve çok yönlü kalkınma projeleri üretilmektedir. Başta Balkanlar, Orta Asya, Kuzey Afrika olmak üzere, dünyanın dört bir yanındaki ortak kültürel ve tarihi eserlerin korunması, restorasyonu ve toplumun faydasına açılması için çalışmalar TİKA tarafından yürütülmektedir. Projeleriyle küresel sorunların çözümüne ve sürdürülebilir kalkınmanın tüm toplumlara yayılmasına katkı sunan TİKA, Anadolu'dan tüm dünyaya uzanan gönül köprüleri kurarak yol almaya devam etmektedir (TİKA).

TİKA yönetimi Başkan ve üç başkan yardımcısından oluşmaktadır. TİKA Başkanlığı, 8 hizmet birimi olarak yapılandırılmıştır. Bu hizmet birimleri şunlardır;

Orta Asya ve Kafkaslar Dairesi Başkanlığı

Balkanlar ve Doğu Avrupa Dairesi Başkanlığı

Ortadoğu ve Afrika Dairesi Başkanlığı

Doğu ve Güney Asya, Pasifik ve Latin Amerika Dairesi Başkanlığı

Dış İlişkiler ve Ortaklıklar Dairesi Başkanlığı

Hukuk Müşavirliği

Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı

Personel ve Destek Hizmetleri Dairesi Başkanlığı.

TİKA'nın organizasyon yapısı, Orta Asya ve Kafkaslar, Balkanlar ve Doğu Avrupa, Orta Doğu ve Afrika, Doğu ve Güney Asya, Pasifik ve Latin Amerika Dairesi Başkanlığı olarak dört ana bölgeye ayrılmıştır. Her bölgede ülke masaları yer almaktadır. 2002 yılında yurtdışında 12 ofisi bulunan TİKA'nın ofis sayısı 2013'te 37'ye çıkmış, faaliyet gösterilen alan kısa süre içinde genişlemiştir. TİKA'nın başlıca çalışma alanları; sosyal altyapılar ve hizmetler, ekonomik altyapılar ve hizmetler, üretim sektörleri, çoklu/çakışan sektörlerdir (Eren, 2018: 65-66). TİKA'nın çalışmaları, Türkiye'nin daha aktif bir dış politika oluşturmasına katkı sunmaktadır. Özellikle ortak kültürel mirasın olduğu ülkelerde TİKA, Türk dış politikasının bir uygulama aracı olarak kullanılmaktadır (Polat, 2020, s. 257-259).

4. TİKA'nın Bosna Hersek'teki Faaliyetleri

TİKA'nın Balkanlardaki faaliyetleri, eğitim, sağlık, idari ve sivil altyapılar, sosyal altyapılar ve üretim sektörlerinde gerçekleştirilecek proje ve faaliyetler çerçevesinde şekillenmekte ve bu ülkelerdeki kalkınma süreçlerinin desteklenmesi kapsamında oluşmaktadır. Balkan ülkeleri ile olan ortak tarihi ve kültürel mirasın muhafaza edilmesi ve ihya edilerek gelecek nesillere aktarılması faaliyetlerin başlıca hedefi olarak belirlenmiştir (TİKA, 2024).

Bosna Hersek'te pek çok alanda sayısı yüzleri aşan projeye imza atan TİKA, Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalma tarihi ve kültürel yapıların restorasyonu ve 90'larda yaşanan savaş esnasında hasar gören veya yıkılan camilerin yeniden yapılması üzerinde hassasiyetle durmaktadır. Örneğin başkent Saraybosna'nın en eski camisi olan Hünkâr Camisi'nin bakımının yapılması ve restore edilmesini sağlanmıştır. Fatih Sultan Mehmed' in Bosna Hersek'teki varlığının en önemli sembollerinden biri olan bu caminin çevre düzenlemesi ve restorasyonu gerçekleştirilmiştir (Anadolu Ajansı, 2024).

Bosna Hersek'teki savaş esnasında yıkılan tarihi Ferhadiye Camisi'nin yapımını da yine TİKA üstlenmiş ve ilk haline uygun biçimde yeniden inşa edilmesini sağlamıştır. Savaş esnasında yıkılan bir başka cami de Foça Hünkâr Camisi'dir ve TİKA'nın desteğiyle 2016 yılında inşası tamamlanmıştır. Saraybosna'daki bir diğer tarihi cami olan Sagrakçı Hacı Murat Camisi'nin bazı kısımları TİKA tarafından yenilenmiştir. Gacko'da 2008'de yaşanan yangında kullanılamaz hale gelen Kula Fazlagic Camisi, TİKA tarafından onarılmış ve 2009'da yeniden ibadete açılmıştır. Bosna Hersek'te bulunan bir diğer cami olan Handaniya Camisi'nin de inşaat hazırlık, duvar, beton ve zanaat işleri TİKA tarafından yapılmıştır. Maglaj'da yer alan Kurşunlu Camisi, Hırvatistan sınırındaki Bosanska Kostajnica'daki Aziziye Camisi'nin, Mostar'daki Koski Mehmet Paşa Cami ile Keyvan Kethüda Camisi ve Bugojno'daki II. Sultan Ahmet Camisi'nin restorasyon çalışmaları TİKA tarafından yapılmıştır. Bunlar dışında da pek çok dini ve kültürel Osmanlı eseri TİKA tarafından tadilat edilmiştir (TİKA,2024).

TİKA, Balkanlarda çalışmalar yaparken Osmanlı eserlerine özellikle önem vermekte ve ihyasını yapmaya çalışmaktadır fakat Balkanlardaki faaliyetlerinde asla bir ayrımcılık gözetmemektedir. Tüm bölgeyi ve bölge insanlarını kapsayacak şekilde imar ve restorasyon işlemlerini gerçekleştirmektedir. Balkan ülkelerinde yer alan Hristiyan topluluğa ait ibadethanelerin de imar ve restorasyon projelerini aynı özenle yapmıştır. Bu çerçevede Makedonya'daki Aziz George Kilisesi'nin ölçüm ve arazi çalışmaları, TİKA tarafından gerçekleştirilmiştir. Bosna Hersek'te, Fojnica Fransisken Manastırı'na güvenlik sistemleri kurulması, Bosna-Hersek'teki Ortodoks cemaatin Noel ve Paskalya ayinlerinde kullandığı Azize Meryem Kutlu Doğum Katedrali Kilisesi'nin çevre düzenlemesinin yapılması gibi diğer dini ibadethanelerin tadilatını sağlamıştır (TİKA, 2024).

TİKA, Balkanlarda kültürel ve insani yardım çalışmaları, eğitim alanında iş birliğinin sağlanması anlamında Türkiye'nin 'yumuşak gücünü' temsil etmektedir. Türkiye'nin Balkanlardaki varlığı, oldukça yıkıcı bir savaşın ardından istikrar unsuru olarak belirmektedir. TİKA'nın bölgede yürüttüğü faaliyetler Türkiye'nin Balkanlardaki varlığının göstergesi ve en yararlı kamu diplomasi aracıdır. TİKA, Balkanlarda yaşayan insanların günlük hayatlarının iyileştirilmesine direkt olarak etki etmektedir (Hasa, 2016)

2000'lerden itibaren Türkiye'nin kamu diplomasisi ve yumuşak gücün kullanımını,

dış politikasının merkezine koyduğu görülmektedir. Bu anlamda TİKA, bu amaca hizmet eden en önemli kuruluşlardan biridir. Öneminin daha da artması ve üstlendiği rolün güçlenmesi önümüzdeki süreç için muhtemeldir. TİKA'nın dünyanın dört bir tarafında gerçekleştirdiği faaliyetleri, Türkiye'yi temsil eden önemli kamu diplomasisi etkinlikleridir. TİKA'yı bir yardım kurumu olarak ele almamak gerekir çünkü dünya genelinde uluslararası yardım kavramının paradigması değişmiştir. TİKA temsil kabiliyeti, kültürel ve sosyal etkisi ile adeta bir yumuşak güç göstergesidir. TİKA'nın kalkınma ve iş birliği konusunda öncelikli coğrafyalar arasında yer alan Balkanlarda gerçekleştirdiği projeler ve çalışmalar, güçlü ve köklü tarihi bir bağın olduğu bu coğrafya ile ilişkinin güçlenmesi ve iş birliğinin sürdürülmesi anlamında TİKA'yı etkili bir ajan konumuna koymaktadır (Hatipoğlu, 2018, s. 110).

1995'in sonunda Bosna Hersek'teki faaliyetlerine başlayan TİKA, çeyrek asra yaklaşan dönem içerisinde tarihi ve kültürel mirasın korunmasından eğitime, sağlıktan altyapıya, tarımdan hayvancılığa birçok alanda 2020 yılına kadar 900 projeye imza atmıştır. 2017-2024 yılları arasında TİKA tarafından Bosna Hersek'te gerçekleştirilen projeler ve faaliyetlerden bazıları aşağıdaki tabloda belirtilmiştir (TİKA).

Tablo 1. TİKA'nın 2017-2024 Yılları Arasındaki Proje ve Faaliyetleri

2017 Yılında Yapılan Proje ve Faaliyetler
Saraybosna Kantonu Televizyonu'nun HD Yayına geçiş sürecine destek kapsamında teknik ekipman desteği
Srebrenica, Bratunac, Milići, Vlasenica ve Zvornik Belediyelerinde yürütülen proje kapsamında 20 aileye toplam 420 adet küçükbaş hayvan desteği
Balkanlar ve Doğu Avrupa Ülkeleri Gıda ve Yaşam Güvenliği Bosna Hersek Destekleme Programı
Foça Hünkâr Camisi'nin inşası
Gornji Vakuf Belediyesi'nde 1500 gencin faydalanacağı spor salonu inşası
Yaşanan sel felaketinde Maglay Belediyesi'nde hasar gören 54 evin onarımı
Bosna Hersek Federasyonu Haber Ajansı Video Haber Servisi'ne Ekipman Desteği
Umut Damlası Derneği özel eğitim materyalleri desteği
2018 Yılında Yapılan Proje ve Faaliyetler
Kiselyak İlköğretim Okuluna donanım desteği

Bağımsız Sendikalar Birliği hizmet binasının yenilenmesi
Acil Tıp Kapasite Artırma Programı
Tarihi Sokullu Mehmet Paşa Köprüsü Restorasyonu Projesi
Gradaçats şehrinde gençlerin istihdam edilmesini sağlayacak yeni proje
ATKAP Eğitimleri
Saraybosna Üniversitesi Klinik Merkezi (KCUS) Hematoloji Bölümü kurulması
Saraybosna Belediyesine 15 adet otobüs temini
Bosna İslam Tıp Derneği (BIMA) bünyesinde hizmet verecek sağlık ocağı yapımı
Saraybosna Mjedenica Engelliler Merkezi'nde atölye çalışması
Novi Travnik Savfet Basagic İlköğretim Okulunun yapımı
Kovaçi Mezarlığı'nın Osmanlı şehitlerinin defnedildiği bölümünde kazı çalışmaları
Bosna Hersek'te 50 ailenin evlerine sebze ve bitki yetiştirmelerini sağlayan dikey tarım sistemlerini kurulması
Saraybosna Üniversitesi Ziraat Fakültesi Sebzecilik Bölümü'ne aşılı fide üretim ünitesi kurulması
Karagöz Bey Medresesi (Keyvan Kethüda Mektebi) Restorasyonu
"Girişimci Kadınlar İşbirliği Projesi"kapsamında Nuraj Kooperatifi dikiş atölyesine ekipman desteği
Bosna Hersek Federasyonu (FBIH) Sivil Savunma Kurumu iş birliğinde Çocuk İleri Yaşam Desteği (ÇİYAD)
2019 Yılında Yapılan Proje ve Faaliyetler
Bosna Hersek Devlet Arşivi binasının arşiv depolarının onarılması
Gradacac'da mesleki eğitim merkezi kurulması
Mimar Sinan tarafından inşa edilen Sokullu Mehmed Paşa (Drina) Köprüsü'nün restorasyonu
2020 Yılında Yapılan Proje ve Faaliyetler
Travnik Hastanesine kuvöz ve EKG cihazı desteği

Bosna Hersek'te başlatılan maske üretim projesine destek
Bosna Hersek'teki ihtiyaç sahibi 1000 aileye gıda ve hijyen malzemesi dağıtımı
Srebrenitsa soykırımının 25. yıl dönümü anma etkinlikleri kapsamında organize edilen "Barış Yürüyüşü"ne destek
Bosna Hersek Arşivlerinde bulunan Osmanlıca belgelerin dijital ortama aktarılması kapsamında ihtiyaç duyulan modern tarayıcı ekipman desteği
Bosna Hersek-Türkiye Kardeşlik Platformu tarafından Bosna Hersek genelinde düzenlenen kültürel etkinliklerde kullanılmak üzere sahne ses sistemi ve yöresel kostüm desteği
Gorajde Sehara Kadınlar Derneği bünyesinde düzenlenecek el sanatları atölyelerine malzeme desteği
Bosna Hersek'in Livno şehrinde yaşayan işsizlerin mesleki niteliklerinin geliştirilmesine yönelik bilişim kurslarına donanım desteği
Una Sana Kantonu Tarım Enstitüsü bünyesinde hizmet veren laboratuvarda kullanılmak üzere teknik ekipman desteği
Balkanlar ve Doğu Avrupa Ülkeleri Gıda ve Yaşam Güvenliğini Destekleme Programları
Novi Grad Dağ Arama Kurtarma Birliğine tam donanımlı arama kurtarma aracı desteği
Bosna Hersek Yabancı Yatırımları Teşvik Ajansı (FIPA) personeline yönelik "Tecrübe Paylaşım Programı
2021 Yılında Yapılan Proje ve Faaliyetler
Bosna Hersek Silahlı Kuvvetler Mesleki Gelişim Eğitim Merkezi bünyesinde faaliyet gösteren Türkçe dil okuluna donanım desteği
Saraybosna Üniversitesi Araştırma ve Geliştirme Merkezi bünyesinde Bosna Hersek'in en donanımlı üretim Laboratuvarı "CEZERİ-LAB" kurulması
Saraybosna Üniversitesi'ne TÜBİTAK desteğiyle Türkiye'de geliştirilen ve üretilen yüksek teknolojiye dayalı Atomik Kuvvet Mikroskobu desteği
Una Sana Kantonuna bağlı Sanski Most Belediyesinde yaşayan ailelere yönelik arıcılık ekipmanı desteği
Tuzla, Una Sana, Zenica-Doboj ve Orta Bosna Kantonlarında yaşayan ve ekonomik desteğe ihtiyaç duyan toplam 500 aileye tarımsal üretim desteği
İhtiyaç sahibi 1.000 aileye gıda ve hijyen malzemesinden oluşan paketler dağıtılması
Saraybosna'da 370 yaşlıya barınma ve sağlık hizmeti sağlayan Saraybosna Kantonu Yaşlılara Hizmet Merkezine antibakteriyel yatak ve tekstil ürünleri desteği
Saraybosna'da özel gereksinimli çocuklara terapi hizmeti sunan Dobro Djelo Gençlik Derneğine Neurofeedback cihazı desteği
Saraybosna'da 60 yaş üstü kişilere yönelik hizmet sunan Sağlıklı Yaşlanma Merkezine üretim atölyesi kurulumu ve sarf malzemesi desteği
Potoçari Soykırım Kurbanlarını Anma Müzesi Projesi

Bosna Hersek'in üretim şehri Zenitsa'da faaliyet gösteren Mladost Meslek Lisesi tekstil bölümü bünyesindeki uygulama atölyelerini yenileyerek donanım desteği sağlanması
Zenitsa şehrinde faaliyet gösteren Fiziksel ve Zihinsel Engelliler Terbiye, Eğitim ve Rehabilitasyon Okuluna engelli asansörü kurulumu
Saraybosna Üniversitesi Ormancılık Fakültesi bünyesinde Coğrafi Bilgi Sistemleri Laboratuvarı kurulması
Yurtlarına geri dönen kadınlar için Orta Bosna Kantonu'nda yer alan Vitez Belediyesine bağlı Ahmiçi Köyü'nde Meyve-Sebze İşleme ve Paketleme Tesisi
Saraybosna ile aynı ismi taşıyan üniversitenin Ziraat ve Gıda Fakültesinin amfi tiyatrosunun yenilenmesi
Zenitsa Kapalı Tip Cezaevinde TİKA tarafından dikim atölyesi kurulması
Doğada Arama Kurtarma Eğitici Eğitimi verilmesi
Domaljevac kentinde faaliyet gösteren Angelus Özel Gereksinimli Çocuklar Gündüz Bakım Merkezine logopedi seti temini
2022 Yılında Yapılan Proje ve Faaliyetler
Federasyon düzeyinde hizmet sunan Transfüzyon Tıbbi Enstitüsü'ne donanım desteği
Bosna Hersek Kentsel Arama Kurtarma İleri Seviye Eğitimi
Yeni Medya Habercilik Temel Seviye Eğitimi
Banja Luka Üniversitesi Filoloji Fakültesi bünyesinde faaliyet gösteren Avrupa Dışı Dil Kursları programı ile eğitim verecek olan "Türkçe Dil Kursu"na donanım desteği
Bosna Hersek'in Jablanica şehrinde faaliyetlerini sürdüren Most Kadınlar Derneğine meyve ve sebze kurutma fırını desteği
30 arama kurtarma personeline yönelik "Suda Arama Kurtarma Temel Eğitimi"
Zepçe bölgesinde faaliyet gösteren Pinar Genel Kooperatifi bünyesinde organik meyve suyu üretim bandı kurulması
Saraybosna Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Konservasyon ve Restorasyon Bölümü Eğitim Sınıfı donanım projesi
Organ Bağışı ve Organ Nakli Uluslararası Konferansı
Saraybosna Üniversitesine bilimsel araştırmalarda kullanılması amacıyla atomik kuvvet mikroskobu desteği
Osmanlı İmparatorluğu döneminde Bosna Hersek'e yerleştirilen Yahudi vatandaşlarının 500 yıllık tarihi belgelerinin tek bir yerde saklanabilmesi amacıyla kurulan Bosna Hersek Yahudi Topluluğu bünyesindeki arşive teknik donanım desteği
2023 Yılında Yapılan Proje ve Faaliyetler
Srebrenista Potoçari Soykırım Kurbanlarını Anma Müzesi Projesi kapsamında Srebrenitsa şehrinde anma merkezi olarak faaliyet gösteren binanın yenilenmesi

Bihaç Brekovica Kadınlar Derneğine profesyonel bir mutfak kurulumu
Una Sana Kantonu (USK) İçişleri Bakanlığına iki motorlu arama-kurtarma botu desteği
Zijah Dizdareviç Karma Lisesine 'Sağlık Bölümü Uygulama Atölyesi' kurulması
Bosna Hersek'te yaşayan özel gereksinimli çocukların ailelerine ve özel eğitim alanındaki eğiticilere yönelik seminer
Zenica Karma Lisesi Aşçılık Bölümünde uygulamalı eğitim sınıfı kurulması
Bosna-Hersek'in Tuzla şehrinde Göç, Sürgün ve Soykırım Sempozyumu
Neretva Kantonundaki Folklor Topluluğuna folklor kıyafeti desteği
Çeliç Belediyesinde çilek yetiştiriciliğinin geliştirilmesi amacıyla 20 aileye çilek fidanı ve donanım desteği
İleri Seviye Medikal ve Kentsel Arama Kurtarma Eğitimi
Yurtlarına dönen 20 aileye, tarımsal ekipman ve traktör desteği
Bosna Hersek'te örtü altı sebze yetiştiriciliğini geliştirmek amacıyla 20 aileye 1000 metrekarelik sera kurulumu desteği
Srebrenitsa ve Jepa Anneleri Derneğine teknik donanım desteği
Lukavac Sağlık Evi'ne hemodiyaliz hastalarının taşınması hizmetinde kullanılması amacıyla servis aracı temini

Kaynak: Araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere TİKA'nın proje ve faaliyetleri eğitimden sağlığa, tarımdan kültürel faaliyetlere, teknolojik destekten yapım ve onarıma kadar oldukça geniş bir yelpazede şekillenmektedir. Bu bağlamda TİKA'nın yoğun faaliyetleri ile her alanda Bosna Hersek insanına destek olunduğu görülmektedir. Engelliler, kadınlar ve yaşlılara yönelik projeler de TİKA'nın etkinlik alanı içinde yer almaktadır. Bunun yanı sıra Osmanlı döneminden kalma kültürel ve tarihi varlıkların restorasyonu ve yeniden inşası TİKA'nın görünümünü belirginleştirmektedir. Turizm sektörü için önemli olan tarihi varlıkların yeniden inşası ve onarımı hem yöre halkının hem de turistlerin dikkatini çekmektedir.

5.Sonuç

TİKA kurulduğu günden bu yana kültürel, sosyal, ekonomik ve insani anlamda pek çok proje ve faaliyete imza atmış önemli bir kurumsal yapılanmadır. Türkiye'nin dış politikasının tamamlayıcı bir kolu olarak dünyanın çeşitli coğrafyalarına uzanmakta ve yumuşak bir güç faktörü olarak önemli bir işlevi icra etmektedir.

Bu bağlamda Bosna Hersek'te yürütülen faaliyetler oldukça önemlidir. Osmanlı İmparatorluğunun yüzyıllar boyunca varlık gösterdiği bu coğrafyada, tarihi pek çok yapı ve ibadet yeri mevcuttur. Ancak 90'larda yaşanan Bosna Savaşı esnasında bu yapılardan bazıları yıkılmış bazıları ise büyük hasar almıştır. TİKA, bu yapılarla ilgili çeşitli çalışmalar yürütmüş ve bu kültürel ve dini değerleri bölge insanının kullanımına yeniden sunmuştur. TİKA tarafından kültür varlıklarının, yeniden yapımı, korunması ve onarımının yanında bölge insanına yönelik pek çok kültürel ve sosyal etkinlik düzenlenmektedir. Bu etkinliklerde yaşlılara ve kadınlara eğitimler verilmekte, onları sosyal hayata kazandıracak projeler hayata geçirilmektedir. TİKA tarafından yapılan sempozyum, konferans ve kitap dağıtımı gibi çalışmalar diğer kültürel etkinliklerdir.

1992 yılında kurulmasından bu yana binlerce projeye imza atan TİKA'nın en yoğun faaliyet gösterdiği bölgelerden biri Bosna Hersek'tir. Bölge insanının dini değerlerine ve kültürel kaynaklarına yönelik olarak yapılan faaliyetler, bölge halkı tarafından da takdir edilmektedir. Bu anlamda geleneksel diplomasiden farklı, yeni bir kamu diplomasisi türü olarak insani diplomasi, TİKA tarafından Türkiye'nin temsili için kullanılmaktadır. Bölge insanının Türkiye ile bir gönül bağı kurmasını sağlayan insani diplomasi, Bosna Hersek ve Türkiye Devletleri arasındaki ilişkileri de güçlendirmektedir. TİKA tarafından bölgeye yönelik yapılan teknik destek ve kalkınma yardımları, insani yardımlar, kültürel ve sosyal destekler, Türkiye'nin kamu diplomasisine önemli katkı sunmaktadır.

2000'li yıllardan itibaren kamu diplomasisini dış politikasında önemli oranda kullanan Türkiye, güncel dış politikasına dair amaçlarını sahada göstermek için başta Balkanlar olmak üzere pek çok bölgede etkinlikler yapmaya başlamıştır. Bu bağlamda Balkanlar özel önem verilen bir alandır çünkü bölge insanıyla ortak tarihi, dini ve kültürel değerler paylaşılmaktadır. Ayrıca Bosna Savaşının ardından bölge insanının Türkiye'nin desteğine ihtiyaç duyduğu bir dönem oluşmuş; Türkiye gerek devlet kurumları gerekse sivil toplum kuruluşları kanalıyla bölge insanına destek olmaya çalışmıştır. Bu destek teknoloji, kalkınma, insani yardımlar, mimari, kültürel, eğitim, dini hizmetler, güvenlik ve askeri çalışmalar gibi pek çok alanı kapsamaktadır.

Türkiye'nin Bosna Hersek' e verdiği destek, bölgenin çatışmalara açık ortamında oldukça önemlidir. Türkiye'nin insani diplomasi aracılığıyla Balkanlarda etkinleşmesi bölge insanının korunmasına yönelik bir girişimdir. Türkiye'nin Balkanlarda yürüttüğü kardeşlik politikası için TİKA'nın çalışmalarını sürdürmesi ve etkinliğini arttırması gereklidir. Bir devletin karşı tarafın rızasıyla, güç kullanmadan, çekicilik gibi unsurları kullanarak ilişki geliştirme yeteneği olarak ifade edilen yumuşak güç olgusu, TİKA'nın gerçekleştirdiği kalkınma programları ve yardımlar aracılığıyla sahada görülmektedir. Türkiye, askeri kapasitesi, dış politikası ve ekonomisinin yanı sıra sahip olduğu yumuşak güç kaynaklarıyla da uluslararası güvenliğe katkı sağlamaktadır.

SSCB'nin dağılmasından sonra dengeleyici bir güç olarak bu bölgede siyasetin her türünü yürüten Türkiye'nin dış politikası artık proaktif bir hal almıştır. Türkiye önce Orta Asya ve Kafkaslar' da bağımsızlığını ilan eden birçok devleti tanımış, ardından siyasi hedeflerini hayata geçirecek yumuşak güç stratejisini kullanmaya başlamıştır. Bu stratejinin önemli bir uygulayıcısı TİKA olarak ortaya çıkmıştır. TİKA'nın başarılı ve özverili faaliyetleri bölgede memnuniyetle karşılanmaktadır. TİKA'nın yürüttüğü çalışmalar bütüncül olarak ele alındığında hem bölge insanına hem de Türkiye'nin görünümüne büyük katkı sunan faaliyetlerin gerçekleştirildiği görülmektedir. Hayatın her alanına sirayet eden pek çok proje TİKA tarafından ülkeye kazandırılmıştır. Bu bağlamda TİKA'nın Türkiye'nin Balkanlar politikasının geliştirilmesinde en önemli aktörlerden biri olduğu, spesifik olarak Bosna Hersek çalışmaları ile bölge insanına güven ve güç verdiği görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğundan günümüze ulaşan kadim bağın muhafazası, ortak hafızanın ve kültürel değerlerin korunması, bölgesel bir iş birliğinin hayata geçirilerek olası tehlikelere karşı bütünleşmenin sağlanması, 90'lı yıllarda yaşanmış olan üzücü olayların da tekrarlanmamasını sağlayacaktır.

Kaynakça

AA (Anadolu Ajansı). (2024). https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tika-ceyrek-asir-dir-yer-aldigi-bosna-hersekte-kultur-mirasi-camileri-bugune-ulastirdi/2380936.

Demirtaş, B. (2013). Turkey and the Balkans: Overcoming Prejudices, Building Bridges and Constructing a Common Future. Perceptions Journal of International Affairs, 18(2), 163-184.

Demirtaş, B. (2015). Turkish Foreign Policy Towards The Balkans: A Europeanised Foreign Policy ın A De-Europeanised National Context?. Journal Of Balkan And Near Eastern Studies, XX(X), ss. 1–17.

Ekici, M.U. (2023). Türkiye'nin Balkanlar Politikasının 100 Yılı. Kriter, 8(84). https://kriterdergi.com/dosya-100-yil/turkiyenin-balkanlar-politikasinin-100-yili adresinden 12 Ağustos 2024 tarihinde alınmıştır.

Eren, E. (2018). Balkanlarda Türk Kamu Diplomasisi ve Faaliyet Alanları. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.

Fidan, H. (2023). Turkish Foreign Policy at the Turn of the 'Century of Türkiye': Challenges, Vision, Objectives, and Transformation. Daily Sabah, 25(3), 11-25.

Göral, E. (2013). Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye'nin Balkan Politikasının Türkiye- Avrupa Birliği İlişkilerine Etkisi. Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi, 21(2).

Hasa, M. (2016). TİKA Türkiye'nin En İyi Kamu Diplomasisi Aracıdır. Web: https://tika.gov.tr/detail-dr_enri_hide_tika_turkiye%27nin_en_iyi_kamu_diplomasisi_

aracidir/ adresinden 20 Ağustos 2024 tarihinde alınmıştır.

Hatipoğlu, O.G. (2018). Farklı Bir Kamu Kurumu Olarak TİKA: Örgüt Yapısının Dönüşümü Hakkında Bir Analiz. Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi, 1(1), 99 – 116.

İletişim Başkanlığı. (2022). Türkiye'nin Dost Eli: İnsani Diplomasi. İletişim Başkanlığı Yayınları.

Polat, D.Ş. (2020). Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (Tika)'nın Uluslararası Güvenliğe Katkıları. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(35), 246-281.

TİKA, (2024). https://tika.gov.tr/

Ülger, İ.K. (2022). Türkiye'nin Balkan Politikası Siyasal İstikrar ve Barışın Korunmasını Esas Alıyor. 2022, Anadolu Ajansı Analiz.

ANALYSIS OF ELBASAN CITY DURING 15TH TO 19TH CENTURY AS A MODEL OF OTTOMAN URBAN DEVELOPMENT

Arş. Gör. Brunilda BASHA[1]

Abstract

This paper examines the urban development of Elbasan, a central Albanian city, from the 15th to the 19th centuries, with a focus on its transformation into a significant Ottoman urban centre. After Sultan Mehmet I's conquest of Elbasan in 1466, the city was redeveloped on the remnants of a Roman fortress, following urban planning principles characteristic of other major Ottoman cities. The Ottoman Empire's strategic and architectural vision profoundly shaped Elbasan's urban fabric, integrating social, cultural, commercial, and religious structures that contributed to the city's growth and identity.

The study explores how Ottoman governance and architectural practices influenced Elbasan's geographical, architectural, and socioeconomic dimensions. To fill the gap in existing research on the city's urban evolution, form, and layout, the study applies theoretical frameworks from scholars such as Kevin Lynch, Aldo Rossi, and Gordon Cullen. These perspectives are used to analyse Elbasan's urban components, including spatial development, streets, neighbourhoods, morphological elements, urban artefacts, architectural styles, green spaces, and key landmarks. The city's development is assessed comprehensively, considering all essential elements of urbanism.

Methodologically, the research employs a descriptive and historical approach, combining the review of historical maps, photographs, and academic publications with site visits to assess Elbasan's spatial organization and its present-day condition. Despite the substantial loss of historical structures during the communist era, Elbasan's Ottoman urban and architectural heritage remains culturally and historically significant. This study emphasizes the importance of preserving Elbasan's architectural identity and advocates for stronger preservation efforts. It is expected that this research will provide valuable insights into how Ottoman urbanization shaped Elbasan, enriching the understanding of the city's historical, cultural, and architectural legacy in both local and regional contexts.

Keywords: Elbasan, Ottoman heritage, urban development, legibility, architectural style

1 Department of Architecture and Design, University of New York Tirana, brunildabasha@unyt.edu.al, ORCID: 0000-0003-3685-6655.

ELBASAN ŞEHRİNİN 15. İLE 19. YÜZYIL ARASINDA OSMANLI ŞEHİR GELİŞİMİ MODELİ OLARAK ANALİZİ

Özet

Bu makale, Arnavutluk'un merkezi şehirlerinden biri olan Elbasan'ın 15. ve 19. yüzyıllar arasındaki kentsel gelişimini, özellikle Osmanlı döneminde önemli bir şehir haline dönüşümünü incelemektedir. Sultan I. Mehmet'in 1466 yılında Elbasan'ı fethinden sonra, şehir eski bir Roma kalesinin kalıntıları üzerine yeniden inşa edilerek, diğer önemli Osmanlı şehirlerinde yaygın olan kentsel planlama ilkelerine uygun şekilde geliştirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun stratejik ve mimari vizyonu, Elbasan'ın sosyal, kültürel, ticari ve dini yapılarla zenginleşen kentsel dokusunu şekillendirmiş ve şehrin büyümesine ve kimliğine katkıda bulunmuştur.

Bu çalışma, Osmanlı yönetiminin ve mimari uygulamalarının Elbasan'ın coğrafi, mimari ve sosyoekonomik boyutlarını nasıl etkilediğini araştırmaktadır. Şehrin kentsel evrimi, formu ve yerleşimi konusundaki araştırma eksikliğini gidermek amacıyla bu çalışma, Kevin Lynch, Aldo Rossi ve Gordon Cullen gibi teorisyenlerin çerçevelerini kullanmaktadır. Bu perspektifler doğrultusunda, Elbasan'ın mekânsal gelişimi, sokakları, mahalleleri, morfolojik unsurları, kentsel öğeleri, mimari stilleri, yeşil alanları ve önemli simge yapıları analiz edilmektedir. Şehir, kentsel planlamanın tüm temel unsurları göz önünde bulundurularak kapsamlı bir şekilde değerlendirilmektedir.

Metodolojik olarak, araştırma tarihi haritaların, fotoğrafların ve akademik yayınların incelenmesi ile saha ziyaretlerini birleştiren betimleyici ve tarihsel bir yaklaşım benimsemektedir. Komünist dönem boyunca birçok önemli yapının kaybolmasına rağmen, Elbasan'ın Osmanlı dönemi kentsel ve mimari mirası kültürel ve tarihi açıdan önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışma, Elbasan'ın mimari kimliğinin korunmasının önemini vurgulamakta ve şehrin kültürel mirasını koruma çabalarının güçlendirilmesi gerektiğini önermektedir. Araştırmanın, Osmanlı kentleşmesinin Elbasan'ın gelişimini nasıl şekillendirdiğine dair değerli bilgiler sunması ve şehrin tarihi, kültürel ve mimari mirasının hem yerel hem de bölgesel bağlamda daha iyi anlaşılmasını sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Elbasan, Osmanlı mirası, kentsel gelişim, okunabilirlik, mimari üslup

1. Introduction

The Ottoman Empire, which ruled over Anatolia, the Balkans, the Middle East, and North Africa for seven centuries, had a profound impact on the regions under its control. Despite facing challenges in integrating newly acquired territories, the Ottomans effectively managed governance, military strategy, and infrastructure, enabling their expansion into the Balkans by the mid-14th century (Acun, 2002; Shaw, 1976). Ottoman cities developed distinctive spatial and architectural characteristics, blending earlier influences with unique Ottoman styles, as evidenced in mosques, bridges, and public buildings (Vucinich, 1962; Babinger, 1978). Albania was notably transformed during this period. Ottoman architectural and urban forms were adopted in Albanian cities, reflecting the empire's influence. Many cities, including Elbasan and Tirana, underwent substantial revitalization. Between the 14th and 19th centuries, the construction of numerous social, cultural, commercial, religious, and educational structures led to significant urban development throughout Albania (Kiel, 2012).

Elbasan, centrally located in Albania (Aurén, 1936), has a rich historical legacy tracing back to the ancient Roman city of Skampa. In 1466, following its conquest, Sultan Mehmet II ordered the reestablishment and transformation of Elbasan into an Ottoman city, marking a pivotal point in its development. Over time, the city's importance grew, establishing it as a critical regional center (Kiel, 2012, p. 152). The Ottoman influence on Elbasan was profound, shaping not only its physical landscape but also its economic, social, and cultural fabric. Elbasan took nearly a century to develop into a fully-fledged city, and over the following 400 years, it became a key center of Ottoman urban culture (Daja, 2020). The city's growth was influenced by several factors, including its castle, the Egnatia road, the Shkumbin River, and its connections to nearby cities. According to scholars (Shkodra, 1984; Caka, 2016), Elbasan became a vibrant hub of agriculture, livestock, crafts, trade, industry, and administration.

This paper aims to analyze Elbasan's development from the 15th to the 19th century, focusing on its transformation into a prominent Ottoman urban center. It will examine the city's geographical, architectural, and socioeconomic dimensions to uncover how Ottoman governance, architecture, and urban planning principles influenced its social and cultural evolution. The study will integrate urban planning theories from scholars like Lynch (1960) to explore city legibility—spatial development, districts, paths, landmarks, and nodes—and from Aldo Rossi (1966), Jan Gehl (2010), and Gordon Cullen (1961) to analyse urban artifacts, greenery, and architectural visual appearance. This comprehensive approach will reveal the integration of local and Ottoman elements, the role of religious and civic institutions, and the lasting legacy of Ottoman urbanization in Albania.

This research is expected to provide valuable insights into how Ottoman urbanization shaped Elbasan's development, enhancing the understanding of the city's historical, cultural, and architectural legacy in both local and regional contexts.

2. Methodology

This study utilizes a comprehensive method to examine the urban evolution and architectural style of Elbasan city during the Ottoman era. Initially, a thorough literature assessment integrated current research on the city's urban environment. Secondly, the archival research of historical maps and drawings provided basic ideas, which the author subsequently duplicated to examine particular features. Moreover, comprehensive site visits recorded the prevailing urban circumstances and architectural modifications. These methodologies were utilized both separately and in conjunction to examine Elbasan's developmental trajectory. Findings were conveyed by descriptive analysis, supplemented by illustrations, maps, and photographs when needed, so enhancing comprehension of urban planning and architectural evolution in Elbasan during the Ottoman period.

3. Definition of Geographical study

Located near Albania's geographical centre in the Shkumbin River valley, Elbasan traces its origins to the ancient city of Skampa (Aurén, 1936). Strategically positioned along the Via Egnatia, it played a crucial role in Ottoman territorial control. Its proximity to key towns such as Tirana and Durres, as well as its location near the Krabë and Krasta hills and fertile plains, further enhanced its historical significance (Castiglia & Bevilacqua, 2008).

Figure 1: Aerial View Of Elbasan Today Taken from Google Earth.

3.1. Historical Background of Elbasan

Numerous authors and writers have mentioned Elbasan in their research, including Leak (1835), Pouqueville (1820), Ami Boué (1854), Lear (1851), Kiel (1992), and many others, describing the city as they observed it during their travels. Its origins date back to the ancient Roman city of Skampis, with archaeological evidence suggesting continuous habitation since the 1st century AD (Hussey, 2006). During Roman Emperor Diocletian's rule, a fortress was constructed along the Via Egnatia, a key military and commercial route. The city was later revitalized by Illyrian emperors Anastasios and Justinian, but it was heavily damaged during the Slavic invasions.

Figure 2: Via Egnatia in Albania and Respective Cities. Source: F. Nepravishta, Et.Al, (2022)

In 1466, Sultan Mehmet II re-established Elbasan as an Ottoman military and administrative centre, constructing a large fortress that marked the beginning of its transformation into an important regional hub and naming the city Ilj-basan, meaning 'dominant country' (Kiel, 2012). Under Ottoman rule, Elbasan grew into a vibrant urban centre, known for its craftsmanship, trade, and strategic importance. By the 17th century, it had 900 shops and numerous religious and civic institutions (Celebi, 2003). The city's population expanded, and significant architectural developments took place throughout the 18th and 19th centuries. The urban landscape of the 18th century, including dwellings and minarets inside and outside the fortress walls, a church, dense cypress trees, and the bridge over the Shkumbin River, was captured in an engraving by Hristofor Žefarović from 1742 (Coku, 2022, p. 133).

After Albania gained independence in 1912, Elbasan was designated a prefecture and saw substantial infrastructure growth, including new roads, factories, and utilities. While the city's industrial transformation during the 20th century altered much of its landscape, Elbasan still preserves notable remnants of its Ottoman heritage, including the castle walls and other historical monuments (Sejdini, 2018; Hysa, 2024).

Figure 3: Elbasan Engraving by Hristofor Žefarović from 1742. Source: Coku, 2022.

Figure 4. View Of Elbasan Centre From Ballie Mosque Towards The Castle Walls. The Clock Tower And Kings Mosque Minaret Is Evident. Source: Elbasan Digital Archieves

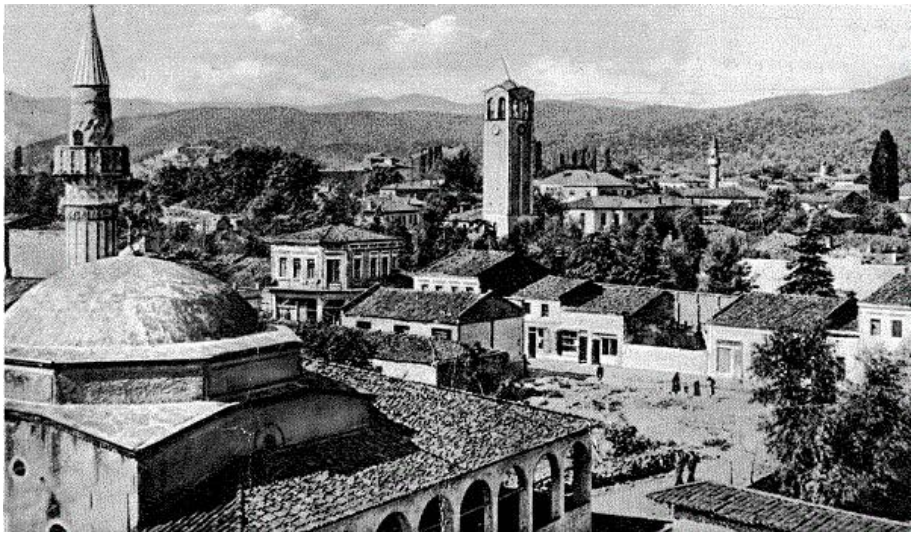

3.2. Socioeconomic and Cultural Dynamics of Elbasan during Ottoman Period

Elbasan, much like other Ottoman cities, played a key role in the economic, social, and cultural development of Albania, thanks to its strategic location and diverse population. The city's population predominantly consisted of Albanian locals with

similar culture and customs, with tiny populations of other backgrounds resulting from the Ottoman conquest (Shkodra, 1984). The city's architecture reflected Ottoman urban planning influences, with neighbourhoods often divided by religious affiliations—Muslim districts like Ebu Bekri and Orthodox areas in Kala neighbourhood (AQSH. F nr 113/1). Communities functioned as self-organized hubs of social activity, encompassing essential institutions like as mosques, religious schools (*mejtepi*), cemeteries, bakeries, stores, and public squares. Life revolved around close-knit families, religious institutions, and communal spaces, which helped foster a strong sense of unity and cultural identity (Shkodra, 1973; Thëngjilli, 2002).

Economically, Elbasan thrived as a major trade hub, situated on key routes connecting Durres to the eastern Balkans (Shkodra, 1973; Pouqueville, 1820). The city's economy was supported by a well-organized guild system (*Esnaf* system) that regulated trade and craftsmanship, with guilds for tanners, tailors, and metalworkers playing a key role (Caka, 2021). These guilds not only drove economic growth but also helped preserve traditional skills and foster community ties.

In Elbasan, education was historically driven by religious and civic institutions. Islamic institutions taught Ottoman and Arabic, Orthodox ones focused on Greek, and Catholic schools used Latin. The city's commercial activity also impacted education, with early schools established to serve market needs, supported by wealthy merchants and guilds. For example, in 1812, guilds like the goldsmiths and furriers funded education for their children, hiring a teacher named Argjir to teach reading and writing (Shkodra, 1973). Although the rise of Western technologies in the late 18th century led to a decline in traditional crafts, Elbasan continued to be a centre for skilled artisans and commerce well into the 20th century (Saracini, 2019).

Figure 5: The City of Elbasan in 1930. Photo From the Edwin Jacques Collection. Source: General Directorate of Archives

Figure 6: Street In Elbasan. Source: (Grothe, 1920)

4.Elbasan Urban Development During Ottoman Period

The Ottoman Empire's expansion into the Balkans involved transforming existing cities rather than creating new ones. This resulted in cities inheriting their urban forms from previous eras while being enriched with Ottoman monuments and administrative structures (Watenpaugh, 2004). The Ottomans extensively managed these urban areas, recording population and tax data, and appointing officials to oversee them (İnalcık & Quataert, 1994). They often retained existing city layouts but made systematic changes, including the separation of public and private realms, conversion of churches into mosques, and addition of new structures like *hammams* (Papa, 2020).

In the Balkans, Ottoman cities generally included a fortress, a bazaar, residential neighbourhoods, and public buildings. The diagram from Papa (2020) illustrates the typical components of Ottoman cities in the Balkans, showing their structural and functional organization. While Gonul et. al, (2017) divided the ottoman city into 3 layers. First layer comprise of the fortress, second one has religious and commercial centre and the third layer are neighbourhood (mahalles). The city centre featured both a religious and a commercial area located on the slope outside the fortress (Barkan, 1975). The commercial zone included bazaars and enclosed markets (*'bedesten'*), where similar goods were grouped and different trades were organized into sections, with the main street extending from the *'bedesten'*. Surrounding this were neighbourhoods (*Mahalle*), residential areas focused on a religious site or small bazaar, fostering close-knit communities and social solidarity (Ergenç, 1987).

Diagram 1: Ottoman Cities Components in Balkan Diagram. Source: Papa (2020)

Diagram 2: Urban Layers of Ottoman Early City Illustrated by Gonul, Et. Al. (2017)

The maps below show the urban layout of various Ottoman cities in the Balkans, including Sarajevo, Shkodra, Tirana, Peja, Gjakova, Elbasan, Gjirokastra, and Ioannina. Hilly cities like Sarajevo and Shkodra feature castles on elevated terrain, with bazaars below driving urban expansion downhill. In contrast, flat terrain cities like Gjakova and Peja expand radially from central markets, supported by their rivers which shape their urban form. Elbasan, in particular, developed on flat terrain, with its growth centred on the ancient Skampis fortress and a bazaar situated opposite it. Unlike cities constrained by hilly terrains, Elbasan's layout allowed for unrestricted expansion in all directions. This contrasts with other Ottoman cities in the region, such as Sarajevo and Shkodra, which were shaped by their more

challenging topographies (Zllatev, 1955; Daskalov & Marinov, 2013).

Figure 7. Ottoman City Components And Configuration In Selected Balkans Cities. Source: Papa, 2020 And Author

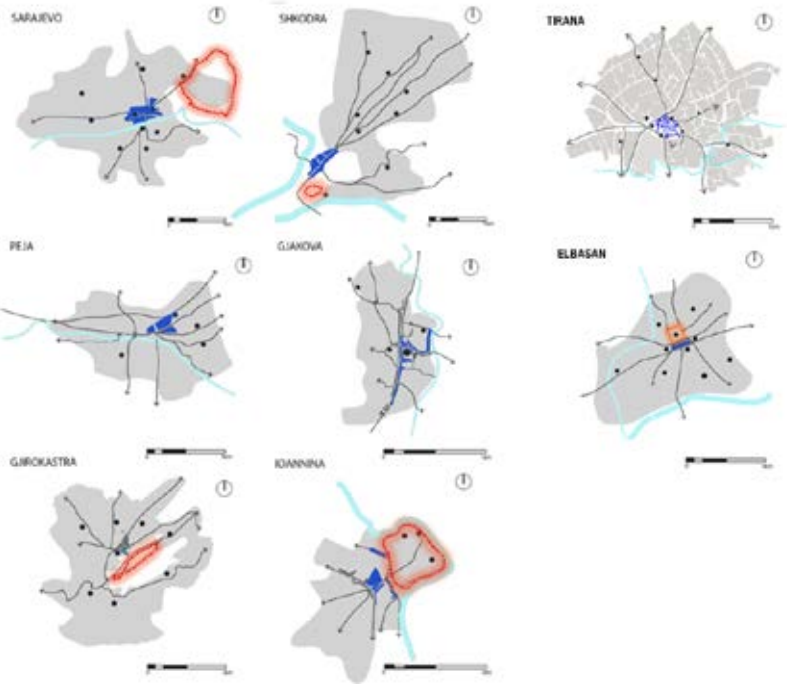

Figure 8: Ottoman city of Sarajevo. Source: https://redafrica-travel.com/one-man-and-a-city-history-sarajevo/

Figure 9: View of the Elbasan old city inside the city wall, 1978. Source: Kiel, 2012

Shkodra (1984) suggests that a city functions as a densely built center where agriculture, trade, and industry converge. In Albania during the Ottoman period, over 31 civic centre's met these requirements, as noted by Shkodra. Elbasan developed as a self-sustaining entity driven by agriculture and trade, reflecting interconnected urban activities, although its growth lagged behind other Balkan cities until the late 16th century (Shkodra, 1948). This transformative era saw historical layers accumulate, shaping urban identity and form, with new urban cores emerging from existing foundations or as entirely new developments (Caka, 2021).

4.1. Elbasan Spatial Development and Expansion during the Ottoman Period

As ottoman cities follow the terrain, (Mitrojorgji, 2016) Elbasan urban planning reflect this traditional settling and urban design too. If we examine the urban development of Elbasan from a temporal perspective, we will observe a consistently progressive growth in terms of territorial expansion, population density, and the development of supporting city facilities.

15th Century Development

In the early 15th century, (fig. 10) Elbasan's urban fabric began to take shape with the construction of mosques like the Hunkar Mosque for Ottoman soldiers and the King Mosque within the castle walls (Kiel, 1992, p. 20). Mehmed II resettled families from cities like Ohrid and Selanik, marking the city's early neighborhoods. These families, exempt from taxes, accelerated Elbasan's urban growth (Caka, 2023).

16th Century Development

By the 16th century, (fig. 11) Elbasan expanded rapidly, reaching 21 neighborhoods and 407 houses by century's end, with significant monuments such as the Mosque of Nazireshës (Reza, 2000, p. 114; Manhasa, 2005, p. 4). New Christian churches, including the Church of Saint Kol, and the Saint Maria Church built in 1600, marked a period of religious tolerance and architectural diversity (Meksi & Thomo, 1976, p. 119; Codini, 2008).

17th Century Development

In the early 17th century, (fig.12) Elbasan grew to 40 neighbourhoods. The city's strategic location boosted its demographic and economic growth, with notable accounts from Evliya Celebi describing 18 Muslim neighbourhoods, 10 Christian and Jewish ones, and significant infrastructure including mosques and baths (Daja, 2020, p. 39; Kiel, 2012, p. 153). By the century's end, Elbasan was one of Albania's largest cities, with vibrant cultural and educational life (Kiel, 1992, p. 33-34).

18th to 19th Century Development

From the late 18th to early 19th century, (fig.13) Elbasan saw significant infrastructure development through the *waqf* system, including mosques, schools, and fountains

(Kiel, 1992, p. 35; Caka, 2016). The city's population grew to 30,000, with 25 mosques, 480 shops, and 32 neighbourhoods by the 19th century, maintaining a high density within the castle walls and a quieter surrounding area (Bace et al., 1979, p. 404; Kiel, 2012, p. 155).

Traditionally, Elbasan featured predominantly low-rise buildings with lush gardens, reflecting its diverse architectural and cultural influences.

Figure 11: Illustration depicting the urban expansion within the castle walls during the 16th century.

Figure 10: Illustration depicting the urban expansion within the castle walls during the 15th century.

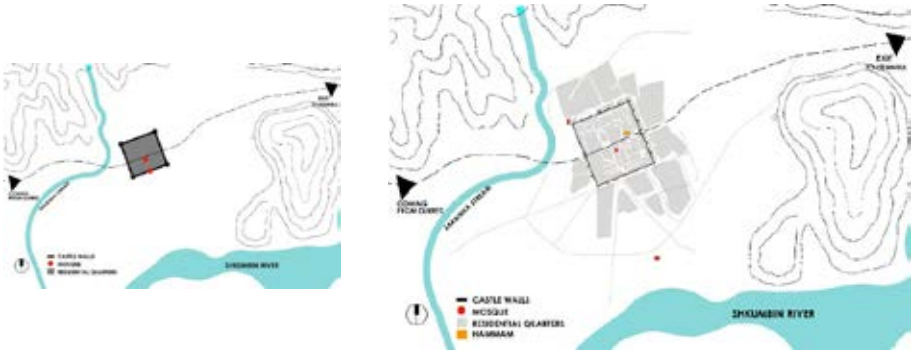

4.2. Elbasan City Morphological Components and Urban Artifacts during Ottoman Period

According to Daja (2020), Elbasan's urban morphology can be divided into stages reflecting key elements like neighbourhoods, mosques, churches, bazaars, civic buildings (*hans*, *hammams*, public kitchens), and residential houses. Mosques, central to Muslim neighbourhoods, were accompanied by bazaars, kitchens, schools, and *hammams*, aligning with Ottoman city planning principles. By studying and comparing various data sets and analysing old maps of Ottoman Elbasan, key elements have been identified:

- **Fortress**: Central to the city, housing residential areas, mosques, churches, and shops. The fortress served as an administrative and military center (Codini, 2008).
- **Mosques**: Strategically placed in Muslim neighborhoods, symbolizing Ottoman stability (Codini, 2008).
- **Churches**: Important in Christian neighborhoods like "Kala" and "Shën Koll" (Bevapi, 2003).
- ***Bazaar***: Located south of the castle, was the core of commercial activities connecting Elbasan to other regions (Shkodra, 1984).
- **Residential Areas**: Houses with gardens, densely packed within the fortress, including *hayat*, *dollmallije*, and *cardak* types (Riza, 2000).
- ***Hammams***: Three public and 160 private *hammams*, central to hygiene and social life (Kadilli, 2011).
- **Cemeteries**: Located outside the city walls, as per Islamic tradition (Bozkurt, 2004).

Diagram 3: Elbasan city urban components. Source: Author

Diagram 4: Elbasan urban structure growth & its main components. Source: Author

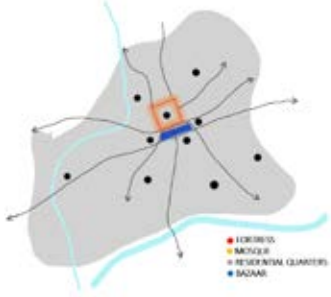

Elbasan's urban landscape, following its well-organized layout, was enriched by diverse urban artefacts that embody collective memory and historical continuity. As Rossi (1966) noted, these artefacts are not just functional but also carry cultural and historical significance, shaping the city's identity over time. During the Ottoman period, Elbasan had numerous significant artefacts, though many have been replaced by new developments. At its peak, the city had:

- 31 mosques, including the Naziresha, King, Ballie, Aga, and Bazaar Mosques. It also featured Catholic and Orthodox churches, such as Saint Peter, Saint Mary, Saint Kolli, and Saint Thanas.
- The bazaar, with shops, inns, and public squares, was central to trade and social life.
- Water fountains, like the Bezistan Water Fountain (a cultural monument), were essential for utility and communal gathering.
- The clock tower and Namazgjaja field, used for Eid prayers, were notable urban elements.
- *Hammams* in the Kala and Bazaar areas were key to hygiene and social life.
- The Sejdini family's residence, now an ethnographic museum, and bridges like Shkumbin and Zaranika were also significant.

4.3. Elbasan City Legibility during Ottoman Period

Kevin Lynch (1960) defines "legibility" in urban structure as the ease of perceiving and navigating an environment, influenced by mental images from memories and experiences. He identifies five key elements that enhance a city's legibility: paths (streets and footpaths), edges (boundaries like shores or walls), districts (areas with distinct character), nodes (intersections like crossroads or squares), and landmarks (recognizable buildings or signs). Together, these elements shape a city's identity and navigability.

Figure 14: Shen Maria church. Source: https://sq.wikipedia.org/

Figure 15: Elbasan Namazgah Source: https://adsh.al/s/adsh/item/7926

Figure 16: Naziresha Mosque. Source: https://visit.explore-albania.al/

Figure 17: Clock tower and castle walls. Source: https://sq.wikipedia.org/

Figure 18: Bezisten water fountain. Source: https://sq.wikipedia.org/

Figure 19: Tabaket Square. Source: https://adsh.al/s/adsh/item/7363

Diagram 5: Kevin Lynch Diagram of the "Five Physical Elements". Source Author.

In the context of Elbasan during the Ottoman period, the city's legibility was shaped by its network of roads, paths, districts, nodes and landmarks, each playing a vital role in how residents and visitors experienced the urban environment.

Paths

Elbasan's Ottoman urban structure features a rational, yet organic layout shaped by major routes like the Via Egnatia and the castle's central position, which directed many streets. The bazaar, located south of the castle, was a key convergence point for the city's main arteries. Unlike the castle's regular square geometry, Elbasan's Street network evolved organically, combining straight roads with curving paths. This design created a dynamic urban environment with primary streets connecting major zones such as the Kala (Castle) and Bazaar, while secondary roads linked neighbourhoods. The castle served as the central axis, with main roads extending outward, including the Egnatia Road, integrating community, religious, and commercial areas. Streets within the Kala were narrower and more compact due to higher density, while outside, the layout was more open, integrating greenery from the periphery.

Elbasan's street network was characterized by its adaptability, with rare dead-end streets, especially in densely built areas. Housing blocks, often with open centres for gardens, complement the organic street design. The city's varied, non-linear streets and alleyways create a visually engaging and flexible urban environment, enhancing its green and liveable character.

Figure 15: Road Network of The City

During Ottoman Period. Source: Author

Figure 16: Road Inside the Castle. Source: Elbasan Digital Archive

Figure 17: View Of Primary Street. Source: Archieve.Org

Edges

In Elbasan, three main historical edges defined the city's boundaries: the Shkumbin River, the Zaranika stream, and the Via Egnatia road. As the city evolved, the castle walls became the most prominent edge, clearly separating the central areas from the outskirts. Within the Kala neighbourhood, stone walls around homes demarcated private and public spaces, enhancing spatial organization. Market areas and streets also created distinct edges, with roadways and market facades defining the transition between commercial and civic spaces. Additionally, in the Namazgah area, rows of cypress trees formed a clear boundary, distinguishing landscaped spaces from their surroundings. These edges structured the city's layout and influenced social interactions and movement.

Within the Kala, the streets were narrower and more compact compared to those outside the walls, reflecting the higher building density and smaller courtyards characteristic of this area.

Figure 18: Edges Created by Rows of Cypress Trees At Namazgah (1), The Castle Wall (2), The Market Along The Boulevard (3), The *Hammam* (5), And Residential Boundary Walls (4). Source: Author

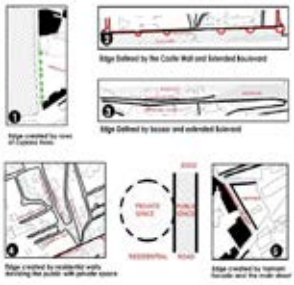

Figure 19: Edge Created from Residential Surrounding Wall with Street. Source: Author.

Districts

In 1604, Elbasan had 40 neighbourhoods divided by religion, with Orthodox neighbourhoods like Kala, Haxhijas, and Shën Koll, and Muslim ones such as Ebu Bekri and Haznedare. This religious diversity highlights Elbasan's historical tolerance. An 1800 map shows various districts, including Lagjja Alaedin, Lagjja Kala, and Lagja Shenkoll.

Figure 20: View Of the Elbasan City Towards the City Centre. (Source: Mitrojorgji & Mitrojorgji, 2014)

According to Kevin Lynch, districts are identifiable by their size, usage, density, and physical features. In Elbasan, major districts include Kala, the largest and densest, within the fortress walls, and the adjacent market neighbourhood. Residential areas, initially expanding southward, later spread in all directions, displaying organic shapes due to their non-uniform growth. Central districts, especially around the Castle and Bazaar, are dense, while peripheral ones are less dense and more open for development.

The city's layout features low-rise buildings with pitched roofs, broken by minarets and greenery, creating a varied and visually interesting urban landscape.

Figure 21: The Urban Structure of The City Divided into Districts According to Zones: The Kala-Bazaar District Near The Center And The Periphery. Source: Author

Figure 22: Zoom In into The Kala (Castle) District (1) Zoom in Into the Bazaar District. (2) . Source: Author

Figure 23: Map illustrating the locations of nodes throughout the city. Source: Author.

Figure 24: Map illustrating the locations of nodes inside the Castle and Bazaar. Source: Author.

Figure 25: Map showing nodal squares in Elbasan's urban layout: NS1 - Boulevard in front of the castle; NS2 - Eastern Entrance Square; NS3 - Bedesten Square; NS4 - Open Market Square; NS5 - Western Entrance Square (Tabaket Square).

Landmarks

Kevin Lynch describes landmarks as physical reference points within a city. Prominent landmarks, like Elbasan's clock tower and mosque minarets, serve as distant navigational aids, while more localized landmarks, such as cypress trees and the Bedesten water fountain, help define neighbourhood identities. The figure below highlights key landmarks in Elbasan, including the clock tower, main mosques: King Mosque, Tabaket Mosque, Bazaar Mosque, Aga Mosque, Pasha Mosque, Hazindare Mosque, Namazgah Mosque, Naziresha Mosque, Ballie Mosque, and the Bedesten water fountain.

Figure 26: Landmark location in the map. Source: Author

Figure 27: The city centre features several landmarks including the old clock tower, the Bezistan covered market, and the market mosque in 1851.Source: Lear, 1851

Figure 28: Main landmark of the Bazaar: Ballie Mosque. Source: EDA

Old Ottoman cities were characterized by their unique religious and cultural buildings, which together established its urban identity, including mosques, masjids, madrasas, fountains, *hammams*, manors, residences, and the surrounding cemeteries. In Ottoman cities gardens and nature were highly valued (Jelavich, 2009). Thus, greenery, akin to building materials, became an important component influencing their overall image of the city. In contrast to the barren streets of Ottoman cities, every home had a garden with trees. Central areas were less green, making them more urban (Papa, 2020), while tombs were often covered with cypress trees, enhancing the green appearance from afar (Demirkaya, 2017). During the Ottoman period, Elbasan was notably green, with large courtyards filled with fruit trees and vegetables. (Dylgjeri, 2022). Elbasan's cypress trees, particularly in Namazgjaja, captivated artists and travellers into the 20th century, with Ludwig Hesshaimer's 1917 engraving and the works of Paul Edmonds and Leopold Forstner highlighting the city's cypress trees. (Hudhri, 2021). These trees were a defining and inspiring feature of Elbasan's landscape, though many have since disappeared.

Figure 29: Landscape From Elbasan by L. Forstner, 1918. Source: Hudhri, 2021.

Figure 30: The Cypress Trees in Elbasan, In 1927 By P. Edmonds. Source: Hudhri, 2021.

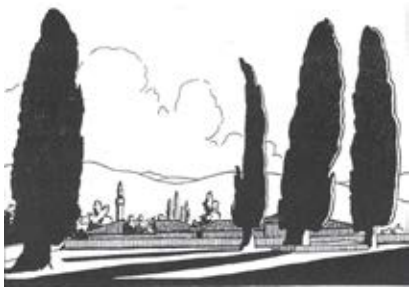

In Elbasan, green open spaces were proportionally larger than built areas. Building density was higher within the castle walls, with more open space as you moved away from the city centre and commercial zones. Gardens inside the castle were smaller compared to those outside. Buildings aligned organically with streets, and green spaces were concentrated in neighbourhood centres. The abundant greenery, including cypress and fruit trees, provided shaded, tranquil oases and enhanced urban comfort, as building heights were restricted to two stories.

Figure 31: Sectional Diagram Illustrating the Relationship Between Buildings, Roads, And Open Spaces, Including Garden in The Neighbourhoods Inside And Outside Castle Walls. Source: Author

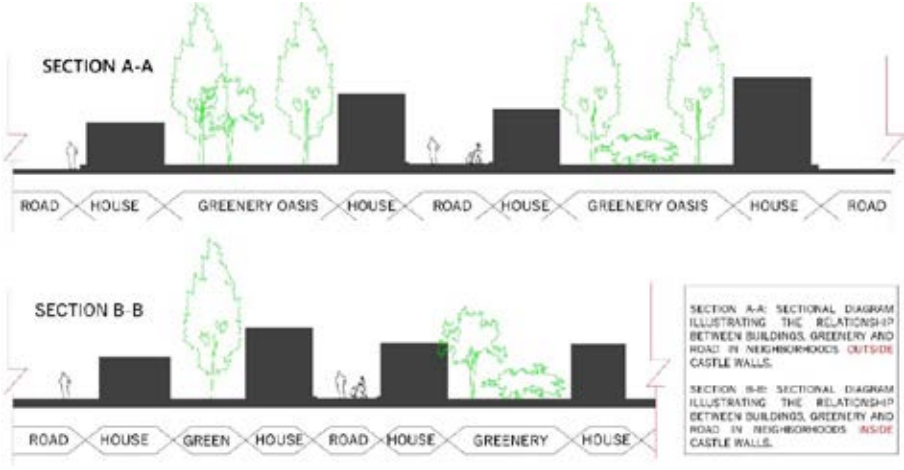

Figure 32: A -Diagram Illustrating the Relationship Between Open Spaces and Housing Units. B- Housing Block and Void Space Inside the Fortress. Source: Author

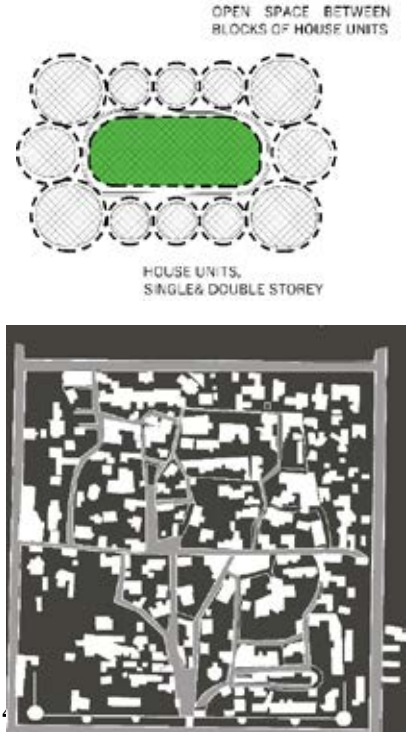

Figure 33: Illustration Map, Showing the Built-Up Area Represented in White, While the Layout Of The Outdoor Space Depicted In Black. Source: Author

To understand Elbasan's visual perception and architectural language, we can apply Gordon Cullen's principles from "The Concise Townscape" (1961). Cullen's approach emphasizes elements such as serial vision, the interplay between buildings and spaces, human scale, facade and street appearance, and the emotional connection through materials, colors, and textures. Elbasan's Ottoman architecture is marked by modesty and simplicity, with a low-rise skyline of 2-3 story buildings. The city's prominent landmarks, including the clock tower and mosque minarets, punctuate the skyline, providing recognizable visual markers.

Traditional Ottoman influences are evident in structures like the Naziresha Mosque, featuring domes, arches, and intricate stonework. The prevalent use of stone and brick enhances durability and imparts a warm, earthy tone that blends with the natural environment. Designed on a human scale, Elbasan's narrow streets, small squares, and modest buildings foster accessibility and social interaction. Streets often lead to nodes, small squares, or significant landmarks like mosques, enhancing the city's navigability and connection with its inhabitants. The abundant greenery, including cypress trees, adds aesthetic appeal, shade, and a natural dimension, enriching the urban experience and well-being of residents.

Figure 34: A Visual Series Of Photographs That Captures The Narrative Of The Elbasan City Through Its Urban Components During Ottoman Period. Photos Are Taken From Http://Www.Albanianphotography.Net/

A view of a young boy reading in front of a shop, with the road leading directly to the market mosque.

A view of a small street within the fortress, showing the proportion of human figures in relation to the height of the buildings and the width of the streets.

A view from the gate of the Kala neighborhood from a public to a semi-

A view of abundant greenery in the market neighborhood, providing maximum shading along the streets.

View towards the Bedesten waterfountain, the relation ship between hardscape, human scale and natural scape.

A view from the Bakall the vibrant human activi built environment, highl teractions and the sense to the space.

The relationship between wild trees and the built environment in relation to human scale and the dominance of height.

A view of single-story shops, aligned directly across from the mosque.

A transition section from walls of the fortress inw gradual increase in heigl

5.Elbasan Current Situation

In discussing contemporary Elbasan, one must recognize a city significantly transformed, exhibiting few remnants of its historical legacy. The most profound impact on its Ottoman heritage occurred during the communist era, which witnessed the destruction of numerous architectural elements, including mosques, the bazaar, fountains, and other significant structures. Furthermore, since the 1990s, the free movement of populations has escalated the demand for residential space, underscoring the necessity for a revised urban regulatory framework. (Basha & Sagdic, 2024)

Elbasan has undergone considerable urban expansion, characterized by extensive construction—much of which is unauthorized and inconsistent with established urban planning standards—resulting in conflicts with the surrounding environment. The architectural landscape of the city has been reshaped by forces of urbanization, industrialization, and westernization. New developments reflect modern architectural influences, while existing structures have been adapted to conform to contemporary aesthetic standards.

Although improvements in infrastructure are indicative of progress, the concomitant loss of green spaces and the modification of historic buildings raise significant concerns regarding Elbasan's long-term urban sustainability and cultural identity. Notably, the Naziresha Mosque is located at the periphery of the city, while most surviving Ottoman structures are concentrated within the castle walls.

Figure 35: View of Skyline of The City Nowdays. Source: Wikimapia/Elbasan

6.Conclusion

The urban development of Elbasan during the Ottoman period exemplifies the transformative processes experienced by cities within the broader imperial framework of the Ottoman Empire. As the Ottomans extended their influence across the Balkans, they strategically managed urban spaces, integrating new architectural elements and administrative structures while preserving the historical legacies of these cities. Elbasan serves as a quintessential case study, having been reconstructed upon the remnants of a Roman fortress.

Elbasan's urban morphology reflects a synthesis of spatial development and architectural diversity. The city's growth from the 15th to the 19th century illustrates a dynamic process of territorial expansion and increasing population density, characterized by the establishment of neighbourhoods, religious institutions, and marketplaces. The fortifications of Elbasan Castle functioned not only as a military stronghold but also as a focal point around which urban development evolved, facilitating a unique arrangement of streets and public spaces that promoted social interactions. The integration of religious and commercial components within Elbasan's layout underscores the city's role as a centre of cultural coexistence. Unlike many Ottoman cities, which typically segregated Muslim neighbourhoods from those of other religious communities, Elbasan exhibited a notable mixture of Muslim and Christian enclaves inside Kala neighbourhood's wall. This coexistence of mosques and churches within defined neighbourhood signifies a historical tolerance and adaptability that is essential for understanding Elbasan's urban identity.

From an urban design perspective, Elbasan's legibility—shaped by its paths, edges, districts, nodes, and landmarks—enhanced the navigation and experience of its inhabitants. The strategic organization of roads and public spaces not only improved connectivity but also promoted communal engagement. It is noteworthy that, despite the geometric strictness of the castle's urban form, the terrain's flatness led to organic deviations in road layouts, typical of Ottoman cities. The presence of distinct nodes, such as the bazaar and castle entrances, facilitated movement and interaction, reinforcing the city's functionality and social dynamics.

Landmarks, including the clock tower and various mosques, served as both navigational aids and definers of neighbourhood identities. The city's green spaces, characterized by abundant cypress trees and gardens, significantly contributed to its aesthetic appeal and urban comfort, fostering a sense of tranquillity and connection to nature. Architecturally, Elbasan is characterized by low-rise buildings adorned with intricate decorations made from materials such as stone and clay, which defined its architectural language throughout the Ottoman era. Structures from this period, such as the Naziresha Mosque and the Aga Mosque, exemplify typical Ottoman architecture, while residential buildings with tiled roofs and gabled designs contribute to a skyline punctuated by minarets and the clock tower.

However, the contemporary landscape of Elbasan presents a contrasting narrative. The city's transformation, particularly during the communist era, resulted in the destruction of vital architectural elements and a significant loss of green spaces. The rapid urban expansion and influx of new developments often clash with the remnants of its Ottoman heritage, raising critical concerns regarding the preservation of cultural identity amidst modernization. As Elbasan continues to evolve, it is imperative to balance growth with the preservation of its historical legacy, ensuring that the city's architectural narrative and green spaces remain integral to its character and liveability.

Improving Elbasan's urban aesthetics and conserving its architectural legacy should be prioritized by policymakers and architects. With careful restoration and innovative modern development, Elbasan can be reimagined as a prestigious example of architectural integrity and cultural representation, honouring its rich history while embracing a promising future.

References

A.Q.SH, F.nr.113/1 vitet 1892-1903, dosja 3-9.

Acun, F. (2002). A portrait of Ottoman Cities. The Muslim World, Vol.92: 255-281.

Aurén, S. (1936). Europeisk orient. Stockholm: Natur och Kultur.

Babinger, F. (1978). Mehmed the Conqueror and His Time. Princeton University Press.

Bace, A., Meksi, A., Riza, E., Karaiskaj, G., & Thomo, P. (1979). Historia Arkitekturës Shqiptare.

Barkan, Ö. L. (1975). Kolonizatör Türk Dervişleri [Colonisator Turkish Dervishes]. Hamle Yayınları.

Basha, B., & Sağdiç, Z. (2024). Urban and architectural alterations in Elbasan from the Ottoman period to modernity. Volume 4 - Issue 2, 53-76. https://doi.org/10.51331/A047

Bevapi, K., Lazareni, A., Koburja, R., Plangarica, T., & Sarja, Z. (2003). Elbasani – Enciklopedi (p. 175). Elbasan: Sejko.

Boué, A. (1854). Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe: Détails géographiques, topographiques et statistiques sur cet empire. Vienne.

Bozkurt, N. (2004). Mezarlık [Cemetery]. İslam Ansiklopedisi, Vol. 29, pp. 519-522. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Publication.

Caka, E. (2016). Vakëfet dhe Funksioni i tyre në Qytetin e Elbasanit gjatë Shekullit XVII (The Role and Function of Waqf's in the City of Elbasan during the XVII Century). Studime Historike, Vol. 1-2. Instituti i Historisë i Akademisë së Studimeve Albanologjike.

Caka, E. (2021). Një vështrim i përgjithshëm i kontributit të vakëfeve te medresetë në Shqipëri gjatë periudhës osmane. Studime Historike, Vol. 3-4. Instituti i Historisë i Akademisë së Studimeve Albanologjike, pp.57-74.

Caka, E. (2021). Vakëfet dhe ndikimi i tyre social në Shqipërinë e periudhës osmane. Botimet Albanologjike.

Castiglia B.R., Bevilacqua M. G., (2008), "The Turkish Baths in Elbasan: Architecture, Geometry and Wellbeing". Nexus Network Journal. Vol. 10, No. 2, pp. 307-321, DOI 10.1007/ S00004-007-0072-8

Çelebi, E. (2003). Shqipëria 350 vjet më parë (S. Vuciterni, Trans.). Horizont. ISBN 99927-682-0-7.

Codini, E. K. (2008), The Ottoman town and its architecture. In R. G. Pierini, Recovering and improving Elbasan Fortress: An Albanian citadel from Via Egnatia to n° 8 Trans-European Transport Network (pp. 13-32). Pisa University Press.

Çoku, D. (2021). Kulla e Sahatit në Shqipëri.Historia dhe Arkitektura, Alsar, Tirane, Albania

Cullen, G. (1961). The concise townscape. The Architectural Press.

Cullen, G. (1961). The concise townscape. The Architectural Press.

Daja, Z. (2020). Zhvillimet urbane të qytetit të Elbasanit në periudha të ndryshme historike (Urban developments of the city of Elbasan in different historical periods). Revista Albanon, 2(2), 36-47.

Daskalov, R., & Marinov, T. (2013). Entangled histories of the Balkans. Boston: Leiden.

Demirkaya, F. Ü., (2017). Spatial Reflections of Social Change: The Change of Urban Pattern in the Ottoman Era. Athens Journal of History. Vol. 3: 205-224

Dylgjeri, B. (2022). "Bakalli", in Elbasani: Kronikat e një qyteti. Retrieved from https://elbasani.org/bakalli/

Ergenç, Ö. (1987). Osmanlılarda Esnaf ve Devlet İlişkileri [Merchants and Government Relations in Ottomans]. Tarihte Türk Devletleri, 2, 627-631.

Gehl, J. (2010). Cities for People. Island Press.

Gonul, A., Durak, S., & Vural Arslan, T. (2017). Influence of early Ottoman urban pattern in Bursa on the Balkan cities: Skopje case. European Journal of Sustainable Development Research, 2(1), 87-94. http://dergipark.gov.tr/ejosdr

Hudhri, F. (2021) "Selvitë e elbasanit sipas artistëve të huaj", Albanon. Elbasan, Albania, 2(1), pp. 22–27. doi: 10.54273/ra. v2i1.138

Hysa, R. (2024). Pazari dhe disa nga xhamitë e Elbasanit. Univers, 12(12), 199-209. https://albanica.al/univers/article/view/4312

Hyssey, M. (2006). Masio Scampa – Elbasan, Albania. Retrieved from http://michaelhussey.com/albania/2006/08/masio-scampa-elbasan-albania/

İnalcık, H., & Quataert, D. (1994). An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914. Cambridge University Press.

Jelavich, B. (1983). History of the Balkans: Twentieth Century. Cambridge University Press.

Kadilli, Z. (2011). Economical aspects of Elbasan city at the end of XIXth century and the beginning of XXth century [Aspekte ekonomike të qytetit të Elbasanit në fund të shek. XIX e fillim të shek. XX]. Akte: Journal of Institute Alb-Shkenca, Vol. IV, 766-772.

Kiel, M. (1992). Ottoman Architecture in Albania, 1385-1912. Research Centre for Islamic History, Art and Culture.

Kiel, M. (2012). Ottoman Architecture in Albania, 1385-1912. IRCICA, Istanbul.

Leake, M. W. (1835). Travels in Northern Greece (Vol. 1). London: J. Rodwell, New Bond Street.

Lear, E. (1851). Journals of a Landscape Painter in Albania and Greece, London Richard Bentley.

Lynch, K. (1960). The Image of the City. MIT Press.

Manhasa, E. (2005) "The existing mosques built during Ottoman Empire period in Albania", Master Thesis, Istanbul Technical University, Istanbul.

Meksi, A., & Thomo, P. (1976). Post-Byzantine Architecture in Albania. Tirana Press.

Mitrojorgji, J. (2017). Pazaret-Vështrim mbi morfologjinë urbane dhe strukturën e tyre hapësinore. Monumentet, No: 56. Tirane

Mumford, L. (1961). The City in History. Harcourt Brace Jovanovich.

Papa, D. (2020). Historic city image: An urban landscape approach to integrate the de-

cayed margins of the historical area: Gjirokastra case study. Universiteti “Polis”.

Pouqueville (1820), Travels in the Morea, Albania, and other parts of the Ottoman Empire: Comprehending a general description of those countries, their productions, the manners, customs, and commerce of the inhabitants.

Riza, E. (2000), Banesa popullore Shqiptare (Albanian vernacular dwelling).

Rossi, A. (1966). The Architecture of the City. MIT Press.

Saracini, K. (2019). Esnafët elbasanas, tregtarë dhe zejtarë që nga shekulli XVI. ATA, Agjencia Telegrafike Shqiptare. Retrieved from https://ata.gov.al/2019/11/05/foto-esnafet-elbasanas-tregtare-dhe-zejtare-qe-nga-shekulli-xvi/ Sejdini, 2018;

Shaw, S. J. (1976). History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Cambridge University Press.Shkodra, 1973;

Shkodra, Z. (1984). Qyteti shqiptar gjatë Rilindjes Kombëtare. Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, Instituti i Historisë.

Thëngjilli, P. (2002). Shqiptarët midis lindjes dhe perëndimit: Fusha fetare (p. 18). Tiranë.

Vucinich, W. S. (1962). The Nature of Balkan Society under Ottoman Rule. Slavic Review, 21(4), 597-616.

Watenpaugh, H. Z. (2004). The image of an Ottoman city: Imperial architecture and urban experience in Aleppo in the 16th and 17th centuries. BRILL.

Zllatev, T. (1955). Bellgarskite grad prez epohata vezrazdeneto. Nauka i izkustvo, Sofia, pp. 55.

10. OTURUM

BALKANLARDA ŞEHİR, KİMLİK VE EDEBİYAT: TARİHSEL İZLER VE DÜŞÜNCE YAKLAŞIMLARI

OTURUM BAŞKANI:

Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN

KONUŞMACILAR:

Doç. Dr. Kürşad KARA

Dr. Öğr. Üyesi Rifat GÜRGENDERELİ

Nesip PEPİÇ

ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN DÜŞÜNCESİNDE ŞEHİR TASAVVURU VE BOSNA ÖRNEKLİĞİ

Doç. Dr. Kürşad KARA[1]

Özet

Çalışmanın amacı Aliya İzzetbegoviç'in farklı kültürlerin bir arada yaşayabilmesi için ön gördüğü şehir modeli olarak Bosna örnekliğini görünür kılmaktır. Bosna-Hersek, Avrupa'da etnik çeşitliliğin en yoğun yaşandığı yerlerden biridir. Şehrinin en önemli özelliği; çok kültürlü, çok uluslu ve çok dinli olmasıdır. Farklı din, millet ve kültür geleneklerine sahip insanların bir arada ve beraber yaşayabileceği inancının varlığı Bosna'yı özel kılmıştır. Şehirlerin tarihi kimliklerinin yok olduğu, aşırı nüfus yoğunluğuna maruz kalan şehirlerin bir model olarak öne çıkamadığı bir çağda yaşamaktayız. Ayrıca birçok şehrin gerek mimari gerekse yaşam şekli olarak birbirine benzemesi ya da benzetilmesi bir sorun olarak öne çıkmıştır. Her türlü farklılıkları yok soyma ya farklılıkların kaybolmasına neden olmakta ya da farklı kültürlerin dolaylı olarak yok edilmesi ile sonuçlanmaktadır. Günümüz şehirlerinde uygulanan yasal veya yasal olmayan yöntemler, bir arada yaşama kültürünü zora sokmuştur. Ayrıca ülkelerin maruz kaldığı göç dalgaları insanlığın farklı şehir modellerine ihtiyacını kaçınılmaz kılmıştır. Bu verilerden hareketle Aliya'ya ait eserler incelenerek şehir, ortak yaşama kültürü gibi kavramlar etrafında Bosna şehir modeline ait değerler tespit edilmiştir. Çünkü Aliya'nın şehre dair görüşlerinin somutlaştığı ve bu görüşlerin vücut bulduğu şehir Bosna'dır. Çalışmanın sonucunda Aliya'nın Bosna şehir modelinde dört temel özelliğin öne çıktığı görülmüştür: Birincisi şehirlerin İslam'la inşa olması, ikincisi farklı dinlerin bir arada hayat bulması, üçüncüsü şehirlerde özgürlüğün temin edilmesi ve son olarak da şehirlerin bir ruhunun olması. Bu değerlerle inşa edilen şehirlerin insanlığın devamına katkı sunacağı öngörülmektedir. Çalışmanın verileri doğrultusunda Bosna şehir örnekliğinin günümüz ve gelecek şehir modelleri için rol model özellikleri barındırdığına ulaşılmıştır. Elde ettiğimiz veriler doğrultusunda öncelikle biz Müslümanlardan Aliya, Bosna sevgisini, özgürlüğü, hoşgörüyü, geleneklere ve değerlere saygıyı insanlara öğretmelerini istemektedir. Bu değerleri öğrenen bireylerin inşa edeceği, yaşayacağı şehirlerin hayata, medeniyetlere anlam katacağını öngörmektedir. Son olarak Bosna, İslam dünyasının batıya doğru son, batıdan doğuya karşı ise onun ilk kapısı olmuştur. Aliya'ya göre Bosna'nın yok olması, Allah ve insanların önünde bizim ortak yenilgi ve günahımız olacağı gibi onun hayatta kalması bütün Müslüman dünyasının iyiliğine olacaktır. Bu nedenle bugün Bosna şehir modelinin diriltilmesi bizlerin kazancı, İslam'ın kazancı, insanlığın kazancı olacaktır. Çünkü Bosna dediğimiz şey, Balkanlar'daki bir toprak parçasından ibaret değil, çoğumuz için Bosna bir fikir, farklı dinlere, uluslara ve kültürel geleneklere mensup insanların bir arada yaşayabileceğine dair inançtır.

Anahtar Kelimeler: Aliya İzzetbegoviç, şehir, Bosna

1 Bayburt Üniversitesi, kkara@bayburt.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8190-5180.

CITY IMAGINATION AND THE BOSNIAN EXAMPLE IN THE THOUGHT OF ALIJA IZETBEGOVIC

Abstract

The aim of the study is to make visible the example of Bosnia as the city model that Alija Izetbegovic envisioned for different cultures to live together. Bosnia-Herzegovina is one of the places where ethnic diversity is most intense in Europe. The most important feature of the city; It is multi-cultural, multi-national and multi-religious. The existence of the belief that people with different religions, nationalities and cultural traditions can live together makes Bosnia special. We live in an age where the historical identities of cities are disappearing and cities that are exposed to excessive population density cannot stand out as a model. In addition, the fact that many cities are similar to each other in terms of both architecture and lifestyle has come to the fore as a problem. Destroying all kinds of differences either causes the loss of differences or results in the indirect destruction of different cultures. Legal or illegal methods applied in today's cities have made the culture of living together difficult. In addition, the waves of migration that countries are exposed to have made humanity's need for different city models inevitable. Based on these data, the works of Aliya were examined, and the values of the Bosnian city model were determined around concepts such as city and common living culture. Because Bosnia is the city where Aliya's views on the city become concrete and where these views come into being. As a result of the study, it was seen that four basic features stand out in Aliya's Bosnian city model: The first is that cities are built with Islam, the second is that different religions live together, the third is that freedom is ensured in cities, and finally the cities have a soul. It is anticipated that cities built with these values will contribute to the survival of humanity. In line with the data of the study, it has been concluded that the Bosnian city example has role model features for today's and future city models. In line with the data we have obtained, Aliya asks us Muslims to teach people love for Bosnia, freedom, tolerance, and respect for traditions and values. It envisages that the cities that individuals who learn these values will build and live in will add meaning to life and civilizations. Finally, Bosnia was the last gate of the Islamic world towards the west and its first gate from west to east. According to Aliya, the destruction of Bosnia would be our common defeat and sin before God and people, and its survival would be for the good of the entire Muslim world. Therefore, the revival of the Bosnian city model today will be our gain, Islam's gain, and humanity's gain. Because what we call Bosnia is not just a piece of land in the Balkans; for most of us, Bosnia is an idea, a belief that people from different religions, nations and cultural traditions can live together.

Keywords: Alija Izetbegovic, city, Bosnia

1.Giriş

Osmanlı dönemi önde gelen Balkan şehirlerinden biri Bosna'dır. Bosna Hersek'in tarihini; 1180 öncesi belirsizlik, Bosna Krallığı (1180-1463), Osmanlı hâkimiyeti (1463- 1878), Avusturya Macaristan hâkimiyeti (1878- 1914), Yugoslavya Krallığı (1914-1941), Yugoslavya Federal Cumhuriyeti (1945-1990) ve 1990 sonrası Bosna Hersek dönemi şeklinde tanımlayabiliriz (Karaaslan, 2010). Bosna-Hersek stratejik önemi sahip olduğu coğrafi konum itibarıyla Balkan Yarımadası'nın stratejik değeriyle birlikte değerlendirilmiştir (Keser, 2012). Ayrıca Osmanlı dönemi Balkan şehirleri, Bosna şehri de dahil, akademik çalışmaların gündeminde olmuş, özelde Bosna şehrinin tarihi ve kimliği, etnik yapısı, şehir özellikleri çalışmalara konu edilmiştir (Sel Turhan vd., 2005).

1992 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Bosna-Hersek'in tarihindeki en önemli olay kuşkusuz Bosna savaşıdır. Bosna savaşında yaşanan trajedi sadece insanî boyut ile kalmamış şehrin binaları, yerleşim yerleri, tarihi dokusu da savaşın doğrudan yok edici gücüne maruz kalmıştır. Bu yok ediş süreci Bosna'nın kendine has birçok birikimini de derinden etkilemiştir. Çünkü 1992-1995 sürecinde bu ülkede yaşanılanlar bir toplumu bütün manevi değerleriyle ortadan kaldırma çabasıdır ve bu dönemde savaşın bir diğer ve pis yüzü burada kendisini göstermiş ve etnik temizlik sadece insanlara yönelik değil tarih, kültür, inanç ve manevi mirasın değerlerine de yönelmiştir. Savaş boyunca tahmini rakamlara göre 1000'den fazla cami, 150'nin üzerinde Roman Katolik kilisesi, 15 Ortodoks kilisesi, 4 sinagog, özel ve devlet kütüphaneleri, üniversiteler, arşivler, müzeler, 1000'den fazla sanat eseri silahlı saldırıların ve top mermilerinin hedefi haline gelmiş, savaşın başladığı günden itibaren yok edilmiştir (Keser, 2012). Bütün bu kayıplar bir şehrin öncelikle görünen yüzünü, akabinde tarihi kimliğini diğer taraftan bu kimliği inşa eden şehrin kadim değerlerini yok etmiştir. Bu nedenle çalışmamızda önceledığimiz Bosna'nın kadim şehir özelliklerini Aliya İzzetbegoviç'in düşünceleri doğrultusunda tekrardan insanlık hafızasına kaydetmektir.

Aliya İzzetbegoviç; 20. yüzyıl Avrupa'sında yaşamış bir entelektüel, bilge kişi, halkının lideridir. 1925 yılında Bosanski Samas'ta doğan lider, hayatının önemli bir bölümünü Saraybosna'da geçirmiştir. İzzetbegoviç'in dedesi İzet Bey, Boşnaklar için saygın bir kişilik olmasından dolayı 1863 yılında Sultan Abdülaziz tarafından kendisine 'Bey' ünvanı verilmiştir. Aile, Begoviç (Beyzade) soyadını böylelikle kullanmaya başlamıştır. İki yaşından itibaren Saraybosna'da yaşayan İzzetbegoviç, eğitimini bu şehirde tamamlamıştır (Yorulmaz, 2015). Burada 1938 yılında kurulan "Genç Müslümanlar" teşkilatına katılan Aliya İzzetbegoviç, sonraki siyasi hayatına da yön verecek olan düşünsel altyapısını bu teşkilatta yaptığı okumalar ve tartışmalar sonrası edinmiştir (Dağcı ve Dal, 2016).

Aliya, bir düşünce adamı olmanın yanı sıra bize; aile, bilim, din, eğitim, estetik, hukuk, ilim, insan, kadın, kültür, medeniyet, sanat, şehir meselesine getirdiği çözün önerileriyle yeniden doğuşun reçetesini sunmuştur. Sunduğu reçetelerde konu

başlığı olarak "şehir" kavramı da yer almaktadır. Medeniyet ve kültür bağlamında şehir ve köy yaşantısını değerlendiren Aliya'ya göre şehir medeniyetin, köy ise kültürün ürünüdür (Karaaslan ve Akın, 2015). Ayrıca devlet, ilim; şehirler, teknik uygarlığın hususiyetleridir (İzzetbegoviç, 2007). Bu nedenle Aliya şehir kavramını, şehir hayatını hem medeniyetin bir parçası olarak görür hem de şehrin inşasının teknik bir yönünün olduğunu düşünür. Şehirlerin rast gele kurulmayacağı belirli ön şartların olması gerektiğini vurgular ve şehrin bizatihi varlığını dünya mutluluğunu önemseyen ütopya olarak görür (İzzetbegoviç, 2015). Bu bakış açısı, İbni Haldun'un medeniyetlerin merkezinin şehir olması ve buralarda ilimin, sanatın, tekniğin gelişmesi fikri ile örtüşür (İbn Haldun, 2007).

Aliya'nın şehre dair görüşlerinin somutlaştığı ve bu görüşlerin vücut bulduğu şehir Bosna'dır. Çünkü Aliya bir konuşmasında "*Bizim Bosna dediğimiz şey, Balkanlar'daki bir toprak parçasından ibaret değildir. Çoğumuz için Bosna bir fikirdir. O farklı dinlere, uluslara ve kültürel geleneklere mensup insanların bir arada yaşayabileceğine dair inançtır (Erdem, 2021)*." diyerek Bosna'ya karşı yaklaşımımızı belirlemek istemiştir.

Bosna-Hersek, Avrupa'da etnik çeşitliliğin en yoğun yaşandığı yerlerden biridir ve Balkanlar denilen, etnik açıdan karmaşık bir bölgede yer almaktadır. Bu özelliğinden dolayı tarih içerisinde kanlı birçok çatışmaya sahne olmuş ve ekonomik ve siyasi istikrarın nadiren sağlandığı bir ülke haline gelmiştir. 20. yy.'daki iki dünya savaşının da en kanlı çatışmalarının yaşandığı yerlerin başında gelen bölgenin bu yapısı, onun gelecekteki kaderini de belirlemiştir (Dağcı ve Dal, 2016).

Şehrinin en önemli özelliği; çok kültürlü, çok uluslu ve çok dinli olmasıdır. Bosna-Hersek'in tarihi tecrübesi bu durumu desteklemektedir. Zira Bosna-Hersek'te cami, kilise ve havraların birbirine yakın yerlerde inşa edildiği görülür. İbadethanelerin yakınlığının, farklı dinlere inanan halkın aynı bölgelerde ikamet etmesine ve birlikte yaşama tecrübesini kazanmasına imkân sunmuştur (İzzetbegoviç, 2013). Bu farklı din, millet ve kültür geleneklerine sahip insanların bir arada ve beraber yaşayabileceği inancının varlığı Bosna'yı özel kılmıştır (İzzetbegoviç, 2007). Aliya'nın şehre ve Bosna'ya dair görüşlerini bir araya getirdiğimizde bugün biz Müslümanların ve farklı inanç ve ırklara dayalı milletlerin bir arada yaşayabileceği şehir modellinin özellikleri de ortaya çıkmaktadır.

Aliya'nın Bosna şehir modelinde dört temel özellik öne çıkmaktadır: Birincisi ve en önemlisi şehirlerin İslam'la inşa olması, farklı dinlerin bir arada hayat bulması, özgürlüğün temin edilmesi ve şehirlerin bir ruhunun olmasıdır.

2. Bosna Şehir Modelinin Dinamikleri

2.1.Şehrin İnşa Kaynağı: İslam

Şehir, ortak yaşam alanlarının en kapsamlı mekânlarından biridir. Bu mekânlarda

insanların birçok ihtiyacı karşılanmakta, bu ihtiyaçlar doğrultusunda iş alanları şekillenmekte, her bir iş alanına göre insan gücü ortaya çıkmaktadır. Bu beldeler Aliya'ya göre İslam dini tarafından inşa edilmelidir. Çünkü İslam gündelik hayatı düzenleyen, medeniyetler, şehirler, devletler kuran hareketin adıdır. (İzzetbegoviç, 2007a). Din ancak şehirde yani medeniyet iddiasının gerçekleşeceği toplumsal bir mekânda kendine yer bulabilir. Aliya'ya göre Mekke'de olup bitenler henüz İslam değildir. İslam Medine'de başlamıştır (Düzgün, 2009). Hem İslami değerlerin ortaya çıkması için şehre ihtiyaç vardır hem de şehrin varlığının korunması için İslam dinin değerlerine ihtiyaç vardır. Bu önemli bir kaidedir.

İslam ile şekillenen şehirlerin en önemli özelliği bu şehirlerde hayatın iki yönlü gelişmesidir. Aliya İzzetbegoviç'in düşüncesinde dünya hayatı iki yönü olan bir hayattır: Hem bu dünya hem de ahiret yönü olan bir hayat. Bu nedenle Aliya, bu dünyaya dönük her türlü tasavvurlarımızda bu iki özelliğin bulunmasını istemiştir. Yaşanılacak bir şehir tasavvur edilecekse imar edilecek şehrin bu iki yönünü bünyesinde barındırması gerekmektedir. (İzzetbegoviç, 2015).

Yaşanılan şehir ya da yaşanılacak şehir, insanın yaratılışına uygun olarak onun çift kutuplu yapısını muhatap alan yani madde ve ruhu kapsayan bir şehir olmalıdır. Şehirler hem insanın maddi dünyasına hem de manevi dünyasına dönük özellikleri barındırmalıdır. İslam'la imar edilen şehirler ancak bu özelliğe sahiptir. İslami şehirlerde yaşam hem bu dünyaya dönük hem de ahirete yöneliktir. Şehirlerdeki huzurun ana kaynağı tam da burasıdır. Şehirler sadece insan kalabalığından, bina yoğunluğundan ibaret değildir. Günümüzde birçok şehrin öne çıkan özelliği nüfusu ya da yüksek binalara sahip oluşudur. Birçok şehir bünyesinde işlenen suç oranının yüksek oluşu ile gündemimize gelmektedir. Bu nedenle can güvenliğinin bile sağlanamadığı şehirler insanlığa huzur sunamayacaktır.

İki yönlü bir yaşamın öncelenmediği günümüz şehirlerinde insanları kameralar, güvenlik şirketleri, bekçiler ve diğer güvenlik unsurları korumaya çalışmaktadır. Fakat birçok şehirde suç oranları günden güne artmaktadır. Birçok yasal düzenlemeler yapılsa da suç oranları düşürülmüş değildir. Fakat İslam beldelerinde sadece kanunlar değil Müslümanların ahiret inancı, ölümden sonra hesabın varlığı birçok kişiyi suç işlemekten alıkoymaktadır.

Diğer taraftan şehir planlanmasında şehre değer katacak ne varsa içerisinde mutlaka ahirete dönük bir özelliğinin olması gerekmektedir. İslami şehirlerde insanın yararına birçok vakfın kurulmasının temel nedenlerinden birsi de budur. İslam medeniyeti vakıf medeniyetidir.

2.2. Farklı Dinlerin Bir Arada Olması

Bosna'da Müslüman Boşnaklar, Ortodoks Sırplar son olarak da Katolik Hırvatlar olarak birbirlerinden tamamen farklı dini gruplar bir arada uzun bir süre yaşamış ve birliktelik sağlanmıştır. Aliya'nın konuşmalarında en sık tekrarladığı

ifadelerinden biri, Bosna'nın kendi içinde kimsenin dini inancı, milliyeti ve siyasi düşüncesi yüzünden sürülmediği bir ülke olduğudur. Bunu bir formül olarak görür (İzzetbegoviç, 2003). Farklı dinlerin bir arada olması gerektiği fikri Aliya'da şehir tasavvurunun olmazsa olmazlarından birdir. Farklı dinler, farklı inançlara sahip olma insanlığın kaçınılmaz bir durumudur. Bu nedenle bir şehir inşa edilecekse bu durum göz ardı edilemez.

İslam ile inşa edilmiş şehirlerde bu durum ibadethanelerin birbirine yakın olması ile sağlanmıştır. Cami, kilise, havra çok yakın bir şekilde inşa edilmiştir. Bu mesafe cemaatlerinde birbirine yakın olmasını sağlamıştır. İbadethaneler birbirinden ayrıldıkça, aralarına mesafeler girdikçe dinlere ait mensuplar da birbirlerinden ayrılmış ve birlik dağılmıştır.

Bu idealize doğrultusunda Bosna; İslamiyet, Katolik, Ortodoks ve Musevilik olmak üzere tek bir dinin değil dört inancın bulunduğu kent olmuştur. Bu kentin panoramasına bakıldığında, yüzyıllar boyunca, camilerin, katedrallerin, kiliselerinin ve sinagogların yan yana bulunduğu görülmüştür. Bu görünüş tesadüfi olmamıştır. Dinde zorlama olmadığını da göstermiştir (İzzetbegoviç, 2018). Farklı dine mensup insanların oluşturduğu şehir hayatı kendi içinde büyük bir zenginliği de barındırmıştır.

2.3. Özgürce Yaşanabilen Bir Şehir

Aliya'nın şehir dinamiklerinden ve Bosna'da olmasını istediği diğer bir husus özgür bir şehir, özgür bir Bosna ve özgürce yaşayan insanlardır. Özgür yaşam mücadelesi bizatihi Aliya'nın hayat felsefesidir. Ömrünün büyük bölümünü hapishanelerde geçirmiştir. "Özgürlüğe Kaçışım Zindandan Notlar (İzzetbegoviç, 2018)" adlı eseri onun bu konudaki kararlılığını, gücünü bizlere anlatmaktadır.

Aliya'nın hedeflerinden biri özgür insanlardan oluşan bir Bosna'dır. Bosna şehrinde öncelik insan ve insan hakkının saygı görmesidir. Hayatını farklı güçlerin nefretine, hoşgörüsüzlüğüne karşı durmaya adamış, özgür ve demokratik Bosna düşüncesini hayatta kılmak için mücadelesini sergilemiştir. Hatta bu şiarları Bosna bayrağının üstüne yazdırarak kalıcı hale getirmek istemiştir. Bu uğurda Aliya her önüne çıkan adaletsizliği yorulmadan iyileştirme mücadelesi vermiştir (İzzetbegoviç, 2013).

Özgür Bosna mücadelesi onun için bir formüldür. Bu formül pratikte en yüksek düzenin ilkesine, özgürlük ilkesine bağlılığın ifadesidir. Formül ile şunlar söylenmek istenmiştir: *"Özgürlük hayatımıza anlam veren şeydir. Özgürlük, bu hayatı kolaylaştırıyor. Özgürlük, bu zor ve çetin mücadelemizi parlak ışığı ile bizleri aydınlatıyor"* (İzzetbegoviç, 2003). Özgür bir belde özgür fikirleri, özgür fikirler özgür insanları, özgür insanlar gelişmeyi sağlayacaktır. Bu gelişmeden şehirde yaşayan bütün bireyler paylarını alacaktır. Özgürce yaşam hakkı elde etmiş insanlar gün geldiğinde de vatanı, milleti ve devleti için canını hiçe sayacak ve birçok değer için savaştan geri durmayacaktır. Bosna savaşı da bunu bizlere göstermiştir. Bir

millet bütün fertleriyle cephede savaşmasını bilmiş ve özgürlüklerine kavuşmuştur.

2.4. Bir Ruha Sahip Şehirler

Aliya'nın şehir dinamiklerinden sonuncusu şehirlerin kendine ait ruhlarının olmasıdır. *"Bugünün insanı ruhu olmayan binalarda ve kültürün yok olduğu şehirlerde kendilerini yaşamaya mahkûm ettiler"* (İzzetbegoviç, 2015). Şehrin canlılığı şehre ait ruhtan gelmelidir. Bugün birçok şehir yaşanmaz hale gelmiştir. Günümüzde şehirler; kalabalık olmaları, pahalı oluşları, hava kirliliği gibi meselelerle anılır olmuştur. Bu özellikler insanları canlandıracak, diri kılacak özellikler değildir.

Şehrin ruhu demek şehre ait bir kimliği de içinde barındırır. O ruh, o şehirde yaşayan insanlara sirayet eder ve o şehrin insanlarının genel özelliği olur. Bu nedenle Aliya son olarak şehirlerin kendine ait ruhunun olmasını ister. Şehre ait ruh; mimariye, sokağa, mahalleye, semtlere, pazara, trafiğe yansıyacaktır. Diri bir ruha sahip şehir insanları, insanlığı, hayatı diriltme gücüne sahiptir. Bugün bile geçmişte kimliği olan, bir ruha sahip şehirlerin ismini andığımızda (Bahçesaray, Buhara, Endülüs, İskenderiye, İstanbul, Kazan, Kerkük, Kudüs, Kurtuba, Medine, Mekke, Nîşâbûr, Saraybosna, Semerkant, Tebrîz, Türkistan şehri, Üsküp vb.) bizleri heyecanlandırmakta ve diriltmektedir.

3. Sonuç ve Öneriler

Aliya İzzetbegoviç'in Bosna şehir modelinde dört temel özellik öne çıkmaktadır: Şehirlerin İslam'la inşa olması, farklı dinlerin bir arada hayat bulması, özgürlüğün temin edilmesi ve şehirlerin bir ruhunun olması. Bu dört temel özelliğin bir araya getirileceği şehir modellerinin modern çağda ihtiyaç olduğu görülmektedir. Büyük şehirlerin kendi içerisinde kaosu barındırması ve kaosun etkilerinin her geçen gün şehirde yaşayan insanları olumsuz yönde etkilemesi şehirleri yaşanacak bir mekân olmaktan çıkarmaktadır. Şehirler insanlara huzursuzluk, güvensizlik, stres, yok olma duygularını vermektedir. İsmet Özel'in Üç Frenk Havası (Özel, 1998) adlı şiirindeki şu dizeler modern şehri özetler niteliktedir: "şehrin insanı, şehrin insanı, şehrin/kaypak ilgilerin insanı, zarif ihanetlerin"

Elde ettiğimiz veriler doğrultusunda öncelikle biz Müslümanlardan Aliya, Bosna sevgisini, özgürlüğü, hoşgörüyü, geleneklere ve değerlere saygıyı insanlara öğretmelerini istemektedir. (İzzetbegoviç, 2013). Bu değerleri öğrenen bireylerin inşa edeceği, yaşayacağı şehirlerin hayata, medeniyetlere anlam katacağını öngörmektedir.

İkinci önemli husus şehir inşa etmede öncelik ve güçlü potansiyel Müslümanlarındır. Bernand Henry Levy, Bosna'yı anlattığı belgeselinin son cümlesinde *"ve Batı, Bosna'da öldü."* (Aktaran: Ocaktan, 2016) demiştir. Batı'nın tüm sömürü coğrafyasına yaptıklarına baktığımızda şehri inşa edecek yegâne gücün İslam'da,

Müslümanlarda olduğunu görürüz. Çünkü Batı, Bosna'dan sonrada durmamış Afganistan'ı, Irak'ı, Libya'yı, Suriye'yi, Somali'yi, Yemen'i, birçok Afrika ülkesini, insanlığın birçok kadim şehirlerini yıkıp yakmış ve yok etmiştir. Şuanda da Filistin'in, Gazze'nin aynı şekilde yok olmasına destek vererek yok oluşunu izlemekte kayıtsız kalmaktadır.

Son olarak Bosna, İslam dünyasının batıya doğru son, batıdan doğuya karşı ise onun ilk kapısı olmuştur. Aliya'ya göre Bosna'nın yok olması, Allah ve insanların önünde bizim ortak yenilgi ve günahımız olacağı gibi onun hayatta kalması bütün Müslüman dünyasının iyiliğine olacaktır (İzzetbegoviç, 2007). Bu nedenle bugün Bosna şehir modelinin diriltilmesi bizlerin kazancı, İslam'ın kazancı, insanlığın kazancı olacaktır. Çünkü Bosna dediğimiz şey, Balkanlar'daki bir toprak parçasından ibaret değil, çoğumuz için Bosna bir fikir, farklı dinlere, uluslara ve kültürel geleneklere mensup insanların bir arada yaşayabileceğine dair inançtır.

Kaynakça

Dağcı, G. T., ve Dal, A. (2016). Soğuk Savaş Sonrası Bosna-Hersek Bağımsızlık Süreci ve Aliya İzzetbegoviç. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 6*(11), 107-129.

Düzgün, Ş. (2009). Aliya İzzet Begoviç ve Kurucu İrade Olarak İslam. *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi, 7*(1), 0-20.

Erdem, H. H. (2021). *Aliya İzzetbegoviç'in Düşünce Dünyasından Kesitler.* Ankara: İmbik Yayınları.

İbni Haldun (2007). *Mukaddime* (Haz. Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergâh Yayınları.

İzzetbegoviç, A. (2003). *Bosna Mucizesi-Konuşmalar.* İstanbul: Yöneliş Yayınları.

İzzetbegoviç, A. (2007). *Köle Olmayacağız.* İstanbul: Fide Yayınları.

İzzetbegoviç, A. (2007a). *İslam Deklarasyonu ve İslami Yeniden Doğuşun Sorunları.* İstanbul: Fide Yayınları.

İzzetbegoviç, A. (2013). *Tarihe Tanıklığım.* İstanbul: Klasik Yayınları.

İzzetbegoviç, A. (2015). *Doğu ve Batı Arasında İslam.* İstanbul: Klasik Yayınları.

İzzetbegoviç, A. (2018). *Özgürlüğe Kaçışım Zindandan Notlar*. İstanbul: Klasik Yayınları

Karaarslan, F. (2010). Entelektüel Üzerine Eleştirel Bir Çalışma: Aliya İzzetbegoviç Örneği. *Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,* (Yüksek Lisans Tezi).

Karaaslan, F. ve Akın, M. H. (2015). *Aliya İzzetbegoviç, Özgürlük Mücadelecisi ve*

İslam Düşünürü. İstanbul: Pınar Yayınları.

Keser, U. (2012). Manevi Miras Katliamı; Bosna-Hersek'te Kentkırım. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, Balkan Özel Sayısı-II*, 274-298.

Ocaktan, O. (2016). *Devlet Adamı Olarak Aliya İzzetbegoviç*. Hece Dergisi Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı (Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç). Ankara: Hece Yayınları, S. 229, 97-104.

Özel, İ. (1998). *Erbain.* İstanbul: Şule Yayınları.

Sel Turhan, F., Kolçak, Ö. ve Gökaçtı, M. A. (2005). Osmanlı Dönemi Balkan Şehir Tarihi: Bosna, Macaristan ve Yunanistan Şehirleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 3*(6), 117-150.

Yorulmaz, H. (2015). *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç.* İstanbul: Hat Yayınevi.

OSMANLI HAKİMİYETİNDEN GÜNÜMÜZE BOSNA-HERSEK BANJA LUKA ŞEHRİNDEKİ SOKAK ADLARININ SERÜVENİ

Dr. Öğr. Üyesi Rifat Gürgendereli[1]

Özet

Bosna-Hersek'in ikinci büyük şehri olan Banja Luka, aynı zamanda Bosna Sırp Cumhuriyeti'nin en önemli şehri olarak bilinir. Osmanlı döneminde Banaluka olarak bilinen şehir Mohaç savaşının ardından 1528 yılında Türk hakimiyeti altına girmiştir. Hatta şehir, 1580 yılından 1639 yılına kadar Bosna eyalet merkezi konumundaydı. Bu tarihten sonra eyalet merkezi Saraybosna olmuştur.

Bildirimizin giriş bölümünde, yapılan çalışmanın özelliğine uygun bilgiler verildikten sonra birinci bölümde Saraybosna'daki yer ve sokak adları ile ilgili genel bilgi ile konuya giriş yapılmıştır. Bosna-Hersek, bizim kültür coğrafyamızın hâlâ en önemli merkezlerinden biri olma özelliğini korumaktadır. Sosyal hayat, özel adlar, yer adları, yemek ve içecek adları, günlük yaşam ve ev yaşamı içerisinde kullanılan kelimelerin Türkçe aracılığıyla geçmiş olması ve bugün hala kullanılıyor olması özel ve önemlidir.

Bildirinin asıl bölümünü oluşturan Banja Luka'nın sokak adlarındaki değişmeler, ikinci bölümde ele alınmış ve bugün şehirde mevcut 652 sokaktan toplam 337'sinde ad değişikliği tespit edilmiştir. Bu sokaklardan 158'inin Yugoslavya Krallığı döneminden bugüne kadar ki değişimleri belirlenebilirken, 179 sokağın değişimleri ise 1978 tarihinden bugüne kadar belirlenmiştir. Osmanlı hakimiyetinin ardından Banja Luka'da hakimiyet sağlamış olan her idare, sokak adlarında değişikliğe gitmiş; bunu bu "şehrin asıl sahibi biziz" propagandası olarak görmüştür.

Çalışma yapılırken Banja Luka Belediyesi, Sırp Cumhuriyeti Arşivi, Banja Luka Üniversitesi'nin yanısıra ad değişikliklerinden en çok etkilenmiş olan Müslümanların temsilcilikleri Banja Luka Müftülüğü ve İslam Birliği ile de görüşülmüştür. Veri toplamada şehir tarihçisi Nebojsa Kustrinovic'in yardımı alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: sokak adları Banja Luka Türkizm

1 Trakya Üniversitesi, rgurgen@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0632-1334.

THE JOURNEY OF STREET NAMES IN BANJA LUKA, BOSNIA AND HERZEGOVINA, FROM THE OTTOMAN RULE TO THE PRESENT DAY

Abstract

Banja Luka, the second largest city in Bosnia and Herzegovina, is also known as the most important city of the Bosnian Serb Republic. Known as Banaluka during the Ottoman period, the city came under Turkish rule in 1528 after the Battle of Mohács. In fact, the city was the provincial center of Bosnia from 1580 to 1639. After this date, the provincial center became Sarajevo.

After providing informations appropriate to the nature of the study in the introduction section of the paper, the subject was introduced with general information about the place and street names in Sarajevo in the first section. Bosnia and Herzegovina still maintains its distinction as one of the most important centers of our cultural geography. It is special and important that the words used in social life, proper names, place names, food and beverage names, daily life and home life have passed through Turkish and are still used today.

The changes in the street names of Banja Luka, which constitute the main part of the declaration, are discussed in the second part and a total of 3 37 of the 652 streets in the city today have been identified to have had their names changed. While the changes of 158 of these streets from the period of the Kingdom of Yugoslavia to the present can be determined, the changes of 179 streets have been determined from 1978 to the present. After the Ottoman rule, every administration that took control of Banja Luka changed the names of the streets; they saw this as propaganda that "we are the real owners of this city".

Keywords: street names, Banja Luka, Turkism

1.Giriş

Kültürlerin aktarım, etkileşim ve yaşama alanlarının en önemli göstergesi dildir. Asırlar geçmesine rağmen bir dilin, yazı ve konuşma dili olarak var olmadığı topraklarda, hala kendisine ait ifadelerle, kelimelerle, belki de cümlelerle yaşamaya, kullanılmaya devam etmesi, diller arasındaki etkileşimin en somut örneğidir. Dini terimlerin, yaşanılan dinin etkisiyle kullanılması ve yazılması çok tabiidir. Ancak; sosyal hayat, özel adlar, yer adları, yemek ve içecek adları, günlük yaşam ve ev yaşamı içerisinde kullanılan kelimelerin bir başka dilden geçmiş olması ve bugün hala kullanılıyor olması özeldir.

Mesleklere, yaşlara, yaşanılan coğrafyaya hatta cinsiyete göre, daha doğrusu geçilen yollara göre oluşan kişi dillerine (idiolect) dayalı tam bir çeşitliliğin dayandığı sosyal yapılarda ve bu yapıları oluşturan dillerde herkes birbirine bir şeyler öğretmektedir. Her kişi ve topluluk, kendisinden farklı tarihi ve coğrafi ortamlarda yaşayan farklı bilgilenme yollarından geçmiş bir başka kişi ve topluluktan, akraba veya komşu kavimlerden bir şeyler öğrenir ve dolayısıyla bu öğrendiklerinin adlarını kendi diline taşır. Onların dillerinden alıntılar yapar (Karaağaç, 1997:499).

Birden çok kavmin aynı siyasi ve coğrafi birlik içinde yaşadıkları yer ve zamanlarda gördüğümüz, işgal edilen ve yönetilenin temsil ettiği alt katman dili (substratum/ lower language) ile işgal edenin ve yönetenin temsil ettiği üst katman dili (superstratum/upper/dominant language) arasındaki alıntılarda ise genellikle bilgi ve öğrenme değil siyasi ve iktisadi üstünlük ve yönetici-yönetilen ilişkisi, özenti ve modalaşma gibi dil dışı konular gündemdedir (Karaağaç, 1997:499).Balkan toprakları içinde yaşayan milletler; tarihin en eski dönemlerinden itibaren kuzeyden ve güneyden gelen Türklerin etkisi altında kalmışlardır. Bazen uzun bazen kısa süren hakimiyetler, kurulan devletler, dil bağlamında da etkisini göstermiştir. Bugünkü Bosna-Hersek devletinin sınırları da Balkan coğrafyası içinde değerlendirilmektedir.

Özel adlar bilimi olarak adlandırılan "onomastik" özel adların kaynaklarını, şekil özelliklerini, anlamlarını ve anlam ilişkilerini inceler. Bu bilimin kişi adlarını konu alan koluna "antroponimi" (antroponymie), yer adlarını konu alan koluna ise "toponimi" (toponymie) adı verilir. Sosyal bilimlerin pekçok dalına hizmet eden onomastik bilimi, yer adlarının ve kişi adlarının tespiti yoluyla ait olduğu milletin sosyal ilişkileri, kültür tarihi ve hâkim olduğu coğrafyalardaki dil varlıklarını ortaya koyar.

Balkan dillerinde kullanılan Türkçe kelimeler; "Türkizma, Türkizm, Turkism" gibi terimlerle ifade edilmektedir. Türkçe vasıtasıyla geçen Arapça ve Farsça kelimeler de "Türkizma" içinde değerlendirilmektedir. 2015 yılında bütün Balkanlarda kullanılan ortak Türkizma kelimeleri bir sözlük içinde toplayan L.L. Xhanari, Arnavutça, Boşnakça, Bulgarca, Hırvatça, Makedonca, Romence, Sırpça ve Yunanca'da bulunan bu ortak kelimelerin sayısının yaklaşık 5000 olduğunu söylemektedir (Xhanari, 2015).

2. Bosna-Hersek'te Türkçe

Türk dili, eski çağlardan bugüne varlığını sürdürebilmiş Orta Asya'dan Hindistan'a, Adriyatik'e, Avrupa içlerine kadar nüfuz edebilmiş büyük bir dildir. Çok geniş bir coğrafi alan içinde konuşulan ve yazılan bu dil, kurulan devletler ve imparatorlukların gücüyle de dilini, ödünçleme olarak vermiş, birçok yabancı dilin söz hazinesi içinde

yer almış, kendisine ait yer, alet, mutfak ve ev gereçlerinin adlarını, İslami kaynaklı kelimeleri, bürokraside ve devlet geleneği içinde kullandığı terimleri bu dillere verebilmiştir. Sözvarlığı içinde yabancı dillerden alınmış kelimesi bulunmayan bir dil yoktur. Ticaret, hakimiyet, savaş, kültürel ilişkiler vb. sonucunda bir başka dile geçen yabancı kelimeler bir zaman sonra, o dilin asli unsuru olur ve zamanla dile o kadar yerleşir ki dilin konuşurları, bu kelimelerin yabancı kökenli olduklarını dahi düşünemezler.

Balkan coğrafyasının genelinde yaklaşık 500 yıllık bir Osmanlı-Türk etkisinden söz etmek mümkündür. Coğrafi fetihlerin yanında; sanat, mimari, toplumsal yaşam vb. kültürel alanlarda da fethedilen bölgelerdeki yerel halkla etkileşime girilmiştir. İmparatorluğun dili ve kültürü, baskın dil ve kültür olarak uzun yıllar buralarda yaşamıştır. Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlarda hâkim olduğu bölgelerden çekilirken, sadece Türk ya da Müslüman unsurlar değil, aynı zamanda gayrimüslim unsurlar da bu dili ve kültürü kullanmaya devam etmişlerdir. Bilindiği üzere Türkçe, Osmanlı hakimiyeti altındaki Balkan şehirlerinde, eğitimli, kültürlü, bürokrasinin içinde olan, şehirli insanların dilidir. Halk arasında "***kasaba dili***" olarak adlandırılmaktadır.

Bosna-Hersek, bizim kültür coğrafyamızın hala en önemli merkezlerinden biri olma özelliğini korumaktadır. Balkan ülkelerinde; Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya, Kosova, Sırbistan hatta Romanya ve Macaristan'da da Türkçe kelimelerin hala kullanıldığını biliyoruz. Gerçi bu kelimelerin önemli bir kısmı; ünlü, ünsüz ve ek yapılarına göre konuşulan dilin özelliklerine uyduğu için bazen o kelimenin Türkçeden geçip geçmediğini anlamak, akademik bir araştırma konusu olabiliyor. Bosna-Hersek'te Türkçeyi, sadece kelime olarak değil atasözü ve deyimlerde de görmek mümkündür. Günümüzde bu kelimeler eskiye oranla daha az kullanılmakta, özellikle şehre göç ve eğitimli nüfusun artması gibi nedenlerle ağızlarda ve yaşlıların dilinde sıkça kullanılan bu kelimelerin ve kalıp söyleyişlerin kullanımı günden güne azalmaktadır.

Saraybosna'ya indiğiniz gibi sizi Türkçe yer adları karşılar. Havaalanının hemen yan tarafı Ilıca'dır. Tramvaya binerek Başçarşı'ya gidersiniz. Hele Başçarşı'ya gittiğinizde hemen her sokağın adı sizi tarihe, Osmanlı'nın dönemlerine götürür. Kahve, kafa/kava olmuştur. Turska ya da Bosanska ne fark eder! Kahve kültürünün, eski dönemde ne kadar önemli olduğunu Saraybosna Başçarşı'da otururken daha iyi anlarsınız. Girdiğiniz bir sokak "mücellit", bir sokak "kürkçü", biri "sarraf", bir diğeri "kunduracılık"tır. Bentbaşı, Odabaşı, Şehzadebaşı ve bir de çıkmaz sokak Cennet Çıkmazı (Cenita čikma) adlarını duyunca kendinizi Edirne, İstanbul, Bursa gibi tarih kokan bir şehirde hissedersiniz.

3. Banja Luka'da Sokak Adlarının Değişimi

Osmanlı döneminde Banaluka olarak bilinen şehir Sava nehrinin kolu olan Vırbas'ın iki kıyısında kurulmuştur. Mohaç savaşının ardından 1528 yılında Türk hakimiyeti altına girmiştir.1580 yılından 1639 yılına kadar Bosna eyalet merkezi Banya Luka şehriydi. 31 Temmuz 1878'de Avusturya-Macaristan, 1918 yılından sonra Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı hakimiyeti altına girdi. Bosna-Hersek'in ikinci büyük şehri ve Sırp Cumhuriyeti/Kanton en büyük şehri olan Banja Luka, Bosanska Krajina bölgesinin geleneksel ve tarihi merkezi olma özelliğini de taşımaktadır.

Kaynaklarda ve yapılan çalışmalarda Banja Luka'daki sokak adları ve bu adların

zaman içindeki değişimleri ile ilgili bir çalışmanın yapılmadığı dikkatimizi çekti. Yapılan çalışma, araştırma ve kaynaklar, ağırlıklı olarak bugün Boşnakların yoğun olarak yaşadıkları şehirler ile ilgilidir. Bu nedenle bildirimizin konusu olan araştırmanın başvurulacak ana kaynaklardan biri olacağını düşünmekteyiz.

Araştırma gerçekleştirilirken şehrin belediyesi, Sırp Cumhuriyeti Arşivi, Banja Luka Üniversitesi'nin yanısıra ad değişikliklerinden en çok etkilenmiş olan Müslümanların temsilcilikleri Banja Luka Müftülüğü ve İslam Birliği ile de görüşülmüştür. Ancak şehirdeki Müslümanların konuyla ilgili bilgi sahibi olmadıkları ve ellerinde herhangi bir kayıt bulunmadığı görülmüştür. Ayrıca verilerin toplanmasında şehir tarihçisi Nebojsa Kustrinovic'in yardımı alınmıştır.

Bugün şehirde mevcut 652 sokaktan toplam 337'sinde ad değişikliği tespit edilmiştir. Bu sokaklardan 158'inin Yugoslavya Krallığı döneminden bugüne kadar olan değişimleri belirlenebilirken, 179 sokağın değişimleri ise 1978 yılından günümüze kadar belirlenmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndaki işgal ve 1969 yılında yaşanan deprem nedeniyle bazı sokakların yok olduğu; bazı sokakların ise şehrin yaşadığı değişim ve genişleme nedeniyle parçalara ayrılarak farklı adlar aldığı da görülmektedir.

Görsel 1: Banja Luka'nın Konumu

Görsel 2: Banja Luka'nın Şehir Planı

Tablo 1: Yugoslavya Krallığından Bugüne Sokak Adlarının Değişimleri

Yugoslavya Krallığı	**BHD**	1945-91	**1992-**
Alihodzica			Brace Grdic
Brdo		Avde Gozica	Stefana Decanskog
Bukvaluk		Smaje Fazlica	Manastira Gomionice
Gradiska cesta			Put srpskih branilaca
Demirovica			Nikolaja II
Delica		Smailagica	Raska
Erbabska			Milovana Milovanovica
Zilica			Jase Ignjatovica
Zmijanje	Grab	Smaje Fazlica	Manastira Gomionice
Mocila		Alije Alijagica	Muhameda Mehmedbasica
Novoselija desna		Sulejmana Gazica	Kragujevackih i kraljevackili zrtava
Novoselija lijeva		Jusufa Imamovica	Urosa Drenovica
Numanovica			Momcila Nastasijevica
Nurkica		Adeina Bajagilovica	Pere Slijepcevica
Prestolonasljed-nikova	Sofi Mehmed Pase	Muhameda Kazaza	Manjackih ustanika
Redzepovica			Nadezde Perovic
Semizova			Prote Vida Kovacevica
Tabaci donji		Idriza Masle	Jesenjinova
Halil Pasina			Bogdana Marica
Skolska			Manjackih ustanika
Spilja		Sulejmana Gazica	Kragujevackih i kraljevackih zrtava
Avdagica		Filipa Macure	

Avde Karabegovica	Edhema Mulabdica	Avde Karabegovica	Simeuna Daka
Beslagica		Irfana Gvozdara	Ljupka Radica
Bircaninova	Husnije Sabica	Bezistan	
Bjelica	Hakija Hadzica	Duska Koscice	
Vasilja Grdica	Biskupa fra Joze Garica	22. aprila i Vase Butozana	Ulica Patre
Veliki trg	Banova Babonjica	Micurinov trg	
Vukova ulica		Vukova	
Golalica		Avde Hercegovca	Stevana Moljevica
Gusica		Gusica , pa prestala da postoji	
Dabulhanica			Kolubarska
Despota Stevana	Arnaut pasina	Rudarska	Karadordeva

Dumisica		Ahmeta Hadzihalilovica	Sime Pandurovica
Dure Jaksica	Muderiza	Dure Jaksica	
Ikanova		Mice Radakovica	
Lmamovica		lmamovica, pa prestala da postoji	
Karabaseva		Branka Morace	
Karadordev drum	Sofi Mehmed Pase	Kozarska	Skendera Kulenovica
Klemansova	Hasana Kjatije Pruscaka	Brace Maglajlic	Isaije Mitrovica
Kraljice Marije	Dzemaludina Causevica	Josipa Mazara Sose	Brace Mazar i Majke Marije
Litrica		Filipa Macure	
Medreska			Brace i sestara Kapor
Milica	Adema Filovica	Stambolijskog Zdravka Celara	Zdravka Celara
Misirlica			Srpskih vitezova

Muhurdarevica			S.Milic-Jorgic
Njegoseva	Hamzalije Ajanovica	A.Rankovica Zagrebacka	Mese Selimovica
Orlovacki put (Tekija,Durdevski potok , Durdevska)	Potok (Orlovacki put)	Potok (Ustanicki put); Brace Potkonjaka	Brace Potkonjaka
Osmana Dikica	Atifa ef. Bahtijarevic	Osmana Dikica	Kralja Nikole
Plivceva		Refika i Muharema Plivca	Arcibalda Rajsa
Poljokanova	Grufa Draskovica	Bosanska	Urosa Nejakog
Pusta		Avde Cardzica	Milovana Glisica
Put za Vlaski brijeg		Veseli brijeg	
Smail-age Cengica	Pecine	Omladinska	
Trg kralja Petra II	Trg dr. Ante Pavelica	Trg 1. maja	
Turcinhodzica		Mice Radakovica	
Cazima Muse Catica		Envera Hodze ; Fácula Maglajlica	Solunska
Cejvanova	Hadzije Skopljaka	Augusta Cesarea	Bolanog Dojcina
Ferhat-pasina			Patrijarha Makarija Sokolovica
Halalkica			Jovana Milosevica
Husedzinovica		Slavka Rodica	
Huskica		Dzabica	Tome Radulovica

Caire		Ismete Demirovic	Careva Romanovih
Seskica			Kutuzova
Arifage Sarcevica		I. G . Kovacica	
Biskupa Markovica		Milana Radmana	
Brace Pantic	Pavla Ritera Vitezovica	Augusta Senoe	Brace Pantic
Brijanova	Dr. Osmana Kulenovica	Zdrave Korde	
Bulevar kralja Aleksandra	Poglavnika Ante Pavelica	Marsala Tita	Kralja Petra 1 Karadordevica

Vojvode Stepe aleja	Kralja Kresmira aleja	Aleja brace i Pavlic	Aleja Jovana Ducica
Zmaj Jovina	Hasana Bosnjaka	Zmaj Jovina	
Irzikovskog	Dr Milana Sutlaja	Beneseva	Save Mrkalja
Kneza Arsena	Smail-age Cengica	Ruzveltova	Kninska i Vojvode Momcila
Kociceva	Augusta Harambasica	Petra Kocica	
Kralja Petra drum	Kralja Zvonimira	Mladena Stojanovica	
Majora Bajalovica	Nikole Zadra	Petra Preradovica	
Muftijine kule		Njegoseva	Marina Drzica i Njegoseva
Nikole Pasica	Kvaternikova	Vladimira Nazora	Milana Tepica
Nikole Tesle	Vjekoslava Klaica	Nikole Tesle	
Nova ulica		Slobodana Kokanovica	
Paprikovac		Otokara Kersovanija	Jovana Raskovica
Petra Pecije Petrovica	Dr Krunoslava Draganovica	Branka Radicevica	Ive Andrica i Maksima Gorkog
Petricevac			Marije Dimic
Rosulje		Karla Rojca	Kralja Petra II
Tode Lazarevica	Ustaska	Grmecka	Svetozara Markovica
Hajduk Veljka	Ekrema Sahinovica	Hajduk Veljka	
Cara Nikolaja II	Doglavnika dr. Josipa Sunarica	Marije Bursac	
Crnogorska	Keglevica	Ranka Sipke	
Strosmajerova			Grcka
Bana Milosavljevica	Adolfa Hitlera	Sime Solaje	Bana Milosavljevica
Beglerovica			Dositeja Obradovica
Beogradska	Matije Divkovica	Beogradska	
Branka Radicevica	Andrije Kacica Miosica	Mise Stupara	

Tablo 2: 1978-2024 Tarihleri Arasındaki Sokak İsim Değişiklikleri

Varicakova	Nelipiceva	Ante Marinica	Boze Varicaka
Vase Pelagic	Dr Filipa Condrica	Vase Pelagic	

Vojvode Zivojina Misica aleja	Kralja Tomislava Aleja	Aleja JNA	Aleja Svetog Save
Vojvode Putnika	Kralja Petra Svacica	Rade Licine	Nikole Pasica
Vuka Karadzica	Safvet-bega Basagica	Ive Lole Ribara	
Grobljanska			Bore Stankovica
Daniciceva	Runjaninova	Jurja Krizanica	Milana Kranovica
Dobrovoljacka	Frana Stipila		
Dositejeva	Matije Gupca		
Jukiceva		Brace Lastrica	Jukiceva
Kod Hipotekarne banke	Kralja Tvrtka	Mirka Visnjica	Bana dr Todora Lazarevica
Kralja Alfonsa	Mile Budaka	Veselina Maslese	Kralja Alfonsa XIII
Kralja Tomislava	Hrvoja Vukcica	Pave Radana	
Kupaliste		Slobodana Kokanovica	
Mahmut-bega Dzinica		Dzinica	
Novice Cerovica	Zrinjskog	Novice Cerovica	
Petra Petkovica	Dr Tadije Smiciklasa	Rudi Cajaveca	Vojvode Radomira Putnika
Petra Preraclovica		Vuka Karadzica	Dure Danicica
Poenkareova	Bana Berislavica	Masarikova	Milana Rakica
Davidovica	Osmana Tankovica	Mustare Sabitovica	Macvanska
Zmaja od Bosne		Mirka Kovacevica	
Jularac			Krfska
Kotorvaroska		Danka Mitrova	Vojvode Stepe Stepanovica
Masarikova	Hamdije Kresevljakovica	Gavrila Principa	
Mejdan			Todora od Stalaca
Mehmed Pase Sokolovica	Pecevijina	Kasíma Hadzica	Cara Lazara
Mehmed Pase Fidahica		Zdravka Celara	
Muftije Dzabica		Nurije Pozderca	Milosa Obilica
Podgaj		Lede Karabegovica	Banjaluckog odreda
Tetarica		Brace Odic	Srde Zlopoglede
Cermetana		Stevana Bulajica	
Firdusova		Brace Alagic	Od Zmijanja Rajka
Hazma		Kasima Hercegovca	Kalemegdanska
Halilovac			Sent-andrejska
Hadzihalilovica		Fahreta Dedica	Patrijarha Arsenija Carnojevica
Cerica		Muharema Karabegovica	Banovic Strahinje

Tablo 3. Osmanlı döneminden kalma semt ve bölge adlarının 1992 sonrası değiştirilmiş adları aşağıdaki listede verilmiştir.

1978	2024
Franca Prešerna	Drage Vasića
Marina Držića	Srpskih pilota
Franje Sarafina	Ranka Miličevića

Močila	Branka Koščice
Nade Valenčić	Dalibora-Dače Stojića
Skopska	Milana Marića
Jajačka	Velibora Janjetovića-Janje

Karapovac	Zvjezdana Mandića
VI prigradski put	Jasimira Maličića
Mare Mitrov	Stanka Božića-Kobre
Koste Racina	Zorana Radujka
B. Živković-ogranak	Darka Jakmirovića
VII prigradski put	Zorana Torbice
Ljubljanska	Vladimira Zvonara
Novi Sokak	Franca Šuberta
Mažuranića	Radoslava Lakića
XII Krajiške brigade	Majke Kristine
Ismeta Kapetanovića	Siniše Mijatovića
Viktora Bubnja	Nenada Kostića
VIII prigradski put	Slobodana Dubočanina
Sanska-ogranak	Vladike Varnave Nastića
Sanska-ogranak	Relje Kneževića
I prigradski put	Boška Tošića
Nova	Milana Stevilovića
Novo naselje	Stevana Markovića
Marije Mažar	Kralja Tvrtka Kotromanića
1. maja	Teodora Kolokotronisa
Rudarska	Bogdana Žerajića
Petra Mećave	Kola srpskih sestara
Otokara Keršovanija	Dr Koste Krsmanovića
Osječka	Bilećka
Kolo srpskih sestara	Dvanaest beba
Safeta Krupića	Tromeđe

Tadije Odića	Jovana Jančića
ZAVNOBIH-a	Trive Amelice
Bihaćka	Manastira Moštanice
Milana Ličine	Svete Kraljice Jelene
Milančića Miljevića	Majke Jevrosime
Zije Dizdarevića	Petra Rađenovića
Evlije Čelebije	Vase Kondića
Paše Jamakovića	Jovana Kršića
Kranjska	Dr Živka Nježića
Voranca Prežihova	Vase Vidovića

Vlade Vitujka	Ilije Garašanina
Drvarska	Pop-Nikole Prokopića
Avde Ćuka	Vladislava Skarića
Dr Asima Kulenovića	Kola srpskih sestara
Kulina Bana	Koste Majkića
Ante Jakića	Sime Matavulja
Adema Čeleša	Veljka Petrovića
Dževada Karajlića	Zmijanjska
Braće Barudžije	Vojvode Uroša Drenovića
Atifa Topića	Rastka Petrovića

Omera Ahmetpašića	Saničkih žetelaca
Hazima Omerbašića	Studenička
Franje Harazina	Srpskih dobrovoljaca
Fra-Grge Martića	Srpska
Drage Jurinčića	Milice Stojadinović- Srpkinje
Nevenke Dadasović	Visokih Dečana
27. jula	Srpskih ustanika
M. M. Kresića	Cerska
Rušida Džehverovića	Mileševska
Miše Jazbeca	Stevana Prvovenčanog
Hasana Kikića	Relje Krilatice
Osmana Malkića	Jasenovačkih Logoraša
Partizanskih Avijatičara	Bulevar Srpske Vojske
4. jula	Knjaza Miloša
Ivice Davida	Knjaza Miloša
Mirka Mrmolje	Nedeljka Čabrinovića
Hrvoja Vukčića	Ravnih Kotara
Ejuba Kobašlića	Radoje Domanovića
V kongresa KPJ	Marka Kraljevića
Šefketa Maglajlića	Vojvode Pere Krece

Štrosmajerova	Grčka
Fahreta Dedića	Patrijarha Arsenija Čarnojevića
Bulevar narodnog fronta	Bulevar Desanke Maksimović
Mustafe Zaimovića	Kosovke djevojke
Georgi Dimitrova	Petra Velikog
Pavlovića-put	Vladana Desnice
Vrhpoljska	Majora Drage Bajalovića
Husinskih rudara	Vojvode Prijezde
Dr I. Zukanovića	Milutina Bojića
S. Filipovića	Monahinje Jefimije

Margite Hercl	Mojkovačka
39. divizije	Maršala Žukova
53. divizije	Serdara Janka Vukotića
V krajiškog korpusa	Paje Jovanovića
Zvonka Garića	Zmaj-Ognjenog Vuka
Tabaci	Jovana Cvijića
Mundžića	Stojana Novakovića
Rize Golalića	Popa Jovice
Šeškića	Kutuzova
Elmasa Sarajlića	1300 kaplara
Vahide Maglajlić	Anke Drakulić
Travnička	Oplenačka
Bećirpašićeva	Baje Pivljanina
Dr Danice Perović	Ivana Kosančića
Eriha Šterna	Sopoćanska
VI krajiške brigade	Lazarička
Danijala Dalke Halimića	Isidore Sekulić
Oreškovića	Luke Vukalovića
Šegina	Stevana Musića
Žarka Vranješevića	Save Tekelije
Franca Staneta Rozmana	Milana Knežine
Zvonka Radmana	Despota Stevana Lazarevića
Titogradska	Podgorička
Hatidže Maslo	Majora Gavrilovića
Filipa Filipovića	Josifa Pančića
Paule Kogut	Bogdana Milanovića Krajišnika
Ajše Karabegović	Jove G. Popovića
Tome Majera	Tešana Podrugovića
Braće Kavića	Toplička
Fadila Šerića	Mis Adeline Irbi

Esada Midžića	Rade Radića
Stojana Vujasinovića	Starog Vujadina
Ibrahimpašića	Miloša Pocerca
Ševale Hadžić	Avalska
Franje Kluza	Slobodana Jovanovića
Zibe Galijaševića	Carigradska
Braće Daniluk	Cara Konstantina Velikog
Majstorića put	Vasilija Ostroškog
Matoševa	Ravnogorska
Silvija S. Kranjčevića	Kraljice Marije
Vladimira Ilića Lenjina	Vuka Karadžića
Vilke Vinterhaltera	Prvog krajiškog korpusa
Bulevar Marksa i Engelsa	Majke Jugovića
SKOJ-a	Gavre Vučkovića
Josipa Brace Nemeca	Vase Glušca
Braće Lastrića	Kninska

Akifa Šeremeta	Vidovdanska
Treće krajiške brigade	Cetinjska
Bulevar revolucije	Bulevar Cara Dušana
Goce Delčeva	Kajmakčalanska
Istarska	Petra Pecije
Dalmatinska	Stojana Jankovića
Ohridska	Ilije Smiljanića
Bledska	Plitvička
Labinskih rudara	Goluba Babića
Ali Kelemendija	Milana Toplice
Muharema Karabegovića	Banović Strahinje
Rade Vranješević	Bulevar Vojvode Živojina Mišića
Slaviše Vajnera Čiče	Rade Vranješević
Bulevar solidarnosti	Bulevar vojvode Petra Bojovića

Variućakova	Ante Marinića
Šibića sokak	
Sulejmana Jarana	XIII. Krajiške brigade
Hazna	Kasima Hercegovca
Jularac	XI. Krajiške divizije
Sime Partala	Sime i Ilije Partala
Vlade Vitjuka	Vlade Vijtiuka
Drugi prigradski put	Mihajla- Mile Kresića
Nurije Pozderca (dio)	Šefketa Maglajlića
Gradiška cesta (dio)	16. Krajiške narodnooslobodilačke udarne brigade
Skendera Kulenovića (dio)	Majke Knežopoljke
Vladimira Nazora	Narodnog heroja Milana Tepića
Nike Jurinčića	Vladike Platona
Veljka Vlahovića	Sime Šolaje
Slavka Rodića	Husedžinovića
Vjekoslava Bakulića	Petra Mećave
Triglavska	Srpskih rudara
Zagorska	Svetog Nikole
Mostarska	Svetozara Ćorovića
Rudarska	Srpskih sokolova
IX Prigradski put	Vladimira Rolovića
Drage Langa	Prote Dušana Subotića
Vojina Voje Mitrova	Kordunaška
Mehmeda Delića	Starine Novaka
Huseina Muftića	Tome Maksimovića
Muharema Alibegovića	Krajiška
Jusufa Joje Tulića	Vojvode Sinđelića
Ivana Cankara	Voždovačka
Hasana Brkića	Jug Bogdana
Duje Ivezića	Vojvođanska

Budžak	Lazarevo
Gornji Šeher	Srpske Toplice
Hiseta	Kočićev vijenac
Mejdan	Obilićevo
Šargovac	Srpski Milanovac

Sonuç olarak bugüne kadar yapılan çalışma, araştırma ve kaynaklarda sınırlı bilgiler bulunan bugün Bosna Sırp Cumhuriyeti'nin en büyük şehri olan Banja Luka şehrindeki sokak adlarının Osmanlı döneminden günümüze kadar geçen süreçte değişimi ile ilgili veriler toplanmış ve liste/tablo halinde verilmiştir. Osmanlı hakimiyeti sonrasında gücü ele geçiren her idare, siyasi ve psikolojik nedenlerle sokak adlarında değişikliğe gitmiş; bunu "bu şehrin asıl sahibi biziz" propagandası olarak görmüştür. Hatta bugün şehrin demografik ve siyasi yönetimini elinde bulunduran Sırp etnisitesi, siyasi görüş farklılığı nedeniyle Sırp adlarında bile değişiklik yaparak daha milliyetçi bir söylem geliştirmiştir.

Kaynakça

Aksan, D. (1995). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları:439.

Ayverdi, E.H. (2000). *Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya*, C. III (3. Kitap), İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti.

Emecen, F. (1992). Banaluka, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.5, 49-51.

Filan, K. (2006). Boşnakçada Türkçe Kelimeler-Fiiller Üzerine, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 29-39.

Jesenković, A. (2002). Dil ve Kültür İlişkilerinin Işığı Altında Türkçenin Boşnakçaya Etkileri, *Balkanlarda İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul.

Karaağaç, G. (1997). Alıntı Kelimeler Üzerine Düşünceler, *Türk Dili*, S:552, 499-511. Ankara.

Karaağaç, G. (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kırbaç, S. (2013). Türk Dilinin Boşnakça ile İlişkileri ve Abdulah Škaljić. *The Journal of Academic Social Science*, Volume 6 Issue 4, 895-911.

Marinković, M. (2012). Sırp Kültüründe Osmanlı Damgası. *Motif Akademi Halk Bili-*

mi Dergisi Balkan Özel sayısı II, 44-56.

Škaljić, Abdulah. (1966). *Turcizmi u Srpskohrvatskom Jeziku*, Sarajevo: Svjetlost Izdavačko Preduzeće.

Teodosijević, M. (2015). Turkısh-Serbian and Serbian-Turkısh Lexıcographical Works. *Internatıonal Journal of Languges Education and Teachıng*, ISSN:2198-4999, 1753-1760.

Teodosijević, M. (2016). Türkçe Alıntılar, Kültür Mirasımızın Dil Hazinesi. *Miras-Sırbistanda Yaşayan Türk Kültürü Unsurları*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları No:1199, 9-25.

Xhanari, L. L. (2014). "Balkanlardaki Türkçe Sözcükleri: Bir Gerçek ve Tarihsel Dil Olgusu Olarak" *Balkanlarda Barış ve Türkiye Sempozyumu*, İstanbul Ticaret Odası.

Xhanari, L. L. (2015). *Balkan Dillerindeki Ortak Türkizmalar Sözlüğü*, Denizli:Pamukkale Üniversitesi Yayınları 30.

TRAGOVI TURSKE KNJIŽEVNOSTI U SANDŽAKU U SVJETLU NIŠANA

Nesip Pepić[1]

Sažetak

Dolaskom Osmanlija na teritorij Bosne i Hercegovine i Sandžaka i uspostavom njihove vlasti na tom geografskom prostoru stvaraju se u okviru nove civilizacije koju je pomenuta vlast sa sobom donijela potpuno nove okolnosti i uvjeti i za književno stvaralaštvo. S jedne strane hrišćansko stanovništvo stvara svoju književnost u okviru crkava kojima su pripadali na vlastitom jeziku, a jednim dijelom i na crkvenoslavenskom i latinskom jeziku, a s druge strane islamizirani dio stanovništva u Bosni i Hercegovini i Sandžaku koji se počeo opismenjivati arapskim pismom i školovati na turskom jeziku stvarao je književnost na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, a jednim manjim dijelom i na vlatitom jeziku za koji je također prilagođeno arapskom pismo. Kao rezultat novonastalih okolnosti imamo velikih broj Bošnjaka koji su se u tom periodu svojim vrijednim djelima istakli u književnosti na svim pomenutim jezicima, a naročito na turskom jeziku. Međutim, turska književnost nije samo prisutna u njihovim djelima. Na tragove turske književnosti nailazimo i na mnogim nišanima u kako u Bosni i Hercegovini tako i Sandžaku. Temu ovog našeg rada zapravo predstavlja transkripcija i prijevod natpisa ili epitafa sa šest nišana koji se nalaze na teritoriji četiri sandžačka grada. Riječ je o nišanima koji posjeduju epitafe u stihovima na osmansko-turskom jeziku. Od pomenutih šest nišana dva se nalaze na Velikom groblju na Jaliji u Pljevjima, jedan u dvorištu Opšte bolnice Pljevlja, jedan na mezarju u haremu Centralne džamije u Tutinu, jedan na mezarju u haremu Skender-pašine džamije u Novoj Varoši i jedan na mezarju u haremu Hasan-agine džamije u Priboju.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Sandžak, osmansko-turski jezik, nišani

1 Salih Gaşeviç Bilim Kültür ve Sanat Merkezi/ Sırbistan, nesippepic@gmail.com, ORCID:0009-0003-4566-0176.

MEZAR TAŞLARI IŞIĞINDA SANCAK'TA TÜRK EDEBİYATININ İZLERİ

Özet

Osmanlıların Bosna-Hersek ve Sancak topraklarına gelip bu coğrafyada egemenlik kurmasıyla birlikte, söz konusu hükümetin kurduğu yeni medeniyet çerçevesinde edebi yaratıcılık için tamamen yeni şartlar ve koşullar yaratılmıştır. Bir yanda Hristiyan nüfus ait olduğu kiliseler içerisinde kendi dillerinde, kısmen de Slav ve Latince dillerinde edebiyatlarını oluştururken, diğer yanda Bosna-Hersek ve Sancak'ta yaşayan nüfusun İslamlaşmış olan ve Arap alfabesiyle okuryazar olmaya başlayarak Türk dilinde eğitim gören kesimi, Arapça, Türkçe ve Farsça ve daha az ölçüde Arap yazısının da uyarlandığı kendi dillerinde edebiyat yarattı. Yeni oluşan koşullar sonucunda, o dönemde adı geçen tüm dillerde, özellikle de Türkçede edebiyatta değerli eserleriyle öne çıkan çok sayıda Boşnağımız bulunmaktadır. Ancak Türk edebiyatı sadece onların eserlerinde mevcut değildir. Hem Bosna Hersek'te hem de Sancak'ta pek çok mezar taşında da Türk edebiyatının izlerine rastlamak mümkündür. Çalışmamızın konusu aslında Sancak bölgesinin dört şehrinin topraklarında bulunan altı mezar taşı kitabesinin çeviriyazısı ve Boşnakça tercümesidir. Osmanlı Türkçesiyle yazılmış kitabeleri içeren mezar taşları söz konusudur. Bahsedilen altı mezar taşından ikisi Taşlıca'daki (Boşnakçası: Pljevlja) Yaliya Büyük Mezarlığı'nda, biri Taşlıca Devlet Hastanesi avlusunda, biri Tutin Merkez Cami haziresinde, biri Yeni Varoş İskender Paşa Camii haziresinde, bir tanesi de Priboy Hasan Ağa Camii haziresinde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bosna-Hersek, Sancak, Osmanlı Türkçesi, mezar taşları

1.Ulaz

Čovjek je od davnina osjećao potrebu i nastojao da događaje i dešavanja u svom okruženju pismeno zabilježi i na taj način iza sebe ostavi materijalne tragove od historijskog značaja za buduća pokoljenja. Kao važna historijska svjedočanstva možemo navesti i natpise na grobnim mjestima, a za nas danas spomenicima materijalne kulture, koji su posebno značajni za istraživanje, proučavanje i tumačenje prošlosti i koji nam pomažu da što autentičnije i pouzdanije rasvijetlimo važne događaje i dođemo do informacija o određenim ličnostima i njihovoj ulozi u tim događajima. Iz potrebe arheološke nauke za tumačenjem tih natpisa, razvila se i posebna historijska disciplina koja se zove epigrafika.

Činjenica je da je islamska kultura koju su narodi ovih krajeva naslijedili od Osmanlija pridavala veliki značaj pismu i pisanoj riječi. Upravo je to rezultiralo da su i žitelji ovih krajeva, koji su imali ukorijenjenu tradiciju klesanja epitafa na stećcima, nakon primanja islama istu zaodjenuli orijentalno-islamskim ruhom, i primijenili je na svoje arhitektonske spomenike.

Iako epigrafika nadgrobnih spomenika, odnosno nišana, predstavlja nedovoljno istraženi segment islamskog kulturnog naslijeđa u Sandžaku, ne može se tvrditi da se u posljednje vrijeme ovoj oblasti ne pridaje značaj i da u toj oblasti nije napravljen nikakav značajan pomak. Naime, u posljednje vrijeme pojavile su se studije koje potkrepljuju ovu našu tvrdnju kao što su:

- Zaim Azemović, Zećir Luboder, ***Urezano u kamenu i pamćenju***, El-Kelimeh, Novi Pazar, 2007.: U ovoj studiji su transkribovani i sa osmansko-turskog jezika na bosanski jezik prevedeni natpisi sa trideset pet nišana koji se nalaze na teritoriji opštine Rožaje.
- Halil Markišić, ***Islamska epigrafika u Plavu i Gusinju***, Priroda i baština, Rožaje, 2016.: U ovoj studiji su pored natpisa na džamija, kućama i kulama, transkribovani i sa osmansko-turskog i arapskog jezika na bosanski jezik prevedeni i natpisi sa devetnaest nišana koji se nalaze na teritoriji Plava i Gusinja.
- Yasin Yayla, Ensar Alemdar, Nesip Pepić, Halil İbrahim Erol, Mehmet Tuncer, Yakup Yılmaz, ***Osmansko kulturno naslijeđe Sandžaka – Nišani u haremima novopazarskih džamija***, Rumeliya Yayıncılık & Publishing, Istanbul, 2020.: U ovoj studiji su transkribovani i sa osmansko-turskog jezika na bosanski jezik prevedeni natpisi sa sto osamdeset i jednog nišana koji se nalaze u haremima devet džamija u gradskom jezgru Novog Pazara. Ova studija koja je objavljena dvojezično na turskom i bosanskom jeziku 2023. godine doživjela je svoje drugo izdanje.
- Sait Šabotić, Enis Burdžović, Edin Smailović, Burhan Čelebić, Uğur Mantu, Derya Mantu, ***Islamski epigrafski spomenici bjelopoljskog kraja***, Kalem, Bijelo Polje, 2021.: U ovoj studiji su su transkribovani i sa osmansko-turskog jezika na bosanski jezik prevedeni natpisi sa šezdeset devet nišana koji se nalaze na teritoriji opštine Bijelo Polje.
- Nesip Pepić, ***Islamska epigrafika Sandžaka u svjetlu nišana***, Centar za nauku, kulturu i umjetnost „Salih Gašević“, Novi Pazar, 2023.: U ovoj studiji

transkribovani su i sa osmansko-turskog jezka na bosanski jezik prevedeni natpisi sa 138 nišana koji se nalaze na teritoriji Novog Pazara, Tutina, Sjenice, Nove Varoši, Prijepolja, Priboja, Pljevalja, Bijelog Polja i Rožaja.

Neophodno je napomenuti da pored ovih studija postoji i određeni broj radova koji su objavljeni u različitim naučnim i zavičajnim časposima, a bave se ovom tematikom. Ovako značajne studije i radovi dokaz su da se u Sandžaku u posljednje vrijeme počeo pridavati značaj epigrafici nadgrobnih spomenika. Međutim, ne može se konstatovati da se u željenoj ili dovoljnoj mjeri pridaje značaj ovoj oblasti.

Dolaskom Osmanlija na teritorij Bosne i Hercegovine i Sandžaka i uspostavom njihove vlasti na tom geografskom prostoru stvaraju se u okviru nove civilizacije koju je pomenuta vlast sa sobom donijela potpuno nove okolnosti i uvjeti i za književno stvaralaštvo. S jedne strane hrišćansko stanovništvo stvara svoju književnost u okviru crkava kojima su pripadali na vlastitom jeziku, a jednim dijelom i na crkvenoslavenskom i latinskom jeziku, a s druge strane islamizirani dio stanovništva u Bosni i Hercegovini i Sandžaku koji se počeo opismenjivati arapskim pismom i školovati na turskom jeziku stvarao je književnost na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, a jednim manjim dijelom i na vlatitom jeziku za koji je također prilagođeno arapskom pismo[2].

Kao rezultat novonastalih okolnosti imamo velikih broj Bošnjaka koji su se u tom periodu svojim vrijednim djelima istakli u književnosti na svim pomenutim jezicima, a naročito na turskom jeziku. Međutim, turska književnost u Bosni i Hercegovini i Sandžaku nije samo prisutna u njihovim djelima ili jednostavnije rečeno turska književnost se ne može ograničiti njihovim djelima. Na tragove turske književnosti nailazimo i na mnogim nišanima u kako u Bosni i Hercegovini tako i Sandžaku. Temu ovog našeg rada zapravo predstavlja transkripcija i prijevod natpisa sa šest nišana koji se nalaze na teritoriji Sandžaka. Riječ je o nišanima koji posjeduju epitafe u stihovima na osmansko-turskom jeziku.

Nišani koji predstavljaju temu ovog našeg rada su:

- Nišan Ćamila Hamzagića (Mezarje u haremu Centralne džamije u Tutinu)
- Nišan hadži Murat efendije Agovića (Mezarje u haremu Skender-pašine džamije u Novoj Varoši)
- Nišan Mustafa-age sina Hasan-age (Mezarje u haremu Hasan-agine džamije u Priboju)
- Nišan Mahmud-paše Bajrovića (Veliko groblje na Jaliji u Pljevljima)
- Nišan hadži Sabit efendije (Veliko groblje na Jaliji u Pljevljima)
- Nišan Sulejmana sina Mustafinog (Dvorište Opšte bolnice Pljevlja)

Mi ćemo se u ovom našem radu zadovoljiti preyentıranjem naučnoj i široj javnosti pomenutih epitafa i to u originalu na osmansko-turskom jeziku, transkripciji i prijevodu na bosanski jezik i na taj način, ne upuštajući se u njihovu književnu analizu i na taj način završiti svoj rad.

2 Nismo u potpunosti sigurni da li piše Gurbi ili nešto drugi i ne znamo šta se tačno pod time podrazumijeva.

Natpis na nišanu Ćamila Hamzagića

Visual 1. Natpis na nišanu Ćamila Hamzagića

Izvorni natpis na osmansko-turskom jeziku

هو الباقی
بو جهانه کلدیم دوشوب
اوچوب کیتدم قوشوب
حمزاغك کامل بن خالد
روحنه فاتحه غربی
سنه
١٣٢٧

Transkripcija natpisa:

Huve'l-Bâkî
Cihâna geldim düşüb
uçup gitdim koşub

Hamzâgiç Kâmil bin Hâlid

rûhuna Fâtiha Gurbî

Sene

1327

Prijevod natpisa na bosanski jezik:

On je Vječni

Padoh i dođoh na ovaj svijet,

potrčah, poljeteh i odoh s ovog svijeta.

Hamzagić Ćamil sin Halidov

Fatiha pred njegovu dušu Gurbi[3]

1327. God. [=1909-1910. god.]

Lokacija: Mezarje u haremu Centralne džamije u Tutinu

Visual 2. Natpis na nišanu hadži Murat efendije Agovića

Izvorni natpis na osmansko-turskom jeziku:

هو الباقی
بو دفین تراب رحلت اولان
بر معالی نهاد غیرتدی (که)
و شمدی خوابیده روح طاعت اولان
بر آوچ تودهء عظامتدن
تجسم مال غیرتدر (که)
سکا ای زائر وفا آکین
اوقو بر لحظه دوك تفکر ایله
بو اصیل روحه تحفهء کرمیه
یکی واروش خاندانندن آغویچ
زاده الحاج مراد افندی بن
حاجی صالح روحنه

3 Ovdje smo datum izračunali prema hidžretskom kalendaru. Ukoliko je riječ o Rumi kalendaru, u tom slučaju 1327. godina bi odgovarala 1911-1912. godini.

الفاتحه

١٥ مايس ١٣٢٣

Transkripcija natpisa:

Hüve'l-Baki
Bu defin-i turab-ı rıhlet olan
bir me'ali-nihad gayret ki
ve şimdi habide-i ruh ta'at olan
bir avuç tude-i azametden
tecemmü'-ı mâl gayretdir ki
sana ey zair-i vefa akin
Oku bir lahza dön tefekkür eyle
bu asil ruha tuhfe-i keremiye
Yeni Varoş hanedanından Agoviç
zade el-Hac Murad Efendi bin
Hacı Salih ruhuna
El-Fâtiha
1323 Mayıs 15

Prijevod natpisa na bosanski jezik:

On je Vječni
Ovaj rob koji je preselio i ukopan u zemlju
bio je toliko dobrodušan i marljiv
a sada je nakon onolike veličine
postao pregršt duše koja spava
O vjerni posjetitelju
uzmi pouku od gomilanja imetka
prouči nešto na trenutak, okreni se i razmisli
pokloni nešto ovoj plemenitoj duši
Hadži Murat efendija sin hadži Salihov
iz ugledne novovaroške porodice Agović
El-Fatiha pred njegovu dušu
15. majis 1325. god. [=28. maj 1909. god.]

Lokacija: Mezarje u haremu Skender-pašine džamije u Novoj Varoši

Visual 3. Natpis na nišanu Mustafa-age sina Hasan-age

Izvorni natpis na osmansko-turskom jeziku:

زيارتدن مراد اولان
بر دعادر بوكون
بكا ايسه
يارين سكادر صاحب
الخيرات و الحسنات الم
رحوم مصطفى اغا ابن
عن حسن اغا
پريبوى بتاريخ ه
رمضان شريفنك
اوّلنده دار فنادن
دار بقايه ارتحاله
الفاتحه سنه ١٢٠٧

Transkripcija natpisa:

Ziyâretden murâd olan

bir du‘âdır bugün

bana ise

yarın sanadır sâhibu’

l-hayrât ve’l-hasenât el-me-

rhûm Mustafâ Ağa ibn

Hasan Ağa ‘an

Priboy bi-târîh 5

Ramazân-ı Şerîfinin

evvelinde dâr-ı fenâdan

dâr-ı bekâya irtihalühü

El-Fâtiha Sene 1207

Prijevod natpisa na bosanski jezik:

Svrha posjete mezaru je jedna dova,

danas za mene, a sutra za tebe.

Dobrotvor i dobročinitelj rahmetli

Mustafa-aga sin Hasan-age iz Priboja

Preselio iz kuće prolaznosti u kuću vječnosti

početkom 5. ramazan-i šerifa 1207. godine [=16. april 1793. god.]

El-Fatiha

Lokacija: Mezarje u haremu Hasan-agine džamije u Priboju

Izvorni natpis na osmansko-turskom jeziku:

Visual 4. Natpis na nišanu Mahmud-paše Bajrovića

هو الباقی

بو کزرکاه فنایه کلان البته کیدر

بویله در حکمت احکام تصاریف قضا

طاشلیجه سنجاغی اعیان شرف بخشندن

خاندان زیب کرم محمود پاشا

صادقانه نیجه خدمتلر ایدوب دولته

میر میرانلق ایله اولمشدی کامروا

سیف مسلول شجاعت اول مرد دلیر

دشمنه قارشو ایدی حیدر کرار وفا

کچمه ای زائر اوقو روحنه بر فاتحه کم

کون کلور سنده بو طوپراقده طوتلرسك

بالبداهه دیدی تاریخ وفاتین مختار
یورویوب عزم بهشت ایلدی محمود پاشا
١٣١٦
سنه

Transkripcija natpisa:

Hüve'l-Bâkî

Bu güzergâh-ı fenaya gelen elbette gider

böyledir hükmet-i ahkâm-ı tesârîf-i kazâ

Taşlıca Sancağı a'yân-ı şeref-bahşından

hânedân-ı zeyb-kerem sıfat Mahmûd Paşa

sâdıkâne nice hizmetler idüp devlete

mîr-i mîranlık ile olmışdı kâm-revâ

seyf-i meslûl-i şecâ'at idi ol merd-dilir

düşmene karşı idi Haydar-ı Kerrâr-vefâ

geçme ey zâir oku rûhuna bir Fâtiha kim

gün gelür sen de bu toprakda tutulursun

bilbedâhe didi târîh-i vefâtın muhtâr

yürüyüp 'azm-i bihişt eyledi Mahmûd Paşa

1316

Sene

Prijevod natpisa na bosanski jezik:

On je Vječni

Onaj ko dođe na ovaj prolazni svijet mora i otići

takva je mudrost propisa Božije volje i određenja

jedan od prvaka i dostojanstvenika Pljevaljskog sandžaka

Mahmud-paša iz ugledne porodice koju krasi plemenitost

vjerno je služio državi čineći mnoga dobra djela

pa je zbog toga i postigao čin paše

taj hrabri vitez je bio britka sablja

za neprijatelja je bio kao lav koji napada bez oklijevanja

ne prolazi, posjetioče, prouči mu pred dušu jednu Fatihu

jednog dana ćeš i ti biti zadržan u ovoj zemlji

Muhtar mu vrlo jasno tarih o smrti izreče:

Otputova Mahmud-paša i u Dženetu se nastani

1316. god. [=1898-1899. god.]

Lokacija: Veliko groblje na Jaliji u Pljevljima

Visual 5.Natpis na nišanu hadži Sabit efendije

Izvorni natpis na osmansko-turskom jeziku:

هو الباقی

حاجی ثابت افندی چیقدی

سلّم مغفرتله افلاکه

خیر و خیراتی چوق وردی بو ذات

چالیشردی ثوابی ادراکه

یاردم ایلردی اقچه صرف ایدرك

فقرایه یتیم غمناکه

پیمای مغفرت اوله رق

عازم ایلدی عوالم پاکه

[...] چیقدی [...] تاریخ

[...] ثابت جهان افلاکه

١٣٢٠

سنه

Transkripcija natpisa:

Hüve'l-Bâkî

Hâcı Sâbit Efendi çıkdı

Süllem-i mağfiretle eflâka

Hayr ve hayrâtı virdi bu zât

Çalışırdı sevâb idrâke

Yardım eylerdi akçe sarf iderek

Fukarâya yetîm-i gamnâka

Peymây mağfiret olarak

Âzim eyledi 'avâlim-i pâka

[...] çıkdı [...] târîh

[...] Sâbit cihân-ı eflâka

1320

Sene

Prijevod natpisa na bosanski jezik:

On je Vječni

Uzdiže se duša hadži Sabit efendije

Božijim oprostom ka nebesima

ovaj čovjek je činio dobra djela i dobročinstva

trudeći se da stekne Božiju nagradu

pomagao je siromahe i tužnu siročad

udjeljujući im svoj imetak

ne bi li stekao Božiji oprost

preseli na bolji svijet

[...] dođe [...] i izreče mu tarih o smrti

[...] uzdiže se Sabitova duša ka nebesima

1320. god. [=1902-1903. god.][4]

Lokacija: Veliko groblje na Jaliji u Pljevljima

4 Ovdje smo datum izračunali prema hidžretskom kalendaru. Ukoliko je riječ o Rumi kalendaru, u tom slučaju 1320. godina bi odgovarala 1904-1905. godini.

Visual 6. Natpis na nišanu Sulejmana sina Mustafinog

Izvorni natpis na osmansko-turskom jeziku:

آه من الموت
سلاحشور جناب [...] مصطفى اغانك
پدرلرى سليمان بن مصطفى كرمكارى
سحىّ مرد مكرم متقى بر ذات حاليدى
ايدردى حق يولنه صرف نه ايسه جملة وارى
نهايت ارجعى فرمان عاليسى ايرشجك
فداى جان ايدوب بولدى بقاده قرب غفارى
ستانبولده ايكى اوغلى ايدى قزينى ترك ايدوب
جكرلرنه كل ايتدى فراق و حسرتك نارى
ياپوب مصطفى اغا قبرنى ديكدردى طاشنى
معمر ايليه مولا بو فرزند وفادارى

چیقوب هاتفده سدی تاریخ نخیف یازیسنك قبرنه
سلیمان مرقدین فردوس اعلا ایلیه بارك
١٣١١
سنه

Transkripcija natpisa:

Âh mine'l-mevt
Silahşör-i cenâbı [...] Mustafâ Ağa'nın
pederleri Süleymân bin Mustafâ keremkârî
sahiyyi merd mükerrem muttekî bir zât hâliydi
iderdi Hakk yoluna sarf ne ise cümleten varı
nihâyet irci` fermân-ı `âlîsi irişecek
fedâ-yı cân idüb buldı bekâda kurb-ı Ğaffârî
Stanbol'da iki oğul iki kızını terk idüp
ciğerlerine kül itdi fırâk ve hasretin nârı
yapup Mustafâ Ağa kabrini dikdirdi taşını
mu'ammer eyleye Mevla bu ferzend-i vefadârı
çıkup Hâtif didi târîh-i nahîf yazısının kabrine
Süleyman merkadın Firdevs-i A'lâ eyleye Bârî
Sene 1311
Fî 29 Cemâziye'l-Evvel

Prijevod natpisa na bosanski jezik:

Ah bola od smrti!
Otac cijenjenog vojnika [...] Mustafe-age
Sulejman sin Mustafin je bio jedna velikodušna,
zaista hrabra, ugledna i bogobojazna osoba
trošio je na Božijem putu sve što je imao
na kraju je stigao uzvišeni ferman „Vrati se!"

predao je dušu i u kući vječnosti našao bliskost Onoga Koji mnogo prašta

u Stambolu je ostavio dva sina i dvije kćerke

osjećao je veliku tugu zbog rastanka i čežnje za njima

Mustafa-aga mu podiže ovaj nišan

neka Gospodar podari dug život ovom vjernom djetetu

Hatif dođe i emotivno mu izreče tarih o smrti na nišanu:

Neka Stvoritelj Sulejmanov mezar učini Džennetu-l-Firdevsom

29. džumade-l-ula 1311. god. [=17. decembar 1893. god.]

Lokacija: Dvorište Opšte bolnice Pljevlja

Literatura

Fehim Nametak, *Pregled književnog stvaralaštva bosansko-hercegovačkih muslimana na turskom jeziku*, El-Kalem, Sarajevo, 1989.

Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, 29. Baskı, Ankara, 2012.

Halil Markišić, *Islamska epigrafika u Plavu i Gusinju*, Priroda i baština, Rožaje, 2016.

Nesip Pepić, *Islamska epigrafika Sandžaka u svjetlu nišana*, Centar za nauku, kulturu i umjetnost „Salih Gašević“, Novi Pazar, 2023.

Sait Šabotić, Enis Burdžović, Edin Smailović, Burhan Čelebić, Uğur Mantu, Derya Mantu, *Islamski epigrafski spomenici bjelopoljskog kraja*, Kalem, Bijelo Polje, 2021.

Šabanović, Hazim, *Bosanski pašaluk*, Svjetlost, Sarajevo, 1982.

Yasin Yayla, Ensar Alemdar, Nesip Pepić, Halil İbrahim Erol, Mehmet Tuncer, Yakup Yılmaz, *Osmansko kulturno naslijeđe Sandžaka – Nišani u haremima novopazarskih džamija*, Rumeliya Yayıncılık & Publishing, Istanbul, 2020.

Zaim Azemović, Zećir Luboder, *Urezano u kamenu i pamćenju*, El-Kelimeh, Novi Pazar, 2007.

11. OTURUM

BALKANLAR'DA DİL, EDEBİYAT VE KÜLTÜR: KARŞILAŞTIRMALI ÇALIŞMALAR VE SOSYO-KÜLTÜREL İNCELEMELER

OTURUM BAŞKANI:

Prof. Dr. Ahmet KOÇAK

KONUŞMACILAR:

Dr. Öğr. Üyesi Samira Osmanbegović BAKŠİĆ

Dr. Mumin ALİOV

Dr. Gülten HALİLOĞLU

Öğr. Gör. Cengiz ÇELİK / Arş. Gör. Dilara AYDIN

KUZEY MAKEDONYA'DA DİJİTALLEŞEN TÜRK EDEBİYATI: KARDELEN EĞİTİM VE KÜLTÜR DERGİSİ ÖRNEĞİ

Dr. Mumin Aliov[1]

Özet

Kuzey Makedonya'daki Türk Edebiyatı, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyeti ile köklü bir geçmişe sahip olmuş ve tarih boyunca siyasî, sosyal ve kültürel değişimlere rağmen varlığını sürdürmüştür. Bu edebiyat, özellikle Osmanlı sonrası ve Yugoslavya dönemlerinde Türkçe yazılı kültürün devam etmesi açısından büyük bir önem taşımıştır. Yerel gazeteler ve dergiler, bu dönemde Makedonya Türk Edebiyatının en önemli yayınları hâline gelmiştir. Makedonya'da yaşayan Türkler için dil ve edebiyat, kimliklerini korumanın ve kültürel bağlarını güçlendirmenin önemli bir aracı olmuşlardır. Günümüze doğru gelindiğinde ise özellikle pandemi süreciyle birlikte *Kardelen* eğitim ve kültür dergisi, Kuzey Makedonya'da Türk edebiyatının dijitalleşmesine uyum sağlayan önemli bir yayın organı olarak öne çıkmaktadır. 2009 yılında çocuklara yönelik olarak basılı formatta yayın hayatına başlayan dergi 9-14 yaş arası çocuklara hitap etmektedir. Dergi, Kuzey Makedonya'daki Türkçe eğitim veren okullarda ek ders materyali olarak kullanılmakta ve Türk diline olan ilgiyi artırmakla birlikte çocukların dil becerilerini geliştirmeyi amaçlamaktadır. 2020 yılı itibarıyla dijital ortama geçiş yapan dergi, bu sayede daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmayı başarmıştır. Derginin içeriği, Nasreddin Hoca fıkralarından Türk ve dünya edebiyatından çocuk şiirlerine, hikâyelere ve İslam kültürü öğelerine kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bu içerikler çocukların hem eğlenmesine hem de Türk kültürü ve diliyle derin bir ünsiyet kurmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca derginin dijital platformlarda yer alması, okuma alışkanlıklarının dijitalleştiği günümüz dünyasında çocuklara daha kolay ulaşılmasını sağlamıştır. *Kardelen* dergisi, Türkçenin korunması, yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılması konusunda önemli bir misyon üstlenmiş, yalnızca Kuzey Makedonya'da değil, Balkanlarda etkili bir yayın organı hâline gelmiştir. Dergi, kültürel değerlerin korunması ve çocukların kişisel gelişimlerine katkı sağlama amacıyla hazırlanan muhtevasıyla eğitim noktasında elzem bir memba olmayı da sürdürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Makedonya Türk Edebiyatı, dijitalleşen edebiyat, *Kardelen* Eğitim ve Kültür Dergisi

1 International Balkan University, mumin.aliov@ibu.edu.mk, ORCID: 0000-0001-6779-3066.

DIGITALIZED TURKISH LITERATURE IN NORTH MACEDONIA: THE CASE OF KARDELEN EDUCATION AND CULTURE JOURNAL

Abstract

Turkish literature in North Macedonia has a deep-rooted history, dating back to the Ottoman Empire's presence in the region. It has persisted despite various political, social, and cultural changes over time. This literature, especially during the post-Ottoman and Yugoslav periods, was crucial in maintaining the Turkish written culture. Newspapers and magazines were the most important mediums of expression during these times, and for the Turks living in North Macedonia, language and literature became essential tools for preserving their identity and strengthening their cultural ties. *Kardelen* Education and Culture magazine is an important publication that has adapted to the digitalization process of Turkish literature in North Macedonia. Launched in 2009 as a printed publication aimed at children, the magazine specifically targets children aged 9 to 14. It has been used as supplementary material in Turkish-language schools in North Macedonia, aiming to increase interest in the Turkish language and improve children's language skills. In 2020, the magazine transitioned to a digital platform, allowing it to reach a broader audience. The magazine's content spans a wide range of topics, from Nasreddin Hodja tales to children's poems from Turkish and world literature, as well as stories and Islamic cultural elements. These materials not only entertain children but also help them form a deeper connection with Turkish culture and language. Moreover, the magazine's presence on digital platforms has made it easier to reach children in an era where reading habits have shifted toward digital media. *Kardelen* magazine plays a crucial role in preserving, sustaining, and passing down the Turkish language to future generations, becoming an influential publication in North Macedonia and across the Balkans. With its educational content focused on preserving cultural values and contributing to children's personal development, the magazine is an important educational resource.

Keywords: Turkish Literature in North Macedonia, digitalized literature, *Kardelen* Education and Culture Magazine

1.Giriş

Hâlihazırda Kuzey Makedonya sınırları içerisinde kökleşmiş olan Türkçe ve bunun nihai sonucu olarak ortaya çıkan yazılı Kuzey Makedonya Türk Edebiyatı Osmanlı Devleti'nin bu bölgede hâkim konuma gelmesiyle oluşmaya başlamıştır. Kuzey Makedonya'da var olan Türk Edebiyatının hâliyle kadim bir maziye dayandığı ortadadır. Beyatlı, *Edebiyâta Dâir* adlı eserindeki "Bugünkü Türkçe" başlığı altında Türk Diline karşı duyarlılığını "Bizi ezelden ebede kadar bir millet hâlinde koruyan, birbirimize bağlayan bu Türkçedir, bu bağ öyle metîn bir bağdır ki vatanın hudutları koptuğu zaman bile kopmaz, hudutlar aşırı yine bizi birbirimize bağlı tutar; Türkçe'nin çekilmediği yerler vatandır, ancak çekildiği yerler vatanlıktan çıkar, vatanın kendi gövde ve rûhu Türkçe'dir" şekilde dile getirmektedir (Beyatlı, Y.K., 2017, s.83-84).

Üsküplü şair Yahya Kemal, dil ile ilgili görüşünü beyan ederken "Türkçenin çekilmediği yerler vatandır*"* diyerek dilin kutsallığını manevi bir değer olarak canlandırmaktadır. Balkan coğrafyasında da Türkçe hem nicelik hem de nitelik olarak somut eserlerle varlık gösterirken, aynı zamanda manevi olarak mevcudiyetini istikrarlı bir şekilde devam ettirmektedir. Dil ile kurulan bağ, siyasî egemenliğin el değiştirmesinden sonra kişilerin kimlik bunalımı yaşamamaları için bir kalkan vazifesi görmektedir. Bu bağ, bütün Balkanlarda bir kimlik krizi oluşmasının önünde bir bariyer olmuş ve sağlıklı nesiller yetişmesine ortam hazırlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesinden sonra diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi Makedonya Türk Edebiyatı neferleri de Türkçe konuşmaya, düşünmeye ve yazmaya ara vermeden, istikrarlı bir şekilde sürdürmüşlerdir. Yer yer imkânsızlıklar ve siyasî belirsizlikler edebiyatı sekteye uğratsa da şairler yazma motivasyonlarını her zaman harlı tutmuşlardır. *Birlik* gazetesi bu açıdan bir milat olarak kabul edilebilir. *Yugoslavya Dönemi Makedonya Türk Edebiyatı* 1944-1991 yılları arası olarak düşünüldüğü takdirde, kırk yedi yıllık bir zaman zarfında önemli edebiyatçıları yetiştiren ve bir mektep vazifesi görmüş gazete olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda *Birlik* gazetesi yarım asırdan fazla olan altmış bir yıllık yayın hayatıyla Türkçe olarak Makedonya'da neşredilen en uzun soluklu bir gazete vasfına da sahiptir. Ayrıca burada konunun açıklığa kavuşması adına şu hususa da değinmek gerekir ki yapılan akademik çalışmalarda Makedonya Türk Edebiyatı dönem adlandırması sistematize edilmiştir.

Makedonya Türk Edebiyatı Dönemlerinin tasnif edilmiş hâli literatürde şu şekilde yapılmıştır:

Tablo 1. Makedonya Türk Edebiyatı Dönemleri (Ali, M., 2018, s.32)

Makedonya Türk Edebiyatı Dönemleri			
	Dönem Başı ve Sonu	Yıl sayısı	Dönem Adı
1	1380 – 1912	532	Osmanlı Dönemi Makedonya Türk Edebiyatı

2	1912 – 1944	32	Osmanlı Sonrası Makedonya Türk Edebiyatı
3	1944 – 1991	47	Yugoslavya Dönemi Makedonya Türk Edebiyatı
4	1991 – Günümüz	32	Çağdaş (Günümüz) Makedonya Türk Edebiyatı

Yeni Türk Edebiyatı için ehemmiyeti büyük olan süreli yayınlar Makedonya Türk Edebiyatı için de aynı kıymete sahiptir. Bu konuyla ilgili zikredeceğimiz bazı örnekler meselenin aslını göstermesi açısından yeterli olacaktır. Birlik gazetesi (1944-2005), Sesler dergisi (1965-2001), Üçüncüler dergisi (1994-1999) vb. yayınlar uzun bir dönemin aynası olarak ilk akla gelenlerdir. Benzer biçimde Pioner çocuk dergisi (1950-1951), Sevinç çocuk dergisi (1951-2016) ve Tomurcuk dergisi (1957-2012) gibi yayınlar ise çocuk edebiyatı açısından dönemi için elzem yerel yayınlar olmuştur. Belirtilen yayın organları bünyesinde Makedonya Türk Edebiyatının önemli temsilcileri yetişmiştir. Örneğin, Şükrü Ramo, Necati Zekeriya, Fahri Kaya ve İlhami Emin gibi birçok yazar bu mahfillerde edebî eserlerini yayımlamışlardır. Aynı devirde şiirler yazan lâkin diğer şairlerden farklı olan ve istisnai bir yere sahip 1910-1963 yılları arasında Üsküp'te yaşam sürmüş Abülfettah Rauf'a değinmek gerekmektedir. Yugoslavya Dönemi Makedonya Türk Edebiyatında klasik edebiyat tarzında aruzla şiirler kaleme almış son temsilcilerden biri olarak bu bağlamında zikredilebilir. Devrin siyasi söylemine karşın güdümlü, sosyalist edebiyata yüz çevirerek İslami söylemi benimseyen, Mehmet Akif misali şiirler yazmıştır. Ayrıca çağdaş edebiyatın nabzını tutan Köprü (2002~) dergisi Makedonya Türk Edebiyatının güncel hafızası olarak, Türkçenin temsil boyutunu göstermesi bakımından önemli bir araçtır. Günümüz itibariyle Yeni Balkan (2006~) gazetesi ve benzeri yayın organları dijital ortamlarda geniş bir iletişim ağı kurarak Türkçe yayınlar yapmaktadır.

2.Yayın Serüveni ve Tarihçe

Günümüz itibariyle Kuzey Makedonya'da edebî ürün içeren dijital mecralar giderek yaygınlaşmaktadır. Hareketli bir basın hayatına sahip olan Kuzey Makedonya Türk Edebiyatı dijital platformlara kademeli olarak geçiş yapmaktadır. Günümüzde Kuzey Makedonya'da edebî içeriklere yer veren yayın olarak *Kardelen* çocuk dergisi karşımıza çıkmaktadır[2]. Hedef kitlesi dokuz ile on dört yaş grubundaki çocuklar olan *Kardelen* çocuk dergisi, Kuzey Makedonya'da 2009 yılından itibaren çocuklara özel dergi olarak yayımlanmaktadır. Çocuklara yönelik eğlenceli içeriğiyle eğitim ve kültür dergisi olarak aktif bir şekilde varlığını sürdürmektedir.

Kuzey Makedonya'da ilköğretim düzeyi eğitim programı da göz önünde bulundurularak hazırlanan *Kardelen* dergisinin günümüz itibariyle aktif olarak yayın hayatına devam etmektedir. Eğitim-öğretim yılına uyumlu bir düzlemde, yılda sekiz sayı olarak yayımlanmaktadır. Doksan sekizinci sayısından itibaren hedef kitlesini Kuzey Makedonya ile sınırlandırmayarak Balkanların geneline hitap etmeyi

2 www.facebook.com/kardelencocuk - www.facebook.com/nesildernegi

amaç edinmesiyle birlikte, *Kardelen Balkan Çocuk* dergisi olarak yayın hayatına devam etmektedir. Çocuklara yönelik eğlenceli çizimlerin yanı sıra Türk Kültürü dairesinde geniş bir bilgi hazinesidir. Kuzey Makedonya ders müfredatına uygun olarak hazırlanan dergi 2020 yılına kadar ülkenin genelinde okullara Türkçe ek ders materyali olarak da dağıtılmaktaydı. Ancak 2020-2022 yılları arasında ise dergi sadece dijital olarak yayımlanmıştır. Günümüz itibariyle dergi, Kuzey Makedonya Türk çocuk eğitimi ile ilgili yayın ve araştırmaları amaç edinmiş Nesil Eğitim ve Araştırma Derneği uhdesinde yayın hayatına devam etmektedir. Nesil Derneği kamuya açık yapmış olduğu basın bildirisinde konuyu şu şekilde izah etmektedir.

"...Nesil eğitim ve araştırma derneği de milli ve manevi değerlerimize uygun bir sivil toplum hareketi olarak 2022 yılının Ağustos ayında kurulmuş, eğitim ve eğitime dair araştırmalar yapmayı hedefleyen bir dernektir... İlk yayın icraatlarımızdan biri de 2009 yılından bu yana "Köprü" kültür, sanat ve eğitim derneğinin Türk ilkokullarına yönelik hazırladığı "Kardelen" eğlenceli eğitim dergisi, derneğimizin "Meddah" yayınlarından "Kardelen - Balkan Çocuk Dergisi" olarak yayın hayatına devam edecektir..."[3]

2009 yılından beri Kuzey Makedonya sınırları içerisinde Üsküp merkezli yayınlanıp daha sonra Kuzey Makedonya'da Türkçe eğitim veren okullara dağıtılan *Kardelen* eğlenceli eğitim, kültür ve çocuk dergisi 2022 yılına kadar Köprü Derneği çatısı altında yayımlanarak daha sonra Nesil Derneği bünyesine geçerek *Kardelen Balkan Çocuk* dergisi ismini aldığı beyan edilmiştir. *Kardelen* dergisi yetmiş yedinci sayısından sonra okuyucuya dijital ortamda sunulmaya başlamıştır. Derginin on beş yıllık yayın hayatında toplam yüz on beş sayı neşredilmiştir. Bu çalışma, 103. sayısına kadar olan dönem ile sınırlandırılmaktadır. Dergi yıl içerisinde eğitim ve öğretin sürecini dikkate alarak sekiz sayı olarak yayımlanmaktadır. Derginin temel işlevi çocukların hayal dünyasını geliştirme, okuma becerisini hızlandırma ve Türk Kültür dünyasına dair çocuklarda bir bilinç oluşturmaktır. Genellikle Türk mizah kahramanı Nasreddin Hoca'ya özen gösterilerek çocukların eğlenmesini, gülmesini, dergiyi okurken keyif almaları hem de böylece düşünmelerini sağlamışlardır. Dergide hikâyeler, şiirler, masallara da yer verilmesi çocukların gelişimine ve hayal dünyalarında zenginlik, kelime dağarcıklarını çoğaltma uğraşı olarak görülebilir.

Yapılan taramalar sonucunda yetmiş yedinci sayıdan doksan üçüncü sayısına kadar olan on altı sayı Kardelen Eğitim ve Çocuk dergisi Facebook sayfasında cep telefonu, bilgisayar veya tabletlerden bağlantı erişimi sağlandığı takdirde dijital ortamda okuyucuya sunulmaktadır. Dergi doksan üçüncü sayısına kadar Köprü Derneği bünyesinde Divan Yayıncılık'tan yayımlamış ve daha sonra ise Nesil eğitim ve araştırma Derneği'nin Meddah Yayınları'ndan neşredilmeye devam ederek doksan dördüncü sayısından itibariyle www.facebook.com/nesildernegi Facebook sayfasından paylaşıldığı tespit edilmiştir. On beş yılda yüz üç sayısı yayınlanan derginin sadece yirmi altı sayısı okuyucuya dijital ortamda sunulduğu saptanmıştır. Derginin genel yayın yönetmeni Muhsin Kurtiş, editörü ise Yeliz Davut Kurtiş'tir. Yayın kurulu da ise Furkan Şaban, Nefise Şaban, Melda Latif, Muradiye Abdul, Yeliz Davut Kurtiş, Özlem Kurt ve Zülal İbiş'tir. Ayrıca zaman içerisinde derginin

3 Basın Bildirisi, 12 Eylül 2022, www.facebook.com/nesildernegi. (Erişim Tarihi: 09.07.2023).

yayın kurulunda da bazı isimler değişmiştir.

3. Misyonu ve Balkan Türk Edebiyatına Katkısı

Diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi Kuzey Makedonya'da da azınlık olarak yaşamlarını sürdüren Türkler kendilerine tanınan ana dili hakları doğrultusunda Türkçeyi yaşatma uğraşısı içindedirler. Kuzey Makedonya'da Türkçe eğitim hakkına sahip olan Türkler ne yazık ki zaman zaman ders materyali sıkıntısı çekmiş ve kademeli olarak da çekmeye devam etmektedir. Ayrıca çocukların okul hayatları dışında Türkçe ile haşır neşir olabilecekleri, Türkçe okuyabilecekleri, Türkçe düşünebilecekleri ve onları Türkçe yazmaya teşvik edecek araçlara ihtiyaç duyulmaktadır. *Kardelen* dergisi de bu düsturda yayın hayatına başlamış ve temel misyonu çocukların Türkçelerini ve kişisel bilgilerini geliştirebilecekleri yardımcı bir ders materyali ihtiyacını karşılamaktır. Bunun yanı sıra çocukların Türkçe okuma-anlama ve yazma gibi dil becerilerinin gelişmesi, çocuklarda merak ile keşfetmek duygusunu uyandırmak, sanatsal ve yaratıcı yönlerini ortaya çıkarmak da amaçlanmaktadır.

Kuzey Makedonya ilköğretim ders müfredatının da göz önünde bulundurularak hazırlanan *Kardelen* dergisi, özellikle Türkçe dersinin yanı sıra Doğa Bilimleri, Tarih, Coğrafya ve Biyoloji gibi derslerde yardımcı ders materyali eksikliğini bir nebze doldurma görevini yerine getirmeye çalışmaktadır.

Balkan Türk Edebiyatına katkısı bakımından incelendiğinde ise *Kardelen* dergisinin kapsamı gereği çocuk edebiyatı üzerinde durduğunu söylemek mümkündür. Özellikle Yugoslavya Dönemi Makedonya Türk Edebiyatının önemli temsilcilerinden olan Necati Zekeriya'nın *Orhan* isimli eserinden çocuk öykülerine dergide yer verilmesi Necati Zekeriya'nın tanıtılması konusunda rol oynamaktadır. Öte yandan dergide çocuk şiirlerine de yer verilmektedir. Çocuk şiirleri sadece Kuzey Makedonyalı yazarların ürünleri ile sınırlanmamış ve Türkiyeli yazarlar tarafından yazılan çocuk şiirlerine de sıklıkla yer verilmiştir. Dergide dikkat çeken diğer bir husus ise dergiye özgün çocuk hikâyelerine yer verilmesidir.

3.1. Kardelen Dergisinin İçerik Açısından İnceleme

On beş yıldır yayın hayatına devam eden *Kardelen* dergisinin içeriğinde dönem dönem bazı değişiklikler yapılmış, konuların bir kısmı dönüştürülmüş, eksiltilmiş veya yeni konular eklenilmiştir. Ancak genel itibariyle bakıldığında derginin ana gövdesinde büyük değişiklikler yapılmamıştır. Bu çalışma dijital medya ile sınırlandırıldığı için *Kardelen* dergisinin dijital ortamda yayınlanan sayıları dikkate alınmaktadır.

Görsel 1. *Kardelen Çocuk* Dergisi Ön Kapak Örneği

Kardelen çocuk dergisi otuz iki sahifeden oluşan renkli kapak tasarımı ile çocukların ilgisini çekecek çizimler ile donatılmıştır. Değerlendirmeye tâbi tutulan dergilerden hareketle 2021-2022 yıllarına ait sayıların ilk sayfasında Nasrettin Hoca'nın fıkrasına yer verilerek, editörün yazısıyla giriş yapılmış ve derginin içerik kısmına geçilmiştir. 2022-2023 eğitim yılına ait sayılarda ise Nasrettin Hoca fıkraları kaldırılmıştır. Derginin genel içeriği ise şöyledir: *Kardelen* çocuk dergisi çocukların ilgisini çekeceği şekilde tasarlanmış bir görünümle küçük okuyuculara takdim edilmektedir. Editörün dergi hakkındaki genel bilgi paylaşımı ile derginin sayfaları okuyucuya açılmış ve içeriği kısaca tanıtılmıştır. Dergi genel manada on altı başlık hâlinde sunulmaktadır. Renkli bir muhtevaya sahip olan dergide ilk olarak Mümin Ali'nin kaleme aldığı "Hayat Bilgisi" köşesi bulunmaktadır ve kısaca çocukların kültürlerini geliştirmek amacıyla, farklı konular veya bazı sanatçı ya da edebiyatçılar tanıtılmaktadır. Ayrıca çocukların kişisel gelişimlerini destekleyecek konu başlıklarına da yer verilmiştir. Günlük meselelere de yer verilerek temizlik gibi konulara da değinilerek öğretilmeye gayret edilmiştir. Devamında ise Makedonya Türk Edebiyatının önemli hikâye temsilcilerinden merhum yazar Necati Zekeriya'nın *Orhan* adlı kitabından hikâyelere yer verilmiştir. "Yerli Şiir" kısımda ise Makedonyalı ve Türkiyeli şairlerin şiirleri yer almaktadır.

"Uçan Çelebi" köşesinde genellikle şehirler ve mekânlar tanıtılma maksadı güdülerek çocuklara şehirler hakkında ve coğrafik kısa bilgiler paylaşılmaktadır. "İz Bırakanlar" köşesindeyse Osmanlı padişahları, dönemleri ve şahısları hakkında bilgiler vererek tanıtılmaya gayret edilmiştir. "Mesnevi'den" bölümünde ise Türk İslam tasavvuf kültürünün önemli mimarlarından Mevlâna'nın Mesnevi'sinden, nasihat verici parçalara yer verilmektedir. Burada İslam kültürünün öğeleri dikkate alınarak çocuklara dinî değerler öğretilmeye çalışılmıştır. Daha sonra bu bölüm "Hz. Peygamber'den Kıssalar" adlı bölüme yerini bırakmıştır. "Hayvanlar Alemi" köşesinde ise hayvanlar tanıtılmış ve bilgiler verilmiştir. Bu köşe daha sonraki sayılarda "Ağaçların Yaşam Döngüsü" ne dönüştürülmüştür. Ayrıca matematiksel bir tablo olan, aritmetik işlemlerin bir parçasını oluşturan çarpım tablosu gibi bazı matematik bilgilerine de yer verilmiştir. "Sağlık Olsun" köşesinde hastalıklar ve sağlık bilgisi konuları hakkında bilgi verilmiş ve derginin ilerleyen sayılarında "3D Duygu, Düşünce, Davranış" olarak değişikliğe uğramıştır. Dergide hikâyelere de yer verilerek sevgi, şefkat, yardımseverlik vb. değerlere dikkat çeken ve bunları özetleyen özgün çocuk hikâyeleri paylaşılmıştır. "Teknolojik İcatlar" köşesinde ise farklı teknolojik araçların tarihçesi üzerinde durulmuş ve bilgiler paylaşılmıştır. Bu köşe ileriki sayılarda "Dijital Dünya" ismiyle adlandırılmaktadır. "Kitap Köşem" adlı köşede dünya ve Türk Edebiyatından çocuk klasiklerinin tanıtımı ve özetleri yapılarak çocukları kitap okumaya teşvik etmek, önemli görülen bazı değerleri çocuklara aşılamak ve kitaplar tanıtılmaya dikkat edilmiştir. Derginin eğlence bölümünü oluşturan "Haydi Oyun Oynayalım" kısımda ise oyunlar hakkında bilgi verilmiş ve oyunların nasıl oynanacağına dair tarifler yapılmıştır. "Zeki'nin Günlüğü" veya "Denizin Maceraları" bölümde ise kişinin sahip olduğu bazı değerlerin önemini anlaması açısından tavsiyeler niteliğinde bilgiler paylaşılmaktadır. Derginin sonlarına doğru çocukları eğlendirmek için bulmacalara yer verilmiştir. Çocukların ufukları genişletilmesi hedeflenerek, dünya haritası gibi paylaşımlar da yapılarak çocukların hem coğrafi bilgilerini hem de kültürlerini, bilgi dağarcığını geliştirme açısından önemli konulara da değinilmiştir. Dergide yer yer değişimler olsa da ana gövde pek değişime uğramamıştır. Bahse konu olan hususlar derginin omurgasını oluşturmaktadır. Dergiye zaman zaman yenilikler yapılarak "3D (düşünce-duygu-davranış)", "Peygamberimizden Kıssalar", "Türk el Sanatları", "Teknoloji Tasarım", "Tarihte Bugün", "Boşnak Prenses" gibi bölümler eklenerek değişiklikler yapılmıştır.

Dergide pedagojik, sosyolojik, teknolojik, dini vb. mevzular hakkında bilgiler verilmektedir. Okul dışında çocukların bilgilerini pekiştirecekleri, eğlenecekleri ve öğrendiklerini daha kalıcı hâle getirecekleri bir yayındır. Derginin muhtevasına bakıldığında değerler eğitimi açısından çocukların olumlu yönden gelişmelerini destekleyen ve bazı değerlerin farkına varılmasını sağlayan katkıların sunulması amaçlanmaktadır. Dergi çocukların aynı zamanda gizli güçlerini/potansiyellerini, maharetlerini keşfetmeleri gibi unsurları dikkate alarak millî, dinî ve manevi ögeler göz önünde tutularak hazırlanmıştır. Derginin içeriği bu eğitimsel gayreti göstermektedir. Neredeyse her sayıda bir konu gündeme alınmaktadır. Ayrıca derginin, genel olarak doksan altıncı sayıdan sonra metin bölümlerini azaltarak

daha çok görsel desteklere yer vermeye başladığı da saptanmıştır.

Edebî içerikler açısından bakıldığında ise Orhan'ın maceralarının paylaşıldığı hikâye bölümü, şiirlerinin paylaşıldığı "Yerli Şairlerimiz", 2021-2022 yıllarındaki sayılarda dergiye özgü çocuk hikâyelerinin paylaşıldığı "Mehmet Abi'den Hikâyeler" ve "Boşnak Prenses" bölümleri dikkat çekmektedir. "Orhan'ın Maceraları" her sayıda bir hikâye olacak şekilde tasarlanmış ve başkahraman Orhan'ın başından geçen olaylar anlatılmaktadır. Bu hikâyeler genellikle, didaktik unsurlar bünyesinde barındırmakta ve hikâyenin sonunda kahraman Orhan bizzat kendi deneyimleyerek yeni bilgiler öğrenmektedir. Şiirler kısmında ise manevi değerlerin öğretildiği çocuk şiirlerine yer verilmiş ve her sayıda sadece bir şiir bulunmaktadır. Mehmet Abi'den hikâyelerde de manevi değerler ve öğretici unsurlar dikkat çekmektedir. Ancak 2022 yılının Eylül sayısı itibariyle bu bölümün devamlılığı sağlanamamıştır. "Boşnak Prenses" bölümü ise Boşnak yazar İzzeta Babaciç'in aynı isimli eseri Türkçeye tercüme edilmiş ve her sayıda bir masala yer verilmektedir.

3.2. Kardelen Dergisi Yazarları

Kardelen dergisinin ana yazar kadrosunda zaman zaman bazı değişiklikler yaşanmıştır. Dijital medyada mevcut olan sayıları dikkate alındığında ise derginin yazarları olarak Yeliz Davut Kurtiş, Nefise Şaban, Zülal İbiş, Melda Latif, Müradiye Abdul, Özlem Kurt, İrfan Raşid, Nuray Tair, Furkan Şaban, Mehmet Arif, Seyyid Emin belirtilmiştir.

Edebî içeriklerin paylaşıldığı bölümlerdeki yazarların listesi ise şu şekilde oluşmaktadır:

Tablo 2. *Kardelen* Dergisi Edebî İçerik Yazarları

Yazarlar	Edebî Ürün Sayısı
Necati Zekeriya	17
İzzeta Babaciç	16
Mehmed Arif	11
Abdülfettah Rauf	1
Fahri Kaya	1
Sabit Yusuf	1
Oktay Rıfat	1
Leyla Şerif Emin	1
Seven Kayaalp	1
Kerim Aydın Erdem	1
Erdal Taşköprü	1
Sami Kayral	1
Zeynep Kâmil	1

Mehmet Akif Ersoy	1
Sunay Akın	1
Sezai Karakoç	1
Özdemir Asaf	1
Bülent Özcan	1
Nazım Hikmet	1
Aziz Nesin	1
Meliha Cevdet Anda	1
Halime Yüceoğlu	1
Cahit Sıtkı Tarancı	1
Edip Cansever	1
Tevfik Fikret	1

3.3. Hedef Kitle ve Okur Profili

Kardelen dergisinin genel işlevi yardımcı ders materyali olarak takdim edilmesidir. Genel hedef kitlesi dokuz ile on dört yaş aralığında olan çocuklar iken, yardımcı ders materyali olması özelliğinden dolayı okur profiline ilkokul dönemi çocukları da dâhil olmaktadır. Derginin dijital ortamda yayınlanması ile ulaşılmak istenilen okur, sadece Kuzey Makedonya ile sınırlı kalmamaktadır. Derginin hedef kitlesini Balkanların genelinde Türkçe bilen dokuz ila on dört yaş arası çocuklar oluşturmaktadır.

3.4. Dergi Editörü Görüşleri

Kardelen dergisine ilişkin bilgiler birinci ağızdan elde edinilen verilerle hazırlanmıştır. Hâlihazırda derginin editörlük görevini yerine getiren Yeliz Davut Kurtiş ile yapılan görüşme sonucunda, *Kardelen* dergisinin yayın hayatıyla ilgili temin edilen bilgiler doğrultusunda tasarlanmıştır.[4] *Kardelen* dergisi 2009 yılında matbu olarak yayımlanmaya başlamış ve 2020 yılının Nisan ayında da dijital formata geçiş yapmıştır. Yeni eğitim ve öğretim yılı itibariyle matbu olarak da yayın hayatına devam edileceği bildirilmiştir. Sonuç olarak, dergi günümüz itibariyle yeniden matbu olarak neşredilmeye başlamıştır. *Kardelen* dergisi editörü Yeliz Davut Kurtiş dijital mecralardaki edebiyatın varlığına yönelik görüşlerini ifade ederken günümüzde bunun bir ihtiyaç olduğunu ve bu ihtiyacı karşılamak için internete başvurulduğunu belirtmektedir. Ayrıca "çevrim içi" yaşayan insanların çağında bulunulması hasebiyle, *Kardelen* dergisini de okurlara en pratik bir şekilde sunmayı görev edindiklerini de belirtmiştir. Derginin dijital medyada yayınlanmasıyla birlikte erişim ve okunurluğu artmıştır. Dergi dijital ortamlarda yayınlanmadığı dönem Kuzey Makedonya sınırları dışından da dergiye ulaşmak isteyenlerin olduğuna ilişkin bildirimlerin mevcut olduğunu, ne yazık ki bunların tamamını karşılamakta zorlanıldıklarını da ifade etmiştir. Dijital ortama geçişle birlikte rahatlıkla diğer ülkelerdeki meraklılarına ve okurlara erişebilme fırsatı yakalandığını ve bu doğrultuda motive edici olumlu geri dönüşler aldıklarını da

4 Kardelen Dergisi editörü, Yeliz Davut Kurtiş ile yapılan görüşmede birincil ağızdan elde edilen veriler neticesinde oluşturulmuştur (Görüşme Tarihi: 08.08.2023).

belirtmektedir.

Derginin dijital mecrada yayınlanmaya başlamasının ana sebebi ise 2020 yılında gelişen pandemidir. Okulların kapatılması ve eğitimin çevrim içi devam etmesi derginin temel hedef kitlesine ulaşmada bir engelle karşılaşmıştır. Karşılaşılan bu engele derginin dijital medyada yayınlanması çözümü üretilmiş ve dergi sosyal medya hesaplarında yayınlanmaya başlanmıştır. Bu çok yerinde ve zamanında verilmiş bir karardır. Çocukların evlerde kaldığı dönemlerde Türkçe okuyabilecekleri eğlenceli bir malzeme sunmakla önemli bir adım atıldığını ebeveynlerden alınan geri dönüşler de tasdiklemiştir. Pandemi döneminin sona ermesiyle birlikte dijital yayının yanı sıra matbu olarak da yayımlamayı tercih edilebilir olduğu, ancak yaşanılan maddi imkânsızlıklardan dolayı dergi ne yazık ki basılamamaktadır.[5] Dijital bir çağda yaşadığımız bugün hayatın bütün alanlarında telefon, tablet ve bilgisayar gibi dijital araçlara ihtiyaç duyulmaktadır ve bu durumun böyle olması edebiyatı da dijital medya sınırlarına dâhil etmiştir. Dergi editörü Kurtiş, bu ihtiyacı karşılamak için dijital medyadaki edebiyata da başvurduğunu fakat her zaman edebiyatın basılı olarak yayınlanması tarafında olduğunu da belirtmektedir. Okumadan önce edebî eserin varlığını hissetmeyi o eseri okumaya yönelik yapılan bir hazırlık ritüeli olarak değerlendirmektedir.

Öte yandan Kuzey Makedonya'daki Türkçe süreli yayınların yok denecek kadar az olmasını büyük bir eksiklik olarak değerlendirmektedir. Özellikle çocukların bu kaynaklardan beslenmesi gerektiğine vurgu yapan Kurtiş, bu durumda Kuzey Makedonya'daki öğretmen ve velilerin büyük bir sorumluluğu olduğunu ve çocukları maddi değerler dışında, manevi değerlerini ve bu yönde gelişmelerine katkı sunmak için oluşan açığın kapatılması gerektiği düşüncesindedir. *Kardelen* dergisinin çabası da bu yöndedir.

Kardelen dergisinin yazar kadrosunun tamamı yerli yazarlardan oluşmaktadır. Yazarlar gönüllülük esasına dayalı olarak katkı sunmaktadırlar. Bu ve bunun gibi etkenler yüzünden yayına ilk başlayan kadro ile çoğu zaman devam etmek imkânsız, ancak bünyesinde bir ekip çalışması ve sürekli devamlılık barındıran bir süreç olduğu için canlı kalabilmesi için yeni yazarlar kadroya dâhil olmaktadır. Bu yüzden yeni gelenlerin dergiye kattıkları farklı bakış açılarının olmasının yanında, mevcut olan yazarların deneyim ve tecrübelerinden de yararlanmaktadırlar. *Kardelen* dergisi özel kılan bir yanı da derginin ilk sayılarında dergiye şiir ve yazılarını gönderen öğrencilerden bazılarının bugün derginin yayın kurulunda yer almasıdır.

Kardelen dergisi yayın ekibinde yer almış olan yazarlar Kuzey Makedonya'da çocukların eğitimine ve Türkçenin yaşatılmasına katkı sağlamaya gönül vermişlerdir. Dergi yüzü aşkın sayıyla Kuzey Makedonya çapında, Türkçe eğitim veren bütün okullarda ek müfredat olarak da yerini almaktadır. Uzun yıllardır varlığını sürdürmek gönüllü yazarların katkıları ve destekleriyle de olmuştur. Yazıların amacı çocukları anlamsızca eğlendirmek değil, onlara bir şeyleri hatırlatmak ve düşünmeyi özendirmektir. Bu ilkeyi benimsemiş olan *Kardelen* dergisi, Kuzey Makedonya'da özellikle çocuklara odaklanarak onların bilgi birikimlerini, duygu ve düşünce dünyalarını gelişmesine yardımcı olmanın yanında Türkçenin yaşatılması

5 Ancak dergi, günümüzde yeniden basılı olarak yayımlanmaktadır.

bağımında da büyük bir görevi ifa etmektedir.

4. Sonuç

Sonuç olarak, *Kardelen* eğitim ve kültür dergisi, Kuzey Makedonya'da Türk dilinin ve edebiyatının korunması, yaygınlaştırılması ve gelecek nesillere aktarılması adına kritik bir rol üstlenmektedir. Özellikle Türkçe eğitim veren okullarda ek bir materyal olarak kullanılması, derginin eğitim sistemine entegre edilmiş değerli bir araç olduğunu göstermektedir. Dergi, çocukların sadece dil becerilerini geliştirmekle kalmayarak, onların kültürel kimliklerini pekiştirmekte ve Türk kültürüne olan bağlılıklarını da artırmaktadır. *Kardelen* dergisi, 2009 yılında basılı olarak başladığı yayın hayatını 2020 yılından itibaren dijital platformlara taşıyarak önemli bir adım atmıştır. Bu geçiş, dijitalleşmenin günümüzdeki kaçınılmazlığına karşı bir yanıt olarak değerlendirilirken, aynı zamanda derginin daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmasına imkân tanımıştır. Dijital dönüşüm süreciyle birlikte, özellikle pandemi döneminde eğitimin çevrim içi ortamlara kayması, derginin hedef kitlesi olan çocuklara erişimi daha da kolaylaştırmış ve böylece okuma alışkanlıklarının sürdürülmesine katkı sağlamıştır. Derginin içerik yapısına bakıldığında, çocukların eğlenerek öğrenmelerini sağlayacak şekilde zenginleştirilmiş bir format izlediği görülmektedir. Nasrettin Hoca fıkralarından çocuk hikâyelerine, Türk edebiyatından şiirlere kadar geniş bir yelpazede edebî ve kültürel içerikler sunan dergi, çocukların hayal gücünü geliştirirken onlara Türkçenin güzelliklerini ve zenginliklerini de aktarmaktadır. Ayrıca dergide yer verilen biyografik bölümler, Türk ve İslam kültürüne dair öğretiler, çocukların manevi gelişimlerini de desteklemektedir. *Kardelen* dergisinin bu çok yönlü içerik yapısı, Kuzey Makedonya Türk çocuk edebiyatı içerisinde benzersiz bir yere sahip olmasını sağlamıştır. *Kardelen* dergisi, özellikle Balkanlardaki Türk çocuklarına hitap eden az sayıdaki yayınlardan biri olarak öne çıkmakta, dijital mecralarda Türkçenin kullanımını ve yaşatılmasını sağlama noktasında önemli bir misyon üstlenmektedir. Türkçe eğitim materyali eksikliğinin sıkça dile getirildiği Kuzey Makedonya'da, *Kardelen* dergisi bu açığı kısmen de olsa kapatarak çocukların Türkçe ile olan bağlarını güçlendirmeye devam etmektedir.

Sonuç olarak, *Kardelen* eğitim ve kültür dergisi, Kuzey Makedonya'da Türk kültürünün ve dilinin yaşatılması adına dijitalleşme sürecine uyum sağlayarak önemli bir köprü görevini üstlenmektedir. Türk çocuklarının eğitimine sunduğu katkılar, onların kültürel ve edebî gelişimine yaptığı olumlu etkilerle birleştiğinde, derginin Kuzey Makedonya ve Balkanlardaki Türkçe yayıncılığın geleceği açısından ne denli önemli bir kaynak olduğu açıkça görülmektedir. Bu bağlamda, *Kardelen*'in yalnızca bir dergi değil, aynı zamanda bir kültür mirası olarak kabul edilmesi gerektiği aşikârdır. *Kardelen* çocuk dergisi, 2024-2025 eğitim-öğretim yılı Eylül sayısı ile birlikte hem yayın kurulunda hem de muhtevasında bazı yenilikler sunmuştur. Bu değişimlere müteakip derginin, dijital platformdan ziyade daha çok matbu biçimde yayımlandığı görülmektedir. Çocuklara hitap eden ve okullara dağıtılan bir yayın olması göz önüne alındığında, bu yaklaşım mantıklı bir tercih olarak değerlendirilmektedir. Çocukların dergiye dokunarak okuma deneyimi yaşamasının daha tesirli olacağına dikkat çekilmektedir. Günümüz dünyasında

çocukların dijital platformlara fazlasıyla maruz kaldığı düşünüldüğünde, bu durumun daha hassas bir şekilde ele alınması gerektiği aşikârdır. Ayrıca, derginin görselliği ve yazıyı fiziksel temas aracılığıyla çocuklarla buluşturma çabası, dikkat çekici bir özellik olarak öne çıkmaktadır.

Kaynakça

Ali, M. (2022). Köprü Dergisi Ekseninde Teşekkül Eden Makedonya Türk Edebiyatı (şiir). Üsküp: Divan Yayıncılık.

Aliov, M. (2023). "Balkan Türk Edebiyatının Dijital Medyada Görünümü Üzerine Bir İnceleme" (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi.

Basın Bildirisi. (2022, Eylül 12). www.facebook.com/nesildernegi.

Kemal, Y. (2017). Edebiyâta dâir (11. baskı). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

https://www.facebook.com/nesildernegi (Erişim tarihi: 09 Temmuz 2023).

"BOSANSKI PRIJATELJ" DERGİSİNE GÖRE BOSNA'DA SOSYO-KÜLTÜREL HAYAT

Dr. Gülten Haliloğlu[1]

Özet

Bosna'daki süreli yayınların başlangıcını teşkil eden ve Bosnalı Fransisken Rahip Ivan Franjo Jukić tarafından çıkarılan "Bosanski Prijatelj" Türkçe anlamıyla "Bosnalı Arkadaş" dergisi, Osmanlı Devleti'nin Bosna'daki son dönemlerinde çıkarılan bir yayındır. Bosanski Prijatelj dergisi 1850, 1851, 1861 ve 1870 yıllarında dört sayı olarak yayınlanmıştır. Latin harfleri kullanılarak yayıma hazırlanan derginin yayım yeri Bosna olmamasına rağmen içeriğindeki konuların Bosna'ya ait olmasından dolayı Bosna'nın ilk süreli yayını olarak kabul edilmektedir. Derginin içeriğinde Bosna ve Bosna halkına dair olayların aktarılmasının yanı sıra dil, tarih, kültür, coğrafya, etnografi gibi birçok farklı alanda konulara da yer verilmiştir. Bunun yanı sıra Bosanki Prijatelj dergisinde Bosna'daki Müslüman, Hristiyan (Katolikler ve Ortodokslar), Yahudi, Çingene gibi farklı kimliklere sahip halkların gelenekleri de anlatılmıştır. Bununla birlikte atasözleri, deyimler, bilmeceler, şiirler gibi sözlü kültürel öğeler Ivan Franjo Jukić tarafından 1840'lı yıllardan itibaren toplanmaya başlamış ve derginin yayın hayatına başlamasıyla birlikte okurlara aktarılmıştır. Dergiyi çıkaran, baş yazar ve editör olan Ivan Franjo Jukić, dilbilimci Ljudevit Gaj ile tanışmış ve İlir hareketinden etkilenmiştir. "Yugoslav- Güney Slav" düşüncesine sahip olan Ivan Franjo Jukić yaşadığı döneme göre çok yönlü ve ileri görüşlü fikirlere sahip olan bir yazardır. Sözlü kültürel öğeleri toplaması ve "Bosna Müzesi" kurulması gibi hedeflere sahip olması onun bu özelliğini göstermektedir. Sonuç itibariyle Bosanski Prijatelj, 19. yüzyıl Bosna'sındaki olaylara ve sosyo-kültürel hayata dair bilgileri sunması açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle Ivan Franjo Jukić tarafından çıkartılan Bosanski Prijatelj dergisi, Bosna'ya dair sosyo-kültürel yaşantıyı resmettiği için literatürde önemle yerini almıştır. Bu çalışmada da derginin içeriğinde bulunan Bosna ve Saraybosna'ya dair sosyo-kültürel yapıyı aktaran bilgiler ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ivan Franjo Jukić, Bosanski Prijatelj, Dergi, Bosna, Saraybosna.

1 Balkan Çalışmaları, g.haliloglu@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5663-3611.

SOCIO-KULTUREL LIFE IN BOSNIA ACCORDING TO "BOSANSKI PRIJATELJ" MAGAZINE

Abstract

The magazine "Bosanski Prijatelj" meaning "Bosnian Friend" in Turkish, which was published by the Bosnian Franciscan Priest Ivan Franjo Jukić and was the beginning of periodical publications in Bosnia, was a publication published during the last periods of the Ottoman State in Bosnia. The Bosanski Prijatelj magazine was published in four issues in 1859, 1851, 1861 and 1870. Although the magazine, which was prepared for publication using Latin letters, was not Bosnia, it is accepted as the first periodical publication of Bosnia because the subjects in its content belong to Bosnia. In addition to the events related to Bosnia and the Bosnian people, the magazine also covers topics in many different fields such as language, history, culture, geography and ethnography. In addition, the Bosanski Prijatelj magazine also covers the traditions of people with different identities in Bosnia, such as Muslims, Christians (Catholics and Orthodox), Jew and Gypsies. However, oral cultural elements such as proverbs, idioms, riddles and poems began to be collected by Ivan Franjo Jukić in the 1840s and were conveyed to readers with the start of the magazine's publication life. Ivan Franjo Jukić, who published the magazine, was the chief writer and editör, met linguist Ljudevit Gaj and was influenced by the Ilir movement. Ivan Franjo Jukić, who has a "Yugoslav-south slav" thought, is a writer with versatile and forward-thinkig ideas for the period he lived in. His goals such as collecting oral cultural elements and establishing a "Bosnian Museum" Show this characteristic of his. In conclusion, the Bosanski Prijatelj magazine is important in terms of providing information about the events and socio-cultural life in 19th century Bosnia. For this reason, the Bosanski Prijatelj magazine published by Ivan Franjo Jukić, has taken its place in the literature with importance because it portrays the socio-cultural life of Bosnia. In this study, the information in the magazine's content that conveys the socio-cultural structure of Bosnia and Sarajevo will be discussed.

Keywords: Ivan Franjo Jukić, Bosanski Prijatelj, Magazine, Bosnia, Sarajevo

1.Giriş

Bosnalı Fransisken rahip Ivan Franjo Jukić tarafından 1850 yılında çıkarılarak edebî bir biçimde bilimsel ve kültürel dünyanın yolunu açan (Praštalo&Cukac, 1993, s. 26) Bosanski Prijatelj (Bosnalı Arkadaş) dergisi (Ek: 1), Bosna-Hersek'teki ilk süreli yayındır (Seyhan vd., 2016, s. 144). Jukić, dergisi için 1840 yıllarında şiir, öykü, atasözleri, deyimler gibi halk hazinelerini toplamaya başlamıştır. Toplamda dört sayı yayınlanabilen derginin 1850 ve 1851 yıllarındaki ilk iki sayısı Zagreb'de neşredilmiştir. Üçüncü sayısı Jukić'in el yazmalarını bıraktığı Matica Ilirska tarafından Sinj'de yayınlanmış ve bu cilt 1861 yılında Janko Jurković[2] tarafından düzenlenmiştir (Dizdar, 1997, s. 40). Bosanski Prijatelj'in son sayısı ise 1870 yılında Antun Knežević[3] tarafından basılmıştır (Huseinčehajić, 2010, s. 71). Görüldüğü üzere dönemin koşullarında Bosna'da matbaa bulunmadığı için dergi farklı yerlerde yayına hazırlanmıştır. Bosnalı Fransiskenler Bosna'da bir basımevi kurulması için çaba göstermişler, Bâb-ı âliden bunun için izin istemişlerdir. Hatta Jukić de basımevi konusunda taleplerini dile getirmiş, ancak sonuç alamamıştır (Pejanović, 1952, s. 10). Bundan dolayı Bosanski Prijatelj'in en önemli özelliği, basım yerinin Bosna olmamasına rağmen Bosna'daki matbu yayınlar arasında değerlendirilmiş olmasıdır. Basımevi olmadığı için grafik çözümlemelerinin yapıldığı yer olan Zagreb'de yayına çıkarıldığı düşünülen (Kuna, 1979, s. 5) Bosanski Prijatelj, sunduğu içerikler ve derginin dağıtım yerinin Bosna-Hersek olması nedeniyle literatürde Bosna'nın ilk süreli yayını olarak kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra Bosanski Prijatelj dergisinin yayına başlamış olması, Saraybosna'da matbaa kurulmadan önce süreli yayınların var olduğunu gösteren bir örnek olması açısından da oldukça önemlidir. Edebî ve kültürel özellikler taşımasının yanı sıra derginin içeriğinde Bosna'ya dair son derece değerli bilgiler bulunmaktadır. Zira Bosna, Bosna halkı ve Bosna'da meydana gelen olaylar (Seyhan vd., 2016, s. 150) geniş çerçevede ele alınmıştır.

Derginin editörü ve yazarı olan Ivan Franjo Jukić (Ek: 2), Banja Luka'da zanaatla uğraşan bir ailenin çocuğu olarak 1818 yılında doğmuştur. Fojnica manastırında okurken 1835 yılında Zagreb'e yüksek gimnazyuma gönderilmiştir. (Kruševac, 1978, s. 15). Dilbilimci ve özellikle Türkçe konusunda da bilgisi olan Banja Luka papazı Franjo Sitnić ona okuma-yazma ve Latin dilinin temellerini öğretmiştir (Babić, 2020, s. 18). Ömer Paşa Latas[4] tarafından keşfedilen Jukić dinamizme

2 Janko Jurković: İlirya hareketini destekleyen Ljudevit Gaj'ın Narodne Novine gazetesinde bir dönem editörlük yapan pedagog ve yazardır. "Janko Jurković", Hrvatski Biografski Leksikon https://hbl.lzmk.hr/clanak/jurkovic-janko(01.09.2024).

3 Antun Knežević: Fojnica'da Fransisken tarikatına katılmış ve 1850 ile 1853 yılları arasında burada okumuş daha sonra Roma ve Siena'da da teoloji eğitimi almıştır. 1869-1871 yılları arasında Đakova'da kaldığı süre içerisinde Josip Juraj Strossmajer ile tanışmış ve onun da yardımıyla politikacılar ve siyasi kişilerle görüşmüştür. 1871 yılında Fojnica, Kreševo, Kraljeva Sutjetska'daki manastırların envanterini düzenlemiş, kültürel özelliğe sahip şeyleri toplamış ve gençleri aydınlatmaya çalışmıştır. "Antun Knežević", Hrvatski Biografski Leksikon https://hbl.lzmk.hr/clanak/knezevic-antun (01.09.2024).

4 Ömer Paşa Latas: Habsurg hizmetinde Ortodoks mezhebine mensup Bosna kökenli subay bir ailenin çocuğu olduğu bilinen ve gerçek ismi Michael Latas olan Ömer Lütfi Paşa, 1827 yılında Avusturya'da Harp okulu öğrencisiyken Osmanlı Devleti himayesine girmiş ve İslamiyet'i benimsemiştir. Abdullah Saydam, "Ömer Lutfi Paşa (1806-1871)", *TDV İslam Ansiklopedisi,* Cilt: 34, İstanbul 2007, s.74.

sahip bir yazardır. Ljudevit Gaj[5] ile tanışmış ve İlirya hareketine yönlendirilerek (Kodrić, 2018, s. 87) başlangıçta Hırvatlar arasında "*İlirian*" olarak adlandırılan dilsel çaba yönünde gelişen "*İlir Hareketi*"nin taraftarı olmuştur. İlir hareketi, 1840'lı yıllara gelindiğindeyse "*Güney Slav-Yugoslav*" olarak değişmiştir (Wollff, 1956, s. 56). Bölgede 19. yüzyılın ortalarına kadar Latin alfabesi kullanılmamıştır. Bu durum Bosna ve Hersek'te sistematik bir dil politikasını engellemiş ve yapılan çalışmalar genellikle bireysel girişimlerdan ibaret kalmıştır. Jukić'i dergi çıkarmaya sevk eden asıl nedenlerden biri budur. Bundan dolayı Bosanski Prijatelj dergisi, Hırvatistan bölgesinde kullanılan "*Latin harfleri ve morfolojik imla*" ile basılmıştır (Baković&Andrić, 2000, s. 166-167). Son olarak kısaca vurgulamak gerekirse Jukić malî kaynakları ya da Fransiskenlerin iş birliğini tam manasıyla sağlayamadığı için elverişli olmayan koşullarda ve bulunduğu bölgede matbaa bile yokken dergiyi çıkartmıştır. Tüm bu zor koşullar altında yayın hayatına başlayan derginin kuruluşu, Bosna ve Hersek'te çağdaş kültüre ve eğitime yönelik amaçlara sahip olanların ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır (Kruševac, 1978, s. 26).

2.İçerik Yönüyle Bosanski Prijatelj

Ivan Franjo Jukić Bosanski Prijatelj dergisindeki yazılarına, Sultan Abdülmecid'in yaptığı reformlara memnuniyetini dile getirdiği ve Varcar-12 Mayıs 1850 tarihini not düştüğü birinci sayısının önsözüyle (predgovor) başlamıştır (Jukić, 1850).[6] Bosanki Prijatelj kültürü, tarihi, coğrafyayı, edebiyatı ve gelenekleri harmanlayan bir dergidir. Kültürel özelliğinin yanı sıra "*Osmanlı dönemi Bosna*"sında neşredilen bir dergi olduğu için Osmanlı Devleti ile ilgili güncel olaylar da dergi vasıtasıyla okurlara duyurulmuştur. Örneğin devlet düzenlemeleri başlığı altında Gülhane Hattı Hümayunu[7] (Hattišerif od Gulhane/ Hathumajun) ve ceza kanununa dair bilgilere yer verilmiştir (Jukić, 1851, s. 39-49; Jukić, 1861, s. 92-98). Bununla ilgili olarak derginin ikinci sayısında Türk İmparatorluğu'nun reformunun temelinin Gülhane Hattı Hümayunu ile ceza kanunu olduğu belirtilmiş ve Bosna'da az bilindiği için dergide yer verileceği söylenmiştir (Jukić, 1851, s. 39). Derginin üçüncü sayısında da Gülhane Hattı Hümayunu'nun tercümesinin kelime kelime aktarılacağı söylenerek okurlara sunulmuştur (Jukić, 1861, s. 92). Dört sayıda yayınlanan konu başlıklarına bakıldığında ise derginin Bosna toplumunun sosyo-kültürel yönden nabzını tutan zengin bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Bu içeriklerden bazıları şunlardır: Narodno Piesme (Halk Şiirleri), Halk Hikâyeleri (Narodne Pripovietke),

5 Ljudevit Gaj: Hırvat ulusal hareketinin canlanmasını ve Güney Slavlarının birleşmesini gaye edinmiş edebi hayatla ilgilenen dil bilimcidir. Vasilije Čeklić, "Ilirski Pokret i Bosansko Muslimanski Književno Kulturni Preporod", *ANALI Gazi Husrev-Begove Bibloteke Knjiga XIX-XX,* (Ur): Enes Karić, El-Bejan, Sarajevo 2021, s. 314; https://www.britannica.com/place/Croatia/Croatian-national-revival (03.06.24).

6 Önsözde bahsi geçen konuşma için ayrıca bakınız: "Allah'ın her saadeti kendisine bahşetmiş olduğu muhterem padişahımız ve efendimiz Sultan Abdülmecid'in nazik ve hikmetli idaresi altında ve Reşid Ali Paşa'nın koruyuculuğu ile Hristiyanlar özgürce nefes almaya başladılar ve imparatorun ayrım gözetmeksizin tüm tebaasına dağıttığı imparatorluk nimetinden yararlandılar…" Ivan Franjo Jukić, "Predgovor", *Bosanski Prijatelj Časopis Saderžavajući Potreiebite Koristne i Zabavne Stvari* Svezak I, Zagreb 1850.

7 Gülhane Hattı Hümayunu-Tanzimat Fermanı: Sultan Abdülmecid döneminde, Mustafa Reşid Paşa tarafından hazırlanan, Gülhane Meydanı'nda sefirler, ulema, Rum ve Ermeni Patrikleri, hahambaşı ve diğer hazır bulunanların önünde okunan fermandır. Ali Akyıldız, "Tanzimat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:40, İstanbul 2011, s. 2.

Halk Atasözleri (Narodne Poslovice), Halk Bilmeceleri (Narodne Zagonetke) (Jukić, 1850; Jukić, 1851; Jukić, 1861), Bosna hakkında Gazeteler (Listovi o Bosni), Bosna'da Halk Geleneği (Narodni Običaji u Bosni) (Jukić, 1870). Toplamda dört sayı olarak neşredilen dergide bazı başlıkların, bir diğer sayıda genişletilerek tekrar okuyucuya sunulduğu (Ömer Paşa ve Bosnalı Türkler adlı makalenin ikinci ve üçüncü sayıda yer alması vb.) ya da diğer sayıda yeniden ele alınmaya devam ettiği (Halk Şiirleri, Halk Hikâyeleri, Halk Atasözleri, Halk Bilmeceleri vb.) görülmektedir.

3.Bosanski Prijatelj'de Bosna ve Saraybosna

Ivan Franjo Jukić, Bosanski Prijatelj'de sosyo-kültürel ögeleri baz alarak bir dergi hazırlarken çevresindeki jeopolitik yapıyı da oldukça önemsemiştir. Bu nedenle coğrafya konusuna yer vermiş ve özellikle ilk sayıda yer alan "*Avrupa'da Türk İmparatorluğu içinde bulunan Devletlerin Coğrafi ve Siyasi Görünümü*" başlıklı yazıyı kaleme almıştır. Bu yazı diğer iki sayıda da devam etmiş ve tekrar ele alınmıştır. Söz konusu yazıda Osmanlı İmparatorluğu bir bütün olarak değerlendirilerek ilk sayıda genel coğrafi bilgilere (denizler, nehirler, dağlar vb.) yer verilmiştir. Bunun yanı sıra askeri güç ve halklar hakkında da bilgi verilmiş ve sıralanmıştır. Kategorize edilen bu halklar şu şekilde sınıflandırılmıştır: Slav-İlirler, Yunanlar, Arnavutlar, Ermeniler, Rumenler, Çingeneler, Yahudiler ve yabancılar. Bu halkların nerelerde yaşadıklarına ve nüfus sayılarına dair veriler de Bosanski Prijatelj okurlarıyla paylaşılmıştır (Jukić, 1850, s. 10-17). Bosanski Prijatelj dergisinin üçüncü sayısında ise Bosna coğrafyasının ele alındığı görülmektedir. Bosna'nın coğrafyası ve demografik yapısı (halklar hakkındaki nüfus, dil, dini inanış vb.) hakkında bilgi verilmiştir (Jukić, 1861, s. 29-38). Jukić doğusunda Sırbistan, batısında Hırvatistan, kuzeyinde Slovenya, güneyinde Dalmaçya, Karadağ ve Arnavutluk'un bulunduğu yer diyerek Bosna bölgesini tanımlamaya başlamıştır (Jukić, 1861, s. 29). Adriyatik deniziyle, Una, Sava, İbar ve Drina nehirleri arasında kalan bölgelerde ikamet eden ve Slav-İlir grubuna dâhil edilen Boşnakların sayısını ise 1.80.000 olarak vermiştir (Jukić, 1850, s. 14). Jukić, demografik yapıyla ilgili bilgi verirken Bosna bölgesinin yapısı incelendiğinde Yahudi ve çingeneler hariç kalan halkın Slav olduğu ve medrese eğitimi gören "*Bosanski Turci*"[8] diye belirtilen *"Bosnalı Türkler"* yani *"Bosnalı Müslümanlar*" ile Osmanlı yetkilileri tarafından Türkçe'nin konuşulduğu konusu üzerinde de durmuştur. Bununla birlikte Bosna bölgesindeki diğer Bosnalı Müslümanların ve Hristiyanların ise köy ve kasabalarda Boşnakça diye isimlendirdikleri İlirya dilini konuştuklarını söylemiş ve yöre halkı hakkında bilgi vermiştir. Bununla birlikte tüm Bosna'da yaklaşık 1.090.000 kişi olduğu bunlar arasında 6000 kadar Çingene ve 2500 kadar Yahudi olduğu geri kalan halkın ise Slav olduğunu söylemiştir. (Jukić, 1861, s. 32). Jukić'in, Bosna'da yaşayanların dini kimlikleri hakkında paylaştığı bilgilere bakıldığında ise Türkler-Müslümanlar, Kristiyanlar-Katolikler ve Hristiyanlar-Doğu kilisesine

8 Bosnalı Müslümanların kendilerini "*Turćin*" yani "*Türk*" olarak tanımladıkları ancak bunun ulusal ya da etnik bir kimlikten ziyade "*Türklerin inandığı dine inanan*" anlamında kullanıldığı bilinmektedir. Aydın Babuna, *Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar,* (Çev): Hayati Torun, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 95-96. Ivan Franjo Jukić de "Bosanski Turci" tabirini etnik bir anlamdan çok İslam dinine mensup olanları ifade etmek için kullanmıştır. Bakınız: Ivan Franjo Jukić, *Bosanski Prijatelj,* Svezak 3, 1861, s. 32.

ait olanlar şeklinde sınıflandırma yaptığı görülmektedir. Ayrıca burada bulunan Müslümanlardan bahsederken "*kendilerini adlandırmayı sevdikleri şekliyle Türkler veya Müslümanlar*" ifadesini kullanmayı yeğlemiştir. Jukić, buradaki kişilerin eski ve yeni Bosnalı köylüler olup bazılarının bey yani (soylu) olduklarını, zanaatkâr ve tüccarlardan oluştuklarını söylemiştir. Muhammedîlerin yani Jukić'in deyimiyle kendilerini "*Türk olarak ifade etmeyi seven*" Müslümanların sayısı 384.000'e ulaşmıştır. Bununla birlikte Bosna'nın 7 livaya veya sancağa ayrıldığını aktarmış (Jukić, 1861, s. 32) ve Saraybosna, Travnik, Banja Luka, Tuzla, Bihać, Novopazar, Mostar-Hersek sancaklarından oluştuğunu anlatmıştır (Jukić, 1861, s. 33-38). Bu sancakların da kendi içlerinde kaza veya nahiyeye ayrıldığı[9], kazalarda yetkinin müdür veya müsellimlere[10] verildiği, yargının kadı ve müftüler tarafından kullanıldığı, müdürlerin kaymakama tabi olup ona karşı sorumlu olduğuna dair bazı idari bilgiler de kısa bir şekilde ifade edilmiştir. Ayrıca Saraybosna'da tüm Bosna'yı kapsayan meclis bulunduğu ve burada bir konuda anlaşmaya varılamadığı zaman İstanbul'dan yardım alındığı anlatılmıştır (Jukić, 1861, s. 32). Görüldüğü üzere Jukić, dergisini edebiyattan demografik ve idari yapıya kadar geniş yelpazede bir bilgi kaynağı olmaya hazırlayarak bu kaynağı okurlarına sunmaya gayret eden bir editör ve yazar olmuştur.

Bosanski Prijatelj'de Saraybosna kentinden bahsedilirken Bosna'nın en büyük, en güzel ve en zengin şehirlerinden biri olduğu söylenmiştir. Ayrıca Saraybosna'nın, İstanbul ile Drinopolje'den (Edirne) sonra Avrupa'daki Türkiye topraklarında üçüncü "*ticaret yuvası*" olduğu anlatılmıştır. Igman ve Trebević dağları arasında yer alan Saraybosna, üzerinde 3 taş köprü ve birkaç ahşap köprünün olduğu Miljacka nehrinin yanında bulunmaktadır. Burada Fransız, İngiliz ve Rus konsolosu, Avusturya Başkonsolosu, Yunan Metropoliti ve Bosna'yı idare eden vezir/yönetici yaşamaktadır. Jukić, bu sayıda 1850 yılına ait toplamda 36.000 erkek ve 45.000 kadın olmak üzere 81.000 kişinin ikamet ettiği ve 3000 kişinin de göç etmiş olduğuna dair veri sunmuştur. Ancak verileri nereden aldığına dair bir bilgi vermemiştir. Jukić'in sunduğu nüfus sayısına göre bu hanelerin 620'si Hristiyan (Ortodoks), 58'i Kristiyan (Katolik), 360'ı Yahudi ve geri kalanı Müslümanlar ve yaklaşık 100 tanesi Çingenelere aittir. Saraybosna'daki dinî mimari ile ilgili verilen bilgilere bakıldığında da 300 caminin 80'inin taştan olduğu geri kalanının ahşap olduğu, bunlar arasında "*Careva*" ve "*Usrenbegova"* camisinin en dikkat çeken camiler olduğu söylenmiştir. Saraybosna şehrinin Bosna Nehrinden 2 saat, İstanbul'dan 239 saat veya tatar-postacının hesabıyla 8 günde geçebileceği 25 günlük uzaklıkta bulunduğu söylenmiştir. Saraybosna'da bakır eşyaların satıldığı, iyi zanaatkârların olduğu belirtilmiş ve Saraybosna'nın İstanbul, Romanya Viyana,

9 Ivan Franjo Jukić, Bosanski Prijatelj'de Bosna'nın tüm sancaklarını şu şekilde kaza ve nahiyelere ayırmıştır. *Saraybosna*; Sarajevo,Ilidža,Visoko, Arnautović, Vareš, Sutiska, Fojnica, Kreševo kazalarından, *Travnik*; Travnik, Zenica, Jajče, Jezero, Skoplje, Rama-Prozor, Lievno nahiyelerinden, *Banja Luka*; Banja Luka, Drventa, Tešanj nahiyelerinden, *Tuzla;* Tuzla, Brčki, Bieljina, Gradačac, Maglaj, Zvornik, Srebrenica kaza veya nahiyelerinden, *Bihać*; Bihać, Krupa, Ostrožac, Starimajdan, Priedor, Ključ, Kulenvakuf nahiyelerinden, *Novopazar*; Novipazar, Višegrad, Novivaroš, Sjenica, Mitrovica nahiyelerinden, *Mostar veya Hersek*; Mostar, Ljubučki, Duvno-Županjac, Konjić, Nevesinje, Stolac, Počitelj, Trebinje, Nikšić, Gacko-Ključ, Foča, Čajnić, Priepolje, Plievlje, Kolašin nahiyelerinden oluşmaktadır. Ivan Franjo Jukić, *Bosanski Prijatelj*, Svezak 3, 1861, s. 33-38.

10 Müsellim: Eyalet ve sancaklarda yönetimi elinde bulunduran kişiye verilen isimdir. Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, "Müsellim", https://sozluk.gov.tr/(13.10.2024).

Trieste ve Avusturya'yla ticaret halinde olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca okurlara güncel bilgi vermek adına Vrhbosna kasabasındaki askeri kışlanın tamamlandığı, Doğu kısımda Saraybosna şehri veya kalesinin olmakla birlikte metruk bir durumda olduğu dile getirilmiştir (Jukić, 1861, s. 33).

Genel çerçevede Saraybosna'ya dair bilgiler verildikten sonra Saraybosna'nın periferisindeki önemli yerler hakkında da açıklamalarda bulunulmuştur. Bunlardan Ilidža, Visoko, Arnautović gibi bazı yerlere dair bilgiler verilmiştir. Örneğin Saraybosna'ya iki saat uzaklıkta olan *Ilidža,* Bosna yakınlarında olan, Saraybosna çevresinde çok fazla hamam olmasına rağmen rağbet edilen ve hasta olan kişilerin özellikle yaz aylarında gelip suyuyla yıkanmaya çalışarak hastalıklarına tedavi aramaya çalıştıkları bir yerdir. *Visoko* ise Fojnica nehrinin içinden geçtiği verimli bir ovada ve Saraybosna'ya 6 saat uzaklıkta yer almaktadır. Fransisken Aziz Nikola manastırının duvarları, 4 taş, 3 ahşap cami, Türklere ait (Müslümanlara ait) 400'ün üzerinde ev, 70 kadar Hristiyanlara (Ortodoks) ait ev ve yeni inşa edilmiş bir kilise bulunmaktadır. Demir ticaretinin yapıldığı *Vareš* ise Zarudja dağının altında ve Stavnja ile Varesac nehirlerinin aktığı dar bir vadide 200'e yakın Kristiyan'ın (Katolik), 30 tane Hristiyan'ın (Ortodoks) evinin, papazının ve yeni inşa edilmiş derslikli kilisesinin, 100 tane Türk camisinin bulunduğu küçük bir kasabadır. Ayrıca çeşitli cevherler açısından da iyi bir konuma sahip olduğu söylenmiştir. *Arnautović* de Bosna'da Lužnice ırmağının yakınlarında olan bir yerdir. *Sutiska* (sutjetska) ise Poljanska ve Trstivnica nehirlerinin birleştiği bir diğer küçük kasabadır. Küçük olmasına rağmen Sutiska, bir dönem Bosna hükümdarlarının ikamet ettiği ve tüm Bosna'ya başkentlik yapan bir bölge olduğu için dukça önemlidir. Kral Tomas'ın gömülü olduğu Fransisken manastırı ve bir saat uzaklıkta Bobovac şehri bulunmaktadır. Saraybosna'ya 10, Travnik'e 8 saat uzaklıkta olan *Fojnica* ise 2.000'den fazla kişinin olduğu, demircilik faaliyetinin yapıldığı ve bir başka Fransisken manastırının bulunduğu bir kasabadır. Fojnica'ya 4 saat uzaklıkta olan Kristiyanların (Katolik) yaşadığı *Kreševo* da bir diğer küçük kasabadır. Bir Fransisken manastırı ve demir ocakları olan, çeşitli madenlerin, kaplıcaların, maden suyu kaynaklarının olduğu bir yerdir (Jukić, 1861, s. 33-35). Bu bilgilerin ışığında bakıldığında Jukić'in coğrafi açıdan Bosna hakkında detaylı bilgilere sahip olduğu görülmektedir.

4. Bosna'daki Halkların Gelenekleri

Bosnalı bir rahip olan Ivan Franjo Jukić, Bosanski Prijatelj'de Bosna'daki hayatın akışını okurlarına sunarken bölgedeki farklı kimliklere yer vermiştir. Jukić'in tasnifine göre, bölgede Müslümanlar, Hristiyanlar (Ortodokslar) ve Kristiyanlar (Katolikler) bulunduğu için her bir kimliğin gündelik hayatında yer edinmiş olan bilgileri dolayısıyla gelenekleri derginin "*halk gelenekleri*" konusunda işlemiştir. Ancak kendisinin mensup olduğu Hristiyan dini kimliğinden ötürü daha çok Hristiyan gelenekleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bosanski Prijatelj dergisinde "*Bosna'da Halk Gelenekleri*" konusu işlenirken "*milliyetsiz milletin, kemiksiz beden*" anlamına geleceğini ifade eden "*narod bez narodnosti, jest tielo bez kosti*" halk atasözü ile konuya giriş yapılmıştır (Jukić, 1870, s. 161). Her milletin örf-adetleri olduğu ve bunların insanların ruhu olduğu söylenmiştir. Pek çok ülkede gelenekler sabitlenir

ya da kaybolurken, Bosna'da geleneklerin hâlâ sürmeye devam ettiği ve bundan ötürü memnun oldukları dile getirilmiştir. Bununla birlikte Bosna'da insanların farklı dinlere sahip olmasından dolayı hukuk ve kilise geleneklerinin ayrı olduğu ve dolayısıyla tüm geleneklerin de halk ve kilise geleneklerine ayrıldığı söylenmiştir (Jukić, 1870, s. 161). "*Bosna'da Halk Gelenekleri*" başlığı altında aile, vaftiz, vaftiz babası, sünnet, evlat edinme gibi konular alt başlıklar halinde incelenmiştir (Jukić, 1870, s.161-178). Gelenekler konusunun ele alınması vesilesiyle Osmanlı Devleti'nin son döneminde Saraybosna'da yaşayan farklı kimliklere sahip halklar hakkında bilgiler elde edilmektedir.

Bosna'da aile geleneklerinin anlatıldığı "*Aile*" başlığı kısmında Boşnaklar (Bošnjak) nasıl kahraman olarak anılıyorsa Boşnak kadınların (Bošnjakinja) da birer kahraman oldukları söylenmiştir (Jukić, 1870, s. 164). Burada kullanılan "Boşnak" ismi etnik bir çağrışım yapmamakta genel olarak Bosna'daki Güney Slavları ifade eden Bosnalı anlamına gelmektedir. Bu kısma bakıldığında bir kadının çocuğunu dünyaya getirmesinden çocuğunu kucağına alacağı sürece ve geleneklerde yer alan hurafe tutum ve davranışlara kadar çeşitli bilgilere yer verilmiştir. Verilen bilgiler oldukça ayrıntılıdır. Örneğin, bir annenin çocuğunu dünyaya getirdikten sonraki süreçte nelerle beslendiğinden ya da bir çocuk dünyaya geldiğinde onu diğer aile büyüklerine haber verene "*muštuluk*" adında "*müjde*" anlamına gelen doğum hediyesi verildiğinden söz edilmiştir (Jukić, 1870, s. 165). Ayrıca Türklerin ve bazı Hristiyan (Ortodoks) kadınların çocuklarının kimse tarafından görülmesini istemediklerine dair davranışlar sergilediklerinden, "*her türden göz olduğu ve çocuklara zarar gelebileceği*" düşüncesinin varlığından, doğan çocuklara kaşık asılmasından ve bunların hurafe bir inanış olduğundan bahsedilmiştir (Jukić, 1870, s. 167). Ayrıca Bosna geleneğinde her kadının kendi çocuğunu kendisinin beslemesi gerektiği düşüncesinin hâkim olduğundan söz edilmiştir. Zira başka biri çocuğu beslediği takdirde o kişinin özelliklerinin çocuğa sirayet edeceğine inanılmaktadır. Örnek vermek gerekirse dergide, kötü bir kadının doğan bir çocuğa süt vermesinin kendisinde bulunan bütün kötülükleri de aktarmasına neden olacağı düşüncesinin var olduğu anlatılmıştır. (Jukić, 1870, s. 166).

Bosanski Prijatelj'de Bosna'daki gelenekler Hristiyanlar ve Müslümanlar açısından ayrı olarak ele alınmıştır. Hristiyanlar için vaftizin oldukça önemli olduğu vurgulanmıştır. Bu ritüel ve sonrasında yaşanan hediyeleşme, isim verme süreçleri dergide anlatılmış ve bununla ilgili olarak da "*Bez kršćenja nije spasenja!"* yani *"Vaftiz olmadan kurtuluş olmaz!*" anlamına gelen halk atasözüne yer verilmiştir (Jukić, 1870, s. 167). Vaftiz çok önemli bir ritüel olarak görülmektedir. Bu nedenle Bosna'daki Katoliklerin zengin kesimleri tarafından çocuk doğduğu zaman "*jabuka*" yani "*elma*" adı verilen atkı/şal gibi bir hediye ya da başka türde bir hediye hazırlandığı ve bu süreçte "*vaftiz ve vaftiz babasının*" oldukça önemli bir husus olduğu belirtilmiştir. Rahiplere vaftiz için 20 para (5 kuruş) ödendiği ve rahibin ebeveynleri, vaftiz babasını, yerini yazdığı anlatılmıştır. Hristiyanlar (Ortodokslar) için durumun biraz farklı olduğu, vaftiz işleminin dışarda değil evde yapıldığı, vaftiz için su hazırlanıp içine güzel çiçekler konduğu, din adamının eve geldiği, akrabaların evde toplandığı söylenmiştir (Jukić, 1870, s. 169). Jukić'in verdiği bilgilere bakıldığında Katoliklerin ve Ortodoksların çocuklarına verdikleri isimlerin de farklı olduğu öğrenilmektedir. Buna göre genel olarak Boşnakların

eski halk isimlerini kullanmamaya başladıklarına (Ostoja, Vuk, Želimir) değinilmiş ve Katoliklerin erkek çocukları için havarilerin isimlerini ve bazı başka isimleri seçtikleri söylenmiştir. Katoliklerin erkek çocuklar için Stiepo, Jozo, Rade, Ilija, Juro, Niko (Nikola), Božo, Šimo (Šimun), Anto (Antun), Grgo, Frano; kız çocuklar için Mare (Marija), Kate, Luce (Lucija), Angje (Angjelija), Ane (Ana), Ivka (Ivanna), Ore (Ursula), Cvita (Flora), Jurka (Georgia), Mande (Mandalena) gibi isimler kullandığı belirtilmiştir. Bununla birlikte yeni isimlere yönelindiği ve Delfe, Biserka, Zorka, Ljubica, Filomena gibi isimlerin olduğu da ifade edilmiştir. Hristiyanlar yani Ortodoksların da havari isimlerini seçtikleri ve erkek çocuklar için kullandıkları söylenmiştir. Buna göre erkek çocuklar için Stefan (Stevan), Jovan, Gjuragj (Giorgia, Gjoko), Ilija, Antonija, Trifun (Trivun), Mihajlo, Mitar, Nikola, Simo (Simeun); kız çocuklar için Maria (Mara), Joka (Joana), Cvita, Gjurgija, Perka (Petronila), Ljuba (Ljubica) isimlerini tercih ettikleri söylenmiştir (Jukić, 1870, s. 168-169). Bosanski Prijatelj'de anlatıldığı üzere Müslüman ailelere de yer verilerek çocukları doğduğu zaman vaftiz töreni gibi herhangi bir merasim yapmadan isim verdiklerinden bahsedilmiştir. Verilen isimlerin Yahudi veya Arap kökenli isimler olduğu aktarılmıştır. Erkek çocuklar için Yusuf (Josip), Jaho, Alija (Ilija), Mujo, Mustafa, Muhamed, Meho, Sećo, Suljo, Smajo (Izmail), Bego, Ibro, Asan, Zulfo, Omer, Gane, Ibrišim isimleri seçilirken kız çocuklar için Mejra (Mejrima, Marija), Fate, Kade, Zejna (Zejnija), Bega, Šeća, Anće (Angje), Gjula isimlerinin verildiğine dair bilgiler aktarılmıştır. Bununla birlikte Çingenelerin de Türkleri takip ettikleri, Jukić'in tabiriyle Türk yani Müslüman olmak istediklerine değinilmiştir. Bununla birlikte Çingenelerin Avram, Izak, Jakov, Salomon gibi isimleri kullandıkları ve İspanyollar Saraybosna'ya taşındıkları için, onların etkisiyle isimlerin de İspanyolca telaffuz edildiği söylenmiştir (Jukić, 1870, s. 172).

Bosna'daki isim kültürünün yanı sıra annelerin çocukları ile ilgili davranışlarına da kültürel bir öge olarak yer verilmiştir. Bosnalı annelerin çocuklarını oldukça erken sayılabilecek bebeklik döneminde, yürümeye, konuşmaya zorladıkları ve bu davranışlarının "*ako se sad svačem nauči, poslje će bit junak*" yani "*eğer şimdi her şeyi öğrenirse, sonra kahraman olacak*" anlamına gelen atasözlerine yansıdığı ifade edilmiştir (Jukić, 1870, s. 178). Yine Bosna'daki annelerin çocuklarını sık olarak yıkadıkları (özellikle pazar günleri), yıkarken sabun kullanılmadan farklı bir şekilde hazırlanan soğuk suyla yıkadıkları ve bunun çocukların güçlü olmasını sağladığına dair inançları olduğu anlatılmıştır (Jukić, 1870, s. 178). Jukić, Bosanski Prijatelj'de Bosna'daki doğan çocuklardan bahsederek ayrıntılı bilgi verdiği için evlat edinme konusuna da değinmek istediğini belirtmiştir. Bosna'da yasal bir evlat edinme durumu olmadığı, Hristiyanlar bir genci evlat edinmek isterlerse o genci evlerine aldıklarını, kızlarıyla evlendirdiklerini, mirasçı yaptıkları ancak evlat edinilen çocuğun itaatsiz biri olma durumunda ise aile tarafından reddedilme hakkı olduğu söylenmiştir. Türklerin (Müslümanların) ise farklı bir geleneği olduğu, zayıf çocukları evlat edindikleri ve gerçekten o ailenin çocuğu gibi tüm mallar üzerinde veraset hakkı olduğu anlatılmıştır (Jukić, 1870, s. 174-175). Bir Fransisken rahip olan Jukić'in özellikle Hristiyan annelerin çocuklarını nasıl büyüttüğü, çocuk konuşmaya başladığında nasıl dua edeceklerine ve hac çıkaracaklarına dair bilgileri ayrıntılı şekilde aktardığı (Jukić, 1870, s. 175-176) görülmektedir. Ancak tam da bu noktada Jukić'in, Bosna'daki halkların geleneklerini anlattığı ve farklı kimlikleri

sunduğu doğru olmakla birlikte bazı konularda tüm kimliklere eşit derecede ve nesnel bir şekilde yaklaşamadığını belirtmek gerekir. Örnek vermek gerekirse Hristiyanlar için önemli olan "*vaftiz*" konusunu ayrıntılı bir şekilde anlatırken Müslümanlar için önemli bir kimlik belirtisi olan "*sünnet"* konusunu eleştirel bir şekilde dile getirmiştir (Jukić, 1870, s. 170-172).

5. Bosna'da Kültürel Hayatın İzleri

Bosanski Prijatelj dergisi Bosna'da var olan kültürü, okurlarına sunma amacı edinmiş bir dergi olduğundan Ivan Franjo Jukic dergisi için atasözleri, bilmece, şiir ve halka ait pek çok kültürel öğeyi toplamıştır (Kodrić, 2018, s. 88). Bununla birlikte derginin hedeflerini yükselterek okurlara Bosna'da oldukça eski (taş, pul, para vb.) nesnelerin olduğunu söylemiş ve Boşnakların bunları buldukları takdirde kendisi ile irtibata geçmeleri için ricada bulunmuştur. Yazar bu koleksiyonu "*Bosna Müzesi*" kurmak için istediğini belirtmiştir (Kruševac, 1978, s. 25; Seyhan vd., 2016, 147). Bu yönüyle değerlendirildiği zaman Jukić'in çalışmasının Bosna ve Hersek çevresindeki halk eserlerini toplama anlamında oldukça önemli bir eser olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra Jukić'in dergi çalışması, Hristiyan ve Müslümanların Boşnak sözlü edebiyatını da içermekte ve Bosna-Hersek'te "*yerli*" birlik duygusunu da hissettirmektedir (Kodrić, 2018, s. 87). Jukić'in dergisi için topladığı sözlü kültür ürünleri incelendiğinde bazı Türkçe unsurlara rastlanmaktadır. Keza dergideki atasözleri incelendiğinde Türk dilinde kullanılmakta olduğu bilinen bazı atasözleri ve deyimlerin benzer şekilde Boşnak dilinde de yer almış olabileceği görülmektedir. Bunlardan birkaçına örnek vermek gerekirse "*Ako je daleko bagdat, blizu aršin-Bağdat uzaksa arşın yakın*" (Jukić, 1850, s. 120), "*Bog dao, Bog uzeo- Allah verdi, Allah aldı*" ((Jukić, 1850, s. 122), "*Gledaj majku, a uzimaj djevojku- Annesine bak kızını al*" "*Gladan kao vuk - Kurt gibi aç*", "*Gladan kao pas-Köpek gibi aç*" (Jukić, 1861, s. 171), "*Danas jesmo, sutra nismo- Bugün varız, yarın yokuz*", "*Daleko od oćiuh, daleko od serca- Gözden ırak, gönülden ırak*", "*Danas meni, sutra tebi-Bugün bana, yarın sana*", "*Danas vezir, sutra rezil-Bugün vezir, yarın rezil*" (Jukić, 1851, s. 182), "*Duge kose, a kratku pamet žena imade- Saçı uzun aklı kısa*" (Jukić, 1851, s. 188) anlamına gelen atasözleri ve deyimlere rastlanmaktadır.

Atasözlerine bakıldığında görülen benzerlikler Jukić'in, topladığı çeşitli halk şiirlerinde de görülmeye devam etmiştir. Yayınlanan bu şiirlere bakıldığında Türkçe söz varlığına rastlanmaktadır. Örneğin derginin birinci sayısında yer alan halk şiirlerinin içerisinde Türkçe kelimelere rastlanmaktadır. Bu kelimelerden bazıları "*terdžuman (tercüman), konakči (Konakçı), turčin (türk), demir pendžer (demir pencere), beg (bey), ikindi klanjati (ikindi namazı kılmak), vezir, serasker, kapetan, šeher (şehir), Stambol (İstanbul), Jeničar (yeniçeri), agaluk, bašaluk (paşaluk), bajraktar (bayraktar), barjak (bayrak), Turnadži (turnacı), din, iman, zulumćar (zulümkar), ramazan, Balkan, divit, kalem, mejdan (meydan)*" gibi bir ya da iki harf değişikliğiyle Boşnak diline geçen kelimelerdir (Jukić, 1850, s. 34-43). Ömer Paşa Latas tarafından keşfedilen Jukić, derginin ikinci ve üçüncü sayısında minnetle hareket ederek Ömer Paşa ile ilgili bölüm hazırlamıştır. Bu bölümlerden ikinci sayıda Ömer Paşa'ya ithafen "Slavodobitnicu svietlom gospodaru Omer Paši Latasu- Latas'a şan kazandıran aydınlık hükümdar Ömer Paşa" adlı bir şiir

yayınlanmıştır (Jukić, 1951, s. 1-21). Bu şiirin sonunda ise şiirde geçen bazı Türkçe kelimelerin Boşnakça anlamlarının listesi yapılmıştır (Jukić, 1951, s. 22-24). Şiirde geçen Türkçe kelimelerden bazıları şunlardır: "*Aferim, aga, asi, asiluk (asilik), barut, ćaba (çaba), taht, beg (bey), dušmanin (düşmanin), džumruk (gümrük), čardak (çardak), haber, jazuk (yazık), kavga, kanun, konak, muhimat (Mühimmat), mujezin (müezzin), nalet, nizam, paša (paşa), pendžer (pencer), padišah (padişah), šeriat (şeriat), teslim, torba*" (Jukić, 1951, s. 22-24). Sonuç itibariyle, şiirler incelendiğinde Türkçe'den Boşnakça'ya geçen kelimelerin (turcizam) olduğu görülmektedir. Bu da Bosanski Prijatelj dergisinin yayınlandığı zamanda Türkçe'nin Boşnak diline etkisini göstermesi açısından önemlidir. Kelimeler incelendiğinde bazı Türkçe kelimelerin doğrudan Boşnak dilinde yer edindiği (aga, asi vb.) bazı kelimelerde ise bir ya da iki harf değişikliği olduğu (paša-paşa, pendžer-pencere vb.) ancak fonetik olarak Türkçe'deki gibi okunduğu ve telaffuz edildiği görülmektedir. Diller arasında yaşanan geçişin çok fazla değişmeden bir başka dile geçmesi ve benzerliğin sayıca çok olması, iki dil arasında ilişkinin dolayısıyla sosyal yaşamda kültür alışverişinin olduğunu göstermektedir (Haliloğlu, 2023, s. 140-141).

Bosanski Prijatelj dergisi Latin harfleri kullanılarak neşredilmiş bir yayındır. Bu nedenle Jukić, Venedik ve Roma haricinde yazı ve basım için gerekli yer olmadığından bahsetmiş ve Bosnalı Fransiskenlerin kullandıkları alfabeye kısaca değinmiştir. Ayrıca Dubrovnik, Dalmaçya, Slavonya-Macaristan taraflarında Latin harflerini kullanan yazarlar olduğunu söylemiştir. (Jukić, 1851, s. 83). Kendisi de Latin alfabesi kullanan bir yazar olan Jukić, dergisinde Latin harfleri kullanan bazı yazarların biyografilerine kısaca yer vererek onları tanıtmak istemiştir. Tanıttığı bu yazarlar Ivan Bandulović, Ivan Anćić, Lovro Sitović, Marian Lekušić, Jeronim Filipović, Dobretić Marko, Filip Lastrić, Vico Vicić, Gergo Ilić, Augustin Miletić, Stjepan Marjanović, Ambros Matić Rafo Barisić, Mihovil Čuić, Franjo Sitnić'tir (Jukić, 1851, s. 83-90). Bunun haricinde dergide biyografik başka bilgilere de yer verildiği görülmektedir. Örneğin, F. Mate Benlić (Jukić, 1850, s. 18-21), Marijan Šunjić (Jukić, 1870, s. 188- 190) biyografileri ve Omer paša i bosanci Turci ismiyle (Jukić, 1861, s. 42-71) Ömer Paşa ve Bosnalı Türkler hakkında bilgiye yer verilmiştir. Jukić, atasözü, şiir, biyografi gibi kültürel bilgilerin aktarılmasının yanı sıra Bosna'daki eğitime dair de bilgi vermek istemiştir. Bu sebeple Bosna'daki derslikleri ele alarak mevcut durumu aktarmıştır. Örneğin dördüncü sayıda "Bosna'da derslikler" başlığıyla Bosna'daki eğitime dair bilgi vermiş ve yeni açılan okullar ile öğrenci sayıları aktarılmıştır. Aktarılan bu bilgilerden okullarda Latince-Sırpça okuma yazma, aritmetik derslerinin verildiği öğrenilmektedir (Jukić, 1870, s. 191). Saraybosna gibi pek çok yerde açılan bu 26 okul sıralanarak papaz, rahip ya da papaz yardımcısı yetiştirildiği söylenmiştir (Jukić, 1870, s. 191-192).

6. Sonuç

Bosnalı Fransisken rahip Ivan Franjo Jukić'in büyük emek vererek yayına hazırladığı Bosanski Prijatelj, Bosna hakkında edebiyattan, kültüre, coğrafyadan geleneklere kadar pek çok konuyu ele alan oldukça geniş içeriğe sahip bir dergidir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde çıkarılan dergi, Jukić'in çalışmaları ve gözlemleri aracılığıyla da olsa Bosna hakkında fikir sahibi olunmasını sağlamaktadır. Latin

harfleri baz alınarak hazırlanan dergide atasözleri, deyimler ve şiirler üzerinden sunulan bilgilere bakıldığında Türkçe söz varlığının (Turcizam) olduğu, belli başlı deyim ve atasözlerinin Türkçe ve Boşnakça dillerinde yer aldığı görülmektedir. Diller arasındaki bu geçişler, Türklerle Bosna'da yaşayanlar arasında bir kültür alışverişi olduğunun en bariz kanıtlarını oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra Bosanski Prijatelj'de, Bosna'da yaşayan halkların geleneksel yaşamlarından kesitler sunulması bölgede var olan farklı kimlikler açısından önemlidir. Jukić'in tabiriyle, Kristiyanlar-Katolik, Hristiyanlar-Ortodoks, Müslümanlar "kendilerini Türk olarak adlandırmayı seven" kişiler ve Çingeneler "Türk gibi olmayı isteyen" kişilerdir. Ayrıca dergide halk geleneklerinin anlatılması bölgedeki halkın kimlik oluşumları sonucunda kullanılan isimlerini de göstermektedir. Jukić'in eserinde detaylı şekilde yer verilen çocuklara isim koyma süreci üzerinden gidilecek olunursa farklı kimlik sahiplerinin çocuklarına koyacakları isimlerdeki tutumların dahi bir kimlik belirteci olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra Jukić'in kavram olarak kullandığı kelimeler doğrudan tek bir etnik aidiyeti ifade etmemektedir. Örneğin Jukić "Boşnak" tabirini "Bosnalı" anlamında kullanırken, Müslümanlar için kullandığı "Türk" tanımını da "İslam dinine inanan kimseler" anlamında kullanarak doğrudan etnik bir gaye gütmemiştir. Bu anlamda Jukić'in tüm "Güney Slavları" kapsayan bir düşünce sistemiyle hareket ettiği söylenebilmektedir. Bazı konularda Hristiyan kimliği (halkın gelenekleri vb.) üzerinde daha çok durmuş ve açıklama ihtiyacı hissetmiş olması ise onun bireysel dini kimliğinden ve rahip olmasından kaynaklanmaktadır. Özetle Jukić'in dergiyi oluştururken kimliklere eşit mesafede yaklaşmaya çalışarak eserini kaleme aldığı ve Bosna'daki sosyo-kültürel hayata dair geniş bir bilgi yelpazesi sunduğu söylenebilmektedir.

Kaynakça

Akyıldız, A. (2011). "Tanzimat", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt:40.

Babić, M. (2020). Portret Ivana fra Frane Jukića, *Colloquia Franciskana*, 2, 17-33.

Babuna, A. (2012). *Bir ulusun doğuşu geçmişten günümüze Boşnaklar,* (Çev). Hayati Torun, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Baković, M. & Andrić, M. (2000). Godina 1883-Pokušaj jezične standardizacije u Bosni i Hercegovini i sudbina dlustuševe početnice*, Jezik: Časopis za Kulturu Hrvatskoga Književnog Jezika*, 67(5), 165-184.

Britannica. (2024), https://www.britannica.com/place/Croatia/Croatian-national-revival adresinden 3 Haziran 2024 tarihinde alınmıştır.

Čeklić, V. (2021). Ilirski pokret i Bosansko Muslimanski književno kulturni preporod, *ANALI Gazi Husrev-Begove Bibloteke Knjiga XIX-XX*, (Ur): Enes Karić, El-Bejan.

Dizdar, H. (1997). Bilješke o razvitku Štampe u Bosni i Hercegovini, *Bosniaca-Časopis Nacionalne i Univertetske Biblioteke Bosne i Hercegovine*, No. 2, 39-47.

Haliloğlu, G. (2023). *Boşnak Kimliğinin Oluşumunda Basının Rolü: Sarajevski Cvjetnik Gazetesi,* [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Trakya Üniversitesi.

Huseinčehajić, V. M. (2010). Pisana rijeć i biblioteke u Bosni i hercegovini kod Katolika za vrijeme Osmanske uprave, *Bosniaca-Časopis Nacionalne i Univertetske Biblioteke Bosne i Hercegovine*, No. 15, 70-76.

Jukić, I. V. (1850). *Bosanski Prijatelj Časopis saderžavajući potreiebite koristne i zabavne stvari,* Svezak I, Berzouskom Narodne Tiscarnice Dra. Ljudevit Gaja.

Jukić, I. V. (1851). *Bosanski Prijatelj Časopis saderžavajući potreiebite koristne i zabavne Stvari,* Svezak II, Berzotiskom dr.a Jludevit Gaja.

Jukić, I. V. (1861). *Bosanski Prijatelj Časopis saderžavajući potreiebite koristne i zabavne stvari,* Svezak III, Berzotiskom Antun Jukića.

Jukić, I. V. (1870). *Bosanski Prijatelj Časopis saderžavajući potreiebite koristne i zabavne stvari,* Svezak IV, Tiskom Ivana Vončine.

Kodrić, S. (2018). *Studije iz kulturalne Bosnistike: (Književnoteorijske i Književno historijske teme),* Knjiga 20.

Kruševac, T. (1978). *Bosansko Hercegovački listovi XIX. Vjeku*, Veselin Mesleša.

Kuna, H. (1979). Grafijsko-ortografski uzusi Iliraca i književna Franjevačka tradicija u "Bosanskom Prijatelju, *Književni Jezik,* No: 3, 5-16.

Pejanović, Đ. (1952). *Štamparije u Bosni i Hercegovini 1529-1951*, Svjetlost.

Praštalo, T - Cukac, N. (1993). Early journals in Bosnia and Herzegovina, *Learned Publishing,* 6(1), 25-28.

Saydam, A. (2007). "Ömer Lutfi Paşa (1806-1871), TDV İslam Ansiklopedisi*,* Cilt: 34.

Seyhan, S. vd. (2016). *Osmanlı dönemi Bosna basın tarihi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Wollff, R. L. (1956). *The Balkans in our time*, Harward University Press.

İnternet Kaynakları:

"Antun Knežević". (2024). Hrvatski biografski leksikon https://hbl.lzmk.hr/clanak/knezevic-antun adresinden 1 Eylül 2024 tarihinde alınmıştır.

"Janko Jurković". (2024). Hrvatski biografski leksikon https://hbl.lzmk.hr/clanak/jurkovic-janko adresinden 1 Eylül 2024 tarihinde alınmıştır.

"Müsellim". (2024). Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, https://sozluk.gov.tr/ adresinden 13 Ekim 2024 tarihinde alınmıştır.

Ekler

Ek 1: Bosanski Prijatelj, (Svezak I).

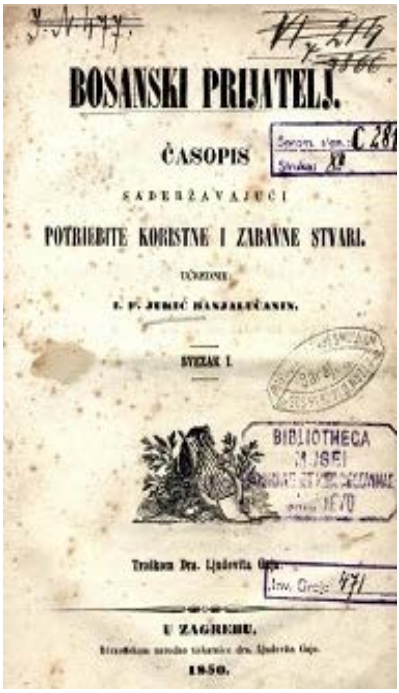
BOSANSKI PRIJATELJ.

ČASOPIS

SADERŽAVAJUĆI

POTRIEBITE KORISTNE I ZABAVNE STVARI.

SVEZAK I.

U ZAGREBU.

1850.

Ek 2: Ivan Franjo Jukić

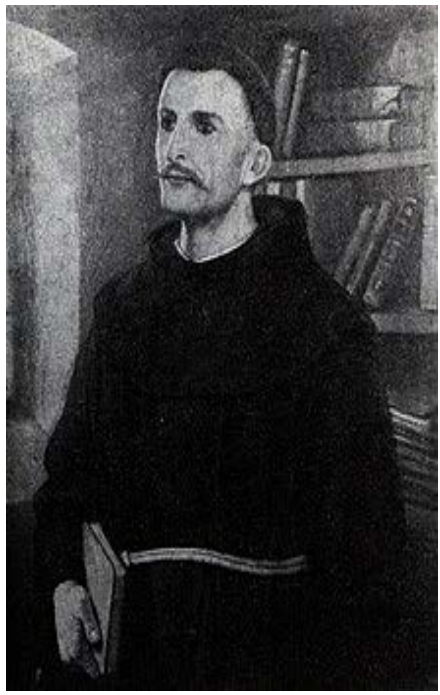

BOŞNAK ALHAMİYADO EDEBİYATI ÇALIŞMALARI BİBLİYOGRAFYASI

Öğr. Gör. Cengiz Çelik[1]
Arş. Gör. Dilara Aydın[2]

Özet

Bibliyografya, belirli bir alandaki yazılı eserlerin sistematik bir listesini sunan, araştırmacılara rehberlik eden bir çalışma türüdür. Bu tür çalışmalar, özellikle belirli bir alan hakkında bilgi edinmek ve daha derin araştırmalar yapmak isteyenler için büyük kolaylık sağlar. Boşnak Alhamiyado edebiyatı ise Boşnakların kendi dillerinde Osmanlı/Arap harfleriyle kaleme aldıkları edebî eserlerden oluşmaktadır. Bu edebiyat, İslam'ın Balkanlar'da yayılmasıyla birlikte gelişen kültürel ve dinî etkilerin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı/Arap harfleriyle yazılmış Boşnakça eserler, dinî ve tasavvufi öğretileri yaymak amacıyla sade bir dil kullanılarak oluşturulmuştur. Bu bağlamda Boşnak Alhamiyado edebiyatı, Boşnakların İslamî kimliğini ve kültürel mirasını yansıtmakta önemli bir rol oynamıştır. Boşnak Alhamiyado edebiyatı, Balkanlar'daki Boşnak kültürel mirasının önemli bir parçasıdır ve özellikle 19. yüzyılın sonlarına kadar aktif olmuştur. Osmanlı'nın bölgeden çekilmesi ve Latin alfabesinin yaygınlaşmasıyla bu gelenek zayıflamıştır.

Boşnak Alhamiyado edebiyatı çalışmaları bibliyografyasının hazırlanmasıyla hem Türk hem de Boşnak edebiyatı araştırmalarına katkı sağlamak ve konuya ilgi çekmek hedeflenmiştir. Zira Bosna-Hersek'teki bilinirliğine karşın Türkiye'de konu üzerine çalışmalar kısıtlıdır. Bu bibliyografya ile Osmanlı dönemiyle şekillenen ortak kültürel mirası ve iki millet arasındaki güçlü bağları ortaya koymak; ayrıca bu tür çalışmalar ile kültürel zenginliklerin korunmasına, tarihî bağların hatırlanmasına ve gelecek kuşaklara aktarılmasına yardımcı olmak amaçlanmıştır. Boşnak Alhamiyado edebiyatı gibi değerli bir mirasın çalışmalar yoluyla belgelenmesi, özelde iki milletin genelde ise Balkanlar edebiyatının ortak tarihine ve edebî geleneğine olan katkılarını daha iyi anlamak için önemli bir kaynaktır.

Boşnak Alhamiyado edebiyatının belgelenmesi, Balkanlardaki İslamî mirasın ve edebî geleneklerin korunması ve daha fazla incelenmesi açısından son derece önemlidir. Gelecekte bu alan üzerine yapılacak daha derin araştırmalar, bölgedeki kültürel zenginliğin ve tarihî bağların daha da gün yüzüne çıkmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Alhamiyado, Boşnak Alhamiyado Edebiyatı, Balkanlar, dinî edebiyat, bibliografya

1 Tiran New York Üniversitesi, scengizcelik@gmail.com, ORCID:0009-0006-9922-7636.
2 İstanbul Üniversitesi, dilara.aydin@istanbul.edu.tr, ORCID:0000-0002-9995-8715.

BIBLIOGRAPHY OF BOSNIAK ALJAMIADO LITERATURE STUDIES

Abstract

A bibliography is a type of scholarly work that presents a systematic list of written works in a particular field, serving as a guide for researchers. Such works are particularly beneficial for those seeking to gain knowledge about a specific area and conduct more in-depth research. Bosniak Alhamiyado literature, on the other hand, consists of literary works written by Bosniaks in their own language using the Arabic script. This literary tradition emerged as a product of the cultural and religious influences that developed alongside the spread of Islam in the Balkans. Bosnian-language works written in Arabic script were created using simple language with the aim of disseminating religious and Sufi teachings. In this context, Bosniak Alhamiyado literature has played a crucial role in reflecting the Islamic identity and cultural heritage of the Bosniak people. The Bosniak Alhamiyado literature is an important part of the Bosniak cultural heritage in the Balkans and was especially active until the late 19th century. With the withdrawal of the Ottoman Empire from the region and the spread of the Latin alphabet, this tradition weakened.

With the preparation of the bibliography of Bosniak Alhamiyado literature studies, it is aimed to contribute to both Turkish and Bosniak literature research and to attract attention to the subject. Because despite its awareness in Bosnia and Herzegovina, studies on the subject are limited in Turkey. With this bibliography, it is aimed to reveal the common cultural heritage shaped by the Ottoman period and the strong ties between the two nations; in addition, with such studies, it is aimed to help preserve cultural riches, remember historical ties and transmit them to future generations. Dec. Documenting a valuable heritage such as the Bosniak Alhamiyado literature through studies is an important resource for better understanding the contributions of the two nations to their common history and literary tradition.

The documentation of Bosniak Alhamiyado literature is extremely important for the preservation and further study of the Islamic heritage and literary traditions in the Balkans. Further in-depth research on this area in the future will contribute to further bringing to light the cultural richness and historical ties in the region.

Keywords: Alhamiyado, Bosniak Alhamiyado Literature, Balkans, religious literature, bibliography

1.Giriş

Matbaanın 1470'li yıllardan itibaren giderek yaygınlaşmasıyla birlikte basılı eserlerin sayısında sürekli artan bir ivme meydana gelmiştir. Bu ivme beraberinde araştırmacılar için ilgili konuyu ihtiva eden kitapların bir liste altında toplanması gerekliğini doğurmuştur. Bu gereklilik neticesinde bugün "Bibliyografya" dediğimiz çalışmalar, Yunanca "biblion" (kitap) ve "graphien" (yazmak) kelimelerinden türemiş bir terimdir ve Fransızca "bibliographie" kelimesinin karşılığı olarak Türkçede kullanılmaktadır. Genel anlamda, belirli bir konuda veya belirli bir dönemde yazılmış ya da yayımlanmış eserlerin düzenlenmiş bir listesini sunar. Türkçede, bibliyografya anlamında "esâmî-i kütüb", "ilm-i kütüb", "ahvâl-i kütüb" gibi çeşitli terimler de kullanılmıştır. Ayrıca "literatür" ve "kitâbiyât" kavramları da bu anlamda kullanılabilir (Durmuş, 2002, s.83).

Bibliyografyalar, kataloglardan farklı olarak yalnızca bir kütüphanede veya kitabevinde bulunan eserleri değil, belirli bir konuya veya döneme dair tüm yayımları kapsayacak şekilde hazırlanır. Bibliyografyalar, hazırlama yöntemlerine ve kapsamlarına göre farklı türlere ayrılırlar. Bu türler, herhangi bir konu sınırlaması olmaksızın tüm yayınları içeren genel bibliyografyalar; belirli bir kültür, bilim veya teknik dalına odaklanan yayınları kapsayan ihtisas bibliyografyaları; yalnızca seçilmiş yayınları içeren konuya göre sınırlandırılabilir ya da tüm yayınlardan seçme yapılabilen seçme bibliyografyalar; belirli aralıklarla yayımlanan ve düzenli güncellenen yayınları içeren periyodik bibliyografyalar; belirli bir dönemde yayımlanan eserlerin topluca derlenmesiyle oluşturulan kümülatif bibliyografyalar; listelenen eserler hakkında bilgi veren açıklamalı bibliyografyalar ve eserlere eleştirel bir bakış açısı sunan eleştirel bibliyografyalar (Durmuş, 2002, s.83) olmak üzere sınıflandırılmaktadır. Bu yapıları sayesinde bibliyografyalar, araştırmacılar ve öğrenciler için önemli bir rehber niteliğindedir.

Boşnak Alhamiyado edebiyatı ise Osmanlı döneminde Bosna Hersek'te gelişen, Boşnak Müslümanların Boşnakçayı Osmanlı/Arap alfabesi kullanarak yazdığı bir edebî gelenektir. Bu geleneğin adlandırılması İspanya'ya dayanır. İspanyollar uzun yıllar süren Osmanlı/Arap hâkimiyeti neticesinde kendi dillerini Osmanlı/Arap harfli olarak yazmalarıyla oluşan edebiyatlarını "texosaljamiados" olarak adlandırmışlar, Boşnaklar da bu adlandırmadan etkilenmişlerdir. "Alhamiyado" terimi, Arapça "al-'acemiyye" kelimesinden türetilmiştir ve "Arapça olmayan" anlamına gelir. Bu terim; Osmanlı/Arap harfleriyle yazılmış, Arapça dışında dillerdeki edebî eserleri tanımlamak için kullanılır. Boşnak Alhamiyado edebiyatı, Bosna'daki Müslüman toplumun hem kültürel hem de dinî kimliğini korumaya çalıştığı bir dönemde ortaya çıkmıştır ve Osmanlı Devleti'nin etkisiyle şekillenmiştir (Nametak, 1981- s.7-8).

Bu çalışmada Boşnak Alhamiyado edebiyatı ile ilgili çalışmaların bir bibliyografyası oluşturularak Türk ve Boşnak edebiyatları araştırmacılarına katkı sağlamak hedeflenmiş, böylelikle henüz üzerine çok eğilinmeyen bu alana araştırmacıların dikkatini çekmek amaçlanmıştır. Bu hedef ve amaç doğrultusunda ilk olarak Boşnak Alhamiyado edebiyatına dair bilgiler hülasa edilecek ardından da yöntemi ile Boşnak Alhamiyado edebiyatı çalışmaları bibliyografyasına yer verilecektir.

2.Türklerin Balkanlardaki Varlığı ve Bosna

Türklerin Balkanlardaki varlığı çok daha eski tarihlere konumlanmaktadır. Hun, Peçenek, Avar, Kuman/Kıpçak ve Uz gibi Türk boyları balkanlarda yaşamışlar ve bu yaşamları esnasında Balkan dillerini de etkilemişlerdir. Günümüzde kullanılan 'Balkan' coğrafi adının da ad koyucuları olmuşlardır. Türkçede sarp ve ormanlık dağ (Eren 2020,46) anlamına gelen Balkan kelimesi, bugün içerisinde çok sayıda milletin ve on iki devletin yaşadığı büyük bir coğrafi bölgenin adıdır. Bir coğrafi bölgenin adının Türkçe olması Türklerin bölgeye olan ilgisinin ne kadar eski olduğunun da açık göstergesidir.

Moğol istilasının etkisiyle birlikte Anadolu Selçuklu Devleti zayıflamış ve pek çok tekke sakini balkanlara yönelmiştir. Osmanlı Devleti kurulmadan çok önce Ahmed Yesevi silsilesinin bir uzantısı olan Türk dervişlerinin yerleştikleri bilinmektedir. Türkistan'dan Balkanlara kadar olan coğrafyada kurulan bütün tarikatlarda ve tasavvuf ekollerinde doğrudan ya da dolaylı olarak Yeseviliğin etkisi görülmüştür (Sancak 2016/ 692). İslâm dini, Balkanlarda kitlesel olarak gerçek anlamıyla Osmanlı Türk Devletinin bölgeye yerleşmesinden sonra yayılmaya başlamıştır. İslâm'ın kabul görmesi ve yayılmasında daha önce Sarı Saltuk, Hacı Bektaşi Veli; Gazi, gazi derviş, Horosan Erenleri veya Alperenler adı verilen dervişler en önemli bir etkisi olmuştur.

Hâkim güç olan Osmanlı Devleti, Balkan coğrafyasındaki entelektüel birikime yönelen insanları kendi çekim alanın içine almıştır. Bölge yaşayan pek çok insan Balkanlarda açılan medrese ve tekkelerin yansıra İstanbul başta olmak üzere Bursa, Edirne İzmit gibi devletin çeşitli şehirlerinde eğitim aldıktan sonra bölgelerine dönmüştür. Balkanlılar, hem kendi içerisinde açılan medrese, tekke ve dergahlar da hem de Osmanlı Devleti'nin kültür ve eğitim merkezlerinden beslenerek entelektüel birikimleri kendi coğrafyasına taşımasıyla Balkanlarda yeni bir aydınlar zümrenin doğmasını sağlamıştır.

Hristiyanlığın, Bogomil adı verilen yorumuna inanan Bosnalılar ise Ortodoks ve Katolik kiliselerine bağlanmamışlardır. Kendi inanç sistemlerini 1463 yılında Fatih Sultan Mehmet'in gerçekleştirdiği Türk fethine kadar sürdürmüşlerdir. Bosnalılar bir baskı altında kalmaksızın kendilerine daha yakın olan İslamiyet'i seçerek yeni bir kimlik oluşturmuşlardır. Böylelikle, Slavlaşmaktan ayrılmış ve İslam'ı seçerek bölgede bambaşka bir edebi akımın da önünü açmışlardır.

3.Boşnak Alhamiyado Edebiyatı

İslamiyet'in Balkanlara ulaşmasıyla birlikte Boşnaklar, Osmanlı/Arap harflerini öğrenmiş; İslam dinine duydukları ilginin bir yansıması olarak dinî ve edebî eserler üretmeye başlamışlardır. Bu eserlerde Boşnakça, Osmanlı/Arap alfabesiyle yazılmış böylece Boşnak toplumunun kimliğini ve inancını koruma amacıyla Boşnak Alhamiyado edebiyatı oluşmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun 15.yüzyılda Bosna Hersek'i fethetmesiyle birlikte Osmanlı/Arap harfli ilk Boşnakça metinlerin resmî evraklar olduğu düşünülmektedir. Edebî eserlerin ise 16. yüzyılın sonlarına doğru oluştuğu ileri sürülmektedir. Nitekim Osmanlı/Arap harfli Boşnakça yazılarak günümüze ulaşan şimdilik en eski edebî eser, 1588/89 yıllarına tarihlenen Erdelli

Hasan'a ait *Hırvat Türküsü (Hirvat Turkisi)* isimli manzumedir (Kalajdžija, 2009, s.249-251).

Boşnak Alhamiyado edebiyatının kuruluş ve gelişiminde edebî eserler öne çıkmaktadır. Bu eserler hem manzum hem de mensur olarak yazılmışlardır. En sık karşılaşılan türler arasında mevlid, ilahi, hiciv, kaside ve arzuhal yer alır. Bu türler, özellikle dinî ve ahlaki öğütler vermek amacıyla yazılmış olup didaktik bir niteliğe sahiptir. Boşnak Alhamiyado edebiyatında en sık görülen tür, ilahilerdir ve samimi dua ilahileri, tasavvufî telkinler içeren ilahiler ile dinî-felsefî meseleleri işleyen ilahiler olmak üzere üç farklı karakterde temaşa edilmektedir. Bunun yanı sıra bu edebiyatta mevlid geleneği de yaygın olup dinî merasimlerde önemli bir yere sahiptir. Zira Süleyman Çelebi'nin mevlidi Boşnakçaya çevrilmiş ve mevlid okuma geleneği, Türk etkisiyle yaygınlaşmıştır. Birçok Boşnak şair, mevlid türünde eserler kaleme almıştır. Kasideler ise bu edebiyatta bilinen mahiyetinden daha dar bir temaya sahiptir. Satirik bir yapıya sahip olan Boşnak Alhamiyado edebiyatı kasideleri, topluma dair eleştiriler ve ahlaki mesajlar vermek amacıyla yazılmıştır. Manzum mektuplar olarak karşımıza çıkan arzuhaller de dönemin toplumsal sorunlarına işaret eden şikâyet mektuplarıdır. Kadılar ve diğer yöneticilere karşı yazılmış bu eserler, dönemin sosyo-politik atmosferini yansıtır. Boşnak Alhamiyado edebiyatında mensur eserler de daha ziyade dinî risalelerdir. Bu risaleler, İslam'ın temel akidelerini aktaran didaktik eserler olup toplumda dinî-ahlaki yapıyı güçlendirme amacı taşır. Manzum mensur fark etmeksizin Boşnak Alhamiyado edebiyatı eserlerinin ortak yönü, Türk-İslam kültürünün etkilerini yoğun bir şekilde taşımalarıdır. Dinî-tasavvufî karakteriyle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren öne çıkan bu edebiyat, 20. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. (Aksoy, 2018, s.186-193).

Boşnak Alhamiyado edebiyatında süreli yayınlardan da 20. yüzyıl ile birlikte bahsetmek mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu döneminde 1864'te Matbuat Nizamnamesi'yle birlikte Saraybosna'da bir vilayet matbaası kurulmasıyla Kiril alfabeli yayınlar başlamıştır. Zira o dönemde Osmanlı/Arap harfleri, henüz sistemli bir şekilde Boşnakçaya uyarlanamamıştır. Ancak daha sonra, Boşnakçanın Osmanlı/Arap harfleriyle sistematik kullanımı Cemaludin Çavuşeviç'in çabalarıyla gerçekleşmiş; *Tarik* ve *Misbah* dergileri, Osmanlı/Arap harfli Boşnakça ile yayımlanmıştır. Süreli yayınlar, Müslüman Boşnak halkının eğitimi ve kültürel gelişimi için önemli bir işlev görmüştür. Özellikle dinî ve ahlaki mesajları yayma gayesiyle çıkarılan bu yayınlar, Alhamiyado edebiyatının dinî-didaktik yapısını yansıtır (Aksoy, 2018, s.194-196).

Boşnak Alhamiyado edebiyatı üzerine Abdurahman Nametak'ın (1981) Boşnakça *Hrestomatija Alhamijado Književnosti* eseri ile Ömer Aksoy'un (2018) Türkçe *Boşnak Alhamiyado Edebiyatı* isimli eseri başta gelen çalışmalardır. Bu çalışmada, daha önceki kaynaklardan yararlanılarak ve önceki bibliyografyalarda bulunmayan güncel çalışmalar eklenerek Boşnak Alhamiyado edebiyatına dair bir ihtisas bibliyografyası oluşturulması hedeflenmiştir. Tüm kaynaklara erişim sağlanmaya çalışılmış olsa da ulaşılamayan ya da tespit edilemeyen yayınların olması mümkündür. Boşnak Alhamiyado edebiyatı, zamanla bu çalışmaya eklemeler yapılmasını gerektirecek kadar geniş bir alandır ve bu konuda daha pek çok çalışma ortaya çıkabilir.

3.1. Bibliyografyanın Amacı

Bu bibliyografyanın amacı; Boşnak Alhamiyado edebiyatına dair mevcut literatürü derlemek, araştırmacılara ve okuyuculara kapsamlı bir kaynak sunmak, disiplinler arası çalışmalara zemin hazırlamak ve alandaki boşlukları belirleyerek gelecekteki araştırmalara yön vermektir. Ayrıca, farklı dillerdeki çalışmaları bir araya getirerek akademik iş birliği ve etkileşime katkı sunmayı amaçlar.

3.2.Bibliyografyanın Yöntemi

Bu araştırmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması ve doküman analizi yöntemi kullanmıştır. Bibliyografya oluşturulurken Türkçe ile Bosna-Hersek'in resmî dilleri Boşnakça, Hırvatça ve Sırpça çalışmalara yer verilmiştir. Bibliyografya oluşturulurken yalnızca Boşnak Alhamiyado edebiyatı çalışmaları esas alınmış, Doğu Slavcası olarak adlandırılan dillerde verilen karışık dilli eserlere ait çalışmalara yer verilmemiştir. Bibliyografya; Türkçe Çalışmalar, Boşnakça Çalışmalar, Hırvatça Çalışmalar ve Sırpça Çalışmalar olmak üzere dört ana başlık altında derlenmiştir. Her ana başlık; Makaleler, Kitaplar, Kitap Bölümleri, Kitap Tanıtımı Yazıları, Bildiriler, Tezler ve Ansiklopedi Maddeleri olmak üzere tespit edilebilen alt başlıklara ayrılmıştır. Bibliyografik künyeler APA7 atıf sistemi esaslarına göre verilmiştir. Her ana başlıktaki bibliyografik künyeler, kendi içinde numaralandırılmıştır. Her alt başlığın altındaki bibliyografik künyeler, yayın yıllarına göre düzenlenmiştir. Her alt başlığın altında yayın yıllarına göre tasnif edilen bibliyografik künyeler yazar soyadlarına göre alfabetik sıralanmıştır. Tezler, "Yüksek Lisans" ve "Doktora" tezi ayrımına gidilmeksizin birlikte gruplandırılmış, lisans bitirme tezleri ve araştırma projelerine yer verilmemiştir. İnternet ortamında hazırlanan sözlük/ansiklopedi maddeleri için ayrı bir başlık açılmayarak, bu kaynaklar da "Ansiklopedi Maddeleri" başlığı altında linkleri ve erişim tarihleriyle birlikte verilmiştir. Eser adlarına sadık kalınmış -yanlış olsa da- imlalarında herhangi bir tasnif yapılmamıştır.

3.3.Bibliyografyanın Önemi

Boşnak Alhamiyado edebiyatı çalışmaları bibliyografyası Boşnak edebiyatı açısından birkaç önemli noktaya hizmet eder. İlk olarak bu edebiyat, Boşnak kültürü ve kimliğinin önemli bir parçasıdır. Bibliyografya, Boşnak Alhamiyado edebiyatı üzerine yapılan çalışmaları bir araya getirerek bu kültürel mirası belgeler ve tanıtır. Buna ek olarak akademisyenler ve öğrenciler için kapsamlı bir kaynak sunarak, mevcut araştırmaları gözden geçirme ve yeni çalışmalar yapma imkânı sağlar. Farklı dillerdeki çalışmaları bir araya getirmesiyle Boşnak Alhamiyado edebiyatının çok dilli ve çok kültürlü yapısını vurgular, böylece disiplinler arası araştırmalara kapı açar. Çalışmaların ve yazarların tanınmasını sağlayarak, Boşnak Alhamiyado edebiyatının uluslararası alanda daha görünür hâle gelmesine katkıda bulunur.

Bu açılardan, bibliyografya, Boşnak edebiyatının hem akademik hem de kültürel değerini artırmada önemli bir rol oynar.

Diğer yandan ise bu bibliyografyanın Türk edebiyatı çalışmaları açısından da önemi bulunmaktadır. Zira Boşnak Alhamiyado edebiyatı, Osmanlı dönemindeki kültürel

etkileşimleri yansıtır. Türk edebiyatı ile Boşnak edebiyatı arasındaki ilişkileri anlamak, tarihî bağların derinliğini ortaya koyar. Bu sebeple bu alandaki çalışmalara kaynaklık etmek ve teşvikte bulunmak elzemdir.

Boşnak Alhamiyado edebiyatında Türkçenin etkileri de belirgindir. Bibliyografya, Türk dilinin farklı formlarını ve edebî üslup özelliklerini farklı ancak yakın bir milletin gözünden de inceleme fırsatı sunar.

4.Bibliyografya

Türkçe Çalışmalar

Makaleler

1996

- "Kaya, F. (1996). Boşnak Edebiyatı. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi,* (1), 134-156."

2009

- "Okumuş, S. (2009). Muhammed Hevâî Üsküfî ve Türkçe-Boşnakça Manzum Sözlüğü Makbûl-i Ârif (Potur Şâhidî). *Turkish Studies*, *4*(4), 823-844."

2013

- "Gürsu, U. (2013). Lügat-ı Bulgarî'de Görülen Ses Hadiseleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (207)."

2014

- "Gürsu, U. (2014). Kitâb-ı Bosnevî İlmihâl'de Geçen Türkçe Kelime ve Ekler. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (209), 129-150."

2016

- "Bayram, S. (2016). Bosna-Hersek'te Türkçe Basın: Muallim. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* (57), 1791-1808."

- "Bayram, S. (2016) Bosna-Hersek'te Türkçe Havzası: Tarik, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9*(45), 58-63."

2018

- "Aksoy, Ö. (2018). Türk Kültürü Etkisinde Teşekkül Eden Bir Edebî Gelenek: Boşnak Alhamiyado Edebiyatı. *Türük Uluslararası Dil Edebiyat Ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, *1*(14), 184-197."

2021

- "Otyakmaz Aydın, H. (2021). Bosna-Hersek Visoko'da Mutasavvıf Bir Hattat: Hüseyin Zilko Efendi Ve Cöngü. *Turkish Studies – Language and Literature, 16*(4), 2459-2480."

2022

- "Bayram, S. (2022). Bosna-Hersek Basınında Türk Edebiyatından Tercümeler. *Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi, 4*(1), 1-27."
- "Haruni, S. (2022). *Geçmişten Günümüze Boşnaklar'da Arap Dili Öğretimi: Önemli Kurumlar, Kaynaklar ve Temsilciler. Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi,* (10), 19-46."

- "Zaimovic, N. (2022). Boşnak Alhamiyado Edebiyatı Kitabından Ibrahıme Terzıja Adlı Şiirin Arapça, Farsça, Türkçe Kelimelerinin Özellikleri Üzerine. *Akademik Matbuat, 6*(1), 45-58."
- "Küçükaytekin, M. H. (2022). Balkanlar'daki Türk Edebiyatına Etkileriyle Alhamiyado Edebiyatı, *Bağ-lar*, *1*(1)."

Kitaplar

2008

- "Kaya, F. (2008) *Çağdaş Bosna Edebiyatı Antolojisi*. Yapı Kredi Yayınları."

2019

- "Aksoy, Ö. (2019) *Boşnak Alhamiyado Edebiyatı*. Bengü Yayınları."

Kitap Bölümleri

2023

- "İsen, M. ve Durmuş, T. (2023). *Balkanlarda Türk Edebiyatı Tarihi-Başlangıcından Günümüze Kadar-*. Türkiye Maarif Vakfı Tiran New York Üniversitesi."

Kitap Tanıtımı Yazıları

2020

- "Balat, G. (2020) Boşnak Alhamiyado Edebiyatı, *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, *2*(2), 125 – 128."

Bildiriler

2011

- "Şenel, M. (2011). *Bosna Hersek'te Boşnaklara Türkçe Öğretmek Amacıyla Yazılmış Türkçe-Boşnakça Sözlükler Üzerine.* 3. Uluslararası Balkanlar'da Sosyal Bilimler Kongresi 29 Mayıs-5 Haziran 2011 Bosna Hersek-Mostar, Bildiri Kitabı,"

2021

- "Köksoy, M. (2021). *Arabica (Alhamijado) Alfabesi ve Arabica Alfabesi ile Bosna'da Arap Diline Dair Telif Edilen Bazı Eserler,* Fsmvü Uluslararası Arap Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Kongresi, Bildiri Kitabı, Demavend Yayınları."

Tezler

2018

- "Vildiç, S. (2018). *Bosna Hersek'te Nakşbendî Tarikatı* [Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi], Yükseköğretim Kurumu Başkanlığı Tez Merkezi."

Ansiklopedi Maddeleri

2000

- "Ljubović, A. ve Aruçi, M. (2000). *İlhâmî, Abdülvehhâb.* TDV İslâm Ansiklopedisi, c.22. 101-102. Erişim 18 Eylül 2024." https://islamansiklopedisi.org.tr/ilhami-abdulvehhab.

2013

- "Okumuş, S. (2013). *HEVÂ'Î (ÜSKÜFÎ), Muhammed Bosnevî. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS),* Erişim 18 Eylül 2024." https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hevai-uskufi-muhammed-bosnevi.

Boşnakça Çalışmalar

Makaleler

1976

- "Kadribegović, A. (1976). » Neke Opaske O Našem Alhamijado Pjesništvu. *Anali Gazi Husrev-Begove Biblioteke U Sarajevu Iv*, 143-154."
- "Nametak, Alija. (1976). Jedna Aljamiado Pjesma İz Janjarskog Kodeksa S Početka Xıx Stoljeća. *Prilozi Za Orijentalnu Filologiju,* (22-23), 355-368."

1982

- "Mulahalilović, E. (1982). Književni rad Ali efendije Sadikovića na arapskom jeziku. *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu*, *5*(7-8), 192-207."

1985

- "Trako, S. (1985). Dvije Dvojezične Pjesme Nastale Na Tlu Bosne. *Prilozi Za Orijentalnu Filologiju*, (34), 85-92."

1990

- "Trifunović, E. (1990). Rezime diskusija. *Prilozi za orijentalnu filologiju*, (39), 225-229."
- "Huković, M. (1990). Kritički Tonovi Alhamijado Pjesništva. *Prilozi Za Orijentalnu Filologiju*, (39), 201-210."
- "Memija, E. (1990). Dosadašnja İstraživanja Alhamijado Prakse İ Šta Dalje. *Prilozi Za Orijentalnu Filologiju*, (39), 211-217."
- "Milić, S. (1990). Bibliografija Radova O Književnosti Muslimana Na Orijentalnim Jezicima Kod Nas. *Prilozi Za Orijentalnu Filologiju*, (39), 231-286."

1996

- "Memija, M. (1996). Pojam Mudrosti i Slika Mudraca u Alhamijado Književnosti. *Anali. 10*(17-18), 267-272."
- "Nakičević, O. (1996). Hafiz Sejjid Zenunović i Njegov Prevod Kur'ana. *Anali. 10*(17-18), 7-30."

1999

- "Kadrić, A. (1999). Jedan Pogled Na Ortografske Osobitosti Arebice U Basanskoj Elifnici Ibrahima Berbića. *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, (47-48), 53-65."
- "Maglajlić, M. (1999). Skica za Pregled Bošnjačke Književnosti. *Znakovi Vremena-Časopis za Filozofiju, Religiju, Znanost i Društvenu Praksu*, (7-8), 180-202."

2001

- "Rizvić, M. (2001). Doba Preporoda Kao Prelomno u Bosansko-Muslimanskoj Književnosti i Kulturi. *Anali, 11*(19-20), 9–18."

2003

- "Latić, D. (2003). Uslavu Pjesništva o Uzvišenoj Ljubavi. *Novi Muallim*,

(15), 28-37.
- Vajzović, H. (2003). Sociolingvistički Aspekti Alhamijado Pismenosti u Nas. *Književni Jezik*, *21*(2), 14-26."

2004

- "Kalajdžija, A. (2004). Jezički Karakter Pjesme Ašiklijski Elif Ba u Kontekstu Novoštokavske Folklorne Koine i Redigiranja Njezine Jezičke İzvornosti. *Pismo-Časopis Za Jezik İ Književnost*, (02), 40-53."

2005

- "Memija, E. (2005). Život Kao Zalog Istini Djela i Ideje Abdulvehaba Ilhamije. *Godišnjak Bošnjačke zajednice culture » Preporod «*, (1), 199-207.
- Kalajdžija, A. (2005). Usmeno Jezičko Stvaralaštvo Umihane Čuvidine. *Pismo-Časopis Za Jezik İ Književnost*, (03), 40-54".
- "Vajzović, H. (2005). Alhamijado Književnost. *Jezik u Bosni i Hercegovini*, 175-216."

2006

- "Šačić, M. (2006). Doprınos Şerıf Ef. Šačıća Alhamijado Književnosti Novopazarskog Sandžaka. *Almanah-Časopis Za Proučavanje, Prezentaciju i Zaštitu Kulturno-İstorijske Baštine Bošnjaka/Muslimana*, (35-36), 47-57."

2007

- "Hadžiefendić-Parić, R. (2007). Poetika Bošnjačkih Narodnih Uspavanki. *Zbornık Islamskog Pedagoškog Fakulteta u Bıhaću*, (1), 187-215."
- "Kalajdžija, A. (2007). Transliteracija Alhamijado Pjesme Ibrahime Terzija iz 1895. *Književni jezik*, *23*(1), 107-115."
- "Kalajdžija, A. (2007). Zapadnoštokavski Jezički Elementi u Djelu Abdulvehaba Ilhamije. *Godišnjak Bošnjačke Zajednice Kulture » Preporod «*, (1), 267-279."

2008

- "Durić, R. (2008). Duhonvi Most İzmeđu İslamskog Orijenta i Kršćanskog Okcidenta U Monografiji" Kultura Bošnjaka" Dr. Smaila Balića. *Novi Muallim*, (34), 14-23.
- Ferhatović, J. (2008). Kulturna Baština i Nacionalni İdentitet (Slučaj Sandžačkih Bošnjaka). *Istraživanja*, (3), 347-352."
- "Kadrić, A. (2008). Prilog Konceptualnoj Leksikografiji u Bosni u Osmanskom Periodu (1463–1878). *Zbornik Radova Pedagoškog Fakulteta u Zenici*, *6*(6), 213-227."

2009

- "Bajrić, B. (2009). Me 'Anija Mustafe ef. Redžića: Prilog Proučavanju Arapske Stilistike u Bosni i Hercegovini u Prvoj Polovini XX Stoljeća. *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, (58), 73-96."
- "Kalajdžija, A. (2009). Elementi Književnojezičke Koine u Najstarijoj Alhamijado Pjesmi "Hirvat Türkisi"(1588/1589.). *Anali,* (29-30), 249-271."
- "Sarajkić, M. (2009). Dnevnik (Ne) Obične Tuge Ili Kako Ispraviti Minulo. *Novi Muallim*, *10*(38), 169-171."

2010

- "Kalajdžija, A. (2010) Prilog Bibliografiji Alhamijado Književnosti, *Glasnik Arhiva i Arhivističkog Udruženja Bosne i Hercegovine,* 40."
- "Memija, E. (2010). Pouka U Alhamijadu. *Godišnjak Bošnjačke Zajednice Kulture » Preporod «*, (1), 309-313."
- "Spahić, V. (2010). Kulturno-Povijesni Kontekst Bosanske Alhamijado Književnosti. *Godišnjak Bošnjačke Zajednice Kulture » Preporod «*, (1), 314-317."

2011

- "Buturović, Đ. (2011). Sevdalinka, Naučni Esej. *Znakovi Vremena-Časopis za Filozofiju, Religiju, Znanost i Društvenu Praksu*, (54), 29-45."
- "Filan, K. (2011) XVIII. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnali Molla Mustafa'nin Mecmuasi (Medžmua Sarajlije Mule Mustafe Bašeskije o svakodnevici u 18. st.), Connectum, Sarajevo, 2011, 541 str. *Anali, 41*(33), 303-305."
- "Kalajdžija, A. (2011). "Da li se Alhamijado Pjesma Hirvat Türkisi (1588/1589.) Može Smatrati Pretečom Sevdalinke i da li Sadrži Njezine Elemente?". *Behar*, *20*(103), 37-43."
- "Kalajdžija, A. (2011). Književnojezička Koine u Alhamijado Stvaralaštvu. *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, (60), 65-79."
- "Kalajdžija, A. (2011). Osobenosti Bosanskoga Jezičkog Izraza Makbuli-Arifa. *Anali Gazi Husrev-Begove Biblioteke*, (32), 273-290."

2012

- "Kalajdžija, A. (2012). Klasifikacija Bosanskih Leksema u Makbuli Arifu. *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, (61), 99-118."
- "Kalajdžija, A. (2012). O Klasifikaciji Bosanske Alhamijado Književnojezičke Tradicije. *Anali,* (33), 277-289."
- "Kalajdžija, A. (2012). Stoljeće Od Pojave Prve Pjesničke Zbirke Alhamijado Književnost: Das Serbokroatische Dichtunger Bosnischer Moslims Aus Dem XVII., XVIII. ve XIX." *Znakovi Vremena-Časopis Za Filozofiju, Religiju, Znanost İ Društvenu Praksu* , (57-58), 321-332."
- "Kalajdžija, A. (2012). O Nekim Leksikološkim Aspektima Proučavanja Makbuli-Arifa. *Bosanskohercegovački Slavistički Kongres*, *1*(1), 99-106."
- "Nakaš, L. (2012). Sveti Duh Paraklet u Bosanskom Apokrifnom Tekstu: Prijepis Arebicom iz 17. Stoljeća. In *Forum Bosnae* (No. 56, pp. 129-148). Međunarodni forum Bosna."

2013

- "Baćićanin, F. A. (2013). Alhamijado Književnost Opšti Pogled. *Philologia Mediana*, *5*(5), 253-266."
- "Fehratović, J. (2013). Tokovi Sandžačkobošnjačke Književnostı do Odlaska Osmanlija (1396-1912.). *Univerzitetska Misao*, *12*(3), 175-193."
- "Fehratović, J. (2013). Pisana Revolucionarna Poezija Kod Južnih Slavena. *Univerzitetska Misao*, *12*(1), 170-191."
- "Ibrahimović, N. (2013). Alhamijado Književnost İli Ka İzmjeni Bosanske Književno-Povijesne Paradigme. *Novı Izraz, Časopis za Književnu i*

Umjetničku Kritiku, (57-58), 50-57."

- "Jahić, D. (2013). Prilog-Prikaz Knjige Refleksi Jata u Bosanskom Alhamijado Pjesništvu. Ikavski Poetski Manir Autora Alena Kalajdžije. *Univerzitetska Misao*, *12*(3), 208-212."
- "Kadrić, A. (2013). Kraći Osvrt na Neke Probleme Razgraničenja Starije i Preporodne Bošnjačke Književnosti: Od Književnosti na Orijentalnim ka Književnosti na Maternjem. *Prilozi Za Orijentalnu Filologiju*, (62), 111-139."
- "Tinjak, F. (2013). Fond Orıjentalistike U Gazi Husrevbegovoj Biblioteci. *Anali,* (34), 139-156."

2014

- "Kadrić, A. veKalajdžija, A. (2014). O Jezičkim Osobitostima Prijevodne Alhamijado Literature u Kontekstu Preporodnog Prosvjetiteljstva Druge Polovine 19. Stoljeća. *Književni Jezik, br*, *25*, 1-2."
- "Kapo, S. (2014) Neke Tipične Fonetsko-Fonološke Osobine Bosanske Elifnice Ibrahima Berbića u Odnosu na Dijalekatsku Bazu i Jezičku Tradic,ju. *Književni Jezik, 25*(1-2), 95-113."

2015

- "Ljubušak, M. B. K. (2015) Utemeljenje Moderne Bošnjačke Književne Historiografije (Od Mehmed-Bega Kapetanovića Ljubušaka Do Dr. Safvet-Bega Bašagića). *Pismo-Časopis za Jezik i Književnost*, 140."
- "Duranović, E. (2015). Ajvaz-Dedina Kasida–Najvažniji Pisani İzvor O Ajvaz-Dedi. *Godišnjak Bošnjačke Zajednice Kulture » Preporod «*, (1), 483-494."
- "Kalajdžija, A. (2015). Perspektif Proučavanja Alhamijado Pismenosti: Projekt Transkripije i Transliteracije Alhamijado Tekstova. *Prilozi za Orijentalnu Filologiju* , (64), 421-430."
- "Kodrić, S. (2015). Utemeljenje Moderne Bošnjačke Književne Historiografije. *Pismo-Časopis za Jezik i Književnost*, (13), 140-154."
- "Mehmedović, A. (2015). Abdulkerim-Efendija Defterdarija Zuhdi Sarajlija i Njegov Spjev Šurut-i Islam. *Anali*, (36), 151-185."

2016

- "Klimentić, E. (2016). Ikavizmi u Usmenom Pjesništvu Tešanjskoga Kraja. *Bosanski Jezik*, (13), 25-34."
- "Pelidija, E. (2016). Doprinos radova Muhameda Hadžijahića u Poznavanju Prošlosti Bosne i Hercegovine (u Povodu Tri Decenije od Smrti Muhameda Hadžijahića). *Godišnjak Bošnjačke Zajednice Culture » Preporod «*, (1), 428-442."
- "Mataradžija, V. (2016). Arzuhal Hadži Jusufa Llvnjaka-Bunt Protiv Korupcije u Pravosudnom Sistemu Bosanskog Ejaleta. *Sarajevski Filološki Susreti: Zbornik Radova*, *3*(2), 104-114."

2017

- "Duranović, E. (2017). Alhamijado Ilmihal Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka. *Anali*, (38), 263-300."

2018

- "Hasanović, A. (2018). Društveno-politički Diskurs Alhamijado Periodike. *Znakovi Vremena-Časopis za Filozofiju, Religiju, Znanost I Društvenu Praksu*, *21*(80/81), 133-152."
- "Mašić, M. (2018). Stoljeće Jedne Alhamijado Medžmue: Bošnjačko Književno Naslijeđe U Rukopisnoj Kolekciji Muzeja Hercegovine Mostar. *Hercegovina*, (17), 139-158."

2019

- "Kodrić, S. (2019). Mehmed-Beg Kapetanović Ljubušak–Od Utemeljenja Moderne Kulture Bošnjaka Do Začetka Moderne Bošnjačke Književnohistoriografske Svijesti. *Godišnjak Bošnjačke Zajednice Kulture» Preporod «*, (1), 301-317."
- "Mulavdić, V. (2019). Stavovi o Bosanskome Jeziku u Brošurama Mehmed-Bega Kapetanovića Ljubušaka. *Književni jezik*, (30), 79-107."
- "Ovčina, I. (2019). Pisana Riječ i Biblioteke u Bosni i Hercegovini Do XX Stoljeća. *Bosniaca-Časopis Nacionalne i Univerzitetske Biblioteke Bosne i Hercegovine*, (24), 82-87."
- "Rebihić, N. (2019). Tekijska İlahija u Antologijskim İzborima Bošnjačke Književnosti. *Živa Baština: Časopis za Filozofiju i Gnozu*, (17), 14-24."

2020

- "Babović, D., ve Mašić, M. (2020). Kulturna Baština Bosne i Hercegovine: Digitalizirani Rukopisi Specijalne Biblioteke "Behram-Beg" U Tuzli. *Contributions To Oriental Philology/Prilozi Za Orijentalnu Filologiju*, (70), 185-207."
- "Baćićanin, F. (2020). Historijski Pregled Razvoja Mevluda, Najpopularnije Poeme U Alhamijado Književnosti. *Гласник Етнографског Института Сану*, *68*(3), 573-588."
- "Rebihić, N. (2020). Sine İra Et Studio: Fehim Bajraktarević i Bošnjačka Književna Historiografija. *Dhs-Društvene, Humanističke Studije: Časopis Filozofskog Fakulteta U Tuzli*, *10*(10), 13-32."
- "Mašić, M. (2020). Od Stilske Figure ka Imaginariju Pjesnika Iz 17. Stoljeća–Elifnāme Ahmeda Taliba Bošnjaka i Hasana Kaimije. *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, (69), 183-208."
- "Rebihić, N. (2020). Muhamed Hadžijahić: Prilozi Proučavanju Usmene Književne Baštine Bošnjaka. *Novi Muallim*, (82), 95-103."

2021

- "Rebihić, N. (2021). Pjesma "Ostante Se Tutuna" Hasana Kaimije: Prikaz Jednog Književnohistorijskog Spora. *Dhs-Društvene İ Humanističke Studije: Časopis Filozofskog Fakulteta U Tuzli*, *15*(15), 13-34."
- "Kadrić, A., Grabčanović, M., ve Solak, E. (2021). Putevima Bosanske Alhamijado Leksikografije u 19. Vijeku: Osvrt na Berbićeve Tematske Leksikografske Priloge. *Istraživanja*, *16*(16), 71-96."
- "Žujo-Marić, L. (2021). Glasovi iz Starije Bošnjačke Književnosti: Kulturno Pamćenje i Kolektivni Identitet u Nekim Tekstovima Alhamijado Književnosti. *Istraživanja*, (16), 209-219."
- "Zaimović, N. (2021). O Rukopisu Kitab-i Bosnevi iz Zbirke Bosanske Alhamijado Književnosti Sa Pojedinim Arapskim Tekstovima. *Književni Jezik*, (32), 67-95."

2022

- "Alić, N. (2022). Godišnjice Istaknutih Ličnosti i Pojava u 2022. Iz Kulturne

Prošlosti Bošnjaka. *Godišnjak Bošnjačke Zajednice Kulture » Preporod «*, (1), 285-310."

- "Hodžić, J., ve Musić, E.(2022) O Jednom Bosnevijskom Rukopisu iz Porodične Biblioteke Abdulaha ef. Maglajlije iz Rudog. *Književni Jeziki*, (33), 83-103."
- "Kalajdžija, A. (2022). Rukopisna Verzija Bosnevijskih (Alhamijado) Pjesama Muhameda Ruždija u Medžmui (R 31) Muzeja Hercegovine u Mostaru (S Posebnim Osvrtom Na Pjesmu Oglan Nasihati). *Slovo O*, *5*(5), 359-372."
- "Musić, E. (2022). Imamska Misija u Alhamijado Poeziji. *Znakovi Vremena-Časopis za Filozofiju, Religiju, Znanost i Društvenu Praksu*, *25*(91), 171-181."

2023

- "Kodrić, S. (2023). Kad Započinje Novija Bošnjačka Književnost?. *Sarajevski Filološki Susreti: Zbornik Radova*, *6*(2), 9-48."
- "Rebihić, N. (2023). Književni İdentitet u Kaleidoskopu: Alhamijado Književnost U Obzorima Muhameda Hadžijahića. *Sarajevski Filološki Susreti: Zbornik Radova*, *6*(2), 49-69."
- "Musić, E. (2023). Bosanske Elifnice. *Književni jezik*, (34), 177-183."

2024

- "Zahirović, N. (2024). Bilješka o Prepisivaču Alhamijado Rukopisa Mursal-ef. Zahiroviću iz Ljenobuda. *Novi Muallim*, *25*(98), 85-88."

Kitaplar

1981

- "Nametak, A. (1981). *Hrestomatija Alhamijado Književnosti,* Svjetlost."

1986

- "Huković, M. (1986). *Alhamijado Književnosti I Njeni Stvaraoci*. Svjetlost."

1997

- "Huković, M. (1997). *Zbornik Alhamijado Književnosti*. Preporod."

1998

- "Ljubović, A. (1998). *Nad Bašagićevom Zaostavštinom*. Arhiv Hercegovine."

2001

- "Uskufi, Muhamed H. (2001) Maqbul-i 'arif / (Potur šahidiya), Općina – Behrambegova biblioteka – Narodna i univerzitetska biblioteka, Tuzla 2001, 45 str. ISBN 9958-525-15"

2002

- "Spahić, V. (2002). *Rob i Slavuj Kanona*. Preporod."

2008

- "Spahić, V. (2008). *Prokrustova Večernja Škola*. Bosnia Ars."

2010

- "Humo, O., Drkić, M. ve Kalajdžija, A. (2010). *Sehletul-Vusul, Grafija i Leksika Sehletul-Vusula,* Muzej Hercegovine."

2011

- "Uskufi, Muhamed Hevai. (2011). *Bosansko-Turski Rječnik*, ur. Kasumović, Ahmet; Mønnesland, Svein, Općina Tuzla – Ministarstvo Obrazovanja Federacije Bosne i Hercegovine."

2013

- "Kalajdžija, A. (2013). *Refleksi Jata u Bosanskom Alhamijado Pjesništvu – Ikavski Poetski Manir,* Institut za Jezik."

2015

- "Bibanović, Z. (2015). *Kulturno i Prirodno Naslijeđe Sarajeva.* MiB."

2017

- "Bećović, Mehmed. *Alhamijado Književnost i Jezik Njenih Stvaralaca u Novopazarskom Sandžaku*, Divanhana."

2019

- "Kalajdžıja, A. (2019), *Predstandardni Idiom Bosanske Alhamijado Literature*, Institut za Jezik."

2022

- "Karavdić, Z. (2022). *Bibliografija Radova O Bosanskom Jeziku 1990-2020*. Institut Za Jezik Univerziteta."

Kitap Bölümleri

1982

- "Hadžiosmanović, L. (1982). Alhamijado Literatura u Divkovićevo Vrijeme. *Zbornik radova o Matiji Divkoviću* (s. 319-328) içinde, Institut za Jezik i Književnost, Odjeljenje za Književnost. "

1997

- "Rizvić, M. (1997): Pojavni Oblici i Unutarnje Osobenosti Alhamijado Literature. u: Huković, Muhamed (prir.): *Zbornik Alhamijado Književnosti* (s. 5-21) içinde, Preporod."

2005

- "Vajzović, Hanka (2005), "Alhamijado Književnost", u: Svein Mønnesland, ur., *Jezik u Bosni i Hercegovini* (s. 175–215) içinde, Institut za Jezik u Sarajevu, Institut za Istočnoevropske i Orijentalne Studije."

2014

- "Fehratović, J. (2014). Uvodna Riječ Enciklopediji Sandžačkobošnjačke Književnosti. *Enciklopedija Sandžačkobošnjačke Književnosti* (s. 23-29) içinde, Svjetski Bošnjački Kongres".

2015

- "Dziekan, M. M. (2015). Uwagi O Językach i Literaturach Bośniackiej, Serbskiej İ Chorwackiej Pisanych Alfabetem Arabskim. *Islam w Europie. Nowe Kierunki Badań. Księga Ku Czci Profesor Anny Parzymies* (s. 201-2013) içinde, Dialog."

2016

- "Dziekan, M. M. (2016). Z Dziejów Literatury" Alhamijado" na Bałkanach: Abdulvehab Ilhamija (1773–1821). *Islam i Muzułmanie w Kulturze, Literaturze i Językach Słowian Południowych* (s. 12-22) içinde, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego."
- "Kalajdžija, A. (2016). Tri Rukopisna Arebička İlmihala Na Bosanskom Jeziku U Xıx St. *Islam i Muzułmanie w Kulturze, Literaturze i Językach Słowian Południowych* (s. 255-264) içinde;. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego".
- "Kodrić, S. (2016). Kako su Bošnjaci Videli Muslimanski Orijent i Europski

Zapad Krajem 19. I Početkom 20. Stoljeća?. *Islam i Muzułmanie w Kulturze, Literaturze i Językach Słowian Południowych* (s. 41-55) içinde, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego."

- "Kalajdžija, Alen. (2016). O Dosadašnjem Proučavanju Bosanske Alhamijado Literature, u: Kalajdžija, Alen (ur.) *Zbornik Radova, Drugi Simpozij o Bosanskom Jeziku – Istraživanje, Normiranje i Učenje Bosanskog Jezika – Dosadašnji Rezultati, Potrebe i Perspektive. Sarajevo* (s. 63-93) içinde, Univerzitet u Sarajevu, Institut za Jezik."

2017

- "Ramić, I. (2017) Slavenska Komponenta Kulturnog Identiteta Bošnjaka u Književnosti Osmanskog Perioda - İzmeđu Afekcije i Afirmacije, Knjıževnost Kao Prostor Izazova u Reprezentacıjı / Konstrukciji Bošnjačkog Kulturnog Identiteta, *Zbornik Radova-Književnost kao Prostor Izazova u Reprezentaciji/Konstrukciji Bošnjačkog Kulturnog Identiteta* (s. 43-58) içinde. BZK" Preporod" Brčko distrikt Bosne i Hercegovine."
- "Šemsović, S. (2017). Književnost kao zrcalo posebnosti i opštosti unutar bošnjačkog kulturnog identiteta. *Zbornik Radova-Književnost kao Prostor Izazova u Reprezentaciji/Konstrukciji Bošnjačkog Kulturnog Identiteta* (s. 15-24) içinde. BZK" Preporod" Brčko distrikt Bosne i Hercegovine."

2019

- "Šemsović, S. (2019). "Alhamijado tekijska ilahija u bošnjačkoj tradiciji." *U Alhamijado književnost i okrugli sto Svečanost mevluda* (s. 12-13) içinde*., prir. Hasna Ziljkić*, Kulturni Centar Novi Pazar."

Bildiriler

1999

- "Kadrić, A. (1999). *O Nekim Osobitostima Gramatičkog Opisa Bosanskog Jezika u Berbićevoj Gramatici Bosansko-Turski Učitelj,* u: Čedić, Ibrahim (ur.) Simpozij o Bosanskom Jeziku (Zbornik Radova), Institut za Jezik, Sarajevo."

2011

- "Kalajdžija, A.(2011) *Neki Aspekti Analize Mostarske Alhamijado Pjesme "I ja Pođoh i Povedoh Konja na Vodu,* u: Hivzija Hasandedić – život i djelo. Zbornik Radova sa Naučnog Skupa "Život i djelo Hivzije Hasandedića", Islamski Kulturni Centar, Mostar."

2013

- "Kadrić, A.(2013,) *Značaj Usputnih Napomena u Berbićevoj Gramatici za Razumijevanje Naravi i Sistema Jezika (i jẽzikā) u Bosni Krajem 19. Stoljeća*, u: Turbić-Hadžagić, Amira (ur.) Međunarodni Znanstveni Lingvistički Skup, Zbornik Radova, Tuzla. Grad na zrnu soli, Tuzla, od 14. do 16. septembra/ rujna 2007/2013, Bosansko lingvističko društvo, Tuzla str. 172–179."

Tezler

2007

- "Kalajdžija, A. (2007). *Razvoj Refleksa Glasa Jat u Alhamijado Pjesništvu i Formiranje Poetskoga Ikavskog.* [Magistarski Rad, Univerzitet u Sarajevu, Filozofski Fakultet]"

2010

- "Hasanović, A. (2010). *Vjersko Prosvjetni Sadržaji Alhamijado Periodike u Bosni i Hercegovini.* [Univeryitet u Sarajevu Fakultet Političkih Nauka]"

2013

- "Skopljak, A. (2013) *Leksičke Odlike Alhamijado Književnosti*, [Magistarski Rad, Univerzitet u Tuzli, Filozofski Fakultet]"

2014

- "Nurkić, A.(2014) Filološko-Lingvistička Analiza Rukopisnih Prijepisa Pjesama Abdulvehaba Ilhamije, [Magistarski Rad, Univerzitet U Tuzli, Filozofski Fakultet]"

2019

- "Hadžović, A. ve Nakaš, L. (2019). *Frekventnost İ Uloga Orijentalizama U Alhamijado Književnosti*, [Završni Magistarski Rad, Univerzitet u Sarajevu Filozofski Fakultet Odsjek Za Bosanski, Hrvatski İ Srpski Jezik]."

Hırvatça Çalışmalar

Makaleler

1900

- "Rizvić, M. (1990). Novi Prilozi Proučavanju Naše Alhamijado Literature. *FLUMINENSIA: Časopis za Filološka Istraživanja*, *2*(1-2), 137-144."

1991

- "Poljak-Makaruha, D. (1991). Kratki Pregled Pisane Riječi na tlu Herceg-Bosne Od Prvih Zapisa u Kamenu do Početka 20. Stoljeća i Pojave Modernih Strujanja u Književnosti. *FLUMINENSIA: Časopis za Filološka Istraživanja*, *3*(1-2), 140-160."

Sırpça Çalışmalar

Tezler

2016

- "Baćićanin, F. A. (2016). *Preplitanje Kultura Na Tlu Srbije U Osmansko Doba-Na Primeru Alhamijado Književnosti* [Doctoral Dissertation, University of Belgrade]."

5.Sonuç

Alhamiyado edebiyatı olarak adlandırılan Osmanlı/Arap harfli edebi çalışmalar Balkanlardaki Arnavut ve Boşnak haklarının edebiyat geleneklerini oluşturmalarında

ve dilini korumalarındaki en önemli taşıyıcıdır. Alhamiyoda edebiyatı, Boşnak ve Arnavut dillerinin ve kültürlerinin tarihi gelişiminin takip edilebilmesi için önemli bir kaynak durumundadır. Bu edebiyat türünün varlığı, Türklerin 500 yıla yakın süren hakimiyeti esnasında balkanlarda yaşayan halkların kendi kültürlerini koruma ve geliştirmelerinde hiçbir engelle karşılaşmadıklarının da bir göstergesidir. Bugün Balkanlar coğrafyasında on iki devlet ve bu devlet içerisinde yaşamını sürdüren çok sayıda dil ve millet vardır.

Bu çalışmada, Boşnak Alhamiyado edebiyatı üzerine yapılan araştırmaların derlenmesi ve bu literatürün daha geniş kitlelere tanıtılması amaçlanmıştır. Boşnak Alhamiyado edebiyatı, Balkanlar'daki Müslüman kimliğinin ve kültürel mirasın önemli bir parçasını oluşturan, Osmanlı/Arap harfleriyle yazılmış Boşnakça edebî eserlerden oluşmaktadır. Özellikle dinî ve tasavvufî mesajların sade bir dille iletildiği bu eserler, Boşnak halkının İslami kimliğini koruma çabasının bir yansımasıdır.

Boşnakalhamiyodo edebiyatının en önemli yanı müstakil bir Boşnak yazı dilinin günümüze kadar ulaşmasını sağlamasıdır.

Ulaşılabilen kaynaklar neticesinde hazırlanan bibliyografyada Türkçe çalışmaları; 1996-2022 yılları arasında yayımlanan 12 makale, 2008-2023 yılları arasında basılan 3 kitap ve 1 kitap bölümü, 2011-2021 yılları arasında yayımlanan 2 bildiri, 2000-2013 yılları arasında yayımlanan 2 ansiklopedi maddesi ile 2018'de sadece bir alt başlığı alanla ilgili olan 1 tez çalışması olmak üzere toplamda 21 yayın teşkil etmektedir. Boşnakça çalışmaları ise; 1976-2024 yılları arasında yayımlanan 83 makale, 1989-2022 yılları arasında basılan 14 kitap, 1982-2019 yılları arasında basılan 12 kitap bölümü, 1999-2013 yılları arasında yayımlanan 3 bildiri ile 2008-2019 yılları arasında hazırlanan 5 tez çalışması olmak üzere toplamda 117 yayın teşkil etmektedir. Bu iki dil haricinde bibliyografyada, 1990-1991 yılları arasında yayımlanan Hırvatça 2 makale ve 2016 yılında hazırlanan Sırpça bir tez çalışması bulunmaktadır.

Türkçe çalışmalarda 1996'dan sonra yavaş bir artış olduğu, fakat yine de sınırlı bir yayım sayısına ulaşıldığı görülmektedir. Bu yayımlar arasında özellikle makale, kitap ve bildiri gibi temel akademik yayınlar oldukça sınırlıdır. Tez düzeyinde ise çok az sayıda eser verilmiş olup, bu alana olan ilginin düşük olduğu anlaşılmaktadır. Türkçe kaynaklarda daha sistematik çalışmalar yapılmasına ihtiyaç olduğu açıktır. 1982'den itibaren başlayan Boşnakça çalışmalarda ise çok daha geniş bir yelpaze gözlenmektedir. Özellikle 1997 sonrası makale ve kitap üretiminde önemli bir artış olmuş, Boşnak Alhamiyado edebiyatı üzerine ciddi bir bilgi birikimi oluşmuştur. Boşnakça kaynaklarda özellikle makale ve kitap sayısının yüksek olması, Boşnak akademisyenler ve araştırmacıların Boşnak Alhamiyado edebiyatına daha fazla ilgi gösterdiğini göstermektedir. Kitap bölümlerinin de eklenmesi, bu alanda derinleşmiş bir bilgi birikiminin olduğunu ortaya koymaktadır. Türkçe çalışmalarda daha sınırlı bir üretim görülürken Boşnakça kaynakların çok daha kapsamlı ve verimli olması, özellikle makale ve kitap sayıları bakımından iki dildeki çalışmalar arasında önemli bir fark bulunması Türkçe kaynaklarda bu alana daha fazla dikkat verilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Genel itibarıyla Balkanlarda Alhamiyado edebiyatı, Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisiyle gelişen bir edebî gelenek olup dil, kültür ve kimlik etkileşimlerini içermektedir.

Bu bağlamda yapılan araştırmalar, dönemin sosyal ve kültürel dinamiklerini anlamak açısından büyük bir öneme sahiptir. Detaylı incelendiğinde Osmanlı yazı dili mantığı ile Boşnakça şekillenen Boşnak Alhamiyado edebiyatı, okurlara Hoca Ahmet Yesevî'nin Hikmet söyleme amacını Boşnak müelliflerin de taşıdığını sezdirmektedir. Zira ilgili edebiyat sahasında verilen eserler ve haklarında yapılan çalışmalar Boşnak Alhamiyado edebiyatının dinî-didaktik yapısını gözler önüne sererek Türkistan'dan Güney Balkanlara bir etkinin devam ettiğini göstermektedir.

Bu çalışma ile Boşnak Alhamiyado edebiyatı üzerine hazırlanmış mevcut kaynaklar sistematik bir şekilde tasnif edilmiş ve araştırmacılar için önemli bir rehber oluşturulmuştur. Türkiye'de bu konuya yönelik çalışmaların sınırlı olması göz önüne alındığında, hazırlanan bibliyografyanın bu alandaki boşluğu dolduracağı ve hem Türk hem de Boşnak edebiyatı araştırmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu bibliyografya, iki milletin ortak tarih ve kültürel mirasının daha iyi anlaşılmasına, kültürel bağların güçlendirilmesine ve bu mirasın gelecek kuşaklara aktarılmasına yardımcı olacaktır. Boşnak Alhamiyado edebiyatının belgelenmesi, Balkanlardaki İslamî mirasın ve edebî geleneklerin korunması ve daha fazla incelenmesi açısından son derece önemlidir. Gelecekte bu alan üzerine yapılacak daha derin araştırmalar, bölgedeki kültürel zenginliğin ve tarihî bağların daha da gün yüzüne çıkmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Aksoy, Ö. (2018). Türk Kültürü Etkisinde Teşekkül Eden Bir Edebî Gelenek: Boşnak Alhamiyado Edebiyatı. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi, 6*(14), 184-197.

Durmuş, İ. (2002). Kitâbiyat. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (26. cilt, ss.83-85) içinde. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Eren, Hasan (2020). Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, TDK, Ankara

Kalajdžija, A. (2009). Elementi Književnojezičke Koine u Najstarijoj Alhamijado Pjesmi "Hirvat Turkisi" (1588/1589). *Anali,* (29-30)*,* 249-271.

Nametak, A. (1981). *Hrestomatija Alhamijado Književnosti.* Svjetlost.

Sancak, K. (2016) Balkanların İslamlaşmasındaki Hoca Ahmed Yesevî Etkisine Kamu Diplomasisi Perspektifinden Bakmak. *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî*, 687.

12. OTURUM

BALKANLAR'DA TARİH, MİMARİ VE EDEBİYAT: SAVAŞLAR, KÜLTÜREL ETKİLER VE EDEBÎ BAKIŞ AÇILARI

OTURUM BAŞKANI:

Prof. Dr. Hatice Şahin

KONUŞMACILAR:

Prof. Dr. Cihan ÖZDEMİR / Öğr. Gör. Ferhat TAMKOÇ

Prof. Dr. Metin AKİS

Doç. Dr. Şeyda YEŞİLYURT

Şirin MURAT / Lara MURAT

TÜRKÇENİN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİNDE 'ŞEHİR'İN FİZİKSEL VE KÜLTÜREL DEĞERLERİNİN DERS MALZEMESİ OLARAK KULLANIMI: İSTANBUL ÖRNEĞİ

Prof. Dr. Cihan Özdemir[1]
Öğr. Gör. Ferhat Tamkoç[2]

Özet

Dil öğretimi, yalnızca dilbilgisi ve kelime bilgisinin öğretilmesinden ibaret değildir; kültürel ve sosyal bağlamlarla birlikte sunulduğunda öğrenme süreci çok daha anlamlı ve etkili hâle gelir. Özellikle yabancı dil öğretiminde kültürel bağlamın önemi giderek artmaktadır. Kültürel bağlamlar, dil öğrenen bireylerin hedef dili sadece dilbilgisi kuralları ve kelime bilgisiyle değil, aynı zamanda o dili çevreleyen sosyal ve kültürel unsurlarla birlikte bütüncül bir şekilde kavramalarını sağlar. Bu bağlamda şehirler, dil öğretimi için hem gerçek dünya deneyimleri sunar hem de öğrencilerin kültürel farkındalıklarını geliştirmelerine katkı sağlar. Şehirlerin tarihî dokusu, mimarisi, kültürel değerleri ve gündelik sosyal yaşamı, dil öğretiminde zengin ve çeşitli kaynaklar sunar. Bu çalışmada, İstanbul gibi tarihî ve kültürel açıdan zengin bir kentin, Türkçe öğretiminde nasıl etkin bir şekilde kullanılabileceği üzerinde durulmaktadır. İstanbul'un fiziksel ve kültürel yapısı, tarihî mekânları, önemli şahsiyetleri ve gündelik sosyal hayatı, Türkçe öğrenen bireylerin dil becerilerini geliştirme konusunda büyük bir potansiyele sahiptir. Şehrin tarihî yapıları, müzeleri, camileri, sarayları, sokakları ve kültürel etkinlikleri, dil öğretimi için hem görsel hem de işitsel materyal olarak kullanılabilir. Ayrıca, İstanbul'un yerel pazarları, mutfak kültürü, geleneksel sanatlar ve müzik gibi unsurlar, dil öğrenen bireylerin hedef dile ilgisini artırarak kültürel farkındalıklarını besler. Böyle bir zenginliği dil öğretim sürecine entegre etmek, öğrencilere hem dil becerisi kazandırır hem de kültürel bilinç oluşturur. Bu bağlamda, İstanbul'un tarihî ve kültürel değerleri üzerine inşa edilen etkinlikler ve alıştırmalar, öğreticilere esnek ve zengin bir içerik sunar. Öğretmenler, bu etkinlikleri öğrencilerin dil seviyelerine ve pedagojik ihtiyaçlarına göre uyarlayabilir. Örneğin, tarihî bir mekânın ziyaret edilmesi, mimari yapıların detaylarının incelenmesi ya da kültürel etkinliklerin katılımcı gözlem yoluyla analiz edilmesi gibi faaliyetler, dil öğrenme sürecini daha somut ve kalıcı hâle getirir. Bu yaklaşım, dil öğretimini teorik bir çerçeveden çıkartıp, öğrencilerin aktif katılımıyla kültürel ve sosyal bağlamda anlamlı bir öğrenme deneyimi sunmayı amaçlar. Sonuç olarak, İstanbul'un fiziksel ve kültürel değerlerinin Türkçe öğretiminde kullanılması, öğrencilerin hem dil becerilerini hem de kültürel bilinçlerini geliştirmelerini sağlar. Öğrencilerin öğrenme sürecinde İstanbul'un tarihî ve kültürel zenginliklerini keşfetmeleri, dil öğrenimine olan

1 Tiran New York Üniversitesi, cihan2001@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7186-3300.
2 Yunus Emre Enstitüsü, tamkoc_06@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7311-4402.

motivasyonlarını artırırken, aynı zamanda kültürel entegrasyonlarını da destekler. Bu bildiride, İstanbul'un sunduğu bu zenginliklerin Türkçe öğretiminde nasıl kullanılabileceği, çeşitli örneklerle ve uygulamalarla detaylandırılmaktadır. Böylece dil öğrenimi daha etkili ve kalıcı hâle gelir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe öğretimi, kültürel bağlam, sosyal bağlam, yabancı dil öğretimi, kültürel farkındalık, şehir ve dil eğitimi, kültürel değerler, gündelik sosyal hayat, tarihî mekânlar, önemli şahsiyetler, İstanbul

UTILIZING THE PHYSICAL AND CULTURAL VALUES OF THE 'CITY' AS TEACHING MATERIALS IN TEACHING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE: THE CASE OF ISTANBUL

Abstract

Language becomes more meaningful and effective when learned within cultural and social contexts. The importance of cultural context in foreign language teaching is steadily increasing. This approach allows language learners to grasp the target language not just in terms of grammar and vocabulary but also within a cultural and social framework. Cities offer language learners both real-world experiences and opportunities to enhance their cultural awareness. The physical and cultural values of a city, its daily social life, historical sites, and notable figures provide rich and diverse resources for foreign language teaching. For example, a historically and culturally rich city like Istanbul is an ideal treasure trove of materials for teaching Turkish. In this respect, Istanbul's physical and cultural texture can significantly contribute to the development of students' language skills. This study aims to evaluate how Istanbul's physical and cultural values, daily social life, historical sites, and notable figures can be utilized in foreign language teaching. The activities and exercises suggested by the author in this study are based on the assumption that instructors can select or adapt them according to the pedagogical needs and language levels of their students. Moreover, by incorporating the city's tangible and intangible heritage into the learning process, students can engage with authentic cultural contexts, making language acquisition more immersive and holistic. Istanbul's neighbourhoods, culinary culture, festivals, and traditions offer vibrant and varied contexts that enrich the learning environment. Additionally, the historical narratives and stories embedded in the city's streets, monuments, and landmarks can serve as authentic teaching materials that resonate with learners on a deeper level. By integrating such resources into the curriculum, language teaching transcends conventional classroom settings, transforming into a dynamic interaction with living culture. This holistic method not only improves linguistic competence but also fosters intercultural competence, preparing learners for real-life communication in the target language. The paper argues that by leveraging the unique cultural and historical elements of Istanbul, language instructors can create a more engaging and effective learning experience that aligns with both communicative and cultural objectives.

Keywords: Turkish teaching, cultural context, social context, foreign language teaching, cultural awareness, city and language education, cultural values, daily social life, historical places, important figures, Istanbul

1.Giriş

1.1.Kültürel Bağlam ve Dil Öğretimi

Yabancı dil öğretiminde kültürel bağlamın önemi, son yıllarda dil pedagojisi ve dil bilim alanında giderek artan bir şekilde vurgulanmaktadır. Kültürel bağlam, dil öğrenen bireylerin hedef dili sadece dil bilgisi ve kelime bilgisi açısından değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal bağlam içinde öğrenmelerini sağlar. Bu bağlamda, kültürel içeriklerin dil öğretimine entegrasyonu, öğrencilerin dil becerilerini daha anlamlı ve derinlemesine geliştirmelerine yardımcı olur; öğrencilere dilin nasıl ve neden kullanıldığını daha iyi anlama fırsatı sunar. Örneğin Halliday, dili kültürün taşıyıcısı "sosyal bir gösterge" olarak tanımlar ve her dilin ait olduğu toplumun yaşama biçimi, düşünme tarzı gibi kavramları yansıttığını söyler. Örneğin "Fransızlar hangi durumda nasıl konuşur", "İngilizler hangi bağlamda ne düşünür", "Almanlar hangi duruma nasıl tepki verir" gibi konular ancak o ülkenin kültürü ile ilişkilendirilebilir ve bu bağlamda ifade edilen cümlelerin öğrenilmesi de ilgili ülkenin kültürünün öğrenilmesini gerekli kılar. (Halliday, 1978, aktaran Çakır, 2011, s.249) Dil öğreniminde kültürel yeterliliğin geliştirilmesi oldukça önemlidir. Kültürel yeterlilik, öğrencilerin farklı kültürel bağlamlarda etkili iletişim kurabilme yeteneğini ifade eder. Dil öğreniminde kültürel yeterliliğin geliştirilmesinin önemi ve kültürel bağlamın dil öğretiminde anlam yaratma sürecine katkısı pek çok akademisyence vurgulanmaktadır. Yabancı dil öğrenme süreci, aynı zamanda bir kültür edinme yolculuğudur. Bu yolculukta öğrenci, bir yandan hedef dili öğrenirken, buna paralel olarak daha hoşgörülü olma yaklaşımını tecrübe edecek; gözlemlediği ve yaşadığı olay ve durumlara daha geniş bir bakış açısı kazanacaktır. Yabancı dil öğreniminde kültür aktarımı, kendiliğinden oluşan bir süreç değildir. Öğretmenler bu süreçte azımsanmayacak bir işleve sahiptir çünkü dil öğretimi süreci boyunca öğrencileriyle doğrudan ve birebir iletişim içinde bulunmaktadırlar. Öğrenciler, hedef dilin içinde yer aldığı kültürel değerleri fark etme sürecinde öğretmenlerinin rehberliğine ihtiyaç duyarlar. Bu farkındalığın yaratılması ile öğrenciler, kendi kültürleri ile hedef dilin kültürünü karşılaştırma imkanını elde ederler. Böylelikle yabancı dil öğretiminde kültür aktarımı istenilen düzeyde gerçekleşebilecektir. (İşçan ve Yassıtaş, 2018, s. 63)

1.2.Yerel ve Küresel Kültürler Arasında Köprü Kurma

Günümüzde küreselleşme, kültürel etkileşimi ve iletişimi her zamankinden daha fazla artırmış, yerel ve küresel kültürler arasındaki sınırları belirsiz hâle getirmiştir. Küresel kültürel akışlar, medyanın, göçün ve teknolojinin etkisiyle hızlanmıştır. Bu süreçte kentler, bu akışların merkezinde yer alır ve dil öğreniminde zengin içerikler sunar. Bir başka ifadeyle, özellikle büyük kentler, yerel ve küresel kültürlerin kesişim noktaları olarak önemli roller oynamaktadır. Şehirlerin yabancı dil öğretiminde kullanılması, öğrencilerin hem yerel kültürleri tanımalarını hem de küresel kültürel dinamikleri anlamalarını sağlayarak dil öğrenimini daha zengin

ve anlamlı hâle getirir; kültürler arası iletişim becerilerinin gelişmesine katkıda bulunur. Byram ve Risager, yabancı dil öğrenenlere tarih, günlük yasam ve rutinler, alışveriş, yiyecek-içecek, gençlik kültürü (moda, müzik vb.), okul ve eğitim, coğrafya, aile yaşantısı, sosyal şartlar, festivaller, gelenek-görenekler, iş hayatı, turizm ve seyahat gibi kültürel konuların öğretilmesinin yararlı olduğunu ifade etmişlerdir. (Byram ve Risager, 1999, s. 93, aktaran Memiş, 2016, s. 609) Bu bağlamda, dil öğrenimi, sadece dil bilgisi ve kelime bilgisinin ötesinde, kültürel anlayış ve farkındalığı da içerir. Öğrencilerin farklı kültürel unsurları anlamalarını ve bu unsurlar arasında köprü kurmalarını sağlar. Dil öğretimi ve kültürel aktarım birbiriyle iç içe ve paralel şekilde ilerleyen süreçlerdir. Sözcük öğretimi yapılırken, temel dil becerileri geliştirilmeye çalışılırken aynı zamanda kültürel aktarım da gerçekleşir. (Akkaya, 2013, s. 179)

2.İstanbul'un Fiziksel ve Kültürel Değerlerinin Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kullanımı

2.1.Tarihî Mekânlar ve Önemli Şahsiyetler

Şehirlerin mimari yapıları, tarihî mekânları ve önemli şahsiyetleri, dil öğretiminde tarih ve kültürün entegrasyonunu sağlar; bu alanda görsel ve somut materyaller sunar. Öğrencilerin geçmişle bağ kurmalarına ve tarihsel bağlamda dili öğrenmelerine yardımcı olur. Onlara yerel kültürel mirası tanıma imkânı verir. Örneğin, İstanbul'un ünlü binaları, köprüleri, parkları ve meydanları üzerinden dersler işlenebilir. Bu mekânlar üzerinden tarih, sanat ve toplumsal yapı hakkında bilgi edinmek, Türkçe öğrenimini zenginleştirir. Öğrenciler, İstanbul'un tarihî mekânlarını ziyaret ederek veya bu mekânlar hakkında araştırmalar yaparak tarihî ve kültürel bilgilerini genişletebilirler. İleri (2024), Yeni İstanbul (A1, A2, B1, B2 ve C1) Yabancılar İçin Türkçe ders kitaplarında yer alan kültürel unsurları incelediği çalışmasında temel düzey, orta düzey ve ileri düzey ders kitaplarında turistik ve tarihî yerlerle ilgili ortak unsurlar olarak Türkiye'nin en şehri olan İstanbul'daki "Yerebatan Sarnıcı, Ağva, Üsküdar, Topkapı Sarayı, Adalar, Anadolu Kavağı, Galata Mevlevihanesi, Galata Kulesi, Ayasofya, Kız Kulesi, Kapalı Çarşı, Sultanahmet Meydanı" gibi mekânlara yer verildiğini ifade etmiştir. (s. 75) Şehrin tarihî şahsiyetleri, öğrencilere biyografi çalışmaları ve karakter tahlilleri yapma fırsatı sunar. Bu şahsiyetlerin hayat hikâyeleri, öğrencilere dil becerilerini geliştirmeleri için ilgi çekici içerikler sağlar. Çelik, öğrencinin günlük hayatta dikkat alanına girecek ünlü kişilere ve önemli şahsiyetlere dair bilgilere özellikle temel seviye kitaplarda yer verilmesinin, onun hedef kültüre adaptesini kolaylaştırıp, bu kültürle bağını güçlendirebileceğini vurgulamıştır. (Çelik, 2018, s. 175, aktaran İleri, 2024, s. 83) Bu bağlamda kullanılabilecek İstanbul'daki bilinen pek çok tarihî mekândan ya da önemli tarihî kişiliklerden birkaçını örnek gösterebiliriz:

2.1.1.Tarihî Mekânlar

Ayasofya

İstanbul'un simgesel yapılarından biri olan Ayasofya Camii, Türkçenin öğretimi için ideal bir ders malzemesi olabilir. Öğrencilere Ayasofya'nın tarihçesi, mimari özellikleri ve kültürel önemi hakkında metinler okutularak okuma ve anlama becerileri geliştirilebilir. Ayasofya'nın tarihî ve mimari özellikleri tanıtılarak kelime dağarcıkları genişletilebilir. Örneğin "kubbe, minare, mozaik, şadırvan vb." temel mimari terimler öğretilebilir. Sanal turlar veya belgeseller izletilerek dinleme ve anlama becerileri geliştirilebilir.

Etkinlik: Öğrenciler gezerek ve yazılı metinlerden yararlanarak Ayasofya hakkında bilgi toplayıp sunum yapabilirler.

Topkapı Sarayı

Uzun süre Osmanlı İmparatorluğu'na idare merkezi olmuş Topkapı Sarayı, Türkçe öğretiminde kullanılabilecek bir mekân niteliği taşır. Öğrenciler, sarayın bölümleri ve burada yaşanan tarihî olaylarla, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim yapısı, Sarayın tarihi ve kültürüyle ilgili bilgi edinirken, yeni kelimeler de öğrenirler ve dilsel becerilerini pekiştirebilirler.

Etkinlik: Sarayın bölümlerini gezmek ve bölümlerini tanıtmak, öğrencilerin hem konuşma hem de yazma becerilerini geliştirmelerine yardımcı olabilir.

Süleymaniye Camii

İstanbul'daki en önemli mimari eserlerden birisi olan bu caminin tarihî ve mimari özellikleri öğrencilere tanıtılarak, dönemin tarihi ve kültürü hakkında bilgi edinmeleri sağlanabilir. Tarihî kültürün güncel hayattaki ve yaşayan Türkçedeki izlerinin farkında olmaları sağlanabilir.

Etkinlik: Öğrencilere Süleymaniye Camii gezdirilebilir ve Cami hakkında araştırma ve sunum yapma görevi verilebilir. Bu etkinlik, öğrencilerin konuşma ve yazma becerilerini geliştirmelerine yardımcı olabilir.

Galata Kulesi

Bu kule, İstanbul'un Beyoğlu ilçesindeki, Galata semtinde bulunmaktadır. Müze olarak kullanılmaya başlanınca bu esere, "Galata Kulesi Müzesi" adı verilmiştir. İsmini, Galata semtinden almış. Gözetleme amacıyla Galata Surları içinde inşa edilen bu kule, çeşitli dönemlerde değişik amaçlarla kullanılmıştır. 2020'den beri de bir sergi mekânı ve müze olarak hizmet vermektedir. İstanbul'daki sembol yapılar arasında kabul edilir.

Etkinlik: Öğrencilere, Kule'nin tarihi ve şehir manzarası hakkında betimleme çalışmaları yaptırılabilir; "seyir terası, manzara, panorama vb." kelimeler öğretilerek dil becerilerini geliştirmelerine katkı sağlanabilir.

Galata Kulesi'nin etrafında bir yürüyüş turu düzenlenip bu tur sırasında öğrencilere bilgi verilebilir, kuleyle ilgili izlenimlerini anlatmaları istenebilir. Öğrenciler, gerçek dünyada dil kullanımı konusunda teşvik edilebilir.

2.1.2.Önemli Tarihî Şahsiyetler

Mimar Sinan

Mimar Sinan, XVI. asırda, Osmanlı İmparatorluğunun en ünlü baş mimarıdır. Görev yaptığı süre boyunca muhteşem eserler vermiş; Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad'ın saltanat dönemlerinde başmimarlık yapmıştır. Sinan, muhteşem eserleriyle, mimariye getirdiği yenilikleri ve mühendislik dehasıyla geçmişten günümüze sadece ülkemizde değil, tüm dünyada tanınmış bir mimardır. Süleymaniye Camii ve Selimiye Camii gibi şaheserleri ile tanınır.

Etkinlik: Öğrencilere Osmanlı mimarisinin incelikleri ve Mimar Sinan'ın eserleri tanıtılarak temel/basit mimari terminoloji öğretilebilir. Mimar Sinan'ın hayatı ve eserleri hakkında biyografik metinler okutularak okuma ve anlama becerileri geliştirilebilir.

Evliya Çelebi

Evliya Çelebi, tanınmış bir Türk seyyahı ve az sayıdaki XVII. yüzyıl Osmanlı nesir yazarlarındandır. Elli yıldan uzun bir sürede Avrupa, Batı Asya ve Mısır topraklarını gezmiş ve gözlemlerini 10 ciltlik "Seyahatnâme" adlı eserinde toplamıştır. Evliya Çelebi'nin gözlemlerinin yer aldığı bu eserde, yaşadığı dönemin sosyal ve kültürel hayatına dair zengin bilgiler bulunmaktadır.

Etkinlik: Evliya Çelebi'nin seyahatnamelerinden seçilmiş sade alıntılar okutularak ve incelenerek öğrencilere dönemin dil ve kültürü hakkında bilgi verilebilir. Evliya Çelebi'nin gözlemleri üzerinden dönemiyle ilgili kültürel ve sosyal incelemeler yapılabilir.

Piri Reis

Piri Reis, XV. asrın ikinci yarısı ile XVI. asrın ilk yarısında yaşamıştır. Amerika'yı da içine alan iki dünya haritası ve "Kitâb-ı Bahriye" adlı denizcilik kitabıyla tanınmış Osmanlı denizcisi, kaptanı ve haritacısıdır. Türkçe dışında İtalyanca, İspanyolca, Portekizce ve Rumca bilirdi. Piri Reis, dünya haritasını çizerken, bildiği bu dillerden ve okuduğu çeşitli eserlerden yararlandığını ifade etmiştir. Farklı zamanlarda seyahat ettiği Ege denizinden Tunus'a kadar Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerin limanları ve

şehirlerinde gözlem yapma imkânı bulan Piri Reis, Seyahatnâme'de buraların tarihi, coğrafyası ve denizleri hakkında teferruatlı bilgilere yer vermiştir. Piri Reis, yerli ve yabancı tarihçiler tarafından önemleri kabul edilen dünya haritaları ve modern denizciliğin başat eserlerinden biri olarak nitelenen Kitâb-ı Bahriye isimli eserleriyle denizcilik alanında kendi çağının en önemli bilim adamları arasına girmiştir.

Etkinlik: Öğrencilere Piri Reis hakkında hazırlanmış belgesel izletilip hazırladığı haritalar gösterilerek onun kişiliği ve denizciliğe katkıları üzerinde tartışmaları; dönemin bilim hayatının özellikleri hakkında bilgi edinmeleri ve temel denizcilik terimlerini öğrenmeleri sağlanabilir. Piri Reis'le ilgili bir biyografi hazırlamaları istenebilir.

Yahya Kemal Beyatlı

Yahya Kemal, Cumhuriyet devri Türk şiirinin en önemli temsilcilerindendir. Şiirleriyle Divan edebiyatı ile modern Türk şiiri arasında köprü kurduğu söylenebilir. Türk edebiyat tarihi içinde aruzu en başarılı kullanan 'Dört Aruzcu'dan biri olarak kabul edilir. İstanbul'u konu alan birçok şiiri vardır. Şiirlerinde İstanbul'un kültürel ve tarihî dokusunu işlemiştir. Edebiyatçı kimliğinin yanı sıra, milletvekilliği ve bürokratlık gibi siyasi ve idari görevlerde bulunmuştur.

Etkinlik: Öğrencilere Yahya Kemal'in İstanbul'u anlatan şiirleri okutulup öğrencilerden yorumlamaları istenebilir. Şiirlerin tarihî ve kültürel bağlamları üzerinde tartışmaları sağlanabilir.

2.1.3.Kültürel Değerler ve Gündelik Sosyal Hayat

İstanbul'un kültürel değerlerini ve günlük yaşamını Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kullanmak, öğrencilere Türkçenin kültürel bağlamını anlamaları için benzersiz fırsatlar sunar. Kültürel değerler, bir toplumun inançlarını, normlarını, geleneklerini ve yaşam tarzını ifade eder. Sanat, edebiyat ve sokak kültürü gibi unsurlar, öğrencilere dilin kültürel boyutunu anlama imkânı verir. Örneğin İstanbul'un sokakları, pazarları, Boğaz'ı ve toplu taşıma sistemi gibi günlük yaşam unsurları, öğrencilerin dil öğrenimini gerçek yaşam bağlamına oturtarak daha anlamlı hâle getirir. İstanbul'un zengin kültürel mirası, öğrencilere dil öğrenirken bu bağlamları anlamalarını ve dili daha etkili bir şekilde kullanmalarını sağlar. Günlük hayatta dil ve kültür birbirinden ayrılmaz unsurlar olduğu için kültürel değerleri tanımaları, öğrencilerin iletişim becerilerinin daha anlamlı ve etkili olmasını sağlamaktadır. Bu sebeple Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerin iletişim süreçlerini başarılı bir şekilde yürütebilmeleri için kültüre ait kazanımları da edinmeleri bir ihtiyaç olarak kabul edilmelidir. (Göçer ve Moralı, 2019, s. 1127) Aşağıda, bu konunun teorik temelleri ve dil öğretiminde nasıl uygulanabileceği üzerinde durulmaktadır.

İstanbul'un "Sokak Pazarı" Kültürü

İstanbul'un ünlü sokak pazarları, kültürel çeşitliliği ve günlük yaşamı anlamak için mükemmel bir kaynaktır. Pazar yerleri, öğrencilere alışveriş ve pazarlık yapma konularında pratik yapma fırsatı sunar. Bu açıdan, İstanbul'daki pazarlar ve alışveriş kültürü, dil öğretiminde kullanılabilir. Öğrenciler, pazarlarda geçen diyalogları ve alışverişle ilgili dilsel ifadeleri öğrenerek günlük dil kullanımı becerilerini geliştirebilirler. Bu bağlamda, rol oynama ve simülasyon etkinlikleri ile öğrencilere gerçekçi dil kullanımı ortamları sağlanabilir. Avrupa Konseyi tarafından geliştirilen "Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni"nde de sosyodilsel ve kültürel unsurlara dil öğretiminde yer verilmesi gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca aynı metinde öğrencileri iletişimin bir ileri aşamasına taşıyacak olan "Eylem Odaklı Yaklaşım" önerilmektedir. Bu yaklaşıma göre bir yabancı dil öğrencisinin yalnızca iletişim kurması yeterli görülmemekte; öğrencilerin hedef dilin konuşulduğu toplumda anadili konuşucularıyla beraber çalışabilir, hatta yaşayabilir olması gereği vurgulanmaktadır. Bu çerçevede, yabancı dil öğretiminin sınıf içi alandan çıkarılıp sınıf dışına, öğrencinin toplum ile etkileşimde bulunacağı ortama taşınması dilin doğru bir şekilde öğretilmesi için gereklidir. (Kınay, 2017, s. 75)

Etkinlik: Sınıfta pazar simülasyonları yapılarak öğrenciler arasında rol oynama aktiviteleri düzenlenebilir. Pazar yerleri, alışveriş ve yemek kültürü hakkında kelime ve ifadeler öğrenilebilir; örneğin" pazarlık, tezgâh, yerel ürün, vb." terimler öğretilebilir.

Boğaz ve Vapurlar

İstanbul Boğazı ve şehir içi vapurlar, öğrencilerin denizcilik ve ulaşım konularında dil becerilerini geliştirmeleri için kullanılabilir. Boğaz'da bir vapur turuna katılmaları sağlanarak veya sanal turlar yapılarak öğrenciler, İstanbul'un doğal güzelliklerini ve önemli yapılarını öğrenirken dil becerilerini de pekiştirebilirler.

Etkinlik: Yapılacak bir Boğaz turu sırasında öğrencilerden gördüklerini not almaları ve daha sonra bu notlardan yararlanarak manzara ve mekânlar hakkında konuşmaları ya da betimleme çalışmaları yapmaları istenebilir. Bu etkinlik çerçevesinde öğrenciler, "Boğaz, feribot, sahil şeridi, deniz kıyısı, yolcu vapuru vb." kelimeleri öğrenebilir.

2.1.4.Türk Mutfağı ve Lokantalar

Dil ve yemek kültürü, birbirinden ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Açıktır ki yemek kültürü, dilin günlük kullanımının ve sosyal etkileşimlerin önemli bir parçasıdır. Yemek esnasındaki davranış kalıplarını belirleyen sofra adabı da bu davranış kalıpları içinde kabul edilir. Örneğin sofraya eller yıkanmadan oturulması, yemek yerken ağız şapırdatmak, diş karıştırmak, sofraya elleri silmek, ekmek kırıntısı dökmek gibi davranışlardan uzak durmak, önemli davranış kalıpları olarak değerlendirilir.

(Abdurrezak, 2014, aktaran Fişekçioğlu, 2022, s. 519) Bu bakımdan, öğrenciler, dil öğrenimleri sürecinde Türk yemek kültürü konusu üzerinde durulurken, dilin toplumsal bağlamlarını ve kültürel değerlerini de kavrarlar. Türk mutfağı ve lokantalar, bu bağlamda öğrencilerin dil öğrenimini zenginleştirecek mekânlardır. Dinç, yemeğin simgesel özelliklerinden bahsederken sofraya oturma şekli, yemeğin kalitesi, takdimi, misafirin karşılanması ve uğurlanmasını da simgesel özellikler arasında saymaktadır. (Dinç, 2019, aktaran Fişekçioğlu, 2022, s. 518)

Etkinlik: İstanbul'un ünlü yemekleri ve lokantaları hakkında bilgi edinirken yemekle ilgili kelime dağarcığı genişletilebilir. "Meze, kebap, baklava vb." terimler öğretilebilir. Öğrenciler yerel restoranlarda yemek siparişi verme ve garsonlarla konuşma pratiği yapabilirler. Yemek tarifleri üzerinden yemek yapma etkinlikleri düzenlenebilir.

2.1.5.Toplu Taşıma ve Şehir Hayatı

İstanbul'un toplu taşıma sistemi ve şehir hayatı, dil öğretiminde kullanılabilecek zengin içerikler sunar. Örneğin, otobüs, metro veya vapur gibi toplu taşıma araçlarında geçen diyaloglara ve İstanbul'un hareketli ve çeşitli şehir hayatına dair gözlemleri, öğrencilerin dilin günlük kullanımını gerçek yaşam bağlamında öğrenmelerine yardımcı olur; dil becerilerini pratikleştirmeleri için birçok fırsat sunar. Çekici ve Deniz, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Açısından Toplu Taşıma araçlarında dil işlevlerine dair yaptıkları araştırma sonucunda, şehir içi toplu taşıma araçlarında üç ayrı dil işlevinin kullanıldığını tespit etmişler. Şehir içi toplu taşıma araçlarında "bilgiyi araştırma ve açıklama", "eylem planlarını yönetme ve karar verme" ve "sosyalleşme" başlığında toplanabilecek konuşmaların gerçekleştiğini gözlemlemişlerdir. (Çekici ve Deniz, 2019, s. 28)

Etkinlik: Öğrencilerden toplu taşıma araçlarının (metro, otobüs, tramvay, vapur) farklı özelliklerini ve bu araçlarda duydukları ifadeleri ve diyalogları anlatmaları istenebilir. Bilet alma, yol tarifi sorma ve şehirde gezinme gibi senaryolar üzerinden rol oynama etkinlikleri yaptırılabilir. Şehir haritalarını kullanarak güzergâh planlama ve zaman çizelgelerini anlama alıştırmaları gerçekleştirilebilir. Bu alıştırmalar, öğrencilerin kelime dağarcığını zenginleştirecek, sosyal hayatta gündelik Türkçeyi konuşmalarında kendilerini rahat hissetmelerine katkı sağlayacaktır.

2.1.6.Sanat Galerileri ve Müze Ziyaretleri

Müzeler, bir milletin tarihî ve kültürel mirasını koruyucu ev sahibi durumundadır. Bir toplumun çağlar boyunca biriktirdiği ne varsa, bunların örneklerini müzelerinde bulmak mümkündür. Toplumlar, geriye bıraktıkları ve yaşatabildikleriyle ve onlardan güç alarak tarihi köklerini korurlar. Aksi halde kökleri toprağından tek tek kopabilir. Çoğunlukla, her ülkede ya da her şehirde orayla özdeşleşmiş bir müze bulunabilir. Kültür ve tarih meraklılarının ilk uğrak yeri, genellikle müzelerdir; çünkü bir yeri tanımanın, o yerin tarihsel filmini izlemenin en somut,

aynı zamanda da mistik yolu müzeleri gezmekten geçer. Müzelerde sergilenen her nesne, kişiyi o yerin ve toplumun kültürel tarihine doğru yolculuğa çıkarma imkânına sahiptir. (Çeri ve Gün, 2021, s. 1278) Bu bağlamda, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde İstanbul'daki sanat galerileri ve müze ziyaretleri, öğrencilere dil becerilerini gerçek yaşam bağlamında geliştirme fırsatı sunar. Öğrenciler, müze gezileri düzenleyerek ya da sanal müze turları yaparak sanat eserleri hakkında konuşabilir ve yazabilirler. İstanbul, zengin tarihî ve kültürel mirasıyla dolu birçok müze ve sanat galerisine ev sahipliği yapmaktadır. Bu mekânlar, öğrencilere sadece Türk sanatını ve tarihini tanıtmakla kalmaz, aynı zamanda dili kullanarak anlamlı etkileşimlerde bulunmalarına imkân sağlar. Öğrenciler, müze ve galeri turlarında sanat eserlerini ve tarihî objeleri tanımlama, rehberlerin açıklamalarını dinleme ve bu konular hakkında sorular sorma becerilerini geliştirirler. Ayrıca, sanat eserleri ve sergiler üzerine yapılan grup tartışmaları, öğrencilerin eleştirel düşünme ve ifade yeteneklerini artırır.

Etkinlik: Öğrencilere belirli sanat eserleri veya tarihî objeler hakkında araştırma yapma ve kısa sunumlar hazırlama görevi verilebilir. Bu etkinlik, öğrencilerin hem araştırma yaparak bilgi edinmelerini hem de öğrendiklerini Türkçe olarak ifade etmelerini sağlar. Ayrıca, yaratıcı yazma etkinlikleri de yapılabilir; öğrenciler gördükleri bir sanat eseri ya da tarihî obje hakkında hikâye yazabilirler. Müze ve galeri gezilerinde öğrencilere sergilenen eserler hakkında bilgi kartları dağıtılarak, bu kartlarda yer alan bilgileri okuyup anlamaları ve daha sonra bu bilgileri sınıf arkadaşlarıyla paylaşmaları istenebilir. Bu tür etkinlikler, öğrencilerin okuma, yazma, konuşma ve dinleme becerilerini bütüncül bir şekilde geliştirmelerine katkıda bulunur.

Edebiyat ve Yerel Hikâyeler

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde İstanbul'un edebiyatı ve yerel hikâyelerinden yararlanmak, öğrencilerin dil becerilerini kültürel ve tarihî bağlamda geliştirmelerine yardımcı olur. İstanbul, zengin edebî geçmişi ve hikâye anlatıcılığı geleneği ile birçok önemli edebî esere ev sahipliği yapar. Bu eserler ve hikâyeler, öğrencilere Türkçeyi doğal ve etkili bir şekilde öğrenme fırsatı sunar. Örneğin, öğrenciler Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Ümit ve Sait Faik Abasıyanık gibi yazarların İstanbul temalı eserlerini okuyarak şehrin tarihini, kültürünü ve günlük yaşamını keşfederken dil becerilerini de geliştirirler. Bu bağlamda, öğrenciler edebî eserleri ve yerel hikâyeleri okuma ve tahlil etme sürecinde yeni kelimeler öğrenir, dilin duygusal ve estetik boyutlarını keşfederler.

Etkinlik: Bir etkinlik olarak, öğrencilerden okudukları İstanbul'la alakalı hikâyeler hakkında özet yazmaları ve karakter tahlili yapmaları istenebilir. Bu etkinlik, öğrencilerin okuduğunu anlama ve yazılı ifade becerilerini geliştirir. Ayrıca, hikâyelerde geçen olayları dramatize ederek kısa tiyatro oyunları sergilemek, öğrencilerin konuşma ve dinleme becerilerini artırırken yaratıcı düşünme ve grup

çalışması yeteneklerini de geliştirir. Bir başka etkinlik ise, öğrencilerin İstanbul'un farklı semtlerinde geçen hikâyeleri okuyarak bu semtler hakkında araştırma yapmaları ve daha sonra bu bilgileri sınıf arkadaşlarıyla paylaşmaları olabilir. Bu tür etkinlikler, öğrencilere İstanbul'un kültürel ve tarihî dokusunu öğrenirken dil pratiği yapma fırsatı sunar ve onların dil öğrenimini daha anlamlı ve ilgi çekici hâle getirir.

Gelenekler ve Görenekler

Gelenek ve göreneklerden yararlanmak, öğrencilerin dil becerilerini kültürel bağlamda zenginleştirir ve dil öğrenimini daha anlamlı hâle getirir. İstanbul, tarih boyunca birçok farklı kültürün etkisi altında kalmış ve bu etkilerle zenginleşmiş bir şehirdir. Şehirdeki gelenekler ve görenekler, öğrencilere Türk toplumunun sosyal yapısını, değerlerini ve günlük yaşamını tanıtmak için mükemmel bir araçtır. Örneğin, İstanbul'da gerçekleştirilen bayram kutlamaları, düğün merasimleri, Hıdırellez gibi mevsimlik festivaller ve kahvehane kültürü gibi konular, öğrencilere dilin sosyal ve kültürel bağlamını öğretir. Bu konular üzerinden yapılan dersler, öğrencilerin dil öğrenirken Türk toplumunun sosyal normlarını ve değerlerini de anlamalarını sağlar.

Etkinlik: Bir etkinlik olarak, öğrencilerden İstanbul'da yaygın olan bir gelenek veya görenek hakkında araştırma yapmaları ve bu araştırmalarını sınıfta sunmaları istenebilir. Bu tür sunumlar, öğrencilerin araştırma yapma, bilgi toplama ve bunları Türkçe olarak ifade etme becerilerini geliştirir. Ayrıca, rol oynama etkinlikleri de oldukça etkili olabilir. Örneğin, öğrenciler bir Türk düğünü veya bayram kutlamasını canlandırabilirler. Bu dramatizasyon etkinlikleri, öğrencilerin dilin günlük kullanımını pratiğe dökmelerine yardımcı olurken kültürel anlayışlarını pekiştirir. Tüm bu etkinlikler, dil öğrenimini daha eğlenceli ve ilgi çekici hâle getirirken, öğrencilerin dil becerilerinin gelişmesini sağlar.

3.Pedagojik Yaklaşımlar

3.1.Kültürel İçerikli Dil Öğretimi

Şehrin fiziksel ve kültürel değerlerini, tarihî mekân ve şahsiyetlerini dil öğretiminde kullanırken, kültürel içerikli dil öğretimi yaklaşımından yararlanılabilir. Bu yaklaşımda, dil öğrenimi süreci kültürel ve tarihsel içeriklerle zenginleştirilir. Örneğin, İstanbul'un tarihî yarımadası, Kapalıçarşı, Topkapı Sarayı gibi önemli mekânlar üzerinden dil öğrenimi yapılabilir. Öğrenciler, bu mekânlar hakkında bilgi edinirken yeni kelimeler öğrenir, okuma ve anlama becerilerini geliştirirler. Ayrıca, bu mekânlarda geçen tarihî olaylar ve kişiler hakkında yapılan dersler, dil öğrenimini daha anlamlı ve bağlamlı hâle getirir.

3.2.Görev Temelli Dil Öğretimi

Görev temelli dil öğretiminde, öğrenciler gerçek yaşam durumlarını ifade eden görevler aracılığıyla dil öğrenirler. İstanbul'daki tarihî mekânlar ve şahsiyetler hakkında projeler hazırlamak, bu yaklaşımın bir örneğidir. Öğrenciler, belirli bir tarihî mekân veya şahsiyet hakkında bilgi toplar, bu bilgileri sınıfta sunar veya yazılı raporlar hazırlar. Bu süreçte öğrenciler, araştırma yapma, bilgi toplama, sunma ve yazma gibi dil becerilerini geliştirirler.

3.3.Yerinde Öğrenme

Yerinde öğrenme yaklaşımı, öğrencilerin öğrendiklerini gerçek yaşam bağlamında deneyimlemelerini sağlar. İstanbul'da yapılan müze gezileri, tarihî mekân ziyaretleri veya kültürel etkinliklere katılım, yerinde öğrenmenin önemli bir parçasıdır. Bu etkinlikler sırasında öğrenciler, dilin doğal kullanımıyla karşılaşır ve öğrenme süreci daha kalıcı hâle gelir. Örneğin, bir müze gezisi sırasında öğrenciler, rehberin açıklamalarını dinleyerek dinleme becerilerini geliştirir ve gördükleri eserler hakkında konuşarak konuşma pratiği yaparlar.

4.Bütüncül Beceriler Yaklaşımı

Bu yaklaşım, dilin dört temel becerisinin (okuma, yazma, dinleme, konuşma) birlikte öğretildiği bir yaklaşımdır. İstanbul'un kültürel ve tarihî bağlamları kullanılarak bütünleşmiş beceriler öğretimi yapılabilir. Örneğin, öğrenciler bir metin okuyarak tarihî bir şahsiyet hakkında bilgi edinir, bu bilgiyi tartışma ortamında paylaşır, daha sonra bu konu hakkında bir yazı yazar ve sonunda sınıf arkadaşlarına sunar. Bu süreçte, öğrenciler hem dil becerilerini hem de tarihsel ve kültürel bilgilerini pekiştirirler.

5. Sonuç

İstanbul'un fiziksel ve kültürel değerlerini, tarihî mekânlarını ve şahsiyetlerini Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kullanmak, dil öğrenimini daha anlamlı, ilgi çekici ve etkili hâle getirir. Bu yaklaşım, öğrencilere dilin sadece gramer ve sözcüklerden ibaret olmadığını, aynı zamanda bir kültürü ve tarihi de içerdiğini gösterir. Öğrenciler, dil öğrenirken İstanbul'un zengin kültürel mirası ile tanışır, bu da onların dil öğrenme motivasyonunu artırır. Kültürel içerikli dil öğretimi, görev temelli dil öğretimi, yerinde öğrenme ve bütünleşmiş beceriler yaklaşımı gibi pedagojik yaklaşımlar, bu süreci destekler. Bu yaklaşımlar, öğrencilerin dil becerilerini geliştirmelerine ek olarak, kültürel farkındalıklarını artırır ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirir. Ayrıca, bu yaklaşımlar, öğrencilerin dili doğal bağlamında öğrenmelerine olanak tanır, bu da öğrenmeyi daha kalıcı ve etkili hâle getirir.

Sonuç olarak, İstanbul'un zengin kültürel ve tarihî dokusu, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde büyük bir avantaj sağlar. Bu bağlamda kullanılan etkinlikler ve yaklaşımlar, öğrencilerin dil becerilerini geliştirirken, aynı zamanda onların

kültürel anlayışlarını ve tarihsel perspektiflerini de genişletir. Bu tür bir dil öğretimi, öğrencilere sadece dil bilgisi kazandırmakla kalmaz, aynı zamanda onları daha bilinçli ve kültürel olarak duyarlı bireyler hâline getirir.

Kaynakça

Akkaya, A. (2013). Yabancılara Türkçe Öğretimi Kapsamında Fıkralar: Nasreddin Hoca Fıkraları. Millî Folklor, Yıl:25, Sayı:100, 171-181.

Çakır, İ. (2011). Yabancı Dil Öğrenme Ortamlarında Kültürün Rolü. Millî Eğitim, Sayı 190, Bahar/2011, 248-255.

Deniz, K. ve Çekici, Y. E. (2019). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Açısından Toplu Taşıma Araçlarında Dil İşlevleri. International Journal of Languages' Education and Teaching, 7(4), 24-36. https://doi.org/10.29228/ijlet.39459

Fişekçioğlu, A. (2022). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Türk Yemek Kültürünün Paylaşımı. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 15(38), 514-533. https://doi.org/10.12981/mahder.1098836

Göçer, A. ve Moralı, G. (2019). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Kültür Paylaşımına Yönelik Öğretmen Görüşleri. Ana Dili Eğitimi Dergisi, 7(4), 1115-1129. https://doi.org/10.16916/aded.609340

Gün, M. ve Çeri, N. (2021). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Kültür Aktarımında Müzelerin Kullanılması. Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature, 7(4), 1275-1291

İleri, A. (2024). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Ders Kitaplarındaki Kültürel Unsurlar: Yeni İstanbul Örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.

İşçan, A. ve Yassıtaş, T. (2018). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Ders Kitaplarında Kültür Aktarımı: Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti Örneği (B1-B2 Düzeyi). Aydın Tömer Dil Dergisi, 3(1), 47-66.

Kınay, D. E. (2017). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Sosyal Etkinlikler ile Dil Öğretimi. Hacettepe Üniversitesi Yabancı Dil Olarak Türkçe Araştırmaları Dergisi, (3), 53-75.

Memiş, M. (2016). Yabancı Dil Öğretiminde Eğitim Ortamı ve Kültür Aktarımı. Turkish Studies, 11(9), 605-616. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9506

GİRİT KUŞATMASI VE KUŞATMA ESNASINDA ALINAN ESİRLERİN DURUMU

Prof. Dr. Metin Akis[1]

Özet

Girit'in fethinin Osmanlı İmparatorluğu için yutulması zor bir hap olduğu söylenebilir. Her iki ülke de bu adayı Akdeniz'deki prestijleri için vazgeçilmez olarak görüyordu. Sonuç olarak, uzun süren kuşatma savaşı her iki tarafı da yıprattı. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun hinterlandı daha geniş olduğundan, bu yenilgi serisini zamana yaymayı başardı. Öte yandan, Venedik için etkiler daha yıkıcıydı.

Savaşlar, rutin düzenin askıya alındığı ve birçok beklenmedik gelişmenin insan hayatının bir parçası haline geldiği dönemlerdir. Girit Kuşatması, uzun yılları nedeniyle, o dönemde Akdeniz'deki en önemli meta olan insan hayatı, yani köle ticareti için aktif bir dönem haline geldi. Yakalanan esirler her iki devlet için de bir garantiydi. Bu şekilde, donanmalarına insan gücü sağlayabiliyorlardı ve ayrıca olası esir değişimleri için avantajlı bir konumda olmak istiyorlardı.

Anahtar Kelimeler: Girit Kuşatması, Adriyatik, esirler, Venedik, Osmanlı Denizciliği

1 Kilis 7 Aralık Üniversitesi, akis@kilis.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6480-5690.

THE SIEGE OF CRETE AND THE STATUS OF CAPTIVES DURING THE SIEGE

Abstract

The conquest of Crete can be said to have been a hard pill for the Ottoman Empire to swallow. Both countries saw this island as indispensable for their prestige in the Mediterranean. As a result, the prolonged siege warfare wore both sides down. However, since the Ottoman Empire's hinterland was larger, it was able to spread out this series of defeats over time. On the other hand, for Venice, the effects were more devastating.

Wars are periods in which routine order is suspended, and many unexpected developments become part of human life. The Siege of Crete, due to its prolonged years, became an active period for the most important commodity in the Mediterranean at the time—human life, meaning the slave trade. Captured prisoners were a guarantee for both states. In this way, they could supply manpower to their navies and also wanted to be in an advantageous position for potential prisoner exchanges.

Keywords: Siege of Crete, Adriatic, captives, Venice, Ottoman Shipping

1.Giriş

Denizler her zaman bilinmeyen tehlikeler ile doludur. İnsanların kara yaşamına dair geliştirdikleri tecrübeler tarihin akşı içerisinde daha kalıcı bilgiye medeniyete ve şehirlere dönüşmüştür. Ancak, denizler ve uzay her zaman bilinmek istenmiş ve karasal yaşama göre bu alanlarda her zaman bilgi eksiği ortaya çıkmıştır. Islam bir çöl coğrafyasında ortaya çıkmış olması neticesinde devlet yönetiminde, ticarette ve kültürel yaşam içerisinde zamanla intibak etmiş buna göre ticaret gemileri oluşturulmuş, denizden gidilmek suretiyle varılan adalara savaş gemileri inşa etmek suretiyle daha kolay varılabilmiştir. Değişken hava şartları denizleri zaman zaman korkulu bir düşmana dönüştürmüş, ancak aşılıp geçildiğinde ise mesafeler kısaldığı gibi yeni gıda ürünleri, sanayi mamülleri insanlığın günlük yaşamını kolaylaştırmıştır. İlk İslam metinlerine denizler bir canavara benzetilmiş ve üzerinde yüzüp giden gemiler su üzerinde yüzen çöp parçaları gibi tarif edilmiştir. Ancak zamanla özellikle İslamın Kuzey Afrika 'ya yayılması ve İspanya üzerinde Avrupa' ya geçmesi ile İslam Dünyasının denizcilik ve deniz ticareti ile daha yakından tanıştığını söyleyebiliriz.

Osmanlı Devleti de genel olarak kendi savaş gücünü kara ordusu üzerine yapılandırmıştı. Ancak denizci Türk Beyliklerinin Osmanlı sınırlarına katılması ve Cenevizler ve Venedikler gibi denizci şehir devletleri ile kurulan ilişkiler Osmanlı Devletinin denizlere bakışını şekillendirdi. Zamanla Kuzey Afria'da yaşayan Berberilerden almış olduğu teknik, askeri destek ve karşılklı menfaatler dolayısıyla Akdeniz'de başat güç konumuna gelmiş oldu. Genel anlamda, Osmanlı deniz gücü Akdenizle sınırlı kalmış olduğunu söyleyebiliriz. Karadeniz ve Akdeniz Osmanlı hinterlandının çerçevesini oluşturduğundan, daha uzakta macera arama istekleri Avrupa devletleri kadar çok olmamıştır.

2. Girit Kuşatmasına Giden Yollar

Osmanlı Devletinin bir Akdeniz politikası olduğu söylenebilir. Bunlara temel olarak baktığımızda; İstanbul'un muhafazasını da sağlayan Çanakkale Boğazı, Ege Denizi ve içerisindeki adlar ile Anadolu'nun güney sahillerinin muhafazası için Rodos ve Kıbrıs'ın Osmanlı elinde bulunması gerekiyordu. Yine Ege ve Akdeniz'in güveliği açısından Girit adasının elde edilmesinin yanında, özellikle korsan saldırılarının merkezi olan Malta adsının ele geçirilmesi gerekiyordu. Tüm bu hedefler ve onların yakın çevresi belirli dönemlerde Osmanlı askeri hedefleri haline dönüşmüştür.

Konum olarak Girit bu hedeflerin tam merkezinde yer almaktaydı. Osmanlı'nın Girit'e olan ilgisi adanın daha Cenevizlerin elinde olduğu dönemlerden başlayarak devam etmiştir. Daha sonrasında Venediklerin Akdeniz'de başat hale gelmesi ve Venediklerin adada hâkimiyet sağlaması ile zaman zaman ada Osmanlı Venedik ilişkilerinin konusu haline gelmiştir. Adriyatik denizi Osmanlı ilerlemesinin balkanlar üzerinden Adriyatik'e ulaşmasından sonra artık sadece Venediklerin bir sorunu olmaktan çıkmıştır. Dalmaçya kıyıları Osmanlı toprakları arasında

bulunuyordu ve Osmanlı Devleti buraya yapılan müdahaleleri kendi ana karasına yapılmış kabul ediyordu. Söz konusu denizler olduğunda ise Berberi denizciler sadece Adriyatik'e değil Akdeniz'in tümünde ve hatta İzlanda'ya kadar denizcilik faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Sistematik olmasa da bireysel ilgilerin çok daha uzağa ulaşmış olabileceğini söyleyebiliriz.

Venedik, Akdeniz'de ticari ilişkilerinde her zaman kendi faydasını ön planda tutmak suretiyle uluslararası politikaları zaman zaman esneten, Avrupa'nın diğer Hristiyan ülkeri ile kendi ticari menfaatinin elvermediği konularda kuralları çiğneyen bir devlet konumunda idi. Çoğu zaman Osmanlı Devleti ile iyi ticari ilişkilerini devam ettirmek istemiş olmasına rağmen, aynı zamanda bilerek çatışma politikalarına girişmiştir. Girit kuşatmasına giden süreçte bardağı taşıran damlalar olarak, 1637 yılında Lorent hazinesini yağmalamak için Adriyatiğe girmiş olan Cezayirli ve Tunuslu korsanların Polya ve Nikota sahillerine yönelik tahribatlar yapmaları ve Kotor önlerinde Venedik gemisine saldırıp onu yağmalamaları üzerine, Venedik'in intikam saldırısı sonrasında Berberilerin Avlonya limanına sığınmalarına neden olmuştur. Burada gemilerini bırakarak kara yoluyla İstanbul'a giden Berberiler iki ülke arasında zaten gergin olan bağları daha da germiş oldu. O esnada Bağdat muhasarasında olan 4. Murad'a haber ulaştığında cevabi olarak ülkesindeki bütün Venedik kökenlilerin idam edilmesini istedi. Ancak vezirlerin yalvarmaları neticesinde karar onların tutuklanmaları şeklinde değişti. Bu arada Venedik ile Bosna arasında yapılmakta olan bütün ticaret de yasaklandı. İstanbul'a dönmüş olan berberiler burada da soygun ve yağma faaliyetleri içerisinde bulundular. Ancak padişah İstanbul'a döndükten sonra Venedikliler bir anlaşma için girişimde bulundular. Anlaşmaya göre iki ülke arasında kapitülasyonlar aynen devam edecek, Mağrip korsanlarının Venedik liman ve şehirlerine saldırılarına engel olunacak ve Venedik Osmanlı Devleti'ne 5 milyon akçe (250 bin altın) savaş tazminatı ödeyecekti. (16 Temmuz 1639)[2]

Girit bu hedeflerin tam merkezinde yer almaktaydı. Osmanlı'nın Girit'e olan ilgisi erken dönemlerden beri devam etti.[3] Daha sonrasında Venediklerin Akdenizde başat hale gelmesi ve Venediklerin adada hakimiyet sağlaması ile zaman zaman ada Osmanlı Venedik ilişkilerinin konusu haline gelmiştir. Adriyatik denizi Osmanlı ilerlemesinin balkanlar üzerinden Adriyatiğe ulaşmasından sonra artık sadece Venediklerin bir sorunu olmaktan çıkmıştır. Artık Dalmaçya kıyıları Osmanlı toprakları arasında bulunuyordu ve Osmanlı Devleti buraya yapılan müdahaleleri kendi ana karasına yapılmış kabul ediyordu. Söz konusu denizler olduğunda ise berberi denizciler sadece Adriyatikte değil Akdenizin tümünde ve hatta İzlandaya kadar denizcilik faaliyetlerinde bulunuyorlardı.

Venedik Akdenizde ticari ilişkilerinde her zaman kendi faydasını ön planda tutmak suretiyle uluslaraarsı politikaları zaman zaman esneten, Avrupa 'nın diğer Hristiyan

2 Joseph Von Hammer, ***Osmanlı Tarihi***, Cilt II, Çeviren:Mehmet Ata, İstanbul 1997, s.426-427.

3 Kate Fleet, Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti, Çev.. Özkan Akpınar, İstanbul 2009,s.2.

ülkeri ile kendi ticari menfaatinin elvermediği konularda kuralları çiğneyen bir devlet konumunda idi. Çoğu zaman Osmanlı Devleti ile iyi ticari ilişkilerini devam ettirmek istemiş olmasına ragmen, aynı zamanda bilerek çatışma politikalarına girişmiştir. Girit kuşatmasına giden süreçte bardağı taşıran damlalar olarak 1637 yılında Lorent hazinesini yağmalamak için Adriyatiğe girmiş olan Cezayirli ve Tunuslu korsanların Polya ve Nikota sahillerine yönelik tahribatlar yapmaları ve Kotor önlerinde Venedik gemisine saldırıp onu yağmalamaları üzerine Venedik'in intikam saldırısı sonrasında Berberilerin Avlonya limanına sığınmalarına neden olmuştur. Burada gemilerini bırakarak karayoluyla İstanbul'a giden Berberiler iki ülke arasında zaten gergin olan bağları daha da germiş oldu. O esnada Bağdat muhasarasında olan 4. Murat'a habe rulaştığında cevabi olarak ülkesindeki bütün Venedik kökenlilerin idam edilmesini istedi. Ancak vezirlerin yalvarmaları neticesinde karar onların tutuklanmaları şeklinde değişti. Bu arada venedik ile Bosna arasında yapılmakta olan bütün ticaret de yasaklandı. İstanbul'a dönmüş olan Berberiler burada da soygun ve yağma faaliyetleri içerisinde bulundular. Ancak padişah İstanbul'a döndükten sonra, Venedikliler bir anlaşma için girişimde bulundular. Anlaşmaya göre iki ülke arasında kapitülasyonlar aynen devam edecek, Mağrip korsanlarının Venedik liman ve şehirlerine saldırılarına engel olunacak ve Venedik Osmanlı Devletine 5 milyon akçe (250 bin altın) savaş tazminatı ödeyecekti. (16 Temmuz 1639)[4]

4. Murad'ın Osmanlı tarihçilerinin eserlerinde oldukça istibdad taraftarı olduğu anlatılır. O nedenle bu sert tavır göstermesi bundan kaynaklanmış olabilir. Ancak onun ölümü ile yerine geçen I. İbrahim'in 4. Murad'ın tersine olduça ılımlı ve zevkine düşkünlüğü ile bilindiği halde,onun zamanında başlayan Girit kuşatmasına tepki olarak, Hanya'nın Osmnalı eline geçmiş olmasından sonra Modon, Koron ve Patras'a salıran Venedik gemileri burada bulunan 5 bin Osmanlı tebasını esir edip götürmüştür. Yeni padişah tepki olarak Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan bütün Hristiyanların idam edilmesini istemiş ve böyle bir ferman hazırlatmıştır. Ancak bürokrasi ve ulema ve özellikle Şeyhülislam Ebu Said Efendi sadece İstanbulda 2 yüz bin Ermeni ve Hristiyan olduğunu bunların idamları halinde devletin çok zarar göreceğini bildirmiş ve padişahı ikna etmiştir. Bunun üzerine padişah Osmanlı ülkesindeki bütün Venedik tebasının ve Venedik balyosunun öldürülmesi istemiş olmasına ragmen yine karar yumuşatılarak sadece birkaç kilisenin camiye dönüştürülmesi ve yabancı elçiliklerin sadece Beyoğlu ve Galata'da toplanma zorunluluğu getirilmesi şeklinde cevap verilmiştir.[5]

3. Bekir Paşa'nın Akdeniz Seferi

Osmanlı tarafında, deniz seferlerine katılan birçok kişinin isimleri genellikle kaydedilmemiştir; zaferler ve yenilgiler, Batılı kaynaklara göre Padişah veya "Büyük Sultan"a atfedilmiştir. Türk kaynakları bazen kaptanların veya gemilerin

4 Joseph Von Hammer, ***Osmanlı Tarihi***, Cilt II, Çeviren:Mehmet Ata, İstanbul 1997, s.426-427.
5 Hammer, ***Osmanlı Tarihi***, s.459.

isimlerinden bahsetmez, çünkü hepsi Padişah'ın malı olarak kabul edilirdi. Sonuç olarak, bu kişiler hakkında sınırlı bilgiye sahibiz.

Akdeniz ve diğer denizler yolculuk yapmak için sıradan insanların yolunun düştüğü yerler değildi. Avrupa açısından bu deniz daha çok asilzade ailelerin erkek çocuklarının daha fazla servet ve ün elde etmek için çıktıkları seferler veya uluslararası ticaret yapan gemici tüccarların ticaretlerinin bir parçası olarak çıktıkları yolculukların yaşandığı bir yerdi. Osmanlı açısından bakıldığında ise bir asalet sınıfından bahsedemeyiz. Ancak güvenliğin sorunlu olduğu zamanlarda Kuzey Afrika ve Anadolu'nun güney limanlarından kullanılan deniz yolu bu yolculuklara çıkanlar için her zaman esaret riskini beraberinde getirmekteydi. Nedenini bilemediğimiz bir şekilde Fındıklı kasabasından Seyyid Hüseyin bin Ahmed Malta Şövalyelerinin elinde esir düşmüştü. Uzun süre esir kaldığı anlaşılan Seyyit Hüseyin'in kurtuluş akçesi olan parayı tüccar Yorgi Panayet ona borç olarak vermesi sayesinde kurtulmuştu. Seyyit Hüseyin mal varlığından borcunun bir kısmını ödeyebilmiş ancak kalan kısmını ödeyemediği için tüccar Yorgi verdiği borçtan kalan alacağını Valide Sultan sadakası için olmak üzere alıp onun borcunu ibra etmiştir.[6] Batı ülkelerinde özellikle de İngilterede Osmanlı eline düşmüş olan kendi halkından kişileri kurtarmak için kiliseler organize olmuşlardır. Bu kiliseler ve dini kuruluşlar mahallelisi veya hemşehrisi olan esirleri kurtarmak için yardım sandıkları oluşturup dindaşlarından bu miktarı ya borç olarak veya bağış olarak toplamaktaydı. Esir veya köle olan kişi kurtulup gelirse ya kendi varlığından veya akrabalarının varlığından bu para tekrar ödenebilmekteydi. Ancak özellikle fazla para verebileceği tahmin edilen esirler, Akdenizde zengin Yahudi tüccarlar tarafından satın alınmak suretiyle daha fazla edere, mensup oldukları devletlere satılabilmekteydi. Bu da esir piyasasını arttırmaktaydı.

Bunun dışında esirler aynı zamanda çeşitli imar faaliyetleri için de kullanılmaktaydı. Bu ucuz iş gücü anlamına gelmektedir. Kale inşa ve tamiri, hemdek kazılması ve çeşitli marangozluk çalışmaları için esirler talep edilebilmekteydi. Hatta esirleri şehir imarında kullanmak da yine başvurulan yöntemler arasında idi.[7]

Osmanlı Devleti sömürgeci bir devlet olmadığından batı ülkelerinin yaptığı gibi köle ticaretini daha çok yeni keşfedilen Amerika kıtasındaki şekerkamışı ve tütün tarlalarına taşıma imkanı yoktu. Tarımda çalışan nüfusun da önemli kısmının aile işletmeleri olduğu düşünülürse kırsal kesimin çok fazla köle ihtiyacı olabileceği varsayılamaz. Onun yerine Osmanlı Devletinde gayrimüslim nüfus özellikle askeri ve bürokratik alanlarda istihdam edilmiştir. Bunlar da kendi kariyer beklentisi olarak görülmüştür. Onun haricinde bazı varlıklı saraylarda ve cariye olarak yer alanları da sayabiliriz. Neticede Osmanlı Devletinde hiç bir zaman köle ihtiyacı Avupanınki kadar fazla miktarda olmamıştır. Bunun yerine Osmanlı Devletinin köle ve esir kavramına bakışı daha çok mevcut kendi esir düşmüş halkı ile takas yapmak ve özellikle deniz savaşlarında onları kürekçi olarak kullanmak için düşünmüştür.

6 TS.MA.e, 1263-79, H1-04-1047.
7 TS:MA.e, 556-1,H22-03-1049.

Forsa adı verilen kürekçiler denizde olmadığı zamanlarda korunaklı mahzenlerde tutulur ve padişah fermanı olmadan da başka bir yere gönderilemezdi.[8]

Osmanlı Arşivleri'nde bulunan ilginç belgelerden biri, Osmanlı'nın Akdeniz'deki faaliyetlerine ışık tutuyor. 9 Mart 1644 tarihli, Akdeniz donanması komutanı Bekir Paşa'dan gelen bir mektupta, İspanya topraklarındaki Povliva yakınlarında İspanyollara ait "Anaboli" adlı bir kalyonla savaştıklarını anlatıyor. Yaklaşık iki saat süren mücadelenin ardından kalyonu ele geçirmişler, kalyonla birlikte 26 kişi ve iyi durumda olan 14 topu da ele geçirmişlerdi. Ayrıca, İspanya'daki Kalevari çevresindeki üç kale ve kasabaya saldırarak 102 erkek, kadın ve genç çocuğu esir aldılar. Bağlar, bahçeler ve ormanlık alanlar gibi ürünlerini tahrip ettiler ve Kotor Burnu'ndaki Tarende Körfezi'nden Sarı Masak Körfezi'ne kadar olan liman şeridindeki gayrimüslim bölgelerini tahrip ettiler. Daha sonra gemileriyle birlikte Anavarin Limanı'na iyi durumda ulaştılar. Bekir Paşa ayrıca İstanbul'dan ayrılan gemilere eşlik etmek üzere Rodos Adasına uğradığını belirtti.

Bu belge, Osmanlı İmparatorluğu'nun Girit Adası'na hazırlık yaptığını ve odaklandığını gösteriyor. Ayrıca, İspanya topraklarından köle ele geçirmeye istekli olduklarını ve bu köleleri gerektiğinde pazarda satmak veya takas için kullanmak istediklerini ortaya koyuyor. Bekir Paşa'nın raporu, İspanyol kalelerinin ve kasabalarının Osmanlı donanmasından güvende olmadığını gösteriyor ve Osmanlı deniz gücünün İspanyollara kıyasla üstün olduğunu gösteriyor. Bekir Paşa, Osmanlı tarihinde çok tanınan bir isim değildir. Faaliyetleri sırasında Kaptan-ı Derya (Donanma Komutanı) veya başka bir rütbeye sahip olup olmadığı hakkında bilgimiz yok. Ayrıca, Osmanlı donanmasının sefer dönüşü Anavarin Limanı'na demirlediği ve İstanbul'dan, yani devletin başkentinden çıkan ve giren savaş gemilerine büyük önem verdiği de dikkat çekiyor. Bekir Paşa, İstanbul'dan ayrılan gemilerin rahatça seyahat edebilmeleri için donanmadan ayrılarak Rodos Adası'na gelmiştir.

4. Kandiye Kuşatması

Kandiye kuşatması Osmanlı bürokrasisini en çok meşgul eden konu olmasının yanında mali açıdan da zorluklar getirmişti. Kuşatmanın başarılı olması için Kandiye kalesinin karşısında yeni kaleler inşa edilmesi gerekiyordu. Yeni üç kale Osmanlı maliyesine ek masraf getirdiği için adanın mevcut gelirlerinden karşılanmasına karar verildi. Ancak adanın gelirlerinden pay almakta olan yeniçeri askerlerinin maaşları da bu gelirden karşılandığı için bu kez yeniçeri maaşlarına imkan kalmadı. Tüm zorlamalara ragmen tamamlanan iki kalenin yapımı tamamlandı ve bu önlemler neticesinde ele geçen Kandiye'nin doğusundaki İstina kalesinden 500 Venedikli esir olarak alındı.(29 Ağustos 1650)[9]

Yaklaşık 4 yıl sonra 1654 yılında bu kez mücadelenin yönü denizlerde oldu. 45 kadırga, 6 mavna, 2 brigantin'den oluşan Osmanlı donanması Ali Paşa kumandasında

8 TS.MA.e-794-20,h-29-12-1056, 794-84,H-29-12-1056, 799-28,H-18-07-1058.
9 Hammer, Osmanlı Tarihi, Cilt II, s.494.

16 büyük gemi, 8 kadırga ve galeastan oluşan Vendik donanması ile Çanakkale boğazında çarpıştı. 6 saat süren çatışmada Venedik donanması 3.000 askerini ve Adriyatik körfezi kumandanını kaybetti. Padişahın huzuruna çıkan kumandan elde ettiği esirlerin beşte biri olan 500 esiri padişaha takdim etti.[10]

Kandiye Kuşatması Osmanlılar için kolay olmadığı hem batı hem Osmanlı kaynaklarında zikredilmektedir. Venedik garnizonu, şehirlerini sonuna kadar savunma konusunda büyük cesaret ve kararlılık göstermiştir. Şehir iyi şekilde tedarik edilmişti; on iki binden fazla yetenekli ve kararlı insan şehrin savunmasında yer aldı. Bunlar arasında sonradan gelen 1.100 Fransız askeri de bulunuyordu. Çoğu, askeri işlerde deneyimli ve reform edilmiş subaylardı. Birkaç saldırı sırasında cesaretlerini açıkça gösterdiler.

Osmanlılar yakın denizlerinde yer alan bu adayı her halukarda ele geçirmek için pek çok koldan kuşatmayı denediler. Bunlar arasında Port di Sibioneri'nin önünden daha uzak bir mesafeye çekilmek de vardı. Port Andre önündeki kuşatmayı sürdürdüler ve liman girişini kıyıdan kapatmaya çalıştılar. Osmanlı askerlerinin çabalarına karşı Venedik tarafından birkaç etkili taruz düzenlendi. Özellikle bir taruzda, Fransızlar, Dük de Roannez komutasında, eski unvanı olan de la Feuillade ile tanınıyordu ve Osmanlı askerlerini geri püskürttüler, ancak kendi taraflarından da birçok kayıp verdiler. Osmanlıların planlarını boşa çıkarmak için, Candia halkı karada yoğun bir şekilde çalıştı ve Port St. Andre çevresindeki girişimleri tekrar tekrar engelledi.[11]

Kuşatmaya Fransız askerlerinin destek vermesi, 16 yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da temel politikası olan ***"Dağınık Avrupa"*** politikasının çöktüğünü göstermektedir. 1536'dan itibaren kapitülasyonlar ile ve her fırsatta destek olduğu Fransa artık yavaş yavaş safını değiştirmekteydi. Yüz yıl savaşlarından sonra 30 Yıl Savaşları ile birlik olma fikrine yaklaştığı söylenebilir.

Venedik açısından ise Akdeniz'de Rodos ve Kıbrıs'ın elden çıkmasından sonra Girit'in de elden çıkmasının ticaretine vuracağı darbe nedeniyle Avrupa birliği fikrine yaklaşmak zorunda kaldığı düşünülebilir.

Girit'te atılan bu tohumlar, müşterek Avrupa fikrini geliştirmiş ve 1683 yılında II. Viyana kuşatmasında Viyana'nın dolayısıyla da Avrupa'nın Osmanlılar tarafından ele geçirilmesini engellemiştir. Bu girişim 15. Yüzyılda İspanya'nın başlatmış olduğu ***"La Conquista"*** hareketinin Avrupa'nın doğusunda Osmanlı için uyarlanmış şekli olduğu düşünülebilir.

Kuşatma esnasında her iki taraftan da esirler alındı.Soria'dan Canca'ya gitmek üzere yola çıkan iki geminin Giera Pietra yakınlarında saldırıya uğradığı ve birçok Osmanlının gemiler kırıldığında öldüğü bildirildi. Bazı Venedik gemileri de olaya dahil oldu. Birkaç Osmanlı askeri esir alındı ve önemli bir miktar ganimet geri

10 Hammer, Osmanlı Tarihi, Cilt II, s.518.
11 The London Gazette, 7-11 Ocak 1668.

alındı.[12]

Osmanlı İmparatorluğu, kara ve denizdeki egemenliğini göstermek istiyordu. Güçlü bir ordu ve askerler, silahlar ve finans açısından zengin bir ülke desteği ile sultan, sorgusuz sualsiz bir yetkiye sahipti. Bu yetki, Tatar kuvvetleri ve Batı Afrika'daki Berberi hükümdarlarını da kapsıyordu. Sultan, bu bölgelerdeki hükümdarlara emirler gönderme yetkisini kullanarak imparatorluğun avantajlarını korumak ve artırmak için kritik bir rol oynadı. Özellikle, İslam'ın etkisini genişletme amacı güdüyordu.

Bağımlı krallıkların bu genişlemeyi kendi yollarıyla desteklemeleri bekleniyordu, aksi takdirde mevcut kazançlarını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalıyorlardı, bu da hükümdarların yaşamlarını ve krallıklarını kaybetmeleri anlamına gelebiliyordu. Bu nedenle, sınır bölgelerindeki krallar, bağımsız krallar gibi uluslararası ilişkilerini düzenleme hakkına sahipti. Örneğin, Dodes Aga, Polonya ile iyi ilişkiler kurmayı ve barış anlaşmalarını yenilemeyi amaçladı; bu amaçla, Tatar Hanı tarafından serbest bırakılan 300 Hristiyan köleyi Varşova'ya hediye olarak gönderdi.

Scios'tan Kaptan Bracelli, İstanbul'dan Canca'ya giden bir Fransız gemisinden alınan 212 köleyiyle birlikte 500 Osmanlı ile bir çatışmaya girdi. Çatışmada çoğu Osmanlı öldürüldü. Ayrıca, Körfez proveditoru Signior Justiniano, Türk korsanlarını aramak üzere denizdeyken Monte St. Angelo yakınlarında iki güçlü Dulcino özel gemisi ile karşılaştı. Şiddetli bir çatışmanın ardından, özel gemilerden biri büyük hasar almasına rağmen kaçmayı başardı, diğer ise teslim olmak zorunda kaldı. 60'tan fazla mahkûm alındı, yaklaşık 40 kişi ölü bulundu ve otuz Hristiyan köle serbest bırakıldı.[13]

5. İzmir'den Gelen Fransız Gemileri ve Türk Donanması

İzmir'den gelen birkaç Fransız gemisi, özellikle 31 gündür denizde olan St. Joseph of Marseilles ve Malta'dan gelen altı gemi, İzmir'de beş Fransız gemisi, bir Messina gemisi ve bir İngiliz ticaret gemisi bıraktıklarını bildirdi. Ayrıca, Hollanda konvoyunun da orada olduğunu ve 15 ila 20 gün içinde buraya hareket edebileceğini belirttiler. Ayrıca, Türk filosunun 54 kalyondan ve Barbary'den 25 ila 30 savaş gemisinden oluştuğunu bildirdiler. Armada'nın bir kısmı Scio Limanı'ndaydı, geri kalan kısmı ise Rodos'ta bulunuyordu. Türkler, Candia Adası'ndaki ordularına yardım etmek için ilk uygun fırsatı değerlendirmeyi planlıyordu. Yaklaşık 40 gün önce, 34 Türk kalyonu ve 10 savaş gemisi, ünlü iki korsan olan Cavalier Della Scala ve Kaptan Georgio Maria ile karşılaştı. Büyük bir dezavantaja rağmen cesurca bir gün ve bir gece kendilerini savundular, ancak sonunda yenildiler; cavalier esir alındı ve kaptan öldürüldü.

Tüm bu zorluklara rağmen, Venedik Armada'sı Canea çevresinde güçlü ve cesur bir

12 The London Gazette, 18-21 Mayıs 1668.
13 The London Gazette, 25-28 Mayıs 1668.

şekilde dolaşıyordu. Türklerin hareketlerini izliyorlardı ve Kaptan Cardi, Malta'dan bir gemi ile birlikte, Canea'ya malzeme taşıyan iki Fransız kalyonunu yakaladı. Kaptan Pietro Franceschi de aynı yere giden değerli bir başka ödül ve yaklaşık 40 köleyi ele geçirdi.[14]

Venedik, Avrupa'nın diplomatik merkeziydi ve Akdeniz'deki tüm önemli savaşlar sırasında çok fazla bilgi sağlıyordu. 25 Ocak 1668'de, Korfu'dan gelen küçük bir gemi, Morea'dan gelen bir Petach'ın ipekler ve diğer değerli eşyalarla yüklü olarak geldiğini bildirdi. Ayrıca, Büyük Vizier'in Larissa'da olduğunu ve orada kendisine Candia kuşatmasıyla ilgili ilerlemeleri ve kuşatmayı tamamlama konusundaki zorlukları bildiren bir Aga tarafından gönderilen mektupları aldığını rapor etti. Büyük Vizier, durumu değerlendirdikten sonra memnun kaldı ve Agayı büyük bir hediye ile geri gönderdi. Ayrıca, ordusunu takviye etmek için 15.000 asker gönderilmesi emrini verdi. Ayrıca, Constantinople'da toplanabilen yabancı gemilerin Morea'ya gönderilmesi talimatını verdi. Yedi bin adam, Candia'ya ilk fırsatta gönderilmek üzere hazır bekletiliyordu. Büyük Vizier, kalyonlarını manevra edebilecek köle eksikliğini de fark etti ve kalyonlarını yeniden donatmak için bir Aga'yı Tatarlara, diğerini ise Berberilere yardım aramak üzere gönderdi. Ancak, son zamanlarda Tataristanda şiddetli bir veba patlak verdi ve Berberiler büyük bir karışıklık içindeydi. Levant'tan gelen bilgilere göre, Berberilere ait on iki korsan, Candia'ya yardım veya müttefik göndermeyi hedefleyen gemileri avlamak üzere Sapienza Körfezi'nde dolaşıyordu; ancak Zante'den bir tartane dışında başka bir ödül elde edemediler. Ayrıca, ünlü bir korsan olan Georgio Maria Vitali, Türkler karşısındaki hizmetleriyle tanınmış ve bu nedenle Venedik Senatosu tarafından St. Mark Nişanı ile onurlandırılmıştı. Vitali, Venedik Amirali'ne kalyonlarında hizmet edecek 300 Türk kölesi sağlamıştı. Her bir köle başına 4 dolar alınmıştı.[15]

6. Türklerin Kandiye Kuşatması ve Diğer Gelişmeler

Türklerin, Kandiye Şehri'ni almak için hem deniz hem de kara kuvvetlerinin tamamını kullanmayı planladıkları bilgisi verildi. Büyük Vizier'in, askerlerini motive etmek ve onların denize çıkışını organize etmek için Malvasia'da olduğu, bu amaçla kendi topraklarındaki birçok gemiyi alıkoyduğu bildirildi. Smyrna'da, hem Hristiyan hem de Türk gemilerinin bu işe alınmak üzere askere alındığı belirtildi.

İzmir'den gelen bir gemi, Meteline Körfezi'nde birçok Türk kalyonunun görüldüğünü ve bunların, Büyük Vizier'in halefine güç ve erzak taşımak üzere Canea'ya yöneldiklerini bildirdi. Ertesi gün, Amiral Morosini'nin Scio yakınlarında kalyonları, galeasları ve yaklaşık 16 savaş gemisiyle dolaşırken, Türk filosunun yaklaşmakta olduğu haberi üzerine onları engellemeye çalıştığı belirtildi. Aynı gece, büyük bir top atışı sesi duyuldu; bu, Morosini'nin Türk filosuyla çatışmaya girdiğini düşündürdü.

14 The London Gazette, 15-18 Haziran 1668.
15 The London Gazette, 30-4 Mayıs 1668.

General, komutasındaki önemli yerleri dikkatlice ziyaret etti; garnizonlarda bazı değişiklikler yaptı ve düşmanın en çok saldırdığı yerler olan Clissa, Spalatro ve Cattaro'yu güçlendirdi. Bu arada, Türkler hareketsizdi, ancak Cossina'dan önemli bir kuvvetin her an geleceğini ve bu kuvvetle sahaya çıkıp bazı garnizonlara saldırmayı planladıklarını, ayrıca Morlaklar ve Hayduklar tarafından Cattaro'dan aldıkları zararı ödemek için intikam almayı düşündüklerini söylediler. Morlaklar ve Hayduklar, güçlü gruplar halinde Türk bölgesine birçok baskınlar yapıp büyük ganimetler elde etmişlerdi. Dulcigno'dan birkaç korsan denizdeydi, Hristiyan gemilerini değiştiriyor ve bazı küçük yolcu gemilerini alıyordu. General bu durumu fark edince, birkaç silahlı Borquo ve iki kalyonla onları takip etmek üzere denize çıkılmasını emretti.

Soria'dan Canea'ya gitmek üzere yola çıkan iki yük gemisi, Starta yakınlarında Giera Pietra'da karaya oturdu ve parçalandı; gemilerdeki birçok Türk denize düştü. Ancak birkaç Venedik gemisi karşı koydu, bazı Türkler esir alındı ve köle yapıldı, mallarının önemli bir kısmı geri alındı. Corfu'dan gelen bir tartane, bu Cumhuriyete, Malta'ya ve diğer yerlere ait birçok özel geminin, Rhodes Körfezi'nde birleşip Canea'ya gitmek üzere planlanan 11 Türk kalyonunu ele geçirdiğini bildirdi.[16]

Marki de Mortara, ordusunun generali Kont Galeazzo Trotti ve diğer birkaç üst düzey subayla birlikte Mortara, Novara ve Arona'daki tahkimatları ziyaret etti. Bu yerlerde büyük onur ve saygıyla karşılandıktan sonra Milano'ya geri döndü. Limanların gerekli onarımlarını ve eksiklerini sağlama konularında talimatlar verdi. Askerler arasında sıkı bir disiplin sağlıyordu ve ülkenin yükünü hafifletmeye çalışarak, en çok ihtiyaç duyulan savunma dışında kalan yabancı birlikleri ve diğer gereksiz birlikleri serbest bıraktı. Özellikle, son olarak İspanya'dan gelen Majorque alayı, ancak mevcut İspanyol piyadesiyle birleştirildi. Ayrıca, 1660 Barışından bu yana kurulan tüm alayları tasfiye etmeyi planlıyordu. Alman piyadelerinin komutası ise Prens de Bozzolo'ya, Genel Komiser unvanıyla devredildi.

Modena Düşesinin, Venediklilere Candia'nın savunmasına yardım amacıyla beş yüz varil barut ve elli köle gönderdiği söyleniyordu. 16.ile 18. Yüz yıllar arasında gemilerin ana hareket ettirici gücü insan kasıydı. Bu nedenle, her deniz savaşı ve ada işgali, devletten ya da dışarıdan yeni insan kaynakları gerektiriyordu. Denizde alınan her yenilgi, donanmanın genel komutanının değiştirilmesini ve kürek çekmek için taze köleler veya personel temin edilmesini zorunlu kılıyordu. Ancak savaşlardan daha tehlikeli bir tehdit vardı: salgın hastalıklar. Veba, modern öncesi dönemlerde olduğu gibi, neredeyse her tarafta etkili oluyordu. Deniz yolculuğu çoğu zaman tehlikeliydi ve denizde savaş bu yolculukları daha da sorunlu hale getiriyordu.

Osmanlı İmparatorluğu, kaynaklarını çekebileceği birçok egemenlik ve bağımlı bölgeye sahipti. Ancak, imparatorluğun yerli halkı genellikle kürek çekmek için kullanılmıyordu çünkü bunlar çoğunlukla "askeri" (askerî personel), devletin hizmetkârları, zanaatkârlar ya da çiftçilerdi, yani devletin işçileriydi. Bu nedenle,

16 The London Gazette, 18-21 Mayıs 1668.

Osmanlı donanması büyük ölçüde kölelere dayanıyordu. Kölelerin iki ana kaynağı Barbaroslar ve Tatarlar'dı. Barbaroslar'ın atanmış yöneticisi Türkçede "Dayı" olarak adlandırılırken, Tatarların başındaki yöneticiye "Ağa" denirdi. Barbaroslar, Akdeniz için, Tatarlar ise Karadeniz için köle tedarik ederdi. Barbaroslar denizcileri arasında liderlerine "Baba" diye hitap edilirdi, bu da Türkçede "baba" anlamına gelir.[17]

Soria'dan Canea'ya yiyecek taşıyan iki Osmanlı gemisi, Strata'da kıyıya vurmuş ve parçalanmıştı. Gemilerdeki birçok Türk boğulurken, bazı Venedik gemileri onların bir kısmını esir alarak köle yaptı. Ayrıca, yükün önemli bir kısmı da kurtarıldı. Venedik, Malta ve diğer yerlerden gelen birçok korsan, Rodos Körfezi'nde birleşerek Canea'ya yiyecek taşıyan 11 Türk şaykasına saldırdı.

Padişah, kuşatmanın durumu hakkında tam bilgi aldıktan sonra Ağa'ya önemli bir hediye vererek onu geri gönderdi ve yakın bölgelerden 15.000 askerin kuşatmaya yardım için hızlı bir şekilde nakledilmesi emrini verdi. Ayrıca, İstanbul'da bulunan yabancı gemilerin derhal hizmete alınarak Mora'ya gönderilmesini emretti. Geçtiğimiz çarşamba günü, 26 günlük bir yolculuktan sonra İstanbul'dan bir gemi geldi ve 7.000 kişinin Candia'ya gönderilmek üzere hazır olduğunu bildirdi.[18]

1668 yılının Mayıs ayında, Türkler Girit'i kuşattıkları sırada, birçok Türk esir alınarak köleleştirildi ve önemli bir kısmı geri kazanıldı. Venedik Cumhuriyeti, Malta ve diğer yerlerden gelen birçok korsan, Rodos Körfezi'nde birleşerek Canea'ya yiyecek taşıyan 11 Türk saykasına saldırdı.[19]

Türkler, ya anlaşmadan habersiz ya da habersiz gibi davranarak büyük bir kuvvet topladılar ve bu bölgeye bir saldırı düzenlediler. Ancak, bölgenin iyi savunulduğunu ve milislerin kendilerine karşı hazırlıklı olduğunu fark ederek, küçük çatışmalar ve kayıplardan sonra önemli bir ganimet elde edemeden geri çekilmek zorunda kaldılar. Morlahlar ise Osmanlı topraklarına daha etkili bir baskın düzenleyerek birçok köle ve yüz baş hayvan ele geçirdi. Ancak, bölgenin Proveditor Generali bu düzensizlikten haberdar olduktan sonra tüm yağmalanan malların derhal iade edilmesini emretti. Ayrıca, gelecekteki saldırıları önlemek için katı talimatlar verdi ve Türk Bassa'sına şikayetler göndererek, son barış anlaşmasına uygun olarak karşılıklı dostluk ve ticareti yeniden tesis etmeye çalıştı.[20]

7. Kuşatmanın Tamamlanması ve Adanın Osmanlı Eline Geçmesinden Sonraki Durum

Generalissimo Morosini, Candia ve komşu adalardaki limanları ve garnizonları denetledi. Senato, Candia'nın teslim olmasından sonra evlerini kaybeden mağdur ailelerin yerleştirilmesi ve desteklenmesi için gerekli düzenlemeleri yaptı ve

17 The London Gazette, 30 Nisan- 4 Mayıs 1668.
18 The London Gazette, 7-11 Ocak 1668.
19 The London Gazette, 18-21 Mays 1668.
20 The London Gazette, 22-25 Kasım 1669.

bu ailelerin Pola ve Istria'daki Parenzo kasabalarına yerleştirilmesine karar verdi. Candia Başpiskoposu, görevinden mahrum bırakıldıktan sonra Senato'ya başvurarak bu şehirdeki St. Gregory Kilisesi'ni almayı başardı. Kilisenin gelirleri, başpiskoposun unvanını desteklemek için tahsis edildi. Kilisenin iki kanonu, Papa'dan onay almak için Roma'ya gönderildi.[21]

Bir Türk korsanı, bir Hristiyan gemisini, bir tartanayı ele geçirerek ganimet olarak Lepanto'ya götürdü. Ancak, bu konuda Paşa'ya şikayet edildikten sonra, gemi ve mallar iade edildi. Korsan ise bu kayıptan memnun olmayarak tekrar denize açıldı ve başka bir Hristiyan gemisini kaçırarak Barbaroslar'a götürdü.[22]

Birçok Hristiyan köle, Corfu'daki Türk köleleriyle takas edilmek üzere Lepanto ve Castle Tornesc'e götürülüyordu. Proveditor General Bernardo, bahar için donanmayı hazırlıyor ve Senato'dan gemilerin inşası ve onarımı için kürekçilere ve yetenekli gemi inşaatçılarına ihtiyaç olduğunu belirtiyordu.

Zante'den gelen raporlara göre, donanmanın hazır hale getirilmesi için çalışmalar devam ediyordu ancak, Candia'da son barış anlaşması sonrası Türklerle yapılan esir değişimleri nedeniyle köle sıkıntısı yaşanıyordu. Senato, bu eksikliği başka yerlerden temin etmek için çalışmalar yapıyordu. Bu arada, Spalatro'dan gelen haberler, ticaretin geliştiğini ve bu durumun yerel halkı büyük ölçüde zenginleştirdiğini belirtiyordu. Uzun süredir devam eden sınır düzenlemeleri meselesinin yakında çözüleceği umuluyordu.[23]

Kaptan Paşa, Candia yakınlarında donanmasını hazırlamaya ve kürekçi köleler ile diğer gerekli malzemeleri temin etmeye devam ediyordu. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra, Osmanlı Sarayı'ndan gelen emir doğrultusunda Ege Denizi'ne geçmeye niyetlenmişti. Bu arada, bölgedeki halk, son zamanlarda bu bölgeye sık sık gelen Hristiyan gemileri tarafından uğradıkları kötü muamele ve ticaretlerinin kesintiye uğraması konusunda Padişah'a şikayetlerde bulunuyordu.[24]

Kendini bir Silezyalı olarak tanıtan Conrad Gleshinski, Michael Kas adındaki bir Macar'a tercümanlık yapmak üzere işe alınmıştı. Michael, Türkiye'deki köleliğinden kaçarak Fransa üzerinden kaçmıştı. Ancak Conrad, Michael adına Kral tarafından verilen mektubu çaldı. Bu nedenle, Conrad'ın, bu mektubu kullanarak yardım talep etmesi durumunda ona bir serseri muamelesi yapılması ve eylemlerinin Kraliyet Sekreteri Lord Arlington'a bildirilmesi isteniyor. Conrad'ın tarifi: kısa boylu, kahverengi kısa saçlı, 52 yaşlarında, işitme zorluğu çeken biri olarak tanımlanıyor ve yanında kandırdığı bazı üniversite hocalarından aldığı sahte belgeleri taşıyor.

Venedik'ten gelen haberlere göre, Leghorn'dan gelen ve armadalarının Türklere karşı kazandığı mutlu bir zaferin haberinin doğrulanmasını bekliyorlardı. Bu

21 The London Gazette, 22-25 Kasım 1669.
22 The London Gazette, 22-25 Kasım 1669.
23 The London Gazette, 27-30 Mart 1671.
24 The London Gazette, 16-20 Kasım 1671.

habere inanmaya meyilliydiler, özellikle de Smyrna'dan gelen bir geminin, Midilli Körfezi'nde çok sayıda Türk'ü keşfettiklerini bildirmesi nedeniyle. Bu Türkler, Başvezir'e destek sağlamak için kuvvetler ve erzaklarla birlikte Kandiye'ye geçmek üzere hızla ilerliyorlardı. Bir gün sonra, Morosini adındaki amiralleriyle karşılaştılar. Morosini, Chios yakınlarında donanmasıyla, firkateynleri ve yaklaşık 16 savaş gemisiyle devriye geziyordu. Türk donanmasının yaklaştığı haberini alır almaz, onlara karşı tüm gücüyle harekete geçti. O gece büyük bir top sesi duyuldu ve bu, Türk filosuyla çatışmaya girdiğini düşündürdü.

Dulcigno'dan gelen birkaç korsan, Hristiyan gemilerini hedef alarak denize açılmış ve bazı yolcu gemilerini ele geçirmişti. General, bu durumu fark edince, birkaç silahlı barçası ve iki kadırgasıyla onları takip etmeleri için denize açılmalarını emretti.

Candia'dan gelen haberlere göre, Soria'dan gelen ve Canea'ya gitmekte olan iki erzak yüklü gemi, Giera Pietra Adası yakınlarındaki bir fırtına nedeniyle karaya oturmuş ve parçalanmıştı. Gemilerdeki birçok Türk hayatını kaybetti, ancak birkaç Venedik gemisi olay yerine ulaştı ve bazı Türkleri esir alarak köleleştirdi. Yüklerin önemli bir kısmı da kurtarıldı.

Korfu'dan gelen bir tartan, bu Cumhuriyet'e, Malta'ya ve diğer yerlere ait birkaç özel donanmanın bir araya gelerek Rodos Körfezi'nde toplandığını ve Canea'ya erzak taşıyan 12 Türk saicasını ele geçirdiklerini bildirdi.

18 Ağustos 1670'te Cape Spartel açıklarında zorunlu olarak karaya oturan Türk gemilerinden kurtarılan 61 İngiliz kölenin listesi:

Clement Ingron, Edmond Crisp, John Bearnes, Samuel Beere, Jacob Prove, John Freeman, Peter Chennick, Edward Filleter, Matthew Allen, Richard Hore, Robert Rutter, Edward Stevenson, Nicholas Poole, Nathaniel Oliver, John Hamerston, James Watters, James Furman, John Ferman, Robert Meines, Arthur Joyce, John Humbleston, Thomas Bourgen, William Lane, Samuel Garrlan, Richard Masters, Humphry Griffen, Robert Skeet, Anthony Grosse, William Roach, John Watson, Charles Thurston, Briant Denham, George Guyer, Matthew Siller, Robert Glanfield, Thomas Darrent, Moses Harding, Andrew Dennis, William Wilcox, Tobias Hoggady, Stephen Mertel, Edward Andrews, Gabriel Gooddowne, James Lucas, Gilbert Hurrel, William Harris, Nathaniel Hobson, Thomas Simpson, Samuel Stuckel, John Neanes, John Couch, Roger Winckel, Arthur Hayle, James Beare, Matthew Oliver, William Booth, John Cough, John Walter, John Bethel, John Winster, Abraham Browne, Thomas Burge.

Cape Spartel yakınlarında karaya oturmuş ve yanmış olan sabit Cezayir savaş gemilerine ek olarak, savaş sırasında yaşadıkları kayıplara ilişkin şu liste elimizde mevcut:[25]

25 The London Gazette, 3-6 Ekim 1670.

İspanyol amiralinin kadırgası ile Tunus'tan bir polacca arasında, bu kıyı boyunca yaklaşık dört gün önce şiddetli bir çatışma meydana geldi. İlk saldırıda, Amiral, 140 Türk'le iyi silahlanmış polacca ile karşılaştı. Türkler o kadar şiddetle savaştılar ki, kadırgaların teğmenini ve 40'tan fazla askeri, subayı ve birçok köleyi öldürdüler. Türkler, kadırgayı pruvasından direğine kadar ele geçirmeyi neredeyse başarmışlardı, eğer başka bir kadırga yardıma gelmemiş olsaydı. Aynı filoya ait diğer dört kadırganın (savaşı uzaktan izleyen ama zamanında yetişemeyen) yardımıyla polacca sonunda ele geçirildi. Savaşta 30'dan fazla adamlarını kaybetmişlerdi.

1670 yılında, İstanbul'dan gelen haberlere göre, Sultan ve Valide Sultan arasındaki anlaşmazlıkların çözüme kavuşma ihtimali çok azdı ve bu çekişmeler her zamanki kadar şiddetliydi. Valide Sultan'ın, her ne kadar farklı bahaneler sunsa da, esas amacının iki oğlunun ölümünü sağlamak olduğu açıktı. Oğullarının hayatını ve güvenliğini, başka bir yol kalmadığından, güç kullanarak koruyacağını kamuoyuna açıkladı.[26]

Osmanlı İmparatorluğu için, düşman elindeki Müslüman kölelerin kurtarılması her zaman bir öncelikti. İster Akdeniz'e kıyısı olan bir yer olsun, ister olmasın, her Osmanlı tebaası esir düştüğünde Osmanlı İmparatorluğu'nun ilgisi altına giriyordu. Diğer devletlerle yapılan karşılıklı anlaşmalar genellikle esirlerin takasını mümkün kılarken, zaman zaman çıkan savaşlar bu anlaşmaları bozabiliyordu. Örneğin, İstanbul'a gelen bir İspanyol elçisi bazı hediyeler ve getirdiği Müslüman esirlerle birlikte, iki devlet arasındaki anlaşmayı hatırlatarak bir takas önerdi. Bu teklif kabul edildi ve tersanede tutulan 22 İspanyol esiri serbest bırakıldı.[27]

Osmanlıların elindeki eski köleler, özgür bırakıldıktan sonra tercüman olarak kariyerlerine devam ediyorlardı. Bunlardan biri, kendini Silezyalı olarak tanıtan Conrad Gleshinski'ydi; tercüman olarak Michael Kis adında bir Macar'a rehberlik etmek üzere işe alınmıştı.[28]

Fransa, 1672 yazının başında iyi haberler aldı. 26 Temmuz'da Marsilya'dan gelen haberlere göre, Fransız kadırgaları Tunus'tan dönmüş ve sonunda halkı avantajlı bir anlaşmaya zorlamıştı. Dört yüz Fransız köle fidye ödenmeden serbest bırakılacaktı, ancak yabancı gemilerde ele geçirilenler, ilk talep edilen fiyattan geri verilecekti.

Tunus korsanları 1672'de İtalya'ya saldırılarını sürdürdüler. Leghorn'dan[29] 15 Ağustos'ta gelen haberlere göre, Tunus korsanları bu kıyılarda çok aktifti ve birkaç gemi ele geçirdikleri bildirildi. Ayrıca Gorgona[30] yakınlarına çıkarma yapmışlar, birkaç evi ve erzak deposunu yakıp yıkmışlar ve ciddi hasara yol açmışlardı. Yerel halk, esir düşmekten ve köleleştirilmekten kaçarak kırsal bölgelere sığındı.[31]

26 The London Gazette, 27-30 Mart 1671.
27 C.B.D.A.B.O.A., No. C.HR. 130-6479, Trih:H-4-12-1198.
28 The London Gazette, 10-13 Şubat 1672.
29 https://en-wikipedia.org/wiki/Leghorn.
30 https://en-wikipedia.org/wiki/Gorgona(Italy).
31 The London Gazette, 29- Ağustos-2 Eylül 1672.

8. Girit Kuşatması ve Avrupa Devletleri

Türkçede, Girit ile ilgili bir deyim vardır: "Sonra Hanya'yı da Gonya'yı görürsün." Bu ifade, 1645-1669 yılları arasında Venediklilere karşı yürütülen uzun süreli savaşa atıfta bulunur ve 25 yıl süren bu savaşı ifade eder. Bu savaş sırasında Osmanlı İmparatorluğu birçok gemi, kaynak, insan gücü ve askeri varlık kaybetti. Öte yandan, Büyük Savaş, Venedik Senatosu'na da yoksulluk getirdi. Papa'nın özel izniyle çeşitli dini kurumlara ait arazi ve malların satışıyla, Türklerle olan savaş sırasında Candia'ya yardım ve destek için yaklaşık 200.000 Duka toplandı. Savaş sırasında onlara erzak ve diğer gerekli malzemeleri sağlayan alacaklılar geri ödeme talep etmeye başladılar ve Venedik devleti de onlara mümkün olan en kısa sürede ödeme yapmaya kararlıydı.[32]

Signor Morosini, İngiltere'nin Roma Büyükelçisi olarak görevinden istifa etti ve Signor Motcenigo da bu Cumhuriyet'in İngiltere Büyükelçisi olarak görevinden ayrıldı. Bu dönemde Venedik, Osmanlı tarafından köle temin etmeye ihtiyaç duyuyordu. Donanmayı hazırlamak için tüm çabalar yoğunlaşmıştı ve ilerleme kaydediliyordu, ancak ciddi bir köle sıkıntısı vardı. Bu eksiklik, yakın zamanda Candia'da imzalanan barış anlaşmasının ardından Türklerle yapılan esir değişimi nedeniyle ortaya çıkmıştı. Senato, çeşitli kaynaklardan köle tedarik etmeye çalışıyordu.[33]

Malta, Büyük Savaş'ta kritik bir rol oynadı. Rodos Kuşatması'nın anısına, Rodos Şövalyeleri Malta'ya yerleşti ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Papa ve diğer Hristiyan devletleri destekledi. 1673 yılında, aralarında Trablus'tan gelen bir geminin de bulunduğu birkaç gemi Venedik'e ulaştı. Geminin kaptanı, Malta filosu komutanının, 100 top ve 350 adamla donatılmış bir savaş gemisi olan Tunus Kaptanı'nı ele geçirdiğini bildirdi. Bu olaydan önce Kaptan, iki Hristiyan gemisini geri almıştı. Malta, Kandiye yakınlarında bir çıkarma yapan ve Türklerin yakın zamanda inşa ettiği bir kaleyi yok eden, ayrıca 400'den fazla köleyi beraberinde getiren 14 ek Hristiyan kadırgası gönderdi.[34]

O dönemde Venedik ve Avrupa'nın büyük bir kısmı için ana endişe, Polonya ile savaş ihtimali değildi. Uzun süren savaş, ticaret yoluyla bazı şehirleri zenginleştirmişti; bunlardan biri de Dalmaçya'daki Spalatro'ydu(Siplit/Hırvatistan). Bu bölgedeki ticaret gelişmiş ve sakinlerini büyük ölçüde zenginleştirmişti.

9. Sonuç

Girit'in fethi Osmanlı Devleti açısından yutulması zor büyük lokma olmuş olduğunu söyleyebiliriz.Her iki ülke de Akdenizdeki prestijleri açısından bu adayı vazgeçilmez olarak görüyordu. Neticede uzayan kuşatma savaşları her iki ülkeyi

32 The London Gazette, 10-13 Kasım 1673.
33 The London Gazette, 10-13 Kasım 1673.
34 The London Gazette, 10-13 Kasım 1673.

de yıpratmış oldu. Ancak Osmanlı Devletinin hinterland daha geniş olduğu için bu mağlubiyetler serisini zamana yayabildi. Venedik açısından ise daha yıkıcı tesirleri olduğunu söylebiliriz.

Savaşlar, rutin düzenin askıya kaldırıldığı, pek çok beklenmedik gelişmelerin insan hayatına dahil olduğu dönemlerdir. Girit Kuşatması, uzayan yıllar boyunca devam etmesi neticesinde Akdeniz'de dünyanın başka yerlerinde ele aldığımız dönemde en önemli meta olan insan yaşamı, yani köle ticareti açısından aktif bir dönem oldu. Karşılıklı alınan esirler, her iki devletin de güvencesi olmaktaydı. Böylece hem donanmalarına insan gücü sağlamakta, hem de potansiyel esir takasında avantajlı olmak istiyordu.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

TS.MA.e, 1263-79, H1-04-1047.

TS:MA.e, 556-1,H22-03-1049.

TS.MA.e-794-20, h-29-12-1056, 794-84, H-29-12-1056, 799-28, H-18-07-1058.

C.B.D.A.B.O.A., No. C.HR. 130-6479, Trih:H-4-12-1198.

The London Gazette, 7-11 Ocak 1668- 10-13 Kasım 1673.

Kitap ve Makaleler

Fleet, Kate, Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti, Çev. Özkan Akpınar, İstanbul 2009.

Hammer, Joseph Von, *Osmanlı Tarihi*, Cilt II, Çeviren:Mehmet Ata, İstanbul 1997.

https://en-wikipedia.org/wiki/Leghorn.

https://en-wikipedia.org/wiki/Gorgona(Italy).

AKOVALI BABA-OĞUL: ŞEHDÎ VE HÂTEM

Doç. Dr. Şeyda Yeşilyurt[1]

Özet

Bu çalışma, Osman Şehdî ve Akovalı Hâtem Efendi hakkında mevcut literatürü derinlemesine inceleyerek "Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü ve TDV İslâm Ansiklopedisi"ndeki eksiklikleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Akova'nın Osmanlı Dönemi'ndeki kültürel zenginliği ve Boşnak baba-oğul şairlerin divan şiirine katkıları, bu araştırmanın temelini oluşturmaktadır. Akova (Bijelo Polje), Osmanlı Dönemi'nde kültürel, edebî ve ticari hayatın canlandığı şehirlerden biri olmuştur. Osmanlı kültür çevresine giren ve İslamiyet'i seçen Boşnaklar, edebiyat alanındaki ilk Türkçe eserlerini padişah II. Bayezid devrinde oluşturmaya başlamış, Türkçeyi ustalıkla kullanan Boşnak şairler divan şiirine ait birçok örnek ortaya koymuşlardır. Akovalı divan şairlerinden Osman Şehdî ve oğlu Hâtem Efendi de Boşnak kültüründe eserleri ile önemli yere sahiplerdir.

Nitel bir araştırma olarak planlanan çalışma, doküman analizi yöntemiyle bir durum tespitini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte kaynaklara ulaşımın kolaylaşması, farklı dillerde ve farklı ülkelerde yapılan çalışmalara erişim sağlanabilmesi bilinen bazı bilgi eksiklerinin giderilmesi için önem taşımaktadır. Bu çalışmada Osman Şehdî ve Akovalı Hâtem Efendi hakkında yapılan çalışmalar, doküman analizi yöntemiyle taranmış elde edilen bilgiler ışığında "Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü" ve "TDV İslâm Ansiklopedisi"ndeki Osman Şehdî ve Akovalı Hâtem Efendi maddelerindeki eksik bilgiler tespit edilmiştir. Özellikle akademisyen Sabaheta Gačanin'in Sarajevo Üniversitesinde Hâtem Efendi üzerine yapmış olduğu çalışmalar, Şeyda Bayındır'ın Şehdî Divanı adlı yüksek lisans tezi, "Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü ve TDV İslâm Ansiklopedisi"ndeki eksik bilgilerin tamamlanması için önemli veriler içermektedir. Ulaşılan tüm kaynaklar ışığında her iki ansiklopedinin maddelerine eklenmesi gereken bilgiler, öneriler kısmında ifade edilmiştir. Araştırmaya konu olan kaynaklarda Şehdî'nin bilinen tek eserinden bahsedilmesi, Divan'ı hakkında bilginin yer almaması; oğlu Hâtem'in anılmaması, Akovalı ve Boşnak olduğunun zikredilmemesi bilgi eksikliğidir. Hâtem'in eserleri hakkında birlik olmaması, eğitimi, mesleği konularında bilgi verilmemesi de bu iki kaynağın derinlemesine araştırma yapmadan bilgi verdiğinin bir göstergesidir. Şehdî ve Hâtem Efendi özelinde eksik bilgileri tespit edilen bu iki kaynağın, teknolojinin gelişmesiyle birlikte bilgiye erişimdeki kolaylık göz önünde bulundurularak tekrar düzenlenmesinin gereği ifade edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Akova, Bosnalı Şairler, Osman Şehdî, Akovalı Hâtem, Ansiklopedi, Divan Edebiyatı

---

1 Gazi Üniversitesi, syesilyurt@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7721-5323.

AQOVALI FATHER-SON: SHAHDI AND KHATAM

Abstract

This study aims to identify the gaps in the "Dictionary of Names in Turkish Literature and TDV Encyclopedia of Islam" by analyzing the existing literature on Osman Shahdi and Khatam Efendi of Akova in depth. The cultural richness of Akova during the Ottoman period and the contributions of Bosnian poets to divan poetry form the basis of this research. Akova (Bijelo Polje) was one of the cities where cultural, literary and commercial life revived during the Ottoman period. Bosnians, who entered the Ottoman cultural environment and converted to Islam, began to create their first works in Turkish in the field of literature during the reign of Sultan Bayezid II, and Bosniak poets who used Turkish skillfully produced many examples of divan poetry. Osman Shahdi and his son Khatam Efendi, one of the divan poets from Akova, have an important place in Bosnian culture with their works.

The study, which is planned as a qualitative research, aims to reveal a situation determination with document analysis method. With the development of technology, the ease of access to resources and access to studies conducted in different languages and in different countries are important for the elimination of some known information gaps. In this study, the studies on Osman Shahdi and Akovalı Khatam Efendi were scanned by document analysis method and in the light of the information obtained, the missing information in the articles of Osman Shahdi and Akovalı Khatam Efendi in the "Dictionary of Turkish Literature Names" and "TDV Islamic Encyclopedia" were identified. In particular, academician Sabaheta Gačanin's studies on Khatam Efendi at Sarajevo University and Şeyda Bayındır's master's thesis titled Shahdi Divanı contain important data to complete the missing information in the "Dictionary of Turkish Literature Names" and "TDV Encyclopedia of Islam". In the light of these sources and other sources, the information that should be added to the articles in the "Dictionary of Turkish Literature Names" and "TDV Encyclopedia of Islam" is stated in the suggestions section. In both encyclopedias, the only known work of Shahdi is mentioned, there is no information about his Divan; his son Hatem is not mentioned, it is not mentioned that he was from Akova and Bosniak. The lack of unity about Hatem's works and the lack of information about his education and profession are also deficiencies. The necessity of reorganizing these two sources, in which missing information was determined in the case of Shahdi and Khatam Efendi, considering the ease of access to information with the development of technology, has been expressed.

Key Words: Akova, Bosnian Poets, Osman Shahdi, Khatam Aqovali-zade (Bjelopoljak), encyclopedia, Divan Literature

1.Giriş

Osmanlı İmparatorluğu, hüküm sürdüğü tüm coğrafyalara Türk kültürü ve İslam inancıyla harmanladığı köklü bir medeniyet götürmüştür. Bosna coğrafyası, Fatih Sultan Mehmet'in 1464 yıllarında gerçekleştirdiği seferlerle Osmanlı topraklarına katılmış, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası fiilen Viyana (Avusturya-Macaristan) yönetimine geçene kadar ki dört yüz yılı aşkın bu sürede Osmanlı medeniyetiyle yoğrulmuştur. Müslümanlığın Türklükle özdeşleştiği bu coğrafyalarda İslamiyet'i seçen Boşnaklar, kendilerini de Müslüman Türk olarak nitelemişlerdir.

Osmanlı Devleti, Balkanlar'da hâkimiyetini kurduktan sonra kentleşme açısından iki farklı strateji geliştirmiştir. Bunlardan ilki mevcut şehirleri göçlerle ve mimari yapılarla İslamlaştırmak, ikincisi ise yeni şehirler kurmak olmuştur. Akova, Yenice-i Vardar, Gümülcine, Yenişehir gibi şehirler yeni kurulan şehirlerden olmuştur. Bijelo Polje'nin (Akova), Osmanlı hâkimiyetine girmeden evvel kırsal bir alandan farksız olduğu bilinmektedir. Doğu ile Batı ticaretinin yapıldığı güzergâh üzerinde bulunduğundan kervan durağı olarak kullanılan bölgede ciddi bir nüfus iskânı söz konusu değildir (Temizer, 2017, s.1348). Kotor arşivlerinde ilk defa 28 Haziran 1589 tarihli bir belgede Bijelo Polje ismiyle anıldığı tespit edilen şehir, 1667'den itibaren (Hajdarpašić, 1976, s.235-257; Tjepčević, 1954, s.610-611) kelimenin tam Türkçe karşılığı olan Akova ismiyle anılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti, Akova'nın içinde bulunduğu Bihor nahiyesini başlangıçta İşkodra vilayetine bağlamıştır. Ancak Akova ve bağlı olduğu Bihor İşkodra'ya uzak mesafede olduğundan ve asayiş sorunu ortaya çıktığından Osmanlı Devleti 1855 yılında Akova'yı Bihor'la birlikte Yeni Pazar Sancağı'na dolayısıyla Bosna Vilayeti'ne bağlamıştır (Gölen, 2010, s.139).

Görsel 1. Sancak Osmanlı Dönemi

Osmanlı hâkimiyetinin etkisiyle medeniyet ve şehirleşmenin etkisi kendini göstermeye başlamış, Akova mahalle, çarşı ve mabetleriyle, şehircilik açısından klasik Osmanlı mimari özelliklerine sahip bir mahiyete bürünmüştür. Akova kaza merkezinde ve köylerinde çok sayıda cami, kilise, dükkân, fırın, değirmen, okul vs. olarak kullanılan binaların varlığı görülmektedir. Özellikle Akova'daki ilk cami 1640 yılında hizmete açılan Fethiye Camisi (12.yy St. Peter Kilisesi'nden dönüştürülen cami) şehrin kaderinde önemli bir rol oynamıştır (Gölen, 2010, s.139).

Görsel 2. St. Peter Kilisesi Karadağ/ Fethiye Cami

Akova, Osmanlı medeniyetinin göstergelerini sadece şehirleşme unsurları ile taşımamış; kültürel, edebî ve ticari hayatın canlandığı şehirlerden biri olmuştur. Osmanlı kültür çevresine giren ve İslamiyet'i seçen Boşnaklar, edebiyat alanındaki ilk Türkçe eserlerini padişah II. Bayezid devrinde oluşturmaya başlamış, Türkçeyi ustalıkla kullanan Boşnak şairler, divan şiirine ait birçok örnek ortaya koymuşlardır. Boşnaklar, özellikle Osmanlı döneminde yazı dili olarak Türkçeyi benimsemişler ve Adni'den (1420-1474) son divan şairi Hersekli Arif Hikmet'e (1829-1903) kadar çok sayıda şair yetiştirmişlerdir (Morina ve Latifi, 2013, s.92). Akovalı divan şairlerinden Osman Şehdî ve oğlu Hâtem Efendi de Türk ve Boşnak kültüründe eserleri ile önemli yere sahiptirler.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte kaynaklara ulaşımın kolaylaşması, farklı dillerde ve farklı ülkelerde yapılan çalışmalara erişim sağlanabilmesi, bilgi eksiklerinin giderilmesi için önem taşımaktadır. Nitel bir araştırma olarak planlanan çalışma, doküman analizi yöntemiyle bir durum tespitini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçla Osman Şehdî ve Akovalı Hâtem Efendi hakkında yapılan çalışmalar doküman analizi yöntemiyle taranmış elde edilen bilgiler ışığında "Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü" ve "TDV İslâm Ansiklopedisi"ndeki Osman Şehdî ve Akovalı Hâtem Efendi maddelerindeki eksik bilgiler tespit edilmiş ve bu maddelere

eklenmesi gereken bilgiler öneriler kısmında ifade edilmiştir.

Bu amaç doğrultusunda çalışmada aşağıdaki alt amaçlara cevaplar aranmıştır:

1. İslam Ansiklopedisi Şehdî maddesi hangi bilgileri içermektedir?
2. Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü Şehdî maddesi hangi bilgileri içermektedir?
3. İki kaynaktaki Şehdî maddesi arasında tutarlılık var mıdır?
4. İslam Ansiklopedisi Hâtem maddesi hangi bilgileri içermektedir?
5. Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü Hâtem maddesi hangi bilgileri içermektedir?
6. İki kaynaktaki Hâtem maddesi arasında tutarlılık var mıdır?
7. İki şair hakkında bu iki ansiklopedide yer almayan veya yanlış yer alan bilgi var mıdır?

2. Yöntem

Bu araştırma, tarama modeli kullanılan betimsel bir çalışmadır. Araştırma nitel veri toplama tekniklerinden faydalanılarak gerçekleştirilmiştir. Tarama modelleri, geçmişte ya da hâlen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez. Bilinmek istenen şey vardır ve oradadır. Önemli olan, uygun bir biçimde "gözleyip" belirleyebilmektir (Karasar, 2010, s.77). Olayların, objelerin, varlıkların, kurumların, grupların ve çeşitli alanların ne olduğunu betimlemeye, açıklamaya çalışır. Bu sayede onları iyi anlayabilme, gruplayabilme olanağı sağlanır ve aralarındaki ilişkiler saptanmış olur (Kaptan, 1998, s.58). Araştırmada verilerin toplamasında doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi yöntemi, araştırmanın amacına yönelik kaynaklara ulaşmada ve elde edilecek verilerin tespit edilmesinde kullanılır (Çepni, 2007, s.76). Doküman incelemesi, araştırma verilerinin esas kaynağı olan dokümanların incelenmesi ve konu hakkında bir sonuca erişilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu sebeple çalışmada verilere, doküman incelemesiyle ulaşılmıştır.

3.Veri Toplama Araçları

Araştırmada;

1. TDV İslam Ansiklopedisi Şehdî Maddesi

2. Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü Şehdî Maddesi

3. TDV İslâm Ansiklopedisi Hâtem Maddesi

3. Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü Hâtem Maddesi

4. Google Akademik (Türkçe-Boşnakça-Sırpça-Hırvatça) (Şehdî ve Hâtem)

5.Google (Türkçe-Boşnakça-Sırpça-Hırvatça) (Şehdî ve Hâtem), veri toplama aracı olarak kullanılmıştır.

Şehdî ve Hâtem hakkında iki ansiklopediye kaynaklık eden çalışmalar bizim çalışmamızda bilgi içerikleri bakımından ele alınmamıştır. Bu ansiklopedi maddelerinin kaynakçalarında yer almayan ancak Şehdî ve Hâtem hakkında önemli bilgiler içeren çalışma ve siteler veri incelemesine dâhil edilmiştir.

4. Verilerin Analizi

İncelenen kaynaklarda Şehdî ve Hâtem hakkında hangi bilgilerin olduğu, hangi bilgilerin birbiriyle örtüşmediği, hangi kaynaklarda eksik bilgilerin bulunduğu, hangi kaynaklarda farklı bilgilerin ele alındığı tespit edilip nitel araştırma yöntemlerine uygun şekilde betimlenerek analiz edilmiş, kaynaklardaki bulgular tablolaştırılarak sonuç ve önerilere gidilmiştir.

5. Bulgular

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin kendi tanımlamasına göre Ansiklopedi, Türkiye Diyanet Vakfı tarafından çıkarılmış; İslamî ilimler, İslam kültür ve medeniyeti ile ilgili terimler, İslam dünyasında din, ilim, siyaset, sanat ve edebiyat alanlarında yetişmiş önemli şahsiyetler ile İslam hayatına etkide bulunmuş eserler gibi İslam dünyasının birçok alanına değinen bir içeriğe sahip Türkçe ansiklopedidir. 1983 yılında hazırlıklara başlanmış, 1988 yılında yayıma başlayan ansiklopedinin 1. cildi on iki, 2. cildi dokuz, 3. cildi yedi ayda tamamlanmış, 2013 yılında çıkarılan 44. cilt ile ansiklopedi 25 yılda tamamlanmıştır. 2016 yılında 2 ek cilt yayımlanarak toplam cilt sayısı 46'ya ulaşmıştır. Türkiye için önemli bir kaynak sayılan bu ansiklopedide Osman Şehdî Efendi hakkında yer alan bilgiler şunlardır:

Tablo 1. İslam Ansiklopedisi Şehdî Osman Efendi Maddesi

Doğum Tarihi ve yeri	Hayatının ilk yıllarına dair bilgi yoktur. Bazı belge ve kaynaklarda Arnavut asıllı olduğu belirtilir. Fakat bir belgede Akovalı şeklinde belirtilmesi Boşnak asıllı olabileceği ihtimalini ortaya koyar.
Mesleği	Divan kâtibi, kethüda, (1757) Rusya sefiri, Tophane nâzırı, sipahi kâtibi, başmuhasebeci, Bender defterdarı gibi birçok devlet görevinde yer almıştır.
Ailesi	1770'in ilk aylarında vefat eden Şehdî Osman Efendi'nin malları müsadere edilip evi mühürlendi. Bunun üzerine hanımı ve kızının itirazı, ayrıca borçlarının ödenmesi için yeterli mala sahip olduğunun anlaşılmasıyla malların bir kısmı iade edildi.
Eserleri	Sefâretnâmesi Faik Reşit Unat tarafından Topkapı Saray Kütüphanesi'ndeki nüshasına göre yayımlanmış, Türkân Polatçı, Paris ve Topkapı nüshalarını kullanarak yüksek lisans tezi hazırlamıştır (Şehdî Osmân Efendi'nin Rusya Sefâreti ve Sefâretnâmesi [1757-1758], 2003, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
Kütüphanesi	Osman Efendi, Konya'nın Hadım kazasında yaptırılan Ebûsaid Mehmed Hâdımî Külliyesi'nde Hacı Beşir Ağa'nın inşa ettirdiği kütüphaneye kitaplarını vakfetmiştir. Ayrıca Saraybosna'da İshakbeyoğlu Îsâ Bey Camii yanına 1759-1760'ta bir kütüphane eklettiği de belirtilmektedir.
Vefat Tarihi	1770

Maddenin müellifi Uğur Demir'dir. TDV İslâm Ansiklopedisi'nin 2010 yılında İstanbul'da basılan 38. cildinde, 427-428 numaralı sayfalarda yer almıştır.

Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, kendi sitesinde başlangıçtan günümüze kadar Türk edebiyatına ait şair ve yazarların biyografilerini modern biyografi anlayışına göre ele alan bir çalışma olduğunu belirtmektedir. Genel ağ ortamında bütün dünyanın hizmetine sunulan Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü 'nün sitesinde belirli aralıklarla yeni araştırmalar ışığında güncellenecektir ifadesi de yer almaktadır.

Tablo 2. Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü Şehdî Osman Efendi Maddesi

Doğum Tarihi ve yeri	17. yüzyılın sonuna doğru doğdu. Doğum yeri memleketi hakkında bilgi yok.
Mesleği	Divan Kâtibi, Kethüda, Rusya sefiri oldu ve çeşitli görevler icra etti.
Ailesi	Bilgi yok.
Eserleri	Şehdî Osman Efendi'nin bilinen tek eseri; 1171-1172/1757-1758 tarihlerinde görevi sırasında kaleme aldığı Sefâretnâme-i Rusya'dır. Eserde, Şehdî Osman'ın görevini ne şekilde yerine getirdiği ayrıntılı bir biçimde anlatılmaktadır. Günümüze ulaşan en tafsilatlı eseri sefâretnâmedir. Sefaretname yayımlanmıştır (Polatçı 2011). Sefaretname içinde geçen beyitlerden hareketle Osman Efendi'nin şairlik yönü kuvvetli denilmiştir.
Kütüphanesi	Bilgi yok.
Vefat Tarihi	1770

Şehdî maddesinin müellifi Türkan Polatçı'dır. Şehdî'nin sefaretnamesi üzerine yüksek lisans tezi hazırlayan Polatçı, bu maddeyi de 2014 yılında kaleme almıştır.

İslam Ansiklopedisi Şehdî Osman Efendi maddesinde doğum yeri ve milliyeti hakkında net bir bilgi olmadığı Arnavut veya Boşnak olabileceği bir belgede Akovalı olduğuna rastlandığı ifade edilmiştir. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nde ise 17. yüzyılın sonuna doğru doğduğu belirtilmiş, doğum yeri ve milliyeti hakkında hiçbir bilgi verilmemiştir. Şehdî'nin mesleği konusunda iki ansiklopedi maddesi de gerekli bilgileri içermekte Rusya sefirliği yaptığı belirtilmektedir. Ailesi hakkında İslam Ansiklopedisi maddesi evli ve bir kızı olduğunu zikretmektedir ancak oğlu Hâtem hakkında hiçbir bilgi verilmemektedir. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nde ise ailesi hakkında hiçbir bilgi yoktur. İki ansiklopedi de bilinen tek eseri Sefaretname olarak belirtilmiş, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nde şairlik yönü olabileceğine vurgu yapılmıştır. Şehdî'nin Akova için önem taşıyan kütüphanesi ve Konya'ya vakfettiği kitaplar hakkında İslam Ansiklopedisi'nde bilgi bulunurken Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nde hiçbir bilgi yer almamıştır. Şehdî'nin vefat tarihi her iki ansiklopedi maddesinde de aynı tarih (1770) olarak verilmiştir. Bu iki ansiklopedi yer alan bilgilerdeki eksiklikler ve hatalar taranan diğer kaynaklar ışığında bulgular ve sonuçta yer almaktadır.

Tablo 3. TDV İslâm Ansiklopedisi Akovalızâde Ahmed Hâtem

Doğum yeri ve tarihi	Akova, tarih yok.
Ailesi	Babası Osmanlı Devleti'nde çeşitli görevler yapmış, 1171'de (1757) Rusya'ya sefir olarak tayin edilmiş ve bir sefâretnâme kaleme almış olan şair Akovalı Şehdî Osman Efendi'dir.
Mesleği	Ahmed Cüryânî'ye (ö. 1119/1707) intisap etti. Keşan ve Turhal'da memurluk yaptı.
Tarikatı	Nakşibendi
Eserleri	1. Divan 2. Şerḥu'l-Lümaʿ 3. Şerḥ-i Tuḥfe-i Şâhidî 4. Şerh-i Tuhfe-i Vehbî 5. Ḳaṣîdetü'l-Ḥâdim Benî Âdem 6. Şerḥu'l-Bedri'r-Reşîd fî elfâẓi'l-küfr 7. Fevâʾid-i Ḥâtemiyye 8. Mültekā Şerhi 9. Manẓûme fi'l-aḫlâḳ
Vefat Tarihi	1168

Müellifi Kerim Açık, 2020 yılında maddeyi kaleme almıştır. Bu madde TDV İslâm Ansiklopedisi'nin 2020 yılında Ankara'da basılan (gözden geçirilmiş 2. basım) EK-1. cildinde, 63-64 numaralı sayfalarda yer almıştır.

Tablo 4. Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü-Hâtem, Akovalı-zâde Ahmed

Doğum yeri ve tarihi	Akova doğumlu, doğum tarihi belli değil. Memleketi Fener Yenişehri'ne (Tesalya, Larissa) kırk yıl sonra zahirî ve batınî ilimlerle mücehhez bir şekilde döndü. Ayrıca şiirlerinde yer yer memleketi Akova'dan söz eder.
Ailesi	Babası, Divan-ı Hümayun kalem memurlarından Akovalı Osman Şehdî Efendi. Dîvân'ında yer alan iki tarih manzumesinden hareketle şairin 1156 yılında doğmuş olan Yahya adlı bir oğlu ve 1160 yılında doğmuş olan Fatıma adlı bir kızı olduğunu öğreniyoruz.
Mesleği	Sicill-i Osmânî'ye göre ise Şeyh Ahmed Cüryânî'ye halife oldu. Keşan ve Turhal'da bulundu.
Tarikatı	Nakşibendi
Eserleri	1. Dîvân (Türkiye, Almanya ve Mısır kütüphanelerinde Dîvân'ının 19 adet el yazması nüshası tespit edilmiş olup ayrıca taş baskı bir nüshası bulunmaktadır.) 2. Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî 3. Şerhu'l-Luma' fi'l-Hisâb: İbnü'l-Hâim'in el-Luma' fi'l-Hisâb 4. Manzûme fi'l-Ahlâk 5. Mültekâ Şerhi 6. Şerh-i Elfâzı'l-Küfr 7. Fevâid-i Hâtem
Vefat Tarihi	1168-1755

Müellifi Mehmet Celal Varışoğlu, maddeyi 2014 yılında kaleme almış, 2020 yılında maddede güncellemeler yapmıştır.

İslâm Ansiklopedisi, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü Hâtem'in doğum yerini Akova olarak belirtmiş, doğum tarihi hakkında bilgi vermemiştir. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü ise memleketi olarak hem Akova'yı hem Fener Yenişehri göstermiştir. Her iki kaynak da babasının Osman Şehdî Efendi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nde Yahya adlı bir oğlu ve Fatıma adlı bir kızından söz edilmiştir. Hâtem'in mesleği hakkında net bir açıklama iki kaynakta da görülmemekle birlikte İslâm Ansiklopedisi memurluk yaptığını ifade etmiştir. Ayrıca iki kaynak da Ahmed Cüryânî'ye intisabını, İsimler Sözlüğü halifeliğini dile getirmiştir. Bu intisaptan hareketle kaynaklar Nakşibendi tarikatından olduğunu da belirtmişlerdir. Hâtem'in eserleri incelendiğinde İslâm Ansiklopedisi'nde 9 eseri olduğu, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nde 7 eseri olduğu görülmektedir. Vefat tarihi her iki kaynakta da 1168 olarak verilmiştir.

Tablolara bakıldığında Hâtem'in babasının Şehdî olduğunun bilinmesi ve maddelerde yer almasına rağmen Şehdî'nin oğlu hakkında bir bilgi verilmemesi ilginç bir bulgudur. Maddelerin yazım tarihlerine bakıldığında Şehdî ile ilgili maddelerin 2014 ve 2010 yılında kaleme alınmış olması Hâtem maddelerinin ise 2020 yılında yazılmış olması bilgilerin yeni çalışmalarla birlikte güncellendiğini ortaya koymaktadır. Bu maddelerin yazımında kullanılan çalışmalar dışında, Şehdî ve Hâtem üzerine yazılar yazan başka kişiler olup olmadığını belirlemek amacıyla "Google" üzerinden yapılan aramalar sonucunda erişilen çalışmalar ve içerikleri şu şekildedir:

Tablo 5. İnternetten Şehdî ve Hâtem Hakkında Edinilen Bilgiler

Hatice Oruç (2002) Tarih Araştırmaları Dergisi, 215-221	TARİH-İ BOSNA Daha çok Muvakkıt adıyla meşhur olan Salih Sıdkı Hacı Hüseyinoviç (Hacı Hüseyinoğlu)'in Osmanlıca olarak kaleme aldığı Tarih-i Bosna adlı kronik eserinin Boşnakça tercümesi 1999 yılında Saraybosna'da yayınlamıştır. Muhamed Enveri Kadiç (1855-1931) Muvakkıt'ın kroniğini tamamen istinsah etmiştir. O buna kendi yorum, gözlem, kültürel-tarihi önemli notlar ve belli şahıs ve olaylarla ilgili diğer anlatımları ilave etmiştir. Kadiç, yaptığı ilavelerde kendisi ile ilgili bilgi de vermektedir. Burada kendisinin Saraybosna'da Fatih Sultan Mehmed Han caminin avlusunda 1172 hicri (1758/59 miladi)de kubbeli bir kütüphane yaptıran yüksek devlet ricalinden Bijelo Polje/Biye Polye'li Osman Şehdî Efendi Kadiç'in neslinden geldiğini belirtmektedir (I. cilt, s. 530) (www.eskieserler.com)

Şeyda Bayındır (2008), Yüksek Lisans Tezi (Gazi Üniversitesinde hazırlanan yüksek lisans tezinde Şehdî Osman Efendi'nin hayatı, edebî kişiliği, eserlerini ve Divan'ının transkripsiyonlu metni bulunmaktadır.)	ŞEHDÎ DİVANI Şehdî Saraybosna'ya bağlı olan Akovalıdır. Hayatının büyük bir kısmı orduda geçmiştir. Osman Şehdî'nin oğlu da kendisi gibi önemli devlet görevlerinde bulunmuş münşi bir zattır. Kendisinden ziyade devrinin eserlerinde oğlu Hâtem hakkında daha fazla bilgi bulunmaktadır. Şehdî Osman Efendi hakkında diğer bir bilgi de onun Konya'daki Hadim Kütüphanesi'ne vakfettiği kitaplarda bulunmaktadır. "Saraybosna'da kütüphane sahibi Akovalı Osman Efendi" olarak kaynaklarda rastladığımız Şehdî Hadim kütüphanesine kitaplarını vakfetmiştir. 1708-09 tarihinde bir Kütüphane kurdurduğu ancak belge bulunamadığı ifade edilmiştir. (https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=-7URz01j72dRyh-icR72Rw&no=7kzE6vQjIuQ-mIL-LmBc7g)
Sabaheta Gacanin (2009-2013) (Gacanin'in Hâtem üzerine birçok çalışması bulunmaktadır)	1.Višeznačnost kao obilježje poetike Ahmeda Hâtem a Bjelopoljaka i njen mističkoreligijski aspekt (2009) 2.Sound Figures in Ahmad KHâtem 's Ghazals (2009) 3. Lınguostylıstic Approach To Qasıdas By Ahmad KHâtem Aqowalīzāde (2010) 4. Ahmed Hâtem Bjelopoljak-Nakšıbendıjskı Šejh I Pjesnık (2010) 5. Nakšibendijski šejh Hâtem i njegova poezija (2010) 6.Naqshibandi Sheikh KHâtem and his Poetry (2010) 7. Sve na Zemlji sjena je Ljepote. Ontološka poetika jednog sufijskog divana: šejh Hâtem ov Divan (2011) 8. The Magic in KHâtem 's Poetic Garden (2013) 18. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer kültürel olgularıyla ilişkileri ve Divan'ının tasavvufî kabulü ile de ilgilenmektedir. Ahmed Aqovali-zade (Bjelopoljak) KHâtem (ö. 1168/1754), Osman Şahdi-efendy Aqovali-zade Bjelopoljak'ın oğlu, İmparator Divan'ının bir haceganı (devlet hizmetinin başkâtibi) ve Bijelo Polje'den (Aqova) Mehmed Salim-efendy Kadić'in torunuydu. Ahmed Aqovali-zade'nin nerede doğup büyüdüğü bilinmemektedir. Ancak, İstanbul'daki üniversiteden mezun olduğu, ardından Mısır (Mısır) ve Hicaz'a seyahat ettiği bilinmektedir. Mekke'de, onu tarikat Nakşibendi'ye tanıtan Nakşibendi Şeyhi Ahmed Yakdasti Guryani'den irşat (din konusunda öğretim ve rehberlik) adlı bir lisans aldı. 1168/1754'te Yunanistan'ın Larissa (Yenişehir) şehrine kadı olarak atandı ve orada öldü. İyi eğitimliydi, İslami bilimlerin çeşitli disiplinlerinde mükemmel bir uzmandı. Mirası, Osmanlıca, Farsça ve Arapça dillerinde şiirlerden oluşan iyi düzenlenmiş bir Divan'dır. Divan'ı çok beğenildi ve sıklıkla kopyalandı. Divan içinde şiir, Arapça, Türkçe ve Farsça olmak üzere dillere ayrılır, bu nedenle bunlar ayrı varlıklardır. KHâtem 'in şiiri, düşüncelerin iç içe geçtiği ve her yorumun olası yorumlardan yalnızca biri olduğu şiirsel bir felsefedir. Hâtem, yüzeydeki yalın şiirsel yorumuyla, derin yapıdaki çeşitli çağrışım ve mesajların ters orantılı olduğu, düşündürücü sözlerin, derin duygunun, yoğun ve anlaşılması zor dilsel anlatımın şairidir.

Alena Çatoviç (2012) Motif Akademi Halkbilimi Dergisi/2 (Temmuz-Aralık) (Balkan Özel Sayısı-II), 160-169	BOSNALI DİVAN ŞAİRLERİNDE MAHALLÎLEŞME Osman Şehdî ve Hâtem gibi Bosnalı şairlerin eserleri, yerel konu ve deyimleri kullanmaları, yerel olay ve yer adlarına gönderme yapmaları bakımından incelenmektedir. Osman Şehdî, Ahmet Hâtem Mahallîleşme açısından 18. yüzyıl Bosnalı şairlerden özellikle Osman Şehdî ve Ahmet Hâtem adındaki oğlunun şiirleri dikkat çekmektedir. 1680 yılı civarında Bosna Sancağı içinde olan Akova kasabasında doğmuş olan Osman Şehdî, Divan-ı Hümayun kalem memuru olarak görev yapmıştır. Saraybosna'da çok zengin bir kütüphane kurmuş olan Osman Şehdî bir Divan bir de Sefaret-nâme yazmıştır. Divan'ınındaki şiirlerin çoğu tarih manzumesidir. Özellikle İbrahim Paşa'nın imâr faaliyetlerine, çeşme, sebil, köşk ve eğlence yerlerine manzum tarihler düşürmüştür. Osman Şehdî, 18. yüzyılda Mahallîleşme Cereyanı'nın en büyük temsilcisi olan Nedim'den etkilenmiştir. Tarihi manzumeleriyle Nedim'e nazire yazan şair, yine tarih manzumelerinde değişik bir tarz oluşturmuştur. Nedim'in Sultan Abdülhamid'in vilâdetine söylediği tarihe eş değerde bir tarih manzumesini yazmıştır (Bayındır, 2008: 4-17) (Chrome extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/288503)
Kerima Filan (2021), NÜSHA; (53):297-326	SARAYBOSNA'NIN ŞEHDÎ OSMAN EFENDİ KÜTÜPHANESİ: ARAPÇA İLİMLERİNE AİT YAZMALAR Kütüphanenin anıldığı güvenli bir kaynak olan Mollâ Mustafâ Başeski'nin (ö. 1223/1808-09) Mecmûa'sında binanın inşa tarihi açık bir şekilde 1174 yılı (13 Ağustos 1760–2 Ağustos 1761) olarak verilmiştir: Akovalı 'Osmân Şehdî Efendi İslâmbol'da ricâl iken Hümçâriye'de kütüb-hâne binâ eyledi, sene 1174. Mollâ Mustafâ'nın kayda geçirdiği 1174 tarihi kütüphane binasının inşa edildiği değil, hizmete açıldığı (ya da açık olduğu) tarih de olabilir. Şehdî Kütüphanesi 1910 yılına kadar hizmet vermiştir. 20. yüzyılın başında Meclis-i Ulemâ için yeni bir binanın yapılmasına karar verildiğinde, yer olarak Îsâ Bey İshakzâde Camisi'nin avlusu tercih edilmiştir. Bu karar Şehdî Kütüphanesi'nin yok olmasına neden olmuştur, kütüphane binası yıkılmış, kitapların yeni yapılacak binanın bir bölümüne yerleştirilmesi planlanmıştır. Hâlbuki koleksiyonun tümü 1914 yılında Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. (Chrome extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1689297)
Gökhan Yalçın (2022), Bilig, 101, 135- 162	BİR XVIII. YÜZYIL OSMANLI/TÜRK MUSİKİSİ YAZILI KAYNAĞI: AKOVALIZÂDE HÂTEM EFENDİ EDVÂRI. Akova'da doğan Hâtem Efendi'nin babası divan kâtibi Osman Şehdî Efendi'dir. Hâtem, babasının Akovalı oluşu sebebiyle Akovalızâde olarak da bilinir. (chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2435169)
Wikipedia - Boşnakça (2024)	Ahmed Hâtem Bjepoljak (Aqovali-zade) bir şair ve Nakşibendi şeyhiydi. Boşnak Divan şiirinin en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilir. Bjelopoljaklı Osman Šehdi-efendije, imparatorluk divanından Hadžegan'ın oğlu ve Bijelo Polje'den (Türkçe: Aqova) Mehmed Salim-efendije Kadić'in torunudur. Nerede doğup büyüdüğü bilinmiyor. İstanbul'da eğitim gördü, ardından Mısır ve Hicaz'ı gezerek orada kaldı. Mekke'de Nakşibendi Şeyhi Ahmed Curcani'den irşad aldı. 1754 yılında Larisa'da (Türkçe: Yenişehir) öldü, aynı yıl kadılığa atandı. Ardında Türkçe, Arapça ve Farsça 170 gazelden oluşan bir Divan bıraktı. Şeriat hukuku alanında İbrahim Halebi'nin Multak el-abhur adlı eserine şerh, sözlük bilimi alanında Tuhfe-i Şehidi sözlüğüne şerh, matematik alanında Al-lum' adlı esere şerh yazmıştır. El-Faradiya. Ayrıca biri Sultan I. Mahmud'a ithaf ettiği, biri de ahlaki ve didaktik içerikli manzum olmak üzere çok sayıda tarih yazmıştır. Hat sanatıyla da uğraştı ve bunun için ünlü hattat Hatat Emir-Efendi'den diploma aldı. Bir Türk şairi ve öğrencisi olan Belig, ona bir mersiye ithaf etmiştir. (https://bs.wikipedia.org/wiki/Ahmed_Hâtem _Bjelopoljak)

Wikipedia-Sırpça (2024)	Ahmed Hâtem Şeyh Akowali (1720-1754) bir kadı ve yazardı. Zamanının en büyük şairlerinden biri ve pek çok eserin yazarıdır. Türkçe, Arapça ve Farsça yazdı. Hat sanatı ve şeriat hukuku yorumlarıyla uğraştı ("Sahidiya" eseri). Aslen Akovalı (Bijelo Polje) Šehdi Osman Kadić'in oğludur. Hukuk öğrenimini Konstantinopolis'te tamamladıktan sonra Mısır (Mısır) ve Hicaz'da çalıştı. Türkçe şiir koleksiyonu, 19. yüzyılda ölümünden sonra yayınlanan "Divan"da toplandı. https://sr.wikipedia.org/wiki/
Preporod / bosnianexperience.com(06.02.2023)	KÜTÜPHANE OSMAN-EF.ŠEHDİJA BJELOPOLJEC SARAYBOSNA'DA Burası şüphesiz 20. yüzyılın başında Bosna'nın en büyük halk kütüphanesiydi. Bugün Osman Šehdija'nın kütüphanesindeki el yazmaları, şair Ahmed Hâtem 'in erken yaşta ölümü ve babası Osman Šehdija Kadić Bjelopoljec'in anısını yaşatmak amacıyla Gazi Hüsrev Bey'in Saraybosna'daki kütüphanesinde bulunmaktadır. (https://preporod.info/bs/article/38099/biblioteka-osman-ef-sehdija-bjelopoljca-u-sarajevu)

Hatice Oruç (2002), Şehdî'nin soyadı, onun soyundan gelen Muhamed Enveri Kadiç (1855-1931) hakkında önemli bilgiler vermektedir. Kadiç'in kütüphanesi Saraybosna'da Fatih Sultan Mehmed Han caminin avlusunda 1172 hicride (1758/59 miladi) kubbeli bir kütüphane yaptıran yüksek devlet ricalinden Bijelo Polje/Biye Polye'li Osman Şehdî Efendi Kadiç'in neslinden geldiğini belirtmektedir. Oruç'un çalışması sayesinde Osman Şehdî Efendi'nin soyadı, milliyeti, doğum yeri, yaptırdığı kütüphanenin tam nerede yer aldığı hakkında 2002 yılında bilgi sahibi olunmasına rağmen 2014 ve 2010 yılında yazılan ansiklopedi maddelerinde bu bilgiler yer almamaktadır.

Bayındır'ın (2008) Şehdî Divanı adlı tezinde, Saraybosna'ya bağlı olan Akovalı olduğu, oğlunun Ahmed Hâtem olduğu, Şehdî'nin hem bir kütüphane kurduğu hem de kitaplarını Konya'daki kütüphaneye vakfettiği yönünde bilgiler bulunmakta, Bosna'daki kütüphanesi hakkında belge olmadığı ifade edilmektedir. Bu çalışma Şehdî'nin doğum yeri, milliyeti, edebi yönü şiirleri hakkında bilgi vermektedir. En önemlisi bilinen tek eseri Sefaretname sayılmasına ve bu ansiklopedi maddelerinden birinin tezin basım tarihinden sonra (2010) olmasına rağmen Şehdî Divanı'ndan bahsedilmemekte ve maddelerdeki en büyük eksik bilginin bu olduğu göze çarpmaktadır.

Sabaheta Gacanin'in Akovalı Hâtem üzerine yaptığı birçok çalışmasından, Osman Şehdî Efendi Akovalı-zade Bjelopoljak'ın oğlu, İmparator Divan'ının bir hâcegânı (devlet hizmetinin başkâtibi) ve Bijelo Polje'den Mehmed Salim Efendi Kadić'in torunu olduğu hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. İstanbul'daki üniversiteden mezun olduğu, Nakşibendi Şeyhi'nden din dersleri aldığı 1168/1754'te Yunanistan'ın Larissa (Yenişehir) şehrine kadı olarak atandığı ve orada öldüğü yine Gacanin'in çalışmalarında zikredilmektedir ki bunlar çok önemli bilgilerdir.

Çatoviç (2012), Bayındır'ın tezine atıf yaparak Şehdî ve Hâtem hakkındaki baba-oğul ilişkisi, iki eseri hakkında bilgi vermektedir.

Kerime Filan'ın (2022) Akova'daki Şehdî kütüphanesi hakkındaki bilgileri ise çok nettir. "Mollâ Mustafâ Başeski'nin (ö. 1223/1808-09) Mecmûa'sında kütüphanenin inşa tarihi açık bir şekilde 1174 yılı (13 Ağustos 1760–2 Ağustos 1761) olarak verilmiştir: Akovalı 'Osmân Şehdî Efendi İslâmbol'da ricâl iken Hümçâriye'de kütüb-hâne binâ eyledi, sene 1174. Mollâ Mustafâ'nın kayda geçirdiği 1174 tarihi kütüphane binasının inşa edildiği değil, hizmete açıldığı (ya da açık olduğu) tarih de olabilir. Şehdî Kütüphanesi 1910 yılına kadar hizmet vermiştir." Oğlunu erken yaşta kaybettiği için onun anısına yaptırdığı bu kütüphanenin yapılış yılı Hâtem'in ölüm tarihinden beş yıl sonra olarak verilmiştir.

Gökhan Yalçın (2022) da baba-oğul Şehdî ve Hâtem hakkında Akovalı olmaları bilgisini paylaşmaktadır.

Wikipedia'da hem Boşnakça hem Hâtem Efendi, şeyh olarak zikredilmektedir. Boşnakça ve Sırpça kaynakta kaynakta Kadiç ailesinden olduğu İstanbul'da eğitim aldığı, Sırpça kaynakta hukuk eğitimi aldığı, Boşnakça kaynakta ise kadılık yaptığı belirtilmektedir.

"Bosnianexperience" in Şehdî kütüphanesi hakkında verdiği bilgiler buraya kadar verilen bilgilerle örtüşmekte, burası şüphesiz 20. yüzyılın başında Bosna'nın en büyük halk kütüphanesi olarak ifade edilmektedir. Osman Šehdija Kadić Bjelopoljec tam ismi ile Şehdî anılmaktadır.

Görsel 3. Preporod'da Yer Alan Şehdî Kütüphanesi Fotoğrafı

Yukarıdaki görsele göre kütüphane, hemen caminin sağ tarafındaki yer olarak belirtilmektedir.

Görsel 4. Sancakpedia Kadiç Ailesi Hakkında Bilgi

Hırvatça bir site olan Şehdî ve Hâtem Kadiçler'in ataları olarak burada zikredilmiştir (https://wiki.sandzak.com/Kategorija:Sand%C5%BEa%C4%8Dka_prezimena).

Görsel 5. Sırpça Wikipedia Sayfasında Ahmet Hâtem Maddesi

Sırpça Wiki'de Hâtem'in doğum tarihi bellidir. Hukuk eğitimi alıp kadılık yaptığından bahsedilmektedir. Madde yazarı olarak "Karadağ'ın Tarihi Sözlüğü, Günlük Basın-Haberler, 2006" ifadesi sayfada yer almaktadır. Aynı sitede Osman Şehdî ile ilgili bir maddenin yazılmamış olması da dikkat çekicidir.

6. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte kaynaklara ulaşımın kolaylaşması, farklı dillerde ve farklı ülkelerde yapılan çalışmalara erişim sağlanabilmesi bilinen bazı bilgi eksiklerinin giderilmesi için önem taşımaktadır. Bu çalışmada Osman Şehdî ve

Akovalı Hâtem Efendi hakkında yapılan çalışmalar, doküman analizi yöntemiyle taranmış elde edilen bilgiler ışığında "Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü" ve "TDV İslâm Ansiklopedisi"ndeki Osman Şehdî ve Akovalı Hâtem Efendi maddelerindeki eksik bilgiler tespit edilmiştir. Özellikle Hatice Oruç'un, Sabaheta Gačanin'in, Şeyda Bayındır'ın, Kerime Filan'ın çalışmaları ve diğer internet sitelerindeki bilgiler eksik parçaların tamamlanması yanlış bilgilerin düzeltilmesi için önem arz etmektedir. Bu taramalar sonucunda Şehdî Osman Efendi hakkında her iki ansiklopedi de eksik ve yanlış bilgilerin olduğu dikkat çekmektedir. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü ve TDV İslâm Ansiklopedisi'ndeki maddelere eklenmesi gereken bilgiler, Şehdî'nin doğum yeri ve eserleri (Divanı), ailesi hakkındaki bilgiler, Kadiç soyundan geldiği ve oğlunun Akovalı Hâtem olduğu gibi önemli bilgilerdir. Oğluyla ilgili maddelerde babası hakkında bilgi varken aynı ansiklopedilerde Şehdî'nin ailesi hakkında Akovalı Hâtem 'in olmaması ansiklopediler için bir hatadır. Bayındır'ın Şehdî Divanı adlı tezi 2008 yılında yapılmış olmasına rağmen 2024 yılında iki ansiklopedinin Şehdî maddesinde Şehdî'nin bilenen tek eserinin Sefaretname olarak belirtilmesi akademik çalışmalar anlamında üzücüdür. Şehdî'nin kütüphanesi Bosna için önemlidir. 1910 yılına kadar faal olan bu kütüphanenin varlığı da mutlaka maddelere eklenmelidir.

Hâtem hakkındaki maddelerde öncelikle eserleri ve sayısı hakkında bir birlik sağlanmalıdır. Hâtem'in eğitimi hakkında İstanbul'da hukuk eğitimi alması kadılık yapması, şeyhliği gibi önemli bilgiler maddelere eklenmelidir. Mehmed Salim Efendi Kadić'in torunu olduğuna kadar bilgiye erişilebiliyorsa maddeler mutlaka gözden geçirilmelidir.

Türkiye'nin iki önemli kaynağındaki maddeler yazılırken daha titiz çalışılmalı madde yazarları çapraz okumalar yaparak diğer ansiklopedik bilgileri gözden geçirerek maddelerini düzenlemelidir. Akademik çalışmalar maddelere eklenirken sadece bildiğimiz, tanıdığımız akademisyenlerin çalışmaları üzerinden madde yazımına gitmek yerine Türkiye'de aynı alandaki tüm akademisyenlerin istişaresine başvurarak madde yazımı yapılmalıdır. Günümüzde disiplinler arası çalışmalardan bahsedilmekte ancak aynı alandaki farklı şehir ve farklı üniversitelerdeki akademisyenlerin ortak çalışmalar yapma konusunda çekinceleri olduğu görülmektedir. Akademik ortamların birbirlerini destekleyici, yapıcı bir eleştirellikle çalıştığı günler görmek dileğiyle…

Kaynakça

Bayındır Yeşilyurt, Ş. (2008). *Şehdî Divanı.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi.

Bogumil, H. (1976). Posloni Ijudi Polimlja (1350-1700). *Simposijum Seoskidani Sretena Vukosavljevića*, III, 235–257. Prijepolje.

Çatoviç, A. (2012). Bosnalı divan şairlerinde mahallîleşme. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* (Balkan Özel Sayısı-II), 2 (Temmuz-Aralık), 160–169.

Çepni, S. (2007). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş*. Trabzon: Celepler.

Ergin, M. (1993). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.

Filan, K. (2021). Saraybosna'nın Şehdî Osman Efendi Kütüphanesi: Arapça ilimlerine ait yazmalar. *Nüsha*, (53), 297–326.

Gencan, T. N. (2001). *Dil bilgisi*. İstanbul: Ayraç Yayın Evi.

Gölen, Z. (2010). *Tanzimat döneminde Bosna Hersek*. Ankara:TTK.

Kaptan, S. (1998). *Bilimsel araştırma ve istatistik teknikleri*. Ankara: Tekışık Web Ofset Tesisleri.

Karasar, N. (2010). *Bilimsel araştırma yöntemi* (21. baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Latifi, M. İ. ve Latifi, L. (2013). Bosna'da Osmanlı dönemine ait edebiyat araştırmaları ve Namık Kemal'in Boşnakçaya tercüme edilen eserleri. *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 90–99.

Oruç, H. (2002). Tarih-i Bosna. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 20(32),215–221.

Temizer, A. (2017). *Osmanlının Balkanlarda kurduğu bir şehir: Akova.* Z. Gölen (Ed.), Osmanlı dönemi Balkan şehirleri içinde. Gece Kitaplığı.

Tjepčević-Risto, K. (1954). Prvi pomeni Nikoloj-Pazara i Bijelog Polja. *Istorijski Zapisi*, X (2), 610–611.

Yalçın, G. (2022). Bir XVIII. yüzyıl Osmanlı/Türk musikisi yazılı kaynağı: Akovalızâde Hâtem Efendi Edvârı. *Bilig*, 101, 135–162.

BALKANLARDAKİ TÜRK MİMARİ ESERLERİNİN BALKAN KÜLTÜR VE MEDENİYETİNE ETKİSİ

Mim. Şirin Murat[1]
Mim. Lara Murat[2]

Özet

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki uzun süreli hâkimiyeti, bu coğrafyada derin izler bırakmış, özellikle mimari alanda kalıcı ve etkileyici eserler ortaya çıkarmıştır. Balkanlar'daki Türk mimarisi, sadece birer yapı olmanın ötesine geçerek bölgedeki kültürel ve sosyal yapının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Camiler, medreseler, hanlar, hamamlar ve köprüler gibi çeşitli yapılar, Osmanlı'nın bölgedeki varlığını ve medeniyet anlayışını yansıtırken, aynı zamanda bölge halkları arasında kültürel etkileşimi artırmıştır.

Bu mimari eserler, bir yandan İslam kültürünün Balkanlar'da yayılmasını sağlarken diğer yandan da yerel kültürlerle bir sentez oluşturarak bölgenin kendine özgü bir kimlik kazanmasına katkıda bulunmuştur. Mimari üslup, kullanılan malzemeler ve inşa teknikleri, Osmanlı'nın estetik anlayışını ve teknik bilgisini bölgeye taşıyarak Balkanlar'daki kentsel ve kırsal peyzajın dönüşümünde etkili olmuştur.

Bununla birlikte, Osmanlı dönemi Türk mimarisinin Balkanlar'daki etkisi, yalnızca tarihî ve kültürel bir miras olarak değil, aynı zamanda günümüzde de devam eden bir kültürel bağın ifadesi olarak değerlendirilebilir. Bu eserler, Balkan toplumlarının hafızasında Osmanlı dönemine dair güçlü bir hatırlatma işlevi görürken, aynı zamanda günümüz medeniyetinin çok kültürlü yapısının anlaşılmasına da katkı sağlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Balkanlar, Türk mimarisi, kültür, medeniyet.

1 H Murat Yapı Denetim, shereenmurat@gmail.com, ORCID: 0009-0008-6591-9890.
2 H Murat Yapı Denetim, laramuradlara@gmail.com, ORCID: 0009-0001-3987-0068.

THE IMPACT OF TURKISH ARCHITECTURAL WORKS IN THE BALKANS ON BALKAN CULTURE AND CIVILIZATION

Abstract

The long-term dominance of the Ottoman Empire in the Balkans left deep traces in this geography, especially creating permanent and impressive works in the field of architecture. Turkish architecture in the Balkans went beyond being just structures and played an important role in shaping the cultural and social structure of the region. Various structures such as mosques, madrasahs, inns, baths and bridges reflected the Ottoman presence in the region and its understanding of civilization, while at the same time increasing cultural interaction among the peoples of the region.

These architectural works, on the one hand, ensured the spread of Islamic culture in the Balkans, and on the other hand, contributed to the region gaining a unique identity by creating a synthesis with local cultures. The architectural style, materials used and construction techniques carried the Ottoman aesthetic understanding and technical knowledge to the region and were effective in the transformation of the urban and rural landscape in the Balkans.

However, the influence of Ottoman-era Turkish architecture in the Balkans can be evaluated not only as a historical and cultural heritage, but also as an expression of a cultural bond that continues today. While these works serve as a powerful reminder of the Ottoman period in the memory of Balkan societies, they also contribute to the understanding of the multicultural structure of today's civilization.

Keywords: Balkans, Turkish architecture, culture, civilization.

1.Giriş

Osmanlı İmparatorluğu, yaklaşık altı yüzyıl boyunca geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş, farklı kültürleri ve medeniyetleri bünyesinde barındırmış bir dünya devleti olarak tarihe geçmiştir. Bu geniş coğrafyanın önemli bir parçasını oluşturan Balkanlar, Osmanlı'nın siyasi, sosyal ve kültürel etkilerinin derinlemesine hissedildiği bir bölge olmuştur. Osmanlı hâkimiyeti süresince inşa edilen mimari eserler, sadece estetik birer yapı olmanın ötesinde, Osmanlı'nın bölgedeki kültürel ve medeniyet anlayışını yansıtan önemli semboller hâline gelmiştir. Bu eserler, dönemin sosyal yapısını şekillendiren, dinî ve kültürel etkileşimi teşvik eden ve bölgenin kimliğini oluşturan unsurlar olarak dikkat çekmektedir.

Balkanlar'daki Türk mimarisi, camiler, medreseler, hanlar, hamamlar, köprüler gibi farklı işlevlere sahip yapıların yanı sıra, Osmanlı'nın sanat ve estetik anlayışının en somut örneklerini barındırmaktadır. Bu yapılar, bir yandan İslam kültürünün Balkanlar'daki izlerini oluştururken, diğer yandan yerel mimari ve kültürel unsurlarla bir sentez oluşturarak, Balkan coğrafyasının özgün bir kimlik kazanmasına katkıda bulunmuştur. Günümüzde bu eserler, sadece birer tarihî miras olarak değil, aynı zamanda bölgenin çok katmanlı kimliğinin ve kültürel hafızasının birer yansıması olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada, Balkanlar'daki Türk mimari eserlerinin kültür ve medeniyete olan etkileri kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır. Osmanlı döneminde inşa edilen bu yapılar, sadece fiziksel varlıklarıyla değil, aynı zamanda bölgedeki kültürel etkileşimleri ve sosyal değişimleri nasıl şekillendirdikleriyle de incelenecektir. Çalışmanın temel amacı, bu mimari eserlerin Balkanlar'daki kültürel kimliğin oluşumuna ve korunmasına katkılarını ortaya koyarak, Osmanlı mimarisinin günümüzdeki etkilerini ve önemini derinlemesine analiz etmektir.

2. Amaç

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'da inşa ettiği mimari eserlerin, bölgenin kültürel ve medeniyet yapısına olan etkilerini kapsamlı bir şekilde incelemektir. Bu doğrultuda, Balkanlar'da bulunan cami, medrese, han, hamam ve köprü gibi yapılar üzerinden, Osmanlı döneminin bölgeye kazandırdığı mimari unsurların, yerel kültürler ile nasıl bir etkileşim içinde olduğu ve bu etkileşimin günümüze kadar uzanan sosyo-kültürel yansımaları araştırılacaktır. Ayrıca, bu eserlerin bölge halkları üzerindeki dinî, sosyal ve estetik etkileri ele alınarak, Balkanlar'daki Türk mimarisinin, sadece fiziksel değil, aynı zamanda manevi bir miras olarak nasıl bir anlam taşıdığı da değerlendirilecektir. Çalışmanın nihai hedefi, Osmanlı mimarisinin Balkan coğrafyasındaki izlerini ortaya koyarak, bu mirasın günümüzdeki kültürel kimlik ve toplumsal hafızadaki yerini belirlemektir.

3. Yöntem

Bu çalışmada, Balkanlardaki Türk mimari eserlerinin kültür ve medeniyete olan etkilerini analiz etmek amacıyla nitel bir araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Araştırmanın verileri, ilgili konu üzerine yazılmış akademik makale, kitap, tez, rapor ve arşiv belgeleri gibi yazılı kaynaklardan toplanacaktır. Literatür taraması yöntemi kullanılarak, Osmanlı dönemi Türk mimarisinin Balkanlar'daki izlerini taşıyan eserler hakkında derinlemesine bilgi elde edilecek ve bu eserlerin bölge üzerindeki kültürel etkileri değerlendirilecektir.

Verilerin toplanmasında, öncelikle Osmanlı mimarisine dair genel bir çerçeve çizilecektir. Ardından, Balkanlar'daki spesifik mimari yapılar incelenecek ve bu yapıların bölgedeki kültürel ve sosyal dinamikler üzerindeki etkileri ele alınacaktır. Toplanan veriler, nitel içerik analizi yöntemi ile değerlendirilecek ve belirli temalar etrafında sınıflandırılacaktır. Bu temalar, Osmanlı mimarisinin yerel kültürlerle olan etkileşimini, bölgesel kimliğin oluşumundaki rolünü ve bu eserlerin günümüzdeki kültürel miras olarak taşıdığı önemi açıklamaya yönelik olacaktır.

Çalışmada kullanılan tüm kaynaklar, akademik doğruluk ve geçerlilik kriterleri çerçevesinde seçilecek ve elde edilen bulgular, önceki çalışmalarla karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Bu yöntem sayesinde, Balkanlardaki Türk mimari eserlerinin sadece fiziksel yapılarını değil, aynı zamanda bu yapıların kültürel ve toplumsal yansımalarını da kapsamlı bir şekilde analiz etmek amaçlanmaktadır.

4. Balkanlar

Balkanlar, Avrupa'nın güneydoğusunda yer alan ve tarih boyunca birçok kültür, medeniyet ve etnik grubun etkisi altında kalan bir bölgedir. Karadeniz, Adriyatik ve Ege denizleri ile çevrelenmiş olan bu coğrafya, geniş dağlık alanları, verimli ovaları ve çeşitli iklim özellikleriyle tanınır. Siyasi ve kültürel açıdan bir geçiş noktası olan Balkanlar, Doğu ile Batı arasında bir köprü niteliği taşımıştır. Bu nedenle, bölge tarih boyunca birçok farklı medeniyetin izlerini taşıyarak, kültürel çeşitliliği ve çok katmanlı kimliğiyle dikkat çeker.

Balkanlar, başta Roma, Bizans ve Osmanlı gibi büyük imparatorlukların etkisiyle şekillenmiş, bu süreçte farklı dinler, diller ve geleneklerin iç içe geçtiği bir kültürel yapı oluşmuştur. Bölgedeki dağlık yapının coğrafi sınırları belirlediği gibi, farklı halklar arasındaki etkileşimleri de derinleştirmiştir. Bu çeşitlilik, Balkan kültürünün çok yönlü yapısını ve zengin mirasını oluşturan temel unsurlardan biridir.

Bölgenin stratejik önemi, tarih boyunca hem ticaret yolları hem de siyasi güçler tarafından kontrol edilmek istenen bir alan olmasına neden olmuştur. Bu durum, Balkanlar'ın sürekli bir değişim ve dönüşüm içinde kalmasına yol açmış, tarihsel çatışmaların ve birleşmelerin merkezi haline gelmiştir. Ancak bu hareketlilik, Balkanlar'ın kültürel ve mimari dokusuna zenginlik katmış, çeşitli medeniyetlerin

mirasının bu coğrafyada bir arada yaşamasına olanak tanımıştır.

Balkanlar beş asır boyunca Osmanlı hâkimiyeti altında kalmış, bölgede özellikle 14. ve 15. yüzyıllarda yoğun bir imar faaliyetine girişilmiş ve bunun sonucunda pek çok eser bölgeye kazandırılmıştır (Kuran, 1964). Bölgedeki şehirler yeniden imar edilmiş, yanı sıra yeni yerleşim yerleri kurulmuştur. Osmanlı mimarisine göre kurgulanan şehirler cami, mescit, tekke, türbe, han, bedesten, kervansaray, çarşı, imaret, hamam, köprü, çeşme, saat kulesi, mektep, medrese, kütüphane, kale vb. mimari eserlerle donatılmıştır (Turan ve İbrahimgil, 2004) .

5. Türk Mimarisinin Özellikleri

Türk mimarisi, özellikle Osmanlı döneminde belirgin bir estetik ve işlevsel çizgiye sahip olmuştur. Osmanlı mimarisi, Selçuklu ve Bizans etkilerini bir araya getirerek kendine özgü bir üslup geliştirmiştir. Bu mimari tarzın başlıca özellikleri şunlardır:

- **Kubbeler ve Minareler:** Osmanlı camilerinin karakteristik unsurlarından biri kubbe ve minarelerdir. Büyük merkez kubbeleri ve zarif minareler, yapıların gökyüzüne uzanan görkemli siluetlerini oluşturur.
- **Merkezi Plan:** Osmanlı camilerinde genellikle merkezi plan kullanılır. Büyük bir ana kubbenin etrafında, yarım kubbeler ve küçük kubbeler yer alır. Bu plan, iç mekânın geniş ve ferah görünmesini sağlar.
- **Klasik Avlu Düzeni:** Medreseler ve külliyeler genellikle büyük bir avlu etrafında düzenlenmiş olup bu düzen yapının sosyal ve eğitimsel işlevlerini destekler.
- **Zengin Süslemeler ve Taş İşçiliği:** İç mekânlarda kullanılan kaligrafik süslemeler, mozaikler ve taş işçiliği, Osmanlı sanatının ve estetiğinin önemli bir parçasıdır.
- **Kümbetler ve Medrese Planları:** Osmanlı mimarisinin diğer önemli ögeleri kümbetler ve medrese planlarıdır. Kümbetler genellikle türbe olarak kullanılırken medreseler eğitim ve dinî amaçlar için inşa edilmiştir.

6.Balkanlardaki Mimari Eserler

Balkanlar'daki Türk mimarisi, çeşitli önemli yapılarla kendini göstermektedir. Bu yapılar, Osmanlı döneminin estetik anlayışını ve mühendislik becerilerini yansıtmaktadır.

6.1. Camiler

"Osmanlı mimarisinde çok önemli bir yere sahip olan camiler belli başlı özelliklere sahiptir. Plan tipleri, kubbe, minare, pandantif, payanda ve Türk üçgeni gibi yapı elemanlarının yanısıra süsleme, bezeme, çini ve hat sanatları da bu özelliklerden

bazılarıdır" (Çakıcı ve Er Akan, 2005, s. 188). Bu dönemde inşa edilen Osmanlı Türk mimarisi camileri dış kütle ve iç mekân düzeni bakımından tek kubbeli, çok kubbeli ve ters T tipi camiler olarak üç ana grupta inşa edilmiştir (Kuran, 1946).

Balkanlar ve Anadolu'da inşa edilen tek kubbeli camiler, form ve plan şemaları açısından birbirine benzemektedir. Camiler kare mekândan oluşan harim tek kubbe ile örtülüdür. Son cemaat mahali çoğunlukla üç üniteli ve kubbe ile örtülü olmakla

birlikte tonoz ve kırma çatı ile de örtülü olabilir. Harimi çevreleyen kalın duvar satıhlarının içerisine küçük ebatlı pencereler yerleştirilmiştir. Tek kubbeli camilerde minarenin konumu değişiklik göstermekte, minareler Balkanlarda inşa edilen camilerin batı duvarına bitişik inşa edilmektedir (Çakıcı ve Er Akan, 2005, s. 196).

Görsel 1. Tek Kubbeli Cami Planları

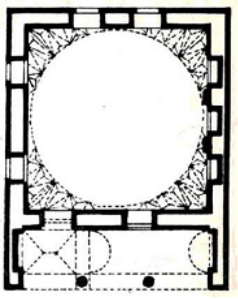

Hacı Özbek Camisi - İznik
(Kuran,1964)

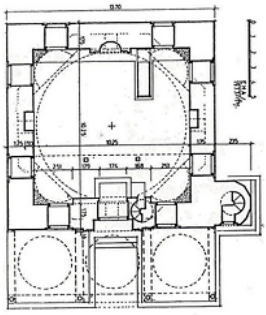

Sinan Paşa Camisi - Kaçanik
(Vırmıça, 1999)

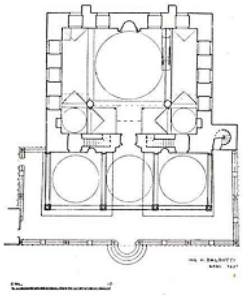

Sultan Mustafa Camisi - Rodos
(Çelikkol, 1992)

6.1.1. Gazi Hüsrev Bey Camisi (Saraybosna, Bosna-Hersek)

Gazi Hüsrev Bey Camii, 1530-1531 yıllarında inşa edilmiştir ve kesme taş kullanılarak yapılmıştır. Caminin geniş bir avlu içinde yer alan giriş kısmı, kubbeli beş bölümlü bir son cemaat yerinden geçilmektedir. Kubbe kemerlerini taşıyan mermer sütunlar, mukarnaslı başlıklarla desteklenir. Yan duvarlar ise düzdür. Giriş kapısının kemeri içerisinde iki tarafta nişler vardır. Cami harimi, kubbeli kare bir mekân ve yarım kubbe ile örtülü iki bölümden oluşur. Ana kubbenin yüksekliği 26 metredir. Kubbe yanlarında birer tabhane odası bulunur, bunlar son cemaat yerine açılan pencerelere sahiptir ve XIX. yüzyılda değişikliklere uğramıştır. Mihrap, mukarnaslarla zenginleştirilmiş ve etrafı kalem işi nakışlarla kaplanmıştır. Aynı dönemde mahfil de değiştirilmiş, üstüne barok korkuluklu ve çıkmalı bir balkon eklenmiştir. Gazi Hüsrev Bey Camii, Osmanlı tabhaneli cami tipinin son örneklerindendir. Bu biçimdeki camilerin yapımına XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren son verilmiştir (Eyice, 1996, s. 455).

Görsel 2. Gazi Hüsrev Bey Camisi ve Türbelerinin Planı (Eyice, 1996, s. 455)

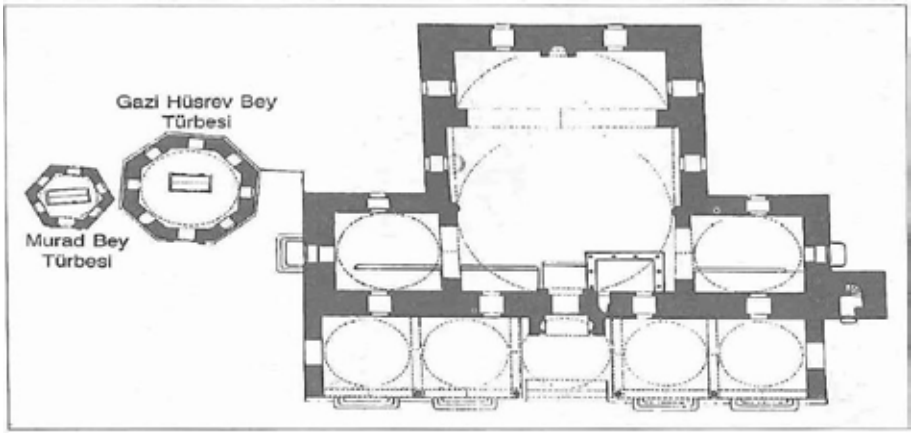

Görsel 3. Gazi Hüsrev Bey Camisi (Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi)

6.1.2. Veli Paşa Camisi (Yanya, Yunanistan)

İlk olarak Bali Bey tarafından 1670'li yıllarda yaptırılan Veli Paşa Camisi, daha sonra Veli Paşa tarafından 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başı gibi tamir edilmiş ve yenilenmiştir. Yunanistan Kültür Bakanlığı tarafından tescil edilmiş olup Caminin kullanım hakkı Yanya Belediyesi'ne verilmiştir. Cami günümüzde kullanılmamaktadır ve ziyaretçiye kapalıdır. Yapı, kare planlı bir harim ve dikdörtgen son cemaat yerinden oluşmaktadır. Beden duvarları yığma tekniği ile inşa edilmiştir. Mihrap alınlığı mermerden olan camide pencerelerde demir şebekeler bulunmaktadır. Harim ve son cemaat yerlerinin kubbeleri taş plakalar ile kaplanmıştır. Caminin iç mekânı uzun süredir onarım görmediği için harap durumdadır ve depo olarak kullanılmaktadır. Son cemaat yeri dikdörtgen planlı olup

her iki tarafı yükseltilidir. Zemin yer yer parçalanmış, harim bölümü ise dikdörtgen bir girişe ve basit bir mihrabiyeye sahiptir. Harim alanı kübik bir yapıya sahip olup kubbeyle örtülmüştür, köşe geçişlerinde tromp kullanılarak sekizgen geçiş sistemi oluşturulmuştur. Duvarlar sıvalıdır, ancak bakımsızlıktan dolayı kararmalar vardır. Pencereler orijinal dış görünümü tam yansıtmamaktadır ve minareye, batı duvarında bir açıklıktan çıkılmaktadır. Caminin minaresi 1930 yılında yıkılmıştır (Öztuğ, 2019, s. 82-89)

Görsel 4. Veli Paşa Camisi (Öztuğ, 2019, s. 86)

6.1.3. Sinan Paşa Camisi (Prizren, Kosova)

Sinan Paşa Camii, Kosova'nın Prizren şehrinde bulunan tarihi bir Osmanlı yapısıdır. 1573 yılında ünlü Osmanlı mimarlarından Sinan Paşa tarafından inşa edilmiştir. Osmanlı klasik mimarisinin güzel bir örneği olan cami, zarif bir kubbe ve dikkat çekici bir minareye sahiptir. İç mekânında ise Osmanlı hat sanatı ve kaligrafi örnekleri göze çarpar. Prizren'in merkezinde yer alan cami hem tarihi hem de kültürel önemi ile bölgenin Osmanlı mirasını yansıtır ve ziyaretçilere geçmişin izlerini sunar. Cami zeminden 2,85 metre yüksekte bir set üzerine oturtulmuştur. Beden duvarları yaklaşık 185 cm kalınlığındadır. Yapının dört tarafı titiz bir kesme taş işçiliği ile yapılmıştır. Caminin önünde, 1915-1918 yılları arasındaki patlamadan geriye kalan, yıkılmış vaziyette dört yıkılmış mermer sütun ve sütunların alt başlıkları vardır. Son cemaat yeri düzgün kesme taştan inşa edilmiş, ancak kubbelerin yıkılması nedeniyle taşlarda aşınma ve hasar oluşmuştur. Ön cephede son cemaat yerinin kemer izleri moloz ile kaplanmış, kapının iki yanındaki mihrabiyeler aşınarak mukarnasları kaybolmuştur. Kapının üstünde ve yanlarında rozet kabartmaları da yer almaktadır (Çeko, 2009, s. 62-88).

Görsel 5. Sinan Paşa Camisi (Çeko, 2009)

6.1.4. Hüdavendigar Camisi (Filibe, Bulgaristan)

"Hüdavendigar Camisi (14. yy), Balkanlarda çok kubbeli cami özelliklerini en iyi şekilde yansıtan örneklerden biridir. Dört ayak üzerine oturan dokuz üniteden oluşan bu caminin orta satıhtaki üç ünitesi üç kubbeyle, yan satıhlardaki üniteler ise üçer çapraz tonozla örtülüdür. Harimde, ortadaki büyük kubbenin altındaki ünitede şadırvan yer almaktadır" (Çakıcı ve Er Akan, 2005, s. 197).

Görsel 6. Hüdavendigar Camisi – 1364 (Taşyapı, 2008)

6.2. Medreseler

Medreseler, Osmanlı döneminde eğitim ve dini eğitim merkezleri olarak işlev görmüş, bölgedeki eğitim sisteminin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Medreseler, genellikle büyük bir avlu etrafında düzenlenmiş çeşitli binalardan oluşur ve bu yapılar hem eğitim hem de sosyal etkileşim merkezleri olarak kullanılmıştır.

Medreseler, sadece dini eğitimle sınırlı kalmamış, aynı zamanda matematik, astronomi, felsefe, edebiyat ve tıp gibi çeşitli bilim dallarında da eğitim vermiştir. Osmanlı'nın farklı coğrafyalarına yayılmış bu eğitim kurumları hem yerel halkın hem de devletin ihtiyaç duyduğu eğitimli bireylerin yetişmesine katkı sağlamıştır. Öğrenciler, eğitim süreçlerinde hocalarıyla birebir etkileşim içinde olmuş ve bu ilişki, öğretimin kalitesini artırmıştır. Medrese yapılarında genellikle dersliklerin yanı sıra öğrenci hücreleri, kütüphaneler ve hocaların ikamet ettiği odalar da yer almış, böylece öğrencilerin yaşamlarını sürdürebileceği bir ortam sağlanmıştır. Ayrıca, medreseler vakıf sistemiyle desteklenmiş, bu sayede maddi olarak ihtiyaç sahiplerine eğitim imkânı sunulmuştur.

Osmanlı'da medreseler, öğretmenlerin aldığı günlük ücretlere ve ders kitaplarının düzeyine göre sınıflandırılmıştır. Anadolu'nun farklı şehirlerinde yirmili, otuzlu, kırklı, ellili ve altmışlı medreseler olduğu gibi Balkan coğrafyasında da paye bakımından farklı medreseler bulunmaktaydı (Pepić, 2014, s. 27).

Bosna Hersek'teki Gazi Hüsrev Bey Medresesi paye bakımından ellili, Malkoç Medresesi kırklı, Travnik Mehmet Paşa Muhsinzâde Medresesi otuzlu, Yenipazar Sinan Çelebi Medresesi otuzlu, Mostar Karagöz Bey Medresesi yirmiliydi (Nakičević'ten akt. Pepić, 2014, s. 27).

6.2.1. Gazi Hüsrev Bey Medresesi (Saraybosna, Bosna-Hersek)

Görsel 7. Gazi Hüsrev Bey Medresesi Planı (Eyice, 1996, s. 456)

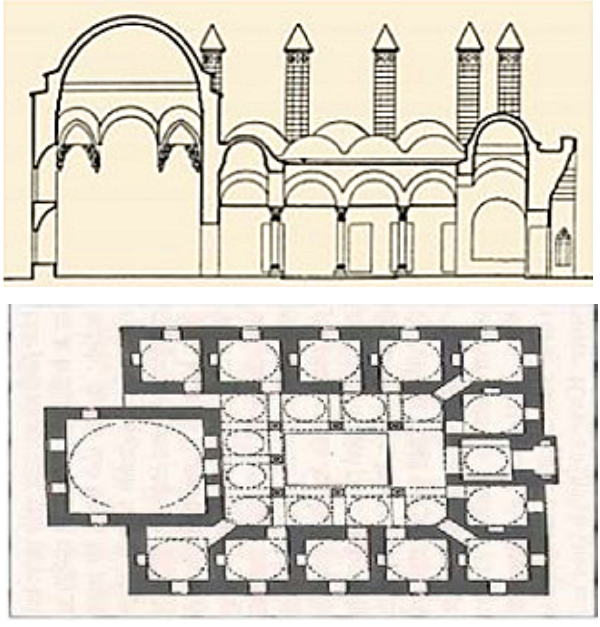

6.2.2. Meddah Medresesi (Üsküp, Kuzey Makedonya)

Üsküp'te inşa edilen Meddah Medresesi, diğer adıyla Yiğit Paşa Medresesi, Üsküp'ün ilk medresesidir. Cumhuriyet döneminde de faal kalan iki medreseden biri olan bu yapı, Osmanlı'nın Balkanlar ve özellikle Üsküp'teki mimari ve sosyo-kültürel etkilerinin uzun süre devam etmesi açısından önemlidir. Osmanlı sonrası "Yüksek İslam" Okulu olarak hizmet veren medrese, 1947'de Yugoslavya'nın komünist yönetimi tarafından kapatılmış ve müderris Fettah Efendi ile arkadaşları hapse atılmıştır. 1963'teki depremde külliyesiyle birlikte yıkılan medrese, uzun yıllar metruk kaldıktan sonra, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Çayır Belediyesi ve Makedonya İslam Dini Birliği'nin katkılarıyla restore edilerek Temmuz 2016'da yeniden açılmıştır (Baki, 2020).

Görsel 8. Meddah Medresesi, Üsküp (Yıldırım Ağanoğlu, 2023)

Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nin yapımı, 1537 yılında tamamlanmış olup, Hüsrev Bey'in annesi Selçuk Hatun adına yapılmıştır. Caminin karşısında yer alan medrese, kurşun örtülü olduğu için halk arasında "Kurşumliya (Kurşunluca)" olarak adlandırılmıştır. Yapı, kesme taşlardan inşa edilmiştir ve giriş kapısı, mukarnaslı bir kavsara içindedir. Kapının yanlarında mihrap biçiminde oturma nişleri bulunur. Medresenin iç avlusu dikdörtgen biçiminde olup, üç tarafı sütunlu revaklarla çevrilidir ve ortasında bir şadırvan yer alır. Revakların mermer sütun başlıkları, XVI. yüzyıl baklavalı başlıklarına benzer. Dershane ve mescid kare planlı olup, mukarnaslı tromplu bir kubbe ile örtülüdür. Avlunun etrafında on iki hücre sıralanır; köşe odalarının girişleri dar dehlizlerle sağlanırken, dördüncü köşede avluya geçişi sağlayan dar bir koridor bulunmaktadır (Eyice, 1996, s. 456).

6.2.3. Karagöz Bey Medresesi (Mostar, Bosna-Hersek)

Görsel 9. Karagöz Bey Medresesi, Mostar (Olgar, 2024a)

Mostar'daki Karagöz Bey Medresesi, 16. yüzyılda Osmanlı döneminde inşa edilmiş olup, Bosna-Hersek'in önemli eğitim kurumlarından biridir. Medrese, dönemin önde gelen devlet adamlarından Hacı Mehmet Bey Karagöz tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Osmanlı medrese mimarisinin karakteristik özelliklerini taşıyan yapı hem dini hem de bilimsel eğitim veren bir merkez olarak uzun yıllar boyunca hizmet etmiştir. Medrese, mimari açıdan sade bir plan düzenine sahip olup, çevresindeki külliye ile hem eğitim hem de sosyal etkileşim merkezi olarak kullanılmıştır. Karagöz Medresesi, Osmanlı'nın Balkanlar'daki eğitim sistemine katkı sağlayan önemli kurumlardan biri olarak, Bosna-Hersek'teki İslami eğitim ve kültür mirasının korunmasında önemli bir yere sahiptir.

Medrese, kurulduğu günden Birinci Dünya Savaşı'na kadar kesintisiz eğitim vermiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında bazı medreseler kapatılmıştır. 1918'de Yugoslavya Krallığı kurulmuş, 12 medrese faaliyetlerine devam ederken Karagöz Bey Medresesi faaliyete geçirilmemiş, o dönemde konut olarak kullanılmaya başlamıştır (Kasumović, 1999). TİKA, 2014 yılında Karagöz Bey Medresesi için yeni bir bina inşa etmiş ve medrese çalışmalarına yeni yerinde devam etmeye başlamıştır. Eski bina ise restore edilerek 2018 yılında Yunus Emre Enstitüsüne devredilmiştir. Enstitü hâlen eski binada faaliyetlerine devam etmektedir.

6.2.4. Arslan Paşa Medresesi (Yanya, Yunanistan)

Arslan Paşa Medresesi, Yunanistan'ın Yanya şehrinde bulunan tarihi bir eğitim yapısıdır. Osmanlı dönemine ait olan bu medrese, 16. yüzyılda inşa edilmiştir ve bu dönemin mimari özelliklerini yansıtır. Arslan Paşa Medresesi, Osmanlı döneminde dini ve akademik eğitim verilen önemli merkezlerden biri olarak bilinir. Medrese, adını inşasını üstlenen Arslan Paşa'dan alır. Osmanlı mimarisinin tipik özelliklerini taşıyan bu yapı, kesme taşlardan yapılmış olup, sade ve ihtişamlı bir dış cepheye sahiptir. Medresenin avlusunda genellikle geniş bir açık alan bulunur ve bu alan çevresindeki odalar, öğrencilerin eğitim aldığı mekânlar olarak kullanılmıştır. Medresenin iç mekânları, geleneksel Osmanlı süslemeleri ve mimarisiyle dikkat çeker. Geniş ve yüksek tavanlı odalar, derslerin yapıldığı alanlar olarak düzenlenmiş olup, iç mekân tasarımında işlevsel ve estetik bir denge göze çarpar. Ayrıca, medresede yer alan kütüphanede, dönemin bilgi ve kültür birikimini taşıyan önemli kaynaklara ev sahipliği yapmaktaydı. Medrese günümüzde müze olarak kullanılmaktadır (Öztuğ, 2019, 64-70).

Görsel 10. Arslan Paşa Medresesi (Archnet)

6.2.5.

Bitola Medresesi (Bitola, Kuzey Makedonya)

Bitola'daki medrese, Osmanlı döneminde Kuzey Makedonya'da inşa edilen önemli eğitim kurumlarından biridir. Bu medrese, Osmanlı'nın Balkanlar'daki kültürel ve eğitim faaliyetlerinin bir yansıması olarak dini ve bilimsel eğitim vermek amacıyla kurulmuştur. Mimari açıdan sade ancak işlevsel bir yapıya sahip olan medrese, genellikle avlu etrafında düzenlenmiş derslikler ve öğrenci hücrelerinden oluşur. Bitola Medresesi, sadece bir eğitim merkezi olarak değil, aynı zamanda bölgedeki sosyal ve kültürel etkileşimlerin merkezi olarak da önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı'nın mirası olan bu yapı, Bitola'da İslami eğitimin tarihsel sürekliliğini ve Osmanlı'nın bölgedeki etkisini yansıtmaktadır.

6.3. Hanlar

Osmanlı döneminde Balkanlar'da inşa edilen hanlar hem tüccarların hem de yolculuk edenlerin konaklama ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapılmış önemli yapılardır. Osmanlı han mimarisi, genellikle işlevsellik, konfor ve estetik özellikleri ile ön plana çıkmaktadır.

6.3.1. Morića Han (Saraybosna, Bosna-Hersek)

Morića Han denilen yapı, XVlll. yüzyıl başlarında Gazi Hüsrev Bey vakfının mülkiyetine geçmiştir. Osmanlı dönemi Türk mimarisinin en güzel örneklerinden olan dikdörtgen biçimindeki han 1957'de yanmıştır. İki katlı hanın alt katında otuz altı oda vardır. Ayrıca ortadaki avluda daha küçük kare avlu etrafında da odalar vardır. Yangından sonra hanın kurtulan bir bölümü, modern biçimde tamir edilerek oraya kahvehane ve restoran açılmıştır (Eyice, 1996, s. 457).

Görsel 11. Morića Han, Saraybosna (Discover Bosnia Herzegovina)

6.3.2. Kurşunlu Han (Üsküp, Kuzey Makedonya)

Bülbül (2015, s. 72), Üsküp şehrinde günümüzde ayakta olan hanlar arasında en gösterişli olanının Kurşunlu Han olduğunu ifade etmekte, Üsküp Çarşısı'nın içinde Makedonya Müzesi karşısında bulunan yapının Müzezzin Hoca el-Madeni adıyla bilinen Muslihuddin Abdülgani tarafından inşa ettirildiğini belirtmektedir. Araştırmasında inşa kitabesi olmayan yapının hangi tarihlerde yapıldığının bilinmediğini, fakat Müslihuddin Abdülgani vakfiyesinden hareketle yapının XVI. yüzyılın ortalarına tarihlendirilebileceğini dile getirmektedir.

Kurşunlu Han, güney-kuzey doğrultusunda yer alan kareye yakın dikdörtgen planlı ve iki avlulu bir tasarıma sahiptir. Toplamda 2800 m²'lik bir alanı kaplayan bu han hem mimari hem de işlevsel özellikleriyle dikkat çeker. Han, güney kısmında yer alan ana bölümde düzenlenmiş olup, iki katlıdır ve her iki kat da revaklarla çevrilidir. Ana bölümde toplam 60 oda bulunur; bunların 28'i zemin katta, 32'si ise üst katta yer alır. Yapının ikinci katına, güney duvarındaki doğu ve batı köşelerindeki taş merdivenlerden çıkılmaktadır. Avlu kısmında ortada dairesel planlı bir şadırvan yer alır. Kurşunlu Han'ın kuzey tarafında yer alan ahır kısmı ise tek katlı ve avluludur. Bu bölüm asimetrik bir plana sahip olup, kuzey duvarı eğimli olarak inşa edilmiştir. Ahır kısmı aynalı tonozla örtülmüşken, batısındaki kapalı mekânlar tekne tonozla kapatılmıştır. Ahır bölümüne doğu cephesinden giriş yapılır. Yapının inşasında tuğla ve taş kullanılmıştır. Duvar örgüsü, bir sıra taş ve iki sıra tuğladan oluşmaktadır. Hanın güney cephesinin merkezinde yer alan giriş, tonozlu bir mekân olarak tasarlanmıştır. Yenilenen bu girişin üst kısmında kapalı bir mekân, alt kısmında ise üç yönden yuvarlak kemerlerle dışa açılan bir bölüm bulunur. Merkez girişin dikey ekseninde yer alan bir diğer kapı ise kuzeydeki ahır bölümüne erişim sağlar (Bülbül, 2015, s. 73).

Görsel 12. Kurşunlu Han, Üsküp (Erdal, 2013)

6.3.3. Kapan Hanı (Üsküp, Kuzey Makedonya)

Kapan Hanı, 1467-1468 tarihli belgelerde "İsa Bey Kervansarayı" adıyla anılmaktadır. Yapının dört farklı yönde girişi bulunmaktadır. Güney tarafındaki girişin önünde "Pabuççular Meydanı" olduğu bilinmektedir. Hanın kuzey tarafındaki ana girişinin önünde ise yine küçük bir meydan vardır. Batı tarafında, çarşının ana yollarından biri bulunmaktadır. Doğu tarafında ise, 1968 yılına kadar Serava Çayı yatağının bulunduğu bir yolun geçtiği bilinmektedir (Kumbaracı Bogojević, 1976, s. 169-170).

Görsel 13. Kapan Han, Üsküp (Bayraktutan, 2024)

Günümüzde mevcut olan Kapan Han'ın mimarisi tamamen yenilenmiştir. Yeni hâliyle, avlulu, iki katlı ve iki katı da revaklı olan han, kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Yapıya, kuzey ve güney cephelerinde bulunan birer kapı ile girilmektedir. Yapıda, kaba yonu taş ve tuğla malzeme kullanılarak almaşık teknikle inşa edilmiştir; ahşap malzeme de oldukça fazla kullanılmıştır. İçten düz ahşap tavan, dıştan ise kiremit kaplı kırma çatı kullanılmıştır. Günümüzde, hanın içinde restoranlar, tüccarlara ve zanaatçılara ait dükkânlar bulunmaktadır (Abaz, 2012, s. 122).

6.4. Hamamlar

Osmanlı döneminde hamamlar hem mimari hem de sosyal açıdan büyük bir öneme sahipti. Mimari olarak hamamlar, dikkat çekici kubbeleri, geniş sıcak-soğuk bölümleri ve suyun akışını sağlayan özel tasarımlarıyla öne çıkıyordu. Bu yapılar,

yalnızca temizlik ihtiyacını karşılamakla kalmıyordu. Aynı zamanda dönemin estetik ve mühendislik becerilerini sergileyen birer sanat eseri niteliğindeydi. Sosyal yaşamın merkezinde yer alan hamamlar, halkın bir araya geldiği, sohbet ettiği, düğün gibi özel günlerin kutlandığı mekânlar olarak da işlev görüyordu. Hamamlar, kadınlar ve erkekler için ayrı zamanlarda kullanılmakla birlikte, toplumsal ilişkilerin güçlendiği, sosyalleşmenin yaygın olduğu alanlardı.

6.4.1. Gazi Hüsrev Bey Hamamı (Saraybosna, Bosna Hersek)

Gazi Hüsrev Bey tarafından kurulan hamam, 1537 tarihinden sonra tesis edilmiştir. Hamamın adı vakfiyelerde geçmediği için Gazi Hüsrev Bey hayattayken mi yoksa vefâtından sonra mütevellileri tarafından mı kurulduğu belli değildir (Okić, 1968, s. 470). "Restorasyon öncesi hamam planı Dr. Ciro Truhelka tarafından çizilmiştir. XVII. asrın başında mevcut olduğu bilinen bu hamam çift, yani erkek ve kadınlara mahsus, ayrı ayrı iki kısımdan ibarettir. Her iki tarafta, iki kubbeli soğukluktan ılıklığa geçilmektedir. Buranın hemen yan tarafında usturalık odaları vardır. Sıcaklık bölümü büyük tutulmamıştır" (Truhelka, 1921, s. 72'den aktaran Güler, 2004, s. 73).

Görsel 14. Gazi Hüsrev Bey Hamamı, Saraybosna (Olgar, 2024b)

6.4.2. Davut Paşa Hamamı (Üsküp, Kuzey Makedonya)

Davut Paşa Hamamı, 15. yüzyılın ortalarında inşa edilmiş olup, günümüzde sanat galerisi olarak işlev gören önemli bir tarihi yapıdır. Hamamın planı dikdörtgen formundadır ve batı-doğu yönünde uzanmaktadır. Kuzeyde kadınlar, güneyde ise erkekler bölümü yer almaktadır. Bu iki bölüm, soyunmalık, ılıklık, sıcaklık ve

halvet hücreleri gibi farklı işlevlere göre sıralanmaktadır. Kadınlar ve erkekler kısmında simetrik bir düzen hâkim olsa da erkekler bölümünde haç biçimli dört eyvanlı bir plan tercih edilirken, kadınlar kısmında ortasında kubbe bulunan geniş bir sıcaklık alanı dikkat çekmektedir. Yapı düzgün kesme taş, kaba yontu taş ve tuğla kullanılarak iki sıra tuğla ve bir sıra taşla inşa edilmiştir. Kubbe ve tonozun kullanıldığı yapıda, ortak su haznesi ve sıcaklık alanındaki eyvanlar tonozla, ana mekân ve halvet hücreleri ise kubbeyle örtülmüştür (Abaz, 2012, s. 115).

Görsel 15. Davut Paşa Hamamı, Üsküp (Kiel, 1969

6.4.3. Arslan Paşa Hamamı (Yanya, Yunanistan)

Arslan Paşa tarafından 16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyıl başları arasında yaptırılmıştır. Yunanistan Kültür Bakanlığı tarafından tescil edilmiştir. Hamamın örtü sistemi büyük ölçüde harap durumdadır; 1965-1966 yıllarında yapılan onarımlar yetersiz kalmış ve 1999 yılında hamamın kubbeleri çökmüştür. Hamam, doğu-batı yönünde L planla uzanmaktadır. Doğudaki kısa kolu soyunmalık, batıdaki büyük kütlesi ise ılıklık, sıcaklık ve su deposu olarak kullanılmıştır. Yapı, 25,80 m x 13,30 m ölçülerindedir ve duvar kalınlığı 1 m'dir. Soyunmalık, sekizgen kasnağa oturan tek kubbe ile örtülüdür. Ilıklık, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır ve helâ ile temizlik ünitelerini içerir. Bu ünitelerden biri küçük kare planlı, diğeri ise L şeklinde koridordur (Öztuğ, 2019, s. 76-77).

Görsel 16. Arslan Paşa Hamamı, Yanya (Kiel, 1970)

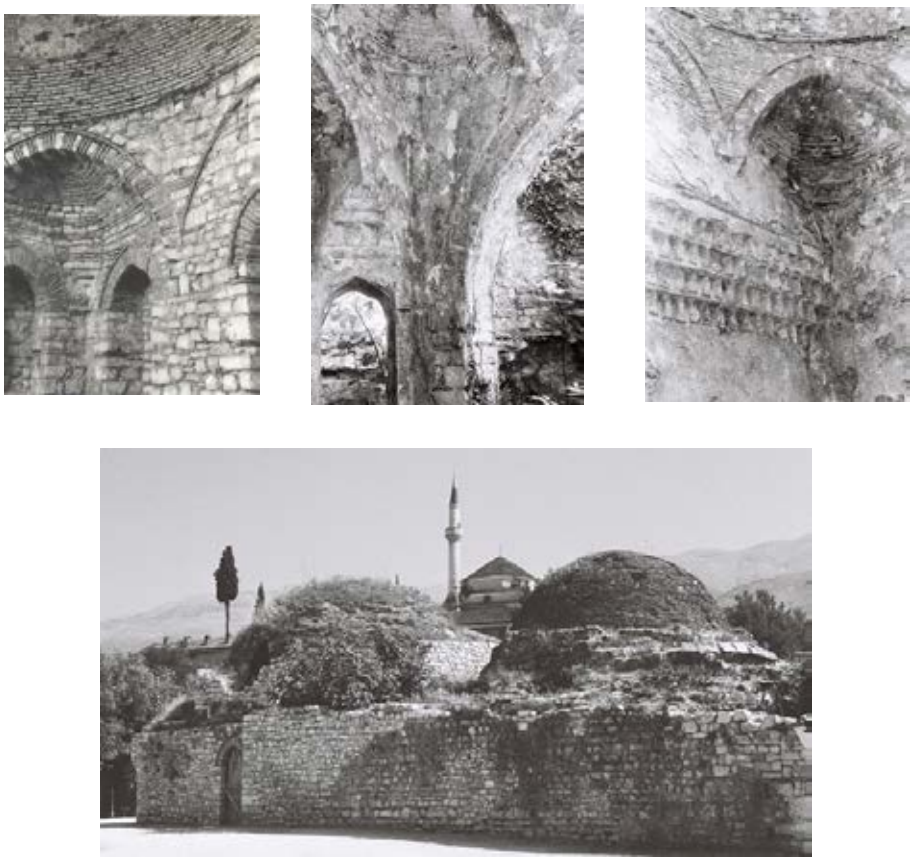

6.5. Türbeler

Türbeler, Osmanlı döneminde önemli şahsiyetlerin anısına inşa edilen yapılar olup, genellikle dini ve kültürel bir öneme sahiptir. Bu yapılar, bölgenin tarihî kişiliklerini ve Osmanlı döneminin mezar mimarisini yansıtır.

6.5.1. Gazi Hüsrev Bey Türbesi (Saraybosna, Bosna Hersek)

Gazi Hüsrev Bey'in türbesi, kesme taştan inşa edilmiş olup caminin sol tarafında yer almaktadır. Sekizgen bir plana sahip olan türbenin her kenarı ortalama 3,30 metre uzunluğundadır ve üstü sağır kasnaklı bir kubbe ile örtülüdür. Her cephede bulunan çift sıra pencereler, türbenin iç mekânını aydınlatmaktadır. Yayvan kemerli giriş, küçük bir sundurma saçağı ile korunmakta olup, girişin üzerindeki alınlıkta yer alan üç beyitlik Arapça kitabe, Hüsrev Bey'in vefat tarihini 948 (1541) olarak belirtmektedir. Türbenin iç kısmında çini süslemeler ve kalem işi nakışlar dikkat çekmektedir. Hemen yanında, Gazi Hüsrev Bey'in türbesine kıyasla daha küçük

boyutlarda olan Murad Bey'in türbesi yer almakta olup, bu yapı da kesme taştan yapılmış ve kubbe ile örtülüdür. Altıgen planlı bu türbede yatan Murad Bey, kapı üstündeki Türkçe kitabeye göre 952 (1545-46) yılında vefat etmiştir (Eyice, 1996, s. 456).

Görsel 17. Gazi Hüsrev Bey Türbesi, Saraybosna (Olgar, 2024c)

6.5.2. Sultan Murat Türbesi (Prizren, Kosova)

Kosova'daki Murad Hüdavendigâr Türbesi, 14. yüzyılda Kosova'da inşa edilmiştir ve tasarımı, Anadolu'daki erken türbe örneklerinden kare planlı yapı uygulamalarına benzemektedir. Bursa'daki Murad Hüdavendigâr Türbesi ile benzer bir kare planlı ve kubbeyle örtülü ana plan şeması bulunmaktadır (Daş, 2007, s. 46). Eyice'ye (1962, s. 75) göre türbe dört payeye binmiş dört kemerle desteklenen ve bir kubbeyle örtülen bir baldaken yapı olarak tasarlanmış, ancak sonradan kemerler arası doldurulup kapalı bir türbe hâline getirilmiştir. Fakat Eren (1976, s. 79), türbenin duvarlarının, kubbeyi taşıyan ayakların ve kemer açıklıklarının sonradan taşla örüldüğüne dair bir iz olmadığını; bununla birlikte pencere açıklıkları ve taş örgülerin sürekliliğinin yapının kare planlı ve dört tarafı kapalı bir yapı olarak tasarlandığını ortaya koyduğunu belirtmektedir (Eren, 1976, s. 79).

Görsel 18. Sultan Murat Türbesi, Prizren (Şenyurt, 2012)

6.5.3.Gazanfer Bey ve Oğulları Türbesi (Banja Luka, Bosna Hersek)

Gazanfer Bey ve Oğulları Türbesi, Bosna-Hersek'in ikinci büyük şehri olan Banja Luka'da yer alan önemli bir Osmanlı dönemi eseridir. Türbe, Gazanfer Bey ve ailesine ait mezarları barındırmakta olup Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki mimari izlerinin güçlü bir örneğidir. Şehir, Osmanlı döneminde önemli bir idari merkez olarak kullanılmıştır ve türbenin konumu da bu bağlamda şehrin tarihî ve kültürel dokusunun bir parçasını oluşturmaktadır. Türbe, genellikle cami veya medrese gibi Osmanlı yapılarıyla birlikte anılır ve Osmanlı mimarisine özgü kare planlı ve kubbeli yapısıyla dikkat çeker.

Gazanfer Bey ve oğullarının türbeleri, Gazanfer Ağa Camisi hariminin girişinde karşılıklı ve simetrik olarak 6 metrelik birer daire içerisine oturacak şekilde inşa edilmiştir. Duvar kalınlığı yaklaşık 80 cm olan türbelerin, beden duvarlarında birer kapı ve ikişer pencere bulunmaktadır. Türbelerin kapıları birbirlerine doğru açılmaktadır. Türbeler arasında 6,10 metre eninde, 2.40 metre yüksekliğinde üzerinde, iki pencere ve dikdörtgen bir kapının yer aldığı bir duvar bulunmaktadır. 1963 yılında gerçekleşen depremde sol taraftaki türbenin bir kısmı yıkılmış, geri kalan kısım sıvalı şekilde kalmıştır. Daha sonra türbeler tamir edilmiş, dış yüzeylerdeki kaba yontu kesme taş doku ortaya çıkarılmıştır (Ayverdi, 2000, s. 27).

Görsel 19. Gazanfer Bey ve Oğulları Türbesi, Banja Luka (Tokuz, 2019, s. 275)

6.5.4. Hacı Mustafa Baba Türbesi (Akçahisar, Arnavutluk)

Resim 20. *Hacı Mustafa Baba Türbesi, Akçahisar (Kiel, 1967)*

Akçahisar Mustafa Baba Dolma Türbesi, Arnavutluk'un Kruje şehrinin güneyinde, zeytin ağaçlarıyla çevrili ve ovanın manzarasını gören bir tepede yer almaktadır. Osmanlı döneminde "Mustafa Baba Tekkesi" olarak bilinen bu yapı, günümüzde "Tabja e Dollmes" olarak anılmaktadır. Türbe, kare planlı bir gövdeye sahip olup, sekizgen bir piramidal külah ile örtülüdür. Duvar yüzeyleri sıvalı olup, kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır ve iç mekân Barok tarzda bitkisel motiflerle süslenmiştir. Bezemeler yıpranmış durumda olup, mihrabın bulunduğu güneydoğu ve güneybatı cephesi ile bazı pencere alınlıklarında kalemişi süslemeler günümüze kadar ulaşmıştır. Kubbe süslemeleri ise en iyi korunmuş kısımdır (Uçar, 2017, s. 11-12).

6.6. Köprüler

Osmanlı köprüleri genellikle büyük taş bloklardan yapılmıştır ve uzun ömürlü olmalarıyla bilinmektedir. Bu köprüler hem Osmanlı mimarisinin estetik özelliklerini hem de mühendislik başarısını yansıtmaktadır.

6.6.1. Mostar Köprüsü (Mostar, Bosna-Hersek)

Mostar Köprüsü, 1463 yılında Bosna topraklarının Osmanlı egemenliğine geçmesi sırasında Fatih Sultan Mehmed tarafından inşa edilmiştir. Köprü, halk arasında "Eski Köprü, Büyük Köprü ve Neretva Köprüsü" gibi çeşitli isimlerle bilinmektedir. Köprü, o dönemde stratejik ve kültürel öneme sahip olup bölgedeki Osmanlı varlığını ve mimari gücünü simgeler bir nitelik taşımıştır. Yaklaşık yüz yıl sonra, köprünün taş bir yapı olarak yeniden inşa edilmesine karar verilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde, 1565 yılında köprünün mevcut yapısının artık dayanıklılığını yitirdiği ve yıkılmaya yüz tuttuğu fark edilmiştir. Bu durum üzerine, köprünün taş malzemeden, daha sağlam bir yapıyla yeniden inşa edilmesi için Hersek Mukataa Nâzırı Zaim Mehmed Bey görevlendirilmiştir. Yeni köprünün, iki kule arasında 34,9 metre uzunluğunda yekpare taş bir köprü olarak inşa edilmesi planlanmıştır. Köprünün yeniden inşa süreci, dönemin ünlü mimarlarından Mimar Hayreddin tarafından yürütülmüş ve köprünün yapımı sırasında sadece kereste değil; taş, ağaç, kurşun ve demir gibi dayanıklı malzemeler de kullanılmıştır. 1565 yılı Aralık ayında köprü için gerekli malzemelerin temini sağlanmış, Mimar Hayreddin köprünün inşası ile ilgili detaylı çalışmalar yürütmüş ve köprü tamamlanmıştır. Yapının en önemli özelliklerinden biri, köprünün su üstündeki iki ayağı arasındaki yatay uzunluğun 29 metre olmasıdır. Köprü yapım sürecinde, karşılaşılan bazı zorluklar da dikkat çekicidir. Eski köprüde bulunan kulelerin tamir edilmesi ve köprü kemerinin üzerinden su geçişine izin verilmesi gibi talepler bu süreçte çözülmesi gereken teknik sorunlar arasında yer almıştır. Neretva Nehri'nin su seviyesinin düşük olduğu bölgede, halkın köprü kemerinden su geçişine izin verilmesi yönündeki talepleri köprünün yapımında dikkate alınmış ve bu ihtiyaçlar doğrultusunda yapısal düzenlemeler yapılmıştır. Köprü inşa edildikten sonra, bölgenin hem ticari hem de kültürel hayatında önemli bir rol oynamaya devam etmiştir (Bostan, 2010, s. 19-23).

Görsel 21. Mostar Köprüsü, Mostar (Olgar, 2024d)

6.6.2. Sokullu Mehmet Paşa Köprüsü (Vişegrad, Bosna-Hersek)

Mimar Sinan'ın Balkanlar'daki en önemli eserlerinden biri, Sokullu Mehmed Paşa'nın doğduğu yer olan Vişegrad'da, Drina Nehri üzerine inşa edilen köprüdür. Sokullu Mehmed Paşa'nın emriyle Mimar Sinan tarafından yaptırılan bu köprü, tarih boyunca birçok olaya tanıklık etmiş ve sanat eserlerine ilham kaynağı olmuştur. Özellikle, İvo Andriç'in Nobel ödüllü "Drina Köprüsü" adlı romanı, bu köprüden esinlenmiş ve Osmanlı'nın son dönemlerindeki siyasi ve sosyal yaşamı konu almıştır (İbrahimgil, 2008, s. 28).

Osmanlı anıtsal mimarisinin ve mühendisliğinin zirvelerinden biri olan Sokullu Mehmed Paşa Köprüsü, 11-15 metre genişliğinde 11 yığma kemer ve bir erişim rampasındaki kemerden oluşmaktadır. Toplamda 179,5 metre uzunluğundaki bu köprü, Mimar Sinan'ın Balkanlar'daki en önemli eserlerinden biridir. Sokullu Mehmet Paşa Köprüsü, oranlarında sahip olduğu uyum ve taşıdığı anıtsal karakter neticesinde 2007 yılında UNESCO Dünya Miras Listesi'ne girmiştir (Sakcalı ve Gönül, 2019, s. 1).

Görsel 22. Sokullu Mehmet Paşa Köprüsü, Vişegrad

6.6.3. Mustafa Paşa Köprüsü (Svilengrad, Bulgaristan)

Mustafa Paşa Köprüsü, Bulgaristan'daki Svilengrad kasabasında, eski adıyla Cisr-i Mustafa Paşa'da, Meriç Nehri üzerinde yer almaktadır. Köprü, Svilengrad kasabasının temel taşlarından biridir. Orduların ilkbaharda taşan nehri geçebilmesi için köprünün inşa edilmesi zorunlu hâle gelmiş ve köprü Kanuni Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Mustafa Paşa tarafından, 1528-1529 yıllarında Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Köprünün ortasındaki sol korkuluk üzerinde 6 metre yükseklik, 4,40 metre genişlik ve 0,80 metre kalınlıkta kesme taştan yapılmış duvar üzerinde beyaz

mermer üzerine hat ile yazılmış bir kitabe bulunmaktadır (İbrahimgil, 2008, s. 24-25). Meriç Nehri üzerindeki köprü, sadece büyüklüğüyle değil, mimari açıdan da öne çıkan muntazam yapısıyla dikkat çekmektedir. 1534 yılında Venedik sefirinin kâtibi Benedetto Ramberti, bu köprüyü tasvir ederken, yirmi kemerli ve beyaz mermerden yapılmış olduğunu, ortasında ise hayır sahibini ve köprünün masraflarını anlatan altın kaplamalı bir levhanın bulunduğunu belirtmiştir (Eyice, 1964).

Görsel 23. Mustafa Paşa Köprüsü, Svilengrad (Kiel, 1972)

7. Türk Mimarisinin Balkan Kültür ve Medeniyetine Etkisi

Türk mimarisi, Balkan coğrafyasının kültürel ve medeniyet gelişimine derin izler bırakmış önemli unsurlardan biridir. Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlemeye başladığı dönemden itibaren, Balkanlar'da inşa edilen camiler, köprüler, hamamlar, kervansaraylar ve diğer yapılar, yalnızca mimari açıdan değil, bölgenin sosyal, dini ve ekonomik hayatında da köklü değişimlere yol açmıştır. Bu yapılar hem Osmanlı'nın sanatsal anlayışını hem de İslam kültürünün mimari özelliklerini Balkan topraklarına taşırken, yerel halkla kurulan etkileşim sonucunda Balkan kültürüne özgü bir sentez oluşmuştur. Türk mimarisi, bu bağlamda, Balkan şehirlerinin kimliğini ve sosyal dokusunu şekillendiren temel yapı taşlarından biri hâline gelmiştir. Türk mimarisi, Balkanlar'daki kültür ve medeniyet üzerinde önemli bir etki bırakmıştır. Bu etkileri birkaç ana başlık altında incelemek mümkündür:

7.1. Eğitim, Din ve Sosyal Hayat

Osmanlı Devleti'nin resmî dinî İslam'dır, ancak yerli halka dini tercihleri için baskı yapılmamıştır. Herkes dinini serbestçe seçebilmiş ve bu hoşgörü sayesinde cami, kilise ve sinagoglar bazı yerlerde aynı meydanı paylaşmıştır. Genel kurallara uyulduğu sürece herkes din ve vicdan özgürlüğü içinde yaşamıştır. Osmanlı,

halkın mal, ırz, namus, din ve ibadetini güvence altına almış ve "gök kubbe altında birlikte yaşama" anlayışını benimsemiştir. Osmanlı geleneğinde medrese ve mektep kültürünün önemli bir yeri vardır. Bu kurumlarda; ilk, orta ve yükseköğrenim düzeyinde her kuşağa göre, eğitim ve öğretim hizmeti verilmiştir. Osmanlı eğitim politikasında dil, din ve ırk ayırımı yapılmamıştır (Karaman, 2018).

Medreseler, sosyal hayatın merkezleri hâline gelmiştir. Büyük bir avlu etrafında düzenlenen bu yapılar, öğrenci ve öğretim üyeleri için sosyal etkileşim alanları sunmuş, toplumsal dinamiklerin ve sosyal ilişkilerin gelişmesine olanak sağlamıştır. Medrese binalarının çevresindeki çarşılar, kütüphaneler ve diğer sosyal mekânlar, bu merkezlerin sadece eğitim değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal yaşamın da bir parçası olduğunu göstermektedir. Medreselerin eğitim ve sosyal işlevleri, bölgedeki toplumsal yapının şekillenmesine ve entelektüel hayatın zenginleşmesine büyük katkı sağlamıştır.

7.2. Sosyal Etkileşim

Türk mimarisinin Balkanlar'daki sosyal etkileşim üzerindeki etkisi, Osmanlı döneminde inşa edilen yapıların sadece fiziksel mekânlar olarak değil, aynı zamanda toplumsal buluşma ve iletişim alanları olarak işlev görmesiyle belirginleşmiştir. Camiler, medreseler, hamamlar ve kervansaraylar, insanların bir araya gelip fikir alışverişinde bulunduğu, dini ve kültürel ritüelleri paylaştığı merkezler hâline gelmiştir. Bu yapılar, farklı etnik ve dini grupların barış içinde bir arada yaşamasına katkıda bulunurken, Osmanlı mimarisinin getirdiği sosyal organizasyon yapısı Balkan toplumlarının günlük hayatına entegre olmuştur. Dolayısıyla, Türk mimarisi, Balkanlar'da sadece şehirlerin fiziksel görünümünü değil, sosyal hayatın dokusunu da derinlemesine etkilemiş ve bu bölgede uzun süreli bir kültürel uyumun temel taşlarından biri olmuştur.

7.3. Kültürel Miras

Balkanlar'daki yol ve kent ağlarının temelleri Osmanlı döneminde atılmıştır. Bugün önemli Balkan şehirlerinden olan Üsküp, Sofya, Belgrad, Yenişehir, Rusçuk gibi yerler birer küçük kasabayken Osmanlı zamanında büyük ve gelişmiş birer şehir hâline gelmişlerdir (İnalcık, 2005). Erken Osmanlı döneminde, mevcut şehirler Osmanlı mimari anlayışıyla yeniden düzenlenmiş ve yeni yerleşim merkezleri kurulmuştur. Şehirler, özellikle cami etrafında oluşan külliyeler etrafında şekillenmiş, bu külliyeler mahalleleri, mahalleler de kentleri oluşturmuştur. Şehir merkezleri camiler, bedestenler, hanlar gibi ticari yapılar; hamamlar, köprüler, çeşmeler gibi sosyal yapılar; medreseler ve kaleler gibi eğitim ve askeri yapılarla donatılmıştır (Turan ve İbrahimgil, 2004).

Osmanlı İmparatorluğu Balkan coğrafyasında hüküm sürdüğü yıllarda çok sayıda cami, mescit, mektep, külliye, tekke, zaviye, türbe, bedesten, saray, kaplıca, medrese, han, hamam, kervansaray, köprü, çeşme, kütüphane, konak, imaret, tersane, kale

ve hisar inşa etmiştir. Sadece Kuzey ve Orta Yunanistan bölgelerinde 65 imaret ve 267 zaviye-tekke; Midilli (Lesvos), Rodos (Rhodes), Sakız (Chios) ve İstanköy (Kos) adalarında 117 eser (cami, mescit, türbe, kale, çeşme, medrese, kamu binası, hamam, çeşme, konak) kurmuştur (Sancaktar, 2012, s. 57). Bugünkü Romanya'da 234, Bulgaristan'da 3 bin 339, Yunanistan'da 3 bin 771, Arnavutluk'ta 1015 ve eski Yugoslavya topraklarında 6 bin 616 adet olmak üzere Osmanlı hâkimiyeti boyunca Balkanlar'da toplam 14 bin 975 eser inşa edilmiştir (Ayverdi, 2000, s. 437).

Osmanlı İmparatorluğu, hüküm sürdüğü yıllarda Balkanları etkilemiş; dil, folklor, müzik, mimari, şehir hayatı gibi pek çok alanda ortaklıklar doğmuştur. Bu etkileşimin en belirgin örneklerinden biri de mutfak kültürüdür. Balkan coğrafyasında Türk mutfağının izlerini taşıyan yemekler hem tarifleri hem de isimleriyle hâlâ yaşamaktadır. Örneğin, köfte, börek, dolma, baklava gibi Türk yemekleri, Balkan mutfağında da yaygın olarak yapılmakta ve benzer adlarla anılmaktadır. 'Börek', 'dolma', 'çorba' gibi kelimeler, sadece yemek isimleri değil, aynı zamanda Balkan dillerine yerleşmiş Türkçe kökenli kelimelerdir. Bugün Sırpça, Makedonca, Boşnakça gibi Balkan dillerinde kullanılan pek çok Türkçe kelime, Osmanlı döneminden miras kalan bu kültürel ortaklığın bir parçası olarak yaşamaya devam etmektedir. Bu kelimeler sadece yemek isimleriyle sınırlı kalmayıp, günlük yaşamda kullanılan 'çarşı', 'kahve', 'sandık' gibi sözcüklerle de Balkan halklarının dilinde kök salmıştır. "Yapılan çeşitli sözlük çalışmalarına göre günümüzde Sırp-Hırvat dilinde 8.742, Bulgarca'da 7.427, Makedonca'da 3.404, Arnavutça'da 4.000, Yunanca'da 3.000'in üzerinde, Rumence'de 3.000'e yakın Türkçe kelime mevcuttur. Ayrıca çok sayıda atasözü, deyim, tekerleme, fıkra ve masal da Türkçe'den Balkan dillerine girmiştir (Sancaktar, 2012, s. 55).

8.Sonuç

Balkanlar'daki Türk mimari eserleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki uzun süreli hâkimiyetinin en somut ve kalıcı izlerinden biridir. Bu eserler, yalnızca fiziksel yapılar olarak değil, aynı zamanda bölgenin sosyal, kültürel ve dinî yaşamını şekillendiren önemli semboller olarak da değerlendirilebilir. Osmanlı döneminde inşa edilen cami, medrese, han, hamam ve köprü gibi yapılar, Balkan coğrafyasının mimari peyzajını köklü bir şekilde dönüştürmüş ve bölgenin kimlik oluşumuna derin katkılarda bulunmuştur. Bu eserler, Osmanlı'nın estetik anlayışını ve mimari dehasını Balkanlar'a taşımış, aynı zamanda yerel kültürlerle etkileşime girerek benzersiz bir sentez yaratmıştır.

Bu çalışmada yapılan incelemeler, Balkanlar'daki Türk mimari eserlerinin sadece geçmişte değil, günümüzde de bölge halkları için güçlü bir kültürel bağ teşkil ettiğini ortaya koymaktadır. Bu eserler, Osmanlı dönemine dair bir hatıra olmanın ötesinde, Balkanlar'ın çok kültürlü yapısının bir göstergesi olarak varlıklarını sürdürmektedir. Bölgede yaşayan halkların hafızasında derin izler bırakan bu mimari yapılar, aynı zamanda kültürel mirasın korunması ve geleceğe taşınması açısından da büyük bir

öneme sahiptir.

Balkanlar'daki Osmanlı mimarisi, farklı etnik ve dinî topluluklar arasında bir köprü işlevi görmüş, bu toplulukların barış içinde bir arada yaşamasına katkıda bulunmuştur. Mimari yapılar, dinî ve sosyal hayatın merkezi olarak işlev görmüş ve bölge halkları arasında kültürel bir ortak zemin oluşturmuştur. Osmanlı mimarisinin bu çok yönlü etkisi, Balkanlar'da yüzyıllar boyunca süren bir kültürel etkileşimi tetiklemiş ve bölgenin tarihsel gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

Ayrıca, bu eserler, Osmanlı'nın bölgedeki gücünün ve medeniyet anlayışının birer göstergesi olarak da değerlendirilebilir. Mimari yapılar, Osmanlı'nın siyasi ve askerî hâkimiyetini pekiştiren semboller olarak inşa edilmiş, aynı zamanda imparatorluğun estetik ve teknik birikimini Balkan coğrafyasına taşımıştır. Bu yapılar, sadece Osmanlı'nın değil, aynı zamanda Balkan halklarının da kültürel kimliğinin bir parçası hâline gelmiştir. Günümüzde bu eserler, Balkanlar'daki Osmanlı mirasının bir yansıması olarak, bölgenin çok katmanlı tarihini ve kültürel çeşitliliğini gözler önüne sermektedir.

Bu çalışmanın bulguları, Balkanlar'daki Türk mimari eserlerinin korunması ve bu mirasın gelecek nesillere aktarılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu eserler, sadece tarihî yapılar olarak değil, aynı zamanda kültürel kimliğin ve toplumsal hafızanın önemli unsurları olarak değerlendirilmelidir. Bölgedeki Türk mimarisi, Balkanlar'ın kültürel mirasının ayrılmaz bir parçasıdır ve bu mirasın korunması, Balkan halklarının geçmişiyle bağlarını güçlendirmek ve bu bağları geleceğe taşımak için büyük bir önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, Balkanlar'daki Türk mimari eserleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki tarihsel ve kültürel etkilerinin en somut göstergelerinden biridir. Bu eserler, sadece Osmanlı'nın mirasını değil, aynı zamanda Balkanlar'ın kültürel ve sosyal dokusunu da şekillendirmiştir. Bu çalışmanın ortaya koyduğu gibi, bu mimari mirasın korunması ve değerinin anlaşılması, Balkanlar'daki kültürel çeşitliliğin ve tarihî derinliğin anlaşılması için hayati bir öneme sahiptir. Gelecek nesillerin bu mirası tanıması ve koruması, Balkanlar'ın zengin tarihinin ve kültürel kimliğinin yaşatılmasına önemli bir katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Abaz, N. (2012). *15.-17. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Dönemi Üsküp Şehrinin Mimari Gelişim.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Archnet. Arslan Paşa Medresesi. Web: https://www.archnet.org/sites/9158 adresinden 8 Eylül 2024 tarihinde alınmıştır.

Ayverdi, E. H. (2000). *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya.* İstanbul: Fetih Cemiyeti.

Baki, S. (2020). Üsküp Meddah Medresesi ve Kapatılmadan Önce Yetişen Müderrisler. A. T. İmamoğlu (Ed.). *Balkanlar ve İslâm: Balkanlarda İslâm Dini ve Kültürel Hayat* içinde (s. 272-275). İstanbul: Ensar.

Bayraktutan, N. (2024). Kapan Han, Üsküp. Web: https://kulturenvanteri.com/tr/yer/pirinc-han-uskup/#17.45/41.999944/21.436607 adresinden 18 Ekim 2024 tarihinde alınmıştır.

Bostan, İ. (2010). Osmanlı Belgelerinde Mostar Köprüsü. Mostar Hersek Müzesi.

Bülbül, S. (2015). Osmanlı döneminde Makedonya'da han ve kervansaraylar ve Üsküp'teki Kurşunlu Han yapısı. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2*(4), 67-78.

Çakıcı, F. Z. ve Er Akan, A. (21-26 Kasım 2005). *Osmanlı Cami Mimarisinin Balkan Ülkelerindeki Yansımaları* [Kongre Sunumu]. 6. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi (Cilt 1, s. 187-202), Ankara, Türkiye.

Çeko, M. B. (2009). *Balkanlardaki Osmanlı Dönemi Camileri ve Prizren Sinan Paşa Camisi Örneğinde Koruma Yaklaşımı.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Çelikkol, Z. (1992). *Rodos'taki Türk Eserleri ve Tarihçe*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Daş, E. (2007). *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri.* İstanbul: Gökkubbe.

Discover Bosnia Herzegovina. Morića Han/Sarajevo. Web: https://lll.ba/morica-han/ adresinden 5 Eylül 2024 tarihinde alınmıştır.

Erdal, B. (2013). *Kurşunlu Han, Üsküp.* Web: https://kulturenvanteri.com/tr/yer/kursunlu-han-uskup/kursunlu-han-uskup-6/ adresinden 18 Ekim 2024 tarihinde alınmıştır.

Eren, İ. (1976). Kosova'da I. Murad Hüdavendigâr Türbesine Ait Tarihî Bir Belge. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,* (4-5), 67-80.

Eyice, S. (1962). Kosova'da "Meşhed-i Hüdavendigâr" ve Gazi Mestan Türbesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* (Eylül), 71-82.

Eyice, S. (1964). Svilengrad'da Mustafa Paşa Köprüsü (Cisr-i Mustafa Paşa). *Belleten, 28*(112), 729-752.

Eyice, S. (1996). Gazi Hüsrev Bey Külliyesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 13, s. 454-458). İstanbul.

Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi. *Tarihçe.* Web: https://ghb.ba/tr/historijat/ adresinden 10 Eylül 2024 tarihinde alınmıştır.

Güler, R. D. (2004). *Bosna Hersek Gazi Hüsrev Bey ve Külliyesi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi.

İbrahimgil, H. Y. (2008). *Köprüler Kurduk Balkanlara.* İstanbul: Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı.

İnalcık, H. (2005). Türkler ve Balkanlar. Prizren: BAL-TAM.

Karaman, F. (2018). Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki Mirası. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9*(2), 21-47.

Kasumović, I. (1999). *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave.* Mostar: Islamski kulturni centar.

Kiel, M. (1967). *Hacı Mustafa Baba Tekkesi ve Türbesi, Akçahisar.* Web: https://kulturenvanteri.com/tr/arastir/d/?_ara=mustafa%20baba%20dolma adresinden 21 Ekim 2024 tarihinde alınmıştır.

Kiel, M. (1969) *Davud Paşa Hamamı, Üsküp.* https://kulturenvanteri.com/tr/yer/davut-pasa-hamami/#17.1/41.99869/21.43573 adresinden 20 Ekim 2024 tarihinde alınmıştır.

Kiel, M. (1970). *Arslan Paşa Hamamı, Yanya.* Web: https://kulturenvanteri.com/tr/yer/arslan-pasa-hamami-yanya/#17.1/39.67248/20.85972 adresinden 20 Ekim 2024 tarihinde alınmıştır.

Kiel, M. (1972). *Mustafa Paşa Köprüsü.* Web: https://kulturenvanteri.com/tr/yer/coban-mustafa-pasa-koprusu-cisri-mustafapasa/#17.1/41.768799/26.193564 adresinden 20 Ekim 2024 tarihinde alınmıştır.

Kumbaracı Bogojević, L. (1976). Üsküp'teki Kapan Han. *Glasnik, Millî Tarih Enstitüsü, XX*(3), 169-179.

Kuran, A. (1964). *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami.* Ankara: Ajans-Türk Matbaası.

Nakičević, O. (1999). *Arapsko-islamske znanosti i glavne škole od XV do XVII vijeka (Sarajevo, Mostar, Prusac.* Sarajevo: Fakultet islamskih nauka u Sarajevu.

Okić, M. T. (1968). Gazi Hüsrev Beğ ve Onun Saraybosnadaki Camiine Bir Minare Daha İlave Edilmesine Dair Bir Vesika. *Necati Lugal Armağanı.* Ankara.

Olgar, İ. K. (2024a). *Karagöz Bey Medresesi, Mostar.* Web: https://kulturenvanteri.com/tr/yer/medrese-mostar/#17.1/43.33707/17.81562 adresinden 19 Ekim 2024 tarihinde alınmıştır.

Olgar, İ. K. (2024b). *Gazi Hüsrev Bey Hamamı.* Web: https://kulturenvanteri.com/tr/yer/gazi-husrev-bey-hamami/#17.1/43.859943/18.425221 adresinden 12 Eylül 2024 tarihinde alınmıştır.

Olgar, İ. K. (2024c). *Gazi Hüsrev Bey Türbesi.* Web: https://kulturenvanteri.com/tr/yer/gazi-husrev-bey-camii-saraybosna/#16/43.859162/18.429424 adresinden 5 Eylül 2024 tarihinde alınmıştır.

Olgar, İ. K. (2024d). *Mostar Köprüsü, Mostar-Bosna Hersek.* Web:https://kulturenvanteri.com/tr/arastir/d/?_ara=mostar%20k%C3%B6pr%C3%BCs%C3%BC adresinden 25 Eylül 2024 tarihinde alınmıştır.

Öztuğ, E. U. (2019). *Yanya Merkez Osmanlı Mimarisi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacı Bayram Veli Üniversitesi.

Pepić, N. (2014). *Osmanlı Döneminden Günümüze Kadar Arapçanın Bosna Hersek ve Sancak Bölgesindeki Varlığı ve Durumu.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi.

Sakcalı, G. B. ve Gönül, A. (2019). Tarihi Sokullu Mehmet Paşa Köprüsü: Doğrusal Dinamik Analizi ve Kültür Mirasının Değerlendirilmesi. *4. Köprüler ve Viyadükler Sempozyumu.* Ankara.

Sancaktar, C. (2012). Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki Kültürel ve Demografik Mirası. *Sosyal Bilimler Dergisi, 5*(2), 53-93.

Şenyurt, O. (2012). Kosova'da Murad Hüdavendigâr Türbesi ve Ek Yapıları. *METU Journal of the Faculty of Architecture, 29*(2), 285-311.

Taşyapı (2008). *Filibe Murat Hüdavendigar (Cuma) Camii Restorasyonu İşi.* Web: https://tasyapi.com.tr/projeler/tamamlanan-projeler/filibe-murat-hudavendigar-cuma-camii-restorasyonu-isi/ adresinden 10 Eylül 2024 tarihinde alınmıştır.

Tokuz, H. (2019). *Bosna Hersek'teki Osmanlı Türbe Mimarisi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi.

Truhelka, C. (1921). *Gazi Husrefbeg.* Saraybosna.

Turan, Ö. ve İbrahimgil, M. Z. (2004). *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Uçar, M. (2017). Arnavutluk'taki Bazı Vakıf Eserlerinde Bulunan Kalemişi Süslemelerin Durumu ve Korunmasına Yönelik Öneriler. Web: https://kastamonu.academia.edu/MetinU%C3%A7ar adresinden 21 Ekim 2024 tarihinde alınmıştır.

Vırmıça, R. (1999). *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri I.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Yıldırım Ağanoğlu, H. (2023). *Meddah Medresesi 100 Yaşında.* Web: https://www.derintarih.com/balkan-tarihi/meddah-medresesi-100-yasinda/ adresinden 19 Ekim 2024 tarihinde alınmıştır.

13. OTURUM

BALKANLARDA TÜRKÇE EĞİTİMİ: YÖNTEMLER, EĞİTİM DURUMU VE MEZUNLARIN İSTİHDAMI

OTURUM BAŞKANI:

Doç. Dr. Zeynep ARKAN

KONUŞMACILAR:

Prof. Dr. Osman EMİN

Doç. Dr. Mehmet Emre ÇELİK / Dr. Öğr. Üyesi Demet GÜLÇİÇEK / Yunus DİLBER

Dr. Öğr. Üyesi Özlem KURT / Dr. Öğr. Üyesi Seyhan Murtezan İBRAHİMİ

Dr. Gonca KIRBAŞ

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KUZEY MAKEDONYA'DA TÜRKÇE EĞİTİMİNİN DURUMU

Prof. Dr. Osman Emin[1]

Özet

Kuzey Makedonya, tarih boyunca farklı kültürlerin ve etnik grupların bir arada yaşadığı bir coğrafya olarak dikkat çekmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun süreli hakimiyeti, bu bölgede Türkçe'nin ve Türk kültürünün yayılmasına zemin hazırlamıştır. Türkçe, Osmanlı dönemi boyunca Kuzey Makedonya'da resmi dil olarak kullanılmış ve bu süreçte Türkçe eğitim veren okullar açılmıştır. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından bu bölgede Türkçe eğitimin durumu değişmiş ve çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Eğitim, bir milletin aydın yetişebilmesi, bilinçli düşünebilmesi, bilgilerini nesilden nesle aktarabilmesi adına çok önemli bir konudur. Öncelikle eğitimin kaliteli, doğru bilgilerle donanmış, öğretimin de aynı zamanda çok üst düzeyde olması gereklidir. Geçmişten günümüze eğitim konusunda çoğu ülke problem yaşamıştır. Bilgilerin doğruluğu, aktarılabilmesi, akılda kalabilmesi için kullanılan teknikler çok önemlidir. Bugün var olan eğitim kalitesine ve erişilebilirliğine gelebilmek hiç de kolay olmamıştır. Savaşlar, göçler, ekonomik krizler, sömürgeler, çevresel faktörler gibi daha birçok problem eğitimin ilerleyebilmesi için bir engel oluşturmuşlardır. Düzeni tutturabilmek adına fedakarlıklar verilmiştir. Bu araştırma makalesinde Kuzey Makedonya'da Türkçe eğitiminin durumu incelenecektir. Yukarıda söylenilen engeller aynı zamanda Kuzey Makedonya'da da etkili olmuştur. Osmanlı himayesinde yaklaşık beş yüz elli yıl olan Kuzey Makedonya'da yaşayan Türkler bugünkü eğitime ulaşabilmek için çok büyük mücadele vermiştir. Hem Balkanlar Savaşı öncesi hem de sonrası burada yaşayan Türkler için sosyolojik, psikolojik, ekonomik olarak etki etmiştir. Savaşın, göçün, siyasal ve maddi durumun düzene girebilmesi için Türkler çok çaba göstermişlerdir. Eğitim hakları zaman zaman ellerinden alınmış, farklı dillerde eğitim görmeye maruz bırakılmışlardır. Fakat her şeye rağmen Türk dilini, edebiyatını ve kültürünü yaşatabilmek adına mücadele etmiştir. Hakları olan eğitime en sonunda kavuşmuşlardır. Kuzey Makedonya içerisinde yoğun bir şekilde Türk nüfusunu barındırmaktadır. Bu sebepten dolayı hem geçmişte hem günümüzde Türkçe eğitim üzerine önem verilmiştir. Bu makalede öncelikle eğitimin önemi incelenecektir. Daha sonra Kuzey Makedonya'da Türkçe eğitimin başlangıcından sonuna kadar olan süreç kronolojik olarak açıklanacaktır. Balkan Savaşı'ndan önce ve sonra olan eğitim kalitesine bakılacak ve daha sonra günümüzde Türkçe eğitiminin seviyesi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Makedonya, Türkçe, eğitim, öğretim

1 Üsküp Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi, osmanemin@flf.ukim.edu.mk, ORCID: 0000-0001-6975-8221.

THE STATUS OF TURKISH EDUCATION IN NORTH MACEDONIA FROM PAST TO PRESENT

Abstract

Throughout history, North Macedonia has attracted attention as a geography where different cultures and ethnic groups lived together. The long-term rule of the Ottoman Empire paved the way for the spread of Turkish and Turkish culture in this region. Turkish was used as the official language in North Macedonia during the Ottoman period, and schools providing education in Turkish were opened during this period. However, after the collapse of the Ottoman Empire, the situation of Turkish education in this region changed and faced various difficulties. Education is a critical issue for a nation to grow up educated, to think consciously, and to be able to transfer their knowladge from generation to generation. First of all, education must be of excellent quality, equipped with accurate information, and teaching must also be at a very high level. Many countries have faced educational challenges from the past. The techniques used for the accuracy, transfer and retention of information are very important. It was not easy to achieve the current level of educational quality and accessibility. Many difficulties, including wars, migrations, economic crises, colonies, and environmental conditions, have hampered educational advancement. Sacrifices have been made to maintain order. This research paper will look at the state of Turkish education in North Macedonia. The obstacles mentioned above have also been effective in North Macedonia. The Turks living in North Macedonia, which was under Ottoman authority for approximately five hundred and fifty years, have struggled very hard to reach today's education. Both before and after the Balkan War, it has has a sociological, psychological and economic impact on the Turks living here. The Turks have made significant efforts to control the war, migration, and economic crisis. Their right to an education was taken away from them time to time and they were forced to learn in different languages. Despite this, they fought to keep the Turkish language and culture alive. They finally got the education that they deserved. North Macedonia has a large Turkish population. For this reason, importance has been given to Turkish education both in the past and today. When we look at recent history, it can be said that most students received regular education. This article will first examine the importance of education. Then, the process from the beginning to the end of Turkish education in North Macedonia will be explained chronologically. The quality of education before and after the Balkan war will be examined and then the level of Turkish education today will be examined.

Keywords: North Macedonia, Turkish, education, teaching

1.Giriş

Eğitim bir milletin zihinsel, fikirsel bağlamda kendini geliştirebilmesi için önem vermesi gereken hususlardan birisidir. Eğitimin topluma olan katkıları göz ardı edilemeyecek derecededir. Toplumlar, eğitim seviyesine önem vermediğinde bilinçsiz bir millet ortaya çıkar ve bu nesillerce süregelecek olan problemleri ortaya çıkarır. Bu problemlerin çözülmesi de bir hayli zaman, uğraş istemektedir. Bu sebepten dolayı toplumun barınma, beslenme gibi ilk ihtiyaçları karşılandıktan sonra eğitime önem veren ve onu bir ihtiyaç gibi gören milletler, geçmişte ve günümüzde bütün dünyaya fayda sağlayan bilim insanları çıkarmış, dünyadaki her topluma bir ilham kaynağı olmuşlardır.

Eğitimin aydınlatıcı bir şekilde ilerleyebilmesi için toplumdaki problemlerin giderilmesi gerekmektedir. Geçmişte ve günümüzde hala devam eden birtakım savaş, göç, ekonomik yetersizlik gibi sorunlar eğitime engel olmaktadır. Öncelikle devlet mekanizmalarının yapması gereken durum halkın refahını sağlamak olmalıdır. Ancak aklında büyük dertler olmayan bireyler temiz bir zihinle eğitime odaklanarak kendisini geliştirebilir. Her dünya ülkesi gibi Kuzey Makedonya'da yaşayan Türkler de geçmişte pek çok sınava tabii tutulmuştur. Bu durum sosyal hayatı ve beraberinde eğitimi etkilemiştir. Fakat Kuzey Makedonya'da yaşayan Türkler hakları için her zaman mücadele etmiş ve bu mücadeleler karşılığını almıştır. Araştırılacak olan konu Kuzey Makedonya'daki Türkçe eğitimi üzerine olacaktır.

Kuzey Makedonya, Balkanlar'ın kalbinde yer alan bir ülke olarak, uzun ve zengin bir tarihe sahiptir. Bu tarih, Kuzey Makedonya'nın eğitim sistemi üzerinde de derin izler bırakmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti ve nihayet bağımsız Makedonya Cumhuriyeti dönemlerinde farklı eğitim politikaları benimsenmiş, bu politikalar toplumun kültürel ve sosyal yapısını etkilemiştir. Bu makalede, Makedonya'nın eğitim sistemini tarihsel bir perspektiften inceleyerek, mevcut durumunu ve gelecekteki potansiyel gelişmeleri ele alacağız. Kuzey Makedonya'da Türkçe eğitimi tarih içerisinde birçok ilerleme kaydetmiştir. Türklerin eğitime ve bilime tarih boyunca verdiği önem, Kuzey Makedonya'da yaşayan Türklerin de eğitimine katkı sağlamıştır.

Türk medreselerinde çalışan bilim insanları Türklerin dünya çapında önemli işlere vesile olmasında fayda sağlamıştır. Öne çıkan bu eserler gerek Türklerin tarihi gerek günümüzdeki konumu bakımından çok büyük önem arz etmektedir. Farabi, İbni Sina ve Beyruni sayesinde hem matematik alanında hem de felsefe alanında ilerleme kaydedilmiştir. Bilim insanlarının gösterdiği çabalar neticesinde eğitimin önemi Türklerin yaşadığı her bölgede ciddiye alınmaya başlanmıştır. Kuzey Makedonya bu konuda geçmişten günümüze pozitif anlamda ilerleme sağlayan Balkan ülkelerinden birisidir. Böylelikle eğitim kurumları dini kuruluşlara ve vakıflara bağlanmıştır. Osmanlı'nın himayesi altında olan Kuzey Makedonya Osmanlı idare düzenine uygun çalışmalar gerçekleşmiş ve eğitim ile devlet arasında bir uyum sağlanmıştır.

Bu coğrafyada Türkçe eğitimin yaygınlaşması Osmanlı Devleti'nin Balkan hakimiyeti ile gerçekleşmiştir. Osmanlılar Makedonya topraklarına ayak bastıktan sonra, eğitim önem verilen bir alan olmuştur. Öncelikle dini amaçlı medreseler kurulmuş fakat gün geçtikçe çoğalan Türk halkının gereksinimlerini karşılamak için başta mesleki olmak üzere okullar da açılmıştır. Daha büyük şehirlerde inşa edilen külliyelerde, kitaplıklar, kütüphaneler kurulmuştur. Orta Çağ sonlarında Balkanlar'da en büyük Türk kütüphanelerinden birinin Üsküp'te kurulduğu bilinmektedir (Kayadibi, 2016: 47).

Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olduğu dönemde, Makedonya'da eğitim büyük ölçüde dini temellere dayanıyordu. Medreseler ve kilise okulları, dönemin en yaygın eğitim kurumlarıydı. Bu okullarda dini bilgilerle birlikte temel okuma-yazma ve matematik dersleri verilirdi. Osmanlı'nın son dönemlerinde modern okulların kurulmasıyla birlikte eğitimde laikleşme başlamışsa da bu süreç oldukça yavaş ilerlemiştir. Yugoslavya dönemi ise Makedonya eğitim sistemi için büyük bir dönüşümün yaşandığı bir dönem olmuştur. Sosyalist ideolojinin etkisiyle, eğitimin devlet kontrolünde ve ideolojik bir temel üzerine inşa edilmesi amaçlanmıştır. Bu dönemde, eğitimin laik ve bilimsel temellere oturtulması için büyük çaba sarf edilmiştir. Okuryazarlık oranları hızla artmış, teknik ve mesleki eğitim kurumları yaygınlaştırılmıştır. Eğitim, ulusal kimlik inşasında da önemli bir araç olarak kullanılmış, Makedon dili ve kültürü üzerine vurgu yapılmıştır.

Geçmişte gerek teknolojinin ilerlememiş olması gerek ekonomik yetersizlikler her milletin eğitim konusunda sıkıntılar çekmesine sebep olmuştur. Zaman içerisinde kendisini ileri seviyeye taşımak isteyen her millet yapılan hataların farkına varmış ve yönetmeliklerini sürekli olarak değişime götürmüştür. Bu değişimler elbette her zaman olumlu sonuçlara ulaşmamış fakat deneme yanılma yöntemiyle en iyisinin nasıl olacağına zamanla kendileri karar vermişlerdir. Mustafa Karahasan, Üsküplü Türk yazar ve gazetecidir. Kendisi eğitimde eksik gördüğü noktaları Sesler dergisinde yazı haline getirmiştir. Ona göre eğitimdeki sorunlardan birisi Makedon Cumhuriyetinde Türk ulusunun – pek dağınık olmasıyla birlikte- son göç akınındaki aralanması da vardır; Türk ulusunun daha kompakt olması- Üsküpte, Gostivarda, Kalkandelende, Ohruda, Manastırda ve Resnede görünür; Ustrumca, Ustruga, Radoviş, Koçana, İştip ve Debrede ise – parça parça halde bulunur" (Karahasan, 1970:30). Türklerin coğrafi olarak dağınık konumda olması eğitimi zorlaştırmakta olduğunu düşünmektedir. Bir diğer konu ise eğitime karşı uzman bir desteğin bulunmamasıdır. Göç akınlarının sakinleşmesi ve Türk ulusunun gelişmesi stabilizasyon haline girmesiyle – Türk dili üzerindeki öğrenim ve eğitim daha hızlı ve sistemli surette gelişmeğe başlamıştır, fakat, bu Progresif ve kreatif akınlara çok çok destek, yardım ve ilmi – uzmanın el uzatması gerek" (Karahasan, 1970:30). Aynı zamanda kendisi "Biz Makedonya Türkleri, - yürümekle memnun olamayız, bize koşmak gerek, bu koşmakta – Makedonların ve diğerlerin yardımları olmalıdır" (Karahasan, 1970:30) diyerek ekleme yapmaktadır.

Kuzey Makedonya'da Türkçe eğitimi ise çalkantılı dönemlerden geçse de Türk

milletinin istikrarı, okuma hevesi ile güzel işlere imza atılmıştır. Öncelikle ilk olarak üzerinde durulması gereken dönem Balkan savaşlarına kadar Kuzey Makedonya'da Türkçe eğitimidir.

2.Dün: Osmanlı'dan Yugoslavya'ya Eğitim Sistemi

Kuzey Makedonya'da Türkçe eğitimi Sıbyan Okulları ile başlamıştır. Sıbyan Okulları bir ilkokul olarak mevzuatta yerini almıştır. Mahalle mektebi adı da verilen sıbyan mektepleri hemen hemen her köyde mevcuttu, ekseriya camilere bitişik olarak yapılırlar, bazen caminin kölesinde yer alırlardı (Kayadibi, 2016:47). Bu eğitim kurumunda öğrencilere okuma yazma ve İslam dininin kuralları öğretilmiştir. Öğretmen yetersizliği ve ekonomiden dolayı değişime gidildi ve yeni öğretmenleri, yeni öğretim yöntemleriyle bilinen; iptidai mekteplerinde kullanılan, usul-i cedide *(Türk dünyasının ilk ortak eğitim reformu-eğitimde batılaşma)*" yöntemine başvurulmuştur.

Osmanlı döneminden itibaren Üsküp'te Türkçe eğitim veren çeşitli medreseler açılmıştır. Bu medreselerden bazılarının isimlerini zikretmek gerekirse; Üsküp'ü fetheden Yiğit Paşa tarafından 1397 yılında yaptırılan "Meddah Medresesi", 1438 yılında yaptırılan daha sonra kapatılan ve yerine ulema meclis binası olarak açtırılan "Hünkâr Medrese", Yiğit Paşanın oğlu İshak Bey tarafından yaptırılan "Alaca Medrese", 1460 yılında yaptırılan "İsa Bey Medresesi", 19. Yüzyılda yaptırılan "Hümaşa Sultanî", 1890 yılında Faik Paşa döneminde yaptırılan "Ünasi Rujdiye" Sırp-Hırvat-Sloven krallığı döneminde "Kralica Mariya" adıyla değiştirilmiştir. Bu okuldan mezun olan kız öğrenciler öğretmen olma hakkına sahip olmuşlardır. 1903 yılında yaptırılan "Rujdiye Askerî Mektebi", 1903 yılında açılan ve birçok bilim adamı ve siyasetçinin yetiştiği "IV. İdadiye" olarak bilinmektedir (Abbas, 1999, s. 291).

Mücahit Asimov'a göre, Üsküp'teki ilk iptidaî mektepler 1885'ten sonra açılmaya başlamıştır. Bu mektepler; "Faik Paşa" "Yahya Paşa" "Meddah" "Hafız Mahmud" "Şükriye Enas" iptidaîyeleridir. Bu okullarda 60'ı kız, toplam 570 öğrenci öğrenim görmüştür (Asimov, 1983, s. 55-67). Üsküp İdadisi 1889 yılında eğitime başlamıştır. Diğer adı Sultanî olan okulda 1893 yılına kadar 61 öğrenci varken 1900 yılında bu sayı 283'e çıkmıştır (Kodoman, 1991, s. 119-120). İptidai okulları ile yeni bir döneme başlanmak istenmiş fakat daha Sıbyan Okullarının her yörede bulunmaması nedeniyle her çocuk eğitim hakkına sahip olamamıştır. Bu sebepten ötürü iptidai okulları yerine Rüştiye okullarının açılmasına karar verilmiştir.

Rüştiye Okulları aynı zamanda Orta Öğretim olarak da geçmektedir. Yüksek okullara yetiştirilmek için kurulmuştur. Osmanlı'da ilk rüştiye 1838'de açılan, Mekteb-i Maarif-i Adli" okuludur. 1906-1907 yılında Kosova Vilayetinin Üsküp Sancağında 10 adet rüştiye, Manastır'da 6 adet rüştiye açılmıştır. 1890'lı yıllarda Gostivar'da bir rüştiye açılmıştır. Bu okullarda eğitim süresi 1869 yılında dört yılken 1892 yılında üç yıla düşürülmüştür. 19. Yüzyılın sonlarına doğru Sanayi mektebi

açılmıştır. Bu mektebin amacı çocuklara çeşitli zanaat dallarında bilgili usta, işçi ve teknisyen yetiştirmektir. Din ve ırk ayrımı yapılmadan, yetim ve fakir olan kız ve erkek çocuklarını topluma kazandırmak, onları faydalı bireylere dönüştürmek bu okulun amaçlarından birisi olmuştur. Eğitim süresi 5 yıl olmakla birlikte parasız ve yatılı okuldur. Rüştiye okulları, yüksek okullara öğrenci yetiştirmesi sebebiyle onun bir üstünde olan İdadi Okulları Manastır'da 1884 yılında açılmıştır. Üsküp İdadisi ise 1889 yılında hizmete sunulmuştur. İlk zamanlarda az öğrenci olmasına rağmen 1900'lü yıllarda sayı 283'e çıkmıştır. Eğitim süresi yedi yıldır. Genel dersler ise yabancı dillerin öğretiminden, coğrafyadan, matematikten, spordan, resimden oluşmaktadır. Daha iyi eğitime gidilebilmek adına öğretmen kadrosunun yetiştirilmesine karar verilmiştir. Böylelikle Darülmuallimin okulları açılmıştır. Asıl amacı iptidai ve rüştiye okullarına öğretmen yetiştirmektir. Üçüncü sınıftan sonra daha çok pedagojik derslere yönelinmiş ve bu dersleri veren de Sabri Cemil Bey'dir. Görüldüğü üzere Kuzey Makedonya'daki Osmanlı Döneminde Türkçe eğitimi maddi sıkıntılardan, kadro yetersizliğinden, eğitim araçlarından, okul binalarından ve yöntemler açısından yetersiz kalmıştır.

2.1. Balkan Savaşları Sonrası

Balkan savaşlarından sonra Kuzey Makedonya'daki Türkçe eğitimini incelemek ise araştırmaya daha anlamlı bir bakış kazandıracaktır.

Savaşların etkisi tarih boyunca eğitime yansıyan bir durum olmuştur. Eğitime gösterilen ilgisizlikten dolayı Türklerde okuma yazma bilmeyenlerin oranı %90'a çıkmıştır. Makedonya'da Balkan Savaşlarının yaşanmasının ardından Türkçe eğitim tamamen durmuştur. Savaştan sonra kapatıldığı için Türk öğrenciler Krallık Yugoslavya devletinin açtığı Sırp okullarına gitmeye zorlanmıştır. Türkler elbette bu duruma itiraz etme hakkına sahiptir fakat Türkiye'ye zorla göçün olacağından korktukları için haklarını aramamışlardır. Yabancı dilde okudukları için öğrenciler bir yıl dil hazırlığı yapıyordu ve eğitim süresi 5 yıla çıkıyordu. Bu okulların küçük bir kısmında Türkçe olarak sadece din derslerinin okutulmasına izin verilmiştir. Bu süre de haftada iki saat olarak ayarlanmıştır. Zaman içerisinde gelen itirazlar yükselmiştir. Büyük Sırp İktidarı ilk zamanlarda her türlü talebe ret göndermiştir. Fakat itirazların çoğalmasından sonra gelen taleplerden bazıları kabul görmüştür. 1928-1929 yılında okullarda Sırpça ve Türkçe olmak üzere iki dilde eğitime başlanmıştır. Bu tür eğitim veren okullarda ufak da olsa artış görülse de öğretmen kadrosu sürekli düşüş yaşamaktadır. 1928-1929 yılında 1529 öğretmenden sadece 25 öğretmen Türk'tür. İlerleyen yıllarda ise Türk öğrenci sayılarında da düşüş gözlemlenmiş eğitime olan ilgi azalmıştır. Sürekli değişen eğitim sisteminden dolayı gerek psikolojik gerek maddi olarak zor duruma düşen Makedonya'daki Türkler eğitim açısından geri kalmışlardır. Bir milleti geliştirecek olan yegâne unsur eğitim iken ilk olarak eğitimin gözden çıkarılması, göz ardı edilmesi elbette Türkler adına iyi bir durum olmamıştır. Ago verdiği bilgilere göre, 1910'lu yıllarda idadiye okullarında derslerin Makedonca ve Türkçe öğretildiğini anımsatarak,

"(Osmanlıların bu topraklardan çekilmesiyle Makedonya) Sırpların eline geçince Türkçe eğitime son verildi. 1911 sonu ve 1912 yılı başlarında Makedonya ve Balkan ülkelerinde Türkçe okulları kapatıldı. Türkler arasında iki nesil eğitimsiz kaldı." dedi.

Balkan savaşlarıyla birlikte Kuzey Makedonya önemli bir siyasi ve etnik değişimlere uğramıştır. Balkan Savaşları ve sonrasında ciddi baskı ve zulümler nedeniyle, Türklerin büyük bir kısmı bölgeden göç etmiştir. Göç eden Türklerle birlikte bölgedeki Türk nüfusunda ciddi bir azalma meydana gelmiştir. Bu durum geride kalan Türklerin çoğunluk olmadığı için haklarını aramalarında bir dezavantaj olmuştur. Fakat yine de Türkler, her zorluğa rağmen yılmamışlardır (Çelik, Gürel, 2018: 1622).

2.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası

II. Dünya Savaşı sonrasında Makedonya Cumhuriyeti'nde yaşayan ulus ile halkların yürüttükleri savaş sonrasında 1944/1945 okuma yılında ilk defa üç dil üzerine yani Makedonca, Türkçe ve Arnavutça eğitim devam etmiştir. Elbette bu durum bölgede yaşayan Türk halkı için pozitif bir olay olmuştur. 1944 yılının sonlarına doğru Yugoslavya'da, Latin alfabesiyle Türkçe yayımlanan "Birlik" gazetesi, Üsküp'te yayın hayatına başlamıştır. Bu gazetede, çocuklar için çeşitli yazılar ve şiirler de yer almaktadır. "Pioner" gazetesi çocuk yayıncılığının başlangıç noktasını temsil etmekte olup, Türkçe basın yayın faaliyetlerinde artışa geçilmiştir. 1949 yılında kadınlar için "Yeni Kadın" dergisi yayımlanmıştır. Müstakil olarak ilk çocuk gazetesi ise 1950 yılında yayımlanmaya başlayan "Pioner" gazetesidir. Elbette toparlanmak Türk milleti adına kolay olmamıştır. Her ne kadar hızlı bir şekilde manevi, kültürel değerlerini yeniden oluşturmaya çalışsalar da birtakım problemler öne çıkmıştır. Bu problemlerin başlıca sebepleri arasında ders kitabı eksikliğidir. Okullar kurulmuştur, öğretmenler bulunmuştur fakat çocukların kaynak olarak kullanabileceği bir kitap bulunmamaktadır. Hızlıca, bu eksikliği gidermek adına aktif bir şekilde okuma kitaplarının yayınlanmasına gidilmiştir. 1953 yılında Birlik gazetesi ve yayın evi aracılığıyla bir yıl içerisinde 18 kitap yayınlanmıştır. Daha sonra 1951 yılında "Sevinç", 1957 yılında ise "Tomurcuk" dergileri dönemin ilk çocuk dergileri olarak yayın hayatına başlamıştır (Karahasan, 1970, s. 27).
1948 yılında meydana gelen "Yücel Olayı" neticesinde Yugoslavya'dan büyük bir Türk göçü olmuştur. Yücel olayı tarihte "Aydın Göçü" olarak da bilinmektedir. 1948'de meydana gelen Yücel Olayı, Makedonya'daki Türk nüfusunu etkileyen önemli bir gelişme olarak, Yugoslavya'dan büyük bir Türk göçüne yol açmıştır. Türklerin milli bilinçlerini korumak amacıyla kurulan Yücel Teşkilatı, Yugoslav yönetimi tarafından 1947'de yasadışı ilan edilmiş ve üyeleri idama mahkûm edilmiştir. Bu baskılar, Türklerin anavatanlarına göç etmesine sebep olmuştur. Yugoslavya'nın Tito döneminde, Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri 1950'lerin başında Serbest Göç Antlaşması yaparak bu göçü teşvik etmiş, böylece Makedonya'daki Türk nüfusu ciddi ölçüde azalmış ve Türkçe eğitim hakkında sıkıntılar yaşandığı

görülmüştür. Bütün bu yapılan çalışmalar Türk milleti için çok büyük anlam ifade etmektedir. Türk toplumunun vazgeçilmez bir parçası olan Sesler dergisi, Sosyalist Yugoslavya dönemindeki edebiyat, siyasi, toplumsal gelişmeleri ele alan yazılara yer vermiş ve eğitim alanındaki sorunları dile getirerek o problemlere çözümler bulmaya çalışmıştır. Bazen elden hiçbir şey gelmese dahi en azından o konuyu dile getirebilmek, halkın yanında olmak, onları anlayabilmek ve neye ihtiyaçları olduğunu çözümleyebilmek de büyük bir sorumluluk gerektirir. Dönemin aydın insanları halk tarafından sevilen, saygı gören bireyler olmuştur.

Eğitim alanında olan sorunlara tanık olan Şükrü Ramo, Necati Zekeriya, Recep Murat Bugariç, İsmail Zekeriya, Arif Ago, Mustafa Karahasan gibi isimler eleştirilerini yazılarında dile getirmişlerdir. Öncelikle her birisinin eleştirmekten ziyade yakındığı tek konu dil problemidir. Çocukların düzgün bir Türkçe eğitimi alması için eksikliklerin giderilmesi gerektiğinin farkındadırlar. Dili gramatik, yeri geldiğinde resmi, yeri geldiğinde samimi konuşabilmenin çok büyük artıları bulunmaktadır. Bu konuda öğretmenlerin üzerine birçok görevin düştüğünü belirtirler ve aynı zamanda ailelerin de. Her bir yazar bu konuda hem aileyi hem de eğitim kurumlarını uyarmıştır. Okula gitmek önemlidir fakat evde, dışarıda her yerde pratik yapmak da çok mühim bir meseledir. Öyle ki, Türkçe dilinin ölü bir dil olmamasını sağlamanın en temel yolu bu yoldan geçmektedir. Yukarıda verilen bilgilere göre Kuzey Makedonya'da yaşayan Türk milleti kendi dilini, kültürünü koruyabilmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Dönem dönem kendi ana dillerinde eğitim görmeleri yasaklanmış, okullar kapatılmış, farklı bir dilde eğitim görmeye maruz bırakılmışlardır. Fakat her gecenin bir sabahı olduğu gibi Türk milleti de bu zorlu mücadelelerden çıkmayı başarabilmiştir. Öyle ki yakın geçmişte Kuzey Makedonya'da Türkçe dilbilgisi adına yayınlanan kitaplar sadece Kuzey Makedonya'da yaşayan Türklere değil aynı zamanda Kosova'da Türkçe eğitim görenlerin de işine yaramıştır.

Yugoslavya'nın dağılma sürecine gelinceye kadar Kosova'da da Türkçe eğitimde Makedonya'da yayımlanan Türk Dil Bilgisi kitapları kullanılmıştır. Güncel duruma bakıldığında ise göze çarpan değişiklikler bulunmaktadır.

3. Bugün: Bağımsız Kuzey Makedonya'da Eğitim

Bağımsızlık sonrası Kuzey Makedonya, eğitim sisteminde büyük değişikliklere gitmiştir. Yugoslavya'dan miras kalan merkeziyetçi yapı, yerini daha esnek ve demokratik bir sisteme bırakmıştır. Eğitimdeki ideolojik baskılar azalmış, bireysel gelişim ve yaratıcılığa daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Ancak, bağımsızlık sonrası eğitim sistemi bir dizi zorlukla karşı karşıya kalmıştır. Ekonomik sıkıntılar, öğretmen maaşlarının yetersizliği ve okulların altyapısal eksiklikleri gibi sorunlar, eğitimin kalitesini olumsuz etkilemiştir (Ago, 1990, s. 22). Ayrıca, etnik çeşitlilik de eğitim sisteminde bazı çatışmalara neden olmuştur. Ülkedeki Arnavut, Türk, Sırp ve diğer etnik grupların eğitim ihtiyaçlarının karşılanması, dil ve kültür farklarının gözetilmesi gerektiği için karmaşık bir süreç gerektirmiştir.

Kuzey Makedonya'daki eğitim sistemi, temel eğitimden yükseköğretime kadar

geniş bir yelpazeyi kapsamakla birlikte, birçok reform ihtiyacı duymaktadır. Eğitimde dijitalleşme, modern öğretim yöntemlerinin benimsenmesi ve uluslararası standartlara uyum sağlanması, Makedonya'nın eğitim sisteminin öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır. Türkçe eğitim dili, Türkçe eğitim dili programından Türkçe dil grupları veya iki dilli gruplar vardır, ancak yine de okul öncesi eğitimdeki Türk nüfusu bütünüyle kapsanmamıştır. Şu anda okul öncesi eğitimdeki çocuk sayısı 551'dir. Türk toplumuna mensup çocukların eğitim gördüğü ilkokulların büyük bir bölümünde Türkçe öğretim diliyle düzenli eğitim görülmektedir. Türk öğrencilerin sayısı 9840 olup, bunların 7263'ü Türkçe öğretim dilinde eğitim görmektedir. Türkçe dilinde eğitim, yurt içinde 40 okulda birinci sınıftan dokuzuncu sınıfa kadar toplam 27 belediye, 15 okulda ise sadece birinci sınıftan beşinci sınıfa kadar yapılmaktadır. Altıncı sınıftan dokuzuncu sınıfa kadar olan öğrenciler, ilerideki eğitimlerine Makedonca dilinde devam etmek veya Türkçe eğitim verilen diğer bölgelere seyahat etmek zorunda kalıyor. Bu durum, çocukların yeni ortama uyum sağlamakta zorluk çektikleri gibi, ana dillerinde gösterdikleri başarının bu ortamda ve farklı dilde gösteremeyecekleri başarıdan dolayı hem öğrenci hem de veliler için büyük bir sıkıntı teşkil ediyor. Orta öğretimde Türkçe öğretimi dokuz belediye ve 15 okulda yürütülmektedir. İlköğretimde olduğu gibi, ortaokul öğrencilerinin çoğunluğu Türkçe eğitim görülen ortaokulların olduğu başka bölgelere gitmek veya eğitimlerine Makedonca olarak devam etmek zorunda kalıyor.

1950'li yıllarda Makedonya genelinde bütün eğitim seviyelerinde kadro yetersizliği yaşanmıştır. Bu alanda farklı milli topluluklara eğitim verecek kadro da yetersizdir. Bu yetersizlik 1953 yılından itibaren Üsküp (1944-1945), Manastır (1945-1946), İştip (1946-1947) ve Kalkandelen'de (1950-1951) öğretmen okullarının açılmasıyla sistematik bir şekilde çözülmeye başlamıştır (Arif, 2008, s. 54). Günümüzde ise Türk öğretmen açısından sıkıntılar devam etmektedir. (Kayadibi, 2016:71).

Eğitimi Geliştirme Bürosu tarafından kabul edilen dokuz yıllık ilköğretim Müfredatı ve Programına göre, etnik toplulukların mensupları üçüncü sınıftan başlayarak toplulukların dili ve kültürü seçmeli ders olarak ana dillerini öğrenme hakkına sahiptir. Türk toplumuna mensup çocukların eğitim gördüğü ilkokulların büyük bir bölümünde Türkçe öğretim diliyle düzenli eğitim görülmektedir. Türkçe dilinde eğitim, yurt içinde 24 okulda birinci sınıftan dokuzuncu sınıfa kadar, 37 ilkokulda ise sadece birinci sınıftan beşinci sınıfa kadar yapılmaktadır. *2022/23 öğretim yılında 802 Türk öğrenci birinci sınıfa kayıt yapmıştır. 2023/24 öğretim yılında ise 687 öğrenci kayıt yapmıştır.* Orta öğretim/lisede Türkçe öğretimi dokuz belediye ve 15 okulda yürütülmektedir. İlköğretimde olduğu gibi, ortaokul öğrencilerinin çoğunluğu Türkçe eğitim görülen ortaokulların olduğu başka bölgelere gitmek veya eğitimlerine Makedonca olarak devam etmek zorunda kaldıkları görülmektedir. *2022/23 öğretim yılında 9 yıllık okuldan 591 Türk öğrenci mezun olmuştur. 2023/24 öğretim yılında ise 383 öğrenci kayıt yapmıştır.*

Kuzey Makedonya'da eğitimle ilgili yapılan çalışmalar, son yıllarda çeşitli zorluklar ve fırsatlar barındırmaktadır. Ülkenin eğitim sistemini geliştirmek amacıyla yapılan reformlar ve projeler, daha modern, kapsayıcı ve uluslararası standartlara uygun bir eğitim sistemi oluşturmayı hedeflemektedir. Bu çalışmaların mevcut durumu

aşağıdaki başlıklarda incelenebilir: *Müfredat Reformları:* Kuzey Makedonya, eğitim müfredatını güncelleme çabalarına devam etmektedir. Modern eğitim yaklaşımlarını benimsemek ve öğrencilere 21. yüzyıl becerileri kazandırmak amacıyla müfredatta önemli değişiklikler yapılmaktadır. Bu kapsamda, eleştirel düşünme, problem çözme ve yaratıcılık gibi becerilere daha fazla vurgu yapılmaktadır. Ayrıca, STEM (Bilim, Teknoloji, Mühendislik, Matematik) alanlarındaki eğitim içerikleri güçlendirilmekte ve dijital okuryazarlık becerileri geliştirilmektedir. *Dijitalleşme ve Teknoloji Kullanımı*: Eğitimde dijitalleşme, Kuzey Makedonya'nın öncelikli hedeflerinden biridir. Okullarda teknoloji kullanımını artırmak, uzaktan eğitim sistemlerini geliştirmek ve öğrencilere dijital beceriler kazandırmak amacıyla çeşitli projeler yürütülmektedir. COVID-19 pandemisi, dijitalleşme çalışmalarını hızlandırmış ve uzaktan eğitim altyapısının geliştirilmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. Ancak, dijital uçurum ve eşitsizlikler, bu alandaki en büyük zorluklar arasında yer almaktadır. *Öğretmen Eğitimi ve Mesleki Gelişim:* Öğretmenlerin niteliklerini artırmak, eğitim sisteminin başarısı için kritik bir unsurdur. Kuzey Makedonya'da öğretmenlerin mesleki gelişimine yönelik çalışmalar hem pedagojik becerilerini geliştirmeye hem de yeni öğretim yöntemlerini benimsemelerine odaklanmaktadır. Ayrıca, öğretmenlerin dijital eğitim araçlarını kullanma becerilerini artırmak amacıyla çeşitli eğitim programları düzenlenmektedir. *Eğitimde Eşitlik ve Kapsayıcılık:* Kuzey Makedonya, etnik ve dilsel çeşitliliği olan bir ülke olduğundan, eğitimde eşitlik ve kapsayıcılık önemli bir konudur. Eğitim sisteminin tüm öğrencilere eşit fırsatlar sunabilmesi için, farklı etnik grupların ihtiyaçlarına yönelik özel programlar ve destek mekanizmaları geliştirilmektedir. Ayrıca, özel eğitim gereksinimi olan öğrenciler için de kapsayıcı eğitim ortamları oluşturulmaya çalışılmaktadır. *Uluslararası İş birlikleri ve AB Entegrasyonu*: Kuzey Makedonya'nın Avrupa Birliği ile entegrasyon süreci, eğitim sisteminde de etkisini göstermektedir. AB eğitim programları ve projeleriyle iş birliği yaparak, eğitimde kaliteyi artırmak ve uluslararası standartlara uyum sağlamak amacıyla çalışmalar sürdürülmektedir. Erasmus+ gibi programlar, Makedon öğrencilerin ve öğretmenlerin uluslararası deneyim kazanmasına katkıda bulunmaktadır. *Altyapı Yatırımları ve Okul İyileştirmeleri:* Kuzey Makedonya'da eğitim altyapısının iyileştirilmesi amacıyla okullarda fiziksel yenileme ve modernizasyon çalışmaları yapılmaktadır. Okul binalarının yenilenmesi, laboratuvar ve spor salonları gibi donanımların artırılması, öğrencilerin eğitim kalitesini doğrudan etkileyen faktörlerdir. Ancak, özellikle kırsal bölgelerdeki okulların altyapı sorunları devam etmekte ve bu alandaki yatırımların artırılması gerekmektedir.

4. Yarın: Kuzey Makedonya Eğitim Sisteminin Geleceği

Geleceğe yönelik olarak, Kuzey Makedonya eğitim sistemi önemli fırsatlar ve zorluklarla karşı karşıya kalacaktır. Küreselleşme, dijitalleşme ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri, Makedonya'nın eğitim politikalarını yeniden şekillendirebilir. Eğitimin kalitesini artırmak için öğretmenlerin mesleki gelişimine yatırım yapmak, müfredatı çağdaşlaştırmak ve öğrencilerin eleştirel düşünme, problem çözme

ve dijital becerilerini geliştirmek, gelecekteki eğitim reformlarının ana hatlarını oluşturacaktır.

Ayrıca, Kuzey Makedonya'nın Avrupa Birliği ile entegrasyon süreci de eğitim sisteminde köklü değişikliklere yol açabilir. AB standartlarına uyum sağlamak için yapılacak reformlar, Makedonya'nın eğitim sistemini uluslararası alanda rekabetçi hale getirebilir. Kuzey Makedonya'nın eğitim sistemi geçmişten gelen mirasın izlerini taşımakla birlikte, geleceğe yönelik büyük bir potansiyel barındırmaktadır. Eğitimde yapılacak reformlar, ülkenin ekonomik ve sosyal gelişimine önemli katkılar sağlayacaktır. Kuzey Makedonya'nın genç nesilleri, bu reformlar sayesinde daha donanımlı ve dünya ile entegre olmuş bireyler olarak yetişecektir.

Kuzey Makedonya hükümeti, eğitim sistemini daha rekabetçi, kapsayıcı ve sürdürülebilir hale getirmeyi hedeflemektedir. Mesleki eğitimin güçlendirilmesi, dijital dönüşümün sağlanması, dil eğitiminin geliştirilmesi ve uluslararası iş birlikleri gibi alanlara öncelik verilmektedir. Ayrıca, eğitim politikalarının ülkenin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarıyla daha uyumlu hale getirilmesi de planlanmaktadır. Böylece, Kuzey Makedonya'nın eğitim sistemi, ülkenin kalkınmasına daha fazla katkı sağlayabilecektir.

5. Sonuç ve Öneriler

Araştırmanın amacına göre yukarıda bilgiler gözler önüne serilmiştir. Öncelikle eğitimin önemine yönelik fikirlere yer verilmiş ve daha sonra Balkan Savaşları'ndan önce Kuzey Makedonya'daki Türkçe eğitim ve Balkan Savaşları'ndan sonra Kuzey Makedonya'daki Türkçe eğitim inceleme altına alınmıştır. Bu bilgiler ışığında ders kitapları konusunda yardımcı olan dergiler, gazeteler de incelenmiş ve faaliyetleri aktarılmıştır. Eğitimin ve özellikle Türkçe dilinin önemi aydın Türkler tarafından incelenmiş ve üzerine konuşulmuştur. En son ise günümüzdeki durumuna göz atılmış hem eksiklikler hem de daha iyiye gidilmesi için yapılması gerekenler sunulmuştur. Kuzey Makedonya'da yaşayan Türk halkı geçmişte çok acılardan geçmesine rağmen sonunda haklarına kavuşabilmişlerdir.

Kuzey Makedonya'nın eğitim sistemi, tarihsel bir perspektiften ele alındığında önemli değişimler geçirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Yugoslavya'ya, oradan da bağımsız Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'ne uzanan süreçte, eğitim politikaları toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını etkilemiştir. Günümüzde, Kuzey Makedonya'nın eğitim sistemi reformlara ihtiyaç duyan bir yapıya sahiptir ve gelecekte yapılacak değişikliklerle, ülkenin genç nesillerinin daha iyi eğitim alması ve uluslararası alanda rekabet edebilir hale gelmesi hedeflenmektedir. Eğitim, devletin geleceğini şekillendirecek en önemli unsurlardan biri olmaya devam edecektir. Kuzey Makedonya'da eğitimde dikkat edilmesi gereken hususlar şunlardır: *Fırsat Eşitliği:* Eğitime erişimde bölgesel, sosyoekonomik ve etnik köken farklılıklarından kaynaklanan eşitsizliklerin giderilmesi önemlidir. Dezavantajlı grupların eğitime katılımının artırılması ve okullaşma oranlarının dengeli hale

getirilmesi gerekmektedir. *Kalite ve Standartlar:* Eğitimin niteliğinin yükseltilmesi için öğretmen yeterliliği, fiziki altyapı, öğretim materyalleri ve ölçme-değerlendirme sistemlerinin güçlendirilmesi gereklidir. Ulusal ve uluslararası kalite standartlarına uyum sağlanmalıdır. *Müfredat Reformları:* Müfredatların güncel, öğrenci merkezli ve beceri temelli hale getirilmesi önemlidir. Hayat boyu öğrenme becerileri, yaratıcılık, girişimcilik gibi yetkinliklerin geliştirilmesine ağırlık verilmelidir. *Dijital Dönüşüm:* Eğitimde teknoloji kullanımının artırılması ve öğrencilerin dijital okuryazarlık becerilerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Uzaktan eğitim imkanlarının yaygınlaştırılması da önem arz etmektedir. *Mesleki Eğitim:* İşgücü piyasasının ihtiyaçlarına cevap verebilen, nitelikli mesleki eğitim programlarının geliştirilmesi önemlidir. Sanayi-üniversite iş birliğinin güçlendirilmesi de bu alanda kritik rol oynamaktadır. *Uluslararasılaşma:* Kuzey Makedonya'nın eğitim sisteminin uluslararası standartlarda kabul görmesini sağlamak için öğrenci ve öğretmen değişim programları, ortak eğitim projeleri ve akreditasyon süreçlerinin geliştirilmesi gerekmektedir. *Öğretmen Yetiştirme:* Öğretmenlerin hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimlerinin yüksek standartlarda sunulması, öğretmenlik mesleğinin cazibesinin artırılması önemlidir.

Bu alanlara yönelik politika ve uygulamaların etkin bir şekilde hayata geçirilmesi, Kuzey Makedonya'nın eğitim sisteminin daha kapsayıcı, kaliteli ve rekabetçi hale gelmesini sağlayacaktır. Türkçe eğitimde karşılaşılan başlıca zorluklar arasında, ders materyallerinin eksikliği, öğretmen açığı ve bazı bölgelerdeki eğitim kalitesinin düşüklüğü sayılabilir. Ayrıca, Türkçe eğitim veren okulların sayısının sınırlı olması ve bu okulların yaygınlaştırılmasının zorlukları da önemli bir sorun teşkil etmektedir. Diğer bir zorluk ise, Türkçe eğitim alan öğrencilerin mezuniyet sonrası istihdam olanaklarının sınırlı olmasıdır. Bu durum, Türkçe eğitimin cazibesini azaltan bir faktör olabilmektedir. Kuzey Makedonya'da Türkçe eğitimin geleceği, mevcut sorunların çözülmesine ve eğitim kalitesinin artırılmasına bağlıdır. Müfredatın güncellenmesi, ders materyallerinin çeşitlendirilmesi ve öğretmenlerin mesleki gelişimlerinin desteklenmesi, Türkçe eğitimin daha etkili hale gelmesi için atılabilecek adımlar arasındadır. Ayrıca, Türkçe eğitim veren okulların sayısının artırılması ve bu okulların modern eğitim altyapılarıyla desteklenmesi gerekmektedir.

Eğitimdeki bu zorluklara rağmen, Türkçe eğitim, Kuzey Makedonya'daki Türk toplumunun kimliğini koruma ve geliştirme konusunda önemli bir araç olmaya devam etmektedir. Anadilde eğitim almanın önemi, sadece dilin korunması değil, aynı zamanda kültürel mirasın da gelecek nesillere aktarılması açısından büyüktür. Bu nedenle, Kuzey Makedonya'da Türkçe eğitimin daha da güçlendirilmesi ve geliştirilmesi hem eğitim kalitesinin artırılması hem de toplumsal uyumun sağlanması açısından önemlidir. Kuzey Makedonya'da Türkçe eğitim, mevcut zorluklara rağmen, Türk toplumunun dilini ve kültürünü koruma açısından kritik bir role sahiptir. Eğitim kalitesinin artırılması ve bu alandaki eksikliklerin giderilmesi, Türkçe eğitimin daha güçlü ve sürdürülebilir bir hale gelmesine katkıda bulunacaktır.

Kaynakça

Ago, A. (1969, Aralık). Okullarımızda Anadili ve Edebiyat Öğretmenin Birliği, Durumu ve Rölü. Sesler Aylık Toplum Sanat Dergisi, Yıl V, Sayı 41, Üsküp.

Ago, A. (1990, Eylül/Ekim) Savaş Sonrası Döneminde Makedonya Sosyalist Cumhuriyetinde Yaşayan Türk Halkı Edebiyatının Gelişimi. Sesler Aylık Toplum Sanat Dergisi, Yıl XXVI, Sayı 248/249, Üsküp.

Ago, Arif., & Emin, O. (2018, 12, 21). Burada bir Türk kalmasa bile Türk kültürü yine yaşayacaktır. Anadolu Ajansı. (https://www.aa.com.tr/tr/dunya/burada-bir-turk-kalmasa-bile-turk-kulturu-yine yasayacaktir/1343983)

Arslan, S. (2009), Makedonya'da Türkçe Eğitimi, II Uluslararası Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni, Sakarya Üniversitesi ve Türk Dil Kurumu, (22-25 Ekim), Sakarya.

Asimov, M. (1983). Kosova Vilayetindeki İptidaiyeler. Çevren, (57), 55- 67.

Boylu, E. (2022). Balkanlarda Türkçe Eğitimi Üzerine Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. I. Uluslararası Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı.

Çelik, M., & Gürel, Z. (2018). Makedonya'da Türkçe Dilbilgisi Öğretimi ve Bu Alanda Yayımlanan Kitaplar. International Journal.

Çelik, M., & Denkova, J. (2014). Makedonya'da Türkçe eğitim. Trakya Üniversitesi, 9. Uluslararası Balkan Eğitimi ve Bilim Kongresi, 749-752.

Emin, O. (2019). "Makedonyada Türkçe Eğitimin Gelişimi için Sesler Dergisinin Önemi", BAL-TAM Türklük Bilgisi-Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Yıl XV, sayı 31, 2019, s.283-306, Prizren.

Emin, O. (2020). Kuzey Makedonya Eğitim Sisteminde Yeni Eğilimler. Hikmet International Peer-Reviewed Journal Of Scientific Research.

Karahasan, M. (1970, Kasım). Makedonyada Türk Dili Üzerinde Yürütülen Öğrenim ve Eğitim. Sesler Aylık Toplum Sanat Dergisi, Yıl V, Sayı 50, Üsküp.

Karahasan, M. (1971, Kasım). Edebiyat Eğitiminin Gelişimesi Türk Öğrenimin Başarılarını Sağlar. Sesler Aylık Toplum-Sanat Dergisi, Yıl VI. Sayı 60, Üsküp.

Karahasan, M. (1972, Ekim). Öğrenim Ve Eğitim- Özyönetim Sosyalist İdeolojisiyle Bağlıdır. Sesler Aylık Toplum- Sanat Dergisi, Yıl VII. Sayı 69, Üsküp.

Kayadibi, N. (2016). Makedonya'da İlköğretim Okullarında Türkçe Eğitimi (7. Sınıf Örneği). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.

Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Tahsin, İ., & Karaberzat, M. (2022) K. Makedonya'da Türkçe Eğitimin Durumu ve Çözüm Önerileri. Adeksam Yayınları.

Süleymani, Ü. (2022) Yeni Eğitim Konseptine Göre Türkçe Ders Kitapları Aracılığıyla Temel Yeterliliklerin Geliştirme Etkinlikleri, Knowledge: International Journal, 2022, Vol 55, Issue 2, p333.

BOSNA-HERSEK'TEKİ TÜRKOLOJİ BÖLÜMÜ MEZUNLARININ İSTİHDAM DURUMLARININ İNCELENMESİ

Doç. Dr. Mehmet Emre Çelik[1]
Dr. Öğr. Üyesi Demet Gülçiçek[2]
Yunus Dilber[3]

Özet

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi geçmişten günümüze yer alsa da 21. yüzyılda bu öğretim etkinlikleri hız kazanmıştır. Küreselleşme, uluslararası kurulan ekonomik-kültürel-eğitim amaçlı bağlar, etkileşimi artırmış; bu sayede Türkçeye ve Türk kültürüne olan ilgi de artmıştır. Bu bağlamda Türkçe öğretim etkinliklerinin sürdürüldüğü ve Türkçeye olan ilginin yüksek olduğu ülkelerden biri de Bosna-Hersek'tir. Günümüzde Türkçe eğitimi çalışmaları; Türkçenin yabancı dil olarak ilkokul ve lise düzeyinde öğretildiği devlet okulları, Türk dili uzmanları yetiştiren üniversitelerdeki Türkoloji bölümleri, yerel halka Türkçe kursları veren Yunus Emre Enstitüsü gibi pek çok kurumda gerçekleştirilmektedir. Bosna-Hersek'te Türkçe öğretim etkinliklerinin yürütülmesine katkı sağlayan Bosna Hersek kurumlarını Saraybosna, Tuzla, Zenica, Mostar şehirlerinde yer alan 5 üniversitenin Türk Dili ve Edebiyatı/Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği bölümleri oluşturmaktadır. Çalışmada sözü edilen bölümlerden mezun durumundaki Türk Dili ve Edebiyatı öğrencilerinin bu bölümleri tercih etme nedenleri, mezun olmadan önceki ve sonraki çalışma alanlarını, istihdam durumlarını incelemek amaçlanmıştır. Araştırmanın amacı bağlamında "Bosna-Hersek'teki Türkoloji Bölümü Mezunlarının İstihdam Durumları Nasıldır?" sorusuna yanıt aranmıştır. Betimsel tarama modelindeki araştırmanın çalışma grubunu 2001-2002 ile 2023-2024 öğretim yılları arasında güz ve bahar dönemlerinde Bosna-Hersek'teki Türkoloji bölümlerinden mezun olan 131 mezun oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri Kişisel Bilgi Formu ve araştırmacılar tarafından hazırlanan açık ve kapalı uçlu 22 sorudan oluşan anket ile toplanmıştır. Araştırmadan elde edilen nicel veriler, betimsel istatistik ile açık uçlu sorular ise içerik analizi yoluyla çözümlenmiş ve sonuçlar tablolar hâlinde sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: yabancılara Türkçe öğretimi, Balkanlarda Türkçe öğretimi, Bosna-Hersek, Türkoloji, istihdam

1 Pamukkale Üniversitesi, mehmetemre.celik@omu.edu.tr, ORCID:0000-0003-4946-2508.
2 Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, dmtgulcicek@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0496-5980.
3 International University of Sarajevo, yunusdilber@yahoo.com, ORCID:0000-0002-0813-1692.

AN ANALYSİS OF THE EMPLOYMENT STATUS OF TURKOLOGY GRADUATES İN BOSNİA AND HERZEGOVİNA

Abstract

Although teaching Turkish as a foreign language has been around since the past, these teaching activities have gained momentum in the 21st century. Globalization, international economic-cultural-educational ties have increased interaction; thus, interest in Turkish and Turkish culture has also increased. In this context, one of the countries where Turkish teaching activities are continued and interest in Turkish is high is Bosnia-Herzegovina. Today, Turkish education studies are carried out in many institutions such as state schools where Turkish is taught as a foreign language at primary and high school levels, Turcology departments in universities that train Turkish language experts, and Yunus Emre Institute that provides Turkish courses to the local population. The Bosnian institutions that contribute to the implementation of Turkish teaching activities in Bosnia-Herzegovina are the Turkish Language and Literature/Turkish Language and Literature Teaching departments of 5 universities located in the cities of Sarajevo, Tuzla, Zenica, and Mostar. The aim of the study is to examine the reasons why Turkish Language and Literature students who graduated from the mentioned departments prefer these departments, their fields of work before and after graduation, and their employment status. In the context of the purpose of the research, the question "What is the Employment Status of Turkology Department Graduates in Bosnia and Herzegovina?" was sought. The study group of the descriptive survey model research consists of 131 graduates who graduated from Turkology departments in Bosnia and Herzegovina in the fall and spring semesters between 2001-2002 and 2023-2024. The data of the research were collected with the Personal Information Form and a survey consisting of 22 open and closed-ended questions prepared by the researchers. The quantitative data obtained from the research were analyzed through descriptive statistics and open-ended questions were analyzed through content analysis, and the results were presented in tables.

Keywords: teaching Turkish to foreigners, teaching Turkish in the Balkans, Bosnia and Herzegovina, Turkology, employment

1.Giriş

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi geçmişten günümüze yer alsa da 21. yüzyılda bu öğretim etkinlikleri hız kazanmıştır. Küreselleşme, uluslararası kurulan ekonomik-kültürel-eğitim amaçlı bağlar, etkileşimi artırmış; bu sayede Türkçeye ve Türk kültürüne olan ilgi de artmıştır. Bunun yanı sıra yurt dışında bulunan Türkoloji bölümleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin Maarif Vakfı ve Yunus Emre Enstitüleri aracılığıyla sürdürdüğü Türkçe öğretim etkinlikleri; yurt dışında bu alana duyulan ilginin sistemli ve planlı hale gelmesini sağlamıştır. Bu bağlamda Türkçe öğretim etkinliklerinin sürdürüldüğü ve Türkçeye olan ilginin yüksek olduğu ülkelerden biri de Bosna-Hersek'tir.

Balkan coğrafyasında yer alan Bosna Hersek topraklarının tarihi geçmişi İryalılara dayanmaktadır. Önce Romalılar, sonra 7. yüzyılda Avar ve Slovenler bölgeyi işgal etmiş daha sonra Sırp ve Hırvat kabilelerin yerleşmesi ile bölgede çok dinli ve çok uluslu bir yapı oluşmuştur. 1463 yılında Fatih Sultan Mehmet'in Bosna'yı fethetmesiyle beraber bölgede 1878 yılına değin süren Osmanlı hakimiyeti başlamıştır, geçen bu sürede bölgedeki çok uluslu ve çok dinli yapı korunmuştur. Osmanlı-Rus Savaşının ardından imzalanan Berlin Antlaşması ile Bosna Hersek toprakları Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna bırakılmıştır. (Karagülle, 2019, s. 6-21). 1918 yılında Avusturya-Macaristan imparatorluğunun dağılması ile Bosna Hersek önce I. Yugoslavya'ya, daha sonra I. Yugoslavya'nın parçalanmasının ardından oluşturulan II. Yugoslavya'ya (1945) katılmıştır (Kırbaç, 2013, s. 901).

1990'lı yılların sonlarına doğru siyasi bağlamda en karışık bölgelerden biri olan Balkanlarda, ekonomik sorunlar, adaletsizlik, ön plana çıkan milliyetçilik duyguları ve benzeri nedenler sonucunda Yugoslavya parçalanmaya başlamış ve 1992 yılında Bosna Hersek de bağımsızlığını ilan etmiştir (Öztürk, 1999; akt. Gökdağ Atsız, 2012, s. 4). Ancak Bosna Hersek'in bağımsızlığı 1995 yılına değin Sırplar tarafından kabul edilmemiş ve bu yıllar arasında Bosna Savaşı yaşanmıştır (Dalar, 2008, s. 95). 21 Kasım 1995 yılında ABD'nin Dayton şehrinde imzalanan Dayton Anlaşması ile savaş sona ermiş ve bugünkü Bosna Hersek Devleti kurulmuştur. Dayton anlaşmasına göre ülkede Bosna- Hersek Federasyonu ile Sırp Cumhuriyeti'nin yanı sıra Brćko Özerk Bölgesi'nin de varlığı kabul edilmiştir ve Bosna Hersek Federasyonu'nda 10 kanton (eyalet) yer almaktadır. Kantonların kendi bakanlıkları, savunma teşkilatı ve meclisi bulunmaktadır. Federasyon tarafından kantonlara polis teşkilatlanması, eğitim, kültür, toplu konut, kamu hizmetleri gibi konularda kendi kararlarını alma ve yasama-yürütme yetkisi verilmektedir (Ekinci, 2014, s. 20). Etnik yapısı Boşnak, Sırp ve Hırvatlardan oluşan ülkede seçimler dört yılda bir yapılmakta ve her etnik grup kendi cumhurbaşkanını seçmektedir, seçilen cumhurbaşkanları eşit sürelerde dönüşümlü olarak bu görevi yürütmektedirler (Çelik, 2021, s.109).

Ülkenin resmî dilleri Boşnakça, Hırvatça, Sırpçadır; bunun yanı sıra resmi alfabeleri Latin ve Kiril alfabeleridir (Bosna Hersek Federasyonu Anayasası, Madde 65; akt. Kayadibi, 2013, s. 113). Boşnaklar ve Hırvatlar Latin alfabesini kullanırken Sırplar Kiril alfabesini kullanmaktadır. Etnik yapısı çok uluslu olan Bosna Hersek'te Türk diasporası yok denecek kadar azdır. Bölgeye Almanya, Belçika, Hollanda gibi Avrupa ülkelerindekine benzer yoğun Türk göçü olmamıştır. Saraybosna Büyükelçiliğinden edinilen bilgiye dayanarak Bosna Hersek Federasyonu'nda resmî kayıtlara göre 12.600 Türk'ün yaşadığı söylenebilir. Türkler, Bosna Hersek'te eğitim-öğretim, iş vb. nedenlerle bulunmaktadır (Gülçiçek, 2021, s.71). Bosna Hersek'te diğer Balkan ülkelerinin aksine (Makedonya, Kosova vb.) ülkenin herhangi bir bölgesinde halk

arasında Türkçe konuşulmamaktadır (Solak, 2011, s. 167). Buna karşın Osmanlı Devleti'nin 15. yüzyılda Bosna Hersek'i fethetmesi ve bu yüzyıldan önce Bosna Hersek topraklarına İslam dervişlerinin gelerek bölgenin Müslüman olmasını sağlamaları sayesinde Bosna Hersek'te Türkçe benimsenmiş ve bölge Osmanlı hakimiyetinden çıkana değin Türkçe iletişim, eğitim dili olarak kullanılmıştır. Balkanlarda Türkçe, özellikle Osmanlı Devleti'nin bölgede hâkim güç olması nedeniyle XIII. yüzyıldan XX. yüzyıla değin bölgedeki topluluklar tarafından iletişim aracı olarak devlet işlerinde ve günlük yaşamda yer almıştır (Bayraktar, 2012, s. 121-122). Osmanlı Devleti döneminde Bosna Hersek'te Türkçenin yaygın olarak kullanılmasında bölgedeki eğitim sisteminin etkili olduğu söylenebilir. Bu dönemde Sübyan Mekteplerinden başlayarak Darülmuallim'e (öğretmen okulları) değin Türkçe ya eğitim dili olarak kullanılmış ya da ders olarak okul programlarında yer almıştır. Okulların yanı sıra bu dönemde, Bosna Hersek topraklarında Türkçenin kullanıldığı; Türkçe el yazmalarının yer aldığı kütüphanelerden, Türkçe yapıtlar veren Bosnalı sanatçılardan ve bölgedeki gazete çalışmalarından anlaşılmaktadır. Özetle Osmanlı Devleti döneminde Bosna Hersek'te Türkçe öğretiminin önemsendiği, bölgede Türkçenin iyi düzeyde öğrenilmesi ve kullanılmasını yaygınlaştırmak üzere çaba verildiği ifade edilebilir. Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek topraklarını Avusturya-Macaristan yönetimine devretmesiyle birlikte bu topraklarda Türkçeye verilen önemin azaldığı ancak tamamen ortadan kalkmadığı bilinmektedir. (Gülçiçek, 2021, s. 74-76).

Osmanlı Devleti Dönemi ile başlayan Türkçe eğitimi çalışmaları, Osmanlı Devleti hakimiyetinden sonraki Bosna dönemlerinde (Avusturya Macaristan, Yugoslavya ve Bosna Savaşı) azalmış veya önemini yitirmiş olmasına karşın; son yıllarda Türkiye ile artan siyasi, ekonomik, kültürel ilişkiler sayesinde Türkçe öğrenmeye duyulan ilgi yeniden canlanmıştır. Bosna Hersek Federasyonu'nda Türkçe eğitimi çalışmaları; Türkçenin yabancı dil olarak ilkokul ve lise düzeyinde öğretildiği devlet okulları, Türk dili uzmanları yetiştiren üniversitelerdeki Türkoloji bölümleri, yerel halka Türkçe kursları veren Yunus Emre Enstitüsü gibi pek çok kurumda gerçekleştirilmektedir.

Bosna Hersek'te Türkçe Öğretimi Faaliyetleri Yürüten ve Yürütülmesine Katkısı Olan Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurum ve Kuruluşlarından biri TİKA'dır. Bosna Hersek'te iç savaşın hemen ardından 1995'te faaliyetlerine başlayan TİKA, 25 yılda 900'den fazla projeye imza atmıştır (Balkan Günlüğü, 2020). TİKA'nın Bosna Hersek'te Türkçe öğretimine yönelik yürüttüğü çalışmaların başında 2001'de Tuzla ve 2005'te de Zenica şehirlerindeki üniversitelerde Türkoloji bölümlerinin açılmasını sağlamak, Türkçenin seçmeli ders olarak okutulduğu farklı şehirlerdeki okullara tadilat ve donanım desteği sunmak, bunların teknolojik altyapı ve üstyapı olanaklarını geliştirmek gelmektedir (Çelik, 2021, s. 113).

TİKA çalışmalarının yanı sıra, Bosna-Hersek'te Türkçe öğretim çalışmalarının temelini atan Türk Silahlı Kuvvetleri Saraybosna Birliği, düzenlediği kurslar ile Saraybosnalılara Türkçe öğretmeyi amaçlamış ve bu amacına ulaşmıştır. Günümüzde de Türkiye'nin küresel barış çabaları kapsamında Avrupa Birliği Barış Gücü (EUFOR) bünyesinde Bosna Hersek'te görev yapan Türk Temsil Heyet Başkanlığı'na bağlı birimler Bosna Hersek'teki okulların altyapı ve üst yapılarının iyileştirilmesine katkı sunmaktadır. Bu sayede Bosna Hersek'teki okullarda Türkçe dersinin seçimine yönelik farkındalığı arttırmakta, Türkçenin kalıcılığını

güçlendirmektedirler (Çelik, 2021, s. 113).

Yunus Emre Vakfına bağlı olarak 2009 yılında etkinliklerine başlayan Yunus Emre Enstitüsü, yurt dışında açmış olduğu merkezlerde Türkçe öğretimi çalışmalarının yanı sıra Türkiye ve Türk kültür ve sanatının tanıtımını yapmakta, bilimsel çalışmalara destek olmaktadır (YEE, 2009). Yunus Emre Enstitüsü yurt dışındaki merkezlerinden ilkini Saraybosna'ya açmış, ilerleyen yıllarda Foynitsa ve Mostar şehirlerine de yukarıdaki amaçları yerine getirebilmek, ülkedeki Türkçe öğrenmeye olan talebi karşılayabilmek için merkezler kurmuştur. Enstitüde Türkçe derslerin yanı sıra öğrencilerin Türkçe iletişim kurmalarını sağlayacak ders dışı okuma saatleri, konuşma kulüpleri düzenlenmektedir. Yunus Emre Enstitüsünde genel Türkçe kurslarıyla birlikte Türkçesi, çeviri kursları, turizm Türkçesi, çocuklara yönelik Türkçe dersleri gibi farklı alanlarda da kurslar düzenlenmekte; kurslarda başarı gösteren öğrencilere "Türkçe Yaz Okulu" olanağı sunulmaktadır (Tursunovic, 2019, s. 160). Tüm bu etkinliklerin dışında Enstitü, talep edilmesi halinde Türkoloji öğrencilerine ücretsiz Yedi İklim Türkçe Ders ve Çalışma Kitaplarını ve Türkçe-Boşnakça sözlük dağıtmaktadır. Benzer biçimde sahip olduğu kütüphaneyi ve buradaki Türkçe kaynakları, karşılık beklemeksizin herkesin hizmetine sunmaktadır.

Saraybosna, Mostar ve Foynitsa Yunus Emre Enstitülerinde yabancılara Türkçe öğretimi etkinliklerinin yanında; bu etkinlikleri destekleyecek kurslar ile enstitülerin bulunduğu şehirdeki gereksinme göre Türk kültürünü-Türk sanatını (hüsn-i hat, çini işlemeciliği, ebru sanatı, ahşap baskı, ney kursu, Türk yemekleri kursu vb.) öğretmeye yönelik kurslar açmaktadır. Kültürler arası etkileşimi artıracak konserler, konferanslar, film gösterim günleri, sanatçılarla söyleşiler, resim sergileri, teknoloji festivali, çocuk şenliği gibi kültür-sanat etkinlikleri de gerçekleştirmektedir (Gülçiçek, 2021, s. 81). Türk kültür merkezleri, gerek Bosna-Hersek'e gerekse Türkiye'ye ait özel günlerde ve haftalarda kültürler arası etkileşimi artıracak sosyal etkinlikler düzenlemektedir. Cimburjada Bahar Şenliği, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı Şenliği, Ahitname Töreni, Ayvaz Dede ve Musalla Şenlikleri bu etkinliklerdendir" (Ilgar ve Çangal, 2013, s. 281). Zaman zaman bu tür etkinlikler Türkçe öğrenenleri yazmaya güdülemek için önemli günleri ya da Türk kültür ve tarihinin önemli isimlerini konu alan kompozisyon yarışmaları ile birleştirilmektedir. Enstitünün bir diğer önemli etkinliği Türkiye'den görevlendirilen okutmanların yanı sıra yeterli Türkçe düzeyine (en az C1) sahip Bosna Hersek Federasyonu'ndaki Türkolojilerden mezun olmuş yerel öğretmenleri bünyesinde çalıştırarak Türkoloji mezunlarının istihdamlarına katkı sunmasıdır.

Bosna Hersek'te yürütülen önemli Türkçe öğretimi çalışmalarından bir diğeri de Tercihim Türkçe Projesi'dir. 2011 yılında başlatılan proje, Bosna-Hersek ile Türkiye Cumhuriyeti arasında imzalanmış çift yönlü bir anlaşmaya dayanmaktadır (Demir, 2016, s. 415) ve projenin Bosna Hersek'teki yürütücülüğünü Yunus Emre Enstitüsü yapmaktadır. İlkokul ikinci kademeden lise son sınıfa değin okullarda yer alan zorunlu yabancı dil (İngilizce/Almanca) derslerinin yanında ikinci yabancı dil dersi bulunmaktadır. Proje kapsamında yer alan okullarda, Türkçe ikinci yabancı

dil dersi olarak öğrencilere sunulmuştur; benzer biçimde Türkiye'deki okullarda da öğrencilere seçmeli Boşnakça (Tercihim Boşnakça) yabancı dil dersleri verilmektedir (Tursunovic, 2019, s. 165). Proje kapsamında Bosna Hersek'teki öğrenciler için Haydi Türkçe Öğrenelim (1-4) Ders ve Çalışma Kitabı; hazırlanmış ve okullarda Türkçe dersi alan öğrencilere bu kitaplar ücretsiz olarak verilmektedir.

2011 yılından günümüze değin Bosna Hersek Federasyonu'nda Türkçenin seçmeli yabancı dil olarak verildiği okul sayısı ve bu dersleri alan öğrenci sayısı artarak devam etmektedir günümüzde beş kantondaki 156 okulda 6903 öğrenci Türkçe dersini seçmiştir ve bu okullarda 92 Türkçe öğretmeni görev yapmaktadır (Çelik, 2021, s. 115). Proje kapsamında ilkokul ve liselerde görev yapan öğretmenler Bosna Hersek Federasyonu'ndaki Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Öğretmenliği Lisans ya da kredi durumuna göre yüksek lisans mezunları arasından seçilmektedir. Öğretmenler ülkedeki tüm alan öğretmenleri gibi on iki aylık aday öğretmenlik deneyimini tamamlayarak alan uzmanı tarafından yapılan ders gözlemleri ile Federasyon tarafından açılan sözlü sınavda başarı olmaları hâlinde görevlendirilmektedir (Gülçiçek, 2021, s.84). Yunus Emre Enstitüsü, proje kapsamında görev yapan Türkçe öğretmenlerine yabancılara Türkçe öğretiminde öğretmen yeterliklerini artırmak amacıyla Türkiye'de ve Bosna Hersek'te hizmet içi eğitim seminerleri düzenlemektedir (Demir, 2016, s. 415). Bununla birlikte yine Enstitüsü tarafından her yıl sonunda Türkçe öğretmenleri ile değerlendirme toplantıları düzenlenmekte ve eğitimin niteliğini artırmaya yönelik gereksinim belirleme çalışmaları yapılmaktadır.

Bosna Hersek'te Türkçe Öğretimi Faaliyetlerini Yürüten bir diğer kurum 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Saraybosna'da okul öncesi, ilkokul ve lise düzeylerinde hizmet vermeye başlayan Maarif Vakfı okullarıdır. Bu okullarda birinci sınıftan başlayarak Türkçe ikinci yabancı dil olarak öğretilmekte ve sözü edilen okullarda hem Türk hem de Bosna Hersekli Türkoloji mezunu öğretmenler Türkçe derslerini yürütmek üzere görev yapmaktadır. Bosna Hersek'te Türkçe öğretimi etkinliklerini yürüten ya da yürütülmesine katkı sunan yukarıda açıklanan Türk kurum ve kuruluşların Bosna-Hersekli öğrencilerin üniversitelerin Türkoloji bölümlerini tercih etmesine ve buradan mezun olan Türkolog adaylarının istihdam edilmesine destek olduğu söylenebilir.

Bosna Hersek'te Türkçe öğretim etkinliklerinin yürütülmesine katkı sağlayan Bosna Hersek kurumlarını üniversitelerin Türkoloji bölümleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda ülkede Saraybosna, Tuzla, Zenica, Mostar şehirlerinde yer alan 5 üniversitede Türk Dili ve Edebiyatı/Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği bölümleri yer almaktadır. Bu bölümlerden ilki ve en eskisi Saraybosna Üniversitesi Felsefe Fakültesi Doğu Dilleri bölümü içerisinde 1951 yılında yapılanmıştır. Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde klasik dönem Osmanlı edebiyatı, çağdaş Türk edebiyatı ve dil bilim alanlarında çalışan beş öğretim elemanı ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından BAOKK kararı ile görevlendirilmiş bir öğretim elemanı görev yapmaktadır. 3+2 eğitim sistemi uygulanan bölümde; üç yıl lisans eğitiminin ardından iki yıl yüksek

lisans eğitimi verilmektedir. Bunun yanı sıra bölümün her yıl düzenli olarak açılmayan ancak talep olması halinde öğrenci alımı yapan üç yıllık doktora programı da yer almaktadır. Bu sayede Türkoloji alan uzmanlarının ve akademisyenlerin yetişmesine önemli katkı sunulmaktadır. Her yıl yaklaşık 30-35 öğrencinin 1. Sınıfa kaydolduğu bölümde öğrenciler, sınavsız biçimde lise mezuniyet notları (özellikle Bosna Dili ve Edebiyatı ile yabancı dil ders notları) dikkate alınarak kabul edilmektedir. Bölümün beş yıllık eğitimini tamamlayan öğrenciler Türkçe öğretmeni olarak ilkokul ve liselerde görev yapabilmektedir. Üç yıllık lisans eğitimini tamamlayan öğrenciler Türkçe kullanılan devlet kurum ve kuruluşları ile özel şirketlerde (Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği ve Konsolosluğu, Ziraat Bankası, Anadolu Ajansı, Türk Ticari şirketleri, Bosna Hersek turizm şirketleri, sağlık kuruluşları vb.) çevirmen, memur vb. olarak çalışmaktadır.

Tuzla Üniversitesi Felsefe Fakültesi bünyesindeki Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü TİKA desteği ile 2002 yılında açılmış ve öğrenci alımına 2002-2003 eğitim öğretim yılında başlamıştır (Tursunovic, 2019, s. 94). Öğrenciler, bölüme kabulü Bosna Dili ve Edebiyatı içerikli giriş sınavı notları ve lise dil derslerindeki başarıları dikkate alınarak yapılmaktadır. Günümüzde başvuru sayılarında azalma olsa da geçmiş yıllar dikkate alındığına her yıl 1. Sınıfa 30 ile 15 arasında değişen sayıda öğrenci kayıt yaptırmaktadır. Bölümde BAOKK kararı ile Türkiye'den görevlendirilmiş bir, Bosna Hersekli iki öğretim elemanı görev yapmakta gereksinim duyulması halinde ülkedeki diğer üniversitelerin Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde görev yapan öğretim elemanları ders vermek üzere görevlendirilmektedir. Lisans, yüksek lisans ve doktora programları bulunan bölümün, ders programları büyük oranda Türkiye'deki Türk Dili Edebiyatı bölümleri ile benzerlik göstermektedir. Bölümdeki lisans eğitim dört yılda, yüksek lisans eğitimi iki dönemde, doktora programı ise altı dönemde tamamlanmaktadır. Bölümün tanıtım sayfasında öğrencilerin mezun olarak elde ettikleri diplomaları ile Türkçenin yabancı dil olarak öğretildiği ilk ve orta dereceli okullarda, seyahat şirketlerinde tur rehberi olarak, kütüphanelerde, uluslararası medya ve yayıncılık işlerinde, ticaret ofislerinde, Türkiye ile ekonomik-kültürel ilişki kuran şirketlerde çalışabileceği, mezunların Avrupa'nın yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti'nde de benzer iş alanlarında çalışabileceği belirtilmiştir. Mezun edilen eski öğrencilerin kariyerlerine Yunus Emre Enstitüsü, Anadolu Ajansı, Şişecam, Lukavac Soda Fabrikası, Hayat-Natron Maglaj Fabrikası, Türkiye Ziraat Bankası ya da öğretim elemanı olarak üniversitelerin Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde devam ettiği bildirilmiştir (UTFF, 2024)

Zenica Üniversitesindeki Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tuzla Üniversitesindeki gibi Felsefe Fakültesi bünyesinde TİKA desteği ile 2005 yılında kurulmuş; ilk mezunlarını 2009 yılında vermiştir (Solak, 2011, s. 168). Bölümde ikisi BAOKK kararı ile Türkiye Cumhuriyeti tarafından görevlendirilmiş olmak üzere dört öğretim elemanı görev yapmaktadır. Bölümde 4 yılda tamamlanan lisans ve iki ders döneminde tamamlanan yüksek lisans programları yer almaktadır. Bölüm programlarındaki dersler Bosna Hersek'teki Türkoloji Bölümleri ve Türkiye'deki

Türk Dili ve Edebiyatı bölümleri ile uyumlu olacak biçimde hazırlanmıştır Dört yıllık lisans eğitiminin sonunda öğrenciler lisans bitirme tezi hazırlayarak tezini, alan uzmanlarından oluşan jüri önünde başarılı biçimde savunduktan sonra mezun olabilmektedirler. Öğrenci kabulü, giriş sınavı ile yapılmakta, bu sınavdan başarılı olan öğrenciler ancak kayıt hakkı kazanmaktadır. Günümüzde öğrenci sayıları azalsa da genel olarak birinci sınıfına her yıl yaklaşık on beş öğrencinin kayıt yaptırdığı söylenebilir Bölümden öğrenciler, Türk Dili ve Edebiyatı uzmanı adıyla mezun olmakta ve Türkçe öğretmeni olarak okullarda, çevirmenlik bürolarında, ticari kurum ve kuruluşlarda, yayınevlerinde, medya kuruluşlarında çalışabilmektedir (UZFF, 2024).

Džemal Bijedić Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü yine TİKA desteğiyle 2012 yılında Beşerî Bilimler Fakültesinde açılmıştır. Lisans ve yüksek lisans programları yer alan bölümün, lisans programının eğitim süresi dört yıldır ve öğrenciler son yılda lisans bitirme tezi yazarak mezun olabilmektedir. Bölümde BAOKK kararı ile Türkiye Cumhuriyeti tarafından görevlendirilmiş bir öğretim elemanı ve Bosna Hersekli iki araştırma görevlisi görev yapmaktadır. Hersek bölgesinde bulunan bölümün; öğrenci sayıları ve öğretim elemanı diğer üniversitelerdeki Türk Dili ve Edebiyatı Bölümlerine göre daha azdır. Yıllara göre değişmekle birlikte birinci sınıfa kayıt yaptıran öğrenci sayıları 5 -10 kişiden oluşmaktadır. Bölümün amaçları ve mezunlarının çalışma alanları diğer bölümler ile aynıdır.

Türk-Boşnak iş birliği ile kurulan SEDEF Vakfının eğitim kurumlarından olan Uluslararası Saraybosna Üniversitesi (IUS), Eğitim Fakültesi içerisinde yapılanan Türkçe/Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü, 2020 yılında kurulmuş, aynı yıl öğrenci alımına başlamıştır. Doğrudan eğitim fakültesi içerisinde yer alan ve öğretmen adayı yetiştiren bu bölümden mezun olan öğrenciler Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni unvanına sahip olmakta, devlet ve özel okullarda görev yapabilmektedir. Bölümde BAOKK kararı ile Türkiye Cumhuriyeti tarafından görevlendirilmiş 1 öğretim elemanı, 1 yardımcı doçent, 2 kıdemli dil uzmanı, 6 kısmi zamanlı öğretim görevlisi görev yapmaktadır. Bölümün eğitim dili İngilizce ve Türkçedir. Alan derslerinde Türkçe; fakülte seçmeli dersleri ile eğitim bilimleri derslerinde İngilizce, eğitim dili olarak kullanılmaktadır ve lisans programı dört yılda tamamlanmaktadır. Bu bölümün yanı sıra IUS'ta öğrenim gören tüm öğrencilere yabancı dil olarak Türkçe Spoken Turkish I-II dersleri ile öğretilmektedir.

Bosna-Hersek'teki Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde öğrenci ve öğretim elemanı bağlamında; bilimsel-akademik etkinliklere ilişkin yetersiz destek, öğretim elemanı eksikliği, öğrenci sayılarının azalması, geleneksel öğretim yöntemlerinin kullanımı, Türkçe bilen ve bilmeyen öğrencilerin bir arada aynı düzeyde eğitim alması, kaynak yetersizliği, eğitimin anadilinde gerçekleştirilmesi, mezunların iş bulamaması gibi pek çok sorun yer almaktadır (Açık ve Yavuz, 2019, s.318; Melanlıoğlu, 2016; Solak, 2011, s. 170; Tursunovic, 2019, s. 56). Bu sorunlardan birini oluşturan istihdam sorununun, bölümlerin beyan ettiği geniş çalışma alanları ve ülkede

bulunan Türk kurumlarının desteğine karşın özellikle yakın dönemde yaşandığı dikkat çekmektedir. Bu sorunun ülkedeki genel işsizlik sorunun bir parçası olarak karşımıza çıktığı söylenebilir. Çünkü 2015 yılı Genişleme Strateji Belgesi'ne göre ülkedeki işsizlik oranı %22'dir; bu işsizliğin nedeni alt yapı eksiklikleri ve eğitim sisteminin yetersizliği ile açıklanmaktadır (European Commission, 2015, s.5-7). Bu gerekçelerle son yıllarda sosyal/beşerî bilimlere olan ilgi azalmış; Avrupa'da çalışma olanağı sağlayan teknik ve sayısal alanlar üniversitelerde tercih edilir olmuştur. Öte yandan eğitim programlarının başarısı, öğrenme sürecinin başında belirlediği misyon ve vizyon hedefleri ile öğretim programı amaçlarına ulaşması ve bu sürecin sağlıklı yürütülüp yürütülmediğini belirlemek üzere gerçekleştirilecek değerlendirmeler ile sağlanır. Tüm bu gerekçelerden yola çıkarak bu çalışmada mezun durumundaki Türk Dili ve Edebiyatı öğrencilerinin bu bölümleri tercih etme nedenlerini, mezun olmadan önceki ve sonraki çalışma alanlarını, istihdam durumlarını incelemek amaçlanmıştır.

Araştırmanın amacı bağlamında "Bosna-Hersek'teki Türkoloji Bölümü Mezunlarının İstihdam Durumları Nasıldır?" sorusuna yanıt aranmıştır.

2. Yöntem

Bu bölümde çalışmanın modeli, evreni ve örneklemi açıklanmakta; veri toplama araçları ve verilerin analizine ilişkin istatistiksel bilgiler yer almaktadır.

2.1. Araştırmanın Modeli

Bosna Hersek'teki Türk Dili ve Edebiyatı Bölümlerinden mezun olan öğrencilerin istihdam durumlarını incelemeyi amaçlayan bu çalışmada betimsel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Betimsel araştırmalar bir durumu aydınlatmak, standartlara göre değerlendirmeler yapmak ve olaylar arasında olası ilişkileri belirlemek için yürütülmektedir (Çepni, 2014). Bu tür araştırmalarda asıl amaç, incelenen durumu detaylı bir şekilde tanımlamak ve açıklamaktır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen mevcut olan bir durumu, olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde tanımlanmaya çalışılmaktadır (Karasar, 2015).

2.2. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın katılımcıları, 2001-2002 ile 2023-2024 öğretim yılları arasında güz ya da bahar dönemlerinde Bosna-Hersek'teki Türk Dili ve Edebiyatı Bölümlerinden mezun olan öğrenciler arasından gönüllülük esasına göre ankete yanıt veren 117 kadın ve 14 erkek olmak üzere 131 mezundan oluşmaktadır. Çalışma grubuna ait demografik bilgilerin dağılımı Tablo 1'de sunulmuştur:

Tablo 1. Çalışma Grubuna Ait Demografik Bilgiler

Değişkenler		N	%
Cinsiyet	Kadın	117	89.3
	Erkek	14	10.7
Yaş	21-27	45	34.5
	28-34	44	33.5
	35-40	31	24.6
	41-47	11	8.4
Üniversite	Saraybosna	60	45.8
	Zenica	21	16
	Tuzla	16	12.2
	Mostar Cemal Biyediç	34	26
Mezuniyet yılı	2002-2010	22	16.8
	2011-2015	24	18.3
	2016-2020	42	32
	2021-2024	43	32.9

Tablo 1 incelendiğinde çalışma grubunun 117'si (%89.3) kadın, 14'ü (%10.7) erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların 45'i (%34.5) 21-27, 44'ü (%33.5) 28-34, 31'i (%24.6) 35-40, 11'i (%8.4) ise 41-47 yaş aralığındadır. Çalışma grubunun 52'si (%45.6) Saraybosna, 18'i (%15.8) Zenica, 12'si (%10.5) Tuzla, 32'si (%28.1) ise Mostar Cemal Biyediç Üniversitesi mezunudur. Katılımcıların 22'sinin (%16.8) 2002-2010, 24'ünün (%18.3) 2011-2015, 42'sinin (%32) 2016-2020, 43'ünün (%32.9) ise 2021-2024 yılları arasında üniversiteden mezun olduğu görülmektedir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmaya katılan mezunların istihdam durumları hakkındaki görüşlerine ilişkin verilerin elde edilmesi amacıyla araştırmacılar tarafından oluşturulan *Kişisel Bilgi Formu ve Mezun İstihdam Anketi* kullanılmıştır. Kapsamlı alanyazın taramasına dayalı olarak geliştirilen anketin soruları, araştırmanın kapsam ve görünüş geçerliği bağlamında incelenmek üzere hem Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi alanında hem de yurt dışı tecrübesi bulunan 3 alan uzmanının görüşlerine sunulmuştur. Soruların içeriğine ve ifade ediş şekillerine ilişkin uzmanlardan gelen öneriler doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılmış ve bir kısmı birbiriyle de ilişkili olan 12 sorudan oluşan *Mezun İstihdam Anketi* son şeklini almıştır. Mezunların doldurduğu anket, demografik özellikleri belirlemeye yönelik sorulardan oluşan *Kişisel Bilgi Formu* ile başlamaktadır. Bu bölüm yaş, cinsiyet, mezun olunan üniversite, mezuniyet yılı vb. ilişkin verilerin dökümünü sağlamıştır. *Mezun İstihdam Anketindeki* sorular ise mezunların hem kişisel görüşlerini açıklamasını sağlayacak açık uçlu sorular hem de yine birtakım bilgileri edinmeye yönelik çoktan seçmeli sorulardan oluşmaktadır. Bu sorular (çoktan seçmeli soruların seçeneklerine yer verilmeden) aşağıdaki gibidir:

1. Daha önce Türkçe öğrendiniz mi? Öğrendiyseniz hangi yolla öğrendiniz?
2. Yaşadığınız şehirde herhangi bir Türk kuruluşu var mıydı? Varsa bunlarla irtibatınız oldu mu?
3. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun olduktan sonra yüksek lisans (master) eğitimi aldınız mı?
4. Mezun olduktan tahmini kaç yıl sonra işe başladınız?
5. Mezun olduktan sonra hangi işlerde, kaç yıl çalıştınız? Mesleki yaşam geçmişiniz hakkında kısaca bilgi veriniz.
6. Şu an çalışıyor musunuz? Çalışıyorsanız bir Türk firmasında mı çalışıyorsunuz?
7. Şu an çalışıyorsanız hangi iş kolunda çalışıyorsunuz?
8. Çalışma ortamınızda Türkçeden yararlanmanıza olanak sağlayacak durumlar oluyor mu?
9. Bosna-Hersek içinde mi yoksa farklı bir ülkede mi çalışıyorsunuz?
10. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü özellikle hangi işleri yapmak için seçmiştiniz?
11. Bölüme başlamadan önceki meslek hayaliniz ile bölümü bitirdiğinizdeki meslek hayaliniz aynı mıydı?
12. Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdiğiniz için kendinizi nasıl hissediyorsunuz?

2.4. Veri Toplama Süreci

Araştırmanın veri toplama formu hazırlanırken "Google Forms" uygulaması kullanılmış ve araştırmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden mezunlara, çevrimiçi anket bağlantı adresi e-posta veya WhatsApp yolu ile gönderilmiştir. Ayrıca çalışmaya katılan mezunlardan veri toplama anketini tanıdıkları mezunlara göndermeleri konusunda yardım istenmiştir. Mezunlardan 01.08.2024-15.08.2024 tarihleri arasında anketi yanıtlayanların verileri havuza dahil edilmiş, bu tarihten sonra sisteme düşen veriler dikkate alınmamıştır. Veri toplama aracı süre belirlemek amacıyla uygulayıcılar tarafından araştırma grubuna benzer küçük bir grup üzerinde süre tutularak denemiştir. Buna dayanarak mezunların veri toplama formunu yaklaşık 5-7 dakikada cevaplandırdıkları varsayılmaktadır.

2.5. Verilerin Çözümlenmesi

Anketin çoktan seçmeli maddelerinden elde edilen verilerin çözümlenmesinde betimsel istatistikten yararlanılmış, veriler yüzde ve frekans değerleri ile ifade edilmiştir. Ankette bulunan açık uçlu sorularla elde edilen veriler içerik analizi yoluyla çözümlenmiş, en çok tekrarlanan cevaplara ait frekans değerlerine ve geçerliği artırmak için katılımcıların görüşlerini içeren doğrudan alıntılara bulgularda yer verilmiştir.

3. Bulgular ve Yorum

Bu bölümde Bosna-Hersek'teki Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri mezunlarının istihdam durumlarına dair tespit edilen bulgulara yer verilmiş ve bu bulgular yorumlanmıştır.

3.1. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne başlamadan önce Türkçe öğrenme durumlarının incelenmesi

Şekil 1. Türkçe Öğrenme Durumu

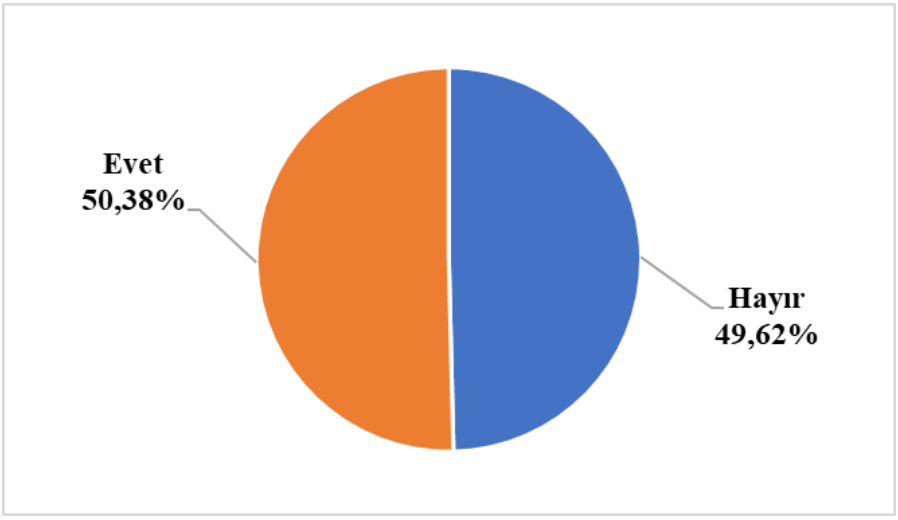

Şekil 1'e göre Bosna-Hersek'teki Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunlarının %50,38'i (n= 66) bu bölüme başlamadan önce Türkçe öğrendiğini ifade ederken %49.62'si (n= 65) ise Türkçe öğrenmediğini belirtmektedir. Türkçe öğrenerek bu bölüme başladığını ifade edenlere *Türkçeyi nasıl ya da nerede öğrendikleri* sorulmuştur. Cevap olarak birden fazla seçeneğin işaretlenebildiği bu soruya dair bulgular Şekil 2'de yer almaktadır.

Şekil 2. Türkçe Öğrenme Yöntemleri

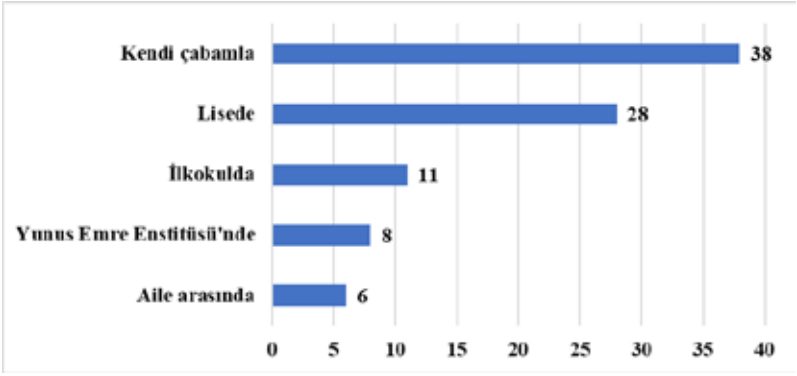

Şekil 2'ye göre mezunların %41,76'sı (n= 38) Türkçeyi kendi çabaları (Youtube, Google, Türk dizileri vb.) ile, %30.77'si (n= 28) lise yıllarında, %12.09'sı (n= 11)

ilkokul yıllarında, %8.79'u (n= 8) Yunus Emre Enstitüsü'nde ve %6.59'u da (n= 6) aile arasında Türkçeyi öğrendiğini ifade etmektedir.

3.2. Mezunların yaşadıkları şehirlerdeki Türk kuruluşlarının (TİKA, YEE, Türk Barış Gücü vd.) varlığının incelenmesi

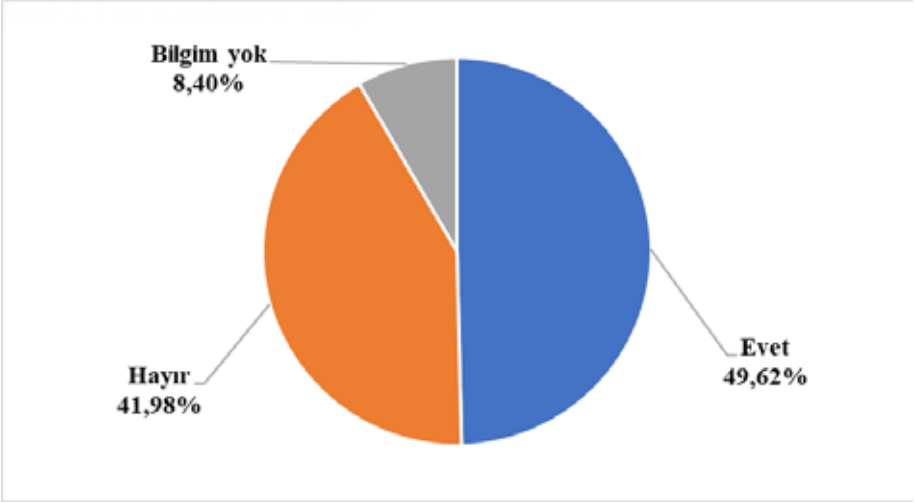

Şekil 3'e göre Bosna-Hersek'teki Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü mezunlarının %49.62'inin (n= 65) yaşadığı şehirde Türk kuruluşlarından en az biri bulunurken %41.98'inin (n= 55) şehrinde ise bu kuruluşlardan biri bulunmamaktadır. Mezunların %8.40'ı (n= 11) ise bu sorunun yanıtı hakkında bilgi sahibi olmadığını ifade etmiştir. Bu soruya "evet" yanıtını veren mezunlara şehirlerinde bulunan Türk kuruluşlarıyla aralarında herhangi bir bağlantı olup olmadığının sorulduğu bir sonraki açık uçlu kısa cevaplı soruyu 58 mezun yanıtlamış; özellikle Yunus Emre Enstitüsü ve Türk Barış Gücü'nün faaliyetlerine katıldıklarını belirtmişlerdir. Mezunların verdiği yanıtlardan bazıları şöyledir:

K34: YEE düzenlediği etkinliklere sürekli katılıyorum. Çalıştığım okul hem YEE'den hem de Bosna Hersek Türk Temsil Heyeti Başkanlığından destek aldı.

K61: Okulumuzda LOT ekibiyle iş birliği var.

K66: Yunus Emre Enstitüsü tarafından düzenlenen çoğu etkinliğe katılıyorum. Çalıştığım okulda da Türkçe sınıfı TİKA tarafından yenilendi.

K91: YEE'nin birçok etkinliğine ve projelerine gönüllü olarak katıldım.

3.3. Mezunların lisansüstü eğitim durumlarının incelenmesi

Şekil 4. Lisansüstü Durum

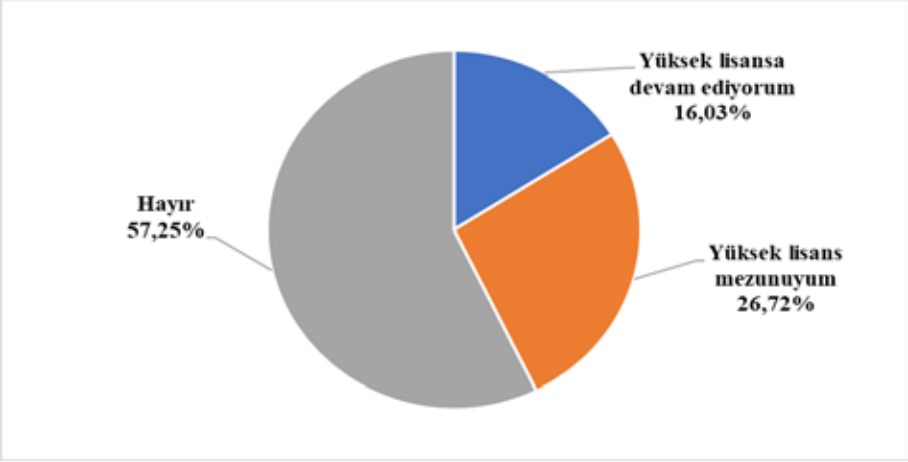

Şekil 4'e göre Bosna-Hersek'teki Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunlarının %26,72'si (n= 35) yüksek lisans mezunu olduğu, %16'sı (n= 21) ise yüksek lisans eğitimine devam ettiğini ifade etmiştir. Yüksek lisans eğitimine hiç başlamayanların oranı ise %57,25'tir (n=75).

3.4. Katılımcıların mezun olduktan sonra ilk işe başlama sürelerinin dağılımı

Şekil 5. İşe İlk Başlama Süreleri

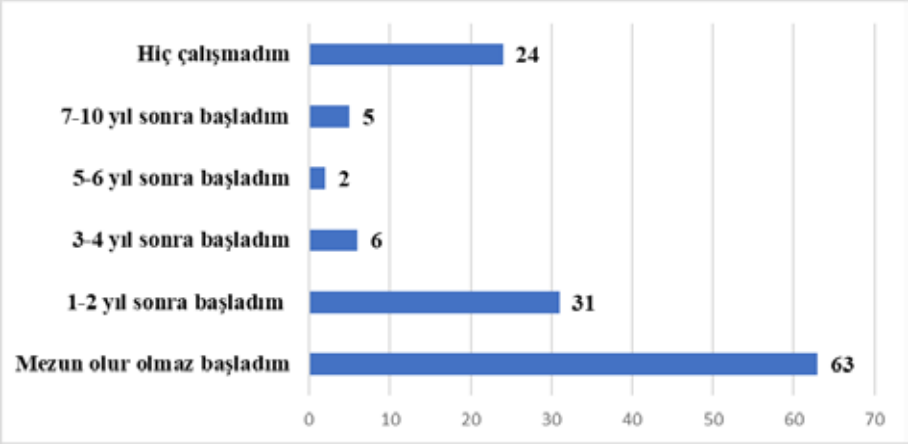

Şekil 5'e göre katılımcıların %48.09'u (n= 63) mezun olur olmaz, %23.66'sı (n= 31) 1-2 yıl içinde, %4.58'i (n= 6) 3-4 yıl içinde, %1.53'ü (n= 2) 5-6 yıl içinde, %3.82'si (n= 5) ise 7-10 yıl içinde ilk işine başladığını belirtmiş; %18.32'si (n= 24) ise hiç işe başlamadığını ifade etmiştir. Bu soruyla bağlantılı olarak katılımcılara açık uçlu

kısa cevaplı "Mezun olduktan sonra hangi işlerde, kaç yıl çalıştınız? Mesleki yaşam geçmişiniz hakkında kısaca bilgi veriniz." sorusu yöneltilmiştir. Mezunlardan 108'i bu soruyu yanıtlamıştır. Bu yanıtlardan bazıları şunlardır:

K8: Türkçe'den Boşnakça 'ya bir çocuk kitabı çevirdim, sözleşmesiz. Bir yıl sigortalı/ sözleşmeli olarak seyahat acentesinde çalışıyorum.

K10: 3 yıl hediye eşya ve turist rehberi olarak çalıştım

K17: Mezun olduktan sonra bir ortaokulda dokuz ay staj yaptım, sonra iki ay Türkçe öğretmeni olarak sözleşmeli çalıştım aynı okulda, bir site için bir buçuk yıl çevirmen olarak çalışıyorum, ama sözleşmesiz.

K29: 2011 yılından bugüne kadar İlkokulda Türkçe öğretmeni olarak çalışıyorum.

K42: Üç senedir bir inşaat şirketinde sözleşmeli tercüman olarak çalışıyorum.

K47: Türkçe öğretmenliği yaptım, 1 yıl Türkçe çevirmenliği, 1 yıl yurt dışı ödeme işlemleri yetkili, 15 yıl Ziraat bankası.

K49: Sözleşmesiz 6 ay satıcı olarak çalıştım. 3 ay "Egipatsko selo" yetimhanesinde Türkçe dersleri veriyordum. Türk firmasında 2 yıl satıcı olarak çalıştım (sözleşmeli) 1,5 yıl kozmetik salonunda çalıştım (sözleşmeli) 3 yıldır okulda öğretmenlik yapıyorum ve hala devam ediyor (sözleşmeli).

K63: Emlakçı olarak 1 sene, otelde misafir ilişkileri bölümünde 1 buçuk.

K65: Yüksek lisansımın ikinci senesinde Saraybosna Yunus Emre Enstitüsünde part time (yarı zamanlı)- 4 buçuk ay kütüphane görevlisi olarak çalıştım.

K75: EUFOR'da 3,5 sene tercümanlık yaptıktan sonra okulda çalışmaya başladım, 11 senedir öğretmenlik yapıyorum. Ara sıra turizm rehberliğini de yapmıştım.

K81: Üniversite okurken çeşitli projeleri sözleşmesiz olarak çevirmekle meşguldüm. Mezun olduktan sonra Ziraat Bankasında bir ay boyunca staj yaptım, akabinde de Medical Park'ın Bosna Hersek ofisinde çalışmaya başladım.

K99: 2+ yıl İngilizce 'de dijital marketinde çalışıyorum. Türkçeyle hiçbir bağlantım yok maalesef.

K103: Sigortalı/sözleşmeli 2,5 sene Hotel resepsiyonda çalıştım, Sigortalı/sözleşmeli uluslararası üniversitede 13 senedir çalışıyorum.

3.5. Mezunların şu an herhangi bir işte çalışma durumlarının dağılımı

Şekil 6. Mezunların Şu Anki Çalışma Durumu

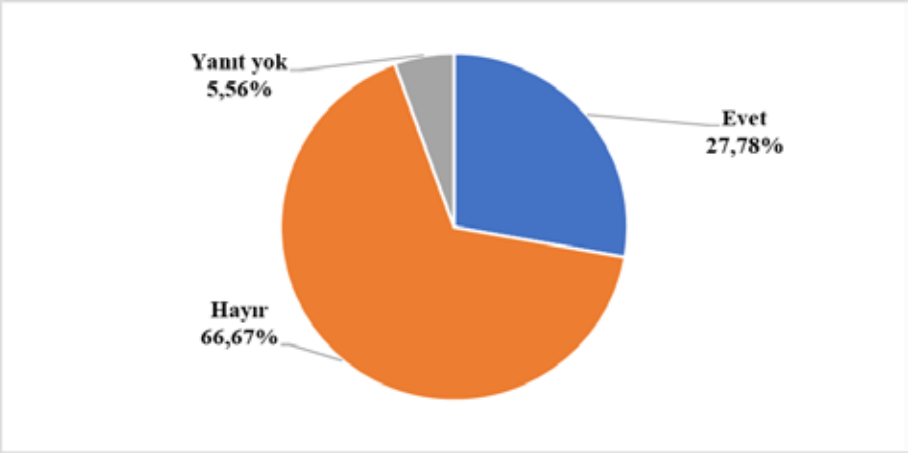

Şekil 6'ya göre mezunlar arasında şu an herhangi bir işte çalıştığını ifade edenlerin oranı %68.7 (n= 90) iken çalışmadığını belirtenlerin oranı ise %31.3'tür (n=41). Şu an herhangi bir işte çalışanlara Türk kurum/kuruluş/firmalarında çalışıp çalışmadıklarının sorulduğu sorunun cevapları Şekil 7'de yer almaktadır.

Şekil 7. Türk Kurumlarında Çalışma Durumu

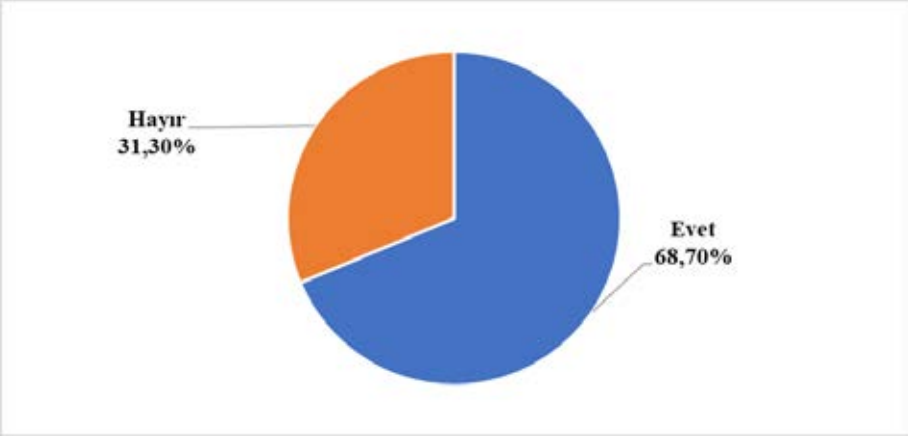

Şekil 7'ye göre Bosna-Hersek'teki Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunlarından şu an herhangi bir işte çalışıyor olanlar arasında Türk kurum/kuruluş/firmalarında çalışanların oranı %27.78 (n= 25) iken çalışmayanların oranı %66.67'dir (n= 60). Katılımcıların %5.56'sı (n= 5) bu soruyu yanıtsız bırakmayı tercih etmiştir.

3.6. Mezunların şu an yaptıkları mesleklerin dağılımı

Şekil 8. Meslek Dağılımı

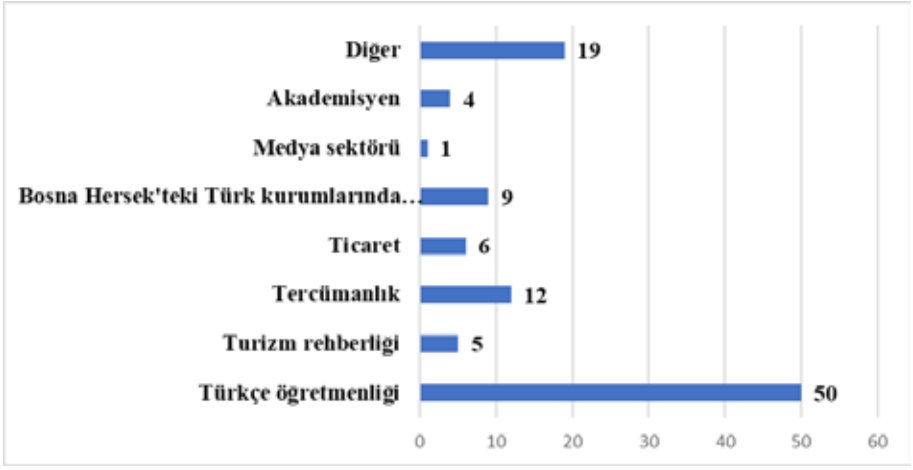

Şekil 8'e göre mezunlardan %47.17'si (n= 50) Türkçe öğretmenliği yaparken %10.5'i (n= 9) tercümanlık mesleğiyle meşguldür. %11.32'si (n= 12) Türk kurumlarında farklı pozisyonlarda görev yaparken %5.66'sı (n= 6) ticaretle ilgilendiğini, %4.72'si (n= 5) turizm rehberliği yaptığını ifade etmiştir. Mezunlardan %3.77'si (n= 4) akademisyen olduğunu belirtirken %0.94'ü (n= 1) ise medya sektöründe faaliyet yürüttüğünü ifade etmiştir. Bu mesleklerin/sektörlerin dışında farklı işler yaptığını ifade edenlerin oranı %17.92'dir (n= 19). "Diğer" yanıtını verenlere bir sonraki aşamada açık uçlu kısa cevaplı soru yöneltilerek hangi işleri yürüttükleri sorulmuştur. Katılımcılardan 19'u bu soruyu yanıtlamıştır. Öne çıkan cevaplar arasında şunlar bulunmaktadır:

K8: Turizmde çalışıyorum fakat rehber olarak değil. Birçok işlerle uğraşıp, esas olarak idari asistanı ve rezervasyon yöneticisi olarak çalışıyorum.

K10: Türkiye'de mühendislik firmasında çalışıyorum ve Balkan bölgesinde satış temsilcisiyim.

K24: Elektrik ve gaz firmasında çalışıyorum.

K55: Kendi şirketim var. Kocam ve ben inşaat ile ilgili çalışıyoruz.

K76: Garsonum.

K81: Sağlık turizmi sektöründe çalışıyorum.

K84: Yurt dışında bir inşaat şirketinde sekreterlik yapıyorum

K87: Türk dili ve edebiyatı ile ilgili bir meslekte çalışmıyorum. Almanca entegrasyon

için idarede çalışıyorum

K105: Ziraat Banka – Blagajnik (Sayman).

3.7. Mezunların çalışma ortamlarında Türkçeden yararlanma sıklıkları

Şekil 9. Çalışma Ortamlarında Türkçeden Yararlanma

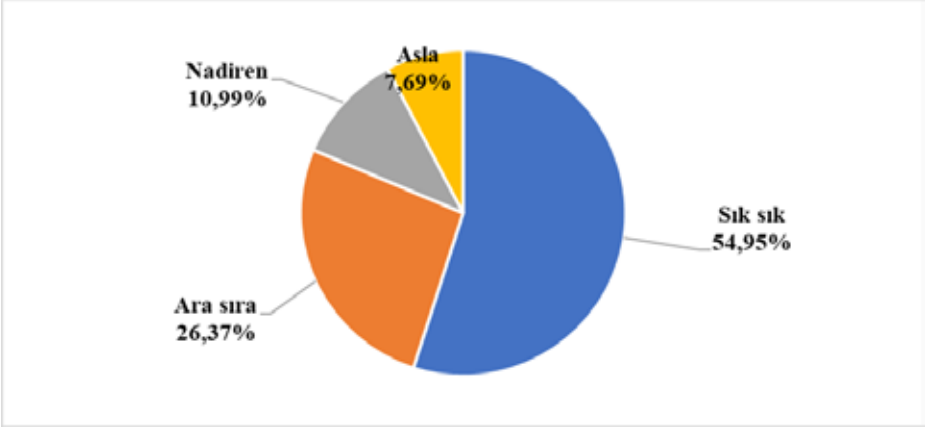

Mezunların çalışma ortamlarında Türkçeden yararlanma sıklıklarının dağılımının yer aldığı Şekil 9'a göre "sık sık" yanıtını verenlerin oranı %54,95 (n= 50), "ara sıra" diyenlerin oranı %26.37 (n= 24), "nadiren" yanıtını verenlerin oranı %10.99 (n= 10) ve "asla" diyenlerin oranı da %7.69'dur (n= 7).

3.8. Mezunların çalıştığı ülkelerin dağılımı

Şekil 10. Ülke Dağılımı

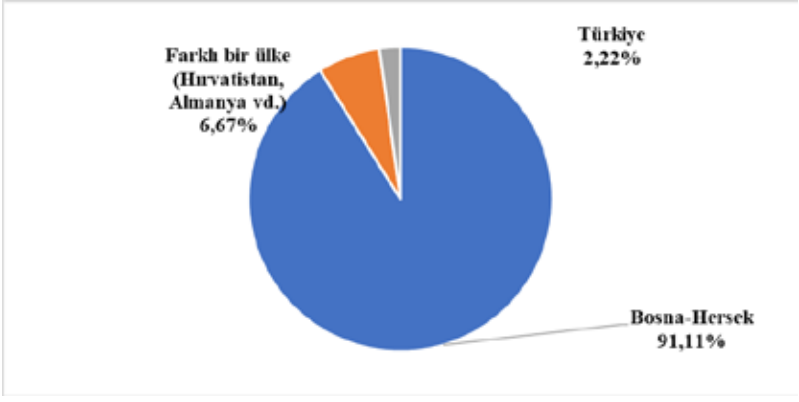

Şekil 10'da yer aldığı gibi mezunların büyük bir çoğunluğu (%91.11; n= 82) Bosna Hersek'te çalıştığını ifade etmiştir. Türkiye'de çalışanların oranı %2.22 (n= 2), diğer bir ülkeyi işaretleyenlerin oranı ise %6.67'dir (n= 5). "Diğer ülke" yanıtını işaretleyenlerin formları incelendiğinde ikisinin Hırvatistan, birinin Almanya,

birinin Belçika, diğer birinin de Karadağ cevaplarını verdikleri görülmüştür.

3.9. Mezunların Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü hangi mesleği yapmak için seçtiklerinin dağılımı

Şekil 11. TDE Bölümünü Seçme Nedenleri

Mezunların, birden fazla seçeneği işaretleyebildiği, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü hangi mesleği yapmak için seçtiklerinin dağılımının incelendiği Şekil 11'e göre ilk sırada %71'le (f= 93) Türkçe öğretmenliği yer almaktadır. Onu sırasıyla tercüman olmak (%52.7; f= 69), Türk kurumlarında çalışmak (%40.5; f= 53), turizm rehberliği yapmak (%25.2; f= 33), akademisyen olmak (%22.9; f= 30), Türklerle ticaret yapmak (%9.2; f= 12) ve medya sektöründe çalışmak (%9.2; f= 12) izlemektedir.

3.10. Mezunların Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne başlamadan önceki meslek hayalleri ile mezun olduktan sonraki mesleklerinin örtüşme dağılımı

Şekil 12. Hayallerle Gerçeklerin Örtüşme Durumu

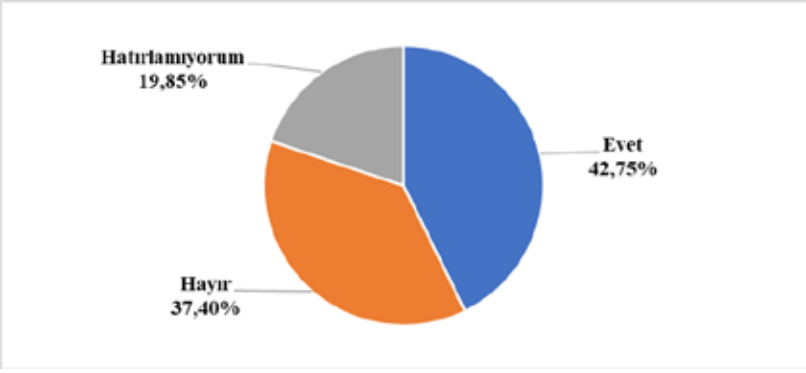

Şekil 12'ye göre mezunların Türk Dili Edebiyatı Bölümünü seçtikleri zamanki meslek hayalleri ile şu an sahip oldukları mesleklerin %42.75 (n= 56) oranında örtüştüğü, %37.4 (n= 49) oranında ise örtüşmediği görülmektedir. Bu soruya "hatırlamıyorum" yanıtını verenlerin oranı ise %19.85'tir (n= 26).

3.11. Mezunların Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirdikten sonra hissettikleri duygu durumu

Şekil 12. Duygu Durumları

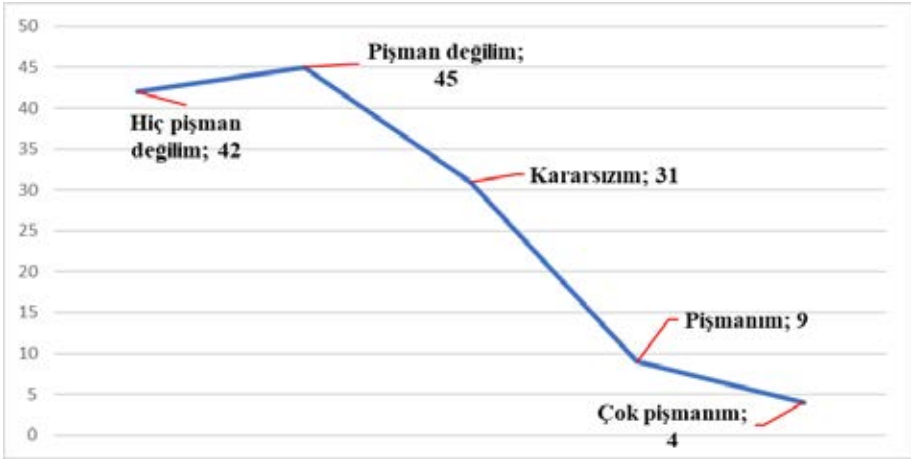

Şekil 13'e göre mezunlar Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirdikleri için kendilerini yüksek oranda (%66.5; n=87) pişman hissetmemektedirler. %23.7'si (n= 31) "kararsız" olduğunu ifade ederken %10'u (n= 13) ise pişman olduğunu belirtmektedir. Bir sonraki soruda pişman olduğunu ifade edenlere bu durumun sebebi sorulmuş ve mezunlardan şu yanıtlar toplanmıştır:

K8: *Bosna Hersek'te üniversite, enstitü veya devlet okulunda çalışmayacaksanız, Türk Dili ve Edebiyatı mezunlarıyla kurslarda dili öğrenenler arasında iş hayatında pek bir fark yoktur.*

K22: İşsizlikten dolayı.

K32: Jako teško se dolazi do posla (İş bulmak çok zor.)

K33: Nema posla. Iako se radi u više škola norma se ne može popuniti i moram honorarno raditi da bih dostigla prosječnu platu u BiH, a i to je ako imam sreće taj mjesec s poslom. (İş yok. Birçok okulda çalışmama rağmen bu normu karşılayamıyorum ve Bosna Hersek'teki ortalama maaşa ulaşmak için yarı zamanlı çalışmam gerekiyor, tabii eğer o ay bir iş bulma şansım varsa.)

K55: Türkçe hiç kullanamıyorum. Memnum değilim.

K62: Svaka godina je borba za posao (Her yıl bir iş mücadelesidir.)

K76: İş yok.

K85: Časovi su problem nisam još nigdje radila da sam imala punu normu. Sve više i više djeca biraju njemački bez obzira koliko se insan trudio da ih osvoji. Nažalost nije više ni do države do naroda je ali šta bi tako je kako je. (Dersler sorun oluyor, programım doluyken henüz hiçbir yerde çalışmadım. Giderek daha fazla çocuk, ne kadar ikna etmeye çalışırsa çalışsın, Almancayı seçiyor. Ne yazık ki artık bu devletin bile elinde değil, milletin elinde ama ne yaparsınız, bu böyle.)

K108: Her yıl, müdürün keyfi davranışlarına ve Türkçe'nin ikinci yabancı dil olarak daha az seçilmesine tanık oluyoruz. Zamanı geri alabilsem, asla üniversitede 5 yılımı Türkçe öğrenmeye harcamazdım. İş perspektifi neredeyse yok denecek kadar az.

4. Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonuçlarına göre anketi dolduran mezunların %89.3'ünün kadın olması bölüme kadınların daha çok rağbet gösterdiği sonucunu ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda Bosna Hersek'in ilk açılan Saraybosna bölümünden katılımcı sayısının %40 olması bu bölüme diğer şehirlere nazaran daha fazla ilgilinin ve mezun verdiğini göstermektedir. Katılımcıların %56sının mezuniyetten hemen sonra işe başlamış olduğunu ifade etmesi olumlu bir sonuç olarak ortaya çıkarken, %18inin ise hiç çalışmamış olması ise mezunların istihdam durumlarını göstermesi ve araştırmamız açısından olumsuz bir sonuç olarak değerlendirilmektedir. Katılımcıların %70'e yakınını halihazırda herhangi bir işte çalıştığını ifade ederken, katılımcıların yarısının Tercihim Türkçe projesi kapsamında Bosna Hersek devlet okullarında Türkçe öğretmenliği yaptığını sonucunu çıkarmıştır. Sonuç olarak Bosna Hersek devlet okullarında Türkçe öğrenen öğrenci sayısı arttıkça doğru orantılı olarak mezunların Türkçe öğretmen olarak istihdam sayıları artacaktır.

Diğer taraftan yine katılımcıların sadece %27'sinin Türk kurumlarında çalışması, sadece %51'inin Türk kurumlarının varlığından haberdar olması ya da bu kurumları tanımamaları, Türk kurumlarında iş bulma imkânın zor olduğu, bu kurumların Türkçe bilmeyi istihdam açısından önemli bir avantaj olarak görmedikleri, ülkedeki Türk kurumları ile Türkoloji öğrencileri ya da mezunları arasından ilişkinin zayıf olduğunu ve bununda istihdam edilmelerine olumsuz bir etki yarattığı sonucuna varılabilir. Son olarak ise Mezunların %74'ünün bölümü okumaktan pişman olmaması olumlu olarak değerlendirilebilirken, diğer taraftan %42'sinin bölümü okumanın hayalleri ile örtüşmediğini ifade etmesi dikkate değer bir veridir.

Kaynakça

Açık, F ve Yavuz R., İ. (2019). Balkanlar'da Türkçe Öğreticilerinin Gözünden Türkçe Dersleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 48, Güz, 299-325.

Bayraktar, Z. (2012). Boşnakça Hırvatça ve Sırpçadaki Türkçe Kelimelerin Balkan Ortak Halk Kültürü Unsurlarının Oluşumundaki Yeri Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi,* 1 (Ocak-Haziran Balkan Özel

Sayısı-I), 119-127.

Çelik, M.E. (2021). Bosna-Hersek'te Türkçe Öğretiminin Güncel Durumu. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi,* 16, Özel Sayı, 108-128.

Çepni, S. (2014). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş*. Celepler Matbaacılık.

Dalar, M. (2008). Dayton Barış Antlaşması ve Bosna-Hersek'in Geleceği. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/9 (16), 91-123.

Demir, N. (Aralık 2016). *Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitimi ve Öğretimi*. 11. International Scientific Conference Knowledge in Pratice'de sunulan bildiri, Bansko, Bulgaristan.

Ekinci, M. U. (2014). *Bosna Hersek Siyasetini Anlama Kılavuzu*. İstanbul: SETA Yayınları.

European Commıssıon (2015). *Enlargement Strategy Paper*. Brussels.

Gökdağ Atsız, B. (2012). Balkanlar: Etnik Karmaşanın Dilsel Boyutları. *Karadeniz Araştırmaları*, 32, 1-27.

Gülçiçek, D. (2021). Dünyada Türkçe Öğretimi (Ed. Aktaş, E ve Halitoğlu V.) *Bosna Hersek'te Türkçe Öğretimi.* Nobel Akademik Yayıncılık.

Ilgar, M., ve Çangal, Ö. (14-16 Kasım 2013). XV. yüzyıldan günümüze Bosna Hersek'te Türkçenin durumu ve Türkçe öğretimi çalışmaları [Sempozyum Sunumu]. Uluslararası Dil ve Edebiyat Çalışmaları Konferansı "Balkanlarda Türkçe", Tiran, Arnavutluk.

Karagülle D. (2019). *Bosna Hersek'te Eğitim (1751-1905).* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sivas Cumhuriyet Üniversitesi. Sivas.

Karasar, N. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Akademik Yayıncılık.

Kayadibi, N. (2013). Balkanlarda Türkçe Eğitimi ve Öğretimine Genel Bir Bakış. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi'nde Sunulan Bildiri. Bosna Hersek. https://www.researchgate.net/publication/312497849_BALKANLARDA_TURKCE_EGITIMI_VE_OGRETIMINE_GENEL_BIR_BAKIS

Kırbaç, S. (2013). Türk Dilinin Boşnakça ile İlişkileri ve Abdulah Škaljić. *International Journal of Social Science*, 6 (4), 895-911.

Melanlıoğlu, D. (2016). Bosna Hersek Örneğinde Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenen Çocukların Dinleme Alışkanlıkları. *Avrasya Etüdleri* 50 (2), 529-546.

Solak, E. (2011). Bosna Hersek'te Türkçe ve Türk Dili Eğitimi ile İlgili Çalışmalar. *Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi* 2 (2), 165-174.

Tursunovic, M. (2019). *Bosna Hersek'te Türkçe Öğretiminin Tarihi ve Uygulanan Metotların İncelenmesi.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi. İstanbul.

Tuzla Üniveristesi Felsefe Fakültesi (UTFF) (Erişim Tarihi: Temmuz 2024) Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Genel Bilgiler http://www.ff.untz.ba/index.php?page=Odsjek-za-turski-jezik

YEE. (2009). Yunus Emre Enstitüsü. (Erişim Tarihi: Temmuz 2024) https://www.yee.org.tr/tr/kurumsal/yunus-emre-enstitusu

Zenica Üniversitesi Felsefe Fakültesi (UZFF) (Erişim Tarihi: Temmuz 2024). Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Genel Bilgiler https://ff.unze.ba/turski-jezik-i-knjizevnost-1-ciklus/

SLAVOLJUB ĐINĐIČ'İN UDŽBENIK TURSKOG JEZIKA ADLI KİTABININ YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇENİN ÖĞRETİLMESİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Özlem Kurt[1]
Dr. Öğr. Üyesi Seyhan Murtezan Ibrahimi[2]

Özet

Türkçenin bir bilim dalı olarak incelenmesi ve yabancı dil olarak öğretilmesi, köklü ve zengin bir geçmişe dayanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde ve Türk bilim insanları tarafından yapılan çalışmaların yanı sıra, Türkçeye her zaman Türkiye sınırları dışında da büyük bir ilgi duyulmuş ve bu dil üzerine pek çok araştırma yapılmıştır. Bu ilgi, özellikle tarih boyunca Osmanlı Devleti'nin etkisi altında kalan Balkanlar gibi bölgelerde daha belirgin hale gelmiştir. Bu coğrafyada, Türkçenin hem bilim dili olarak incelenmesi hem de yabancı dil olarak öğretilmesi üzerine birçok akademik çalışma ve eğitim programı geliştirilmiştir. Farklı halkların Türkçeyi öğrenme süreçlerine katkı sağlamak amacıyla çeşitli dil öğretim yöntemleri ve materyalleri geliştirilmiştir. Bu bağlamda, Sırp Türkolog Slavoljub Đinđi , Sırbistan'da Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesine önemli katkılarda bulunan önde gelen Türkologlar arasında yer almaktadır. Đinđič'in 1979 yılında yazdığı *Udžbenik Turskog Jezika* adlı kitabı, Sırbistan'da Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi için hazırlanan ilk ders kitabı olma niteliğine sahiptir. Bu çalışma, bu önemli kitabın kapsamlı bir incelemesini yapmaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış; doküman analizi yoluyla elde edilen veriler tematik ve betimsel analiz yöntemleriyle detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. Kitap, Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı ile Doğu Dilleri bölümlerinin 1. ve 2. sınıf öğrencilerinin dil öğrenme ihtiyaçlarını karşılamak üzere hazırlanmış olup, özellikle Türkçe dil bilgisi, doğru telaffuz ve çeviri becerilerinin geliştirilmesine odaklanmıştır. Ayrıca kitap hem sınıf içi dersler hem de bireysel çalışma için uygun şekilde tasarlanmış olup, öğrencilerin Modern Türk Edebiyatını okuyabilme becerilerini de geliştirmeyi hedeflemektedir. Kitap, dil becerileri dışında, öğrencilerin günlük konuşma dili ile sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel konular üzerinde de uzmanlaşmalarını sağlayacak zengin içeriklere yer vermektedir

Anahtar Kelimeler: Slavoljub Đinđič, yabancı dil olarak Türkçenin öğretimi, Sırbistan'da Türkçe öğretimi, ders kitabı inceleme

1 Uluslararası Balkan Üniversitesi, ozlem.kurt@ibu.edu.mk, ORCID:0000-0002-6917-4776.
2 Uluslararası Balkan Üniversitesi, smibrahimi@ibu.edu.mk, ORCID: 0000-0002-0287-4073.

AN ANALYSIS OF SLAVOLJUB ĐINĐIĆ'S UDŽBENIK TURSKOG JEZIKA IN THE CONTEXT OF TEACHING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE

Abstract

The study of Turkish as a foreign language has a long-standing history, with research conducted both within and beyond Turkey's borders. Turkish has been a subject of academic interest, particularly in the Balkans, where numerous studies on its teaching and learning have taken place. Serbian Turkologist Slavoljub Đinđič significantly contributed to this field with his 1979 book *Udžbenik Turskog Jezika*, the first textbook on teaching Turkish as a foreign language in Serbia. This study employs a qualitative research method, utilizing document analysis, and descriptive analysis to explore Đinđič's work. Findings reveal that the book was designed to meet the needs of first- and second-year students in the Turkish Language and Literature and Eastern Languages Departments of the Faculty of Philology. Its focus is on Turkish grammar, pronunciation, translation, and Modern Turkish Literature, with content applicable to both classroom instruction and independent learning. Moreover, the book aids students in developing linguistic skills for socio-economic, political, and cultural discussions.

Keywords: Slavoljub Đinđič, teaching Turkish as a foreign language, teaching Turkish in serbia, textbook analysis

1.Giriş

Uzun yıllar Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bulunan Balkan ülkelerindeki Türk ve Türkçenin etkisi yadsınamaz. Türklerin hüküm sürdükleri coğrafyada yaşayan diğer milletlerin Türkçe öğrenmeleri hiçbir zaman zorunluluk hâline gelmemiştir, fakat Osmanlı Dönemi'nde Balkan ülkelerinde yaşayan diğer millet mensuplarının Türkçe öğrenmeleri bir itibar göstergesi olmuştur. Osmanlı döneminde bölgedeki hâkim güç Türkler olduğu için bölgedeki diğer topluluklar tarafından günlük yaşamda ve resmi işlerde iletişim dili olarak Türkçe kullanılmıştır. Türkçenin bu etkisi Osmanlı Devleti'nin bu topraklardan çekilmesi ile bir süre daha kalıcılığını sürdürmüştür. Balkanlarda yaşayan milletler Türklerle birlikte yaşamanın sonucu olarak dillerine geçen Türkçe kelimeleri ve Türk kültürünün kendi kültürlerine olan etkilerini araştırma ihtiyacı duymuşlardır. Bu durum Balkanlardaki Türkoloji çalışmalarının başlamasında önemli bir yere sahiptir.

XX. yüzyılın başlarında Balkanlar'da yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin akademik anlamda ilk olarak Belgrad Üniversitesinde görülmeye başlanmıştır. Günümüze kadar aktif çalışmalarıyla birlikte varlığını sürdüren ve aynı zamanda Balkanlar'daki ilk Türkoloji kürsüsü özelliğine sahip olan Belgrad Üniversitesi Türkoloj Kürsüsü, 17 Temmuz 1926 yılında Viyana Doğu Dilleri Okulu'ndan mezun olan Fehim Bajraktarević tarafından Belgrad Üniversitesi Filoloji Fakültesi bünyesinde kurulmuştur (Đukanović, 1968, s. 486). Fakat Felsefe Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'nde Türkçe seçmeli ders olarak, 1925 yılında Fehim Bajraktarević tarafından okutulmaya başlanılmıştır. İlk olarak Felsefe Fakültesi bünyesinde karşımıza çıkan Türkoloji Kürsüsü, 1960-1961 eğitim yılında Filoloji Fakültesinin kurulmasıyla Felsefe Fakültesinden ayrılmış ve Filoloji Fakültesi bölümlerinden biri olarak yerini almıştır.

Belgrad Türkoloji Kürsüsünün kurulması ve Türkçe eğitimin verilmesi Sırpların bilimsel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla başlatılmıştır. Sırbistan uzun yıllar boyunca Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer almış ve Sırpların Türklerle çeşitli ilişkileri olmuştur. Bu ilişkiler neticesi olarak Türkler Sırp kültüründe önemli izler bırakmış. Bu durum Türkoloji Kürsüsünün kurulmasında başlangıç noktasını oluşturmaktadır.

Đukanović (1968), Sırpların dillerini, tarihlerini, kültürlerini ve edebiyatını anlamak için önce Türkçeyi ve Türk Edebiyatını anlaması gerektiğini ifade etmektedir (s. 478). Sırpların kendi dil ve kimliklerini anlamanın yolu Türkçeden geçmekteydi. Dolayısıyla, Belgrad Üniversitesinde yabancı dil olarak Türkçenin öğretilmesi ve öğrenilmesindeki temel amaç, Sırpların kendi dil ve tarihlerini araştırmaktır.

Türkçe ve Sırpça tarihi süreçte ikili ilişkilerde bulunmuş iki dili oluşturduğu için, Belgrad Üniversitesi Türkoloji Kürsüsü araştırmacılarının ilk çalışmalarından biri *Türkçe-Sırpça Sözlük* hazırlamak olmuştur. Slavoljub Đjindjić öncülüğünde hazırlanan ilk *Türkçe-Sırpça Sözlük* 'ün ortaya konulmasındaki temel amaç Türkçe ve Sırpçanın ilişkisini ortaya koymak ve Yugoslavya'daki diğer Türkoloji Kürsülerinin gelişimine katkı sağlamaktır. Aynı zamanda Türkçe öğrenenlere yardımcı bir araç olması da öngörülmüştür (Đjindjić, 2018, s. 300).

Türkçe öğretiminin en önemli araçlarından birini ders kitapları oluşturmaktadır. Bundan dolayı Slavoljub Đjindjić 1979 yılına *Udžebnik turskog jezıka* (*Türkçe Ders Kitabı*)'yı yayımlamıştır. Temle düzeye göre hazırlanmış olan bu ders kitabı 1. ve 2. sınıflarda kullanılmıştır. *Udžbenik turskog jezıka* (*Türkçe Ders Kitabı)'*nın altıncı baskısı 2012 yılında Belgrat'ta yapılmıştır.

Bu çalışmada Slavoljub Đinđič tarafından 1979 yılında yazılmış olan *Udžbenik Turskog Jezika* adlı kitap yabancı dil olarak Türkçenin öğretilmesi açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Kitabın incelenmesinde Kurt'un *Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretimi Kitap Değerlendirme Ölçüt Listesi* dikkate alınmaktadır (Kurt, 2023:78-80). Bu bağlamda *Udžbenik Turskog Jezika* adlı kitap yabancı dil olarak Türkçenin öğretilmesi açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşmak için şu sorulara cevap aranmıştır:

Udžbenik Turskog Jezika adlı kitabın genel özellikleri nelerdir?

Udžbenik Turskog Jezika adlı kitapta hangi dil öğretim yöntemi kullanılmıştır?

Udžbenik Turskog Jezika adlı kitapta dört temel dil becerisini öğretimini kapsamakta mıdır?

Udžbenik Turskog Jezika adlı kitapta dil bilgisi öğretimine yer verilmiş midir?

Udžbenik Turskog Jezika adlı kitapta kelime öğretimi nasıl ele alınmıştır?

Udžbenik Turskog Jezika adlı kitapta kültürel etkileşim nasıl yapılmaktadır?

2.Yöntem

Çalışmada nitel araştırma modeli kullanılmıştır. Çalışmanın temelini oluşturan verilere ulaşmada nitel araştırma modelinin doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi, araştırılması planlanan olgu ve olgular hakkında bilgi içeren sözlü, yazılı vb. materyallerin incelenmesini kapsamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s.189). Elde edilen verilerin analizinde ise betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Betimsel analizde veriler, önceden belirlenmiş olan temalara göre özetlenir ve yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2004).

3.Bulgular

3.1.Udžbenik Turskog Jezika Adlı Kitabın Genel Özellikleri

Slavoljub Đinđič (Slavolyub Cinciç) tarafından 1979 yılında kaleme alınan eser, Türk Dili ve Edebiyatı ile Doğu Dilleri bölümü 1. ve 2. sınıf öğrencilerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hazırlanılmıştır. *Udžbenik Turskog Jezika* herhangi bir bileşene sahip olmayan ders kitabı niteliğindedir. Kitabın iç düzeni Türkçe dil bilgisi konularının dikkate alınarak düzenlenmiştir. Ön sözünde kitabın hedef kitlesi olarak Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı ile Doğu Dilleri bölümü 1. ve 2. sınıf öğrencileri olduğu ve kitabın aynı öğrencilerin temel ders olarak Türkçeyi öğrenmeleri için hazırlandığı belirtmektedir. *Udžbenik Turskog Jezika*

yabancı dil olarak Türkçe öğretimi için Sırpça hazırlanılan ilk kitap olma özelliğine sahip olduğu için sadece üniversitede değil, yerel olarak Türkçe öğretimi ihtiyacını karşılayacağını da yazar tarafından belirtilmektedir. Açıklamaların Sırpça-Hırvatça olması, kitabın nasıl kullanılacağı ön sözünde belirtilmesi ve cevap anahtarı barındırdığı için sınıf içi kullanım dışında da bireysel kullanıma da uygun olduğu yazar tarafından belirtilmiştir. Kitapta ayrıntılı içindekiler tablosuna ve kaynakça bölümlerine yer verilmiştir.

Kitabın ön sözünde yazar, yazılış amacı ve içeriği ile ilgili bilgi vermektedir. Sekiz yıl boyunca üniversitede işlediği ders konuları ve alıştırmaların kitabın bel kemiğini oluşturduğunu belirtir. Kitap öğrencilerin alıştırmalar yolu ile dil bilgisi ve yazılı materyalleri özümsemesi, doğru telaffuza sahip olmaları, her iki dilde doğru çeviri bilgisini edinmeleri ve modern Türk dilinde yazılmış olan edebî eserleri öğrencilerin bağımsız ve bireysel olarak okuyabilmeleri amacı ile yazılmıştır. Yazar kitaptaki konuların, kelimelerin ve alıştırmaların seçimi ve düzenlenmesini öğrencilerin günlük hayattaki konuşmalarına ek olarak sosyo-ekonomik, siyasî ve kültürel konularda da uzmanlaşmalarını göz önünde bulundurarak düzenlendiğini belirtmektedir. Bu düzenlenmeyi hangi ölçütlere dayanarak gerçekleştirdiğini belirtmemiştir. Kitabın incelenmesi sonucunda başvurulan kaynak eserler ve yazarın kendi kişisel deneyimlerinden hareket ederek düzenlemenin gerçekleştirildiği görülmektedir.

Kitabın ilk on beş konusunda yer alan metinler yazar tarafından oluşturulmuş ve birbirinden bağımsız farklı cümlelerden oluşmaktadır. Kitabın ön sözünde yazar içerik ve dil bakımından tutarlı ve birbiri ile ilgili metinler oluşturabilmesi için dil bilgisi ve kelime bilgisi materyallerinin yeterli olmadığını ve bu yüzden böyle bir yol izlediğini belirtmektedir. On altıncı üniteden itibaren kitapta özgün (otantik) metinler kullanılmaya başlanılmıştır. Özgün (otantik) metinlerin yanı sıra işlenilecek olan dil bilgisi yapısını desteklenmesi için birbirinden bağımsız cümlelere de yer verdiği belirtilmektedir. Bu cümlelerin hacmi, konuda işlenilecek olan dil bilgisi yapılarının özgün (otantik) metinlerde hangi sıklıkta bulunduğu ile bağlantılıdır. Örneğin işlenilecek olan dil bilgisi yapısı yirmi birinci konuda yer alan özgün (otantik) metnin sekiz cümlesinde yer aldığı için metni destekleme amaçlı olarak sadece dokuz cümleye yer verilmektedir. Cümlelerin oranı diğer konulara kıyasen daha azdır.

Yazar kitabın ilk bölümlerinde öğrencilerin dil bilgisi ve kelime bilgisine daha çok ihtiyaç duyduklarından dolayı daha fazla bu iki konu üzerinde durduğunu ve bu yüzden çeviriye daha az önem verdiğini belirtmektedir. Yazar kendi tecrübesine dayanarak, öğrencilerin öğrenmekte en çok zorluk çektiği konuların anlatımında daha titiz davrandığını da belirtmektedir. Bunların sırasıyla ünlü uyumu, ünsüz yumuşaması, ad durum ekleri, Sırpçadan farklı olduğu için genitif (ilgi durumu) eki olduğunu belirtir. Özellikle fiilimsiler, mastar eklerinin sözdizimini ve işlevlerini detaylı olarak açıklanmaktadır.

Dil bilgisi bölümü işlendikten sonra amaca yönelik uygulamalar gerçekleştirmek üzere küçük bir metin seçkisi uyarlanmıştır. Uyarlanan metinler halk edebiyatı, XX. yüzyıl edebiyatından seçmeler, karmaşık edebî, dil, tarih, ekonomi, bilim, tiyatro,

turizm vb. metinlere yer almaktadır. Bunların dışında kitapta 2.500 kelimeden oluşan Türkçe- Sırpça-Hırvatça ve Sırpça-Hırvatça – Türkçe sözlüğe de yer verilmiştir.

Ön sözünde yazar tarafından kitapta bazı eksikliklerin bulunduğunu, kitap hazırlama aşamasında birkaç temel ölçütü birleştirmenin kolay olmadığını, fakat her şeyden önce ders kitabının üniversite eğitimine yeni başlayanlar için hazırlandığını, bu nedenle konuların sunumunda aşamalılık ilkesini uyguladığını ve bilimsel bir yaklaşım uygulayarak dil hakkındaki gerekli olan teorik açıklamalara yer verdiği de belirtilmiştir.

3.2. Udžbenik Turskog Jezika Adlı Kitaptaki Dil Öğretim Yöntemi

*Udžbenik Turskog Jezika'*da yer verilen dil bilgisi konularına ilişkin kurallar Sırpça olarak açıklanmış, kurallara örnek cümleler verilmiştir ve kitapta hâkim olan dil Sırpçadır. Kitapta yer alan metinlere ek olarak öğretilmesi amaçlanan kelimeler iki dilli kelime listeleri ile sunulmaktadır. Alıştırmalarda okuma metinlerine yukarıda bahsedilen noktaların uygulanması istenilmiş ve her iki dilde çeviriye olanak sağlanılmıştır. Yukarıdaki ipuçlarından hareketle kitabın Dil Bilgisi-Çeviri Yöntemine göre yazıldığını söylemek mümkündür.

Kitabın toplam hacmi 446 sayfadır. Kitap Ön Söz, Giriş, Bibliyografya ve İçindekiler haricinde 4 ana bölümden oluşmaktadır. Kitabın ön sözünde, yazılma amacı ve içeriği hakkında bilgiler yer almaktadır. Giriş bölümü iki alt başlıkla ayrılmıştır. İlk başlıkta Türkçenin hangi dil ailesine ait olduğu, akraba dilleri, hangi ülkelerde konuşulduğu ve Türkçenin tarihî seyri hakkında bilgilere yer verilmiştir. İkinci alt başlıkta Türkçenin yapısı ve sondan eklemli bir dil olduğu açıklanır.

Giriş bölümünden sonra yer alan Bibliyografya 'da yazarın kitabı hazırlarken başvurduğu kaynak eserleri vermektedir. Bu bölümde yirmi üç kaynak eserinin künyesi bulunmaktadır. Kitabın hazırlanma aşamasında konsept olarak dikkate alınan kitap Andrey Nikolayeviç Konanov'un *Грамматика современог турецкого литературного языка* (Modern Türk Edebî Dilinin Dil Bilgisi) kitabıdır. Batılı kaynaklar haricinde Türkiye'de basılan çok sayıda eserden de faydalanıldığı görülmektedir. Türkiye'de basılan kaynakların etkisi, özellikle kitaptaki özgün (otantik) metin seçiminde görülmektedir.

Kitap Ortografiye Giriş ve Ses Bilgisi, Dil Bilgisi, Küçük Okuma Kitabı ve Sözlük olmak üzere dört ana bölümlerinden oluşmaktadır. Anlatım referans maddeler üzerinden yapılmıştır ve kitapta 33'ü Otografiye Giriş ve Ses Bilgisi bölümünde ve 273'ü Dil Bilgisi bölümünde olmak üzere toplam 306 referans maddeden oluşmaktadır. Ortografiye Giriş ve Ses Bilgisi bölümü telaffuz alıştırmalarıyla desteklenmiş Türkçe ses bilgisi açıklamalarından oluşmaktadır.

Kitabın temel bölümünü oluşturan Dil Bilgisi bölümü "Ders" başlıkları altında ele alınmış 27 üniteden oluşmaktadır. Ünitelerin tamamı "Okuma Metni", "Kelimeler", "Dil Bilgisi Açıklamaları" ve "Alıştırmalar" olmak üzere dört başlıkta düzenlenmiştir. Okuma metinleri önceki ünitelerde açıklanan kuralların ve öğretilen kelimelerin tekrar edilmesini göz etmekle birlikte, söz konusu olan ünitede açıklanacak olan yeni dil bilgisi yapılarının öğrencilere sezdirilmesi ve yeni Türkçe kelimelerin

öğretilmesi üzerine durulmaktadır. Bu yüzden hemen metnin devamında metinde geçen yeni kelimelerden oluşan iki dilli kelime listesi bulunmaktadır.

Dil bilgisi açıklamaların devamında yer verilen "Alıştırmalar" bölümünde toplam 92 alıştırma tespit edilmiştir. Alıştırmaların odak noktası ünite içerisinde açıklanılan dil bilgisi yapılarının uygulanmasıdır. Öğrenilen dil bilgisi yapılarının uygulanmasında dil bilgisi kuralları okuma, konuşma ve yazma becerisiyle bütünleşik bir şekilde ele alınılmıştır. Kitapta on iki farklı alıştırma türü tespit edilmiştir fakat en yaygın olarak kullanılan alıştırma türü cümle dönüştürme ve çeviri alıştırmalarıdır. Alıştırmaların tamamı bireysel çalışmaya uygun olacak şekilde tasarlanmıştır. Alıştırma yönergeleri ise doğrudan yapılması gereken eylemi içeren kısa Sırpça cümlelerden oluşmaktadır. Kitaptaki Alıştırmalar bölümüyle birlikte yazarın geleneksel dil öğretim yönteminden sıyrılarak dil becerilerini de ortaya koyduğunu ve iletişimsel yetinin kazandırılmasına yönelik de girişimlerin yapıldığı tespit edilmiştir. Ancak bu tür alıştırmaların çok az sayıda olması ve 58 alıştırmanın cümle değiştirme ve çeviri alıştırmaları türünden olması bu girişimleri desteklemede yetersiz kalmaktadır.

3.4. Udžbenik Turskog Jezika Adlı Kitapta Dört Temel Dil Becerisinin Sunumu

Kitapta dinleme becerisi dışındaki dört temel dil becerisine yönelik alıştırmalara yer verilmiştir. Bu yüzden bu kategori okuma, konuşma ve yazma becerisi üzerinden değerlendirilmektedir.

3.4.1. Okuma Becerisi

Dört temel dil becerisi arasında kitapta en çok üzerinde durulan beceri okuma becerisidir. Kitaptaki her bir ünitede okuma becerisine yer verilmesiyle birlikte kitabın "Küçük Okuma Kitabı" başlıklı bölümü de tamamen okuma becerisinin geliştirilmesine yöneliktir. Okuma metinlerinin bulunduğu bölümde anlama alıştırmalarına ve öğrencilerin bilgilerini sınayabilecekleri alıştırmalara yer verilmemiştir. "Küçük Okuma Kitabı" isimli ikinci bölümü 45 sayfadan oluşmaktadır. Bu bölümde on iki fıkra, on yedi şiir, on beş deneme yazısı ve bir hikâye olmak üzere toplam kırk beş özgün metin tespit edilmiştir. Ayrıca on dört atasözü ve on bir bilmeceye de yer verilmiştir.

Dil bilgisi açıklamaları bölümünde ise 18 özgün (otantik) ve 26 özgün (otantik) olmayan metin tespit edilmiştir. Bu bölümdeki okuma metinleri üniteye giriş niteliğini taşımaktadırlar. Okuma metinleri dil yapıları ve kelimelerin bağlam içerisindeki sunumu için bir araç olma özelliğine sahiptirler. Bu bölümdeki özgün metin türleri olarak biyografi, şiir, hikâye, roman kesitleri ve fıkra türünden metinlere yer verilmiştir. Özgün olmayan metinler ise tamamen öğretilmesi planlanan dil yapılarına özel olarak tasarlanmış, birbirinden kopuk bağımsız cümleler oluşturmaktadır. Örneğin 14.Ünite'de verilen okuma metni içeriğindeki cümlelerin tamamı şart cümlelerinden oluşmaktadır:

Ekrem havaalanında ise bulacağım. Sana para lazımsa yarın getireceğim. Manto

şimdi lazım değilse eve bırak. Paran varsa keyifli ol! Bugün vaktin yoksa yarın gel. Vaktiniz yoksa başka defa konuşacağız.

Aynı ünitenin "Dil Bilgisi Açıklamaları" bölümü incelendiğinde ise açıklamaların merkezinde şart kipinin anlatıldığı tespit edilmiştir. Özgün olmayan metinlerinin konu ve içerikleri tamamen öğretilmeyi planlana dil bilgisi yapısı ile ilgilidir. Özgün metinlerin konu ve içerikleri ise farklılık göstermektedir. Genellikle Türk Edebiyatı temsilcilerinden Sabahattin Ali, Yakup Kadri, Reşat Nuri Güntekin, Necati Cumalı, Atilla İlhan, Refik Halit Karay, Yaşar Kemal, Peyami Safa, Kemal Tahir gibi isimlerin eserlerinden alıntılara yer verirken aynı zamanda halk edebiyatı başlığı altında fıkralara, atasözleri ve bilmecelere de yer verir. Yahya Kemal Beyatlı, Fazıl H. Dağlarca, Ahmet Haşim, Cahit Sıtkı Tarancı, Orhan Veli Kanık, Cahit Külebi, Necati Cumalı ve Gülten Akın'ın da bazı şiirleri XX. yüzyıl Türk Şiiri alt başlığında okuma metinleri olarak sunulur. Bunların dışında edebiyat, dil, tarih, sinema, ekonomi ve turizm gibi alanlarla ilgili yazılmış olan deneme yazıları özgün okuma metinleri olarak kitapta sunulmuştur. Kitapta yer alan okuma metinlerinin öğrencilerin dikkatlerini dağıtacak şekilde uzun olmadıkları ve kitap ilerledikçe metinlerin hacim olarak büyüdükleri metinlerin öğrencilerin seviyelerini dikkate alarak hazırlandıkları hakkında ip ucu vermektedir. Ayrıca kitabın hedef kitlesi olarak Belgrad Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencileri olarak belirlendiği göz önünde bulundurulursa özgün metin tercihlerinin konu ve içerik bakımından öğrencilerin ilgisini çekmek için çok isabetli olduğu söylenebilir.

Okuma metinlerine yönelik anlama alıştırmalarının mevcudiyetine baktığımızda ise, metinlerle doğrudan ilintili olan ve toplam dokuz sorudan oluşan iki alıştırma tespit edilmiştir. Örneğin 18.Ünite'de okuma metni olarak Peyami Safa'nın Sözde Kızlar isimli romanından bir kesit sunulmuştur. Aynı ünitenin alıştırmalar bölümündeki ilk alıştırmada bu metne ilişkin beş soru bulunmaktadır:

- Peyami Safa'nın Sözde Kızlar romanını okudunuz mu?

- Mebrure kimdir?

- Niçin idareye geldi?

- Karnını doyurmaya mı geldi?

- Odacı ona nasıl baktı?

Okuma anlama soruları bilgiyi anlama ve kavrama boyutuna ilişiklin sorulardan oluşmaktadır. Burada herhangi bir uygulamaya yer verilmemiştir. Soru yönergelerinde sadece soruların cevaplanmasına ilişkin bilgi paylaşılmış, sözlü veya yazılı olarak cevaplanmasına değinilmemiştir. Sorular üretici dil becerileriyle bütünleştirilmiş fakat hangi beceriyle ilişkilendirileceği kararı öğreticiye bırakılmıştır. Bu durum da kitabın zayıf bir özelliğini temsil etmektedir.

3.4.2. Konuşma Becerisi

Kitapta doğrudan konuşma becerisine yönelik bir bölüm ve alıştırmalar tespit edilmemiştir. "Alıştırmalar" bölümünde yer alan ve kısa cevap gerektiren açık

uçlu soruların yönergesinde sadece "Soruları Cevaplayın" ibaresi yer almaktadır. Örneğin, Geniş Zaman'ın konu olduğu 15.Ünite'nin "Alıştırmalar" bölümündeki üçüncü alıştırmada on bir açık uçlu soru tespit edilmiştir:

- Ülkemizde yağmur ne zaman yağar?

- Kışın kar çok mu olur?

- Dünyanın neresinde yağmur hiç yağmaz?

- Ders yılı ne zaman başlar?

- Günde ne kadar çalışırsınız?

- Belgrad'ın nüfusu yıldan yıla artar mı?

- Sonbaharda ne ekilir?

- Belgrad'dan hangi nehirler geçer?

- İstanbul treni kaçta kalkar?

- Öğretmen ne yapar?

- Balıklar nerede yaşar?

Açıklamalar bölümünde yer verilen geniş zamanın dikkate alınarak hazırlandığı sorular incelendiğinde ise hem konuşma hem de yazma becerisine uygulanmasının mümkün olacağı tespit edilmiştir. Kitaptaki toplam 92 alıştırmadan sadece dördü kısa cevap niteliğinde ve konuşma becerisiyle ilişkilendirmeye uygun olduğu tespit edilmiştir. Konuşma becerisi kategorisinde değerlendirilmesi mümkün olan diğer veriler ise "Ortografi ve Ses Bilgisi Öğretimi" bölümünde tespit edilen telaffuz eğitimi verileridir. "Ortografi ve Ses Bilgisi Öğretimi" bölümünde Türkçe ve Sırpça ses sistemlerinin karşılatırılması verilmiştri. "ğ", "ı", "ö" ve "ü" haricindeki tüm seslerin Sırpça karşılığı olduğu belirtilmiştir. "ğ" Arapça "gayın" veya Fransızca "r" sesine uygun olarak telaffuz edildiği açıklanmıştır. "ı" sesinin Rusçadaki kalın "i"ye yakın bir ses olduğu belirtilmiştir. "Ö" sesi Fransızca "eu" veya Almanca "ö" ile aynı şekilde telaffuz edildiğini ve "ü"nün ise Fransızca "u" ve Almanca "ü"ye benzer bir şekilde telaffuz edildiği belirtilmiştir.

3.4.3. Yazma Becerisi

Kitapta öğrencilerden etkin bir şekilde yazmasını gerektirecek alıştırmalara yer verilmemiş olmasına rağmen, dil bilgisi alıştırmalarının tamamı yazma becerisiyle ilişkilendirilmiştir. Kitapta en yoğun olarak karşımıza çıkan yazma alıştırmaları çeviri alıştırmalarıdır. Kitaptaki toplam 92 alıştırmadan 28'ini Sırpçadan Türkçeye çeviri alıştırmaları oluşturmaktadır.

Yazma becerisine yönelik kitapta tespit edilen diğer veriler "Ortografi ve Ses Bilgisi" bölümünde yer alan yazım maddeleridir. Alfabe işaretlerinden (') kesme işareti, (^) düzeltme işareti ve büyük harf kullanımı olmak üzer yazma becerisine

ilişkin 3 madde tespit edilmiştir.

3.5. Udžbenik Turskog Jezika Adlı Kitapta Dil Bilgisi Öğretimi

Kitabın bel kemiğini oluşturan dil bilgisi açıklamaları Türkçe alfabenin verilmesiyle başlamaktadır. Türkçe alfabe tablo şeklinde sunulmuştur.

Görsel 1: Udžbenik Turskog Jezika Kitabında Türkçe Alfabe Sunumu

& 1. *Turski alfabet*

Slova	Naziv slova	Vrednost slova
A a	a	a
B b	be	b
C c	ce	dž
Ç ç	çe	č
D d	de	d
E e	e	e
F f	fe	f
G g	ge	g
Ğ ğ	yumuşak ğe	meko ge
H h	he	h
I ı	ı	muklo i
İ i	i	i
J j	je	ž
K k	ke	k
L l	le	l
M m	me	m
N n	ne	n
O o	o	O
Ö ö	ö	fr. eu. nem. ö

Üç sütundan oluşan tablonun ilk sütununda Türkçe büyük ve küçük harfleri ortada harflerin ismi ve en sağda da Sırpça karşılığı verilmiştir. Kitaptaki dil bilgisi konuları Ses Bilgisi ve Yapı Bilgisi olarak iki başlık altında incelemeye uygun olarak ele alınmıştır.

3.5.1. Ses Bilgisi Öğretimi

Ses bilgisi öğretimi bölümü toplamda yirmi üç sayfadan oluşmaktadır. Bu bölümde Türkçe sesletimin ayrıntılarıyla incelendiği, Sırpçadan farklı olan ve yazarın önemli olarak gördüğü noktalara değinildiği 33 maddelik açıklamalar yer almaktadır. İlk maddede Türkçe alfabe, sesletim ve Türkçe harflerin Sırpça-Hırvatça karşılıklarına yer verilmektedir. 2.maddede Türk alfabesinde 29 harfin olduğu ancak kesme ve inceltme işaretlerinin de birer ortografi işareti olduğunu ve bu iki işaretin hangi durumlarda nasıl kullanıldığını örneklerle açıklanmaktadır. 3.maddede büyük harf kullanımını açıklanır ve büyük harf kullanımı hususunda Sırpçadaki kullanım için geçerli olan tüm durumların Türkçe için de geçerli olduğu için sadece farklı

olan kullanım durumlarına yer verilir ve bu durumlar örnekler ile açıklanır. 4.-6. meddelerde sesli harfler, 7. ve 8.maddelerde sessiz harfler açıklanılır. Her bir harfin Sırpça-Hırvatça karşılığı verilir ve o harfi içeren örnek kelimeler ile anlatım desteklenmiştir. 9.-27.maddelerde ünlü uyumu, ünsüz uyumu, ses olayları ve kaynaştırma harfleri örneklerle desteklenerek açıklanmaktadır. 28.-33.maddeler ile vurguya ayırılmıştır.

3.5.2. Yapı Bilgisi Öğretimi

Dil bilgisi bölümü kitabın ana bölümünü oluşturur. Bu bölüm toplamda 298 sayfadır. Dil bilgisi bölümü "Ders" başlıkları ile adlandırılmış olan toplam 27 üniteden oluşur. Ünitelerin her biri sıra numaraları ile sıralanmıştır. Bölüm "Birinci Ders" olarak başlar ve "Yirmi Yedinci Ders" olarak biter. Yazar bir ünitede öğretilecek olan dil bilgisi yapılarını öğrencilerin daha iyi anlayabilmeleri ve farkındalık oluşturmaları için içeriğinde dil bilgisi yapılarını barındıran cümleler ve kısa metinlere yer verir. Dil bilgisi yapıları on altıncı üniteye kadar birbirinden bağımsız, aralarında hiçbir bağdaşıklık ve tutarlılık olmayan cümleler ile öğrencilere sunulur. On altıncı üniteden itibaren ise bu cümlelerin yanı sıra Türk Edebiyatının önemli eserlerinden kısa alıntılara da yer verilir. Metinlerden sonra "Dil Bilgisi Açıklamaları" başlığı altında dil bilgisi konularının açıklaması yapılır. "Dil Bilgisi Açıklamaları" maddeler hâlinde sunulmuştur ve 27 ünitede toplam 306 maddeye yer verilmiştir. Kitap dil bilgisi konularının Sırpça açıklanması şeklinde düzenlenmiş, her bir ünitede 1 ila 6 arasında dil bilgisi konusunun açıklamasına yer verilir. Dil bilgisi konusunun açıklaması yapıldıktan sonra konunun pekiştirilmesi için çekimlere ve örnek cümlelere yer verilir. Bölüm içerisinde Türkçe olan her bir unsurun altı çizilmiş ve hemen yanında tırnak işareti içerisinde Sırpça karşılığı verilmiştir. Örnek cümleler de altı çizil bir olarak verilir ve cümlenin devamında da tırnak işareti içerisinde Sırpça karşılığı bulunmaktadır. Yazar dil bilgisi konularında çekimleri farklı örnekler üzerinden ele almaya çalışmıştır. 27 ünite boyunca dil bilgisi konuları maddeler şeklinde açıklanmıştır sadece ad durum ekleri, iyelik ekleri, belgisiz zamirler tablo şeklinde sunulmuştur.

Yazar her ünitenin sonunda alıştırmalara yer vermiştir. Alıştırmalar çeşitlilik bakımından çok zengin olmamakla birlikte kitapta genellikle Sırpçadan Türkçeye metin çevirisi, boşluk doldurma, cümle değiştirme, kelime çekimleri yapmak, kelime köküne ek getirerek yeni kelimeler türetmek ve açık uçlu sorularına yer verilmiştir. Kitapta yer alan alıştırmaların yönergelerinde pek fazla açıklamaya gidilmemiştir, sadece öğrenicinin yapması istenilen görevler "Türkçeye Çeviriniz", "Soruları Cevaplayınız", "Mastar Eki Yerine Geçmiş Zaman Eki Kullanınız" gibi Sırpça olarak kısa ve net açıklama ile belirtilmiştir.

Kitapta benimsenen dil bilgisi öğretimi yöntemi sezdirme yöntemi ve tümevarım modelidir. Dil bilgisi açıklamalarında kuralların öğrenciler tarafından ezberlenmesine değil, zihinsel becerilerin gelişmesine yönelik hazırlanmıştır. Kurallar doğrudan aktarılmamıştır. Öncelikle okuma metinleri bölümünde yer alan cümlelerde kuralı keşfetme üzerine durulmuştur. Öğrencilerin ilk önce kuralın mantığı ve işleyişini kavramaları, daha sonra da uygulamaları ön görülmüştür. Kitapta izlenen aşamaları şu şekilde sıralamak mümkündür: dil olayını gözlemleme, kuralı oluşturmak,

alıştırmalar yapmak ve uygulamak.

Kitaptaki dil bilgisi öğretiminin amacı dil becerilerinin geliştirilmesi, anlama, iletişim ve işlevsellik kavramlarının anlaşılması ve öğrencilerin zihinsel becerilerini geliştirmektir. Bu doğrultudan hareketle dil bilgisinin açıklanması kitabın güçlü bir yönünü oluşturmaktadır. Kitaptaki dil bilgisi konularının sunumuna bakıldığında ise düz bir anlatımın tercih edildiği saptanmıştır. Açıklamalar tamamen Sırpça yapılmış ve Türkçe dil bilgisi terminolojisine yer verilmemiştir.

3.6. Udžbenik Turskog Jezika Adlı Kitapta Kelime Öğretimi

Kitabın yer alan her bir metnin altına kelime listeleri verilmiştir. Bunların haricinde kitabın arkasında 2.500 kelimeden oluşan bir sözlükçe bölümü bulunmaktadır. Kelime listeleri incelendiğinde sözcüklerin büyük kısmını gündelik hayatta kullanılan sözcüklerin oluşturduğu, bunların yanı sıra ise edebiyat, ekonomi, hukuk, siyasî alanlarından kelimelere de yer verildiği tespit edilmiştir. Metin içerisinde geçen kelimeler bu listede Sırpça karşılıkları ile verilmiştir. Aynı şekilde çeviri alıştırmalarının hemen altında da Sırpça verilmiş olan kelimelerin Türkçe karşılıkları verilmiştir. Üniteler içerisinde yer alan kelime listelerinin dışında kitabın üçüncü bölümü "Türkçe – Sırpça Sözlük" ve "Sırpça – Türkçe Sözlük" olarak adlandırılmıştır. Kitap içerisinde her alan kelimelerin mekanik ezberleme yöntemi ile öğrenilmesine yönelik hazırlanılmış olması kitabın Dil Bilgisi-Çeviri Yöntemini göz önüne alarak hazırlandığına dair ipucunu sunmaktadır. Kitapta kelime öğretimi için tek bir yöntem kullanılmış olmasını zayıf bir özellik olarak değerlendirmek mümkündür.

3.7. Udžbenik Turskog Jezika Adlı Kitapta Kültür

Kitabın kültür unsurları içeren tek bileşenleri olarak okuma metinlerini değerlendirmek mümkündür. Kitapta çok az sayıda olsa bile bazı metinler aracılığıyla kültür aktarımı yapılmaya çalışılmıştır. Tüm metinlerde yer alan şahıs isimleri Türk isimleridir. Kitapta on yedi atasözü ve on bir bilmeceye yer verilmiştir. Kitapta Nasrettin Hoca Fıkraları ve atasözlerinin yer alması kültür aktarımı yapılması açısından önemlidir. Kitabın 121.sayfasında gazetelerle ilgili kısa bir metin yer almaktadır. Burada Türkiye'de çıkan ilk gazetenin yayımlanma tarihi ve bazı gazetelerin isimlerine yer verilir "*Akşam gazetesi en eski Türk gazetelerinden biridir. İlk Türk gazetesi 1831 yılında çıktı. Ahmed'in annesi Milliyet gazetesinde çalışıyor. Kız kardeşim Anadolu Ajansı'nda on seneden beri gazetecidir. Cumhuriyet gazetesinde enteresan haberler vardır."* Aynı metnin devamında kullanılan "*İstanbul'da çok cami vardır; en meşhuru Sultan Ahmet camisidir*" cümlesi Türk kültüründe caminin önemli bir sembol olduğunu ve Türkiye'deki önemli tarihî eserlerden olan Sultan Ahmet Cami'sine vurgu yapmaktadır. Biyografi metinlerine örnek olarak 146.sayfada Türk Edebiyatının önemli isimlerinden olan Tevfik Fikret'in biyografisine ve 159. sayfada Sabahattin Ali'nin biyografisine yer verir. Kitabın ikinci bölümünde "İvo Andriç ve Türkler" alt başlığı altında bir deneme yazısı yer almaktadır. Bu yazının içeriğinde Sırp asıllı İvo Andriç'in eserlerinde Türkler ve Türk kültürü konusunda sıklıkla durduğu belirtilmektedir.

Türk Kültürü ile ilgili kitapta yer verilen ögelerin büyük bir kısmı Türk Edebiyatı ile ilişkilidir. Kitabın hedef kitlesi dikkate alındığı taktirde yazarın bu durumu bilinçli olarak tercih ettiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla kitapta Türk Kültürünü yansıtma girişimlerinin olduğunu, ancak bu girişimlerin yeterli seviyeye ulaşmadığını söylemek mümkündür.

4.Sonuç

Slavoljub Đinđić'in *Udžbenik Turskog Jezika* adlı kitabı, Sırbistan'da yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin gelişiminde önemli bir eser olarak değerlendirilmektedir. İlk defa 1979 yılında yayımlanmış olan bu eser, Belgrad Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı ile Doğu Dilleri bölümlerindeki öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hazırlanmıştır. Kitabın içeriği, dil bilgisi, telaffuz, çeviri becerileri ve modern Türk Edebiyatını okuma yetilerini geliştirmeye odaklanmaktadır. Metinler ve alıştırmalar, öğrencilerin bu becerileri kapsamlı bir şekilde geliştirmelerini sağlayacak biçimde düzenlenmiştir. Ancak, yapılan incelemeler kitabın bazı önemli dil becerilerini geliştirmekte yetersiz kaldığını göstermektedir. Özellikle konuşma ve anlama becerilerine yönelik yeterince alıştırma bulunmaması, dinleme becerisine ait bölümlere yer verilmemiş olması kitabın dil öğretimindeki etkinliğini sınırlamaktadır. Kitabın, konuşma ve anlama becerilerini geliştirecek alıştırmalara yeterince yer vermemesi, dil öğreniminde önemli bir boşluk oluşturduğu saptanmıştır. Öğrencilerin etkileşimli dil pratiği yapmaları ve gerçek hayat senaryolarında Türkçeyi kullanabilmeleri için bu tür alıştırmaların artırılması gerekmektedir. Kitabın, okuma ve yazma becerilerine daha fazla odaklanması, dinleme ve konuşma becerilerinin geliştirilmesine yönelik içeriklerle dengelenmelidir.

Bununla birlikte, kitapta dil bilgisi öğretimine geniş yer verilmiş olup, bu da Türkçenin yapısal özelliklerinin öğrenciler tarafından anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Dil bilgisi açıklamalarının ve örnek cümlelerin Sırpça olarak sunulması, öğrencilerin anadillerinde karmaşık dil yapılarını daha iyi kavramalarını sağlamaktadır. Ancak, kitabın içeriğinde öğretilen dil yapıları ve kelimelerin bağlam içinde kullanımını gösteren özgün metinlere daha fazla yer verilmesi, öğrenme sürecini daha işlevsel ve anlamlandırılmış hale getirebilir.

Sonuç olarak, *Udžbenik Turskog Jezika* kitabı, Sırpça konuşan öğrenciler için Türkçe öğrenimi konusunda önemli bir kaynak olmakla birlikte, eğitimdeki bazı metodolojik eksiklikler göz önünde bulundurularak, içeriğin daha kapsamlı ve etkileşimli hale getirilmesi gerekmektedir. Bu, kitabın dil öğretimindeki etkinliğini artırabilir ve öğrencilere dil becerilerini daha dengeli ve etkin bir şekilde geliştirme fırsatı sunabilir.

Kaynakça

Đjindjić, M. (2018). Prof. Dr. Slavoljub Djindjić ve türkoloji araştırmaları. *XIII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı*, 299-304.

Đukanovć, M. (1968). Katedra za orijentalnu filologiju. R. Samardzić (Ed.), *Sto Godina Filozofskog Fakultete* içinde. Beograd.

Kurt, Ö. (2023). *Avrupa'da Türkçe Öğretimine Yönelik Hazırlanmış Kitapların İncelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi.

BALKANLARDA ÇOCUKLARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNİN ÖNEMİ: OYUNLAŞTIRILMIŞ SÖZCÜK ÖĞRETİMİ TASARIMI

Dr. Gonca Kırbaş[1]

Özet

Balkanlar, çok dilli ve kültürel çeşitliliği yüksek bir bölge olarak bilinir. Bu bölgedeki çocuklar için Türkçe, yalnızca bir yabancı dil değil, aynı zamanda kültürel kökleriyle de bağlantılı bir dildir. Balkanlı çocuklara yabancı dil öğretiminin kültürel bağlamla ilişkilendirilmesi, öğrenme sürecini daha anlamlı ve etkili kılabilir. Bu nedenle, çocuklara Türkçeyi öğretirken eğlenceli ve motive edici yaklaşımlar geliştirmek büyük önem taşır. Bu doğrultuda, çocukların Türkçeyi etkili bir şekilde öğrenmelerini sağlamak amacıyla yenilikçi ve kültürel açıdan zengin bir öğretim yönteminin önerilmesi alana katkı sağlayacaktır. Bu kapsamda bu çalışma, Balkanlarda yabancı dil olarak Türkçe öğrenen çocuklar için oyunlaştırılmış bir sözcük öğretimi tasarımının sunulmasını hedeflemektedir. Çalışmada, Yunus Emre Enstitüsü tarafından hazırlanan ve hem yurt içinde hem de yurt dışında aktif olarak kullanılan "Çocuklar İçin Türkçe-ÇİT" kitabı, doküman incelemesi yöntemiyle ele alınmış, Türkçe eylemlere ait sözcükler belirlenmiştir. Ardından, Türkiye Maarif Vakfı'nın hazırladığı Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi programında yer alan kazanımlar incelenmiş ve bu tasarımda hedef davranışlar olarak seçilmiştir. Son olarak Werbach ve Hunter'ın (2012) sunduğu D6 Modeli ve Oyunlaştırma Piramidi temel alınarak bir oyunlaştırılmış sözcük öğretimi tasarımı geliştirilmiştir. Bu çerçevede Türk kültüründeki mizah unsuru olan "Karagöz ve Hacivat'ın Maceraları" adlı hikâyeleştirme ile oyuna davet edilen çocuklara Türkçe fiiller öğretilebilir. Bu sayede kültürel bir bağlamda eğlenceli, interaktif, iş birlikçi ve rekabetçi aktivitelerle çocukların dikkatini çeken öğrenme sürecinin daha ilgi çekici ve motive edici hâle getirilmesi amaçlanmıştır. Böylece, çocuklara sadece dil bilgisi kazandırmakla kalmayıp aynı zamanda kültürel bir bilinç oluşturmalarına da katkıda bulunulması hedeflenmiştir. Sonuç olarak bu çalışma Balkanlarda çocuklara Türkçe öğretiminin önemini vurgulamakta ve çocuklar için kültürel olarak zengin ve eğlenceli bir öğrenme süreci sunmaktadır. Türkçenin öğrenilmesi, çocukların bölgesel kültürel etkileşimlerini artırırken, dil becerilerini de geliştirebilir. Oyunlaştırılmış bu tasarım, öğreticilere ve materyal geliştiricilere etkili bir dil öğrenme süreci için yenilikçi ve kültürel olarak zengin bir yaklaşım sunmaktadır. Bu tür çalışmalar, çocukların dil öğreniminde motivasyonlarını artırarak, dil becerilerini daha kapsamlı bir şekilde geliştirmelerine olanak tanıyabilir.

Anahtar Sözcükler: Balkanlarda Türkçe öğretimi, Balkanlı çocuklar, oyunlaştırılmış sözcüköğretimi, kültür tanıtımı, D6 modeli.

1 Bursa Uludağ Üniversitesi, goncakirbas@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0268-7390.

THE IMPORTANCE OF TEACHİNG TURKİSH TO CHİLDREN İN THE BALKANS: A GAMİFİED VOCABULARY TEACHİNG DESİGN

Absract

Balkan region is known for its high linguistic diversity and cultural richness. For children in this region, Turkish is not merely a foreign language but also one closely linked to their cultural heritage. Integrating cultural context into foreign language learning can make the learning process more meaningful and effective. Therefore, it is crucial to develop engaging and motivating approaches when teaching Turkish to children. In this regard, proposing an innovative and culturally enriched teaching method can significantly contribute to the field. This study aims to present a gamified vocabulary teaching design for children learning Turkish as a foreign language in the Balkans. The study examined the "Çocuklar İçin Türkçe-ÇİT" textbook, developed by the Yunus Emre Institute and actively used both domestically and internationally, through document analysis to identify Turkish action verbs. Subsequently, the competencies outlined in the Turkish Language Teaching Program for Foreigners, prepared by the Turkish Maarif Foundation, were reviewed and selected as target behaviors for this design. Finally, a gamified vocabulary teaching design was developed based on Werbach and Hunter's (2012) D6 Model and Gamification Pyramid. In this context, interactive, collaborative, and competitive activities were designed using the Turkish cultural humor element of "The Adventures of Karagöz and Hacivat." The goal was to teach Turkish verbs to children within an engaging and culturally relevant framework, making the learning process more captivating and motivating. Consequently, the study aims not only to impart language knowledge but also to foster cultural awareness among children. Overall, this study underscores the importance of teaching Turkish to children in the Balkans and offers a culturally rich and enjoyable learning process. Learning Turkish can enhance children's regional cultural interactions while developing their language skills. The gamified design aims to provide educators and material developers with an innovative and culturally rich approach for effective language learning. Such efforts can potentially increase children's motivation and enable more comprehensive development of their language skills.

Keywords: Turkish language teaching in the Balkans, Balkan children, gamified vocabulary teaching, cultural introduction, D6 model.

1.Giriş

Balkanlar, coğrafi ve kültürel olarak oldukça zengin bir geçmişe sahip bir bölgedir. Bu bölgenin adı, "sık ormanlarla kaplı sıra dağ" veya "çalılıklarla kaplı engebeli arazi" anlamına gelen Balkan dağlarından türetilmiştir ve Güneydoğu Avrupa'nın bir parçası olarak tanımlanmaktadır (Özey, 2006, s. 14). Ortaylı (2013, s. 5) bu bölgeyi coğrafi bir birlik olarak değerlendirirken, Balkanlılık kavramını bir kültür olarak tanımlar (Ortaylı, 2014, s. 13). İnalcık (1993, s. 9) ise Balkanları Türk tarihinin ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir. Çünkü Türkler ile bu bölgedeki kültürel, ticari, siyasi, dil ve din alanlarındaki etkileşimler yüzyıllar boyunca süregelmiştir. Bu bölgesel etkileşimler, Türkçenin Balkanlarda bir köprü dili olarak önemini artırmakta, bu bağlamda dil öğrenimi ve öğretimi de kritik bir rol oynamaktadır.

Balkanlar, etnik ve kültürel çeşitliliği ile bilinen bir bölge olup burada Türkçenin öğrenilmesi çocuklar için sadece dil becerileri değil, aynı zamanda kültürel bağlantılar kurma fırsatı sunmaktadır. Türkçenin öğrenilmesi çocuklara sadece dil becerileri kazandırmakla kalmaz, aynı zamanda bölgesel kültürel mirası anlamalarına ve Türk kültürü ile etkileşimde bulunmalarına da olanak tanır. Bu nedenle, Türkçenin Balkanlardaki çocuklar arasında öğretimi hem kişisel hem de toplumsal düzeyde büyük bir öneme sahiptir. Bu açıdan Balkanlarda yürütülen Türkçe öğretim projeleri ön plana çıkmaktadır.

Yunus Emre Enstitüsü (YEE, 2023), Türkçeyi uluslararası standartlarda bir dünya dili olarak yaygınlaştırmak amacıyla yurt içi ve yurt dışında çeşitli çalışmalar yürütmektedir. 2023 yılı itibarıyla Yunus Emre Vakfı, 66 ülkede 88 Yunus Emre Türk Kültür Merkezi (YETKM) aracılığıyla faaliyet göstermekte ve bu merkezlerin %15'i Balkanlarda yer almaktadır. Bu merkezler, Türkçeyi yabancı dil olarak öğretme amacıyla yüz yüze ve çevrim içi kurslar düzenlemekte ve kültürel etkinlikler gerçekleştirerek Türk kültürünü tanıtmaktadır.

Tablo 1. Balkanlardaki Türkçe Öğretim Merkezleri

Ülke Adı	Şehir Adı	Açıldığı Yıl
Bosna Hersek	Saraybosna, Foynitsa, Mostar	2009, 2011, 2014
Arnavutluk	Tiran, İşkodra	2009,
Kuzey Makedonya	Üsküp	2010,
Kosova	Prizren, Priştine, İpek	2011, 2011, 2012
Romanya	Köstence	2011,
Karadağ	Podgoritsa,	2014
Sırbistan	Belgrad	2015
Moldova	Komrat	2015

Yunus Emre Enstitüsünün (YEE, 2023), Türk kültürünün ve dilinin yurt dışında yaygınlaştırılması amacıyla birçok proje yürüttüğü de bilinmektedir. Bu projelerden biri "Tercihim Türkçe" projesidir. "Tercihim Türkçe" projesi, Türkiye'nin uluslararası alandaki başarılarının ardından Türkçeye olan ilgiyi artırmak amacıyla başlatılmış

bir çalışmadır. Proje, Bosna-Hersek'ten başlayarak birçok Balkan ülkesi ve dünya genelinde Türkçenin öğretimini yaygınlaştırmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda, öğrencilere materyal ve kırtasiye desteği sağlanırken, öğretmenlere yönelik meslekî gelişim eğitimleri düzenlenmektedir. Ayrıca, Türkçe öğretiminde kullanılacak ders kitapları ve araç-gereçler hazırlanmaktadır.

Şekil 1. Balkanlardaki Tercihim Türkçe Projesinin Dağılımı

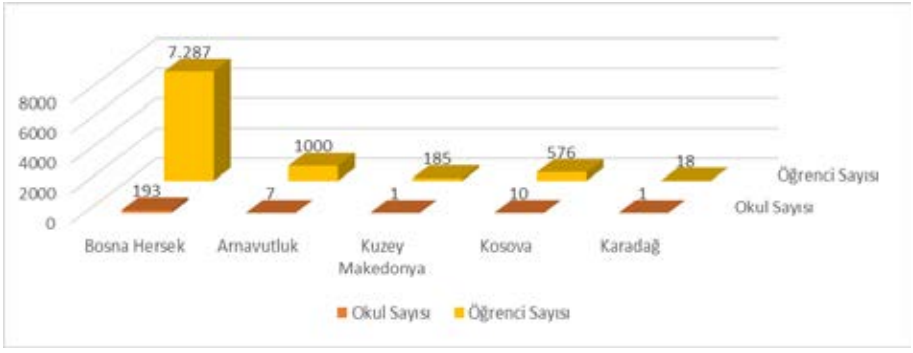

Balkanlarda tablodaki bilgilere göre 212 okulda 9.066 öğrenci 2023 yılı itibarıyla projeden faydalanarak Türkçe öğrenmiştir. Rakamlar Balkanlardaki talebin ne denli yüksek olduğunu göstermektedir. Bu açıdan Balkanlardaki çocuklara Türkçe öğretimi hem dil becerilerinin geliştirilmesi hem de kültürel bağların güçlendirilmesi açısından büyük bir önem taşıdığı düşünülmektedir. Bu doğrultuda bu öğretim sürecini destekleyici araçlar ve yöntemlerin nasıl olacağı sorusu irdelenebilir.

Bilindiği üzere Yunus Emre Enstitüsünün hazırladığı Çocuklar İçin Türkçe-ÇİT kitapları çocuklara hem yurt içinde hem yurt dışında Türkçe öğretmek amacıyla kullanılmaktadır. Ancak çocuklar için hazırlanan bir kitaplardaki oyunların geleneksel yöntemlerle hazırlandığı, günümüzdeki yenilikçi bir yaklaşım olan oyunlaştırma tasarımına göre güncellenmediği, oyunların bazı tasarım unsurlarını içermesine rağmen, Werbach ve Hunter'ın (2012) D6 Modeli'ne göre birçok unsurdan yoksun olduğu, mevcut oyunlaştırma unsurlarının yeterli olmadığını ve bu minvalde oyunların daha kapsamlı bir tasarım çerçevesinde, hedef kitleye uygun şekilde hazırlanmasının gerekliliğini ortaya koyan çalışmalar dikkat çekmiştir (Kırbaş, 2024, s. 115). Belirlenen eksiklikler, çağın değişen koşulları, çocukların dijitalleşme ile değişen talepleri onlar için yapılan öğretimin de yeniden şekillenmesini zorunlu kılmıştır. Bu açıdan, yenilikçi dil öğretim yöntemleri, özellikle oyunlaştırma, çocukların dil öğrenme süreçlerini daha eğlenceli ve etkili hâle getirebileceği öngörülmüştür. Çünkü Su ve Cheng (2015) tarafından yapılan araştırmada, ilkokul öğrencileri için derslerinde geleneksel öğretim yöntemlerine kıyasla oyunlaştırılmış derslerin daha iyi öğrenme performansı sağladığı bulunmuştur. Bu bulgular, oyunlaştırmanın öğrencilerin derslere olan ilgisini ve öğrenme etkinliğini artırabileceğini göstermektedir. Ayrıca, Brewer ve

arkadaşlarının (2013) çalışmasında, yine çocuklar üzerinde yapılan laboratuvar deneylerinde oyunlaştırmanın motivasyon üzerindeki olumlu etkileri incelenmiştir. Oyunlaştırmanın uygulandığı deney grubunda görev tamamlama oranları %73'ten %93'e yükselmiş, bu da oyunlaştırmanın çocukların görevleri tamamlama konusundaki motivasyonlarını artırmada etkili olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, çocuklara yönelik oyunlaştırma stratejilerinin hem öğrenme hem de görev tamamlama süreçlerinde olumlu etkiler yaratabileceğini ve çocukların eğitim süreçlerinde motivasyonlarını artırabileceğini öngörmektedir.

Bu sonuçlar dikkate alındığında kadim bir şekilde tarihsel ve kültürel bağımızın olduğu Balkanlı çocuklar için Türkçe öğretimine yönelik oyunlaştırma stratejilerinin, öğrenme ve görev tamamlama süreçlerinde olumlu etkiler yaratabileceği ve eğitim süreçlerinde motivasyonu artırabileceği, eğlenceli ve verimli bir süreç hazırlanabileceği düşünülmüştür. Bu öngörüden hareketle, çocuklara Türkçe öğretiminde oyunlaştırma ve diğer yenilikçi yöntemlerin entegrasyonu ile dil öğrenme deneyimlerini zenginleştirecek ve eğitim sürecini daha verimli hâle getirebilecek Türkçe eylemlere ait sözcüklerin öğretilmesine yönelik tasarımın sunulması amaçlanmıştır. Bu amaçla şu araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

Balkanlı çocuklara Türkçe öğretiminde kullanılan kitaplarda eylemlere ait sözcükler nelerdir?

Çocuklara Türkçe öğretiminde eylemlere ait Türkçe sözcükler nasıl oyunlaştırılır?

2. Çocuklara Sözcük Öğretimi

Çocukların dil öğrenme süreci, bilişsel ve duyuşsal gelişim evrelerine, dil yetilerine ve çevresel faktörlere bağlı olarak şekillenmektedir. Yapılan araştırmalar, dil öğrenmenin en verimli döneminin çocukluk dönemi olduğunu göstermektedir (İlter ve Er, 2007, s. 21; Cole ve Morgan, 1968, s. 331). Bu dönemde bilişsel gelişim evrelerinin önemi vurgulanmakta ve dil öğrenimi için kritik bir dönem olduğu belirtilmektedir (Demirezen, 2003, s. 17). Erken yaşlarda yabancı dil öğreniminin başlanabileceği ifade edilirken, bu sürecin 12-13 yaş arasında sona erdiği belirtilmektedir (Akdoğan, 2004, s. 101; Krashen, 1973'ten akt.; Çetintaş ve Yazıcı, 2016, s. 175; Genç, 2013, s. 17). Buradan çocuklara dil öğretiminin yetişkinlere öğretimden farklılıklar içerebileceği çıkarımında bulunulabilir.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde, çocukların dil öğrenme sürecini etkileyen farklı yöntemler gerekmektedir. Çünkü Durmuş (2018, ss. 181-182), dil öğretiminde öğrenci kitlesinin, özellikle "çocuklar için" kendi içlerinde belirli ölçüde farklılıklar gösterdiğini belirtmektedir. Bu sebeple, çocuklara ikinci veya yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde bu farklılıkların göz önünde bulundurulması gerektiği açıktır. Bu bağlamda, Balkanlı çocuklar için Türkçe öğretiminde de benzer bir özelleşme gereklidir. Bu özelleşme, alandaki eksikliklerin daha belirgin hâle gelmesini sağlayabilir ve öğrencilerin değişen beklentilere uyumlarını kolaylaştırılması noktasında öğreticilere rehberlik edebilir.

Diğer yandan dil becerilerinin geliştirilmesi, çocukların bir dili etkili bir şekilde kullanabilmesi için gereklidir. Bu beceriler arasında okuma, dinleme, konuşma ve

yazma yer alır ve dil bilgisi, sözcük bilgisi ve kültür bilgisi gibi alt becerilerin de gelişmesi önemlidir. Sözcük bilgisi, dil becerilerinin temelini oluşturur ve çocukların kendilerini doğru ve etkili bir şekilde ifade edebilmeleri için kritik öneme sahiptir (Uğur ve Azizoğlu, 2015, s. 154). Sözcük öğretimi, dil becerilerini geliştirmede kritik bir rol oynar ve etkili bir sözcük öğretimi için bağlam içinde öğrenme, tahmin stratejileri ve planlı sözcük öğretimi gibi ilkeler önerilmektedir (Wallace, 1982, s. 9; Doğan, 2014, s. 89; Brown, 2001, s. 377'den akt.; Büyükikiz ve Hasırcı, 2013, s. 150). Bu açıdan sözcük öğretiminde kullanılacak materyallerin ve yöntemlerin değerlendirilmesi konusu ön plana çıkabilir. Çocukların dil öğrenimini desteklerken kullanılan materyallerin, çocukların gelişim evrelerine uygun ve ilgi çekici olması beklenir. Tomilson (2011, s. 8'den akt.; Başutku ve Demir, 2021, s. 128) etkili materyallerin yenilikçi ve çeşitli içerikler barındırması gerektiğini vurgular. Ayrıca, materyallerin çocukların dikkatini çekecek renkli görseller ve erişilebilir görevler içermesi önemlidir. Bununla birlikte erken yaşlarda çocukların dil öğrenme sürecinde bir öğretim yöntemi olarak oyunlar da önemli bir rol oynayabilir.

Bu doğrultuda çocukların dil öğrenme süreçlerindeki hızlı değişim ve oyunlara olan ilgileri, "oyun" kavramını ön plana çıkardığı söylenebilir. Çünkü çocuklar, yabancı dili oyun yoluyla keşfeder (Anşin, 2006, s. 12). Bakhsh (2016, s. 120) çocukların dikkatinin hızla dağılmasının, yabancı dil öğretimini gençler ve yetişkinlere kıyasla daha zor hâle getirdiğini belirtir. Bu nedenle, çocukların oyun oynayarak öğrenmeleri, yabancı dil öğretiminde temel bir yaklaşım olarak kabul edilir (Hanbay, 2013, s. 35). Oyunlar, öğrencilerin birlikte çalışmalarını, iletişim kurmalarını ve problem çözmelerini teşvik ederken, dil becerilerini gerçek yaşam durumlarına uygulamalarını sağlar (Aslan, 2015, s. 196). Çocukların dikkatinin hızla dağılabilmesi ve yabancı dil öğretiminin bu nedenle daha zor olabileceği ifade edilmiştir (Bakhsh, 2016, s. 120). Bu bağlamda, oyunlar aracılığıyla çocukların yabancı dili keşfetmeleri daha etkili bir şekilde gerçekleşebilir (Anşin, 2006, s. 12). Bu açıdan oyunlar, çocukların fiziksel, zihinsel, dilsel ve sosyal gelişimini desteklerken dil becerilerini öğretmek için etkili bir araçtır. Ancak son yıllarda, eğitimde "oyunlaştırma" kavramının ön plana çıktığı gözlemlenmiştir. Teknolojinin yaygınlaşması, çocukların dijital yerli ve oyun kuşağı gibi yeni profillerle tanımlanmasına yol açmış, bu da oyun ihtiyaçlarını dijital unsurlarla yeniden şekillendirirken geleneksel unsurlarla harmanlamayı gerektirmiştir.

Oyunlaştırmanın öğrenme süreçlerini eğlenceli ve etkili bir hâle getiren bir yöntem olarak öne çıktığı ifade edilebilir. Hem sınıf içi hem de çevrimiçi ortamlarda uygulanabilen bu yaklaşım, öğrencilere motivasyon sağlayarak öğrenme sürecini daha verimli hâle getirebilir. Bu açıdan Balkanlı çocuklara Türkçe öğretiminde oyunlaştırma, dili daha çekici ve etkili bir şekilde öğretme potansiyeline sahip olabileceği düşünülmüştür. Bu sayede çocukların dil becerilerini geliştirmelerine ve kültürel entegrasyonlarını desteklemeye yardımcı olabilir. Bu nedenle, oyunlaştırma yöntemlerinin bu alanda daha yaygın bir şekilde uygulanması büyük önem taşır. Ancak bu durumda oyunlaştırmanın nasıl tasarlanacağı sorusu ortaya çıkabilir. Werbach ve Hunter (2012) tarafından geliştirilen D6 Modeli, başarılı bir oyunlaştırma tasarımı için altı aşamalı bir çerçeve sunduğu için bu çalışma açısından dikkat çekmiştir. Fiş Erümit ve Karakuş (2015, s. 404), bu çerçevenin iş dünyası için tasarlanmış olmasına rağmen farklı bağlamlar ve amaçlar doğrultusunda

da uygulanabileceğini belirtmişlerdir. Modelin adı, aşamaların İngilizcede "D" harfiyle başlamasından kaynaklanmaktadır. D6 Modeli, *hedeflerin belirlenmesi, hedef davranışların tanımlanması, oyuncuların analizi, aktivite döngülerinin oluşturulması, eğlencenin sağlanması ve uygun araçların seçilmesini* kapsayan altı temel adımı içerir. Bu adımlar, dil öğretimi süreçlerinde de etkili bir şekilde uygulanabilir. Modelin temelini oluşturan üç boyutlu Oyunlaştırma Piramidi, bilişsel ve duyuşsal gelişimi destekleyerek dil öğrenme ve öğretme süreçlerinde büyük önem taşır. Bu piramit, oyunlaştırmanın etkisini artırmak için gereken bilişsel ve duyuşsal unsurları vurgular; bu nedenle, dil öğretiminde etkili bir araç olarak kullanılabileceği çıkarımında bulunulabilir. Çünkü oyunlaştırma bağlamında, özellikle Balkanlı çocuklara Türkçe öğretiminde kültürel unsurları entegre etmek, dil öğrenme sürecini önemli ölçüde iyileştirebilir. Çocuklara dil öğretiminde kültürel kodlar, evrensel temalar ve arketiplerin materyallere dâhil edilmesi, bilişsel ve duyuşsal gelişimlerini destekleyebilir (Günay, 2009, ss. 1-2; Kavut, 2020, s. 692). Bu unsurlar, çocuklara aidiyet ve güven duygusu kazandırırken, soyut kavramları daha somut hâle getirebilir. Bu nedenle, bu yaklaşım çocukların hem dil becerilerini hem de kültürel anlayışlarını geliştirmelerine yardımcı olabilir ve öğrenme sürecine daha derin bir bağlanma sağlayabilir.

Dil öğretiminde oyunlaştırmanın kullanılması, çocukların farklı zekâ alanlarına uygun çeşitli tasarım seçenekleri sunarak bireysel öğrenme tarzlarına hitap eden bir öğrenme deneyimi sağlayabilir. Bu açıdan Howard Gardner'ın Çoklu Zekâ Kuramı (1993'ten akt.; Altan, 1999), zekâ alanlarını hatırlatmak gerekebilir. *Sözel-dilbilimsel, uzaysal-görsel, mantıksal-matematiksel, müziksel, bedensel-duyusal, bireysel ve bireylerarası zekâ* alanları gibi çeşitli tanımlar çocukların dil öğrenme süreçlerinde farklı yeteneklerini ve potansiyellerini ortaya çıkarabilme noktasında öğreticilere rehberlik edebilir. Bu alanlar dikkate alındığında tasarlanacak bir oyunlaştırma ile çocukların farklı zekâ alanlarını etkili bir şekilde kullanmalarına ve dil öğrenme süreçlerini daha zengin ve verimli bir şekilde deneyimlemelerine olanak tanınabilir.

Ayrıca dil öğretiminde tasarlanacak olan oyunlaştırma, çeşitli öğrenme stratejileriyle ilişkilendirilebilir. Yeşilyurt (2019) alanyazında öğretim stratejilerinin çeşitli şekilde sınıflandırıldığını belirtmiştir. Buna göre Jacobsen ve arkadaşları tarafından önerilen "Sunuş, Buluş, Araştırma-İnceleme" olarak üç ana kategoriye ayırır. *Sunuş Yoluyla Öğretim Stratejisi,* David Ausubel'in anlamlı öğrenme teorisine dayanır ve bilgilerin sistematik bir şekilde sunumuna odaklanır. *Buluş Yoluyla Öğretim Stratejisi*, Jerôme S. Bruner tarafından geliştirilmiştir ve öğrencilerin kavramları keşfetmelerini, kendi bulma deneyimlerini yaşamalarını sağlar. *Araştırma-İnceleme Yoluyla Öğretim Stratejisi* ise John Dewey'in çalışmalarına dayanır, öğretmen rehber rolündedir ve öğrencilerin aktif katılımını teşvik eder. Bu strateji, öğrencilerin problem üzerinde düşünmelerini ve çözüm önerilerini gerekçelendirmelerini sağlar. Bu doğrultuda açıklanan stratejiler, oyunlaştırmanın pedagojik temellerini güçlendirebilir ve dil öğrenimini daha etkili hâle getirmesinde dayanak oluşturabilir.

Sonuçta çocuklara yabancı dil olarak Türkçe sözcük öğretimi konusunda, hedef kitlenin bilişsel ve duyuşsal gelişim özellikleri göz önünde bulundurularak rehber niteliğinde bir yöntem belirlenebilir. Bu çalışmanın çerçevesinde, dil öğrenme

sürecini daha etkili ve keyifli hâle getirme potansiyeline sahip olduğu gözlemlenen oyunlaştırma yaklaşımının kullanılması gerektiği ifade edilebilir. Oyunlaştırma, çocukların eğlenceli doğasına uygun olarak, dil becerilerini geliştirmelerine, motivasyonlarını artırmalarına ve öğrenme sürecine aktif bir şekilde katılmalarına olanak tanıyabilir. Bilimsel dayanaklarla desteklenen bu yaklaşım, çocukların dil öğrenme deneyimlerini zenginleştirebilir ve kalıcı öğrenmeyi teşvik edebilir.

3. Yöntem

Bu çalışmada Balkanlı çocuklara A1 düzeyinde yabancı dil olarak Türkçe fiillere ait sözcük öğretiminde kültürel bir oyunlaştırma tasarımının sunulması amacıyla nitel bir yöntem izlenmiştir. Nitel araştırma, genellikle doküman analizi gibi veri toplama yöntemlerini kullanarak sonuçların bütüncül bir şekilde sunulmasını sağlar (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 41). Bu bağlamda, araştırmada ilk olarak, Çocuklar İçin Türkçe (ÇİT) kitabı gibi A1 düzeyindeki Türkçe öğretim kitapları Türkçe eylemlerin belirlenmesi açısından doküman incelemesi yapılmıştır. Doküman incelemesi, yazılı materyallerin detaylı analizini içerir ve araştırılması hedeflenen olgular hakkında bilgi edinmeyi sağlar (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 189). Merriam (2015), kelimeler yoluyla toplanan nitel verilerin bu yöntemle elde edilebileceğini belirtmiştir. Çalışmada elde edilen verilerin analizi betimsel analiz yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Betimsel analiz, verilerin sistematik ve açık bir şekilde açıklanması, temalar hâlinde düzenlenmesi ve neden-sonuç ilişkilerinin incelenmesini içerir (Yıldırım ve Şimşek, 2016, ss. 239-240). Oyunlaştırma unsurlarının tasarımı için Werbach ve Hunter'ın (2012) D6 Modeli temel alınmış ve etkinlikler bu model çerçevesinde oluşturulmuştur. Elde edilen veriler ışığında, Werbach ve Hunter'ın D6 Modeli'ndeki oyunlaştırma tasarım aşamaları doğrultusunda detaylı bir oyunlaştırma tasarımı hazırlanmış ve sunulmuştur.

3.1. Verilerin Toplanması

Verilerin toplanması sürecinde, çocuklara yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde oyunlaştırma unsurlarının belirlenmesi amacıyla nitel bir inceleme yapılmıştır. Bu kapsamda, Yunus Emre Enstitüsü (YEE) tarafından "6-9" yaş grubu çocuklar için hazırlanan "Çocuklar İçin Türkçe-ÇİT" serisi ele alınmıştır. Hem yurt içi hem yurt dışında yaygın olarak kullanılan bu dört kitap, oyunlaştırma unsurlarını analiz etmek üzere seçilmiştir. İncelenen kaynaklar şöyledir:

YEE. (2017). Çocuklar İçin Türkçe 1 Ders Kitabı. Ankara: Yunus Emre Enstitüsü.

YEE. (2017). Çocuklar İçin Türkçe 1 Öğretmen Kitabı. Ankara: Yunus Emre Enstitüsü.

YEE. (2018). Çocuklar İçin Türkçe 2 Ders Kitabı. Ankara: Yunus Emre Enstitüsü.

YEE. (2018). Çocuklar İçin Türkçe 2 Öğretmen Kitabı. Ankara: Yunus Emre Enstitüsü.

Veriler belirli ölçütler ile toplanmıştır. Bu minvalde, aynı sözcüğün çekim ekleriyle

farklılaşan biçimleri, kök, köken veya gövde hâliyle sadeleştirilmiştir. Örneğin, "geliyorum" ve "geldim" gibi çekim eklerine sahip eylemler, "-mAk" mastar ekiyle "gelmek" şeklinde listelenmiştir. Tespit edilen eylemler, bir sözcük listesi altında toplanmıştır. Ayrıca eş sesli sözcükler, kaynaklardaki bağlamlarına ve görevlerine göre değerlendirilerek listelenmiştir. Diğer yandan sözcük listelerinde sıklık analizi yapılmamış olup, eylemlere ait sözcükler listelenmiştir. Bu düzenlemeler, sözcüklerin sistematik bir şekilde toplanmasını ve analiz edilmesini sağlayarak, oyunlaştırma tasarımı ve Türkçe öğretimi sürecinde etkili bir veri tabanı oluşturmuştur.

3.2. Çalışmanın Tasarımı

Balkanlı çocuklar için Türkçe öğretimi üzerine ilk olarak Werbach ve Hunter'ın D6 Modeli'ne göre aşamalar sunulmuştur. Bu aşamalarla iç içe şekilde Oyunlaştırma Piramidi unsurları da detaylı bir şekilde tasarlanmıştır. Oyunlaştırma Piramidindeki *dinamikler, mekanikler ve bileşenler*e de şu şekilde yer verilmiştir:

Bu tasarıma göre *dinamikler* açısından çeşitli unsurlar kullanılarak hazırlanmıştır. *Duygular* kısmında, öğrencilerin dikkatini çekmek için hikâyeleştirme kullanılmıştır. Görevler, merak duygusunu uyandıracak şekilde tasarlanmış ve her görev tamamlandıkça öğrencilerin mutlu olması hedeflenmiştir. Ayrıca, arkadaşlarıyla iş birliği yapma ve rekabet etme fırsatları sunularak sosyal etkileşim desteklenmiştir. *İlerleme* kısmında ise üç aşamalı bir seviye oluşturulmuş ve her aşama kademeli bir ilerleme sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. *İlişkiler* bölümünde, öğrencilerin hem birbirleriyle hem de Hacivat ve Karagöz karakterleriyle etkileşimde bulunabilmeleri planlanmıştır. *Kısıtlamalar* ise yolculuk rotası, aşamalardaki görevler, 7-10 yaş arası çocuklar ve A1 düzeyindeki fiiller ile sınırlıdır. Bu kısıtlamalar, etkinliğin yaş grubuna ve dil seviyesine uygun şekilde yapılmasını sağlamaktadır.

Mekanikler kısmında, her aşamanın geçilmesi için öğrencilerin belirli zorluklarla karşılaşmaları sağlanır. Bu zorluklar, Hacivat ve Karagöz'ün kötü karakter Kara Zıp Zıp'a karşı verdiği mücadeleyi içerir. Görevler tamamlandıkça, öğrencilerin cevaplarının doğruluğu kontrol edilir ve geri bildirim sağlanır. Öğrenciler, oyuna eşit sırayla dâhil edilir, bu sayede her öğrencinin görevlerde aktif rol alması ve oyunun adil bir şekilde ilerlemesi sağlanır.

Bileşenler açısından, aşamaları geçmek ve macerayı tamamlamak başarı olarak değerlendirilir. Her görev tamamlandıkça öğrencilere rozetler verilir, bu da ilerlemeyi ve başarıyı ödüllendirir. Tasarım, tek bir seviyeden oluşacak şekilde yapılandırılmıştır. İçerik kilidini açmak için bir sandık kullanılır; bu sandığın içeriği, öğrencilerin aşamaları tamamlamasıyla açılır ve maceranın ilerlemesi sağlanır.

D6 Modeli'ndeki *hedeflerin tanımlanması, hedef davranışların tanımlanması, oyuncuların tanımlanması, aktivite döngülerinin hazırlanması, eğlencenin oluşturulması ve uygun araçların kullanılması* aşamaları şöyle tasarlanmıştır:

Hedeflerin Tanımlanması: Dil öğretimi açısından, hedef Balkanlı çocuklara yabancı dil olarak Türkçe fiilleri A1 düzeyinde öğretmektir. Tasarım açısından ise Karagöz ve Hacivat'ın Türkiye'den Balkanlara yaptıkları yolculuktaki engelleri aşarak varış noktasına ulaşmaları hedeflenmiştir. Bu süreçte çocuklar fiilleri öğrenirken,

Karagöz ve Hacivat'ın macerasına katılarak hem dil becerilerini geliştirecek hem de eğlenceli bir yolculuğun parçası olacaklardır.

Bu çalışma çerçevesinde incelenen "Çocuklar İçin Türkçe-ÇİT" kitabındaki fiiller, Tablo 2'de sunulmuştur. Tabloya bakıldığında, eylemlere ait sözcüklerin genellikle somut eylemleri ifade ettiği görülmektedir. Bu doğrultuda, tasarımda da bu somut fiillerin öğretilmesine yönelik etkinlikler geliştirilmiştir. Eylemlere ilişkin bulgular şu şekildedir:

Tablo 2. ÇİT Kitaplarındaki Eylemlere İlişkin Bulgular

ÇİT Kitabında Belirlenen Eylemler				
açmak	çizmek	kapatmak kesmek	parmak kaldırmak	tutuşmak
almak	dinlemek	koşmak	saçmak	uçmak
atlamak	eşleştirmek	koymak	sallamak	vermek
bakmak	etmek	kucaklaşmak	saymak	yapıştırmak
bitmek	geçmek	okumak	sevmek	yapmak
boyamak	girmek	olmak	sıralamak	yaşamak
bulmak	gitmek	oturmak	silmek	yazmak
cevap vermek	giymek	oynamak	sormak	yemek
cevaplamak	gülümsemek	öğrenmek özlemek	söylemek	yürümek
çalmak	istemek		sürmek	yüzmek
çıkmak	kalkmak			

Davranışların Tanımlanması: Çocukların A1 düzeyinde fiilleri okuması, dinlemesi, anlaması, konuşması ve yazması beklenir. Bu çerçevede TMV (2020) belirttiği kazanımlar şu şekilde temel alınmıştır:

Tablo 3. Dil Becerileri Kazanımlarına Göre Hedeflenen Davranışlar

	Kazanımlar	**Tasarım Çerçevesi ile İlişkilendirme**
Sözlü Etkileşim	1. Selamlaşma, tanışma ve vedalaşmayla ilgili temel kalıp ifadeleri kullanır.	Karagöz ve Hacivat'ın macerasında öğrenciler selamlaşma, tanışma ve vedalaşma ifadelerini rol oynayarak uygularlar.
	2. Yol, yön ve adres tariflerine ilişkin basit diyaloglar kurar.	Oryantiring görevlerinde öğrenciler, yön tariflerini kullanarak diyaloglar kurarak uygulamalı öğrenirler.

Sözlü Üretim	1.Türk alfabesindeki harfleri seslendirir.	Harflerden oluşan filleri seslendirerek öğrenciler alfabeyi de tekrar etmiş olurlar ve doğru telaffuz ederler.
	2. Kelimeleri doğru telaffuz eder.	Oyunlarda kelimeleri doğru telaffuz ederek dil becerilerini geliştirirler.
	3. Konuşmalarında yeni öğrendiği kelime ve kalıp ifadeleri kullanır.	Öğrenciler yeni öğrendikleri kelimeleri ve ifadeleri konuşmalarında kullanarak uygulamalı öğrenme sağlarlar.
	7. Görsel ögelerle verilen basit kelime ve kalıp ifadeleri söyler.	Görsellerle desteklenen görevlerde kelime ve ifadeleri kullanarak, öğrenmelerini pekiştirirler.
	24. Konuşma amacını belirler.	Konuşma amacını belirleyerek görevlerin ve konuşmaların amacını anlamaya yönelik çalışırlar.
	28. Afiş, bilet, broşür, ilan, menü vb. metinlerdeki temel bilgileri anlatır.	Oryantiring haritasındaki temel bilgileri okuyarak, metinlerdeki ana bilgileri anlatırlar.
Dinleme	12. Basit kişisel tanıtım içeren konuşmaları anlar.	Karagöz ve Hacivat'ın karakterleriyle yapılan tanıtımları dinleyerek kişisel tanıtım anlayışlarını geliştirirler.
	20. Beden dilinden veya tonlamadan hareketle konuşmacının duygu durumunu belirler.	Karakterlerin duygu durumlarını beden dili ve tonlamadan belirleyebilirler. Bu sayede onlara yardımcı olmak için yola çıkarlar.
	21. Sesli/görüntülü iletilerden (anons, duyuru vb.) ihtiyaç duyduğu bilgileri seçer.	Oyunlarda yapılan duyurulardan ve anonslardan gerekli bilgileri seçerek, dikkatlerini geliştirirler.
Okuma	12. Basit betimleyici ifadeleri tanır.	Basit betimleyici ifadeleri okuyarak metinlerin anlamını öğrenirler.
	19. Yol, yön ve adres tarifi içeren basit metinleri anlar.	Oryantiring görevlerinde yol ve yön tariflerini içeren metinleri anlayarak uygulamalı öğrenirler.
	20. Metinden konum bildiren basit ifadeleri seçer.	Konum bildiren ifadeleri seçerek mekân bilgisiyle ilgili becerilerini geliştirirler.
	21. Görsellerle desteklenmiş basit metinleri anlar.	Görsellerle desteklenen metinleri okuyarak, görsel destekli okumayı ve anlamayı geliştirirler.
	23. Basit metinlerdeki olayların oluş sırasını belirler.	Tasarımdaki seviyeleri geçtikçe değişen metinleri de kavrar. Yolculukta nerede olduklarını görürler.
	37. Görsellerle desteklenmiş basit eylemlerin anlatıldığı metinleri anlar.	Görsellerle desteklenen eylem metinlerini anlayarak, görsel ve metin bilgilerini birleştirirler.
	39. Metnin konusunu ve temel iletisini belirler.	Metinlerin ana konusunu ve iletisini belirleyerek okuma becerilerini geliştirirler.
Yazma	1. Türk alfabesindeki harfleri doğru biçimde yazar.	Harfleri doğru biçimde yazarak yazma becerilerini geliştirirler.
	2. Yeni öğrendiği kelimeleri ve kalıp ifadeleri yazar.	Öğrendikleri yeni kelimeleri ve ifadeleri yazarak yazma yeteneklerini pekiştirirler.

Oyuncuların Tanımlanması*:* Marczewski (2015) oyuncuları çeşitli tiplerde tanımlar. Buna göre s arkadaşlarıyla iletişim kurma amacı sosyalleşenlere hitap edebilir. Aşamaları geçtikçe öğrenmeye devam etmeleri doğrultusunda *başaranlar*ın motivasyonlarını sürdürülmeye çalışılır. *Yardımseverler*, davetler ve yardım sağlama yoluyla etkileşimde bulunur. Ayrıca, pullar ve rozetler kazanma hedefi güden *oyuncular*, ödüller aracılığıyla teşvik edilir. Bu tipler ile oyunlaştırma tasarımında oyuncu motivasyonlarını ve tercihlerini dikkate alarak daha etkili ve

kişiselleştirilmiş deneyimler sunulması amaçlanmıştır.

Aktivite Döngülerinin Hazırlanması: "Türkiye'den Balkanlara Karagöz ve Hacivat'ın Maceraları" ismiyle davet metni sunulur.

Öğrenciler, okul bahçesinde bir çember oluştururlar. Yaşlı Bilge (Öğretmen), öğrencilere hikâyeyi anlatır: "Çocuklar, çok eski zamanlarda Cav Cav adında bir hikâye başladı. Bu hikâyede Karagöz ve Hacivat şehirlerinde mutlu mutlu yaşıyorlardı. Ancak bir gün Türkiye'den Balkanlara doğru macera dolu bir yolculuğa çıkmak istediler. Ancak kötü niyetli Kara Zıp Zıp adında biri yollarına engeller koydu. Çünkü Kara Zıp Zıp, tüm dünyayı ele geçirdi ve çok önemli olan fiilleri çaldı. Bu fiilleri bir sandığa koydu ve sandığı kilitledi. O günden beri insanlar bu sandığı bulup kilidini açmaya çalışıyor. Karagöz ve Hacivat da bu sandığın anahtarlarını bulmak için sizden yardım istiyor. Her şehirde verilen görevler geçilirse anahtarlara ulaşılacak. Sizin yardımınıza ihtiyacımız var!"

"Onlar bir şey duymuşlar. Bazı fiiller bu okulun bahçesindeki bir sandıkta saklıymış. Söylenenlere göre sadece çocuklar bu sandığı bulup açabilir. Diğer gezegenlerde de çocuklar böyle fiilleri kurtarmış. Şimdi sıra sizde! Dünyamızın tekrar hareketlenmesi için fiilleri kurtarmak üzere mücadele etmeye hazır mısınız? Hadi, "Cav Cav!" deyip fiilleri bulalım ve dünyamızı hareketlendirelim!"

Görsel 1.

Seviye: Kayıp Kelimeler Kütüphanesi

Kayıp Kelime Kütüphanesi etkinliğinde, Karagöz ve Hacivat bir dağ köyünde kaybolmuş bir kelime kütüphanesi bulurlar. Bu kütüphanede Türkçedeki bazı fiillerin anlamları ve kullanımları yer almaktadır, ancak bazı fiiller eksiktir ve bu eksikliklerin tamamlanması gerekmektedir. Öğrenciler, oryantiring haritasını kullanarak okul bahçesinde saklanmış bir sandığı bulurlar. Sandığı açtıklarında içinden çeşitli fiiller çıkar ve bu fiiller öğrencilere eşit olarak dağıtılır. Her öğrenci, kendisine verilen fiil ile ilgili bir cümle kurar ve cümlesini yüksek sesle okur. Öğrenciler, eksik fiilleri tamamlamak ve cümle kurarak dil bilgilerini pekiştirmek amacıyla bu görevleri yerine getirirler. Başarıyla görevlerini tamamlayan öğrencilere *sarı* ve *yeşil pullar* verilir ve bu süreçte dil becerileri geliştirilir.

Verilen aşama, Howard Gardner'ın Çoklu Zekâ Kuramı'ndaki birden fazla zekâ

alanına hitap ederek öğrencilerin çeşitli yeteneklerini geliştirmeyi hedefler. *Sözel-Dilbilimsel Zekâ* alanında, öğrenciler fiil kartlarıyla cümle kurma ve fiil anlamlarını tahmin etme görevleriyle dil becerilerini ilerletirler. *Uzaysal-Görsel Zekâ* kapsamında, oryantiring haritasını kullanarak mekân algılarını ve yön bulma yeteneklerini sözcük öğrenerek geliştirirler. *Bedensel-Duyusal Zekâ* yönünden, fiziksel hareketler ve engelleri kaldırma görevleriyle bedensel koordinasyonlarını ve fiziksel becerilerini kullanma fırsatı bulurlar. Bu çeşitlilik, öğrencilerin çoklu zekâ alanlarını etkin bir şekilde kullanmalarını sağlar.

Araştırma Yoluyla Öğrenme stratejisi esas alınarak öğrencilerin araştırma yaparak ve aktif şekilde bilgi edinerek öğrenmelerini desteklenmeye çalışılmıştır. "Kayıp Kelime Kütüphanesi" etkinliğinde, öğrenciler oryantiring haritasını kullanarak ve çeşitli görevleri yerine getirerek eksik fiilleri bulmaya çalışırlar. Bu süreç, onların araştırma yaparak ve keşfederek öğrenmelerini sağlar. Ayrıca, fiillerle ilgili cümleler kurarak bilgilerini uygulama ve dil becerilerini geliştirme fırsatı bulurlar.

Seviye: Rüzgârın Sesi

Görsel 2

Rüzgârın Sesi seviyesinde Karagöz ve Hacivat'ın dağ zirvesinde karşılaştıkları rüzgâr, yüksek sesle fiil cümleleri fısıldar. Öğrenciler bu cümleleri doğru bir şekilde anlamak ve işaretlemek zorundadır; aksi takdirde ilerlemeleri engellenir. Etkinlik, sınıfta oluşturulan bir çemberde, öğrencilerin videoda geçen fiilleri doğru şekilde işaretlemelerini içerir. Öğrencilere, video boyunca duydukları fiilleri etkinlik kağıtlarına işaretlemeleri talimatı verilir. Doğru işaretleme yapan öğrencilere *kırmızı pul* verilir. Eğer sınıfta tamamlamayan öğrenciler varsa veya genel durum değerlendirmesi yapılırsa video tekrar izletilebilir. Bu süreç, çocukların dinleme ve anlama becerilerini geliştirmeyi amaçlar ve her öğrencinin başarılı bir şekilde görevini tamamlaması sağlanır.

"Rüzgârın Sesi" etkinliği, Howard Gardner'ın Çoklu Zekâ Kuramı çerçevesinde çeşitli zekâ alanlarına hitap ederek öğrencilerin farklı becerilerini geliştirmeye yönelik bir aşama sunar. *Sözel-Dilbilimsel Zekâ* alanında, öğrenciler rüzgârın

fısıldadığı fiil cümlelerini dikkatlice dinleyip anlamak zorundadırlar, bu da dil becerilerini ve fiil cümlelerinin anlamlarını kavrama yetilerini geliştirir. *Bedensel-Duyusal Zekâ* açısından, video izlerken dikkatlerini dinlemeye ve kâğıtlara fiil işaretlemeye yönlendirilen öğrenciler, fiziksel hareket ve dikkat gerektiren bir eylem gerçekleştirirler. *Uzaysal-Görsel Zekâ* kapsamında, öğrenciler videodaki görsel ve işitsel bilgileri eşleştirirken görsel algılarını kullanır, fiil cümlelerinin görsel temsillerini anlamak ve işaretlemek için uzaysal düşünme becerilerini geliştirirler. Ayrıca, *Bireysel Zekâ* yönünden, öğrenciler kendi fiil işaretlemelerini yaparak öğrenme süreçlerini kontrol eder ve kendi anlamalarını değerlendirme fırsatı bulurlar. Bu çeşitlilik, etkinliğin çocukların dinleme, görsel algı, fiziksel hareket ve bireysel kontrol becerilerini etkin bir şekilde kullanmalarını ve geliştirmelerini destekler.

Sunuş Yoluyla Öğrenme stratejisi temel alınarak bilgilerin doğrudan öğretici tarafından sunulması sağlanır. Etkinlikte, rüzgâr tarafından fısıldanan fiil cümleleri doğrudan öğrencilerin duyularına sunulur. Öğrencilere, video üzerinden duydukları fiilleri doğru bir şekilde işaretlemeleri talimatı verilir. Bu süreç, öğrencilerin öğretici materyali dikkatlice izlemelerini ve verilen bilgileri doğrudan öğrenmelerini sağlar.

Görsel 3

Seviye: Maceralar Adası

"Sihirli Çark" etkinliği, Karagöz ve Hacivat'ın orman yolculuğunda karşılaştıkları bir sihirli çarkı kullanarak yapılan bir öğrenme oyununu anlatır. Çark döndüğünde çıkan fiilin doğru okunması ve fiil ile ilgili hareketlerin yapılması gereken bu etkinlikte, doğru cevaplar için *mavi pul*, fiil ile ilgili cümle kurma görevini tamamlayanlara ise *turuncu pul* verilir. Öğrenciler, takımlar hâlinde yarışarak fiilleri doğru bir şekilde öğrenmeye çalışır ve çeşitli fiziksel aktivitelerle bu fiillerin pratiğini yaparlar. Bu süreçte Wordwall dijital aracı kullanılarak etkinlikler düzenlenir. Öğrenciler hem bireysel hem de grup olarak aktif bir şekilde öğrenirler ve fiil bilgilerini pekiştirirler.

"Sihirli Çark" etkinliği, Howard Gardner'ın Çoklu Zekâ Kuramı çerçevesinde geniş bir zekâ yelpazesi ile ilişkilidir. *Bedensel-Duyusal Zekâ* alanında, öğrenciler fiilleri hareketlerle göstermeye çalışarak motor becerilerini ve fiziksel koordinasyonlarını kullanırlar; örneğin, "koşmak," "atlamak" ve "yüzmek" fiilleriyle ilgili hareketler bu zekâyı aktive edebilir. *Sözel-Dilbilimsel Zekâ* açısından, öğrenciler çarktan çıkan fiilleri doğru bir şekilde okumak ve bu fiillerle cümleler kurmak zorundadırlar,

bu da dil becerilerini ve dil yapılarıyla ilgili bilgilerini kullanmayı gerektirir. *Uzaysal-Görsel Zekâ* bağlamında, fiillerin görsel olarak algılanması ve bu bilgilerin hareketlere dönüştürülmesi, öğrencilerin uzaysal düşünme becerilerini geliştirebilir. *Bireysel Zekâ* yönünden, öğrenciler kendi fiil bilgilerini ve performanslarını kişisel olarak değerlendirir ve hatalı veya doğru cevaplar aldıklarında geri bildirim alarak bu süreci kendi başlarına yönetebilirler. Ayrıca, *Sosyal Zekâ* kapsamında, takım olarak yarışan öğrenciler birbirlerine yardım eder ve grup dinamiklerini yönetirler. Bu etkinlik, fiil pekiştirmeleri ve dil yapılarının öğrenilmesini teşvik ederken öğrencilerin fiziksel, dilsel, görsel ve sosyal becerilerini kapsamlı bir şekilde geliştirmelerine yardımcı olabilir.

Buluş Yoluyla Öğrenme stratejisine dayanarak öğrenciler, çarkta çıkan fiilleri doğru bir şekilde okuma ve bu fiillerle ilgili hareketleri yapma görevini yerine getirirken kendi başlarına bilgi keşfetme fırsatı bulurlar. Her fiil için uygun hareketleri ve cümleleri bulmaları, aktif bir şekilde problem çözmelerini ve öğrenmelerini sağlayabilir.

Eğlencenin Hazırlanması: Bu tasarımda, hedeflerin belirgin olması ve her hedefin tamamlanmasının ardından ödül verilmesi, *kolay eğlence* kategorisini temsil etmektedir. Bu yaklaşım, oyuncuların minimal çaba ile hızlıca eğlenmelerini ve ilerlemelerini teşvik edebilir. Ayrıca, bazı seviyelerin takım hâlinde oynanması, *insanla eğlence* kategorisini yansıtmaktadır. Bu özellik, oyuncuların sosyal etkileşimde bulunmalarını ve grup çalışması yapmalarını sağlar, bu sayede sosyal becerilerinin gelişmesini destekleyebilir. Bu iki kategori, oyunun eğlenceli ve etkileşimli bir deneyim sunmasını sağlamayı amaçlar.

Uygun Araçların Kullanılması: Çocukların özellikleri dikkate alındığında, eğitici etkinliklerin etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi için uygun araçların kullanılması büyük önem taşır. Bu bağlamda, oryantiring haritası, çocukların mekân algısı ve yön bulma becerilerini geliştirmeye yardımcı olurken, akıllı tahta etkinliklerin görsel ve etkileşimli bir şekilde sunulmasını sağlayabilir. Karagöz ve Hacivat resmi, etkinliklere kültürel bir bağlam kazandırarak çocukların ilgisini çekebilir ve temalı öğrenme deneyimlerini destekleyebilir. Sandık, fiillerin saklandığı ve keşfedildiği bir öge olarak çocukların keşif ve problem çözme becerilerini teşvik edebilir. Rozetler ve pullar, çocukların başarılarını ve ilerlemelerini ödüllendirerek motivasyonlarını artırabilir. Worldwall dijital aracı ise oyun bazlı öğrenmeyi destekleyebilir ve fiil bilgilerini eğlenceli bir şekilde pekiştirmelerine olanak tanıyabilir. Bu araçların bir arada kullanılması, çocukların öğrenme süreçlerini zenginleştirebilir ve daha etkileşimli hâle getirebilir.

4.Sonuç

Bu çalışma, Balkanlı çocukların Türkçe öğrenme sürecini kültürel unsurlarla zenginleştirilmiş ve eğlenceli bir öğretim tasarımıyla desteklemeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda, Yunus Emre Enstitüsünün "Çocuklar İçin Türkçe-ÇİT" kitaplarından elde edilen eylemler ve Türkiye Maarif Vakfı'nın programında incelenen kazanımlar temel alınarak, Werbach ve Hunter'ın D6 Modeli doğrultusunda oyunlaştırılmış bir sözcük öğretim tasarımı geliştirilmiştir. Geliştirilen bu tasarım, çocukların dil

öğrenme süreçlerini hem eğlenceli hem de motive edici bir şekilde desteklemeyi hedeflemektedir. D6 Modeli kullanılarak hazırlanan tasarımda, Türk kültürünün mizah unsurlarını temsil eden "Karagöz ve Hacivat" karakterleriyle etkileşimli, iş birliği gerektiren ve rekabetçi aktiviteler tasarlanmıştır. Bu sayede çocuklar, Türkçe fiilleri öğrenirken aynı zamanda kültürel bağlamda eğlenmiş ve öğrenme süreci daha keyifli hâle getirilmiştir. Üç aşamalı bir ilerleme sistemi ve sosyal etkileşim fırsatları kullanılarak çocukların motivasyonların artırılması hedeflenmiştir. Her aşamada, çocuklar hem bireysel hem de grup hâlinde görevleri tamamlayarak rozetler kazanmış ve ilerlemeleri ödüllendirilmiştir. Bu yaklaşımın dil öğrenme sürecini daha etkili ve eğlenceli bir hâle getireceği düşünülmektedir. Bu doğrultuda çalışmada, Balkanlarda çocuklar için Türkçe öğretiminde kültürel ve oyunlaştırılmış yaklaşımın önemini vurgulamaktadır. Oyunlaştırılmış öğretim yöntemlerinin, çocukların Türkçe öğrenme deneyimlerini zenginleştirmesi ve dil becerilerini daha etkili bir şekilde geliştirmesi öngörülmektedir. Bu minvalde yenilikçi ve kültürel olarak zengin öğretim tasarımları ile çocukların hem dil becerilerini hem de kültürel bilinçlerini geliştirmelerine olanak tanıyacak farklı sözcük listelerinin ve dil düzeylerinin öğretimine yönelik tasarımlar yapılabilir. Ayrıca, bu tür yöntemlerin temel alınarak kitapların geliştirilmesi ve öğreticilere oyunlaştırma tasarımı konusunda eğitimler verilmesi önerilmektedir. Bu tür yenilikçi yaklaşımlar sayesinde, dil öğretimi daha etkili ve motive edici bir süreç hâline getirilebilir.

Kaynakça

Akdoğan, F. (2004). Yeni Projeler Işığında Erken Yaşta Yabancı Dil Öğretimi. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, *1*(2)97-109.

Altan, M. Z. (1999). Çoklu Zekâ Kuramı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, *17*(17), 105-117.

Anşin, S. (2006). Çocuklarda Yabancı Dil Öğretimi. *D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi,* (6), 9-20.

Aslan, E., ve Coşkun, O. (2016). Yabancılara Türkçe Öğretiminde Oyun Yazılımları ile Sözcük Öğretimi. *Tuskish Studies, 11*(3), 221-236.

Bakhsh, S. A. (2016). Using Games as a Tool in Teaching Vocabulary to Young Learners. *English Language Teaching*, *9*(7), 120-128.

Başutku, S. ve Demir, T. (2021). Çocuklara Türkçe Öğretiminde Materyal ve İçerik Hazırlama. *Çocuklara Türkçe Öğretimi*, (Ö. Çangal ve M. E. Çelik, Ed.) içinde (ss. 121-146). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Brewer, R., Anthony, L., Brown, Q., Irwin, G., Nias, J., ve Tate, B. (2013). Using Gamification to Motivate Children to Complete Empirical Studies in Lab Environments. IDC '13: Proceedings of the 12th International Conference on Interaction Design and Children, 388-391. New York: IDC.

Büyükikiz, K. ve Hasırcı, S. (2013). Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretiminde Söz-

cük Öğretimi Üzerine Bir Değerlendirme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10*(21), 145-155.

Canva. Sandık Görseli (Görsel 1), 22 Ağustos 2024 tarihinde https://www.canva.com/ adresinden erişildi.

Cole, L., ve Morgan, J. J. (1968). *Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi* (B. H. Vassaf, Çev.) İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Çetintaş, B. ve Yazıcı, Z. (2016). Erken Çocukluk Döneminde Anaokulu ve Anasınıflarında İki Dilli Eğitim Uygulamaları ve Deneyimleri Üzerine Öğretmen Görüşleri. *Mediterranean Journal of Humanities, VI*(2), 173-187.

Demirezen, M. (2003). Yabancı Dil ve Ana Dil Öğreniminde Kritik Dönemler. *Dil Dergisi,* (118), 5-15.

Doğan, Y. (2014). Yabancılara Türkçe Kelime Öğretiminde Market Broşürlerinden Yararlanma. *Journal of Language and Linguistic Studies, 10*(1), 89-98.

Durmuş, M. (2018). Dil Öğretiminin Temel Kavramları Üzerine Düşünceler: Yabancılara Türkçe Öğretimi mi, Yabancı Dil veya İkinci Dil Olarak Türkçe Öğretimi mi? *Türkbilig*, (35), 181-190.

Fiş Erümit, S. ve Karakuş, T. (2015). Eğitim Teknolojileri Okumaları. *Eğitim Ortamlarında Yeni Bir Yaklaşım: Oyunlaştırma*, (B. Akkoyunlu, A. İşman, ve F. Odabaşı, Ed.) içinde (ss. 395-418). Sakarya: TOJET.

Genç, B. (2013). Öğrenme Kuramlarına Göre Çocuklara Yabancı Dil Öğretimi. *Birey ve Toplum, 3*(6), 37-50.

Günay, V. (2009). Görsel Okuryazarlık ve İmgenin Anlamlandırılması. *Art-E Sanat Dergisi, 1*(1), 1-29. https://doi.org/10.21602/sgsfsd.55487

Hanbay, O. (2013). *Çocuklara Yabancı Dil Öğretimi.* Ankara: Anı Yayıncılık.

İlter, B. ve Er, S. (2007). Erken Yaşta Yabancı Dil Öğretimi Üzerine Veli ve Öğretmen Görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 15*(1), 21-30.

İnalcık, H. (1993). Türkler ve Balkanlar. H. İnalcık, E. Manisalı, ve O. Koloğlu içinde, *Balkanlar* (s. 9-32). İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV) Yayınları.

Kavut, S. (2020). Carl Gustav Jung: Kavramları, Kuramları ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme.*Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6*(2), 681-695.

Kırbaş, G. (2024). *Çocuklara Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Oyunlaştırma Tasarımı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Marczewski, A. (2013). Gamification: A simple introduction, tips, advice and thoughts on gamification. https://books.google.com.trbooks?hl=envelr=veid=IOu9kPjlndYCveoi=fndvepg=PA3vedq=Marczewski,+A.+(2013).+Gamification:+A+simple+introduction+full+pdfveots=kIJvYGhTWvesig=e8sYbRICQvqL3E2t3M0S3t-

FQFW0veredir_esc=y#v=onepageveqvef=false adresinden erişildi.

Merriam, S. B. (2015). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber* (3. b.). (E. S. Turan, Çev.) Ankara: Nobel Akademik.

Ortaylı, İ. (2013). Türkiye ve Balkanlar. Z. İskefiyeli, M. B. Çelik, ve S. Yazıcı içinde, *Türk tarihinde Balkanlar* (ss. 5-6). Sakarya Üniversitesi: Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.

Ortaylı, İ. (2014). XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi 2012. Prof. Dr. İlber Ortaylı'nın Kongre Akademik Açılış Konuşması (s. 13-14). İstanbul: Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları.

Özey, R. (2006). Balkanların Coğrafi Yapısı. O. Karatay, ve B. A. Gökdağ içinde, Balkanlar El Kitabı Tarih (ss. 13-34). Ankara: KaraM ve Vadi Yayınları.

Su, C. H., ve Cheng, C. H. (2015). A mobile gamification learning system for improving the learning motivation and achievements. Journal of Computer Assisted Learning, 31(3), 268-286.

TMV. (2020). Türkçenin Yabancı Dil olarak Öğretimi Programı (2. b.). İstanbul: Türkiye Maarif Vakfı.

Uğur, F. ve Azizoğlu, N. İ. (2015). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kullanılan Ders Kitaplarının Sözcük Öğretimi. Ana Dili Eğitimi Dergisi, 4(1), 151-166.

Wallace, M. J. (1982). Teaching Vocabulary. London: Heinemann Educational Books.

Werbach, K. ve Hunter, D. (2012). For the Win: How Game Thinking can Revolutionize Your Business. Wharton Digital Press.

Worldwall. (2024). Worldwall Çarkıfelek Şablonu (Görsel 3), 01 Ağustos 2024 tarihinde https://wordwall.net/tr/resource/36127136/d%c3%b6nen-harfler adresinden erişildi.

YEE. (2023). Yunus Emre Enstitüsünün Yıllık Faaliyet Raporu. 05 Ağustos 2024 tarihinde https://www.yee.org.tr/sites/default/files/yayin/2023_yillik_faaliyet_raporu.pdf adresinden erişilmiştir.

Yeşilyurt, E. (2019). Kuramsal Temelleri Açısından Öğretim Stratejilerinin Temel Özellikleri: Bir Derleme Çalışması. Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi, 3(5), 57-78.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (11 b.). Ankara: Seçkin Yayınevi.

Youtube. (2024). Karagöz ve Hacivat - Okulumu Özledim | Çizgi Film (Görsel 2) videosu 03 Ağustos 2024 tarihinde https://www.youtube.com/watch?v=39q4FB-1MCWkvet=13s adresinden erişilmiştir.

14. OTURUM

DİL VE SÖZLÜK ÇALIŞMALARI: BALKANLAR'DA TÜRK DİLİ VE AĞIZ ARAŞTIRMALARI

OTURUM BAŞKANI:

Prof. Dr. Gencay ZAVOTÇU

KONUŞMACILAR:

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN

Dr. Marija DJİNDJİC

Uzm. Yrd. Betül KAP

Uzm. Belgin Tezcan AKSU

ARNAVUTLUK'TA TÜRKÇE ÖĞRETME AMACIYLA YAZILMIŞ SÖZLÜKLERDEN ACİBÜ'L-MANZAR ÜZERİNE

Prof. Dr. Hatice Şahin[1]

Özet

Türkçenin uzun tarihi boyunca farklı sebeplerle farklı dönemler ve coğrafyalarda yabancılara öğretilmesi söz konusu olmuştur. Türkçeyi öğretmek amacıyla ilk örneği Kaşgarlı Mahmut'ta görülen, sözlük, gramer, ders notları gibi belgeler, bir taraftan Türkçenin konumunu ortaya koyarken diğer taraftan da filolojik araştırmalar için değerli malzemeler barındırmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunun sınırları içinde anadilinden farklı olarak Türkçe öğrenmek ve öğretmek durumunda kalınmış; aydınlar, yazarlar, eğitimciler, tüccarlar, seyyahlar kendi ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde Türkçe öğretme amaçlı bazı belgeleri kaleme almışlardır. Çok farklı dillerin kullanıldığı Balkanlarda da Türkçe öğretimine dair çok sayıda eser yazılmıştır. Türk sözlükçülüğünün en önde gelen isimlerinden biri olan Şemsettin Sami'nin de ülkesi olan Arnavutluk'ta Ülqünlü Hafız Ali tarafından yazılan ve bir kitap altında toplanan üç ayrı sözlük de Arnavut sözlükçülüğünün önemli bir eseri olarak kabul edilmiştir. Bu sözlüklerin birincisi, "Bedi-ül-mukattar" isimli manzum Türkçe- Arnavutça, ikincisi "Acibü'l manzar" isimli alfabetik Türkçe-Arnavutça, üçüncüsü de "Garibü'l-mebsar" isimli Arnavutça Türkçe sözlüktür. Yazar, bu üç sözlüğe ayrılmak zorunda kaldığı doğum yeri olması sebebiyle "Ulqin"/ "Ülqün" adını vermiştir.

Ülqün'ün ikinci kitabı olan "Acibü'l-manzar", Arnavut öğrencilere Türkçe öğretmek, bölgede görevli bulunan Osmanlı memurlarına da Arnavutça öğretmek amacıyla hazırlanmış, Türkçe- Arnavutça bir sözlüktür. Bu sözlük, Türkçe malzeme açısından değerlendirildiğinde sadece isim ve fiil köklerini vermekle kalmamış, Arnavutlara farklı dil yapısına sahip bir dil olan Türkçeyi daha rahat öğretebilmek için Türkçe kelimelerin farklı anlamlarını ve çekimli hallerini de madde başı olarak vermiştir.

Hafız Ali'nin sözlükleri üzerinde gerek yurt dışında gerek Türkiye'de bazı çalışmalar yapılmış olsa da eserin ağırlıklı olarak imla açısından ortaya koyduğu uygulama, diyalektoloji açısından sunduğu malzeme yanında diğer morfolojik ve semantik özelliklerin henüz tam anlamıyla ele alınamamıştır. Bu durumdan hareketle bu bildiride Hafız Ali'nin Acibü'l-manzar ve Şemsettin Sami'nin Kamus-ı Türki adlı sözlüklerinin bir kısmının madde başları açısından genel bir karşılaştırma denemesi yapılmış, bu sözlükler üzerinde çok detaylı çalışmaların yapılması gerektiği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ülqünlü Hafız Ali, Arnavut sözlükçülüğü, Osmanlı sözlükçülüğü, Türkçe öğretimi

1 Bursa Uludağ Üniversitesi, hatices@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8832-8240.

ABOUT ACIBÜ'L-MANZAR, ONE OF THE DICTIONARIES WRITTEN FOR TEACHING TURKISH IN ALBANIA

Abstract

Throughout its long history, Turkish has been taught to foreigners for different reasons in different periods and geographies. Documents such as dictionaries, grammars, and lecture notes, the first example of which was seen in Kaşgarlı Mahmut, for the purpose of teaching Turkish, both reveal the position of Turkish and contain valuable materials for philological research. Within the borders of the Ottoman Empire, it was necessary to learn and teach Turkish as opposed to the mother tongue; intellectuals, writers, educators, merchants, and travelers wrote some documents for the purpose of teaching Turkish to meet their own needs. Numerous works have also been written on teaching Turkish in the Balkans, where many different languages were used. Three separate dictionaries written by Ülqünlü Hafız Ali in Albania, the homeland of Şemsettin Sami, one of the most prominent names in Turkish lexicography, and collected under one book, have been accepted as important works of Albanian lexicography. The first of these dictionaries is a Turkish-Albanian dictionary called "Bedi-ül-mukattar" in verse, the second is an alphabetical Turkish-Albanian dictionary called "Acibü'l manzar", and the third is an Albanian-Turkish dictionary called "Garibü'l-mebsar". The author named these three dictionaries "Ulqin"/"Ülqün" because of the place of birth he was forced to leave.

Ülqün's second book, "Acibü'l-manzar", is a Turkish-Albanian dictionary prepared for the purpose of teaching Turkish to Albanian students and teaching Albanian to Ottoman officers on duty in the region. When evaluated in terms of Turkish material, this dictionary not only gave noun and verb roots, but also gave different meanings and inflected forms of Turkish words as headings in order to teach Turkish, a language with a different linguistic structure, to Albanians more easily.

Although some studies have been conducted on Hafız Ali's dictionaries both abroad and in Turkey, the application that the work presents mainly in terms of spelling, the material it presents in terms of dialectology, and other morphological and semantic features have not yet been fully addressed. Based on this situation, in this paper, a general comparison attempt has been made in terms of the entries of some of the dictionaries named Hafız Ali's Acibü'l-manzar and Şemsettin Sami's Kamus-ı Türki, and it has been emphasized that very detailed studies should be conducted on these dictionaries.

Keywords: Ülqünlü Hafız Ali, Albanian lexicography, Ottoman lexicography, Turkish language teaching.

1.Giriş

Türkçe bilebildiğimiz kadarıyla 11. yüzyıldan itibaren zaman zaman öğrenilmek istenen dil konumuna ulaşmıştır. Türkçenin yaygın dil olduğu, talep gördüğü dönemlerde Türkler de o bölgenin başka dilleri kullananları da Türkçeyi öğretmeye çalışan eserler yazmışlardır. Bu eserler, kimi zaman ders notu, kimi zaman sözlük, kimi zaman dilbilgisi, kimi zaman da hem sözlük hem dilbilgisi kitabı formatında olmuştur.

Türkçenin yabancılara öğretimi deyince Kaşgarlı vesilesiyle Karahanlı sahasından sonra ilk akla gelen Memluk sahasıdır. Kıpçak Türkçesinin bu bölgede hâkim dil olduğu, Araplar tarafından öğrenilmek ve öğretilmek istenen bir dil olduğu bilinmektedir. Orta Türkçe döneminden sonra da bu eğilimin devam ettiği, kullanımdan düşen Kıpçak Türkçesi yerine bölgede kullanılan Oğuz Türkçesinin Mısır, Suriye bölgesinde Araplar tarafından öğrenilmek istendiği 19. yüzyıla ait öğretim kitaplarından da anlaşılmaktadır (Alhamamreh, 2024).

Bununla birlikte Türk dili tarihinde Türkçenin anadili olarak öğretimiyle ilgili eser sayısının az olduğu bu eserlerin de geç tarihlerde yazıldığı bilinmektedir. Bu durum, Oğuz Türkçesi için de geçerlidir. Oğuzların 11. yüzyıldan itibaren yerleştikleri Anadolu'da Oğuzcaya dayalı olarak oluşturdukları yazı dili, yaklaşık 2-3 yüzyıl içinde resmi dil, yazı dili, edebiyat dili haline gelmiştir. Kaşgarlı'nın en çok üzerinde durduğu Oğuz Türkçesinin Osmanlı devletinin siyasi ve ekonomik gelişimi sayesinde dünyada dikkat çeken, bir şekilde temas edilen ve öğrenilmek-öğretilmek istenen bir dil haline gelmiş olması bile ana dili olarak öğretilmesi veya bunun için sözlük veya dilbilgisi kitabı yazılmasını sağlayamamıştır.

Osmanlıda özellikle 16. yüzyıldan sonra yabancılara Türkçe öğretmeyi amaçlayan bazı eserlerin yazıldığı görülmektedir. Türkçenin yabancılara öğretilmesi işini bu dönemde iki ayrı cephede ele almak mümkündür. Bunlardan birincisi Türkçenin yabancılara öğretilmesi için Osmanlının gerçekleştirdikleri ikincisi de Türkçe öğrenmek ve öğretmek üzere yabancıların -özellikle Avrupalıların- gerçekleştirdikleridir.

Farklı etnik kökenlerin, farklı dilleri kullanan insanların bir arada yaşadığı Osmanlı sınırları içinde Yeniçeri Ocağına katılan gayrimüslim çocukların, savaşlarda esir düşenlerin, devletin çeşitli kademelerinde çalıştırılmak üzere ailelerinden alınan devşirmelerin ve kendiliğinden Müslüman olanların Türkçe öğrenmesi için bazı çalışmalar yapılmıştır (Kara&Işır, 2021:2-3).

Öte yandan Osmanlı devletinin büyüyüp güçlenmesi, kıtalararası bir imparatorluk haline gelmesiyle Batılı gezgin ve tüccarların Türkçe öğrenmesi gereği ortaya çıkmış, Osmanlı devletiyle siyasi ve ticari ilişkiler kuran diğer devletlerde Türkçeyi öğrenenlerin sayısı artmıştır. Bu dönemde birçok Avrupa devleti, ticari ve siyasi ilişkilerini sağlamlaştırmak için bir taraftan Türkçe eserler kaleme aldırırken, diğer taraftan da tercümanlar yetiştirmek amacıyla konuşma kılavuzları hazırlatmışlardır. Sonraki yıllarda bazı ülkelerde dil okulları ve üniversiteler bünyesinde kurulan kürsüler aracılığıyla Türkçe öğretimi yapılmıştır. Bir başka deyişle Osmanlının üç kıtaya yayılması bu kıtalardaki ülkelerde Türkçenin yaygın kullanılan ve öğrenilmek

istenen bir dil haline gelmesini sağlamıştır.

Osmanlının uluslararası gücünün etkisiyle Türk diline olan ilginin artması ve Türk diliyle ilgili çalışmaların ortaya çıkması bilindiği gibi Türkoloji çalışmalarına önemli destek sağlamıştır. Bu not defterleri, konuşma kılavuzları, Latin harfli Türkçe sözlük ve gramerler bugün mukayese amacıyla sıklıkla kullanılan, çeşitli açılardan değerlendirmeye alınan eserlerdir.

2. Türkçenin Balkan Dilleri Üzerindeki Etkisi

Türklerin çok eski tarihlerden itibaren Balkanlara yerleşmesi ve uzun süre bu bölgede yaşaması, Türkçeyi Balkan coğrafyasının doğal dillerinden biri haline getirmiştir. Balkanlarda Türkçe her zaman var olmuştur ancak Anadolu Türkçesinin bölgede kullanılması, yaygınlaşması ve derin izler bırakması asıl Osmanlı imparatorluğunun bölgedeki hâkimiyeti ile yürüttüğü sosyal ve siyasi politikalar sonucunda gerçekleşmiştir. Balkanlarda sadece Türkler değil, Türk olmayanlar da Türkçeyi bir şekilde öğrenerek kullanmış veya kullanmayı istemiştir. Türkçe, bu bölgede kullanılmasının gerektiği veya özenildiği bir dil olmuştur. Osmanlılık ve Müslümanlık birleştirici iki unsur olan Balkanlarda Osmanlı ayrıldıktan sonra, Türk nüfusun büyük bir kısmı göç ettikten sonra bile İslamiyet'in etkisiyle Balkan topluluklarının Türklerle ve Türkçeyle bağı hiç kopmamıştır.

"Osmanlı İmparatorluğunun resmi dilinin Balkan dilleri sınıfında yer almamasına rağmen tüm bölgede homojen ve tek tip bir dil olarak kullanılması da bir rastlantı sonucu değildir. Balkanlarda resmi dil Türkçe olmasına rağmen bölge nüfusunu oluşturan farklı etnik kökenden ulusların günlük konuşma dili olarak kendi dillerini konuşmaları konusunda herhangi bir baskı olmamıştır. Bu nedenle etnik gruplar tarafından Türkçe kolaylıkla kabul edilmiştir. 15.-16. yüzyıl boyunca Macaristan'dan başlayarak Bosna-Hersek, Kosova, Sırbistan, Hırvatistan, Karadağ, Arnavutluk, Makedonya, Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan'a kadar olan bu geniş coğrafyada yaşanan beş yüz yıllık Türk etkisi, kendisini yalnızca dil olarak değil kültür ve yaşam biçimi olarak da belli etmiştir." (Xhanari, 2015: 5).

Bir Balkan ülkesi olarak Arnavutluk da beş yüzyıllık bir süre zarfında Osmanlı İmparatorluğunun doğal bir parçası olmuş, Arnavutlar ile Türkler arasında yakın tarihi ve kültürel ilişkiler kurulmuştur. Bu yakınlık, iki toplumun dilini de bir araya getirmiş, Arnavutluk'ta Arnavutlara Türkçe, Türklere Arnavutça öğretmeyi amaçlayan sözlükler yazılmıştır. Bu iki dilli sözlüklerin ilk örnekleri 18. yüzyılda görülmeye başlanmıştır. Abazi-Egro, bu sözlüklerin Arnavutçanın farklı ağızlarıyla yazılmış olduğunu, diğer ayrıntıların dışında genel olarak Arap sözlükçülük anlayışıyla yazılmış Arap harfli ve Batı sözlükçülük anlayışıyla yazılmış Latin harfli sözlükler olarak iki grupta ele alınabileceğini ifade etmiştir (Abazi-Egro, 2002:13).

Bu kapsamda Hafız Ali Ulqinaku tarafından hazırlanan ve tek bir başlık altında toplanan üç sözlük; Arnavutluk'ta Arap harfli, Arap sözlükçülük anlayışıyla yazılan sözlüklerin sonuncusu, bu tür sözlüklerin en hacimli ve en başarılısı olarak kabul edilir. Bu sözlüklerin birincisi, "Bedi-ül-mukattar" isimli manzum Türkçe-Arnavutça, ikincisi "Acibü'l manzar" isimli alfabetik Türkçe-Arnavutça, üçüncüsü

de "Garibü'l-mebsar" isimli Arnavutça Türkçe sözlüktür. Yazar, bu üç sözlüğe ayrılmak zorunda kaldığı doğum yeri olması sebebiyle "Ulqin"/"Ülqün" adını vermiştir (Myderrizi,1961:129-135). Literatürde Ulqinaku sözlükleri olarak geçen, üç ayrı sözlüğü kapsayan Ülqün'ün Latin harflerine aktarma ve inceleme işi Osman Myderrizi tarafından yapılmıştır.

Abazi-Egro, Ulqinaku sözlükleri için Myderrizi'yi de referans göstererek benzer açıklamaları yapmıştır. "Arnavutçayı Arap harfleri ile yazan ve Arap sözlükçülüğü anlayışına göre hazırlanan bu sözlüklerin en büyüğü ve en iyisi, Hafiz Ali Ulqinaku tarafından XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında yazılmıştır. Arnavutluk Devlet Arşivinde bulunan bu sözlüğün tek nüshası 1334 sayfa olup üç kısımdan, yani Arnavutça-Türkçe, Türkçe-Arnavutça ve yine Arnavutça-Türkçe sözlüklerden oluşmaktadır. Yazar bu eseri, doğduğu yerin ismiyle, Ulqin (Ülgün) olarak adlandırmıştır. 232 sayfadan oluşan sözlüğün ilk kısmı, aruz vezninde yazılmış birkaç şiirden ibarettir. Sözlük olarak algılanmış olan bu şiirler, belli bir konu üzerinde yoğunlaşıp bu konuyla ilgili Arnavutça kelimelerin Türkçe karşılıklarını vermektedir. Örneğin ilk şiirde, basit bir duada kullanılan kelimelere yer verilmiştir. Sözlük amaçlı olan bu şiirlerden aynı zamanda yazar ve sözlük hakkında ilginç bilgiler öğrenebiliriz. Bu nedenle eser, Arnavutçada konu sözlüklerinin başlangıcı olarak değerlendirilmektedir. 4 sayfalık Arapça ve 6 sayfalık Türkçe önsözünde yazar, şiir şeklinde yazılan bu sözlüğün ihtiyaçları karşılayamayacağını, Arnavutça bir kelimenin Türkçe karşılığının bulunmasının zor olduğunu anladığını ve bu yüzden, alfabe sırasına göre Türkçe-Arnavutça ve Arnavutça-Türkçe sözlükleri hazırladığını yazmıştır. 915 sayfadan oluşan Türkçe-Arnavutça ve 168 sayfadan ibaret olan Arnavutça-Türkçe sözlüklerinde, yazar, bir kelimenin çekim sırasında ortaya çıkan şekillerini madde başı yaparak sözlüğün hacmini yapay bir şekilde artırmıştır. Buna rağmen, bu gramatik ayrıntılar, çekim eklerinin o zamanın kullanım şeklinin kapsamlı incelenmesine imkân tanımaktadır. Bir kelimenin farklı gramatik şekilleri dikkate alınmadığında bu eserde 4.000 Arnavutça kelimenin yer aldığı görülür. Bu sözlüğün Lâtin harflerine aktarılması ve incelenmesi Osman Myderrizi tarafından yapılmıştır." (Abazi-Egro, 2002: 14-15).

Arnavutluk Türkolojisi ve sözlükçülüğüyle ilgili tüm çalışmalarda adı geçen Ülqün sözlüklerinin filolojik açıdan ele alınması ilk olarak Priştine Üniversitesinde Abdullah Hamiti tarafından gerçekleştirilmiştir. Hamiti, bu sözlüklerden ikincisi olan "Acibü'l-Manzar"ın sözlükbilim açısından nitelikleri üzerinde durmuştur (Hamiti,1998). Türkiye'de de bu eser üzerine bir doktora çalışması gerçekleştirilmiştir (Neziri, 2023). Ulqinaku üzerinde son yıllarda Türkiye'de de tarih, din bilimi ve Türk dili alanlarında tezler ve başka akademik çalışmalar yapılmasına rağmen bu sözlüklerle ilgili daha fazla ve detaylı çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Çünkü bu eserler gerek yazılış amacı, gerek yöntemi ve gerekse barındırdığı malzeme açısından çok yönlü özellikler taşımaktadır.

Hafız Ali Ulqinaku, 1855 yılında Ülqün'de doğmuş, eğitimini bu şehirde tamamlamış, ancak işgal sebebiyle İşkodro'ya gitmek zorunda kalmış, bir süre orada yaşamıştır. 1889 yılından ölümüne kadar Leş kasabasında ilkokul öğretmenliği, imamlık ve fahri müftülük görevlerini yürütmüştür. Bir din adamı, öğretmen olarak yazar,

Süleyman Çelebi'nin ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın eserlerinden Arnavutçaya çeviriler yapmıştır.

Ancak onu Arnavutluk'ta öne çıkaran, asıl amacı olmasa da dil öğretimi ve bu amaçla hazırladığı sözlük kitapları olmuştur. Hafız Ali, öğrencilerinin hem Türkçe öğrenmesini hem de Arnavutçayı kullanmalarını arzu etmiş, Türkçenin resmi dil, Arapçanın din dili olduğu ortamda Arnavutçanın kullanılmadığından rahatsızlığını ifade etmiştir.

Konuyla ilgili çalışmalarda Hafız Ali'nin Arnavut sözlükçülüğünde çok ayrı bir yere sahip olduğu belirtilir. Bu eserlerin hacim ve yöntem bakımından kendinden önceki eserlere göre çok daha iyi bir düzeyde olduğu ve eğer Şemseddin Sami Frashëri ve abisi Mehmed Naim Frashëri dâhil edilmezse Hafiz Ali Ulqinaku'nun [Ülgünlü Hafız Ali] ilk Arnavut Türkolog sayılabileceğini ifade eden çalışmalar mevcuttur (Balcı-Dibra, 2020: 73).

Ülqün'ün ikinci kitabı olan "Acibü'l-manzar", Arnavut öğrencilere Türkçe öğretmek, bölgede görevli bulunan Osmanlı memurlarına da Arnavutça öğretmek amacıyla hazırlanmış, Türkçe- Arnavutça bir sözlüktür. Bu sözlük, Türkçe malzeme açısından değerlendirildiğinde sadece isim ve fiil köklerini vermekle kalmamış, Arnavutlara farklı dil yapısına sahip bir dil olan Türkçeyi daha rahat öğretebilmek için Türkçe kelimelerin farklı anlamlarını ve çekimli hallerini de madde başı olarak vermiştir.

"Yazar, Arnavut öğrencilere ve halkına Türkçeyi en kolay yolla öğretmek için sözlükte bir eylemin mastar biçimiyle beraber çatılarda kip, şahıs, olumsuz, soru ve ek eylem ekleri ile çekimli biçimleri ve adların çekimli biçimlerini, edatlar, bağlaçlar, ekler ve bazı ifadeler madde başı yapmıştır. Böylece bu sözlüğün Latin harflerine aktarılmasıyla yazıldığı dönemde kullanılan Türkçe ve Arnavutçanın gramer ayrıntıları hakkında bilgilere erişmesini sağlamaktadır." (Neziri, 2023: 3).

Hafız Ali, eserlerinin yazımında Arnavutçadaki sesler için geliştirdiği bir imlayı Türkçe kelimeleri yazarken de kullanmış Arap harflerine bazı eklemeler yaparak kelimelerin mümkün olduğunca doğru okunması/öğrenilmesini sağlamaya çalışmıştır. Buna göre yazar tarafından metinde a, e, u, ü, ı, i ayrımı yapılabilecek bir imla kullanılmıştır. Latin harfli metinlerden yararlanılarak ortaya çıkarılmaya çalışılan bazı ayrıntılar, Arap harfli metinde uygulanan bu imlayla da tespit imkânına kavuşabilir hale getirilmiştir. Dibra da bu uygulamanın Türkçenin harekesiz klasik imlasından pek açık olmayan ünlü ve ünsüz bazı sesleri net bir şekilde ayırt etmeyi mümkün kılabileceğini belirtmiştir.

"Mesela, yuvarlak ünlülerin /o, u, ü/ imlası için < + و >'a çeşitli işaretler eklemiştir; açık üst ünlüler /i, ı [daha ziyade Arn. /ë/]/ için <+ ي >; /a/ ve /e/ ünlüleri için <+ ا > ve <+ ه > kullanır. Diğer taraftan çeşitli ünsüzler için de mevcut harflere işaretler ekleyerek imlada birbirinden fark edilmesini mümkün kılar. Bu şekilde /l/ ve /ł/'yi birbirinden ayırt edebilmek için < ل > ve < ڵ >; /ñ/, /ǧ/, /ḱ/ sesleri için yine noktalar /kef/ < ك > harfi kullanılır; /r/ [ɾ] ve /rr/ [r] sesleri için < ر > ve < ڕ > kullanılır. Bu işaretlerin amacı ilk başta Arnavutça sözleri mümkün olduğu mertebede kolay

okunacak şekilde yazmaktır, fakat H. A. Ulqinaku bu işaretleri Türkçe kısımları için de kullanmakta. Bu itibarla, Türkçenin harekesiz klasik imlasından pek açık olmayan bazı sesleri (örneğin, /o, u, ü/ ؤ) net bir şekilde ayırt etmek mümkün olur. Yine de bu durumda bazı imla tutarsızlıklarını göz önünde bulundurmak gerekebilir." (Dibra, 2016: 655).

3. Eserin Dil Özellikleri

Hafız Ali'nin eserinde doğal olarak iki dil bulunmaktadır. Araştırmacılar, eserin Arnavutça bölümlerinde Arnavut-Karadağ ağız özelliklerinin gözlemlendiğini ifade etmektedirler (Nesiri, 2023: 24). Türkçe bölümlerin de doğal olarak Batı Rumeli ağız özelliklerini yansıtması beklenmektedir. Eckmann (1960), Friedman (2002), Günşen (2008), Gülsevin (2017, Kartallıoğlu, 2017) gibi araştırmacılar tarafından Batı Rumeli ağızlarının ses ve yapı özellikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Neziri de sözlüğün dil özelliklerini sıralamıştır (Neziri, 2023:12-20).

Sözlüğün Türkçe madde başlarının, tek tük istisnalar ve ikili kullanımlar bir yana bırakılırsa Batı Rumeli ağız özelliklerini taşıdığı rahatlıkla söylenebilir. Bir gramer kitabı olmadığı için bazı günlük konuşmaları içeren bölümü olmasa da eserde isim ve fiillerin neredeyse tüm çekimlerinin madde başı yapılmış olması, eserin fonetik dışında morfolojik açıdan da bilgiler vermesini sağlamıştır. Buna göre, öğrenilen geçmiş zaman ekinin ve soru ekinin tek şekilliliği, geniş zaman ekindeki ünlünün yuvarlaklığı, şimdiki zaman ekinin ilk ünlüsünün genişliği gibi ayrıntılar hem söz konusu imla hem de Türkçedeki çekimli biçimlerin verilmesi yöntemi sayesinde açıkça görülebilmektedir. Aslına bakılırsa bu eser sayesinde 19. yüzyılda bölgede kullanılan Türkçenin grameri, en azından isim ve fiil işletimi olmak üzere çıkarılabilir durumdadır. Tüm bu morfolojik yapıların aktarımında eser, doğal olarak bölgede kullanılan Türkçenin ses özelliklerini de yansıtmıştır. Ancak eserin tamamında şimdiki zaman için **Atdır-mayor** Nuk po le me qit, **Çek-meyor** Nuk pa hjēk, **Çık̦-ıyor** Pa del, **Çık̦-ıyoruz** Pa dalim, **Çık̦-ıyorlar** Pa dalin örneklerinde olduğu gibi Batı Rumeli ağızları için verilen {-y} (={-[A]y}) eki değil –yor eki kullanılmıştır.

Tarihi sözlüklerin hangi sahada olursa olsun kendinden önce yazılan sözlüklere dayandığı bilinir. Hafız Ali'nin bu sözlükleri hazırlarken hangi eseri esas aldığı konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Ülqün kitabının çoğu yırtılmış giriş bölümünden anlaşıldığına göre Ulqinaku, Türkçe ve Arnavutça öğrenme ihtiyacının ortaya çıkması durumunda yardımcı olabilmek için sırasıyla sözlükleri yazdığını belirtmiştir. Kitabın ikinci sözlüğü olan Acibü'l-Manzar'ın ise birinci kitabı yeterli görmediği için yazıldığını ifade eden yazar, etrafındaki büyüklerin kendisinden bir sözlük daha yazmasını rica etmeleri sonucu bu sözlüğün ortaya çıktığını söylemiştir. Kendisinin açıklamalarına göre sözlük yazma görevi kendine verildiğinde bu görevi layığıyla yerine getirememe endişesi yaşadığını da ayrıca vurgulamıştır.

Sözlüklerin hazırlanmasında muhtemelen yaşadığı/ görev yaptığı İşkodra-Lej bölgesinde konuşulan Türkçe ve Arnavutça söz varlığını temel almış, eserini bir anlamda okul sözlüğü olarak amaçlamış ve çocukların Türkçe öğrenirken ihtiyaç duyabileceklerini düşündüğü sözleri ve kuralları sözlüğüne dâhil etmiştir.

Eserin yazılış sebebini anlatan Arapça giriş bölümü, Skendo tarafından Arnavutçaya

çevrilmiş, 1927 yılında Dituria dergisinde yayınlanmıştır. Hafız Ali Ulqinaku'nun bu sözlükleri hazırlama süreciyle ilgili verdiği bilgileri Neziri, Skendo'dan şu şekilde Türkçeye aktarmıştır.

"Arnavutlar, tertipli ve kolayca öğrenebilen bir dil olan Türkçeyi öğrenme arzusuna erişebilirler. Okula yeni başlayan bazı öğrencilerin bu dili iyi anlamadıklarını ve Türkçe-Arnavutça bir sözlüğe ihtiyaç duyduklarını gördüm. Elimde geldiğince manzum bir Türkçe-Arnavutça bir sözlük hazırlamaya başladım. 1315 yılıydı. Hepsini yer vermek mümkün olmasa da bu sözlükte Türkçe konuşmayı öğrenmek isteyenler için gereken sözcükler ve ekler topladım. Belki de çok sözcük bıraktım, ancak Türkçeyi Arnavutçadan öğrenmek isteyen mukayese edebilir. Arnavutçayı öğrenmek isteyen bir Türk de olabildiğini umarım. Bu sözlüğe Bedi'ül-Mukattar adını koydum. Bu sözlüğü bitir bitirmez oturup düşündüm ve bu sözlüğün amacına ulaşmadığını gördüm. Çünkü herhangi biri Türkçeden veya Arnavutçadan bir sözcük aradığında bulamaz. Bunun üzerine birkaç dostum sözcüklerin anlamları daha kolay bulunması için alfabe sırasına göre bir sözlük hazırlamama emrettiler. Ben kendimi bu işe layık görmememe rağmen emirlerini kabul ettim. Çünkü büyüklerin emirlerine itaat edeptendir ve itaat edenler Allah'ın rahmet gözündedirler. Ancak beni bu işe layık görerek hata ettiler, çünkü zannettikleri kadar donanımlı değilim. Bütün bunlara rağmen emirlerine itaat etmek istedim ve emir verenin emir alandan daha bilgili olduğu düşüncesiyle başarılar ancak ondan olanın yardımıyla başladım… Bu sözlüğe Acibü'l-manzar adını koydum… Bundan sonra Garibü'l-mebsar adlı Arnavutça-Türkçe bir sözlük daha hazırladım ve üçünü bir kitapta topladım ve Ülgün adını koydum. Bu, Sultan Reşat zamanında oldu…" (Neziri, 2023: 9).

Bu açıklamalar arasında kendisinin sözlükçü olduğuna, bu konuda yetkin olduğuna dair tek söz söylemezken yararlandığı, örnek aldığı herhangi bir kişi veya eser adı da vermemiştir. Ancak sözlükleri hazırladıktan sonra yayınlanması için İstanbul'a gitmiş olması da dönemin sözlüklerinden haberdar olduğu veya onlardan birini ya da birilerini örnek aldığını da gösterebilir.

Bu bildiride Hafız Ali'nin ve Şemsettin Sami'nin sözlüklerinin hemen hemen aynı tarihe denk gelmesi, farklı bölgelerde yazılsa da aynı bölgede yetişmiş kişiler tarafından yazılması, her iki yazarın da kendi bölgelerinde sözlükçülük alanında öncü nitelikte olması ve Türkçenin aynı yüzyılda farklı bölgelerde söz varlığını ortaya koymaya çalışan sözlükler olması nedeniyle Acibü'l Manzar ile Kamus-ı Türki'nin söz varlığı açısından karşılaştırılmasının mümkün olabileceğinin vurgulanması amaçlanmıştır.

Sadece elif maddesi üzerinden genel bir karşılaştırma yapıldığında Hafız Ali'nin sözlüğünde madde başı olarak verilen Türkçe kelimelerin bazılarının Kamus-ı Türki'de ve aynı döneme ait Lehçe-i Osmani'de yer almadığı görülmektedir. Bu kelimeler, muhtemel fonetik gelişmeler gözetilerek yapılan aramalarda da Anadolu sahası söz varlığında tespit edilememektedir. **Oḳar** Fushënj, **Oḳar-maḳ** Me shti shigjēt, **Uḳanıḳ** Brī **meṣelā uḳanıḳ udun** dru e brit, **Acır-maz** Nuk i dhimet; **Acır-mam** Nuk um dhimet, **Acır-maduḳ** Nuk na u dhimt, **Acır-maduŋ** Nuk tu dhimt, **Acır-madum** Nuk mu dhimt, **Acır-madı** Nuk ju dhimt, **Acır-maḳ** Mu dhimt, **Ar-maḳ** Mu pjērr gibi

Acibü'l-manzar'daki bazı madde başlarının Kamus-ı Türki'de de bulunduğu, ancak Lehçe-i Osmani'de yer almadığı görülmektedir. Ulqinaku'nun "**Eb** Bab, ata gibi" biçiminde verdiği kelime, A. Vefik Paşa'da bulunmazken, Ş. Sami'de de Ata, baba, peder, valid karşılıklarıyla verilmiş ve madde başıyla kurulan diğer yapılar da verilmiştir.

Ulqinaku, sözlüğünde bazı yöresel kelimelerin madde başı olduğu rahatlıkla görülmektedir. Bunlardan biri olan **abeg**[2] kelimesi, A. Vefik Paşa'da bulunmamakta, Ş. Sami'de **aga** madde başının içinde **ağabey** olarak yer almaktadır. Bunun gibi, **Ipra-ma**. Me kcy sıçara-ma. gibi madde başları, Ş. Sami'de ya madde içi olarak veya gönderme yapılarak verilmiştir. Bunun gibi, Acibü'l-me…'da madde başı olan "**Apaz** Grusht mes_ela bir apaz bagday nji grusht grun", Kamus-ı Türki'de de yer almakla beraber hapaz kelimesinden galat bir biçim olduğu vurgulanmıştır. Aynı durum, **Arpaġ** Mnji siḥir gibi maddesinde de görülmektedir. Ş. Sami **Muhaffefi arpa**, A. Vefik Paşa ise doğrudan **Harpa,** karşılığını vererek h sesindeki düşmeyi göstermiş olmuşlardır.

Şemsettin Sami eserini İstanbul'da yazmış olmakla beraber, Acibü'l-manzar'a bakıldığında eserinde doğup büyüdüğü bölgenin ses özelliklerini yansıtan bazı kelimelere de yer verdiği görülmektedir. Mesela, Ulqinaku'da Oġra-, Oġraş- biçimindeki fiillerin Şemsettin Sami'de uğra- ve uğraşmak biçiminde yer alsa da ayrıca oğra- ve oğraş- biçimleri de bulunmaktadır (Yavuzarslan, 2010: 1256). Hafız Ali'nin sözlüğünde geçen "**Erş** Pagim **diyet"** kelimesi, Ş. Sami de de bulunmakla beraber Ş. Sami'nin sözlüğünde yer almamaktadır. Aynı şekilde **Azacık** kelimesi Hafız Ali'de ve Ş. Sami sözlüğünde bazı açıklamalarla madde başıyken A. Vefik Paşa'da azcık biçimindedir.

Diğer taraftan Şemsettin Sami, madde başlarının bazılarında Arnavutluk'taki kullanımı vermemiş, kelimenin Anadolu'daki halini madde başı yapmıştır. Mesela, A. M. 'de geçen **Epik** Kacit **mesela haros epiki** lash gjeli Ş. Sami ve Vefik Paşa'da **ibik**, A. M. 'de **Arıḳ** Vi **meṣelā ṣu Arıḳı** vi ujit olarak geçen kelime diğerlerinde **ark** olarak geçmiştir.

Alıntı kelimelerin İstanbul'da ve Arnavutluk'taki değişikliklerini göstermesi açısından da karşılaştırmanın önemli olduğu görülmektedir. Mesela Hafız Ali'nin "**Acıyu** Shkont **isḳonta gibi"** biçiminde verdiği kelime Ş. Sami'de de A. Vefik Paşa'da da **"acyo"** biçiminde geçmektedir. **Hafız Ali'de Armador** Armizh olarak geçen madde başı, Ş. Sami'de de **armador** olarak geçmekte A. V. Paşa'da geçmemektedir.

Hafız Ali sözlüğünde madde **başı olan "Açıḳ baş** Shprisht" deyimi, Ş. Sami'de *serbest, pervasız* anlamıyla **başı açık** biçiminde kullanılmıştır. A. Vefik Paşa'da ise açık baş deyimi yer almakla beraber biraz gerçek anlamında dazlak ve İmirt vilayeti halkı olarak tanımlanmıştır. Bu durum, Ülqünlü Hafız Ali'nin ve Ş. Sami'nin aynı kültürden beslendiğini gösteren bir durum olarak kabul edilebilir.

Acibü'l-Manzar'da yer alan **Azġan** Xhagajdur **haylaz gibi**, **Azġaş-maḳ** Mu anmiqsu gibi bazı türevlerin K. Türki ve L. Osmani'de yer almadığı da gözlemlenmiştir.

2 Abeg Ap büyük ḳarandaş gibi.

Neziri, Hamiti'nin Acibü'l-manzar adlı eserinde denizcilikle ilgili çok sayıda kelime bulunduğunu söylediğini hatırlatarak (Hamiti, 2021) bunda babasının gemicilikle uğraşmasının etkili olabileceğini belirtir (Neziri, 2023: 26). Eserin söz varlığı, bu açıdan da ele alınabilir ancak, Ş. Sami'de de A. Vefik Paşa'da da denizcilikle ilgili söz varlığı epeycedir. **İskoța** Skot madde başı Ş. Sami'de yer alır, A. Vefik Paşa'da bulunmazken Acibü'l-Manzar'da verilen "**Apiko** Kacavar" İtalyanca bir denizcilik terimi olarak diğer her iki sözlükte de vardır.

4.Sonuç

Ulqinaku'nun üç sözlüğünden biri olan *Acibü'l-manzar,* bu bildiri için ele alınmış, *eserin* sadece Arnavutluk'taki Türkçe öğretimi çalışmaları için değil, Balkan Türkolojisi için de sözlükçülük, imla, ses bilgisi, söz varlığı alanlarında çok değerli ipuçları verecek nitelikte olduğu görülmüştür. Arnavut sözlükçülüğünde akla ilk gelen isimlerden biri olan Hafız Ali'nin diğer iki sözlüğü gibi bu Türkçe-Arnavutça sözlüğünün dikkate değer özellikleri şu şekilde sıralanabilir.

Bu eserin imlası, Arap harfli metinler için problem olarak görülen; ünlülerin yazımı, ünlü uyumları gibi imladan çıkarılamayan fonetik özellikler açısından yol gösterici olabilir. Bu sebeple eserdeki imla sisteminin 19. yüzyıl Balkan Türkçesi için son derece önemli ipuçları verdiği göz önünde bulundurulmalıdır.

Hafız Ali'nin eseri sadece söz varlığını yansıtan bir sözlük değil, kullandığı yöntemin sonucu olarak Türkçenin türetme ve işletme eklerini örnekleriyle gösteren bir dilbilgisi kitabı olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı sözlükçülüğünün dolayısıyla Türkiye Türkçesi sözlükçülüğünün temelini atanların yetiştiği Arnavutluk'ta Arnavut sözlükçülüğünün en önde gelen ismi olarak Hafız Ali Ulqinaku sözlüklerinin de imla, fonetik, morfoloji, semantik açılardan ele alınması gereklidir.

Sözlükteki madde başlarının o dönemdeki anlam değerleri açısından değerlendirilmesi mümkündür. Ancak böyle bir çalışmanın ya iki dili iyi bilen biri ya da ayrı ayrı bu dilleri bilen bir ekip tarafından yapılması da büyük önem taşımaktadır.

Bu bildiri çalışılırken aynı topraklarda doğmuş, Osmanlı devletinin farklı bölgelerinde eser vermiş iki büyük sözlükçünün eserlerinin şimdiye kadar yapılan çalışmalardan da destek alınarak ses bilgisi, biçim bilgisi, anlam bilgisi yönlerinden geniş bir çerçevede ele alınmasının tezler ve projeler gibi daha hacimli çalışmalarla, ayrıntılı bir biçimde karşılaştırılması gerektiği görülmüştür.

Kaynakça

Abazi-Egro, G. (2002). Arnavutluk'ta Türkoloji çalışmaları. *Bilig*, *21*, 1-26.

Alhamamreh, D. (2024). *Tercüman-ı Türkî ve Arabî (Metin-Sözlük-İnceleme)*. Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Balcı, M., & Dibra, F. (2020) II. Arnvutluk'ta Türkoloji. *Avrupa'da Türkoloji*. 69-98.

Dibra, F. (2016). Arnavutluk'ta konuşulmuş/kullanılmış Türkçeye dair. S. Eker, & Ü. Çelik Şavk (Dü) içinde. *Tehlikedeki Türk Dilleri 3: Disiplinlerarası Yaklaşımlar= Endangered Turkic Languages 3: Interdisciplinary Approaches*, *4*, 631-674.

Eckmann, J. (1960). Dinler (Makedonya) Türk ağzı. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 8*, 189-204.

Elsie, R. (1992). Albanian literature in the moslem tradition eighteenth and early nineteenth century Albanian writing in Arabic script*. New York,* etc., vol. 33, f. 287 – 306.

Friedman, V. A. (1982). Balkanology And Turcology: West Rumelıan Turkish in Yugoslavıa As Reflected in Prescriptive Grammar. *Studies in Slavic and General Linguistics 2* (1982): 1–77.

Gülsevin, G. (2017). *Yaşayan Türkiye Türkçesi ağızlarının tarihī dönemlerini belirleyebilmek için bir yöntem denemesi örneği XVII. yüzyıl Batı Rumeli Türkçesi ağızları*. Türk Dil Kurumu.

Günşen, A. (2008). Doğu Trakya ağızlarının şekil bilgisini belirleyen temel özellikler. *Journal of Turkish Studies,* 3/3 (İlkbahar 2008), 402-470.

Hamiti, A. (1998). *Veçorite gjuhesore te fjaloreve shqip - turaishi te Hafız Ali Ulainakui*. Priştine.

İğci, A. (2018). Batı Rumeli Ağızlarının sınıflandırılması için görüşler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies*. 18/2 Kış–Winter, ss. 523-534.

Kamus-ı Türki. (2024, Ağustos 19). https://www.kamusiturki.com/

Kara, M., & Işır, E. (2021). Yabancılara Türkçe öğretiminin temel sorunları ve bunlara çözüm önerileri. *Uluslararası Türkoloji Araştırmaları Ve İncelemeleri Dergisi*, 6(1), 1-17.

Kartallıoğlu, Y. (2017). XVII. yüzyıl batı Rumeli Türkçesi. *Dil Araştırmaları* 11/21 (Güz 2017). 225-228.

Myderrizi, O. (1951). Një fjalor i vjetër Shqip- Tyrqisht. Tiranë, BUSH, V. nr 1, fq

82-85.

Myderrizi, O. (1955). Letërsia shqipe me alfabet arab. *BSHSH*, V. nr 2, Tiranë, fq 148-155.

Myderrizi, O. (1961). Fjalori shqip-tyrqisht i H. Ali Ulqinakut. rev. "Studime Filologjike", Tiranë, Nr.3, fq 129-135

Nemeth, G. (1983). Bulgaristan Türk ağızlarının sınıflandırılması. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı -Belleten 28-29 /1980-1981* (1983), 113-167. https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/43252/523420

Neziri, B. (2023). *Hafız Ali Ulqinaku'nun Acibü'l-manzar Adlı Türkçe-Arnavutça Sözlüğü (Elif-Sın Harfleri)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Osmani, M. (2023). *Arnavut alamiyado edebiyatı literatürde yer alan eserlerdeki tasavvufî muhteva* (Order No. 30607638). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (2866360938).

Rossi, E. (1951) Un inedito lessico rimato turco- albanese composto a scutari nel 1835, Rivista degli studi orientali Vol. 26, Fasc. 1/4 (Giugno 1951), pp. 114-123

Skendo, L. (1927). Disa dorëshkrime shqip me germa tyrqisht. *Dituria* 2 / 8, 288-293.

Truçi, L. (2019). *Arnavutluk'ta din eğitimi ve işkodra medresesi örneği* (Order No. 28740489). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (2590052717). Retrieved from https://www.proquest.com/dissertations-theses/arnavutluk-ta-din-eğitimi-ve-işkodra medresesi/docview/2590052717/se-2.

Xhanari, L. L. (2015). *Balkan dillerindeki ortak türkizmalar sözlüğü*. Pamukkale Üniversitesi Yayınları.

Yavuzarslan, P. (2004). Türk sözlükçülük geleneği açısından Osmanlı dönemi sözlükleri ve Şemseddin Sâmî'nin Kâmûs-I Türkî'si. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 44 / 2* (2004), 185-202.

SIRPÇADA ŠEHER KELİMESİNİN ZAMAN İÇİNDEKİ KULLANIMI

Dr. Marija Djindjic[1]

Özet

14. yüzyılda Osmanlıların Balkanları fethetmesiyle birlikte doğrudan ve yoğun olarak dil temasları başlamıştır ve Balkan topluluklarının yapısında büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Osmanlılar, kültür-uygarlık geleneğinin yanı sıra kendileriyle birlikte yeni kavram ve sözcükleri de getirmişlerdir. *Türkçe,* Sırp dilini en çok sözlüksel anlamda etkilemiştir. Çağdaş Sırpçanın sözlük hazinesinde üç bin Türkçe alıntı bulunmaktadır ve en fazla yer alan Türkçe alıntılar *ev*, *ev eşyaları*, *yapılar, kıyafet*, *ayakkabı*, *kumaşlar*, *yiyecek*, *içecek* ve *tütün* başta olmak üzere tematik gruplarda kalmışlardır. Sırp dilinde 42 tematik grup kaydedilmiş, bu gruplar arasında *kent yaşamı tematik grubu* da yer almıştır örneğin, *kasaba* (T. kasaba)*, mahala* (T. mahalle)*, šeher* (T. şeher)*, sokak* (T. sokak)*, džada* (T. cadde)*, čaršija* (T. çarşı)*, merćez* (T. merkez).

Osmanlılar Doğulu şehirleşme tarzını da beraberlerinde getirdiler. Osmanlı İmparatorluğu'nda şehirler belirgin bir şekilde Doğu karakterine sahip olan ve çoğunluğu Müslüman nüfusa sahip daha büyük yerleşimlerdi. Türk nüfusunun daha küçük yerleşim birimlerine ve köylere göç etmesiyle birlikte yerleşim yerlerine ilişkin kelimeler de kabul görülmüştür (*kasaba* (T. kasaba)*, čaršija* (T. çarşı)*, megdan* (T. meydan)*, sokak,* (T. sokak) *džada* (T. cadde)*, kaldrma* (T. kaldırım), *avlija* (T. avlu) ve sair).

Šeher kelimesi Türkçe şeher kelimesinden gelmektedir ve kökeni Farsça dilinden gelmektedir (şehr). Šeher kelimesi de orijinal fonetik karakterini korumuştur. Sırpçada *šeher* kelimesinin beş türevi var: *šeherli* → şehir ile ilgili, kasaba ile ilgili; *šeherkinja* → şehirli, kasabalı; *šeherlija* → şehirli, kasabalı; *šeherljanin* → şehirli, kasabalı; *šeherski* → şehir ile ilgili, kasaba ile ilgili.

Bu makale, anlamsal-türevsel açıdan bakıldığında Türkçe kökenli "*šeher*" sözcük biriminin Sırp dilinin sözcük sistemindeki anlamsal ve türetilmiş durumunu incelemek amacıyla sunulmaktadır.

Anahtar kelimeler: *šeher* kelimesi, anlamsal-türevsel analiz, Türkçe, Sırpça

1 Sırp Bilimler Akademisi, msdjindjic@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0217-7216

THE USAGE OF THE WORD ŠEHER IN SERBIAN OVER TIME

Abstract

With the Ottoman conquest of the Balkans in the 14th century, direct and intensive language contacts began, and major changes occurred in the structure of the Balkan communities. The Ottomans brought with them new concepts and words, as well as their cultural and civilisational traditions. Turkish has influenced the Serbian language most lexically. There are three thousand Turkish loanwords in the lexical fund of contemporary Serbian, and the most common Turkish loanwords are house, household goods, buildings, clothes, shoes, fabrics, food and drinks and tobacco. 42 thematic groups have been recorded in the Serbian language, and among these groups is the thematic group of urban life as well. For example, *kasaba* (T. kasaba, town), *mahala* (T. mahalle, neighbourhood), *šeher* (T. şehir, city), *sokak* (T. sokaka, street), *džada* (T. cadde, street), *čaršija* (T. çarşı, market), *merćez* (T. merkez, centre).

The Ottomans brought with them the Eastern style of urbanization. In the Ottoman Empire, cities (T. şehir) were larger settlements with a distinctly Eastern character and a predominantly Muslim population. As the Turkish population migrated to smaller settlements and villages, words related to settlements were also adopted (*kasaba* (T. kasaba, town), *čaršija* (T. çarşı, market), *megdan* (T. meydan, square), *sokak* (T.sokak, street), *džada* (T. cadde, street), *kaldrma* (T. kaldırım, paving), *avlija* (T. avlu, courtyard), and so on).

The word *šeher* comes from the Turkish word *şeher* (city), which originates from the Persian language (şehr). The word *šeher* has also kept its original phonetic form. In Serbian, the word šeher has five derivatives: *šeherli* → pertaining to a city, pertaining to a town; *šeherkinja* → urban, town-dwelling; *šeherlija* → urban, town-dwelling; *šeherljanin* → urban, town-dwelling; *šeherski* → pertaining to a city, town-dwelling.

This paper is presented with the aim of examining the semantic and derivatıonal status of the Turkish-origin lexeme "*šeher*" in the lexical system of the Serbian language from a semantic-derivational perspective.

Keywords: word *šeher*, semantic-derivational analyses, Turkish, Serbian.

1.Giriş

Türkçe alıntılar, hem ortak geçmişimizin, tarihimizin ve edebiyatımızın hem de Sırp ve Türk dillerinin tarihleri için önemlidir. Türkçe alıntılar, Sırpçada sayısı en çok olan yabancı kökenli sözcüklerdir ve geçmişin ve bugünün önemli parçası olmaktadır. Bir zamanlar yaklaşık dokuz bin Türkçe kökenli sözcük bulunduran Sırpçada günümüzde üç bin Türkçe alıntının bulunması, geçmişteki kültür temaslarının yoğunluğunu gözler önüne sermektedir (Ђинђић 2023: 559). Türkçe alıntılar, sadece Türkçe kökenli değil; Sırpçaya Türkçe vasıtasıyla geçmiş Arapça ve Farsça kökenli de olabilmektedir. Çağdaş Sırpçanın sözlük hazinesinde en fazla yer alan Türkçe alıntılar *ev*, *ev eşyaları*, *yapılar, kıyafet*, *ayakkabı*, *kumaşlar*, *yiyecek*, *içecek* ve *tütün* başta olmak üzere tematik gruplarda kalmışlardır (Ђинђић 2023: 554). Başka Balkan dillerinde de benzer durum rastlanmaktadır. Örneğin, Bulgarcada Türkçenin sözcüksel etkisi aynı tematik gruplarda kendini gösterir (Байрамова 2007: 36–117). Türkçe alıntılar birtakım anlamsal kategorilere sahiptir. Tematik gruplara göre bölünme, aynı arketipteki sözcük birimlerinin paylaşılmasına dayanmaktadır. Anlam alanlarının oluşumuna dayanan Türkçe alıntıların sözcüksel-anlamsal analizi, bu sözcüksel katmanın Sırpçadaki yeri hakkında sonuçlar çıkarabilir. Anlamsal alan, sözcüksel-anlamsal düzeyin karmaşık bir işlevsel birimini temsil eder. Anlamsal alanın unsurları, kendi anlamsal yapısına sahip kelimelerdir. Anlamsal alandaki kelimeler ortak bir kavramsal temelle birbirine bağlanır ve onların anlamsal gerçekleşmeleri anlamsal alan içindeki ilişkilerin temelini oluşturur. Kent ve kent yaşamına ilişkin ortak bir kavramsal temele sahip olan şehir hayatı tematik grubu için de durum aynıdır. Sırp dilinde 42 tematik grup kaydedilmiştir. Bu gruplar arasında *kent yaşamı tematik grubu* da bulunmaktadır (örneğin, *kasaba, mahala, šeher, sokak, džada, čaršija, merćez*).

Osmanlılar Doğudaki şehirleşme tarzını da beraberlerinde getirmişlerdir. İnşaatçıların şehrin mevcut planından yola çıkmadıkları, yavaş yavaş zanaat, yani üretim ve ticaret bölümüyle (çarşı) ayrı bir konut bölümünden (mahala) oluşan bir yerleşim geliştirdikleri görülür. Kentin bu iki parçasının her biri birçok dış koşula bağlı olarak ayrı ayrı gelişmiş ve böylece kasaba yavaş yavaş bir yerleşim birimine dönüşmüştür (Милосављевић 2022: 149). Türk nüfusunun daha küçük yerleşim birimlerine ve köylere göç etmesiyle birlikte yerleşim yerlerine ilişkin kelimeler de yerel nüfus tarafından kullanılır olmuştur (*kasaba* (T. kasaba)*, čaršija* (T. çarşı)*, megdan* (T. meydan)*, sokak,* (T. sokak) *džada* (T. cadde)*, kaldrma* (T. kaldırım), *avlija* (T. avlu) ve sair). 15. yüzyılın sonunda ve 16. yüzyılın ilk on yılında Belgrad, Smederevo ve Niş şehir statüsüne sahipti. Belgrad, savaş olaylarının arka planında, 17. yüzyılın sonuna kadar yüz elli yıl boyunca bir Türk şehri olarak gelişmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda böyle bir statüdeki yerleşim yerleri belirgin bir şekilde Doğu karakterine sahip olan ve çoğunluğu Müslüman nüfusa sahip daha büyük yerleşimlerdi. Ayrıca bir yerleşim yerinin şehir statüsüne sahip olabilmesi için en az dört caminin yanı sıra hamam, mektep, medrese, han ve benzeri yerlerin bulunması gerekiyordu. Şehir statüsünün kazanılmasında gelişmiş bir çarşının varlığı büyük önem taşıyordu. Bu nedenle şehrin kasabaya göre önemli bir sermaye yoğunluğuna ve daha yüksek bir kültür düzeyine sahip olması gerekiyordu (Милосављевић 2022: 89)**.** Sırp Bilimler ve Sanatlar Akademisi Büyük Sırpça-Hırvatça Yazılı ve Halk Ağızları Sözlüğü'nden (Речник САНУ) örnekler şehrin kasabadan nasıl geliştiğini doğruluyor:

I ovdje u kasabi bio je trgovac, ali tamo u šeheru, u gradu, nadao se da će postati veliki, pravi trgovac (Samokovlija, Iz. pripovetke, 68). (*Burada da, kasabada bir tüccardı ama orada, şehirde büyük, gerçek bir tüccar olmayı umuyordu* (Samokovlija, Iz. pripovetke, 68).

Sarajevo postade od kasabe šeher (veliki grad) (Zb. Zak. 1935, knj. 30, str. 58). (*Saraybosna bir kasabadan şehir (büyük şehir) oldu* (Zb. Zak. 1935, cilt. 30, s. 58).

Türkizmlerin lehçe kökeni araştırıldığında bu sözcüklerin Sırpça ve Hırvatçada yazılı şekilde değil, daha çok konuşmacıların doğrudan temaslarıyla alındığı görülmektedir. Bu husus önemlidir zira mevcut olan Türkizm sözcüklerinde (Škaljić 1973 ve Knežević 1962) Türkizmlerin etimolojisi yazılı Osmanlıcadan verildiğinde hem gramer hem etimoloji eksikliğine yol açılmaktadır (Adamović 1973: 236). Türk lehçeleri Sırpçanın sözcük hazinesinin zenginleşmesinde önemli rol oynamıştır. Sırpçada çeşitli tematik gruplara ait birçok sözcük Türk ağızlarından alınmıştır: *akram/akran* (T. akran), *baldaza* (T. baldız), *zevak* (T. zevk), *jel* (T. yel), *jelmaz* (T. elmas), *kalkma* (T. kalkma), *kardaš* (T. kardeş), *kiz* (T. kız), *nazik* (T. nazik), *vesvesa* (T. vesvese), *gebra* (T. gebre), *erćek* (T. erkek), *joldaš* (T. yoldaş), *kavlak* (T. kavlak), *nalča* (T. nalça), *nuzla* (T. nezle). Bu Türkizmlerin önemli bir kısmı Batı Rumeli Türk halk ağızlarından alınmıştır ve orijinal Türk sözcüklerin fonetik şekilleri *korunmaktadır. Šeher kelimesi de orijinal fonetik karakterini korumuştur.* Abdulah Škaljic`in sözlüğünde (Škaljić 1973) *šeher* kelimesinin etimolojisi yanlış veriliyor: *şehir*. *Šeher kelimesi Türkçe şehir kelimesinden gelmektedir. Bu kelime Bulgarcada (şeer) ve Arnavutçada (sheher) da bulunmaktadır ve kökeni Farsça dilinden gelmektedir (şehr) (Петровић 2012: 322)*. *Şeher* sözcüğü Elâzığ, Erzurum, Ordu, Diyarbakır, Rize, Artvin, Gönyeli, Lefkoşa'da şehir, kent anlamında kullanılmaktadır (Derleme Sözlüğü 1993). *Şehir* kelimesinin Türkçe Sözlük'te (2023) tanımı şu şekildedir: Yirmi binden çok nüfusu olan, bu nüfusunun çoğu ticaret, sanayi, hizmet veya yönetimle ilgili işlerle uğraşan, genellikle tarımsal etkinliklerin olmadığı yerleşim alanı; kent, site. Sırp-Hırvat Edebi Dili Sözlüğünde (Речник МС) *šeher* kelimesinin tanımı şu şekildedir:

šeher m T. veliki grad, velika varoš (büyük şehir, büyük varoş). — Nakon četiri sahata ... u šeheru si Banjoj Luci (Pavlin.) (Dört saat sonra, Banja Luka *şehr*indesin (Pavlin.)). Gradi amame po šeherima i kasabama (Petr. V.) (Şehirlerde ve kasabalarda hamamlar yaptırır (Petr. V.)). *Šeher* kelimesinin beş türevi var: *šeherli* → şehir ile ilgili, kasaba ile ilgili; *šeherkinja* → şehirli, kasabalı; *šeherlija* → şehirli, kasabalı; *šeherljanin* → şehirli, kasabalı; *šeherski* → şehir ile ilgili, kasaba ile ilgili. Bununla birlikte šeher-ćehaja (şehir kâhyası) bileşik kelimesi de kaydedildi.

Ölçünlü Sırpçada Türkizmlerin statüsünü tespit etmeyi amaçlayarak tek ciltli *Sırpça sözlüğünde* (Речник српскога језика 2007) bulunan 815 sözcükten biri olan *šeher* kelimesini Çağdaş Sırpça derleminde kontrol ettik. 122 milyon sözcük içeren Çağdaş Sırpça derlemi 1950 yılından sonraki yerli edebiyat eserleri, çevrilmiş edebiyat eserleri, gazeteler ve bilim metinlerinden örneklemler içermektedir (Vitas ve diğerleri 2003, Krstev ve diğerleri 2008). Dilde en sık geçen Türk kökenli sözcüklerin araştırılması gerektiği düşüncesinden hareketle bir sözcüğün standart Sırpçada ne kadar yaygın olduğu listeyle gösterilmiştir. Derlemde her sözcüğü kontrol edip toplam örneklemeye dayanarak sözcüklerin sıklık istatistik listesi yapıldı. *Šeher* kelimesi Çağdaş Sırpça

derleminde 534. Sırada yer alıyor. *Šeher* kelimesinin 18 doğrulaması vardır ve sadece bir örnekte bu kelime şehir, kasaba anlamında kullanılırken diğer örnekler Belgrad'ın tanınmış bir meyhanesinin ismine atıfta bulunur (Ђинђић 2023: 48).

Türkçe alıntılar, Sırp dilinin hem aktif hem pasif kelime hazinesini oluşturmaktadır. Pasif kelime hazinesinde, artık kullanılmamakta olan veya kullanımı sınırlı olan Türkçe kelimeler, eski biçimler (*akča* (T. akçe) *bičkija* (T. biçki)*, divit* (T. divit)*, atlija* (T. atlı)*, elčija* (T. elçi)), *zindan* (T. zindan), kalabaluk (T. kalabalık), *košija* (T. koşu), *maraz* (T. maraz), mahmudija (T. mahmudiye), tarih ile ilişkili *kajmakam/ kajmakan* (T. kaymakam)*, kaza* (T. kaza)*, buruntija* (T. buyrultu)*, paša* (T. paşa) ve yeni kelimeler (*kaldrmaš* (T. kaldırım mühendisi, avare)*, besparaš* (T. parasız kişi) yer almaktadır. Sırpçada çok anlamlı olan sözcüklerin aynı zamanda türevi de fazladır. Ancak kimi zaman zayıf çok anlamlığa rağmen daha büyük türevsel potansiyeli olan *šeher* kelimesinde olduğu gibi durumlar da ortaya çıkmaktadır. *Šeher* kelimesinin artık standardın bir parçası olmadığı ve pasif fona ait olduğu sonucuna vardık. Derlem analizi, *šeher* kelimesinin günümüzde eski bir kelime statüsünde olduğunu göstermiştir. Bu Türkçe alıntı aktif kullanımdan düşmüş ve anlamı eskimiş. Öte yandan analiz, belirli bir dönemde mevcut türevler açısından *šeher* kelimesinin aktif olarak kullanıldığı iddiasını doğrulamaktadır.

Kaynakça

ADAMOVIĆ, Milan (1973). „O poreklu srpskohrvatskih osmanizama", *Južnoslovenski filolog* XXX/1–2, 229–236.

KRSTEV ve diğerleri (2008), Cvetana Krstev, Ranka Stanković, Duško Vitas, and Ivan Obradović, „The Usage of Various Lexical Resources and Tools to Improve the Performance of Web Search Engines". In: *6th LREC International Conference on Language Resources and Evaluation*, Marrakech, Marocco.

ŠKALJIĆ, Abdulah (1973). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.

Türkçe Sözlük (2023). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1993). Ankara: Türk Dil Kurumu, 1–12.

VITAS ve diğerleri (2003), Duško Vitas, Cvetana Krstev, Ivan Obradović, Ljubomir Popović, Gordana Pavlović-Lažetić, „An Overview of Resources and Basic Tools for the Processing of Serbian Written Texts" In: *Workshop on Balkan Language Resources and Tools*, Thessaloniki, Greece.

БАЙРАМОВА, Каримовна Луиза (2007). *Ориентализмы в лексике и фразеологии болгарского языка (в сопоставлении с татарским языком)*. Казань: Алма-Лит.

ЂИНЂИЋ, Марија (2023). *Семантичко-деривациона анализа турцизама у савременом српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

KNEŽEVIĆ, Antun (1962). „Die Turzismen in der Sprache der Kroaten und Serben", *Slawisch-Baltisches Seminar der Westfalischen Wilhelms Universität Münster*. Meisenheim am Glan.

МИЛОСАВЉЕВИЋ, Горан (2022). *Исламизација, оријентализација и акултурација југоисточне Србије у путописима XVI–XIX века*, Београд: Филолошки факултет (необјављена докторска дисертација).

ПЕТРОВИЋ, Снежана (2012). *Турцизми у српском призренском говору: на материјалу из рукописне збирке речи Димитрија Чемеркића*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Речник МС (1967–1976). Речник српскохрватског књижевног језика. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска (I–III), Нови Сад: Матица српска (IV– VI).

Речник САНУ (1959–). *Речник српскохрватског књижевног и народног језика 1–22*. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик.

Речник српскога језика (2007). Нови Сад: Матица српска.

RİZE VE PRİZREN TÜRK AĞIZLARININ SES BENZERLİKLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Uzm.Yar. Betül Kap[1]

Özet

Türkçenin tarihî seyirde geniş bir coğrafyada konuşulması, ilgili coğrafyadaki diğer dil ve ağızların etkileri gibi çeşitli sebeplerin bir sonucu olarak, farklı ses özelliklerinin gözlemlenebildiği farklı Türk ağızları meydana gelmiştir. Bilhassa coğrafi olarak birbirine yakın olmayan Türk yerleşimlerinde benzer ağız özelliklerinin görülmesi dikkat çekicidir. Bu duruma bir örnek olarak Kuzeydoğu Anadolu ve Batı Rumeli ağızları arasındaki benzerlikler verilebilir. Kuzeydoğu Anadolu ve Batı Rumeli ağızlarının karşılaştırmalı olarak ele alınması, Anadolu Türk ağızlarının Balkanlar'daki yayılımının ve seyrinin incelenmesi adına önem arz etmektedir. Bu bağlamda bu çalışma, Rize ve Prizren illeri Türk ağızlarının ses özellikleri arasındaki benzerlikleri inceleme amacı taşımaktadır. Çalışmada Rize ve Prizren ağızlarında yaygın olarak görülen /g/> /c/ ve /k/ > /ç/ ses değişimleri ele alınmıştır. Her iki ağızda da kelime sonlarındaki /ı/, /u/, /ü/ ünlülerinin /i/ sesine dönüşümü incelenmiştir. Her iki ağızda da geçmiş zaman kipi olarak -mış, -muş, müş yerine -miş ekinin yaygın bir şekilde kullanılmasına dikkat çekilmiştir. Şimdiki zaman "-yor" kipinde görülen ses değişimleri, iki ağız arasındaki paralelliklerin bir başka göstergesi olmuştur. Bazı kelimelerde baştaki "y" sesinin düşmesi ve -lar -ler eklerinde büyük ünlü uyumunun dışına çıkılması örnekleri de bu çalışma kapsamında ele alınmıştır. Mevzubahis ses değişimleri, Prizren ve Rize illeri ağızlarından derlenen metinlerden alınan çeşitli örneklerle desteklenerek somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu çalışma, Rize ve Prizren ağızları arasında önemli ses benzerliklerinin olduğunun ve bu benzerliklerin Türk ağızlarının tarihsel gelişimi açısından incelenmesi gereken önemli bir konu olduğunun altını çizmektedir. Bu benzerliklerin detaylı şekilde araştırılması hem Türkoloji çalışmaları hem de Türk ağızları üzerine yapılan dilbilimsel araştırmalar açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi ağızları, Balkan Türk ağızları, Kosova Türk ağzı, Rize ağzı

1 Türkiye Maarif Vakfı, bkap@turkiyemaarif.org, ORCID:0009-0001-9773-7636.

THE EXAMINATION OF THE PHONETIC SIMILIRIATIES OF THE TURKISH DIALECTS OF RIZE AND PRIZREN

Abstract

As a result of various factors, such as the widespread use of Turkish over a large geographical area throughout history and the influence of other languages and dialects in these regions, different Turkish dialects with distinctive phonetic features have emerged. It is particularly noteworthy that similar dialect features can be observed in geographically distant Turkish settlements. An example of this phenomenon can be seen in the similarities between Northeastern Anatolian and Western Rumelian dialects. A comparative analysis of these dialects is significant for examining the spread and trajectory of Anatolian Turkish dialects in the Balkans. In this context, the present study aims to investigate the phonetic similarities between the Turkish dialects of Rize and Prizren provinces. The study focuses on the common phonetic changes observed in both dialects, such as the sound shifts from /g/ to /c/ and from /k/ to /ç/. Additionally, the transformation of the vowels /ı/, /u/, and /ü/ to the vowel /i/ in word-final positions in both dialects is analyzed. Another notable feature is the widespread use of the -miş suffix for the past tense in both dialects, instead of -mış, -muş, or -müş. Furthermore, the replacement of the present tense suffix "-yor" by certain phonetic changes in both dialects provides further evidence of the parallels between these two dialects. The study also examines examples of dropping the initial "y" sound and situations contradicting vowel harmony in -lar -ler suffixes. These phonetic changes are illustrated with examples drawn from texts collected from the dialects of Rize and Prizren. This study highlights the existence of significant phonetic similarities between the Rize and Prizren dialects and emphasizes the importance of investigating these similarities in the context of the historical development of Turkish dialects. A detailed examination of these similarities is crucial for both Turkology and linguistic research on Turkish dialects.

Keywords: Anatolian dialects, Turkish dialects in the Balkans, Turkish dialect of Kosovo, Turkish dialect of Rize

1.Giriş

Türkçe, tarihî seyir içerisinde geniş bir coğrafyada konuşulmuştur ve hâlihazırda konuşulmaktadır. Türkçenin geniş sahalara yayılması, zamanla birbirinden uzaklaşan, fakat şaşırtıcı derecede yakınlıkların da gözlemlenebildiği farklı kolların meydana gelmesine yol açmıştır (Güneş, 2012). Bu kolların birer uzantısı olarak nitelendirebileceğimiz lehçe, şive ve ağız özellikleri, bir yandan geldikleri topraklardaki özelliklerini korurken, diğer yandan yeni coğrafyalarındaki diğer diller, tarihî, kültürel, sosyolojik gerçeklikler gibi çok çeşitli faktörlerden etkilenebilmektedir.

Türkiye Türkçesi ağızları söz konusu olduğunda dikkate şayan olan önemli bir husus, Türkiye Türkçesi ağızları kavramının yalnızca Anadolu ağızlarını değil, Balkanlar, Kıbrıs, Suriye ve Irak gibi geniş bir coğrafyada kullanılan ağızları da kapsamasıdır (Karahan, 2023). Bir bedenin farklı uzantıları olarak nitelendirilebilecek bu ağızların gerek kendi içlerinde gerek karşılaştırmalı olarak incelenmesi, Türkçe ve Türkoloji çalışmaları için büyük önem arz etmektedir. Ne var ki Türkçenin ağız özelliklerine yönelik çalışmaların erken dönemde başladığını yahut istenilen düzeye ulaştığını söylemek mümkün görünmemektedir.

Ağız araştırmalarının yazı dili araştırmalarına nispetle daha sınırlı kaldığını ifade eden Başdaş (1999), Anadolu ağızları üzerine çeşitli çalışmaların 19. yüzyıldan itibaren başladığını, 1940'lı yıllardan itibaren de yerli araştırmacıların katkıları ile arttığını dile getirir. Benzer bir yorumla Korkmaz (1976) da Türkolojinin oldukça geç kurulmuş bir bilim dalı olduğundan söz ederek Anadolu ağızları çalışmalarının başlangıcını 1867 yılına tarihlendirir.

Türkiye Türkçesi ağızları kavramının bir diğer kolu olan ve bu çalışmanın da kapsamına dahil olan, Rumeli Türk ağızları olarak da isimlendirilen Balkan Türk ağızları çalışmaları ise 20. yüzyılın başlarında Kuzeydoğu Bulgaristan Türk ağızları üzerine yapılan çalışmalarla başlamış (Günşen, 2012); Németh, Eckmann, Hazai, Kakuk, Boev, Mollova, Mollov, Memova ve Drimba gibi Türkologların çalışmalarıyla (Erimer, 1971) zenginleşmiştir.

2.Anadolu ve Balkan Türk Ağızlarının Ortaya Çıkışı ve Sınıflandırılması

Ağızların sınıflandırılarak incelenmesi, şüphesiz ki ağız özelliklerinin tespiti ve karşılaştırılması hususunda önem arz etmektedir. Anadolu ağızlarının sınıflandırılmasına yönelik olarak çeşitli çalışmalar yürütülmüştür ve yürütülmektedir. Günşen'e göre (2012) uzun bir sürecin ardından Anadolu ağızlarının tasnifi problemi büyük ölçüde çözülmüştür. Ne var ki Anadolu ağızlarına kıyasla temelli ve uzun bir şekilde incelenmeyen Rumeli ağızlarının sınıflandırılması noktasında tartışmalar devam etmektedir (Ahmed, 2018).

Günşen (2012), Rumeli ağızlarının sınıflandırılması hususunda önde gelen isimlerin Caferoğlu, Banguoğlu, Hazai, Karahan, Németh, Boyev, Dimitriev, Mollova, Grunina, Dryga ve Kral olduğunu ifade etmektedir. Kapsamı gereği, bu çalışmada yalnızca Németh ve Caferoğlu'nun sınıflandırmalarına yer verilecektir. Fakat, Türkiye Türkçesi sınıflandırmalarını daha iyi anlayabilmek adına, öncellikle

Anadolu ağızları ve Balkan ağızlarının ortaya çıkışlarını incelemek faydalı olacaktır.

Karahan (2023), Türkiye Türkçesi ağızları terimine Balkan ağızlarını dahil etse de 2010 yılında kaleme aldığı makalesinde Korkmaz, Türkiye Türkçesi ağızları ile Balkan Türkçesi ağızlarını ayrı ayrı ele almış, Balkanlar'da konuşulan Türkçenin temelinin Anadolu'da yaşayan Oğuz lehçesi olduğunu ifade etmiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarının temel olarak 24 Oğuz boyunun etkisiyle şekillendiğini, Kıpçak, Karluk, Uygur gibi öteki bazı Türk boylarının etkilerinin Oğuzca'nın yoğun etkisi içerisinde eriyip kaynaştığını dile getirmiştir. Mevzubahis duruma örnek olarak ise Karadeniz bölgesi ağızlarında gözlemlenebilen Kıpçak Türkçesi etkisini vermiştir.

Yine aynı makalesinde Korkmaz (2010), Balkan Türkçesi ağızlarını Türkiye Türkçesi ağızlarının Balkanlar'daki uzantısı olarak nitelendirmiş, bölgenin XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kısa sürede Osmanlı egemenliğine girdiğinden ve Oğuz-Türkmen iskânları sebebiyle bölgedeki Türk nüfusu ve Türkçe konuşanların sayısının giderek arttığından bahsetmiştir. Her ne kadar Balkanlara ilk Türk akınları Hunlar tarafından yapılmış, Bulgarlar, Avarlar, Peçenekler, Uzlar ve Kıpçaklarla devam etmiş olsa da bu dönemlerde Türk-Balkan halkları arasındaki dil-kültür etkileşimine yönelik bilgiler kısıtlıdır (Artun, 2014). Dolayısıyla Balkanlarda Türkçe etkisinin büyük oranda Osmanlı ile başladığını söylemek yanlış olmaz.

Anadolu Türkçesi ağızlarının bir uzantısı olarak nitelendirilebilecek Balkan Türkçesi ağızlarına yönelik çeşitli sınıflandırmaların mevcut olduğu ifade edilmişti. Mevzubahis tasniflerin ilklerinden biri, bu çalışmanın inceleme bölümünde de eserinden yararlanılacak olan Ahmet Caferoğlu'nun (1960) "Anadolu ve Rumeli Ağızları Araştırmalarının Bugünkü Durumu" isimli çalışmasında yer verdiği gruplandırmadır. Caferoğlu, Balkan Türk ağızlarını şu şekilde gruplandırır:

1. Makedonya,

2. Güneydoğu Bulgaristan,

3. Deliorman, Tuzluk, Kuzeydoğu Bulgaristan,

4. Dobruca ve Romanya Besarabyası

Balkan Türk ağızlarına yönelik bir diğer sınıflandırmayı da Németh yapmıştır. Németh sınıflandırmasında Balkan ağızlarını Doğu ve Batı olarak ikiye ayırmıştır. Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine (1983) isimli çalışmasında, Doğu Rumeli ve Batı Rumeli ağızlarının birbirinden keskin biçimde ayrıldığını dile getirerek bu iki ağız arasındaki sınırın Tuna'nın yanındaki Lom'dan doğuya doğru uzandığını, güney yönünde Vraca'dan, Sofya'dan ve Samokov'dan doğuya doğru gittiğini, sonra buradan batıya yöneldiğini ve Köstendil'de yine güneye doğru ilerlediğini ifade etmiştir. Tuna'nın diğer yakasında çok az iken kuzeyde Adakale'yi içre olduğunu, Bosna ve Arnavutluk'ta da konuşulduğunu belirtmiştir. Németh, sınıflandırmasında bazı geçiş ağızlarına da yer vermiştir. 3.Kuzeydoğu Anadolu ve Batı Rumeli Türk Ağızları Arasındaki Benzerlikler

Németh'in çalışması (1983), Batı Rumeli ağızlarının ana yurdunun Trabzon, Rize,

Çoruh (Artvin) ve Kars olduğunu ileri sürmesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Németh, Rumeli'deki ilk Türk yerleşmesinin XIV. yüzyılda Gelibolu-Edirne çevresinde olduğunu ve yerleştirilen ilk Türklerin Kuzeydoğu Anadolu Türkleri olduğunu dile getirir. Batı Rumeli ağzı ile Kuzeydoğu Anadolu Türkçesi arasındaki benzerliklerin tesadüf eseri olamayacak kadar yoğun olduğunu belirten Németh, Batı Rumeli ağzının teşekkülünde Kuzeydoğu Anadolu Türkçesinin rolünün kesin olduğunun altını çizer. Karahan (2023) ise son dönemlerde konuya ilişkin farklı görüşlerin sunulduğundan bahsederek bu benzerliğin üzerinde tekrar tekrar durmayı hak ettiğini ifade eder.

Németh, çalışmasında Batı Rumeli ağızlarının özellikleri olarak 8 temel özelliği sıralar. Bunlar şu şekildedir:

1. Doğu Rumeli ağızlarında sözcük sonundaki /ı/, /u/, /ü/ sesleri, Batı Rumeli ağızlarında çok heceli sözcüklerde /i/ olarak ortaya çıkar. Örneğin, İstanbul Türkçesinde "kuyu" ve Vidin'de "quyi" gibi.

2. Doğu Rumeli ağızlarında -mış, -miş, -muş, -müş geçmiş zaman eki varyantları, Batı Rumeli ağzında sadece -miş şeklindedir. Örneğin, "almiş" (almış), "olmiş" (olmuş) gibi.

3. Doğu Rumeli ağızlarındaki /i/ sesi, Batı Rumeli ağızlarında ilk ve kapalı heceler dışında, /ı/ olur. Örneğin, İstanbul Türkçesinde "benim" ve Vidin'de "benım" gibi.

4. Batı Rumeli ağız bölgesinin kuzey kesimlerinde, Eski Türkçeden gelen /ö/, /ü/ sesleri /o/, /u/ olur. Örneğin, İstanbul Türkçesinde "böyle" ve Vidin'de "boyle"; İstanbul Türkçesinde "dört", Vidin'de "dört" gibi.

5. -lar -ler çekim eklerinde büyük ünlü uyumuna aykırılık görülür. Örneğin, İstanbul Türkçesinde "yaparlar" ve Vidin'de "yaparler" gibi.

6. Eski Osmanlı Türkçesindeki /ö/ sesi, Batı Rumeli'de bazen /ü/, /u/ ile karşılanır. Örneğin, İstanbul Türkçesinde "köprü" ve Vidin'de "küpri" gibi.

7. Eski Türkçede iki ünlü arasında, ünsüz önünde ve kelimenin sonunda bulunan /g/ sesi (/g/-/ġ/), Doğu ağızlarında genellikle kaybolurken, Batı ağızlarında korunur. Örneğin, İstanbul Türkçesinde "değenek" ve Vidin'de "degenek" gibi.

8. Şimdiki zaman kipi -y olarak değişir. Örneğin, İstanbul Türkçesinde "seviyor" ve Vidin'de "sevey" gibi.

Németh'in Batı Rumeli ağzının alametifarikası olarak nitelendirdiği bu 8 özellikten en az 5 tanesinin Rize ili ağzında da görülmesi son derece dikkat çekicidir. Turgut Günay'ın Rize İli Ağızları isimli doktora tezinden kitaplaştırılan aynı isimli eserde (1978), bu 8 özelliğin bir kısmıyla paralellik taşıyan örnekler görülebilmektedir. Kitaptaki numaralandırma ve transkripsiyon işaretleri korunarak şu örnekler verilebilir:

Sözcük sonundaki /ı/, /u/, /ü/ seslerinin /i/ olması: babası < babasi (1/23); kuyi < kuyu (10/201); súri < sürü (7/12)

Öğrenilen geçmiş zaman ekinin çoğu zaman sadece -miş olarak kullanılması: çalişmişim <çalışmışım (22/120); gitmemişim <gitmemişim (18/27); olmişsun <olmuşsun (18/14); ç'urumiş <çürümüş (18/24)

/ö/, /ü/ seslerinin /o/, /u/ olarak değişmesi: oyle <öyle (1/48); úç <üç (7/4)

-lar -ler çekim eklerinde büyük ünlü uyumunun dışına çıkılması: bakarler <bakarlar (22/ 36-37); yapar̄leṟ <yaparlar (51/10)

Şimdiki zaman ekinde değişimler: veriyrum <veriyorum (1/114); aliyruk <alıyoruz (22/101); geliyi <geliyor (12/3)

Rize ili ağzının özellikleri, ilçeler arasında dahi farklılık gösterebildiğinden, daha detaylı bir araştırmayla daha fazla benzerliğin tespit edilebilmesi mümkündür. Batı Rumeli ağzı ile Rize ili ağzı arasındaki bu benzerlikler, Németh'in Batı Rumeli ağzının kaynağının Kuzeydoğu Anadolu ağzı olduğu görüşünü destekler niteliktedir. Mevzubahis benzerliğin daha detaylı olarak ele alınabilmesi adına bu çalışmada Prizren ili ağzı ile Rize ili ağzı ses benzerlikleri incelenecektir.

4.Prizren Türk Ağzı ile Rize Ağzı Arasındaki Ses Benzerlikleri

Kuzey ve doğusunda Sırbistan, batısında Karadağ, güneyinde Makedonya ve güneybatısında Arnavutluk bulunan Kosova'nın bir güneybatı şehri olan Prizren ile Anadolu'nun kuzeydoğusunda, batısında Trabzon, doğusunda Artvin, güneybatısında Bayburt, güneyinde Erzurum bulunan Rize'nin coğrafi olarak ciddi bir ses benzerliğini olası kılacak yakınlıkta olduğunu söylemek mümkün görünmese de bu iki şehrin Türkçe ağız özellikleri arasında dikkat çekici benzerlikler bulunmaktadır.

Németh'in (1983) Balkan ağızlarını Doğu Rumeli ve Batı Rumeli ağızları olarak ayırdığına, Batı Rumeli ağızları üzerinde de kesinlikle Kuzeydoğu Anadolu ağızlarının etkisi olduğunu ifade ettiğine değinilmişti. Esasında Németh'in tasnifinde, Rumeli Türk ağızlarının önemli bir parçası olan Kosova ağızları ve özelliklerine yer verilmemiştir (Balcı, 2010). Nitekim Kosova ağzı, Németh'in Batı Rumeli ağzı özellikleri olarak nitelendirdiği 8 özellikten farklı, Rize ili ağzına benzeyen başka özelliklere de sahiptir. Bunlardan ikisi, "k>ç" ve "g>c" ünsüz değişmeleridir.

Kosova Türk ağızlarındaki "k>ç" ve "g>c" ünsüz değişmelerine dikkat çeken ilk isimlerden biri Nimetullah Hafızdır (1985). Hafız, bu ses değişimlerin Yugoslavya'da yalnızca Kosova Türk ağızlarında işitildiğini, bundan da ilginç olan noktanın ise bu değişimlerin Karadeniz, Irak, İran ve Doğu Anadolu Türk ağızlarında da sıkça görülmesi olduğunu ifade eder. Bu iki ses değişimi de dahil olmak üzere Kosova ve Rize ağızlarının benzerlikleri bu çalışmada incelenecektir.

4. Yöntem

Bu çalışmada Prizren ili ağzı ile Rize ili ağzının benzer ses özelliklerini tespit edebilmek adına nitel analiz yöntemlerinden olan doküman analizinden faydalanılmıştır. Verilerin toplanması için Jable ve Yılmaz tarafından (2021) kaleme alınan Prizren Türk Ağzı Dil ve Kültür kitabı; Ahmet Caferoğlu (1994) tarafından kaleme alınan Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar kitabı ve Turgut Günay tarafından kaleme alınan Rize İli Ağızları (1978) kitapları incelenmiş, Prizren ve Rize ağızlarının ortak ses özellikleri belirlenmiştir. Veri analizi aşamasında kitaplarda yer alan, yöre halkıyla yapılan görüşmelerden derlenen metinler karşılaştırılarak incelenmiştir. Metinlerden alınan, tamamen aynı yahut aynı ses özelliğini taşıyan farklı kelimelerden örnekler, özgün transkripsiyon ifadelerine sadık kalınmak suretiyle bu çalışmaya dahil edilmiştir.

4.1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışma, Rize ve Prizren Türk ağızları arasındaki ses benzerliklerini tespit etmeyi ve tespit edilen ses benzerliklerine örnekler sunarak Batı Rumeli ve Kuzeydoğu Türk ağızları benzerliklerine yönelik bir çerçeve oluşturmayı amaçlamaktadır.

4.2. Çalışmanın Kapsamı

Daha net karşılaştırmalar yapabilmek adına Kuzeydoğu Anadolu'dan da Rize, Batı Rumeli'den de Kosova'nın Prizren şehrinin ses özellikleri incelenecektir.

5. Bulgular

Prizren Türk Ağzı Dil ve Kültür kitabı PTADK olarak; Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar kitabı KİAT olarak, Rize İli Ağızları kitabı RİA olarak kısaltılacaktır. Mevzubahis kitaplarda Rize ve Prizren Türk ağızlarının tespit edilen ses benzerlikleri ve örnekleri aşağıda belirtildiği gibidir.

5.1. g>c Değişmeleri

Prizren ve Rize illeri Türk ağızlarının ses benzerlikleri söz konusu olduğunda akla gelen ilk hususlardan biri, g<c ses değişimleridir. İlgili ses değişimine yönelik olarak Rize İli Ağızları kitabında metin transkripsiyonlarında net örneklere rastlanamadığından yalnızca Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlardan Toplamalar kitabından örneklere yer verilecektir. İncelemeler sonucu iki eserde de gözlemlenen aynı kelimelerden bazı örnekler şu şekildedir:

Tablo 1. Prizren ve Rize Ağızlarında g>c Değişmeleri

Prizren Türk Ağzı	**Rize Ağzı**
bucunci < bugünkü (PTADK- 2/140)	bucün < bugün (KİAT- s.261)
caur < gavur (PTADK- 11/2)	cavur < gavur (KİAT- s.261)
cel- < gel- (PTADK- 3/32)	cel- < gel- (KİAT- s.259)
cene < gene (PTADK- 4/143)	cene < gene (KİAT- s. 286)
cibi < gibi (PTADK- 3/16)	cibi < gibi (KİAT- s.288)
cir- < gir- (PTADK- 4/62)	cir- < gir- (KİAT- s.262)
cüm- <göm- (PTADK- 4/159)	cöm- < göm- (KİAT- s.296)
cünül < gönül (PTADK- 4/230)	cönul < gönül (KİAT- s.289)
cül < gül (PTADK- 8/603)	cül < gül (KİAT- s.261)
cüzel < güzel (PTADK- 5/174)	cüzel < güzel (KİAT- s.289)

İki eserde, tamamen aynı örneklerin dışında, aynı ses değişimine işaret eden farklı örnekler de bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

beycir < beygir (PTADK- 2/71)

cece < gece (PTADK- 2/120)

cenç < genç (PTADK- 4/58)

cer- < ger- (PTADK- 2/34)

cetır- < getir- (PTADK- 9/139)

cübek – göbek (PTADK- 5/165)

cüre – göre (PTADK- 2/129)

cüvde – gövde (PTADK- 5/117)

cüneş – güneş (PTADK- 8/296)

celin < gelin (KİAT- s.259)

cemi < gemi (KİAT- s.266)

ceç- < geç- (KİAT- s.277)

ceçur- < geçir- (KİAT- s.261)

cit- < git- (KİAT- s.287)

cök < gök (KİAT- s.267)

cömlek < gömlek (KİAT- s.280)

cör- < gör- (KİAT- s.261)

cümiş < gümüş (KİAT- s.263)

5.2. k>ç Değişmeleri

Prizren ve Rize illeri Türk ağızlarının ses benzerliklerinde dikkat çeken bir diğer husus, k<ç ünsüz değişmeleridir. İlgili ses değişimine yönelik olarak Rize İli Ağızları kitabında metin transkripsiyonlarında net örneklere rastlanamadığından yalnızca Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar kitabından örneklere yer verilecektir. İncelemeler sonucu iki eserde de gözlemlenen aynı kelimelerden bazı örnekler şu şekildedir:

Tablo 2. Prizren ve Rize Ağızlarında k>ç Değişmeleri

Prizren Türk Ağzı	**Rize Ağzı**
çirez < kiraz (PTADK- 8/612)	çerez < kiraz (KİAT- s.280)
içi <iki (PTADK- 1/14)	içi < iki (KİAT- s.281)
çimse < kimse (PTADK- 1/62)	çimse < kimse (KİAT- s.289)
türçi < türkü (PTADK- 5/227)	türçi < türkü (KİAT- s.297)
esçi < eski (PTADK- 4/124)	esçi < eski (KİAT- s.267)
üçümet < hükümet (PTADK- 10/101)	hüçumet < hükümet (KİAT- s.300)
çemane < keman (PTADK- 2/31)	çeman < kemençe (KİAT- s.281)

İki eserde, tamamen aynı örneklerin dışında, aynı ses değişimini karşılayan farklı örnekler de bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:çafir < kafir (PTADK- 11/65)

çenar < kenar (PTADK- 4/196)

çes- < kes- (PTADK- 2/118)

felaçet < felaket (PTADK- 5/103)

sirçe < sirke (PTADK- 8/40)

şeçer < şeker (PTADK- 8/314)

çitap < kitap (PTADK- 9/67)

beçar < bekar (KİAT- s.278)

çöpek < köpek (KİAT- s.267)

çöprü < köprü (KİAT- s.285)

çor < kör (KİAT- s.278)

çürk < kürk (KİAT- s.267)

isçele < iskele (KİAT- s.276)

oçüz < öküz (KİAT- s.260)

5.3. ı, u, ü> i Değişmeleri

Hem Prizren hem de Rize ağızlarında kelime sonundaki /ı/, /u/ ve /ü/ seslerinin /i/ sesine dönüşmesi yaygındır. Bu ses değişimi için Prizren Türk Ağzı Dil ve Kültür, Rize İli Ağızları ve Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar kitaplarından örnekler şu şekildedir:

Tablo 3. Prizren ve Rize Ağızlarında /ı/, /u/, /ü/> /i/ Değişmeleri

Prizren Türk Ağzı	Rize Ağzı
alti < altı (PTADK- 9/25)	altı < alti (RİA- 2/16)
ayni < aynı (PTADK- 10/115)	ayni < aynı (RİA- 2/87)
çıḳti < çıktı (PTADK- 2/40)	ç'íkdi < çıktı (RİA- 1/76)
ḳaynadi < kaynadı (PTADK- 8/4)	kaynadi < kaynadı (KİAT- s.300)
kuzi < kuzu (PTADK- 2-32)	ḳuzi < kuzu (KİAT- s.296)
suyi < suyu (PTADK- 8/156)	suyi < suyu (RİA- 10/9)
tuzi < tuzu (PTADK- 8/5)	tuzi < tuzu (KİAT- s.296)
yapti < yaptı (PTADK- 5/40)	yapti < yaptı (RİA- 1/175)
yaġĺi < yağlı (PTADK- 2/69)	yağli < yağlı (RİA- 2/79)

İlgili ses değişimine yönelik diğer bazı örnekler şu şekildedir: biçakci < bıçakçı (PTADK- 3/27)

bucunçi <bugünkü (PTADK- 2/140)

boyli < boylu (PTADK- 1/36)

ḳopti < koptu (PTADK- 7/9)

ḳorkti < korktu (PTADK- 4/105)

manti <mantı (PTADK- 8/284)

orasi < orası (PTADK 1/5)

sakalli < sakallı (PTADK- 1/35)

suçli < suçlu (PTADK- 1/109)

yalanci < yalancı (PTADK 5/7)

baltaci < baltacı (KİAT- s.263)

dosti < dostu (RİA- 3/9)

boyi < boyu (RİA- 5/20)

aldi < aldı (KİAT- s.285)

yolcidur < yolcudur (KİAT- s.289)

asçi < aşçı (KİAT- s.265)

yukari < yukarı (KİAT- s.259)

kanli < kanlı (KİAT- s.263)

arabaci < arabacı (KİAT- s.291)

avli < avlu (KİAT- s.264)

5.4. Duyulan Geçmiş Zamanda -miş Kullanımı

Hem Rize hem de Prizren ağızlarında duyulan geçmiş zaman -mış, -miş, -muş, -müş ekleri yerine yalnızca -miş kullanılması yaygındır. Mevzubahis duruma, Prizren Türk Ağzı Dil ve Kültür ve Rize İli Ağızları kitaplarından şu örnekler verilebilir:

olmiş < olmuş (PTADK- 10/14); olmiş < olmuş (RİA- 3/41)

çalışmiş < çalışmış (101); ç'alişmişim < çalışmışım (RİA- 22/120)

ḳalmiş < kalmış (4/132); kalmiş < kalmış (RİA- 26/44)almişlar < almışlar (PTADK- 4/126)

atmamişlar < atmamışlar (PTADK- 11/62)

baḳmiş < bakmış (PTADK- 9/85))

ḳurulmiş < kurulmuş (PTADK- 11/1)

kaynamiştır < kaynamıştır (PTADK- 8/12)

ondaymiş < ondaymış (PTADK- 3/10)

tutarmiş < tutarmış (PTADK- 1/4)

yapmişlar < yapmışlar (PTADK- 9/48)

yaşamişlar < yaşamışlar (PTADK- 4/127)

ç'íḳmiş < çıkmış (RİA 33/115)

aç'mişle < açmışlar (RİA 48/37-38)

bağlamişim < bağlamışım (KİAT- s.268)

ḳapilmişim < kapılmışım (KİAT- s.-275)

kuşanmiş < kuşanmış (KİAT- s.288)

oturmişim < oturmuşum (RİA- 42/8)

saklamişim < saklamışım (KİAT- s.268)

saymamişim < saymamışım (RİA- 51/56)

unutmişsun < unutmuşsun (RİA- 37/22

5.5.Şimdiki Zaman Ekinde Ses Değişimleri

Hem Rize hem de Prizren ağzında şimdiki zaman -yor kipinde değişimler meydana gelmektedir.

Örneğin, Prizren ağzında ataysın <atıyorsun (PTADK- 1/126); biley misın? <biliyor musun? (PTADK- 4/128); baḳaysın <bakıyorsun (PTADK- 3/51); Rize ağzında aliysun <alıyorsun (RİA- 17/46); gidiysun (RİA- 18/14); duriysun <duruyorsun (RİA- 10/13) gibi.

cidey < gidiyor (PTADK- 4/8)

edey < ediyor (PTADK- 4/82)

korkay < korkuyor (PTADK- 4/31)

bakāyi < bakıyor (RİA- 12/5)

sorāyi < soruyor (RİA- 11/54)

duriyi < duruyor (RİA- 37/11)

5.6.Diğer Örnekler

5.6.1.y harfinin yutulması

Rize İli Ağzı ve Prizren Türk Ağzı Dil ve Kültür kitaplarında incelenen örneklerde, bazı kelimelerde baştaki "y" sesinin düştüğü gözlemlenmiştir. Bu duruma şu örnekler verilebilir:

iĺan < yılan (PTADK- 9/131) ve il'an < yılan (RİA- 1/123)

ika- < yıka- (PTADK- 8/49) ve 'ika- < yıka- (RİA- 10/27)

5.6.2.-lar -ler eklerinde büyük ünlü uyumunun dışına çıkılması

Jable ve Yılmaz (2021), Kosova Türkçesinde -lar eki doğrudan isimlere geldiğinde genelde damak uyumunun sağlandığını, fiil çekiminde üçüncü şahısta ise ekin daima -lar olarak kaldığını ifade eder. Ne var ki Németh'in tasnifinde (1983) belirttiği üzere, Batı Rumeli ağızlarında -lar -ler eklerinde uyum korunsa da fiil çekimlerinde ek, -ler olarak kalır. Aynı durum, Rize ağzı için de geçerlidir. Diğer bir deyişle, Kosova ağzında da Rize ağzında da -lar -ler çekim eklerinde büyük ünlü uyumunun dışına çıkılsa da bu durum zıt şekillerde gerçekleşmektedir. Bu noktada iki ağız arasında tam bir benzerlikten bahsetmek mümkün görünmemektedir. Örneğin, celmişlar<gelmişler (PTADK 4/126) ve dedilar <dediler (PTADK- 9/75)

atarler < atarlar (RİA- 9/34) ve vurac'akle<vuracaklar (RİA- 33/140)

6.Sonuç

Balkan Türkçesi ağızlarının da kapsamına dahil edilebileceği Türkiye Türkçesi

ağızlarının sınıflandırılması hususunda farklı görüş ve çalışmalar bulunmaktadır. Németh, Rumeli (Balkan) Türk ağızlarını Doğu Rumeli ve Batı Rumeli olarak ikiye ayırmakta, Doğu Rumeli ağzının İstanbul Türkçesine yakın olduğunu, Batı Rumeli ağzının ise tamamen farklı karakteristik özellikler taşıdığını ifade etmektedir. Bu karakteristik özellikler, Kuzeydoğu Anadolu Türk ağızlarında da kendini göstermektedir. Nitekim Németh gibi bazı araştırmacılar, Batı Rumeli ağızlarının kaynağının Kuzeydoğu Anadolu olduğu görüşünü savunmaktadır.

Kuzeydoğu Anadolu ve Batı Rumeli ağızları arasındaki benzerliklere bir örnek teşkil etmesi amacıyla Rize ili ve Prizren ili (Kosova) Türkçesi arasındaki ses benzerlikleri incelenmiştir. Ses benzerliklerinin somutlaştırılması adına Prizren ve Rize şehirlerinden derlenen metinlerin yer aldığı, Prizren Türk Ağzı Dil ve Kültür (2021) kitabı; Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar (1994) kitabı ve Rize İli Ağızları (1978) kitapları incelenmiş, ilgili eserlerden örneklere yer verilmiştir.

İncelenen örnekler sonucunda ulaşılan sonuçlar şu şekildedir:

- Rize ve Prizren Türk ağızlarında kelime başında ve ortasındaki /g/ sesinin /c/ sesine dönüşmesi yaygındır.
- Rize ve Prizren Türk ağızlarında kelime başında ve ortasındaki /k/ sesi genelde /ç/ sesine dönüşür.
- Rize ve Prizren Türk ağızlarında kelime sonundaki /ı/, /u/ ve /ü/ sesleri /i/ sesine dönüşür.
- Rize ve Prizren Türk ağızlarında duyulan geçmiş zamanda -mış, -muş ve -müş ekleri yerine yalnızca -miş ekinin kullanılması yaygındır.
- Rize ve Prizren Türk ağızlarında şimdiki zaman -yor kipinde ses değişimleri meydana gelir.
- Rize ve Prizren Türk ağızlarında bazı kelimelerin başındaki /y/ sesi yutulur.
- Rize ve Prizren Türk ağızlarında kelimeye /a/ ve /e/ içeren ekler gelmesi durumunda büyük ünlü uyumuna aykırı durumlar gözlemlenir. Ancak Rize ağzında gelen ek, kelimeden bağımsız olarak -ler olarak kalırken Prizren ağzında -lar olarak kalır. Diğer bir deyişle, iki ağız arasında büyük ünlü uyumunun dışına çıkılması ortak olsa da bunun gerçekleşme şekli farklıdır.

Tüm bu benzerlikler, Batı Rumeli ağızlarının kaynağının Kuzeydoğu Anadolu ağızları olduğu görüşünü destekler niteliktedir. Batı Rumeli ve bilhassa Kosova Türk ağzı ile Kuzeydoğu Anadolu ağızları arasındaki benzerlikler üzerine yürütülecek daha kapsamlı ve detaylı araştırmalara ihtiyaç duyulduğu şüphesizdir.

Kaynakça

Ahmed, O. (2018). Makedonya Türk ağızları: geçmişi ve bugünkü durumu. *Ulakbilge*, Cilt 6, Sayı 29, 1473-1482.

Artun, E. (2014). Geçmişten günümüze kültürel değişim ve gelişim sürecinde Balkanlarda Türkçe. *Beder Journal of Humanities*, 4(2), 13-27.

Balcı, M. (2010). Kosova ve Makedonya Türk Ağızlarında Devrik Cümle Meselesi. *Avrasya Etüdleri,* 38(2), 43-60.

Başdaş, C. (1999). Anadolu ve Kosova Türk Ağızlarında "g>c, k>ç" Değişmeleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten,* I-II.

Caferoğlu, A. (1960). "Anadolu ve Rumeli Ağızları Araştırmalarının Bugünkü Durumu", *VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957*, Ankara: TDK Yay., s. 65-70.

Caferoğlu, A. (1994). *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, Ankara: II. Baskı, TDK yayınları.

Erimer, K. (1971). Anadolu ve Rumeli Ağızları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 18, 211-236.

Günay, T. (1978), *Rize İli Ağızları*, Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları.

Güneş, B. (2012). Karşılaştırmalı Ağız Araştırmalarının Önemi ve Türkiye'deki Karşılaştırmalı Ağız İncelemeleri Üzerine Bir Deneme. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 1(4), 20-44.

Günşen, A. (2012). Balkan Türk Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of Turkish Studies*, 7/4, 111-129.

HAFIZ, N. (1985). Kosova Türk Ağızlarında k>ç ve g>c Ünsüz Değişmeleri, *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi-Tebliğler*, İstanbul: TDK yayınları, I: 127-129.

Jable, E., ve Yılmaz, K. (2021). *Prizren Türk ağzı dil ve kültür*. Pegem Akademi Yayınları.

Karahan, L. (2023). Anadolu'dan Balkanlara Türkiye Türkçesi Ağızları*, I. Uluslararası Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Sempozyumu,* 7-9 Eylül 2022. 54-58. Tiran New York Üniversitesi Yayınları.

Korkmaz, Z. (1976). Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 23-24(1975-1976), 143-172.

Korkmaz, Z. (2010). Balkan Türkçesi Ağızları ile Türkiye Türkçesi Ağızları Arasında Sosyo-Lengüistik Açıdan Kısa Bir Karşılaştırma. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 58(2), 103-118.

Németh, G. (1983). "Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine", *TDAY Belleten 1980-1981*, Ankara: TDK Yay., s. 113-167.

EVLİYA ÇELEBİ İLE İŞKODRA VE XVII. YÜZYIL ARNAVUTÇASININ SÖZ VARLIĞINDAN BİR KESİT

Uzm. Faika Belgin Aksu[1]

Özet

Kendinden sonrakilere rehberlik etme amacını güderek Osmanlı coğrafyasını ve yakın çevresindeki diğer ülkeleri gezen, gördüklerini, duyduklarını ayrıntılı bir biçimde tasvir eden Osmanlı aydını Evliya Çelebi seyahat etmeye 1630 yılında İstanbul'la başlamış, 1672 sonrasında seyahatlerini bitirip Kahire'ye yerleşmiş, müsveddelerini burada bir araya getirip *Seyahatname*'yi yazıya dökmüştür. Eser, gidilen, görülen yerlerin kültürel, tarihî, folklorik ögeleriyle birlikte coğrafyası hakkında ayrıntılı ve zengin bilgiler içerir.

Balkan şehirlerinden olan İşkodra hakkında Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'de aktardığı izlenimlerini ve o bölgedeyken öğrendiği Arnavutça kelime ve ifadeleri incelemek amacıyla hazırlanan bu bildiride İşkodra'nın 17. yüzyıldaki görünümü Evliya Çelebi'nin eserindeki kendi aktarımlarından yararlanılarak belge analizi yöntemiyle gözler önüne serilmeye çalışılacak, ardından da bu şehirdeyken derlediği Arnavutça kelime ve cümle örnekleri incelenecektir.

Evliya Çelebi 1662 yılında İşkodra'ya gelmiş, burada kaldığı süre boyunca şehri ve çevresini gezme fırsatı bulmuş ve bizlere şehrin adının kökeni, bölgenin tarihçesi, kalesi, kaledeki ve şehirdeki resmî görevlilerin kimler olduğu, şehrin yakınındaki İşkodra Gölü'nün özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi verdikten sonra şehrin kale dışında kalan bölümündeki evlerini, bağlarını, bahçelerini, mahallelerini, camilerini, ticaret yerlerini, hamamını, köprülerini, halkının genel özelliklerini, kadın ve erkeklerin kıyafetlerini, çocuklarının görünüşlerini, halkın mesleklerini anlatarak 17. yüzyıldaki İşkodra'nın gözümüzde canlanmasını sağlamış, ardından 17. yüzyıldaki Arnavutçanın İşkodra ağzına ait söz varlığından örnekler vermiştir.

İspanyol, Venedikli ve Osmanlı egemenliğinde yaşayan İşkodra'nın oldukça kalabalık askere sahip bir kale tarafından korunması bölgenin önemli şehirlerinden biri olduğunu düşündürmektedir. Şehirde oldukça yoğun bir biçimde Müslüman nüfus da söz konusudur. Her caminin birer medresesi olması, şehrin içinde çocuklar için okulların bulunması halkının eğitime ne kadar çok önem verdiğini göstermektedir. Çarşısında beş yüz dükkân bulunması ise ticaretin de yoğun yapıldığının bir göstergesidir.

Evliya Çelebi'nin 17. yüzyıldaki Arnavutçanın söz varlığı içinden seçip

1 Türk Dil Kurumu, belgintezcanaksu@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1629-1132.

sözlükçesinde verdiği kelimeler ve ifadeler Geg lehçesinin, özellikle İşkodra ağzının temel özelliklerini taşımaktadır. Sözlükçede kelime türlerinden sayı sıfatları, fiiller, isimler ve ünlemler bulunmaktadır. Sözlükçe on yedinci yüzyılda kullanılan Arnavutça kelimeler ve ifadeler ile günümüz Arnavutçası arasındaki ilginç farkları da ortaya koymaktadır. Günümüz Arnavutçasıyla farklılık oluşmasının sebepleri sözlükçede yerel kullanımların verilmiş olması, daha çok halk dilinde kullanılan küfürlü veya argo ifadelerin verilmesidir.

Anahtar kelimeler: Evliya Çelebi, Seyahatname, İşkodra, Arnavutça, sözlükçe

IŞKODRA WITH EVLIYA ÇELEBI AND A GLIMPSE INTO THE LEXICON OF 17TH-CENTURY ALBANIAN

Abstract

Evliya Çelebi, an Ottoman intellectual who traveled across the Ottoman territories and neighboring countries with the intent of guiding future generations, began his journeys in Istanbul in 1630. After concluding his travels in 1672, he settled in Cairo, where he compiled his notes and authored the Seyahatname (Book of Travels). This work provides detailed and rich information about the geography, culture, history, and folklore of the places he visited.

This paper aims to examine Evliya Çelebi's impressions of the Balkan city of Shkodër (İşkodra) as recorded in the Seyahatname and to analyze the Albanian words and expressions he learned during his time in the region. Using document analysis, the study will reconstruct the appearance of 17th century Shkodër based on Evliya Çelebi's accounts, followed by an examination of the Albanian vocabulary and phrases he collected during his stay.

Evliya Çelebi visited Shkodër in 1662 and, during his stay, explored the city and its surroundings. He provides detailed information about the origin of the city's name, the region's history, the city's fortress, the officials serving in the fortress and the city, and the characteristics of Lake Shkodër nearby. He also vividly describes the houses, vineyards, gardens, neighborhoods, mosques, markets, baths, and bridges outside the fortress, as well as the general characteristics of the people, their clothing, the appearance of the children, and the professions of the inhabitants, thus bringing 17th century Shkodër to life. Additionally, he presents examples of the Albanian lexicon as spoken in Shkodër during the 17th century.

Shkodër, a city that experienced Spanish, Venetian, and Ottoman rule, was protected by a heavily fortified castle, indicating its significance as a major urban center. The city had a substantial Muslim population, and the presence of a madrasa in every mosque and schools for children reflects the importance the inhabitants placed on education. The presence of five hundred shops in the bazaar also highlights the city's vibrant trade activities.

The words and expressions selected by Evliya Çelebi from the 17th century Albanian lexicon reflect the main features of the Gheg dialect, particularly the Shkodër variety. The glossary includes numerals, verbs, nouns, and interjections, revealing notable differences between the Albanian language of the 17th century and that of today. The reasons for these differences are attributed to the local usages recorded in the glossary, as well as the inclusion of vulgar or colloquial expressions more common in the spoken language.

Keywords: Evliya Çelebi, Seyahatname, Shkodër, Albanian, glossary

1. Giriş

Son nefesini verinceye kadar gezme, görme, öğrenme ve hayatı boyunca biriktirdiklerini etrafına ve kendinden sonrakilere aktarma hevesini hiç kaybetmemiş bir Osmanlı seyyahıdır Evliya Çelebi. Avrupa, Asya ve Afrika'yı dolaşarak seyahatlerini ve gördüklerini tüm ayrıntılarıyla kaydettiği, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve toplumunun mükemmel bir tablosunu aktardığı ayrıca kendi yaşam öyküsünü de anlattığı her biri ikişer kitaptan oluşan beş ciltlik çok değerli bir sanat eseri ortaya koymuştur: *Seyahatname*.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'yi yazmak için iki sebebi olduğunu bildirir. Bunlardan birincisi geçmişte yaşanmış olayların gelecek kuşaklarca bilinmesini istemesi [II-232a], ikincisi ise IV. Murad'ın İstanbul hakkında tarihçilerin ve seyyahların herhangi bir şey yazıp yazmadıklarını merak etmesi üzerine kendisinin İstanbul ve diğer şehirler hakkında bilgiler toplamak istemesi [I-151b]. Bu iki sebep *Seyahatname*'nin yazılmasını sağlar. Öncelikle dostlar için yazılan bu eser daha sonraları yol gösterici, ufuk açıcı bir kılavuz olur. Sonunda Evliya Çelebi tam amacına uygun, muhteşem bir eser ortaya çıkarır (Aksu, 2017, s. 88).

Seyahatname ayrıca yabancı halkların 17. yüzyıldaki yaşam biçimlerine, nüfuslarına, kadın ve erkeklerinin belirgin özelliklerine, dil ve lehçe bilgilerine, gelenek ve göreneklerine, yeme ve giyinme alışkanlıklarına, bilgi birikimlerine, efsanevi olaylarına, kıssalarına, inançlarına ve ilgili törenlerine, toplumsal davranışlarına, sanat ve zanaatlarına ışık tutan, bu özelliğiyle de zengin kültür birikiminin bizlere aktarıldığı bir eserdir (Aksu, 2017, s. 91-92).

Halil İnalcık (2011, s. 60), *"Osmanlı devlet arşivi ve vakayinameler bir tarihçiye imparatorluğun sadece devlet tarihini verir. Sosyal yaşamı yansıtan kaynaklar yetersizdir. Bu boşluğu dolduran başyapıt Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sidir."* der.

Seyahatname'yi dönemin bire bir aktarılması olarak değerlendiren Dankoff (2010, s. 12) bu durumu *"Seyahatname, onlarca yıla yayılan geniş ve dağınık bir anlatı olmasına karşın, tek bir bireyin tek bir 'anı' içindeki bakış açısının ifadesi olarak ele alınabilir. Çok açıktır ki yazar, yaşamı boyunca değişiklikler geçirmiş ve Osmanlı İmparatorluğu da bu süre içinde sabit kalmamış, aksine değişmiştir. Buna karşın eser genel olarak her edebî eser gibi bir bütündür ve sergilediği görüntüler, Osmanlı zihninin içeriden mümkün olan en iyi fotoğrafını sağlar."* biçiminde ifade eder.

Evliya Çelebi 1630 yılında İstanbul'u gezmeye [II-220b], hakkında kitaplar okumaya ve yazmaya başlar [I-8a]. İstanbul'u tamamen gezip gördükten sonra ilk seyahatini 1640 yılında Bursa'ya yapar [II-221a] ve böylece yıllar boyu sürecek seyahat hayatı başlamış olur. Seyyahımız eserinde 1672 sonrasında seyahatlerini bitirip Kahire'ye yerleştiğini ve burada müsveddelerini bir araya getirerek *Seyahatname*'yi yazma işine giriştiğini belirtir [X-Y76a, X-Y450b].

Evliya Çelebi Balkanlara birkaç kez seyahat etmiştir. Arnavutluk'taki İşkodra ve Buşatlar bölgesinde 1662'de bulunmuştur. Bildiri konumuz, İşkodra'nın Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sindeki anlatımı ve seyyahımızın Arnavutçanın 17.

yüzyıldaki söz varlığından öğrendiği ve aktardığı örneklerin incelenmesidir.

Döneminin diğer eserlerine bakıldığında *Seyahatname*'nin kolay anlaşılır, sade bir dille yazıldığı görülür. Eserde, halk arasında konuşulan günlük dil, dönemin Türkçesi hâkimdir. Evliya Çelebi anlatmak istediği konuya göre uygun bir dil seçip herkesin ağzından konuşabilmektedir. Gördüklerini ve olayları, karşısında biri var da ona anlatıyor gibi aktarır. Anlatımı sıkıcı olmaktan kurtarmak için gezdiği yerlerde yöresel olarak kullanılan kelime, deyim ve atasözlerini mümkün olduğunca vermeye çalışır. Bu sayede Türkçenin 17. yüzyıla ait konuşma dilini belgelemiştir. Türkçe dışındaki dillere ait kelime ve deyimleri de *Seyahatname*'yi okuyanlara yararlı olması amacıyla anlamlarıyla beraber ardı ardına sıralar (Aksu, 2017, s. 92). Bu listeleri vermedeki amacını; yararlı olmanın yanı sıra bunları öğrenerek ve öğreterek kendini ve oralara gelecek diğer kişileri tehlikelerden korumak olarak da belirtir:

"Seyyâh-ı âlem ve nedîm-i benî Âdem olan kimesnelere her lisândan ekmek ve su isteyecek kadar ve kendüye bir zarar geleceğin fehmedecek kadar gûn-â-gûn lisân bile kim kendüyi girdâbdan halâs ide. Zîrâ her şey'in cehlinden ilmi yeğdir." (III-147a)

Hatta Rus diline ait sözleri verdikten sonra sövgü sözlerini de sıralar ve seyyahların bu küfürleri de bilmeleri ve ona göre davranmaları gerektiğini söyler:

"Yâve sözlerin yazmak ayıbdır, ammâ seyyâh-ı âlem olanlara lâzımdır kim şetm etdiklerin bilüp ihtirâz üzre olasın: Yabut uçsa, nasoroto biholova, napra günis." (V-49b)

Eserinde Türkçe ve lehçelerinin dışında kelime ve cümle örnekleri verdiği diller şunlardır: Abazaca, Almanca, Arapça, Arnavutça, Boşnakça, Çingenece, Ermenice, Farsça, Gürcüce, Habeş dili, Hırvatça, Hintçe, İbranice, İtalyanca, Kabardey dili, Kürtçe, Lehçe, Macarca, Megrel dili (Güney Kafkasya dillerinden), Kaytak dili, Rumence, Rusça, Sırpça, Süryanice, Teymani (Yemen Yahudilerinin dili), Ubıhça (Kuzaybatı Kafkas dillerinden), Ukrayna-Kazak lehçesi, Yahudi İspanyolcası (Ladino), Yunancanın üç farklı lehçesi.

2. Yöntem

Bildiride, *Seyahatname* hakkında kısa bilgi verilecek, daha sonra Evliya Çelebi'nin eserindeki kendi aktarımlarından yararlanılarak bilimsel araştırma yöntemlerinden belge analizi yöntemiyle kalesi, evleri, mahalleleri, camileri, ticaret yerleri; halkının özellikleri, meslekleri, kadın, erkek ve çocuklarının görünüşleriyle 17. yüzyıldaki İşkodra gözler önüne serilmeye çalışılacak, ardından da bu İşkodra ve çevresini gezerken derlediği Arnavutça kelime ve cümle örnekleri incelenecektir.

3. Bulgular

Seyyahımızın padişah hazinesini tahsil etmek üzere Melek Ahmet Paşa ile

birlikte Rumeli eyaletine seyahati (VI-27b) Ekim 1661'de başlar. 1662'nin başında Belgrat'tadırlar. 120 gün burada kalırlar (VI-32a). Bir gün Melek Ahmed Paşa Evliya'yı çağırıp kendisinin Belgrat'tan İstanbul'a döneceğini ancak onun İşkodra'ya ve yakın çevresindeki sancak beylerine gitmesini ve oralarda Paşa'ya borcu olanlardan borçlarını tahsil etmesini ister. Gittiği yerlerde sancak beylerinin Evliya'ya yardım etmeleri ve gerektiğinde adam vermeleri için de bir mektup yazar:

"Evliyâm bilirsin, Erdel gazâsında İskenderiyye beği Yûsuf Beğ oğlu Mehemmed Beğ'e on üç bin riyâl guruş karz-ı hasen verdim ve Dukagin Beğ'e on kîse solta riyâl karzullâh verdim. Piruzin Beği Arslan Beğ'e beş kîse riyâl Tanrı borcu verdim ve Bihorlu Memi Beğ'e bin altun verdim. İşte cümle temessükâtları ve işte hüccet-i şer'iyye ile seni bu mâlların tahsîline me'mûr eyledim. İşte sana yigirmi aded şehbâz refîkler ve iki kîse harc-ı râhlar, al şu temessükâtları durma oturma Arnavud İskenderiyyesine ve öbür sancak beğlerine gidüp bolay kim bu mâlları cümle altun alaydın, zîrâ sana götürmesi kolaydır ve sana beğler sancaklarında âdemler koşalar ve Evliyâ'ya ri'âyet edeler deyü yazmışım. Ben İslâmbol'a giderim." (VI-32a)

Evliya Çelebi "Sene 1072 Cemâziyelâhiri'nde[2] Belgrad'dan Arnavud İskenderiyyesine ve Dukagin ve Piruzin sancaklarına gitdiğimizi beyân eder" başlığı altında Belgrad'dan İşkodra'ya gidişini anlatır. İşkodra'ya gelinceye kadar güzergâh üzerindeki yerleşim birimleriyle ilgili önemli bulduğu bilgileri aktarmayı ihmal etmez. Örneğin Sırp ve Bulgar köyü olarak not düştüğü Lipye köyünün beyaz, kalın ve lezzetli kaymağının Bingöl Yaylası'ndaki veya Adana'daki camız kaymaklarından çok daha fazla lezzetli olduğunu; Banya köyünün ılıcasında yılda bir kere kiraz mevsiminde 40-50 bin gayrimüslimin toplanıp kurulan panayırda alışveriş yaptıklarını, ılıcanın suyunun çok sıcak olması sebebiyle soğuk su karıştırdıklarını anlatır. Tiran için "kasaba" terimini kullanıp geniş ovadaki kasabanın sayısız camisi, hanı, hamamı, çarşısı, bağ ve bahçesi bulunduğunu, tüm yapılarının baştan başa kiremitle örtülü olduğunu aktarır (VI-32b). Arnavut dilinde "Leş Kalesi" [Lezhë Kalesi] olarak adlandırılan ancak Fatih Sultan Mehmet'in kaleyi alırken zorlandığı için buraya "aslan" anlamındaki "Leys" adını verdiğini, daha sonra halk arasında bu adın "Leş" olarak kullanılmaya başlandığını bildirir (VI-33a).

Evliya Çelebi İşkodra'ya geldiğinde kendisine kale muhafızının evi tahsis edilir. Beye Melek Ahmet Paşa'nın mektubunu iletir, bey de on gün içinde borçlarını ödeyeceklerini söyler. Bu süre içerisinde bazen kalede beyle sohbet edip vakit geçirirler, bazen otuz kişiyi bulan yoldaşıyla beraber Buşat adlı köye gidip eğlenirler ancak Venediklilerin sürekli ayaklanması ve taşkınlıkları söz konusu olduğundan her zaman İşkodra'ya geri gelirlerdi (VI-33b). Evliya Çelebi tabii ki bu zaman dilimini yine en iyi biçimde değerlendirerek kale başta olmak üzere kale dışında kalan bölümdeki evleri, bağları, bahçeleri, mahallelerini, camilerini, ticaret yerlerini, hamamını, köprülerini, halkını, mesleklerini, kadın ve erkeklerin kıyafetlerini, çocuklarının görünüşlerini, şehrin yakınındaki İşkodra Gölü'nün özelliklerini, hakkındaki efsaneyi anlatarak bize 17. yüzyıldaki İşkodra'yı en ince ayrıntısına kadar aktarır.

Evliya Çelebi Seyahatname'sinde gittiği yerler hakkında bilgi aktarırken bunu belli bir sıraya göre yapar. İlk önce şehrin adından ardından tarihinden söz eder, şehrin vali, kadı, yeniçeri serdarı gibi idarecilerini anlatır; ilgi çekici, olağanüstü olayları

2 Ocak/Şubat 1662

hikâye eder. Bölgenin iklimini, halkın sağlık durumunu, kıyafetlerini, genç kız ve erkeklerinin tasvirlerini yapar. Halkı; din adamları, ulema ve şeyhler biçiminde sıralayarak anlatır. Şeyhlerin ziyaretgâhları hemen arkadan gelir. Halkın yaşam tarzını, akarsuları, yetişen ürünleri, sanatları ve üretilen eşya ve bunların fiyatlarını kaydeder. Bölgeye has yiyecek ve içecekleri özellikle yazar. Bölgenin dili ve lehçesi üzerine örnekler verir. Varsa kalesini anlatır. Sonrasında dinî binaların tasviri gelir. Ardından çarşılar hakkında bilgi verir (İnalcık, 2011, s. 61-63). Bölge halkının nüfusu, etnik yapısı, dini, mezhebi, eğitim durumu, refah düzeyi, bölgede yetişmiş devlet adamları, meslek erbapları, sanatçı ve şairler o yöreyle ilgili anlatılan diğer konulardır. İşkodra için de bu program hemen hemen aynı biçimde uygulanmıştır. Şehir hakkında anlatımlarına kalesinin adının kaynağını ve tarih içerisinde bölgede egemen olanların bilgisini vererek başlar.

"Evsâf-ı Kal'a-i İskenderiyye"[3] başlığı altında ilk kurucusu İskender-i Zülkarneyn olduğu için kaleye bu adın verildiğini söyleyip kalenin önce İspanyolların sonra Venediklilerin eline geçtiğini, Fatih Sultan Mehmet'in de 1478/1479'da kırk gün kırk gece süren kuşatmanın ardından şehri Osmanlı egemenliği altına aldığını bildirir (VI-33a).

Evliya Çelebi Osmanlı topraklarında üç İskenderun olduğunu belirtir:

"Evvelâ Âl-i Osmân devletinde İskenderun üçdür, biri budur kim buna Arnavud İskenderiyyesi derler; biri Akdeniz kenârında Haleb iskelesidir, ana İskenderun derler; biri Mısır İskenderiyyesidir, ammâ lisân-ı Yûnâniyân'da buna Aleksandire Pırgaz derler. Pırgaz Urûmca kal'a demekdir; ya'nî İskender Kal'ası derler." (VI-33b)

Kalede cebelileri ile alay beyi, çeribaşısı, subaşısıyla toplam 4.000 seçkin asker vardır. Bu askerler Rumeli veziriyle birlikte sefere katılırlar. Şehrin şeyhülislamı, nakibüleşrafı, kadısı, yeniçeri serdarı, kale dizdarı, muhtesibi, voyvodası, tahsildarı, mimarı, şehir kethüdası ve haraç emini vardır (VI-33b).

Kale, burçları ve bedenleri çok olan ancak hendeği bulunmayan bir yapıdır. Hendeğe ihtiyaç duyulmamış, çünkü kale İşkodra Gölü'nün kıyısında sarp ve yüksek kayalar üzerine yapılmıştır. Biri doğuya, biri de Küçük Ova'ya bakan iki kapısı vardır. Kale kapısının iç yüzünde ziyaretgâh olan Muyo Baba Sultan'ın mezarı bulunmaktadır:

"Buhayre-i azîm Boyana nâm bir gölün[4] sâhilinde bir sarp kaya-i âlî üzre çâr-kûşeden tûlânîce ve muharrefçe vâkı' olmuş şeddâdî seng-tırâş bir sûr-ı savaşdır kim aslâ havâlesi yok bî-hâ'il ve bî-gâil kal'a-i kâmildir, lâkin küçükdür, ammâ sa'b ve metîn hisâr-ı bî-bedeldir. Boyana Gölü tarafında ve gayride handakı yokdur, burc [u] bârûları ve dendân-ı bedenleri çokdur. Cümle iki kapusu vardır, biri gün doğusu tarafına, biri Küçük Ova'ya nâzırdır, bu kapu içre ziyâret-i Muyo Baba Sultân medfûndur." (VI-33b)

Kale içinde ev azdır. Günümüze sadece kalıntıları ulaşan Sultan Mehmet Camisi'nin çatısı kiremittir. Kalede içi yağmur suyuyla dolu yedi sekiz sarnıç bulunmaktadır. Sadece kale halkının bildiği göle doğru inen su yolları vardır. Önündeki ovayla arasında göl olduğundan kaleye ancak uzun toplarla zarar verilebilir. Kalenin yapıldığı kayaların dibinde göl içinde çam direklerinden yapılmış dalyanlar görülmektedir:

3 Rozafa Kalesi

4 Seyyahımız İşkodra Gölü'nü "Boyana Gölü" olarak ifade etmiştir.

"Ve derûn-ı hisârda evler azdır, ancak Sultân Mehemmed câmi'i kiremit ile mestûr tarz-ı kadîm câmi'-i pür-nûrdur. Ve yedi sekiz sarnıçları var, bârân-ı rahmet ile memlûdur. Ve kal'adan Boyana Gölü'ne inecek su yolları vardır kim ahâlî-i kal'a bilir, taşrada düşman göremez mestûr su yollarıdır, hîn-i muhâsarada anlardan su alırlar, ammâ bu kal'ada dükkânlar yokdur, ancak yüz aded neferât hânecikleri ve buğday anbârları vardır, ammâ cebehânesi ve şâhâne topları vardır, lâkin Boyana Gölü aşırı Torondoş Dağı'ndan[5] *bu kal'ayı döğdüğü dağ sehel bu kal'aya havâledir, ammâ kırkar karış top-ı kal'a-kûp-ı tavîl lâzımdır; eğer küçük toplar ise bu kal'aya ol havâleden zarar yokdur, zîrâ arada göl vardır. Ve kal'a dibinde kayalar kenârında Boyana Gölü içre çam direkleri üzre balık dalyanları var, başka emânetdir kim kal'a kulu aklâmıdır." (VI-33b)*

Kale dışında tek veya iki katlı, bağlı bahçeli, çatısı kiremit ve kayağan olan bin sekiz yüz Müslüman evi vardır. On beş Müslüman mahallesinden Bayezid Han Mahallesi, Ali Bey Mahallesi, Hüseyin Bey Mahallesi, İskelebaşı Mahallesi, Müftü Mahallesi, Kara Hasan Mahallesi ile Pazar başındaki Mahkeme Mahallesi'nin adlarını verir (VI-33b).

Şehirdeki camileri anlatmaya Sultan Bâyezîd-i Velî Camisi ile başlar. Caminin önünde suyu abıhayat gibi olan bir kuyu vardır. Cemaati çoktur. Ali Bey Mahallesi'ndeki Hüseyin Bey Camisi, İskelebaşı'ndaki Müftü Camisi ve Kara Hasan Camisi bakımlı camilerdir (VI-33b). Ayrıca her camide birer medrese vardır. *Seyahatname*'den şehirde yetmiş mescit, sayısını vermese de birden fazla olduğunu düşündüğümüz sıbyan mektebi, altı derviş tekkesi (VI-34a) bulunduğunu öğreniyoruz ancak adları ne yazık ki kayıtlı değil.

Şehirde birçok tüccar hanı vardır, bunlardan sadece sağlam ve dayanıklı olduğu için kıymetli eşyaların bulundurulduğu Ulama Paşa Hanı'nın adı verilmiştir. Şehirde suyu dolap ile Boyana Gölü'nden gelen bir de hamam vardır. Bedesteninde beş yüz dükkân bulunmaktadır. Bir de göl tarafında balık pazarı vardır:

"Ve cümle (---) aded hân-ı hâcegândır. Cümleden Ulama Paşa hânı metîn ü müstahkemdir ve cemî'i zî-kıymet eşyâlar bu vekâlede bulunur. Ve cümle bir aded mükellef hammâm-ı tâhirândır, ammâ gâyet müferrih ve hoş-havâ ve hûb-binâ bir hammâm-ı rûşinâdır, suyu dollâb ile Boyana [Gölü'nden çekilir]. Ve cümle beş yüz aded çârsû-yı bezzâzistândır, cemî'i ehl-i sanâyi' mevcûddur, ammâ göl tarafında balık bâzârı ma'mûr u müzeyyendir." (VI-34a)

Şehrin içinde Drin Nehri -Evliya Çelebi'nin adlandırmasıyla Drinaz Nehri- üzerinde biri Hüseyin Beğ, diğeri Ali Politina adında iki köprü bulunmaktadır (VI-35a).

Evliya Çelebi, eserinde işittiklerini olduğu gibi yazar. Bu durum devrindeki olaylara, gelenek ve göreneklere, ilginç inançlara ait halk arasında yaşayan rivayetleri öğrenmemizi sağlar. Bazen bu bilgileri aktarırken mübalağa ettiği düşünülebilirse de aslında bu mübalağalar samimi oluşunun sonucu olarak rivayetleri olduğu gibi aktarmasındandır. Bu rivayetlerden bazıları kendisine de garip geliyor olacak ki duyarak anlattığı konuların sorumluluğunu anlatan kişilere yükler:

"Ba'zı müverrihînin kavli üzre cemî'i şeyâtîn ol taşları taşıyup beyâbâna atar, derler.

5 Taraboş Dağı

El-uhdetü ale'r-râvî."[6] *[IX-Y324a]*

İşkodra'nın kuzeybatısındaki İşkodra Gölü Moraça Nehri ile beslenir ve kırk kilometre uzunluğundaki Bojana Nehri sayesinde Adriyatik Denizi'ne bağlanır. Yatağı kumla kaplı Bojana Nehri'ne birçok küçük nehir karışmaktadır. Karların eridiği ve yağmurun bol yağdığı mevsimlerde göldeki ve nehirdeki su seviyesi yükseldiği gibi ovalık alanları da su basar. Suların alçaldığı dönemlerde ise gölün etrafında, nehrin çevresinde bataklık alanlar oluşur. Bu alanlar mevsiminde su alma durumuna göre ya görünür hâle gelir ya da kaybolur. Seyyahımız İşkodra Gölü'ndeki bu doğa olayını halktan gölün içindeki adacıkların rüzgârla hareket ettiği, bu adacıkların zaman zaman birleştiği, insanların gezinmek ve eğlenmek için adacıklara kayıklarla gittikleri biçiminde öğrenmiş ve öğrendiği biçimde aktarmıştır. Ancak kendi bulunduğu süre içerisinde sert rüzgârların esmiş olmasına rağmen adalarda bir hareket görmediğini de özellikle belirterek duyduğu bu bilginin doğru olup olmadığını anlamak için oradaki büyüklere danıştığını, onların da bunu doğruladığını söylemiştir:

"Der-beyân-ı ibret-nümâ-yı yed-i kudret-i imârât: *Ol Hallâk-ı âlemin yed-i kudretiyle bu şehrin buhayresi içre yedi aded küçük ve büyük çemenzâr cezîrecikler var kim bu buhayre-i kebîrenin vasatında cezîrecikler halk olmuş, her biri bir harman ve iki ve üç ve beş harman cirmi kadar cezîreciklerdir. Ba'zı senelerde her kankı rûzgâr-ı zor-kâr-ı şedîd eserse ol cezîreler yerlerinden hareket edüp bir semt-i âhara gider, ba'zı mevsimde mezkûr cezîreler buhayrenin vasatında birbirlerine râst gelüp muttasıl olurlar ve her birinde gûnâ-gûn hurde fidânlar ve çemenzâr yerler var ve ba'zı ahâlî-i vilâyet teferrüc içün bu cezîreciklere kayıklar ile varup ayş [ü] nûş ederler. Eğer bir rûzgâr-ı gâlib eserse cezîrelerin yâ biri yâ ikisi yerinden hareket edüp buhayre üzre üstünde âdemler ile bir cânibden bir cânibe seyerân u deverân eder, gûyâ serîr-i bârgâh-ı Hazret-i Süleymân'dır, halk bu cezîre hareketlerinden safâ edüp 'zamânımızda şöyle oldu' deyü tefâhur kesb ederler, aslâ bir kimseye zarar isâbet etmez, ilâ-mâ mâşâ'allâh bu cezîrecikler böyle halk olunmuşdur. Ammâ 'gâyetü'l-gâye rûzgâr-ı rîh-ı sarsar kâr-ı şedîd olursa ol cezîreler hareket eder, yohsa değme rûzgâr ile hareket etmez' deyü nakl ederler, ammâ bu hakîr bu İskenderiyye'de iken niçe kerre rîh-i azîmler esdi, ammâ cezîre-i mezbûrelerin harekâtların görmedim, ammâ sekenâtların her bâr gördüm, lâkin takrîr olunan mâzî hâli ihtiyâr kimesnelerden su'âl etdim, 'Belî Sultân Osmân Hotin seferine gitdiği sene bir azîm şiddet-i şitâ olup rîh-i şedîdler esüp İslâmbol boğazı donduğu sene bu şehirde rûzgâr-ı zor-kârdan kıyâmetler kopup evler yıkılup dıraht-ı müntehâlar kökünden çıkup havâda her ağaç peftere gibi uçduğu sene bu cezîrecikler kırk elli gün bu Boyana Gölü üzre serserî gezüp, şinâverlik edüp gâh şimâle ve gâh cenûba ve gâh şarka ve garba gezerlerdi' deyü zâl-ı zamâne pîr-i fânîler ve kâr-âzmûde-i cihân-bînler böyle hikâye eylediler." (VI-34a-b)*

Evliya Çelebi *"Sitâyiş-i buhayre-i âb-ı zülâl-i Arnavud İskenderiyyesi"* başlığı altında İşkodra Gölü'nün özelliklerini anlatır: Fırdolayı büyüklüğü on bir mil olup geniş bir gezinti ve dinlenme yeridir. Gölün tatlı suyu batı tarafa doğru bağları bostanları sulayarak Adriyatik Denizi'ne karışır. Gölün bu tatlı suyundan devamlı içen kişi safra, balgam, baş ağrısı, kabızlık ve şişkinlik gibi hastalıklardan kurtulur.

6 [Arafat'ta bulunan Recemât bölgesindeki] bazı tarihçiler bütün şeytanların o taşları taşıyıp çöle attıklarını söylerler. Sorumluluk söyleyene.

Gölde bulunan on adet dalyandan elde edilen gelir kaledeki memurlara maaş olarak dağıtılmaktadır. Adriyatik Denizi'nden göle pisi balığı, sazan balığı, levrek balığı ve kefal balığı gelir. Bunların dışında semiz, lezzetli ve misk gibi kokan, yendiğinde veya başı, yanında bulundurulduğunda sıtma ve ağrılara iyi gelen yılan balığı vardır. İşkodra'nın halkında sıtma ve ağrı hastalığı görülmez.

"Bu buhayre-i âb-ı zülâl İskenderiyye Kal'ası dibinde Boyana Gölü nâmıyla şöhre-i şehr olmuş bir lezîz âb-ı hayât göldür, dâ'iren-mâdâr cirmi on bir mîl-i kebîrdir ve şarkdan garba tûlânîce vâkı' olup Ebü'l-Feth Mehemmed Hân bu kal'ayı döğ(dü)-ğü havâle olan Boyana Gölü aşırı Torondoş Dağı bir top menzili karşu yakındır, mâ'adâ kenârları ba'îd bir uzunca halk olmuş şehd-i zülâlden nişân verir bir halîcdir kim yine kal'a karşusındaki Torondoş Dağı'nda başı vardır, andan çıkar; bir teferrücgâh-ı ferah-fezâ yerdir.

Bu mahalden aşağı bu buheyrenin ayağı dörd sâ'at cânib-i garba akup giderek niçe bâğ u besâtînleri rey ederek körfez deryâsına mahlût olur. Ve kal'anın mebnî olduğu kayaların dibinde on aded balık dalyanları var, cümle mîrîdir, bu dalyanlarda ve gölde sayd olunan mâhîler cümle emîn tarafından zabt u rabt olunup mâlı kal'a neferâtlarının aklâmıdır ve câmi'-i selâtînlerin e'imme ve hutebâlarının vazîfe-i mu'ayyeneleri bu dalyanların mahsûlünden verilir.

Ve ol kadar mâhî-i münakkaş-ı gûnâ-gûnlar çıkar, hadd [ü] hisâbın Hudâ bilüp cihânı dutar. Evvelâ pisi balığı ve sazan balığı ve levrek balığı ve kefal balığı aşağı deryâdan gölün ayağıyla gelir ve niçe bin elvân mâhî-i gûnâ-gûnun envâ'ı bu gölde mevcûddur.

Bâ-husûs bu İskenderiyye halîcinde çıkan yılan balığı ne Gölikesri'de ve ne Ohri'de ve ne Beşik göllerinde çıkmak ihtimâlleri yokdur, bu İskenderiyye buheyresinde çok çıkar ve semîn ü lezîz olup balığı misk gibi kokar. Bu râyiha-i tayyibe dahi bir diyâr göllerinin mâhîlerine mahsûs değildir, illâ bu İskenderiyye balığına mahsûsdur. Ve gâyetü'l-gâye nâfi' yılan balığıdır kim dünyâda nazîri yokdur, hummaya ve ağrı hastalığına mübtelâ olan kimesneler bu yılan balığın pişirüp yeseler yâhûd başın kendüde götürseler bi-emrillâhi Ta'âlâ ısıtmadan ve ağrı hastalığından halâs olup şifâ bulur, tâ bu mertebe nâfi' yılan balığı olur kim İskenderiyye şehrinde humma ve ağrı hastalığı olmazdır.

Ve bu buheyrenin âb-ı nâbın dâ'imâ nûş edenin tabî'ati müleyyen olup sevdâ ve safrâ ve balgam ve sudâ' ve kabz u inhidâr misilli emrâz-ı muhtelifelerden halâs olur, tâ bu mertebe suyu dahi nâfi' dir." (VI-34b)

Eserinde halk etimolojisine ait bilgileri aktarmayı seven Evliya Çelebi Acemlerin Arnavutlar için "Ârnâbûd" adını verdiğini, tarihçilerin de bu kavim için "Ârnâbûd kavmi" adını kullandıklarını belirtir. Seyyahımıza göre bu kavim tatlı dilli, alçak gönüllü, yumuşak sözler söyleyen bir kavimdir. İspanyol ve Venediklilerin zorlamasıyla aralarında Hristiyan olanlar vardır ancak çoğu kitapsızdır:

***"Der-fasl-ı lisân-ı Arnavud:** Ve "Ârnâbûd" deyü kavm-i Acem lakab demişler. Ve niçe müverrihler kavm-i Ârnâbûd yazmışlar, ammâ lezîz lisândır, birbirlerine i'zâz [u] ikrâm ile tevâzu'âne ve hilmâne kelimât ederler. Gerçi kefereleri millet-i Mesîhiyye'den geçinirler, ammâ ol dahi İspanya [ve] Venedik keferelerinin ibrâmlarıdır, yohsa Mecûsî gibi ne kitâb ve ne haşr ü neşrden bir şey bilmezler, bir alay kitâpsız kefere vü fecerelerdir." (VI-34b)*

Havasının ve suyunun güzelliğinden yetmiş seksen yaşına ulaşmış olanların bile sağlığı çok iyidir. Erkekleri çuhadan yapılmış elbiseler giyip sıkma kopçalı çakşır,

ipekten kuşak, kaba pabuç giyer, samur Arnavut kalpağı takarlar. Âlimleri ve leventleri bıçak, yiğitleri ise kılıç ve kalkanla dolaşırlar. Gayet edepli olan kadınları çuhadan feraceler giyip başlarına üzerine beyaz car ve tülbent örttükleri bostancı külahı takarlar. Ayaklarına ise sarı iç edik ve pabuç giyerler.

Kız ve oğlan çocukları gül çehreli ve güzel endamlıdırlar:

"Tavsîf-i âb [u] hevâ-yı câvidân: *Âb [u] hevâsı ol kadar latîfdir kim cemî'i halkı yetmişe seksene yetmiş dahi kuvvet-i kuvâları henüz gitmemiş.*
Sitâyiş-i libâs-ı merd-i meydân: *Cümle çuka esbâblar geyüp sıkma kopçalı çakşır ve teybend harîr kuşak ve kubâdî pâbuç ve başlarında semmûr Arnavud kalpakları geyerler; ulemâsı ve levendâtları kortela bıçak taşıyup yiğitleri kılıç ve kalkan ile dâ'im gezerler.*
Der-beyân-ı libâs-ı zenân-ı mü'eddebân: *Cümle havâtînleri çuka ferrâceler geyüp başlarına bostâncı külâhı gibi bir acîbe-likâ tâkıye geyüp üzerlerine beyâz izâr u dülbend örtünüp sarı iç edik ve pâbuç geyerler, ammâ gâyet mü'eddebe gezerler.*
Der-medh-i mahbûbe-i mahbûbân: *Eğer bintân u püserânları ol kadar sîm-endâm ve gül-fâm mahbûb u mahbûbeleri olur kim cümle gül-çehrelerdir." (VI-34a)*
İçlerinde yabancı millet bulunmayan İşkodra halkının bir kısmı balıkçı, bağcı, asker, tüccar, sanayi ehli; bir kısmı ise âlimdir (VI-34b).

Görsel 1. Arnold Von Harff'ın Sözlükçesi

Item albanische spraiche.

	Item boicke	broyt	fijet	slaeffen
	vene	wijn	mirenestrasse	guden morgen
	oie	wasser	myreprama	guden nacht
15	mische	fleysch	meretzewen	guden daich
	jat	kese	ake ja kasse zet ve	wat haistu
	foeije	eyer	dat mir beuelt	
	oitter	essich	kess felgen gyo kaffs	wat gylt dat
	poylle	eyn henne	do daple	ich wyl it gelden
20	pyske	vyssche	laff ne kammijss	wessche mir
	krup	sals	mijn hempt	
	myr	goyt	ne kaffs,	wie heyscht dat
	kyckge	buesse	Tzellen.	
	megarune	essen	nea	eyn
25	pijne	drincken	dua	tzwey
	tauerne	eyn wirthuys	trij	drij
	geneyre	eyn maa	quater	vier
	growa	eyn frauwe	pessa	vunff
	denarye	wijsgelt	jast	sees
30	sto	ja	statte	seuen
	jae	neyn	tette	acht
	criste	got	nante	nuyne
	dreck	der duuel	dieta	tzien
	kijrij	eyn kertz	nijtgint	hundert
35	kale	eyn pert	nemijgo	dusent
	elbe	hauer		

Arnavutçada *Fjalori i Arnold fon Harfit* adıyla meşhur olan ve dil bilimciler tarafından Arnavutçanın en eski sözlüğü olarak kabul edilen çalışma, yine bir seyyah olan Alman Arnold von Harff tarafından 1496 yılında hazırlanmıştır. Eserde Harff, insanlarla iletişim kurmak için gerekli olduğunu düşündüğü 19 kelimeyi ve 14 ifadeyi, 1'den 10'a kadar olan sayılar ile 100 ve 1000 rakamlarını karşılarında

Almanca tercümeleriyle birlikte kaydetmiştir (von Groote, 1860, s. 65).

Sonraki sözlükçe çalışması Arnavut olan Frang Bardhi'nin 1635'te Roma'da yayımlanan *Dictionarium latino-epiroticum* adlı eseridir. Üçüncü çalışma ise 1662'de yazılan Evliya Çelebi'ninkidir. Aynı zamanda bu sözlükçe Arnavutçanın Arap alfabesiyle yazılmış ilk kaynağıdır. 1694'te Nilo Catalano tarafından Arnavutça-İtalyanca ve İtalyanca-Arnavutça Sözlük, 1702'de Francesco Maria da Lecce tarafından yazılmış sözlük ve 1710'da Grottaferrata'nın İtalyanca-Arnavutça sözlüğü yabancı Katolik misyonerler tarafından hazırlanan iki dilli sözlüklerdir.

Arap alfabesiyle yazılan ikinci eser 1728'de Berat'ta yazılan Nezim Frakulla'nın *Fjalorthi*'sidir. Arnavutça-Türkçe iki dilli olan bu sözlük, o dönemde Türkiye'de yazılan sözlükler gibi oluşturulmuştur. Latin alfabesiyle yazılmış önceki sözlüklerin tümü Geg lehçesinde olduğu hâlde bu sözlük Tosk lehçesinde yazılmıştır. *Fjalorthi*, yirmi mısradan oluşur ve yetmiş sekiz kelime içerir.

Arap alfabesiyle olan üçüncü sözlük, 1835 yılında İşkodra'da yazılan Shemimi'nin sözlüğüdür. Sözlük 96 sayfadan oluşur ve mısralarla yazılmıştır.

Hafiz Ali Ulqinaku'nun sözlüğü, Arap alfabesiyle yazılan son sözlüktür, toplamda 9021 kelime içerir (Myderrizi, 1961, s.137).

Evliya Çelebi gittiği birçok yerde olduğu gibi Arnavutluk'a gittiğinde de yörede konuşulan dil hakkında bilgiler toplar ve eserinde bunları bize aktarır. Seyyahımız Arnavutların asıllarının Mekke-i Mükerreme Kureyşlilerinden Arap kavmi olmasından dolayı Arnavut dilinde bazı Arapça kelimelerin olduğunu ve hâlâ kullanıldığını belirtir. Arnavut kavminin Frenklerle karışarak Hazret-i Ömer zamanında Arapça ile Frenk dilleri arasında Arnavut dilini bulduklarını ve tamamının Arnavutça konuştuğunu söyler:

"Cümlenin lisânları Arnavudcadır kim bir lisâna benzemez, zîrâ bu Arnavud kavminin ibtidâ asl [u] fer'leri Mekke-i Mükerreme Kureyşîlerinden kavm-i Arab'dır. Anıniçün Arnavud lisânında ba'zı Arab elfâzları vardır kim hâlâ aralarında isti'mâl olunur. Ve bu kavm-i Arnavud bu İskender ve Avlonya dağlarından tulû' edüp lisân-ı Talyan-ı Fireng ile ihtilât ederek lisân-ı Arab ile lisân-ı Fireng arasında lisân-ı Arnavud'u Hazret-i Ömer hilâfetinde peydâ etdiklerinin…" (VI-34b)

Evliya Çelebi giriş bölümünde belirtilen dillerin söz varlığına ait öğrendiği kelime ve ifadeleri belli bir düzen içerisinde verir. Önce sayılar sonra sırasıyla günlük dilde sıkça kullanılan kelimeler ile bir seyyahın her an kullanabileceği kısa ifadeleri ve soru cümlelerini sıralar (Tekcan, 2005, s. 70, Dankoff, 2008, s. 280). En sonda da yörede kullanılan küfür sözlerini ve cümlelerini kaydeder. Evliya Çelebi'nin dillere ait örnekleri verirken sergilediği bu sistem Arnavutça için de geçerlidir. Önce sayılarla başlar. Sonrasında sırasıyla gün içinde birisiyle karşılaşıldığında kullanılabilecek cümleleri, ihtiyacı olduğunda isteyebilmek için yiyecek adlarını, birisiyle karşılıklı konuşmak için gerekeceğini düşündüğü cümleleri, kısa bir diyalog parçasını, akrabalık adlarını en sonda da boş ve gereksiz bulduğu ancak seyyahların kendilerine sövülüp sövülmediğini anlayabilmeleri için bilmesi gerektiğini düşündüğü kaba sözleri verir (VI-34b-35a).

"*Evvelâ: Pörtuni zoti Allâh hakkıyçün demekdir*" diyerek söze başlar. Sonra sırasıyla:

Görsel 2. Evliya Çelebi'nin Sözlükçesi

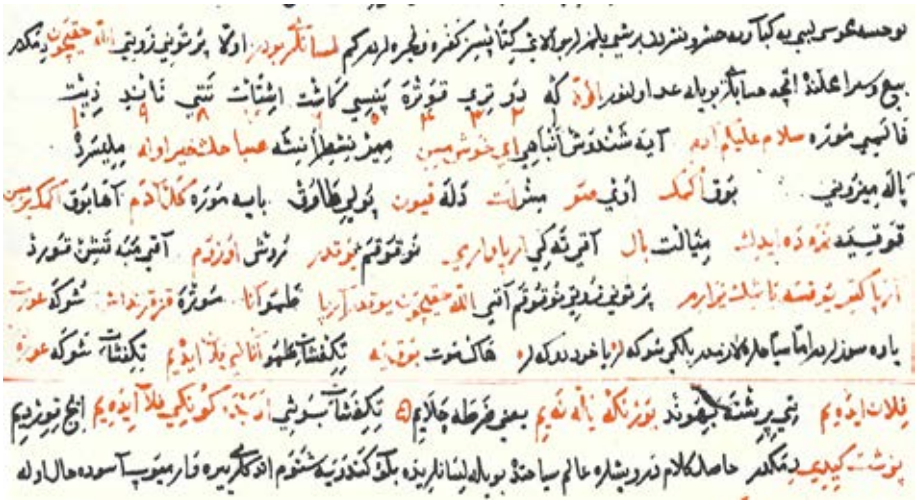

Tablo 1. Alışveriş Sırasında Kullanılmak Üzere Verilen Sayılar:

Arnavutça	**Türkçe**	**Günümüz Arnavutçasındaki biçimi**	**Notlar**
ñe	*1*	*një*	
dü	*2*	*dy*	
tiri	*3*	*tre*	
kotra	*4*	*katër*	
pensı	*5*	*pesë*	
gaşt	*6*	*gjashtë*	
iştat	*7*	*shtatë*	
tetı	*8*	*tetë*	
nandı	*9*	*nëntë*	
zit	*10*	*dhjetë*	

Tablo 2. Gün içinde birisiyle karşılaşıldığında kullanılabilecek cümleler:

Arnavutça	**Türkçe**	**Günümüz Arnavutçasındaki biçimi**	**Notlar**
Falemi müre	*Selamün aleyküm âdem*	*Falemi burra/ (Përshëndetje)*	Robert Elsie'ye göre Arnavutluk'ta hâlâ yaşlılar tarafından kullanılmaktadır.

Aye şendoş enbahi?	*Ey hoş musun?*	*A je shëndosh e mirë, a mbaheni?*	
Mir niştıra nişe.	*Sabahın hayrola*	*Mirë ndeshtrasha/ mirë ndesh të rasha*	Robert Elsie'ye göre İşkodra ağzında hâlâ kullanılmaktadır.
Miliserde	*[Hoş geldin.]*	*Mirë se erdhe*	
Palâ mizuni	*[Teşekkür ederim]*	*Të falem shumë*	

Tablo 3. İhtiyacı olduğunda isteyebilmek için yiyecek adları:

Arnavutça	**Türkçe**	**Günümüz Arnavutçasındaki biçimi**	**Notlar**
buk	*ekmek*	*bukë*	
uy	*su*	*ujë*	
miş	*et*	*mish*	
dele	*koyun*	*dele*	
pulı	*tavuk*	*pulë*	
miyalt	*bal*	*mjaltë*	
ruş	*üzüm*	*rrush*	

Tablo 4. Birisiyle karşılıklı konuşmak için gerekeceğini düşündüğü cümleler:

Arnavutça	**Türkçe**	**Günümüz Arnavutçasındaki biçimi**	**Notlar**
Baya müre.	*Gel âdem.*	*Pa eja burra*	Robert Elsie'ye göre İşkodra ağzında "p'eja" kısaltılmış biçimi sıklıkla kullanılmaktadır.
Aha buk?	*Ekmek yer misin?*	*A do hash bukë?*	
Ku kiye?	*Neredeydin?*	*Ku qe?*	

Tablo 5. Bir diyalog:

Arnavutça	**Türkçe**	**Günümüz Arnavutçasındaki biçimi**	**Notlar**
Aki te ki?	*Arpa var mı?*	A ke elb?	
Nuku kam.	*Yoktur.*	Nuk kam	
Akı mebe teşin kurd.	*Arpa getir, yoksa başın yararım*	Sille lb, përndryshe të ikën koka	
Pörtuni zoti nuku kam aki.	*Allah hakkıyçün yokdur arpa.*	Për atë zot që nuk kam elb.	

Tablo 6. Akrabalık adları:

Arnavutça	Türkçe	Günümüz Arnavutçasındaki biçimi	Notlar
tamu	*ana*	E ama/nëna	Robert Elsie'ye göre İşkodra ağzında "e ama / t'ama" kullanılıyordu.
motra	*kız karındaş*	motra	
şoke	*avrat*	shoqe	

Tablo 7. Boş ve gereksiz bulduğu ancak seyyahların kendilerine sövülüp sövülmediğini anlayabilmeleri için bilmesi gerektiğini düşündüğü argo cümleler:

Arnavutça	Türkçe	Günümüz Arnavutçasındaki biçimi	Notlar
Hak mut.	*Bok ye.*	Ha mut	
Tıkifşatı tamu.	*Ananı filan edeyim.*	Të qifsha / të bëfsha nënën	Robert Elsie'ye göre bu ifade günümüz Arnavutçasında en yaygın kullanılan ifadelerden biridir.
Tıkifşatı şoke.	*Avredin filan edeyim.*	Të qifsha / të bëfsha gruan	
Tı pirişte bıhund.	*Burnuna yelleneyim, yani zarta çalayım.*	Të pjerdhsha në hundë	Robert Elsie'ye göre "burnunun altına osurmak" ifadesi, İşkodra ağzında hakaret olarak kullanılmaktadır.
Tıkifşatı büsı.	*Edebde götünü mü filan edeyim.*	Të qifsha në bythë	
İç kıvırdım.	*Puşt gidi.*	Shkërdhatë	Robert Elsie'ye göre günümüzde hâlâ kullanılan bir küfürdür.

Albanolog Robert Elsie (1998, s. 101), "Evliya Çelebi, 1662 yılında İşkodra'da kaldığı süre boyunca derlediği eşsiz Arnavutça sözlüğü, büyük ölçüde doğru bir şekilde işaretlemiştir ve bugün hâlâ yabancı gezginler tarafından bir miktar başarıyla kullanılmaktadır. Arnavutlar her ne kadar komşu ülke insanları kadar küfür kullanmasa da Arnavut dilinde kullanılmış bazı küfürleri mükemmel bir biçimde sunuyor." der.

4.Sonuç

Zaman içerisinde İspanyol, Venedikli ve Osmanlı egemenliğinde yaşayan İşkodra'nın oldukça kalabalık askere sahip bir kale tarafından korunuyor olması bölgenin önemli şehirlerinden biri olduğunu düşünmemizi sağlıyor. Şehirde oldukça

yoğun bir Müslüman nüfus da söz konusudur. Her caminin birer medresesi olması, şehrin içinde sıbyan mekteplerinin bulunması halkının eğitime ne kadar çok önem verdiğini göstermektedir. Bedesteninde beş yüz dükkân bulunması ise ticaretin de yoğun yapıldığının bir göstergesidir.

Arnavut halkı tatlı dilli, alçak gönüllü, yumuşak sözler söyleyen bir kavimdir. Bölge, yaşlıların bile çok sağlıklı olmasını sağlayacak özellikte hava ve suya sahiptir. Halkının bir kısmı tüccar bir kısmı âlimdir.

Seyahatname'deki Arnavutça sözlükçeye gelince Evliya Çelebi, Alman seyyah Arnold von Harff tarafından yazılan ilk Arnavutça sözlükten kısa bir süre sonra, 166 yılın ardından Arnavutça için benzer bir çalışma ortaya koymuştur. Evliya Çelebi'nin Arnold von Harff'ın sözlüğünü görmesi zor bir ihtimaldir. Ona rağmen her ikisi de seyyahlığın getirdiği bakış açısıyla seyahatleri süresince ihtiyaçları olabilecek söz varlığı üzerinde durmuşlardır. Her ikisi de benzer özelliklere sahip bir çalışmanın yazarıdırlar.

Evliya Çelebi'nin sözlükçesindeki kelimeler ve ifadeler Geg lehçesinin, özellikle İşkodra ağzının temel özelliklerini taşımaktadır. Bu nedenle birçok durumda kelimenin sonundaki sesli harf -ë'nin düşmesi söz konusudur. Örneğin: buk/bukë (ekmek), uy/ujë (su), pul/pulë (tavuk). Ayrıca, sözlükte verilen ifadelerde *Aye şendoş enbah / A je shëndosh e mirë, a mbaheni?* (Ey hoş musun?) örneğinde olduğu gibi standart Arnavutçadan farklı olarak İşkodra ağzının karakteristik özellikleri verilmiştir.

Sözlükçede kelime türlerinden sayı sıfatları, fiiller, isimler ve ünlemler bulunmaktadır. Bu ifadelerde fiil çoğunlukla emir kipindedir. Örneğin, *Baya müre* (Gel âdem). Soru ifadeleri soru ekiyle kurulduğu gibi soru zamir veya sıfatlarıyla da oluşturulmuştur. Örneğin: *A ha buk* (Ekmek yer misin?), *Ku kiye?* (Neredeydin?)

Evliya Çelebi'nin Sözlükçesi 17. yüzyılda kullanılan Arnavutça kelimeler ve ifadeler ile günümüz Arnavutçası arasındaki ilginç farkları da ortaya koymaktadır:

1. Bölgesel kullanımlar her dilde olduğu gibi Arnavutçada da söz konusudur. Evliya Çelebi, Arnavutçanın İşkodra ve çevresinde kullanılan ağzını kaydetmiştir. Örneğin, "iştat" kelimesi bugün standart Arnavutçada "shtatë" olarak kullanılırken Evliya Çelebi'nin kaydettiği biçim yerel ağızdaki biçimdir.

2. Eski harflerimiz Arnavutça gibi bir Hint-Avrupa dilini kaydetmek için kullanıldığında kelimeler Osmanlı Türkçesinin fonetik yapısına göre yazılmıştır. Eski harflerin Arnavutça sesleri tam olarak karşılamadığı durumlarda kelimeler fonetik olarak en yakın biçimde kaydedilmeye çalışılmıştır. Bu, kelimelerin özgün fonetik yapısında sapmalara neden olmuştur. Örneğin, *zit / dhjetë* (on).

3. Küfürlü veya argo ifadeler genellikle halk dilinde ve belirli bağlamlarda kullanılır, bu yüzden bu tür ifadelerin standart dilden farklılaşması doğaldır. Arnavutçada da böyle olmuştur. Örneğin, *Tıkifşatı tamu* biçimi standart Arnavutçada *Të qifsha / të bëfsha nënën* biçimindedir.

Bu farklılıkların bazıları da Evliya Çelebi'nin okuduğu Arnavutçaya değil de

duyduğu Arnavutçaya ait örnekler sunmasından kaynaklanıyor olmalıdır.

Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*'nde yer alan Arnavutça kelimeler ve ifadeler, o dönemin sosyal, kültürel ve dilsel dinamiklerinin bir yansıması olarak görülmelidir. Ayrıca dilin tarihî ve coğrafi bağlamını anlamak için bu tür farkların doğal olduğunu kabul etmek gerekir. Dolayısıyla bu sözlükçe o dönemdeki dilin evrimi hakkında zengin bilgiler sunmaktadır.

Evliya Çelebi yazmış olduğu İşkodra'nın mimari özellikleri ve halkının özellikleri ile şehrin 17. yüzyıldaki görünümüne; küçük bir kesit de olsa meydana getirmiş olduğu söz varlığı çalışması ile de Arnavutçanın 17. yüzyılda kullanılan biçimine ışık tutmuştur. Kendisine binlerce şükran…

Kaynakça

Özgün Metinlerin Alıntı Kaynakları

[I] Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Bağdat Köşkü 304 numaralı el yazması, Evliya Çelebi Seya-hatnâmesi (1. Kitap) haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2. baskı, 2006.

[II] Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Bağdat Köşkü 304 numaralı el yazması, Evliya Çelebi Seya-hatnâmesi (2. Kitap) haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

[III] Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Bağdat Köşkü 305 numaralı el yazması, Evliya Çelebi Seya-hatnâmesi (3. Kitap) haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

[IV] Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Bağdat Köşkü 305 numaralı el yazması, Evliya Çelebi Seya-hatnâmesi (4. Kitap) haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

[V] Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Bağdat Köşkü 307 numaralı el yazması, Evliya Çelebi Seya-hatnâmesi (5. Kitap) haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

[VI] Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Köşkü 1457 numaralı el yazması, Evliya Çelebi Seya-hatnâmesi (6. Kitap) haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

[VII] Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Bağdat Köşkü 308 numaralı el yazması, Evliya Çelebi Se-yahatnâmesi (7. Kitap) haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

[VIII] Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Bağdat Köşkü 308 numaralı el yazması, Evliya Çelebi Se-yahatnâmesi (8. Kitap) haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

[IX] Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Bağdat Köşkü 303 numaralı el yazması, Evliya Çelebi Seya-hatnâmesi (9. Kitap) haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

[X] Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Bağdat Köşkü 303 numaralı el yazması, Evliya Çelebi Seya-hatnâmesi (10. Kitap) haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

Yararlanılan kaynaklar

Aksu, Belgin Tezcan. (2017). Evliya Çelebi ve Topkapı Sarayı. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Baysun, Mehmet Cavid. (1945), "Evliya Çelebi", İslâm Ansiklopedisi, Millî Eğitim Basımevi, C. 4, s. 400-412.

Çiçek, Ali. "Aziz Stefan Katedrali'nin Kulesinde Ay-Yıldızın İşi Neydi?". https://alicicek.wordpress.com/2014/02/20/aziz-stefan-katedrali-ve-ay-yildiz/ (Erişim tarihi: 02 Ağustos 2024)

Dankoff, Robert. (2008). "The Languages of the World According to Evliya Çelebi". From Mahmud Kaşgari to Evliya Çelebi: Studies in Middle Turkic and Ottoman. İstanbul: The Isis Press.

Dankoff, Robert. (2010). Seyyâh-ı Âlem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı, çev. Müfit Günay, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Dankoff, Robert-Tezcan, Nuran. (2011). Evliya Çelebi'nin Nil Haritası Dürr-i bî-misîl în ahbâr-ı Nîl, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Elsie, Robert. (1998). "Das albanische Lexicon des Evliya Çelebi (1662), und was ein Derwisch auf der Durchreise alles wissen muss". Sudost-Forschungen 57, 95-102.

İnalcık, Halil. (2011), "Hikâyeden Tarihe Evliyâ Çelebi-İmparatorluğun Rehberi", İmparatorluk Coğ-rafyasının Barışçı Fatihi Özel Dosyası, NTV Tarih, Mart 2011 s. 60-63.

Koçu. Reşad Ekrem. (1943). Evliya Çelebi Seyahatnamesi 1, İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi.

Kreutel, Richard. (1665). "Ewlijâ Čelebis Bericht über die türkische Grossbotschaft des Jahres 1665 in Wien".

Myderrizi, Osman. (1961). "Fjalori Shqip-Turqisht i Hafiz A. Ulqinakut". Buletini i Universitetit Shtetëror të Tiranës, 1961/3, s.137.

Rossi, Ettore. (1949). "A Turkish Map of Nile River, about 1685". Imago Mundi 6, s. 73-75.

Tekcan, Münevver. (2005). "Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Diller ve Türk Lehçeleri". Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı, S. 27, s. 67-75.

Von Groote, Eberhard. (1860). Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff. Köln.

15. OTURUM

BALKANLARDA KÜLTÜREL UYGULAMALAR VE ORTAK MİRAS: DİN, GELENEKLER VE TÜRK KÜLTÜRÜ

OTURUM BAŞKANI:

Doç. Dr. Dženana BRAČKOVİĆ

KONUŞMACILAR:

Doç. Dr. Meleyke MEMMEDOV

Dr. Öğr. Üyesi Melek NUREDİNİ

Dr. Muhammet YILDIRIM

Dr. Öğr. Üyesi Mortaza FİRUZİ

AZERBAYCAN VE BOSNA-HERSEK KÜLTÜRÜNDE DOĞUM RİTÜELLERİ

Doç. Dr. Meleyke Memmedova[1]

Özet

Doğum ritüelleri, kültürlerin en eski ve en derin köklerine kadar uzanan geleneklerin bir parçasıdır. Azerbaycan ve Bosna-Hersek gibi zengin kültürel mirasa sahip ülkelerde, doğum ritüelleri aile bağlarını güçlendiren, toplumsal değerleri koruyan ve yeni doğanların topluma kabul edilmesini sağlayan önemli uygulamalardır.

Azerbaycan, Kafkasya bölgesinin önemli kültürlerinden birine sahiptir. Doğum ritüelleri, aile içinde birlik ve beraberliği pekiştirirken, aynı zamanda geleneksel değerlerin nesilden nesile aktarılmasını sağlar. Azerbaycan'da doğum ritüelleri doğum öncesi, doğum anı ve doğum sonrası olmak üzere üç aşamada gerçekleştirilir. Doğum öncesi dönemde, anne adayının ellerine kına yakılır ve nazardan korunmak için mavi boncuk takılır. Doğum sırasında, aile büyükleri dualar okuyarak anne ve bebeğin sağlığını diler. Doğumdan sonra ise ad koyma töreni ve beşik töreni gibi önemli ritüeller yapılır. Bebek doğduktan sonra ismi dualarla verilir ve kırk gün sonra beşiğe konularak toplumsal kabul edilir.

Bosna-Hersek, Balkanlar'ın kalbinde yer alan ve çeşitli kültürel etkilerin birleştiği bir ülkedir. Doğum ritüelleri, Bosna-Hersek'te hem İslam hem de Hristiyanlık etkileri taşır ve bu ritüeller toplumsal birlikteliği vurgular. Doğum öncesi dönemde, anne adayları düzenli olarak dua eder ve nazardan korunmak için semboller kullanır. Doğum sırasında, yakınlar dualar okur ve anne adayının rahatlaması için bitki çayları hazırlanır. Doğumdan sonra, bebek kutlaması ve kırkıncı gün töreni düzenlenir. Bebek doğduktan sonra aile ve arkadaşlar toplanarak kutlama yapar ve kırk gün sonra bebek topluluğa tanıtılır.

Azerbaycan ve Bosna-Hersek kültürlerinde doğum ritüelleri, sadece yeni bir hayatın başlamasını kutlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal ve ailevi değerlerin korunmasına da hizmet eder. Her iki kültürde de doğum ritüelleri, anne ve bebeğin korunmasını, manevi destek almasını ve toplumsal bağların güçlenmesini sağlar. Bu ritüeller, nesilden nesile aktarılan zengin kültürel mirasın önemli bir parçasıdır ve bu toplumların kimliklerinin bir yansımasıdır.

Makalede Azerbaycan ve Bosna-Hersek kültüründe olan doğum ritüelleri doğum

1 Azerbaycan Millî İlimler Akademisi, duygumelike1234@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7714-4668.

öncesi, doğum anı ve doğum sonrası olmak üzere karşılıklı şekilde incelenmiş, benzerlikler ve farklılıklar saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Bosna-Hersek, kültür, doğum, ritüel

BIRTH RITUALS IN AZERBAIJANI AND BOSNIAN CULTURES

Abstract

Birth rituals are a part of traditions that reach back to the oldest and deepest roots of cultures. In countries with rich cultural heritages like Azerbaijan and Bosnia-Herzegovina, birth rituals are important practices that strengthen family bonds, preserve societal values, and ensure the acceptance of newborns into the community.

Azerbaijan, an important culture in the Caucasus region, has birth rituals that reinforce unity and solidarity within the family while also ensuring the transmission of traditional values from generation to generation. In Azerbaijan, birth rituals are carried out in three stages: before birth, during birth, and after birth. During the prenatal period, henna is applied to the expectant mother's hands, and blue beads are used to protect against the evil eye. During birth, family elders pray for the health of the mother and baby. After birth, significant rituals such as the naming ceremony and cradle ceremony are performed. The baby is named with prayers and placed in the cradle after forty days, marking its acceptance into the community.

Bosnia-Herzegovina, located in the heart of the Balkans, is a country where various cultural influences converge. Birth rituals in Bosnia-Herzegovina reflect both Islamic and Christian influences, emphasizing social cohesion. During the prenatal period, expectant mothers pray regularly and use symbols to ward off the evil eye. During birth, relatives recite prayers and prepare herbal teas to relax the mother. After birth, celebrations and the fortieth-day ceremony are held. Family and friends gather to celebrate the newborn, and after forty days, the baby is introduced to the community.

In both Azerbaijani and Bosnian cultures, birth rituals not only celebrate the beginning of a new life but also serve to preserve societal and familial values. These rituals ensure the protection of the mother and baby, provide spiritual support, and strengthen social bonds. They are an important part of the rich cultural heritage passed down through generations and reflect the identities of these communities.

This article examines the birth rituals in Azerbaijani and Bosnian cultures in terms of prenatal, birth, and postnatal stages, identifying similarities and differences.

Keywords: Azerbaijan, Bosnia-Herzegovina, culture, birth, ritual

1.Giriş

İnsan yaşamında üç önemli geçiş döneminden biri olan doğum, bir canlının dünyaya gelmesiyle yaşanan mucizevi bir olay olarak kabul edilir ve derin bir mutluluk kaynağıdır. Hayatın doğumla başlaması, kültürümüzde bu olaya büyük önem atfedilmesine neden olmuş, dolayısıyla doğum öncesi, doğum anı ve sonrasında birçok gelenek, inanç, uygulama ve ritüel gelişmiştir. Ancak, bu mutluluk dolu süreç, aynı zamanda tehlike, korku, endişe ve çaresizlik gibi duyguları da beraberinde getirir. Bu duyguların üstesinden gelmek amacıyla çeşitli ritüeller ve uygulamalar gerçekleştirilir, bu sayede rahatlama ve huzur bulunmaya çalışılır. Geçiş ritüelleri, bireylerin toplumsal yaşamlarındaki statülerinde önemli değişikliklere yol açar; örneğin, bir çocuğun doğumu hem aile hem de çocuk için sosyal statünün değişimini ifade eder. Yeni doğan bir çocuk, ait olduğu toplumun gelenek ve göreneklerini, inançlarını benimseyerek o toplumun bir parçası haline gelir. Çocuğun doğduğu ev, onun gelecekteki kaderini şekillendirdiğinden, daha doğum gerçekleşmeden, hatta çocuk anne karnındayken bile çeşitli önlemler, ritüeller ve uygulamalar devreye girer. Doğum sonrasında ise anne ve bebeğin sağlığını korumak, kötü enerjilerden, cinlerden, alkarısı gibi varlıklardan ve nazardan korunmak amacıyla atalarımızdan kalma eski gelenek ve görenekler, inanç ve ritüeller uygulanır.

Azerbaycan, Kafkasya'nın zengin kültürüne sahip bir ülkedir ve doğum ritüelleri bu kültürün önemli bir parçasıdır. Bu ritüeller, aile bağlarını güçlendirirken, geleneklerin nesilden nesile aktarılmasına da katkı sağlar. Balkan coğrafyasının kalbi olarak nitelendirilen Bosna-Hersek, Boşnak, Hırvat ve Sırp olarak üç farklı Güney Slav etnik grubuna ev sahipliği yapar. Bu gruplar, inançsal tercihleri bakımından ayrılırken, aynı zamanda çeşitli kültürel etkileri de taşırlar. Burada doğum ritüelleri hem İslam hem de Hristiyanlık etkileri taşır ve toplumsal birliği vurgular. Her iki kültürde doğum ritüelleri üç aşamada gerçekleşir: doğum öncesi, doğum anı ve doğum sonrası. Doğum öncesinde anne adayları dua eder ve nazardan korunmak için çeşitli semboller kullanır, ritüel ve uygulamalar yapar. Doğum sırasında aile büyükleri dualar eder, doğum sonrasında ise ad koyma merasimi, bebek kutlaması yapılır ve kırkıncı gün töreni düzenlenir, bu törende bebek topluma tanıtılır.

Doğum ritüelleri, bir toplumun kültürel kimliğini ve dini inançlarını yansıtan önemli sosyal olgulardır. Bu ritüeller, sadece yeni bir bireyin dünyaya gelişini değil, aynı zamanda toplumun bu olaya yüklediği anlamları ve beklentileri de ifade eder. Azerbaycan ve Bosna-Hersek, farklı coğrafyalarda yer almalarına rağmen, İslam kültürü ve ortak tarihsel bağlar sayesinde benzer ritüellere sahip toplumlardır. Bu makalede, her iki kültürde doğum ritüelleri ele alınacak ve benzerlikler ile farklılıklar incelenecektir.

1.Doğum Öncesi

Azerbaycan'da doğum öncesi ritüeller hem İslâm dini öğretilerine hem de eski Türk geleneklerine dayanmaktadır. Hamile kadınlar, doğumun sorunsuz geçmesi

ve bebeğin sağlıklı doğması için çeşitli dualar okur. Örneğin, hamilelik boyunca Kur'an'dan sureler okunması ve doğum sırasında Allah'tan yardım dilenmesi yaygındır. Aynı zamanda, kadınların kendilerini kötü ruhlardan korumak amacıyla kancalı iğne takması veya belirli koruyucu tılsımlar taşıması gibi adetler eski Türk geleneklerinden izler taşır. Bosna-Hersek'te ise doğum öncesi ritüeller, İslam'ın etkisi ve yerel Slav kültürüyle harmanlanmıştır. Hamile kadınlar için dualar edilir, özellikle doğumun kolay geçmesi ve çocuğun sağlıklı doğması için kurban kesilmesi geleneksel bir uygulamadır. Ayrıca, hamile kadının ev işleriyle fazla meşgul olmaması gerektiğine inanılır; bu da ona ve bebeğe zarar gelmemesi için uygulanan bir ritüeldir.

Doğumla ilgili inançlar, gelenekler, yöntemler, uygulama ve ritüeller genellikle doğum öncesinde başlar ve doğumun gerçekleşmesine, hatta çocuğun belirli bir yaşa gelmesine kadar devam eder. Bu süreç, evli çiftlerin ve yakın çevrelerinin çocuk sahibi olma isteğiyle başlar. Eğer hamilelik gerçekleşmezse, tıbbi müdahaleler ve doktor ziyaretleri yanında, halk inançlarına dayalı gelenekler, ritüeller ve uygulamalar da devreye girer.

1.1. Kısırlığı Gidermek, Çocuk Sahibi Olmak için Yapılan Ritüel ve Uygulamalar

Kısırlığı gidermek ve çocuk sahibi olmakla ilgili geleneksel uygulamalar, kadını iyileştirip hamile kalmasını sağlamayı amaçlar ve hem tıbbi hem de halk hekimliği yöntemlerini içerir. Çocuk sahibi olamayan kadınlar için genellikle ilk tedavi olarak tıbbi yöntemler uygulanır; ancak bu tedaviler başarısız olursa, bitkisel kürler, rahme yapılan uygulamalar ve yakılar gibi halk hekimliği yöntemlerine başvurulur. Örneğin, Nahçıvan'da (Azerbaycan) çocuk sahibi olamayan kadınlara çeşitli bitki çayları, özellikle ehet otu çayı içirilir, bel çekilerek yakı yakılır ve rahme tampon yerleştirilir. Çamaşır sabunu rendelenip yumurta akıyla karıştırılarak elde edilen köpüklü yakı, üç gün boyunca kadının beline uygulanır, bu işlem "bel çekmek" olarak bilinir (KK-1,15). Nahçıvan yöresinde, tavuğun yeni yumurtladığı yumurta sıcak olarak alınır ve tampon şeklinde rahme yerleştirilir. Ayrıca, yumurtadan hazırlanan tamponlar ve yakılar da uygulanır (Memmedova, 2023c, s.436). Bu tür ritüellerde yumurtanın kozmik bir üretkenlik sembolü olarak kullanılması dikkat çeker. Ayrıca hamile kalmak amacıyla büyük mumlar eritilip bele dökülür (KK-3). Kısırlığı gidermek için bazı bitkisel kürler de kullanılır. Özellikle kadınlar, sarı kuru soğanı beş dakika kaynatarak hazırladıkları suyu 10-15 gün boyunca ılık halde taze taze içerler. Benzer şekilde, defne yaprağı demlemesi de tüketilir (KK-9,17). Bu kürlerin adet düzenini sağladığı ve rahimdeki zararlı maddeleri temizleyerek hamile kalmaya yardımcı olduğu bilinir.

Bosna-Hersek kültüründe de Azerbaycan`da olan benzer uygulamalar yapılmaktadır. Kısırlığı gidermek için şifa niyetine otlardan medet umulduğu görülür. Özellikle uva, kediotu, ciğertaz ve cuber gibi otlardan yapılan çaylardan faydalanıldığı gibi ağzı dualı insanların tavsiyesi üzerine mevsimin ilk meyvesini dalından yemeleri

halinde de çocukları olacağına inanılır (Sümbüllü ve Ustavdic, 2012, s.154-155).

Hem Bosna-Hersek, hem de Azerbaycan kültüründe kadının hamile kalması için ayaklarını ve karnını sıcak tutması, kalın çorap giymesi, kıyafetlerine dikkat etmesi, üşütmemesi, sıcak taş üzerine oturtulması, sıcak banyo yaptırması, birtakım bitki ve otlardan hazırlanan sıcak küvete oturulması, bel çektirmesi vb. benzer şekilde çocuk sahibi olmak için yapılan uygulamalardır. Ayrıca hem Azerbaycan hem de Bosna-Hersek kültüründe bazı kadınlar kısırlık sorununu çözmek için sadaka verme, hoca yanına giderek muska yazdırma, şifalı su hazırlatma veya türbe ziyareti gibi dini ve büyüsel yöntemlere de başvurur (KK-22,23; Sümbüllü ve Ustavdic, 2012, s.154-155). Modern tıbbın gelişimiyle birlikte doktorlar ve tıbbi tedaviler daha çok tercih edilse de kırsal kesimlerde geleneksel yöntemler hala yaygındır.

1.2. Çocuğun Cinsiyetinin Belirlenmesi için Yapılan Ritüel ve Uygulamalar

Azerbaycan ve Bosna-Hersek kültüründe doğacak çocuğun cinsiyetini belirlemeye yönelik çeşitli inançlar ve uygulamalar vardır. Gebe kadının oturup kalkma şekli, yeme içme alışkanlıkları, insanlarla ve hayvanlarla ilişkileri, yasaklara karşı duyarlılığı gibi davranışlarının, çocuğun fiziki özellikleri ve ruhsal dünyası üzerinde etkili olduğuna inanılır. Çocuğun cinsiyetini belirlemek için çeşitli yöntemler de kullanılır. Örneğin, Azerbaycan`da hamile olduğunu öğrenen kadın, ilk çarşamba sabahı erken kalkıp gökyüzüne bakarsa; eğer Güneş'i görürse kız, Ay'ı görürse oğlan olacağına inanılır (Nebiyev, 2009, s.294). Nahçıvan'ın Ordubad yöresinde, hamile bir kadının çocuğunun cinsiyetini belirlemek için onun haberi olmadan oturacağı yere kara veya beyaz koyun postu serilir. Eğer kadın kara koyun postuna otururs oğlan, beyaz koyun postuna otururs kız çocuğu olacağına inanılır (KK-10). Benzer uygulama Bosna-Hersek`te görülür; hamile kadının oturacağı yere makas ve bıçak konur. Makas üzerine otururs kız, bıçak üzerine otururs erkek çocuk olacağına inanılır (Sümbüllü ve Ustavdic, 2012, s.156). Bu uygulamanın aynısının Anadolu`da (Güven, 2021, s.36) yapıldığı saptanmıştır. Ayrıca, Azerbaycan`da kız bebek bekleyen annelerin genellikle daha tembel ve uykulu, oğlan bebek bekleyenlerin ise daha çalışkan olduğu düşünülür (KK-11,16). Kadının beli çok ağrıyorsa erkek, karnı çok ağrıyorsa kız çocuğu doğuracağı söylenir (KK-10,18). Azerbaycan kültüründe karın şeklinden de cinsiyet tahmin edilir; karın yanlara doğru yayılmışsa kız, öne doğru top gibi çıkmışsa erkek çocuk beklenir. Hamile kadının güzelleşmesi oğlan, çirkinleşmesi ise kız bebeğin işareti olarak görülür, çünkü kızın annenin güzelliğini aldığına inanılır (KK-5,19). Bosna-Hersek kültüründe hamilenin üst dudağı ağrırsa ve yüzünde lekeler olursa, hamilelik döneminde anne adayı güzelleşirse kız olacağına inanılır (Sümbüllü ve Ustavdic, 2012, s.156). Azerbaycan kültüründe ise aksine anne güzelleşirse erkek, çirkinleşirse kız olacağına inanılır (KK-20, 21). Azerbaycan kültüründe tatlı yiyecekler tüketen annenin erkek, ekşi yiyecekler yiyenin ise kız çocuğu olacağına inanılır (KK-7). Hareketli ve enerjik bir annenin oğlu, yavaş ve tembel bir annenin ise kızı olacağı düşünülür (KK-19). Ayrıca, Azerbaycan kültüründe oğlan çocuğu bekleyen annelerin karınları yukarıda

ve dik, kız çocuğu bekleyenlerin karınları ise daha yayvan ve aşağıda olur (KK-12). Ayaklarının ağır olması kız, hafif olması ise oğlan çocuğu işareti olarak kabul edilir. Hatta annenin rüyalarında bile çocuğunun cinsiyeti belli olduğuna inanılır (KK-13). Bosna-Hersek kültüründe ise, karın aşağı yönlü bir gelişme sergilerse, kalça fazla belirgin olmazsa erkek, karın kısmı aşağı doğru uzarsa, kalça ve göğüsler büyürse, annenin yüzünde lekeler, çiller oluşursa, kaş ve kirpikleri dökülürse kız çocuğu olacağına işarettir. Yine Bosna-Hersek kültüründe hamile kadının eşinin ayakkabısını giyip uyuyacağı takdirde çocuğun erkek olacağına inanılır (Sümbüllü ve Ustavdic, 2012, s.156).

Nahçıvan'ın Ordubad ilçesi Eylis köyünde, hamile kadının çocuğunun cinsiyetini belirlemek için iğneyle bir ritüel yapılır. İğneye sap geçirilir ve kadının kolu üzerinde döndürülür. Eğer iğne yuvarlak dönerse kız, ileri geri sallanırsa erkek olacağına inanılır (Memmedova, 2023c, s.438). Ayrıca, hamile kadının haberi olmadan başına az miktarda tuz serpilir. Kadın elini dudak üstüne koyarsa oğlan, başını okşarsa kız çocuğu beklenir (KK-1, 13). Aynı zamanda, kız çocuklarının doğumunun genellikle erken, erkek çocuklarının ise gecikmeli olduğu gözlemlenmiştir. Bosna-Hersek kültüründe de çocuğun cinsiyetini belirlemek için iğne ile ilginç bir ritüel yapılır; Bir ekmek parçası içerisine iğne koyulur ve hamileden bu ekmeği dikkatli bir şekilde ısırılması istenir. Hamile ekmeği ısırdığı vakit iğnenin ucu hamilenin ağzına gelirse çocuk erkek, diğer tarafı gelirse kız olacağına inanılır (Sümbüllü ve Ustavdic, 2012, s.156).

Sonuç olarak, ultrason gibi modern tıbbi yöntemlerin bulunmadığı dönemlerde, halk kültüründe çocuğun cinsiyetini belirlemek için çeşitli uygulamalar ve ritüeller önemli bir rol oynamıştır. Bu ritüeller, toplumların inançlarına, geleneklerine ve çevresel şartlara dayanarak şekillenmiştir. Bilimsel temeli olmasa da bu uygulamalar insanlar arasında güçlü bir inanç sistemi oluşturarak toplumsal dayanışmayı pekiştirmiştir.

1.3. Doğacak Çocuğun Güzel Olması, Çirkin, Sakat ve Kötü Biri Olmaması için Yapılan Ritüel ve Uygulamalar

Hamilelik döneminde, kadınlar kendilerine ve doğacak çocuklarına zarar verebilecek çeşitli yasaklardan kaçınır ve olumlu davranışları benimsemeye çalışırlar. Ayrıca, hamile kadının yaşadığı korku, endişe, sıkıntı ya da sinir hali, çocuğun ruh halini ve psikolojisini etkileyebileceği için, huzurlu ve sakin bir yaşam, doğru beslenme ve sağlıklı bir hayat tarzı sürdürmesi önemlidir.

Özellikle gebe kadının aşerme döneminde canının istediği bir yiyeceği bulup vermek hem Azerbaycan hem de Bosna-Hersek kültüründe önemlidir. Anne adayına istediği yiyecek verilmezse, çocuğun sakat doğacağı veya olumsuz etkiler bırakacağına inanılır. Ancak her aşerilen yiyeceğin yenmemesi gerektiği gibi inançlar da vardır. Aşeren kadının yanında pişen bir yiyecek mutlaka ona tattırılır, aksi halde çocuğa bir şey olacağı düşünülür. Ayrıca, kötü veya hırsız kişilerden yiyecek alınmaması,

çocuğun onlara benzememesi için önemlidir. Bu dönemde dikkat edilmesi gereken konular arasında, özellikle yenmemesi ya da dokunulmaması gereken şeyler ön plana çıkar. Hamile kadın izinsiz bir şey yer ve ardından vücuduna dokunursa, çocuğunda iz kalacağına inanılır. Çünkü bu kurallara uyulmadığında, doğacak çocukta fiziksel lekelerin oluşacağına ve bu şekilde doğacağına inanılır. Örneğin, hamile kadın izinsiz bir şey yer ve ardından vücuduna dokunursa, çocuğunda iz kalacağına inanılır. Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde, hamile kadının izinsiz üzüm alıp yemesi ve vücuduna dokunmasının lekeye sebep olacağına (KK-4), kara ciğere dokunmasının ise yasak olduğu; dokunması halinde çocuğun lekeli doğacağına inanılır (KK-8). Ayrıca, hamile kadının yanında yemek yemek de hoş karşılanmaz; eğer biri hamile kadının yanında yemek yerse, mutlaka ona da ikramda bulunulmalıdır. Aksi takdirde, kadının gözünün kalacağı ve doğacak çocuğun gözlerinin şaşı olacağına inanılır. Komşular, evde yemek pişirdiklerinde, kokusunun hamile kadına ulaşması ve kadının bu yemeği arzulaması durumunda, şişer diye ona da bir pay gönderirler (KK-19). Boşnak kültüründe de benzer bir inanç bulunmaktadır. Hamile bir kadının yanında biri bir şey yediğinde, bu yiyeceği mutlaka hamile kadına da vermesi gerektiğine inanılır. Aksi halde, bebeğin gözünde arpacık çıkacağı düşünülür (Sümbüllü ve Ustavdic, 2012, s.157). Azerbaycan`da hamile kadınlar, doğacak çocuklarının güzel olacağına inanılan meyveleri tüketmeye özen gösterirler. Özellikle nar, elma, ayva ve kızılcık gibi meyvelerin yenmesi, çocuğun güzel olacağına dair bir inanç taşır (KK-13, 20). Boşnak kültüründe, ayva yiyen hamile bir kadının çocuğunun güzel ve gamzeli olacağına inanılır. Ayrıca, bebeğin güzel olması için elma, armut, portakal ve marul gibi yiyeceklerin de tüketilmesi önerilir (Sümbüllü ve Ustavdic, s.158). Aynı zamanda Azerbaycan`da hamilelik sırasında balık yemenin çocuğun yerinde duramayan, yaramaz bir çocuk olmasına; yumurta yemenin ise çocuğun yanaklarının çökük olmasına neden olacağına inanılır (Albalıyev, 2020, s.131). Boşnak kültüründe, hamile kadın çok sıcak yemek yerse çocuğun sinirli, ekşi yemek yerse çocuğun uzun saçlı olacağına inanılır. Ayrıca, kırık bardaktan su içerse veya kırık tabaktan yemek yerse, evin eşiğinde ağaç kesilirse çocuğun dudaklarının kesik olacağı düşünülür. Tavşan eti yerse, çocuğun gözlerinin açık uyuyacağı; balık eti yerse, çocuğun sümüklü olacağına inanılır. Kovadan kovaya sıcak su dökerse çocuğun şaşı olacağı, alevleri seyrederse kızıl saçlı çocuk doğuracağı düşünülür. Tavukları yolarsa çocuğun tüylü, kediye dokunursa çocuk kıllı doğacağına inanılır (Sümbüllü ve Ustavdic, 2012, s.158). Azerbaycan kültüründe hamilelik sırasında tavşan eti yememek de önemlidir; tavşan eti yiyen bir kadının çocuğunun tavşan dudaklı doğabileceğine (Memmedova, 2021a, s.467) ve çok hareketli, yaramaz bir çocuk olacağına inanılır (KK-15; KK-12). Yine Azerbaycan`da böğürtlen yemenin çocuğun yüzünün bir tarafında kırmızı lekeler oluşmasına neden olabileceği için kaçınılması gereken bir diğer besindir (KK-5). Gebelik döneminde yeşil biber ve erik gibi yiyeceklerin fazla tüketilmesi durumunda ise çocuğun morarmış olarak doğabileceğine inanılır. Ayrıca, hamile kadının taş üzerinde fazla oturması, çocuğun poposunun yeşilimsi, morumsu lekelerle doğmasına yol açabilir (KK-8). Gülden de uzak durulması gerektiğine inanılır, aksi takdirde çocuğun lekeli doğabileceği düşünülür. Çekirdek yemenin ise, çocuğun doğduktan sonra ağzından su gelmesine

sebep olabileceği söylenir (KK-12). Her iki kültürde de hamilelik döneminde anne adayının saç kestirmesi durumunda çocuğun ömrünün kısalacağına inanılır (KK-2; Sümbüllü ve Ustavdic, 2012, s.158). Yine her iki kültürde de anne adayının yeme içme konusunda dikkatli olduğu kadar, ruh sağlığını bozacak huzursuz ortamlardan da uzak durması gerekir. Aşırı sinirlenmekten kaçınmalı, çünkü annenin ruh hali çocuğa geçebilir ve çocuk sinirli bir birey olabilir.

Hamilelik döneminde hamile kadının kötü ve çirkin şeylere bakmaktan kaçınması gerektiği düşünülür. Çirkin ve kötü hayvanlara, özellikle yılan ve maymuna bakmanın, çocuğun çirkin olmasına ve bu hayvanlara benzemesine yol açacağına inanılır. Bunun yerine, güzel şeylere bakılması önerilir (KK-19, KK-21). Hem Azerbaycan hem de Boşnak kültürlerinde, doğacak çocuğun annenin sevdiği kişiye benzeyeceğine dair bir inanış vardır. Ayrıca, cenin anne karnında ilk hareket ettiğinde, bebeğin annenin ilk baktığı kişiye benzeyeceği düşünülür. (KK-14; Sümbüllü ve Ustavdic, 2012, s.157). Boşnak kültüründe hamile kadınların tavşanla karşılaşmamalarına özen göstermeleri gerektiğine inanılır; aksi takdirde, çocuğun bahtının kapalı, bencil ve zenci doğacağı düşünülür. Ayrıca, hamile kadınların kırık çanak çömlekten yiyip içmemeleri gerektiğine de inanılır; eğer bu kurala uyulmazsa, doğacak çocuğun dudaklarının şekilsiz olacağına inanılır. Doğacak çocuğun horlamaması için hamile kadın, kesilen kurbanı izlememelidir. Ayrıca, çocuğun gözlerinin küçük olmaması için köstebek öldürmemeye, çocuk gözlerini sık sık kırpıştırmaması için ise hamile kurbağaya bakmamaya özen göstermelidir. Doğacak çocuğun beden ve ruh sağlığı için hamile kadınlar yabani hayvanlar tarafından yaralanmış koyun, sığır veya tavuk gibi hayvanların etinden yememesi gerektiği düşünülür. Ayrıca, bir hayvan tarafından ısırılmış meyve ve sebzeleri de tüketmemeleri gerektiğine inanılır. Hamilelerin sakat insan veya ölü, cenaze görmemeye özen göstermeleri gerektiği vurgulanır. Sakat insanlara gülmemek, kötü şeylere bakmamak da önemlidir; aksi takdirde çocuğun sakat, çirkin veya hastalıklı olabileceği düşünülür (Sümbüllü ve Ustavdic, 2012, s.157-158). Bu yüzden de hem Azerbaycan, hem de Bosna-Hersek kültüründe hamile kadının hem davranışlarına hem de söylediklerine dikkat etmesi gerektiği vurgulanır. Kötü şeyler hakkında düşünmemeli, konuşmamalı ve fiziki engeli olan biriyle alay etmemelidir; aksi takdirde, çocuğunun başına benzer şeylerin gelebileceği düşünülür.

Hamile kadınların hamilelik sürecinde uyması gereken yasaklar, tabular, kurallar ve kaçınmalar, hem Azerbaycan hem de Bosna-Hersek`in çeşitli bölgelerinde yaygın olarak görülür. Yüzyıllar boyunca deneyimlenmiş ve atalarımızın, ninelerimizin uyguladığı bu inanışlar, gelenekler ve ritüeller, hala günümüzde de anne adaylarını ve doğacak çocukları koruma, kötü etkilerden uzak tutma ve sağlıklı bir doğum süreci sağlama ve doğacak çocuğun ruh ve beden sağlığının yerinde olması amacıyla yerine getirilmektedir.

2.Doğum Anı Ritüelleri

Azerbaycan ve Bosna-Hersek kültüründe hamilelik boyunca gösterilen özen, doğum anında daha da yoğunlaşır. Anne adayının ve çevresindekilerin tek isteği, sağlıklı ve sorunsuz bir doğumdur. Bunun için herkes elinden geleni yapar. Doğumun evde ya da hastanede olması fark etmeksizin, doğumun hızlı ve kolay başlaması için hamile kadın yürütülür, doğum başladığında ise doğru nefes alıp vermesi ve ıkınması istenir. Azerbaycan ve Anadolu`da doğumu yaptıran kişi "bismillah" diyerek anne adayını rahatlatacak sözler söyler ve gerekli talimatları verir. Evde gerçekleşen doğumlarda, Azerbaycan ve Anadolu'da olduğu gibi, doğumu yaptıran yaşlı kadın "Benim elim değil, Fatma anamızın eli" diyerek, sanki işi yapanın Hz. Fatma olduğu inancıyla doğumun kolay geçeceğine inanır (Aça vd., 2019, s.189; Memmedova, 2023c, s.439). Doğum anı ritüelleri Azerbaycan'da, doğum sırasında annenin ve bebeğin korunması amacıyla çeşitli dualar okunarak gerçekleştirilir. Geleneksel olarak, doğum sırasında aile büyükleri hazır bulunur, bu süreçte Allah'tan yardım istenir ve bebeğin sağlıklı bir şekilde dünyaya gelmesi için dua edilir.

Bosna-Hersek'te doğum anı ritüelleri ise, Osmanlı döneminden kalma İslami geleneklerle zenginleştirilmiştir. Doğum sırasında, özellikle anne ve bebeği kötü ruhlardan korumak amacıyla belirli dualar okunur ve duaların yanı sıra, annenin evde doğum yapması ve bebeğin doğumdan hemen sonra yıkanması gibi uygulamalar da mevcuttur. Doğum sırasında annenin yanında yalnızca en yakın kadın akrabalar bulunur; bu kişiler genellikle kayınvalide, büyük yenge ya da doğum tecrübesi olan çok yakın bir komşu olur. Doğumun kolay ve sancısız geçmesi için, evde yapılan doğumlarda loğusanın beline sıcak suyla ıslatılmış bir çarşaf serilir ya da ona şekerli sıcak su içirilir. Ayrıca, doğum sırasında yabancıların bulunmamasına özen gösterilir. Boşnak inançlarına göre, doğum ne kadar çok kişiye duyurulursa, o kadar çok günah işleneceğine ve bunun cezasının çekileceğine inanılır. Bu nedenle, doğum geniş bir kitleye duyurulmaz; loğusa yalnızca eşine ve ebesine, yani "ebeyka" ya da "ninecik" olarak bilinen kişiye haber verir (Sümbüllü ve Ustavdic, 2012, s.159).

Boşnaklarda doğumun kolay geçmesi için odada yabancı birinin olmamasına özen gösterilir. Ayrıca, evde kilitli olan kapı ve sandıklar açılır, anne adayının örgülü saçları çözülür ve Kur'an-ı Kerim okunur (Sümbüllü ve Ustavdic, 2012, s.159). Benzer uygulamalar (Memmedova, 2023c, s.439) Anadolu kültüründe de görülmektedir. Yine Bosna-Hersek kültüründe doğumun rahat geçmesi için anne adayına Kur'an-ı Kerim'in üzerinden geçirilmiş su içirilir ve ebe tarafından üzerine Yasin-i Şerif okunmuş üç adet şeker yedirilir (Sümbüllü ve Ustavdic, s.159). Bu tür benzer uygulamalara Güney Azerbaycan kültüründe de rastlanmaktadır. Örneğin, anne adayı ilk çocuğuna hamile kaldığında, ebe geldiğinde yanında kalın bir ip, bir mum ve bir küp şeker getirirdi. Ülgücü o ipe geçirip annenin boynuna asardı. Mum ışığı, şeker ise tatlılığı simgeliyordu. Sonra lohusanın sırtına bir yumruk vurup, "Oba göçtü, sen de göç" derdi. Bu sözün anlamı, bebeği aydınlık dünyaya davet etmek ve doğumun gerçekleşmesini dilemekti (Maşallahkızı, 2013, s.383). Güney Azerbaycan kültüründe, doğum anında misafirler büyük odalardan birine

toplanır ve doğumun gerçekleşeceği odanın ortasına bir deri örtü serilirdi. Üzerine kül doldurulmuş bir tepsi yerleştirilirdi. Zahının (lohusanın) sağ ve sol ayaklarının altına kermeler konur ve üzerlerine bir örtü serilirdi. Lohusaya en güzel kıyafetler giydirilir, başına kırmızı bir örtü örtülür. Doğum sırasında lohusa güçlü durmalıydı ve sağında solunda iki kız çocuğu ellerinde mumla dururdu. Misafirlerle lohusanın arasına bir örtü çekilirdi. Her mahallenin genellikle kendi ebeleri olurdu ve bu ebeler eğitim almamış olsalar da işin inceliklerini bilirlerdi. Ebe, lohusaya kendini sıkmasını ve yüksek sesle "Ya Ali" demesini önerirdi. İnanca göre, eğer doğum sırasında lohusanın yanında kız çocuğu olursa, doğum zor geçebilir. Ayrıca, lohusanın doğum sırasında ne kadar acı çekerse, günahlarının da o kadar bağışlanacağına ve doğumdan sonra Allah'tan ne isterse verileceğine inanılırdı (Memmedova, 2023d, s.137). Eğer doğum uzun sürerse, kadının yanında havaya üç kurşun sıkılması önerilirdi. Aynı zamanda, evde ya da komşulardan biri ezan okumaya başlardı. Sokaktan geçenler ezan sesini duyduğunda lohusanın doğum yapacağını anlayarak dua ederlerdi, böylece doğumun rahat geçmesini temenni ederlerdi. Evdekiler ise soğan ve sarımsak kabuklarını yakar, mangalın üzerine koyup dua ederlerdi. Ayrıca, ebelerin başmaklarının tozunu lohusanın başına serpmeleri de doğumun daha hızlı gerçekleşeceği inancıyla ilgiliydi (Maşallahkızı, 2019, s.145). Doğum geciktiğinde halk hekimliğine başvurulurdu. Bu durumda, gövzeban (kızılcık) çiçeği ile dereotu tohumlarını kaynatıp üzerine biraz da şeker ekleyerek lohusya içirilirdi. Ayrıca, lohusanın karnına türbüt suyu sürülürdü (Memmedova, 2023d, s.138).

Azerbaycanlılar arasında doğumla ilgili birçok inanç, doğum zamanına göre çocuğun kişilik özelliklerini belirler. Örneğin, ay ışığında doğan çocuk sakin, ayın karanlık döneminde doğan ise cesur ve yiğit olur. Ayın on beşinde doğan çocuk güçlü ve pehlivan, ayın üçüncü gününde doğan ise güzel olur. Gün batımında doğan çocuk gurbet hayatı yaşarken, gün doğumunda doğan savaşçı bir ruha sahip olur (Nebiyev, 2009, s.294). Ayrıca, doğumun kolay geçmesiyle ilgili çeşitli inançlar da vardır. Örneğin, kediye ekmek veya yemek vermek, doğumu kolaylaştırdığına inanılır (KK-5). Hayvanlara merhamet edip onlara iyi bakmanın, Allah'ın da anneye merhamet etmesine ve doğumu kolaylaştırmasına vesile olacağı düşünülür.

Azerbaycan ve Bosna-Hersek kültüründe, doğum öncesi ve sonrası yapılan ritüellerin sayısının, doğum sırasındaki ritüellere göre daha fazla olmasının temel nedeni zaman faktörüdür. Doğum öncesinde, çocuk istendiği için çeşitli yöntemlere başvurulur ve hamilelik süresi 9 ay olduğu için pek çok ritüel, yasak ve kaçınma uygulanır. Ancak, doğum anı kısa sürdüğü için bu dönemde çok fazla ritüel ve uygulama bulunmaz. En yoğun uygulamalar doğum sonrasında görülür, çünkü anne ve çocuk için yapılan ritüeller hem birlikte hem de ayrı ayrı gerçekleştirilir. Çocuk okul çağına gelene kadar hayatındaki önemli geçişler ritüellerle zenginleştirilir.

3.Doğum Sonrası Ritüelleri

Azerbaycan'da doğum sonrası ritüelleri, bebeğin hayata sağlıklı bir başlangıç

yapmasını sağlamak için dikkatle uygulanır. Bebeğin ilk banyosu, dini ve geleneksel unsurları bir araya getirir. Suya tuz ve şeker eklenir; tuz bebeğin güçlü olmasını, şeker ise tatlı ve mutlu bir hayat sürmesini simgeler. Ayrıca, bebek doğar doğmaz ezan okunur, bu da çocuğun Müslüman kimliğiyle büyüyeceğine işarettir. Bebeğin adının konulması töreni de çok önemlidir; aile büyükleri ve imamın katılımıyla gerçekleştirilir ve genellikle Kur'an'dan bir isim seçilir.

Bosna-Hersek'te ise, doğumdan sonraki ilk banyo sırasında suya genellikle şifalı otlar eklenir. Bu ritüel, bebeğin sağlıklı büyümesi ve hastalıklardan korunması amacıyla yapılır. Bebeğin adının konulması da benzer bir şekilde yapılır; doğumdan yedi gün sonra aile büyükleri ve imamın katılımıyla gerçekleştirilen törende, bebeğe ezan okunarak ad verilir. Bu, çocuğun dini bir kimlikle büyümesi ve topluma dahil olması için önemli bir ritüeldir.

3.1.Çocuğa Ad Verme

Azerbaycan ve Bosna-Hersek kültüründe isim verme ritüeli, genellikle doğumdan birkaç gün sonra gerçekleştirilen önemli bir aile etkinliğidir. Genellikle ise doğumun yedinci veya onuncu günü bebeğe ilk temizlenme banyosunu yaptırdıktan sonra yakınların katılımı ile isim verme töreni yapılır, hoca veya babası çocuğun sağ kulağına ezan, sol kulağına kamet okur ve üç defa ismini tekrarlar (KK-19; Sümbüllü ve Ustavdic, 2012, s.160). Azerbaycandaki inanışa göre, kırkı çıkmadan bir bebeğe isim verilmezse, çocuğun yalancı olacağı düşünülür (KK-18). Bu ritüel İslamî geleneklerle örtüşmekte olup, bazı hadislerde (Radini, 2020, s.684) çocuğun doğumundan yedi gün sonra isimlendirilmesi tavsiye edilmektedir, ancak isim verme konusunda doğum anından itibaren de cevaz veren rivayetler bulunmaktadır.

Modern Azerbaycan'da İslami isimlerin tercih edilmesi yaygın olmakla birlikte, yerel kültüre uygun ve anlamlı isimler (Memmedova, 2023e, s.320-321) de seçilmektedir. İsimler genellikle aile büyüklerinden, özellikle dede ve nine gibi yaşlı akrabalardan miras alınır; ayrıca peygamberler, evliyalar, vatan uğruna şehit düşen kahramanlar da sıkça referans alınan isim kaynaklarıdır. Bunun yanı sıra, modern dönemde popüler kültürün etkisiyle dizi karakterleri, çiçek isimleri gibi çağdaş isimler de tercih edilmektedir. Azerbaycan kültüründe olduğu gibi, Boşnak kültüründe isim verme ritüeli de aile büyüklerinin öncülüğünde gerçekleşir ve bu süreçte anne ile babanın rızası alınarak isim seçimi yapılır. Genellikle dini önderlerin, aile içinde sevilen ve saygı gören akrabaların isimleri tercih edilir. Bazı kültürlerde, çocuk hangi ayda doğduysa o ayın adı çocuğa isim olarak verilir. Örneğin, Ramazan ayında doğan çocuklara, Boşnaklarda erkek için "Ramiz," kız için "Ramiza" (Sümbüllü ve Ustavdic, 2012, s.159) ismi tercih edilirken, Azerbaycan'da erkek çocuklara "Ramazan" veya "Ramiz," kız çocuklara ise "Remziye" adı verilir. Bu isimler, hem doğum ayının manevi anlamını yansıtır hem de çocuğa dini bir kimlik kazandırır. Ramazan ayında doğan çocuklara bu tür isimlerin verilmesi özellikle İslam kültürüne sahip ülkelerde ve topluluklarda yaygındır. İsim verme

ritüelleri ve tercih edilen isimler, bölgesel farklılıklar gösterebilse de, genel olarak İslam coğrafyasında benzer uygulamalar görülür. Bu tür isimler, başta Türkiye, Azerbaycan, Arap ülkeleri, Orta Asya, Balkanlar (özellikle Boşnaklar), Güney Asya (Pakistan, Hindistan, Bangladeş), Kuzey Afrika ve Endonezya gibi Müslüman topluluklarda yaygındır. Her bölgenin kendi kültürel ve dilsel özelliklerine göre farklılıklar olabilir; ancak Ramazan ayına atıfta bulunan isimler, genellikle bu toplumlarda dini bir anlam ve değer taşır.

Her iki kültürde isim verme gelenekleri, hem benzer hem de farklı uygulama ve ritüeller içermektedir. Örneğin, Boşnak kültüründe doğumdan sonra kısa süre yaşayan çocuklara erkekse genellikle babasının ismiyle birlikte "Kurt," "Arslan," veya "Kaplan" gibi hayvan isimleri verilerek (Sümbüllü ve Ustavdic, 2012, s.160) çocukların cesur ve güçlü olmaları temenni edilir. Azerbaycan kültüründe ise, uzun yaşamış ve sağlıklı bir bireyin ismi tercih edilerek çocuğun uzun ömürlü ve iyi bir insan olması dileği ifade edilir. Aynı zamanda Aslan, Yaşar gibi isimler de tercih edilir. Her iki kültürde de, isim verme ritüelinin ardından, çocuğun uzun ömürlü olması için kurban kesilerek dualar edilir ve temennilerde bulunulur.

Her iki kültürde de çocukların ve yakınlarının isimleri genellikle kısaltılarak veya değiştirilerek kullanılır. Boşnak kültüründe, örneğin Meryem ismi "Meyra," Şemsuddin ismi "Şemso," Abdullah ismi ise "Avdo" şeklinde kısaltılır (Sümbüllü ve Ustavdic, s.160). Azerbaycan kültüründe ise, büyüklerin isimlerini taşıyan çocuklar için, ninesinin ismi yerine "nenişka," "nene," halasının ismi yerine "bibi," "bibişka," ve dedesinin[2] ismi yerine "babış" gibi kısaltmalar kullanılır (KK-23). Bu uygulama hem çocuğa sevgi göstermek hem de büyüklere olan saygıyı ifade etmek amacıyla yapılır; böylece çocukların büyüklerinin isimleriyle anılmaması sağlanır. Aynı zamanda yakın arkadaşlar ve aile üyeleri için sıklıkla isim kısaltmaları veya takma adlar kullanıldığı görülür. Örneğin, Leyla ismine "Leliş", Yusif'e "Yuska", Sevinc'e "Seva" (KK-24) gibi sevimli ve samimi hitaplar türetilir. Bu tür takma adlar, ilişkilerin sıcaklığını ve samimiyetini ifade eder.

İsim seçerken en önemli kriterlerden biri, ismin güzel ve anlamlı olmasıdır, çünkü ismin çocuğun karakterine ve kişiliğine etki edeceğine inanılmaktadır. Bu tören, dini bir sorumluluğun yanı sıra, çocuğun topluma tanıtıldığı ve kabul edildiği sosyal bir ritüel olarak da büyük önem taşır.

3.2. Göbek Bağı ile İlgili Uygulama ve Ritüeller

Bebek doğduktan sonra ilk olarak göbek bağının kesilmesiyle çeşitli ritüeller gerçekleştirilmeye başlanır. Aynı zamanda, bebeğin ilk 40 günü boyunca yapılan bu ritüeller, eski inançlarımızdan, köklü geleneklerimizden ve zengin kültürel mirasımızdan izler taşır. Bu uygulamalar, toplumumuzun kültürel ve folklorik zenginliğini yansıtır.

2 Azerbaycan Türkçesinde dedeye "baba" denir. Babasının, yani dedesin ismi taşıyan çocuk da "baba", "babış" vb. gibi kısatma şirin isimlerle hitap edilir.

Bebeğin göbek bağının düşmesi hızlansın diye iple bağlanır ve düştükten sonra enfeksiyon kapmaması ve hızla iyileşmesi için özel bir bakım uygulanır. Göbek bağı ritüelistik bir şekilde bastırılır; bu ritüelin arka planında, çocuğun gelecekte hangi meslekle uğraşacağına dair bir inanç yatar. Aile, çocuğun ileride sahip olmasını istediği meslek doğrultusunda niyet ederek belirlenen bir yere göbek bağını bırakır. Azerbaycan (Memmedova, 2023a, s.58) ve Bosna-Hersek (Sümbüllü ve Ustavdic, 2012, s.160-161) kültüründe çocuğun başarılı, zeki, terbiyeli ve hayırlı bir birey olması umuduyla göbek bağı okul bahçesine, dindar olması için cami avlusuna gömülür. Çocuğun doktor ya da devlet memuru olmasını arzu edenler, göbek bağını hastane ya da idari binaların bahçesine gömerler. Ayrıca, Boşnaklar çocuk büyüyene kadar göbek bağını bereket getirmesi için evde saklar ya da beze sararak çocuğun sağ omzuna takarlar. Çocuk okula başladığında ise, başarılı ve bol rızıklı olması dileğiyle göbek bağı akar suya bırakılır veya ilk meyve veren ağacın dibine gömülür.

3.3. Olağanüstü Varlıklardan Korunmak için Uygulama ve Ritüeller

Azerbaycan ve Boşnak kültürlerinde, lohusalık dönemindeki kadın ve yeni doğan bebek, ilk 40 gün boyunca korunmaya büyük özen gösterilir ve asla yalnız bırakılmaz. Her iki kültüre göre 40 gün boyunca lohusanın mezarı açıktır. Bu dönemde lohusanı olası tehlikelerden korumak gerekir. Bu süre zarfında anne ve çocuğa olağanüstü varlıkların, özellikle kötü ruhların (Azerbaycan'da alkarısı, cin, Boşnak kültüründe sniyet gibi varlıklar) musallat olabileceğine inanılır. Bu varlıkların lohusa kadın ve bebeğe zarar verebileceği düşüncesi, toplumda çeşitli koruyucu ritüel ve uygulamaların gerçekleştirilmesine yol açmıştır.

Sniyet (Sümbüllü ve Ustavdic, s.161) Boşnak kültüründe bir ruh ya da mitolojik varlık olarak bilinir, ancak alkarısı (Memmedova, 2024, s.135) ile bazı benzerlikler taşısa da tam olarak aynı özelliklere sahip değildir. Sniyet genellikle zararlı bir ruh olarak tanımlanır ve kötü niyetli, insanlara zarar veren bir varlık olarak bilinir. Boşnak halk inançlarında, özellikle çocuklar ve hamile kadınlar gibi savunmasız kişilere musallat olabileceğine inanılır. Bu nedenle Boşnaklar, Sniyet'ten korunmak için çeşitli ritüeller ve dualar yaparlar. Sniyet'in, özellikle gece vakitlerinde insanlara zarar verdiği düşünülür ve bu varlıktan korunmak için evde belirli eşyalar kullanılır veya koruyucu dualar okunur. Alkarısı ise Türk mitolojisinde özellikle lohusalık dönemindeki kadınlara ve yeni doğmuş bebeklere zarar vermesiyle bilinir. Alkarısı'nın da geceleri ortaya çıktığı ve lohusa kadınların enerjisini çaldığı, onları hasta ettiği inanışı vardır. Halk arasında Alkarısı'ndan korunmak için kırmızı kurdeleler bağlanır, koruyucu dualar okunur ve belirli objeler kullanılır, değişik ritüeller yapılır. Her iki ruh da geleneksel inançlarda kötü niyetli olarak tanımlanır ve korku unsuru olarak halk arasında çeşitli koruma ritüellerine neden olmuştur. Bu varlıklardan korunmanın en önemli yolu, lohusa anne ve bebeği asla yalnız bırakmamaktır.

Alkarısını yakalamak ve etkisiz hale getirmek için geleneksel uygulamalarda,

çatallı iğne takma, çuvaldız batırma ve katran dökme gibi ritüeller yapılır. Bu şekilde alkarısının aldığı ciğer sahibine geri verilir ve onu yakalayan kişi ocaklı olur. Ocaklı olan kişiye ve eşyalarına alkarısı zarar vermez. Alkarısının genellikle ahırlardaki atların saçını örmesiyle tanındığı ve su kenarı gibi yerlerde saklandığına inanılır. Albasmasına karşı çeşitli koruyucu ritüeller uygulanır. Lohusa kadınları ve yeni doğan bebekleri albasmasından korumak için Anadolu'da çeşitli ritüeller uygulanır. Yatağın başucuna soğan, tarak, iğne gibi nesneler konur, yatak etrafına ip dolanır ve kırk gün boyunca anne ve çocuk yalnız bırakılmaz. Ayrıca, lohusa kadınlara erkek giysileri giydirilir ve odalarına süpürge, Kur'an, bıçak gibi koruyucu objeler yerleştirilir. Alkarısından zarar gören kadınlar için ise at kişnetme ve sancak (çatallı iğne) takma gibi ritüeller uygulanarak, kötü ruhların uzaklaştırılacağına inanılır (Örnek, 2016, s.201-202; Güven, 2021, s.48-50). Doğumdan sonra anne ve bebeği kötü ruhlardan, özellikle alkarısından korumak için Güney Azerbaycan`da ebe şu ritüeli gerçekleştirir: "Makasla lohusa yatağının dört tarafına çizikler atılır, ardından bir soğan bıçağa veya demir bir nesneye geçirilip lohusa yatağının yanına konur" (Maşallahkızı, 2013, s.439). Böylece zararlı varlıkların yaklaşması engellenir. Doğumdan sonra lohusa kadın ve bebek, lohusa hamamına kadar yalnız bırakılmazdı. Özellikle altıncı gece tehlikeli olarak görülür ve kötü ruhların çocuğun yanına gelip onu benzeriyle değiştirmeye çalıştığına inanılırdı. Bunu engellemek için çeşitli koruyucu ritüeller yapılırdı: Kapının önüne demir eşyalar konulur, gürültü çıkarılır ve ev tütsülenirdi. Ebe geldiğinde, üzerlik yakılarak dumanı lohusa ve bebeğin bulunduğu odaya üflenir ve lohusa süslenirdi. Lohusanın ve bebeğin üzerine üzerlik yerleştirilir, oğlan bebekse gözlerine sürme çekilirdi. Ayrıca, lohusa ve bebeğin kıyafetlerine yedişer çengelli iğne takılırdı. Son olarak, kadınlardan biriyle birlikte eline pirinç alıp yedi kez İhlas Suresi okunarak pirinç lohusa yatağına ve odanın köşelerine serpilirdi (Memmedova, 2023d, s.143; 2024, s.138). Benzer ritüeller, sadece Güney Azerbaycan'ın değil, Kuzey Azerbaycan ve Anadolu`nun da birçok bölgesinde yaygın olarak uygulanmaktadır (Memmedova ve Mirzayeva 2023, s.127-128).

Azerbaycan ve Boşnak kültürlerinde olağanüstü varlıklardan korunmak amacıyla yapılan ritüeller, geleneksel ve dini unsurların bir araya geldiği uygulamalardır. Üzerlik yakmak, demir objeler yerleştirmek, Kur'an okumak ve çeşitli koruyucu nesneler kullanmak gibi yöntemler hem bireyleri hem de yeni doğanları kötü ruhlardan ve albasması gibi varlıklardan korumaya yönelik ortak bir inanışı yansıtır. Bu ritüeller, kültürel kimliğin bir parçası olarak nesilden nesile aktarılmıştır.

3.4. Nazarla İlgili Uygulama ve Ritüeller

Nazarın etkilerine ilişkin halk arasında yaygın gözlemler, özellikle çocuklarda ve yetişkinlerde belirli fiziksel ve psikolojik belirtilerle kendini göstermektedir. Çocuklarda nazar değmesi; sürekli esneme, ağlama, ateşlenme, uyku bozukluğu, morarma, kusma ve huzursuzluk gibi belirtilerle ortaya çıkarken, gözlerde çapaklanma ve ishal gibi durumlar da sıkça rapor edilmiştir (Örnek, 2015, s.213-215).

Yetişkinlerde ise nazarın yıkıcı etkileri arasında; halsizlik, dikkatsizlik, grip benzeri belirtiler, ruhsal bitkinlik, aile ilişkilerinde bozulma ve iş kaybı gibi sorunlar öne çıkmaktadır. Ayrıca vücutta nedeni açıklanamayan yaralar, yumrular ve kadınlarda süt kesilmesi gibi fizyolojik etkiler de gözlemlenmiştir (Mansur, 2021, s.144-145). Nazarın belirtileri hem çocuklarda hem de yetişkinlerde fiziksel ve ruhsal sorunlar olarak kendini gösterir. Çocuklarda ağlama, huzursuzluk, ateşlenme gibi belirtiler görülürken, yetişkinlerde baş ağrısı, halsizlik, işlerin yolunda gitmemesi gibi sıkıntılar yaşanır. Nazar sadece başkalarından değil, kişinin kendisinden de kaynaklanabilir. Aile ve evde ise geçimsizlik, eşyaların sürekli kırılması ve evcil hayvanların ölmesi gibi belirtiler nazarla ilişkilendirilir.

Azerbaycan ve Boşnak kültürlerinde, lohusalık dönemindeki anne ve çocuğun bünyelerinin zayıf olmasından dolayı negatif enerjilere ve nazara (urok) daha açık olduklarına inanılır. Bu nedenle, onları kötü enerjilerden korumak için çeşitli ritüeller ve uygulamalar yapılır. Her iki kültürde de mavi ve yeşil gözlü kişilerin ya da kötü gözlerin, nesnelere, bitkilere, hayvanlara, insanlara ve özellikle çocuklara nazar değdirebileceğine inanılmaktadır. Nazarın etkisini gidermek için çeşitli koruyucu ritüeller gerçekleştirilir. Örneğin, Boşnaklar nazardan korunmak amacıyla lohusanın başına kırk gün boyunca kırmızı bir tülbent bağlar ve çocuğun başucuna hocaya yazdırılmış duaların sarılı olduğu kırmızı bir bez koyarlar (Sümbüllü ve Ustavdic, 2012, s.165). Azerbaycan kültüründe ise lohusa anne ve çocuğu nazardan korumak için mavi boncuk, dağdağan ve üzerlikten yapılmış takılır, nazarlıklar, içinde dua olan muska kullanılır (Memmedova, 2023b, s.208), çocuğun yatağının yanına nazarı önlemek için yumurta da konur (Memmedova, 2021c, s.302). Ayrıca her iki kültürde de çocuğu nazardan korumak için alnına kömür veya is sürerek onu hafifçe "çirkinleştirip" nazarın etkisini önlemeye çalışırlar. Yine, Azerbaycan kültüründe yaşlılar, çocukları çok şık giydirmemeyi önererek nazarın etkisinden korumaya çalışırlar. Bununla beraber Azerbaycan ve Anadolu kültüründe çocukların yakınlarının sevgi ve hayranlık dolu bakışlarından, aşırı ilgi görmelerinden kaynaklanabilecek nazarı önlemek amacıyla, genellikle onlara güzel sözler yerine "çirkin," "kötü," "maymun" gibi ifadelerle sevgi gösterilir. Ayrıca, "maşallah" söylemek ve "tfu-tfu" yapmak da nazarın etkisini engellemek içindir. Bu tür önleyici tedbirlere Azerbaycan ve Anadolu'nun birçok bölgesinde rastlanmaktadır (Boratav, 2018, s.127; Memmedova, 2023ç, s.136).

Boşnak kültüründe, lohusa anne ve bebeğin kırkı çıkana kadar yalnız bırakılmamasına özen gösterilir. Ancak yalnız bırakılmaları zorunlu olduğunda, nazardan korunmaları için yastık altına makas veya bıçak yerleştirilir (Sümbüllü ve Ustavdic, 2012, s.165). Bu uygulama (Memmedova, 2024, s.137), hem Azerbaycan hem de Anadolu kültürlerinde de görülmekte, ancak buralarda sadece nazardan değil, lohusa kadını kırkbasmadan, alkarısı ve cin gibi kötü varlıklardan koruma amacıyla da yapılmaktadır.

Azerbaycan ve Boşnak kültürlerinde, çocukların gece dışarı çıkarılmamasına özen gösterilir. Tüm önlemler alınmasına rağmen çocuk nazara geldiği düşünüldüğünde,

her iki kültürde de çeşitli ritüeller uygulanır. Boşnaklar, nazara uğramış çocuklar için ilginç bir ritüel gerçekleştirirler: Eğer çocuk sürekli ağlar ve huzursuzlanırsa, nazara uğradığı düşünülür ve anne kendi saçından iki örgü yaparak bebeği bu örgülerin üzerinden geçirir. Bu sırada "Anne doğdu, anne tedavi etti. Çocuğuma nazar eden, benim çocuğumdan uzak dursun" diyerek nazarın etkisini kaldırmaya çalışır. Ayrıca, Boşnaklar nazar eden kişiyi bildiklerinde, o kişinin evinden habersizce biraz tuz alıp su içinde eriterek, bu tuzlu suyu bebeğin alnına sürerler ve bu ritüelle nazarı ortadan kaldırmayı amaçlarlar (Sümbüllü ve Ustavdic, 2012, s.165). Azerbaycan kültüründe ise göz nazarını geri çevirme amacıyla uygulanan yöntemlerden biri, yanan ocağa tuz ve üzerlik atma ritüelidir. Ayrıca, akşamları üzerlik ve tuz yakmak, kötü niyetli varlıkların etkisini defeder. Bu uygulamalar, nazarın ve kötü eylemlerin geri döndürüleceğine inanılır. Aynı zamanda nazardan korunmak ve nazarın geri gönderilmesi için tuz ritüeli yapılır. İlk olarak tuz alınır ve nazardan etkilenmiş kişinin başı üzerinde üç kez döndürülerek şu sözler söylenir: "Sen eyledin atil, ben eyledim batil." Bu sözlerle tuz, başın üzerinde üç kez döndürüldükten sonra, bir kısmı ocakta yakılır ve diğer kısmı akarsuya bırakılır (Vaqifqızı, 2023, s.131). Bu şekilde, nazarın ortadan kalkacağı veya önleneceğine inanılır. Batı Azerbaycan`da uygulanan bu ritüelin benzeri Azerbaycan`ın Nahçıvan bölgesinde (Memmedova, 2023f, s.262) ve Anadolu'da (Örnek, 2015, s.217) da görülmektedir. Tuz ritüeline benzer şekilde üzerlik ritüeli de yapılmaktadır: Üzerlik bitkisinin kurutulmuş yuvarlak tohumları koparılarak nazar değmiş kişinin (çocuk veya büyük) başı üzerinde üç kez döndürülüp hafif ısıtılmış bir demir parçası üzerinde yakılır. Halk arasında yaygın bir inanışa göre, üzerlikten çıkan duman ve çıtırdaması, nazarın çıktığını gösterir. Üzerlik yakıldığında çıkan koku baş ağrısına iyi gelir ve kötü enerjiyi temizleyerek kişinin ruh halini iyileştirir. Üzerlik hem nazardan korunmak hem de nazar değmiş kişiler için yakılır. Üzerlik yakılırken ise, Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde üzerlikle ilgili farklı versiyonları olan sözler okunur:

Üzerliksin havasın,
Bin bir derde devasın.
Gohum[3] ola, yad[4] ola,
Gözü bu odda[5] yana (KK-23).

Boşnak kültüründe, nazardan dolayı huzursuzlanan çocuğu rahatlatmak için onun çorabı, önlüğü gibi bir eşyası alınarak tuvalete asılır. Bu ritüelin, nazarın geri dönmesini sağlayacağına inanılır. Ayrıca, eğer çocuk eve gelen bir misafirden sonra huysuzlanırsa, misafirin nazarına maruz kaldığı düşünülür. Boşnaklar bu durumu düzeltmek için, misafirin farkında olmadan eşyasından bir parça ya da ip alarak çocuğun etrafında 9 kez döndürüp 9 kez dua okuduktan sonra o eşyayı yakarlar (Sümbüllü ve Ustavdic, 2012, s.165). Aynı uygulamayı benzer şekilde Azerbaycanlılar da yapar. Nazardan etkilenmiş bir çocuğun üzerinden nazarın alınması amacıyla ilginç bir ritüel uygulanır. İlk olarak, hamurdan 40 göz şeklinde

3 gohum: akraba
4 yad:yabancı
5 od:ateş

yuvarlak parçalar yapılarak tandıra atılır ve bu esnada: "Kim buna göz dikmişse, gözü patlasın" şeklinde bir niyazda bulunulur. Daha sonra, nazarın değdiği düşünülen kişinin bir eşyası (kıyafetinden bir parça) tandıra (fırına) atılarak yakılır ve nazarı değmiş kişinin ayakkabısı kirletilerek yerine konur (İmanov ve Gasımova 2018, s.288-289). Bu uygulamalarla nazarın geri alınacağına inanılır. Bu ritüelin bir diğer versiyonu Batı Azerbaycan'da şu şekilde uygulanır: Kötü nazardan korunmak için hamur yoğrulur ve hamurun içine yedi yol ayrıcından veya yedi kapıdan toplanan toprak, üzerlik ve tuz eklenir. Hamurdan küçük toplar yapılarak, "şu kişinin gözü, bu kişinin gözü" şeklinde adlar verilerek ocakta yakılır. Bu toplar yandıkça ve patladıkça, nazardan etkilenmiş kişinin iyileşeceğine inanılır (Rüstemzade, 2023, s.311, 313).

Azerbaycan ve Boşnak kültürlerinde nazardan korunma ve nazarın geri gönderilmesi için çeşitli geleneksel ritüeller uygulanır. Bu ritüeller arasında hamur parçalarını, nazar edenin bir eşyasından bir parça yakmak, tuz, üzerlik, mavi boncuk, muska, nazarlık kullanmak ve kötü niyetli varlıkların etkilerini uzaklaştırmak için çeşitli yöntemler yer alır. Her iki kültürde de nazarın etkilerinden korunmak ve kötü enerjileri defetmek amacıyla bu tür uygulamalar nesilden nesile aktarılmaktadır.

4. Değerlendirme ve Sonuç

Azerbaycan'da doğum ritüelleri, İslam inançları ile geleneksel halk inançlarının bir karışımını içerir. Doğumdan önce, hamile kadının sağlıklı bir doğum yapması ve bebeğin sağlıklı bir şekilde dünyaya gelmesi için çeşitli dualar okunur. Özellikle Kur`an-i Kerim`den sureler okunarak, hem anne hem de bebek için Allah'tan koruma ve rehberlik dilenir.

Doğum sonrasında ise, bebeğin ilk banyosu, dini ve geleneksel uygulamaların birleştiği bir ritüeldir. Bu ritüelde, suya genellikle tuz ve şeker eklenir. Tuz, bebeğin güçlü ve sağlıklı olmasını simgelerken, şeker ise onun tatlı ve neşeli bir birey olmasını temsil eder. Ayrıca, bebeğin ilk yediği şeyin tatlı olması gerektiğine inanılır; bu yüzden bebeğin ağzına küçük bir parça hurma veya bal, şekerli su verilir.

Bir diğer önemli ritüel ise, bebeğin adının konulmasıdır. Bu genellikle doğumdan birkaç gün sonra yapılır ve bu süreçte ailenin büyükleri, din adamları ve diğer akrabalar bir araya gelir. Bebek, genellikle ailenin eski üyelerinin isimleri ya da İslam'da önemli figürlerin isimleri ile adlandırılır. Ad verme ritüeli sırasında, bebeğin kulağına ezan okunur.

Bosna-Hersek'te doğum ritüelleri, Osmanlı İmparatorluğu döneminden miras kalan İslam gelenekleri ile yerel Slav kültürünün etkilerini taşır. Hamilelik sürecinde, özellikle Bosna köylerinde, hamile kadının sağlıklı bir doğum yapması için çeşitli dualar ve ritüeller gerçekleştirilir. Ayrıca, doğacak çocuğun sağlıklı ve uzun ömürlü olması için kurban kesilmesi gibi adetler de yaygındır.

Doğumdan sonra, Bosna-Hersek'te de bebeğin ilk banyosu büyük bir önem taşır.

Suya tuz ve şeker eklemek gibi uygulamalar burada da görülür. Ancak, Bosna'da bebek doğar doğmaz, annenin evin eşiğinden geçmesi ve bebeği ilk olarak babasının kucağına vermesi gibi ritüeller de vardır. Bu, çocuğun babasına saygılı ve itaatkar bir birey olarak yetişmesini simgeler.

Ad verme töreni de Bosna-Hersek'te önemli bir ritüeldir. Bebeğin adının genellikle doğumdan sonraki yedinci gün verilmesi yaygındır ve bu tören, aile büyükleri ve imamın katılımıyla gerçekleştirilir. Ad verme sırasında, bebeğin kulağına ezan okunur ve bu, çocuğun İslam inançları doğrultusunda bir birey olarak yetişmesini sembolize eder.

Azerbaycan ve Bosna-Hersek'teki doğum ritüelleri, bu toplumların kültürel kimliklerinin ve dini inançlarının önemli bir parçasıdır. Her iki toplumda da doğum ritüelleri, yeni doğan bebeğin sağlıklı ve mutlu bir hayat sürmesi için yapılan dualar ve uygulamalardan oluşur. Bu ritüeller, kültürel mirasın bir parçası olarak korunmakta ve nesilden nesile aktarılmaktadır. Doğum ritüellerinin korunması, her iki toplumun kültürel zenginliğinin sürdürülmesi açısından büyük önem taşır.

Azerbaycan ve Bosna-Hersek kültürlerinde doğum ritüelleri, her iki toplumun kendi inancına olan bağlılıklarını ve geleneksel değerlerini yansıtır. Her iki kültürde de doğum öncesi cinsiyetin belirlenmesi, çocuğun güzel olması, hastalık ve kötülüklerden, nazar ve olağanüstü varlıklardan korumak için yapılan dua ve uygulamalar, ad verme törenleri, ve ilk banyo, göbek bağı ile ilgili ritüellerin benzerliği dikkat çekicidir. Bununla birlikte, yerel kültürel etkiler ve coğrafi farklılıklar, bu ritüellerin uygulanma biçimlerinde bazı farklılıklara yol açmıştır.

Azerbaycan'da doğum ritüelleri daha çok İslam ve eski Türk gelenekleri ile şekillenmişken, Bosna-Hersek'te bu ritüeller Slav kültürünün etkisiyle farklılıklar göstermiştir. Ancak her iki kültürde de, doğum ritüellerinin temel amacı, yeni doğan bebeğin sağlığı ve mutluluğu için Allah'a dua etmek ve onu toplumun değerleri doğrultusunda yetiştirmektir.

Kaynakça

Açа, M., Yolcu, M.A. ve Açа, M. (2019). *Kadın folkloru: statü ve famaj*, Paradigma.

Albalıyev, Ş. (2020). *Azerbaycanda doğum merasimi: Funksiyası ve semantikası*, Elm ve Tehsil.

Boratav, P.N. Çev.: Aliyeva, S. (2018). *Türk folkloruna dair 100 sual (inanclar, adet ve merasimler, oyunlar)*, Elm ve Tehsil.

Güven, F. (2021). *Kars halk kültüründe geçiş dönemleri (doğum, evlenme, ölüm)*, Kriter.

İmanov, M. ve Gasımova, F. (2018*). Şerur folkloru örnekleri*. Kitap, Ecemi.

Mansur, A. (2021). *Şaman gözü*, Destek Yayınları.

Maşallahkızı (Abbasova), M. (2013). *Güney Azerbaycan folkloru.* I. kitab, Tebriz, Yekanat ve Hemedan arazilerinden toplanmış folklor örnekleri. Elm ve Tehsil Neşriyatı.

Maşallahkızı (Abbasova), M. (2019). *Güney Azerbaycan folkloru*, VIII. kitab, Elm ve Tehsil Neşriyyatı.

Memmedova, M. (2021a, Temuz). Karabağ folklorunda doğum ritualları ve inancları. Ziya İşığında Ramazan Gafarlı 70 Beynelhalg İctimai ve Medeni Elmler Konfransı (Konferans kitabı). www.izdas.org/ramazan-gafarli-kongresi, s. 465-471.

Memmedova, M. (2021b, Eylül). Kitabi-Dede Korkut`ta inisiasiya merasimi ritualları ve adet-eneneleri. 4.Uluslararası Dede Korkut Türk Kültürü, Tarihi ve Edebiyatı Kongresi. Folklor Enstitüsüs, Ege Universitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, https://www.scienceazerbaijan.org/kutuphane, s. 109-117.

Memmedova, M. (2021c, June). *Beliefs about initiation rituals in Karabagh*. International Congress of Modern Studies in Social and Human Sciences (Book II www.karabagh conference.com), 298-307.

Memmedova, M. (2023a, August). Azerbaycan ve Anadolu`da kırklama ritüelleri. Azerbaijan International Congress of Scientific Research, s. 102-113.

Memmedova, M. (2023b, August). Azerbaycan ve Anadolu folklorunda nazardan korunmak için yapılan uygulama ve ritüeller. 5.International Bahtiyar Bahabzade Turkish World History, Culture and Literature Congress, Sheki, s. 207-216.

Memmedova, M. (2023ç). Azerbaycan ve Anadolu folklorunda nezerden ogrunmag üçün icra edilen üsul ve rituallar. *Dede Qorqud elmi-edebi toplu*, III (82), s. 133-144.

Memmedova, M. (2023c, Ekim). Nahçıvan ve Kars folklorunda doğum ritüelleri ve inançları. II. Uluslararası Türkiyat Kongresi, Çankırı, Türk Dil Kururmu Yayınları, s. 434-450.

Memmedova, M. (2023d, Kasım). Doğum ritualları və inancları Güney Azerbaycan folklor metnleri kontekstinde. Folklor ve menevi bütövlük: Güney Azerbaycanın folklor iris mövzusunda Respublika elmi konfransı materialları, Elm ve Tehsil, s. 129-149.

Memmedova, M. (2023e, Ekim*). Azerbaycan ve Anadolu Folklorunda doğum sonrası çocuklar için yapılan ritüeller.* Elyazma Kitabı Azerbaycan-Türkiye Elmi-Medeni Elageler Kontekstinde Beynelhalg Elmi-Nezeri Konferansın Materialları, Bakü, s. 318-324.

Memmedova, M. (2023f, Ekim). Azerbaycan ve Anadolu folklorunda çocuğu nazar, hal ve çileden korumak için yapılan yöntem ve ritüeller. 10.Uluslararası Çocuk ve Genclik Edebiyatı Sempozyumu, Kazan/Tataristan, s. 259-271.

Memmedova, M. (2024). Azerbaycan ve Anadolu folklorunda kırkbasma ve albasmadan korunma ritüel ve uygulamaları. *Klasik Divan Dil, Kültür ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(1), s.128-144.

Memmedova, M. ve Mirzeyeva, G. (2023, July). Custims and beliefs regarding the

khirktokme ceremony in Azerbaijan and Anatolia. 6th International Dede Korkut Conference of Turkish Culture, History and Litarature, s. 124-133.

Nebiyev, A. (2009). *Azerbaycan xalq edebiyatı*, Çıraq.

Örnek, S.V. (2015). *Geleneksel kültürümüzde çocuk*, BilgeSu yayıncılık.

Örnek, S.V. (2016). *Türk Halkbilimi*, BilgeSu.

Radini, E.S., Çev. Şanalmış, A. (2020). Doğumun ilk haftasında bebek ile ilgili hükümler. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 35, s. 679-702.

Rüstemzade, İ. (2023). *Qerbi Azerbaycan folkloru*. II.kitap, Elm ve Tehsil.

Sümbüllü, Y.Z. ve Ustavdic, E. (2012). Boşnak halk kültüründe doğum geçiş merasimi üzerine tespit ve değerlendirmeler. *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1(2), s. 5-31.

Vaqifqızı (Süleymanova), L. (2023). *Qerbi Azerbaycan folkloru.* I.kitap, Elm ve Tehsil.

Kaynak Kişiler

KK-1. Abbasova Naile Paşa kızı, 1982, Nahçivan ili, Şerur ilçesi, lise eğitimli, ev hanımı.

KK-2. Celilzade Metanet Reftar kızı, 1960, Füzuli şehri, lisans eğitimli, öğretmen.

KK-3. Demirova Gülşen Azizbala kızı, 1967, Hacıgabul ilçesi, Atbulag köyü, lise eğitimli, ev hanımı.

KK-4. Ekberova Sevinç Cavad kızı, 1971, Nahçivan ili, Ordubad ilçesi, Yukarı Eylis köyü, lise eğitimli, ev hanımı.

KK-5. Ekberova Aynur Cavad kızı, 1975, Nahçivan ili, Ordubat ilçesi, Yukarı Eylis köyü, lise eğitimli, aşçı.

KK-6. Esedova Könül Hüsameddin kızı,1983, Nahçivan şehri, lisans eğitimli, Şahbuz ilçesi Kayıt bölmesi başkanı.

KK-7. Esedova Hurşut İbrahim kızı, 1962, Nahçivan şehri, Ön lisans eğitimli, ev hanımı

KK-8. Hanlarova Günay Penah kızı, 1987, Füzuli şehri. Ön lisans eğitimli, kütüphane görevlisi.

KK-9. Hüseynli Leyla Azim kızı, 1982, Nahçivan ili, Kengerli ilçesi, Gıvrag köyü, lisans eğitimli, evdar hanım.

KK-10. Hüseynova Gözel Adıgözel kızı,1945, Nahçivan ili, Ordubad ilçesi, Yukarı Eylis köyü, lise eğitimli, ev hanımı.

KK-11. Hüseynova Şehla, Marks kızı,1961, Nahçivan ili, Ordubad ilçesi, Yukarı Eylis köyü, lise eğitimli, ev hanımı.

KK-12. İskenderova Yeter Hüseyn kızı, 1965, Nahçivan ili, Ordubat ilçesi, Tivi köyü,

lise eğitimli, ev hanımı.

KK-13. İmanova Vefa Gurban kızı, 1986, Naçivan ili, Ordubat İlçesi, Yukarı Eylis köyü, lise eğitimli, ev hanımı.

KK-14. Medetli Sefa Azim kızı, 1981, Nahçivan şehri, lisans eğitimli, ev hanımı.

KK-15. Memmedova Tehmine İsmayıl kızı, 1954, Nahçivan ili, Ordubat ilçesi, Y. Eylis Köyü, Ön lisans eğitimli, emekli.

KK-16. Mehdiyeva Afet Bayram kızı, 1966, Nahçivan ili, Culfa ilçesi,Yaycı köyü, lisans eğitimli, ev hanımı.

KK-17. Mirzeyeva Elmira İmran kızı, 1967, Nahçivan ili, Şerur ilçesi, Diyadin köyü, lise eğitimli, ev hanımı.

KK-18. Mirzeyeva Lale Yunis, 1963, Nahçivan ili, Şerur ilçesi, lise eğitimli, ev hanımı.

KK-19. Necefova Seltenet Yusif kızı, 1961, Nahçivan ili, Ordubad ilçesi, Anabat köyü, lisans eğitimli, hemşire.

KK-20. Şükürlü Elnure kızı, 1984, Şeki şeheri, lisans eğitimli, üniversitede koordinatör.

KK-21. Tağıyeva Roza Abdulla kızı, 1959, Bakü şehri, Elet kasabası, lise eğitimli, ev hanımı.

KK-22. Talıbova Mehseti İbrahim kızı, 1967, Nahçivan şehri, ön lisans eğitimli, ev hanımı.

KK-23. Mirzayeva Gumral Nizami kızı, 1983, Nahçıvan sehri, yüksek lisans eğitimli, araştırmacı.

KK-24. Tağıyeva Sevinc Memmed kızı, 1985, Salyan ilçesi, doktora öğrencisi, ev hanımı.

KUZEY MAKEDONYA'NIN YELOVYANE KÖYÜNDE HIDIRELLEZ GELENEĞİ KUTLAMALARI

Dr. Öğr. Üyesi Melek Nuredini[1]

Özet

Türk kültür dünyasında asırlardır bahar şenlikleri kapsamında kutlanan Hıdırellez, Kuzey Makedonya'nın farklı bölgelerinde bayram havasında düzenlenmektedir. Bu araştırmanın odak noktası, Kuzey Makedonya'nın Kalkandelen (Tetova) şehrine yakın, Şar Dağı'nın eteklerinde, Kosova'ya doğru uzanan bölgedeki Yelovyane köyüdür. Söz konusu bölgede Hıdırellez geleneği kutlamalarını hem tanıtma amaçlı hem de bilinirliğinin artması amaçlanmıştır. Araştırma, gözlem, mülakat ve görüşme yöntemleriyle veri toplayarak Yelovyane köyünde yıllardan günümüze kadar süregelen Hıdırellez kutlamalarını ve bu kutlamaların köy halkı üzerindeki sosyal ve kültürel etkilerini incelemeyi hedeflemektedir. Yelovyane köyündeki Hıdırellez kutlamalarında, köy halkı geleneksel kıyafetlerini giyerek, çeşitli etkinlikler için hazırlıklar yapmaktadır. Kutlamalar genellikle köy meydanında veya açık alanlarda gerçekleştirilir ve etkinlikler arasında danslar, şarkılar ve geleneksel oyunlar yer almaktadır. Özel bir gelenek olarak büyük ateşler yakılır ve etrafında toplanan köylüler, ateşin üzerinden atlama ritüelini gerçekleştirir. Bu ritüel, kötü enerjilerden arınmak ve şansa inanmak açısından önemli bir yer tutmaktadır. Yelovyane köyünde Hıdrellez kutlamaları, sadece bir geleneksel bayram olmanın ötesinde, köy halkının kültürel kimliğini ve toplumsal bağlarını güçlendiren bir etkinlik olarak önem taşır. Araştırma, Hıdırellez kutlamalarının bölge halkı için taşıdığı önemi, kutlama sürecinde yapılan hazırlıkları ve uygulanan gelenekleri inceleyerek, bu geleneksel ritüellerin toplumsal yapıyı nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Elde edilen veriler, Yelovyane köyündeki Hıdırellez kutlamalarının bölgedeki kültürel sürekliliği ve toplumsal dayanışmayı pekiştiren önemli bir gelenek haline geldiğini göstermektedir.

Anahtar kelimer: Hıdırellez, kutlama, gelenek, Yelovyane, bahar şenlikleri

1 Ministri of Education and Science- Bureau For Development of Education, meleknuredini@bro.gov.mk, ORCID: 0000-0001-9762-6648.

HIDIRELLEZ TRADITION CELEBRATIONS IN YELOVYANE VILLAGE OF NORTH MACEDONIA

Abstract

Hıdırellez, celebrated as part of spring festivals in Turkish cultural tradition for centuries, is organized in a festive atmosphere in various regions of North Macedonia. The focus of this research is on the village of Yelovyane, located at the foot of Mount Šar, near the city of Tetova (Kalkandelen) in North Macedonia, extending towards Kosovo. In this region, the aim is both to promote the Hıdırellez tradition and to increase its recognition. The research aims to examine the Hıdırellez celebrations in Yelovyane, which have been ongoing for many years, and their social and cultural impacts on the villagers by collecting data through observation, interviews, and conversations. During the Hıdırellez celebrations in Yelovyane, the villagers dress in traditional attire and prepare for various activities. The celebrations are typically held in the village square or open spaces, and activities include dances, songs, and traditional games. A special tradition involves lighting large bonfires, around which the villagers gather to perform the ritual of jumping over the fire. This ritual holds significant importance in terms of purification from bad energies and belief in good luck. In Yelovyane, the Hıdırellez celebrations are not only a traditional holiday but also an event that strengthens the cultural identity and social bonds of the villagers. The research examines the importance of the Hıdırellez celebrations for the local people, the preparations made during the celebration, and the traditions applied, revealing how these traditional rituals shape the social structure. The data obtained shows that the Hıdırellez celebrations in Yelovyane have become an important tradition that reinforces cultural continuity and social solidarity in the region.

Keywords: Hıdırellez, celebration, tradition, Yelovyane, spring

1.Giriş

Tarih, bir milletin kültür ve medeniyetini koruyan, atalardan kalan gelenek görenek olarak da bilinen kültürel öğelerden oluşan mirastır. "Göçebe bir millet olarak bilinen Türkler, gittikleri her yerde kendi kültür ve medeniyetini miras olarak bırakmış hem de yeni kültürlerden de etkilenmişlerdir" (Aras, 2002, s. 54). Türk kültür dünyasında asırlardır süregelen bir gelenek olan Hıdırellez, baharın gelişiyle birlikte kutlanan, doğanın uyanışını simgeleyen bir bayramdır. Hıdırellez, sadece Türkiye'de değil, Balkanlar ve Orta Asya'nın pek çok bölgesinde de kutlanan, köklü bir gelenektir. Uzun bir süre Balkan topraklarında yaşayan Türkler Hıdrellez geleneğini bu topraklarda devam ettirmiş, Balkanlarda yaşayan farklı milletlere bu mirası bırakmıştır. Bu gelenek, özellikle Kuzey Makedonya gibi Türk nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde bayram havasında ve coşkulu bir şekilde kutlanmaktadır. Kuzey Makedonya'nın farklı köylerinde Hıdırellez kutlamaları, halk arasında kültürel kimliğin korunmasına ve sosyal bağların güçlenmesine önemli bir rol oynamaktadır. Kuzey Makedonya'nın Yelovyane köyü, zengin kültürel geçmişi ve gelenekleri ile dikkat çeken bir yerleşim yeridir. Bölgedeki gelenekler, köy halkının tarihsel ve kültürel mirasını yansıtmaktadır. Bu gelenekler arasında Hıdrellez, köyün en önemli ve renkli bayramlarındandır. Hıdrellez, Türk ve Balkan kültürlerinde geniş bir kutlama alanına sahip olup, doğa ile olan güçlü bağları ve tarım toplumlarının ritüellerini temsil eder. Hıdırellez'in gelişi, ağaçların tomurcuklanması, ekinlerin ekilmeye başlanması, havaların ısınması, yani ilkbaharın gelişi anlaşılır. Türk dünyasında farklı isimlerle adlandırılan Hıdırellez Kuzey Makedonya'nın Kalkandelen şehrinde Hıdırlez olarak adlandırılarak yaşatılmaktadır. Yelovyane köyündeki Hıdırellez kutlamaları, sadece bir bayram olarak değil, aynı zamanda köy halkının kültürel kimliğini pekiştiren bir etkinliktir. Bu kutlamalar, köydeki toplumsal dayanışmayı artırır, bireyler arasındaki sosyal bağları güçlendirir ve kültürel mirası gelecek nesillere aktarma fırsatı sunar. Hıdırellez, köy halkı için yalnızca bir kutlama değil, aynı zamanda bir araya gelerek birlikte eğlenme, dans etme, yemek paylaşma ve dileklerde bulunma fırsatıdır. Bunun yanı sıra, Hıdırellez kutlamaları, bölgedeki genç nesillere eski geleneklerin aktarılmasında önemli bir araçtır. Gençler, büyüklerinin ve köyün ileri yaştaki üyelerinin katılımıyla bu kutlamalara katılarak, geçmişin izlerini günümüzdeki yaşamlarına taşırlar. Bu sayede, köydeki kültürel miras korunur ve bu gelenek, geleceğe aktarılır. Yelovyane köyünde Hıdırellez kutlamaların geleneksel bir etkisi olan kutlamaların yansıması yoluyla sürdürülen geleneklerin sürekliliği ve korunmasının önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

2.Yelovyane Köyü

Yelovyane köyünün coğrafya konumu, Şar Dağı'nın eteklerinde yer alır ve Şar Dağı'nın Kosova'ya doğru olan kısmındaki son yerleşim yeridir. Yelovyane köyü doğuda Gorno Placishte (Yukarı Palçişte), Dolno Palcishte (Aşağı Palçişte), Novake, Lisec ve Popova Şapka, güneyde Kamenyane, batıda Urvich ve Novo Selo (Yeni Köy) ile komşu olup, kuzeyde Kosova sınırına dokunmaktadır. Yelovyan köyünde yaşayan halk Makedonya sınırları içerisinde Torbeşler olarak bilinmektedir. Torbeşlerin ana dili Makedonca olup kendilerini Türk olarak tanıtmaktadır. Torbeşler, İslam dinine bağlıdır ve büyük çoğunluğu Sünni

Müslümandır. Yelovyane köyünde yaşayanların küçük bir kısmı hayvancılık ve tarımla; diğer bir kısım da çoğu börekçilik, kuruyemişçilik, tatlıcılık, kebapçılık vb. gibi mesleklerle uğraşmaktadırlar (Xhemaili A. , 2024). Yelovyane nüfusunun bir kısmı Kuzey Makedonya'nın yemek hizmetlerinde diğer bir kısmı ise yurt dışında çalışmaktadırlar. Günümüzde Yelovyane köyü büyük göç yaşanmaktadır. Göçün getirmiş olduğu hasarlardan biri de nüfusun azalmasıdır. Şu anda 120 kişinin yaşadığı bir köy olarak kalmıştır (Статистика, 2024). Göçle birlikte genç neslin farklı yerlere gitmesiyle köyde kalan yaşlı nüfus halâ köyde yaşamaktadır. Yelovyane'de bulunan devlet ilkokulu öğrenci sayısı olmadığı için kapanmaya mahkumdur. Yelovyane'nin ekonomisi, büyük ölçüde tarıma dayalıdır. Köyde yaşayanlar, yerel koşullara uygun olarak buğday, mısır, arpa ve çeşitli sebzeler yetiştirmekte; aynı zamanda hayvancılık ile de uğraşmaktadırlar. Keçi, koyun ve sığır gibi hayvanlar, köydeki ekonominin önemli bir parçasını oluşturur. Yelovyane'nin konumu, verimli toprakları ve sulama imkanları sayesinde tarımsal faaliyetler oldukça verimlidir.
Köylerde yeni binaların yapımı, çeşitli nedenlerden dolayı önemli bir süreçtir ve bu sürecin yönetimi, yerel halkın yaşam kalitesini doğrudan etkiler. Resim 1'de göründüğü gibi halkın ihtiyaçlarını karşılamak için, zor şartlar altında kalmamak için eski binaların yerine yeni binalar yapılmıştır. Köylerde yeni binaların yapılma gerekliliği, genellikle eski yapıların yetersizliği ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi ihtiyacı gibi nedenlere dayanır.

Görsel 1. Yelovyane Köyü

Eski binalar, zamanla yıpranmış ve günümüzün yaşam koşullarına uygun olmayan yapılar haline gelmektedir. Bu tür yapılar, genellikle sağlık, güvenlik ve konfor açısından yetersizdir. Ayrıca, doğal afetler (deprem, sel vb.) veya hızla değişen çevresel koşullar, eski yapıların dayanıklılığını daha da azaltabilir. Köy halkı, genellikle yeni binalara karşı iki farklı bakış açısına sahip olmaktadır. Bir yanda, eski yapıları daha geleneksel ve nostaljik bulanlar, yeni binaların köyün kimliğini

değiştireceğinden endişe etmektedir.

Görsel 2. Yelovyane Köyü Yukardan Görünümü

Bu görselde köyün uzaktan hangi konumda, nasıl bir yerleşkede bulunduğunu göstermektedir.

3.Yelovyane Köyünde Hıdırellez Şenlikleri

Yelovyane, Plog bölgesinde Hıdırellez şenlikleriyle tanınan bir köy olarak herkes tarafından bilinmektedir. Köy halkı, Hıdırellez kutlamalarını dini bayramlardan çok daha büyük bir hevesle kutlamaktadır. Kuzey Makedonya'nın diğer yerleşim yerlerinde yaşayan köy halkı Hıdırellez kutlamaları için köylerine gelmektedir. 4-6 Mayıs tarihlerinde kutlanan Hıdırellez bütün köy halkının bir araya geldiği nadir tatillerden sayılmaktadır. Geleneğin kutlanması için hazırlıklar birkaç ay önceden başlar. Hazırlıklar genelde giyim üzeredir. Kadınlar Hıdırellez kutlamaları için el yapımı yöresel oyki denilen yelekler, elbiseler, farklı işlemeli aksesuarlardan yapılmaktadır. Erkeklerin giyimi ise son zamanlarda modern kıyafetlerdir. Yerli halk Hıdırellez şenlik kutlamalarını köyün en yakın açık alanı olan düzlükte yapılmaktadır. Yediden yetmişe herkesin katıldığı bu kutlamada müzik eşliğinde halaylar oynanmaktadır. Müzik çalgıları genellikle davul ve zurna eşliğinde olur. Geleneksel müzik çalgıları Yelovyane halkının vazgeçilmezidir. Müzik eşliğinde oynanan halaylar genellikle gençlerin birbirlerini tanımak ve kendi örf ve adetlerini unutmamak için yapılmaktadır. Halay başı genellikle bekar erkek ve kızlar tarafından oynamaktadır. Yelovyane halkın evliliğin zamanında olması çok önemlidir, evlilik yaşının gelip geçtiği düşünülen kişilere evlenmesi için çevresindeki kişiler baskı yapar. Akrabalar yakıştırdıkları ya da iyi olduğunu düşündükleri kişileri birbirlerine tavsiye edip aracı olurlar. Yirmi beş yaşına kadar evlenemeyen kişilerin, özellikle kızların kısmetinin kapalı olduğuna, yaşı

ilerledikçe evlilik ihtimalinin gittikçe azaldığına inanırlar. Kısmetin açılması için akraba tavsiyeleri üzerine, o bölgede duasının kabul olduğuna inanılan kişilere başvurulur, çare olur ümidiyle kutsal kabul edilen mekânlara ve Hıdırellez günü yapılan dualara inanılır. Bu durumda bekarlar halay başı olmasının bir sebebi de evlenme çağına geldiklerini göstermektedir. Bekar kız ve erkekler bu şölende halay oynarken birbirlerini tanır, tören bittikten sonra farklı tarihlerde aileleri tarafından isteme merasimi gerçekleştirilir. Hıdırellez kutlamaları bu bakımdan bekarların birbirlerini beğenme, tanıma şöleni olarak da bilinir. Bu gibi kutlamalarda yapılan tanışmalar halk arasında bereketi simgelemektedir. Birkaç saat süren bu şenlik en son evlerde bütün ailenin bir arada yemek yemesiyle biter. Ailenin bir arada olması hem bereket hem de geleneklerini unutulmamasının bir bütünüdür. Bilindiği üzere Hıdırellez kutlamaları, yazın ve yeni bir yılın başlangıcı olarak nitelendirildiği için, yeni yıla yönelik üretim, verimlilik ve bereket açısından da olaya yaklaşılır ve bu yaklaşım adetlere, geleneklere de yansır (Uca, 2007, s. 254,).

Görsel 3: Açık Hava Etkinliklerinde Halkın Bir Araya Gelmesi

Görsel 3'te göründüğü gibi çoğunluğu kadın olmak üzere köy halkı açık alanda toplanmış; Kadınlar her zaman erkeklerden ayrı bir yerde toplanmaktadır. Kadınlar tarafı ve erkekler tarafı olarak da ayrılmaktadır. Köydeki geleneksel anlayışa göre, kadınlar ve erkekler belirli sosyal alanlarda birbirlerinden ayrı durur. Hıdırellez kutlamalarında, kadınlar ve erkekler, ayrı alanlarda dans eder, şarkılar söyler ve kendi ritüellerini gerçekleştirirler. Bu ayrım, toplumsal normlardan kaynaklanan

derin bir geleneksel düzeni yansıtır. Kadınlar, her zaman erkeklerden farklı bir alanda, daha dar bir çevrede toplanır ve erkekler, genellikle daha geniş alanlarda yer alır. Bu, sadece fiziksel bir ayrım değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir ayrımı da simgeler. Kadınlar genellikle daha samimi bir ortamda, birbirleriyle daha yakın bir şekilde sohbet eder ve ritüellere katılırken, erkekler daha dışa dönük bir şekilde kutlamaları sürdürürler. Bu ayrım, toplumdaki toplumsal cinsiyet rollerinin ne kadar güçlü bir şekilde var olduğunu gösterir. Kadınlar genellikle şenliklerdeki içsel faaliyetleri gerçekleştirirken, erkekler dışarıya dönük, görünür olan daha geniş sosyal etkinliklerde yer alır. Kadınların topluca bir araya gelerek halay çekmeleri, toplumsal dayanışma ve birlikteliği simgelerken; erkeklerin halayları ise daha gösterişli ve toplumsal prestiji yansıtan bir etkinliktir.

Görsel 4: Yeni Nesil Hıdırellez Kutlamaları

Görselde artık kutlama başlamış genç, bekar kızlar tarafından halaylar davul ve zurna eşliğinde oynanmaktadır. Bu iki enstrüman, halk müziğinin vazgeçilmez unsurlarındandır ve köydeki şenliklerin neşesini arttıran, insanların enerjisini yükselten müzik aletleridir. Davul, ritmik ve güçlü vuruşlarıyla katılımcıları harekete geçirirken, zurna, melodik tınısıyla şenliğe ayrı bir renk katar. Bu enstrümanlar eşliğinde halay çeken kadınlar, Yelovyane halkının geleneksel kültürünü yaşatarak, bu kutlamaları bir toplumsal etkinlik olmanın ötesinde bir kimlik gösterisine dönüştürürler. Kendi halay figürleri olan Yelovyane halkı kendi kültür ve adetlerini

her zaman korumaktadır. Kadınlar ve erkekler arasındaki ayrımlar, köydeki toplumsal normlara ve cinsiyet rollerine dayanır, ancak aynı zamanda bu ayrımlar, toplumsal düzenin korunmasına ve kültürel mirasın yaşatılmasına hizmet eder. Yelovyane halkı, geleneksel dansları ve müzikleriyle, köyün tarihî kimliğini ve sosyal bağlarını güçlü bir şekilde korumaktadır. Halaylar, sadece eğlencelik bir etkinlik değil, toplumsal dayanışma, kültürel mirasın korunması ve yerel kimliğin güçlendirilmesi açısından önemli bir rol oynamaktadır.

3.1. Hazırlıklar ve Geleneksel Ritüeller

Hıdrellez öncesinde köy halkı, çeşitli hazırlıklar yapar. Bu hazırlıklar arasında köyün çeşitli alanlarının süslenmesi, özel yemeklerin hazırlanması ve gençlerin bahar temizliği yapması bulunur. Kutlama gününden önce, evlerin çevresi ve köy meydanı çiçeklerle ve renkli süslerle donatılır (Xhemaili Q. , 2024). Bu süslemeler, doğanın uyanışını ve yeniden doğan yaşamın simgesini kutlamak amacıyla yapılır. Çiçekler, genellikle yerel türler kullanılarak yerleştirilir, bu da köy halkının doğaya olan derin bağını simgeler. Ayrıca, bazı yerlerde renkli ipler, yazmalar ve tülbentler gibi geleneksel eşyalarla süslenir. Evler ve meydanlar, sadece estetik açıdan güzelleştirilmekle kalmaz, aynı zamanda bereketin ve mutluluğun evlere girmesi temennisiyle hazırlanır. Süslemeler, toplumsal birlikteliği güçlendiren bir başka önemli öğedir ve her bireyin kutlamaya katkı sağlamasını teşvik eder. Bu, yalnızca fiziksel bir hazırlık değil, toplumsal aidiyetin ve kimliğin ifade bulduğu bir süreçtir.

3.2. Yemekler ve İkramlar

Hıdrellez, köyün geleneksel mutfağından lezzetlerin sunulduğu bir şölendir. Genellikle taze sebzeler, meyveler, börekler ve köy ekmeği gibi yiyecekler hazırlanır. Yelovyane halkı, arpa ve buğday ambarlarının bereketli olması için, Hıdrellez günü buralara "bereket taşı" koyarlar (Kalafat, 1997, s. 30). Özellikle koyun eti, bahar meyveleri ve sebzeleri, bu dönemde bolca tüketilir ve kutlamaların bir parçası olarak paylaşılır (İzeiroska, 2024). Bu yiyecekler, sadece beslenme amacını taşımakla kalmaz, aynı zamanda kutlamanın bereketini ve doğaya olan saygıyı simgeler. Yelovyane halkı, özellikle peynirli börekler, ıspanaklı börekler ve etli börekler gibi geleneksel tatları büyük bir özenle hazırlar. Börekler, geleneksel taş fırınlarda pişirilir ve sofralarda paylaşım kültürünü simgeler. Ayrıca, köy ekmeği de bugünün simgelerinden biridir ve her evde el yapımı ekmekler hazırlanır. Köyün geleneksel mutfağından sunulan lezzetler, bu kutlamaların sadece fiziksel bir parçası değil, aynı zamanda geleneksel değerlerin yaşatılması ve toplumun birlik içinde hareket etmesi anlamına gelir. Börekler, etli yemekler, bahar sebzeleri ve koyun eti, bu kutlamanın önemli sembolleridir. Bereket taşı ritüeli de tarımsal üretimin bereketli olacağına dair inançların simgesidir. Bu kutlamalar, Yelovyane halkının kültürel mirasını yaşatırken, aynı zamanda gelecek nesillere aktarılacak değerler oluşturur.

3.3. Müzik ve Dans

Yelovyane köyünde Hıdrellez, müzik ve dans ile dolu bir atmosferde kutlanır. Geleneksel Makedon-Türk müziği eşliğinde danslar edilir ve yerel şarkılar söylenir. Bu danslar genellikle halk oyunları şeklinde olup, toplumsal bağları güçlendiren etkinliklerdir (Sulejmani, 2024). Halk oyunları, köydeki toplumsal dayanışmayı ve aidiyet duygusunu pekiştirir. Halaylar ve diğer geleneksel danslar, sadece eğlenceli etkinlikler olmakla kalmaz, aynı zamanda köy halkının bir araya gelip, birlikte hareket etme ve ortak ritüelleri paylaşma arzusunun bir ifadesidir. Danslar, bireylerin kendilerini ifade etmeleri ve topluluğun bir parçası olma hissini güçlendiren önemli bir etkinliktir. Halaylar, davul ve zurna eşliğinde oynanır ve her yaş grubundan insan bu danslara katılır. Kadınlar ve erkekler, genellikle birbirinden farklı gruplar halinde dans eder, ancak kutlamaların ilerleyen saatlerinde, çoğu zaman tüm köy halkı birlikte dans eder.

3.4. Doğa ile Bağlantı

Hıdrellez, doğanın yeniden doğuşunu ve bereketi simgeler. Köy halkı, doğa ile olan bağlarını güçlendirmek amacıyla çeşitli ritüeller gerçekleştirir. Özellikle baharın gelişiyle doğaya dair dualar edilir ve doğadan toplanan bitkilerle çeşitli törenler yapılır (İbushoska, 2024). Doğanın uyanışının kutlandığı bu dönemde, köy halkı tarafından baharın gelişi ve doğanın bereketi için çeşitli dualar edilir. Özellikle bahar mevsiminin başlangıcında, köy halkı doğaya dair dileklerde bulunur ve bereketin artması için niyetler edilir. Dua ritüelleri, köylülerin tarımsal yaşamına doğrudan etki eden doğal elementlere odaklanır. "Toprak, su ve hava gibi temel öğeler, Hıdırellez dualarının merkezinde yer alır ve doğadan daha fazla bereket elde edilmesi için Allah'a dua edilir"(Xhemaili Q. , 2024). Bu dualar, sadece bir doğal döngüyü değil, aynı zamanda manevi bir bağ kurmayı da simgeler. Doğa, köylüler için yalnızca geçim kaynağı değil, aynı zamanda hayatın kaynağıdır ve bu ritüellerle doğa ile uyum içinde yaşama arzusunu pekiştirirler. Çiçeklerin ve otların toplanması, aynı zamanda doğanın iyileştirici gücüne inanılan bir gelenektir. Her bitki, kendine has şifalı özellikleri ve ritüel anlamları ile kullanılır (Xhemaili Q. , 2024). Bitkilerin toplanması ve geleneksel yöntemlerle kullanılması hem doğanın sağladığı nimetleri kutlamak hem de doğadan gelen enerjiyi kabul etmek için bir araçtır.

4.Yelovyane Köyünde Kadınlar Tarafından Giyinen Yöresel Kıyafetler

Yelovyane Köyü, Kuzey Makedonya'nın geleneksel kültürünü en iyi şekilde yansıtan yerleşim yerlerinden biridir. Buradaki toplumsal yaşamın önemli bir parçası olan geleneksel kıyafetler, köy halkının kültürel kimliğini, tarihsel geçmişini ve toplumsal rollerini simgeler. Kadınların giydiği yöresel kıyafetler, köyün geleneklerinin ve sosyal yapısının önemli bir parçasıdır. Bu kıyafetler sadece estetik bir unsur olmanın ötesinde, aynı zamanda toplumsal statü, yaş grubu, evlilik durumu ve kutlamalar gibi çeşitli anlamlar taşır. Hıdırellez kutlamalarına verdikleri önem Hıdırellez

kutlamaları için özel yapmış oldukları giyim ve geleneksel giysileridir. Yelovyane yerli halkı kendi manevi değerlerine sahip çıkmış, adet, gelenek ve göreneklerini tarih boyunca yaşatmaya gayret göstermiştir. Kadınların giydiği elbiseler, genellikle yerel dokumalar kullanılarak yapılır. Yün veya ipek gibi doğal malzemeler tercih edilir ve elbiseler, özel günlerde daha gösterişli hale gelir. Bu elbiseler, geleneksel Makedon el dokuma tekniklerine göre hazırlanır ve üzerine genellikle zengin işlemeler yapılır. Genellikle kadınlar bugün için oyki (oya) dedikleri ipek iplikten işlenilen yelekler örülür. Bu yelekler, özellikle Hıdırellez gibi özel günlerde kadınlar tarafından giyilir ve çok önemli bir kültürel değeri simgeler. İpek iplik kullanılarak yapılan bu yelekler, zarif ve estetik görünümleriyle dikkat çekerken, aynı zamanda toplumsal anlamlar taşır. Oyki yeleklerinin yapımında kullanılan ipek iplik, doğanın ve emeğin birleştiği bir materyal olarak, köy halkının doğayla olan bağını simgeler. Yeleklerin genellikle beyaz renkte olması, köydeki toplumsal normlara ve geleneklere dayanan önemli bir anlam taşır. Beyaz renk, temizlik, saflık ve yeni başlangıçlar ile ilişkilendirilir. Beyaz yelek giymek, özellikle bekar kadınlar ve yeni gelinler için anlamlıdır. Bu, kadının evlenmemiş olduğunu veya yeni evlendiğini gösteren bir semboldür. Bu yelekler, sadece görsel bir şıklık değil, aynı zamanda toplumsal statü ve evlilik durumu ile de ilişkilidir. Geleneksel olarak beyaz etekler, dönemin kırsal yaşamına uygun olarak uzun, rahat ve kullanışlıdır.

Görsel 5: Hıdırellez Şenliklerinde Bekar Kızların Tercih Ettiği Geleneksel Giysiler

Yelovyane halkının yöresel giysileri görselde de göründüğü gibi kendine has bir giyim biçimidir. El yapımı olan bu giysiler Hıdırellez kutlamalarında ve düğünlerde de giyilmektedir. Bekar kızların giydikleri bu giysiler onların evlenme çağına geldiklerini göstermektedir.

Resim 6'da bir yeni gelinin kaynanasıyla çekilmiş fotoğrafıdır. Yeni gelinler Hıdırellez ve düğün kutlamalarında genellikle beyaz renkte ipek şalvarlar giymektedir. Şalvarların üst kısmı ise oya işlemesiyle dikilmiş gömlekten oluşur. Gelinler genellikle evin dışına çıktıklarında üstlerine siyah zıbançe adı verilen yünden yapılan kabanlar giymektedirler her yeni gelinin elinde dantelden yapılmış yeni gelin şemsiyeleri vardır. Farklı desen, motif ve kumaşlardan yapılan bu şemsiyeler sadece yeni gelinler tarafından kullanılmaktadır. Gelinlerin giydiği yöresel kıyafetler, sadece elbiseyle değil, aynı zamanda takılar ve aksesuarlarla da tamamlanır. Altın ve gümüş takılar (bilezikler, kolyeler, küpeler), gelinin kıyafetini zenginleştirir ve toplumsal statüsünü ifade eder. Bu takılar, gelinin ailesinin ekonomik durumunu ve sosyal konumunu simgeler.

Görsel 6: Yeni Gelinlerin Giydiği Yöresel Gelinlikler

Beyaz oyki (oya) yelekler, köydeki kadınların toplumsal rollerini, evlilik durumlarını ve geleneksel yaşam biçimlerini simgeler. Beyaz renk, temizlik, bereket ve doğanın yeniden doğuşu ile ilişkilendirilirken, oyki yelekleri köy halkının kültürel kimliklerini pekiştiren önemli unsurlardır. Bu kıyafetler, doğanın döngüsü ve toplumsal değerler ile sıkı bir ilişki içindedir ve Yelovyane Köyü'nün zengin kültür mirası ile uyumlu bir şekilde gelecek nesillere aktarılmaktadır.

Görsel 7: Yelovyane Köyünde Erkek Yöresel Kıyafet

Yukarıda gösterilmiş olan görselde erkeklerin yöresel kıyafetleri görülmektedir. Kıyafetler gömlek, yelek, oya işlemeli çiçekli yazmalardır. Düğün, dernek, Hıdırellez kutlamalarında bu giysiler erkekler tarafından giyilmiştir. Gömlek erkeklerin giydiği geleneksel gömlekler genellikle yumuşak kumaşlardan yapılır. Gömleklerin yün veya pamuklu malzemelerden yapılması, iklimsel koşullara uygunluğunu sağlarken, aynı zamanda köyün el sanatları ve işçilik geleneğiyle de uyumlu olur. Gömlekler, genellikle beyaz ya da açık renklerde olup, basit ama zarif bir tasarıma sahiptir.

Yelek geleneksel kıyafetlerinde önemli bir yer tutar. Yelekler, yün malzemeden yapılır ve sıklıkla düğmeli veya kumaşla işlenmiş detaylarla süslenir. Yeşil, koyu kahverengi gibi renkler, erkeklerin giydiği geleneksel yeleklerde yaygın olarak görülür. Yelekler, yalnızca şıklık değil, aynı zamanda toplumsal statüyü simgeler.

Oya işlemeli çiçekli yazmalar erkeklerin geleneksel kıyafetlerinde önemli bir aksesuar olarak bulunur. Bu yazmalar, genellikle ipek ya da yün ipliklerle işlenmiş olup, doğal motifler ve geleneksel desenler taşır. Çiçek motifleri ve oya işçilikleri, köy halkının doğaya olan bağlılığını simgelerken, aynı zamanda sanatsal ifadeyi ve geleneksel el sanatlarını yansıtır.

Pantolonlar yün malzemeden yapılır. Pantolonlar, geniş ve rahat bir kesime sahip olup, köydeki günlük yaşamın ihtiyaçlarına göre tasarlanmıştır. Bu pantolonlar hem rahatlık hem de işlevsellik açısından önemli olup, geleneksel kutlamalar sırasında giysiyi tamamlayan unsurlar arasında yer alır.

Günümüzde ise nadiren giyinen bu giysiler, hiç kimse tarafından tercih edilmemektedir. Erkeklerin yöresel kıyafetleri, köydeki kültürel kimlik, toplumsal normlar ve günlük yaşamla bağlantılı olarak şekillenmiştir. Ancak, zaman içinde bu geleneksel giysilerin kullanımı azalmış ve modernleşme süreciyle birlikte çok

daha nadir hale gelmiştir. Bu durum, toplumsal değişimin ve kültürel evrimin bir yansımasıdır.

Görsel 8: Yelovyane Köyünde Erkek Yöresel Kıyafetleri

5.Sonuç

Yelovyane köyü Hıdırellez kutlamalarına büyük önem vererek kendi örf ve adetlerini her yıl ilkbahar mevsiminde Hıdırellezi bir gelenek haline getirmiştir. Hıdırellez bütün Türk topluluklarında olduğu gibi Kuzey Makedonya halkı arasında da büyük önemi vardır. Bu önem birkaç ay öncesinden hazırlıklara başlamasından da belli olmaktadır. Kadınlar tarafından özel kıyafetlerin dikilip işlenmesi Hıdırellez'in önemini göstermektedir. Bilinen Hıdırellez "Yeşillenme Adeti", "Kısmet Kapama ve Açma Adeti", "Küpten Dilek Çekme", "Hıdırellez Çömleği" ve "Martifal Çekme", "Martifal Manileri" gibi adet ve uygulamalar hala Yelovyane halkı tarafından devam etmektedir. Kuzey Makedonya'nın Yelovyane Köyü'nde Hıdrellez, yalnızca bir bayram değil, aynı zamanda kültürel mirası yaşatan, toplumsal bağları güçlendiren ve doğayla olan derin bağı pekiştiren bir etkinliktir. Bu geleneksel kutlamalar, köy halkının tarihsel köklerini ve kültürel değerlerini

koruyarak geleceğe taşır. Yelovyane'nin Hıdrellez kutlamaları, bölgenin zengin kültürel dokusunu yansıtan, renkli ve anlamlı bir gelenek olarak yaşamaya devam etmektedir. Yelovyane'de Hıdırellez, sadece bir eğlence aracı değil, aynı zamanda toplumsal bağları güçlendiren, halkın kültürel hafızasını yaşatan ve birleştirici bir rol üstlenir. Hıdırellez kutlamaları, köy halkının kültürel geçmişini gelecek nesillere aktarmak için büyük bir fırsattır. Bu geleneksel kutlamalar, bölgenin zengin kültürel dokusunu ve insanlarının yaşam tarzını yansıtarak, Yelovyane'nin tarihsel kimliğini ve kültürel değerlerini yaşatarak, bu kutlamalarla sadece geçmişi hatırlamakla kalmayacak, aynı zamanda köyün kültürel mirasını daha da derinleştirerek sürdüreceklerdir.

Kaynakça

Aras, E. (2002). Türklerde Hıdırellez Geleneği". Millî Folklor(14).

Статистика, Д. з. (2024). Систем за електронско прибирање на податоци (еСтат). Retrieved from Државен завод за статистика: https://www.stat.gov.mk/eStat.aspx

İbushoska, A. (2024). Hıdırellez Kutlamalrı. (M. Nuredini, Interviewer) Jelovjane.

İzeiroska, U. (2024). (M. Nuredini, Interviewer) Kalkandelen.

Kalafat, Y. (1997, Kasım). Türklerde Bereket Motifi. Türk Dünyası Tarih Dergisi.

Sulejmani, R. (2024). Hıdırellez Kutlamaları. (M. Nuredini, Interviewer) Jelovjane.

Uca, A. (2007). In The Turkish Society Hıdrellez Or May Sixth -II. A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi(35), pp. 251-283.

Xhemaili, A. (2024). Hıdırellez Kutlamaları. (M. Nuredini, Interviewer) Kumanovo.

Xhemaili, Q. (2024). Hıdırellez Kutlamaları Jelovjane. (M. Nuredini, Interviewer) Kalkandelen.

DİL, KÜLTÜR VE MEDENİYET BAĞLAMINDA BALKANLARDA TÜRK JANDARMASI

Dr. Muhammet Yıldırım[1]

Özet

Kültür, bir toplumun hem maddi hem de manevi unsurlarını kapsayan geniş bir kavramdır. Maddi kültür unsurları, toplumların günlük yaşamlarında fiziksel olarak var olan somut nesnelerden oluşur. Bu unsurlar; mimari yapılar, giyim kuşam, araç-gereçler ve teknolojik ürünler gibi dokunulabilir öğeleri içerir. Öte yandan, soyut kültür unsurları; bir toplumun düşünsel dünyasını, inanç sistemlerini, değer yargılarını ve normlarını kapsar. Örneğin; gelenekler, dini inançlar, etik kurallar ve dil gibi öğeler toplumların kültürel kimliğini şekillendiren ve aktaran soyut unsurlardır. Dil, kültürün en önemli taşıyıcılarından biri olarak öne çıkar. Bir toplumun dili, o toplumun kültürel birikimini, tarihsel deneyimlerini ve değer sistemlerini yansıtır. Bu bağlamda dil ve kültür arasında sürekli bir etkileşim söz konusudur. Dil; kültürel mirasın kuşaktan kuşağa aktarılmasında, kültürel kimliğin korunmasında ve toplumsal değerlerin yaşatılmasında hayati bir rol oynar. Jandarma teşkilatının Balkanlardaki görevleri bu çerçevede incelendiğinde teşkilatın bölgedeki varlığının sadece güvenliği sağlamaya yönelik değil aynı zamanda yerel kültürel unsurlarla etkileşim kurma, bu unsurları tanıma, geliştirme ve gelecek nesillere aktarma üzerine de kurulu olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmada, jandarma teşkilatının Balkanlarda üstlendiği görevler, dil, kültür ve medeniyet ilişkisi bağlamında detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Araştırma verileri, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile toplanmıştır. Bu teknik, araştırmacının katılımcılarla esnek ve derinlemesine bir iletişim kurmasına olanak tanımış, katılımcıların dil, kültür ve medeniyet ile ilgili deneyim ve görüşlerinin ayrıntılı bir şekilde anlaşılmasını sağlamıştır. Sonuç olarak, jandarma teşkilatının Balkanlarda gerçekleştirdiği görevlerin dil, kültür ve medeniyet boyutunda derinlemesine bir analizi yapılmış, bu görevlerin bölge halkıyla olan etkileşimlerinde nasıl bir rol oynadığı ortaya konmuştur. Bu bağlamda, jandarma teşkilatının Balkanlardaki faaliyetlerinin sadece güvenlik sağlama işleviyle sınırlı kalmadığı, aynı zamanda bölgenin kültürel dokusuna da katkıda bulunduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: dil, jandarma, kültür, medeniyet, Türkçe eğitimi

1 Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, muhammet.yildirim@jsga.edu.tr, ORCID:0000-0002-1657-8312.

THE TURKISH GENDARMERIE IN THE BALKANS IN THE CONTEXT OF LANGUAGE, CULTURE, AND CIVILIZATION

Abstract

Culture is a broad concept that encompasses both the material and intangible elements of a society. Material cultural elements consist of tangible objects that physically exist in the daily lives of societies. These elements include touchable items such as architectural structures, clothing, tools, and technological products. On the other hand, intangible cultural elements encompass the intellectual world, belief systems, value judgments, and norms of a society. For instance, traditions, religious beliefs, ethical rules, and language are abstract components that shape and transmit the cultural identity of societies. Language stands out as one of the most significant carriers of culture. The language of a society reflects its cultural accumulation, historical experiences, and value systems. In this context, a dynamic interaction exists between language and culture. Language plays a vital role in the transmission of cultural heritage across generations, the preservation of cultural identity, and the sustenance of societal values. When examining the duties of the gendarmerie organization in the Balkans within this framework, it becomes evident that the presence of the organization in the region is not solely aimed at ensuring security but also involves engaging with local cultural elements, recognizing, developing, and transmitting them to future generations. This study provides a detailed analysis of the tasks undertaken by the gendarmerie in the Balkans, focusing on the relationship between language, culture, and civilization. The research data were collected using a semi-structured interview technique. This method allowed the researcher to establish flexible and in-depth communication with participants, enabling a detailed understanding of their experiences and perspectives on language, culture, and civilization. Consequently, the study conducted an in-depth analysis of the gendarmerie's missions in the Balkans from the perspective of language, culture, and civilization, revealing the role these missions played in interactions with the local population. In this context, it was observed that the gendarmerie's activities in the Balkans were not confined to maintaining security but also contributed to the cultural fabric of the region.

Keywords: Culture, Civilization, Gendarmerie, Language, Turkish education

1. Giriş

Kültür kavramı, sosyal bilimlerde en çok tartışılan ve tanımlanması en zor olan kavramlardan biridir. Kültür, genel olarak bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, örf ve adetler gibi unsurlardan oluşan karmaşık bir bütündür (Karadeniz & Aybek, 2019). Bu bağlamda, kültür, bireylerin toplumsal yaşamları içinde edindikleri deneyimlerin ve değerlerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Kültürün tanımı, farklı disiplinler tarafından değişik şekillerde ele alınmaktadır. Örneğin, sosyal antropoloji perspektifinden bakıldığında, kültür, bireylerin sosyal etkileşimleri ve deneyimleri aracılığıyla şekillenen bir olgu olarak görülmektedir (Levendoğlu, 2023). Bu bağlamda, kültür, sadece maddi unsurları değil, aynı zamanda manevi değerleri de içermektedir. Bu tanım, kültürün birey ve toplum arasındaki etkileşimi nasıl şekillendirdiğini anlamak açısından önemlidir. Alan yazında yapılan araştırmalarda da açıkça görülebilmektedir ki kültür kavramı, çok sayıda tanım ve bakış açısı içeren karmaşık bir olgudur. Bu karmaşıklık, kültürün bireyler ve toplumlar arasındaki etkileşimdeki rolünü anlamak için farklı disiplinlerin katkılarına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Kültürün kuşaktan kuşağa aktarılmasında ve korunmasında en büyük araçlardan birsinin dil olması; kültür kavramını, dil bilimleri ve anadili eğitimi alanlarında çalışan araştırmacıların da araştırma sahası haline getirmiştir.

Dil ve kültür arasındaki ilişki, sosyal bilimler ve dilbilim alanlarında önemli bir araştırma konusu olmuştur. Dil, bireylerin düşüncelerini, duygularını ve sosyal ilişkilerini ifade etme aracı olarak işlev görürken, kültür bu ifadelerin anlamını ve bağlamını belirleyen bir çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda, dil ve kültür birbirini tamamlayan ve etkileyen unsurlar olarak değerlendirilmelidir. Ugan vd. (2016) dil ve kültür arasında doğrudan bir ilişkinin olduğunu ifade etmektedirler. Doğru ve Dombaycı (2023) da dilin düşünce üzerindeki etkisini ele alarak, dilsel görelilik kavramının dil-kültür ilişkisini şekillendirdiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, dilin düşünce kalıplarını belirlediğini kültürün de bu kalıpların içeriğini oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Kültür, dilin öğrenilmesi ve kullanılması sürecinde de önemli bir yer tutar. Dil öğretiminde sadece dil kurallarının öğretilmesinin yeterli olmadığı, aynı zamanda o dilin sosyal ve kültürel yapısının da öğretilmesi gerekliliği açıktır. Bu yaklaşım, dil öğreniminin kültürel bir bağlamda gerçekleşmesi gerektiğini ortaya koyar. Sarıkaya (2016), yabancı dil öğreniminin, o dilin konuşulduğu kültürün de öğrenilmesiyle yakından ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Kültürel unsurların dil öğretimine aktarılması, öğrencilerin dil ve kültür arasındaki bağı kavramalarına yardımcı olur. Gülden (2023), dil öğretiminde kültürün önemini vurgulayarak, bireylerin hedef dilin toplumuna uyum sağlamaları için kültürün tanıtılmasının gerekliliğini belirtmektedir.

Yukarıda anılanlardan hareketle diyebiliriz ki dil ve kültür arasındaki ilişki, bireylerin sosyal etkileşimleri ve kimlik inşaları açısından hayati bir öneme sahiptir.

Dil, kültürel değerlerin ve normların aktarımında bir araç işlevi görürken, kültür de dilin anlamını ve kullanımını belirleyen bir çerçeve sunmaktadır. Bu nedenle, dil ve kültürün birbirinden ayrı düşünülmesi mümkün değildir ve eğitim süreçlerinde bu iki unsuru bir arada ele almak, dil öğrenimini daha etkili hale getirecektir.

Türk dili ve kültür arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmaların dilin kültürel kimlik oluşturmadaki rolü, dil öğretiminde kültürel unsurların entegrasyonu, Türk edebiyatının kültürel yansımaları ve Türkçe'nin farklı coğrafyalardaki kullanımı gibi konular etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Moralı ve Göçer (2019) yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında kültürü ele alan çalışmaların genellikle ders kitapları ve metinler ile ilgili olduğunu belirtmektedir. Bu araştırma bu manada dil kültür ve medeniyet bağlamına farklı bir açıdan bakmayı amaçlamaktadır. Dil, kültür ve medeniyet kavramları arasındaki ilişkilerin farklı mecralardaki görünümünü incelemenin farklı aktörlerin dil, kültür ve medeniyet çerçevesindeki faaliyetlerinin ortaya konulmasının Türkçe öğretiminde kullanılan materyallerin ve yöntemlerin geliştirilmesine katkıda bulunacağı değerlendirilmektedir.

Bu araştırmada, araştırmacının Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisinde görev yapıyor olması dil, kültür ve medeniyet kavramlarına jandarma teşkilatının üstlendiği görevler bağlamında, farklı bir aktör gözünden bakılabilmesine olanak sağlamıştır.

Jandarma Genel Komutanlığı personeli dünyanın değişik bölgelerinde meydana gelen krizlerin önlenmesi ve bölgesel barışın yeniden tesisi maksadıyla; BM, AB ve NATO bünyesinde icra edilen Barışı Destekleme ve Koruma (BDK) Harekâtına katılım sağlamaktadır (www.jandarma.gov.tr).

1.1. Amaç

Bu çalışmanın amacı, jandarma teşkilatının Balkanlarda gerçekleştirdiği görevlerin dil, kültür ve medeniyet bağlamında incelenmesi yoluyla dil ve kültür arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Bu sayede Türkçe öğretiminde kullanılan materyallerin ve yöntemlerin geliştirilmesine katkıda bulunmak amaçlanmaktadır.

Bu çalışma, jandarma teşkilatının Balkanlarda kültürel dokuyla olan ilişkisini ortaya koyarak, jandarma teşkilatının sadece kolluk kuvvetleri olarak değil, aynı zamanda kültürel arabulucular olarak da nasıl işlev gördüklerini ortaya koymak suretiyle dil, kültür ve medeniyet bağlamında jandarma teşkilatının bölgedeki faaliyetlerini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

1.2.Önem

Bu çalışma, kültür ve medeniyet kavramlarının daha önce dil eğitimi ve kültürel etkileşim konularında ele alınmayan yeni bir aktör, yani jandarma teşkilatı üzerinden değerlendirilmesi açısından özgün bir nitelik taşımaktadır. Bu çalışma, aynı

zamanda jandarma teşkilatının kültürel etkileşim boyutunda üstlendiği rollerin daha önce yeterince ele alınmamış olması bakımından da özgün bir nitelik taşımaktadır. Balkanlarda üstlendiği görevlerde jandarma personelinin yerel kültür ve dil ile kurduğu ilişkinin anlaşılmasının dil öğretiminde kritik bir rolü olan dil ve kültür ilişkisinin çerçevesinin genişletilmesine katkı sağlayacak olması açısından önem arz etmektedir. Mevcut araştırma, dilin kültürel kimliğin korunması ve aktarılmasındaki rolüne ışık tutarken dil ve kültürün güvenlik politikaları içerisindeki önemine dair yeni bir bakış açısı geliştirilmesine de olanak sağlayacak olması açısından önemlidir.

2. Yöntem

Bu araştırmada, Bosna-Hersek ve Kosova'da görev üstlenen jandarma personelinin üstlendikleri görevleri dil, kültür ve medeniyet bağlamında ele aldıkları görüşleri incelendiği için nitel araştırma desenlerinden durum araştırması deseni kullanılmıştır. Creswell (2019), durum araştırmasını, belirli bir konuyla ilgili ayrıntılı bilgi edinmeyi amaçlayan bir yöntem olarak tanımlamaktadır. Bu yöntemde, katılımcıların deneyimleri üzerine veri toplanır ve bu veriler analiz edilerek incelenir. Durum araştırması, nitel araştırma desenleri arasında önemli bir yere sahiptir ve sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu araştırma türünün güçlü yönleri, derinlemesine veri toplama yeteneği, bağlamın anlaşılmasına katkısı ve karmaşık olguların incelenmesine olanak sağlamasıdır. Özellikle, durum araştırması, belirli bir olay, durum veya birey üzerinde yoğunlaşarak, o bağlamda derinlemesine bilgi edinmeyi mümkün kılar (Özdemir, 2023; Çapar ve Ceylan, 2022). Durum araştırması katılımcıların deneyimlerini ve perspektiflerini anlamaya yönelik derinlemesine veri toplamaya imkân sunmaktadır. Bu bağlamda, yarı yapılandırılmış görüşmeler ve gözlem gibi nitel veri toplama yöntemleri kullanılarak, katılımcıların yaşadığı olayların ve durumların anlamı daha iyi kavranabilir (Budak, 2024; Polat, 2022). Ayrıca, durum araştırmaları, belirli bir bağlamda olayların nasıl geliştiğini ve etkileşimlerin nasıl gerçekleştiğini inceleyerek, karmaşık sosyal dinamikleri anlamaya yardımcı olur (Çapar ve Ceylan, 2022; Demir, 2024).

2.1. Veri Toplama Aracı

Yarı yapılandırılmış görüşmeler, nitel araştırmalarda sıkça kullanılan bir veri toplama aracıdır ve belirli özellikleri ile dikkat çeker. Bu görüşme türünün öne çıkan özellikleri arasında esneklik, derinlemesine veri toplama, katılımcı odaklılık, sosyal etkileşim ve veri analizi için uygunluk bulunmaktadır. Polat (2022), yarı yapılandırılmış görüşmelerde, görüşmecinin sorularını önceden hazırlayarak olabildiğince açık ve anlaşılır hale getirmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Görüşme sırasında ise soruların tam olarak anlaşılamadığı veya beklenmedik sorunların ortaya çıktığı durumlarda, soruları yeniden düzenleyip düzelterek katılımcıya sorması gerektiğini ifade etmektedir.

Bu araştırmada araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme

formları kullanılarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

2.2. Örneklem Grubu

Yarı yapılandırılmış görüşmeler yaparken katılımcı grubunun belirlenmesi, araştırmanın geçerliliği ve güvenilirliği açısından kritik bir aşamadır. Araştırma soruları ve hedefleri doğrultusunda, katılımcıların belirli bir deneyim veya bilgi birikimine sahip olmaları önemlidir. Bu bağlamda, amaçlı örnekleme yöntemleri, katılımcıların belirlenmesinde sıklıkla tercih edilmektedir. Amaçlı örnekleme, nitel araştırmalarda sıkça kullanılan bir örnekleme yöntemidir ve belirli bir araştırma amacına ulaşmak için katılımcıların seçilmesinde stratejik bir yaklaşım sunar. Bu yöntemin öne çıkan özellikleri arasında, belirli kriterlere göre katılımcıların seçilmesi, derinlemesine bilgi edinme imkânı ve araştırmanın geçerliliğini artırma potansiyeli bulunmaktadır. Amaçlı örnekleme, sınırlı kaynakların en etkin kullanımı için bilgi bakımından zengin vakaların belirlenmesi ve seçilmesi için nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan bir tekniktir (Yağar ve Dökme, 2018). Bu araştırmanın örneklem grubu Bosna-Hersek'te ve/veya Kosova'da görev almış 1 subay, 4 astsubaydan oluşmaktadır. Katılımcıların görevleri gereği kimliklerinin anlaşılmasına sebebiyet verebilecek demografik bilgiler görev yeri ve görev tanımı bilgilerine yer verilmemiştir. Personel ile görüşme yapılabilmesi için Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Başkanı oluru ile kurum izni alınmıştır.

2.3. Veri Toplama Süreci ve Verilerin Analizi

Katılımcılar ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler esnasında katılımcıların izni ve bilgisi dahilinde ses kaydı alınmış ardından ses kayıtları araştırmacı tarafından yazıya çevrilmiştir. Program kaynaklı yazım hataları düzenlendikten sonra katılımcılara gönderilerek incelemeleri ve onaylamaları istenmiştir. Verilerin analize uygun hale getirilmesinin ardından temel nitel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Veriler kodlanmış benzer kodlar birleştirilerek temalar oluşturulmuştur. Bu temalar, araştırmanın ana bulgularını ve katılımcıların deneyimlerini yansıtmaktadır. Aydın (2023), temaların belirlenmesi ile araştırmacının verileri daha derinlemesine anlamasının mümkün olduğunu vurgulamaktadır.

3. Bulgular

Araştırma sürecinde yarı yapılandırılmış görüşmeler ile elde edilen verilere dayalı olarak temel bir nitel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Temel nitel veri analizi, nitel araştırma yöntemleri arasında yer alan ve özellikle sosyal bilimler alanında yaygın olarak kullanılan bir analiz türüdür. Çelik vd. (2020) temel nitel veri analizinin araştırmacının verileri organize etmesine ve anlamlı temalar veya kategoriler oluşturmasına yardımcı olduğunu belirtmektedir. Verileri anlamlandırmak için tematik analiz yöntemi kullanılmıştır. Tematik kodlama, nitel veri analizinde kullanılan bir yöntemdir ve araştırmacıların verilerdeki belirli temaları ve kalıpları

tanımlamalarına yardımcı olur. Burak ve Clarke (2006) tematik kodlamayı, araştırmacının verilerden anlamlı çıkarımlar yapabilmesi için kritik bir araç olarak tanımlamaktadır. Bu yöntemle veriler belirli ana temalar altında bir araya getirilip içerikler kodlanmıştır.

3.1. Kültür ve Medeniyet Teması

Bu temada jandarma personelinin Bosna-Hersek ve Kosova'daki kültürel bağları nasıl güçlendirdiği, Osmanlı-Türk mirasının halk üzerindeki etkisi ve jandarmanın yerel halkla olan etkileşimleri "Osmanlı Mirası ve Bağlar", "Kültürel Benzerlikler", "Modernleşme ve Farklılıklar", "Jandarmanın Balkanlarda Kültürel Faaliyetlerdeki Rolü" ve "Kültürel Benzerliklerin Eğitime Dahil Edilmesi" alt temalarıyla kodlanarak ele alınmıştır.

3.1.1. Osmanlı Mirası ve Bağlar

Tüm katılımcılar Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlarda bıraktığı kültürel mirasın derin etkilerinden bahsetmiştir. Özellikle Kosova ve Bosna'da, yerel halkın Türkiye'yi ve Türk askerlerini tarihsel bir devamlılık olarak gördüğü vurgulanmıştır. Katılımcılar, yerel halkın Türk askerlerini gördüklerinde hissettikleri güven ve sevgi üzerine sıkça durmuştur. Birinci katılımcı bu durumu "Bayrağımızı görünce çocuklar arkamızdan koşuyordu. Hala bizden bir şeyler bekliyorlar. Eskiyi arıyorlar." sözleriyle ifade ederken ikinci katılımcı da "Türk bayrağını görünce sarılmaları, güvende hissetmeleri bize olan bağlılıklarını gösteriyor." ifadelerine yer vermiştir.

3.1.2. Kültürel Benzerlikler

Katılımcılar, günlük hayatta karşılaştıkları kültürel benzerliklerin hem jandarma personelinin motivasyonunu artırdığını hem de halkla daha yakın ilişkiler kurulmasına olanak sağladığını belirtmiştir. Düğünler, yemekler ve folklorik unsurların Türkiye'dekilerle büyük benzerlikler gösterdiği anlaşılmaktadır. Üçüncü katılımcı "Müziklerin, düğünlerin Türkiye'dekine ne kadar benzediğini gördüm. Aşina olduğumuz şeylerdi." diyerek durumu özetlemiştir.

3.1.3. Modernleşme ve Farklılıklar

Bazı katılımcılar, özellikle genç nesillerin Batı kültürünün etkisinde olduğunu belirtmiş ve bu durumun geleneksel Osmanlı-Türk kültüründen bir kopuş yarattığını vurgulamıştır. Dördüncü katılımcı "Gençlerde çok fazla Batı özentisi var. Bar kültürü çok yaygın. Bizde metropolde gördüğümüz bir gece hayatı Kosova'da küçük kasabalarda bile mevcut." ifadeleri ile hem kendi içlerindeki kuşaklar arası farklılığa hem de Türk kültüründen kopuşa işaret etmiştir.

3.1.4. Jandarmanın Balkanlardaki Kültürel Faaliyetlerdeki Rolü

Jandarma personeli asli görevi olan güvenlik faaliyetleri dışında pek çok kültürel faaliyette yer almış, pek çok kültürel faaliyetin de gerçekleştirilmesine olanak sağlayan barış ve güven ortamını tesis etmiştir. Bu alt tema altında oluşturulan kodlamalarla Türk jandarmasının Balkanlardaki kültürel faaliyetlere olan katkısı detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

3.1.4.1. Düğün ve Festivallere Katılım

Katılımcılar, yerel düğün ve festivallere katıldıklarını ve halkla bu sayede daha yakın bağlar kurduklarını belirtmiştir. Özellikle Balkan düğünleri ve kıyafetleri, jandarma personeli için hem tanıdık birere unsur olarak ön plana çıkmış hem de yerel halkla bir kaynaşma noktası olmuştur. Beşinci katılımcı Kosova'da geleneksel olarak düzenlenen "Domates Festivali"nin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için önemli görevler üstlenmiştir. Dördüncü katılımcı "Bu küçük ama anlamlı etkinlikler halkla bizi daha yakınlaştırdı." ifadelerine yer vermiştir. "Onların düğünlerinde birlikte oynadığımızı, onlara eşlik ettiğimizi hatırlıyorum. Yerel kıyafetleri çok güzeldi, biz de onlarla birlikte olunca çok mutlu oluyorlardı." ifadeleri de jandarma personelinin kültürel faaliyetler içerisinde etkin olarak yer aldığını göstermesi açısından kıymetli olarak görülmektedir. Üçüncü katılımcı da "Müzikler ve düğün kıyafetleri bizimkilere çok benziyordu. Onların düğünlerinde bulunmak ve eşlik etmek büyük bir bağ kurmamızı sağladı." diyerek kurulan kültürel bağlara vurgu yapmıştır.

3.1.4.2. İftar Çadırları ve Ramazan Etkinlikleri

Ramazan ayına denk gelen görevlerde, jandarma personelinin iftar çadırları kurarak halkla bir araya geldiği ve kültürel etkinlikler düzenlediği görülmüştür. Bu etkinlikler, Türk kültürü ile yerel halkın kültürel benzerliklerini pekiştirmiştir. Dördüncü katılımcı "Ramazan ayına denk gelmiştik ve iftar çadırları kurmuştuk. Her gün halka yemek dağıttık, onlarla iftar yaptık. Özellikle yaşlılar çok mutlu oluyordu." derken birinci katılımcı, "İftar yemeklerinde halkla oturup sohbet ediyorduk. Bu etkinlikler, kültürel bağları güçlendirdi." ifadelerine yer vermiştir.

3.1.4.3. Sünnet Törenleri

Jandarma personelinin önemli bir diğer kültürel katkısı da yerel halkın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde sünnet etkinlikleri düzenlemeleri olmuştur. Bu etkinlikler sırasında çocukların sünnet kıyafetlerinin tedariğinden doktorların operasyonlarına kadar birçok noktada rol almışlardır. Dördüncü katılımcı "Sünnet etkinlikleri düzenlerdik. Çocuklara sünnet kıyafetleri alınır, mini eğlenceler yapılırdı. İhtiyaçlarını karşılamak için elimizden geleni yapıyorduk." diyerek sünnet etkinlikleri hakkında bilgi vermiştir.

3.1.4.4.Yerel Halkla Günlük Hayat Paylaşımları

Jandarma personelinin yerel halkla günlük yaşamdaki etkileşimleri de kültürel faaliyetler kapsamına girmiştir. Özellikle kırsal bölgelerde halkla yakın temasta bulunarak, onların hayatına dahil olmuşlardır. Bu tür etkileşimler halkta güven duygusunu artırmıştır. Üçüncü katılımcı "Yerel halkla sohbet ederdik. Tarihe çok hakimler. Bize neden buraların böyle olduğu uzun uzun anlatırlardı." ifadelerine yer vermiştir.

3.1.4.5.Yardım Dağıtım Faaliyetleri

Kültürel bağları güçlendiren bir başka önemli etkinlik ise yardım kolileri dağıtma ve aile ziyaretleri olmuştur. Gıda yardımları ve kıyafet yardımları gibi sosyal sorumluluk projeleri, yerel halkın gözünde jandarma personelini güvenilir bir aktör haline getirmiştir. İkinci katılımcı "Ramazan'da iftar yemekleri verdik, yardım kolileri dağıttık. Ama bu sadece kapıya bırakmak değil, oturup onlarla vakit geçirdik." Beşinci katılımcı da "Sadece Boşnaklara değil, yardıma ihtiyacı olan Hırvat ve Arnavut ailelere de yardım ettik." ifadelerini kullanmıştır. Yerel halka yardım faaliyetlerinin etkin bir şekilde ulaştırılmasında jandarma personeli kritik roller üstlenmiştir.

3.1.4.6. Restorasyon Faaliyetleri

Jandarma personeli, kültürel mirası koruma amaçlı restorasyon ve çevre düzenleme gibi faaliyetlerde de yer almıştır. Bu tür faaliyetler, jandarmanın maddi kültürel mirasın korunmasına katkı sağlaması açısından değerli bulunmaktadır. Üçüncü katılımcı "Tarihi bir mezarlığın restorasyonunda yer aldık. Eski Osmanlı mezarlığıydı ve çevre düzenlemesini biz yaptık. Halkla birlikte çalıştık ve çok güzel bir iş ortaya çıktı."

3.1.4.7. Heyetlere Rehberlik

Jandarma personeli, Kosova ve Bosna-Hersek gibi bölgelerde Türkiye'den gelen resmi heyetleri gezdirme ve kültürel rehberlik görevlerinde de bulunmuştur. Bu faaliyetler hem yerel halkın hem de ziyaretçilerin Türk kültürüne olan ilgisini artırmıştır. İkinci katılımcı "Görevim esnasında dışarıdan gelen heyetlere kültürel ve tarihi yerleri gezdirdik. Şelaleleri ve tarihi sığınakları gösteriyorduk. Tarihi dokuyu onlara aktarmak bizim için bir onurdu."

3.2. Dil Teması

Bu tema, Türkçe'nin bir iletişim aracı olarak Bosna-Hersek ve Kosova'da nasıl kullanıldığı, yerel halkla dilsel etkileşimlere ve tercüman ihtiyaçlarına odaklanmaktadır. Türkçe, özellikle yaşlı nesiller arasında yaygın bir dil olarak

Kosova ve Bosna-Hersek'teki iletişimi kolaylaştırmıştır. Bu, jandarma personelinin halkla olan bağlarını güçlendirmiş ve kültürel bir köprü olarak kullanılmıştır. Ancak genç nesillerde Türkçe'nin kullanımının azaldığı gözlemlenmiştir ve bazı bölgelerde tercüman kullanma gerekliliği ortaya çıkmıştır.

3.2.1. Türkçenin Yaygınlığı: Görüşmelerde, özellikle Kosova'nın bazı bölgelerinde Türkçenin yaygın olduğu ve halkın büyük bir bölümünün Türkçe konuştuğu belirtilmiştir. Özellikle yaşlılar, Türkçeyi çok iyi konuşmakta ve bu durum, jandarma personelinin halkla olan etkileşimlerini kolaylaştırmaktadır. Beşinci katılımcı "Eşim markete gittiğinde Türkçe konuşanlar varmış ve yardımcı olmuşlar. Bu çok güzel bir durum, yabancılık çekmiyorsunuz." diyerek görev dışında da bölgede Türkçenin kullanılmasının sağladığı olumlu durumu resmetmiştir. Dördüncü katılımcı "Yaşlı nesil Türkçeyi çok iyi konuşuyor ama gençlerde bu biraz azalmış." diyerek bölgedeki Türkçe öğretimi faaliyetlerinin önemini ortaya koymuştur.

3.2.2. Tercüman Kullanımı: Bazı bölgelerde, özellikle Sırp nüfusun yoğun olduğu yerlerde Türkçe yeterli olmadığından, jandarma personeli tercüman kullanma ihtiyacı duymuştur. Ancak genel olarak, günlük iletişimde Türkçe, özellikle yerel halkla olan etkileşimlerde yeterli olmuştur. İkinci katılımcı "Tercümanlarla çalıştık ama Türkçe bilmeyenlerle karşılaştığımızda bile büyük bir zorluk yaşamadık."

3.2.3. Türkçe'nin Kültürel Bağ Olarak Rolü: Türkçe, sadece bir iletişim aracı olmaktan öte, kültürel bir bağın taşıyıcısı olarak da değerlendirilmiştir. Jandarma personeli, Türkçe konuşmanın halkla daha yakın bir ilişki kurmalarına yardımcı olduğunu vurgulamıştır. Birinci katılımcı bu durumu "Türkçe konuşmak, kültürel bir köprü kurmak gibi. Onlara ait bir kelime kullandığınızda, büyük bir yakınlık hissediyorlar." ifadeleriyle özetlemiştir.

3.3. Öneriler Teması

Bu tema ile Balkanlarda yürütülen kültürel faaliyetlerin etkinliğinin arttırılması için yapılabilecekler konusundaki öneriler ortaya konmuştur.

3.3.1. Dil Eğitimi ve Hazırlık

Katılımcılar, jandarma personelinin bölgeye gitmeden önce daha iyi bir dil eğitimi almasının faydalı olacağını belirtmiştir. Özellikle yerel diller konusunda kısa süreli eğitimler verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, bölgeye gitmeden önce görev devri sırasında deneyim aktarımının önemine de dikkat çekilmiştir. İkinci katılımcı Balkanlarda görev alacak personele görev öncesinde verilen eğitimlerde "Bölgenin yerel dilleri ile ilgili de eğitim verilse iyi olur. Halkın yerel dilini kullandığınızda

size karşı bakışları olumlu yönde değişiyor." ifadelerinde bulunmuştur.

3.3.2.Kültürel Faaliyetlerin Artırılması

Katılımcılar, Türk kültürünü tanıtıcı faaliyetlerin artırılması gerektiğini ve öğrenci değişim programları gibi projelerin hayata geçirilmesinin iki kültür arasındaki bağları güçlendireceğini vurgulamışlardır. Beşinci katılımcı "Öğrenci değişim programları ilkokul seviyesinden başlamalı. Böylece uzun süreli dostluklar kurulabilir." diyerek özellikle farklı kültürlerin etkisi altına giren genç nüfusa kültür aktarımı yapılmasının altını çizmiştir.

3.3.3.Kültürel Bilinçlendirme ve Eğitim

Bölgeye gidecek personelin, Balkanların tarihî ve kültürel yapısı hakkında daha derin bilgiye sahip olması gerektiği belirtilmiştir. Katılımcılar, kitaplar, belgeseller ve filmler gibi kaynakların tavsiye edilmesini önermiştir. Dördüncü katılımcı "Balkanlar hakkında kitaplar, filmler ve belgeseller tavsiye edilmeli. Bu, personelin bölgeyi daha iyi anlamasına katkı sağlar."

3.3.4. Jandarmanın Halkla İlişkiler Konusundaki Yetkinliği

Katılımcıların ortak vurgusu, jandarma personelinin halkla ilişkiler konusundaki tecrübeli ve yetenekli yaklaşımı olmuştur. Halkla temas, güven kazanma ve kültürel diyaloglar konusundaki başarılarından dolayı, Balkanlarda jandarma personeli sayısının artırılması gerektiği görüşü sıkça dile getirilmiştir. Birinci katılımcı, "Jandarma personeli halkla çok daha iç içe ve ilişkileri çok iyi. Bizim görevimiz sadece güvenliği sağlamak değil, kültürel bağları güçlendirmek. Bu nedenle Jandarma'nın burada daha fazla personelle temsil edilmesi gerektiğini düşünüyorum." Dördüncü katılımcı, jandarma personelinin halkla ilişkilerde daha deneyimli olduğunu vurgulayarak, jandarmanın bu deneyimini kullanabilmesi için daha fazla sayıda personelin görevlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir: "Jandarma, halkla ilişkiler konusunda deneyimli. Çünkü görevleri Türkiye'de de hep halkla. Eğer Balkanlarda görev yapan jandarma personelinin sayısını artırırsak, yerel halkla daha güçlü bağlar kurarız." İkinci katılımcı, jandarma teşkilatının halka yakın bir teşkilat olması nedeniyle bölgedeki görevlerde daha etkin rol alması gerektiğini ve personel sayısının artırılmasının halkla ilişkileri kuvvetlendireceğini dile getirmiştir: "Jandarma, halkla temas etme konusunda diğer kuvvetlerden daha etkili. Jandarma halkla daha çok diyalog kuruyor, daha fazla etkileşim sağlıyor. Jandarma sayısı artarsa bu diyaloglar daha kuvvetli olur."

3.3.5. Kültürel Benzerliklerin Eğitime Dahil Edilmesi

Katılımcılar, Türkiye ve Balkanlar arasındaki kültürel benzerliklerin daha fazla ön plana çıkarılması gerektiğini ve bu bağlamda eğitim sistemine bu kültürel

benzerliklerin işlenmesinin önemini vurgulamışlardır. Özellikle dini ve milli bayramlar, folklorik öğeler ve geleneksel değerlerin eğitim müfredatına dahil edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Dördüncü katılımcı, Balkanlardaki kültürel değerlerin özellikle folklor ve özel günler üzerinden Türkiye'deki eğitim müfredatına dahil edilmesini önermiştir: "Türkçe ders kitaplarında Balkanlar ile ilgili bir metin olmalı. Özellikle düğünler ve özel günler gibi folklorik öğeleri içeren görsel zenginliklerle işlenirse daha dikkat çekici olur. Bu şekilde Türkiye'deki gençler bu kültürel bağı daha iyi anlayabilir." Birinci katılımcı, Türkçe ders kitaplarında Balkanlardaki milli ve dini bayramların yer almasının, öğrencilere oradaki Türk varlığı ile ilgili farkındalık kazandırabileceğini ifade etmiştir: "Milli ve dini bayramlar konusunda benzerlikler var. Bu kültürel bağlar Türkçe ders kitaplarına eklenirse gençlerimiz Balkanlardaki Türk kültürü hakkında daha çok bilgi sahibi olabilirler." ifadelerine yer vermiştir.

4. Sonuç

Bu araştırmayla Jandarma personelinin Bosna-Hersek ve Kosova'daki kültürel bağları nasıl güçlendirdiği; jandarma personelinin dil, kültür ve medeniyet bağlamında hangi rolleri üstlendikleri ve Osmanlı-Türk mirasının yerel halk üzerindeki etkilerinin nasıl bir görünüm ortaya koyduğu incelenmiştir. Jandarma personelinin Kosova ve Bosna'daki görevleri sırasında edindikleri deneyimleri derinlemesine ele almak üzere yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiş ve elde edilen veriler, tematik analiz yöntemi kullanılarak değerlendirilerek çeşitli temalar altında toplanmıştır.

Araştırmanın bulguları, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlarda bıraktığı kültürel mirasın hala derin izleri olduğunu açıkça göstermektedir. Katılımcılar, yerel halkın tarihsel bağların bir devamı olarak Türk askerlerine karşı güven duyduklarını ve yürekten bir sevgi beslediklerini sıklıkla vurgulamışlardır. Bu durum, jandarma personelinin motivasyonunu da artırmış ve halkla daha yakın ilişkiler kurulmasına olanak sağlamıştır. Bununla birlikte kültürel benzerlikler; düğünler, yemekler ve folklorik unsurlar gibi kültürel öğelerin Türkiye'dekilerle büyük benzerlikler göstermesi de jandarma personelinin yerel halkla daha kolay iletişim kurmasını sağlamıştır.

Araştırmada aynı zamanda modernleşme ve Batı kültürünün etkisiyle özellikle gençler üzerinde belirgin farklılıklar oluşmaya başladığı gözlenmiştir. Bu durum, geleneksel Osmanlı-Türk kültüründen bir kopuşa işaret etmektedir. Bu durumu katılımcıların "dünümüzün benzeştiği ancak bugünümüzün git gide farklılaştığı" yönündeki ifadeleri açıkça ortaya koymuştur. Hatta kültürel bazı motifler bağın koptuğu tarihteki halleri ile kalmışlar. Katılımcıların sıklıkla vurguladıkları ve birer maddi kültür ögesi olarak değerlendirilebilecek yöresel yemeklerin bugün Anadolu'da var olan yemek kültüründen ziyade Osmanlı saray mutfağını andırdığı ifade edilmiştir. Bu da bir noktada kültürel temasın uzun süre önce kesildiğine işaret

etmesi açısından çok önemli bir noktadır. Bu noktadan hareketle Türk jandarması Balkanlarda ilk sırada akla gelebilecek; devriye, asayiş, koruma ve güvenlik hizmetleri gibi görevlerin dışında Balkanlarda Türk kültürünün geliştirilmesi adına pek çok görev üstlenmiştir. Bu görevlerden ilki ve en önemlisi belki de Balkan Harbi ve öncesinde kopan iletişimin tekrar tesisi olmuştur. Jandarma personelinin tekrar omzunda ay yıldızlı bayrak ile Balkanlarda görev üstlenmesi katılımcının ifadesi ile "Kopan ya da törpülenen kültürel ilişkilerin yeniden tesisi" açısından çok değerlidir. Bütün katılımcıların ifadelerinde ortak yer bulan Türk'e ve onun bayrağına olan sevginin artarak devam etmesi için bölgede yürütülen her türlü kültürel faaliyetin önemi bir kez daha açıkça görülmüştür.

Halkla ilişkiler konusundaki yetkinlikleri ile ön plana çıkan jandarma personeli, yardım faaliyetlerinden sünnet etkinliklerine, iftar programlarından aile ziyaretlerine, kültürel mirasın korunmasına yönelik restorasyon faaliyetlerinden bölgesel kültürel unsurların tanıtılmasına kadar pek çok görevde etkin rol oynamıştır. Jandarma personelinin Bosna-Hersek ve Kosova'daki faaliyetleri, sadece güvenlik sağlamakla kalmamış, aynı zamanda kültürel bağları güçlendirmiş ve bu sayede yerel halkla anlamlı ilişkiler kurulmuştur. Bu araştırma ile Türk Jandarmasının Balkanlardaki rolünün, tarihsel ve kültürel bağların yeniden canlandırılmasında önemli bir etkiye sahip olduğu açık bir biçimde ortaya konmuştur.

Dil, Balkanlardaki jandarma faaliyetlerinde önemli bir kültürel köprü olarak öne çıkmıştır. Türkçenin özellikle yaşlılar tarafından konuşulduğu buna karşın gençler tarafından konuşulmadığı izlenimi ortaya konmuştur. Gençlerin Türkçe kullanımının azalması, dil öğretimi ve kültürel bilinçlendirme faaliyetlerinin önemini ortaya koymaktadır. Katılımcılar, Türkçenin sadece bir iletişim aracı olarak değil, kültürel bir bağ olarak da iş gördüğünü yaşayarak hissettiklerini belirtmişlerdir.

Ayrıca araştırma sonuçları, Balkanlar ile Türkiye arasındaki kültürel benzerliklerin eğitim sistemimizde daha fazla yer bulması gerektiğini ortaya koymuştur.

Katılımcılar, bölgede görev alacak personelin gitmeden önce Balkanların tarihî ve kültürel yapısı hakkında daha fazla bilgi sahibi olmasının önemine dikkat çekmiştir. Bu kapsamda kitaplar, belgeseller ve filmler gibi kaynakların tavsiye edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

5. Öneriler

Balkanlarda yürütülen kültürel faaliyetlerin etkililiğinin arttırılması için jandarma personelinin Balkanlarda görev üstlenmesi kritik bir öneme sahiptir. Zira 15 Temmuz hain darbe girişiminin ardından Jandarma Genel Komutanlığı, Genel Kurmay Başkanlığından ayrılarak İç İşleri Bakanlığına bağlanmış bu sebeple de NATO kapsamında yürütülen görevlere dahil olamamıştır. Bu bağlamdan hareketle jandarma personelinin rol olabileceği yeni misyon görevlerinin tesis edilmesi önerilmektedir.

Türkiye-Balkanlar arasındaki kültürel bağları daha da güçlendirmek için; öğrenci değişim programlarının yaygınlaştırılması hatta sadece üniversite seviyesinde kalmayıp daha erken yaşlardan başlamak üzere uygulanması önerilmektedir.

Türkçeyi koruma ve yaygınlaştırma gerekliliği araştırma ile açıkça ortaya konmuştur. Bu bağlamda, Türkçe dil kurslarının desteklenmesi, Türkçe eğitiminin yerel müfredatlara eklenmesi ve Türkçe konuşan nüfusla daha fazla etkileşim sağlanması için programlar oluşturulması önerilmektedir. Türkçenin, Balkanlar ile Türkiye arasındaki kültürel köprü olma işlevinin devam ettirilmesi ve bu bağlamda eğitim programlarının yaygınlaştırılması önerilmektedir.

Türkiye'deki eğitim süreçlerimize de Balkanlar ile olan tarihsel ve kültürel bağları içeren ders içeriklerinin eklenmesi, öğrencilerde bu kültürel mirasa yönelik farkındalığın artmasını sağlayacaktır. Türkçe ders kitaplarında bu kültürel benzerlikleri işleyen metinlere yer verilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

Aydın, N. (2023). *Nitel araştırma yöntemleri.* https://doi.org/10.58830/ozgur.pub377

Budak, M. (2024). *Nitel araştırma.* https://doi.org/10.5152/6914

Creswell, J. (2019). *Eğitim araştırmaları nicel ve nitel araştırmanın planlanması, yürütülmesi ve değerlendirilmesi. (2. baskı)*. Edam

Çapar, M. & Ceylan, M. (2022). Durum çalışması ve olgubilim desenlerinin karşılaştırılması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 295-312. https://doi.org/10.18037/ausbd.1227359

Çelik, H., Baykal, N., & Memur, H. (2020). Qualitative data analysis and fundamental principles. *Journal of Qualitative Research in Education*, 8(1), 379-406. https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.8c.1s.16m

Doğru, S. & Dombaycı, M. (2023). World and language: philosophical assessment of linguistic relativity thought. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (35), 87-112. https://doi.org/10.53844/flsf.1244176

Gülden, B. (2023). Öğreticilere göre yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kültürün yeri ve işlevleri. *International Journal of Language Academy*, 45(45), 478-498. https://doi.org/10.29228/ijla.69736

Jandarma Genel Komutanlığı. (2024). "Uluslararası İlişkiler" web sayfası https://jandarma.gov.tr/uluslar-arasi-iliskiler adresinden edinilmiştir.

Karadeniz, C. & Aybek, E. (2019). T.C. kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı özel müzelerde çalışan müze uzmanlarının kültürel çeşitliliğe yaklaşımları. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*. https://doi.org/10.30794/paus-

bed.457729

Levendoğlu, M. (2023). Turizm, küresel insan hareketliliği ve kültürleşme. *Göç Dergisi,* 10(1), 3-23. https://doi.org/10.33182/gd.v10i1.863

Moralı, G. & Göçer, A. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kültür paylaşımına yönelik öğretmen görüşleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(4), 1115-1129. https://doi.org/10.16916/aded.609340

Özdemir, M. (2023). Nitel araştırma desenleri: metodolojik bir temellendirme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2), 217-235. https://doi.org/10.57115/karefad.1331759

Polat, A. (2022). Nitel araştırmalarda yarı-yapılandırılmış görüşme soruları: soru form ve türleri, nitelikler ve sıralama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 161-182. https://doi.org/10.18037/ausbd.1227335

Sarıkaya, E. (2016). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin Türk kültürüne ilişkin algıları perceptions of Turkish culture learners of Turkish as a foreign language. *Aydın TÖMER Dil Dergisi*, 8(2), 393-420. *https://doi.org/10.17932/iau.tomer.2016.019/tomer_v08i2008*

Ungan, S., Cevher, T., & Kurt, E. (2016). Dil ve kültür bağlamında televizyon reklamları. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1). *https://doi.org/10.17556/jef.70528*

Yağar, F., & Dökme, S. (2018). Niteliksel araştırmaların planlanması: araştırma soruları, örneklem seçimi, geçerlik ve güvenirlik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, *3*(3), 1-9.

TWO ARTİCLES BY MEHMET AKİF ERSOY ON MOSTAR MUFTİ ALİ FEHMİ DŽABİĆ

Dr. Öğr. Üyesi Mortaza Firuzi[1]

Abstract

Ali Fehmi Džabić (1853-1918) was a prominent Muslim clergyman and politician from Bosnia. Educated in his hometown by notable instructors, Džabić followed in his father's footsteps to become the mufti of Mostar in 1886. A defining event in his life was the 1899 abduction and forced conversion of a young Bosniak girl, which sparked a movement demanding religious and educational autonomy for Muslims within the Austro-Hungarian Empire. Džabić's activism led to opposition from the Austrian authorities, resulting in his removal as mufti in 1900.

In 1902, Džabić relocated to Istanbul with a delegation, but faced Austrian obstacles preventing his return to Bosnia. He then joined *dârü'l-fünun* (Istanbul University). In 1908, following Austria-Hungary's annexation of Bosnia and Herzegovina, he published an Arabic manifesto opposing the annexation, conflicting with Ottoman policy and leading to his dismissal from *dârü'l-fünun*. He passed away in Istanbul in 1918.

This paper provides an analysis of two articles about Ali Fehmi Džabić, written by the renowned Turkish poet Mehmet Akif Ersoy, offering a deeper understanding of the poet's perspective on Džabić's life and legacy. Titled "*Dârü'l-fünun Talebesine Mühim Bir Tebşir*" (A Very Important Announcement for *Dârü'l-fünun* Students) and "*Mostar Müftüsü Ali Fehmi Efendi*" (The Religious Leader of Mostar), these articles were published on November 19, 1908, and August 22, 1918, respectively, in the Islamist magazine *sebîlürreşâd*. Translated from Ottoman Turkish into English, this analysis seeks to uncover fresh insights into Džabić's life and contributions, shedding light on previously overlooked aspects of his personal history and professional achievements.

Keywords: Ali Fehmi Džabić, Mehmet Akif Ersoy, Mostar, Bosnia, Ottoman

1 Encyclopaedia Islamica Foundation, firuzi.mortaza@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5986-6878.

İKİ MEHMET AKİF ERSOY MAKALESİ: MOSTAR MÜFTÜSÜ ALİ FEHMİ DŽABİĆ ÜZERİNE

Özet

Ali Fehmi Džabić (1853-1918), Bosna'dan tanınmış bir Müslüman din adamı ve siyasetçiydi. Kendi ülkesindeki önde gelen hocalardan eğitim alan Džabić, 1886'da babasının izinden giderek Mostar müftüsü oldu. Hayatındaki dönüm noktası, 1899'da genç bir Boşnak kızın kaçırılıp zorla din değiştirilmesi olayıydı. Bu olay, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içinde yaşayan Müslümanların dini ve eğitimsel özerklik talebiyle bir hareket başlatmasına neden oldu. Džabić'in bu hareketteki aktif rolü, Avusturya makamlarının tepkisini çekti ve 1900'de müftülük görevinden alındı.

1902'de bir heyetle birlikte İstanbul'a yerleşen Džabić, Avusturya engelleri nedeniyle Bosna'ya dönemedi. Daha sonra İstanbul Üniversitesi olan dârü'l-fünun'a katıldı. 1908'de Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhak etmesinin ardından, Osmanlı politikasına aykırı olan ve dârü'l-fünun'dan atılmasına yol açan, ilhaka karşı bir Arapça bildiri yayımladı. 1918'de İstanbul'da vefat etti.

Bu makale, ünlü Türk şairi Mehmet Akif Ersoy'un Ali Fehmi Džabić hakkında yazdığı iki makaleyi analiz etmektedir. "Dârü'l-fünun Talebesine Mühim Bir Tebşir" (Dârü'l-fünun Öğrencilerine Önemli Bir Duyuru) ve "Mostar Müftüsü Ali Fehmi Efendi" başlıklı bu makaleler sırasıyla 19 Kasım 1908 ve 22 Ağustos 1918 tarihlerinde İslamcı dergi Sebîlürreşâd'da yayımlanmıştır. Osmanlıcadan İngilizceye çevrilen bu analiz, Džabić'in hayatı ve katkıları hakkında yeni bilgiler ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ali Fehmi Džabić, Mehmet Akif Ersoy, Mostar, Bosna, Osmanlı

1.Introduction

Following the Ottoman Empire's defeat by Russia in 1878, the Treaty of San Stefano granted autonomy to Bosnia and Herzegovina. That same year, the Berlin Congress convened, and according to the Treaty of Berlin, the administration of Bosnia and Herzegovina was transferred to Austria-Hungary (Donia, 2006, p. 38).

After assuming control of Bosnia and Herzegovina, the Austro-Hungarian Empire began reorganizing religious institutions, waqfs (Arabic for endowment), and educational establishments, which led to growing dissatisfaction among the Muslims of Bosnia and Herzegovina (Amzi-Erdoğdular, 2013, pp. 122-123). In 1893, during the Congress of Muslims in Sarajevo, there was a demand for religious autonomy for Muslims in Bosnia and Herzegovina (Roszkowski & Kofman, 2015, p. 231).

In addition, with the support of the Catholic clergy, efforts to convert Muslims intensified (Amzi-Erdoğdular, 2013, pp. 160). This led to protests in 1899, beginning in the village of Mostar, where people opposed the conversion efforts backed by the Church in Dalmatia (Donia & Fine, 1994, p. 106; Donia, 2006, p. 100). The movement quickly spread throughout Bosnia and Herzegovina (Kazić, n.d., pp. 29-50). In response, a twelve-member committee was formed, which petitioned the Austro-Hungarian authorities to address the issue. However, the authorities held the Muslims responsible for maintaining their religious and cultural institutions and rejected their request (Okey, 2007, p. 106).

Later that year, in October, Muslims from Bosnia and Herzegovina sent representatives to Vienna (Donia, 2006, p. 100). They appealed to Benjamin von Kállay (1839–1903), the Austro-Hungarian Minister of Finance and the official in charge of administering Bosnia and Herzegovina, as well as Emperor Francis Joseph I of Austria-Hungary, requesting the appointment of officials for waqfs and religious teachers in schools, along with government assistance for Islamic programs (Okey, 2007, p. 106). The state, however, rejected their request and dismissed Ali Fehmi Džabić from his position as mufti in April 1900 (Karić, 2006, p. 84). The demand for religious autonomy continued to spread, with Ali Fehmi Džabić emerging as the leader of this movement (Karić, 2006, p. 84; Buljina, 2009, p. 70, footnote).

In 1900, a congress was held in Budapest, attended by thirty-two representatives from various provinces of Bosnia and Herzegovina, chaired by Ali Fehmi Džabić. During this congress, it was decided to draft a charter granting Muslims in Bosnia and Herzegovina autonomy in religious and educational matters. A memorandum outlining the grievances of the Muslims was also to be presented to the Austro-Hungarian Minister of Finance. Should their requests be rejected, they planned to appeal directly to the emperor. Despite the Minister of Finance's assurances, the issue remained unresolved. A year later, Ali Fehmi Džabić and the representatives met with the Emperor of Austria-Hungary. Despite being received by the emperor, no progress was made. Consequently, the representatives traveled to Istanbul to seek

assistance from the Ottoman state. The Austro-Hungarian state, displeased with Ali Fehmi Džabić's activities, sought to exploit the situation. On March 4, 1902, he was declared an illegal immigrant and prevented from returning to Bosnia. As a result, Ali Fehmi Džabić was forced to reside in Istanbul (TC Başbakanlık, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1992, pp. 170-171, 230-231; Tepić, 1998, p. 271).

Ali Fehmi Džabić was later elected to the Ottoman Parliament of Education in Istanbul, and after the declaration of the Second Ottoman Constitutional Era (1908), he began teaching at *darülfünun*. In 1908, following the annexation of Bosnia and Herzegovina by the Austro-Hungarian Empire, Ali Fehmi Džabić issued a declaration in Arabic opposing the annexation. As this declaration contradicted Ottoman policy at the time, he was removed from his position at *darülfünun* and subsequently chose a life of seclusion. Ali Fehmi Džabić passed away on August 12, 1918, and was buried in the Edirnekapı Cemetery (Hrvatska enciklopedija, 1945, p. 515; Sadiq, 1996, p. 290-291; Mehinağić, 1974, p. 95).

This paper critically analyzes the portrayal of Ali Fehmi Džabić, a prominent Bosnian Muslim cleric and political figure, in two articles written by Mehmet Akif Ersoy. By examining the content and context of Mehmet Akif Ersoy's writings, the study aims to uncover new insights into Džabić's life, his influence within the Muslim community during a turbulent period of Bosnian history, and the broader implications of his contributions to religious and educational autonomy in the region.

2.Mehmet Akif Ersoy's Articles

2.1. The First Article

The first article by Mehmet Akif Ersoy in *sebîlürreşâd*, titled "*Dârü'l-fünun Talebesine Mühim Bir Tebşir*" ("A Very Important Announcement for *Dârü'l-fünun* Students"), was published on November 19, 1908. The translation and originals in Ottoman Turkish in the Figures I and II are provided below.

2.2. Translation of First Article

A Very Important Announcement for *Dârü'l-fünun* Students.

Dear brothers,

Due to the reorganization carried out by the ma'ârif nezâreti (Ministry of Education), your school has also been included; new and valuable teachers have been appointed to you. Since most of the gentlemen who constitute the hey'et-i ta'limiyyeyi (faculty memebers) are well-known in our country, I will only talk to you about His Excellency Ali Fehmi [Džabić] Efendi, the teacher of Arabic literature.

His Excellency is the former mufti of Herzegovina. Five or six years ago, he came to Istanbul as the head of a political delegation sent by his fellow countrymen, and he has been in our city ever since. I first met him at the house of an old acquaintance. When he heard from the owner of the house that I also had some knowledge of the Arabic language, he showed me great kindness and attention. He asked who I knew among the Arab scholars and what kind of works I was familiar with.

Let's not prolong it—the conversation turned to literature and history, especially Islamic history. For every verse I could recite from a şu'arâ-yı câhiliyye (pre-Islamic poet), muhazramin (poets who lived during both the pre-Islamic and early Islamic periods), or muvelledîn (later-born poets or writers), your teacher had no difficulty reciting other verses by the same poet or by other poets related to the topic.

As you know, it is impossible to understand Arabic literature unless one has a firm grasp of the Arabs' days, events, tribes, and genealogies. They say, " Kesiyr (?) Ahtal with this verse, and Cerîr ended Râî with this qasida..." But you cannot find anything in those verses that resembles cursing or fighting, in short, anything related to satire!

Here I witnessed such a depth of knowledge in Mr. Ali Fehmi in the subjects as I mentioned that I would not have believed it if someone else had told me. Since I have had a strong attraction to the eloquent Arabic language since childhood, I have always sought out its masters. I even traveled to many places in Arabia and met with many Arab scholars. In truth, I have never seen anyone delve into the intricacies, periods, rules, literature, and history of the Arabic language as thoroughly as my teacher.

He is completely knowledgeable about Islamic history, from the most famous

events to those that seem the most insignificant. For example, he can describe the Battle of Badr to you in such detail that you will learn the names, lineages, and even poems of all the Companions who participated in the battle; you will hear about all the arguments and jokes that took place between them, both before and after the battle. (Ah! We have heard of such audacious scholars who, unable to understand the phrase (شهد بدرًا), meaning "he participated in Badr," claimed that a great Companion, who lived for many years after the Prophet, was martyred at Badr!)

Your teacher was the first to teach kitâbü'l-kâmil ("The Complete Book") by İmâm-ı Müberred in Istanbul. Even Hâlis Efendi Hoca, a scholar whose expertise in the Arabic language was widely acknowledged, once met me and said: "Akif, my son, I hear you are studying with Mufti Efendi. Make the most of this opportunity. Your teacher is a very literate and highly virtuous man."

Ali Fehmi Efendi accomplished a task single-handedly that neither the Egyptians nor the Beirutis had been able to achieve until now: He collected the biographies and works of the poets among the noble Companions. He provided commentary on their poems entirely in very eloquent Arabic. This work, which consists of two large volumes, will hopefully be published soon.

If you knew the private life and work habits of this rare individual, who was raised in a place like Herzegovina, you would be superised. I have seen your teacher many times paying forty or fifty kuruş (Ottoman currency) for carriage fare to go from library to library just to correct a small mistake or verify the accuracy of a single word.

Don't take your teacher for granted. Make the most of his lessons. Do not hesitate to ask any difficult questions you may have. The truth is, even if the ma'ârif nezâretî had made every sacrifice to bring someone from Egypt, they might not have been able to match his expertise. I congratulate the Ministry on their wise selection and you, dear brothers, on your success.

Mehmed Âkif

Figure I: Mehmet Akif Ersoy's First Article (*sebîlürreşâd*, 1908, p.198)

صحیفه ۱۹۸ صراط مستقیم نمره ۱۳

سان واصل اخباریدر جناب حقك کندیسنه احسان بیوردیغی قدرت وقوی واسعه سیله اجرا ایلکدر. وبه اعتقاد ملت. شوایکی اعتقاد اراسنده براصر متوسط اولدیغندن. مین عدالت وعدلی حکمدر.

کذا اولیسنده عدالت لازمدر. واجب الرعایه در. مثلا بعض اتباعك طن ایتدکاری کی تکالیف الیمه یه بالکلیه فی الذات تحریف عدلی در. ویاخود بعض اقوامك زعم ایتدکاری کی افراد جمعیتدن بالکلیه اجتناب ایتك ونفسی تنسیب خصوصنده عباده الله وحق تروجیدن بیله احتراز واجتناب ایتك وکندینی آتش آتوب یاقق ویوکسك بر عله چیقوب کندیلرینی آت ایله طوغرو آتمق صورتیله اظهاره تصدی ایتك افراط عدلی در. وبناءً علیه وایکیسی ده شرعاً وعقلاً مذمومدر. حالبوکه. یوقون تکالیف الیمه مجرد منفع عادی تأمین مقصدیله مبنی اولدیغندن بناءً یوقاریدکی رخصت عظما بیلدیرای الزمان وجوان قبول ایتك وصحت ایتمه مدار اولیه بیلدیکی امنیة تامه یی تحصیل ایتك ومرتوع کافه تحصیلك موقوف علیی اولان وجود الساری عاطفه خصوصنده لازم کلن تدابیر حمیده توسل ایتك وتوهمك بقایی تناسبه. توالیه متوقف اولدیغندن نسبتاً ایله تروی لازم الاجرا براصر اولمق اوزره کلی ایتك. شو ایکیسی آرسنده برحالت متوسطه اولمق. یوده بعض عدالت وعدلی حکمدر. امما وجوبا حزم. تحقق ایتمدن اصل سائره ده دخی حکم بویله در. مثلا: دین موسی علیه السلامده قتل شخصی یعمدا عدلی ایدی. حالبوکه دین عیسی علیه السلامده قتل یعمدان عفو ایتك لازمدر.

وکذا برجیسی تشدید بعض. ایکیسی ایسه تخفیف بعض در. حالبوکه شریعتلرنجه یوخسلرده ولی مقتول قلب نفسانی ایله عفو آرسنده مخیردر. یویسه. شوایکی حکم آرسنده بر امر متوسط اولیدندن. فی زمانا بعض عدالت وسواق مصلحتدر. چونکه السنه غلمان موسادر (ع) اولدیغی کی یوقون یوزه خشین الطبع در. ذهنه مصر عیسادر (ع) اولدیغی مشاهدوك درجه لین الطبع در. بوایکیسی آرسنده متوسط برحالتدر. یوقه متوسط برحالده یوقوك اقوامده برحکم متوسط اجرای ایله موافق حکمت در.

کذا بین الناس جاری اولان معاملاتده دخی عدالت لازمدر. اکر جله بیعده عدالت لازمدر. بایع برمالی ذکرایله مخالفی. مشتریده کذلك مالی تحلی حین عقده مخالف اولدیغی وجهله ادا اخلال در. اجارده. عقود سائره ده دخی اولوجهله معامله جاری اولمالی در. اکر برطرف اولمازسه معاملات تامه خلل پذیر اولور. توق والسانی قابل اولمز. چونکه کیمسه کیمسه یه امنیت اولمایجه تجارت ده اولمز. چونکه امنیت. تجارتك اساسی در. تجارت ایسه روح مدنیت ومدار فیض وسعادت در.

کذا حکومتده عدالت لازمدر. زیرا عدالتسز حکومت پایدار اولماز. حکیم حقیقی تاریخ برکا یوك برشاهددر. دنیانك هیچ برطرفنده هیچ رحکومت فلانك پایدار اولدیغنی تاریخ زه یك آیینه برصورتده کوسترمکدر. تاریخ یوحیاتی کوسترمدی اولسه بیله یوق انکار

ایدیجك هیچ برعقل سلیم متصور دکلدر. چونکه برحکومتده عدالت اولمز ونیتسی ده برعدالتسزلکه قارشی مکیانه تحمل ایدرك. هر درلو مظالمه بویون اکمك. حقوق طبیعیه ومدنیه وسیاسیه سنی اضمحلاله قیام ایتز وباخود قیام ایتمکی جاده الیه یا بوکا موفق اولمازسه ایسه هیچ وسیع اولمیه جکلری وبولمادقلری الاستخلاص حکومتك جناوزنك مداخله واستیلاسنه معروض قالدقی تقدیرجه قومیتجی. ملیتجی. طبقه جی ایسه جکلری شبهه سزدر.

بناءً علیه بشریتی صوری ومعنوی اوج کلمه. یاخود اقوام وملی صراط مستقیم. وبتون حکومتلرك منهاج سلامه ایصال ایدیجك وسائطك اك مهمی واك برنجیسی هرخصوصنده اجرای عدالت وبتون افعال واطوارده حفاظه رعایتدر.

مرسی قاسم

دار الفنون طبابتخانه سنه

محرر یه تنبیه

عزم قارداشلرم.

معارف نظارتجه ایلیقان تسهیلاتدن مکتبکزده وایدوکز اولدقجه سزه یکی یکی. قبیل قبول معارف تعین ایدیلش. هیئت تعلیمیه تشکیل ایدن ذواتك چوقی مکتبکزجه اوقوندن بری معروف اولدیغی ایچون بن سزه یالکز ادبیات عربیه حقلی علمی اولدیغی حضرتلرندن بحث ایدیجکم.

حضرت هرشك مقتدر. بش آتی سنه اول هشیاری طرفندن کوندریلن برهیئت سیاسیه رئیسی اولدیغی استیلوله کلدیکی اوزمانلرده بری شهرلرده بولنور. کندیسنی ایلك دفعه برکتابی قدیمك اوزه کورمشدم. عاله ساعتلرنده بنده لسان عربیه براز توغل اولدیغی ایشیدنجه بکا پك چوق توجهار. الفاظ کوسترمدی. امرای عرفان کبارندن طاشیدغی. نه کبی آثار ایله مشغول اولدیغی صورمدی.

اوزاقلاشدم. محاوره ادبیاته. تاریخه. بالخاصه تاریخ اسلامه دوکولدی. بن شعرای جاهلیدن اولسون. مخضرمیندن اولسون. مولدین دن اولسون. کیمك برچق انشاء ایله یکدیکر خواجه کز آقی اولسون. اوکا مناسبتی اولان بالفعله خاص ارك اشعارینی اوقوردقجه هیچ صیقلمز چکمدی.

یاخود مکرکه عربشناسلق. وقایع. قبائل. انساب منبوط اولدیغه ادبیاتی ده. فکن وکل. آکلاشیلماز. وکثیر احتمل شو بیت ایله. جریره راعی شوقصیدهسیله یتیشمش... وجریر. سز ایسه و یتیشه نه سوکوش. نه موسیقیدن. خلاصه هیچ بالله بر شی کورمیورسکز!

ایشته علی فهمی افندینك صاحبدیم. حالبوکه اولمز وسوخلرینی کوردم که اقلیمی سویلیه سویلیه اینلهمازدم. لسان مبین عربه جوجقلرین بری شمدی برانجمام اولدیغی ایچون اوباق هر زمان آرادم. حتی عرستانك بر خیل برلرینی طولاشدم. امرای عربدن بر خیلیسیله کوروشدم. طوغرسی لسانك دقائقی. لطایفی. خواصی. امتیازی. عربلرده تاریخی خواجه کز قدر الرائق تتبع ایتش کیمسه کورمدم.

Figure 2. Mehmet Akif Ersoy's First Article (*sebîlürreşâd*, 1908, p.199)

2.3. Mehmet Akif Ersoy's Second Article

It is hypothesized that Mehmet Akif Ersoy authored the second article titled "*Mostar Müftüsü Ali Fehmi Efendi*" (The Religious Leader of Mostar), published on August 22, 1918, in *sebîlürreşâd*. While the article does not explicitly attribute authorship

to Mehmet Akif Ersoy, his role as *başmuharir* (chief editor) of the magazine and his documented association with Ali Fehmi lend significant weight to this hypothesis. Furthermore, the transcription project of *sebîlürreşâd* undertaken by Bağcılar Municipality (Istanbul) provides additional corroboration for Mehmet Akif Ersoy's authorship (Çağırıcı, 2019, s. VI). The translation and originals in Ottoman Turkish in the Figures III are provided below.

2.4. Translation of Second Article

Mostar Müftüsü Ali Fehmi Efendi

Our hearts have been wounded once more by yet another blow dealt to the Islamic Ummah by the hand of fate. Last Tuesday, the Mufti of Mostar, Ali Fehmi Efendi, was laid to rest by his loved ones and companions. May Allah have mercy upon him.

The late Ali Fehmi Efendi was an individual of rare distinction whose true value was unfortunately not recognized by the people of this land. His profound knowledge of ulûm-ı şer'iyye (Islamic jurisprudence) rightfully qualified him for the position of a mufti, while his expertise in Arabic literature, târih ve siyer (history and biography), ensâb (genealogy), memâlik-i osmaniyye (Ottoman lands), and indeed the entire Islamic world was unparalleled. When discussing the lives of the Companions and followers of the Prophet, and the events of the pre-Islamic and early Islamic periods, he spoke with such authority that one might have imagined him to have lived in those times, witnessed those events firsthand, and personally known the figures involved. With astonishing ease, he would recite and explain the most difficult verses of poetry related to these topics, elucidating telmîhât (allusions) within and detailing the relevant historical events and statements. He would also, from memory, recite from memory the tribes and genealogy of the people in the poems.

The strangest part of the matter is that he had acquired this knowledge in Mostar, a place he was very unfamiliar with, through his own personal effort and study of books. He also spoke Arabic with such fluency, speed, and clarity that he impressed the Arab scholars with his linguistic proficiency.

Ali Fehmi Efendi was not only a scholar but also a patriot and a man devoted to his

homeland. The Bosnian Muslims had previously made certain political and national demands from the Austro-Hungarian state. As the head of the delegation assigned by the community to defend these demands, he traveled to Vienna and Budapest. However, when he could not secure the desired support for his co-religionists there, he came to Istanbul to seek the grace and assistance of the exalted Sublime Porte [Ottoman]. Since Ali Fehmi Efendi's patriotism was not well-received by the Austrian government, he was not allowed to return to Bosnia. Consequently, he decided to leave his homeland and settled permanently in the Imperial Capital (Istanbul of the Ottoman Empire).

The hospitality that this land could offer to such a virtuous and patriotic émigré was a position as a member of the meclis-i maârif (Council of Education) with a salary of fifteen hundred kuruş (Ottoman currency). After the proclamation of the meşrûtiyet (Constitutional Monarchy, 1908), when the council was reorganized, he became a teacher at the darülfünun (University of Istanbul) with a modest salary. However, his worth was not appreciated there either. Shortly thereafter, he resigned and withdrew into a life of seclusion. After that, no one visited him again.

It's unfortunate that even in our own country, there are professors who have been so stingy and withholding in nurturing their students or interlocutors for their own benefit. This situation is a clear indication of our society's failure to properly value ilim (knowledge) and irfan (mysticism). The esteemed individual who devoted his life to knowledge and mysticism has now passed. All that remains for us is to bow our heads in shame in the presence of knowledge and wisdom.

The late scholar was compiling the poetry of the noble Companions into a divan (collection) and was writing an Arabic commentary on it. He had named this work hüsnü's-sıhâbe fî eş'âri's-sahâbe (The Excellence of Companionship in the Poetry of the Companions). Although he managed to publish the first volume of this work, he could not get the subsequent volumes printed. We do not know which noble person will be able to complete this grand task that he had begun.

Figure 3: Mehmet Akif Ersoy's First Article (*sebîlürreşâd*, 1918, p.40)

موستار مفتیسی علی فهمی افندی

بدقدرك امت اسلامیه حواله ایتدیکی یکی بر ضربه ایله دها قیمتلی دماغون اولدی . کچن سالی کونی موستار مفتیسی علی فهمی افندی‌ده احبا و خویشائی طرفندن خلائق متفرقه توديع ابدلدی . رحمة الله علیه .

علی فهمی افندی مرحوم بو دیارك غریب بر قدرناشناسلقله قیمتی اوکرنه‌مدیکی نادر الوجود بر ذات ایدی . علوم شرعیه‌ده‌کی وقوف کندیسی محاکمه‌ده مقام افتایه بحق عصر اصعاد ایتدیکی کی ادبیات عربیه‌ده ، تاریخ وسیره ، السنه ممالك عثمانیه‌ده وحتی دیه‌سیاره‌ترکه دیار اسلامیه‌ده نی‌نظیر ایدی . احوال صحابه و تابعیندن ، وقایع جاهلیه ایله صدر اسلامه عائد احوالدن بحث ایدرکن صانکه او عصرلرده یاشامش ، وقایع کوزیله کورمش ، وقایع قهرمانلرینه کوردوشمش ظن ایتدیرجك پروفوف ایله بحث ایدر ! بونلر متعلق او چنین

3.Analysis of Two Articles by Mehmet Akif Ersoy

3.1. First Article: "Dârü'l-fünun Talebesine Mühim Bir Tebşir" (A Very Important Announcement for Dârü'l-fünun Students)

Mehmet Akif Ersoy's first article, published on November 19, 1908, in the Islamist magazine *Sebîlürreşâd*, provides a detailed and insightful portrayal of Ali Fehmi Džabić. The article serves as both a celebration of Džabić's scholarly excellence and a subtle critique of the contemporary Ottoman educational system.

Mehmet Akif Ersoy presents Džabić as a scholar of exceptional depth, particularly

highlighting his expertise in Islamic poetry and early Islamic history. His ability to recall and analyze complex Arabic texts with ease, coupled with his profound knowledge, impressed even the most learned scholars of the time. Mehmet Akif Ersoy's personal anecdotes about his interactions with Džabić further solidify the mufti's intellectual stature.

While the primary aim of the article is to celebrate Džabić's achievements, it also serves as a critique of the Ottoman educational system. Mehmet Akif Ersoy subtly criticizes the system's failure to recognize and adequately support intellectuals like Džabić. Despite his vast knowledge and dedication, Džabić appears to have been undervalued within the broader educational framework. Mehmet Akif Ersoy's remarks about the need for students to take full advantage of Džabić's teachings imply that such talents were not sufficiently nurtured or appreciated by the Ottoman authorities.

One of the most striking aspects of Džabić's story is that he acquired his extensive knowledge of Arabic and Islamic history without ever studying outside of Bosnia-Herzegovina. Despite being from a provincial background, Džabić's intellectual capabilities rivaled those of scholars who had received more formal education. Mehmet Akif Ersoy's emphasis on Džabić's self-education in Mostar challenges the notion that scholarly excellence is confined to major urban centers or prestigious institutions. This aspect of Džabić's life serves as an inspiration to other scholars, demonstrating that dedication and self-study can lead to remarkable achievements.

The article concludes with a direct message to the students at *dârü'l-fünun*, urging them to take full advantage of Džabić's presence as their teacher. Mehmet Akif Ersoy's advice to the students—to not hesitate in asking difficult questions and to fully engage with Džabić's lessons—reinforces the importance of active learning and intellectual curiosity. This pedagogical message reflects Mehmet Akif Ersoy's broader educational philosophy, which values deep engagement with scholarly material and recognizes the importance of nurturing intellectual talents. By praising the Ministry of Education's decision to appoint Džabić, Mehmet Akif Ersoy also implicitly calls for more such appointments, where the true value of scholars is recognized and utilized.

Mehmet Akif Ersoy's first article is a multifaceted piece that both celebrates and critiques. It highlights the extraordinary talents of Ali Fehmi Džabić, while simultaneously pointing out the systemic issues within the Ottoman educational system that failed to fully appreciate and support such talents. The article serves as both a tribute to Džabić's contributions and a call to action for students and educators to recognize and nurture intellectual excellence.

3.2. Second Article: "Mostar Müftüsü Ali Fehmi Efendi"

This article delves into the political life and intellectual contributions of Ali Fehmi

Efendi, as portrayed in a passage by Mehmet Akif Ersoy. Mehmet Akif Ersoy's tribute to Džabić provides valuable insights into his scholarly achievements, the challenges he faced, and the lasting impact of his legacy.

Mehmet Akif Ersoy describes Ali Fehmi Efendi as a versatile scholar with extensive knowledge of Muslim rights, Arabic literature, Islamic history, biography, genealogy, and the wider Islamic world. His ability to recall and elucidate complex verses of Arabic poetry, coupled with his detailed historical and genealogical knowledge, underscores his exceptional intellectual prowess. Despite his provincial background, Džabić's scholarly achievements were recognized by even the most learned Arab scholars.

However, Džabić's contributions were not fully appreciated during his lifetime. Despite his vast knowledge and dedication, he was relegated to relatively modest positions after relocating to Istanbul. His appointment to the Council of Education and later as a teacher at the *darülfünun* came with little recognition or support, ultimately leading him to withdraw into seclusion. This underappreciation reflects a systemic issue within the educational and intellectual circles of the time, where knowledge and wisdom were not valued as highly as they should have been.

Ali Fehmi Efendi's commitment to his homeland, Bosnia, is evident in his leadership in defending the rights of Bosnian Muslims against the Austro-Hungarian Empire. However, his patriotism was met with hostility by the Austrian authorities, leading to his forced exile in Istanbul. This tragic event underscores the personal sacrifices he made for his people.

Mehmet Akif Ersoy laments the incomplete state of Džabić's scholarly work, particularly his work titled *hüsnü's-sıhâbe fî eş'âri's-sahâbe* (The Excellence of Companionship in the Poetry of the Companions). The incompleteness of this project serves as a metaphor for Džabić's unfulfilled potential and the lack of institutional support for scholars of his caliber. Mehmet Akif Ersoy's reflection on the unfinished divan not only mourns the loss of a great intellectual but also raises concerns about the future of Džabić's legacy and the challenges faced by those seeking to continue his work.

4.Conclusion

Mehmet Akif Ersoy's articles on Ali Fehmi Džabić present a multifaceted and deeply insightful portrait of a scholar and patriot whose life was inextricably intertwined with the turbulent political landscape of early 20th-century Bosnia and Herzegovina. Džabić, a figure of immense intellectual prowess and unwavering Islamic nationalistic fervor, emerged as a prominent voice in a region grappling with the complexities of Ottoman decline, Austrian occupation, and the rise of nationalist movements.

Mehmet Akif Ersoy's writings offer a unique perspective on Džabić's life and work,

providing a rich tapestry of details that illuminate his contributions to scholarship, education, and political activism. Through his articles, Mehmet Akif Ersoy not only commemorates Džabić's achievements but also engages in a critical analysis of the societal and political factors that hindered his recognition during his lifetime. He highlights the challenges faced by Muslim intellectuals in a rapidly changing world, where traditional Islamic scholarship was increasingly marginalized.

Mehmet Akif Ersoy's analysis of Džabić's life and legacy reveals the intricate interplay between scholarship, politics, and identity in early 20th-century Bosnia and Herzegovina. Džabić's commitment to preserving Islamic heritage and promoting intellectual development was inextricably linked to his Islamic and nationalistic aspirations for a united and independent Bosnia and Herzegovina. His unwavering belief in the potential of his people to overcome adversity and achieve gain independence resonated deeply with Mehmet Akif Ersoy, who shared similar ideals.

Mehmet Akif Ersoy's writings highlight Džabić's exceptional intelligence and commitment to his beliefs. He highlights Džabić's contributions to various fields of knowledge, including Islamic studies, history, and literature. Mehmet Akif Ersoy also emphasizes Džabić's role as a mentor and inspiration for younger generations of intellectuals, who looked to him for guidance and encouragement.

Ultimately, Mehmet Akif Ersoy's writings on Ali Fehmi Džabić serve as a powerful testament to the enduring impact of dedicated scholars, even in the face of overwhelming obstacles. Džabić's life and legacy, as depicted by Mehmet Akif Ersoy, offer a valuable lesson in resilience, intellectual courage, and unwavering commitment to one's ideals. His story serves as a reminder of the importance of preserving cultural heritage and promoting intellectual development, even in the most challenging of times.

5. Declaration of Generative AI in Scientific Writing

During the preparation of this manuscript, the author utilized ChatGPT and Gemini to improve readability and language. Following the use of these AI tools, the author carefully reviewed and edited the content as necessary. The author takes full responsibility for the final content of the publication.

6.Acknowledgments

I would like to express my gratitude to the Iranian Islamic Encyclopedia and the Contemporary Islam Department for providing the valuable sources that were essential for writing the entry on Ali Fehmi Džabić.

References

Amzi-Erdoğdular, L. (2013). Afterlife of Empire: Muslim-Ottoman Relations in Habsburg Bosnia Herzegovina, 1878-1914 (Doctoral dissertation). Columbia University.

Buljina, H. (2019). Empire, Nation, and the Islamic World: Bosnian Muslim Reformists between the Habsburg and Ottoman Empires, 1901-1914 (Doctoral dissertation). Columbia University.

Çagırici, L. (Ed.). (2019**).** Sıratımüstakim-Sebîlürreşad külliyâtı neşri: 15. Bağcılar Belediyesi Başkanlığı.

Donia, R. J. (2006). Sarajevo: A biography. University of Michigan Press.

Donia, R. J., & Fine, J. V. A. (1994). Bosnia and Hercegovina: A tradition betrayed. Columbia University Press.

Hrvatska enciklopedija. (1945). Dilatacija-Elektrika (Vol. 5). Zagreb: Konzorcija Hrvatske enciklopedije.

Karić, A. (2006). Panislamizam u Bosni (Vol. 29). Connectum.

Kazić, L. (n.d.). Ali-Fehmija Džabić kao kritičar klasične arapske poezije. Prilozi za orijentalnu filologiju, 35, 29-50.

Mehinağić, I. (1974). The life and works of Ali Fehmi ef. Džabić. Anali Gazi Husrev-Begove biblioteke, 2(2-3), 81-96.

Okey, R. (2007). Taming Balkan Nationalism: The Habsburg 'Civilizing Mission' in Bosnia 1878-1914. Oxford University Press on Demand.

Roszkowski, W., & Kofman, J. (2015). Biographical dictionary of Central and Eastern Europe in the twentieth century. Routledge.

Sadiq, B. (1996). Ali Fehmi Džabić. Anali Gazi Husrev-Begove biblioteke, 10(17-18), 289-294.

Sebîlürreşâd. (1908, November 19). Dârü'l-fünun Talebesine Mühim Bir Tebşir [A Very Important Announcement for Dârü'l-fünun Students]. Sebîlürreşâd.

Sebîlürreşâd. (1918, August 22). Mostar Müftüsü Ali Fehmi Efendi [The Religious Leader of Mostar]. Sebîlürreşâd.

TC Başbakanlık, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (1992). Bosna-Hersek ile ilgili arşiv belgeleri, 1516-1919 (Cilt 7). (İ. Binark, Ed.).

Tepić, İ. (1998). Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata. Bosanski kulturni centar.

TAŞRADAN MERKEZE BAKMAK: XVII. YÜZYILDA YAŞAMIŞ BOSNALI ŞÂİRLERDE İSTANBUL ALGISI

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Odunkıran[1]

Özet

Bosna coğrafyasının XV. asırda Osmanlı Devleti'ne ilhâkından sonra bu serhat bölgesinde yetişen şâirlerin sayısında XVII. asra gelindiğinde büyük bir artış olmuştur. Bu şâirlerin Saraybosna ve Mostar başta olmak üzere Bosna'nın muhtelif şehirlerden çıkıp İstanbul'a geldiklerini kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bosnalı şâirlerin İstanbul'un güzellikleri ve güzellerine dair divanlarında birtakım manzumeler mevcuttur. Alâeddin Sâbit, Mâhir Abdullah, Mezâkî Süleyman Efendi, Sükkerî, Tâlib Ahmed, Sahhâf Rüşdî gibi şâirlerin Rumelili olmakla beraber İstanbul'daki hayata dair izlenimlerini şiirleri vasıtasıyla okumak mümkündür. İstanbul'un semtleri yahut insanlarına dair şâirâne gözlem ve yorumları okuduğumuz bu beyitlerde imparatorluk başkentinin kuvvetli bir câzibe merkezi olduğunu rahatlıkla dile getirebiliriz. Buna karşı XVII. asırda yetişmiş Bosnalı bazı şâirlerin divanlarında payitahta ve ahalisine dair herhangi bir ibare yahut telmih bulunmaz. Ferîdûn Şîr Ali Çelebi, Bosnalı Âsım Yusuf Efendi, Hasan Kâ'imî Efendi, Sâmi'î ve oğlu Refdî'nin divanlarında İstanbul'un herhangi bir şekilde zikredilmediği görülür. Bu durum, Klasik şiirin karakteristik yapısından kaynaklanmaktadır, düşüncesindeyiz. Bu bildiride, Rumelili şâirlerin kadrajından şiirin fotoğraf makinası ile İstanbul ve halkının fotoğraflarını bir araya getirmeye gayret ettik. Şâirlerin perspektifinde İstanbul, bahçeleri ile adeta bir cennet ve halkı ise her türlü güzel vasıfla anılmaya lâyık müstesna bir kitledir. Şehrin güzelleri, şâirlerin daima dikkatini çekmiş ve yer yer onların kıyafetlerine kadar incelen bir dikkatle İstanbul'un "mahbûb"ları şâirin övgüsünü kazanmayı bilmiştir. İstanbul'un Bosna'daki herhangi bir şehirle mukayesesinden ziyade başkentin kıyas kabul etmez üstünlüğü bu beyitlerden çıkarılabilecek en genel kanaattir. İstanbul'daki hayatı bütün benlikleriyle benimsemiş görünen şâirler artık kendilerini de bu şehir mozaiğinin bir parçası addederler. Nitekim Bosnalı şâirlerin İstanbul'u kendileri için bir vatan mesabesinde görmesi, Osmanlı Devleti'nin yetiştirdiği insan tipinin aidiyet hislerine de tercüman olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bosna, İstanbul, Şehir, Vatan

1 İstanbul Üniversitesi, fatih.odunkiran@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5621-5401.

LOOKING AT THE CENTER FROM THE PERIPHERY: THE PERCEPTION OF ISTANBUL AMONG 17TH-CENTURY BOSNIAN POETS

Abstract

After the annexation of Bosnia to the Ottoman Empire in the XVth century, there was a great increase in the number of poets who grew up in this frontier region in the XVIIth century. We learn from sources that these poets came to Istanbul from various cities in Bosnia, especially Sarajevo and Mostar. There are a number of verses in the divans of Bosnian poets about the beauties and beauties of Istanbul. It is possible to read the impressions of poets such as Alâeddin Sâbit, Mâhir Abdullah, Mezâkî Süleyman Efendi, Sükkerî, Tâlib Ahmed, Sahhâf Rüşdî, who were from Rumelia, about life in Istanbul through their poems. In these couplets, where we read poetic observations and comments on the districts or people of Istanbul, we can easily express that the imperial capital is a strong center of attraction. On the other hand, in the divans of some Bosnian poets of the seventeenth century, there is no mention or allusion to the capital and its inhabitants. In the divans of Ferîdûn Şîr Ali Çelebi, Bosnalı Âsım Yusuf Efendi, Hasan Kâ'imî Efendi, Sâmi'î and his son Refdî, Istanbul is not mentioned in any way. We believe that this is due to the characteristic structure of classical poetry. In this paper, we have tried to bring together the photographs of Istanbul and its people with the camera of poetry from the frame of Rumelian poets. In the perspective of the poets, Istanbul is a paradise with its gardens and its people are an exceptional mass worthy of being mentioned with all kinds of beautiful qualities. The beauties of the city have always attracted the attention of the poets, and the "mahbûb" of Istanbul have been able to win the praise of the poets by paying attention to their clothes. Rather than comparing Istanbul with any other city in Bosnia, the incomparable superiority of the capital is the most general conclusion that can be drawn from these couplets. Poets who seem to have embraced life in Istanbul with their whole selves now consider themselves part of the mosaic of this city. As a matter of fact, the fact that Bosnian poets see Istanbul as a homeland for them is also an interpreter of the sense of belonging of the type of people raised by the Ottoman Empire.

Keywords: Bosnia, Istanbul, City, Homeland

1. Giriş

Osmanlı Medeniyeti'nde İstanbul "merkez"i onun hâricinde kalan yerler ise "taşra"yı temsil eder. Bu merkez-taşra ilişkisinde İstanbul halkı "şehrî" olarak isimlendirilir. Şehrîler devletin kalbinde yaşarken taşralılar bu merkezin çevresinde yer alırlar. (Öztürk, 2016: 7-39) Özellikle İstanbul'un fethi ile belirginleşen bu merkez-taşra ilişkisi XVI. yy.'dan itibaren genel bir kabul görür. Bu genel kabulde; merkez yaşanabilecek en ideal ve müreffeh mekândır. Taşra daima onun gölgesinde kalır. Dolayısı ile İstanbul'da yaşayan halk da taşranın ahalisine nazaran daha üstün bir mevkide olur. Taşrada yaşayan insanlar çeşitli sâiklerle Dersaâdet'e giderler ve hayatlarının kritik dönemeçlerini bu şehirde yaşarlar. Nitekim şuarâ tezkirelerinde aktarılan biyografilerde pek çok defa bunu görebiliyoruz. Özellikle taşrada ilmiye sınıfının ilk merhalelerini tecrübe eden birisi, istidadı doğrultusunda daha iyi bir eğitim almak ve böylece hem ilmiyenin hem de kalemiyenin yüksek makamlarında kendine yer bulabilmek adına İstanbul'a gitmek mecburiyetindedir.

Osmanlı taşrasının Rumeli cenahında bir serhat bölgesi olan Bosna, yetiştirdiği eğitimli ve yetenekli insanları merkeze göndererek şehrin askerî, ilmî ve idarî zemindeki ihtiyaçlarını yüzlerce yıl boyunca karşılamıştır. Bosna'nın 1463'te Fatih Sultan Mehmet'in fethi ile Osmanlı coğrafyasına dâhil olması ile başlayan bu ilişki, XVII. yüzyıla gelindiğinde artık mütekâmil bir manzara arz eder. Özellikle askerî ve ilmî kadrolarda Bosnalıları daha sık gördüğümüz bu asırda, Klasik Türk Edebiyatı tarihinde isim yapacak önemli şâir ve münşîleri de görmeye başlarız. Bosna'nın fethinden sonra ilk iki asırda yetişen şâir ve yazarların kâhir ekseriyeti görev sebebiyle dışarıdan Bosna'ya gelen kişilerden oluşur. Ancak XVII. asra geldiğimizde bu durum değişmeye başlar. Artık Bosna coğrafyasında doğan ve yetişen isimleri ve onların eserlerini takip etmeye başlarız. (İsen, 2023: 433-493) Birçoğu Osmanlı medrese geleneği içinde yetişen ilmiye mensubu Bosnalı şâirlerin sayısı istatistikî olarak XVII. asırda en yüksek oranı bulmaktadır. XV. yy. da 1, XVI. yy. da 26 olan şair ve yazar sayısı XVII. yy. da 93'e çıkacaktır. Bu asırda ulaşılan sayıya sonraki asırlarda azalan bir grafik eşlik eder. (İsen, 2023: 494)

XVII. asırda eğitimleri yahut meslekî yönelimleri doğrultusunda Osmanlı'nın batı serhaddinden Dersaâdet'e gelen şâirlerin isimlerine klasik kaynaklarda sıkça rastlamaktayız. Bu şâirlerin doğup büyüdükleri Bosna-Hersek coğrafyasından kopup İstanbul'da yeni bir hayat kurmaları ve payitaht ile tesis ettikleri şehir-insan münasebetleri hâriçten bir göz olmaları hasebiyle büyük bir kıymet arz etmektedir. Bahsi geçen Bosnalı şâirlerin hepsinin mürettep bir divan sahibi olmamalarından dolayı yalnızca divan sahibi olan şâirleri incelememize konu edindik. Onların Rumelili şâirler olarak İstanbul şehrini ve onun ahalisini nasıl algıladıkları ve bunu şiirlerinde nasıl anlattıkları şehir ve kültür tarihimiz açısından bir satır arası okuma çalışması olacaktır.

Bu yüzyılda yetişen divan sahibi şâirleri vefat tarihlerine göre sıraladığımızda şöyle bir liste oluşmaktadır: Saraybosnalı Ferîdûn Şîr Ali Çelebi (ö. 1658-59), Saraybosnalı Tâlib Ahmed Efendi (ö. 1674-75), Çayniçeli Mezakî Süleyman Efendi (ö. 1676), Saraybosnalı Sâmi'î Abdülkerim Efendi (ö. 1684-1685), Bosnalı Sükkerî Zekeriyyâ

Efendi (ö. 1686), Saraybosnalı Kâ'imî Hasan Efendi (ö. 1690-91), Mostarlı Ahmed Rüşdî Efendi (ö. 1700), Bosnalı Âsım Yusuf Efendi (ö. 1710), Bosnalı Abdullah Mâhir Efendi (ö. 1710?), Uziçeli Alâeddin Sâbit Efendi (ö. 1712), Bosnalı Kerîm-zâde Mehmed Refdî Efendi (ö. 1721-1722).

Bu şâirler içerisinde İstanbul'dan yahut İstanbul ahâlisinden hiçbir surette bahsetmemiş olanların var olduğunu da belirtmek gerekir. Ferîdûn Şîr Ali Çelebi (Şimşek, 2002), Sâmi'î Abdülkerim Efendi (Çakır, 2021), Kâ'imî Hasan Efendi (Aydın, 2007), Âsım Yusuf Efendi (Kurtoğlu, 2018) ve Kerîm-zâde Mehmed Refdî Efendi'nin (Yalap, 2016) divanlarında araştırmamıza fayda sağlayacak herhangi bir veriye ulaşamadık. Geri kalan şâirlerin İstanbul ve sâkinlerine dair bizimle paylaştıkları intibalar, Osmanlı şehir kültürü ve bu havzada yetişen insan profilini anlamada günümüz insanına çok şey katacaktır. Şâirlerin kendi hissiyatları kadar insanlara ve şehirdeki semtlere dair müşahedelerini de okuduğumuz bu beyitler, Klasik Türk Edebiyatı'nın Rumeli sahasında yetişen şâirlerinden arta kalan yadigarlardır.

2. Bosnalı Şâirlerin Aynasında İstanbul Halkı ve Güzelleri

XVII. asırda İstanbul, her yönüyle bir imparatorluk şehri olarak kendini göstermektedir. Şehrin 29 Mayıs 1453'ten bu yana kazandığı maddî ve manevî birikim bu asırda yetiştirdiği insan tipi ile de dikkat çeker. Klasik kaynaklarda "şehrî" olarak ifade edilen İstanbullu (Özön, 2008: 781), yetiştiği muhit ve aldığı terbiye-eğitim ile imparatorluğun yüz akı şahsiyetlerini temsil eder. Hâliyle Osmanlı Devleti'nin daima müstesna bir mevkide tuttuğu Dersaâdet halkı, edebî metinlerde kendine yer bulmaktadır. Özellikle taşradan gelen şuarâ İstanbul'da yetişmiş insanların karakterine hayran olmaktadır.

Uziçeli Sâbit, İstanbul halkının ne kadar anlayışlı ve makul olduğunu hemen fark etmiştir. Onların mülâyim bir tabiata sahip olduğunu dile getiren şair, güzellerinin de "sıkıcı, rahatsız edici" olmadığını söyler. Ona göre, yumuşak bir üslup kullanıldığında payitaht halkı hemen yola gelen mûnis insanlardır:

Yatar her vech ile ma'kûle kavl ü fi'l-i leyyinle

Mülâyimdür Sitanbul halkı mahbûbı feşâr olmaz (Karacan, 1991: 417)

Bosnalı Sâbit'in Divanı'nda yer yer İstanbul'un güzellerinden şikâyetçi olduğunu da görürüz. Her ne kadar İstanbul güzellerini medh etse de onların mizacında itidal olmadığından yakınır. Bazı güzelleri şefkatli ve insaflı iken bazılarının vefâsız ve güvenilmez zâlimler olduğunu söyler. Ne yazık ki bu şehrin âfetlerinde bir hatt-ı vasat yoktur:

Yâ gâyet mihr-bândur yâ ziyâde bî-hakîkatdür

Bizüm İstanbul'un âfetlerinde orta bâbet yok (Karacan, 1991: 452)

İstanbul halkının bir diğer özelliği ise edebiyata düşkün oluşlarıdır. İstanbul'un, merkezinde Sarayı bulunduran idari yapısı kültürel faaliyetleri olumlu yönde etkilemiştir. Padişahların doğrudan şiir ve şâire alaka göstermeleri halkın da padişah ve saray erkânının tavrını takip etmeye teşvik etmiştir. Özellikle XVII. asırda sarayda kabul

gören ve Osmanlı padişahlarının şahsî takdirlerini kazanan[2] Urfalı Nâbî, halkın beğenisini de kazanmıştır. Sâbit, hikemî üslubun en önemli temsilcisi sayılan Nâbî'ye bir üstad nazarı ile bakar. İstanbul halkının onun şiirlerini beğendiğini söyler. Nâbî'nin Halep'te bulunmasına telmihen nazm ettiği aşağıdaki beyitte İstanbul halkının şiirde Nâbî'nin mührünü aradıklarını ifade etmiştir:

Kumâş-ı nev-zuhûr-ı ma'rifetden şimdilik Sâbit

Bulınmazsa Haleb tamgası İstanbul'da rağbet yok (Karacan, 1991: 453)

Sâbit'e göre yalnızca İstanbullu sıradan halk değil İstanbul'un münevver kesimi hatta şâirleri de Nâbî'nin tesiri altındadır. Şâirler, kendilerine bir yol gösterici gibi gördükleri Nâbî'ye "iktifâ" etmişler yani ona uyarak edebî üslubunu taklid ve kabul etmişlerdir. Bir nevi edebiyatta "Nâbî modası" diyebileceğimiz bu rağbet, şairimizin de mısralarında vurgulanmaktadır:

Nâbî Efendi lehçesine iktifâ ider

Sâbit Sıtânbul'un dahi pâkîze-gûları (Karacan, 1991: 527)

Şâirlerin, İstanbul'un güzellerine kayıtsız kalması düşünülemez. Bu alakanın bir getirisi olarak dönemin insanlarının ne tarz renkleri tercih ettiğini mısralardan yola çıkarak tahmin etmek hiç de zor değildir. Sâbit'in iki farklı gazelinde temas ettiği üzere şehirdeki güzeller kıyafetlerinde beyaz rengi tercih etmektedirler. Elbette bu vesile ile şairimizin zihninde yeni mazmun ve çağrışımlar meydana gelmektedir. Âşıkların "ak sâde" giyinen İstanbul güzelleri karşısında yapacağı tek şey kefenlerini hazır tutmaktan ibarettir:

Dil-hasteler gürûhı kefen hâzır eylesün

Ak sâde giydi şehr-i Sitanbul güzelleri (Karacan, 1991: 526)

Bir başka gazelinde ise İstanbul'un "sâde-rû"larının beyazlara girdiğini tekrarlayan şâir, bu hali ak bir denizin güzellik dalgalarıyla çalkalanmasına benzetir. Beyaz giyinmiş olan güzellerin uzaktan bakıldığında dalgalanan bir denize teşbihi aslında şehirde ne kadar çok "sâde-rû" olduğunu ima etmektedir:

Bahr-ı sefîd gibi yine mevc-i hüsn urur

İstanbul'un beyâza girüp sâde-rûları (Karacan, 1991: 526)

İstanbul'un sâde-rûlarını iyi tanıyan Sâbit, bir başka beytinde yine bu güzellerden bahseder. Yüzünde tüy bitmemiş gençler için kullanılan (Enverî, 1382: 1239) sâde-rû tabirini içi temiz ve iyi niyetli manasına gelen (Enverî, 1382: 1239) sâde-levh tabiri ile beraber kullanır. Ona göre gönül, içinin temizliği yüzüne vurmuş bir güzelin ümidiyle İstanbul'un sâde-rûlarına âşık olmamalıdır. Çünkü sâde-rûlar, asla sâde-levh değillerdir. İstanbul'da geçirilen uzun yılların bir tecrübesi olarak şehrî güzellerde gıll u gıştan azade bir tabiat olmayacağı sezdirilir:

2 Nâbî'nin *Müneşât*ındaki bir mektuptan öğrendiğimiz kadarıyla şâirimiz, Sultan III. Ahmed ile henüz küçük bir şehzade iken tanışmıştır. Küçük şehzadenin ona söylediklerini tahta geçtikten sonra kendisine hatırlatan Nâbî'nin saraya yakınlığı çok az şâire nasip olmuştur. (Oktay, 2017: 200-204)

Bir sâde-levh-rûy dil ümîdine düşüp

İstanbul'un gönül mi virür sâde-rûsına (Karacan, 1991: 495)

Bosnalı şâirler içinde seçkin bir yere sahip olan Mezâkî de İstanbul'un güzellerine kayıtsız kalamamıştır. Hatta o bu güzelliğin sebebi üzerine düşünmüş; İstanbul'un suyundan ve toprağından kaynaklı olarak İstanbul güzellerine benzer güzellerin olamayacağını iddia etmiştir[3]:

Mezâkî hüsn-i hûbân-ı Sıtanbul'a nazîr olmaz

Güzellerde letâfet lutf-ı âb u hâkdendür hep (Mermer, 1991: 297)

Mezâkî'nin arkadaşları arasında yer alan Sükkerî, İstanbul'un güzellerini şiirlerine aks ettirirken arkadaşından farklı düşünmemektedir. Ona göre payitahtın güzellerine sevdalanmamak mümkün değildir:

Hazer mümkin degül sevdâ-yı hûbân-ı Sitanbul'dan

Ne olmak var biraz eyyâm-ı bî-kâr olmamuz vardur (Erol, 1994: 174)

XVII. asırda yetişmiş Bosnalı şâirlerden olan Tâlib Ahmed, İstanbul dilberini güzellik timsali olan Hz. Yusuf ile mukayese ederken bunu yeterli görmemiş olmalı ki bu güzelliğin ancak perilere ait olabileceğini düşünmüştür. İstanbullu güzelleri insanlığın başlangıcı olan Hz. Âdem'den beri "nâz u na'îm"e gark olmuş halde değerlendirmesi şehrin zengin ve müreffeh hayatına dair bir fikir vermektedir:

Şehr-i Sitanbul dilber-i Yûsuf mıdur yâhûd perî

Tâ devr-i Âdem'den beri müstağrak-ı nâz u na'îm (Sorgun, 2009: 59)

Ele aldığımız beyitler ışığında, şâirlerin genelde İstanbul halkı özelde ise şehirdeki güzellere karşı bakış açısının müspet olduğunu kaydetmek gerekir. Şehrin imparatorluk dâhilinde bir "zübde" hükmünde oluşu, onun, rafine zevklere sahip şairler için bir cazibe merkezi olmasını sağlamıştır. Nitekim İstanbul'un iklimi ve bu coğrafyada inşa edilen medeniyet telakkisi, "şehrî"lerin maddî ve manevî görünümlerini şekillendirmiştir. Payitahtı, hayatlarının belli bir döneminden sonra görerek tecrübe eden Bosnalı şâirlerin nazarında ise İstanbul halkı ve güzelleri müstesna bir yere sahiptir.

3. Parçada Bütünü Görmek yahut İstanbul'un Semtlerine Şâirâne Bakışlar

İmparatorluk içinde kendine has bir idare sistemine sahip olan payitahtın, bilâd-ı selâse şeklinde ifade edilen Galata, Eyüp ve Üsküdar gibi üç kazaya bölünecek kadar geniş bir alana sahip olduğu görülür. Bu minvalde İstanbul'un her semti ayrı bir karaktere sahiptir. Şâirler, bu şehrin her semtinde ayrı bir hayatı ve muhiti tecrübe ederler. Kendilerine has isimleri ve manzaraları ile bu semtler divanlarda zikredilmektedirler. Şâirler bazen semtlerin isimlerinden hareketle ve bazen de adı geçen semtlerin

3 Mezâkî, İstanbul güzellerine dair kanaatlerini bir başka gazelinde değiştirmiş gibidir. Bosnalı Sâbit gibi, sâde-rûlara karşı muhabbet besleyen Mezâkî ne İstanbul'a ve ne de Üsküdar'a meylettiğini açıkça söyler. Burada Rumeli'yi İstanbul ve Üsküdar'a tercih ettiğini söyleyen şâir, Rumeli sâde-rûlarını daha çok beğendiğini de ima etmektedir: "İdüp Rûm illerün zevkin Mezâkî sâde-rûlarla / Gönül ne meyl-i İstanbul ne fikr-i Üsküdâr eyler" (Mermer, 1991: 358)

hususiyetlerine istinaden nükteler ve mazmunlar icad ederler. Okuyucuyu tebessüm ettirecek kadar zarif bir latifeyi aksettiren bu ifadeler zaman zaman İstanbul'un sosyal hayatına dair ilginç anekdotları ihtiva edecektir.

II. Mustafa döneminin önemli şâirlerinden olan Mâhir Abdullah, Bosna doğumlu olmasına rağmen İstanbul'u şiirlerine yansıtacak kadar benimsemiştir. Süleymaniye Câmi'i'nin yakınlarında yer alan Vefâ semtini tevriyeli bir şekilde kullandığı beytinde sevgilinin vefasızlığına işaret eder. Güzellerin, âşıklara karşı ne kadar vefasız olduğunu bu semtin ismiyle anlatan şâir, vezin gereği İstanbul yerine "Sitanbul" telaffuzunu tercih eder:

'Irâk u Şâm u Ken'ân içre buldun mı hele bilmem
Sitanbul'da Vefâ semtin bilür dil-dârı gördün mi (Kayhan, 1999: 379)

Mâhir, sevgilisinin kendisine ettiği cefalardan yılmıştır. Artık sevgilinin de diğer âşıkların çok iyi bildiği Vefâ Meydanı'nı öğrenmesi gerektiğini semtin ismindeki îhâma sığınarak ima eder:

Cefâ sîm-ten bana 'arz itme göster sîne-i hâsun
Sitânbul'da belî 'uşşâka meydân-ı vefâ birdür (Kayhan, 1999: 221)

İstanbul'da "Hisar" denilince akla gelen iki mekân vardır: Anadolu Hisarı ve Rumeli Hisarı. Güzelce Hisar da denilen Anadolu Hisarı, Yıldırım Bayezid tarafından XIV. asırda yaptırılmıştır. (Sertoğlu, 1986: 127-128) Boğazkesen Hisarı olarak bilinen Rumeli Hisarı ise Fatih Sultan Mehmet tarafından XV. asırda inşa ettirilmiştir. (Sertoğlu, 1986: 285) Birbirine bakan iki komşu intibaını veren bu hisarlar, şâirler tarafından şiir dilinin imkânları dâhilinde çeşitli hayaller yaratmak için kullanılagelmiştir. Ancak şiirde, şâir tarafından kesin bir açıklama olmadan bu iki hisardan hangisinin kastedildiğini söylemek mümkün değildir. Bu yüzden Hisar dendiğinde umumi bir anlam çerçevesinde düşünerek her iki hisarın bulunduğu istikameti kabul etmek daha isabetli olacaktır. Dolayısı ile aşağıda vereceğimiz örnek beyitlerde açık bir karine olmadıkça Hisar kelimesini daha muğlak bir şekilde ele almak zorundayız.

Bu umumî manası içinde Hisar semti, ulemâ sınıfına mensup olan Mâhir Abdullah'ın şehir içi gezilerinde uğrak noktalarından biri olmalıdır. Özellikle Boğaziçi sefalarında önemli bir durak olan Hisarlar, şâirimizin işret âlemleri için seçtiği bir yerdir. Muhtemelen bindiği bir kayıkla havanın müsait oluşuna göre Hisar cenahına gitmeyi planlamaktadır. Hatta aynı gazelde bu gezisini Hz. İsa ve Hızır'ın yardımları olursa Üsküdar semtine kadar uzatmayı düşündüğü anlaşılır. Beyitte, Boğaziçi'ni "yem-i sepîd" yani Akdeniz olarak isimlendirmesi dikkat çekmektedir:

Bu demde 'işret-i bâdeyle herçi bâd-âbâd
Hevâ müsâ'id olursa Hisâr'a dek giderüz
Olursa keştî-i 'âşık refîk-i Hızr u Mesîh
Yem-i sepîdi geçüp Üsküdâr'a dek giderüz (Kayhan, 1999: 250)

Mâhir Abdullâh'ın yanı sıra çağdaşı olan Sâbit'in de Hisar taraflarına alaka duyduğunu söyleyebiliriz. Yağmursuz ve kapalı havalarda Hisar'a gitmenin doğru olacağını

anlatan şâir, Göksu'yu da zikrederek Anadolu Hisar'ını beyte dâhil eder. Böylece birbirlerine komşu olan Rumeli Hisarı ile Anadolu Hisarını iki mısrada buluşturmuştur. Sünbül çiçeğini Göksu nehri taraflarından Rumeli Hisarı taraflarına doğru giderken hayal etmesi gerçekten şâiranedir:

Sünbülî böyle hevâ buldı Hisâr'a açılur

Ola tâ Göksuyun eltâfına mazhar sünbül (Karacan, 1991: 185)

Sâbit'in Divanı'nı okudukça, şâirin Hisar cenahına alakasını daha iyi müşahede ederiz. Ayş u işret için en uygun mevsim olan baharı kastederek hava "limanlık" yani sakin ve dalgasız (Redhouse, 1890: 1648) iken şarap kayığını Hisar tarafına çekmeyi öğütleyen bu beyit, dönemin eğlence ruhunu çok iyi yansıtmaktadır:

Münâsib idi bu mevsimde zevrak-ı sahbâ

Çekilse semt-i Hisâr'a hava da limanlık (Karacan, 1991: 449)

Âşıkların buluşma mekânları arasında Boğaziçi'ndeki kayıklar önemli bir yer tutar. Âşığın sevgilisi ile yalnız kalabildiği bu kayıklar hem şehrin panoramik manzarasını seyretmek hem de keyifli bir şehir gezintisi yapmak için idealdir. Sâbit, bir öpücük karşılığında kayığa aldığı sevgilisi ile "fasl-ı Hisâr"ı güzel bir vakte getirdiğini aktarır. Hisarların, âşıkların gözde mekânlarından olduğunu bu beyitten istihrac edebiliriz:

Bir bûse kirâsile alup zevraka yârı

Dün fasl-ı Hısâr'ı güzel eyyâma düşürdük (Karacan, 1991: 461)

Sâbit Divanı'nın Ebyât bölümünde Hisar iki kez daha zikredilir. İlk beyitte; gönül ne Göksu'ya ne de Sarıyer'e gitmek istemektedir. O, gam askerinden korunmak için Hisar tarafını seçer. Hisar'ın bir eğlence ve rahatlama mahalli olduğunu anladığımız bu beyitte şâir, kelimenin gerçek anlamı olan etrafı kuleler ile çevrili küçük kale manasını "sipâh-ı gam" tamlaması ile ön plana alarak tevriye yapmaktadır. Hisar denilince İstanbul halkının aklına ilk anda Anadolu yahut Rumeli Hisarlarının geldiğini gösteren bu beyitte Hisar kelimesinin gerçek anlamı uzak anlamı olmuştur:

Gönül ne Göksuya mâ'il ne Sarı Yâr'e gider

Sipâh-ı gamdan emîn olmaga Hisâra gider (Karacan, 1991: 565)

Sâbit'in Hisar kelimesini zikrettiği ikinci beyitte Yedikule'nin ismini de görürüz. Şâir, Hisarlara göre İstanbul'un bir diğer ucunda kalan Yedikule'de kalebend olarak tutulan güneşin her sabah Hisar'a kaçtığını söyler. Beyitte, Hisar ile kastedilenin Anadolu Hisarı olduğunu Yedikule'ye nazaran daha doğuda kalışı ve güneşin doğudan doğması hakikatine bakarak söylemek kâbildir. Aslında kendisi de bir hisar olan Yedikule'nin, hisar kelimesinin anlam dairesine girdiğini düşünmek yanlış olmaz. Ayrıca feleğin yedi tabakadan meydana gelmesi şâirimizin bu beytin arka planında sakladığı bir diğer latifedir:

Her subh eyler olmak içün vâsıl-ı Hisâr

Hôrşîd kal'e-bendi Yedi Kulle'den firâr (Karacan, 1991: 567)

Eyüp, İstanbul'un manevi merkezlerinden biridir. Şehrin fethi esnasında Akşemsed-

din tarafından bulunduğu rivayet edilen Hâlid bin Zeyd'in kabri etrafında teşekkül eden külliye yüzlerce yıl boyunca etrafına inşa edilen yapılarla büyümüş ve gelişmiştir. İstanbul halkının muhtelif vesileler ile ziyaret ettiği Eyüp, halkın nefes aldığı ve uygun havalarda teferrüclere çıktığı bir menfez gibidir. Haliç tarafından kayıklar ile ulaşılabilen, karadan ise nefs-i İstanbul'a yürüme mesafesinde olan Eyüp, Bosnalı Tâlib Ahmed'in ziyaret ettiği mekanlar arasındadır. Eyüb'e gelen güzellerin bir kısmını kayıklardan inerken tasvir eden şâir, eski adetler gereğince ata binmiş ve elleri hançerlerinde dolaşan güzelleri seyretmektedir:

Eyyûbe çıkdı dilberân-ı pâlûde-ten sîmîn-berân

Hançer-be-kef şebdîz-rân ber-mûcib-i resm-i kadîm (Sorgun, 2009: 59)

Bosnalı Sâbit, Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi'ye (ö.1712) yazdığı kasidede, şeyhülislam için Eyüp'e gidip dua etmek istediğini ve orada duaların kabul edileceğini söyler. Ancak beytin hemen devamında Üsküdar'ın bahçelerini de hatırlayan şâir hangi semte gideceği konusunda kararsız kalacaktır. Gönül kuşu Üsküdar'ın bahçeleri ile Eyüp arasında bir tercih yapmak zorundadır:

Sultânuma du'â içün Eyyûb'e varayum

Ol buk'a-i mübârekede müstecâb olur

Gülzâr-ı Üsküdâr'ı da andukça murg-ı dil

Tercîh-i cânibeyn'de pür inkılâb olur (Karacan, 1991: 207)

Sâbit'in Eyüp'e dair paylaştığı bir başka husus ise Ayvansaray'da kabri bulunan ve Yâ Vedûd Sultan olarak da bilinen Şeyh Abdülvedûd tarafından yaptırılan câmi[4] tarafında var olduğu anlaşılan bir iskeledir. İsminden anlaşıldığı kadarıyla câmi havalisinde bulunan Yâ Vedûd İskelesi'nden Eyüp'e çıkmak mümkündür. Bir takım esmâü'l-hüsnâyı vird edinerek sevgiliye ulaşanların Eyüp'e Yâ Vedûd İskelesi'nden çıkacağını söyleyen şâir, beyitte bu esmânın –manası itibariyle- Yâ Vedûd olduğunu da zekice bir nükte ile ifade etmiş olur.

Kim ki esmâ çekerek nâ'il olur mahbûba

Yâ Vedûd İskelesi'nden yanaşur Eyyûb'a (Karacan, 1991: 565)

Yâ Vedûd İskelesi'ni bir başka beyitte tekrarlayan şâir, esmâyı bir kayığa teşbih etmiştir. Sevgiliyi cezbeden şâir, esma kayığı ile Yâ Vedûd İskelesi'ne gizlice gitmeyi planlamaktadır. Beyit bu hâli ile zengin bir çağrışım dünyası sunar:

Cezb idüp zevrak-ı esmâ ile ol fettânı

Yâ Vedûd İskelesi'ne çekelüm pinhânî (Karacan, 1991: 563)

İstanbul'un önemli mesire yerlerinden olan Kâğıthane hem sahrası hem de deresi ile Sâbit'in bir gazelinde geçmektedir. Beyazlara bürünmüş sevgililerin çokluğundan Kâğıthane sahrasının adeta bir tabak-âbâd olduğunu söyleyen şâir, tabağın rengi ile kâğıdın rengi arasında ilişki kurduğu gibi Kâğıthane sahrasının şekli ile tabağın şekli arasında da bir münasebet hayal etmiştir. Özellikle Lâle Devri'ndeki kasırları ile anı-

4 Sultan Câmi'i olarak bilinen bu mabet, İstanbul'un fethine iştirak etmiş olan Şeyh Abdülvedûd tarafından yaptırılmıştır. Bu yüzden Yâ Vedûd Câmi'i dahi denir. (Galitekin, 2001:367)

lan Kâğıthane XVII. asırda dahi İstanbul halkının rağbet ettiği mekânlardandır:

Kesretinden ak sâdeyle gelen cânânenün

Bir tabak-âbâdîdür sahrâsı Kâgıd-hânenün (Karacan, 1991: 454)

Sâbit, yukarıdaki beytin devamında, sarhoşların gözyaşını Kâğıthane Deresi'ne teşbih eder ve bu gözyaşlarının çokluğunu vurgulamak için "girye-i mestânenün" üzerinde "keştî-i sahbâ" değil "zevrak"lar yürür der. Bu beyitte keştî-i sahbânın bir çeşit kadeh (Redhouse, 1890: 1552) olduğunu bilmek önemlidir. Dolayısı ile bu gözyaşları o kadar çoktur ki onların üzerinde yalnızca şarap kadehleri değil büyük kayıklar dahi yüzebilir. Aslında zevrak'ın lügat anlamları içerisinde içine su konan bir çeşit kap anlamını (Redhouse, 1890: 1019) taşıması da beytin arka planını güçlendirmektedir:

Keştî-i sahbâ degül üstinde zevraklar yürür

Cûy-ı Kâgıdhâne-âsâ girye-i mestânenün (Karacan, 1991: 454)

Nefs-i İstanbul'un tarihî semtlerinden olan Çatladıkapı, Küçük Ayasofya Câmi'i'nin yakınlarında yer alır. (Sumner-Boyd; Freely, 2009: 140-141) Bosnalı Sâbit, Çatladıkapı'nın lügat anlamından hareketle yeni ve orijinal bir mazmundan istifade eder. Klasik şiirde âşıkların "sîne-çâk" bir surette cevelan etmelerini yani yakalarının yırtık oluşunu hatırlatan şâir, yakası yırtılmış olan gönle hitap ederek sevgilinin de Çatladı Kapu semtinde oturduğunu söyler. Böylece âşığın çâk olmuş, yırtılmış -çatlamış- sînesini sevgilinin mahallesi konumunda gördüğünü zarifçe ifade imkânı bulur:

Setr itme gönül sîne-i çâkundan açıkdur

Çatladı Kapu semti imiş kûy-ı nigârun (Karacan, 1991: 457)

Lügat-ı Nâcî'de "Denizden çıkan marûf kırmızı boncuk" (Nâcî, 1318: 602) şeklinde mana verilen mercan, Osmanlı şâirlerinin, kırmızı renk dolayısı ile sık kullandığı bir kelimedir. Sâbit'in Tahtakale semtinde yer alan Mercan mahallesini tevriyeli kullandığı bu beyitte; kırmızı akide şekerleri ile dolu olan tezgahlar sayesinde İstanbul'un her köşesi bir mercan pazarına dönmüş olarak tasvir edilir. Beyit içinde İstanbul geçtiği için ilk önce Mercan mahallesi akla gelse de şâirin malum kırmızı boncuğu kastettiği anlaşılacaktır:

Tonanup al 'akîdeyle şeker tablaları

İtdi her gûşe-i İstanbul'ı sûk-ı Mercân (Karacan, 1991: 303)

Doğu Roma İmparatorluğu döneminde Hipodrom olarak isimlendirilen meydan, fetihten sonra kadîm kimliğine münasip bir şekilde, At Meydanı diye anılmıştır. Bu kadîm meydanda Roma imparatorlarının yerleştirdiği bazı âbideler de bulunmakta idi. İstanbul'un fethinden sonra bu abideler meydandaki varlığını korumaya devam etti. Bu abideler arasında özellikle üç başlı yılanlı sütun dikkat çeker. Osmanlı dönemi minyatürlerinde dahi görebildiğimiz bu yılanlı sütunun başları zaman içinde düşmüştür. (Sumner-Boyd;Freely, 2009: 127-130) Sâbit'in ise bu sütunun adeta bir "mîl" çubuğu gibi görünen son halini beyte taşıdığını görüyoruz. Sütunun, göze sürme çekmek için kullanılan bir âlet olan "mîl"i andıran şekli şâirin muhayyilesini harekete geçirmiş gözükmektedir. Sâbit, iyi bir at binicisi olan sevgilinin gözüne girmek için

âşıkların At Meydanı'nda mil sütunu gibi dikilip durmakta olduklarını anlatır:

Gören ol şâhsüvârun gözine girmek içün

At Meydânını bekler dikilüp mîl gibi (Karacan, 1991: 522)

Okmeydanı, Sultan II. Mehmet tarafından okçuluk müsabakalarının icrası ve düzenlenmesi için kurulan okçuluk tekkesi ve bu tekke çevresindeki talim alanlarına dikilen menzil taşları sayesinde ismini kazanmıştır. (Gündüz, 2007: 339-340) İsminden de anlaşılacağı üzere kemankeşlerin atış talimleri yaptığı bu geniş sahra, Sâbit'in beytinde güzel bir telmih için zemin oluşturmuştur. Gönül, sevgilinin yan bakış oklarına bir nişangâh vazifesi görmektedir. Bu yüzden bakışları ile adeta bir kemankeşi andıran sevgili, âşığının sinesini Ok Meydanı gibi telakki etmiş olmalıdır. Bu muzip ve kinayeli ifade sayesinde Okmeydanı'nın XVII. asırda dahi kuruluş dönemindeki maksadına sadık kaldığını tespit edebiliriz:

Dil hadeng-i gamzesinün menzil-i idmânıdur

Ol kemân-ebrûya sahn-ı sîne Ok Meydânı'dur (Karacan, 1991: 560)

Beşiktaş'ın güzide semtlerinden olan Bebek, rivayetlere göre ismini Fatih döneminde bölgedeki asayişi sağlamak ile görevli Bebek Çelebi isimli birisine borçludur. Bebek Çelebi'nin yaptırdığı köşk ve bahçe onun ölümünden sonra semte alem olmuştur. (Küçük, 2021: 1759) Boğaziçi semtlerinden olan Bebek'in Sâbit'in bir beyitinde geçiyor oluşu o dönemde hâlâ bahçesi ile meşhur olduğunu gösterir. Beyitte âşığın göz bebeği sevgilinin yüzünün hayali ile sürekli ağlar şekilde tahayyül edilmiştir. Ağlayan âşığın göz yaşları klasik şiirde sık kullanılan tabirle "nakd-i eşk" yani göz yaşı parasını simgeler. Merdüm-i dîde ile Bebek kelimeleri arasında ise îhâm-ı tenâsüb vardır. İkinci mısrada, âşığın göz bebeğinin etrafındaki beyazlık ile Boğaz'ın suları arasında bir benzerlik kurulmuştur:

Merdüm-i dîde hayâl-i ruh-ı yâr akçesidür

Gûyiyâ sâhil-i deryâda Bebek bâhçesidür (Karacan, 1991: 569)

Padişahın yakın koruması olan solaklar, yeniçeri ortalarına mensup idiler. Bunlar savaşta ve barışta padişahın yakınında olup teâmüller gereği sol ellerini kullanan özel bir birlik olarak tarih sahnesinde yer almışlardır. (Sertoğlu, 1986: 317) Bosnalı Sâbit bu solaklardan biri tarafından yapılmış herhangi bir çeşmeyi beytinde zikrederken ihâm-ı tezat sanatı için başarılı bir örnek kurgulamıştır. Şâir, hasta gönlün Solak Çeşmesi gibi "sağ" yani "temiz, saf, halis" (Dilçin, 2009: 188) bir suyu uzun zamandır aradığını söyler. Solak ve sağ kelimelerinin arasında var olan tıbâk yani tezatı kelimelerin ikinci anlamları sayesinde zekice perdelemiştir:

Dil-i haste çokdan ider cüst u cû

Solak çeşmesi gibi bir sağ su (Karacan, 1991: 557)

İstanbul'un eski semtlerinden olan Zincirlikuyu hem bir özel isim hem de bir cins isim olarak şiir dilinde kullanılmıştır. Ele aldığımız beyitte Sâbit'in, katî surette İstanbul'un Zincirlikuyu semtine işaret ettiğini söyleyemesek de aksi yönde bir iddia serdetmek de zordur. Ancak şiir dilinin esnek imkânları dâhilinde İstanbul'daki "Zen-

cirli Kuyı" semtini düşünmeyi tercih edebiliriz. Bu minvalde şâir, sevgilisine hitap ederken, yârinin perişan saçları yüzünü örtünce üzerine düşen saçlar ile çene çukurunu adeta zincirli bir kuyuya teşbih ettiğini söyler. Saçların kuyu üzerindeki zincirli çıkrığa teşbihi orijinal bir hayaldir:

Rû-pûş olıcak 'ârızuna zülf-i perîşân

Zencîrli Kuyı'ya döner ol çâh-ı zenahdân (Karacan, 1991: 557)

İstanbul'un Anadolu yakasında, Kadıköy'de yer alan Fenerbahçe payitahtın tarihî semtlerinden biri olup Bosnalı Sâbit'in aşağıda verdiğimiz rubaisinde geçmektedir. "Fânûs-ı hayâl" denilen ve üzerinde yer alan resimleri aksettiren yapısı ile şâirâne hayallere kapı açan döner fener, rubainin ana çerçevesini oluşturur. Rubaide üzerinde çiçek resimleri olan bir fanusun döndükçe insana çeşit çeşit zevkler verdiği ve üzerindeki nakışların sevgilinin yüzüne benzediği ifade edilmiştir. Ancak rubaideki nükte son mısrada gizlidir. Şâir, "fânûs-ı hayâl"in bir fener olması hasebiyle gözüne "aynıyla Fenâr Bâğçesi" şeklinde göründüğünü söyler:

Döndükçe virür âdeme bir gûne safâ

Her nakş-ı bedî'i ruh-ı dildâr-misâl

Tasvîr-i şükûfeyle görindi gözüme

'Ayn ile Fenâr Bâğçesi fânûs-ı hayâl (Karacan, 1991: 552)

İstanbul'un her semtinin kendine has bir karaktere sahip olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu semtler arasındaki karakteristik hususiyetler semt isimlerinin devreye girmesi ile daha renkli bir hâl almaktadır. Bu noktada şâirler elbette her birisinde farklı bir çeşni buldukları semtleri kendi zevk-i selîmlerine göre değerlendirmekten geri kalmayacaklardır. İstanbul'un muhtelif semtlerini divanında bu kadar sık zikreden bir şâir olarak Sâbit'in aşağıda vereceğimiz beyti bir tercihten ziyade bir latife intibaını vermektedir. Ona göre yalnızca Üsküdar'ın bahçelerindeki bülbüller dinlenmelidir. Kuzguncuk semtinin "teferrüc-gâh"larını kargalara bırakmak gerekir. Semtin isminden kaynaklı olarak yapılan latifenin, iki semt arasında Sâbit'in tercihlerini belirleyecek kadar derin bir farka işaret edip etmediğini söylemek zordur. Ancak Kuzguncuk'un Osmanlı döneminde yoğun bir Yahudi nüfusa ev sahipliği yapmasına ve Yahudiler için kutsal addedilmesine mukabil (Gülsoy, 2012: 42-45), Üsküdar'ın İstanbul'un fethinden bile önce Müslüman ve Türk oluşu göz önüne alınırsa, beytin arka planda sosyal aktüaliteye dair bir kanaati gizlediği söylenebilir:

Mücerred merg-zâr-ı Üsküdâr'un bülbülin dinle

Teferrüc-gâhını Kuzguncugun teslîm-i zâg eyle (Karacan, 1991: 514)

İstanbul'un silüetinde vazgeçilmez bir yere sahip olan Kız Kulesi, Sâbit'in Divanı'nda iki defa geçmektedir. İlk beyitte; şarap testisinin içinde "bintü'l-ineb" yani üzümün kızı olursa testinin şâir nazarında Kız Kulesi gibi olacağını okuruz. Şiir dilinde bazen Farsça olarak "duhter-i rez" şeklinde geçen üzümün kızı yani şarap bu beyitte Arapça bir tamlama ile "bintü'l-'ineb" olarak zikredilmiştir. Kız Kulesi ile şarap testisinin arasında kurulan bu semantik bağ, İstanbul folklorunda Kız Kulesi'nin içinde bir imparatorun kızının oturduğu efsanesi ile uyumlu şekilde tasarlanmıştır. (Satıcıoğlu,

2020: 252) Şâir, ölümden muhafaza edilmek üzere kuleye hapsedilen imparatorun kızı ile kısa zamanda çürüyüp yok olacak üzümün yerine kendisinden imal edilen ve daha uzun ömürlü olan şarap arasında bir münasebet bulmuş olmalıdır:

Bintü'l-'ineb de olsa derûnında cilve-ger

Kız Kullesi gibi görinür ol zamân sebû (Karacan, 1991: 490)

Sâbit'in Kız Kulesi'ni zikrettiği ikinci manzume bir tarih kıtasıdır. Şâir, ismini vermediği bir paşanın vazife aldığı dönemde İstanbul halkının sükûn ve huzur bulduğunu belirtir. Paşa'nın iffet ve ismetine bir nişâne olması kabilinden payitahttaki "ehl-i i'tisâm" yani dindar insanlar Kız Kulesi'ni örtülü bir kadın olmadığı için cezalandırmak maksadıyla denize atmışlardır. Kız Kulesi'nin Boğaz'daki mevcudiyetine dair bir hüsn-i talîl içeren beyitte İstanbul'un sosyal hayatında kadınların kılık kıyafetine karşı kamu vicdanının verdiği tepkileri göstermesi bakımından ilginç bir manzara gözlemlenmektedir. Ayrıca başvurulan bir ceza olarak "nâ-mestûre" bir kadını denize atmak sosyal hayatın şiir dilindeki akislerinden biri olarak kabul edilmelidir:

'İffetün 'ahdinde nâ-mestûre 'avretdür diyü

Atdılar Kız Kullesin deryâya ehl-i i'tisâm (Karacan, 1991: 347)

Bosnalı Sâbit, hikemî üslûbun önemli mümessili Nâbî'ye çok hürmet duymaktadır. Baltacı Mehmed Paşa için yazdığı Ramazâniyye'de Nâbî'yi metheden Sâbit, onun İstanbul'daki "şâir"lerden "müteşâ'ir"leri temyiz edeceğini söyler. Sâbit, mana Haleb'inin taze kumaşlarını İstanbul'a getiren Nâbî'yi irfan tahtının "şehbender"i olarak kabul eder. Böylece İstanbul'un edebî faaliyetlerdeki önemli yeri bir kez daha anlaşılır:

Yükledüp tâze kumâş-ı Haleb-i ma'nâyı

Geldi İstanbul'a şeh-bender-i taht-ı 'irfân (Karacan, 1991: 306)

Nâbî'nin İstanbul'a gelişinden bahseden bu beyitlerin devamında Sâbit, "Kaldırım taşları altında birer şâ'ir var" diyerek İstanbul'un şâir enflasyonundan dert yakınır. Hatta bu müteşâ'irlerin kendilerini şairlik noktasında Odun İskelesi hammalları tarafından tartılacak kadar "ağır" bulmaları ile alay eder. Sâbit'e göre bu müteşâ'irlerin okuyucu kitlesi ancak Odun İskelesi'nde çalışan hammalların entelektüel seviyesinde olan birtakım "sebük-mağz" yani kıt akıllılardır. Bosnalı Sâbit'in bu beyitte, mahallîleşme akımına uygun şekilde İstanbul'un avâm tabakasına ait bir mahalli şiirine taşıdığını görmekteyiz:

Tartılur bulsa Odun İskelesi hammâlı

Bir sebük-magza agır şâ'ir-i sencîde-beyân (Karacan, 1991: 306)

XVII. asırda yaşamış Bosnalı şâirler içerisinde İstanbul'un muhtelif semt ve mahallelerini şiirlerine en iyi aksettiren kişi, Bosnalı Sâbit'tir. Onun yalnızca İstanbul'un semtlerine değil güzellerine de sevdalı olduğunu anlamak gerekir. Aşağıda verdiğimiz beyitte görüldüğü üzere Dersaâdet'in her bir semtini cennetin dahi kıskandığı bir

letâfette bulan şâir[5], şehirdeki cennet kıyafetli "gılman" ve "huri"leri izlemekten hayli memnundur:

Sitânbulun yine her semti reşk-i cennetdür

Behişt câmeli gılmân-ı hûr oldı bedîd (Karacan, 1991: 254)

Çayniçeli Mezâkî Süleyman Efendi'nin dönemin hükümdarı IV. Murat'ı da zikrederek yazdığı Üsküdar redifli müzeyyel gazel edebiyat tarihi açısından kıymetli bir manzumedir. (Mermer, 1991: 317-318) İstanbul'a bağlı bilâd-ı selâseden olan Üsküdar, şiirin redifi olması hasebiyle her beyitte bir başka cephesiyle tanıtılır. Üsküdar, iklimi ve manzarası ile ebedî bir cennet gibidir ve genç yaşlı herkesin gönlüne safalar bahşeder:

Bârekâllah san behişt-i câvidândur Üsküdâr

Kim safâ-bahş-ı dil-i pîr ü cüvândur Üsküdâr

Üsküdar'ın bahçelerindeki çiçekler daima sabâ rüzgârı ile ufka dağılmaktadır. Bu çiçekler, insanların ve cinlerin dimağlarını yakacak kadar kesif ve güzel bir rayihaya sahiptir:

Bûy-ı ezhârın sabâ âfâka neşr eyler müdâm

Nükhet-efrûz-ı meşâmm-ı ins ü cândur Üsküdâr

Mezâkî Üsküdar'ı tasvir ederken bu tarihî semti daima bir bahçe arka planı ile hayal etmektedir. Gonca dudaklı sevgiliyi ve nağmeler şakıyan bülbülü ayş u işret meclislerinde oturan rintlerden ayrı düşünemez. Üsküdar, varlık bağçesinin gülistanlarını süsleyen bir yerdir:

Gonca-fem cânân ile bülbül negam rindân ile

Gül-sitân-pîrâ-yı bâğ-ı kün-fe-kândur Üsküdâr

Üsküdar bahçelerinin bu efsanevi güzelliği yalnızca Mezâkî'nin malumu değildir. Çünkü bu gül bahçelerinin gönüller açan sefası daima dillerdedir. Üsküdar, İstanbul halkının belki de imparatorluktaki herkesin dilinde daima tekrarlanan bir "dâsitân"dır.

Söylenür her dem safâ-yı dil-küşâ-yı gülşeni

Lâ-cerem dillerde böyle dâsitândur Üsküdâr

Üsküdar iklimi ve âb u hevâsı ile de herkesin övdüğü güzide bir semttir. Herkes onun cana can katan havasındaki feyzi sitayişle anar. Üsküdar, "ebnâ-yı zamân"ın methine lâyık müstesna bir mekân olarak tanınır:

Medh ider feyz-i hevâ-yı cân-fezâsın her kişi

Hâsılı memdûh-ı ebnâ-yı zamândur Üsküdâr

Mezâkî, Üsküdar'ın methinde kaleme alınmış yukarıdaki 5 beytin akabinde, semtin neden bu kadar mamur ve âbât olduğunu açıklar. Üsküdar IV. Murat'ın işret âlemleri

5 Sâbit'in, Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin Mekke'den gelişi vesilesiyle yazdığı kasidede İstanbul hakkında farklı hisler beslediğine de şahit oluyoruz. Şâir, şeyhülislamın içinde olmadığı bir İstanbul'un kasırlarını "zindan" olarak görmektedir: "O Hudâvend-i kerem-menkabeden dûr olalı / Kasr-ı eyvân-ı Sıtanbul bize zindân geliyor" (Karacan, 1991: 203)

için seçtiği bir mekândır ve bu yüzden semtin her yeri bayındır bir manzara arz eder. Nitekim padişahın sayesinde Üsküdar cennet bahçelerine dönmüştür. Bu beyitlerden anlaşıldığı kadarı ile Üsküdar, padişahın iltifatına mazhar olmuş ve bu sayede İstanbul içinde makbul bir mevki kazanmıştır:

Ey Mezâkî n'ola ma'mûr olsa böyle her yeri

'İşret-âbâd-ı şehen-şâh-ı cihândur Üsküdâr

Cem-nejâd-ı muhterem Sultân Murâd-ı pür-kerem

Kim zamânında hemân bâg-ı cinândur Üsküdâr

Şâir, gazelinin son beytinde Üsküdar'a dua eder. Üsküdar, cennet bahçeleri gibi sâkinlerine rahatlık ve huzur veren bir yerdir. O yüzden dünya durdukça hiçbir sıkıntıya duçar olmaması şâirin temennisidir. Sultan IV. Murat'ın övgüsü ile Üsküdar'ın güzelliklerini içiçe bulduğumuz bu manzumede, semtin padişahtan daha yoğun bir şekilde ve farklı açılardan ele alındığı görülür. XVII. yüzyılda yaşamış diğer Bosnalı şâirlerin divanlarında böyle bir methiye bulunmaz. Bu yüzden Mezâkî'nin gazeli, konusu itibariyle kendi döneminde yazılmış orijinal temalı bir şiirdir. Gazel bu hâli ile bir Üsküdar methiyesi olarak değerlendirilse yanlış olmaz:

Çekmesün bir dem elem tâ kim cihânda dem-be-dem

Gülşen-i cennet gibi râhat-resândur Üsküdâr

Bosnalı şâirler içerisinde İstanbul'un semtlerini en iyi tedkik eden kişi Sâbit'tir. O şehrin neredeyse her köşesini muhayyilesinde yeniden canlandırmıştır. Bu yüzden onun diğer Bosnalı şâirler arasında özel bir yeri vardır.

4. Bosna'dan Sonra İkinci Vatan: İstanbul

Osmanlı taşrasında doğup büyüyen insanlar genelde ilim tahsili ve meslekî ihtiyaçlar doğrultusunda memleketlerini bırakıp İstanbul mozaiğinde kendilerine yer bulurlar. Bir serhat bölgesi olan Bosna'dan gelen şuarânın, bir gurbet diyarı olan payitahta hangi nazar ile baktığı ve şehir ile kurdukları hissî münasebet bu noktada önem kazanır. Onların bazen şiirlerine de akseden düşünceleri sayesinde şehrin bir "vatan" olarak sevildiğini müşahede ederiz. Elbette bu düşüncenin arkasında şehrin insanları hayran bırakan tabiî güzellikleri bulunur. Ayrıca imparatorluk içerisinde yetişmiş, çok kıymetli sanatkârların, âlimlerin ve devlet adamlarının varlığı da İstanbul'un itibarını artırmaktadır. Devlet'in bütün imkânlarından azamî surette istifade eden şehrin Bosnalı şâirlerde bıraktığı intiba, asıl vatanları olan Bosna'yı gölgede bırakmış gibidir.

İstanbul'u ikinci vatan olarak gören bu şâirler arasında h.1047 / m.1637-38 Mostar'da doğup h.1055 / m. 1645-46'da İstanbul'a gelen Ahmed Rüşdî Efendi vardır. (Kayhan, 1991: 6) Onun nazımları arasında yer alan bir manzumeye bakarak İstanbul hakkındaki kanaatlerini öğrenebiliyoruz. Şâir, bahar mevsiminin gelişi ile "Beytü'l-hazen"i bırakıp seyre çıkmak gerektiğini söyler. Büyük bir aşk ve şevk ile İstanbul yoluna azmetmek isteyen şâir, Hz. Peygamber'in vatan hakkında söylediği "Hubbu'l-vatan mine'l-îmân" sözündeki nükteyi hatırlamıştır. Şâirin İstanbul haricinde yani taşrada

iken söylediğini düşündüğümüz bu kıt'a taşrayı bir hüzünler kulübesi olarak gören Ahmed Rüşdî'nin payitahtı bir vatan olarak benimsediğini göstermektedir:

'Âlemün irdi yine fasl-ı bahâr u çemeni

Çıkalum seyre koyup kûşe-i Beytü'l-Hazeni

Şevk ile 'azm-i reh-i şehr-i Stanbul idelüm

Yâd idüp mâ-hasal-ı nükte-i hubbu'l-vatanı (Kayhan, 1991: 249)

h.1059/m.1649-50 tarihlerinde Bosna'da doğan Mâhir Abdullah, h.1091/m.1680-81 yıllarında İstanbul'a gelmiştir. Müderrislik ve kadılık gibi vazifeler ile İstanbul'dan uzaklaşmak zorunda kalan şâir, (Kayhan, 1999: 1-6) İstanbul'un güzellerine de düşkündür. Şâir, kendine hitaben söylediği beyitte; artık İstanbul mahbublarına meyletmenin manasız olduğunu çünkü gönlün "fikr-i celâ-yı vatan"a düştüğünü söyler. Celâ-yı vatan, kişinin vatanını terk etmesi anlamına gelir (Özön, 2008: 119) ki halk tabiri ile gurbete çıkmaktır. Mâhir, İstanbul'daki zamanının dolduğunu anlatırken buradan ayrılışını vatandan ayrılmak şeklinde telakki eder:

Mâhir nice bir meyl-i mehâbîb-i Sitanbul

Şimdengirü dil fikr-i celâ-yı vatan ister (Kayhan, 1999: 220)

Saraybosna'da doğan Tâlib Ahmed, memleketindeki eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul'a gelmiş ve Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'ya intisap etmiştir. Eldeki tek eseri olan divanından elde ettiğimiz bilgilere göre ilim tahsili için pek çok şehir ve coğrafyayı dolaşmıştır. Şârimizin, İstanbul'da Süleymaniye semtinde mukîm olduğu için Süleymaniyeli Ahmed şeklinde zikredildiğini de kaydetmek gerekir. (Sorgun, 2009: X-XIII) Hayatının önemli bir kısmını payitahtta geçiren Tâlib Ahmed'in, bir sebepten dolayı İstanbul'dan ayrılması üzerine yazdığı gazel onun şehir ile bir arkadaş gibi vedalaşmasını anlatır.[6] Gazelin matla beytindeki "Şimden gerü yâ hû seni ey şehr-i Sitânbul" mısraındaki "yâ hû" ifadesi dervişler arasında elveda makamında kullanılırdı. (Enverî, 1382: 2654) Şâir İstanbul'a elveda diyerek başladığı gazelinde kendisinin gitmesi gerektiğini vurgular:

Şimden gerü yâ hû seni ey şehr-i Sitânbul

Sen bunda selâmet ile kal düşdi bize yol

Şâir, bazı gönül maceralarına telmihte bulunan bu beyitte İstanbul'a hitaben şöyle demektedir: İnleyen gönül çocuğunun parasını aldın, artık ağlayan bu çocuğun göz yaşı paralarını kendi güzellerin için bol bol harcarsın. Beyitte geçen hûbân kelimesi İstanbul'un güzellerini ifade etmektedir ve şâirimiz bu güzeller için hem çok ağlamış hem de çok para harcamış olmalıdır:

Tıfl-ı dil-i zârun güher-i nakdini aldun

Hûbânuna harcan direm-i eşkini bol bol

6 Bu gazeli Sercay Sorgun tarafından yapılan metin neşrinden iktibas etmedik. Çünkü araştırmacının metni okurken çok sık hata yapması bizi bundan alıkoydu. Bunun yerine Sorgun'un tezinde tıpkıbasımını paylaştığı Tâlib Divanı'nın Millet Kütüphanesi'ndeki AEM 256 nolu yazma nüshasını esas alarak metni latinize ettik. (Sorgun, 2009: 107)

Tâlib Ahmed, İstanbul'da geçirdiği zaman içinde arzu ettiği şeylere kavuşamamanın teessürünü yaşar. Muhtemelen kendisi biraz da bu yüzden Dersaâdet'te "kul kul" kalmanın manasızlığını anlamıştır. Çünkü bu şehirde cihanı aydınlatan ay, ümit burcuna bir türlü varamamıştır:

Çün varmaz ümîd burcına mehtâb-ı cihân-tâb

Kim beklesün âşûb-ı cihândan seni kul kul

Yukarıdaki beyitlerin akabinde şâir birden şehirden ayrılamayacağını farkeder. Bu yüzden gönlün ve canın şehri olan İstanbul'u da kendisi ile götürmek niyetindedir. Eğer şehir, onun gibi ehl-i tarîk olabilirse ikisi birbirinde ayrılmamış olacaktır:

Benden meded ayrılma seni terk idemem ben

Ey şehr-i dil ü cân gidelüm ehl-i tarîk ol

Şâirimiz İstanbul ile yaptığı konuşmayı sonlandırırken tecrîd sanatı ile kendine yabancılaşır ve dışarıdan bir gözle bu ayrılık sahnesine şahitlik eder. Tâlib, şehirden ayrılmaktadır ve göz yaşları döküp giderken matla beytinin ilk mısraını redd-i matla'yaparak tekrarlar: "Şimden gerü yâ hû seni ey şehr-i Sitânbul". Şâirin İstanbul'dan ayrılırken hissettiği şeyler kendi memleketinden ayrılan bir adamın söyleyeceği türden sözlerdir. O, bu şehri ve bu şehrin içindeki güzelleri çok sevmiştir. Ancak emellerine ulaşamadığı için "şehr-i dil ü cân" dediği İstanbul'u terk etmek zorunda kalır. Âdeta gurbete giden bir adamın sözlerini ve duygularını bu gazelde okuyabiliyoruz:

Rîzân iderek eşkini gitdi didi Tâlib

Şimden gerü yâ hû seni ey şehr-i Sitânbul

XVII. yüzyılda yaşamış Bosnalı şâirlerin, İstanbul'u ne kadar benimsediklerini ve kendi vatanları mesabesinde gördüklerini anladığımız bu şiirler, İstanbul'un taşra insanı için kendi doğduğu ve yetiştiği coğrafyaya göre daha muteber ve makbul tutulduğunu göstermektedir.[7] Günümüz modern "vatan" mefhumuna birebir uymasa da ismi geçen şâirler, İstanbul'u benliklerinin bir parçası haline getirmişlerdir ve onu bir vatan –yahut vatana denk bir kıymette- tasavvur etmekte beis görmemişlerdir.

7 Şâirlerin İstanbul hakkındaki bu müspet efkâr-ı umûmiyyesini daha vâzıh hâle getirmek için Bosna hakkında neler söylediklerine kulak vermek isabetli olacaktır. Bu minvalde, Sâbit'in Bosna hakkındaki fikirlerini, divanının satır aralarında farklı amaçlar ile yazılmış manzumelerinde görmek mümkündür. Kalaylı Ahmed Paşa'nın sadâreti vesilesiyle kaleme aldığı kasidede sözü şahsına getiren Sâbit, kendisine mansıp diye bir azap yeri verdiklerini ve orayı görünce aklına cehennem vadisinin geldiğini sadrazam ile paylaşmaktadır: Virdiler Bosna'da mansıb diyü bir cây-ı 'azâb / Göricek hâtıra vâdî-i cehennem geldi (Karacan, 1991: 245) Karlofça Antlaşması'nda gösterdiği başarı ile padişahın iltifatına mazhar olan Râmî Mehmet Paşa için yazdığı tercî'-i bendde Bosna'nın bir harabe haline geldiğini söyler. II. Viyana Kuşatması'nın ardından patlak veren savaşlarda Avusturya'nın saldırılarından dolayı Saraybosna neredeyse yerle bir olmuştu. Sâbit bu yüzden Râmî Mehmet Paşa'ya bu hakikati hatırlatmış gibidir: 'İlm-i şerîfünüz ki 'adîmü'l-misâldür / Ma'lûmdur harâbe-i Bosna ne hâldür (Karacan, 1991: 537) Sâbit'in Bosna hakkında söyledikleri özelde Saraybosna'nın genelde ise Bosna serhaddinin uzun süren savaşlar yüzünden çok yıprandığını, insan ve refah sermayesinin neredeyse tükendiğini anlatmaktan ibarettir. İstanbul'un yüzlerce yıldır mahfuz kalmasına karşı Bosna daima savaş ve mücadele içinde yaşamak zorunda kalmıştır. Bu yüzden onun beyitlerinde Bosna için söyledikleri kendi yetiştiği coğrafyaya kayıtsızlığı şeklinde algılanmamalıdır. İstanbul'daki görkem ve konforun, serhatlerde yetişmiş herkesin rağbetini çekmesi gayet tabiîdir.

5. Sonuç

XVII. yüzyılda yetişmiş Bosnalı şâirlerin divanlarında İstanbul ve ahalisine dair okuyucuları ile paylaştıkları izlenimler çok kıymetlidir. Bu yüzyılda yetişen şâirlerden Ferîdûn Şîr Ali Çelebi, Hasan Kâ'imî, Bosnalı Âsım, Bosnalı Sâmi'î ve oğlu Refdî'nin divanlarında İstanbul'a ve içinde yaşayan insanlara dair açık ya da gizli hiçbir ifade ve yorum bulunmamaktadır. Bu durum, şâirlerin mensup oldukları edebî ekollerin tesiri ile olabileceği gibi tamamıyle şahsî tercihlerden de kaynaklanabilir.

Bu şâirlerin hâricinde Bosnalı Sâbit, Mâhir Abdullah, Mezâkî, Sükkerî, Sahhâf Rüşdî ve Tâlib Ahmed-i Bosnavî gibi şâirlerin divanlarında hem İstanbul hem de sâkinleri hakkında ilginç tespit ve yorumlar bulunmaktadır. Bosnalı Sâbit'in kendine has üslubundaki mahallî unsurlara daha çok yer verme temayülü, divanında İstanbul figürünü daha belirgin ve zengin hâle getirmiştir. Diğer şâirlerin hiçbiri onun kadar İstanbul'un semtlerine ve insanına nüfuz edememiştir. Ama Bosnalı Sâbit kadar İstanbul'u divanında söz konusu etmeyen Mezâkî gibi meşhur ve kıymetli bir şâirin, Üsküdar redifli gazeli müstakil bir semt methiyesi olması nedeniyle eşsiz bir nümunedir. Mâhir Abdullah ve Sahhâf Rüşdî'nin İstanbul'u vatan telakkisi ile değerlendirmeleri İstanbul'un şâirler nazarında kazandığı yeri çok iyi açıklamaktadır. Bu doğrultuda Tâlib Ahmed-i Bosnavî'nin İstanbul'u bir arkadaş gibi görüp konuştuğu gazel, klasik edebiyatın estetik kaideleri açısından vasat olsa da kurgusundaki samimiyet ve orijinallik hemen fark edilecektir. Şâirin bir veda konuşması olan gazelinin bir başka örneğine adı geçen diğer şâirlerde rastlayamadık.

İstanbul şehri, üç kıtanın maddî ve manevî bütün birikiminin eşsiz bir coğrafyada buluşması ile vücuda gelmiştir. Hayatlarının belli bir safhasında bu şehri tanıyan şâirlerin divanlarında ona duyulan hayranlığı okumak, İstanbul'un daima gözde bir şehir olduğunu hatırlamamıza yardımcı olacaktır. Şiir dilinin sunabildiği esnek ifade alanları içinde Dersaâdet'in güzelliklerini ve güzellerini bize aktaran Bosnalı şâirler kadar ondan ve onun güzelliklerinden hiç söz açmamış olan hemşehrîlerinin de bu şehre hayran olduklarını tahmin edebiliriz.

Kaynakça

Aydın, M. U. (2007). *Kâimî Dîvânı Transkripsiyonlu Metni ve Tahlili*. (Dan.) Yrd. Doç. Dr. Sadettin Eğri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Çakır, M. S. (2021). *Bosnalı Sâmi'î Divanı*. İstanbul: DBY Yay.

Dilçin, C. (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.

Enverî, D. H. (1382). *Ferheng-i Fişürde-i Sühan C. I-II*. Tahran: Sühan Yay.

Erol, E. (1994). *Sükkerî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.

Galitekin, A. N. (2001). *Hadîkatü'l-cevâmi' (İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar)*. İstanbul: İşaret Yay.

Gülsoy, S. (2012). *Gündelik Yaşamda Yahudi Kimliği İnşası: İstanbul, Kuzguncuk'ta Niteliksel Bir Araştırma (2011-2012)*. Dan. Prof. Dr. Bahattin Akşit, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Maltepe Üniversitesi.

Gündüz, F. (2007). "Okmeydanı". *TDVİA C. 33*, İstanbul: TDV Yay.

İsen, M.; Durmuş, T. (2023). *Balkanlarda Türk Edebiyatı Tarihi Başlangıcından Günümüze Kadar*. İstanbul: Türkiye Maarif Vakfı Tiran New York Üniversitesi Yay.

Karacan, T. (1991). *Bosnalı Alaeddin Sabit Divan*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yay.

Kayhan, H. (1991). *Rüşdî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*. (Dan.) Prof. Dr. Hüseyin Ayan, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.

Kayhan, H. (1999). *Mâhir Abdullah (Hayatı, Eseri, Edebî Kişiliği ve Dîvanı'nın Tenkidli Metni)*. (Dan.) Prof. Dr. Hüseyin Ayan, Basılmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.

Kurtoğlu, O. (2018). *Bosnalı Âsım Divânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.

Küçük, S. G. (2021). "Boğaziçi Bebek Semti Tarihi ve Yapıları". *İdealkent Dergisi Sayı 34*. Ankara.

Mermer, A. (1991). *Mezâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.

Nâcî, M. (1318). *Lügat-i Nâcî*. İstanbul: Asır Matbaası.

Oktay, A. (2017). *Münşe'ât-ı Nâbî*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay.

Özön, M. N. (2008). *Osmanlıca Türkçe Sözlük*. İstanbul: İnkılap Yay.

Öztürk, M. (2016). *Klasik Türk Şiirinde Merkez ve Taşra*. Ankara: Kadim Yay.

Redhouse, S. J. W. (1890). *A Turkish And English Lexicon*. Kostantinapol.

Satıcıoğlu, H. (2020). "İki Kule Bir Efsane: Burana ve İstanbul Kız Kuleleri", *SUTAD S. 49*. Konya.

Sertoğlu, M. (1986). *Osmanlı Tarih Lûgati*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Sorgun, S. (2009). *Tâlib Ahmed Bosnavî Dîvânı (İnceleme, Transkripsiyonlu Metin, Nesre Çeviri)*. (Dan.) Prof. Dr. İ. Güven Kaya, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.

Sumner-Boyd, H.; Freely, J. (2009). *İstanbul Gezginin Rehberi İstanbul'u Dolaşırken*. Çev. Yelda Türedi. İstanbul: Pan Yay.

Şimşek, K. (2002). *Ferîdûn Dîvânı (Transkripsiyonlu Metin)*. (Dan.) Yrd. Doç. Dr. Mustafa Güneş, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi.

Yalap, H. (2016). *Dîvân-ı Refdî*. Belgrad: Belgrad Üniversitesi Yay.

3. Uluslararası

BALKANLARDA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ VE TÜRKOLOJİ SEMPOZYUMU

13-15 Kasım 2024

Uluslararası Saraybosna Üniversitesi
Bosna - Hersek

TÜRKİYE MAARİF VAKFI
TURKISH MAARIF FOUNDATION

KONAKLAMA

1. GÜN

13 Kasım Çarşamba

09.00-10.00	**Kayıt**
10.00-11.30	**Açış Konuşmaları**
11.45-12.30	**Özel Oturum – Çevrim İçi**

IUS Konferans Salonu

Prof. Dr. Mustafa İSEN
Rumeli Medeniyetinin Oluşum ve Değerlendirilmesine Boşnakların Katkısı

12.30-14.00	**Öğle Yemeği**

14.00-15.30 — 1. 2. ve 3. Oturum

Balkanlar'da Kültürel ve Edebi Yansımalar: Şehirler ve Tarih

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Müberra Gürgendereli

1. Salon

Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın:
XV. Yüzyıl Anlatıcılarının Dilinden Saltukname'de Balkan Şehirleri Algısı

Prof. Dr. Gencay Zavotçu:
Meşa'irü'ş-Şu'Ara'da Priştineli Şairler

Prof. Dr. Ömer Solak:
Osmanlı Romanında Balkan Milletleri: 1896-1914

Ergin Şen, Doç. Dr. Önder *Çangal:*
Şehir, Kültür ve Medeniyet İlişkisi: Evliyâ Çelebi'nin Gözünden Gümülcine

Dilde Etkileşim ve Edebiyat: Türkçenin Balkanlar'daki Yeri ve Edebi Kaynaklar

Oturum Başkanı:
Doç. Dr. Lindita Xhanari

2. Salon

Doç. Dr. Nusret Gedik:
Bosnalı Sem'î (ö. 1176/1762-63) Örneğinde Arşiv Kayıtlarının Edebiyat Tarihine Dair Önemi

Dr. Irda Dervishi Nesimi:
Turkicisms in the Dictionary of Foreign Words and Expressions by Mikel Ndreca (1986)

Minela Sinanović-Vefić:
Turcizmi u Časopisu Behar

Hümeyra Yıldırım Imrenyi:
Yabancılara Türkçe Öğretiminde Macarca – Türkçe Benzer Atasözlerinin İncelenmesi

Balkanlar'da Kültürel Kimlik, Mekân ve Bellek

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Osman Emin

3. Salon

Prof. Dr. Ahmet Koçak:
Cumhuriyet Öncesi Hafıza Mekânı Olarak Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde Balkan Şehirleri

Dr. Öğr. Üyesi Derya Güllük:
Bir Hafıza Mekânı Olarak Tuna'ya Bakmak: Medeniyet ve Bellek

Öğr. Gör. Ayşegül Güler Yıldız, Öğr. Gör. Nesibe Taşkın:
Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde hafıza mekân ve kültürel aktarımın ifadesi olarak Mostar Karagöz Bey Medresesi

Dr. Fatma Shehu:
Arnavutluk'ta Ortak (Müslüman, Hristiyan) Ziyaret Edilen Kutsal Mekânlar ve Ritüelleri

15.30-16.00 — Çay-Kahve Arası

16.00-17.30 — 4. 5. ve 6. Oturum

Balkan Coğrafyasında Sanat ve Tarih İzleri: Edebiyat, Şiir ve Mekân

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Metin Akis

1. Salon

Prof. Dr. Müberra Gürgendereli:
Bir Toponimi Belgesi Olarak Manzum Rumeli Fetihnâmeleri

Dr. Öğr. Üyesi Seyhan Murtezan İbrahimi:
Zeynel Beksaç'ın Şiir Evreninde Şehirler

Doç. Dr. Lindita Xhanari, Dr. Dorina Papa, Dr. Muharrem Deliu:
A Research on the Wall Paintings Features in some Traditional Houses Built During the Ottoman Period Observed in Albania and Türkiye

Öğr. Gör. Anıl Şen, Ümit Bademkıran:
Aka Gündüz'ün Şiirlerinde Balkan Manzaraları

Balkanlar'da Dil ve Kültürün Sanatsal Yansımaları: Müzik, Medya ve Sinema

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Ömer Solak

2. Salon

Prof. Dr. Ubeydullah Sezikli, Prof. Dr. Abas Jahjai:
Balkan Dinî Mûsikîsine Türkçenin Etkisi

Doç. Dr. Hatice Güneş:
Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Balkan Türküleri

Dr. Fatos Dibra:
Komünist Dönemi Arnavutluk Sinemasında Arnavutçadaki Türkçe Alıntıların İşlevi

Dr. Öğr. Üyesi Aysun Ezgi Yılmaz:
Kent Ve Kimlik İlişkisinin Medyaya Yansıması: "Balkan Ninnisi" Dizisi Örneğinde Üsküp Kent Kültürü

Balkanlar'da Yeni Türk Edebiyatı ve Roman

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Cihan Özdemir

3. Salon

Prof. Dr. Sema Özher:
Ömer Osman Erendoruk'un "Buruk Acı" Adlı Romanında Ötekileş(Tiril)Me Süreci Ve Öz'e Dönüş Refleksi

Dr. Öğr. Üyesi Cemile Odunkıran:
Füruzan Öykülerinde Etnosentrik Mücadele yahut İstanbul'da Balkanları Düşlemek

Dr. Sinan Kazancı:
Şükrü Ramo'nun "Yeşilköy" Adlı Eserindeki Ağız Özellikleri ve Günümüzle Mukayesesi

Büşra Çelik:
Hüseyin Cahit'in Gözünden Boşnaklar: Rum İlinde Muhacir Meselesi Adlı Baş Makalenin Söylem Analizi

18.00-19.30 — Akşam Yemeği / Saraybosna Maarif Okulları

2. GÜN

14 Kasım Perşembe

09.30-11.00 — **7. 8. ve 9. Oturum**

Balkanlar'da Türkçe Eğitimi ve Öğretmenlik: Atamalar, İki Dillilik ve Pedagojik Yaklaşımlar

Oturum Başkanı:
Doç. Dr. Önder Çangal

1. Salon

Doç. Dr. Gürbüz Çalışkan, Doç. Dr. Dženana Bračković:
Türkçe Öğretmenliği Lisans Programı Öğretmenlik Uygulaması Sürecinin Öğretmen Adayları Açısından İncelenmesi ve Karşılaştırılması/ Değerlendirilmesi

Dr. Tuğba Şimşek:
Arşiv Belgeleriyle Türkçe Öğretmeni Atamaları: Balkanlar Örneği

Dr. Sanja Virovec:
Türkçenin Yabancı Dil Olarak Hırvat Öğrencilerine Öğretimi

Kübra Varlık, Arş. Gör. Gözde Tekin, Doç. Dr. Sümeyye Konuk:
Balkanlardan Gelen İki Dilli Türk Öğrencilerin Bilişsel Becerilerinin Değerlendirilmesi

Balkanlar'da Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi: İhtiyaç Analizi ve Sorunlar

Oturum Başkanı:
Dr. Fatos Dibra

2. Salon

Doç. Dr. Niymet Bahşi, Dr. Öğr. Üyesi Bahtiyar Bahşi, Öğr. Gör. Gülşah Gençer:
İlgili Çalışmalardan Hareketle Balkanlarda Türkçe Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar

Dr. Ahmet Çam, Zübeyir Akdemir:
Yabancılara Türkçe Öğretiminde Dil İhtiyaç Analizi: Sırbistan Novi Pazar Türk Kültür Merkezi Örneği

Dr. Feyhan Rușid:
Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenen Makedon Öğrencilerin Yazılı Anlatımda Yaptıkları Hatalar Üzerine Tespitler

Dr. Öğr. Gör. Süleyman Gina:
Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenen Kuzey Makedonyalı Öğrencilerin Konuşma Anlatım Yanlışlarının İncelenmesi

Balkanlar'da Tarih, Bellek ve Siyaset

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Sema Özher

3. Salon

Doç. Dr. Mehmet Fatih Sansar, Nisa Ekin Yılmaz:
1968 Yakın Akraba Göçü ve Türkiye - Bulgaristan İlişkilerine Etkisi

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Çamkara Erginer:
Kolektif Bellek İnşası Bağlamında Enver Baki'nin Dört Lüle Mahallesi Çocukları Kitabı

Dr. Selma İpek:
Türkiye'nin Balkanlar Politikasının TİKA'nın Bosna Hersek Faaliyetleri Bağlamında Değerlendirilmesi

Brunilda Basha:
Analysis of Elbasan City during 15th to 19th Century as a Model of Ottoman Urban Development

11.00-11.20 — **Çay-Kahve Arası**

11.20-12.50 — **10. 11. ve 12. Oturum**

Balkanlarda Şehir, Kimlik ve Edebiyat: Tarihsel İzler ve Düşünce Yaklaşımları

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın

1. Salon

Doç. Dr. Kürşad Kara:
Aliya İzzetbegoviç'in Düşüncesinde Şehir Tasavvuru ve Bosna Örnekliği

Dr. Öğr. Üyesi Rifat Gürgendereli:
Osmanlı Hakimiyetinden Günümüze Bosna-Hersek Banja Luka Şehrindeki Sokak Adlarının Serüveni

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Odunkıran:
Taşradan Merkeze Bakmak: XVII. Yüzyılda Yaşamış Bosnalı Şâirlerde İstanbul Algısı

Nesip Pepiç:
Mezar Taşları Işığında Sancak'ta Türk Edebiyatının İzleri

Balkanlar'da Dil, Edebiyat ve Kültür: Karşılaştırmalı Çalışmalar ve Sosyo-Kültürel İncelemeler

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Ahmet Koçak

2. Salon

Dr. Öğr. Üyesi Samira Osmanbegović-Bakšić:
Karşılaştırmalı Dilbilimi Açısından Türkçe Belirtili İsim Tamlaması ile Karşılığı Olan Boşnakça İsim Grubunun Analizi

Dr. Mumin Aliov:
Kuzey Makedonya'da Dijitalleşen Türk Edebiyatı: Kardelen Eğitim ve Kültür Dergisi Örneği

Dr. Gülten Haliloğlu:
"Bosanski Prijatelj" Dergisine Göre Bosna'da Sosyo-Kültürel Hayat

Öğr. Gör. Cengiz Çelik, Arş. Gör. Dilara Aydın:
Boşnak Alhamiyado Edebiyatı Çalışmaları Bibliyografyası

Balkanlar'da Tarih, Mimari ve Edebiyat: Savaşlar, Kültürel Etkiler ve Edebi Bakış Açıları

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Hatice Şahin

3. Salon

Prof. Dr. Cihan Özdemir:
Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde 'Şehir'in Fiziksel ve Kültürel Değerlerinin Ders Malzemesi Olarak Kullanımı

Prof. Dr. Metin Akis:
Girit Kuşatması ve Kuşatma Esnasında Alınan Esirlerin Durumu

Doç. Dr. Şeyda Yeşilyurt:
Akovalı Baba-Oğul: Şehdî ve Hâtem

Şirin Murat, Lara Murat:
Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinin Balkan Kültür ve Medeniyetine Etkisi

12.50-14.00	**Öğle Yemeği**

14.00-15.30 — **13. 14. ve 15. Oturum**

Balkanlarda Türkçe Eğitimi: Yöntemler, Eğitim Durumu ve Mezunların İstihdamı

Oturum Başkanı:
Doç. Dr. Zeynep Arkan

1. Salon

Prof. Dr. Osman Emin:
Geçmişten Günümüze Kuzey Makedonya'da Türkçe Eğitiminin Durumu

Doç. Dr. Mehmet Emre Çelik, Dr. Öğr. Üyesi Demet Gülçiçek, Yunus Dilber:
Bosna-Hersek'teki Türkoloji Bölümü Mezunlarının İstihdam Durumlarının İncelenmesi

Dr. Öğr. Üyesi Ozlem Kurt, Dr. Öğr. Üyesi Seyhan Murtezan İbrahimi:
Slavoljub Đinđić'in Udžbenik Turskog Jezika Adlı Kitabının Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretilmesi Açısından İncelenmesi

Dr. Gonca Kırbaş:
Balkanlarda Çocuklara Türkçe Öğretiminin Önemi: Oyunlaştırılmış Sözcük Öğretimi Tasarımı

Dil ve Sözlük Çalışmaları: Balkanlar'da Türk Dili ve Ağız Araştırmaları

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Gencay Zavotçu

2. Salon

Prof. Dr. Hatice Şahin:
Arnavutluk'ta Türkçe Öğretme Amacıyla Yazılmış Sözlüklerden Acibü'l-Manzar Üzerine

Dr. Marija Djindjic:
Sırpçada Şeher Kelimesinin Zaman İçindeki Kullanımı

Betül Kap:
Rize ve Prizren Türk Ağızlarının Ses Benzerlikleri Açısından İncelenmesi

Belgin Tezcan Aksu:
Evliya Çelebi İle İşkodra Ve XVII. Yüzyıl Arnavutçasının Söz Varlığından Bir Kesit

Balkanlarda Kültürel Uygulamalar ve Ortak Miras: Din, Gelenekler ve Türk Kültürü

Oturum Başkanı:
Doç. Dr. Dženana Bračković

3. Salon

Doç. Dr. Meleyke Memmedova:
Azerbaycan ve Bosna-Hersek Kültüründe Doğum Ritüelleri

Dr. Öğr. Üyesi Melek Nuredini:
Kuzey Makedonya'nın Yelovyane Köyünde Hıdırellez Geleneği Kutlamaları

Dr. Muhammet Yıldırım:
Dil, Kültür ve Medeniyet Bağlamında Balkanlarda Türk Jandarması

15.30-16.00	**Çay-Kahve Arası**
16.30-17.30:	**Değerlendirme ve Kapanış Oturumu**
18.00-19.30	**Akşam Yemeği / Saraybosna Maarif Okulları**

3. GÜN

15 Kasım Cuma

08.30-16.00 — **Kültür Gezisi**
Blagaj Tekkesi - Mostar